

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці II

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Науковий журнал

Випуск 4

Берегове 2023

"Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" засновано у листопаді 2021 р. та видається за рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ.

Науковий журнал виходить два рази на рік.

Видання включено до «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» **Категорії «Б»**, наказом Міністерства освіти і науки України № 768 від 20.06.2023 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ (протокол №12 від 20.12.2023 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – *Бачо Роберт*, д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Перший заступник головного редактора – *Пойда-Носик Ніна*, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Заступник головного редактора, відповідальний редактор – *Макарович Вікторія*, к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Заступник головного редактора, відповідальний секретар – *Лоскоріх Габрієлла*, доктор філософії з обліку і оподаткування, заступник завідувача кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна.

Члени редакційної колегії:

Орлов Ігор – д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Внукова Наталія – д.е.н., проф., заслужений економіст України, професор кафедри митної справи та фінансових послуг, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна;

Коваленко Юлія – д.е.н, проф, завідувач кафедри фінансових ринків та технологій, Державний податковий університет, Україна; *Бондарук Таїсія* – д.е.н, проф, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, Україна;

Завербний Андрій – д.е.н, проф., професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка», Україна; *Вдовенко Наталія* – д.е.н., проф., завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна;

Новіченко Людмила – к.е.н, доц., доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, Україна; *Живко Зінаїда* – д.е.н, проф., ректор Академії економіки і педагогіки, Чеська Республіка; *Феньвеш Вероніка* – габлітований доктор наук з галузі економіки, проф.,

Дебреценський університет, Угорщина; *Махова Рената* – габлітований доктор наук з галузі економіки, доц., проректор, Університет Й. Шельє, Словацька Республіка; *Ілеш Балінт Чобо* – к.е.н, проф.,

Університет Яноша Наймана, Угорщина; *Дунай Анна* – доктор філософії з галузі економіки, проф., Університет Яноша Наймана, Угорщина; *Петі Мартон* – доктор наук з галузі економіки, віце-президент, Національний інститут стратегічних досліджень Угорщини, доцент кафедри соціально-економічної географії та планування міста, Університет Корвінус, Угорщина; *Сас Левенте* – доктор наук з галузі економіки, проф., заступник декана факультету Економіки та бізнес-адміністрування, Клужький університет імені Бабеша-Бойяї, Румунія.

УДК 330

A19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics : наук. журн. / редкол. : Р. Бачо, Н. Пойда-Носик, В. Макарович; Закарпат. угор. ін-т імені Ф. Ракоці ІІ. Берегове, 2023. Вип. 4. (2023). 694 с. Текст укр., англ., угор.

Науковий журнал „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” розрахований на науковців, докторантів, аспірантів, практиків та широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою в галузі економічних наук. Статті публікуються на умовах міжнародної ліцензії [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Публікація видання здійснюється за сприяння Інституту Стратегічних Досліджень Угорщини.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ №25089-15029Р від 08.11.2021 р.

Засновник наукового журналу:

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ.

Адреса: 90202 м. Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Офіційний сайт наукового журналу:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, 2023

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Tudományos folyóirat

4. szám

Beregszász 2023

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" tudományos folyóirat 2021-ben lett alapítva, és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa határozata alapján jelenik meg.

A tudományos folyóirat évente kétszer jelenik meg.

A **Folyóirat** az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium 2023. június 20-án kelt 768. számú rendelete alapján „B” kategóriájú folyóiratnak minősül, melyben publikálhatóak az ukrainai fokozatszerzéshez szükséges tudományos eredmények.

Kiadáshoz ajánlotta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2023. december 20-i 12. sz. jegyzőkönyv)

Szerkesztőbizottság:

Főszerkesztő – **Prof. Dr. Bacsó Róbert**, közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Számvitel és Auditálás Tanszék vezetője, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Általános főszerkesztő-helyettes – **Prof. Dr. Pojda-Noszik Nina**, közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Számvitel és Auditálás Tanszék professzora, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő – **dr. Makarovics Viktória**, közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel és Auditálás Tanszék docense, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Főszerkesztő-helyettes, felelős titkár – **dr. Loszkorih Gabriella**, PhD, tanszékvezető-helyettes, Számvitel és Auditálás Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Szerkesztőbizottság:

Prof. Dr. Orlov Igor – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, az Ukrainai Közgazdaságtudományi Akadémia akadémikusa, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna; **Prof. Dr. Vnukova Natália** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Ukrajna érdemesült közgazdásza, Vám és Pénzügyi Szolgáltatások Tanszék professzora, Szemen Kuznyec Harkovi Nemzeti Gazdaságtudományi Egyetem, Ukrajna; **Prof. Dr. Kovalenko Julia** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Pénzügyi Piacok és Technológiák Tanszék vezetője, Állami Adóegyetem, Ukrajna; **Prof. Dr. Bondáruk Tajiszija** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Ukrajna tiszteletbeli közgazdásza, Pénzügyek, Bank és Biztosítás Tanszék vezetője, Nemzeti Statisztikai, Számviteli és Auditálási Akadémia, Ukrajna; **Prof. Dr. Záverbuij András** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Külgazdasági és Vámtevékenység Tanszék professzora, Lembergi Nemzeti Politechnikai Egyetem, Ukrajna; **Prof. Dr. Vdovenko Natália** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, Globális Közgazdaság Tanszék vezetője, Ukrajna Nemzeti Bioerőforrás- és Természetgazdálkodási Egyetem, Ukrajna; **dr. Novicsenko Ljudmila** – közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel, Auditálás és Adózás Tanszék docense, Nemzeti Statisztikai, Számviteli és Auditálási Akadémia, Ukrajna; **Prof. Dr. Zsivko Zinaida** – közgazdaságtudományok nagydoktora, professzor, rektor, Közgazdasági és Pedagógiai Akadémia, Csehország; **Dr. habil. Fenyves Veronika** – PhD, egyetemi tanár, tanszékvezető, oktatási dékánhelyettes, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet, Kontrolling Tanszék, Debreceni Egyetem, Magyarország; **Dr. habil. Ing. Machová Renáta** – PhD, rektorhelyettes, egyetemi docens, Selye János Egyetem, Szlovákia; **Prof. Dr. Illés Bálint Csaba** – PhD, egyetemi tanár, Neumann János Egyetem, Magyarország; **Prof. Dr. Dunai Anna** – PhD, egyetemi tanár, Neumann János Egyetem, Magyarország; **Dr. Péti Márton** – PhD, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, elnökhelyettes; egyetemi docens, Gazdaságföldrajz és városfejlesztés tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem, Magyarország; **Prof. Dr. Szász Levente** – PhD, egyetemi tanár, dékánhelyettes, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézet, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia.

ETO 330

A19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: tudományos folyóirat / szerk.: R. Bacsó, N. Pojda-Noszik, V. Makarovics. II. RFKMF. Beregszász, 2023. 4. szám (2023). 694 c.

Az „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” tudományos folyóiratban a doktoranduszok, posztgraduális hallgatók, kutatók és gyakorlati szakemberek tudományos kutatásait tesszük közzé. A tanulmányok [Creative Commons Attribution 4.0.](#) c. nemzetközi licence alapján jelennek meg

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" megjelenésében együttműködő partner volt a Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

A nyomtatott tömegűjékoztatási eszközök állami nyilvántartásba vételéről szóló igazolás száma

KB 25089-15029P 2021. november 8.

Tudományos folyóirat alapítója:

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6.

A tudományos folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2023

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

**Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College
of Higher Education**

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Scientific journal

Volume 4

Berehove 2023

„Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” was founded in November, 2021 and is published by the decision of the Academic Council of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

The scientific journal is published twice a year.

The journal is included in Category "B" according to the "List of scientific professional editions of Ukraine, in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Science and Ph.D. can be published", by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768 dated 20.06.2023.

Recommended for publication by the Academic Council of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (protocol No. 12 dated December 20, 2023)

Editorial board:

Editor-in-Chief – *Bacho Robert*, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine;

First Deputy Editor-in-Chief – *Poyda-Nosyk Nina*, Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine;

Deputy Editor-in-Chief, managing Editor – *Makarovykh Viktoriia*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine.

Deputy Editor-in-Chief, responsible secretary – *Gabriella Loskorikh*, Candidate of Economic Sciences, Deputy Head of the Accounting and Auditing Department, FR II THCHE, Ukraine

Editorial Board Members:

Ihor Orlov - Doctor of Economics, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, FR II THCHE, Ukraine; *Nataliia Vnukova* – Doctor of Economics, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor at the Department of Customs Affairs and Financial Services, Symon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine; *Yuliia Kovalenko* - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Financial Markets and Technologies, State Tax University, Ukraine; *Taisiia Bondaruk* - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Ukraine; *Andrij Zaverbnyj* - Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Foreign Trade and Customs of the Lviv Polytechnic National University, Ukraine; *Natalia Vdovenko* - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine; *Liudmyla Novichenko* – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Accounting, Auditing and Taxation, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Ukraine; *Zinaida Zhyvko*– Doctor of Economics, Professor, Rector, Academy of Economics and Pedagogy, Czech Republic; *Fenyves Veronika* - Habilitated Doctor of Sciences in Economics, Head of the Department of Controlling, University of Debrecen, Hungary; *Makhova Renata* - Habilitated Doctor of Sciences in Economics, Associate Professor, Vice-rector, J. Selye University, Slovak Republic; *Illés Bálint Csaba* – Candidate of Sciences in Economics, Professor, John von Neumann University, Hungary; *Dunay Anna* – Doctor Philosophy in Economics, Professor, John von Neumann University, Hungary; *Peti Marton* - Doctor Philosophy in Economics, vice-president, Research Institute for National Strategy, Hungary; associate professor, Department of Geography and Planning, Corvinus University of Budapest, Hungary; *Szász Levente* – Doctor of Management, Professor, Deputy Dean at the Faculty of Economics and Business Administration, Babeş-Bolyai University, Romania.

UDC 330

A19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: scientific journal / editor. : R. Bacho, N. Poyda-Nosyk, V. Makarovykh. FR II THCHE. Berehove, 2023. Vol. 4. (2023) 694 p. Text Ukrainian, English, Hungarian.

Scientific journal „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” intended for scientists, doctoral students, post-graduate students, practitioners and a wide range of readers who are interested in issues in the field of economic sciences. Articles are published under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) International License.

Publication of the scientific journal "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" is carried out with the assistance of the Research Institute for National Strategy.

*State registration certificate of a printed mass media
Series KB No. 25089-15029P dated November 8, 2021.*

The founder of the scientific journal is

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

Correspondence address: Kossuth sq.6, Berehove

The official website of the scientific journal:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Пойда-Носик Н., Бачо Р. Оцінка перспектив бізнесу в автомобільній промисловості України: національні та регіональні аспекти розвитку галузі	19
Атамас О. Інвестиційна привабливість регіонів України: проблематика, рекомендації, перспективи	29
Венгер В., Романовська Н., Шейко О. Кон'юнктурні особливості українського ринку круп	37
Шалаї К., Максим Дьєрдьє Надь Т. Аналіз економічної просторової структури: фокус на Великобританію	51
Кравченко О., Бадай А. Роль державного регулювання оплати праці	60
Кривенко Н. Оцінка міжнародної економічної інтеграції: методичні підходи з виділенням агропродовольчих ринків	70
Перекуда Ю. Оцінка конкурентоспроможності господарств у виробництві продукції тваринництва через призму показників імпорту та експорту	80
Похиленко Н. Права інтелектуальної власності як стримуючий чинник інноваційної активності в сільському господарстві	92
Пушкар Т., Славута О. Сприйняття процесів цифровізації мешканцями як основа впровадження програм збалансованого розвитку міст	107
Самусевич Я., Теницька І., Рудиченко А. Оцінювання впливу екологічного контролю на забезпечення раціонального природокористування в Україні	118
Сидоренко Є. Проблеми цифрової трансформації територіальних громад та шляхи їх вирішення	134
Харченко Н. Деякі аспекти соціально-економічних детермінант здоров'я	144
Усата Н. Концептуальні основи циркулярної економіки в сільському господарстві	153
Шапуров О. Промислові інновації: інтернет речей, блокчейн, цифровий двійник	164
Шуба М., Шуба О. Світовий ринок легкових автомобілів: особливості та тенденції розвитку	178

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

Журавльова І. Фінансовий менеджмент в сучасному вимірі	188
Балінтова М. Вивчення зв'язку між зеленим банківським маркетингом і лояльністю до банку на прикладі словацьких клієнтів	205
Богріновцева Л., Бондарук О., Ключка О. Фінансова безпека страхового ринку: теоретичний аспект	216
Поті Б., Сока К., Потокі Л. Застосовність моделей прогнозування банкрутства в секторі роздрібної продовольчої продукції західної Угорщини	227
Даудова Г., Грінько А. Еволюція процесів цифровізації в діяльності фінансових органів місцевого самоврядування в Україні	240
Жиглей І., Лайчук С., Поліщук І. Бібліографічний аналіз публікацій щодо соціального інвестування за даними платформи Web of Science	253
Заїчко І. Особливості та основні напрями грошово-кредитної політики України в умовах воєнного стану	264
Орехова К., Головко О. Вибір організаційно-економічного механізму забезпечення фінансової безпеки газорозподільних підприємств	277
Татаринцева Ю., Юр'єва І., Назарова Т. Вплив розвитку соціальної відповідальності та сталого цифрового маркетингу на фінансову складову бізнес-процесів в умовах цифрової економіки	293
Шишкіна О. Вплив фінтех інновацій на глобальні валютні ринки	307
Ярошевич Н. Рівень фінансової децентралізації місцевих бюджетів в Україні	321

РОЗДІЛ 3. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Варцаба В., Макарович В., Лоскоріх Г. Аналіз проблематики обліку інноваційного капіталу в Україні	334
Ганусич В., Йолтуховська О., Шеверя Я. Концепція створення вартості в інтегрованій звітності	346
Грицай О., Лішнянська І. Облікове забезпечення визначення собівартості надани медичних послуг	358
Дубинська О. Теоретичні й практичні аспекти аудиту фінансової звітності як напряму виявлення загроз фінансовій безпеці підприємства в умовах воєнного стану	374
Єршова Н. Бухгалтерський консалтинг як «м'яка технологія» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу	385
Кошіль А., Мельянова Л. Економічна сутність та облікове відображення електронних грошей в умовах сучасності	397
Макаренко І., Рудиченко А. Цифрова відповідальність компаній: економічна сутність поняття та концептуальні підходи	409
Мартін К., Сіладі Н. Важливість цінності бренду з позиції активів компанії	421
Мірошниченко О., Щигорєва В. Система оподаткування малого бізнесу: досвід Польщі	435
Микієвич О., Тивончук О. Виклики та перспективи переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні та світі	448
Москаль Н. Перспективи застосування технології блокчейну в аудиторській діяльності	458
Московчук А., Дорош В. Детермінанти формування фінансових результатів: ретроспективний та перспективний аналіз	468
Нашкерська Г. Обмеження визнання інформації активом в бухгалтерському обліку	479
Онищенко В., Кононенко Д., Чупін М. Інструменти стратегічного аналізу в управлінні підприємством: огляд, класифікація, критерії вибору	493
Писаренко Т. Організація управлінського обліку грошових коштів від операційної діяльності	507
Портоварас Т. Види сучасного економічного аналізу та їх характеристика	516
Скаска О., Дмишко Я. Проведення зовнішньої оцінки ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку	529
Сарахман О., Шурпенкова Р., Калайтан Т. Сучасні реалії незалежного аудиту фінансової звітності банків	540
Цятковська О. Методологічні основи побудови обліку нефінансових активів державних установ	552
Шишкова Н. Автоматизація обліку запасів: інноваційні технології, оцінка ефективності	563

РОЗДІЛ 4. МЕНЕДЖМЕНТ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Тан Ч.Ч. Бібліометричний картографічний аналіз компетенцій, адаптованих до промисловості 4.0 та 5.0 на основі літератури про великі дані: наслідки для кар'єрної орієнтації	578
Альхмад Г. Фактори, що впливають на жіноче підприємництво в країнах, що розвиваються. Наскільки ми далекі від підтримки жіночого підприємництва?	591
Васильчак С., Штерма Т. Трудовий потенціал як об'єкт менеджменту	605
Вороніна В., Захарова Л. Стратегічне управління роботою команд в умовах сучасного наукового, інноваційного та бізнес-середовища	613
Антал К., Максим Дьєрдьє Надь Т. Проблеми та досвід працевлаштування за кордоном у відображенні емпіричного дослідження	623
Немчук П. Особливості управління розвитком корпоративних аграрних формувань	633
Прокопов Д. Біоенергетика у сталому розвитку сільського господарства: проблеми та перспективи розвитку галузі	643
Серьогіна Д., Матвєєва Н., Пушкар Т. Інноваційний розвиток в рамках сталого розвитку: пошук балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю	653
Барабшє Карпаті Д., Оросне Ілчік Б. Визначення особистого хисту до підприємництва у здобувачів вищої освіти	666

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ на монографію Бачо Р., Пойда-Носик Н. «Automotive industry in Ukraine: key approaches to assessing labor market and business perspectives»	682
РЕЦЕНЗІЯ на монографію Лоскоріх Л., Перчі О. «Обліково-аналітичне забезпечення діяльності ІТ-підприємств в Україні»	684
Загальні вимоги до оформлення рукописів	686

TARTALOM

1.FEJEZET.

NEMZETI ÉS REGIONÁLIS GAZDASÁG

Pojda-Noszik N., Bacsó R. Üzleti kilátások értékelése Ukrajna autóiiparában: nemzeti és regionális vonatkozások	19
Atamász A. Ukrajna régióinak befektetési vonzata: problémák, ajánlások, jövőbeni kilátások	29
Venger V., Romanovszka N., Sejkó O. Az ukrán gabonapiac konjunkturális jellemzői	37
Sallai K., Makszim Györgyné Nagy T. Gazdasági térszerkezet-elemzés: fókuszban Nagy-britannia	51
Krávcsenko O., Badaj A. A munkabér állami szabályozásának szerepe	60
Krivenkó N. Nemzetközi gazdasági integráció értékelése: módszertani megközelítések az agrár-élelmiszer piacok kiválasztásakor	70
Pereguda Gy. A gazdaságok versenyképességének mérése az állati eredetű termékek előállításában az import és export mutatók segítségével	80
Pohilenkó N. A szellemi tulajdonjogok, mint a mezőgazdasági innovációs tevékenység visszatartó tényezője	92
Puskár T., Szlavuta O. A digitalizációs folyamatok lakossági elfogadása a kiegyensúlyozott városfejlesztési programok megvalósítása érdekében	107
Szamuszevics J., Tenyicka I., Rudicsenkó A. A környezeti ellenőrzés hatásának mérése Ukrajnában a racionális természetgazdálkodás érdekében	118
Szidorenkó J. A kistérségek digitális átalakulásának problémái és megoldási lehetőségei	134
Harcsenkó N. Az egészséget meghatározó társadalmi-gazdasági tényezők néhány vonatkozása	144
Uszáta N. A körforgásos gazdaság fogalmi alapjai a mezőgazdaságban	153
Sapurov A. Ipari innovációk: tárgyak internete, blokklánc, digitális hasonmás	164
Suba M., Suba O. Személygépkocsik világpiaça: jellemzői és fejlődési trendjei	178

2. FEJEZET. PÉNZ- ÉS BANKÜGY

Zsuravlyova I. Pénzügyi menedzsment a jelenkori dimenzióban	188
Bálintová M. A zöld bankmarketing és a bankhűség kapcsolatának vizsgálata Szlovák ügyfelek esetében	205
Bohrinceva L., Bondaruk O., Klyucska O. A biztosítási piac pénzügyi biztonsága: elméleti megközelítés	216
Patyi B., Szóka K., Pataki L. Csődelőrejelző modellek alkalmazhatósága a nyugat-magyarországi élelmiszer-kiskereskedelmi szektorban	227
Daudova G., Hrinýkó A. A digitalizációs folyamatok evolúciója az ukrajnai helyi önkormányzatok pénzügyi szerveinek tevékenységében	240
Zsihlej I., Lajcsuk S., Poliscsuk I. Társadalmi befektetésekkel foglalkozó publikációk bibliográfiai elemzése a Web of Science platform adatai alapján	253
Zajicskó I. Ukrajna monetáris és hitelpolitikájának sajátosságai és irányai a hadiállapot idejében	264
Orjekhova K., Golovkó O. A gázelosztó vállalkozások pénzügyi biztonságát szavatoló szervezeti és gazdasági mechanizmus kiválasztása	277
Tatarinceva J., Jurjeva I., Nazarova T. A társadalmi felelősségvállalás és a fenntartható digitális marketing fejlődésének hatása az üzleti folyamatok pénzügyi komponensére a digitális gazdaság körülményei között	293
Siskina O. A fintech innovációk hatása a globális valutapiacokra	307
Jarosevics N. A helyi költségvetések pénzügyi decentralizációjának szintje Ukrajnában	321

3. FEJEZET. SZÁMVITEL ÉS ADÓÜGY

Varcaba V., Makarovics V., Loszkorih G. Az innovációs tőke számviteli problémáinak elemzése Ukrajnában	334
Hanuszics V., Joltuhovszka O., Severya Ja. Az értékteremtés koncepciója az integrált jelentéstételben	346
Hricáj O., Lisnyánska I. Az orvosi szolgáltatások önköltségének meghatározásához szükséges számviteli alátámasztás sajátosságai	358
Dubinszka O. A pénzügyi beszámoló köznyelvizsgálatának elméleti és gyakorlati aspektusai, mint a hadiállapot idejében működő vállalatok pénzügyi biztonságát fenyegető veszélyeinek azonosítási iránya	374
Jersova N. A számviteli tanácsadás mint "puha technológia" a kis- és középvállalkozások fejlődésének támogatására	385
Kosil A., Meliankova L. Az elektronikus pénz gazdasági lényege és számviteli tükrözése a jelenkori körülményekben	397
Makarenkó I., Rudicsenkó A. A vállalatok digitális felelősségvállalása: gazdasági tartalom és koncepcionális megközelítések	409
Martin K., Szilágyi N. A márkaérték fontossága a vállalat eszközeinek szempontjából	421
Mirosnicsenkó O., Scsigorjeva V. A kisvállalkozások adórendszere: Lengyelország tapasztalata	435
Mikijejics O., Tivoncuk O. A nemzetközi pénzügyi beszámolási standardokra való áttérés kihívásai és kilátásai Ukrajnában és a világban	448
Moszkály N. A blockchain-technológia használatának kilátásai a könyvvizsgálói tevékenységekben	458
Moszkovcsuk A., Doros V. A pénzügyi eredmények kialakulásának meghatározó tényezői: retrospektív és prospektív elemzés	468
Naskerszka G. Az információ eszközként való elismerésének korlátozásai a számvitelben	479
Oniscsenkó V., Kononenkó D., Csupin M. Stratégiai elemzési eszközök a vállalatirányításban: áttekintés, osztályozás, kiválasztási kritériumok	493
Piszarenkó T. A működési tevékenységekből származó cash flow-k vezetői számvitelének megszervezése	507
Portovárász T. A modern gazdasági elemzés típusai és jellemzőik	516
Skaszko O., Dmiskó J. A bank belső ellenőrzésért felelős egység munkahatékonyságának és -minőségének külső értékelése	529
Szarakhman O., Surpenkova R., Kalajtan T. A bankok pénzügyi kimutatásainak jelenkori valósága a független könyvvizsgálat tükrében	540
Cjatkovszka O. Az állami intézmények nem pénzügyi eszközeinek számviteli módszertani szempontok alapján	552
Siskova N. A készletek számvitelének automatizálása: innovatív technológiák és hatékonyságértékelés	563

4. FEJEZET. MENEDZSMENT ÉS INNOVATÍV FEJLŐDÉS

Tan Cs.Cs. Az Ipar 4.0-hoz és 5.0-hoz adaptált kompetenciák bibliometrikus feltérképezése a Big Data szakirodalom alapján: a pályaorientációra gyakorolt hatás	578
Almhamad G. A női vállalkozói készséget befolyásoló tényezők a fejlődő országokban. Milyen messze vagyunk a női vállalkozások támogatásától?	591
Vasilycsák Sz., Sterma T. A munkaerőpotenciál, mint a menedzsment tárgya	605
Voronina V., Zaharova Ly. Csapatmunka stratégiai irányítása modern tudományos, innovatív és üzleti környezetben	613
Antal K., Makszim Györgyné Nagy T. A külföldi munkavállalás kihívásai, tapasztalatai egy empirikus kutatás tükrében	623
Nemcsuk P. Az agráripari vállalkozások szervezeti sajátosságai	633
Prokopov D. Bioenergia a mezőgazdaság fenntartható fejlődésében: az ipar fejlődésének problémái és kilátásai	643
Szeryogina D., Matvejeva N., Puskár T. Innovatív fejlődés a fenntartható fejlődés kereteiben: egyensúly megtalálása a gazdasági hatékonyság és a környezeti fenntarthatóság között	653
Barabásné dr. Kárpáti D., Oroszné Ilcsik B. Vállalkozói hajlandóság vizsgálata az egyetemi hallgatók körében	666

RECENZÍÓK

Recenzió Bacsó Róbert és Pojda-Noszik Nina "Ukrajna autóipara: kulcsfontosságú megközelítések a munkaerőpiaci és üzleti kilátások értékeléséhez" című monográfiájára	682
Recenzió Loszkorih Gabriella és Pércsi Oxána "Az ukrajnai IT-vállalkozások tevékenységének számviteli és elemzési támogatása" című monográfiájára	684
Publikációs követelmények	689

CONTENT

CHAPTER 1. NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY

Poyda-Nosyk N., Bacho R. Assessing business perspectives in the automotive industry of Ukraine: national and regional aspects of sectoral development	19
Atamas O. Investment attractiveness of regions in Ukraine: problems, recommendations, prospects	29
Venger V., Romanovska N., Sheiko O. Conjuncture features of the Ukrainian grain market	37
Sallai K., Makszim Györgyné Nagy T. Economic spatial structure analysis: focus on Great Britain	51
Kravchenko O., Badai A. The role of state regulation of wages	60
Kryvenko N. Assessment of international economic integration: methodological approaches with the selection of agricultural markets	70
Perehuda Yu. Assessment of the competitiveness of farmhouses in the production of livestock products through the prism of import and export indicators	80
Pohylenko N. Intellectual property rights as a restriction factor of innovative activity in agriculture	92
Pushkar T., Slavuta O. Perception of digitalization processes by residents as a basis for implementing programs of balanced urban development	107
Samusevych Ya., Tenytska I., Rudychenko A. Assessment of the impact of environmental control on ensuring rational nature use in Ukraine	118
Sydorenko Ye. Digital transformation as an economic tool restoration of territorial communities	134
Kharchenko N. Some aspects of socio-economic determinants of health	144
Usata N. Conceptual foundations of the circular economy in agriculture	153
Shapurov O. Industrial innovations: Internet of things, blockchain, digital double	164
Shuba M., Shuba O. The global market of passenger cars: features and development trends	178

CHAPTER 2. FINANCE AND BANKING

Zhuravlyova I. Financial management in the contemporary dimension	188
Bálintová M. Examining the relationship between green bank marketing and bank loyalty in the case of Slovak customers	205
Bohrinovtseva L., Bondaruk O., Klyuchka O. Financial security of the insurance market: theoretical aspect	216
Patyi B., Szóka K., Pataki L. Applicability of bankruptcy prediction models in the western Hungarian food retail sector	227
Daudova G., Grinko A. The evolution of digitization processes in the activities of financial bodies of local self-government in Ukraine	240
Zhyhlei I., Laichuk S., Polishchuk I. Bibliographical analysis of publications on social investment according to Web of Science platform data	253
Zaichko I. Peculiarities and main directions of the monetary and credit policy of Ukraine under martial law	264
Oriekhova K., Golovko O. Choosing an organizational and economic mechanism to ensure the financial security of gas distribution companies	277
Tataryntseva Yu., Yuryeva I., Nazarova T. The impact of the development of social responsibility and sustainable digital marketing on the financial component of business processes in the conditions of the digital economy	293
Shyshkina O. The impact of fintech innovations on global currency markets	307
Yaroshevych N. The level of local budgets financial decentralization in Ukraine	321

CHAPTER 3. ACCOUNTING AND TAXATION

Vartsaba V., Makarovych V., Loskorikh G. An analysis of the accounting problems for innovative capital in Ukraine	334
Hanusych V., Yoltukhovska O., Sheverya Ya. The concept of value creation in integrated reporting	346
Hrytsai O., Lishnyanska I. Accounting support for determining the cost of medical services	358
Dubynska O. Theoretic al and practical aspects of the audit of financial statements as a way identifying threats to the financial security of the enterprise in the conditions of martial law	374
Yershova N. Accounting consulting as a "soft technology" for supporting the development of small and medium-sized businesses	385
Koshil A., Meliankova L. Economic essence and reflection in the accounting of electronic money in modern conditions	397
Makarenko I., Rudychenko A. Digital responsibility of companies: Economic essence of the concept and conceptual approaches	409
Martin K., Szilágyi N. The importance of brand value in the view of the company's assets	421
Miroshnicheno O., Schigoryeva V. The system of taxation of small business: the experience of Poland	435
Mykiiievych O., Tyvonchuk O. Challenges and prospects of transition to International Financial Reporting Standards in Ukraine and worldwide	448
Moskal N. Prospects for the use of blockchain technology in auditing	458
Moskovchuk A., Dorosh V. Determinants of formatting the financial results: retrospective and prospective analysis	468
Nashkerska H. Barriers to the accounting recognition of information as an asset	479
Onyshchenko V., Kononenko D., Chupina M. Strategic analysis tools in enterprise management: overview, classification, selection criteria	493
Pysarenko T. Organization of managerial accounting for operating cash flows	507
Portovaras T. Types of modern economic analysis and their characteristics	516
Skasco O., Dmyshko Ya. Conducting an external assessment of the performance and quality of work of the bank's internal audit unit	529
Sarakhman O., Shurpenkova R., Kalaitan T. Modern realities of independent audit of banks' financial statements	540
Tsiatkovska O. Methodological basis for constructing the accounting of non-financial assets in state institutions	552
Shyshkova N. Automation of inventory accounting: innovative technologies, efficiency assessment	563

CHAPTER 4. MANAGEMENT AND INNOVATIVE DEVELOPMENT

Tan Chai Ching Big Data Literature-based Bibliometric Mapping Analysis for Competences Adaptable to Industry 4.0 and 5.0: Implications for Career Orientation	578
Almhamad G. The factors affecting women entrepreneurship in developing countries. How far are we from supporting women entrepreneurship?	591
Vasylchak S., Shterma T. Labor potential as an object of management	605
Voronina V., Zakharova L. Strategic management of team work in the conditions of a modern scientific, innovative and business environment	613
Antal K., Makszim Györgyné Nagy T. The challenges and experiences of employment abroad in the reflection of an empirical research	623
Nemchuk P. Peculiarities of managing the development of corporate agrarian formations	633
Prokopov D. Bioenergy in the sustainable development of agriculture: problems and prospects for the development of the industry	643
Serogina D., Matvieieva N., Pushkar T. Innovative development within the framework of sustainable development: finding a balance between economic efficiency and environmental sustainability	653
Barabásné dr. Kárpáti D., Oroszné Ilcsik B. Examination of entrepreneurial propensity among university students	666

MONOGRAPH REVIEWS

REVIEW of the Monograph by R. Bacho and N. Poyda-Nosyk «Automotive industry in Ukraine: key approaches to assessing labor market and business perspectives»	682
REVIEW of the monograph by Loskorich L., Perchi O. «Accounting and analytical support of the activities of IT enterprises in Ukraine»	684
General requirements for manuscripts	691

**РОЗДІЛ 1.
НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

**1.FEJEZET.
NEMZETI ÉS REGIONÁLIS GAZDASÁG**

**CHAPTER 1.
NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY**

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-19-28
УДК 338.45:621-047.44(477)

Nina POYDA-NOSYK

DSc in Economics, Professor,
Professor at the Accounting and Auditing Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Beregove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5378-8028
Scopus Author ID: 57223373444

Robert BACHO

DSc in Economics, Professor,
Head of the Accounting and Auditing Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Beregove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5957-7571
Scopus Author ID: 57006730200

**ASSESSING BUSINESS PERSPECTIVES IN THE AUTOMOTIVE
INDUSTRY OF UKRAINE: NATIONAL AND REGIONAL ASPECTS OF
SECTORAL DEVELOPMENT**

***Анотація.** У дослідженні розглядаються тенденції розвитку та перспективи бізнесу в автомобільній промисловості України та, зокрема, Закарпаття. Визначено тенденції розвитку ринку праці в Україні, оцінено стан міграційних процесів, рівень безробіття в регіонах України. Наведено результати порівняльного аналізу рівня мінімальної заробітної плати в Україні в розрізі регіонів, категорій та посад. Було вивчено стандартну заробітну плату працівників бек-офісу та менеджменту в автомобільній галузі. Простежено еволюцію нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку автомобільної промисловості в Україні. Виявлено радикальні зміни в державній політиці розвитку автомобільної промисловості України: від постійної підтримки автовиробників та стимулювання виробництва автомобілів до бюрократичних бар'єрів, перешикод та існуючих ризиків і загроз. Зазначається, що з 2014 року збройна агресія Росії проти України призвела до значного занепаду автопрому. Досліджено ефективність діяльності найбільших підприємств автомобільної промисловості Закарпатської області за 2018-2022 роки. Фінансовими показниками, обраними для аналізу, були співвідношення капіталу до активів, рентабельність активів (ROA), рентабельність власного*

капіталу (ROE) і чистий прибуток (NPM). Зроблено висновок про позитивну тенденцію збільшення обсягів діяльності та покращення фінансової стійкості та прибутковості компаній за останні 5 років. З точки зору інвесторів, найбільш привабливим є «Єврокар», який демонструє позитивну динаміку показника та має найвище значення ROE серед обраних компаній на кінець 2022 року. Близькість до кордону з ЄС, дешева робоча сила та достатня кількість сировини роблять західні області України особливо привабливими для партнерства з європейськими автогігантами. Було наголошено на необхідності створення в регіоні автомобільного кластеру.
Ключові слова: автомобільна промисловість, тенденції розвитку, динаміка автомобілебудування, ринок праці, бізнес-перспективи галузі.

JEL Classification: J49, L62, O18

Absztrakt. A tanulmány Ukrajna és ezen belül is Kárpátalja autópárának fejlődési trendjeit és üzleti kilátásait vizsgálja. Meghatározásra kerültek az ukrajnai munkaerőpiac fejlődési tendenciái, a migrációs folyamatok helyzete, a munkanélküliség szintje Ukrajna régióiban. Bemutatásra kerültek az ukrajnai minimálbér szintjének régiók, ágazatok és beosztások szerinti összehasonlító elemzésének eredményei. Tanulmányoztuk az autópárban dolgozó háttér- és vezetői dolgozók általános bérszintjét. Nyomon követhető az ukrajnai autópár fejlesztésére vonatkozó állami szabályozás szabályozási és jogi rendelkezésének alakulása. Radikális változások derültek ki az ukrajnai autópár fejlesztésére vonatkozó állami politika terén: az autógyártók folyamatos támogatásától és autógyártás ösztönzésétől a bürokratikus akadályokig, a fennálló kockázatok és fenyegetések kiértékeléséig. Megjegyzendő, hogy 2014 óta Oroszország Ukrajna elleni fegyveres agressziója óta az autópár jelentős hanyatlásához vezetett. Bemutatásra került Kárpátalja legnagyobb autópári vállalkozásainak hatékonyságvizsgálata a 2018-2022. évszakra vonatkozóan. Az elemzésre kiválasztott pénzügyi mutatók a tőke/eszköz arány, az eszközarányos megtérülés (ROA), a saját tőke megtérülése (ROE) és a nettó jövedelem (NPM) voltak. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az elmúlt 5 évben pozitív tendencia alakult ki a tevékenység volumenének növekedésében és a vállalatok pénzügyi stabilitásának és jövedelmezőségének javításában. A befektetők szempontjából a legvonzóbb az Eurocar, amely a mutató pozitív dinamikáját mutatja, és 2022 végén a legmagasabb ROE értékkel rendelkezik a kiválasztott cégek közül. Az EU határának közelsége, az olcsó munkaerő és a kellő mennyiségű nyersanyag teszi Ukrajna nyugati régióit különösen vonzóvá az európai autópáriakkal való együttműködés számára. Kiemelésre került egy autópári klaszter létrehozásának szükségessége a régióban.

Kulcsszavak: autópár, fejlődési trendek, az autópár dinamikája, munkaerőpiac, az ipar üzleti kilátásai.

Abstract. The study examines development trends and business perspectives in the automotive industry of Ukraine and particularly in Transcarpathia. The trends of the labor market in Ukraine have been identified, the state of migration processes, the level of unemployment in the regions of Ukraine have been assessed. The results of a comparative analysis of the level of the minimum wage in Ukraine in terms of regions, categories and positions are presented. The standard salary of back-office workers and management in the automotive sector was studied. The evolution of the regulatory and legal provision of state regulation of the development of the automobile industry in Ukraine is traced. Radical changes in the state policy of the development of the automotive industry of Ukraine were revealed: from constant support of car manufacturers and stimulation of car production to bureaucratic barriers, obstacles and existing risks and threats. It is stated that since 2014, Russia's armed aggression against Ukraine has led to a significant decline in the car industry. The effectiveness of the activities of the largest automotive industry companies in Zakarpattia Oblast was studied for the period 2018-2022. The financial indicators chosen for analysis were the capital-to-asset ratio, return on assets (ROA), return on equity (ROE) and net profit margin (NPM). A conclusion was made about the positive trend of increasing the volume of activity and improving the financial stability and profitability of companies over the past 5 years. From the point of view of investors, the most attractive is Eurocar, which demonstrates positive dynamics of the indicator and has the highest value of ROE among the selected

companies at the end of 2022, namely 19.6%. Proximity to the border with the EU, cheap labor and sufficient raw materials make the western oblasts of Ukraine especially attractive for partnership with European auto giants. The need to create an automobile cluster in the region was emphasized.

Key words: automotive industry, development trends, dynamics of car manufacturing, labor market, business prospects of the industry.

Problem statement. The automotive sector in Ukraine and particularly in Transcarpathia was experiencing swift advancements until the outbreak of war. Zakarpattia region showed a potential for growth in the automotive industry due to its strategic location, skilled labor force, and proximity to major European markets. The automotive sector in Transcarpathia began to attract investments and attention, primarily in the form of component manufacturing, assembly, and related services. Since 2014, Russia's military aggression towards Ukraine has resulted in a substantial downturn in the automobile industry. The conflict severed economic connections between the two countries, leading to a halt in car production. The ongoing war, deemed an unwarranted and unjustified military aggression by Russia against Ukraine since February 2022, has not only adversely impacted the domestic automotive industry but has also according to Wayland M. [1] cast a shadow on global passenger car production forecasts.

In the conditions of the new reality, the Ukrainian business had to solve issues related to production, logistics, personnel support, fulfilling obligations to the state and restoring profitability or at least approaching the pre-war level. One of the strategies for solving these problems was the gradual transfer of business from the east to the western regions of Ukraine and abroad. According to the Zakarpattia Oblast Military Administration (OMA) and the Ministry of Economy, Zakarpattia is the second region after Lviv in the number of relocated businesses in Ukraine. Nowadays, in conditions of martial law, the region is the safest place for living and running a business in conditions of the martial law in Ukraine.

The automotive industry holds immense significance as a key driver of economic growth, technological innovation, and employment across the globe. Understanding its business perspectives is crucial for several reasons. The automotive industry is a major contributor to the economies of many countries. It generates substantial revenue, creates job opportunities, and fosters economic development through various interconnected sectors, such as manufacturing, supply chain, and services. The automotive sector is at the forefront of technological advancements: innovations in this industry often pave the way for advancements in other sectors. Understanding its business perspectives is essential for investors, financial analysts, and stakeholders to make informed decisions and navigate the dynamic nature of the industry, as well as for staying abreast of cutting-edge technologies and their potential impact on diverse industries.

Literature review. This study is a continuation of the research started in 2021, the results of which are presented in the papers [2-4]. Among prior studies, which emphasize the importance of the current study, are works of M. Dmytrychenko, M. Kyzym, O. Kryvokon, M. Mishchenko, G. Pasov, A. Redzyuk, V. Chupryna, I. Shevchenko, and

O. Yazvinska. Particularly, in the monograph (I. Shevchenko, 2019), the author proposed a systemic view on progress of the automobile industry as well as developed a methodology for assessing competitiveness and a concept of the state program for the growth of industry until 2025 [5]. The work of Y. Savelyev, V. Kuryliak, K. Darvidou, M. Lyzun, I. Lishchynskyy [6] is devoted to the issues of transformation of Ukrainian Automotive Industry based on introduction of electric vehicle production were considered among priorities (Y. Savelyev, V. Kuryliak, K. Darvidou, M. Lyzun, I. Lishchynskyy, 2021). However, the rapid change in business conditions and global challenges affects the development trends of the automotive industry not only in Ukraine, but also throughout the world, which requires updating such research.

Goals of the article. The aim of the study is presenting analytical conclusions on trends in the development of the automotive industry at the national and regional levels under martial law in Ukraine.

Research results and discussions. The given study is focused on three main aspects in the automotive industry of Ukraine, namely on labor market, development tendencies and state regulation procedures during 2016-2022. A characteristic feature of the labor market is the presence of disparities between supply and demand, which are expressed in professional qualifications, gender, age, industry and territorial (regional) aspects. These imbalances in practice lead to a significant outflow of labor abroad. The main reason for the labor migration of Ukrainians abroad is the difficulty in finding decently paid work at home. Over the past five years, the economic factors of migration have intensified politically and security-wise, leading to a rapid increase in migration sentiment and the intensity of migration.

According to the UNHCR data, as of December 1, 2023, 6,3 million Ukrainian citizens remained abroad because of the war [7]. That said, approximately 5,9 million Ukrainians stayed in European countries, to a greater extent in Poland and Germany.

Before the war started that there was a slight increase in the employment rate in the automotive industry, but in totally due to the unstable political situation, the conflict in the East the number of economically active population was constantly declining, and the unemployment rate was rising, especially in the eastern regions of Ukraine. Thus, the biggest increase in load of registered unemployed per vacancy by regions were in Zaporizhya, Donetsk and Luhansk Oblasts.

Considering the salary proposals for different categories of employees offered by different employment sites, we observe significant differences and fluctuations. Thus, the average salary of a production line operator fluctuated on average at \$ 400-450. The highest average salaries were offered in Zaporizhia, Poltava, Lviv and Dnipropetrovsk regions, amounting to \$500-560 in 2020-2021 (Fig.1).

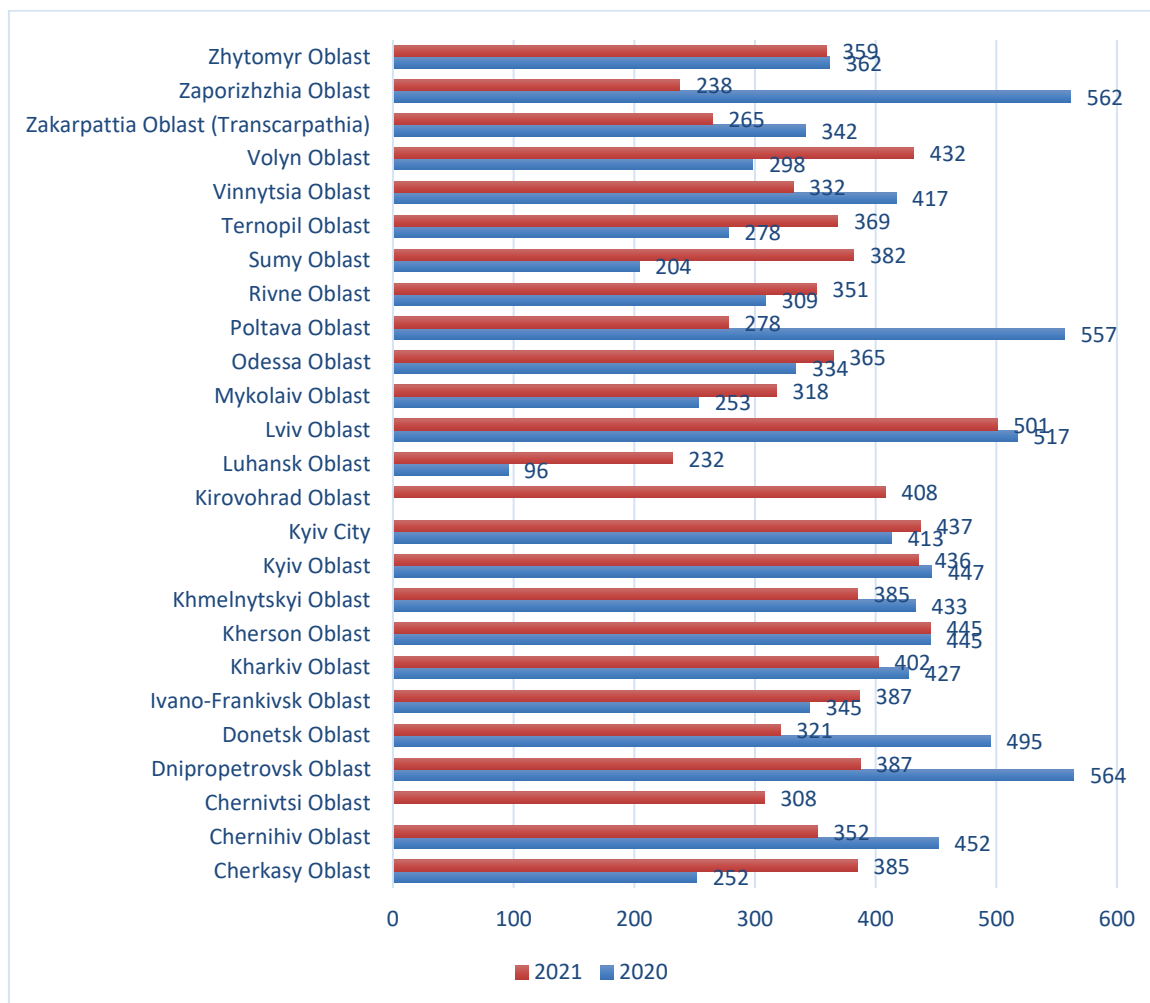

Fig. 1. The average amount of the offered salary to the production line operators by regions of Ukraine for 2020-2021, USD

Source: calculated by the authors based on International Organization of Motor Vehicle Manufacturers [7].

Kyiv City has the highest size of average wage for positions of sales manager, accountant and chief accountant. The lowest indicators in four positions of six are in Luhansk Oblast. It means that Kyiv as the capital is the place with the highest concentration of officially registered offices with a special need in personal, concentration of capital etc.

Moreover, the structure of employment has changed due to quarantine, the corresponding economic downturn and at last the war. Although companies abstained from layoffs during the 2020 pandemic, declining economic activity has led to staff reductions.

In recent years, with the exception of the pandemic period, the "lack of qualified personnel" factor has been steadily gaining weight in business surveys as one of the reasons for holding back corporate profits. During the corona crisis, the impact of this factor decreased due to reduced economic activity. However, since the beginning of

2021, the shortage of quality staff has increased again, which has affected the growth of wages.

Due to the war an increase in labor force and Ukrainian migrants' spending abroad are positive for the economies of host countries, although a large wave of migration created a number of challenges, including for state finances. At the same time, the net fiscal effect will be positive for Europe in the long run, as Ukrainians are actively integrating into the European labor market and are paying taxes. According to calculations of NBU Ukrainians' expenses abroad more than tripled in 2022 compared to the previous year, reaching USD 2 billion per month. Spending on Ukrainian migrants also spurs government consumption, particularly on housing infrastructure, healthcare, and education (taking into account the large percentage of children, which ranges from 28% to 44% in various countries).

When analyzing development industry trends we focused on two aspects - trade and manufacturing infrastructures. Starting from 2016, there is a growing trend in the number of new cars sold in Ukraine. The increase in market capacity was due to actions that facilitated the preferential import of cars to the secondary market, namely a special law came into force that introduced a reduction in the excise tax rate on the import of used vehicles. Since 2017 the import and registration of used cars in Ukraine has intensified and their market share has increased from 24% in 2016 to 81% in 2020. Simultaneously, the share of imported new cars decreased by market from 71% to 18% in 2020.

In 2021, the total number of new cars sold on the Ukrainian market amounted to 103,650 units, which is 22% more than in 2020. This is the highest figure since 2013, although a record for the last 8 years, is small compared to EU countries. For example, in Poland in 2021 new cars were sold four times more.

Ukraine has been a member of the WTO since 2008 and has an expanded free trade area with the EU, Canada and a number of other countries. With the acquisition of full membership in the WTO, Ukraine has received additional rights to use a set of measures to protect the internal market. However, these rights have not been fully exercised in relation to the national automotive industry. On the contrary, by signing the Agreement on Accession to the World Trade Organization (WTO), Ukraine reduced the import duty on imports of cars by 2.5 times, which negatively affected the domestic automotive industry and fully opened the market for imports of foreign cars to Ukraine. And for the period 2008-2012, the vehicle market has halved, and the share of foreign cars has increased from 50 to 89%. Production of Ukrainian cars decreased 6 times (83,5%) (Fig.2).

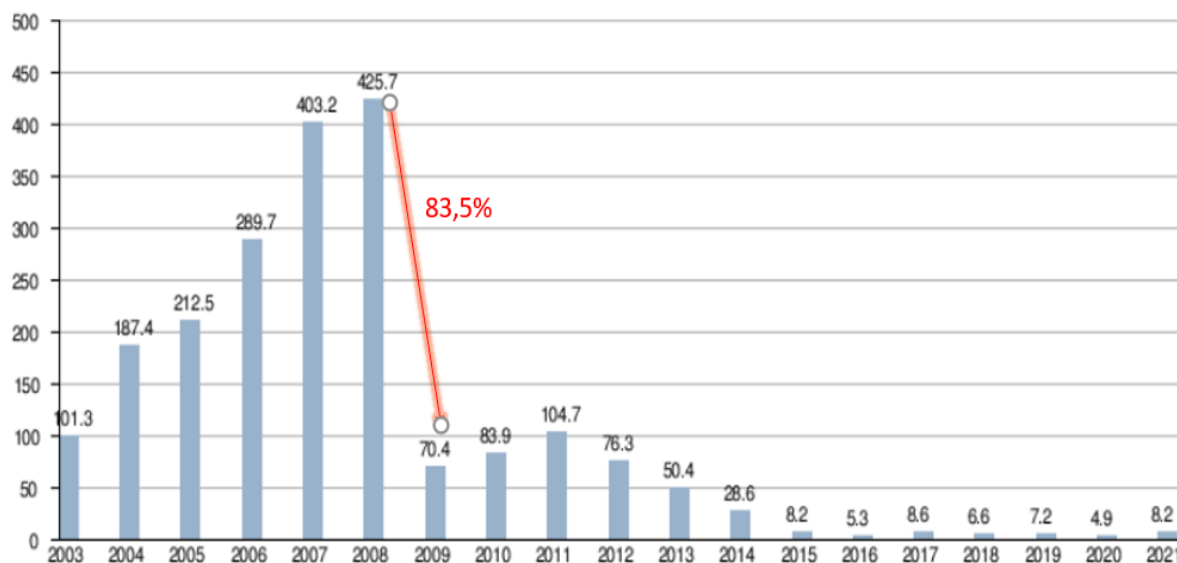

Fig.2. The volume of production of passenger cars in Ukraine in 2003-2021, thousands of units

Domestic manufacturers were negatively affected by the lack of state support, as well as the presence of serious pressure from the expansion of foreign cars. In addition, the conditions caused by the signing of the Association Agreement with the EU and accession to the WTO were clearly losing to the domestic engineering industry, and as a result, preferences for domestic vehicle manufacturers were abolished. In addition, there was a lack of consistent and active government action to prevent the crisis in the automotive industry.

Automotive industry of Transcarpathia has an important leverage effect on state with number of employees, diversity and capacity of the component manufacturers, share in the industry's income [3]. A large number of companies operating in the Transcarpathian region produce products for the automotive industry. The largest regional companies in the sector are Jabil, Eurocar, Yazaki and Flextronics - they occupy the first to fourth place in their market. Key market and financial indicators of main companies in the region are presented in Table 1. As it can be stated according to the given data, Jabil and Flextronics simultaneously show a positive trend in increasing market share for the period 2018-2022. Their market share increased accordingly from 58% to 74% and from 18% to 32%.

Smaller companies (Tochprilad and Forshner), which occupy only 1-2% of the market share, also show a positive trend of improving their market positions (in terms of market share, market place and place in the sector) during the period.

When calculating the market indicators, the role of each company played in the relevant sector or market in view of the main activity was taken into account.

Table 1.

Key market and financial indicators of the automotive industry companies operating in the Transcarpathian region*

Indicator	YEAR	Jabil Circuit Ukraine Limited LLC	Pr.JSC Eurocar	LLC Yazaki Ukraine	FACTORY "FLEXTRONICS LLC"	"Forshner Ukraine" LLC	Mukachevsky plant "Tochprilad"
Market share, %	2018	58,71	29,55	14,37	18,71	1,05	1,24
	2019	58,78	27,85	8,67	25,62	0,85	0,97
	2020	58,21	26,58	6,29	28,85	1,14	1,06
	2021	68,68	26,11	5,38	30,20	1,42	2,37
	2022	74,60	17,35	6,94	32,94	1,38	2,22
The company's place in the market	2018	1	1	1	2	20	16
	2019	1	1	4	1	19	19
	2020	1	1	5	1	18	13
	2021	1	1	6	1	15	8
	2022	1	2	4	1	12	9
Relative revenue growth for the year, %	2018	32,8	2,4	61,2	49,1	17,3	-2,8
	2019	-5,9	18,3	-29,0	36,1	-4,4	-19,0
	2020	-5,1	-8,9	-32,3	26,3	25,5	4,4
	2021	24,6	24,4	-4,0	27,6	39,1	45,7
	2022	15,2	-29,5	65,7	5,7	25,3	12,8
The company's place in the sector of its main activity by revenue	2018	191	84	94	267	1292	1629
	2019	212	74	152	195	1390	2034
	2020	221	77	223	144	1166	1925
	2021	189	70	251	117	819	1260
	2022	153	97	139	107	746	1311
Equity-to-Assets	2018	77,6	13,2	-5,6	-131,2	-227,2	79,3
	2019	66,8	20,5	-14,9	-47,3	-208,0	79,9
	2020	86,3	18,5	-29,1	-63,1	-150,8	68,4
	2021	82,2	23,7	-16,8	-29,6	-95,0	68,1
	2022	78,6	23,8	0,4	-39,0	-62,1	63,8
ROA,%	2018	9,1	7,9	-4,3	5,1	-102,4	2,1
	2019	-2,4	11,3	-2,8	27,6	-55,9	-2,2
	2020	4,9	-2,2	-26,8	-20,3	-66,6	6,2
	2021	7,0	3,7	-7,5	19,5	-13,5	1,3
	2022	8,0	3,9	-7,2	-11,5	4,5	8,5
ROE, %	2018	21,4	-	-161,8	-	-36 835,0	2,8
	2019	-3,2	122,8	-	-	-	-2,7
	2020	6,0	-10,5	-	-	-	10,0
	2021	9,4	18,6	-	-	-	1,9
	2022	11,4	19,6	-95,1	-	-	15,4
Net Profit Margin (NPM)	2018	8,4	7,1	-2,1	6,5	-49,6	2,9
	2019	-2,4	7,0	-1,1	35,2	-37,0	-3,7
	2020	5,1	-1,5	-19,0	-22,5	-60,4	12,6
	2021	6,7	1,9	-5,7	21,7	-16,2	1,8
	2022	7,7	3,3	-5,6	-13,0	6,1	13,3

*Source: compiled by the authors based on the YouControl data (<https://youcontrol.com.ua>)

In order to understand financial stability and profitability of the chosen companies, a few financial indicators was selected for analysis, namely *Equity-to-Assets*, *Return on assets (ROA)*, *Return on equity (ROE)* and *Net profit margin (NPM)*.

1) As Table 1 shows, three of six companies (Yazaki, Flextronics and Forshner)

have problems with their solvency during the given period, namely with their equity capital adequacy. Eurocar has a high dependence on debt capital, as the share of equity capital in the total assets by the end of 2022 was only about 24%. Only Jabil and Tochprilad have the optimal value of the indicator, since their share of equity in the balance sheet exceeds 60%.

2) Negative values of *Return on assets (ROA)* indicate losses, as in case with both companies Yazaki Ukraine LLC and Forshner Ukraine LLC. Such companies from the sample as Mukachevsky plant “Tochprilad” and Jabil Circuit Ukraine generate the largest return on assets – their ratios were 8.5% and 8% accordingly.

3) Negative values of ROE indicate losses. If the capital value is negative, the coefficient is not calculated. This situation with a negative value of equity is observed in three companies - Yadzaki, Forshner and Flextronics. From the point of view of investors, the most attractive is Eurocar, which demonstrates positive dynamics of the indicator and has the highest value of ROE among the selected companies at the end of 2022, namely 19.6%.

4) According to the value of *NPM* the activities of Yadzaki and Forshner are completely unprofitable during the years 2018-2022, although the latter company went into profit-making activities in 2022.

In general, all the above-mentioned companies have shown a positive trend of increasing the volume of activity and improving financial stability and profitability of the given companies over the past 5 years.

Given the set of factors, influencing the automotive industry of Ukraine, the necessary of attracting foreign investment in the automotive industry through the formation of a favorable investment climate, as well as activation and stabilization of state support for the industry can be indicated. Improving product quality by modernizing production, as well as through the introduction of new technologies are also among key factors for industrial development.

Conclusions and prospects for further research. Investigating current state and development trends of the automotive market in Ukraine, it could be declared, that proximity to the border with the EU, cheap labor and sufficient raw materials make Western oblasts of Ukraine attractive to partners of European auto giants. In Ukraine, small parts are made for almost all European cars, including premium brands. These are mostly parts that require a lot of manual work, such as laying cable networks or sewing car seats. That’s why Transcarpathia, Lviv and Volyn regions are the most attractive for production capacity placement and the volume of revenue turnover and number of employees there are bigger compare to other regions.

Although there is currently no automotive cluster in Ukraine, there are prerequisites for its creation in the Transcarpathian region on the basis of PJSC "Eurocar", which according to the integrated assessment has the highest innovation and investment potential among Ukrainian automakers.

In May 2018, discussions took place regarding the potential establishment of a cluster in the Transcarpathian region. This discourse occurred during a Round Table event organized by the Federation of Employers of Ukraine and Eurocar, with support from the German-Ukrainian Chamber of Commerce. Participants acknowledged that the

prerequisite for cluster development in Transcarpathia could be the presence of established major players in the automotive sector, including Eurocar, Jabil Circuit, Yazaki etc. The Transcarpathian region currently serves as a hub for numerous companies engaged in automotive industry production, positioning it as a practical center for cluster initiatives and a trailblazer in developing clusters for the automotive industry and other high-precision sectors.

Consequently, further exploration could focus on the potential collaboration with leading European partners to establish an automotive cluster in Ukraine. Given the volatility of oil markets and the imperative to enhance environmental sustainability, there is a growing need to shift attention towards the production of electric vehicles.

References

1. Wayland M. (2022). Russia's invasion of Ukraine will lower car production by millions of units over two years, S&P says. <https://www.cnn.com/2022/03/16/russian-ukraine-war-to-lower-car-production-by-millions-of-units.html> (accessed 29.06.2023)
2. Poyda-Nosyk N., Bacho R. (2022). Analysis of the automotive industry development trends in Ukraine. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* / editor. : R. Bacho, N. Poyda-Nosyk, V. Makarovych [and others]. Vol. 2, pp.13-23.
3. Bacho R., Poyda-Nosyk N. (2023). Automotive industry in the regions of Ukraine: key approaches to assessing labor market and business perspectives. Scientific edition (monograph) of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education / Robert Bacho, Nina Poyda-Nosyk. Berehove–Uzhhorod: FR II THCHE - RIK-U LLC, 2023. 112 p.
4. Poyda-Nosyk N., Bacho R. The influence of European integration and international trade policy on the development of the Ukraine's automotive sector. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали одинадцятої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 09-10 вересня 2022 р.)*. Одеса: ОНУ, 2022. С.379-380.
5. Shevchenko I. Yu. (2019) *Rehuliuvannia rozvytku avtomobilebuduvannia Ukrainy: monohrafiia* (Regulation of automobile development of Ukraine: monograph). Kharkiv: KhNADU. 556 p.
6. Savelyev Y., Kuryliak V., Darvidou K., Lyzun M., Lishchynskyy I. (2021) Transformation of Ukrainian Automotive Industry in the Context of Electromobility: Applying the Experience of Visegrad States. *IV International Scientific Congress "Society of Ambient Intelligence – 2021" (ISCSAI 2021)*. SHS Web Conf., Volume 100. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110001018>
7. Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed 01.12.2023)
8. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers. Production statistic. <https://www.oica.net/production-statistics/> (last accessed: 26.06.2023)

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-29-36

УДК 336.67

Олександр АТАМАС

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування та управління
фінансово-економічною безпекою,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
м. Дніпро, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7511-8586

Scopus Author ID: 57218367071

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМАТИКА, РЕКОМЕНДАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** У матеріалах наукового дослідження представлена інформація щодо аналізу рівня інвестиційної привабливості регіонів України з врахуванням сучасної складної економічної ситуації та воєнних дій на території держави. Представлена інформація щодо обсягу капітальних інвестиційних вкладень у розрізі регіонів України за період останніх 10 років. Виявлено суттєві диспропорційні коливання у обсягах вкладення інвестиційного капіталу протягом певного періоду часу у різноманітних регіонах держави. Визначено, що існують суттєві проблемні аспекти у розподілі частини внутрішнього та зовнішнього інвестиційного капіталу в зв'язку із диспропорційністю регіонального розвитку держави та глобалізаційних зрушень. Основними методами дослідження, застосованими у дослідженні стали загальноекономічні та спеціальні наукові методи, зокрема абстрактний метод, аналіз та синтез, а також статистичний метод. У статті визначено стратегічно важливу роль та прогресивність інноваційного забезпечення становлення та розвитку інвестиційної привабливості регіонів держави в контексті трансформаційних зрушень та економічних коливань. У матеріалах наукового дослідження детально означено комплекс відповідних заходів у напрямку залучення інвестиційного капіталу та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів України, визначено ключові проблеми ефективного інвестиційного розвитку регіонів України в довгостроковій перспективі, а саме: розробка інвестиційних паспортів та їх розміщення на сайтах громад; розробка громадами схем просторового планування власної території; розробка регіональних програм розвитку інвестиційної діяльності із залученням бізнесу та громадськості; співпраця з міжнародними організаціями, які займаються супроводом процесів залучення інвестицій; розробка регіональних інвестиційних програм формування та виконання регіональних бюджетів розвитку; державна підтримка інфраструктури: розвиток логістичної інфраструктури, фінансування інвестицій та інновацій за кошти державного бюджету та інше.*

***Ключові слова:** інвестиційна привабливість, регіон, держава, стратегія, капітал, диференціація, інновація.*

JEL Classification: R15, R51, C51

***Absztrakt.** A tudományos kutatás Ukrajna régióinak befektetési vonzatának elemzéséről adnak tájékoztatást, figyelembe véve a jelenlegi összetett gazdasági helyzetet és az állam területén folyó katonai műveleteket. Bemutatjuk a tőkebefektetések volumenét Ukrajna régióiban az elmúlt 10 évre visszamenően. Az ország különböző régióiban jelentős aránytalan ingadozások alakultak ki a befektetések területén. Megállapítást nyert, hogy az állam területi fejlődésének aránytalansága és a globalizációs elmozdulások kapcsán a belső és külső befektetések egy részének elosztásában jelentős*

aránytalanságok alakultak ki. A kutatás során alkalmazott főbb kutatási módszerek általános közgazdasági és speciális tudományterületi módszerek voltak, ezen belül az absztrahálás módszere, az elemzés és szintézis, valamint a statisztikai módszer. A cikk meghatározza az ország régióinak befektetési vonzatának alakulását és növekedését szolgáló innovatív támogatási stratégia szerepét és progresszivitását a gazdasági fejlődés kapcsolatrendszerében. A cikk anyagában részletesen meghatározásra kerültek az ukrajnai régiók befektetési vonzerejének növelését szolgáló intézkedések, Ukrajna régióinak beruházásfejlesztési problémáinak megoldását célzó intézkedések: befektetési tervek (anyagok) kidolgozása és közösségi weboldalakon való elhelyezése; a közösségek saját területük területrendezési terveinek kidolgozása; a befektetési tevékenység fejlesztését szolgáló regionális programok kidolgozása a vállalkozások és a lakosság bevonásával; nemzetközi szervezetekkel való együttműködés a befektetések aktivizálásához; regionális beruházási programok kidolgozása, területfejlesztési költségvetések kialakítása és végrehajtása; állami infrastruktúra támogatása (logisztikai infrastruktúra fejlesztése, beruházások, innovációk finanszírozása állami költségvetésből stb.).

Kulcsszavak: befektetési vonzat, régió, állam, stratégia, tőke, differenciálás, innováció.

Abstract. The materials of the scientific research present information on the analysis of the level of investment attractiveness of the regions of Ukraine, taking into account the current complex economic situation and military actions on the territory of the state. Information on the volume of capital investments by region of Ukraine for the period of the last 10 years is presented. Significant disproportional fluctuations in the amount of investment capital during a certain period of time in various regions of the state were revealed. It was determined that there are significant problematic aspects in the distribution of part of the internal and external investment capital in connection with the disproportionalities of the regional development of the state and globalization shifts.

The main research methods used in the research were general economic and special scientific methods, including the abstract method, analysis and synthesis, as well as the statistical method.

In addition, the article defines the strategically important role and progressiveness of innovative support for the formation and development of the investment attractiveness of the regions of the state in the context of transformational shifts and economic fluctuations.

In the materials of the scientific research, a complex of appropriate measures in the direction of attracting investment capital and increasing the level of investment attractiveness of the regions of Ukraine is defined in detail, the key problems of effective investment development of the regions of Ukraine in the long term are identified, namely: development of investment passports and their placement on community websites; development by communities of spatial planning schemes of their own territory; development of regional programs for the development of investment activity with the involvement of business and the public; cooperation with international organizations involved in supporting investment attraction processes; development of regional investment programs, formation and implementation of regional development budgets; state infrastructure support: development of logistics infrastructure, financing of investments and innovations from the state budget, etc.

Keywords: investment attractiveness, region, state, strategy, capital, differentiation, innovation.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання вивчення умов підвищення рівня інвестиційної привабливості економіки держави, ефективного використання інвестиційного капіталу держави, поглиблення євроінтеграційних інвестиційних зв'язків на макроекономічному рівні є актуальним. Постає питання формування інвестиційної привабливості регіонів держави, залучення додаткових інвестиційних коштів на всіх рівнях прийняття інвестиційних управлінських рішень з метою підвищення рейтингових позицій національної економіки,

формування пріоритетів її сталого економічного розвитку та прогресу. Не зважаючи на велику кількість наукових досліджень та напрацювань вчених-дослідників у означеному напрямі, - дане питання досі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років питання дослідження рівня інвестиційної привабливості регіонів держави набуло актуальності в роботах як вітчизняних, так і закордонних вчених, зокрема: Бахур Н.В. [1], Головатюк В.М. [2], Данилишин Б.М. [3], Двігун О.А. [4], Шевченко О.В. [5], Жаліло Я.А. [5] та багатьох інших.

Наприклад, у наукових дослідженнях Бахур Н.В. наголошено на необхідності трансформаційних перетворень в економіці, проте головну увагу приділено загальній ролі інвестиційного капіталу в розвитку та прогресивному становленні економіки держави, не наголошуючи на необхідності дослідження рівня інвестиційної привабливості регіонів [1].

Савелко С.О. наголошує на необхідності формування державної політики інвестиційного розвитку регіонів, не враховуючи при цього роль потенційних закордонних інвесторів та місце держави на світовій арені крізь призму міжнародних рейтингових оцінок [9].

Данилишин Б.М. аналізує спектр інвестиційної привабливості регіонів з урахуванням вітчизняного досвіду науковців, не оцінюючи моделі міжнародних агентств та інституцій щодо оцінки та забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості регіонів країни в умовах глобалізаційних зрушень [3].

Однак, дослідження в контексті проблематики забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості регіонів України досі залишається актуальним та потребує моніторингу і глибокого аналізу перспектив стратегічного розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою наукової статті є дослідження рівня інвестиційної привабливості регіонів України та пошук шляхів формування чітких практичних рекомендацій щодо вирішення нагальних проблем у даному напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від ефективності діяльності регіонів держави та рівня їх інвестиційної привабливості залежить прогресивний розвиток, трансформаційні зміни та інноваційність національної економіки в цілому. В контексті цього, вирішення проблемних аспектів забезпечення сприятливих умов для формування високого рівня інвестиційної привабливості регіонів держави є пріоритетним в умовах сучасних глобалізаційних зрушень економіки. Рейтингова оцінка економіки держав світу, що набуває стрімкою популярності серед вітчизняних та закордонних інвесторів, створює нагальну потребу вирішення питання залучення додаткового капіталу, реалізації довгострокових інвестиційних проєктів, стратегічного прогресивного розвитку держави.

Обсяг капітальних інвестицій в економіку України у період з 2010 по 2022 роки представлено на рис. 1.

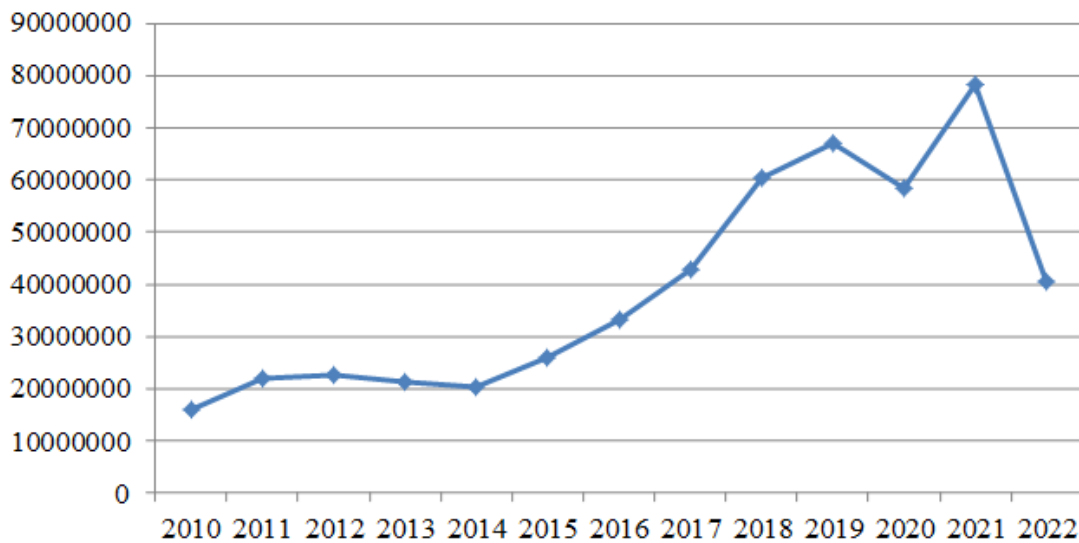

Рис. 1. Обсяг капітальних інвестицій в економіку України у період 2010 – 2022 рр., млн. грн.

** Інформацію представлено не враховуючи тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій.*

** проаналізовано та ілюстровано автором на підставі [6, 10]*

Аналізуючи наведені на рис. 1 дані констатуємо, що обсяг капітальних інвестицій в економіку України мав позитивну тенденцію та постійно збільшувався у період з 2010 по 2020 роки.

Однак, у 2022 р. обсяг капітальних інвестицій в економіку України знизився у порівнянні із 2021 р. на 115 761 млн. грн. (на 18,5%), що, безумовно, - негативно вплинуло на загальний рівень інвестиційної привабливості держави на світовій арені. При цьому, якщо аналізувати дані обсягу капітальних інвестицій у розрізі регіонів України у період з 2010 по 2022 роки, - спостерігається суттєва територіальна диференціація.

Таким чином, сучасний стан моделі регіонального розвитку формує необхідність проведення детального глибокого аналізу обсягу капітальних інвестицій за регіонами України у 2022 році, враховуючи воєнні дії на території держави (рис. 2).

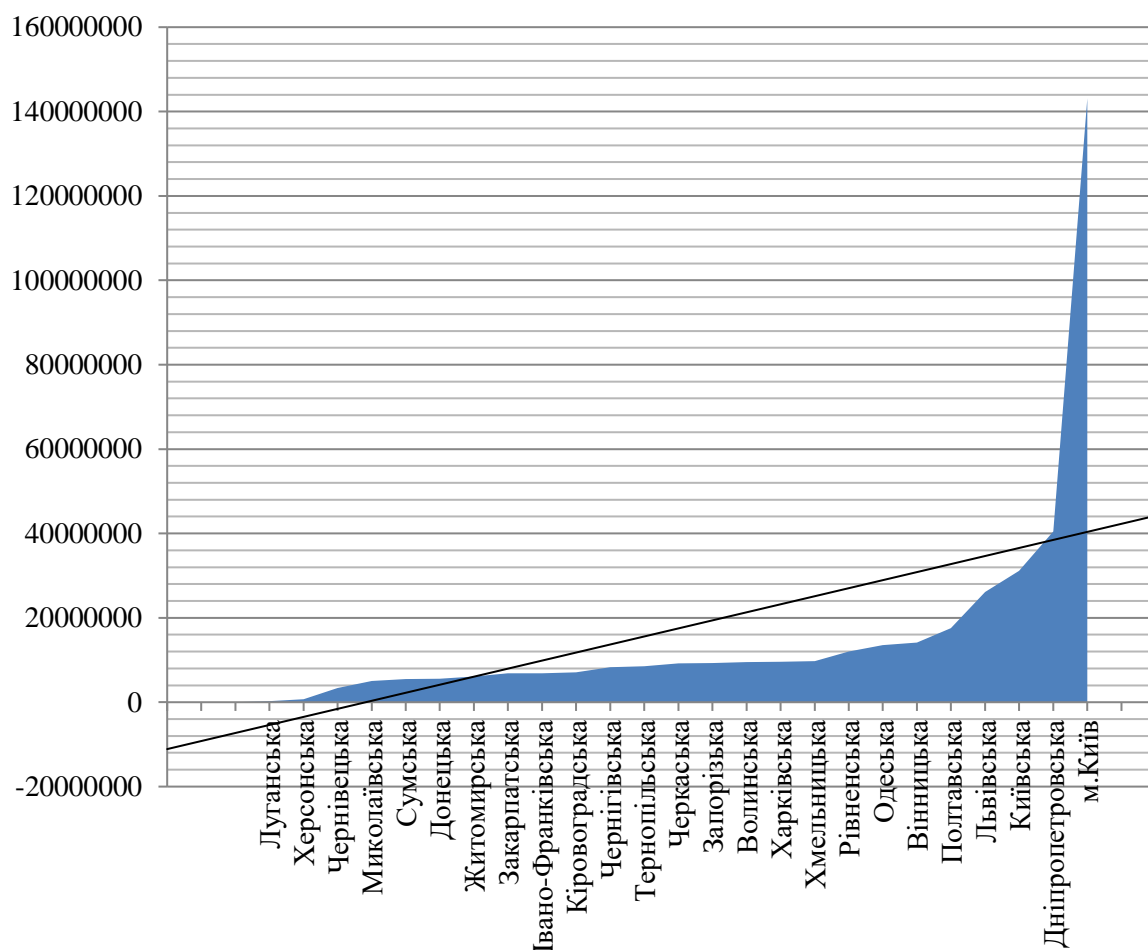

Рис. 2. Обсяг капітальних інвестицій за регіонами України у 2022 році, тис. грн. *

* Інформацію представлено не враховуючи частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

* проаналізовано та ілюстровано автором на підставі [10]

Показник обсягу капітальних інвестицій за регіонами України у 2022 році демонструє дещо диспропорційне розподілення інвестиційного капіталу, що свідчить про різновекторність формування інвестиційних пріоритетів у різних регіонах держави.

Крім того, відповідні диспропорційні розподілення інвестиційного капіталу формують проблематику втілення довгострокових інвестиційних проєктів на території держави, ускладнюючи можливість реалізації прогресивних інноваційних рішень щодо трансформаційних економічних перетворень, підвищення рівня конкурентоспроможності країни на світовій арені, забезпечення високих рейтингових показників економічних перетворень міжнародними рейтинговими агентствами та інституціями.

Проблематика забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості регіонів України представлена на рис. 3.

В аспекті виявлених проблемних аспектів ефективного розвитку інвестиційної привабливості регіонів держави пріоритетною є необхідність забезпечення виключення диспропорційності в контексті розподілення інвестиційного капіталу як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів.

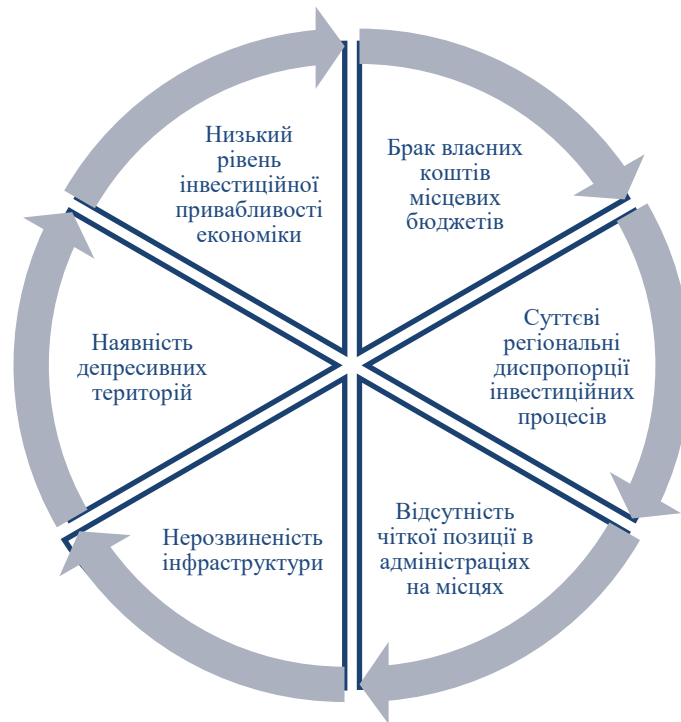

Рис. 3. Проблематика забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості регіонів України*

** проаналізовано та ілюстровано автором на підставі [7, 8]*

Означене питання трансформується у потребу подолання диспропорційного розвитку, уникнення створення депресивних територій та формування комплексу заходів у напрямку залучення додаткового інвестиційного капіталу та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів держави (рис. 4).

Таким чином, комплекс виявлених та сформованих заходів у напрямку залучення інвестиційного капіталу та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів держави створює пріоритетні напрямки для прогресивного економічного розвитку, трансформаційних перетворень, підвищення рівня конкурентоспроможності економіки країни та реалізації потенційних економічних перетворень у довгостроковій перспективі.

КОМПЛЕКС ЗАХОДІВ У НАПРЯМКУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ

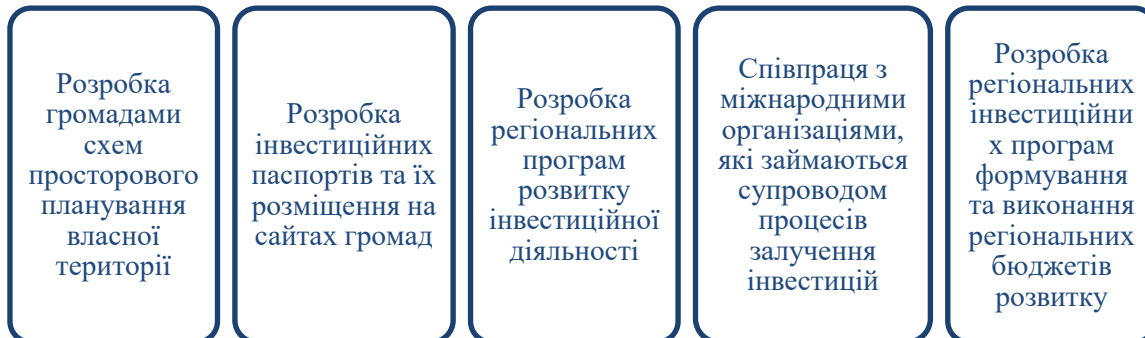

Рис. 4. Комплекс заходів у напрямку залучення інвестиційного капіталу та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів*

* авторська розробка

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене наукове дослідження формує висновки щодо диспропорційності розподілу інвестиційного капіталу між регіонами держави, що створює потенційні передумови для зниження або ускладнення забезпечення економічних перетворень та потенційних змін. У статті проаналізовано концептуальні основи щодо відповідних показників обсягу капітальних інвестиційних вкладень в економіку та прогресивний розвиток регіонів України у 2022 році, проаналізовано проблемні аспекти розвитку інвестиційної привабливості регіонів, сформовано потенційні складові заходів у напрямку залучення інвестиційного капіталу та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів України.

Подальші наукові розвідки у означеній тематиці потребують створення та використання комплексного механізму забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості регіонів держави у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Бахур Н.В. Інструменти фінансового стимулювання розвитку регіонів та громад при децентралізації. *Ефективна економіка*: електрон. наук. фахове вид. 2020. Вип. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8191> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Головатюк В.М., Соловйов В.П. Проблеми поліпшення інноваційної сприятливості регіональних економік. *Регіональна економіка*. 2010. № 1. С. 89–98.
3. Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. Інвестиційна політика в Україні: монографія / за ред. Б.М. Данилишина. Донецьк: ЛТД, 2006. 292 с.
4. Двігун А.О. Диспропорції та структурні зміни в економіці регіонів України та їх вплив на розвиток регіонів. *Review of transport economics and management*: електрон. наук. фахове вид. 2019. Вип. 2(18). URL: <http://pte.diit.edu.ua/article/view/190589/191557> (дата звернення: 25.11.2023).
5. Шевченко О.В., Романова В.В., Жаліло Я.А. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. за наук. ред. д-ра екон. наук Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2020. 153 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-politykyregionalnogo-rozvytku-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

6. Дослідження Європейської Бізнес Асоціації Індекс інвестиційної привабливості України: настрої інвесторів. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBAInvestIndex_2H-2020.pdf (дата звернення: 25.11.2023).
7. Попадинець Н.М., Журавель Ю.В. Інвестиційно-інноваційний розвиток національної економіки на засадах діджиталізації та дизайн менеджменту. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2019. Вип. 3 (81). С. 132–135. doi: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.3.24>.
8. Аналіз соціально-економічного розвитку областей та міста Києва за 2022 рік (за даними Міністерства розвитку громад та територій України): URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-napolityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/rejtingova-otsinkaregioniv/analizsoczialno-ekonomichnogo-rozvytku-oblastej-ta-mista-kyyeva-za-2021-rik> (дата звернення: 25.11.2023).
9. Савелко С.О. Формування державної політики інвестиційного розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2010. 22 с.
10. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2023).

References

1. Bakhur, N.V. (2020). Instrumenty finansovoho stymuliuvannya rozvytku rehioniv ta hromad pry detsentralizatsii. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, issue 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8191> [in Ukrainian].
2. Holovatiuk, V.M., Soloviov, V.P. (2010). Problemy polipshennia innovatsiinoi spryiatlyvosti rehionalnykh ekonomik. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 1, 89–98.
3. Danylyshyn, V.M. Koretskyi, M.Kh., Datsii, O.I. (2006). Investytsiina polityka v Ukraini. V.M. Danylyshyn. (Ed.). Donetsk: LTD [in Ukrainian].
4. Dvihun, A.O. (2019). Dysproportsii ta strukturni zminy v ekonomitsi rehioniv Ukrainy ta yikh vplyv na rozvytok rehioniv. *Review of transport economics and management – Review of transport economics and management*, issue 2 (18). URL: <http://pte.dit.edu.ua/article/view/190589/191557> [in Ukrainian].
5. Shevchenko, O.V., Romanova, V.V., Zhalilo, Ya.A. (2020). Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini: nauk. dop. [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: scientific report]. Kyiv: NISD. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-vukraini.pdf> [in Ukrainian].
6. European Business Association study Investment attractiveness index of Ukraine: investor sentiment. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBA-InvestIndex_2H-2020.pdf [in Ukrainian].
7. Popadynets, N.M., Zhuravel, Yu.V. (2019). Investytsiyno innovatsiynny rozvytok natsional'noyi ekonomiky na zasadakh didzhytalizatsiyi ta dyzayn-menedzhmentu [Investment and innovation development of the national economy on the basis of digitization and design management]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu – Bulletin of the Sumy National Agrarian University*, issue 3 (81), 132–135. doi: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.3.24> [in Ukrainian].
8. Analiz sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku oblastey ta mista Kyyeva za 2022 rik. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. URL: <http://surl.li/okxqp> [in Ukrainian].
9. Savelko, S.O. (2010). Formation of the state policy of investment development of the region. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
10. Website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-37-50

УДК 338.43

Віталій ВЕНГЕР

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник з покладанням обов'язків
завідувача відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України",
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-1018-0909

Scopus Author ID: 35759836300

Наталія РОМАНОВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник
відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України",
м. Київ, Україна,

ORCID ID: 0000-0002-1377-7551

Scopus Author ID: 57871566800

Олександр ШЕЙКО

радник з експертної та дослідницької діяльності в
Торгово-промисловій палаті України,
м. Київ, Україна,

ORCID ID: 0009-0007-0110-1427

КОН'ЮНКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ КРУП

***Анотація.** Круп'яна галузь харчової промисловості України є стратегічно важливою та соціально значущою для населення. В Україні вирощують, практично, всі зернові культури, з яких виробляють крупи, тому перспективи розвитку круп'яного ринку безпосередньо залежать від обсягів виробництва, урожайності культур, районування, наявності запасів зерна та інших факторів. Збройна агресія РФ проти України призвела до суттєвих змін на ринку круп. У статті проаналізовано ситуацію на українському ринку круп'яних виробів, зокрема виробництво, експорт, імпорт, споживання, географічне розташування ринку, рівень конкуренції, рівень розвитку виробничої й транспортної інфраструктури ринку та рівень державного регулювання цін. Зроблено висновки, що протягом 2022 року офіційне виробництво круп'яної продукції скоротилося практично вдвічі, в порівнянні з аналогічним показником попереднього року. Протягом 2022 року в сегменті рису та його похідних продуктів спостерігалася майже критична ситуація. Через російську агресію виробництво рису в Україні скоротилось майже в 16 разів. В 2022 році відбулось значне скорочення експортних поставок української круп'яної продукції, яке досягло мінімальної позначки за останні роки – скорочення становило 53,0 %. Вказана динаміка обумовлена скороченням експорту кукурудзяних круп – (на 54,6 %), інших круп – на 27,1 % та майже семикратним зниженням експорту рису та похідної продукції. Єдиною товарною позицією, що показала зростання експорту були пшеничні крупи (на 20,0 %). Блокування російськими загарбниками чорноморських портів спричинило зміни в товарній структурі імпорту до України великої кількості товарів. Незважаючи на те, що загальні імпорتنі поставання круп всіх категорій протягом 2022 року практично залишилися на рівні попереднього року (не значне зростання на 0,9 %), відзначається значне збільшення валютних*

витрат – на 53,0 %, що свідчить про суттєве здорожчання цього виду бакалійної продукції. Загальне видиме споживання круп'яної продукції в Україні за підсумками 2022 року скоротилося на 34,6 %. При цьому споживання пшеничних круп впало на 48,1 %, інших круп – на 57,5 % та рису і його похідних виробів – на 28,3 %. Така динаміка пояснюється активною фазою війни на території України і пов'язаними з цим факторами. Водночас рівень конкуренції на українському внутрішньому ринку круп'яних виробів оцінюється як високий, рівень виробничої інфраструктури ринку, на якому провадить діяльність платник податків оцінюється як розвинений. Транспортна інфраструктура, що обслуговує діяльність платника податків, оцінюється як розвинена.

Ключові слова: ринок круп, круп'яна галузь, кон'юнктура, розвиток, стан, інфраструктура, державне регулювання цін, споживання, експорт, імпорт.

JEL Classification: E2, L6, Q1

Absztrakt. Az ukrán élelmiszeripar gabonaágazata stratégiaileg fontos és társadalmilag is jelentős a lakosság számára. Ukrajnában gyakorlatilag minden gabonanövényt termesztenek, amelyből gabonaféléket állítanak elő, így a gabonapiac fejlődési kilátásai közvetlenül függenek a termelés mennyiségétől, a terméshozamtól, a zónák beosztásától, a gabonakészletek elérhetőségétől és egyéb tényezőktől. Az Orosz Föderáció Ukrajna elleni fegyveres agressziója jelentős változásokhoz vezetett a gabonapiacon. A cikk elemzi a gabonatermékek ukrán piacának helyzetét, különös hangsúlyt fektetve a termelésre, exportra, importra, fogyasztásra, a piac földrajzi elhelyezkedésére, verseny szintjére, a piac termelési és szállítási infrastruktúrájának fejlettségi szintjére, valamint az árszabályozásra. Megállapítást nyert, hogy 2022-ben a hivatalos gabonatermékek termelése közel felére csökkent az előző év azonos mutatójához képest. 2022-ben szinte kritikus helyzetet figyeltek meg a rizs és az abból származó termékek szegmensében. Az orosz agresszió miatt közel 16-szorosára csökkent a rizstermelés Ukrajnában. 2022-ben jelentősen csökkent az ukrán gabonatermékek exportellátása, amely az elmúlt években elérte a minimumot - a csökkenés 53,0% volt. Ez a tendencia háttérben a kukorica és gabona - (54,6%-kal), az egyéb gabonafélék - 27,1%-os, valamint a rizs és származékai exportjának közel hétszörös csökkenése áll. A búzadara (20,0%-kal) volt az egyetlen árucikk, amely exportnövekedést mutatott. A fekete-tengeri kikötők Oroszország általi blokkolása számos Ukrajnába irányuló termékimport szerkezetében okozott változást. Annak ellenére, hogy 2022-ben a gabonafélék teljes importkínálata minden kategóriában gyakorlatilag az előző évi szinten maradt (nem jelentős, 0,9%-os növekedés volt tapasztalható), a devizaköltségekben jelentős - 53,0%-os - növekedés tapasztalható, ami azt jelzi, az ilyen típusú élelmiszertermékek árának jelentős emelkedése. A gabonatermékek teljes látható fogyasztása Ukrajnában 34,6%-kal csökkent 2022-ben. A búzafogyasztás ugyanakkor 48,1%-kal, az egyéb gabonafélék fogyasztása 57,5%-kal, a rizs és származékai 28,3%-kal csökkent. Az ilyen dinamikát az Ukrajna területén folyó háború aktív szakasza és a kapcsolódó tényezők magyarázzák. Ugyanakkor a gabonatermékek ukrán belföldi piacán a verseny mértékét magasnak, az adózó tevékenységét végző piac termelési infrastruktúrájának színvonalát pedig fejlettnak értékelik. Az adózó tevékenységét szolgáló közlekedési infrastruktúra fejlettnak minősül.

Kulcsszavak: gabonapiac, gabonaipar, gazdasági helyzet, fejlődés, állapot, infrastruktúra, állami árszabályozás, fogyasztás, export, import.

Abstract. The cereal industry of the Ukrainian food industry is strategically important and socially significant for the population. In our country, almost all grain crops are grown, from which cereals are produced, so the prospects for the development of the cereal market directly depend on production volumes, crop yields, zoning, availability of grain stocks and other factors. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to significant changes in the cereal market. The article analyzes the situation on the Ukrainian market of cereal products, in particular production, exports, imports, consumption, geographical location of the market, level of competition, level of development of production and transport infrastructure of the market and the level of state regulation of prices. It is concluded that during 2022 the official production of cereal products decreased almost twice compared

to the same indicator of the previous year. During 2022, there was an almost critical situation in the rice segment and its derivative products. Due to Russian aggression, rice production in Ukraine decreased almost 16 times. In 2022, there was a significant reduction in exports of Ukrainian cereal products, which reached the lowest level in recent years - the decline was 53.0%. This dynamics is due to a decrease in exports of corn cereals - (by 54.6%), other cereals - by 27.1% and an almost sevenfold decrease in exports of rice and related products. The only commodity item that showed export growth was wheat cereals (by 20.0%). The blocking of the Black Sea ports by the Russian occupiers caused changes in the commodity structure of imports to Ukraine of a large number of goods. Despite the fact that total cereal imports of all categories during 2022 remained almost at the level of the previous year (slight increase of 0.9%), there is a significant increase in foreign exchange costs - by 53.0%, indicating a significant rise in price of this type of grocery product. The total apparent consumption of cereal products in Ukraine following the results of 2022 decreased by 34.6%. At the same time, consumption of wheat cereals fell by 48.1%, other cereals - by 57.5%, and rice and its derivatives - by 28.3%. This dynamics is explained by the active phase of the war on the territory of Ukraine and related factors. At the same time, the level of competition in the Ukrainian domestic market of cereal products is estimated as high, the level of production infrastructure of the market in which the taxpayer operates is estimated as developed. The transport infrastructure serving the taxpayer's activity is assessed as developed.

Keywords: cereal market, cereal industry, market conditions, development, status, infrastructure, state regulation of prices, consumption, exports, imports.

Постановка проблеми. Круп'яна галузь національної аграрної промисловості є стратегічно важливою та соціально значущою для населення України. В нашій країні вирощують, практично, всі зернові культури, з яких виробляють крупи, тому перспективи розвитку круп'яного ринку безпосередньо залежать від обсягів виробництва, урожайності культур, районування, а також наявності запасів зерна.

Збройна агресія РФ проти України та інші фактори призвели до змін на ринку круп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку ринку круп досліджені у працях науковців [1-15] показав, що вчені активно досліджують стан, ключові проблеми та перспективи розвитку борошномельно-круп'яної промисловості й надають рекомендації щодо поліпшення її стану для сприяння стабільного розвитку аграрного сектора, зокрема Аверчев О., Жосан Г., Йосипенко І. [1], Грідін О. [2], Камінська А. [3], Квач Я. та Кошельок Г. [4], Керсанюк Ю. [5], Лещенко Ю. [6], Ляховська О. [7], Мороз О. [8], Полонська О., Солошонок А. [9] та Некова Г. [10], Хрип'юк В. [11]. Дослідженням ринку окремих видів круп, зокрема гречки займався Маслак О. [12].

Також у полі зору вчених є визначення факторів, що впливають на вибір споживачів зернових продуктів харчування [13]. У дослідженнях акцентується увагу на тому, що значна частина людства страждає від недостатньої калорійності харчування й доцільності споживання окремих видів круп, зокрема пшона [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз змін на ринку завжди потребують постійної уваги не лише в Україні, а й у всьому світі, що потребує актуалізації таких досліджень. З огляду на те, що ринок українських круп залишається динамічним й потребує постійного моніторингу та оцінки

факторів, які впливають на нього, як позитивно, так і негативно, важливим є з'ясувати наслідки впливу збройної агресії РФ на ринок круп. У зв'язку з цим розгляд кон'юнктурних особливостей українського ринку круп стає особливо актуальним у сучасних умовах й потребує більш детального дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначити кон'юнктурних особливостей українського ринку круп на основі аналізу сучасних тенденцій та економічного стану галузі.

Методологічні пояснення. Крупи (в т. ч. зернової культури – рису, який умовно може бути віднесений до категорії круп та є основним товаром контрольованої операції) відповідають наступним групам кодів УКТ ЗЕД – 1103 та 1006. Для повного аналізу ринку, зазначеним кодам УКТ ЗЕД були підібрані відповідні коди НПП (товари, що входять до групи 10.61.31, 10.61.32 та 10.61.33), що дозволило оцінити основні індикатори українського ринку, а також його обсяги та тенденції. Одиниці виміру, які застосовуються Державною службою статистики України та Державною митною службою України, інформаційні матеріали яких використовуються в даному описі не можуть по своїй суті комплексно відобразити індикатори ринку, але можуть бути застосовані для аналізу загальних тенденцій та кон'юнктурних особливостей бізнесового середовища. Під час дослідження тенденцій ринку використовувались експертні припущення та розрахунки, що базуються на цих показниках. Статтю підготовлено з використанням відкритих та загальнодоступних джерел інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Крупи поділяють на: пшеничні (пшенична, манна, булгур, кус-кус), пшоняні (шліфоване або подрібнене пшоно, пшоно-дранець), вівсяні (необроблені, плющені, пластівці), гречані (ядриця та січка пропарені або не пропарені), ячмінна (перлова, ячна), а також горохові, кукурудзяні, сочевичні та інші. Рис умовно відноситься до категорії круп та розподіляється на шліфований, нешліфований та проділ. Крім того рис класифікується за споживчими властивостями на довгозернистий, круглозернистий, за смаковими – коричневий, білий, червоний, клейкий та інші. Є також екзотичні види рису, який поєднує багато споживчих та смакових характеристик одночасно (девзіра, камарг, чорний рис тощо).

Вирощуванням круп'яних культур займаються різні за розмірами та формою власності аграрні господарства, зокрема, сільськогосподарські підприємства повного циклу, аграрні холдинги, фермерські господарства, приватні господарства тощо.

Вирощування круп'яних культур в промислових масштабах сконцентровано на великих сільськогосподарських підприємствах. Вони краще забезпечені фінансовими ресурсами, технічними засобами, господарськими приміщеннями і спорудами та іншими матеріальними ресурсами, ніж приватні господарства, тому можуть застосовувати механізовані способи сівби, дотримуватись сівозмін, вносити добрива та засоби боротьби зі шкідниками у необхідній кількості. Вирощування круп'яних культур зосереджено в певних регіонах України, де для них є найкращими кліматичні умови, склад ґрунтів тощо [15].

Загальна інформація щодо ситуації на ринку. Український ринок круп'яних виробів протягом 2022 року характеризувався чинниками, які частково сформувалися як внаслідок військової агресії та початку повномасштабної війни, так і під впливом кон'юнктурних факторів, що склалися на ринку. Таким чином, характерними ознаками українського ринку круп'яної продукції були наступні положення [16]:

- в Україні споживання круп знаходиться на досить високому рівні – близько 8 кг круп за рік споживає одна людина. Це зумовлено зростаючим інтересом до здорового харчування, а також необхідністю забезпечення військових та постраждалого населення харчовою продукцією довготривалого зберігання та з можливістю простого приготуванням;

- виробництво круп залишається матеріаломістким та потребує максимальної ефективності використання наявних ресурсів. Однією з основних статей витрат при виробництві продукції в круп'яній галузі є саме сировина та матеріальні ресурси;

- виробництво круп в Україні, а також їх експорт залежить від врожаю відповідної зернової культури, з якої вона виготовляється. Втрата посівних площ через війну сприяє скороченню виробництва круп, а отже – зростанню цін на них;

- не зважаючи, що український ринок складається переважно з вітчизняних виробників, частка імпорту зростає. Особливо по рису та екзотичним видам круп. До деяких видів круп застосовується державне регулювання цін при реалізації на внутрішньому ринку;

- до початку війни український ринок круп активно розвивався – модернізувалися виробництва, впроваджувалися нові технології та інші технічні заходи, головним чином для виходу на експортні ринки. В 2022 році ці процеси були зупинені, що веде до технічного відставання у виробництві, а отже і звужує експортні перспективи українських виробників харчової продукції;

- в 2022 році спостерігається тенденція зниження виробництва деяких видів круп'яної продукції (насамперед, пшеничної та просової круп) через напружений внутрішній баланс зерна і зростання тиску на ринок з боку імпортерів, що пропонували більш дешеву продукцію;

- важливим фактором кон'юнктури українського ринку круп'яної продукції є її якісні показники. З кожним роком ростуть вимоги щодо якості харчових продуктів, у тому числі круп та круп'яних виробів, а також вимоги щодо їх фасування, що ускладнює розвиток виробництва для низки учасників ринку. Але все ж таки основою виробництва і реалізації круп'яної продукції слугують її якісні показники. Низька якість продукції – це не лише показник низької ефективності переробного виробництва, а й загроза (коли йдеться про якість харчових продуктів) здоров'ю людини.

Окреме місце в споживанні круп'яних виробів на українському ринку займає рис – зернова культура, яка умовно може бути віднесена до круп'яної продукції. При цьому, рис варто розглядати як єдину харчову крупу, яка в Україну переважно імпортується, на відміну від інших видів бакалійної продукції цієї

категорії. Так, останнім часом на українському ринку круп в сегменті рисової продукції відзначаються наступні тенденції [16]:

- значне зростання цін на рис та похідну продукцію для кінцевих споживачів, що обумовлено девальвацією української гривні;
- суттєвим зростанням вартості логістики через блокування українських морських портів. До початку війни близько 90 % рису імпортувалося за допомогою морського транспорту. Наразі поставки відбуваються виключно через наземні кордони з ЄС. Це також знаходить своє відображення в кінцевих цінах реалізації;
- зниженням загального фонду споживання через міграцію частини населення в інші країни.

Виробництво. До початку війни загальне виробництво круп'яної продукції в Україні становило близько 150–180 тис. тонн щороку, і загалом цей показник практично не змінювався. При чому в приватному секторі, який не надає статистичну звітність вироблялося ще до 25–30% від зазначених обсягів. Протягом 2022 року офіційне виробництво круп'яної продукції скоротилося до рівня в 36,3 тис. тонн, що практично вдвічі нижче за аналогічний показник попереднього року. При цьому близько 13,9 тис. тонн круп було виготовлено на основі пшениці та близько 22,4 тис. тонн – на основі інших зернових культур (табл. 1).

Таблиця 1.

**Виробництво круп'яної продукції в Україні протягом
2020-2022 рр., тис. т***

Продукція	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Круп'яні вироби, пшеничні	23,3	22,9	13,9
Круп'яні вироби, інші	46,4	49,4	22,4
Рис зерновий та похідні продукти	75,8	45,9	3,1
ВСЬОГО	145,5	118,2	39,4

Примітки: до 25-30% круп'яної продукції від зазначених показників виготовляється в приватному секторі та не обліковується; В Україні в промислових масштабах вирощує рис лише одне аграрне підприємство, розташоване в Одеській області.

* Сформовано авторами за даними <https://mind.ua>, <https://ukragroconsult.com> та ін.

Слід відзначити, що з початку російського вторгнення виробництво рису та його похідних активно розвивалося. В довоєнному 2021 році рис вирощувався приблизно на однакових площах в Одеській та Херсонській областях. Через активні бойові дії в Херсонській області, а також значну замізованість цієї області, в 2022 році основним регіоном вирощування рису залишався південь Одеської області, в основному на полях, що розташовані в дельті Дунаю. Крім того, з анексією території Криму Україна втратила майже половину рисових систем. Нині у Криму рис не вирощують через припинення подачі води.

Таким чином, протягом 2022 року в сегменті рису та його похідних продуктів спостерігалася майже критична ситуація. Через російську агресію виробництво

рису в Україні скоротилось в шістнадцять разів – до 3,1 тис. тонн порівняно з 49,5 тис. тонн в попередньому році. В той же час, середнє щорічне споживання рису на особу в звітний період навіть дещо збільшилось – до 3,3 кг/особу. Втім це досить скромний показник порівняно з середньостатистичним мешканцем Європи або Азії (там рівень споживання становить 7–10 кг/особу в рік)¹.

Експорт. Можливість поставляти продукцію бакалійної промисловості на світові ринки (експортувати) є дієвим стимулом для розвитку агропромислового комплексу в Україні. Пріоритетність експортного напрямку реалізації круп обумовлена насамперед ціновим фактором – ціни на зовнішньому ринку значно перевищують рівень цін, що склалися на українському внутрішньому ринку.

Протягом 2022 року відзначається значне скорочення експортних поставок української круп'яної продукції, яке досягло мінімальної позначки за останні роки – 19,1 тис. тонн (скорочення становило 53,0%). При цьому надходження валютної виручки впало на 49,5% (до 19,5 млн дол. США). Вказана динаміка зовнішніх поставок круп'яної продукції обумовлена скороченням експорту кукурудзяних круп – (на 54,6%), інших круп – на 27,1% та майже семикратним зниженням експорту рису та похідної продукції. Єдиною товарною позицією, що показала зростання експорту були пшеничні крупи – поставання збільшилися на 20,0% (табл. 2).

Таблиця 2.

Показники експорту круп'яної продукції з України в 2020-2022 рр., тис. т*

Продукція	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Крупа з пшениці	3,6	2,6	3,2
Крупа з кукурудзи	25,3	28,6	13,0
Крупа інша	2,1	2,3	1,6
<i>Рис та його похідні, всього</i>	5,1	10,3	1,3
<i>в т. ч. рис-сирець (не оброблений)</i>	0,4	3,1	0,0
<i>в т. ч. рис оброблений</i>	4,7	7,2	1,3
ВСЬОГО (круп'яної продукції)	35,6	40,7	19,1

* Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України (<https://www.ukrstat.gov.ua>), Державної митної служби України (<https://customs.gov.ua/>).

В товарній структурі експорту круп'яної продукції протягом 2022 року відбулися деякі структурні зміни. Лідируючі позиції традиційно займають кукурудзяні крупи ($\approx 68,1\%$) та пшеничні крупи ($\approx 16,8\%$). При цьому частка рису на інших круп скоротилися і за підсумками звітного періоду становили, відповідно, 6,8% та 8,4%.

Перегляд підходів щодо контролю якості та споживчих властивостей круп з боку українських виробників сприяв розширенню географії поставок в попередні роки – українська продукція була представлена практично на всіх світових ринках, включаючи «дорогі» та «вибагливі» ринки країн ЄС та Близького Сходу. Блокування ворогом українських чорноморських портів кардинально змінило напрямки експорту круп. Так, протягом 2022 року географія експорту української

¹ За матеріалами ресурсів <https://delo.ua>, <https://ukrainer.net/> та інших

круп'яної продукції виглядала наступним чином: країни СНД (Молдова, Грузія, Вірменія) – 30,4%, країни Африки – 29,4%, країни ЄС (Румунія, Литва, Польща та інші) – 26,8%, країни Близького Сходу (Ізраїль, Ліван, ОАЕ та інші) – 9,4% та інші країни – 4,0%. Слід відзначити досить високі обсяги реекспортних поставок рису та продуктів його переробки, які за підсумками звітного року склали близько 1,2 тис. тонн та були направлені в Ліван, Молдову, Румунію, Чехію та Польщу.

Імпорт. Блокування російськими загарбниками чорноморських портів спричинило зміни в товарній структурі імпорту до України великої кількості товарів. Особливо гостра ситуація спостерігалася з продукцією, яка традиційно постачалася з країн Азії та Південної Америки. В таких умовах більшість товарних потоків були перенаправлені через європейські порти з подальшим сухопутним транспортуванням до України. Така логістика вплинула на цінові показники продукції, які на фоні девальвації української гривні зросли в середньому на 30–50%.

Винятком не стала круп'яна продукція, кон'юнктура ринку якої підтвердила наведені тези. Незважаючи на те, що загальні імпортні поставання круп всіх категорій протягом 2022 року практично залишилися на рівні попереднього року – 86,7 тис. тонн (не значне зростання поставок на 0,9%), відзначається значне збільшення валютних витрат на їх придбання – на 53,0% (до 68,8 млн дол. США) (табл. 3).

Слід зазначити, що імпорт круп'яної продукції в звітний період, на відмінну від попередніх років, мав свої особливості, які стали характерними для міжнародного переміщення товарів в період активної фази війни. Так, в 2022 році фіксується скорочення імпорту пшеничних круп (на 53,7%) та інших круп (на 36,5%), в той час як стрімко зросла частка рису та продуктів його переробки. Це обумовлено тим, що в товарній структурі імпорту круп'яної продукції близько 97,7% належить саме рису та похідним виробам. Так, протягом 2022 року в Україну було імпортовано близько 86,9 тис. тонн рису всіх споживчих категорій та видів, що перевищило аналогічний показ попереднього року на 66,3%. При цьому, імпорт саме обробленого рису склав 84,6 тис. тонн (зростання на 3,5%). В той же час, вперше за останні роки в Україну почав завозитися рис-сирець – зернова культура, що потребує низки технологічних операцій для виготовлення товарного рису або рисової крупи – за підсумками 2022 року імпорт такого зерна склав майже 2,1 тис. тонн, адже висока маржинальність українського ринку спонукає переробляти рисове зерно в продукцію з високою доданою вартістю.

Таблиця 3.

Показники імпорту круп'яної продукції в Україну
в 2020-2022 рр. тис. т*

Продукція	2020р.	2021р.	2022р.
Крупа з пшениці	3,7	3,8	1,8
Крупа з кукурудзи	0,03	0,01	0,03
Крупа інша	1,1	0,4	0,3
Рис та його похідні, всього	112,1	81,8	86,9

в т. ч. рис-сирець (не оброблений)	0,0	0,1	2,3
в т. ч. рис оброблений	112,1	81,7	84,6
ВСЬОГО (круп'яної продукції)	116,9	85,9	86,7

* Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України (<https://www.ukrstat.gov.ua>), Державної митної служби України (<https://customs.gov.ua/>).

Суттєві зміни спостерігалися протягом 2022 року в географічній структурі імпорту до України рису всіх товарних категорій. Перше місце в структурі постачань традиційно займають найбільші світові виробники рису – країни Азії ($\approx 83,6\%$). В той же час стрімко зросла частка в імпорті країн ЄС (з $0,4\%$ до $3,7\%$) та інших країн, таких як Туреччина, Уругвай (з $2,0\%$ до $12,7\%$). Постачання рисової продукції з країн СНГ в звітний період не спостерігалось (до цього рис та його похідні продукти масово імпортувався з Казахстану, РФ та інших країн) (рис. 1).

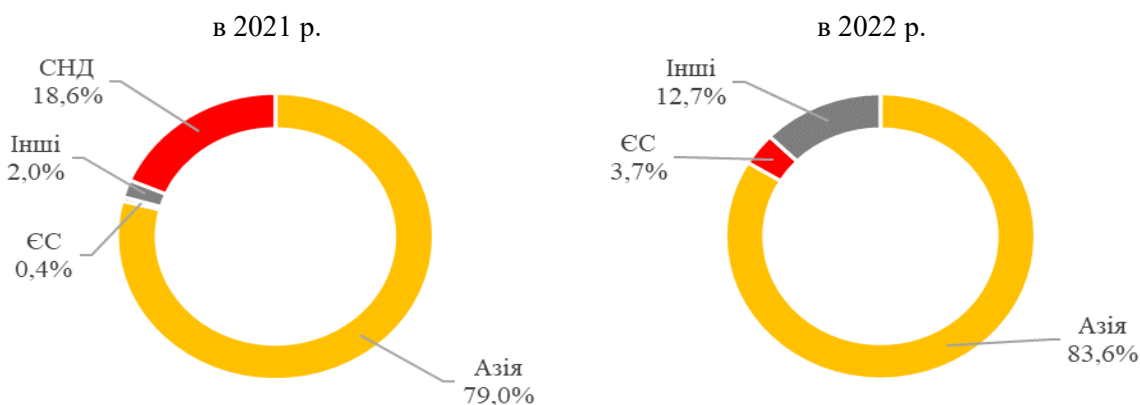

Рис. 1. Порівняльна географічна структура імпорту до України рису та похідних його продуктів переробки, %

* Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України (<https://www.ukrstat.gov.ua>), Державної митної служби України (<https://customs.gov.ua/>).

Споживання. Загальне видиме споживання круп'яної продукції в Україні за підсумками 2022 року становило 106,9 тис. тонн, що на $34,6\%$ менше за аналогічний показник попереднього року. При цьому споживання пшеничних круп впало на $48,1\%$, інших круп – на $57,5\%$ та рису і його похідних виробів – на $28,3\%$. Така динаміка пояснюється активною фазою війни на території України і пов'язаними з цим негативними наслідками.

Ємність (сумарні обсяги) українського ринку круп'яних виробів різних товарних категорій визначається обсягами внутрішнього ринку, імпортних постачань та експортних продажів. За підсумками 2022 року загальну ємність ринку можна оцінити в 155,0-157,0 млн дол. США (5,8–6,0 млрд. грн), що на $10,8\%$ вище за минулорічний показник.

*Географічне розташування ринку*² За географічним розподілом обсягів роздрібної торгівлі, в тому числі бакалійними виробами всіх категорій, розподіл українського ринку протягом 2022 року виглядав наступним чином: м. Київ та Київська область ($\approx 19,5\%$), Дніпропетровська область ($\approx 17,0\%$), Харківська область ($\approx 10,0\%$), Запорізька область ($\approx 8,5\%$), Львівська область ($\approx 6,5\%$) та інші регіони України ($\approx 38,5\%$).

Наявність на ринку однорідних/подібних товарів. На українському ринку виробляється круп'яна продукція широкого асортименту, що використовується для продовольчих потреб населення. Кожна категорія круп умовно розділяється за класами, які регламентують його якісні показники – хімічний склад, кількість домішок, кислотне число тощо. Загалом якісні та споживчі характеристики круп'яної продукції, вимоги до транспортування та зберігання регламентуються відповідними державними стандартами – практично на кожен вид круп'яної продукції діє свій норматив. До головних з них слід віднести: ДСТУ 7699:2015 «Крупи пшеничні. Технічні умови», ДСТУ 1055:2006 «Крупи, що швидко розварюються. Технічні умови», ДСТУ 4965:2008 «Рис. Технічні умови», ДСТУ 7697:2015 «Крупи гречані. Технічні умови» та інші (всього близько 30 стандартів). Окремі підприємства виробляють круп'яну продукцію за своїми технічними умовами. Імпортована круп'яна продукція повинна відповідати українським стандартам та нормативам³.

Наявність конкуренції на ринку. Рівень конкуренції на українському внутрішньому ринку круп'яних виробів оцінюється як високий. Основними конкурентами виступають українські виробники та компанії, що спеціалізуються на імпортних поставках.

Загалом, протягом 2022 року рівень конкуренції визначався наступними чинниками.

1. *Ціновими характеристиками.* Ціна на крупи була та залишається одним з визначальних факторів конкуренції на українському ринку. Суттєві коливання курсу української гривні відносно основних світових валют стали головною причиною подорожчання імпортних круп, особливо рису та «екзотичних» зернових культур. Тому українські торгові марки та бренди, що пропонуються за ціновими і якісними характеристиками активно конкурують на ринку.

2. *Якісними та смаковими показниками.* Одним з визначальних факторів при виборі круп'яної продукції, особливо «преміум» класу є саме якісні і смакові властивості. При цьому на ринку присутня і значна частка продукції, нижнього цінового діапазону, в основному сумнівного походження та наповнення. Така продукція в основному реалізується на майданчиках, які не потребують підтверджень щодо якісних характеристик та харчової безпеки товару.

3. *Якісною маркетинговою політикою компаній.* Зазвичай просування круп'яної продукції на ринку відбувається за рахунок багаторівневої маркетингової кампанії. Це і рекламні заходи серед потенційних споживачів,

² За даними Державної служби статистики України.

³ За матеріалами ресурсу <http://budstandart.com/>

маркетингові та рекламні кампанії. В останній час значна увага приділяється вигляду та змісту упаковки. Такі заходи дозволяють виробникам формувати позитивний імідж своєї продукції серед кінцевих споживачів. Гуманітарні заходи або допомога ЗСУ є одним з ключових трендів, що формував позитивний імідж компанії протягом 2022 року.

4. Комерційними зв'язками між мережевими центрами продажу та постачальниками. Більшість українських мережових компаній з продажу бакалійної продукції мають довготривалі ділові відносини з постачальниками та виробниками. Такі зв'язки дозволяють контролювати якість продукції, а також ефективно виводити на ринок нові зразки. В останній час мережеві компанії самостійно імпортують зернові культури та виготовляють крупу – висока рентабельність такої діяльності забезпечує сталі та високі прибутки таким компаніям.

5. Іншими факторами. Важливою конкурентною перевагою на українському ринку товарів даної категорії є оперативність постачання товару та наявність складських запасів або потрібних обсягів товару, особливо в святковий період. Зазвичай компанії-виробники круп'яної продукції мають розгалужену складську інфраструктуру по всій території України та відповідні логістичні рішення, що можуть швидко забезпечити потреби як кінцевих споживачів, так і торговельних мереж.

Рівень розвитку виробничої та транспортної інфраструктури ринку. Рівень виробничої інфраструктури ринку, на якому провадить діяльність платник податків оцінюється як розвинений. На ринку присутні підприємства, що мають необхідні умови та обладнання для виготовлення та фасування круп, компанії, що займаються гуртовою торгівлею, а також компанії, що спеціалізуються на імпортих постачаннях зернових культур, з яких виготовляються крупи. Кількість таких компаній на початок 2022 року оцінювалось в 200–220 підприємств різної форми власності та фізичних осіб (фермерів), з яких близько 50 становлять компанії-імпортери⁴.

Транспортна інфраструктура, що обслуговує діяльність платника податків оцінюється як розвинена. Товари даної категорії вільно транспортуються територією України в основному великим та середнім автотранспортом. Імпортний вантаж транспортується в мішках, біг-бегах та контейнерах автомобільним або залізничним транспортом.

Рівень державного регулювання цін. Державне регулювання цін при реалізації круп'яної продукції застосовується лише по відношенню до однієї товарної позиції – гречаної крупі⁵. При ввезенні в Україну круп'яної продукції, виготовленої з зернових культур застосовується імпортне мито в розмірі 20%, при імпорті рису всіх категорій (сирець або не оброблений) – імпортне мито в розмірі 5,0%⁶.

⁴ За даними Державної служби статистики України та експертними оцінками.

⁵ За матеріалами ресурсу <https://www.epravda.com.ua>.

⁶ За даними Митного тарифу України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протягом 2022 року офіційне виробництво круп'яної продукції скоротилося практично вдвічі, в порівнянні з аналогічним показником попереднього року. Протягом 2022 року в сегменті рису та його похідних продуктів спостерігалася майже критична ситуація. Через російську агресію виробництво рису в Україні скоротилось майже в 16 разів.

В 2022 році відзначається значне скорочення експортних поставок української круп'яної продукції, яке досягло мінімальної позначки за останні роки – скорочення становило 53,0%. Вказана динаміка обумовлена скороченням експорту кукурудзяних круп – (на 54,6%), інших круп – на 27,1% та майже семикратним зниженням експорту рису та похідної продукції. Єдиною товарною позицією, що показала зростання експорту були пшеничні крупи (на 20,0%).

Блокування російськими загарбниками чорноморських портів спричинило зміни в товарній структурі імпорту до України великої кількості товарів. Незважаючи на те, що загальні імпортні поставання круп всіх категорій протягом 2022 року практично залишилися на рівні попереднього року (не значне зростання на 0,9%), відзначається значне збільшення валютних витрат – на 53,0%, що свідчить про суттєве здорожчання цього виду бакалійної продукції.

Загальне видиме споживання круп'яної продукції в Україні за підсумками 2022 року скоротилося на 34,6%. При цьому споживання пшеничних круп впало на 48,1%, інших круп – на 57,5% та рису і його похідних виробів – на 28,3%. Така динаміка пояснюється активною фазою війни на території України і пов'язаними з цим факторами.

Рівень конкуренції на українському внутрішньому ринку круп'яних виробів оцінюється як високий.

Рівень виробничої інфраструктури ринку, на якому провадить діяльність платник податків оцінюється як розвинений. Транспортна інфраструктура, що обслуговує діяльність платника податків оцінюється як розвинена.

Список використаних джерел

1. Аверчев О., Жосан Г., Йосипенко І. Сучасні аспекти економічного розвитку круп'яної галузі України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. 16. С. 44-54. URL: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.6>
2. Грідін О. В. Теоретичні та практичні аспекти перспектив розвитку підприємств борошномельно-круп'яної галузі України. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2015. Вип. 162. С. 123-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdusg_2015_162_17
3. Камінська А. І. Проблеми формування та розвитку ринку круп'яних культур в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 8. С. 42-47.
4. Квач Я. П., Кошельок Г. В. Сучасний стан і перспективи розвитку борошномельної галузі України. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 2. С. 18-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_5
5. Кернасюк Ю.В. Зернові культури: тенденції і прогнози ринку. *Агробізнес сьогодні*. 2017. № 17. С. 12-19.

6. Лещенко Ю. О. Український ринок борошна – що відбувається сьогодні? Стан та тенденції розвитку борошномельної галузі. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_20 (дата звернення: 08.11.2023).
7. Ляховська О. В. Підприємства борошномельної промисловості України: актуальний стан та перспективи розвитку. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2019 С. 1-2. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/249.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
8. Мороз О. Промисловість України: характеристика, тенденції та проблеми розвитку. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*. 2019. 1. С. 45-53. URL: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-05>.
9. Полонська О.М., Солошенок А.Л., Некова Г.П. Аналіз обігу зернових та виробництва борошномельнокруп'яної продукції в Україні. *Економіка харчової промисловості*. 2021. Т. 13. Вип. 3. С. 34-45. URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2130>
10. Полонська О. М., Солошенок О.М. Борошномельна галузь України та її експортний потенціал. *Продуктивність агропромислового виробництва*. 2018. № 30. С. 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pav_2018_30_5
11. Хрип'юк В. І. Харчова промисловість України: ретроспективний аналіз та сучасні проблеми розвитку. *Економіка АПК*. 2018. №9. С. 77-86. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201809077>
12. Масляк О.О. Український ринок гречки. *Агробізнес сьогодні*. 2017. № 14. С. 18-20.
13. Kissock K.R., Neale E.P., Beck E.J. Knowledge, Messaging, and Selection of Whole-Grain Foods: Consumer and Food Industry Perspectives. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 2022. 54. 1086-1098.
14. Беленіхіна А.В., Костромітін В.М. Просо: забуті переваги. *Агробізнес сьогодні*. 2012. № 10. С. 42-44.
15. Орленко О.В. Основні тенденції формування ринку круп'яних культур. *Таврійський науковий вісник. Серія: економічні науки*. 2012. №79. С. 294-298.
16. Пенькова О.Г., Харенко А.О., Цимбалюк Ю.А. Тенденції та перспективи розвитку ринку круп'яних виробів в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія: економіка. 2020. №1 (13). С. 38-44.

References

1. Averchev, O., Zhosan, H. and Yosypenko, I. (2023), Modern Aspects Of Economic Development In The Grain Industry Of Ukraine. *Taurida Scientific Herald. Series: Economics*, 16, pp. 44-54. URL: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.6>
2. Hridin, O. V. (2015), Theoretical and practical aspects of the prospects of development of the enterprises of flour-and-cereals industry in Ukraine. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, 2015, vol. 162, pp. 123-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2015_162_17
3. Kaminska, A. I. (2011), Problems of formation and development of the cereal crops in Ukraine, *Ekonomika APK*, 2011, vol. 8, pp. 42-47.
4. Kvach, Ya. P. and Koshelok, H. V. (2015), Current State and Prospects of Development of Flour Milling Industry in Ukraine, *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 2, pp. 18-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_5
5. Kernasiuk, Yu. V. (2017), Cereal crops: market trends and forecasts, *Ahrobiznes sohodni*, no. 17, pp. 12-19.
6. Leshchenko, Yu. O. (2013), Ukrainian Market Of Flour - What Happens Now? Status And Trends In The Milling Industry, *Efektynna ekonomika*, vol. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_20.
7. Liakhovska, O. V. (2019), Pidprijemstva boroshnomelnoi promyslovist Ukrainy: aktualnyi stan ta perspektyvy rozvytku. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy», 1-2. Retrieved May 25, 2021, URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/249.pdf>

8. Moroz, O. (2019), Industry of Ukraine: characteristics, trends and problems of development, Management and Entrepreneurship: *Trends of Development*, 1(07), pp. 45-53. URL: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-05>.
9. Polonska, O., Soloshonok, A. and Nekova G. (2021), Analysis of cereals turnover and production of flour-grinding products in Ukraine, *Food Industry Economics*, 13, 34-45. URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2130>
10. Polonska, O. M., Soloshonok, O. M. (2018), Flour-mill industry in Ukraine and its export potential. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva*, vol. 30, pp. 20-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pav_2018_30_5
11. Khrypiuk, V. (2018), The food industry of Ukraine: retrospective analysis and modern problems of development, *Ekonomika APK*, 25(9), pp. 77-85.
12. Maslak, O. O. (2017), Ukrainian buckwheat market, *Ahrobiznes sohodni*, no. 14, pp. 18-20.
13. Kissock, K. R., Neale, E. P. and Beck E. J. (2022), Knowledge, Messaging, and Selection of Whole-Grain Foods: Consumer and Food Industry Perspectives, *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 54, pp. 1086-1098.
14. Bieliienikhina, A.V. and Kostromitin V.M. (2012), Millet: forgotten benefits, *Ahrobiznes sohodni*, no. 10, pp. 42–44.
15. Orlenko, O. V. (2012), Osnovni tendentsii formuvannia rynku krupianykh kultur. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: ekonomichni nauky*, vol. 79, pp. 294-298.
16. Penkova, O. H., Kharenko, A. O. and Tsybaliuk, Yu. A. (2020), Trends and Development Prospects of Grain Market in Ukraine, *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: ekonomika*, №1 (13), pp. 38-44.

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-51-59
ETO 332.1(410)

Krisztina SALLAI

közgazdász jelölt,
Nyíregyházi Egyetem,
Nyíregyháza, Magyarország

Tímea MAKSZIM GYÖRGYNÉ NAGY

PhD, adjunktus,
Gazdálkodástudományi Intézet,
Nyíregyházi Egyetem,
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID ID: 0000-0002-7296-6790

GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET-ELEMZÉS: FÓKUSZBAN NAGY-BRITANNIA

Анотація. Попит на знання про економічну просторову структуру значно зріс за останні десятиліття. Це сталося завдяки створенню Європейських економічних співтовариств і територіальних організацій, відомих у всьому світі. Інтерес до даної теми демонструє той факт, що все більше університетів, науково-дослідних інститутів і наукових товариств ставлять цю сферу в центр своїх досліджень. Метою даної дослідницької роботи є аналіз основних економічних і соціальних процесів на макrorівні у Великій Британії та факторів, що на них впливають. Під час дослідження були використані вторинні дані з державних інтернет-баз даних, якими керує та підтримує Сполучене Королівство. Серед онлайн-баз даних використано сайти Office for National Statistics (ONS), який готує статистичні звіти, і Migration Watch UK, який надає дані про міграційні процеси. Тема є дуже актуальною навіть сьогодні, оскільки в останні роки хвиля, викликана Brexit, перевернула інтерес багатьох людей до долі британської нації. Усі три країни Великої Британії показали зростання населення між переписами 2011 та 2021 років. Найбільший відсоток зростання було в Англії, де населення зросло на 3,4 мільйона, тобто на 6,5% між 2011 і 2021 роками. Виняткове збільшення населення Англії порівняно з Уельсом і Шотландією в основному пов'язане з імміграцією працівників до Англії та членів їхніх сімей. Коефіцієнт народжуваності знижується з 2012 року і на даний момент становить 1,61, тому чиста міграція є основним фактором зміни чисельності населення з 1990-х років. З 2001 року 84% середньорічного приросту населення припадає на імміграцію, але ефект розподіляється в просторі нерівномірно. Зараз іммігранти становлять 5 мільйонів із 9 мільйонів населення столиці, тобто приблизно 55%. Загалом можна сказати та статистично продемонструвати, що в економіці острівної держави існує значний, позитивний, тісний зв'язок між місцем призначення іммігрантів та економічним розвитком. Економіка Великої Британії «працює добре», і на неї позитивно впливає велика кількість кваліфікованих економічних резидентів.

Ключові слова: Великобританія, міграція, економіка, міжнародна економіка, розвиток.

JEL Classification: J21, J61

Absztrakt. A gazdasági térszerkezet iránti ismeretek igénye az elmúlt évtizedekben sokat nőtt. Köszönhető ez az Európai Gazdasági Közösségek létrejöttének, illetve a világszerte tapasztalható területszervezéseknek. Ezt az érdeklődést mutatja, hogy már egyre több egyetem, kutatóintézet és

tudományos társaság helyezi ezt a szakterületet vizsgálatának középpontjába. A kutató munkánk fő célja Nagy-Britannia főbb makro-szintű gazdasági és társadalmi folyamatainak, illetve az azt befolyásoló tényezőknek az elemzése. Kutató munkánk során többek között az Egyesült Királyság által üzemeltetett és fenntartott állami internetes adatbázisok szekunder adataival dolgoztunk. Az online adatbázisok közül kiemelhető az Office for National Statistics (ONS) oldal, mely statisztikai kimutatásokat készít, illetve a Migration Watch UK, amely a migrációs folyamatokról szolgáltat adatokat. Úgy gondoljuk, hogy ez a téma napjainkban is igen időszerű, hiszen az utóbbi években a Brexit keltette hullám sokaknak fordította az érdeklődését a brit nemzet sorsa felé. Nagy-Britannia mindhárom országának népessége növekedést mutatott a 2011 és 2021-es népszámlálás között. A legnagyobb népességnövekedés Angliában volt, ahol 2011-hez képest mintegy 3.429.000. fővel nőtt a népesség, ami 6,5 százalékos növekedést jelent. Anglia népességének kiugró szintű növekedése Waleshez és Skóciához képest a főképp Angliába bevándorló munkásoknak és azok családtagjainak köszönhető. A termékenységi ráta 2012 óta csökken és jelenleg 1,61, így az 1990-es évek óta a nettó migráció a népességváltozás fő mozgatórugója. 2001 óta az éves átlagos népességnövekedés 84%-a a bevándorlásnak köszönhető, de a hatás térben egyenlőtlenül oszlik el. A főváros teljes 9 milliós lakosságából ma már 5 milliót, azaz körülbelül 55%-ot a bevándorlók tesznek ki. Összességében elmondható és statisztikailag is kimutatható, hogy a szigetország gazdaságában szignifikáns, pozitív irányú, szoros összefüggés mutatható ki a bevándorlók letelepedésének célállomása és a gazdasági fejlettség között. Nagy-Britannia gazdaságának "jót tesznek", pozitív irányban befolyásolják a nagy létszámú, szakképzett gazdasági betelepültek.

Kulcsszavak: Nagy-Britannia, migráció, gazdaság, világgazdaság, fejlődés.

Abstract. The demand for knowledge about the economic spatial structure has increased a lot in recent decades. This is thanks to the establishment of the European Economic Communities and the territorial organizations experienced worldwide. This interest is shown by the fact that more and more universities, research institutes and scientific societies are putting this field at the center of their investigations. The main goal of the research work is to analyze the main macro-level economic and social processes in Great Britain and the factors that influence them. During the research work, secondary data from state internet databases operated and maintained by the United Kingdom. Among the online databases, the Office for National Statistics (ONS) site, which prepares statistical reports, and Migration Watch UK, which provides data on migration processes, can be highlighted. The given topic is very timely even today, since in recent years the wave caused by Brexit has turned many people's interest towards the fate of the British nation. All three countries in Great Britain showed population growth between the 2011 and 2021 censuses. The highest percentage increase was in England where the population increased by 3.4 million, a rise of 6.5% between 2011 and 2021. The exceptional increase in the population of England compared to Wales and Scotland is mainly due to workers immigrating to England and their family members. The fertility rate has been decreasing since 2012 and is currently 1.61, so net migration has been the main driver of population change since the 1990s. Since 2001, 84% of the average annual population growth is due to immigration, but the effect is unevenly distributed in space. Immigrants now make up 5 million of the capital's total population of 9 million, i.e. approximately 55%. Overall, it can be said and statistically demonstrated that in the economy of the island nation, a significant, positive, close connection can be shown between the destination of immigrants' settlement and economic development. Great Britain's economy is "doing good" and influenced in a positive direction by the large number of qualified economic residents.

Keywords: Great Britain, immigration, economy.

A probléma felvetése általánosságban. A kutatási témánk megválasztásában az országok közötti gazdasági egyenlőtlenségek hátterében meghúzódó tényezők

motiváltak. A közgazdaságtudomány fontos kérdései, hogy egy nemzet gazdasága hogyan lehetne jobb és eredményesebb, illetve mitől lesz vonzó célállomás más ország állampolgárainak. Ezen belül is a munkavállalás tekintetében Nagy-Britannia kitüntetett célpont a magyar emberek és a Közép-Európában lakók számára. Ebből adódóan vetődik fel a kérdés, hogy vajon veszít-e egy ország népessége és gazdasága azon, ha az adott országba nagy létszámmal áramlanak be a szakképzett munkavállalók? Azok a bevándorlók, akiknek nagyobb része egy jobb élet reményében hagyja hátra korábbi életét, esetleg családját, pozitív hatással vannak-e a célország gazdaságára.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. A kutatásunkban használt alapvető fogalmak értelmezése érdekében elengedhetetlen a kulcsszavak pontos, szabatos definiálása, valamint az összefüggések elvi háttérének ismertetése. A térgazdaságtan és a térszerkezet kutatások szakirodalma oly mértékben széleskörű és kiterjedt, hogy a kutatásunk kereteit jelentősen meghaladó feladat lenne az összes területét akárcsak érintőlegesen is bemutatni. A tér fogalma és értelmezése valószínűleg egyidős a tudományos gondolkodással. Számos tudományos terület (építészet, geográfia, fizika, filozófia, matematika, urbanisztika, informatika, közgazdaságtan, szociológia) szakembereit foglalkoztatta, így elmondható, hogy a tér egy gyűjtőfogalom, aminek az elmúlt évszázadok során valamennyi tudományág saját értelmezést adott. A magyar nyelvben a tér fogalmának kettős jelentése van: egyrészt dolgok közötti intervallumot, másrészt szabaddá tett helyet is jelent [1].

“A fizikusok a tér alatt az anyag létezési formáját, az anyagi tárgyak kölcsönös helyzetének halmazát értik, mely három vagy többdimenziós viszonyítási rendszer, amelyben a testek és az események viszonylagos helye és iránya megadható.” [2, 9.o.]

A térgazdaságtan elméleteket és modelleket tárgyaló szakirodalmak száma jelentős. Az iskolák közös jellemzője a kérdések feltevésében, különbség a kérdések megválaszolásában, a mérésekben, valamint az eredmények általánosíthatóságában van. Számos növekedésemélet létezik, melyek közül időben a klasszikus növekedésemélet fejlődött ki elsőként, mely Smith nevéhez köthető. Álláspontja szerint, a gazdasági növekedés alapja a munkamegosztás, illetve annak hatékonyságnövelő hatása. A neoklasszikus növekedésemélet véleménye szerint a tőke és a munka egymással helyettesíthető, a piac tökéletesen működik, a hozadék állandó és a technológia mindegyik gazdasági szereplőnek hozzáférhető. A hipotézis alapja, hogy egy földrajzi terület kibocsátása a tőke és a munka mellett a technikai fejlődésnek is a függvénye.[2] A keynesi és a neokeynesi növekedési modell gondolatmenete és struktúrája eltér a korábban bemutatottaktól, illetve a neoklasszikus növekedésemélettel ellentétben a keynesi növekedéseméletek keresletorientáltak. [3] Mivel Harrod és Domar növekedési modellje hasonló, így a két modellt sokszor közös megnevezéssel Harrod-Domar-típusú modelleknek nevezik. Hasonlóság a két modellben, hogy beruházáscentrikusak. [4] A 20. század második felében azok az elméletek kezdtek felerősödni, amelyek a térségi gazdasági növekedés okát főként külső tényezőkre vetítették vissza. Ezzel ellentétben viszont az endogén elmélet, a térségben lévő lehetőségek fontosságára hívja fel a figyelmet. Az endogén vagy másnéven új növekedésemélet a neoklasszikus növekedési modelleket úgy gondolja tovább, hogy figyelembe veszi a technológiai változásokat és a gazdasági növekedést magyarázó modellekbe megpróbálja beépíteni a régiók közötti

ellentéteket és különbségeket. A rombusz-modell Porter nevéhez köthető, aki az iparági versenyelőnyök forrásainak földrajzi helyét vizsgálta. Többek között elemezte hogy a globalizáció hatására az iparági/vállalkozási versenyelőnyök forrásai térben koncentráltabbak lesznek. [5] Végül, de nem utolsó sorban a telephelyelméletek közül fontosnak tartjuk kiemelni az ún. „szentháromság” modellt, melyet Michael Storper dolgozott ki. Az eddigi modellek csakis üzleti tényezőkre alapozták a regionális növekedés értelmezését. A szentháromság modell lényegesnek tartja a vállalkozások együttműködését, úgymint a vállalkozások közötti, valamint a vállalkozáson belüli tapasztalatok, információk átadását, szakmai tudás megosztását. [2] A növekedésméletek mellett érdemes még a telephelyelméletekre is kitérni. A telephely a tér elkülönített pontja, amit a gazdaság egy adott szereplője, tevékenysége helyszínéül (valamilyen döntése alapján) választ. [6] Az első elemzés, mely a mezőgazdasági vállalkozás optimális helyének kiválasztásával kapcsolatos, Thünen nevéhez kötődik. Mezőgazdasági telephelyelméletében Thünen arra az eredményre jutott, hogy a területegységre jutó haszon, a fajlagos termékár, a távolság, a fajlagos termelési és a fajlagos szállítási költség, illetve az egységnyi területen előállított termékmennyiség függvényeként írható fel. Ezek alapján a nagyobb földjáradékú helyek a fogyasztási központ környékén helyezkednek el, illetve a felvevőpiaci központtól távolodva a földjáradék lineárisan csökken. [7] A 19. század utolsó harmadától a technológiai haladás eredményeképpen az ipartelepítési álláspontok kerültek a telephelyi vizsgálatok fókuszába. Launhardt költségoptimalizációs modelljében a gondolatait arra alapozza, hogy a termékeknek a telephelytől függő és független költsége, a termelési hely és a felvevőpiac közötti távolság, illetve a telephelytől függő fajlagos szállítási költség függvénye. [2] Több lehetséges telephely (A, B, C) esetében az a hely az ideális, ahol a telephelytől függő költség minimális. [6] Weber a Launhardt által megfogalmazottakat továbbgondolta, és véleménye szerint a megfelelő ipari telephely az a pont, ahol a szállítási költségek összege minimális. Ő úgy gondolta, hogy a szállítási költséget az alábbi tényezők befolyásolják: a nyersanyagok vagy végtermékek tömege, illetve a feldolgozó manufaktúrájának az erőforráslelőhelytől és felvevőpiacoktól való távolsága. [8] A Christaller nevéhez köthető ipari telephelyelmélet abból indult ki, hogy a termékek gyártása a városokban történik, a környező egynemű tér pedig a termék felvevő helye. Ilyen értelemben a gyárak nem a telephelyeik megválasztásában, hanem a felvevőpiacok elosztásában, azaz térbeni monopóliumok kialakításában érdekeltek. Egynemű teret feltételezve, az értékesítés kör alakot fed le és a szállítási költség a centrumtól kifelé nő. Idővel a piac komplett lefedettsége érdekében nő a szolgáltatók száma, így a körök helyett hatszögletű piaci formává formálódik. Így a minimális szállítási költség mellett, nagyobb tér ellátása válik lehetővé. [2]

A számos elméletből és modellből látható, hogy a korábbi elméletek tovább fejlődnek, a nagy elméletek számos gondolatát formális vagy informális módon az utókor rendszeresen újrafogalmazza. Habár a térgazdaságtan egy relatíve még fiatal tudomány, ugyanakkor önálló fejlődésének eredményeként jól elhatárolható vizsgálati területtel és módszertannal rendelkezik, mely még napjainkban is formálódik, új modelleket és összefüggéseket dolgoz ki. “Nem elégszik meg a gazdasági jelenségek elvont (tisza) ökonómiai vizsgálatával. Egyidejűleg deduktív (elvekből, hipotézisekből

kiindulva von le következtetéseket) és induktív (megfigyel, összegyűjt, statisztikailag feldolgoz, rendszerez) jellegű.” [2, 52. o.]

A cikk célja. Kutatásunk célja, hogy megvizsgáljuk a Nagy-Britanniába költözött külföldi munkavállalóknak a szigetország gazdaságára gyakorolt hatását. Valóban veszít-e egy ország népessége és gazdasága azon, ha az adott országba nagy létszámmal áramolnak be a szakképzett munkavállalók? A vizsgálati célok elérése érdekében – szakirodalomkutatás mellett – a betelepült külföldiek számát, az egy főre jutó bruttó hazai termék és a kutatás-fejlesztési helyek számának kapcsolatával elemeztük. Tanulmányunk megírása megköveteli az alkalmazott kutatásmódszertan alkalmazását, illetve ehhez mérten, a feladat elvégzéséhez szükséges deduktív megközelítést és kvantitatív statisztikai elemzések alkalmazását. A deduktív kutatás felépítése a hipotézisalkotás, a megfigyelés és végül a hipotézis elvetése vagy elfogadása. A szekunder adatok forrásául az Office for National Statistics hivatalos közleményei szolgáltak, mely Nagy-Britannia statisztikai adatait szolgáltató internetes felület. Egy gazdaság fejlettségét több mutatószámon keresztül vizsgálhatjuk. Az első ilyen mutató a bruttó hazai termék (GDP). Gyakorta alkalmazzák egy nemzet átlagos életszínvonalának, fejlettségének mutatójaként az egy főre jutó GDP-t. Viszont egyedül a gazdasági kibocsátás növekedése vagy csökkenése nem jelenti értelemszerűen azt, hogy az ott élők életminősége, szociális- és infrastrukturális feltételei javulnak vagy romlanak. A fejlődés egyszerre jelent minőségi és mennyiségi változást is. Ennek eredményeképpen a gazdasági növekedés nem alternatív megfogalmazása a térségi fejlődésnek. A fejlettség egy adott időpontban egyszerre utal a térség gazdasági és társadalmi állapotára is. Ezzel ellentétben a gazdasági fejlődés egy folyamat, aminek hatására az adott térségben élők kedvezőbb életminőséghez jutnak. A gazdasági növekedés habár szükséges, de nem elegendő eleme a fejlődésnek. [9] Kutatásunkban alkalmazásra kerülő módszer a korrelációs számítás, mely a mennyiségi ismérvek kapcsolatainak vizsgálatával a foglalkozik. Így a hipotézisünk teszteléséhez azaz a független és függő változó közötti kapcsolatok feltárására kollerációelemzést alkalmazunk. A korreláció mértéke azt mutatja meg, hogy a kovariancia milyen mértékben közelíti meg a függvényyszerű kapcsolatot. A leíró statisztikai módszerek közül átlagot és szórást számoltunk a régiónkénti betelepültek számára, valamint a GDP régiónkénti megoszlására vonatkozóan 2001 és 2019 között.

A kutatási eredmények bemutatása. Az országok népességét, illetve annak változását, az általában tízévente végzett népszámlálással követik nyomon. A tízévente tartott népszámlálásnál az embereket arra kéri, hogy válaszoljanak a saját magukra és háztartásukra vonatkozó kérdésekre, hogy átfogóbb képet kapjanak a társadalomról. Nagy-Britannia mindhárom országának népessége növekedést mutatott a 2011 és 2021-es népszámlálás között. A legnagyobb népességnövekedés Angliában volt, ahol 2011-hez képest mintegy 3.429.000. fővel nőtt a népesség, ami 6,5 százalékos növekedést jelent. A legkisebb, 1,4 százalékos népességnövekedés Walesben volt. Ha tágabb időintervallumban vizsgáljuk meg az országok népességének százalékos változását, akkor is hasonló eredményt kapunk. Az adatok alapján láthatjuk, hogy Anglia népességének változása kimagaslóan eltér pozitív irányban Waleshez és Skóciához képest. A legnagyobb eltérés 2001 és 2011 között történt, 7,4 százalékos növekedéssel,

míg Skócia népességében 1981 és 2001 között csökkenés következett be. Anglia népességének kiugró szintű növekedése Waleshez és Skóciához képest a főképp Angliába bevándorló munkások és azok családtagjai miatt történt. Az Office for National Statistics oldal alapján 1955 óta Nagy-Britanniában a születések száma magasabb, mint a halálozások száma. Az egy nőre jutó gyerekek átlagos száma (termékenységi ráta) 2012 óta csökken és jelenleg 1,61. Az 1990-es évek óta a nettó migráció a népességváltozás fő mozgatórugója. Az Office for National Statistics oldal adatai alapján azt is megvizsgáltuk, hogy mely területek a legnépszerűbbek a betelepültek körében, illetve ezáltal a szigetország mely részeire vannak a legjobban hatással a népességváltozás és népességeloszlás tekintetében. Az állami fenntartású, migrációt követő honlap adatai szerint [10] a bevándorlás közvetlen és közvetett hatással van a népességre a tengeren túlról érkezők és a később itt született gyermekek száma miatt. 2001 óta a népességnövekedés éves átlagban 84%-a a bevándorlásnak köszönhető, de a hatás térben egyenlőtlenül oszlik el. A főváros teljes 9 milliós lakosságából ma már 5 milliót, azaz körülbelül 55%-ot a bevándorlók tesznek ki.

1. táblázat

Bevándorlók számának és a GDP értékének megoszlása régióként

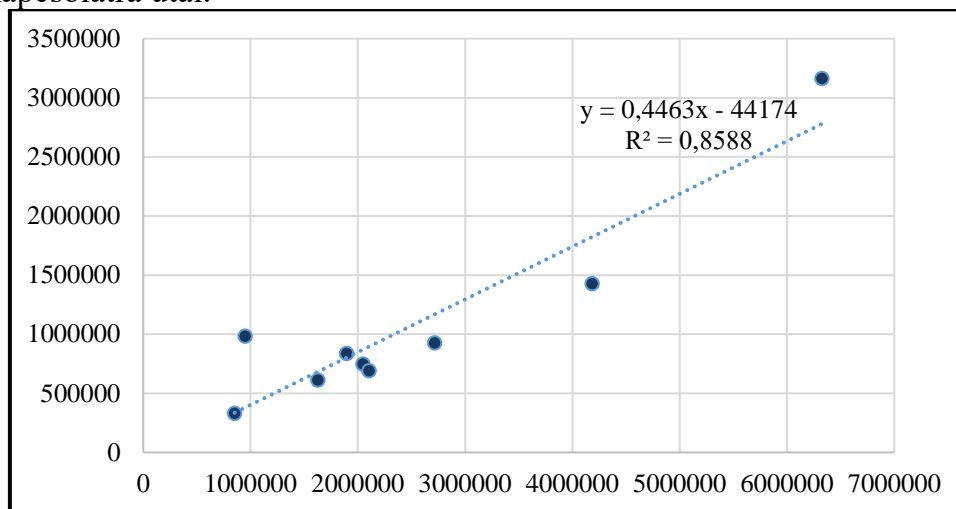
Bevándorlók megoszlása régióként Anglia			GDP megoszlása régióként Anglia		
Régió	Fő	%	Régió	Fő	%
London	6323631	27,87	London	3164000	32,52
South East	4181487	18,43	South East	1429000	14,69
North West	2716186	11,97	East of England	985000	10,13
South West	2102149	9,27	North West	928000	9,54
West Midlands	2045299	9,02	Yorkshire and Humber	837000	8,60
Yorkshire and Humber	1893790	8,35	West Midlands	748000	7,69
East Midlands	1625256	7,16	South West	692000	7,11
East of England	947940	4,18	East Midlands	613000	6,30
North East	850404	3,75	North East	332000	3,41

Forrás: [11] alapján saját szerkesztés

Az 1. táblázatban elsőként az Angliába bevándorlók számának százalékos megoszlását láthatjuk csökkenő sorrendben, majd mellette ez alapján a sorrend alapján a GDP százalékos alakulását 2001 és 2019 között, régiókénti bontásban. Az első két legnagyobb százalékos megoszlást mutató régióban a GDP százalékos aránya szintén a legnagyobb. A felállított sorrendben a középén elhelyezkedő régiók között vannak kisebb sorrendi különbségek, majd a legutolsó helyen lévő régió, mind a bevándorlók számában, mind a GDP megoszlásában hasonló százalékos arányt ért el.

A bevándorlók száma és a bruttó hazai termék közötti kapcsolatot szorosságát lineáris korrelációs együtthatóval (r) elemeztük. A korrelációs számítás az 1. ábra adatait felhasználva végeztük el, és lineáris regressziós egyenest illesztettünk az adatpárok által

jelzett pontokra. A korrelációs együttható értéke: 0,93, ami egy igen szoros, pozitív irányú kapcsolatra utal.

1. ábra. A bevándorlók számának (fő) és a GDP értékének (EUR/fő) megoszlása régióként

Forrás: [11] alapján saját szerkesztés

A determinációs együttható (r^2) alapján megállapítható, hogy az egy főre jutó GDP területi megoszlása 86%-ban határozza meg a bevándorlók számának alakulását Nagy-Britannia régiói vonatkozásában. Tehát az egyes régiók gazdasági fejlettsége nagyon intenzíven befolyásolja a bevándorlók letelepedését. Leíró statisztikai módszerekkel megállapítottuk, hogy 2001 és 2019 között az Anglia különböző térségeibe betelepültek száma összesen 9.728.000 fő, az egy régióra jutó átlag 1.080.889 fő, a szórás 788.415 fő. Ez utóbbi a betelepültek számának az átlagtól való átlagos eltérését fejezi ki. A relatív szórás értéke 73%. A relatív szórás minél jobban közelít a nullához, annál kiegyenlítettebb egy adott térség, ebben az esetben a bevándorlók régiókénti eloszlása. Minnél inkább az 1-hez közelít, mint jelen esetben, annál nagyobb eltérések vannak a régiók között.

Kutatásunk további részében megvizsgáltuk a kutatás-fejlesztés (K+F) régiókénti megoszlását. Az ONS információi szerint – a korábban közzétett BERD-2020-as megjelenéséig terjedő időszakban – nem voltak lefelve az üzleti vállalkozások K+F tevékenységében a kisvállalkozások. A BERD 2021-es Statisztikai Közlönyben közzétett eredmények keretében módszertani fejlesztések történtek ennek megoldására. Így elérhető, tisztított, régiókra lebontott adat sajnos csak 2018 és 2021 között állt rendelkezésünkre, azok is csak a nagyobb régiókat összefogva. Az előbbieken már részletezett, a bevándorlók létszámára vonatkozó százalékos értékeket, a K+F -re megadott régiós meghatározás alapján összesítettük és a 2. táblázat szerinti megoszlásokat tapasztaltuk.

2. táblázat

Bevándorlók számának és a K+F értékének %-os megoszlása régióként

Régió	Bevándorlók megoszlása régiókként, Anglia (%)	K + F tevékenység megoszlása (%)
East of England, London and South East	50,48	52,28
East Midlands, West Midlands, South West	25,45	22,26
North East, North West, Yorkshire and The Humber	24,07	16,16

Forrás: [11] alapján saját szerkesztés

A bevándorlók számának régiókénti, csökkenő sorrendben felállított százalékos megoszlása, egyenesen arányos a K+F tevékenységek százalékos megoszlásával. Így habár egy nagyléptékű következtetést láthatunk, ami korreláció számítására nem alkalmas, de ebből a kevés adatból is arra az egyszerű konzekvenciára juthatunk, hogy a bevándorlók területi megoszlása és a K+F tevékenységek száma között van összefüggés.

Összeségében elmondható és statisztikailag is kimutatható, hogy a szigetország gazdaságában pozitív irányú, szoros összefüggés van a bevándorlók letelepedésének célállomása és a gazdasági helyzet között. A GDP és a bevándorlók száma között nagyon szoros, pozitív irányú ($r=0,93$) korrelációs kapcsolat van. A különböző régiókba beáramolt külföldiek létszáma, a GDP nagysága és a kutatás-fejlesztési ráfordítások megoszlásában is közel hasonló sorrendet tudunk felállítani.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei. A szakirodalom rövid bemutatása alapján megállapíthatjuk, hogy a térgazdaságtan fogalma rendkívül összetett, értelmezése sokféle megközelítést követel. Kutatásunk középpontjába a GDP-t helyeztük, mely a makrogazdaság egyik legfontosabb indexe. A GDP egy nemzetgazdaság fejlettségének fontos jelzője, ami kifejezi a gazdasági folyamatok hosszú távú fenntarthatóságát is. A bevándorlók számának, illetve a GDP alakulásának kapcsolatát és annak aktualitását tovább erősíti, hogy az Egyesült Királyság 2020. január 31-én kilépett az Európai Unióból. Ennek a gazdasági sokknak a hosszútávú hatása még a mai napig is az angol közgazdászok vizsgálatának középpontjában áll. A vélemények megoszlának, vannak akik optimistán látják az angol gazdaság jövőjét, viszont többen aggódva figyelik a Brexit okozta gazdasági és társadalmi változásokat. Jelen kutatásunkban kizárólag a Brexit előtti adatok felhasználásával dolgoztunk, melyet a jövőben szeretnénk kiterjeszteni további évekre is. Emellett újabb kutatási terepet jelenthet, Nagy-Britannia más országokkal való összehasonlítás is, ahol szintén nagy létszámban jelennek meg a bevándorlók, ilyen lehetne például Németország, Svédország vagy akár Franciaország.

A felhasznált források

1. Moravánszky Á., M. Gyöngy K. (2007) A tér. Terc Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Budapest
2. Benedek J., Kociszky Gy. (2016) Térgazdaságtan. Miskolci Egyetem, Miskolc, 9. o.
3. Schätzl L. (2001) Wirtschaftsgeographie 1.Theorie. Schöningh Verlag, Paderborn.

4. Káposzta J. (2007) Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen
5. Porter M. E. (1990) The competitive advantage of nations. The Free Press, New York
6. Eckey H. F., Kosfeld R., Türck M. (2006) Anmerkung zur Identifikation von Förderregionen in der "Gemeinschaftsaufgabe". UNI Kassel Institut für Volkswirtschaftslehre, Kassel
7. Thünen I. (1926) Der isollerte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den die Getreidepreise, der Reichtum des Badens und die Aufgaben auf den Ackerbau ausüben. Frederich Pethers, Hamburg
8. Weber A. (1909) Über der Standort der Industrien. Paul Siebeck Verlag, Thübingen
9. Glatz F., Tödling F. (1988) Industrieller Strukturwandel und Regionalpolitik Unterschiede der betrieblichen Innovation und regionalpolitische Handlungsmöglichkeiten. Raumplanung für Österreich, Wien
10. Internet 1 URL: <https://www.migrationwatchuk.org/briefing-paper/493/immigration-and-population-change-in-the-uks-towns-and-cities>, letöltés ideje: 2023.08.14
11. Office for National Statistics URL: <https://www.ons.gov.uk/>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-60-69
УДК 331.2:351.822

Олена КРАВЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5927-8814
Scopus Author ID: 57210796573

Альона БАДАЙ

здобувачка 2 курсу, група ОП.м-21,
спеціальність 071 «Облік і оподаткування»
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0009-0000-8779-8809

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ

Анотація. Заробітна плата як форма оплати праці є ключовим аспектом функціонування будь-якої економічної системи. Оплата праці одночасно є і економічною складовою, і соціальною, адже впливає на якість життя громадян та соціальну справедливість. Оптимальна оплата праці гарантує соціальний захист працівників, а також впливає на рівень споживчої активності, що в свою чергу має великий вплив на макроекономічну стабільність. Однак, з огляду на соціальні, політичні та економічні виклики, такі, як: введення воєнного стану, зростання інфляції, глобалізації та зміни структури ринку праці, які виникають у сучасному світі, питання регулювання оплати праці набуває надважливого значення. Попри воєнний стан, роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати, а також dbати про безпеку працівників. Предметом даної роботи є роль державного регулювання оплати праці в Україні. Метою даного дослідження є ретельний аналіз та розгляд питань, пов'язаних із регулюванням оплати праці, виявлення проблем державного регулювання оплати праці в Україні та визначення шляхів їх усунення. У роботі було використано такі методи для збору та аналізу інформації, як: аналіз законодавства, статистичний аналіз, порівняння та літературний огляд. Розглянуто питання регулювання оплати праці, його основні аспекти та вплив на економіку й суспільство. Оцінено зміни чинного законодавства та пов'язані з воєнним станом нові інструменти регулювання трудових відносин. Проаналізовано динаміку заробітної плати за 2020-2023 рр. та динаміку зміни індексу інфляції за аналогічний період. Розглянуто проблеми державного регулювання оплати праці в Україні та визначено шляхи їх вирішення. Результати цих та інших подібних наукових досліджень можуть допомогти роботодавцям встановлювати більш справедливі тарифи і зарплати, які враховують інфляцію й споживчі витрати, що, в свою чергу, сприятиме покращенню рівню життя та соціального захисту населення.

Ключові слова: оплата праці, заробітна плата, державне регулювання, воєнний стан, мінімальна заробітна плата, податкові пільги.

JEL Classification: M30, I10, P41

Absztrakt. A fizetés, mint javadalmazási forma, minden gazdasági rendszer működésének kulcseleme. A bér gazdasági és társadalmi összetevő is, mivel hatással van az állampolgárok életminőségére és a

társadalmi igazságosságra. Az optimális bérek garantálják a munkavállalók szociális védelmét és befolyásolják a fogyasztói aktivitás szintjét, ami viszont nagy hatással van a makrogazdasági stabilitásra. Figyelembe véve azonban a modern világban felmerülő társadalmi, politikai és gazdasági kihívásokat, mint például: a hadiállapot bevezetése, az infláció emelkedése, a globalizáció és a munkaerőpiac szerkezetének változása, a bérszabályozás kérdése kulcsfontosságú. A háborús helyzet ellenére a munkáltató köteles minden lehetséges intézkedést megtenni a munkavállalók időben történő bérfizetéshez való jogának érvényesülése, valamint a munkavállalók biztonsága érdekében. A tanulmány tárgya, a bérek állami szabályozásának szerepe Ukrajnában. A tanulmány célja a bérekkel kapcsolatos problémák alapos elemzése és mérlegelése, az ukrajnai bérek állami szabályozásának problémáinak azonosítása, valamint azok megszüntetés módjainak meghatározása. A kutatás során a következő információgyűjtési és -elemzési módszerek voltak alkalmazva, mint a jogalkotási elemzés, a statisztikai elemzés, az összehasonlítás és a szakirodalmi áttekintés. Feltárásra került a bérszabályozás kérdése, főbb szempontjai, a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt hatása. A cikk megvizsgálja a jelenlegi jogszabályok változásait és a hadiállapothoz kapcsolódó munkaügyi viszonyok szabályozásának új eszközeit. A tanulmány elemzi a bérek 2020-2023 közötti dinamikáját, valamint az inflációs index változásának dinamikáját ugyanebben az időszakban. A cikk megvizsgálja a munkabérezés állami szabályozásának problémáit Ukrajnában, és meghatározza ezek megoldásának módjait. Ezek és más hasonló tudományos kutatások eredményei segíthetik a munkáltatókat abban, hogy igazságosabb tarifákat és béreket állapítsanak meg, figyelembe véve az inflációt és a fogyasztási kiadásokat, ami pedig hozzájárul a lakosság életszínvonalának javulásához, valamint szociális védelméhez.

Kulcsszavak: bér, fizetés, állami szabályozás, hadiállapot, minimálbér, adókedvezmények

Abstract. Salary as a form of remuneration is a key aspect of the functioning of any economic system. Paying for labor is both an economic component and a social one, because it affects the quality of life of citizens and social justice. Optimum wages guarantee the social protection of workers, and also affect the level of consumer activity, which in turn has a great impact on macroeconomic stability. However, in view of the social, political and economic challenges, such as: the introduction of martial law, rising inflation, globalization and changes in the structure of the labor market, which arise in the modern world, the issue of wage regulation is of paramount importance. Despite the martial law, the employer must take all possible measures to ensure the realization of the right of employees to timely receipt of wages, as well as take care of the safety of employees. The subject of this work is the role of state regulation of labor remuneration in Ukraine. The purpose of this study is a thorough analysis and consideration of issues related to the regulation of labor remuneration, identification of problems of state regulation of labor remuneration in Ukraine and determination of ways to eliminate them. The work used such methods for collecting and analyzing information as: legislative analysis, statistical analysis, comparison and literature review. The issue of wage regulation, its main aspects and impact on the economy and society is described. Changes in the current legislation and new tools for regulating labor relations related to martial law are evaluated. The dynamics of wages for 2020-2023 and the dynamics of changes in the inflation index for the same period were analyzed. The problems of state regulation of labor remuneration in Ukraine were considered and ways of solving them were determined. The results of these and other similar scientific studies can help employers set fairer tariffs and wages that take into account inflation and consumer spending, which in turn will contribute to improving the standard of living and social protection of the population.

Key words: salary, wages, state regulation, martial law, minimum wage, tax benefits.

Постановка проблеми. Протягом всього процесу розвитку економіки, заробітна плата завжди залишалася важливим фактором, який сприяє налагодженню ефективної системи матеріального стимулювання працівників і

формує мотиваційний механізм трудової активності. Оплата праці виступає ключовим інструментом для підвищення продуктивності праці та, отже, залишається актуальною та суттєвою темою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій. Вивчення питань, пов'язаних з регулюванням оплати праці та шляхами її вдосконалення, є предметом наукових робіт таких вчених, як О.А. Грішної, В.М. Новикової, А.М. Колот, Л.Г. Ткаченко. Крім того, проблеми регулювання оплати праці в Україні досліджуються в роботах К.Г. Губіна та Л.В. Синяєвої.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема державного регулювання оплати праці насичена численними невирішеними аспектами та завданнями. Наприклад, серед таких можна виділити: встановлення належного рівня мінімальної зарплати, який забезпечив би відповідний рівень життя працівників, не обтяжуючи роботодавців, а також регулювання оплати праці в умовах зростання інфляції, щоб забезпечити рівнозначний зв'язок між зростанням зарплати та цінами на товари і послуги.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є узагальнення питань, пов'язаних з регулюванням оплати праці, а також дослідження поточного стану державного регулювання оплати праці в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оплата праці є однією з основних складових витрат для більшості підприємств і організацій. Вона впливає на загальні витрати працедавців і доходи працівників, що робить її ключовим аспектом економічних відносин. Крім того, оплата праці має важливий соціальний аспект, оскільки вона визначає рівень життя працівників, їхню купівельну спроможність та соціальну стабільність. Нормативне регулювання оплати праці включає в себе кілька рівнів: ринкове регулювання, державне регулювання, колективно-договірне регулювання і внутрішнє регулювання на рівні суб'єктів господарювання. Проте, потрібно зауважити, що жоден із зазначених напрямків регулювання не є ідеальним.

Серед основних завдань державного регулювання оплати праці вирізняють наступні:

- гарантування кожному працівнику рівня життєво необхідного рівня споживання;
- забезпечення сталості реального рівня заробітної плати;
- встановлення тісного взаємозв'язку між заробітною платою та продуктивністю праці;
- забезпечення відповідності між різними рівнями оплати праці для різних категорій працівників та різних професій відповідно до принципів формування цін на ринку праці.

Держава здійснює контроль у сфері державного регулювання оплати праці через різні способи, такі як: законодавство, податкова політика та тарифні угоди.

Державне регулювання оплати праці базується на фактичних фінансових можливостях країни та забезпеченні балансу інтересів всіх верств населення, а також на виконанні норм, закріплених в законодавчих актах країни. Передусім, держава має забезпечити виконання норм і гарантій, пов'язаних з правом

найманих працівників на отримання заробітної плати, розмір якої забезпечував би їм і їхнім сім'ям достатній рівень життя, як це передбачено в статті 48 Конституції України. Використання неефективної або несправедливої системи оплати призводить до зниження продуктивності праці, якості виробництва та порушень трудової дисципліни, що негативно впливає на кінцеві результати діяльності підприємства.

Згідно з чинним законодавством України держава може впливати на:

- розмір мінімальної заробітної плати;
- умови та розміри оплати праці для керівників державних підприємств, а також для працівників установ і організацій, що фінансуються або субсидуються з бюджету;
- ставки оподаткування доходів працівників.

Одним із основних інструментів регулювання оплати праці є встановлення мінімальної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата визначає нижню межу оплати праці та сприяє забезпеченню працівників гідними умовами життя.

Однак, на сьогоднішній день існує проблема, пов'язана з недосягненням відповідності формування мінімального розміру заробітної плати (МЗП) вимогам, встановленим Законом України "Про оплату праці"[1]. Зокрема, статті 9-10 цього Закону передбачають, що МЗП має визначатися з урахуванням ряду чинників, включаючи потреби працівників та їхніх сімей, розмір прожиткового мінімуму, загальний рівень середньої заробітної плати, продуктивність праці, рівень зайнятості та пропозиції соціальних партнерів. Проте, реальна ситуація в країні відхиляється від вимог законодавчого акта. Зокрема, потреби сімей працівників не враховуються при визначенні МЗП, прожитковий мінімум встановлений на заниженому рівні, а визначення реального рівня зайнятості ускладнено наявністю прихованого безробіття та нелегальної зайнятості.

Регулювання оплати праці може мати значний вплив на економіку та суспільство. Передусім, воно може впливати на зайнятість, оскільки підвищення мінімальної заробітної плати може призвести до скорочення робочих місць в деяких галузях, однак з іншого боку такі дії забезпечать гідною оплатою праці більше людей, покращать якість життя працівників і сприятимуть більшій соціальній стабільності.

Однак, регулювання оплати праці також може впливати на інфляцію (рис. 1.). Збільшення заробітної плати може призвести до підвищення цін на товари та послуги, особливо якщо підприємства передають ці зростаючі витрати на споживачів.

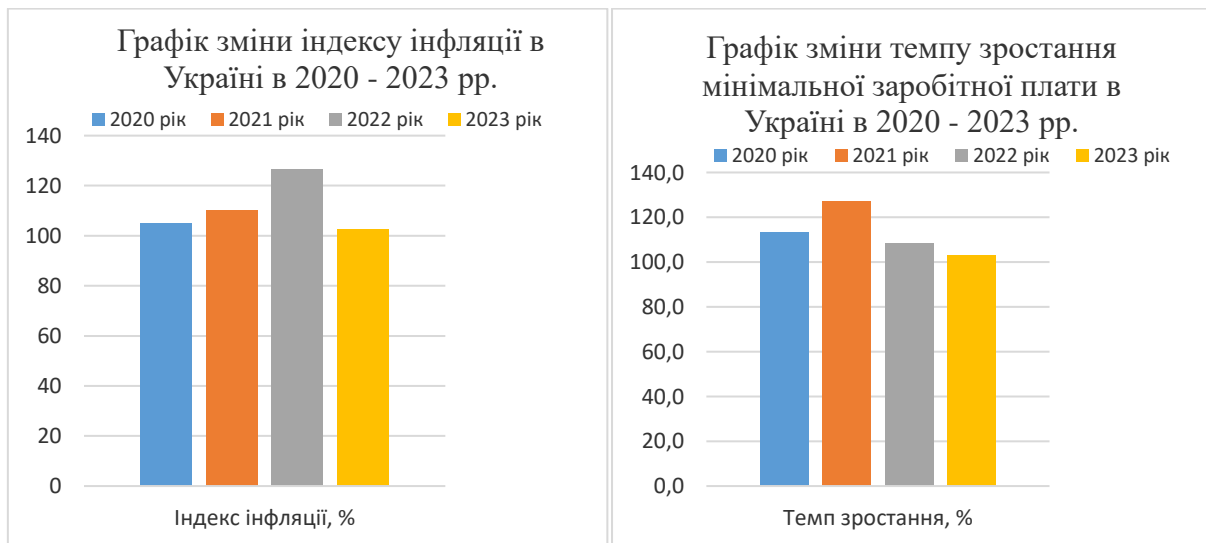

Рис. 1. Графік зміни індексу інфляції в Україні в 2020 - 2023 рр. та графік зміни темпу зростання мінімальної заробітної плати в Україні в 2020 - 2023 рр.

Дані графіків свідчать про те, що впродовж 2021–2023 рр. відбувалося повільне зниження заробітної плати. Ці зміни вагомим чином пов'язані з введенням військового стану у 2022 році, що привело до повної дестабілізації економічного стану, зменшення темпу зростання мінімальної заробітної плати та підвищення індексу інфляції, хоча в 2023 році даний показник почав зменшуватись насамперед через отримання великої кількості допомоги від держав-союзниць. Найкраще ілюструє сказане вище твердження саме порівняння 2020-2021 довоєнних років. Як бачимо з графіків, за цей період одночасно зі збільшенням темпу зростання заробітної плати росло значення індексу інфляції, що наглядно ілюструє вищезгадане твердження. Отже, при державному регулюванні рівень мінімальної заробітної плати та індекс споживчих цін значно впливає на оплату праці

Також, у державному регулюванні заробітної плати відіграє важливу роль податкова система, оскільки за її допомогою, з одного боку, здійснюються економічні й фінансові дії держави, а з іншого – здійснюється захист прав платників податків. Прикладом державного регулювання через податкову систему є введення податкової соціальної пільги для громадян, заробітна плата яких не перевищує суми, яка дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень (згідно статті 169 ПКУ [3]). Також уряд може впроваджувати різні соціальні програми, такі як субсидії для робітників з низькою заробітною платою.

У багатьох країнах роль регулювання оплати праці відводиться колективним угодам. Ці угоди встановлюють правила оплати праці для певних галузей або підприємств і можуть включати різні форми компенсації. У сфері колективного

договірного регулювання оплати праці в Україні діють Генеральні угоди між Кабінетом Міністрів України і організаціями, що представляють інтереси роботодавців і найнятих працівників [2]. Це структурований підхід до регулювання оплати праці, який дозволяє враховувати інтереси обох сторін робочих відносин.

У зв'язку з ситуацією, пов'язаною з військовою агресією Росії проти України, суб'єкти господарювання стикаються з численними проблемами щодо встановлення порядку оплати праці та розрахунків з найманими працівниками. Ці проблеми виникають внаслідок різних обставин, наприклад: відсутність працівника на робочому місці (включаючи військовий обов'язок у Збройних силах України або у територіальній обороні), фінансові труднощі (недостатня кількість коштів для виплати заробітної плати), а також виробничо-господарська ситуація (неможливість проведення діяльності або дефіцит робочих місць). Слід зауважити, що сама методика обліку розрахунків заробітної плати залишається без змін, але виникають зміни у підходах до створення систем оплати праці.

З метою вирішення питань, пов'язаних із установами трудових відносин між роботодавцем та працівником у період воєнного стану, було введено в дію Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" (Закон №2136-IX) [7]. На даний момент цей Закон є пріоритетним перед звичайними нормами трудового законодавства.

Основними положеннями цього Закону, які є відмінними від довоєнних та стосуються питання оплати праці, є:

- нормальна тривалість робочого часу у період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо);

- відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України, здійснюється за рахунок коштів держави-агресора, а також коштів, отриманих з/від відповідних фондів на відновлення України, у тому числі міжнародних, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, інших джерел, передбачених законодавством;

- у період дії воєнного стану роботодавець за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО), в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку;

- роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили.

Мобілізованим та добровольцям територіальної оборони гарантується збереження їхнього робочого місця та рівня заробітної плати відповідно до положень статті 119 Кодексу законів про працю (КЗпП) [12]. Для таких

працівників здійснюються виплати грошового забезпечення за рахунок коштів, виділених з Державного бюджету України відповідно до законодавчих актів України, зокрема "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей" [13] і "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" [14].

Так як рівень оплати праці є найголовнішим показником якості рівня життя в країні, необхідно відзначити, що окрім значного розшарування рівня заробітних плат у розрізі регіонів та професій, проблематичним залишається також питання виплати заробітної плати та наявності значного рівня заборгованості.

Згідно з інформацією, наведеною Державною службою статистики України заборгованість щодо виплати заробітної плати станом на 1.02.2022 склала 3072,3 млн. грн. [6]. Зараз цей показник, скоріше за все, буде набагато вищим через введення військового стану та наявності бойових дій на території України.

Причинами загострення проблеми державного регулювання оплати праці є:

- ✓ відсутність дієвого контролю з боку держави за політикою оплати праці;
- ✓ недосконалість науково-методичного забезпечення процесу регулювання оплати праці;
- ✓ невиконання чинного законодавства.

Система державного регулювання оплати праці повинна передбачати раціональне податкове регулювання заробітної плати найманих працівників для того, щоб забезпечувати та підвищувати купівельну спроможність працевлаштованого населення.

Отже, до основних проблем державного регулювання оплати праці в Україні відносять:

- ✓ відсутність ефективного механізму індексації заробітної плати, яка в умовах інфляції може призводити до зниження реального доходу працівників;
- ✓ високу податкову навантаженість: податкова система України може створювати значне податкове навантаження на доходи працівників та підприємств, що може обмежувати здатність збільшувати оплату праці;
- ✓ недостатній ріст мінімальної заробітної плати: розмір мінімальної заробітної плати в Україні залишається низьким порівняно з іншими країнами, що відображається на життєвому рівні працівників та не забезпечує достойних умов праці;
- ✓ диспропорцію у розмірах заробітної плати: розміри оплати праці можуть суттєво відрізнятися між різними галузями та категоріями працівників, що створює нерівності та несправедливість у системі оплати праці.

Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу та реформ у сфері оплати праці, податкової політики та захисту прав працівників. Система державного регулювання оплати праці повинна включати в себе розумне податкове регулювання заробітної плати найманих працівників та прибутків підприємств з метою забезпечення та підвищення купівельної спроможності населення.

Для забезпечення ефективної системи оплати праці можна прийняти такі заходи з боку уряду:

✓ вдосконалення законодавства щодо визначення порядку та критеріїв встановлення мінімальної заробітної плати та мінімальної погодинної заробітної плати як державного соціального стандарту;

✓ забезпечення захисту прав працівників на отримання заробітної плати вчасно та в повному обсязі, а також врегулювання питань відшкодування заборгованості;

✓ зменшення кількості людей, які перебувають у стані бідності, і підтримка розвитку середнього класу;

✓ регулювання міжпосадових та міжгалузевих співвідношень оплати праці для працівників у сфері державного управління та істотне підвищення розміру оплати праці;

✓ перегляд податкової системи з метою зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці.

Ці заходи сприятимуть створенню ефективної системи оплати праці та покращенню економічного розвитку нашої країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Регулювання оплати праці є важливим інструментом для забезпечення соціальної справедливості та економічної стабільності. Воно впливає на рівень доходів працівників, конкурентоспроможність підприємств і структуру економіки. Правильне балансування інтересів підприємств, працівників і суспільства в цьому питанні може сприяти сталому економічному зростанню та соціальній справедливості.

В ході аналізу теми державного регулювання оплати праці було виявлено, що існують значні проблеми та виклики, пов'язані з узгодженням законодавства і реальної практики. Система оплати праці має бути справедливою, ефективною та стимулюючою, а відхилення від таких принципів створюють негативні наслідки для працівників, економіки та соціальної сфери. Отже, тема державного регулювання оплати праці залишається актуальною і надалі та вимагає подальших досліджень.

Перспективами подальших досліджень задля подолання встановлених проблем і досягнення більш справедливої та стабільної системи оплати праці є:

✓ усебічне дослідження взаємозв'язку між заробітною платою, продуктивністю праці та рівнем зайнятості з метою вдосконалення нормативного регулювання;

✓ вивчення впливу фіскальної політики на рівень оплати праці та розвиток економіки;

✓ дослідження різних інноваційних методів та інструментів регулювання оплати праці, які б сприяли більш ефективній та справедливій системі оплати праці;

✓ вивчення досвіду інших країн та визначення найкращих світових практик у сфері оплати праці.

Дослідження за вказаними напрямками сприятиме подальшому вдосконаленню системи державного регулювання оплати праці.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про оплату праці». Редакція від 01.04.2023, підстава - 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-08#Text>
3. Закон України «Про оплату праці». Редакція від 01.04.2023, підстава - 2888-IX. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
5. Добрава Н.В. Проблеми легалізації заробітної плати в Україні. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. 2016. Вип. 1. № 60. С. 213–221.
6. Міністерство цифрової трансформації України. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/3fd3fb98-f626-4c38-b42e-77341c0c35e3/resource/b526b4af-fe7f-427b-b94a-b58ba3ba4390>
7. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» No2136. Редакція від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
8. Фінансовий портал МінФін. Індекс реальної заробітної плати. URL: <http://minfin.com.ua>
9. Боденчук Л. Оплата праці в умовах воєнного стану. URL: <https://aktiv.ua/ua/materials/articles/oplata-truda-v-usloviyah-voennogo-polozheniya>
10. Гуренко Т.О. Облік оплати праці та трудові відносини у воєнний період. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1153/1111>
11. Крохмаль В.В., Пархоменко-Куцевіл О.І. Державне управління сферою оплати праці. Інвестиції: практика та досвід. 2022. No7-8. С. 57-63.
12. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
13. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Редакція від 20.12.1991. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
14. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Редакція від 21.10.1993. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
15. Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни». Редакція від 03.03.2022 р. No2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>
16. Маринченко І.В. Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення. Міжнародний науковий журнал. 2015. No 9. С. 159–163.

References

1. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 No 108/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vp#Text> [in Ukrainian]
2. Generalna uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy, vseukrainskymu ob"iednanniamy orhanizatsii robotodavtsiv i pidprijemtsiv ta vseukrainskymu profspilkamy i profob"iednanniamy. April 15, 2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-08#Text>
3. Tax Code of Ukraine: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian]
4. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy. Redaktsiia vid 01.04.2023, pidstava - 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
5. Dobrova, N.V. (2016). Problemy legalizatsii zarobitnoi platy v Ukraini [Problems of wage legalization in Ukraine]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats*, 1(60), 213–221 [in Ukrainian]
6. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Yedynyi derzhavnyi veb-portal vidkrytykh danykh [The only government open data web portal]. URL: <https://data.gov.ua/dataset/3fd3fb98-f626-4c38-b42e-77341c0c35e3/resource/b526b4af-fe7f-427b-b94a-b58ba3ba4390> [in Ukrainian]

7. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 No 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian]
8. Financial portal of the Ministry of Finance. Indeks realnoi zarobitnoi platy [Index of real wages]. URL: <http://minfin.com.ua> [in Ukrainian]
9. Bodenchuk, L. (2022) Oplata pratsi v umovakh voyennoho stanu [Remuneration in martial law]. URL: <https://aktiv.ua/ua/materials/articles/oplata-truda-v-usloviyah-voennogo-polozheniya> [in Ukrainian]
10. Hurenko, T.O. (2022). Oblik oplaty pratsi ta trudovi vidnosyny u voiennyi period [Accounting for salary and labor relations during the war]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (36). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-31> [in Ukrainian]
11. Krokmal', V.V., Parkhomenko-Kutsevil, O.I. (2022) Derzhavne upravlinnya sferoyu oplaty pratsi [Public administration of wages]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no 7-8, 57-63 [in Ukrainian]
12. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon vid 10.12.1971 No 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian]
13. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian]
14. Pro mobilizatsiiu pidhotovku ta mobilizatsiiu Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian]
15. Pro zakhyst interesiv subiektiv podannia zvitnosti ta inshykh dokumentiv u period dii voiennoho stanu abo stanu viiny: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 No 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> [in Ukrainian]
16. Marynchenko, I.V. (2015) Problemy zarobitnoi platy v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Wage problems in Ukraine and ways to solve them]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, no 9, 159–163 [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-70-79

УДК 339.92

Надія КРИВЕНКО

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування,
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3439-432X

Scopus Author ID: 57314238800

ОЦІНКА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ З ВИДІЛЕННЯМ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ

Анотація. У світі за останні десятиліття спостерігається помітне збільшення кількості інтеграційних угруповань, причому регіональні торговельні угоди укладаються країнами усіх континентів різних рівнів економічного розвитку. Переваги інтеграції сприяють цьому процесу, проте варто врахувати, що не завжди реалії відповідають очікуванням, крім того країни зустрічаються з низкою ризиків. Наразі найвищого рівня розвитку досягли такі об'єднання як Європейський Союз (ЄС), Північноамериканська угода про вільну торгівлю, а в Латинській Америці – МЕРКОСУР. Україною також укладено регіональні торговельні угоди з десятками країн та окремими інтеграційними угрупованнями, зокрема ЄС та ЄАВТ (Європейська асоціація вільної торгівлі). Виходячи із зазначеного, прагнень отримати переваги від міжнародної економічної інтеграції, необхідності виявлення перспектив, доцільності аналізу розроблено і застосовують відповідні методи. Метою дослідження є аналіз методів оцінки міжнародної економічної інтеграції, з врахуванням галузевого рівня, зокрема інтеграції агропродовольчих ринків. У роботі проаналізовано методичні підходи визначення рівня інтегрованості, критерії інтеграції, окреслено наслідки інтеграції з позиції статистичних ефектів та ін. Підкреслено важливість застосування моделей часткової та загальної рівноваги, гравітаційних моделей. Зазначено про можливі наслідки міжнародної економічної інтеграції залежно від економічного розвитку країн-членів інтеграційного об'єднання. Запропоновано розраховувати показник оцінки інтеграції, який дозволяє оцінити торгівлю продукцією в межах угруповання, а також розроблено алгоритм визначення впливу інтеграції на зовнішню торгівлю з врахуванням товарної та географічної структури експорту тощо. Зазначено про особливості аналізу інтеграції аграрних ринків, виділено важливість застосування індексного методу вимірювання регіональної концентрації світової торгівлі. Застосування наведених методів, висновків і рекомендацій може сприяти удосконаленню оцінки інтеграційних процесів та прийняттю рішень, що матимуть позитивний вплив на подальший розвиток інтеграції.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, інтеграційні угруповання, методи, агропродовольчий ринок.

JEL Classification: F 15, F14.

Absztrakt. Az elmúlt évtizedekben a világban jelentősen megnőtt az integrációk száma, minden kontinens országa regionális kereskedelmi megállapodásokat köt a gazdasági fejlettség különböző szintjén. Az integráció előnyei hozzájárulnak ehhez a folyamathoz, de érdemes figyelembe venni, hogy a valóság nem mindig felel meg az elvárásoknak, ráadásul az országok számos kockázattal is szembesülnek. Jelenleg az olyan szövetségek, mint az Európai Unió (EU), az észak-amerikai szabadkereskedelmi egyezmény és Latin-Amerikában a MERCOSUR, a fejlettség legmagasabb fokát érték el. Ukrajna is tucat országgal és egyes integrációs csoporttal regionális kereskedelmi

megállapodásokat, köztük az EU-val és az EFTA-val (Európai Szabadkereskedelmi Társulással). A fentiek alapján kidolgozásra és alkalmazásra kerültek a nemzetközi gazdasági integrációból származó előnyök kihasználására irányuló törekvések, megfelelő módszerek kidolgozása a jövőbeni perspektívák azonosítása és megvalósíthatósága érdekében. A tanulmány célja a nemzetközi gazdasági integráció értékelési módszereinek elemzése ágazati szinten, különös tekintettel az agrár-élelmiszerpiaci integrációra. A tanulmány elemzi az integráció szintmeghatározás módszertani megközelítéseit, az integrációs kritériumokat, felvázolja az integráció következményeit a statisztikai hatások szempontjából stb. Hangsúlyozásra kerül a parciális és általános egyensúlyi, gravitációs modellek alkalmazásának fontossága. Kijelölésre kerülnek a nemzetközi gazdasági integráció lehetséges hatásai az integráció tagországainak gazdasági helyzetére. Javasoljuk az integrációs index kiszámítását, amely lehetővé teszi a csoporton belüli termékek kereskedelmi volumenének értékelését, valamint egy algoritmus kidolgozását az integráció külkereskedelemre gyakorolt hatásának meghatározására végett, figyelembe véve az export áru- és földrajzi szerkezetét stb. Felhívjuk a figyelmet az agrárpiaci integráció vizsgálatának sajátosságaira, kiemeljük a világkereskedelem regionális koncentrációjának mérésére szolgáló index-módszer alkalmazásának fontosságát. A fenti módszerek, következtetések, ajánlások alkalmazása hozzájárulhat az integrációs folyamatok értékelésének javításához, az integráció további fejlődését pozitívan befolyásoló döntések meghozatalához.

Kulcsszavak: nemzetközi gazdasági integráció, integrációs csoportok, módszerek, agrár-élelmiszer piac.

Abstract. Over the past decades, there has been a noticeable increase in the number of integration groupings in the world, and regional trade agreements are concluded by countries of different levels of economic development on all continents. The benefits of integration contribute to this process, but it should be taken into account that realities do not always correspond to expectations, in addition, countries face a number of risks. Such associations as the European Union, the North American Free Trade Agreement, and in Latin America - MERCOSUR have reached the highest level of development. Ukraine has also concluded regional trade agreements with dozens of countries and individual integration groups, in particular the EU and EFTA. Based on the above, the desire to benefit from international economic integration, the need to identify prospects, the feasibility of analysis, appropriate methods have been developed and applied. The aim of the study is to analyze methods for assessing international economic integration, taking into account the sectoral level, in particular the integration of agri-food markets. The article analyzes methodological approaches to determining the level of integration, integration criteria, outlines the consequences of integration from the standpoint of statistical effects, etc. The importance of using partial and general equilibrium models, gravitational models is emphasized. The possible consequences of international economic integration depending on the economic development of the member countries of the integration association are noted. It is proposed to calculate the indicator of integration assessment, which allows assessing trade in products within the grouping, and an algorithm has been developed to determine the impact of integration on foreign trade, taking into account the commodity and geographical structure of exports. The features of the analysis of the integration of agricultural markets are noted, the importance of using the index method for measuring the regional concentration of world trade is highlighted. The application of the above methods, conclusions and recommendations can help improve the assessment of integration processes and make decisions that will have a positive impact on the further development of integration.

Key words: international economic integration, integration groupings, methods, agri-food market.

Постановка проблеми. Збільшення кількості інтеграційних угруповань, причому участь країн одночасно у кількох, свідчать про важливість міжнародної економічної інтеграції (МЕІ) та доцільність аналізу її наслідків. Необхідність

оцінки ефектів інтеграції підкреслюється також тим, що Україною укладено регіональні торговельні угоди (РТУ) з десятками країн та цілими інтеграційними угрупованнями, зокрема ЄС та ЄАВТ. При цьому слід враховувати особливості економічного розвитку угруповань, безпосередньо країн-членів, розвиток торгівлі між країнами-партнерами та ін. Інтеграція супроводжується лібералізацією зовнішньої торгівлі, гармонізацією стандартів якості продукції та ін., проте не завжди країни отримують переваги, яких прагли, причому можливі і негативні наслідки. Це підтверджує важливість методичних підходів щодо оцінки інтеграційних ефектів, зокрема і на рівні окремих галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оцінки наслідків міжнародної економічної інтеграції займалися ще Дж. Вайнер, Р.Купер, Е. Хаас, а також Шамборовський, І. Пузанов В.Мовчан, Бураковський І., О. Булатова та ін., і зокрема щодо аграрного сектору – В.Власов, М.Пугачов, С. Кваша, Т.Зінчук та ін. Зокрема Т.Зінчук досліджує проблеми адаптації аграрного сектора економіки в контексті європейської інтеграції [1], М. Хеллаер, застосовуючи гравітаційні моделі, перевіряв достовірність прогнозів розвитку торгівлі між Україною та ЄС за умови зони вільної ПВЗВТ, маючи на меті розробку рекомендацій їх врахування при підписання подібних РТУ [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток інтеграційних процесів, особливості аграрного сектору, зумовлюють поглиблення досліджень щодо оцінки інтеграційних ефектів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз методичних підходів щодо оцінки міжнародної інтеграції та розробка пропозиції щодо їх розширення, застосування, зокрема з врахуванням аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інтеграційних процесів зумовлює необхідність їх аналізу, і відповідно розробку та застосування необхідних методів.

Дослідження розвитку міжнародної економічної інтеграції значною мірою здійснюється в результаті аналізу зовнішньої торгівлі країн-членів інтеграційних угруповань. Значною мірою це зумовлено тим, що країни об'єднуються, усуваючи чи знижуючи торговельні бар'єри між собою, насамперед на початкових етапах інтеграції.

Доцільно врахувати чи інтеграційне угруповання вже створено і якщо так, то на якому етапі на момент аналізу перебуває, яким є рівень розвитку економіки та окремих її секторів, цілі об'єднання, зміст угоди та низку інших факторів.

Аналіз впливу інтеграції здійснювався вже Дж. Вайнером, що розробив теорію митного союзу (МС), відповідно до якої внаслідок його створення в економіці виникають статистичні (економічні наслідки проявляються відразу після створення) та динамічні ефекти (економічні наслідки проявляються на пізніших стадіях після створення). Створення МС передбачає надання взаємних преференцій, введення загального митного тарифу і введення єдиної системи нетарифного регулювання щодо третіх країн. Щодо статистичних ефектів, то йдеться про можливість виникнення 1) ефекту створення торгівлі (переорієнтація споживання з менш ефективного внутрішнього джерела на ефективніше

зовнішнє, тобто імпорт, що стало можливим внаслідок усунення торговельних бар'єрів); та 2) ефекту відхилення торгівлі (внаслідок усунення торговельних бар'єрів здійснюється переорієнтація з імпорту з ефективнішого поза інтеграційного джерела на менш ефективне в межах угруповання). Тобто це може призвести до збільшення імпорту, споживання, підвищення добробуту країни та ін. Крім того до статистичних ефектів належать і скорочення адміністративних витрат на утримання прикордонних і митних органів.

Щодо динамічних ефектів, то йдеться про зростання конкуренції, припливу іноземних інвестицій, оскільки підприємства з третіх країн намагаються зберегти сегмент ринку, який закритий бар'єрами МС та ін. [3].

О.Петухова зазначає, що вивчення особливостей МС пов'язано з практичними завданнями у світовій економіці, що полягають у тому, що вони впливають на розвиток виробництва, стан міжнародної торгівлі та можливе зближення національних господарств у майбутньому внаслідок переходу до вищих рівнів інтеграції від МС [4, с.54].

Оцінка ефектів, що розширюють чи згортають торгівлю, може здійснюватись, як стверджує А.Сапіро за допомогою економетричних моделей, які ґрунтуються на даних про обсяги торгівлі, тарифи до і після інтеграції. Також використовують й інші підходи для дослідження статичних ефектів, зокрема виділено методику Трумана, запропоновану методику Йетсом [5, с.150].

Використання *RCA* є доречним для України. Показники, пов'язані з експортом та його диверсифікацією виступають одним з індикаторів реструктуризації та підвищення ефективності виробництва. Отже, аналізуючи зміни *RCA* можна чіткіше розглянути проблему визначення динамічних ефектів участі країни в угрупованні [5, с. 155].

Зазначимо, що методи, які застосовуються для аналізу динамічних ефектів це є побудова теоретичних моделей і проведення економетричних оцінок. К. Мікалопулос та Д.Тар зазначають, що ефекти пов'язані із зростанням складно характеризувати, і ще складніше вимірювати. Здійснивши аналіз від існуючих підходів до економетричних оцінок А. Венейблс та Р.Болдуїн, прийшли до висновку про їх недостатню розробленість, що зумовлено тим, що на відміну від статичних ефектів динамічні є досить складним явищем [5, с. 151].

Шамборовський Г.О. зазначає, що всі емпіричні дослідження соціально-економічної ефективності європейської інтеграції спираються на три основні методи: 1) економетричний метод дозволяє використовувати статистичну інформацію в економіко-математичних моделях. Оцінка впливу на економіку зовнішніх та внутрішніх факторів й обґрунтування управлінських рішень є найважливішою метою моделювання; 2) гравітаційний метод; 3) економічної рівноваги [6, с.26-28]. При цьому доцільно виділити застосування гравітаційних моделей та моделей часткової рівноваги.

Найпоширенішим в останні десятиліття є використання моделей часткової та загальної рівноваги, які дають можливість вивчати зміну реальних доходів, виробництва в кожному з секторів та цін на виробничі фактори. Проте не завжди доступною є значна кількість, що необхідна для даних моделей [5, с.153].

Питаннями оцінки МЕІ вчені займаються вже десятиліття, причому застосовуючи різні методологічні підходи. При цьому важливим є вибір вихідних критеріїв, інтеграційних факторів, визначення сфери впливу. Вважаємо це одними з визначальних факторів як аналізу, так і прогнозів щодо подальшого розвитку угруповання. Значна увага приділяється оцінці ефектів розширення та згортання торгівлі, здійснюють порівняння існуючих торговельних потоків з тими, які могли б бути за відсутності МЕІ, аналізують зміну складових явною споживання та ін. Варто зазначити про застосування моделей часткової та загальної рівноваги, проте часом це призупиняється через недоступність необхідних даних, також особливу увагу приділяють використанню гравітаційних моделей.

Досліджуючи МЕІ, варто застосовувати методи оцінки розвитку МЕІ, зокрема індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі угруповання, індекс симетричної торговельної інтроверсії, показник схильності до внутрішньо регіональної та поза регіональної торгівлі та ін. [7, 8], що дозволяє визначити її розвиток та перспективи.

Пропонується розраховувати показник для оцінки інтеграції, який показує відмінність часток експорту країни-члена угруповання товару i до угруповання порівняно із загальним експортом країни:

$$K_i = \frac{E_{iju} / \sum_{i=1}^n E_{iju}}{E_{ijw} / \sum_{i=1}^n E_{ijw}} \quad (1)$$

де E_{iju} - експорт галузі/ продукції i країною j до інтеграційного угруповання u ;

E_{ijw} - експорт галузі/продукції i країною j у світ.

Якщо значення показника перевищує 1, то торгівля продукцією i чи галузі i в угрупованні краще розвивається, ніж загалом країни. Причому доцільно розглядати даний показник в динаміці. І необхідно враховувати якою продукцією (готовою чи сировиною, аграрною чи промисловою) здійснюється торгівля, що теж впливатиме на інтерпретацію.

Враховуючи значну кількість методів оцінки МЕІ, слід зазначити, що наслідки інтеграційних процесів можуть бути досить неоднаковими для різних галузей економіки. Це в свою чергу проявляється ще при укладанні РТУ, виділенні чутливих товарів тощо. При цьому необхідно звернути увагу на аграрний сектор, причому його особливості та важливість зумовили запровадженню САП ЄС.

П. Друсдале та Р. Гарнаут зазначають про окремий напрямок аналізу з використанням індексу інтенсивності торгівлі, що концентрується на двосторонній торгівлі. Модифікований індекс приймає форму:

$$I_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_i} / \frac{M_j}{M_w - M_i} \quad (2)$$

де X_{ij} – експорт з країни i до країни j ;

X_i – сумарний експорт країни i ;

M_j – сумарний імпорт країни j ;

M_i – сумарний імпорт країни i ;

M_w – сумарний світовий імпорт.

M_i віднімається з M_w , оскільки країна не може експортувати товари до себе.

П. Друдале визначає індекс в торгівлі для кожного товару [9, с. 68-69].

Петухова В.О. для аналізу торговельних угруповань використовує коефіцієнт торгово-економічної пов'язаності (КТЕП), внівши зміни у його визначення:

$$r = \frac{\text{обсяг торгівлі всередині угруповання}}{\text{повний обсяг торгівлі угруповання}} \quad (3)$$

$$g = \frac{\text{повний обсяг торгівлі угруповання}}{\text{обсяг світової торгівлі}} \quad (4)$$

$$КТЕП = \frac{r - g}{1 - g} \quad (5)$$

де $КТЕП = 0$, якщо спостерігається ситуація байдужості, $r = g$, тобто при випадковому виборі торгового партнера зі світової торговельної системи, частка внутрішньої торгівлі збігається з g .

$КТЕП = 1$, коли регіональна торговельна угода (РТУ) є замкнутою, тобто вся торгівля відбувається всередині угруповання [10, с. 151].

Н.Г. Шпак використовуючи математичний апарат дає відповіді на низку питань щодо впливу інтеграції на показники учасників міжнародної економічної системи. Автор приходить до висновку, що МЕІ спонукає внутрішнього виробника подбати про зниження собівартості продукції, так як він може швидше стати неконкурентоспроможним на власному ринку. За об'єднання країн зменшиться кількість митниць, а це облегшить навантаження на державу та платників податків. Коли ж виробник конкурентоспроможний на своєму ринку, то при МЕІ обсяг продукції буде вдвічі більший ніж до інтеграції, а це призведе до значного зниження цін [11].

О. Yatsenko, W.H. Meyer та ін. здійснили прогноз торгівлі між Канадою та Україною, використовуючи гравітаційну модель, відповідно до отриманих результатів виявлено, що найбільший вплив на двосторонню торгівлю між ними має ВВП Канади [12].

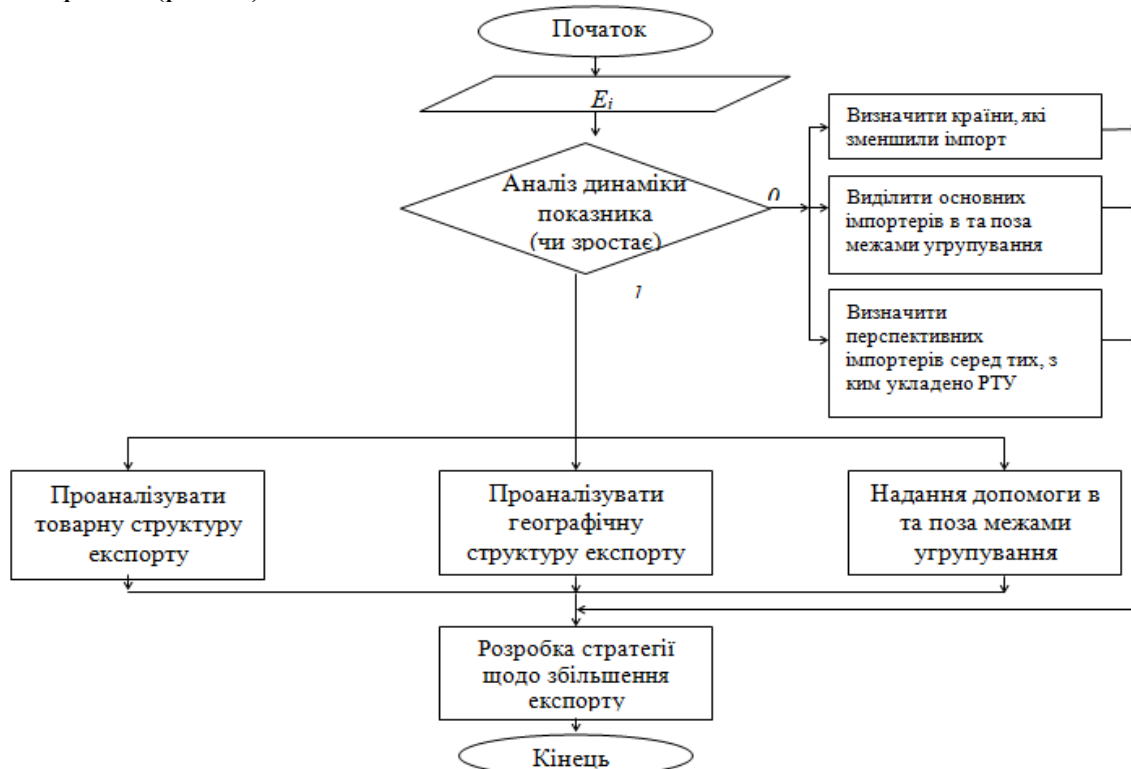
Один з методів оцінки регіональної концентрації світової торгівлі є аналіз співвідношення часток внутрі- та поза регіональної торгівлі.

Вважаємо доцільним визначати яку частку угруповання займає у світовій торгівлі, виробництві та ін. Тому пропонуємо визначати частку землі в обробітку в угрупованні до – світової:

$$K_{\text{земобр}} = \frac{\text{Земобр.}_i}{\text{Земл.обр.}_w} * 100 \% \quad (4)$$

Це стосується кількості сільського населення, зайнятих у сільському господарстві, що дозволить визначити місце угруповання у світі на рівні аграрного сектору.

Для аналізу впливу МЕІ та запровадження необхідних заходів розроблено алгоритм. (рис. 1).

де E_i – експорт товарної групи (продукції).

Рис. 1 Алгоритм оцінки впливу інтеграції на зовнішню торгівлю та запровадження відповідних заходів

Джерело: складено автором

Алгоритм може використовуватись для усіх видів продукції, і має особливе значення для аграрного сектору, враховуючи географічну диверсифікацію експорту, зростаючий попит, наявність країн, що потребують продовольчої допомоги. Дозволяє досліджувати тенденції експорту продукції, з відслідковуванням змін товарної структури експорту (сировина та готова продукція). У разі зростання експорту варто враховувати напрямок (в чи за межі угруповання); аналізувати географічну структуру експорту, враховуючи участь в угрупованнях; визначити перспективних імпортерів серед країн-членів та третіх країн; визначити попит членів угруповання, зокрема недостатньо платоспроможний; визначити можливих імпортерів з країн та угруповань, з якими укладено РТУ, інших країн-партнерів.

У разі зменшення експорту доцільно визначити країни, що знизили імпорт та причини; розробити стратегії збільшення продукції країни на ринку угруповання та світу; надати допомогу соціально незахищеним групам в та поза межами угруповання, зокрема продукцією, що виробляється чи експортується у значних обсягах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток та вплив МЕІ зумовлюють необхідність її оцінки. Наразі розроблені відповідні методи, причому і на рівні галузей.

Для аналізу вагоме значення мають вибір вихідних критеріїв, інтеграційних факторів, сфер впливу та ін. Крім того, варто враховувати рівень економічного розвитку країн-членів угруповання, їх кількість, форми МЕІ та ін. Для вимірювання регіональної інтеграції використовують абсолютні та відносні показники. Варто виділити індексний метод вимірювання інтегрованості агропродовольчої торгівлі. Інформативними також є запропоновані показники щодо порівняння торгівлі певним видом продукції в межах угруповання та на світовому рівні загалом, частки угруповання у загальносвітових обсягах, запропонований алгоритм оцінки впливу інтеграції на зовнішню торгівлю. Особливе значення має застосування економетричних методів, гравітаційної моделі, моделі часткової рівноваги. У подальшому доцільно поглиблювати дослідження з врахуванням галузевих особливостей інтеграції, лібералізації торговельної політики, а також особливу увагу варто звернути на застосування економетричних методів та перспектив розвитку угруповань в контексті глобалізаційних викликів, продовольчої проблеми та ін.

Отже, враховуючи наведені підходи доцільно аналізувати МЕІ, прогнозувати її розвиток, і запроваджувати відповідні заходи щодо покращення наслідків.

Список використаних джерел

1. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. Житомир: ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2008. 384 с.
2. Хеллаер М. Торгівля України в рамках ПВЗВТ: гравітаційна модель. ·Scientia·Fructuosa. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 128(6). С. 20–32.
3. Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б (2002) Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і доп. — Київ: Знання-Прес, 2002. — 406 с.
4. Петухова В.О. Теоретичні засади дослідження митних союзів як досконалої форми зони вільної торгівлі у контексті міжкраїнної взаємодії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2016. Вип. 5. С. 54-57.
5. Зони вільної торгівлі на початку ХХІ століття: монографія / О.І.Шнирков, А.С. Філіпенко, А.П. Румянцев, В.Г. Андрійчук, О.Ю. Анісімова; за ред. О.І. Шниркова, В.І.Муравйова; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Київський університет, 2013. 399 с.
6. Шамбровський Г.О. Соціально-економічна ефективність європейської економічної інтеграції: монографія / ЛНУ ім. Івана Франка. Львів: РАСТР-7, 2008. 211 с.
7. Кривенко Н.В. Методи оцінки розвитку міжнародної економічної інтеграції. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. - 2018. - № 3(1). - С. 140-147.
8. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія / Донец. нац. ун-т. Донецьк: ДонНУ, 2012. 384 с.

9. Drysdale, P., Garnaut, R. (1982) Trade intensities and the analysis of bilateral trade flows in a many-country world: survey. *Htotsubashi Journal of economics*, 22 (2): 62-68. <http://doi.org/10.15057/7939>.
10. Петухова В.О. Аналіз зовнішньоторговельних зв'язків національних економік та України в глобальній системі міжнародної торгівлі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(2). С. 149-155. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6\(2\)__39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6(2)__39)
11. Шпак Н.Г. Дослідження впливу інтеграції на показники учасників міжнародної економічної системи. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2018. 4(65), С. 134-149.
12. Yatsenko, O., Meyers, W. H., Iatsenko, O., & Biletska, I. Modeling of development processes of bilateral trade and economic integration between countries. *Economic Annals-XXI*, 2017, 168(11-12), 18-23.

References

1. Zinchuk T.O. Yevropeiska intehtatsiia: problemy adaptatsii aharnoho sektora ekonomiky: monohrafiia. Zhytomyr: DVNZ "Derzh. ahroekol. un-t", 2008. 384 s. [European integration: problems of adaptation of the agricultural sector of the economy:] [in Ukrainian].
2. Khellaier M. Torhivlia Ukrainy v ramkakh PVZVT: hravitatsiina model. *Scientia Fructuosa (Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu)*. 2019. № 128(6). S. 20–32. [Ukraine's trade under the DCFTA: a gravity model] [in Ukrainian].
3. Kozyk V.V., Pankova L.A., Danylenko N.B. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: Navch. posib. 3-tie vyd., pererob. i dop.* Kyiv: Znannia-Pres, 2002. — 406 s. [International economic relations] [in Ukrainian].
4. Petukhova V.O. Teoretychni zasady doslidzhennia mytnykh soiuziv yak doskonaloi formy zony vilnoi torhivli u konteksti mizhkraimnoi vzaiemodii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2016. Vyp. 5. S. 54-57. [Theoretical basis of the customs union as a perfect form of free trade area within intercountry cooperation research] [in Ukrainian].
5. Zony vilnoi torhivli na pochatku KhKhI stolittia: monohrafiia / O.I.Shnyrkov, A.S. Filipenko, A.P. Rumiantsev, V.H.Andriichuk, O.Iu. Anisimova; za red. O.I. Shnyrkova, V.I.Muraviova; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv: Kyivskiy universytet, 2013. 399 s. [Free trade zones at the beginning of the 21st century] [in Ukrainian].
6. Shambrovskiy H.O. Sotsialno-ekonomichna efektyvnist yevropeiskoi ekonomichnoi intehtatsii: monohrafiia / LNU im. Ivana Franka. Lviv: RASTR-7, 2008. 211 s. [Socio-economic efficiency of European economic integration:] [in Ukrainian].
7. Kryvenko N.V. Metody otsinky rozvytku mizhnarodnoi ekonomichnoi intehtatsii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2018. № 3(1). S. 140-147. [Methods of estimation of development of international economic integration] [in Ukrainian].
8. Bulatova O.V. Rehionalna skladova hlobalnykh intehtatsiinykh protsesiv: monohrafiia / Donets. nats. un-t. Donetsk: DonNU, 2012. 384 s. [Regional component of global integration processes:] [in Ukrainian].
9. Drysdale, P., Garnaut, R. (1982) Trade intensities and the analysis of bilateral trade flows in a many-country world: survey. *Htotsubashi Journal of economics*, 22 (2): 62-68. <http://doi.org/10.15057/7939>. [in English]
10. Petukhova V.O. Analiz zovnishnotorhovelnykh zviazkiv natsionalnykh ekonomik ta Ukrainy v hlobalnii systemi mizhnarodnoi torhivli. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 2016. Vyp. 6(2). S. 149-155. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6\(2\)__39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6(2)__39) [The analysis of national economy and Ukraine external trade relations in the global system of international trade] [in Ukrainian].
11. Shpak N.H. Doslidzhennia vplyvu intehtatsii na pokaznyky uchasnykiv mizhnarodnoi ekonomichnoi systemy. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*. 2018. 4(65),

S.134-149. [Study of influence of integration on the participants indicators international economic system] [in Ukrainian].

12. Yatsenko, O., Meyers, W. H., Iatsenko, O., & Biletska, I. (2017). Modeling of development processes of bilateral trade and economic integration between countries. *Economic Annals-XXI*. 2017. 168(11-12), P.18-23. [in English].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-80-91
УДК 338.43:637.5"71"(477)

Юлія ПЕРЕГУДА

кандидат географічних наук, доцент кафедри глобальної економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1434-2509

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОСПОДАРСТВ У ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОКАЗНИКІВ ІМПОРТУ ТА ЕКСПОРТУ

Анотація. Оцінка конкурентоспроможності господарств надає цінну інформацію для прийняття стратегічних рішень. Вона допомагає власникам та керівникам господарств зрозуміти свою позицію на агропродовольчому ринку, визначити сильні та слабкі сторони, а також зробити обґрунтований вибір щодо виробничих стратегій, розподілу ресурсів та орієнтації на ринки збуту. Цей аналіз допомагає їм ставити реалістичні цілі, формулювати бізнес-плани та впроваджувати ефективні стратегії для підвищення конкурентоспроможності. Метою даного дослідження є наукове обґрунтування методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності підприємств тваринництва, зокрема з виробництва продукції равликівництва та органічної аквакультури в Україні. Оцінка конкурентоспроможності дозволяє виробникам оптимізувати використання ресурсів. Визначаючи сфери, в яких можна підвищити ефективність, наприклад, конверсію кормів, управління плідниками, стадом або операційні процеси, ферми можуть приймати обґрунтовані рішення щодо розподілу ресурсів та інвестицій. Така оптимізація допомагає зменшити витрати, підвищити продуктивність та загальну ефективність роботи равликової або рибної ферми. Оцінка конкурентоспроможності господарств у виробництві тваринницької продукції важлива для прийняття стратегічних рішень, оптимізації ресурсів, позиціонування на агропродовольчому ринку, управління ризиками, впровадження технологій, дотримання політики та галузевого бенчмаркінгу. Це допомагає господарствам підвищити свою ефективність, прибутковість та стійкість, забезпечуючи довгостроковий успіх на конкурентному ринку. Авторами запропоновано систему критеріїв та індикаторів оцінки конкурентоспроможності підприємств у сфері виробництва продукції равликівництва та органічної аквакультури. У статті науково обґрунтовано напрями удосконалення методичного забезпечення оцінки конкурентоспроможності підприємств галузі тваринництва в контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Ключові слова: тваринництво, конкурентоспроможність, регулювання, ринок, продукція, економічні виклики, імпорт, експорт, галузь, органічна аквакультура, рибне господарство, риба, торгівля.

JEL Classification Q140

Abstract. A gazdaságok versenyképességének felmérése értékes információkkal szolgál a stratégiai döntések meghozatalához. Segít a mezőgazdasági üzemek tulajdonosainak és vezetőinek megérteni helyzetüket az agrár-élelmiszerpiacon, azonosítani az erősségeket és gyengeségeket, és megalapozott döntéseket hozni a termelési stratégiákkal, az erőforrások elosztásával és a piacorientációval kapcsolatban. Ez az elemzés segít nekik reális célok kitűzésében, üzleti tervek megfogalmazásában és hatékony stratégiák megvalósításában a versenyképesség javítása érdekében. E tanulmány célja az állattenyésztési vállalkozások versenyképességének értékelésére vonatkozó módszertani megközelítések

tudományos alátámasztása, különös tekintettel a csigatenyésztési és bioakvakultúra-termékek előállítására Ukrajnában. A versenyképesség értékelése lehetővé teszi a gyártók számára, hogy optimalizálják az erőforrások felhasználását. Azáltal, hogy azonosítja azokat a területeket, ahol javítható a hatékonyság, mint például a takarmányátalakítás, a tenyészállomány-gazdálkodás, az állománykezelés vagy a működési folyamatok, a gazdaságok megalapozott döntéseket hozhatnak az erőforrások elosztásáról és a beruházásokról. Az ilyen optimalizálás segít csökkenteni a költségeket, növelni a termelékenységet és a csiga- vagy halgazdaság általános hatékonyságát. A gazdaságok versenyképességének felmérése az állattenyésztési termékek előállítása terén fontos a stratégiai döntéshozatal, az erőforrás-optimalizálás, az agrár-élelmiszerpiaci pozicionálás, a kockázatkezelés, a technológiai megvalósítás, a szakpolitikák betartása és az iparági benchmarking szempontjából. Segíti a gazdaságokat hatékonyságuk, jövedelmezőségük és fenntarthatóságuk javításában, hosszú távú sikert biztosítva a versenypiacon. A szerzők kritérium- és mutatórendszer javasoltak a vállalkozások versenyképességének felmérésére a csigatenyésztés és az ökológiai akvakultúra-termelés területén. A cikk tudományosan alátámasztja az állattenyésztési ágazatban működő vállalkozások versenyképességének felmérésére szolgáló módszertani támogatás fejlesztésének irányait a fenntartható fejlődés céljainak megvalósítása keretében.

Kulcsszavak: állattenyésztés, versenyképesség, szabályozás, piac, termelés, gazdasági kihívások, import, export, ipar, bioakvakultúra, haltenyésztés, hal, kereskedelem.

Abstract. Farm competitiveness assessments provide valuable information for strategic decision-making. It helps farm owners and managers understand their position in the agri-food market, identify strengths and weaknesses, and make informed choices about production strategies, resource allocation and market orientation. This analysis helps them to set realistic goals, formulate business plans and implement effective strategies to improve their competitiveness. The purpose of this study is to provide a scientific basis for methodological approaches to assessing the competitiveness of livestock enterprises, in particular snail farming and organic aquaculture in Ukraine. Competitiveness assessment allows producers to optimise the use of resources. By identifying areas where efficiency can be improved, such as feed conversion, sire management, herd management or operational processes, farms can make informed decisions about resource allocation and investment. This optimisation helps to reduce costs, increase productivity and overall efficiency of the snail or fish farm. Assessing the competitiveness of farms in livestock production is important for strategic decision-making, resource optimisation, positioning in the agri-food market, risk management, technology adoption, policy compliance and industry benchmarking. It helps farms to improve their efficiency, profitability and sustainability, ensuring long-term success in a competitive market. The authors propose a system of criteria and indicators for assessing the competitiveness of enterprises in the field of snail farming and organic aquaculture. The article scientifically substantiates the directions of improving the methodological support for assessing the competitiveness of livestock enterprises in the context of achieving the Sustainable Development Goals.

Keywords: animal husbandry, competitiveness, regulation, market, production, economic challenges, import, export, industry, organic aquaculture, fish farming, fish, trade.

Постановка проблеми. Проблема визначення конкурентоспроможності різних економічних організацій є однією з найактуальніших академічних і практичних проблем з моменту зародження економічної науки і до сьогодні. Особливо важливою вона є для аграрного сектору, який характеризується великою кількістю учасників, високою спеціалізацією та обміном, сильною конкуренцією на місцевому, національному та міжнародному рівнях, високоінтегрованими ланцюгами виробництва та постачання, сегментацією

ринку, нерівномірною державною підтримкою, сильним державним регулюванням, переробними та торговельно-професійними організаціями, сильним споживчим тиском щодо якості, екологічної поведінки тощо, наявністю нерозвинених та неконкурентних «ринків». Проте, незважаючи на свою важливість та постійні дискусії, досі не існує єдиної думки щодо того, що таке конкурентоспроможність равликів або рибних ферм, як вимірювати конкурентоспроможність різних організацій у сільському господарстві, що таке абсолютна та порівняльна конкурентоспроможність різних типів фермерських господарств, які фактори є вирішальними для підвищення конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку.

Проблема визначення конкурентоспроможності різних економічних організацій є однією з найактуальніших академічних і практичних (спрямованих на вдосконалення бізнес-стратегій і політики) питань з моменту зародження економічної науки і до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилися численні дослідження, присвячені різним аспектам конкурентоспроможності підприємств тваринництва, серед яких дослідження таких науковців: Bachev H., Ivanov B., Sarov A., Chursin A., Csaba J., Kleinhanss W., Krisciukaitiene I., Melnikiene R., Galnaityte A., Orłowska M., Zięta W., Adamski M., а також Наконечна К., Вдовенко Н., Охріменко І., Овчаренко Є., Гнатенко І., Кукса І., Маргасова В., Ільїн В., Сахацький М. та інші вчені.

Постановка завдання (мета). Метою даного дослідження є наукове обґрунтування методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності підприємств тваринництва, зокрема з виробництва продукції равликівництва та органічної аквакультури в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузь тваринництва має низку специфічних особливостей, таких як домінування дрібної власності та неформального управління, існування квазімонопольних ситуацій у постачанні та збуті, сильна залежність від природних умов, нерівномірна державна підтримка, сегментація ринку, сильне державне регулювання, переробні та торговельні мережі, професійні організації, надмірний тиск з боку споживачів щодо якості, еко-поведінки, наявність нерозвинених і неконкурентних «ринків», потреба у нових підходах.

Проблема конкурентоспроможності набула особливої актуальності в останні десятиліття внаслідок фундаментального розвитку теорії економічних організацій, процесів глобалізації та конкуренції, а також нового соціального та ринкового «порядку», визначеного міжнародними угодами та інституціями (Світова організація торгівлі, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз). Новітні процеси, такі як пандемія COVID-19, зміна клімату, докорінне реформування та екологізація Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу (ЄС), повсюдна діджиталізація, ставлять нові виклики конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників в країні та світі [2-6].

Незважаючи на свою важливість та багаторічні жваві дискусії, досі немає єдиної думки щодо того, що таке конкурентоспроможність агрохолдингів, як вимірювати конкурентоспроможність різних організацій у сільському господарстві, що таке абсолютна та порівняльна конкурентоспроможність різних типів сільськогосподарських підприємств, які фактори є вирішальними для підвищення конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку. Вирішення всіх цих питань є не лише важливою науковою проблемою, але й питанням, що турбує керівників та власників сільськогосподарських підприємств, професійні та неурядові організації, політиків та широку громадськість. Не випадково підвищення життєздатності та конкурентоспроможності секторів та сільськогосподарських виробників знову визначено однією зі стратегічних цілей САП ЄС у новому програмному періоді 2021-2027 років [1].

На сьогоднішній день, однак, не існує загальноприйнятої та всеосяжної системи для розуміння та оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств у різних ринкових, економічних, інституційних і природних умовах. Зазвичай конкурентоспроможність агрохолдингів не є чітко визначеною і оцінюється за допомогою традиційних показників технічної ефективності, продуктивності, прибутковості тощо. Рідко застосовується системний підхід до формулювання складових та принципів конкурентоспроможності, критеріїв та індикаторів оцінювання на її рівні, інтеграції та інтерпретації оцінок тощо. Більше того, такі важливі аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, як ефективність управління, потенціал та стимули для адаптації, а також «довгострокова» стійкість, часто повністю ігноруються в аналізі.

Важливими макроекономічними показниками рівня конкурентоспроможності галузі тваринництва є показники імпорту та експорту (табл.1).

Таблиця 1.

Зовнішня торгівля галузі тваринництва за 2013 – I півріччя 2023 року

Рік	Експорт		Імпорт, тис. дол. США	
	тис. дол. США	у % до загального обсягу експорту	тис. дол. США	у % до загального обсягу імпорту
2013	1084105,1	1,7	1892122,8	2,5
2014	1014473,9	1,9	1124129,2	2,1
2015	823434,9	2,2	548170,2	1,5
2016	775036,9	2,1	626279,1	1,6
2017	1108757,0	2,6	731549,5	1,5
2018	1210638,3	2,6	917988,8	1,6
2019	1277015,8	2,6	1071472,8	1,8
2020	1188164,7	2,4	1258069,2	2,3
2021	1345194,8	2,0	1594007,5	2,2
2022	1471818,7	3,3	1175217,1	2,1
I півріччя 2023 року	681319,7	3,5	636681,5	2,1

Джерело: [15].

Впродовж досліджуваного періоду 2013-2023 рр. видно, що частка галузі тваринництва у загальному експорті збільшилась більш ніж у двічі: з 1,7 % до

3,5 %. В грошовому виразі динаміка експорту та імпорту тваринництва наведена на рисунку 1.

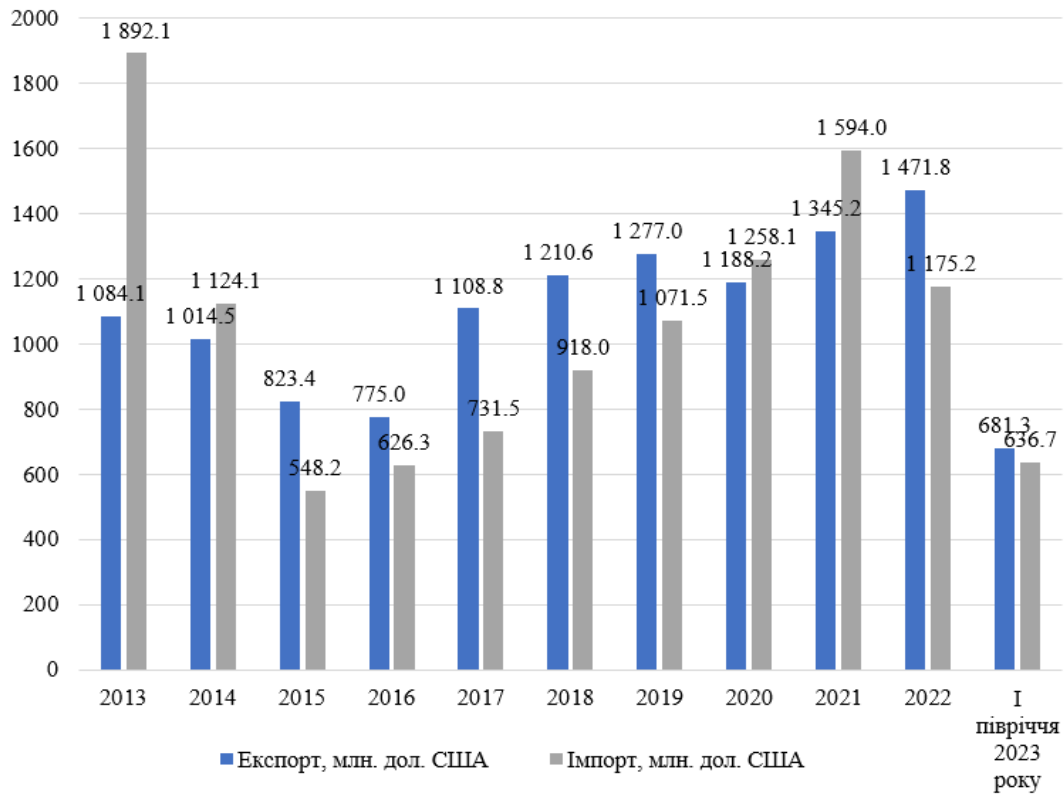

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту галузі тваринництва за 2013 – I півріччя 2023 року.

Джерело: [15].

При первинному аналізі та оцінці конкурентоспроможності галузі тваринництва достатньо переглянути показники обсягів експорту та імпорту.

Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку, наведемо також відповідно до наявних офіційних статистичних даних динаміку структурної частки експорту та імпорту галузі тваринництва за 2019-2021 рр. (рис.2).

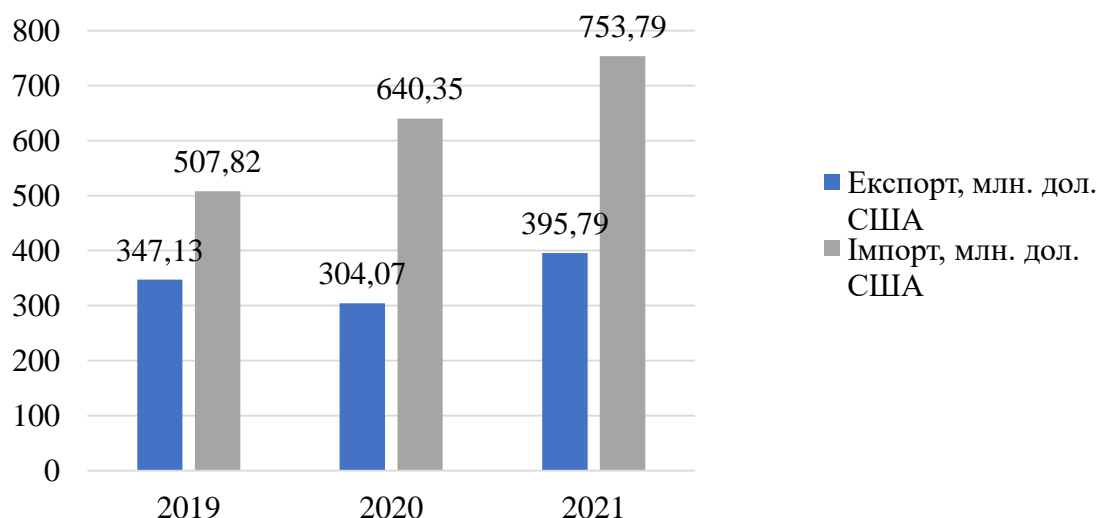

Рис. 2. Динаміка експорту та імпорту галузі тваринництва за 2019 – 2021 рр. у країнах ЄС.

Джерело: [15].

Разом із тим доцільно розглянути підходи до визначення індикаторів, що характеризують конкурентоспроможність галузі, зокрема на мікрорівні (на рівні підприємств).

Конкурентоспроможність означає здатність (внутрішню спроможність, потенціал, стимули) агрохолдингу утримувати стійкі конкурентні позиції на (певному) ринку (ринках), що призводить до високих економічних показників шляхом постійного вдосконалення та адаптації до мінливого ринкового, природного та інституційного середовища. Рівень конкурентоспроможності завжди є специфічним для конкретного ринково орієнтованого господарства по відношенню до ринків, на яких воно продає свою продукцію та послуги. Ефективність, фінансові можливості, адаптивність та стійкість є основними «стовпами» конкурентоспроможності агрохолдингів. Хороша конкурентоспроможність означає, що фермерське господарство

- (1) ефективно виробляє та продає свою продукцію та послуги на ринку
- (2) ефективно управляє своїм фінансуванням
- (3) адаптується до мінливого ринкового, інституційного та природного середовища
- (4) є стійким у часі [6-8].

І навпаки, недостатня (відсутність) конкурентоспроможності вказує на те, що господарство має серйозні проблеми з ефективним фінансуванням, виробництвом та реалізацією продукції через високі виробничі та/або транзакційні витрати, нездатність адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища та/або недостатню стійкість у часі. Для оцінки часткового та інтегрального рівня конкурентоспроможності фермерських господарств України застосовано комплексний підхід, який включає систему з 4 критеріїв та 17 індикаторів, що

враховують економічну ефективність, фінансові можливості, адаптаційний потенціал та рівень стійкості равликівних або рибних ферм (табл. 2).

Таблиця 2.

Критерії та індикатори оцінки конкурентоспроможності підприємств з виробництва продукції равликівництва та органічної аквакультури

Критерій оцінки	Інтегральний показник	Складові інтегрального показника
1. Економічна ефективність	1.1. Індекс економічної ефективності	1.1.1 Продуктивність праці 1.1.2 Продуктивність землекористування та равликівництва та органічної аквакультури 1.1.3 Дохід на одиницю продукції равликівництва та органічної аквакультури 1.1.4 Прибутковість підприємств галузі тваринництва
2. Фінансова безпека	2.1 Індекс фінансової безпеки	2.1.1 Рівень рентабельності власного капіталу 2.1.2 Ліквідність 2.1.3 Рівень фінансової незалежності
3. Адаптивність	3.1 Індекс адаптивності	3.1.1 Рівень адаптивності до навколишнього середовища 3.1.2 Рівень адаптивності до ринкового середовища 3.1.3 Рівень адаптивності до інституціонального середовища
4. Стійкість	4.1 Індекс стійкості	4.1.1 Рівень стійкості землекористування 4.1.2 Рівень стійкості у відносинах із працівниками 4.1.3 рівень стійкості у запровадженні інновацій 4.1.4 Рівень стійкості у виробництві продукції равликівництва та органічної аквакультури 4.1.5 Рівень фінансової стійкості 4.1.6 Рівень маркетингової стійкості

Джерело: складено автором на основі матеріалів [1; 8; 11; 13; 16; 19].

Вибір відповідних еталонних значень є особливо важливим для адекватної оцінки рівня конкурентоспроможності. Наприклад, значне перевищення галузевих показників продуктивності та прибутковості свідчить про високу ефективність та конкурентоспроможність господарств; відсутність «достатньої» ліквідності - про низьку фінансову спроможність та низьку (не)конкурентоспроможність; серйозні проблеми зі збутом продукції та відсутність спадкоємця, готового прийняти господарство, - про низьку стійкість та конкурентоспроможність.

Проаналізуємо детальніше кожен із наведених в табл. 2 критеріїв.

Економічна ефективність. Важливість оцінки економічної ефективності, наприклад, підприємств равликівництва полягає в розумінні життєздатності та стійкості бізнесу. Така оцінка допомагає потенційним або існуючим фермерам равликів приймати обґрунтовані рішення і вживати відповідних заходів для максимізації шансів на успіх.

Економічна ефективність допомагає виробникам тваринницької продукції мінімізувати витрати при збереженні або збільшенні обсягів виробництва. Ефективно використовуючи ресурси та впроваджуючи заходи з економії, такі як підвищення ефективності кормів, зменшення відходів та оптимізація виробничих процесів, виробники можуть знизити собівартість одиниці продукції. Така економічна перевага дозволяє їм більш ефективно конкурувати на ринку, особливо в умовах жорсткої цінової конкуренції [10; 18].

Ефективні виробники можуть досягти вищих рівнів продуктивності, максимізуючи вихід продукції, отриманої з певного набору ресурсів. Ця вища продуктивність призводить до вищих прибутків, що дозволяє виробникам реінвестувати у свою діяльність, розширювати бізнес або підвищувати свою конкурентоспроможність за рахунок інновацій та впровадження технологій на равликівих або рибних фермах.

Підприємства тваринництва часто стикаються з міжнародною конкуренцією, особливо у світовій торгівлі м'ясом, молочними продуктами та іншими товарами тваринництва. Щоб успішно конкурувати на цих ринках, виробники повинні бути економічно ефективними, щоб пропонувати конкурентоспроможні ціни та відповідати стандартам якості. Країни з високоефективним тваринницьким сектором мають більше шансів завоювати частку ринку, експортувати свою продукцію та отримувати прибутки.

Ефективне використання ресурсів зменшує кількість відходів і мінімізує вплив тваринництва на навколишнє середовище. Наприклад, покращення коефіцієнтів конверсії кормів та зменшення викидів від тваринницьких операцій може підвищити економічну ефективність, одночасно пом'якшуючи вплив на навколишнє середовище, забезпечуючи довгострокову конкурентоспроможність за рахунок задоволення споживчого попиту на стійкі та відповідальні виробничі практики. Так, економічна ефективність відіграє життєво важливу роль у визначенні конкурентоспроможності тваринницької галузі. Виробники, які можуть оптимізувати використання ресурсів, знизити витрати, підвищити продуктивність та адаптуватися до динаміки ринку, мають більше шансів на успіх як на внутрішньому, так і на світовому ринках, а також сприятимуть сталості та стійкості галузі.

Фінансова безпека на підприємствах з вирощування риби та равликів має вирішальне значення для довгострокового успіху та стійкості бізнесу. Як рибне господарство, так і равликівництво можуть бути прибутковими підприємствами, але вони мають свої власні проблеми та міркування щодо досягнення фінансової безпеки. Фінансово стійкі тваринницькі підприємства краще пристосовані до економічної невизначеності та потрясінь. Вони мають достатні резерви, щоб пережити ринкові коливання, спалахи хвороб чи інші непередбачувані події. Така стабільність і стійкість сприяють довгостроковій життєздатності бізнесу та його здатності залишатися конкурентоспроможним перед економічними викликами й несприятливими обставинами [11, 12; 16]. Фінансова безпека підвищує довіру до тваринницьких підприємств, зокрема равликівих або рибних ферм на агропродовольчому ринку. Вона свідчить про стабільність, надійність та здатність

виконувати свої зобов'язання. Клієнти, постачальники та ділові партнери, як правило, більше довіряють фінансово безпечним підприємствам, що може призвести до зміцнення відносин, підвищення лояльності клієнтів та конкурентних переваг на ринку.

Таким чином, фінансова безпека має вирішальне значення для конкурентоспроможності тваринницьких підприємств. Вона забезпечує стабільність, доступ до капіталу, можливості управління ризиками, ефективність управління витратами, можливості для інновацій, а також здатність залучати інвестиції та таланти. Тваринницькі підприємства, які надають пріоритет фінансовій безпеці, мають кращі позиції для подолання викликів, використання можливостей і збереження стійкої та конкурентоспроможної позиції в галузі [13; 17; 19].

Адаптивність є критичним критерієм конкурентоспроможності равликів або рибних ферм. Завдяки чутливості до динаміки ринку, впровадженню технологічних досягнень, дотриманню нормативних вимог, управлінню відносинами з постачальниками, наданню пріоритету сталому розвитку та ефективному управлінню ризиками, адаптивні підприємства можуть процвітати в галузі, що швидко змінюється. Здатність до адаптації дає їм змогу використовувати нові можливості, відповідати очікуванням клієнтів і зберігати міцну присутність на агропродовольчому ринку [14; 18].

Підприємства, що здатні до адаптації, мають надійні стратегії управління ризиками. Вони передбачають і готуються до потенційних ризиків, таких як спалахи хвороб, нестабільна ринкова кон'юнктура та коливання цін на фактори виробництва. Диверсифікуючи свої продуктові портфелі, підтримуючи буферні запаси та впроваджуючи ефективні заходи з мінімізації ризиків, вони можуть орієнтуватися в умовах невизначеності та мінімізувати перебої в роботі. Така стійкість дозволяє їм підтримувати свою діяльність, задовольняти попит споживачів і зберігати конкурентні позиції.

Стійкість. Стійкість є критично важливим критерієм конкурентоспроможності тваринницької галузі. Впроваджуючи сталі практики, тваринницькі підприємства можуть задовольнити споживчий попит, отримати доступ до преміальних ринків, зменшити ризики, підвищити операційну ефективність, покращити репутацію, відповідати нормативним вимогам та сприяти співпраці по всьому ланцюгу постачання. Пріоритетність сталого розвитку має важливе значення не лише для довгострокового екологічного та соціального управління, але й для отримання конкурентних переваг на ринку, який стає все більш свідомим. Сталі практики часто сприяють підвищенню ефективності тваринництва. Наприклад, оптимізація коефіцієнтів конверсії кормів, використання відновлюваних джерел енергії та впровадження методів точного землеробства можуть зменшити витрати на ресурси та підвищити ефективність використання ресурсів. Сталі підприємства з більшою ймовірністю впроваджують інноваційні технології та управлінські практики, які підвищують ефективність, що призводить до економії коштів та покращення конкурентоспроможності.

Багато ринків та роздрібних мереж вимагають сертифікації та дотримання стандартів сталого розвитку для тваринницької продукції. Впроваджуючи сталі практики та отримуючи такі сертифікати, як органічне виробництво, безприв'язне утримання або справедлива торгівля, підприємства можуть отримати доступ до преміальних ринків, які задовольняють споживачів, свідомих принципів сталого розвитку. Ці сертифікати слугують доказом сталого виробництва, підвищуючи конкурентоспроможність та привабливість продукції на ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні обґрунтовано методичне забезпечення оцінки конкурентоспроможності підприємств галузі тваринництва в умовах сталого розвитку. Доведено, що важливим в оцінці конкурентоспроможності підприємств тваринництва та галузі в цілому доцільно враховувати макроекономічні вхідні дані, включаючи показники експорту та імпорту, а також мікроекономічні показники діяльності безпосередньо равликівих або рибних ферм, задля чого обґрунтовано ряд критеріїв оцінки. Основним інструментом формування інституціонального середовища підвищення конкурентоспроможності галузі тваринництва виступає державне регулювання. Щодо чинників, які впливають на конкурентоспроможність підприємств тваринництва, до таких слід віднести: цифровізація діяльності (маркетинг, операційна діяльність); підвищення якості та зниження собівартості продукції. Особливої ваги набувають наведені чинники для відносно нових і перспективних галузей тваринництва (органічна аквакультура, равликівництво) й традиційних, які потребують суттєвої модернізації та протидії викликам воєнного часу та екологічних катастроф (рибне господарство, вівчарство, свинарство).

Подальшим перспективним напрямком дослідження може стати емпіричний аналіз конкурентоспроможності діяльності підприємств, які зайняті виробництвом продукції тваринництва в Україні, зокрема равликівництва та органічної аквакультури, у довоєнний, воєнний та післявоєнний період за запропонованим підходом.

Список використаних джерел

1. Bachev H., Ivanov B., Sarov A. Unpacking Governance Sustainability of Bulgarian Agriculture. *Economic Studies*. 2020. Vol. 6. P. 106–137
2. Bachev H., Ivanov B., Sarov A. Assessing Governance Aspect of Agrarian Sustainability in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Sciences*. 2021. № 3. P. 429–440. URL: <https://agrojournal.org/27/03-01.pdf> (Last accessed: 25.07.2023).
3. Bachev H., Ivanov B. What is agrarian governance and how to assess how good it is? *Munich Personal RePEc Archive*. 2023. P. 117536. P. 1–31. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/117536/1/Bachev-Ivanov.pdf> (Last accessed: 25.07.2023).
4. Bachev H. Unpacking Sustainability of Farming Organizations. *International Journal of Economics and Management Sciences*. 2016. Vol. 5, Iss. 3. P. 1–13.
5. Bachev H. *The Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2018. 230 p.

6. Bachev H. Assessment of the competitiveness of agricultural holdings in Bulgaria. *Munich Personal RePEc Archive*. 2021. № 106341. P. 1–45. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/106341/1/MPRA_paper_106341.pdf (Last accessed: 25.07.2023).
7. Chursin A., Makarov Y. Management of competitiveness: theory and practice. London: Springer, 2015. 388 p.
8. Csaba J., Irz X. Competitiveness of Dairy Farms in Northern Europe: A Cross-Country analysis. *Agricultural and Food Science*. 2015. Vol. 24. № 3. P. 206–218.
9. Kleinhanss W. Competitiveness of the major types of agricultural holdings in Germany. *20th International Farm Management Congress*. IFMA. 2020. Vol. 1. P. 24–39. URL: <http://purl.umn.edu/244571> (Last accessed: 25.07.2023).
10. Krisciukaitiene I., Melnikiene R., Galnaityte A. Competitiveness of Lithuanian farms and their agriculture production from present to medium - term perspectives. *European Union Food Sector after the last enlargements - conclusions for the future CAP* / Institute of agricultural and food economics national research institute ; Competitiveness of the polish food economy under the conditions of globalization and european integration. Warszawa, 2011. № 6.1. P. 145–164. URL: https://app.ekvi.lt/uploads/Straipsnis_5b8fc42fdc.pdf (Last accessed: 25.07.2023).
11. Mmari D. Institutional Innovations and Competitiveness of Smallholders in Tanzania: thesis to obtain the degree of Doctor. *Erasmus University Rotterdam*, 2012. 215 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/238053763_Institutional_Innovations_and_Competitiveness_of_Smallholders_in_Tanzania (Last accessed: 25.07.2023).
12. Nowak A., Krukowski A. Competitiveness of farms in new European Union member states. *Agronomy Science*. 2019. Vol. 2. P. 73–80.
13. Orłowska M. Competitiveness of Polish Organic Farms with Different Economic Size in Light of FADN Data. *Annals PAAAE*. 2019. Vol. XXI. № 2. P. 217–224.
14. Ziętara W., Adamski M. Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics*. 2018. Vol. 1. № 354. P. 56–78.
15. Зовнішньоекономічна діяльність. *Державна служба статистики України*: офіц. вебсайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 25.07.2023).
16. Вдовенко Н. М., Кукса І. М., Ільїн В. Ю., Сахацький М. М. Інноваційна стратегія формування безпекової системи управління інноваційним розвитком агропродовольчої сфери в умовах діджиталізації. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. № 5 (252). С. 26–33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7112951>
17. Вдовенко Н. М., Наконечна К. В. Особливості структурних змін в економіці України. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 56–61.
18. Маргасова, В. . (2023). Досвід регулювання ринку продукції равликівництва в США та можливості його реалізації в Україні. *Науковий вісник Полісся*, (2 (25), 6–19. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2\(25\)-6-19](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-6-19)
19. Охрімченко І. В., Вдовенко Н. М., Овчаренко Є. І., Гнатенко І. А. Інновації в системі стратегічного управління безпекою національної економіки в умовах ризиків та невизначеності глобалізації. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 4–9. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.4

References

1. Bachev, H., Ivanov, B., & Sarov, A. (2020). Unpacking Governance Sustainability of Bulgarian Agriculture. *Economic Studies*, 6, 106-137 [in English]
2. Bachev, H., Ivanov, B., & Sarov, A. (2021). Assessing Governance Aspect of Agrarian Sustainability in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Sciences*, 3, 429-440. URL: <https://agrojournal.org/27/03-01.pdf> [in English]

3. Bachev, H., & Ivanov, B. (2023). What is agrarian governance and how to assess how good it is? *Munich Personal RePEc Archive*, 117536. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/117536/1/Bachev-Ivanov.pdf> [in English]
4. Bachev, H. (2016). Unpacking Sustainability of Farming Organizations. *International Journal of Economics and Management Sciences*, 5(3), 1-13 [in English]
5. Bachev, H. (2018). *The Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria*. Cambridge Scholars Publishing [in English]
6. Bachev, H. (2021). Assessment of the competitiveness of agricultural holdings in Bulgaria. *Munich Personal RePEc Archive*, 106341. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/106341/1/MPRA_paper_106341.pdf [in English]
7. Chursin, A., & Makarov, Y. (2015). Management of competitiveness: theory and practice. *Springer* [in English]
8. Csaba, J., & Irz, X. (2015). Competitiveness of Dairy Farms in Northern Europe: A Cross-Country analysis. *Agricultural and Food Science*, 24(3), 206-218 [in English]
9. Kleinhanss, W. (2020). Competitiveness of the major types of agricultural holdings in Germany. In: *20th International Farm Management Congress* (Vol. 1, pp. 24-39). IFMA. URL: <http://purl.umn.edu/244571> [in English]
10. Krisciukaitiene, I., Melnikiene, R., & Galnaityte, A. (2011). Competitiveness of Lithuanian farms and their agriculture production from present to medium - term perspectives. In: *European Union Food Sector after the last enlargements - conclusions for the future CAP* (No. 6.1, pp. 145-164). Warszawa. URL: https://app.ekvi.lt/uploads/Straipsnis_5b8fc42fdc.pdf [in English]
11. Mmari, D. (2012). *Institutional Innovations and Competitiveness of Smallholders in Tanzania*. Doctor's thesis. Erasmus University Rotterdam. URL: https://www.researchgate.net/publication/238053763_Institutional_Innovations_and_Compelitiveness_of_Smallholders_in_Tanzania [in English]
12. Nowak, A., & Krukowski, A. (2019). Competitiveness of farms in new European Union member states. *Agronomy Science*, 2, 73-80 [in English]
13. Orłowska, M. (2019). Competitiveness of Polish Organic Farms with Different Economic Size in Light of FADN Data. *Annals PAAAE*, XXI(2), 217-224 [in English]
14. Ziętara, W., & Adamski, M. (2018). Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics*, 1(354), 56-78 [in English]
15. State Statistics Service of Ukraine. (2023). *Foreign economic activity*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm [in Ukrainian]
16. Vdovenko N.M., Kuksa I.M., Ilin V.Y., & Sakhatskyi M.M. (2022). Innovatsiyna stratehiya formuvannya bezpekovoyi systemy upravlinnya innovatsiynym rozvytkom ahroprodovol'choyi sfery v umovakh didzhitalizatsiyi.. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*. №5 (252), 124, 26–33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7112951> [in Ukrainian]
17. Vdovenko N. M., Nakonechna K. V. (2018). Osoblyvosti strukturnykh zmin v ekonomitsi Ukrayiny. *Ekonomika APK*, № 9, 56–61 [in Ukrainian]
18. Marhasova, V. H. (2022) Dosvid rehulyuvannya rynku produktsiyi ravlykivnyctva v SSHA ta mozhlyvosti yoho realizatsiyi v Ukrayini. *Naukovyy visnyk Polissya*, № 2 (25), 6–19. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2\(25\)-6-19](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-6-19) [in Ukrainian]
- Okhrimenko, I., Vdovenko, N., Ovcharenko, Ie. and Hnatenko, I. (2021), “Innovations in the system of strategic security management of the national economy in the conditions of risks and uncertainty of globalization”, *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, 4–9. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.4 [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-92-106
УДК 330.3:631.11

Наталія ПОХИЛЕНКО

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0255-001X

Scopus Author ID: 57944727000

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СТРИМУЮЧИЙ ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. Інновації є рушієм подальшого науково-технічного прогресу та нині виступає запорукою ефективності функціонування економічної системи. Прагнення захисту прав на фінансову винагороду її творця сформувало ринок прав інтелектуальної власності, які стали об'єктом дослідження. Володіння такими правами дозволяє підвищувати націнку на товари чи послуги та формувати додаткові обсяги валового національного продукту. Метою дослідження є визначення ролі прав інтелектуальної власності у стимулюванні інноваційної активності в сільському господарстві. Виявлено стримуючий вплив прав інтелектуальної власності на продукування нових поколінь інновацій, а також обмеження підприємницької активності, в більшій мірі починаючих підприємців. В системі досліджень, керованих наукою, постачальниками інновацій є науковці, які зацікавлені у збільшенні ренти, тому орієнтуються на великі підприємницькі організації, які зацікавлені у звуженні доступу до інновацій меншими підприємцями. Така система є домінуючою в Україні. Проаналізовано кількість об'єктів прав інтелектуальної власності демонструє безперервну спадну динаміку, на відміну від країн Європейського Союзу. В аграрному секторі економіки спостерігається зниження активності всіх суб'єктів прав інтелектуальної власності. Найнижчі темпи реєстрації прав інтелектуальної власності у вітчизняних підприємств, задіяних в сільському господарстві. Запропоновано прискорити перехід до моделі досліджень керованої користувачами інновацій. В такій системі спільні дослідження не дозволяють розмежувати права покупців і продавців інновацій, що вимагає перегляду стимулів для активізації інноваційного розвитку. Запропоновано застосувати механізм співфінансування досліджень з бюджетів різних рівнів державного управління та виробників сільськогосподарської продукції, а також створення фонду для фінансування підтримання партнерства після дослідницької діяльності.

Ключові слова: права інтелектуальної власності, інноваційний розвиток, сільське господарство, Україна.

JEL Classification: Q10, Q18, Q19

Absztrakt. Az innovációk a tudományos-technikai haladás hajtóereje és jelenleg a gazdasági rendszer működési hatékonyságának záloga. Alkotójának anyagi jutalomhoz fűződő jogvédelmi vágya alakította a szellemi tulajdonjogok piacát, amely jelen kutatás tárgyává vált. Az ilyen jogok birtoklása lehetővé teszi az áruk vagy szolgáltatások felárának növelését és a bruttó nemzeti termék további volumenének előállítását. A tanulmány célja a szellemi tulajdonjogok mezőgazdasági innovációs tevékenység ösztönzésében betöltött szerepének meghatározása. Feltárult a szellemi tulajdonjogok visszatartó hatása az innovációk új generációinak létrehozásában, valamint a vállalkozói tevékenység korlátozására, főleg a kezdő vállalkozók körében. A tudományvezérelt kutatási rendszerben az

innovációalkotók a használati jogdíjak emelésében érdekelt tudósok, így azokat a nagy üzleti szervezeteket célozzák meg, amelyek a kisebb vállalkozók innovációhoz való hozzáféréseinek szűkítésében érdekeltek. Egy ilyen rendszer uralkodik Ukrajnában. Az elemzett szellemi tulajdonjogok száma az Európai Unió országaival ellentétben folyamatos csökkenő tendenciát mutat. A gazdaság mezőgazdasági szektorában a szellemi tulajdonjogok valamennyi alanya aktivitáscsökkenést mutat. A szellemi tulajdonjogok bejegyzésének legalacsonyabb aránya a hazai mezőgazdasággal foglalkozó vállalkozásoknál tapasztalható. Javasoljuk a felhasználó-vezérelt innovációs kutatási modellre való átállás felgyorsítását. Egy ilyen rendszerben a közös kutatás nem teszi lehetővé az innovációk vevőinek és eladóinak jogmegkülönböztetését, ami az innovatív fejlesztések aktiválását szolgáló ösztönzőinek felülvizsgálatát igényli. Javasolt a kutatás társfinanszírozása a különböző államigazgatási szintek költségvetéséből valamint a mezőgazdasági vállalkozások forrásaiból, valamint egy alap létrehozásán keresztül, mely a partnerségi alapú kutatási tevékenység fenntartásának finanszírozására is alkalmas.

Kulcsszavak: szellemi tulajdonjogok, innovatív fejlesztés, mezőgazdaság, Ukrajna.

Abstract. Innovation is the driver of further scientific and technological progress and is now the key to the efficiency of the economic system. The desire to protect the rights to financial remuneration of its creator has formed the market of intellectual property rights, which are the subject of the study. Possession of such rights allows increasing the margin on goods or services and generating additional gross national product. The purpose of the study is to determine the role of intellectual property rights in stimulating innovation activity in agriculture. The author reveals the deterrent effect of intellectual property rights on the production of new generations of innovations, as well as the restriction of entrepreneurial activity, especially of start-up entrepreneurs. In a science-driven research system, innovation providers are scientists who are interested in increasing their rents and therefore target large business organizations that are interested in narrowing access to innovation for smaller entrepreneurs. This system is dominant in Ukraine. The analyzed number of intellectual property rights objects demonstrates a continuous downward trend, unlike in the European Union. In the agricultural sector of the economy, there is a decrease in the activity of all subjects of intellectual property rights. Domestic enterprises engaged in agriculture have the lowest rates of registration of intellectual property rights. It is proposed to accelerate the transition to a user-driven innovation research model. In such a system, joint research does not allow to distinguish between the rights of buyers and sellers of innovations, which requires a review of incentives to enhance innovation development. The author proposes to apply a mechanism of co-financing research from the budgets of different levels of government and agricultural producers, as well as to create a fund to finance the maintenance of partnerships after research activities.

Keywords: intellectual property rights, innovative development, agriculture, Ukraine.

Постановка проблеми. Розбудова економічної системи нині ґрунтується на інноваційному характері капіталу. Тож, продукування нових знань, ефективність та швидкість їхнього застосування є визначальними у підвищенні результативності діяльності бізнесу. Це можна здійснити оптимізуючи власні резерви, зокрема через зниження виробничих витрат. Економія ресурсів бізнесу забезпечує посилення його стійкості, стабільності розвитку, а також підвищує ймовірність отримання додаткових конкурентних переваг [1].

Відповідно для бізнесу важливим є доступ до інноваційних рішень. Але нині він є обмеженим, що дозволяє розробникам підвищити значимість інтелектуальної праці. Обмеження доступу до інновацій реалізується через інструмент захисту права інтелектуальної власності (далі – ПІВ). Як

передбачається, це дозволить захисти права творця на плід творчої ініціативи в обмін на фінансову винагороду.

Підвищення цінності інновацій обумовлює інтенсивність конкуренції у володінні ПІВ і відповідно сформований ринок ПІВ впливає на формування ціни продукту та/або послуги. Як нематеріальний актив ПІВ забезпечують підвищення націнки за бренд до 40% вартості продукту. Це також дозволяє підвищити в межах країни рівень виробництва ВВП. Так, володіння ПІВ дозволяє високорозвиненим країнам формувати понад 50% валового національного продукту [2, с. 89].

Однак, зміни в системі знань та активізація обміну інформації, що нині забезпечують техніко-технологічний прогрес, перебудовують характер взаємовідносин. Відкритість, доступність та участь багатьох акторів перетворюються на ключові характеристики інноваційного процесу. Такі зміни «правил гри» актуалізують перегляд ролі ПІВ у стимулюванні інноваційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження аспектів використання інтелектуальної власності як економічної категорії та визначення умов збільшення вигод від їх використання здійснили ряд зарубіжних і вітчизняних вчених.

Зокрема, визначенню сутності інноваційного розвитку з позиції підприємства дозволило Юрчуку Н. П. та Людвіку І. І. [1] встановити фактори розвитку. На думку дослідників для творчої ініціативи підприємство має бути забезпечене фінансами, кадрами, мати техніко-технологічну базу, ефективно здійснювати маркетинг та організаційно-управлінську діяльність. Вони стверджують, що інноваційний розвиток неможливо забезпечити без інституційного середовища. Водночас Шуба І.В. та Сидоренко О.В. [2] правовідносини в сфері інтелектуальної власності розглядають як ринок, тому ПІВ мають бути комерціалізовані. Тож, всіх учасників ринку необхідно забезпечити достатнім рівнем матеріальної бази та інформуванням. Серед сприятливих умов функціонування ринку ПІВ виокремлюють чесну конкуренцію та дотримання принципу верховенства права, де участь органів державного управління мінімальна. А Газалі Е.М. (Ghazali E. M.), Мутум Д.С. (Mutum D. S.), Джаваді Х.Х. (Javadi H. H.) [5] стверджують, що дотримання ПІВ сприяє підвищенню рівня соціальної довіри, що створює передумови формування міцних партнерських відносин та зростає готовність до інформаційного обміну.

Натомість Вінс Дж. (Wiens J.) та Джексон Ч. (Jackson Ch.) [3] фокусують увагу на впливі ПІВ з точки зору підвищення продуктивності та оцінки діяльності підприємств. Вони поділяють ідею заохочення інновацій, але стверджують, що нині ПІВ обмежують перегляд корисності захищених інновацій з огляду на ймовірність судового позову їхніх власників. При цьому зауважують, що значна кількість патентів не використовуються. Значно ширше на проблематику задоволення приватних інтересів підприємців дивляться Сінмін Лю (Xinmin Liu), Юе Чжен (Yue Zheng), Венчен Ю. (Wencheng Yu.) [6], розглядаючи її через призму стимулювання підприємницької активності в аграрній галузі. Вони

ставлять під сумнів спроможність менших та починаючих підприємців скористатись можливостями отримання та використання переваг ПІВ. Тоді як Ач З. Й. (Ács Z.J.), Аутіо Е. (Autio E.), Сзерб Л. (Szerb L.) [11] зазначають, що науковці, як постачальники портфеля ПІВ, віддають перевагу сильнішим і більшим агровиробникам. Такі взаємовідносини характерні для системи керованої наукою, де, через механізм захисту ПІВ, патерналізм відводить агровиробнику роль лише користувача інноваційних рішень. Лаплум А.О. (Laplume A.O.), Патак С. (Pathak S.) та Ксав'є-Олівейра, Е. (Xavier-Oliveira E.) [7] розвиток інноваційної діяльності пов'язують з особливостями політичної системи країни, доводячи сприятливий вплив демократичних принципів. Ядав Р. (Yadav R.) [4] стверджує, що ПІВ захищають інтереси окремих осіб, які не завжди співпадають з інтересами суспільства. Автор також звертає увагу на проблему позбавлення ПІВ на розробки, які можуть мати несприятливі наслідки, при цьому захист кращих варіантів рішень проблемного питання сповільнюється. Також комерціалізація ПІВ спонукає до продукування комерційно вигідних продовольчих товарів, що опосередковано сприяє звуженню біорізноманіття.

Гуторов А., Лупенко Ю., Шерстюк С., Пономаренко Є. [12] констатують руйнування вітчизняної науки, в тому числі аграрної. Це не дозволяє в достатній мірі забезпечити отримання валової доданої вартості. Як наслідок посилюється відтік наукових кадрів, що зумовлює падіння вітчизняного інноваційного потенціалу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перебудова економічних відносин зумовлює перегляд ролей суб'єктів ПІВ. Водночас трансформація системи державного управління в Україні надає можливість розбудови системи керованої споживачами інновацій, зокрема в сільському господарстві. Оскільки рішення в такій системі приймаються колегіально, то актуальними видаються дослідження ролі ПІВ у стимулюванні інноваційної активності та визначення динаміки її змін у вітчизняному аграрному секторі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення ролі ПІВ у стимулюванні інноваційної активності в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба в охороні прав тих, хто першим створює творчі роботи чи винаходи в світі постала ще понад 600 років (у 1421 році) [3], але визнання необхідності затвердження на законодавчому рівні патентних прав визнано більшістю країн світу лише у 19 ст [4]. Такі закони виокремлюють окремі класи інновацій, які мають бути захищені охоронними документами, адже вимагають формування новизни та застосування у практиці промислових об'єктів. Визначальною характеристикою таких прав є забезпечення захисту виключного права на отримання прибутку від результатів своєї роботи (нових технологій, поліпшених процедур, тощо), що має на меті стимулювати творчу ініціативу розробників та опосередковано сприяти економічному зростанню суб'єкта господарювання зокрема, та країни загалом.

Слід зауважити, що охоронні документи такі як патент, авторське право і торговий знак мають тривалий термін дії. Так, через патент держава надає

розробнику виключні права на володіння розробкою протягом 15-20 років в обмін на публічне оприлюднення винаходу. Тоді як авторське право забезпечує автору можливість отримувати винагороду за використання та відтворення інноваційного продукту протягом життя творця (понад 70 років). Водночас для відокремлення інноваційних товарів або брендів застосовують торговий знак на слово, назву, символ чи або засіб, які використовуються із таким товаром чи брендом. Термін дії подібного охоронного документу є безстроковим, за умов оновлення прав кожні 10 років.

Як інституція макрорівня, ПІВ визначають не лише правила взаємодії окремих осіб, а й сприяє розвитку інноваційної діяльності у суспільстві, спонукаючи до підприємницької діяльності інших його учасників [5]. Вони забезпечують дотримання таких норм підприємницької практики, які б запобігали незаконним діям з виготовлення та продажу підробок інтелектуальних продуктів. Підприємницьке середовище, що підтримує дотримання ПІВ сприяє підвищенню рівня соціальної довіри, в якому зростає готовність до обміну інформацією та знаннями, об'єднання у команди для формування партнерських відносин. Зрештою ефективність функціонування системи ПІВ може стимулювати створення інноваційних продуктів не лише у виробництві продовольчих товарів, а також на межі виробничої та маркетингової діяльності для виготовлення продукції згідно запитів її споживачів та швидкого продажу.

Слід враховувати, що з удосконаленням інтелектуальної власності підвищуються вимоги до їхніх користувачів. Тобто на підприємців, задіяних зокрема в аграрній сфері, зростатиме тиск необхідності збільшення потужностей виробництва та прискорення модернізації господарства, що створює додатковий бар'єр і відповідно знижує мотивацію нових підприємців започатковувати бізнес в цій сфері. Спираючись на подібні міркування, Сіньмін Лю (Xinmin Liu), Юе Чжен (Yue Zheng), Венчен Ю. (Wencheng Yu.) припускають, що ті господарства, які не здійснять вчасно модернізацію виробництва або порушують ПІВ будуть витіснені з цієї сфери діяльності. Автори емпірично доводять, що прямий позитивний вплив захисту ПІВ є лише серед ініціативних підприємців, здатних скористатися можливостями для розвитку бізнесу. У той час як фермери, які змушені займатися цією сферою без інших можливостей працевлаштування не мають істотного впливу ПІВ на успішність підприємницької діяльності. При цьому дослідженням засвідчено, що підвищення вимог до захисту ПІВ зумовлює зменшення кількості підприємців в сільському господарстві, але сприяє підвищенню якості такого підприємництва [6]

Тож постає питання визначення континууму захисту ПІВ, крайні точки якого не дозволяють отримання позитивних ефектів. Вплив ПІВ як стримуючого фактора розвитку інноваційної діяльності та економічного зростання розкривають Вінс Дж. (Wiens J.) та Джексон Ч. (Jackson Ch.). Автори обмеження ефективності інноваційної діяльності пов'язують з значним посиленням чи послабленням існуючих ПІВ. На думку дослідників, зміцнення діючих прав власників інтелектуального продукту змушує наступні покоління розробників добиватись додаткових дозволів на дослідження, що підвищує вартість нових інновацій.

Звертають увагу і на загрозу новим винахідникам бути втягнутими в судовий процес. Цим користуються переважно великі агровиробники, які використовують ПІВ для зміцнення становища на ринку, натомість середні і малі агровиробники, припускають автори, використовують права на інновації для збільшення прибутку та підвищення репутації їхніх організацій. Водночас, недостатній захист ПІВ не забезпечує співмірної фінансової вигоди витраченому часу і ресурсам на розробку інноваційного рішення. В цьому випадку оформлення прав підвищує ціну охоронного документу, не забезпечуючи реальної вигоди розробнику. А якщо розробник працює за наймом недостатньо захищені його права і перед роботодавцем, адже так складно довести цінність працевлаштованого [3].

Про прихований стимул до неправомірного використання в Індії захищених інноваційних продуктів рослинництва повідомляє Ядав Р. (Yadav R.). При приєднанні до СОТ, статтею 27,3 угоди TRIPS, в країні запроваджено вимогу формування системи захисту інтелектуальної власності на сорти рослин. Така система, зауважує автор, передбачає заохочення формування продовольчої безпеки та збереження біорізноманіття з точки зору інтересів виробників сільськогосподарської продукції. Ідея володіння ексклюзивними правами ґрунтується на усуненні ризиків вільного користування, пересування та відтворення третіми особами захищених сортів рослин, оскільки їхній генетичний матеріал є основною відмінною і комерційно цінною характеристикою. Але, як зазначає автор, природня властивість відтворення насіннєвого матеріалу спонукає фермерів працювати напівлегально через таке обмеження свобод у відтворенні біорізноманіття, а також з огляду на закритість дослідницької та експериментальної інформації. Відсутність доступу фермерам до генетичного фонду біорізноманіття в рослинництві дослідник трактує як привласнення біологічних ресурсів, водночас наголошуючи, що ПІВ стримують створення наступних кращих продуктів чи технологій, звужують можливість відстоювання прав на генетичні матеріали місцевого походження, особливо корінним населенням, не забезпечують справедливий розподіл вигод від їхнього використання майбутніми поколіннями [4].

Лаплум А.О. (Laplume A.O.), Патак С. (Pathak S.) та Ксав'є-Олівейра, Е. (Xavier-Oliveira E.) розвиток інноваційної діяльності пов'язують з особливостями політичної системи країни, які визначають умови отримання та використання ПІВ. Автори доводять, що у демократичних країнах посилення ПІВ для запобігання формування піратських партій сприяє підвищенню рівня використання інноваційних рішень. Натомість у авторитарних країнах підприємці менш схильні використовувати новітні продукти і технології, якщо вимоги для отримання ПІВ підвищуються [7, с. 811]. В Україні триває процес трансформації політичної системи в значній мірі зумовлений перетвореннями глобального масштабу. Тож, очікуваним в політичному, науковому та бізнес середовищі є налагодження правил взаємодії, що стимулюватимуть до творчої взаємодії для напрацювання інноваційних рішень. Досягнення таких намірів передбачає визначення обмежень та усунення перешкод.

Розвиток інноваційної діяльності в сільському господарстві України, на думку Думанської І.Ю., обмежений з одного боку особливостями вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції, а з іншого специфікою інноваційного процесу в цій сфері.

До специфічних характеристик виробництва сільськогосподарської продукції зараховує високий виробничий ризик (очевидно пов'язаний з сезонними кліматичними аномаліями, що проявляється дедалі активніше), просторовою розосередженістю суб'єктів підприємництва в аграрній сфері, значною часткою малих форм аграрного виробництва, які стикаються з дефіцитом фінансових ресурсів, формуючи низький інноваційний попит з огляду на «несприйнятливість новацій». Ще однією особливістю сільського господарства дослідниця виокремлює виробництво «стандартної продукції», припускаємо мається на увазі уніфікованість деяких параметрів засобів виробництва [8, с.169-170].

Інноваційний процес авторка характеризує як високо ризиковий, з високою вартістю створення інновацій, відокремленістю дослідних робіт від практики господарювання підприємців, тривалістю циклу науково-дослідних робіт, просторовою віддаленістю наукових установ від суб'єктів підприємництва, переважання продуктивних інновацій (в рослинництві інновації виробничих ресурсів, таких як насіннєвий матеріал, біодобрива, біопестициди, спеціалізована техніка, а в тваринництві технологічні інновації, напр. відгодівлі худоби, системи вирощування та забою птиці). Дослідниця звертає увагу, що місцеві сільськогосподарські виробники віддають перевагу закордонним інноваційним рішенням, адже констатує низький вітчизняний інноваційний потенціал. Так, наукоємність агропромислового виробництва оцінено на рівні 0,3% [8, с. 168]. Ці наведені дані корелюються із статистичними. Кількість інноваційно активних підприємств задіяних у виробництві харчових продуктів протягом 2018-2020 рр склала 275 од. (у 2,57 рази менше ніж за період 2016-2018рр) або 14,8% від загальної кількості підприємств [9]. Водночас, установи Національної академії аграрних наук (далі – НААН), які розглядаються як генератори новацій в сільському господарстві, протягом 2022 року уклали 291 договір з 492 агроформуваннями на впровадження розробок установ НААН. Це склало лише 0,003% серед 98,155 тис юридичних осіб задіяних в сільському господарстві (спираючись на дані 1.01.2023 року) [10, с. 16].

Певним поясненням обмеженого впливу вітчизняної аграрної науки на аграрний сектор вважаємо фокусування уваги на виробничі потужності великих аграріїв. Такі дії пояснюють угорські дослідники Ács, Z.J., Autio E., Szerb L., зазначаючи, що науковці як постачальники портфеля ПІВ віддають перевагу сильнішим монополіям, тобто великим агровиробникам, які можуть забезпечити максимальний обсяг ренти. Тоді як підприємці на ранніх стадіях розвитку обмежені суворими вимогами дотримання ПІВ, що усуває їх від процесу обміну інформації та знань і відповідно оновлення технологічних інновацій. Крім того, значні витрати на ліцензування виступають додатковим стримуючим фактором розвитку для підприємців, що лише започаткували свою діяльність [11]. Ці

закономірності і підтверджує Думанська І.Ю, вказуючи на низький інноваційний попит серед вітчизняних аграріїв.

Одним із основних показників інноваційного потенціалу науки є динаміка кількості об'єктів ППВ [12]. У 2022 році зафіксовано незначне зменшення кількості патентних заявок (на 320 од в порівнянні з 2021 роком) до Європейського патентного відомства (European Patent Office - ЕРО), що склало 67 500 од [13]. Це підтверджує майже безперервну динаміку зростання у період 2006-2021 рр., яка забезпечила приріст на 22 %. Серед інноваційно активних країн ЄС у 2022 році за кількістю поданих заявок від країн проживання заявників лідирує Німеччина (24 684 од.) [13], але у розрахунку на мільйон жителів лідерство перехопила Швейцарія (за кількістю поданих заявок від країн проживання заявників 987 од./1 млн.жителів) у Люксембургу (відповідно 951 од./1млн.жителів) [14].

Україна натомість демонструє безперервність спадної динаміки кількості об'єктів ППВ на об'єкти промислової власності (далі – ОПВ) (табл. 1). В результаті у 2022 році подано лише 50,7% ОПВ в порівнянні з даними 2019 року Частка корисних моделей у загальній кількості ОПВ також скоротилась з 14,8% у 2019 році до 8,2% у 2022 році. При цьому частка винаходів у загальній кількості ОПВ демонструє зростаючу динаміку (від 6,7% у 2019 році до 9,5% у 2022 році).

Таблиця 1.

Надходження заявок на об'єкти промислової власності*

Об'єкти промислової власності	Роки				Відхилення 2022/2021	Відхилення 2022/2019
	2019	2020	2021	2022	%	%
Винаходи, од	3856	3194	3390	2760	81,4	71,6
Корисні моделі, од	8454	5273	4427	2370	53,5	28,0
РАЗОМ, од	57189	46034	49134	28971	59,0	50,7
частка винаходів у загальній кількості ОПВ, %	6,7	6,9	6,9	9,5	X	X
частка корисних моделей у загальній кількості ОПВ, %	14,8	11,5	9,0	8,2	X	X

* Сформовано автором за джерелом [15, с.7]

Вітчизняна аграрна наука, представлена установами НААН, також демонструє сповільнення в оформленні прав інтелектуальної власності (табл. 2). Так, за результатами наукових досліджень розроблено та зареєстровано у 2022 році 253 винаходи та корисні моделі (винаходів 123 од, корисних моделей 130 од.), що становить 71,3% від попереднього року (355 од.. у 2021 році) [16, с.205].

Найменш вираженим є уповільнення щодо отримання охоронних документів на сорти, гібриди та батьківські компоненти рослин (на 17 од або 88%) у 2022 році в порівнянні з попереднім роком, а також на об'єкти авторського права та суміжних прав (9 од або 1,9%). Значно менше подано заявок на винаходи, що складає 56 % (з 25 од. у 2021 р. до 14 од. у 2022 р.) й корисні моделі - 49,4% (з 83од. до 41 од.) у відповідний період. Водночас, в категоріях «знаки товарів і

послуг», а також «селекційні досягнення в тваринництві» у 2022 р. нема жодного підтвердженого документа права інтелектуальної власності.

Таблиця 2.

**Отримано охоронних документів права інтелектуальної власності
НААН***

Об'єкти права інтелектуальної власності	Роки			Відхилення 2022/2021		Відхилення 2022/2020	
	2020	2021	2022	+/-	%	+/-	%
Винаходи, од	24	25	14	-11	56,0	-10	58,3
Корисні моделі, од	129	83	41	-42	49,4	-88	31,8
Знаки товарів і послуг, од	2	1	0	-1	0	-2	0,0
Сорти, гібриди та батьківські компоненти рослин, од	184	142	125	-17	88,0	-59	67,9
Селекційні досягнення в тваринництві, од	3	1	0	-1	0	-3	0,0
Об'єкти авторського права та суміжних прав, од	28	32	23	-9	71,9	-5	82,1
РАЗОМ, од	370	284	203	-81	71,5	-167	54,9

* Сформовано автором за джерелом [17, с. 584-589]

Негативною є динаміка винахідництва не лише зусиллями установ НААН, а і серед вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) аграрного спрямування, які визнані як найактивніші у винахідництві, а також серед вітчизняних підприємств, задіяних в сільському господарстві, що виступають заявниками-юридичними особами на реєстрацію винаходів та і корисних моделей (табл.3).

Найбільш виражено негативна динаміка проявилась за даними 2022 року серед вітчизняних сільськогосподарських підприємств, які взагалі не брали участь в реєстрації прав інтелектуальної власності. Установи НААН демонструють зменшення кількості заявок на 40 од або 35,5% у порівнянні з даними попереднього року. Зменшення винахідницької активності демонструють і ВНЗ аграрного спрямування, до 65% за порівнювані роки. Звертаємо увагу, що І півріччя 2023 р. демонструє зростання активності у реєстрації винаходів та корисних моделей у порівнянні з 2022 роком серед всіх досліджуваних груп.

Співставлення досягнень за І півріччя 2023 р. та за 2019 р. засвідчило найбільше сповільнення серед вітчизняних підприємств, задіяних в аграрній галузі (12,5 % або 7 од.).

Порівнюючи кількість заявок на винаходи і корисні моделі, подані в досліджуваних групах у період 2019-2023 рр. виявлено посилення відставання установ НААН від вищих навчальних закладів. Так, на кожні 7 заявок від НААН ВНЗ подали 10 у 2019 році, але у 2022 р і І півріччі 2023 р. відставання зросло (4 до 10). Водночас с.г. підприємства у 2019 р. подавали у 13 разів меншу кількість заявок ніж установи НААН і до 2023 р. розрив зріс (у 35 разів).

Таблиця 3.
Розподіл заявок на винаходи і корисні моделі в аграрній сфері України у
період 2019–2023 рр.*

Суб'єкти права інтелектуальної власності	Роки					Відхилення 2022/2021		Відхилення 2023**/2019	
	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%	+/-	%
установи НААН	103	56	62	22	35	-40	35,5	-68	34,0
Національні підприємства (заявники-юридичні особи)	8	6	3	0	1	-3	0	-7	12,5
ВНЗ з найбільшою винахідницькою активністю	147	41	83	54	84	-29	65,1	-63	57,1
співвідношення винахідницької активності установ НААН до ВНЗ	0,7	1,4	0,7	0,4	0,4	X	X	X	X
співвідношення винахідницької активності установ НААН та підприємств в аграрній галузі	12,9	9,3	20,7	X	35,0	X	X	X	X

* Сформовано автором за джерелом [18, с. 29-31]

** Дані за I півріччя 2023 року.

Окреслені результати дослідницької діяльності установ НААН дозволили забезпечити надходження коштів до спеціального фонду в обсязі 18122,57 тис.грн у 2022 році [17, с. 592]. Але дефіцит коштів академії за цей рік склав понад 43053,9 тис.грн проти профіциту у 2021 році в обсязі 10719,1 тис.грн [19]. Тож, доходи академії за 2022 рік дозволили спрямувати лише 8,9% витрат спеціального фонду (66521,7 тис.грн) на технічне переоснащення наукових установ [17, с. 454]. За наявними джерелами надходжень власних коштів НААН у 2022 році продемонстровано їх скорочення на 20,7 % (на 197672,7 тис.грн) проти попереднього року [17, С. 597], натомість у 2021 році доходи збільшувались на 29,2 % (на 213286,0 тис.грн) в порівнянні з 2020 роком [20].

Припускаємо, що такі результати оформлення ПТВ, в певній мірі обумовлені домінуванням лінійної моделі передачі інновацій, зокрема у вітчизняному сільському господарстві. В межах цієї моделі, що тривалий час в світі також переважала, інноваційні рішення розглядались як похідні від теоретичних знань і прикладних досліджень. Генератором інноваційних рішень в ній виступає науковець, більш обізнаний в концептуальних засадах. Однак, застосування лінійної моделі засвідчило слабкість зворотнього зв'язку науковців з практикуючими виробниками та переважання розробок, які мають значну частку уніфікованих та стандартизованих елементів [21]. Ці фактори негативно позначаються на швидкості адаптації інноваційних рішень до умов господарювання агропромислових підприємств, знижуючи ефективність пропозицій.

Напрацьовані міжнародною науковою спільнотою концептуальні основи зміщення підходів інноваційної політики передбачають прийняття системного інноваційного підходу, за яким домінуючу роль у спільному створенні інновацій зацікавленими сторонами відіграють їхні кінцеві користувачі (в аграрній сфері

фермери). Застосування підходів участі передбачає спільний характер дій, активне залучення всіх зацікавлених сторін в процесі колективного саморефлексивного дослідження, які намагаються разом усвідомити проблему та спільно вдосконалити практики. Дослідження за такими підходами мають циклічний характер, оскільки підтримується процес ідентифікації вузьких місць виробничої практики, їх усунення та пошук нових проблемних питань, що вимагає побудови та підтримки активної комунікації зацікавлених осіб. Тож, зростає потреба в пошуку стимулів інноваційної діяльності.

Виходячи з ситуації, що склалась в інноваційній діяльності аграрної галузі України вбачаємо необхідним прискорення переходу до моделі досліджень, керовану користувачами інноваційних рішень. Її реалізація вимагає здійснення спільних прикладних наукових досліджень, планування та здійснення яких має реалізовуватись за активної участі виробників сільськогосподарської продукції. Слід відзначити, що важливо стимулювати інноваційну активність саме малих виробників. Тож, постає необхідність формування системи стимулів та заохочень взаємодії учасників системи сільськогосподарських знань та інновації. Вагомими вважаємо механізм співфінансування досліджень (з бюджетів різних рівнів державного управління та виробників сільськогосподарської продукції), а також створення фонду, який би дозволяв продовжити здійснювати обмін знаннями між учасниками спільних прикладних досліджень після завершення партнерських угод.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перебудова економічних відносин, спровокована науково-технічним прогресом, засвідчила значимість творчої ініціативи у продукуванні інноваційних рішень. Однак, технологічний прогрес вимагає збільшення потужностей виробництва та прискорення модернізації, що ускладнює започаткування бізнесу в обраній сфері. У прагненні захисту прав творця на достойну винагороду сформовано інститут захисту ПІВ. Володіння таким правами дозволило підвищити рівень економічного розвитку не лише окремих суб'єктів підприємницької діяльності, а й окремих країн. Однак, ПІВ не гарантують отримання вигод саме розробником. Сформований ринок таких прав в більшій мірі захищає інтереси їхніх власників (покупців), тобто окремих осіб чи суб'єктів підприємницької діяльності, що іноді суперечать суспільним інтересам. Крім того, узаконення ПІВ виступає стримуючим фактором розробки інновацій з огляду на загрозу судових позовів. При цьому надмірне як посилення так і послаблення ПІВ можуть створювати бар'єри в розробці та використанні інновацій. В системі досліджень, керованій наукою, науковці виступають постачальниками портфеля ПІВ. У прагненні збільшення ренти вони орієнтуються на великі підприємницькі організації. Останні мають можливість використовувати монопольне становище, звужуючи доступ до інновацій меншими підприємцями.

Тож, підтримання поступу іноваційного розвитку вимагає наявності сприятливого інституційного середовища. Його основними характеристиками виступають чесна конкуренція, прозорість та верховенство права. В таких умовах формується соціальна довіра, що є необхідною в партнерських відносинах. Вони

є базовими в системі керовані споживачами інновацій (в аграрній сфері агровиробник). Він стає і замовником, і одним з розробників, і користувачем інноваційних рішень. Перехід до такої системи європейськими країнами забезпечив безперервну динаміку зростання кількості об'єктів ПІВ. Вважаємо, це є свідченням сприятливого впливу демократичних принципів, які забезпечують підвищення рівня використання інноваційних рішень. Натомість в Україні переважаючою залишається система керована наукою, і відповідно кількість об'єктів ПІВ демонструє безперервну спадну динаміку. В аграрному секторі економіки спостерігається зниження активності всіх суб'єктів ПІВ (вітчизняні с.г. підприємства, установи НААН, ВНЗ аграрного спрямування). Це не обумовлює, на нашу думку, необхідність прискорення переходу до моделі керованої користувачами інновацій.

Оскільки в такій системі дослідження здійснюються спільно, то стираються межі між покупцем і продавцем інновацій. Відповідно важко виокремити ПІВ. У цьому зв'язку подальші дослідження мають бути зосереджені на визначенні обсягів внеску партнерів при створенні інновації, які потребуватимуть нових стимулів до інноваційної активності. Вимога інклюзивності економічних відносин обумовлює необхідність включення малих підприємців та сприяння входження починаючих, тому дієвість для них інструментів захисту ПІВ необхідно також перевірити.

Список використаних джерел

1. Юрчук Н. П., Людвік І. І. Чинники інноваційного розвитку аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2021. №5 URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/100.pdf (дата звернення: 10.11.2023)
2. Шуба І.В., Сидоренко О.В. Дослідження світового та вітчизняного ринку права інтелектуальної власності. *Вісник НТУ «ХПІ» Економічні науки*. 2021. № 2. С. 89-93. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2021.2.88> (дата звернення: 15.11.2023)
3. Wiens J., Jackson Ch. How Intellectual Property Can Help or Hinder Innovation : An overview of intellectual property. *Entrepreneurship policy digest*. 2015. URL: <https://www.kauffman.org/resources/entrepreneurship-policy-digest/how-intellectual-property-can-help-or-hinder-innovation/> (дата звернення: 11.11.2023)
4. Yadav R. The role of intellectual property rights in agriculture. 2020 URL: https://www.researchgate.net/publication/341494421_THE_ROLE_OF_INTELLECTUAL_PROPERTY_RIGHTS_IN_AGRICULTURE (дата звернення: 20.11.2023)
5. Ghazali E. M., Mutum D. S., & Javadi H. H. The impact of the institutional environment and experience on social entrepreneurship: a multi-group analysis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. 2021. Vol. 27 No. 5, Pages 1329-1350. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-05-2020-0332> (дата звернення: 19.11.2023)
6. Xinmin L., Yue Zh., Wencheng, Yu. The Nonlinear Relationship between Intellectual Property Protection and Farmers' Entrepreneurship: An Empirical Analysis Based on CHFS Data. *Sustainability* 2023 , Vol.15 No.7 . <https://doi.org/10.3390/su15076071> (дата звернення: 23.11.2023)
7. Laplume A.O., Pathak S., Xavier-Oliveira E. The politics of intellectual property rights regimes: An empirical study of new technology use in entrepreneurship. *Technovation*. 2014. No.34, Pages 807–816. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2014.07.006> (дата звернення: 25.11.2023)
8. Думанська І. Ю. Чинники та передумови впровадження інноваційного процесу в агропромислового виробництві: аспект фінансування. *Причорноморські економічні студії*.

- 2017., Вип. 23. С. 168-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_23_34 (дата звернення: 17.11.2023)
9. Державного комітету статистики України : офіц. сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.11.2023)
10. Україна у цифрах 2022 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 32 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/08/zb_Ukraine_in_figures_22.pdf (дата звернення: 22.11.2023)
11. Ács Z.J., Autio E., Szerb L. National Systems of Entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*. 2014. Volume 43, Issue 3. Pages 476-494 <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.016> (дата звернення: 12.11.2023)
12. Hutorov A., Lupenko Yu., Sherstiuk S., Ponomarenko Ye., Hutorova O., Yermolenko O. Innovative Potential of the Agrarian Sector of Ukraine: Forming and Efficiency of Realization. *TEM Journal*. 2021. Volume 10, Issue 3, Pages 1228-1238, ISSN 2217-8309, <https://doi.org/10.18421/TEM103-29> (дата звернення: 15.11.2023)
13. European Patent Office. Patent applications to the European Patent Office by applicants' / inventors' country of residence. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_09_40/default/table?lang=en (дата звернення: 26.11.2023)
14. Sustainable development in the European Union : Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU / Publications Office of the European Union. Luxembourg: Imprimeries Bietlot Freres, 2022. ISBN 978-92-76-46573-7 <https://doi.org/10.2785/313289> (дата звернення: 22.11.2023)
15. Річний звіт. Національний орган інтелектуальної власності. 2022. 94 с. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/Annual-Report-2022-web.pdf> (дата звернення: 22.11.2023)
16. Мамчур В.А., Мазуренко О.В., Столярчук Н.М. та ін. Особливості розвитку науково-інноваційної спроможності. *Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення*. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 199-221 с.
17. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2022 рік : упоряд. Адамчук В.В., Гузеватий О.Є та ін. Київ: «Аграрна наука» НААН, 2023. 603с.
18. Інтелектуальна власність у цифрах. Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності за I півріччя 2023 року: аналітична записка. Київ : ДО “Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій”, 2023. 37 с. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/IP-in-Figures-1H-2023-web.pdf> (дата звернення: 22.11.2023)
19. Про фінансові результати НААН за 2022 рік: звіт. URL: http://naas.gov.ua/content/publicna-informaciya/Vikoristannya_koshtiv_derj_budjetu/ (дата звернення: 15.11.2023)
20. Про фінансове забезпечення та використання коштів у 2021 році в системі НААН України. Доп. Гладія М.В. на заг. зборах НААН від 18.05.2022 року. URL: http://naas.gov.ua/content/publicna-informaciya/Vikoristannya_koshtiv_derj_budjetu/ (дата звернення: 15.11.2023)
21. Pagliarino E., Orlando F., Vaglia V. et al. Participatory research for sustainable agriculture: the case of the Italian agroecological rice network. *Eur J Futures Res*. 2020. №8, 7. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40309-020-00166-9> (дата звернення: 15.11.2022).

References

1. Yurchuk, N. & Liudvik, I. (2021) Chynnyky innovatsiinoho rozvytku ahrarnykh pidpryemstv. [Factors of innovative development of agricultural enterprises]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/100.pdf [in Ukrainian]
2. Shuba, I., & Sydorenko, O. (2021). Doslidzhennia svitovoho ta vitchyznianoho rynku prava intelektualnoi vlasnosti. [Research of the global and domestic market of intellectual property rights]. *Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky)*, (2), 88–93. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2021.2.88> [in Ukrainian]
3. Wiens, J. & Jackson, Ch. (2015). How Intellectual Property Can Help or Hinder Innovation : An overview of intellectual property. *Entrepreneurship policy digest*. Retrieved from <https://www.kauffman.org/resources/entrepreneurship-policy-digest/how-intellectual-property-can-help-or-hinder-innovation/> [in English]
4. Yadav, R. (2020) The role of intellectual property rights in agriculture. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/341494421_THE_ROLE_OF_INTELLECTUAL_PROPERTY_RIGHTS_IN_AGRICULTURE [in English]
5. Ghazali, E. M., Mutum, D. S., & Javadi, H. H. (2021). The impact of the institutional environment and experience on social entrepreneurship: a multi-group analysis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 27(5), 1329-1350. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-05-2020-0332> [in English]
6. Xinmin, L., Yue, Zh., Wencheng, Yu. (2023) The Nonlinear Relationship between Intellectual Property Protection and Farmers' Entrepreneurship: An Empirical Analysis Based on CHFS Data. *Sustainability*, Vol.15 No.7. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15076071> [in English]
7. Laplume, A.O., Pathak, S., Xavier-Oliveira, E. (2014). The politics of intellectual property rights regimes: An empirical study of new technology use in entrepreneurship. *Technovation*. No.34, Pages 807–816. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2014.07.006> [in English]
8. Dumanska, I. Yu. (2017). Chynnyky ta peredumovy vprovadzhennia innovatsiinoho protsesu v ahropromyslovomu vyrobnytstvi: aspekt finansuvannia [Factors and preconditions for introducing process in agricultural production: the financing aspect]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, Vol. 23, 168-172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_23_34 [in Ukrainian]
9. Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrain (2023) Ofitsiynyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Committee of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
10. State Statistics Service of Ukraine. (2023). Ukraina u tsyfrakh 2022 [Ukraine in numbers 2022]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/08/zb_Ukraine_in_figures_22.pdf [in Ukrainian]
11. Ács, Z.J., Autio, E., Szerb, L. (2014). National Systems of Entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*. Volume 43, Issue 3. Pages 476-494 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.016> [in English]
12. Hutorov, A., Lupenko, Yu., Sherstiuk, S., Ponomarenko, Ye., Hutorova, O., Yermolenko, O. (2021). Innovative Potential of the Agrarian Sector of Ukraine: Forming and Efficiency of Realization. *TEM Journal*. Volume 10, Issue 3, Pages 1228-1238, ISSN 2217-8309, DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM103-29> [in English]
13. European Patent Office. Patent applications to the European Patent Office by applicants' / inventors' country of residence. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_09_40/default/table?lang=en [in English]
14. Publications Office of the European Union. (2022). *Sustainable development in the European Union : Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU*. Luxembourg: Imprimeries Bietlot Freres., ISBN 978-92-76-46573-7, DOI: <https://doi.org/10.2785/313289> [in English]
15. Natsionalnyi orhan intelektualnoi vlasnosti. (2022). Richnyi zvit [Annual report]. Retrieved from <https://ukrpatent.org/atachs/Annual-Report-2022-web.pdf> [in Ukrainian]
16. Mamchur, V.A., Mazurenko, O.V., Stolyarchuk, N.M. (2023). Osoblyvosti rozvytku naukovo-innovatsiinoi spromozhnosti [Features of the development of scientific and innovative capacity]. In

Rozvytok ahrarnoho sektoru ta silskykh terytorii v umovakh voiennoho stanu y povoiennoho vidnovlennia [Development of the agricultural sector and rural areas in the conditions of martial law and post-war reconstruction]. (pp. 199-221). Kyiv: NSC "IAE" [in Ukrainian]

17. Adamchuk, V.V., Guzevaty, O.Ye et al. (compilers). (2023). *Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2022 rik* [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2022] Kyiv: "Agrarian Science" NAAS [in Ukrainian]

18. TO "Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovation". (2023). *Intelektualna vlasnist u tsyfrakh. Pokaznyky diialnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti za I pivrichchia 2023 roku* [Intellectual property in numbers. Indicators of activity in the field of intellectual property for the first half of 2023]. Kyiv: TO "Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovation" Retrieved from <https://ukrpatent.org/atachs/IP-in-Figures-1H-2023-web.pdf> [in Ukrainian]

19. NAAS (2022). *Pro finansovi rezultaty NAAN za 2022 rik* [About the financial results of NAAS for 2022] Retrieved from http://naas.gov.ua/content/publiczna-informaciya/Vikoristannya_koshtiv_derj_budjetu/ [in Ukrainian]

20. NAAS (2022). *Pro finansove zabezpechennia ta vykorystannia koshtiv u 2021 rotsi v systemi NAAN Ukrainy* [About financial provision and use of funds in 2021 in the system of the National Academy of Sciences of Ukraine] Retrieved from: http://naas.gov.ua/content/publiczna-informaciya/Vikoristannya_koshtiv_derj_budjetu/ [in Ukrainian]

21. Pagliarino, E., Orlando, F., Vaglia, V. et al. (2020). Participatory research for sustainable agriculture: the case of the Italian agroecological rice network. *Eur J Futures Res.* №8, 7. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40309-020-00166-9> [in English]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-107-117

УДК 352.07:911.375

Тетяна ПУШКАР

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2067-7484

Scopus Author ID: 57203660199

Олена СЛАВУТА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0002-3597-9816

Scopus Author ID: 57226275637

СПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МЕШКАНЦЯМИ ЯК ОСНОВА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІСТ

***Анотація.** Об'єктом дослідження є процеси формування сприйняття мешканцями міст цифрових змін і обґрунтування на їх результатах програм збалансованого розвитку. Методами дослідження виступили аналіз та синтез, узагальнення, на основі застосування яких було окреслено основні підходи до сприйняття цифрових змін мешканцями міст та впливу їх готовності та бачення цифровізації міст на програми збалансованого міського розвитку. Обґрунтовано, що стратегії збалансованого розвитку міст на основі цифровізації визначаються на принципах людиноцентрованості, цілеспрямованості, комплексності, наукової обґрунтованості, системності та ефективності. На основі узагальнення світового досвіду виділено драйвери цифрової трансформації та окреслено основні напрямки розвитку «розумного» міста, якими є міське врядування та самоуправління, комунальне господарство, енергозбереження, цифрова інфраструктура, сфера науки та інновацій, сфера бізнесу, міський транспорт, громадський та індивідуальний транспорт, соціальна сфера та соціальна інфраструктура, освіта, туризм, культура та мистецтво, громадська безпека, міські аварійні та диспетчерські служби, міське будівництво та землевпорядкування. За кожним напрямом окреслено очікувані позитивні ефекти з точки зору сприйняття мешканцями міст. Узагальнено цифрові інструменти, які дозволяють підвищити ефективність функціонування окремих сфер життєдіяльності міста та створити підґрунтя для впровадження збалансованих програм розвитку міст. Серед основних цифрових технологій, впровадження яких спрямоване на створення ефективного та комфортного міського середовища, визначено застосування цифрових платформ надання адміністративних послуг, використання Big Data для аналізу даних в різноманітних сферах функціонування міста, технології блокчейну, промислового Інтернету речей та Інтернету речей, забезпечення вільного доступу до мережі WI-FI і 5-G в будь-якій частині міста, розвиток міських цифрових платформ відкритої науки та освіти, створення цифрової системи моніторингу руху міського транспорту та забезпечення громадської безпеки.*

Перспективними напрямками дослідження є формування підходу до відбору міських проєктів цифровізації збалансованого розвитку на базі сприйняття мешканцями міста цифрових змін.

Ключові слова: «розумне» місто, цифровізація, збалансований розвиток, міські програми, сприйняття змін.

JEL Classification: D9, O33

Absztrakt. A vizsgálat tárgya a városlakók digitális változásokról alkotott képének kialakulási folyamata és ezek eredményei alapján a kiegyensúlyozott fejlesztési programok indokolása. A kutatási módszerek az elemzés és szintézis, általánosítás voltak, amelyek alkalmazása alapján felvázoltuk a városlakók digitális változásainak legfőbb megközelítéseit, valamint a városok digitalizálására való felkészültségének és jövőképeének hatását a kiegyensúlyozott városfejlesztési programokra. Bizonyított, hogy a városok kiegyensúlyozott fejlesztésének digitalizációra épülő stratégiai az emberközpontúság, a céltudatosság, a komplexitás, a tudományos érvényesség, a rendszeresség és a hatékonyság elvein alapulnak. A nemzetközi tapasztalatok általánosítása alapján kiemelésre kerülnek a digitális átalakulás mozgatórugói és körvonalazódnak az „okos” város fejlesztésének főbb irányai, melyek: a városvezetés és öngazgatás, a közösségi szolgáltatások, az energiatakarékosság, a digitális infrastruktúra, a tudomány és innováció területe, az üzleti élet, a városi közlekedés, a közösségi és egyéni közlekedés, a szociális szféra és a szociális infrastruktúra, az oktatás, a turizmus, a kultúra és a művészet, a közbiztonság, a városi sürgősségi és diszpécser-szolgálatok, a városépítés és a területgazdálkodás. A városlakók megítélése szempontjából várható pozitív hatások irányonként körvonalazódnak. Összefoglaljuk azokat a digitális eszközöket, amelyek lehetővé teszik a város életének és egyes szféráinak működési hatékonyságnövelését, és megalapozzák a kiegyensúlyozott városfejlesztési programok megvalósítását. A főbb digitális technológiák közül, amelyek megvalósítása a hatékony és komfortos városi környezet kialakítását célozza - adminisztratív szolgáltatások nyújtására szolgáló digitális platformok, a Big Data felhasználása adatelemzésre a város működésének különböző területein, blokklánc technológia, ipari tárgyak internete és tárgyak internete, ingyenes hozzáférés biztosítása WI-FI és 5G hálózatokhoz a város bármely pontján, a nyílt tudomány és oktatás városi digitális platformjainak fejlesztése, digitális rendszer létrehozása a városi közlekedés mozgásának figyelemmel kísérésére és a közbiztonság biztosítására. Ígéretes kutatási terület lehet a kiegyensúlyozott fejlesztést segítő városi digitalizációs projektek kiválasztására irányuló tervek kialakítása, mely a városlakók digitális változásainak érzékelését veszik figyelembe.

Kulcsszavak: "okos" város, digitalizáció, kiegyensúlyozott fejlődés, városi programok, változások érzékelése.

Abstract. The subject of the study is approaches to determine the perception of the approach to the perception of digitization processes by residents in the context of forming strategies for balanced development. The aim is to establish the significance of comprehending the impact of digital changes on crucial domains of urban living and their contribution to the success of developmental initiatives. The study utilizes generalization, analysis, and synthesis methods, alongside a systematic approach to formulate guidance for integrating digital products into sustainable urban development programs. The study is based on the methods of generalization, analysis and synthesis, and a systematic approach, which allow to formulate directions for the introduction of digital products into sustainable urban development programs. The main areas of city life in which it is advisable to implement digital solutions are investigated. These areas include urban governance and self-governance, utilities, energy conservation, digital city infrastructure, business, urban and public transportation, transportation infrastructure, social infrastructure, education, tourism, culture and the arts, public safety, urban emergency and dispatch services, urban construction, and land management. The basic principles of substantiating strategies for sustainable urban development are identified, among which human-centeredness is important. This principle implies that the strategy should focus on improving the quality of life of the city's population, based on the perception of solutions offered by the city's residents, convenience, accessibility and comfort of use. The digital technologies and products, the use of which

in each sphere of city functioning, allows to increase the efficiency of implementation of the strategy of balanced development: the use of digital platforms for the provision of administrative services, the use of Big Data, digital payment systems for utilities, the creation of a single digital center, the introduction of the industrial Internet of things and 5-G for contactless operation of technical emergency services, blockchain technology, the use of cloud technologies for open science and education, the development of infrastructure, are outlined. It has been determined that the feasibility and effectiveness of digital solutions in cities is determined by the perception of their residents based on the level of their digital competencies, which increases the relevance of developing approaches to assessing the readiness of city residents for digital change.

Key words: smart city, digitalization, balanced development, urban programs, perception of changes

Постановка проблеми. Сучасна концепція смарт-міст («розумних» міст) має сенс і право на впровадження лише тоді, коли будь-які новітні цифрові технології спрямовані на поліпшення або створення комфортного для мешканців міського середовища, що впливає на якість життя у містах. «Розумне» місто – місто, в якому новітні цифрові технології забезпечують високий рівень життя в багатьох аспектах: суспільному, економічному, екологічному, безпековому на основі збалансованого інклюзивного розвитку. На даний момент, відкритим залишається питання наскільки міста України, які визначали себе як «розумні» міста, досягли певного рівня технологічного розвитку та впровадження в життя міста та його мешканців комплексних «розумних» технологій. Визначальним у вирішенні питань цифровізації є те, як мешканці готові до використання новітніх цифрових рішень у містах, чи достатнім є рівень їх цифрових компетенцій для зручного та комфортного користування. Сприйняття цифрових змін мешканцями міста стає основою доцільності впровадження цифрових технологій при реалізації стратегій збалансованого розвитку міст, що визначає актуальність оцінювання готовності мешканців міста до новітніх цифрових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегія збалансованого розвитку міст передбачає системний підхід до усіх сфер функціонування міст. «Розумне» місто як основна концепція міського розвитку знаходить своє відображення в широкому колі наукових досліджень, які присвячено як комплексній моделі розвитку міст, так і окремим технологічних, соціальних, економічних аспектам. Важливою складовою концепції «розумного» міста є її людиноцентрованість, тобто першочерговим пріоритетом міського розвитку є використання цифрових технологій для покращення життя [1, С. 77]. Поряд з підвищенням якості життя населення реалізація програм «розумного» міста передбачає спрощення процедури управління містом, створення комфортного міського середовища, забезпечення безпеки, оптимізації інфраструктури, мобільності, суспільних та комунальних послуг [2, С. 114]. Визначення «розумного» міста як концепції розвитку міста на основі інтеграції новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в сфері його функціонування дозволяє окреслити його базові компоненти: розумна інфраструктура, розумний транспорт, розумна енергетика, розумна охорона здоров'я, розумне врядування, розумну

економіку, розумні громадяни, розумні технології [3, С. 65]. Але даний підхід є в певній мірі обмежений, оскільки не розкриває взаємозв'язок очікуваних ефектів та інтеграції цифрових технологій на шляху до основної мети забезпечення збалансованого міського розвитку – якісного та комфортного життя мешканців міст. Вивчення світового досвіду функціонування розумних міст та узагальнення теоретичних досліджень дозволяє виділити основні підходи до розгляду стратегій «розумного» міста: концептуальні, практичні, технологічні та аналітичні, які комплексно розкривають складові збалансованого міського розвитку [4, С. 42]. Важливим аспектом дослідження концепції «розумного» міста є вивчення новітніх цифрових технологій як інструментів їх реалізації. Доцільність, перспективи застосування та очікувані ефекти від впровадження технологій Інтернету речей, аналітики великих даних, блокчейну, цифрових мобільних додатків, цифрових послуг, кібербезпеки є невід'ємною складовою обґрунтування програм цифровізації сучасного міста [2, 5-7]. В умовах післявоєнного відновлення міст України впровадження стратегій «розумних» міст, які обґрунтовано на основі провідного світового досвіду їх реалізації, може стати тим важливим драйвером зростання міст, забезпечення їх збалансованого розвитку, вирішення питань якості життя населення та подолання викликів, що пов'язані з проблемами міського середовища, міської мобільності, декарбонізації міського розвитку, інноваційного розвитку, формування сталих міських громад [8].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення основних напрямків реалізації стратегії збалансованого розвитку міст на основі його цифровізації із урахуванням сприйняття змін мешканцями міста.

Виклад основного матеріалу. Орієнтованість стратегії збалансованого розвитку міста на задоволення потреб мешканців та зростання якості їх життя є основним пріоритетом при її розробці та реалізації. Виходячи з цього розробка стратегії повинна будуватися на певних принципах:

1. людиноцентрованість – передбачає чітке спрямування впровадження високотехнологічних послуг в життя міста на підвищення якості життя;
2. системність – передбачає розуміння усіх сфер життєдіяльності міста, його мешканців, органів місцевого самоврядування як єдиної цілісної системи;
3. наукова обґрунтованість – передбачає розробку стратегії «розумного» міста на основі аналізу ситуацій і процесів, сучасних наукових здобутків, побудові наукових прогнозів, які стають основою стратегії та вибору практичних заходів реалізації;
4. комплексність – передбачає необхідність врахування взаємозв'язків між окремими складовими міста та забезпечення його життєдіяльності;
5. цілеспрямованість – передбачає спрямування усіх дій та практичних заходів на вирішення єдиної мети через чітке формулювання завдання, що підлягають вирішенню;
6. ефективності – передбачає співвіднесення витрат до очікуваних результатів, врахування важливості скорочення трансакційних витрат, а також визначення суспільних та соціальних ефектів.

Враховуючи існуючі підходи та світовий досвід, при формуванні стратегії розвитку «розумних» міст, важливим завданням є виділення сфер життєдіяльності сучасного міста, які є драйверами цифрової трансформації та формують основні напрямки розвитку «розумного» міста (табл. 1).

Таблиця 1.

Визначення сприйняття цифрових трансформацій мешканцями міст у сферах міського врядування, комунального господарства, енергозбереження, цифрової інфраструктури, науки та інновацій, бізнесу, міського транспорту і транспортної інфраструктури

№	Сфера	Сприйняття мешканцями міста
1	Міське врядування та самоуправління	Підвищення рівня співпраці органів регіональної влади та місцевого врядування, комфортності та оперативності надання адміністративних послуг, відчуття залученості до процесів врядування та управління містом, розвиток електронної партисіпації.
2	Комунальне господарства	Підвищення якості, оперативності реагування в наданні комунальних послуг, спрощення та автоматизація обліку обсягів послуг, зростання їх прозорості, автоматизація здійснення платежів.
3	Енергозбереження	Залучення до створення міської системи енергозбереження, зручність здійснення платежів за комунальні послуги, автоматизація обліку енергоресурсів.
4	Цифрова інфраструктура	Створення комфортного цифрового середовища з всеохоплюючим доступом, забезпечення можливостей використання цифрових продуктів і послуг в будь-якій частині міста, підвищення якості мобільного та Інтернет-зв'язку.
5	Сфера науки та інновацій	Отримання новітніх способів кооперації в сфері науки і послуг, підвищення взаємодії науковців, наукових установ, академічної науки, надання додаткових можливостей науковцям щодо доступу до інформації, статистики, засобів оброблення інформації, наукових платформ та видань, відкриття нових перспектив для молодих науковців.
6	Сфера бізнесу	Підвищення прозорості в взаємодії міського врядування та бізнес-структур, зростання довіри до рішень місцевої влади щодо бізнесу, створення сприятливого інвестиційного клімату, розширення можливостей взаємодії, спрощення процедури та скорочення витрат при наданні звітності.
7	Міський транспорт, громадський та індивідуальний транспорт	Скорочення часу на пересування містом, можливість планування маршрутів, підвищення рівня інформованості щодо руху громадського транспорту, поліпшення процедури оплати за використання громадського транспорту через залучення цифрових платформ та впровадження електронних платежів.
8	Транспортна інфраструктура	Підвищення якості руху містом і скорочення часу на пересування містом, підвищення впевненості в стану та можливостях використання об'єктів транспортної інфраструктури.

*Розроблено авторами

Сприйняття цифрових трансформацій мешканцями окреслює низку цифрових інструментів, які дозволяють підвищити ефективність функціонування, зокрема:

1. Міське врядування та самоуправління – застосування цифрових платформ надання адміністративних послуг, зокрема цифрових платформ асинхронних передачі даних у режимі реального часу; інформування мешканців щодо

діяльності; створення інтерактивних платформ аналізу звернень; використання Big Date для аналізу діяльності органів місцевого самоврядування; застосування технологій блокчейн для реалізації суспільних проєктів та створення баз даних, а також при наданні адміністративних послуг; організація електронних виборів, технологій краудсорсингу при проведенні досліджень громадської думки мешканців міста, розробка платформ краудфандингу для фінансування міських проєктів;

2. Комунальне господарство – застосування систем цифрових платежів за комунальні послуги, створення єдиного цифрового центру, використання цифрових платформ для взаємодії комунальних підприємств міста, використання технологій блокчейну для створення незмінного реєстру надання послуг, платежів, бази аварій в сфері комунального господарства, використання відкритих цифрових платформ для проведення конкурсних процедур закупівель з можливості фіксації проведення за допомогою відкритих реєстрів та технології блокчейну, запровадження промислового Інтернету речей та 5 – G для безконтактної роботи технічних служб, впровадження технологій Big Date для аналізу різноманітних сфер діяльності комунального господарства міста та окремих підприємств, використання технологій безпілотних апаратів для обстеження технічного стану, впровадження технологій віртуальної та доповненої реальності для моделювання технічного стану та функціонування об'єктів комунального господарства, використання роботизованої техніки на трудомістких роботах;

3. Енергозбереження – використання технології Інтернету речей для передачі даних та функціонування систем енергоспоживання, аналіз перерозподілу ресурсів на основі постійного моніторингу даних на базі Інтернету речей, створення реєстру витрат щодо фінансування програм енергозбереження, зокрема окремих учасників, реалізації проєктів з енергозбереження (наприклад, на основі технології блокчейну), аналіз стану сфери енергозбереження на основі великих даних;

4. Цифрова інфраструктура – розвиток «твердої» інфраструктури, зокрема доступу до мережі WI-FI і 5-G в будь-якої частині міста, забезпечення якісного безперебійного функціонування до широкопasmового Інтернету, зокрема магістральних і локальних мереж, точок обміну трафіком, формування радіоінфраструктури для реалізації технологій Інтернету речей (сенсори, датчики), технічне забезпечення кібербезпеки та безпеки цифрового середовища;

5. Сфера науки та інновацій – розвиток цифрових платформ відкритої науки в місті, використання хмарних технологій відкритої науки на базі наукових установ та академічних закладів міст, формування мережі електронних наукових бібліотек з цифровим доступом та можливістю цифрової ідентифікації, зокрема можливостей єдиного цифрового доступу, формування цифрових банків наукових проєктів, які фінансуються містом, проведення відкритих конкурсів наукових робіт, зокрема щодо проєктів розвитку міста, міської інфраструктури тощо, застосування технологій краудсорсингу для відбору міських проєктів або визначення переможців;

6. Сфера бізнесу – розвиток інфраструктури електронного бізнесу, залучення, формування цифрових систем взаємодії органів місцевого самоврядування і бізнес-структур, підтримки бізнес-проектів, створення цифрових платформ подання та моніторингу різних видів звітності, створення міських інформаційних бізнес-порталів і державно-приватного партнерство, забезпечення «твердої» і «м'якої» інфраструктури електронних платежів і надання бізнесом фінансових цифрових послуг, створення міських краудсорсингових платформ;

7. Міський громадський та індивідуальний транспорт – створення системи моніторингу руху міського транспорту, перерозподіл маршрутів руху в години максимального навантаження на основі аналізу (наприклад, на базі технологій Big Date), створення єдиної цифрової системи оплати за використання громадським транспортом, використання безпілотних автомобілей, моніторинг заторів на дорогах, створення інформаційних додатків наявності палива та цін для приватних споживачів, розробка охоронних систем місць зберігання індивідуальних транспортних засобів на основі системи сенсорів і датчиків (Інтернету речей);

8. Транспортна інфраструктура – системи автоматичного вистежування транспортної мережі міста в режимі реального часу, визначення інформації про дорожній рух та інциденти на дорогах через бездротову мережу сенсорів та датчиків, а також системи відеоспостереження, створення інтелектуальної системи дорожніх знаків (на основі штучного інтелекту та технологій машинного навчання), системи регулювання руху шляхом впровадження інтелектуальної системи світлофорів, яка дозволяє змінювати такти роботи в залежності від завантаження доріг і вулиць, створення міської мережі моніторингу на базі цифрових технологій технічного стану транспортної інфраструктури (хмарні технології, Інтернет речей);

Цифрові технології виступають інструментом, які підвищує якості життя та ефективність діяльності міських систем, проте важливою складовою успішної реалізації стратегії розвитку є готовність і рівень цифрових компетентностей мешканців міста. Поряд із визначеними базовими сферами життєдіяльності міст, які формують основну його інфраструктуру, важливим питання є те, як мешканці міста готові до впровадження цифрових рішень в інших важливих сферах, які впливають на збалансований міський розвиток (табл. 2).

Впровадження цифрових рішень у визначених сферах включає:

1. Соціальна сфера та соціальна інфраструктура, інклюзія – створення міської інтегрованої інфраструктури даних соціальних проєктів; розвиток цифрової медицини, створення розподіленої системи медичних даних на основі приватних блокчейнів, моніторинг якості харчування незахищених верст населення та надання допомоги, що передбачає створення інтерактивної платформи послуг і відгуків, впровадження сенсорних платформ для підвищення інклюзивності, застосування роботизованих сенсорних підйомників, рухомих платформ для мешканців з обмеженими можливостями;

2. Туризм – створення системи управління та обслуговування туристичних об'єктів на основі хмарних технологій та штучного інтелекту, модель «хмарної

допомоги» туристів, створення віртуальних екскурсій, моніторингу відвідування на основі Big Date, розробка та функціонування цифрової мережі готелей та міської електронної системи букингу;

3. Культура та мистецтво – формування міської цифрової бази даних об’єктів культурних, архітектурних та історичних пам’яток, запровадження технологій блокчейну для моніторингу змін, зокрема з реставрації пам’яток культурної та історичної спадщини, формування інформаційних порталів мистецьких заходів, системи онлайн замовлення квитків, використання дронів та безпілотних апаратів для огляду пам’яток культури;

4. Освіти – створення міських цифрових платформ для синхронного та асинхронного інтерактивного навчання для усіх рівнів і форм освіти, використання хмарних технологій для забезпечення доступу до навчальних ресурсів;

5. Громадська безпека – технології, як аналіз зображень штучного інтелекту, визначення звуку та ідентифікація (моніторинг навколишнього ненормального шуму та забезпечення активної сигналізації) використовуються для аналізу, системи перевірки будинку на основі, використання дронів та безпілотних апаратів для спостереження за громадською безпекою (наприклад, при масових міських заходах);

6. Міські аварійні та диспетчерські служби – застосування пристроїв на основі штучного інтелекту та основі Інтернету речей для збирання і обробки даних щодо аварійних ситуацій, впровадження міської системи статистичного аналізу на основі IoT із датчиками та використання можливостей аналізу Big Date для фіксації аналізу погодних явищ, щоб отримати інформацію про ситуацію в реальному часі та прогнозувати розвиток і наслідки, створення цифрової системи моніторингу за пожежною та цивільною безпекою, зокрема з використанням технології Інтернету речей та безпілотних апаратів та дронів, використання цифрових систем оперативного сповіщення, створення єдиної цифрової диспетчерської служби, яка спроможна оперативно надавати вхідні дані, попередження, сповіщення та рекомендації щодо прийняття рішень;

7. Міське будівництва та землевпорядкування – створення єдиного міського цифрового центр обробки даних, формування земельних кадастрів і відстеження з використанням технології відстеження блокчейну, розробка цифрової системи «близнюка» міста, моніторинг стану будівель і споруд на базі технологій Інтернету речей, використання дронів та інших безпілотних апаратів для огляду будівель та споруд, використання цифрових опитувань щодо реалізації міських містобудівних проєктів, залучення мешканців міста, наприклад на основі краудсорсингів платформ до розробки містобудівних проєктів.

Таблиця 2.

Визначення сприйняття цифрових трансформацій мешканцями міст в сферах соціальної інфраструктури, освіти, туризму, культури і мистецтва, громадської безпеки, міських аварійних та диспетчерських служб, будівництва та землевпорядкування

№	Сфера	Сприйняття мешканцями міста
9	Соціальна сфера та соціальна інфраструктура	Підвищення якості, комфортності та оперативності надання послуг в соціальній сфері (пенсійне забезпечення, соціальні пільги, надання заяв на їх отримання тощо), підвищення довіри шляхом створення прозорості та відкритості взаємодії органів соціального захисту і мешканців міст, створення комфортного міського середовища для осіб з обмеженими можливостями, підвищення якості медичного обслуговування та запобігання втраті часу в чергах.
10	Освіта	Підвищення якості надання освітніх послуг, оперативність в наданні інформації, створення можливостей для моніторингу результатів.
11	Туризм	Розширення спектру туристичних послуг, підвищення комфортності користування послугами, створення умов для інклюзії в сфері туристичних послуг.
12	Культура та мистецтво	Підвищення комфортності користування послугами музеїв, виставок тощо, зростання інклюзії і надання можливостей користування послугами музеїв, театрів, виставок мешканцям міста з обмеженими можливостями.
13	Громадська безпека	Підвищення відчуття рівня захищеності, оперативності реагування на небезпеку, однак можливе несприйняття і обережне ставлення до порушень конфіденційності та приватності, а також втручання в особисте життя.
14	Міські аварійні та диспетчерські служби	Підвищення комфортності звернень до аварійних та диспетчерських служб, оперативності реагування на звернення мешканців.
15	Міське будівництва та землевпорядкування	Зростання прозорості та відкритості міських проєктів, підвищення оперативності та комфортності реєстрації та перереєстрації прав власності, створення незмінних реєстрів землі та об'єктів нерухомості, що сприяє зростанню довіри.

*Розроблено авторами.

Попередній аналіз та визначення можливостей реалізації стратегії збалансованого розвитку міст передбачає не тільки вивчення стану цифрових технологій («твердих» та «м'яких» інфраструктур), рівня розвитку цифрових платформ та ступінь їх впровадження і використання в сферах життєдіяльності міста. На даному етапі необхідно провести аналіз цифрових компетентностей мешканців міста і ступеню їх готовності до використання «проривних» цифрових технологій, що повинне визначити не тільки технологічну та технічну готовність та «точку» відліку для новітніх технологій, але і можливість поєднання їх в єдину систему міста і комфортність використання його мешканцями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В сучасних реаліях базовим принципом збалансованого розвитку міста є сприйняття його технологічності та цифрових трансформацій, мешканцями міста. Виходячи з цього, істотним стримуючим фактором комплексного розвитку міста є рівень готовності мешканців до сприйняття цифрових змін, рівень їх цифрових компетенцій. Саме тому, стратегія збалансованого розвитку міста, визначаючи пріоритетні сфери і «проривні» технології, одним із важливих індикаторів повинна передбачати підвищення ступеню цифрової готовності мешканців і рівня комфортності їх використання в повсякденному житті. Напрямами подальшого дослідження питання обґрунтування стратегій збалансованого розвитку міст в Україні на етапі післявоєнного відновлювання є вивчення можливостей застосування світового досвіду оцінювання сприйняття мешканцями міста змін, що відбуваються, зокрема на основі проведення опитувань та формування рейтингів «розумних» міст України.

Список використаних джерел

1. Коваленко Ю. О., Зубарева С. В. Концепція розумних міст в Україні: проблеми та методики оцінки. Наукові праці ДонНТУ. 2022. № 2(26). С. 71-79. [http://doi.org/10.31474/1680-0044-2022-2\(26\)-71-79](http://doi.org/10.31474/1680-0044-2022-2(26)-71-79)
2. Опірський І. Р., Тютіков О. Ю. Проблематика побудови концепції «розумного» міста. Український журнал досліджень інформаційної безпеки. 2020. № 2 (22). С. 114-119.
3. Дзюндзюк К. В. Концепція розумного міста в контексті сучасних досліджень. Теорія і практика державного управління. 2022. № 74. С. 63-78
4. Ковальов Ю. М. Аналіз досвіду організації розумних міст та обґрунтування концепції їх розвитку. Теорія та практика дизайну. 2021. № 22. С. 41-54.
5. Бойко В. Д., Василенко М. Д., Новіков В. П., Рачук В. О. «Розумне місто» в контексті розвитку технології блокчейн. Комунальне господарство міст. 2021. Вип 163. С. 152-158.
6. Пушкар Т. А., Михайлова К. В. Блокчейн-технології управління розумним містом. Комунальне господарство міст. 2021. № 165. С. 2-6.
7. Горшков М. А., Лозовський О. М. Тенденції запровадження технологій розумного міста в стратегії розвитку міської громади. Інноваційна економіка. 2021. № 5-6. С. 87-91.
8. Захарова О. В., Козирев Д. М. Концепція розумного міста як альтернативний підхід до відновлення міської інфраструктури України в повоєнний період. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. 2022. Вип. 67. С. 5-14.

References

1. Kovalenko, Yu. O., Zubareva, S. V. (2022). Kontseptsiiia rozumnykh mist v Ukraini: problemy ta metodyky otsinky [The concept of smart cities in Ukraine: problems and evaluation methods]. *Naukovi pratsi DonNTU*, 2(26), 71-79 [in Ukrainian]
2. Opirskiy, I. R., Tiutikov, O. Yu. (2020). Problematyka pobudovy kontseptsii «rozumnoho» mista [Problems of building the concept of a "smart" city]. *Ukrainskyi zhurnal doslidzhen informatsiinoi bezpeky*, № 2 (22), 114-119 [in Ukrainian]
3. Dziundziuk, K. V. (2022). Kontseptsiiia rozumnoho mista v konteksti suchasnykh doslidzhen [The concept of a smart city in the context of modern research]. *Teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia*, № 74, 63-78 [in Ukrainian]
4. Kovalov, Yu. M. (2021). Analiz dosvidu orhanizatsii rozumnykh mist ta obgruntuvannia kontseptsii yikh rozvytku [Analysis of the experience of organizing smart cities and substantiating the concept of their development]. *Teoriia ta praktyka dyzainu*, № 22, 41-54 [in Ukrainian]

5. Boiko, V. D., Vasylenko, M. D., Novikov, V. P., Rachuk, V. O. (2021). «Rozumne misto» v konteksti rozvytku tekhnolohii blokchein ["Smart city" in the context of the development of blockchain technology]. *Komunalne hospodarstvo mist*, issue 163, 152-158 [in Ukrainian]
6. Pushkar, T. A., Mykhailova, K. V. (2021). Blokchein-tekhnolohii upravlinnia rozumnym mistom [Blockchain technologies for smart city management]. *Komunalne hospodarstvo mist*, № 165, 2-6 [in Ukrainian]
7. Horshkov, M. A., Lozovskyi, O. M. (2021). Tendentsii zaprovadzhennia tekhnolohii rozumnoho mista v stratehii rozvytku miskoi hromady [Trends in the introduction of smart city technologies in the development strategy of the urban community]. *Innovatsiina ekonomika*, № 5-6, 87-91 [in Ukrainian]
8. Zakharova, O. V., Kozyriev, D. M. (2022). Kontseptsiiia rozumnoho mista yak alternatyvnyi pidkhid do vidnovlennia miskoi infrastruktury Ukrainy v poivoiennyi period [The concept of a smart city as an alternative approach to the restoration of the urban infrastructure of Ukraine in the post-war period]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*, issue 67, 5-14 [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-118-133

УДК 504:336.226.44

Ярина САМУСЕВИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7048-8388
Scopus Author ID: 56669955400

Ірина ТЕНИЦЬКА

аспірант кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2635-8399
Scopus Author ID: 58028622900

Артем РУДИЧЕНКО

магістр кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0009-0007-3792-3254

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Здійснення оцінки стану навколишнього природного середовища з боку державних органів влади є невід'ємною частиною забезпечення раціонального природокористування. В Україні реалізовувати функцію державного екологічного контролю покладено на територіальні органи Державної екологічної інспекції. Саме діяльність державних екологічних інспекцій, розташованих у 22 областях та м.Київ (без врахування тимчасово окупованих територій), покликана оцінювати вплив суб'єктів господарювання на довкілля шляхом проведення перевірок, оцінювання розмірів завданих збитків, накладання штрафів за виявлені правопорушення, притягнення до відповідальності тощо. На основі цього, за сприятливих умов, сутність екологічного контролю має забезпечувати раціональне природокористування. Проте, враховуючи поточний рівень забруднення довкілля постає питання чи забезпечує діяльність екологічних інспекцій раціональне природокористування та чи діяльність територіальних органів ефективною. Враховуючи це подальше дослідження базується на підтвердженні чи спростуванні гіпотези, що екологічний контроль здатен забезпечити раціональне природокористування. За допомогою інструментарію панельного регресійного моделювання було побудовано сімдесят шість моделей оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на рівень забруднення довкілля атмосферного повітря, водних об'єктів і відходів, відповідні суми екологічних податкових надходжень та природоохоронні заходи. У результаті оцінювання було визначено, що лише декілька показників результативності екологічних інспекцій здатні сприяти раціональному природокористуванню. Це стосується водних ресурсів (реалізується у п'яти досліджених моделях), атмосферного повітря (стосується лише восьми факторних змінних), відходів (визначено вплив між сімома побудованими моделями). Тобто,*

було математично доведено, що діяльність екологічних інспекцій в Україні не можна назвати ефективною, а, отже, раніше висунута гіпотеза спростовується. Разом з тим, оскільки екологічна інспекція не виконує основні завдання і функції, які на неї покладено, то постає питання щодо необхідності у реорганізації такого органу екологічного нагляду та переоцінці кола їх повноважень.

Ключові слова: екологічний контроль, раціональне природокористування, екологічний вплив, екологічна інспекція, навколишнє природне середовище.

JEL Classification: Q57, H23, R11

Absztrakt. A természeti környezet állapotának állami hatóságok általi értékelése az ésszerű természetgazdálkodás szerves részét képezi. Ukrajnában az állami környezetvédelmi ellenőrzés funkciójának végrehajtását az Állami Környezetvédelmi Főfelügyelőség területi szervei bizzák meg. A 22 megyében és Kijev városban (nem számítanak bele az ideiglenesen megszállt területek) működő állami környezetvédelmi ellenőrzési tevékenység a gazdasági társaságok környezetre gyakorolt hatásának felmérésére, ellenőrzések lefolytatására, az okozott kár mértékének felmérésére és pénzbírság kiszabására, bűncselekmények felderítésére, felelősségre vonás stb. irányul. Ennek alapján kedvező feltételek mellett a környezeti ellenőrzés lényege biztosítani az ésszerű természetgazdálkodást. Figyelembe véve a környezetszennyezettség jelenlegi szintjét felmerül a kérdés, hogy a környezetvédelmi ellenőrzések tevékenysége biztosítja-e az ésszerű természetgazdálkodást, eredményes-e a területi szervek tevékenysége. Ennek ismeretében a további kutatások azon hipotézis megerősítésén vagy cáfolatán alapulnak, hogy a környezetszabályozás képes biztosítani a racionális természetgazdálkodást. Panelregressziós modellező eszközök segítségével hetvenhat modell készült a környezetvédelmi ellenőrzések mutatóiról a légköri levegő, víztestek és hulladékok környezetszennyezettségi szintjére a környezetvédelmi adóbevételek összegére és a környezetvédelmi intézkedésekre gyakorolt hatásának értékelésére. Az értékelés eredményeként megállapításra került, hogy a környezetvédelmi vizsgálatoknak csak néhány teljesítménymutatója képes hozzájárulni az ésszerű természetgazdálkodáshoz. Ez vonatkozik a vízkészletekre (öt vizsgált modellben alátámasztva), a légköri levegőre (csak nyolc tényezőváltozóra vonatkozik), a hulladékra (a hét modell közötti hatást határoztuk meg). Vagyis matematikailag bebizonyosodott, hogy Ukrajnában a környezetvédelmi ellenőrzések tevékenysége nem nevezhető hatékonynak, ezért a korábban felvetett hipotézis cáfolásra került. Mivel a környezetvédelmi felügyelet nem látja el a rá háruló fő feladatokat és funkciókat, felmerül a környezetvédelmi felügyeleti szerv átszervezésének és hatáskörének újraértékelése.

Kulcsszavak: ökológiai ellenőrzés, ésszerű természethasználat, ökológiai hatás, ökológiai jelentés, természeti környezet.

Abstract. Assessment of the state of the natural environment by state authorities is an integral part of ensuring rational nature management. In Ukraine, implementing the function of state environmental control is entrusted to the territorial bodies of the State Environmental Inspection. The activities of state environmental inspections located in 22 regions and the city of Kyiv (excluding temporarily occupied regions) are designed to assess the impact of economic entities on the environment by conducting inspections, assessing the amount of damage caused, imposing fines for detected offenses, holding them accountable, etc. Based on this, in favorable conditions, the essence of environmental control should ensure rational nature management. However, considering the current level of environmental pollution, the question of the efficiency of the activities of environmental inspections in ensuring of the rational nature management is crucial for investigation. Given this, further research is based on testing the hypothesis that environmental control is capable of ensuring rational nature management. Using the Stata panel regression modeling toolbox, seventy-six models were built to assess the impact of indicators of environmental inspections activity on the level of environmental pollution of atmospheric air, water bodies and waste, the corresponding amounts of environmental tax revenues and environmental protection measures. As a result of the assessment, it was determined that only a few actions of environmental inspections are capable of contributing to the rational use of nature. This applies to water

resources (implemented in five studied models), atmospheric air (applies only to eight factor variables), waste (the influence between the seven constructed models is determined). It was mathematically proven that the activity of environmental inspections cannot be called effective, and therefore the previously put forward hypothesis is refuted. At the same time, since the environmental inspection does not perform the main tasks and functions assigned to it, the question arises regarding the need to reorganize such an environmental supervision body and reassess the scope of their powers.

Keywords: ecological control, rational nature use, ecological impact, ecological inspection, natural environment.

Постановка проблеми. На забезпечення збереження довкілля мають вплив різні органи влади, зокрема питаннями раціонального природокористування та охороною довкілля мають займатись такі органи виконавчої влади як: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та землеустрою тощо. Проте, достатній рівень екологічної безпеки, з огляду на коло повноважень, може забезпечити лише Державна екологічна інспекція на яку покладені повноваження державного контролю.

З огляду на те, що стан навколишнього природного середовища погіршується з кожним роком, про, що свідчать результати Огляду стану забруднення навколишнього природного середовища на території України за 2021, 2022 та перше півріччя 2023 років як у розрізі забруднення атмосферного повітря, поверхневих вод та ґрунтів, так і в сукупності [1]. То актуалізується питання, а чи повною мірою робота екологічних інспекцій, зокрема її територіальних органів є ефективною та такою, що здатна забезпечити збереження довкілля, а не лише виконувати свою каральну функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, тематика оцінки ефективності роботи Державної екологічної інспекції не була досліджена у жодній із праць вітчизняних вчених. Тоді як теоретичний аналіз повноважень, завдань, особливостей фінансування досліджувалося у напрацюваннях достатнього кола науковців. Наприклад, Якимчук А. здійснив теоретичний аналіз особливостей функціонування Державної екологічної інспекції [2]. Тоді як Задорожним А. було трактовано яка має бути державна екологічна політика та визначено ті її складові частини, які матимуть позитивний вплив на екологічну безпеку [3]. Але, разом з тим, всі ці та багато інших досліджень несуть лише теоретичний характер, тоді як вже зараз важливо розуміти чи необхідно реформувати діяльність екологічної інспекції, і якщо так, то в яких напрямках її діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вищевикладене виходить, що тематика ефективності роботи екологічних інспекцій та їх практичного впливу на якість довкілля було та залишається актуальним питанням. Враховуючи той факт, що дане питання не було емпірично підтверджене жодним із науковців пропонуємо підтвердити або спростувати

гіпотезу, щодо позитивного впливу результатів діяльності екологічних інспекцій на показники якості довкілля.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у оцінці впливу результатів діяльності територіальних органів екологічних інспекцій на показники якості навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля підтвердження або спростування раніше висунутої гіпотези було зібрано статистичну базу дослідження з даних Державної служби статистики України [4], Державної екологічної інспекції України [5], Статистичного щорічника України [6] та Державної казначейської служби України [7]. Період дослідження складає три роки, а саме 2018, 2019 та 2020 роки по всім нижче визначеним показникам. Так, для оцінювання ефективності роботи екологічних інспекцій було акумульовано кількісні дані роботи їх територіальних органів по 24 областях України та окремо по м.Київ у розрізі атмосферного повітря, водних ресурсів та відходів, зокрема: кількість перевірок, кількість складених протоколів, кількість осіб притягнутих до адміністративної відповідальності, сума штрафів (тис.грн), загальна сума розрахованих збитків (тис.грн), загальна сума претензій пред'явлених (тис.грн) та сума претензій стягнутих (тис.грн). Саме ці сім показників у дослідженні виступають факторними змінними, а результативні змінні були розподілені на три види:

– показники атмосферного повітря – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами та окремими населеними пунктами (тис.т); екологічний податок за викиди в атмосферне повітря (тис.грн) (було отримано шляхом додавання показника екологічного податку за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю та показника екологічного податку за викиди в атмосферне повітря); природоохоронні заходи на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату;

– показники водних ресурсів – кількість звітуючих водокористувачів; забрано із природних водних об'єктів всього; скинуто в поверхневі водні об'єкти зворотних (стічних) вод, (млн.куб.м); надходження від скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти (тис.грн); природоохоронні заходи щодо очищення зворотних вод;

– показники відходів – обсяг утилізованих відходів (тис.т); обсяг спалених відходів (тис.т); обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах (тис.т).

Дані показники були використані на базі програмного забезпечення Stata, шляхом застосування інструментарію панельного регресійного моделювання задля проведення оцінювання залежності діяльності екологічних інспекцій на показники забруднення довкілля.

Дослідження було умовно розподілене на три етапи, де на першому було оцінено вплив результатів діяльності екологічної інспекції щодо порушення норм допустимого рівня забруднення атмосферного повітря на зафіксований рівень

забруднення повітря, суму екологічних надходжень сплачених платниками за викиди в атмосферне повітря та узагальнену суму коштів направлених, з природоохоронною метою, на збереження якості повітря та недопущення змін клімату. Разом з тим, другий і третій етапи будувалися за аналогією, де результатам діяльності екологічних інспекцій у сфері дотримання норм водокористування відповідає рівень забруднення вод, податки отримані за водокористування та їх засмічення і сума природоохоронних заходів направлених на їх відновлення; а результатам діяльності екологічних інспекцій у сфері дотримання норм поводження з відходами відповідає рівень утилізованих та спалених відходів, податки отримані за акумулювання відходів і сума природоохоронних заходів направлених на підвищення обізнаності щодо поводження з відходами тощо.

Таким чином, на першому етапі було оцінено вплив діяльності територіальних екологічних інспекцій розташованих у 24 областях та у м.Києві на рівень забруднення атмосферного повітря (табл.1).

Таблиця 1.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на рівень забруднення атмосферного повітря

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig*
Кількість перевірок	0,022	0,02	1,08	0,281	-0,018	0,062	
Кількість складених протоколів	0,031	0,025	1,28	0,202	-0,017	0,08	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	0,012	0,033	0,35	0,726	-0,053	0,077	
Сума штрафів	0,022	0,082	0,27	0,786	-0,139	0,184	
Загальна сума розрахованих збитків	-0,001	0,000	-1,61	0,107	-0,002	0,000	
Сума претензій пред'явлених	-0,001	0,000	-1,61	0,108	-0,002	0,000	
Сума претензій стягнутих	-0,005	0,002	-3,19	0,001	-0,008	-0,002	***

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; **. 95%, * - 90%

З таблиці видно, що тісний взаємозв'язок (на рівні 99%) спостерігається лише між показником викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та сумою стягнутих претензій. Так, збільшення кількості стягнутих претензій на 1000 грн здатне призвести до скорочення кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря нерухомими об'єктами на 5 тонн. При цьому інші визначені

моделі не можуть характеризувати ефективну роботу екологічної інспекції спрямовану на забезпечення запобігання забрудненню атмосферного повітря.

Далі було оцінено вплив діяльності екологічних інспекцій на суму екологічних надходжень, що надійшли від платників екологічного податку за забруднення атмосферного повітря (табл.2.). Дані показують тісний взаємозв'язок між чотирма моделями, де у трьох моделей значущість коефіцієнта впливу знаходиться на рівні 95%, і в одній моделі – на рівні 99%.

Таблиця 2.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на екологічні податки за забруднення атмосферного повітря

Екологічні податки за забруднення атмосферного повітря	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	119,354	50,268	2,37	0,018	20,831	217,877	**
Кількість складених протоколів	127,573	58,4	2,18	0,029	13,11	242,035	**
Притягнуто до адміністративної відповідальності	82,553	82,977	0,99	0,32	-80,078	245,184	
Сума штрафів	500,629	203,258	2,46	0,014	102,25	899,007	**
Загальна сума розрахованих збитків	-0,034	1,2	-0,03	0,977	-2,387	2,318	
Сума претензій пред'явлених	-0,034	1,199	-0,03	0,977	-2,384	2,315	
Сума претензій стягнутих	4,298	4,413	0,97	0,33	-4,352	12,948	***

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Таким чином, збільшення кількості перевірок, щодо дотримання законодавчих норм збереження та відновлення стану атмосферного повітря здатне підвищити рівень екологічних податкових надходжень, а отже порушується питання наскільки правильно ведеться екологічний облік на підприємствах, чи правильно обліковий персонал обліковує суми нарахованих та сплачених податків до бюджету, а також залишається відкритим питання між відповідністю реальної кількості викидів зі звітними даними по підприємству. Аналогічна ситуація і зі складеними протоколами, очікується що додаткова тисяча протоколів про порушення норм чинного законодавства здатна збільшити суму екологічного податку за забруднення атмосферного повітря на 127573 грн.

При цьому збільшення суми штрафів накладених екологічною інспекцією за порушення законодавства щодо атмосферного повітря призведе до нарощення сум відповідних екологічних податків. Це є свідченням пропорційної залежності,

адже накладені штрафи у разі їх невчасного погашення будуть лише збільшуватись, а значна частка підприємств у разі фіксації реального факту порушення екологічних норм ладні скоріше погасити і суму накладеного штрафу і відповідну суму недоплачених екологічних податків задля збереження інвестиційної привабливості та кількості контрагентів і замовників.

Найбільший статистичний зв'язок прослідковується між показником суми стягнутих претензій за викиди в атмосферне повітря та екологічними податками. Загальна тенденція по даному дослідженню показує, що результати діяльності екологічної інспекції дотримання підприємствами, установами та організаціями законодавства щодо викидів та скидів в атмосферне повітря досить ефективно впливає на суми екологічних податкових надходжень.

Наступним кроком стало дослідження значущості між показниками результатів діяльності екологічних інспекцій та природоохоронними заходами га охорону повітря (табл. 3).

Таблиця 3.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на охоронні заходи для атмосферного повітря

Природоохоронні заходи на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	-92,02	78,364	-1,17	0,24	-245,611	61,571	
Кількість складених протоколів	-22,871	94,695	-0,24	0,809	-208,47	162,729	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	-25,332	124,918	-0,20	0,839	-270,167	219,502	
Сума штрафів	706,148	308,492	2,29	0,022	101,514	1310,782	**
Загальна сума розрахованих збитків	3,576	1,536	2,33	0,02	0,565	6,587	**
Сума претензій пред'явлених	3,565	1,534	2,32	0,02	0,558	6,572	**
Сума претензій стягнутих	8,782	6,034	1,46	0,146	-3,044	20,608	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Позитивний ефект спостерігається між такими моделями:

– збільшення суми штрафів здатне підвищити загальну вартість природоохоронних заходів покликаних компенсувати рівень завданої шкоди атмосферному повітря (збільшення штрафу на 1000 грн збільшить природоохоронні заходи на 106,2 тис.грн);

– підвищення загальної суми розрахованих збитків забезпечить підвищення фінансування природоохоронних заходів (збільшення на 1000 грн слугуватиме збереженню стану атмосферного повітря завдяки природоохоронним заходам на 3,6 тис.грн);

– нарощення сум претензій пред’явлених екологічними інспекторами забезпечить збільшення природоохоронних заходів (з однієї 1000 грн додаткових претензій вартість природоохоронних заходів збільшиться на 3,6 тис.грн).

Відтак, частково можна вважати, що діяльність екологічної інспекції сприяє нарощенню кількості заходів щодо поліпшення, відновлення стану повітря та перешкоджає змінам клімату. У сукупності, діяльність територіальних органів у 24 областях та у м.Київ не свідчать про загальну ефективність їх роботи та позитивний вплив на запобігання забезпечення захисту атмосферного повітря. Звичайно є показники, застосування яких позитивно відображається на кількості викидів та скидів, сумах екологічних податкових надходжень та фінансуванні природоохоронних заходів, проте їх кількість не велика.

На противагу першому етапу дослідження, результати другого етапу оцінюванню роботи екологічної інспекції мають ще нижчу ефективність на забезпечення збереження та відновлення водних ресурсів. Так, спочатку було оцінено, що показники діяльності екологічних інспекцій не мають статистичного впливу на кількість звітуючих водокористувачів (табл.4).

Таблиця 4.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на кількість звітуючих водокористувачів

Кількість звітуючих водокористувачів	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	-0,059	0,11	-0,54	0,592	-0,276	0,157	
Кількість складених протоколів	-0,113	0,129	-0,87	0,382	-0,365	0,14	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	-0,009	0,196	-0,04	0,965	-0,394	0,376	
Сума штрафів	-0,567	1,106	-0,51	0,609	-2,735	1,602	
Загальна сума розрахованих збитків	0,003	0,002	1,52	0,129	-0,001	0,006	
Сума претензій пред’явлених	0,003	0,002	1,52	0,129	-0,001	0,006	
Сума претензій стягнутих	0,002	0,005	0,35	0,723	-0,008	0,012	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Наступним кроком стало оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на забрану кількість води, і знову розрахунки не є статистично значимими (табл.5). Відтак, знову порушується питання

ефективності роботи екологічної інспекції, діяльність якої покликана скорочувати кількість забраної води суб'єктами господарювання з природних об'єктів.

Таблиця 5.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на кількість звітуючих водокористувачів

Забрано із природних водних об'єктів	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	0,235	0,174	1,35	0,178	-0,107	0,576	
Кількість складених протоколів	0,284	0,207	1,37	0,171	-0,122	0,689	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	0,217	0,314	0,69	0,489	-0,398	0,833	
Сума штрафів	1,295	1,768	0,73	0,464	-2,17	4,76	
Загальна сума розрахованих збитків	0,003	0,003	0,97	0,331	-0,003	0,009	
Сума претензій пред'явлених	0,003	0,003	0,98	0,328	-0,003	0,009	
Сума претензій стягнутих	0,003	0,008	0,30	0,764	-0,014	0,019	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

При цьому результати оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на кількість скинутих стічних вод в поверхневі об'єкти (табл.6) свідчать, що з семи показників статистичну значимість має лише показник кількості перевірок (на рівні 90%). Але, збільшення перевірок під керівництвом екологічних інспекторів здатне лише підвищити кількість скинутих стічних вод в поверхневі об'єкти.

З попереднього досвіду тісного взаємозв'язку між діяльністю екологічних інспекцій щодо забезпечення збереження повітря та сумами відповідних екологічних платежів, очікувалось що аналогічні розрахунки щодо водних об'єктів продемонструють схожі результати. Проте, на наш подив, жоден із показників результатів діяльності екологічних інспекцій не є статистично значимим з сумаю податкових надходжень від скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти (табл.7). Відтак, постає питання чи ефективно працюють у цьому напрямку територіальні органи екологічних інспекцій, адже в результаті їх перевірок, наприклад, сума накладених штрафів за 2020 рік сягає більш як 681 тис.грн, а загальна сума завданих збитків водним ресурсам 102200,0 тис.грн за відповідний рік. За логікою, дані показники мають пропорційно відобразитись на сумах екологічних надходжень, а у разі відсутності цього постає питання чи виконує екологічна інспекція своїй основні завдання, зокрема це стосується негайного розв'язання природоохоронних проблем.

Таблиця 6.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на кількість скинутих вод в поверхневі водні об'єкти зворотних (стічних) вод

Скинуто в поверхневі водні об'єкти зворотних (стічних) вод	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	0,067	0,037	1,81	0,07	-0,006	0,139	*
Кількість складених протоколів	0,059	0,045	1,32	0,187	-0,029	0,147	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	-0,017	0,068	-0,26	0,798	-0,151	0,116	
Сума штрафів	0,075	0,383	0,20	0,845	-0,676	0,826	
Загальна сума розрахованих збитків	0,000	0,001	-0,37	0,714	-0,001	0,001	
Сума претензій пред'явлених	0,000	0,001	-0,36	0,72	-0,001	0,001	
Сума претензій стягнутих	0,002	0,002	0,90	0,368	-0,002	0,005	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Таблиця 7.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на податкові надходження від скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти

Надходження від скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	-0,591	1,529	-0,39	0,699	-3,587	2,405	
Кількість складених протоколів	1,109	1,81	0,61	0,54	-2,439	4,657	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	1,159	2,736	0,42	0,672	-4,203	6,521	
Сума штрафів	-3,7	15,591	-0,24	0,812	-34,257	26,857	
Загальна сума розрахованих збитків	-0,032	0,026	-1,23	0,217	-0,082	0,019	
Сума претензій пред'явлених	-0,033	0,026	-1,25	0,21	-0,083	0,018	
Сума претензій стягнутих	-0,004	0,072	-0,06	0,954	-0,144	0,136	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Далі було оцінено вплив результатів діяльності територіальних екологічних інспекцій на показник очищення зворотних вод (табл.8). більшість побудованих моделей є статистично значимими, зокрема три з п'яти моделей можуть похизуватися значимістю на рівні 99%, а інші є значимим на рівні 90%. Так, підвищення кількості перевірок та, як наслідок, кількості складених протоколів про порушення законодавства щодо водокористування підвищує показник очищення зворотних вод. На додаток до цього на очищення зворотних вод збільшується і внаслідок збільшення осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, сум штрафів та сум пред'явлених претензій. Відтак, у цьому аспекті можна вважати, що екологічна інспекція ефективно працює на забезпечення збереження якості зворотних вод.

Таблиця 8.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник очищення зворотних вод

Очищення зворотних вод	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	402,259	74,768	5,38	0,000	255,718	548,801	***
Кількість складених протоколів	413,932	94,251	4,39	0,000	229,203	598,662	***
Притягнуто до адміністративної відповідальності	307,585	170,191	1,81	0,071	-25,983	641,154	*
Сума штрафів	1579,621	943,542	1,67	0,094	-269,688	3428,929	*
Загальна сума розрахованих збитків	0,807	1,499	0,54	0,59	-2,13	3,744	
Сума претензій пред'явлених	0,478	1,511	0,32	0,752	-2,484	3,44	
Сума претензій стягнутих	14,604	5,316	2,75	0,006	4,186	25,022	***

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Таким чином, узагальнений аналіз отриманих результатів оцінювання показав, що результати роботи органів екологічної інспекції не мають впливу забезпечення збереження водних ресурсів, окрім показника очищення зворотних вод, а отже діяльність екологічної інспекції у цьому напрямку не можна назвати ефективною.

Третім етапом дослідження стало оцінювання впливу результатів діяльності територіальних органів екологічної інспекції розташованих у 24 областях та у м. Київ на кількість відходів, суму екологічних податкових платежів акумульованих за поводження з відходами суб'єктами господарювання та природоохоронні заходи. Відтак, у таблиці 9 відображені результати оцінювання діяльності екологічних інспекцій на обсяг утилізованих відходів. Результати показують, що підвищення кількості складених протоколів екологічною інспекцією здатне

підвищити обсяг утилізованих відходів, при тому, що накладання штрафу на додаткову тисячу гривень забезпечить підвищення обсягу утилізації на 4,4 тис.т, що підтверджується високий коефіцієнтом значимості (на рівні 99%).

Таблиця 9.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник обсягу утилізованих відходів

Обсяг утилізованих відходів	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	0,827	0,655	1,26	0,207	-0,457	2,11	
Кількість складених протоколів	0,959	0,451	2,13	0,033	0,076	1,843	**
Притягнуто до адміністративної відповідальності	0,809	0,528	1,53	0,125	-0,226	1,844	
Сума штрафів	4,403	1,151	3,83	0,000	2,148	6,658	***

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

У результаті оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на обсяг спалених відходів видно, що результати по кожній із моделей не є статистично значимими, а отже діяльність екологічної інспекції у забезпеченні збільшення кількості спалених відходів не є ефективною (табл.10).

Таблиця 10.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник обсягу спалених відходів

Обсяг спалених відходів	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	-0,006	0,014	-0,43	0,669	-0,034	0,022	
Кількість складених протоколів	-0,003	0,01	-0,31	0,755	-0,022	0,016	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	0,002	0,011	0,16	0,873	-0,021	0,024	
Сума штрафів	0,009	0,025	0,34	0,732	-0,041	0,058	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Оцінюючи вплив результатів діяльності екологічних інспекцій на обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях видно, що з чотирьох моделей статична значимість є лише в одній (на рівні 90%) (табл.11). Так, збільшення штрафів на 1000 грн призведе до підвищення обсягу видалених відходів у спеціальних місцях на 35,1 тис.т. Відповідаючи на питання чи ефективно екологічна інспекція працює у цьому напрямку то відповідь – ні, проте, взаємозв'язок хоча б між однією моделлю є свідченням того, що їх роботу можна

удосконалити, що у майбутній перспективі здатне забезпечити збереження довкілля.

Таблиця 11.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник обсягу видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах

Обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	7,939	11,573	0,69	0,493	-14,743	30,622	
Кількість складених протоколів	3,258	7,894	0,41	0,68	-12,214	18,731	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	5,667	9,18	0,62	0,537	-12,325	23,659	
Сума штрафів	35,083	20,67	1,70	0,09	-5,429	75,596	*

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Також в результаті розрахунків було визначено, що показник екологічних надходжень від розміщення відходів не здатен збільшитись чи зменшитись в результаті діяльності органів екологічної інспекції, про що свідчить відсутність взаємозв'язків між моделями відображеними у таблиці 12. Це знову порушує питання ефективності діяльності органів екологічного нагляду та контролю.

Таблиця 12.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник екологічних надходжень від розміщення відходів

Екологічні надходження від розміщення відходів	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	7,964	14,25	0,56	0,576	-19,965	35,893	
Кількість складених протоколів	-2,957	9,793	-0,30	0,763	-22,151	16,238	
Притягнуто до адміністративної відповідальності	1,699	11,699	0,15	0,885	-21,231	24,628	
Сума штрафів	-10,766	26,032	-0,41	0,679	-61,789	40,256	

* Sig - значимість коефіцієнта впливу, *** - 99%; ** - 95%, * - 90%

Далі було оцінено впливу результатів діяльності екологічних інспекцій на показник природоохоронних заходів покликаних налагодити управління, перевезення, сортування та оброблення відходів (табл.13).

Таблиця 13.

Узагальнююча таблиця оцінювання впливу показників діяльності екологічних інспекцій на показник природоохоронних заходів щодо поводження з відходами

Поводження з відходами	Коефіцієнт впливу	Стандартна похибка	Z	P> z	Нижні 95%	Верхні 95%	Sig
Кількість перевірок	392,82	152,99	2,57	0,01	92,966	692,674	**
Кількість складених протоколів	343,095	84,586	4,06	0,00	177,31	508,881	***
Притягнуто до адміністративної відповідальності	304,507	109,762	2,77	0,006	89,377	519,637	***
Сума штрафів	1034,566	216,137	4,79	0,000	610,945	1458,187	***

Було визначено, що прослідковується статистична значимість всіх змінних, зокрема: підвищення кількості перевірок та складених в результаті них протоколів, осіб притягнутих до відповідальності і нарощення сум накладених та стягнутих штрафів забезпечує збільшення показника природоохоронних заходів щодо поводження з відходами. Таким чином, діяльність екологічних інспекцій у цьому напрямку є ефективною та здатна запобігти забрудненню навколишнього природного середовища.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в результаті панельного регресійного моделювання було визначено, що діяльність територіальних органів екологічних інспекцій не можна назвати ефективною у всіх напрямках, а відтак такою що позитивно відображається на стані довкілля (як це має бути у відповідності до основних завдань та функцій інспекції). Проте, було визначено, що деякі дії екологічної інспекції все-таки сприяють збереженню довкілля, зокрема, що стосується:

- атмосферного повітря – збільшення сум претензій стягнутих забезпечує скорочення забруднення атмосферного повітря; екологічні перевірки, складені протоколи, суми штрафів на пред'явлені претензії забезпечують нарощення кількості екологічних податкових надходжень за забруднення атмосферного повітря; суми штрафів, претензій та сукупність збитків здатні підвищити кількість природоохоронних заходів на охорону повітря;

- водних ресурсів – діяльність екологічних інспекцій підвищує показник очищення зворотних вод майже по всім факторним змінним;

- відходів – складені протоколи, суми накладених та стягнутих штрафів забезпечують утилізацію відходів; збільшення штрафів здатне підвищити обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях; тоді як на показник

природоохоронних заходів мають вплив всі факторні змінні діяльності екологічних інспекцій.

Отже, нами було вперше проведено оцінювання впливу результатів діяльності органів екологічної інспекції на забезпечення збереження довкілля, результати яких показали, що таку діяльність не можна назвати ефективною у сукупності. Деякі дії справді, здатні позитивно впливають на стан природного середовища, а отже над видами перевірок та колом повноважень екологічних інспекцій потрібно працювати задля забезпечення збереження та відновлення екології.

Дослідження виконане в межах НДР «Демінізація та регуляторна ефективність екологічного оподаткування: оптимізаційне моделювання для забезпечення національної безпеки та раціонального природокористування» (№ д/р 0122U000777).

Список використаних джерел

1. Стан забруднення природного середовища на території України. *Головна*. URL: <http://cgo-sreznevskyi.kyiv.ua/uk/diialnist/khimichne-zabrudnennia/8-materialy-na-glavnoj/171-stan-zabrudnennya-prirodnogo-seredovishcha-na-teritoriji-ukrajini> (дата звернення: 07.11.2023).
2. Якимчук А. Державна екологічна інспекція у структурі державного управління збереження біорізноманіття в Україні. *Науковий вісник*. №12, 2013. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26815/jakymchuk.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).
3. Задорожний А. Організаційно-правовий механізм захисту довкілля як яскладова національної безпекової політики України. Міжнародний судовий форум «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав». Київ. 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf (дата звернення: 07.11.2023).
4. Державна служба статистики України. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.11.2023).
5. Державна екологічна інспекція України. *Державна екологічна інспекція України*. URL: <https://www.dei.gov.ua/> (дата звернення: 07.11.2023).
6. Статистичний щорічник України за 2021 рік. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf (дата звернення: 07.11.2023).
7. Головна. *Головна | Державна казначейська служба України*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 07.11.2023).

References

1. Stan zabrudnennia pryrodnoho seredovyshcha na terytorii Ukrainy. Holovna. URL: <http://cgo-sreznevskyi.kyiv.ua/uk/diialnist/khimichne-zabrudnennia/8-materialy-na-glavnoj/171-stan-zabrudnennya-prirodnogo-seredovishcha-na-teritoriji-ukrajini> (data zvernennia: 07.11.2023).
2. Iakymchuk A. Derzhavna ekolohichna inspektsiia u strukturi derzhavnoho upravlinnia zberezhenia bioriznomanittia v Ukraini. Naukovyi visnyk. №12, 2013. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26815/jakymchuk.pdf> (data zvernennia: 07.11.2023).
3. Zadorozhnyi A. Orhanizatsiino-pravovi mekhanizm zakhystu dovkillia yak yaskladova natsionalnoi bezpekovoї polityky Ukrainy. Mizhnarodnyi sudovi forum «Sudovi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav». Kyiv. 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf (data zvernennia: 07.11.2023).
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 07.11.2023).

5. Derzhavna ekolohichna inspektsiia Ukrainy. Derzhavna ekolohichna inspektsiia Ukrainy. URL: <https://www.dei.gov.ua/> (data zvernennia: 07.11.2023).
6. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2021 rik. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf (data zvernennia: 07.11.2023).
7. Holovna. Holovna | Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. URL: <https://www.treasury.gov.ua/> (data zvernennia: 07.11.2023).

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-134-143

УДК 35:005.591(477)

Євген СИДОРЕНКО

науковий співробітник
ННЦ «Інститут аграрної економіки»,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7574-2434

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Під час глобальної цифрової трансформації усіх галузей суспільства набуває актуальності використання у муніципальному управлінні і органах місцевого самоврядування сучасних цифрових технологій. Швидкими темпами іде розбудова цифрової інфраструктури, надається доступ до швидкісного широко смужового та бездротового інтернету, бо його відсутність утворює цифрове відставання, що у свою чергу, веде до нерівності людей, та як наслідок, порушенню прав і свобод людини. Іде еволюція від інформатизації і електронного урядування до глобальної цифрової трансформації та управління на платформі штучного інтелекту (ШІ) та використання Big data (великих баз даних). Метою роботи є дослідження основних завдань, і що необхідно зробити для успішної цифрової трансформації на місцях та впровадження цифровізації в муніципальне управління. Визначено та проаналізовано три найважливіші завдання, які уповільнюють процес цифрової трансформації на місцевому рівні. Для кожної з яких потрібен свій особливий підхід вирішення в політиці цифровізації. До них відносяться: відсутність вмотивованих фахівців на місцях, які можуть і хочуть працювати у цифровій трансформації, існуюча комунікація між центральною владою та органами на місцях сильно бюрократизована, мала кількість поширення успішних впроваджень для інших громад. Проведено узагальнення досвіду успішних прикладів цифровізації і виокремленні чинники які привели до успіху. Це такі чинники як: наявність цифрової стратегії, тому що важливо розуміти потреби користувачів та орієнтуватися на попит; забезпечення доступу до інфраструктури технологій, бо необхідно застосовувати цифрові технології, які відповідають за стандарти, безпеку, технологічні та технічні можливості; забезпечення розвитку цифрової культури, навичок та потенціалу, знайти розумних операторів та менеджерів даних, забезпечення взаємодії та утворення співтовариства, надавати послуги які потрібні певному користувачу. Зроблено висновок що цифрова трансформація місцевих органів управління виводить на новий рівень прозорість та ефективність муніципального самоврядування.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифровізація, цифрові технології, місцеве самоврядування, муніципальне управління, розвиток громад.

JEL Classification: L 63, L 86, O 33, R 58

Absztrakt. A társadalom minden szektorát érintő globális digitális átalakulás során egyre inkább előtérbe kerül a modern digitális technológiák alkalmazása az önkormányzati közigazgatásban és a helyi önkormányzati szervezetekben. A digitális infrastruktúra rohamos ütemben fejlődik, biztosított a hozzáférés a nagy sebességű szélessávú és vezeték nélküli internethez, mert hiánya digitális lemaradást okoz, ami viszont egyenlőtlenséghez vezet az emberek között, és ennek következtében az emberi- és szabadságjogok megsértéséhez. Ezen kérdéskör evolúciója az informatizációtól és az elektronikus kormányzástól a mesterséges intelligencia (AI) és a Big Data használatán alapuló globális digitális átalakulásig és menedzsmentig terjed ki. A munka célja, hogy megvizsgálja a fő akadályokat, és azt,

hogy mit kell tenni a sikeres digitális átalakulás és a digitalizáció megvalósítása érdekében az önkormányzati közigazgatásban. Feltárássra és elemzésre került a három legfontosabb akadály, amely lassítja a helyi szintű digitális átalakulás folyamatát. Ezek mindegyike megköveteli a sajátos megoldási megközelítést a digitalizációs politikában. Ilyenek a következők: hiányoznak a motivált, a digitális átalakulásban dolgozni tudó és akaró szakemberek a helyszíneken; a központi kormányzat és az önkormányzatok közötti kommunikáció erősen bürokratizált és a sikeres megvalósításokat kevéssé terjesztik más közösségekbe. Összefoglalásra került a digitalizálás sikeres példáinak tapasztalata és külön ki lettek emelve a sikerhez vezető tényezők. Ezek a következők: digitális stratégia megléte (fontos megérteni a felhasználók igényeit és a keresletre összpontosítani); technológiai infrastruktúrához való hozzáférés biztosítása (mert szükséges a szabványokért, a biztonságért, a technológiai és műszaki képességekért felelős digitális technológiák alkalmazása); a digitális kultúra, készségek és potenciál fejlesztésének biztosítása; értelmes üzemeltetők és adatkezelők felkutatása; interakció és közösségformálás biztosítása; egy bizonyos felhasználó számára szükséges szolgáltatások biztosítása. Megállapítást nyert, hogy az önkormányzati szervek digitális átalakulása az önkormányzati szervek átláthatóságát és hatékonyságát hozza magával és ezáltal a kistérség új szintet lép.

Kulcsszavak: digitális átalakulás, digitalizáció, digitális technológiák, helyi önkormányzat, önkormányzati gazdálkodás, közösségfejlesztés.

Abstract. During the global digital transformation of all sectors of society, the use of modern digital technologies in municipal administration and local self-government bodies is gaining relevance. Digital infrastructure is being developed at a rapid pace, access to high-speed broadband and wireless Internet is provided, because its absence creates a digital lag, which in turn leads to inequality among people and, as a result, to the violation of human rights and freedoms. There is an evolution from informatization and electronic governance to global digital transformation and management on the platform of artificial intelligence (AI) and the use of Big data. The purpose of the work is to investigate the main obstacles and what needs to be done for successful digital transformation on the ground and the implementation of digitalization in municipal administration. The three most important obstacles that slow down the process of digital transformation at the local level have been identified and analyzed. Each of which requires its own special solution approach in digitalization policy. These include: the lack of motivated specialists on the ground who can and want to work in digital transformation, the existing communication between the central government and local authorities is highly bureaucratized, and there is little dissemination of successful implementations to other communities. The experience of successful examples of digitization has been summarized and the factors that led to success have been singled out. These are factors such as: having a digital strategy, because it is important to understand the needs of users and focus on demand; providing access to technology infrastructure, because it is necessary to apply digital technologies that are responsible for standards, security, technological and technical capabilities; ensuring the development of digital culture, skills and potential, finding smart data operators and managers, ensuring interaction and forming a community, providing services that a specific user needs. It was concluded that the digital transformation of local government bodies brings the transparency and efficiency of municipal self-government to a new level.

Key words: digital transformation, digitalization, digital technologies, local self-government, municipal management, community development.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація місцевого самоврядування – це один з пріоритетів українського уряду. Цей процес означає перехід від інформаційного до цифрового суспільства [1]. Глобальна пандемія COVID-19 пришвидшила розуміння необхідності цифровізації, та зробила її потужним напрямом розвитку в державному і муніципальному управлінні.

Одні з перших програм «електронного урядування» почали діяти у 2017 році в процесі реалізації програми електронного урядування (Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні, 2017) [2]. У 2018 була схвалена Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства (Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України, 2018) [3]. Вона передбачала, що значна частина комунікації громадян і комерційних організацій з державними та муніципальними органами повинна, перейти у цифровий вигляд. У 2019 році з'явився проект «Держава в смартфоні». Перехід послуг, які надає держава, у онлайн режим та діджиталізація процесів також передбачена в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС [4], Державною стратегією регіонального розвитку [5], Економічною стратегією та у планах профільних міністерств. Всі сплановані дії мають на меті значно спростити взаємодію між громадянами, бізнесом та державою.

Відбувається розвиток і широке впровадження 4G мобільного та широко смугового оптико-волоконного швидкісного інтернету, тому що його відсутність утворює нерівність людей у доступі до можливості користуватися цифровими технологіями та обмежує права і свободи людини.

Міністерство цифрової трансформації планує до 2024 року забезпечити 100% надання публічних послуг у цифровому форматі [6]. У деяких об'єднаних територіальних громадах вже є ефект від цифровізації. В них вже працює електронний документообіг, є своя web сторінка з рішеннями на кшталт «електронної громади», що вирішує широкий спектр управлінських задач. Канали комунікації та зворотного зв'язку муніципальної влади з жителями громади зазнали цифрової трансформації. Значний обсяг звернень громадян вже перейшов у месенджери і його частка з плином часу буде тільки збільшуватися. Буденною нормою для багатьох офіційних осіб з керівництва громад стало ведення власних сторінок у Facebook та Twitter. Також одним із напрямів є моніторинг локальних груп, де мешканці обговорюють те що їх хвилює. На даний час вже є програми які автоматизують цей моніторинг, фіксують головні проблеми і приймають по ним швидкі рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «цифровізація» є відносно новим в науковій літературі та управлінській практиці. Переважною мірою воно почало активно використовуватися наприкінці ХХ століття. Так О. Карпенко висловлює думку, що цифрові технології, на відмінність від інформаційних або електронних, докорінно трансформують не тільки засоби комунікації держави та суспільства, а також і свідомість (підсвідомість) громадян, які зазнавши впливу цифрових трансформацій створюють нове цифрове суспільство [7]. Інформаційні технології колись були об'єктом впровадження інформатизації, а зараз цифрові технології є об'єктом цифровізації. Рух від «інформаційного» до «цифрового» суспільства є невідворотним етапом еволюції інноваційного прогресу, першочергово у економіці і публічному управлінні.

Українські та зарубіжні дослідники приділяють цій темі все більше уваги. У монографії за редакцією О. Карпенка була розгорнуто описана історія цифровізації в Україні, окреслені сучасні підходи до визначення понять,

запропоновані шляхи та прогнози подальшої цифрової трансформації у різних сферах функціонування громад [7]. Акцентом уваги в дослідженнях І. Лопушинського [8] були законодавчі акти, міжнародні договори та програмні документи щодо реалізації політики цифровізації у сфері публічного управління в Україні та сучасні наукові підходи до цифровізації державного управління. Різні аспекти цифровізації публічного управління в Україні були розкриті колективом авторів за редакцією Куйбіди [9]. Проблеми, які стоять на шляху цифровізації в Україні, досліджувалися Міністерством цифрової трансформації за підтримки Інституту Маліка (Швейцарія) [10]. Цифровізація соціального забезпечення досить активно вивчається науковими колами у Європі, і її напряму пов'язують з роботою органів місцевого самоврядування. Такі автори як Шоу (Schou) і Порс (Pors) зазначають, що, якщо громадяни хочуть отримати добробут, то їм необхідно змінюватися, тому що використання онлайн технологій зазвичай подається у вигляді самообслуговування. У дослідженні вказується, що територіальні агентства цифровізації соціального забезпечення також підтримують вже існуючі прошарки соціальної нерівності і посилюють їх, вже утворюючи нові форми цифрової нерівності [11]. Дослідники Бреннен (Brennen) і Крейс (Kreiss) пишуть про діджиталізацію, як про засіб трансформації багатьох ділянок соціального життя навколо нових видів комунікації і медіапростору. Під час трансформації від аналогових технологій до цифрових, комунікація з роботодавцями, органами місцевого самоврядування та і просто між людьми стають цифровими [12]. Науковці Елдінг (Elding) і Морріс (Morris) розглядають цифрову трансформацію як систему чинників, які мають вплив на економічні показники, такі як продуктивність праці, конкуренцію, зайнятість населення та взаємодію з різними установами і управлінням [13].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є визначення основних завдань на шляху цифровізації місцевого самоврядування та цифрової трансформації муніципального управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лідером у цифровізації регіонів є Міністерство цифрової трансформації України. Воно запровадило для України нову посаду — CDTO (Chief Digital Transformation Officer), що у перекладі означає заступник з питань цифрової трансформації. Починаючи з 2020 року ці посади з'явилися у всіх міністерствах, а під кінець того ж року вже почали з'являтися заступники голів ОДА з питань цифровізації. Амбітна мета міністерства — це реалізація концепції «25-38-1400»: де 25 це заступники голів ОДА, 38 CDTO у містах з великою кількістю населення і 1400 фахівців з цифровізації у громадах. Головне завдання людини на цій посаді — створення основної цифрової інфраструктури: проведення мережі інтернет, утворення ЦНАП, підписання та зберігання документів в електронному вигляді, надання цифрових послуг, запровадження успішних цифрових проєктів у сфері освіти, медицини, інфраструктурі та економіці. Громадам зараз важливо навчитися збирати про себе достовірні дані, адже без цього неможливо набути впевненості у правильності прийнятих рішень.

В Міністерстві розвитку громад та територій України, була затверджена Стратегія регіонального розвитку [18] терміном на 7 років, де значна увага сконцентрована на питаннях цифрової трансформації. Нині іде процес формування регіональних стратегій, та створюються регіональні програми по цифровізації. Завдяки співробітництву з Програмою «U-LEAD з Європою» [14] створюється інструмент, який дасть змогу зробити ці стратегії інтерактивними і розмістити їх на одному сайті. Передбачається, що такий інструмент дозволить орієнтуватися на показники, які будуть розміщені в усіх стратегіях, та програмах до проектів, для розуміння впливу певного проекту на виконання цілей, які зазначені у стратегіях. Усі ці процеси посилює Офіс регіонального розвитку [15]. Основне завдання офісу – створення та поширення бази передового досвіду розвитку цифровізації в регіонах. Досліджується, яким саме чином певна успішна громада прийшла до змін, зрозуміти всю парадигму цих трансформацій, виходячи від того, якою була сформульована проблема, який був застосований організаційний підхід, процеси, нормативно-правові акти, рішення місцевих рад та, звичайно, ІТ -інструменти.

Рішення, яке вибудовується у громаді, має чітко відповідати можливостям цієї громади. Наступний важливий момент це інтеграція рішень: чим більш однотипні рішення застосовують на місцях, тим потім легше адаптувати нові допоміжні рішення, що, в свою чергу, забезпечує швидший процес ухвалення рішень на основі даних.

Запорукою ефективної цифровізації є синхронізація зусиль на усіх вертикалях: на рівні сільських громад, місцевої та центральної влади. Необхідно, щоб СДТО на нижчих рівнях знали, що і як саме роблять центральні органи виконавчої влади для того, щоб унеможливити дублювання процесів та приготуватися, що ці інструменти будуть незабаром і у них.

У результаті дослідження визначені три головні завади, які уповільнюють цифровізацію на Україні.

— Відсутність на місцях фахово підготовлених людей, які можуть і хочуть працювати у цифровій трансформації. Вирішувати цю проблему можна шляхом підготовки потрібних спеціалістів. Щоб знайти таких людей у громадах Міністерство взяло у підрядчики громадську організацію Lift: Digital, спеціалізація якої - пошук осіб з цифровими навичками у регіонах. Організація «Lift: Digital» [16] залучає до колаборації менеджерів проектів, менеджерів з комунікацій, графічних дизайнерів, менеджерів з розвитку, мережевих адміністраторів, аналітиків та інших дотичних до ІТ фахівців. Цей проект таргетований на людей, які хочуть працювати у сфері цифрових перетворень, і пропонує їм посади.

— Взаємодія між органами центральними влади та місцевого самоврядування наразі є сильно бюрократизована. Вирішення цього питання полягає у аналізі процесів взаємодії, їх спрощенні, та усуненню тих з них, які визначаються як необов'язкові. Міністерство цифрової трансформації у колаборації з Програмою U-LEAD з Європою проводить дослідження потреб у цифровій трансформації у

125 громадах. Результати дослідження допоможуть зрозуміти поточний стан справ у цих громадах.

— Комунікація успішних кейсів. Тобто ті громади які досягли успіху у цифровій трансформації можуть передавати досвід іншим громадам, але про їх успіхи повинні знати усі. Один із вдалих проєктів — це досвід Digital Cherkasy. Йому вдалося поєднати роботу донорів та бізнесу, область та місто по темі цифрової трансформації. За цей час проєктний офіс «Digital Cherkasy» взяв участь у розробці стратегії цифровізації області, долучився до концепції цифрової грамотності міста та області, а також до інших пілотних проєктів, на кшталт підключення безкоштовного бездротового швидкісного інтернету у лікарнях, запровадження телемедицини, трьохвимірні віртуальні тури разом з Google по найцікавішим туристичним об'єктам. На завершальному етапі узгоджується концепт проєкту Smart вулиці[10].

Узагальнення досвіду успішних прикладів цифровізації в регіональному управлінні та місцевому самоврядуванні дало нам підстави визначити найбільш суттєві чинники, що сприяли зазначеному:

— Наявність цифрової стратегії. Важливо розуміти потреби користувачів та орієнтуватися на попит. Визначений рівень готовності, дає змогу розробити для громади рекомендації про те, як вона має діяти, де пройти навчання з підвищення кваліфікації та які способи підтримки можливо задіяти. Треба скласти дорожню карту цифрової трансформації від існуючого до найсучаснішого рівня цифровізації.

Необхідно сприяти доступу до якісного навчання та дорадчих послуг, а також шукати ресурси та фінансову підтримку. Місцева влада має використовувати свої напрацювання та координувати діяльність з мережею інноваційних центрів, систем і засобів для просування цифрової трансформації.

— Забезпечення доступу до інфраструктури технологій. Громаді необхідно застосовувати цифрові технології, які відповідають за стандарти, безпеку, технологічні та технічні можливості. Інколи найкращий результат дають звичайні прості рішення. Для прикладу можна привести австрійську систему даних про видатки. Вона була створена у 2013 році та має інформацію про видатки всіх громад у цій країні від 2010 року. Мери усіх міст, просто за логіном можуть безкоштовно зайти у цю систему, і завантажувати потрібну інформацію[19].

— Забезпечення розвитку цифрової культури, навичок та потенціалу.

Громадам необхідно піднімати на вищий рівень вміння працювати у цифровому середовищі у своїх мешканців та працівників. Це дасть змогу ефективно використовувати сучасні цифрові інструменти та стимулювати розвиток інноваційної культури у суспільстві. Постійне навчання, організація освіти цифровим технологіям, залучення до співпраці зацікавлених сторін у перспективних проєктах та цифрових ініціативах – це ті напрями, які необхідно проробляти та брати під патронат.

— Знайти розумних операторів та менеджерів даних. Збирання, адміністрування та використання даних громадою у потрібних інструментах – це основні етапи цифровізації. Можна розглянути як один із варіантів

адміністрування інформації — «кооперативи даних». Це відносно нова форма колаборації, де усі хто бере участь дають доступ до своїх даних та інформаційних можливостей для утворення ефекту колективного впливу. Такі «кооперативи даних» не вимагають реєстрації чи юридичного оформлення. Це просто неформальний вид співпраці для обміну інформацією. Звичайно мають місце певні бізнес наслідки, проте суспільство та державний сектор також отримують від цього неабиякий зиск. Один з успішних прикладів адміністрування даними в Україні — є додаток, якій використовує дані, що збираються у користувачів, і призначений для визначення комфортного місця для життя «CityScale»[17]. Розробники «CityScale» помітили, що нема необхідної кількості даних у вільному доступі в межах локального рівня, і тому вирішили залучити користувачів до збору даних на платформі. Вони мають змогу вимірювати рівень забрудненості повітря, перевіряти рівень гучності та звукових шумів на території всієї країни. Цю інформацію можна передивитися, та відсортувати за потрібними параметрами. Цей портал дуже інформативний для іноземців, які бажають відкрити свої фірми в Україні.

— Забезпечення взаємодії та утворення співтовариства. Громаді не варто обмежуватися лише управлінням планування та виконанням цих планів, тому що публічний та загальний підхід створює умови для інновацій, та сталого розвитку. Цифровізація робить можливими нові шляхи взаємодії — спільне планування бюджету де приймають участь усі хто цього бажає, електронні петиції, електронне голосування тощо. У кожній громаді обов'язково має бути людина яка буде займатися промоцією цифрової трансформації. Цією людиною може бути якісь відомий місцевий блогер, журналісти, громадська організація чи місцевий бізнесмен. Головне тут бажання працювати та мати вплив на місцеве населення.

— Надавати послуги які потрібні певному користувачу. Громада має працювати на користь своїх мешканців, а цифрові послуги роблять це доступнішим. Потрібно визначити, які послуги можна цифровізувати і розробити їх структуру. Цими послугами зможуть користуватися тільки якщо користувачі будуть вміти їх використовувати, а цифрові послуги місцевих та центральних органів влади будуть активно рекламуватися населенню.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поняття «цифровізація» та «цифрова трансформація» є спорідненими і використовуються усюди. У бізнес процесах цифрова трансформація проходить швидкими темпами, а у муніципальному управлінні цифровізація йде поступово та поетапно. Нова технологія адаптується та постійно вдосконалюється, співробітники навчаються використовувати нові цифрові інструменти, а організаційна культура еволюціонує від ручних процесів до сучасних цифрових систем. Цифровізація — це не просто модна та абстрактна данина часу, а реальна можливість максимально пришвидшити та зробити прозорою комунікацію між органами управління територіальних громад та мешканцями.

Успіх та швидкість цифрової трансформації пов'язані з багатьма чинниками. Серед найважливіших виділимо такі: вивчення наявних технічних засобів та найбільш поширених запитів у громадах, наявність цифрової стратегії, навчання

цифровим інструментам та наявність професійних відповідальних осіб у регіонах, присутність мотивації до освоєння нових навичок та розвитку завдяки поширенню досвіду успішних впроваджень. З усіх ділянок публічного управління як раз муніципальні органи можуть мати найбільший профіт від цифрової трансформації, а саме: заміна паперових процесів сприяє підвищенню ефективності та продуктивності праці; зберігання документів у хмарі, де вони захищені від кібер- та фізичних загроз; широка мережа бездротового інтернету та мобільних пристроїв дає змогу працівникам отримати доступ до потрібних даних та оновити їх у будь-який час із будь-якого робочого місця. Послуги мешканцям громад можуть надаватися більш швидко і прозоро. Також важливо що цифровізація буде сприяти покращенню відносин з мешканцями громад, які швидко звикають до негайних цілодобових послуг як до стандартної комунікації клієнта з постачальником послуг.

Список використаних джерел

1. Квітка, С. Цифрові трансформації як сучасний тренд періодичного циклу розвитку суспільства. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 131–134. <http://doi.org/10.36.030/2664-3618-2020-si-131-134>
2. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text>
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text>
4. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
6. Цілі до 2024 року. Міністерство цифрової трансформації – URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>
7. Цифрове врядування : монографія / О. В. Карпенко, Ж. З. Денисюк, В. В. Наместнік [та ін.] ; за. ред. О. В. Карпенка. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. 336 с.
8. Лопушинський І.В. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2018, №2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/20.pdf.
9. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійнокатегоріального апарату. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління». 2018, № 1. С. 5–11.
10. Потенціал цифрової трансформації у громадах України <https://voxukraine.org/potentsyal-tyfrovoy-transformatsyy-v-obshhynah-ukrayny>
11. Schou, J. & Pors, (2019) A Digital by default? A qualitative study of exclusion in digitalised welfare. Social policy & administration. 53 (3). pp. 464 - 477. <https://doi.org/10.1111/spol.12470>
12. Brennen, J. S., Kreiss, D. Digitalization. In The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/action/showCitFormats?doi=10.1002%2F9781118766804.wbiect111>.
13. Elding C., Morris R. Digitalisation and its impact on the economy: insights from a survey of large companies. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2018/html/ecb.ebbox201807_04.en.html

14. U-LEAD з Європою <https://u-lead.org.ua/media?tab=analytics>
15. Офіс підтримки реформ Мінрегіону <https://www.minregion.gov.ua/about/ofis-pidtrymky-reform-minregionu/>
16. Lift: Digital <https://lift.net.ua/>
17. «CityScale» <https://www.cityscale.com.ua/index.htm>
18. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2020/10/22/POSTANOVA_KMU_695_DSRR_2027.pdf
19. Austria Launches Budget Transparency Portal <https://internationalbudget.org/austria-launches-budget-transparency>

References

1. Kvitka, S. (2020) Tsyfrovi transformatsiyi yak suchasnyy trend periodychnoho tsykladu rozvytku suspil'stva. [Digital transformations as a modern trend of the periodic cycle of social development], Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. Spetsvypusk [Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Special issue]. Kyiv [in Ukrainian].
2. On the approval of the Concept of the development of e-governance in Ukraine. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 20, 2017 No. 649-p Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text> [in Ukrainian].
3. On the approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018 No. 67-p - Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> [in Ukrainian].
4. Association Agreement between Ukraine and the EU Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
5. State regional development strategy for 2021-2027 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Goals until 2024. Ministry of Digital Transformation - URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry> [in Ukrainian].
7. Karpenko, O. V., Denysyuk, ZH. Z., & Namestnik V. V. (2020) *Tsyfrove vryaduvannya : monohrafiya* [Digital governance: a monograph]. Kyiv : IDEYA PRYNT [in Ukrainian].
8. Lopushyn'skyi I.V. (2018) «Tsyfrovizatsiya» yak osnova derzhavnoho upravlinnya na shlyakhu transformatsiyi ta reformuvannya ukrayins'koho suspil'stva. ["Digitalization" as the basis of public administration on the path of transformation and reform of Ukrainian society]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya*, 2. Retrieved from http://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/20.pdf [in Ukrainian].
9. Kuybida V.S., Karpenko O.V., & Namestnik V.V. (2018) Tsyfrove vryaduvannya v Ukraini: bazovi definitsiyi ponyatiyno katehorial'noho aparatu [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry prezidentovi Ukrainy. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*, 1, 5–11. [in Ukrainian].
10. Potentsial tsyfrovoyi transformatsiyi u hromadakh Ukrainy (2022). [voxukraine.org] Retrieved from <https://voxukraine.org/potentsyal-tyfrovoy-transformatsiyi-v-obshhynah-ukrainy> [in Ukrainian].
11. Schou, J. & Pors, (2019) A Digital by default? A qualitative study of exclusion in digitalised welfare. *Social policy & administration*. 53 (3). 464 - 477. <https://doi.org/10.1111/spol.12470>
12. Brennen, J. S., Kreiss, D. (2016) Digitalization. In *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/action/showCitFormats?doi=10.1002%2F9781118766804.wbiect111>.
13. Elding C., Morris R. (2018) Digitalisation and its impact on the economy: insights from a survey of large companies. Retrieved from https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2018/html/ecb.ebbox201807_04.en.html

14. U-LEAD z Yevropoyu. (2022) Retrieved from <https://u-lead.org.ua/media?tab=analytics> [in Ukrainian].
15. Ofis pidtrymky reform Minrehionu. (2022). [Reform Support Office of the Ministry of Regions] Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/about/ofis-pidtrymky-reform-minregionu/> [in Ukrainian].
16. Lift: Digital (2022) Retrieved from <https://lift.net.ua/> [in Ukrainian].
17. «SityScale» (2022) Retrieved from <https://www.cityscale.com.ua/index.htm> [in Ukrainian].
18. On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027 Retrieved from https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2020/10/22/POSTANOVA_KMU_695_DSRR_2027.pdf [in Ukrainian].
19. Austria Launches Budget Transparency Portal (2022) Retrieved from <https://internationalbudget.org/austria-launches-budget-transparency>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-144-152

УДК 316:330

Наталія ХАРЧЕНКО

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри громадського здоров'я з лікарсько-трудовою експертизою,
Полтавський державний медичний університет
м. Полтава, Україна
ORCID ID 0000-0001-8668-1596

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Нерівність щодо здоров'я включає різницю між найбільш благополучною групою – наприклад, найбагатшими, найвпливовішими - і всіма іншими, а не тільки між найбільш забезпеченими та найменш забезпеченими групами. Досягнення справедливості щодо здоров'я означає прагнення усунути такі відмінності/нерівності щодо здоров'я. Мета: Визначити вплив соціально-економічних детермінант на здоров'я людини. Завданням є подолання нерівності щодо здоров'я – це систематичні відмінності у стані здоров'я серед соціальних груп, спричинені нерівним впливом та розподілом соціальних детермінант здоров'я. Вони зберігаються між країнами та всередині країн, незважаючи на дії щодо їх скорочення. Пропаганда є засобом просування політики, яка покращує справедливість щодо здоров'я.

Методологічно використаний системний підхід, структуризація, розглядається вплив економічної нерівності на здоров'я людини: нерівні умови життя, зайнятість, умови праці.

Результати роботи: Забезпечуючи справедливу зайнятість і гідні умови праці, уряд, роботодавці та працівники можуть допомогти викоринити бідність, зменшити соціальну нерівність, знизити схильність до фізичних і психологічних небезпек і розширити можливості для здоров'я та благополуччя. І, звичайно, здорова робоча сила сприяє підвищенню продуктивності. Установи охорони здоров'я можуть вирішувати проблеми бідності та здоров'я в рамках концепції, що охоплює питання справедливості та прав людини, п'ятьма загальними способами: (1) інституціоналізація систематичного та регулярного застосування принципів рівності та прав людини у всіх діях сектору охорони здоров'я; (2) зміцнення та розширення функцій охорони здоров'я; (3) запровадження справедливого фінансування охорони здоров'я, яке має допомогти знизити рівень бідності та одночасно розширити доступ для бідних верств населення; (4) забезпечення того, щоб служби охорони здоров'я ефективно реагували на основні причини запобігання захворюванням серед бідних і знедолених верств населення; та (5) моніторинг, пропаганда та вжиття заходів щодо усунення потенційних наслідків політики щодо справедливості щодо здоров'я та прав людини у всіх секторах, що впливають на здоров'я, а не лише у секторі охорони здоров'я. Зробити здоров'я та справедливість щодо здоров'я загальною цінністю для всіх секторів є політично складною стратегією, але вона необхідна у всьому світі. Досягнення справедливості щодо здоров'я означає прагнення усунути відмінності/нерівності щодо здоров'я. Висновки: Дії щодо соціальних детермінант здоров'я будуть більш ефективними, якщо будуть створені базові системи даних, включаючи регулярний моніторинг нерівності щодо здоров'я та соціальних детермінант здоров'я, а також механізми, які забезпечують розуміння та застосування даних розробляти більш ефективну політику, системи та програми. Освіта та підготовка щодо соціальних детермінантів здоров'я мають життєво важливе значення.

Ключові слова: справедливість, нерівність, здоров'я, детермінанси, робота, соціальне забезпечення.

JEL Classification: A13, I 38.

Absztrakt. Az egészség terén mutatkozó egyenlőtlenség magában foglalja a leggazdagabb csoport – például a leggazdagabb, legerősebb – és a többiek közötti különbséget, nem csak a legjómódúbb és legkevésbé jómódú csoportok között. Az egészségügyi méltányosság elérése azt jelenti, hogy törekedni kell az ilyen egészségügyi egyenlőtlenségek/egyenlőtlenségek megszüntetésére. Cél: A társadalmi-gazdasági meghatározó tényezők emberi egészségre gyakorolt hatásának meghatározása. A kihívás az egészségügyi egyenlőtlenségek kezelése, amelyek a társadalmi csoportok közötti szisztematikus különbségek az egészségben, amelyet az egészséget meghatározó társadalmi tényezők egyenlőtlen kitettsége és eloszlása okoz. Az országok között és azokon belül továbbra is fennállnak, annak ellenére, hogy igyekeznek csökkenteni őket. Az érdekképviselet az egészségügyi méltányosságot javító politikák előmozdításának eszköze.

Módszertanilag rendszerszemléletű, strukturálást alkalmaztunk, figyelembe vettük a gazdasági egyenlőtlenség emberi egészségre gyakorolt hatásait: egyenlőtlen életkörülmények, foglalkoztatás, munkakörülmények.

Eredmények: A tisztességes foglalkoztatás és a tisztességes munkakörülmények biztosításával a kormány, a munkaadók és a munkavállalók segíthetnek a szegénység felszámolásában, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében, a fizikai és pszichológiai veszélyeknek való kitettség csökkentésében, valamint az egészség és a jólét lehetőségeinek bővítésében. És természetesen az egészséges munkaerő segít a termelékenység növelésében. Az egészségügyi intézmények méltányossági és emberi jogi kereteken keresztül kezelhetik a szegénységet és az egészségügyet öt általános módon: (1) intézményesítik a méltányosság és az emberi jogok elveinek szisztematikus és rendszeres alkalmazását az egészségügyi ágazat valamennyi tevékenységében; (2) egészségügyi funkciók megerősítése, bővítése; (3) az egészségügy méltányos finanszírozásának bevezetése, amely segít csökkenteni a szegénység szintjét és egyúttal bővíteni a szegények hozzáférését ezen jószághoz; (4) annak biztosítása, hogy az egészségügyi szolgáltatások hatékonyan reagáljanak a betegségmegelőzés alapvető okaira a szegények és hátrányos helyzetűek körében; (5) intézkedések megtétele, nyomon követése és támogatása, mely lehetőséget biztosít az egészségügyi méltányossághoz az emberi jogok kezelése érdekében az egészségügyet érintő valamennyi ágazatban, nem csak az egészségügyi ágazatban. Politikailag kihívásokkal teli stratégia az egészségügy és az egészségügyi méltányosság valamennyi ágazatban történő közös értékévé tétele, melyre a globális szinten is szükség van. Az egészségügyi méltányosság elérése az egészségügyi egyenlőtlenségek megszüntetésére való törekvést jelenti. A cikkben arra a következtetésre jutottak, hogy az egészséget meghatározó társadalmi tényezőkkel kapcsolatos fellépések hatékonyabbak lesznek, ha alapadatrendszereket hoznak létre, beleértve az egészségügyi egyenlőtlenségek és az egészséget meghatározó társadalmi tényezők rendszeres nyomon követéséhez, valamint olyan mechanizmusokat, amelyek biztosítják az adatok megértését és alkalmazását a hatékonyabb politikák kidolgozása érdekében. Az egészség társadalmi meghatározóival kapcsolatos oktatás és képzés létfontosságú.

Kulcsszavak: méltányosság, egyenlőtlenség, egészség, meghatározó tényezők, munka, társadalombiztosítás.

Abstract. Inequality in health includes the difference between the most prosperous group - for example, the richest, most powerful - and everyone else, not just between the most well-off and the least well-off groups. Achieving health equity means striving to eliminate such health disparities/inequalities.

Purpose: To determine the influence of socio-economic determinants on human health. The challenge is to address health inequities, which are systematic differences in health among social groups caused by the unequal exposure and distribution of social determinants of health. They persist between and within countries despite efforts to reduce them. Advocacy is a means of promoting policies that improve health equity. Methodologically, a system approach, structuring is used, the impact of economic inequality on human health is considered: unequal living conditions, employment, working conditions.

Outcomes: By ensuring fair employment and decent working conditions, government, employers and workers can help eradicate poverty, reduce social inequality, reduce exposure to physical and

psychological hazards, and expand opportunities for health and well-being. And, of course, a healthy workforce helps increase productivity. Health institutions can address poverty and health through an equity and human rights framework in five general ways: (1) institutionalize the systematic and regular application of equity and human rights principles in all health sector activities 'I; (2) strengthening and expanding health care functions other than health care that create the conditions necessary for health; (3) introduction of equitable financing of health care, which should help reduce the level of poverty and at the same time expand access for the poor; (4) ensuring that health services respond effectively to the root causes of disease prevention among the poor and disadvantaged; and (5) monitoring, advocating, and taking action to address potential policy implications for health equity and human rights in all sectors affecting health, not just the health sector. Making health and health equity a shared value across all sectors is a politically challenging strategy, but one that is needed globally. Achieving health equity means striving to eliminate health disparities/inequalities. Conclusions: Actions on social determinants of health will be more effective if basic data systems are established, including regular monitoring of health inequalities and social determinants of health, as well as mechanisms that ensure understanding and application of data to develop more effective policies. systems and programs. Education and training on the social determinants of health are vitally important.

Keywords: equity, inequality, health, determinants, work, social security.

Постановка проблеми. Нерівність щодо здоров'я, запобігання нерівності щодо здоров'я, виникає через обставини, в яких люди ростуть, живуть, працюють і старіють, а також через системи, створені для боротьби з хворобами. Умови, в яких люди живуть та помирають, у свою чергу, формуються політичними, соціальними та економічними силами.

Кожен бажає бути щасливим і хоче жити у щасливому та безпечному співтоваристві. Щастя - це пошук цінностей, оскільки воно заразно і поширюється, як грип, серед членів сім'ї, колег, сусідів друзів та предків. Люди отримують вигоду від щастя в різних формах, включаючи покращення фізичного, матеріального та психічного здоров'я, більш тривале, збережене, більш здорове та покращене життя, а також конструктивні та позитивні міжособистісні відносини. Метою політики міжнародних організацій є максимізація добробуту громадян. Цілі сталого розвитку мають міжнародний план, спрямований на прискорення розвитку до 2030 року. Поліпшення у сфері охорони здоров'я, освіти, захисту довкілля, миру та справедливості, а також інституційна досконалість — усе це фактори, що сприяють суб'єктивному благополуччю[2]. Справедливість щодо здоров'я є проблемою у всіх країнах, і на неї суттєво впливає глобальна економічна та політична система.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної проблематики з питань соціально-економічних детермінант здоров'я висвітлюють такі провідні вітчизняні науковці, як: Слабкий Г.О., Гржибовський Я.Л., Любінець О.В. та ін. та зарубіжні вчені: Braveman P., Gottlieb L, Gruskin S., Anas A. Salameh, Sajid Amin та ін. Авторами розглядаються питання соціального захисту населення з питань здоров'я, усунення нерівності щодо здоров'я, справедливості в економічних механізмах.

Метою статті є обґрунтування сутнісної характеристики соціально-економічних детермінантів здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погане здоров'я бідних верств населення, соціальний градієнт у стані здоров'я всередині країн та помітна нерівність щодо здоров'я між країнами спричинені нерівним розподілом влади, доходів, товарів і послуг на глобальному та національному рівні, а також несправедливістю в безпосередній, видимій ситуації обставин життя людей – їх доступ до охорони здоров'я, шкіл та освіти, їх умови праці та відпочинку, їхні будинки, спільноти, селища чи міста – та їхні шанси вести процвітаюче життя. Такий нерівномірний розподіл шкідливого для здоров'я досвіду в жодному разі не є «природним» явищем, а є результатом токсичного поєднання поганої соціальної політики та програм, несправедливих економічних механізмів та поганої політики. Структурні детермінанти та умови повсякденного життя разом становлять соціальні детермінанти здоров'я та несуть відповідальність за більшу частину нерівностей щодо здоров'я між країнами та всередині країн.

Комісія ВООЗ із соціальних детермінант здоров'я опублікувала доповідь у 2008 р. «Ліквідація розриву в поколіннях: справедливість у сфері охорони здоров'я через дію на соціальні детермінанти здоров'я». Після цієї публікації значно глибшим стало розуміння масштабів і соціальних причин цих несправедливостей [7]. Основні аспекти соціально-економічних детермінант запропоновані в данній статті.

Глибока нерівність у розподілі влади та економічних механізмах у всьому світі має ключове значення для справедливості щодо здоров'я.

І, звичайно ж, зміна клімату має глибокі наслідки для глобальної системи – як вона впливає на спосіб життя та здоров'я людей та планети. Тому розглядаються два питання на порядку денного: справедливість щодо здоров'я та зміна клімату.

Здоров'я та справедливість щодо здоров'я, можливо, не є метою будь-якої соціальної політики, але вони будуть фундаментальним результатом. Візьмемо, наприклад, центральну політичну важливість, що надається економічному зростанню: економічне зростання, безсумнівно, важливе, особливо бідних країн, оскільки воно дає можливість надавати ресурси для інвестування поліпшення життя їх населення. Але зростання саме собою, без відповідної соціальної політики, що забезпечує розумну справедливість у розподілі його вигод, приносить мало користі справедливості щодо здоров'я.

Погані та нерівні умови життя є наслідком поганої соціальної політики та програм, несправедливих економічних механізмів та поганої політики. У діях щодо соціальних детермінантів здоров'я мають брати участь усі: уряд, громадянське суспільство та місцеві спільноти, бізнес, глобальні форуми та міжнародні агенції. Політика та програми мають охоплювати всі ключові сектори суспільства, а не лише сектор охорони здоров'я. Соціальні чинники є потужними детермінантами здоров'я[3].

Зайнятість та умови праці мають сильний вплив на справедливість щодо здоров'я. Коли вони хороші, вони можуть забезпечити фінансову безпеку, соціальний статус, особистісний розвиток, соціальні відносини та самооцінку, а

також захист від фізичних та психосоціальних небезпек. Дії щодо покращення зайнятості та роботи мають бути глобальними, національними та місцевими.

Робота - це область, в якій виявляється багато важливих впливів на здоров'я. Сюди входять як умови зайнятості, і характер самої роботи. Гнучка робоча сила вважається корисною для економічної конкурентоспроможності, але впливає на здоров'я. Фактичні дані показують, що смертність серед тимчасових працівників значно вища, ніж серед постійних працівників. Погані наслідки для психічного здоров'я пов'язані з нестабільною зайнятістю (наприклад, тимчасові контракти без фіксованого терміну, робота без контракту та неповний робочий день). Працівники, які усвідомлюють відсутність гарантій зайнятості, зазнають серйозних негативних наслідків для свого фізичного та психічного здоров'я[1].

Умови праці також впливають на здоров'я та справедливість щодо здоров'я. Несприятливі умови праці можуть наражати людей на низку фізичних небезпек для здоров'я і мати тенденцію до зосередження на професіях з нижчим статусом. Поліпшення умов праці в країнах з високим рівнем доходу, досягнутих з великими труднощами протягом багатьох років організованих дій та регулювання, катастрофічно не вистачає в багатьох країнах із середнім та низьким рівнем доходу. Стрес на роботі пов'язаний із 50% підвищеним ризиком розвитку ішемічної хвороби серця, і існують переконливі докази того, що високий попит на роботу, низький контроль та дисбаланс зусиль та винагороди є факторами ризику проблеми психічного та фізичного здоров'я.

Забезпечуючи справедливу зайнятість і гідні умови праці, уряд, роботодавці та працівники можуть допомогти викоринити бідність, зменшити соціальну нерівність, знизити схильність до фізичних і психологічних небезпек і розширити можливості для здоров'я та благополуччя. І, звичайно, здорова робоча сила сприяє підвищенню продуктивності.

Всі люди потребують соціального захисту протягом усього життя з: дитинства, трудової діяльності та літнього віку. Люди також потребують захисту у разі конкретних потрясінь, таких як хвороба, інвалідність та втрата доходу чи роботи.

Низький рівень життя є сильним визначальним чинником нерівності щодо здоров'я. Вони впливають на траєкторії розвитку протягом усього життя, в тому числі через вплив на розвиток дитини.

Системи перерозподілу соціального забезпечення у поєднанні зі ступенем, у якому люди можуть вести здоровий спосіб життя на ринку праці, впливають на рівень бідності. Щедрі системи загального соціального захисту пов'язані з поліпшенням здоров'я населення, включаючи зниження надмірної смертності серед людей похилого віку і нижчий рівень смертності серед соціально незахищених груп. Бюджети на соціальний захист, як правило, більші і, можливо, більш стійкі у країнах з універсальними системами захисту; бідність і нерівність доходів, як правило, менша у цих країнах порівняно з країнами, в яких системи орієнтовані на бідних.

Поширення соціального захисту на всіх людей, як усередині країн, так і в усьому світі, стане важливим кроком на шляху до забезпечення справедливості

щодо здоров'я протягом одного покоління. Це включає поширення соціального захисту на тих, хто зайнятий нестандартною зайнятістю, включаючи неформальну роботу, а також на роботі по дому або догляду.

Скорочення розриву в стані здоров'я одного покоління вимагає, щоб уряди створили системи, які забезпечують здоровий рівень життя, нижче якого ніхто не повинен опускатися через обставини, що знаходяться поза ним або його контролем. Схеми соціального захисту можуть відігравати важливу роль у реалізації цілей розвитку, а не залежати від досягнення цих цілей – вони можуть бути ефективними засобами скорочення бідності, і місцева економіка може від цього виграти[1].

Нерівність в умовах повсякденного життя формується глибшими соціальними структурами та процесами. Нерівність носить систематичний характер і викликана соціальними нормами, політикою та практикою, які допускають або фактично сприяють несправедливому розподілу та доступу до влади, багатства та інших необхідних соціальних ресурсів.

Кожен аспект державного управління та економіки потенційно може вплинути на здоров'я та справедливість щодо здоров'я – фінанси, освіту, житло, зайнятість, транспорт та охорону здоров'я, і це лише шість прикладів.

Різні державні політики, залежно від їхнього характеру, можуть або покращити, або погіршити здоров'я та справедливість щодо здоров'я. Хороша державна політика може забезпечити користь здоров'ю негайно й у майбутньому.

Узгодженість політики має вирішальне значення – це означає, що політика різних державних відомств доповнює, а не суперечить один одному щодо забезпечення здоров'я та справедливості щодо здоров'я. Міжсекторальні дії в галузі охорони здоров'я – скоординована політика та дії між секторами охорони здоров'я та іншими секторами – можуть стати ключовою стратегією досягнення цієї мети.

Зробити здоров'я та справедливість щодо здоров'я загальною цінністю для всіх секторів є політично складною стратегією, але вона необхідна у всьому світі. Досягнення справедливості щодо здоров'я означає прагнення усунути відмінності/нерівності щодо здоров'я[4].

Державне фінансування для фінансування дій, пов'язаних із соціальними детермінантами здоров'я, має основне значення для добробуту та справедливості щодо здоров'я.

Для країн, що знаходяться на всіх рівнях економічного розвитку, збільшення державного фінансування для фінансування дій, пов'язаних із соціальними детермінантами здоров'я – від розвитку дітей та освіти, через умови життя та праці до охорони здоров'я – має важливе значення для добробуту та справедливості щодо здоров'я. Факти показують, що соціально-економічний розвиток багатих країн активно підтримувався інфраструктурою, що фінансується державою, і поступово універсальними громадськими послугами. Акцент на державних фінансах, враховуючи явну нездатність ринків забезпечувати справедливе постачання життєво важливих товарів та послуг, передбачає сильне лідерство державного сектору та адекватні державні витрати. Це, своєю чергою, передбачає

прогресивне оподаткування – дані показують, що скромні рівні перерозподілу значно впливають на скорочення бідності, ніж саме собою економічне зростання. А у випадку з біднішими країнами це має на увазі набагато більшу міжнародну фінансову допомогу.

Країни з низькими доходами часто мають відносно слабкі інститути та механізми прямого оподаткування, а більшість робочої сили працює у неформальному секторі. У багатьох випадках вони поклалися на непрямі податки, такі як торговельні тарифи для отримання державного доходу. Економічні угоди між багатими та бідними країнами, які потребують зниження тарифів, можуть скоротити наявні внутрішні доходи в країнах з низькими доходами до того, як буде створено альтернативні потоки фінансування. Зміцнення прогресивного податкового потенціалу є важливим джерелом державного фінансування та необхідною передумовою будь-яких подальших угод про зниження тарифів. У той же час заходи боротьби з використанням офшорних фінансових центрів для скорочення неетичного ухилення від національних податкових режимів могли б надати ресурси для розвитку, принаймні, порівняні з тими, що надаються за рахунок нових податків. Оскільки глобалізація збільшує взаємозалежність між країнами, аргументи на користь глобальних підходів до оподаткування стають сильнішими.

Установи охорони здоров'я можуть вирішувати проблеми бідності та здоров'я в рамках концепції, що охоплює питання справедливості та прав людини, п'ятьма загальними способами: (1) інституціоналізація систематичного та регулярного застосування принципів рівності та прав людини у всіх діях сектору охорони здоров'я; (2) зміцнення та розширення функцій охорони здоров'я, крім охорони здоров'я, які створюють умови, необхідні для здоров'я; (3) запровадження справедливого фінансування охорони здоров'я, яке має допомогти знизити рівень бідності та одночасно розширити доступ для бідних верств населення; (4) забезпечення того, щоб служби охорони здоров'я ефективно реагували на основні причини запобігання захворюванням серед бідних і знедолених верств населення; та (5) моніторинг, пропаганда та вжиття заходів щодо усунення потенційних наслідків політики щодо справедливості щодо здоров'я та прав людини у всіх секторах, що впливають на здоров'я, а не лише у секторі охорони здоров'я[6].

Ринки приносять користь здоров'ю у вигляді нових технологій, товарів та послуг, а також підвищення рівня життя. Але ринок може також створювати негативні умови для здоров'я у вигляді економічної нерівності, виснаження ресурсів, забруднення навколишнього середовища, нездорових умов праці та обігу небезпечних та шкідливих для здоров'я товарів.

Здоров'я – це товар, що не торгується. Це питання прав та обов'язків державного сектора. Таким чином, ресурси для охорони здоров'я мають бути справедливими та універсальними. Є три взаємопов'язані питання. По-перше, досвід показує, що комерціалізація життєво важливих соціальних благ, таких як освіта та охорона здоров'я, призводить до нерівності щодо здоров'я. Надання таких життєво важливих соціальних благ має регулюватися державним сектором, а не залишатися на розсуд ринків. По-друге, необхідно лідерство державного

сектора в ефективному національному та міжнародному регулюванні продуктів, видів діяльності та умов, які завдають шкоди здоров'ю або призводять до нерівності щодо здоров'я. У сукупності це означає, що, по-третє, компетентна та регулярна оцінка впливу всіх процесів формування політики та регулювання ринку на справедливість щодо здоров'я має бути інституціоналізована на національному та міжнародному рівні[1].

Доцільно враховувати рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я Communication For Behavioural Impact (COMBI), що спираються на досягнення прогресу за трьома напрямками: а) створення спроможностей (capabilities) – здатності самої особи до здійснення поведінки; б) можливостей (opportunities) – придатності оточення до здійснення поведінки; в) мотивації (motivation) для прийняття та усталення нової поведінки[8].

Саме державний сектор, а не ринок, забезпечує адекватну пропозицію та доступ. Нерівність щодо здоров'я систематично ставить групи людей, які вже перебувають у соціально невідгідному становищі (наприклад, через те, що вони бідні, є жінками та/або членами безправної расової, етнічної чи релігійної групи) у ще більш несприятливе становище з погляду їх здоров'я; здоров'я має важливе значення для благополуччя та подолання інших наслідків соціального неблагополуччя. Справедливість – це етичний принцип; воно також співзвучно та тісно пов'язане із принципами прав людини[5].

Умови праці та роботи – у багатьох країнах, як багатих, так і бідних – надто часто є несправедливими, експлуаторськими, шкідливими для здоров'я та небезпечними. Життєво важливе значення доброї праці та праці для здоров'я населення та здорової економіки потребує лідерства державного сектора у забезпеченні поступового виконання світових трудових стандартів, а також у забезпеченні підтримки зростання підприємств на мікрорівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світ швидко змінюється, і часто неясно, який вплив соціальні, економічні та політичні зміни вплинуть на здоров'я загалом і на нерівність щодо здоров'я всередині країн чи в усьому світі зокрема. Дії щодо соціальних детермінант здоров'я будуть більш ефективними, якщо будуть створені базові системи даних, включаючи регулярний моніторинг нерівності щодо здоров'я та соціальних детермінант здоров'я, а також механізми, які забезпечують розуміння та застосування даних розробляти більш ефективну політику, системи та програми. Освіта та підготовка щодо соціальних детермінантів здоров'я мають життєво важливе значення.

Перспективою подальших досліджень є розроблення шляхів реалізації визначених справедливих умов та створення, апробація, експериментальна перевірка ефективності технологій формування культури здоров'я громадян.

Список використаних джерел

1. Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva, World Health Organization. CSDH (2008):256. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-IER-CSDH-08.1>

2. Anas A. Salameh, Sajid Amin *Socio-economic determinants of subjective wellbeing toward Sustainable Development Goals: An insight from a developing country. Front. Psychol., 14 September 2022 Sec. Organizational Psychology Volume 13 - 2022* <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.961400>
3. Braveman P, Gottlieb L. The social determinants of health: it's time to consider the causes of the causes. *Public Health Rep.* 2014 Jan-Feb;129 Suppl 2(Suppl 2):19-31. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3863696/>
4. Braveman P. Health disparities and health equity: concepts and measurement. *Annu Rev Public Health.* 2006;27:167-94. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16533114/>
5. Braveman P. Defining Health Equity. *J Natl Med Assoc.* 2022 Dec;114(6):593-600. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0027968422001432?via%3Dihub>
6. Braveman P, Gruskin S. Poverty, equity, human rights and health. *Bull World Health Organ.* 2003;81(7):539-45. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12973647/>
7. Гржибовський Я.Л., Любінець О.В. Медико-соціальні детермінанти здоров'я (огляд світової літератури). *Укр. мед. часопис*, 2 (136), Т. 2 – III/IV 2020, С. 1–6. <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-175646-mediko-sotsialni-determinanti-zdorov-ya-oglyad-svitovoyi-literaturi>
8. Балашов К. В., Могільницький А. О., Пасенко М. С., Слабкий Г. О., Гульчій О. П. Соціальні детермінанти здоров'я людини та суспільства: від проблем оцінки до розроблення практичних заходів. *Intermedical journal*, випуск 1, 2023. С. 7–18. <https://doi.org/10.32782/2786-7676/2023.1.01>

References

1. Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva, World Health Organization. CSDH (2008):256. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-IER-CSDH-08.1>
2. Anas A. Salameh, Sajid Amin *Socio-economic determinants of subjective wellbeing toward Sustainable Development Goals: An insight from a developing country. Front. Psychol., 14 September 2022 Sec. Organizational Psychology Volume 13 - 2022* <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.961400>
3. Braveman P, Gottlieb L. The social determinants of health: it's time to consider the causes of the causes. *Public Health Rep.* 2014 Jan-Feb;129 Suppl 2(Suppl 2):19-31. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3863696/>
4. Braveman P. Health disparities and health equity: concepts and measurement. *Annu Rev Public Health.* 2006;27:167-94. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16533114/>
5. Braveman P. Defining Health Equity. *J Natl Med Assoc.* 2022 Dec;114(6):593-600. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0027968422001432?via%3Dihub>
6. Braveman P, Gruskin S. Poverty, equity, human rights and health. *Bull World Health Organ.* 2003;81(7):539-45. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12973647/>
7. Hrzhybovs'kyy YA.L., Lyubinets' O.V. Medyko-sotsial'ni determinanty zdorov"ya (ohlyad svitovoyi literatury). *Ukr. med. chasopys*, 2 (136), Т. 2 – III/IV 2020, С. 1–6. <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-175646-mediko-sotsialni-determinanti-zdorov-ya-oglyad-svitovoyi-literaturi>
8. Balashov K. V., Mohil'nyts'kyy A. O., Pasenko M. S., Slabkyy H. O., Hul'chyy O. P. Sotsial'ni determinanty zdorov"ya lyudyny ta suspil'stva: vid problem otsinky do rozroblennya praktychnykh zakhodiv. *Intermedical journal*, vypusk 1, 2023. С. 7–18. <https://doi.org/10.32782/2786-7676/2023.1.01>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-153-163

УДК 330.88

Наталія УСАТА

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3997-1579
Scopus Author ID: 57994503000

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. У статті обґрунтовано, що новою парадигмою економічного розвитку може стати модель економіки замкнутого циклу (циркулярна економіка), заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів, яка буде виступати альтернативою традиційній лінійній економіці. Доведено, що циркулярна економіка – це концепція економічного виробництва та споживання, яка спрямована на максимальне використання ресурсів, зменшення відходів та створення замкнених циклів використання матеріалів. Метою проведеного дослідження є розгляд концептуальних основ розвитку циркулярної економіки в сільському господарстві. Теоретичною та методологічною основою проведеного дослідження слугувало використання загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, монографічний метод – при вивченні літературних джерел; метод аналізу та синтезу – для узагальнення досвіду впровадження основних підходів циркулярної економіки у сільському господарстві; метод системного узагальнення – для розроблення пропозицій щодо активізації роботи по впровадженню основних принципів кругової економіки у галузі; абстрактно-логічний метод – формулювання висновків та теоретичні узагальнення тощо. У дослідженні наголошується на необхідності перехідного процесу від традиційних моделей споживання до циркулярної економіки, який може призвести до сталого розвитку та забезпечення екологічно збалансованого використання ресурсів. Обґрунтовано основні засади циркулярної економіки в сільському господарстві, що передбачають збереження родючості ґрунту через використання агроекологічних методів, управління відходами та вторинними ресурсами, розвиток біологічної різноманітності, стійке використання водних ресурсів, впровадження цифрових технологій для оптимізації виробництва та підтримка участі місцевого населення у створенні сталого сільськогосподарського середовища. Відмічено, що концепція циркулярної економіки заснована на принципі «3-R»: скорочення (Reduce), повторне використання (Reuse) та переробка матеріалів (Recycle) та узгоджується із 17 Цілями сталого розвитку ООН, тому й заохочує більшість країн впроваджувати інноваційні технології у виробництво. Основними її інструментами є екоінновації та "зелені" технології, які є дружніми по відношенню до природного середовища. У дослідженні проведено аналіз переваг циркулярної економіки, зокрема зменшення відходів, ефективне використання ресурсів, економічні вигоди та стимулювання інновацій тощо. Підкреслюється важливість цього підходу для сталого розвитку та його потенційний вплив на бізнес, суспільство та навколишнє середовище. Висвітлено приклади успішного впровадження циркулярних практик в різних сільськогосподарських підприємствах. Стаття закликає сільських господарів, дослідників та політиків до активного впровадження циркулярних принципів у сільському господарстві, щоб досягти більшої сталості, збереження ресурсів та сприяти екологічній відповідальності в цій важливій галузі.

Ключові слова: циркулярна економіка, кругова економіка, концепція, сталий розвиток, сільське господарство, циркулярні практики, ефективність.

JEL Classification: F18, F44, F64, F68.

Absztrakt. A cikk alátámasztja, hogy a gazdaságfejlesztés új paradigmája a zárt ciklusú gazdaság (körforgásos gazdaság) modelljévé válhat, amely a helyreállításon és az erőforrások ésszerű felhasználásán alapul, és amely a hagyományos lineáris gazdaság alternatívájaként működik. Bebizonyosodott, hogy a körforgásos gazdaság a gazdaságos termelés és fogyasztás fogalma, amelynek célja az erőforrások maximalizálása, a hulladék csökkentése és az anyaghasználat zárt köreinek megteremtése. Az elvégzett kutatás célja a körforgásos gazdaság mezőgazdasági fejlesztésének koncepcionális alapjainak átgondolása. A lefolytatott kutatás elméleti és módszertani alapjául az általános tudományos és speciális módszerek alkalmazása szolgált. Különösen a monografikus módszer - irodalmi források tanulmányozásakor; az elemzés és szintézis módszere - általánosítani a körforgásos gazdaság főbb megközelítési módjainak a mezőgazdaságban való megvalósításának tapasztalataival párosítva; a rendszerszintű általánosítás módszere - javaslatok kidolgozása a körforgásos gazdaság fő elveinek iparban történő megvalósításra irányuló munka aktiválásához; absztrakt logikai módszer – következtetések megfogalmazása és elméleti általánosítások stb. A tanulmány hangsúlyozza a hagyományos fogyasztási mintákról a körforgásos gazdaságra való átmenet szükségességét, amely fenntartható fejlődéshez vezethet, és biztosítja az erőforrások ökológiailag kiegyensúlyozott felhasználását. A körforgásos gazdaság főbb elvei a mezőgazdaságban érvényesülnek, amelyek a talaj termékenységének megőrzését biztosítják az agroökológiai módszerek alkalmazásával, a hulladék- és másodlagos erőforrás-gazdálkodással, a biológiai sokféleség fejlesztésével, a vízkészletek fenntartható hasznosításával, a digitális technológiák bevezetésével, a termelés optimalizálásával és a helyi lakosság részvételének támogatásával a fenntartható mezőgazdasági környezet kialakításában. Meg kell jegyezni, hogy a körforgásos gazdaság koncepciója a „3-R” elvén alapul: csökkentés (Reduce), újrafelhasználás (Reuse) és anyagok újrahasznosítása (Recycle), és összhangban van az Egyesült Államok 17 Fenntartható Fejlődési Céljával. Ezért a legtöbb országot arra ösztönzi, hogy innovatív technológiákat vezessenek be a termelésben. Fő eszközei az ökoinnovációk és a természeti környezetet kímélő "zöld" technológiák. A tanulmány elemezte a körforgásos gazdaság előnyeit, beleértve a hulladékcsökkentést, az erőforrások hatékony felhasználását, a gazdasági előnyöket és az innováció ösztönzését stb. Hangsúlyozva van a fenntartható fejlődés e megközelítésének fontossága, valamint annak az üzleti életre, a társadalomra és a környezetre gyakorolt lehetséges hatása.

Példákkal társítottuk a körforgásos gyakorlatok sikeres megvalósítását a különböző mezőgazdasági vállalkozásokban. A cikk felszólítja a gazdálkodókat, a kutatókat és a döntéshozókat, hogy aktívan alkalmazzák a körforgásos elveket a mezőgazdaságban a nagyobb fenntarthatóság, az erőforrások megőrzése és a környezeti felelősség előmozdítása érdekében ebben a fontos ágazatban.

Kulcsszavak: körforgásos gazdaság, körforgásos gazdaság, koncepció, fenntartható fejlődés, mezőgazdaság, körforgásos gyakorlatok, hatékonyság.

Abstract: The article substantiates that a new paradigm of economic development can be a model of a closed-loop economy (circular economy) based on the recovery and rational consumption of resources, which will act as an alternative to the traditional linear economy. It is proved that the circular economy is a concept of economic production and consumption aimed at maximizing the use of resources, reducing waste and creating closed cycles of material use. The purpose of the study is to consider the conceptual framework for the development of a circular economy in agriculture. The theoretical and methodological basis of the study was the use of general scientific and special methods. In particular, the monographic method was used to study the literature; the method of analysis and synthesis was used to summarize the experience of implementing the main approaches of the circular economy in agriculture; the method of systematic generalization was used to develop proposals for intensifying the work on the implementation of the basic principles of the circular economy in the industry; abstract and logical method was used to formulate conclusions and theoretical generalizations, etc. The study

emphasizes the need for a transition process from traditional consumption models to a circular economy, which can lead to sustainable development and ensure environmentally balanced use of resources. The author substantiates the basic principles of the circular economy in agriculture, which include preservation of soil fertility through the use of agroecological methods, waste and secondary resource management, development of biological diversity, sustainable use of water resources, introduction of digital technologies to optimize production, and support for the participation of local people in creating a sustainable agricultural environment. It is noted that the concept of circular economy is based on the "3-R" principle: Reduce, Reuse and Recycle and is consistent with the 17 UN Sustainable Development Goals, and therefore encourages most countries to introduce innovative technologies into production. Its main tools are eco-innovations and green technologies that are friendly to the environment. The study analyzes the benefits of the circular economy, including waste reduction, efficient use of resources, economic benefits, and stimulation of innovation. It emphasizes the importance of this approach for sustainable development and its potential impact on business, society and the environment. Examples of successful implementation of circular practices in various agricultural enterprises are highlighted. The article calls on farmers, researchers, and policy makers to actively implement circular principles in agriculture to achieve greater sustainability, conserve resources, and promote environmental responsibility in this important sector.

Keywords: circular economy, circular economy, concept, sustainable development, agriculture, circular practices, efficiency.

Постановка проблеми. Завдання, які ставить перед собою концепція циркулярної (кругової) економіки, впливають з традиційної моделі споживання та виробництва, яка базується на "видобувай – виробляй – використовуй – викидай". Однією з головних проблем на сьогоднішній день є значне збільшення обсягів відходів, що призводить до забруднення навколишнього середовища та ускладнює їхнє подальше утилізаційне використання. Крім того, традиційне господарювання часто спрямоване на експлуатацію обмежених природних ресурсів, що може викликати проблеми їхньої нестійкості та призвести до їх вичерпання.

Також важливим аспектом є забруднення навколишнього середовища під час виробництва та використання деяких матеріалів, що впливає на клімат і екосистеми. Зокрема, токсичні викиди та викиди в атмосферу можуть суттєво погіршувати якість повітря та ґрунту.

Споживацькі звички, спрямовані на швидке використання та викидання продуктів, призводять до надмірного споживання та виробництва відходів. Це створює екологічні та економічні проблеми, оскільки відходи нерідко не можуть бути ефективно утилізовані чи перероблені. Додатково, традиційні виробничі процеси характеризуються втратами енергії та ресурсів, що призводить до невиправданих витрат та низької продуктивності.

Огляд цих питань підкреслює необхідність переходу до циркулярної економіки у сільському господарстві, яка пропонує новий, сталий підхід до управління ресурсами та виробництвом, спрямований на зменшення відходів, оптимізацію використання ресурсів та створення замкнених циклів виробництва та використання матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених і дослідників з усього світу працюють над питаннями циркулярної економіки в різних галузях. Оскільки це міждисциплінарне питання, науковці мають різні спеціалізації, включаючи економіку, екологію, інженерію, соціологію та інше. Серед зарубіжних та вітчизняних вчених, які активно займаються проблемами циркулярної економіки та зробили вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад даної концепції можна назвати, зокрема: В. Стахель [1], А. Війкман, К. Сконберг [2], Д. Пірс, Р. Тернер [3], Х. Ся, Дж. Руан [4], Т. Вотлет [5], Л. Сергієнко [6], І. Зварич [7], В. Лойко [8], І. Тимошенко, О. Дронова [9], Ю. Жданович [10], Б. Баюра [11], Д. Нечитайло [12] та інші.

Слід відмітити, що ця сфера активно розвивається, тому потребує більш поглибленого вивчення та розвитку практики втілення основних підходів циркулярної економіки у виробничі процеси, зокрема у сільському господарстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою проведеного дослідження є розгляд концептуальних основ розвитку циркулярної економіки в сільському господарстві.

Теоретичною та методологічною основою проведеного дослідження слугувало використання загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, монографічний метод – при вивченні літературних джерел; метод аналізу та синтезу – для узагальнення досвіду впровадження основних підходів циркулярної економіки у сільському господарстві; метод системного узагальнення – для розроблення пропозицій щодо активізації роботи по впровадженню основних принципів кругової економіки у галузі; абстрактно-логічний метод – формулювання висновків та теоретичні узагальнення тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі особливої гостроти набуває питання взаємодії природи та людства. Адже стрімкий економічний розвиток суспільства спричиняє значний вплив на навколишнє середовище та призводить до виснаження природних ресурсів, забруднення повітря та ґрунтів, а також зниження їх родючості.

Економічна модель виробництва та споживання, яка панує в більшості країн світу, у тому числі в Україні, представляє лінійну систему, формула якої: “видобувати – виробляти – використовувати – викидати”. Дана модель має цілий ряд суттєвих недоліків, так як вона формує значні обсяги відходів, що залишають так званий “екологічний слід” у природі та наражає суспільство на серйозні ризики [9]. Це не може залишатися без змін, тому виникає необхідність пошуку нової моделі економічного розвитку, у якій утворення відходів буде зведено до мінімуму.

Новою парадигмою економічного розвитку може стати модель економіки замкнутого циклу (циркулярна економіка), заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів, яка буде виступати альтернативою традиційній лінійній економіці. Метою її функціонування є розірвання зв'язку між економічним зростанням та споживанням природних ресурсів, мінімізація негативного людського впливу на довкілля. Циркулярна економіка тісно взаємопов'язана з принципами сталого розвитку.

Одним із піонерів ідеї циркулярної економіки був швейцарський інженер та економіст Волтер Стахель (Walter R. Stahel). У 1976 році він опублікував доповідь під назвою "Product Life Factor", в якій висловлював концепції сталого виробництва та довготривалого використання ресурсів, які є ключовими аспектами циркулярної економіки. У 1982 році В. Стахель опублікував книгу "The Product-Life Factor", де розглядав поняття "замкнутого циклу" виробництва, що лежить в основі циркулярної економіки. Ці публікації й визначили фундаментальні принципи циркулярної економіки та стали важливими у визнанні цієї концепції [1].

Важливо відзначити, що ідеї циркулярної економіки розвивалися та висвітлювались багатьма науковцями та екологічними дослідниками, і внаслідок десятиліть розвитку та дискусій в цій сфері, поняття кругової економіки стало широко розповсюдженим та визнаним у науковому та бізнес-середовищах.

Доречно відмітити, що концепція циркулярної економіки заснована на принципі «3-R»: скорочення (Reduce), повторне використання (Reuse) та переробка матеріалів (Recycle) [10]. Основними інструментами якої є екоінновації та "зелені" технології, які є дружніми по відношенню до природного середовища. Важливо відмітити, що концепція циркулярної економіки узгоджується із 17 Цілями сталого розвитку ООН, тому й заохочує більшість країн впроваджувати інноваційні технології у виробництво.

При переході до циркулярної економіки, слід взагалі забути про поняття "відходи", тому що всі відходи мають бути перетворені на ресурс. Саме такий перехід є однією із найважливіших складових Четвертої промислової революції, якій був присвячений Міжнародний економічний форум у Давосі в 2016 році.

Більшість провідних країн світу уже розпочали свій шлях до циркулярної економіки, хоча він є тривалим і трудомістким процесом. Серед країн, які у своїх стратегічних документах визначили пріоритетним напрямом розвиток на засадах циркулярної економіки, можна назвати більшість країн ЄС, США, Японія, Китай, Південна Корея та інші. Розуміючи важливість якомога швидшого переходу до такої моделі економіки, вони активно працюють над усуненням перешкод на шляху до її впровадження.

Так, Європейською Комісією в 2020 році було прийнято спеціальний План дій з циркулярної економіки – Circular Economy Action Plan (CEAP), який входить до складу Стратегії розвитку "зеленої" економіки в ЄС. Цим документом спрогнозовано у найближчі десять років подвоїти рівень повторного використання ресурсів та створити 700 тис нових робочих місць додатково [11].

На сьогоднішній день важливо, щоб Україна не випала із цього процесу, тому перехід до принципів циркулярної економіки має бути одним із стратегічних завдань. Тому, в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наша держава зобов'язалася гармонізувати національне законодавство з європейським і уже багато чого зробила в цьому плані [11; 12; 13].

Основними програмними документами, що проголошують запровадження принципів циркулярної економіки в Україні є:

- Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року (2016 р.);
- Національна стратегія управління відходами до 2030 року (2017 р.);
- Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року (2018 р.);
- Національний план управління відходами до 2030 року (2019 р.);
- Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019 р.) тощо [14, с. 9].

Хоча в Україні і прийнято відповідні програмні документи, однак суттєвих зрушень у підтримці розвитку циркулярної економіки не спостерігається.

Основними ідеями циркулярної економіки в сільському господарстві є:

1. Управління відходами:

- використання технологій для переробки органічних відходів у високоякісні добрива або біогаз для виробництва енергії;
- розробка систем вторинного використання упаковки та інших матеріалів для зменшення кількості сміття.

2. Збереження води та ґрунту:

- впровадження систем поливу, які оптимізують використання води та запобігають їй забрудненню;
- застосування технологій точного землеробства для збереження ґрунтового покриву та мінімізації ерозії.

3. Кількісне управління ресурсами:

- використання інноваційних технологій для точного дозування добрив, щоб зменшити надмірне внесення і покращити ефективність;
- збільшення використання відновлювальних джерел енергії, таких як сонячні панелі та вітряні турбіни, для живлення ферм та інших аграрних підприємств.

4. Обмін ресурсами:

- сприяння обміну ресурсами між різними фермерськими господарствами, таким чином, створюючи замкнені цикли використання ресурсів;
- впровадження моделей спільного виробництва та обміну продукцією для мінімізації втрат та забезпечення стійкості галузі.

5. Збереження біорізноманіття:

- розвиток агроекологічних методів, що сприяють різноманітності рослин та тварин на фермах;
- заохочення практик органічного землеробства та інших стійких до середовища методів

6. Цифрові технології для оптимізації виробництва:

- використання сенсорів, Інтернету речей (IoT) та аналітики для покращення ефективності виробництва та використання ресурсів;
- впровадження сучасних технологій для точного землеробства та управління ланцюгами постачання.

7. Участь місцевого населення:

- залучення фермерів та місцевих спільнот до розробки та впровадження циркулярних практик:

- підтримка освітніх та навчальних ініціатив для свідомого використання ресурсів та сталих методів сільськогосподарського виробництва.

Ці принципи допомагають забезпечити економічну стійкість, зменшення відходів та екологічну ефективність у сільському господарстві, сприяючи руху в напрямку циркулярного сільського господарства [14; 15;].

Для впровадження інноваційних підходів необхідно консультивати фермерів та інші сільськогосподарські підприємства щодо ефективного використання ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Також важливо проводити освітницьку роботу та підвищення обізнаності сільськогосподарських товаровиробників щодо переваг циркулярної економіки.

У сільському господарстві перехід на принципи циркулярної економіки передбачає собою дотримання системи "нульових відходів", коли всі вироблені в ньому продукти будуть використовуватися в якості кінцевого продукту або ж як сировина для іншого виробництва. Це дасть можливість вирішити проблему дефіциту природних ресурсів та залежності від імпортованих матеріалів, що є актуальним в умовах закритих кордонів. Збільшення рівня переробки та повторного використання матеріалів, за оцінками міжнародних організацій, може створити додатково для глобальної економіки один трильйон доларів США до 2025 року [15].

Впровадження циркулярних практик може стати стимулом для розвитку нових технологій, що підтримують стале виробництво, а це в свою чергу, може сприяти економічному зростанню в аграрній сфері. Основними перевагами циркулярної економіки є, зокрема, суттєва економія матеріалів, зменшення відходів, ефективне використання ресурсів, економічні вигоди, стимулювання інновацій тощо (рис.1).

Варто зазначити, що Україна також виявляє інтерес до впровадження циркулярних практик в сільському господарстві. Ось кілька прикладів циркулярної економіки в сільському господарстві України:

- *Біогазові установки на фермах*: деякі фермери в Україні встановлюють біогазові установки, які переробляють органічні відходи, такі як гноївка, у біогаз. Це не лише зменшує кількість відходів, але й створює джерело відновлюваної енергії для господарства та його околиць;

- *Вторинне використання біомаси*: стебла та залишки після збору врожаю можуть служити сировиною для виробництва біопалива або біохімікатів;

- *Системи точного землеробства*: впровадження технологій точного землеробства, які використовують сенсори та дрони для точного контролю над використанням ресурсів, допомагає українським фермерам ефективно виробляти культури, зменшуючи витрати на воду, добрива та енергію;

- *Переробка сільськогосподарських відходів в добрива*: деякі компанії в Україні займаються переробкою сільськогосподарських відходів у високоякісні органічні добрива. Це сприяє ефективному використанню відходів та збереженню родючості ґрунту;

- *Використання відновлюваних енергетичних ресурсів*: ферми в Україні встановлюють вітрові та сонячні електростанції для виробництва відновлюваної

енергії. Це дозволяє їм забезпечувати себе енергією, використовуючи природні ресурси [15; 17].

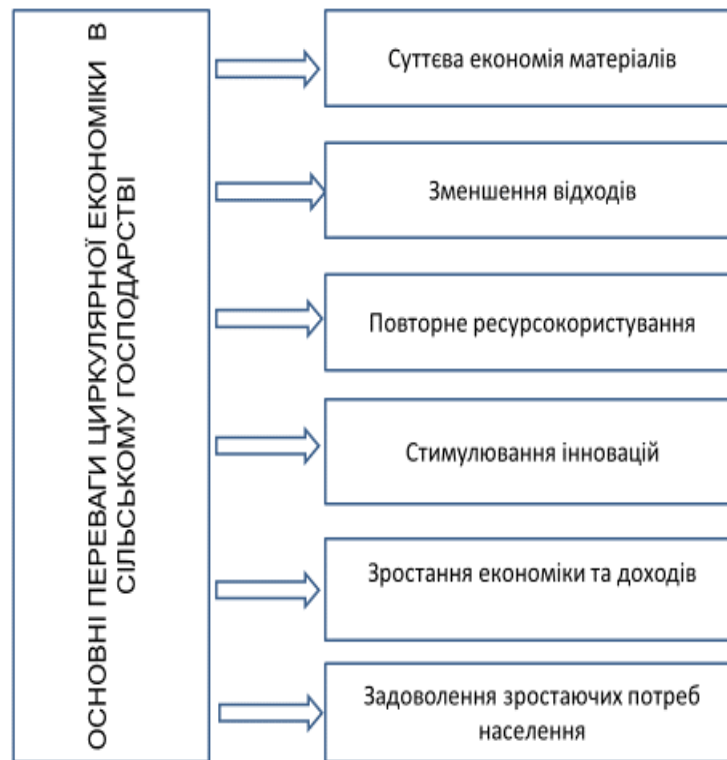

Рис.1. Основні переваги циркулярної економіки в сільському господарстві*

**Джерело: сформовано на основі [16].*

Ці приклади вказують на те, що сільське господарство в Україні вже відчуває користь від переходу до циркулярних практик, спрямованих на ефективне використання ресурсів та зменшення впливу на навколишнє середовище.

На нашу думку, щоб в Україні було більше таких унікальних проєктів, держава має розробити чіткий план впровадження кращих практик розвитку циркулярної економіки в країні та стимулювати їх реалізацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з головних проблем на сьогоднішній день є значне збільшення обсягів відходів, що призводить до забруднення навколишнього середовища та ускладнює їхнє подальше утилізаційне використання. Крім того, традиційне господарювання часто спрямоване на експлуатацію обмежених природних ресурсів, що може викликати проблеми їхньої нестійкості та призвести до їх вичерпання.

Концепція циркулярної економіки заснована на принципі «3-R»: скорочення (Reduce), повторне використання (Reuse) та переробка матеріалів (Recycle) та узгоджується із 17 Цілями сталого розвитку ООН, тому й заохочує більшість країн

впроваджувати інноваційні технології у виробництво. Основними її інструментами є екоінновації та "зелені" технології, які є дружніми по відношенню до природного середовища.

Отже, циркулярна економіка є концепцією економічного виробництва та споживання, яка спрямована на максимальне використання ресурсів, зменшення відходів та створення замкнених циклів використання матеріалів, ефективне управління відходами та збереження енергії, забезпечуючи стале та стійке використання обмежених природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Stahel W. R. The Product-Life Factor. In: The Future and the Private Sector. URL: <https://www.quebeccirculaire.org/data/sources/users/4/32217.pdf>.
2. Vijkman A., Skonberg K. Circular economy and movement for suspension. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf>.
3. Pearce D. W., Turner R. K. Economics of natural resources and the environment: Harvester Wheatsheaf, London, 1990. 378 с.
4. Xia X., Ruan J. Analyzing barriers for developing a sustainable circular economy in agriculture in China Using Grey-DEMATEL approach. *Sustainability*. 2020. № 12(16). С.53-58. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12166358>.
5. Wautelet T. The Concept of Circular Economy: its Origins and its Evolution. Luxembourg: Positive ImpaKT, 2018. 23 с.
6. Сергієнко Л.В. Впровадження циркулярної економіки в Україні: державно-управлінський аспект: автореф. дис. д-ра наук / Житомир. держ. технологіч. ун-т. Житомир, 2017.
7. Зварич І. Я. Імплементация Плану дій ЄС у сфері циркулярної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип.25, ч. 1.С. 93-98.
8. Лойко В.В. Проблеми розвитку циркулярної економіки в Україні // III International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings, August 23, 2019. Riga, Latvia: Baltija Publishing. С. 24-27. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27911/1/V_Loiko_ISC_2019.pdf.
9. Тимошенко І.П., Дронова О. Л. Циркулярна економіка для умов України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. №9 (208). С. 120-127. URL: [www.irbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_nbuv > cgiirbis_64 > S21STN=1](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64/S21STN=1).
10. Жданович Ю. Zero waste як стиль життя: безвідходна реальність. 2018. URL: <http://shahter.by/obshchestvo/zero-waste-kak-stil-zhizni-bezothodnaya-realnost>.
11. Баюра Б. Циркулярна економіка – майбутнє успішної України. *Енергобізнес*. №42. 2021. URL: <https://e-b.com.ua/cirkulyarna-ekonomika-maibutnje-uspisnoyi-ukrayini-2167>.
12. Нечитайло Д. З чистого аркуша: як працює і чим вигідна циркулярна економіка. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/2/664626/>.
13. Усата Н. В. Основні засади циркулярної економіки в сільському господарстві України // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 28–29 квітня 2021 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. С.93-94. URL: http://science.inem.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/01/CONF_NTSA_2021pdf.
14. Нова політика ЄС з “циркулярної” економіки: можливості для України. Публікація ГО “Діксі Груп”. 2020. 16 с.
15. Макульський К. Кругове сільське господарство. URL: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1828-circular-farming>.

16. Швець А.І. Циркулярна економіка як нова модель розвитку економіки України в процесі євроінтеграції. *Економічний вісник*. 2022. №1. С.43-49. URL: <https://doi.org/10.33271/ebdut/77.043>.
17. Циркулярна економіка. Організаційно-правові аспекти. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/circleeconomic-t/>.

References

1. Stahel, W. (1982). The Product-Life Factor. In: *The Future and the Private Sector*. Retrseved from <https://www.quebeccirculaire.org/data/sources/users/4/32217.pdf> [in English].
2. Vijkman, A. and Skonberg, K. (2016). Circular economy and movement for suspension”. Retrseved from <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> [in English].
3. Pearce, D. and Turner, R. (1990). *Economics of natural resources and the environment*. New York, London [in English].
4. Xia, X. and Ruan, J. (2020). Analyzing barriers for developing a sustainable circular economy in agriculture in China Using Grey-DEMATEL approach. *Sustainability*, 12(16), 53-58. [in English].
5. Wautelet, T. (2018). *The Concept of Circular Economy: its Origins and its Evolution*. Luxembourg [in English].
6. Sergiyenko, L.V. (2017). *Vprovadzhennia tsyrkuliarnoi ekonomiky v Ukraini: derzhavno-upravlinskyi aspekt* [In the promotion of the circular economy in Ukraine: the sovereigngoverning aspect] (Extended abstract of Ph.D. thesis). Zhytomyr state technological university. Zhytomyr [in Ukrainian].
7. Zvarych, I. Ya. (2019). Implementatsiia Planu dii YeS u sferi tsyrkuliarnoi ekonomiky [Implementation of the EU Action Plan in the field of circular economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 25, 93-98 [in Ukrainian].
8. Loiko, V.V. (2019). Problemy rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky v Ukraini [Problems of circular economy development in Ukraine], *Formuvannia suchasnoho ekonomichnoho prostoru: Materialy III Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* [Formation of the modern economic space: Materials of the 3rd International Scientific Conference]. Riga [in Ukrainian].
9. Tymoshenko, I.P., Dronova, O.L. (2018). Tsykuliarna ekonomika dlia umov Ukrainy [Circular economy for the conditions of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 9 (208), 120-127 [in Ukrainian].
10. Zhdanovich, Yu. (2018). Zero waste yak styl zhyttia: bezvidkhodna realnist [Zero waste as a style of life: waste-free reality]. Retrseved from <http://shahter.by/obshchestvo/zero-waste-kak-stil-zhizni-bezothodnaya-realnost> [in Ukrainian].
11. Bayura, B. (2021). Tsykuliarna ekonomika – maibutnie uspishnoi Ukrainy [Circular economy – the future of successful Ukraine]. *Enerhobiznes*, 42.
12. Nechitaylo, D. (2020). Z chystoho arkusha: yak pratsiuie i chym vyhidna tsyrkuliarna ekonomika [From a clean slate: how does the circular economy work and what are its benefits]. *Ekonomichna pravda*. Retrseved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/2/664626/> [in Ukrainian].
13. Usata, N.V. (2021). Osnovni zasady tsyrkuliarnoi ekonomiky v silskomu hospodarstvi Ukrainy [Basic principles of the circular economy in the agriculture of Ukraine], *Ekonomichnyi rozvytok derzhavy, rehioniv i pidpriemstv: problemy ta perspektyvy: Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii molodykh uchenykh* [Economic development of the state, regions and enterprises: problems and prospects: Materials of the IP of the International Scientific and Practical Internet Conference of Young Scientists]. Lviv [in Ukrainian].
14. Nova polityka YeS z “tsyrkuliarnoi” ekonomiky: mozhlyvosti dlia Ukrainy [New EU policy on the “circular” economy: opportunities for Ukraine]. *Publikatsiia HO “Diksi Hrup”*, 2020. Retrseved from http://www.dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3 [in Ukrainian].
15. Makulskyi, K. (2020). Kruhove silske hospodarstvo [Circular farming]. *Ahroprofi*. Retrseved from <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1828-circular-farming> [in Ukrainian].

16. Shvets, A.I. (2022). Tsykuliarna ekonomika yak nova model rozvytku ekonomiky Ukrainy v protsesi yevrointehratsi [Circular economy as a new model of economic development of Ukraine in the process of European integration]. *Ekonomichnyi visnyk*, 1, 43-49.

Tsykuliarna ekonomika. Orhanizatsiino-pravovi aspekty [Circular economy. Organizational and legal aspects]. Retrseved from <https://www.businesslaw.org.ua/circle-economic-t/> [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-164-177

УДК 004.5:338.45

Олександр ШАПУРОВ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4381-4886
Scopus Author ID: 36070023600

ПРОМИСЛОВІ ІННОВАЦІЇ: ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ, БЛОКЧЕЙН, ЦИФРОВИЙ ДВІЙНИК

Анотація. Досліджуючи інновації у промисловості, дана стаття пропонує систематичний огляд ключових аспектів промислового Інтернету речей (IIoT), машинного навчання, технології блокчейн, цифрових двійників та інших напрямів, що стали суттєвими в рамках Індустрії 4.0. Досліджено вплив цих інновацій на промислові операції, ланцюги поставок та виробничі процеси, доводячи їхню значущість та позитивний вплив у металургії та інших галузях промисловості. Зазначено, що IIoT стає ключовим компонентом у модернізації виробництва, а також відіграє значну роль у вдосконаленні ланцюгів поставок, транспорті, охороні здоров'я. Технології, які використовуються для підтримки IIoT, включають штучний інтелект, хмарні обчислення, аналітику великих даних, блокчейн та віртуальну реальність. Розглянуто використання машинного навчання, що базується на різних фреймворках, та показано їхню значущість для подальшого розвитку в контексті IIoT. Також розглянуто технологію блокчейн та її застосування у гірничодобувній промисловості, підкресливши її потенціал у покращенні ефективності управління ресурсами. Доведено, що технологія блокчейн може діяти як безпечний реєстр записів, що забезпечує динамічний обмін важливими документами. Окреслено значення цифрових двійників як технологічних рішень, які сприяють у плануванні та виробництві, дозволяючи прогнозувати працездатність об'єктів та вдосконалювати виробничі процеси. Відзначено динамічне зростання ринку цифрових двійників та їх широке застосування у ланцюгах поставок, технічному обслуговуванні та візуалізації активів, що сприяє покращенню господарської діяльності в промисловості. На основі визначеного про цифрового двійника важливо зауважити, що стандарт ISO 23247 для цифрових двійників допоможе встановити систематичний підхід до їхнього практичного використання в промисловості. Такі стандартизовані підходи стимулюватимуть подальше поширення та розвиток цих інновацій, сприяючи їхньому ефективному впровадженню в промислове виробництво.

Ключові слова: промисловий інтернет речей, блокчейн, цифровий двійник, машинне навчання, фреймворк.

JEL Classification: O32, O33.

Absztrakt. Az ipari innovációt vizsgálva ez a cikk szisztematikus áttekintést nyújt az ipari dolgok internete (IIoT), a gépi tanulás, a blokklánc-technológia, a digitális hasonmás és más olyan területek kulcsfontosságú aspektusairól, amelyek az Ipar 4.0-ban elengedhetelenné váltak. Feltárják ezen innovációk hatását az ipari műveletekre, az ellátási láncokra és a gyártási folyamatokra, bemutatva jelentőségüket és pozitív hatásukat a kohászatban és más iparágakban. Megjegyzendő, hogy az IIoT a termelés korszerűsítésének kulcsfontosságú elemévé válik, és jelentős szerepet játszik az ellátási láncok,

a szállítás és az egészségügy fejlesztésében is. Az IIoT támogatására használt technológiák közé tartozik a mesterséges intelligencia, a felhőtechnológia, a Big Data elemzés, a blokklánc és a virtuális valóság. Áttekintésre kerül a különböző keretrendszereken alapuló gépi tanulás használatát, és bemutatjuk azok jelentőségét a további fejlesztés szempontjából az IIoT kontextusában. A blokklánc technológiát és annak alkalmazását a bányászatban is figyelembe veszik, hangsúlyozva a benne rejlő lehetőségeket az erőforrás-gazdálkodás hatékonyságának javításában. Bebizonyosodott, hogy a blokklánc technológia biztonságos nyilvántartásként szolgálhat az iratok számára, lehetővé téve a fontos dokumentumok dinamikus cseréjét. Körvonalazódik a digitális technológiai megoldások jelentősége, amelyek hozzájárulnak a tervezéshez és a gyártáshoz, lehetővé téve tárgyak teljesítményének előrejelzését és a gyártási folyamatok javítását. Megfigyelhető a digitális hasonmás piacának dinamikus növekedése és széles körű elterjedése az ellátási láncokban, az eszközök karbantartásában és megjelenítésében, ami hozzájárul az ipar gazdasági tevékenységének javulásához. A digitális hasonmásra vonatkozó definíciók alapján fontos megjegyezni, hogy a digitális hasonmásokra vonatkozó ISO 23247 szabvány segít szisztematikus megközelítést kialakítani gyakorlati ipari használatukra vonatkozóan. Az ilyen szabványosított megközelítések ösztönöznék fogják ezen innovációk további elterjedését és fejlesztését, hozzájárulva azok hatékony alkalmazásához az ipari termelésben.

Kulcsszavak: ipari dolgok internete, blokklánc, digitális hasonmás, gépi tanulás, keretrendszer.

Abstract. Investigating innovations in the industry, this article provides a systematic overview of key aspects of the Industrial Internet of Things (IIoT), machine learning, blockchain technology, digital twins, and other directions significant within Industry 4.0. The impact of these innovations on industrial operations, supply chains, and manufacturing processes is examined, emphasizing their significance and positive effects across various industrial sectors. IIoT is identified as a pivotal component in manufacturing modernization and plays a substantial role in enhancing supply chains, transportation, healthcare, and other domains. Technologies supporting IIoT encompass artificial intelligence, cloud computing, big data analytics, blockchain, and virtual reality. The utilization of machine learning, based on diverse frameworks, is explored, demonstrating their significance for further development in the context of IIoT. Additionally, the application of blockchain technology in the mining industry is discussed, highlighting its potential in improving resource management efficiency. It is established that blockchain technology can act as a secure ledger facilitating dynamic exchange of crucial documents. The significance of digital twins as technological solutions facilitating planning and production, enabling the prediction of object performance, and refining manufacturing processes is outlined. The dynamic growth of the digital twins market and their broad applications in supply chains, technical servicing, and asset visualization contribute to increased efficiency in the industrial sector. Based on the importance of digital twins, it is noted that the ISO 23247 standard for digital twins will establish a systematic approach to their practical application in the industry. Such standardized approaches will encourage further dissemination and development of these innovations, promoting their effective integration into industrial production.

Keywords: industrial Internet of things, blockchain, digital twin, machine learning, framework

Постановка проблеми. Сучасна економіка, перебуваючи на етапі трансформації, створює нові завдання для суспільства, держави та учасників бізнесу, які реагують на ці виклики шляхом новаторських підходів і революційних рішень у всіх галузях економіки. Однією з найзначущих галузей є металургія, яка сприяє формуванню додаткової вартості. Головним з основних каталізаторів розвитку металургійної галузі є промислова революція та її цифрові інструменти. Цифрові інструменти представляють собою потужні інновації, які можуть сприяти оптимізації операцій, а також зміцненню соціальної та екологічної

стійкості. Цей процес зокрема актуальний для країн, які знаходяться на етапі розвитку та мають великі об'єми продукції видобувних та обробних галузей промисловості. Розуміння впливу, переваг і можливих перешкод у впровадженні цифрових технологій має вирішальне значення для економіки, довкілля та суспільства цих країн і планети загалом. Тому дане дослідження детально висвітлює переваги використання технологій Індустрії 4.0 у промисловості, а також шляхи застосування даних інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні засади розвитку промислового інтернету речей досліджується у роботах зарубіжних вчених Fei C., Zhe X., Laizhong C., Qiuzhen L., Jianqiang L., Shui Y., Abid Haleem, Mohd J., Abid H., Ravi P. S. Rajiv S, Li D., Ren M., Meng G., Jiangfeng C., Weihai C., Fei T., Chun-Liang L.

Групою науковців Mohd J., Abid H., Ravi P. S. Rajiv S представлено огляд IoT і технологій, що лежать в його основі, детально обговорюються основні переваги та особливості IoT у виробництві, розумні перетворення, здійснені у виробничій сфері за допомогою IoT Culture, ідентифіковано та обговорено двадцять дев'ять важливих застосувань IoT у сфері виробництва [3]. Mohd Javaid, Abid Haleem, Rajiv Suman доповнюють необхідність поєднання промислового інтернету речей з віртуальним відображенням існуючих показників за допомогою цифрового двійника [18]. Fei C., Zhe X., Laizhong C., Qiuzhen L., Jianqiang L., Shui Y. розглянули найостанніші дослідницькі роботи, в яких блокчейн використовувався для створення надійних систем Інтернету речей. Автори розділили застосування блокчейну в системах Інтернету речей на чотири сценарії застосування, а саме: контроль доступу, походження і цілісність даних, довірена третя сторона і платформи автоматичних платежів [16]. Li D., Ren M., Meng G. пропонують в своїх дослідженнях систему прогнозного обслуговування, засновану на технології Інтернету речей, для зміни наявного режиму обслуговування обладнання вугільної шахти, це гарантує безпечну та ефективну роботу гірничодобувного обладнання [4]. Jiangfeng C., Weihai C., Fei T., Chun-Liang L. систематизують розумне виробництво на основі кіберфізичних виробничих систем (CPMS), яке стало тенденцією розвитку і отримало широке визнання в усьому світі [5].

В наукових дослідженнях зазначених авторів повно та обґрунтовано досліджено основні аспекти промислового інтернету речей, блокчейн технологій, та особливості застосування цифрових двійників. Але на нашу думку для системного представлення, розуміння основних принципів розвитку промислової революції 4.0 необхідно: розглянути перспективи дохідності промислового інтернету речей, визначити основних гравців ринку (суб'єктів господарювання інноваційної галузі), сформувані взаємозв'язок машинного навчання, промислового інтернету речей та штучного інтелекту, розкрити сутність основних фреймворків машинного навчання, сформувані систему конкурентних принципів технології блокчейн, розглянути Digital Twin та основний стандарт його застосування

Формулювання цілей статті. Сформувані основні концептуальні аспекти розвитку промислових інновацій у металургійному секторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо концептуальні аспекти розвитку промислових інновацій у металургійному секторі у трьох векторах розвитку: промисловий інтернету речей та фреймворки машинного навчання; блокчейн та основні його конкурентні принципи, цифровий двійник в системі управління промисловим підприємством

1. Промисловий інтернету речей та фреймворки машинного навчання

Відповідно до аналітичного агентства Statista за 10 річний період доходи від Інтернету речей зростуть майже у 3,5 рази, з 181,5 млрд. дол. до 621,6 млрд.дол. (рис.1)

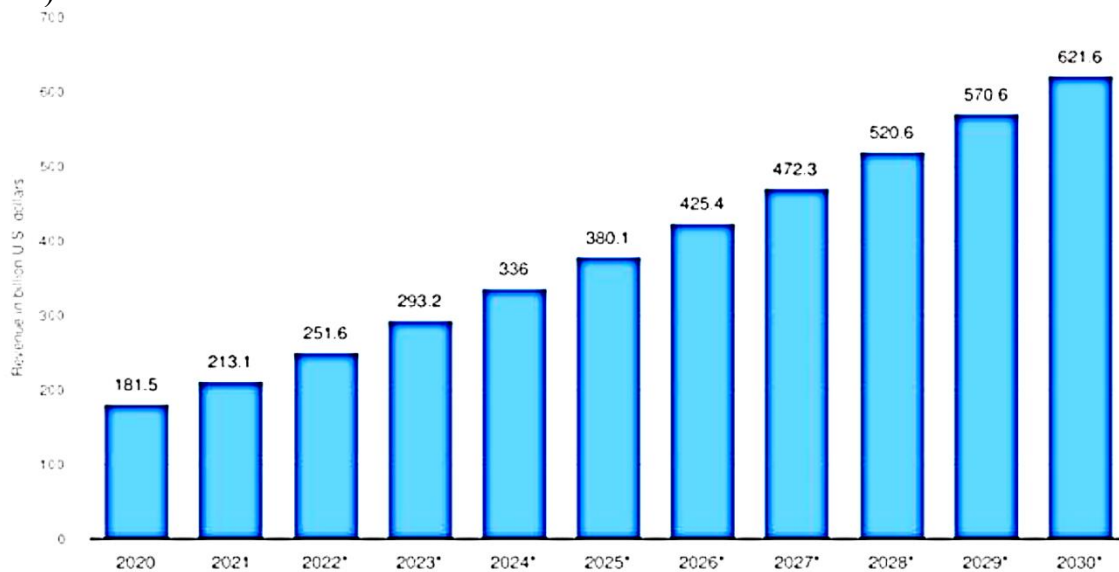

Рис.1. Прогноз доходів від Інтернета речей (період 2020-2030 рр.) [1].

Оцифрування машин, транспортних засобів та інших елементів фізичного світу є потужною ідеєю. Навіть на цій ранній стадії Інтернет речей починає мати реальний вплив. Інтернет речей змінює те, як виробляються та розподіляються товари, як продукти обслуговуються та вдосконалюються, а також як лікарі та пацієнти керують здоров'ям та самопочуттям [2].

Промисловий Інтернет речей (IIoT) – це наступний рівень технології Інтернету речей (IIoT), який є унікальним у своїй виробничій трансформації. Компаніям, які прагнуть конкурентної переваги сьогодні, потрібно просто поглянути на можливості, які IIoT може запропонувати переваги, починаючи від обслуговування, постачальників логістики, робочих процесів для співробітників та доставки продуктів та закінчуючи тим, що дозволяє виробникам оцифрувати практично всі частини свого бізнесу. Виробники можуть знизити основні ризики, пов'язані з ручною роботою та людськими помилками, звівши до мінімуму ручні процеси та записи [3].

Концепція Інтернету промов спочатку була виведена із системи мережі радіочастотної ідентифікації (RFID) центром автоматичної ідентифікації, який був створений у Массачусетському технологічному інституті (MIT) у 1999 році. У цій системі всі елементи можуть бути під'єднані до Інтернету за допомогою

інформації радіочастотної ідентифікації, такої як чутливі пристрої. До його основних функцій належало: збір інформації; передача інформації; обробка інформації [4].

Термін «Промисловий Інтернет речей» широко використовується в промислових секторах як цифрова трансформація та пов'язує критично важливі активи, передову передиктивну та аналітику, що передує, і сучасний промисловий персонал. Це мережа промислових пристроїв, пов'язаних між собою комунікаційними технологіями для створення систем, які можуть відслідковувати, збирати, обмінюватись, аналізувати та давати важливі нові ідеї. Ці ідеї потім використовуються, щоб допомогти промисловим організаціям приймати більш ефективні та швидкі бізнес-рішення [5].

Промисловий Інтернет речей (IIoT) визначається як сукупність машин, робототехніки, когнітивних технологій і комп'ютерів для інтелектуальних промислових операцій за допомогою аналізу даних [6]. Промисловий Інтернет речей є частиною революції Індустрії 4.0, яка пов'язана з автоматизацією, інноваціями, великими даними та кіберфізичними системами в галузях. Промисловий Інтернет речей демонструє позитивний вплив на ланцюжки поставок, транспорт, охорону здоров'я, виробництво, нафтогазову, енергетичну/комунальну, хімічну та авіаційну промисловість.

Основними суб'єктами промислового ринку, які створюють ринок промислового інтернету речей: IBM Corp., Intel Corp., Schneider Electric SE, General Electric Company, Emerson Electric, ABB Ltd., Accenture PLC, Tech Mahindra Ltd, Softweb Solution Inc, Sasken. Tehnologies Ltd., ZIH Corp., Siemens AG. Robert Bosh GmbH та NEC Corp.

За прогнозами аналітичного агентства Statista загальний обсяг ринку промислового інтернету речей повинен збільшитись за період 2020-2028 рр. з 216,1 млрд. дол. До 1,1 трл. дол., тобто майже в 5 разів. (рис.2).

Промисловий Інтернет речей збирає велику кількість даних, які пізніше використовуються для прогнозованого обслуговування, управління часом і контролю витрат після впровадження моделей машинного навчання. Моделі машинного навчання складають ядро логістичних рішень і рішень для ланцюжка поставок з точки зору оптимізації розміру пакета продукції, вибору транспортного засобу доставки, вибору маршруту доставки, розрахунку часу доставки.

Практичним прикладом використання промислового інтернету речей може також стати тематичне дослідження, проведене гірничодобувною компанією Altos de Punitaqui на відкритому кар'єрі Фьюжнада. На багатьох великих шахтах по всьому світу управління навантаженням та транспортуванням здійснюється за допомогою комп'ютерного диспетчерського програмного забезпечення з 1980х років. Системи управління парком (FMS) були розроблені для максимізації продуктивності або зниження вимог до обладнання для досягнення виробничих цілей, мінімізації повторної обробки, забезпечення поставок на завод та досягнення цілей змішування (коли різні сорти руди поєднуються для полегшення вилучення металів у процесі видобутку). збагачувальні фабрики). У цьому науковому дослідженні представлена недорога розробка IoT та впровадження

інформаційної системи (FIS) замість (FMS) для отримання та обробки даних та оптимізації процесів завантаження та транспортування на відкритій копальні в Чилі [7].

За однією з оцінок, до 2025 року кількість пристроїв промислового Інтернету речей зросте до 75,44 мільярда. Технологіями, що забезпечують промисловий Інтернет речей, є: Інтернет речей, штучний інтелект, хмарні обчислення, штучний інтелект для кіберфізичних систем (CPS), аналітика великих даних, блокчейн, доповнена та віртуальна реальність

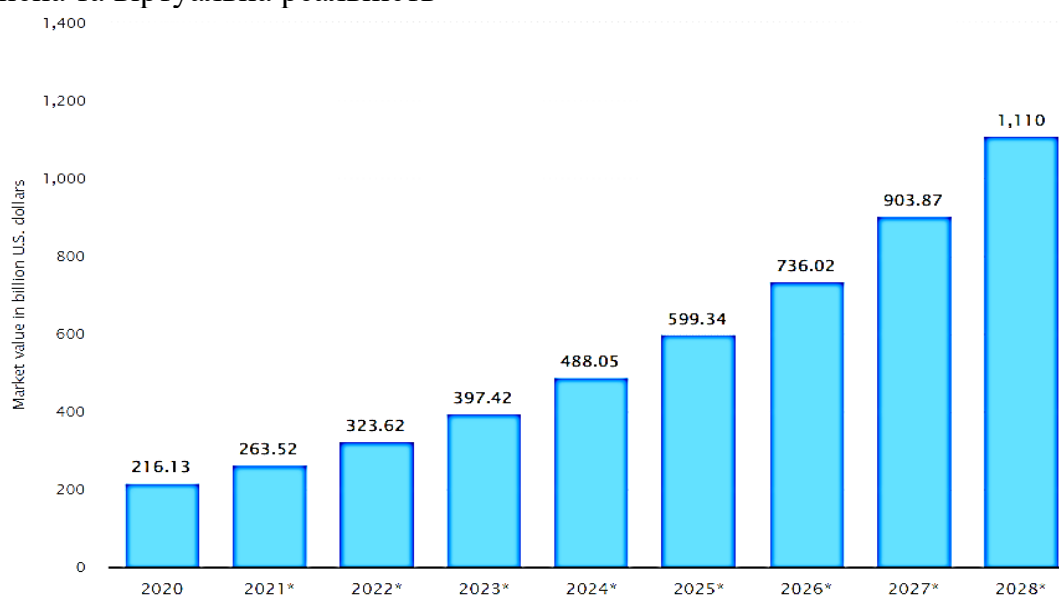

Рис.2. Обсяг ринку промислового інтернету речей (2020-2028рр.) [8].

Машинне навчання є підмножиною штучного інтелекту. Машинне навчання буває різних типів, таких як контрольоване (функції введення та виведення відомі заздалегідь), навчання без учителя (алгоритм/модель вивчає шаблони наборів даних і групує їх у кластери) та навчання з підкріпленням (навчання відбувається через винагороду та покарання). Класифікація зображень, виявлення шахрайства, діагностика захворювань, погода та прогнозування ринку використовують контрольоване навчання (лінійна регресія, машина опорних векторів, дерево рішень, K найближчий сусід). Рекомендаційна система та візуалізація великих даних використовує навчання без учителя (K-Mean Clustering, FP Growth). Для прийняття рішень у реальному часі та навігації робота використовується навчання з підкріпленням.

Промисловий Інтернет речей (датчики, виконавчі механізми, веб-додатки та системи управління) генерує величезні обсяги та різноманітність даних. Обсяг і різноманітність є характеристиками великих даних [9]. В першу чергу дані використовуються для розробки, навчання та тестування моделі машинного навчання. Алгоритми машинного навчання (класифікація (Random Forest, Support Vector Machines), кластеризація (K-Means, K-Near Neighbors) і бінарна класифікація (Logistic Regression)), які найкраще відповідають даним, складають

основу моделі машинного навчання. Фреймворки машинного навчання допомагають у розробці моделі машинного навчання.

Таким чином сформуємо основні фреймворки машинного навчання з відкритим вихідним кодом:

1) Tensorflow: Tensorflow має багато версій, але останні версії швидші, гнучкіші та підтримують нові мови. Його використовують транснаціональні компанії, такі як Qualcomm (для мобільних платформ Snapdragon), China mobile (для виявлення мережових аномалій) і CEVA (процесори глибокого навчання). Tensorflow підтримує високопродуктивні обчислення для розпізнавання облич і рукописного тексту [10].

2) Microsoft Cognitive Toolkit: Корпорація Майкрософт володіє Microsoft Cognitive Toolkit. Це допомагає підприємствам і організаціям у вивченні рішень машинного навчання. Це середовище розробки глибокого навчання з відкритим вихідним кодом, яке підтримує серверні частини з кількома машинами-кількома графічними процесорами [11].

3) H2O: Це один з найбільших фреймворків розробки моделей машинного навчання з відкритим вихідним кодом для бізнесу та підприємств [12].

4) Torch: The Torch — це фреймворк для розробки моделі машинного навчання з відкритим вихідним кодом. Ним володіє Facebook. The Torch — це бібліотека, фреймворк наукових обчислень і скриптова мова для машинного навчання на основі GPU/CPU.

5) PyTorch: Facebook володіє PyTorch. Він схожий на Torch і менш зрілий, ніж Tensorflow. PyTorch дотримується об'єктно-орієнтованої парадигми. Написання коду в PyTorch просте завдяки функціоналу умовних операторів і циклів. PyTorch використовується такими компаніями, як IBM, Facebook і Yandex

6) Caffe (Convolutional Architecture for Fast Feature Embedding): Він був розроблений у Berkeley Vision and Learning Center (BVLC). Це одна з найшвидших систем для DNN, яка може обробляти 60 мільйонів зображень на день за допомогою одного графічного процесора [13].

2. Блокчейн та основні його конкурентні принципи

Останніми роками блокчейн привернув значну увагу дослідників. Це свого роду децентралізована розподілена база даних, яка походить від Біткойна. Вона вирізняється комбінованим, але творчим використанням наявних методів інформатики, таких як розподілене сховище даних, двоточкова мережа, механізм консенсусу та алгоритм шифрування. Блокчейн спирається на механізм консенсусу, який дає змогу кожному узгодити новостворений блок даних і працювати разом, щоб підтримувати всі блоки у вигляді унікальної бази даних [14].

Технологія блокчейн може докорінно змінити спосіб роботи гірничодобувної промисловості та пов'язаних ланцюжків поставок. Блокчейн – це незмінний і криптографічно безпечний архів записів, що зберігаються в розподіленому реєстрі, в якому використовуються смарт-контракти, створені на платформі Ethereum. Ця технологія дає змогу зацікавленим сторонам, під'єднаним до ланцюжка, безпечно обмінюватися важливими торговельними документами,

такими як коносаменти й акредитиви, за допомогою смарт-контрактів. Переваги технології блокчейн ідеально пов'язані з комерційними та операційними аспектами гірничодобувної, металургійної та інших галузей [15].

Іншими словами, цифровий видобуток – оцифроване, технологічно опосередковане виробництво, зберігання, аналіз і розповсюдження даних, отриманих шляхом відстеження та відстеження фізичного походження і соціально-екологічного впливу корисних копалин та інших природних ресурсів. Насамперед технологія блокчейн увійшла до лексики гірничодобувної промисловості з обіцянкою відмовитися від потреби в посередниках або довірених партнерах для перевірки, аудиту або сертифікації інформації про ланцюжок поставок. Будучи вдосконаленою версією технологій розподіленого реєстру, блокчейни ефективно розширюють масштаб і соціально-економічний вплив наявних ініціатив з відстеження.

Державні та корпоративні суб'єкти почали просувати і сертифікувати більш прозорі та етичні методи видобутку корисних копалин для зниження екологічних і репутаційних ризиків, пов'язаних з геологорозвідкою і методами видобутку, від програм корпоративної соціальної відповідальності до появи нових нормативних стандартів для ланцюжків поставок корисних копалин [16].

Блокчейн також можна використовувати для комплексного наскрізного відстеження руд і корисних копалин. Процес вимагатиме, щоб запечатані мішки або контейнери з концентратами і рудою були проштамповані унікальним ідентифікаційним номером, який згодом буде зареєстрований у блокчейні. Ідентифікатор міститиме інформацію про якість і кількість кожної партії руди або концентрату, а також буде постійно оновлюватися з постійним відстеженням часової шкали та реєстрацією переміщень [17].

Якщо розглядати сталеливарні підприємства, то в серпні 2019 року Metinvest уклав контракт на постачання обладнання через блокчейн-платформу we.trade. У травні 2020 року гірничодобувний гігант ВНР завершив операцію щодо залізної руди з блокчейном у Китаї. У липні 2020 року Nanjing Iron & Steel закрила блокчейн-угоду з купівлі залізної руди в Австралії.

На нашу думку, необхідно сформувані систему конкурентних принципів технології блокчейн:

- принцип безпечної системи контрактів (смарт-контрактів). Суб'єкт металургійного сектора автоматично отримує грошові кошти під час доставки товару в пункт призначення споживача;

- принцип прозорості системи постачання. Прозорість полягає в можливості відстежити походження товару на кожному етапі просування до кінцевого споживача;

- принцип аунтифікації документа. Хорошим прикладом може слугувати проєкт SAP зі створення єдиного галузевого реєстру сертифікатів на основі блокчейну для металопродукції. Метою цього реєстру є засвідчення справжності сертифікатів і, таким чином, боротьба з контрафактною продукцією, яка, за експертними оцінками, перевищує 10% від загального обсягу споживання.

– принцип цифрових аналогів реальних активів (токени). Це нові фінансові інструменти на біржовому ринку [17].

В епоху великих даних величезна кількість великих даних, що генеруються обробною промисловістю, має характеристики надвисокої розмірності. Як працювати з цими даними надвисокої розмірності, використовувати їхню потенційну цінність і розробити модель потоку даних, що підходить для нового виробничого середовища, - складна проблема. В даний час аналіз, заснований на великих даних, принесе більше ідеальних переваг виробничому сектору завдяки взаємній підтримці відповідних нових технологій на тлі Індустрії 4.0. Процес аналізу даних спрямований на підвищення прозорості прийняття рішень [17].

3. Цифровий двійник в системі управління промисловим підприємством

Еволюція штучного інтелекту мала значний вплив на формування нового концепту – «Цифрові двійники». Цей підхід передбачає створення віртуальної моделі фізичного об'єкта в цифровій формі та сприяє інтеграції фізичного та інформаційного світів, забезпечуючи надійну основу для індустріальної інформаційної інтеграції [18]. Цифрові двійники здатні імітувати різні процеси, що відбуваються з матеріальними об'єктами, і прогнозувати їхню працездатність у складних умовах на основі реальних даних. В основному, концепція цифрових двійників передбачає використання Інтернету речей (IoT), штучного інтелекту (AI) та аналітики даних для поліпшення вихідних результатів та інших допоміжних даних (наприклад, мікропрограм пристрою, конфігурацій, калібрувань, даних налаштувань).

Розробники створюють цифрові двійники або віртуальні моделі, які можуть отримувати зворотний зв'язок від датчиків, пов'язаних із фізичною системою. Ці датчики збирають важливі робочі дані, тоді як цифрова модель імітує реальний час фізичної системи. Цифрові двійники застосовуються для вивчення варіантів продовження терміну служби продукту, поліпшення виробництва і процесів, створення продукту і тестування прототипу [19].

Останні дослідження від Marketsand Markets вказують, що світовий ринок цифрових двійників оцінювали у 3,1 мільярда доларів США у 2020 році і, за прогнозами, він досягне 48,2 мільярда доларів США до 2026 року. Аналіз компанії Global Market Insight засвідчив, що розмір ринку цифрових двійників у 2022 році становив 8 мільярдів доларів США, і очікується, що він зростатиме приблизно на 25 % щорічно з 2023 по 2032 рік.

Наразі в проектуванні та виробництві цифрові двійники використовуються для точного віртуального представлення об'єктів і моделювання операційних процесів. Цифрові двійники (Digital twins) застосовуються для управління ланцюгами поставок, відстеження операцій, технічного обслуговування транспорту, віддаленої допомоги, візуалізації активів і налаштування дизайну [20].

Створення цифрового двійника в Omniverse для архітекторів, інженерів і будівельних бригад може прискорити розробку і забезпечити виконання контрактів. Більшість систем промислової автоматизації підтримують функціональний інтерфейс моделювання (FMI) для інтеграції версії цифрового

двійника в реальному часі для роботи паралельно з реальною машиною. Це дає змогу швидко планувати роботу і тестувати у віртуальному середовищі, перш ніж вносити зміни в комп'ютерну систему. Рішення Digital Twins корисні для планування графіків і операцій у гірничодобувній промисловості, де моделювання робочого середовища дає змогу шахтарям створювати довгострокові та короткострокові програми. Фахівці на місцях роботи можуть використовувати рішення Digital Twins для моделювання обладнання, механізмів і всього робочого процесу, а також для тестування новинок у найважливіших робочих процесах [21].

Зростання попиту на автоматизацію в різних галузях промисловості є очікуваним фактором, який створюватиме високий попит на платформу Digital Twin у довгостроковій перспективі. У міру розвитку процесів цифровізації в масштабі світового рівня, рішення Digital Twin відіграватимуть дедалі важливішу роль у різних галузях. Для полегшення впровадження цифрових двійників у виробництво, ISO нещодавно розробила стандарт ISO 23247 - Платформа цифрових двійників для виробництва. Даний стандарт надає загальну структуру розробки, яка включає в себе підсистеми і компоненти, з яких виробники можуть вибирати для своїх власних реалізацій цифрових двійників в залежності від конкретного випадку. Це допомагає промисловим підприємствам систематично ідентифікувати застосовні компоненти, їхні складові та характеристики взаємодії. Стандартна серія ISO 23247 наразі охоплює чотири частини: огляд і загальні принципи, еталонна архітектура, цифрове представлення та обмін інформацією.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Промисловий Інтернет речей (IIoT) – це система, яка об'єднує машини, робототехніку, когнітивні технології та комп'ютери для забезпечення інтелектуальних промислових операцій через аналіз даних. IIoT є ключовим елементом Індустрії 4.0, включаючи автоматизацію, інновації, обробку великих обсягів даних та кіберфізичні системи у виробництві. IIoT позитивно впливає на ланцюги постачання, транспорт, охорону здоров'я, виробництво та інші сфери промисловості. Основними лідерами ринку промислового інтернету речей є: IBM Corp., Intel Corp., Schneider Electric SE, General Electric Company. Відповідно до аналітичних даних Statista, очікується зростання ринку IIoT з 216,1 млрд. доларів у 2020 році до 1,1 трлн. доларів у 2028 році. До 2025 року передбачається зростання пристроїв IIoT до 75,44 млрд. Технології, які підтримують IIoT: штучний інтелект, хмарні обчислення, аналітика великих даних, блокчейн, доповнена та віртуальна реальність.

Машинне навчання є супутнім продуктом промислового інтернету речей, що базується на відповідних фреймворках. В результаті дослідження сформовані наступні найбільш споживані фреймворки промисловими підприємствами: TensorFlow, Microsoft Cognitive Toolkit, H2O, Torch і PyTorch, Caffe.

Досліджено ключові аспекти застосування технології блокчейн у галузі гірничодобувної промисловості. Визначено, що ця технологія може відіграти значну роль у покращенні ефективності та прозорості ланцюжків поставок, а також в управлінні та відстеженні ресурсів. Доведено, що блокчейн може

слугувати незмінним реєстром записів, де використовуються смарт-контракти, що робить можливим безпечний обмін важливими торговельними документами. В дослідженні зазначено, що технологія блокчейн вже застосовується в ряді проєктів та угод, спрямованих на вдосконалення процесів у гірничодобувній промисловості. Крім того, сформовано конкурентні принципи використання технології блокчейн у металургійній галузі, які включають безпечну систему контрактів, прозору систему постачання, аунтифікацію документів та цифрові аналоги реальних активів. Зазначимо, що аналіз великих даних, що виникають у промисловості, може приносити вагомі переваги завдяки взаємодії з новими технологіями в рамках Індустрії 4.0, сприяючи підвищенню прозорості у прийнятті рішень.

Четверта промислова революція дала можливість розвитку промислового інтернету речей, машинному навчанню, блокчейн технологіям, віртуальній та доповненій реальності, а також виділенню в окремий напрям такого явища, як цифровий двійник, який синтезує в собі декілька компонентів Індустрії 4.0. Встановлено, що цифрові двійники використовуються для прогнозування працездатності об'єктів у складних умовах, для поліпшення виробництва та тестування прототипів. Визначено, що ринок цифрових двійників зростає і прогнозується його подальше зростання, що свідчить про динамічний попит на ці технології. Підкреслено, що цифрові двійники знаходять широке застосування в управлінні ланцюгами поставок, технічному обслуговуванні, візуалізації активів, що сприяє підвищенню ефективності у різних сферах промисловості. Доведено, що такі технології корисні у плануванні операцій і в тестуванні нововведень. Нарешті, зазначено, що введення стандарту ISO 23247 для цифрових двійників сприятиме їхньому практичному використанню в промисловості, надаючи систематичний підхід до вибору компонентів та їх взаємодії для виробників, що сприятиме подальшому їхньому поширенню та вдосконаленню.

Список використаних джерел

1. Statista. Internet of Things (IoT) total annual revenue worldwide from 2020 to 2030 Statista, 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1194709/iot-revenue-worldwide/> (date of access: 29.11.2023).
2. McKinsey Global Institute. The internet of things: mapping the value beyond the hype. *McKinsey & Company*, june 2015. 24 p. URL: https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/technology%20media%20and%20telecommunications/high%20tech/our%20insights/the%20internet%20of%20things%20the%20value%20of%20digitizing%20the%20physical%20world/unlocking_the_potential_of_the_internet_of_things_executive_summary.pdf (date of access: 29.11.2023).
3. Upgrading the manufacturing sector via applications of Industrial Internet of Things (IIoT) / M. Javaid et al. *Sensors International*. 2021. Vol. 2. P. 100129. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sintl.2021.100129> (date of access: 29.11.2023).
4. Dong L., Mingyue R., Guoying M. Application of Internet of Things Technology on Predictive Maintenance System of Coal Equipment. *Procedia Engineering*. 2017. Vol. 174. P. 885–889. URL: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.01.237> (date of access: 29.11.2023).
5. Industrial IoT in 5G environment towards smart manufacturing / J. Cheng et al. *Journal of Industrial Information Integration*. 2018. Vol. 10. P. 10–19. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jii.2018.04.001> (date of access: 29.11.2023).
6. INDUSTRIAL INTERNET OF THINGS. *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*. 2017. URL: <https://doi.org/10.7324/ijasre.2017.32538> (date of access: 29.11.2023).
7. Low-cost internet of things (IoT) for monitoring and optimising mining small-scale trucks and surface mining shovels / H. Aguirre-Jofré et al. *Automation in Construction*. 2021. Vol. 131. P. 103918. URL: <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.103918> (date of access: 29.11.2023).
8. Statista. Industrial Internet of Things (IIoT) market size worldwide from 2020 to 2028 Statistic, 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/611004/global-industrial-internet-of-things-market-size/> (date of access: 29.11.2023).
9. Al-Badi A., Tarhini A., Khan A. I. Exploring Big Data Governance Frameworks. *Procedia Computer Science*. 2018. Vol. 141. P. 271–277. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.10.181> (date of access: 29.11.2023).
10. Tensorflow URL: <https://www.tensorflow.org/about?hl=ru> (date of access: 29.11.2023).
11. Microsoft Cognitive Toolkit URL: <https://learn.microsoft.com/ru-ru/cognitive-toolkit/> (date of access: 29.11.2023).
12. h2o URL: <https://h2o.ai/>
13. iscoop. The Industrial Internet of Things (IIoT): the business guide to Industrial IoT. Available from: <https://www.i-scoop.eu/internet-of-things-guide/industrial-internet-things-iiot-saving-costs-innovation/> (date of access: 29.11.2023).
14. Blockchain for Internet of things applications: A review and open issues / F. Chen et al. *Journal of Network and Computer Applications*. 2020. Vol. 172. P. 102839. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2020.102839> (date of access: 29.11.2023).
15. World Economic Forum. 4 ways blockchain will transform the mining and metals industry. World Economic Forum. 2018, July. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/4-ways-blockchain-will-transform-the-mining-and-metals-industry/> (date of access: 29.11.2023).
16. Calvão F., Archer M. Digital extraction: Blockchain traceability in mineral supply chains. *Political Geography*. 2021. Vol. 87. P. 102381. URL: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102381>
17. Gmk.Center. Why the steel industry needs blockchain. *Blockchain.2020* Available at: <https://gmk.center/en/opinion/why-the-steel-industry-needs-blockchain/> (accessed May 10, 2023).
18. Javaid M., Haleem A., Suman R. Digital Twin applications toward Industry 4.0: A Review. *Cognitive Robotics*. 2023. Vol. 3. P. 71–92. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cogr.2023.04.003> (date of access: 29.11.2023).
19. Attaran M., Celik B. G. Digital Twin: Benefits, use cases, challenges, and opportunities. *Decision Analytics Journal*. 2023. Vol. 6. P. 100165. URL: <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100165> (date of access: 29.11.2023).

20. Deloitte. The net zero workforce. *Mining & Metals*. 2021 Available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/energy-resources/deloitte-uk-net-zero-workforce-mining-and-metals.pdf> (accessed May 10, 2023).
21. Shao G., Helu M. Framework for a digital twin in manufacturing: Scope and requirements. *Manufacturing Letters*. 2020. Vol. 24. P. 105–107. URL: <https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2020.04.004> (date of access: 29.11.2023).

References

1. Statista. Internet of Things (IoT) total annual revenue worldwide from 2020 to 2030 Statista, 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1194709/iot-revenue-worldwide/> (date of access: 29.11.2023).
2. McKinsey Global Institute. (2015, june) The internet of things: mapping the value beyond the hype. *McKinsey & Company*, 24 p. URL: https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/technology%20media%20and%20telecommunications/high%20tech/our%20insights/the%20internet%20of%20things%20the%20value%20of%20digitizing%20the%20physical%20world/unlocking_the_potential_of_the_internet_of_things_executive_summary.pdf (date of access: 29.11.2023).
3. Javaid, M., Abid Haleem, Pratap Singh, R., Rab, S., & Suman, R. (2021). Upgrading the manufacturing sector via applications of Industrial Internet of Things (IIoT). *Sensors International*, 2, 100129. <https://doi.org/10.1016/j.sintl.2021.100129>
4. Dong, L., Mingyue, R., & Guoying, M. (2017). Application of Internet of Things Technology on Predictive Maintenance System of Coal Equipment. *Procedia Engineering*, 174, 885–889. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.01.237>
5. Cheng, J., Chen, W., Tao, F., & Lin, C.-L. (2018). Industrial IoT in 5G environment towards smart manufacturing. *Journal of Industrial Information Integration*, 10, 10–19. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2018.04.001>
6. INDUSTRIAL INTERNET OF THINGS. (2017). *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*. <https://doi.org/10.7324/ijasre.2017.32538>
7. Aguirre-Jofré, H., Eyre, M., Valerio, S., & Vogt, D. (2021). Low-cost internet of things (IoT) for monitoring and optimising mining small-scale trucks and surface mining shovels. *Automation in Construction*, 131, 103918. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.103918>
8. Statista. Industrial Internet of Things (IIoT) market size worldwide from 2020 to 2028 Statistic, 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/611004/global-industrial-internet-of-things-market-size/> (date of access: 29.11.2023).
9. Al-Badi, A., Tarhini, A., & Khan, A. I. (2018). Exploring Big Data Governance Frameworks. *Procedia Computer Science*, 141, 271–277. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.10.181>
10. Tensorflow URL: <https://www.tensorflow.org/about?hl=ru> (date of access: 29.11.2023).
11. Microsoft Cognitive Toolkit URL: <https://learn.microsoft.com/ru-ru/cognitive-toolkit/> (date of access: 29.11.2023).
12. h2o URL: <https://h2o.ai/>
13. iscoop. The Industrial Internet of Things (IIoT): the business guide to Industrial IoT. Available from: <https://www.i-scoop.eu/internet-of-things-guide/industrial-internet-things-iiot-saving-costs-innovation/> (date of access: 29.11.2023).
14. Chen, F., Xiao, Z., Cui, L., Lin, Q., Li, J., & Yu, S. (2020). Blockchain for Internet of things applications: A review and open issues. *Journal of Network and Computer Applications*, 172, 102839. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2020.102839>
15. World Economic Forum (2018, July) 4 ways blockchain will transform the mining and metals industry. World Economic Forum. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/4-ways-blockchain-will-transform-the-mining-and-metals-industry/> (date of access: 29.11.2023).
16. Calvão, F., & Archer, M. (2021). Digital extraction: Blockchain traceability in mineral supply chains. *Political Geography*, 87, 102381. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102381>

17. Gmk.Center. (2020) Why the steel industry needs blockchain. *Blockchain*. Available at: <https://gmk.center/en/opinion/why-the-steel-industry-needs-blockchain/> (accessed May 10, 2023).
 18. Javaid, M., Haleem, A., & Suman, R. (2023). Digital Twin applications toward Industry 4.0: A Review. *Cognitive Robotics*, 3, 71–92. <https://doi.org/10.1016/j.cogr.2023.04.003>
 19. Attaran, M., & Celik, B. G. (2023). Digital Twin: Benefits, use cases, challenges, and opportunities. *Decision Analytics Journal*, 6, 100165. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100165>
 20. Deloitte. (2021) The net zero workforce. *Mining & Metals*. Available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/energy-resources/deloitte-uk-net-zero-workforce-mining-and-metals.pdf> (accessed May 10, 2023).
- Shao, G., & Helu, M. (2020). Framework for a digital twin in manufacturing: Scope and requirements. *Manufacturing Letters*, 24, 105–107. <https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2020.04.004>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-178-187
УДК [339.332:656.96]:629.33/36 (043.3)

Марина ШУБА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
імені Артура Голікова
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2581-6914

Олена ШУБА

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки та світового господарства,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6186-6700

СВІТОВИЙ РИНОК ЛЕГКОВИХ АВТОМОБІЛІВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Світовий ринок автомобілів, у тому числі один із його сегментів – ринок легкових автомобілів, є частиною глобальної світової економіки. Автомобільна промисловість є унікальною галуззю світової економіки, яка демонструє практично постійне зростання та стимулює розвиток національних економік, створюючи робочі місця та забезпечуючи податкові надходження до бюджету, тому серед країн-експортерів автомобілів існує конкуренція за ринки збуту своєї продукції, особливо в сегменті легкових автомобілів. Метою дослідження є виявлення особливостей сучасного стану світового ринку легкових автомобілів та узагальнення існуючих тенденцій його розвитку. У роботі описані основні фактори зростання світового автомобільного ринку упродовж останніх десятиліть, а саме: зменшення цін на автомобілі та збільшення доходів населення, що також сприяло зростанню попиту на автомобілі та відзначено, що на даному етапі розвитку світового автомобільного ринку ці фактори вже не впливають на його динаміку. Досліджено динаміку світового виробництва автомобілів за період з 2012 по 2022 рр. та проведено тренд-аналіз. Проаналізовано структуру сучасного світового виробництва автомобілів та відзначено, що на сегмент легкових автомобілів припадає більше 70 %. Охарактеризовано регіональну структуру світового виробництва автомобілів, визначено країни-лідери. Розглянуто динаміку вартості світового експорту та імпорту автомобілів, яка співпадає з загальносвітовою тенденцією світових товарних ринків до падіння у 2020 році та поступовим відновленням у наступні роки. Визначено, що рейтинги країн-лідерів з вартості експортованих і кількості вироблених автомобілів не співпадають: лідером з вартості експортованих автомобілів є Німеччина, лідером з кількості – Японія, а лідером з виробництва є КНР. Узагальнено сучасні тенденції, які існують на світовому автомобільному ринку в сегменті легкових автомобілів. Зроблено висновок: світовий ринок легкових автомобілів характеризується жорстким конкурентним середовищем; процесами злиттів та поглинань компаній; зростаючою популярністю і попитом на електромобілі, електричні засоби пересування та автомобілі з гібридним двигуном; на ринок впливає законодавство щодо викидів, безпеки та екології.

Ключові слова: світовий автомобільний ринок, тенденції розвитку, динаміка виробництва автомобілів, експорт.

JEL Classification: D24, F10, L90

Absztrakt. Az autók világpiaca, beleértve annak egyik szegmensét, a személygépkocsi-piacot, a globális világgazdaság része. Az autóipar a világgazdaság egyedülálló ágazata, amely szinte állandó növekedést mutat, serkenti a nemzetgazdaságok fejlődését, munkahelyeket teremt és adóbevételeket biztosít a költségvetésnek, ezért verseny van az autóexportáló országok között termékeik értékesítési piacaiért, különösen a személygépkocsi szegmensben. A tanulmány célja, hogy azonosítsa a világ autópiacának jelenlegi állapotát és általánosítsa a jelenlegi fejlődési trendeket. A cikk ismerteti a világ autópiacának növekedését segítő tényezőit az elmúlt évtizedekben, nevezetesen az autók árának csökkenését és a lakosság jövedelmének növekedését, amely szintén hozzájárult az autók iránti kereslet növekedéséhez, és megjegyzi, hogy a világ autópiacának fejlődésének ebben a szakaszában ezek a tényezők már nem befolyásolják annak dinamikáját. Tanulmányoztuk a globális autógyártás dinamikáját a 2012 és 2022 közötti időszakban, és trendelemzést végeztünk. Elemzésre került a modern világ autógyártásának szerkezete, és megállapítottuk, hogy több mint 70%-át a személygépkocsi-szegmens teszi ki. Jellemeztük a világ autógyártásának regionális szerkezetét, azonosítjuk a piacvezető országokat. Kiértékeljük az autók globális export- és importköltségeinek dinamikáját, amely egybeesik a globális nyersanyagpiacok 2020-ban esésével, majd az azt követő években fokozatos fellendülési trendjével. Megállapítást nyert, hogy az exportált autók értékét és a legyártott gépkocsik számát tekintve a vezető országok rangsora nem egyezik: az exportált autók értékét tekintve Németország, mennyiségben Japán az élvonalas, a termelésben pedig a Kínai Népköztársaság a vezető. Összefoglaljuk azokat a modern trendeket, amelyek a világ autópiacán a személygépkocsi-szegmensben léteznek, melyek a következők: a globális személygépkocsi-piacot kemény versenykörnyezet jellemzi; társaságok egyesülési és felvásárlási folyamatai; az elektromos autók, az elektromos járművek és a hibrid motorral ellátott autók növekvő népszerűsége és kereslete; a piacot érintik a kibocsátási, biztonsági és környezetvédelmi jogszabályok globális szintű változásai.

Kulcsszavak: személygépkocsik világpiaca, fejlődési trendek, az autógyártás dinamikája, export.

Abstract. The global automobile market, including one of its segments - the passenger car market, is part of the global world economy. The automotive industry is a unique branch of the world economy, which demonstrates almost constant growth and stimulates the development of national economies, creating jobs and providing tax revenues to the budget, therefore there is competition among car exporting countries for the sales markets of their products, especially in the passenger car segment. The purpose of the study is to identify the features of the current state of the world car market and generalize the existing trends in its development. The paper describes the main factors of the growth of the world automobile market over the past decades, namely: the decrease in car prices and the increase in the income of the population, which also contributed to the growth of demand for cars, and it is noted that at this stage of the development of the world automobile market, these factors no longer affect its dynamics. The dynamics of global car production from 2012 to 2022 are studied and a trend analysis is conducted. The structure of modern global car production is analyzed. It is noted that more than 70% belongs to the passenger car segment. The regional structure of world car production is characterized, and the leading countries are identified. The dynamics of the value of global exports and imports of cars is explored. It coincides with the global trend of global commodity markets to decline in 2020 and gradual recovery in the following years. The article determines that the rankings of the leading countries in terms of the value of exported cars and the number of manufactured cars do not match: the leader in terms of the value of exported cars is Germany, the leader in terms of quantity of exported cars is Japan, and the leader in production is the People's Republic of China. The modern trends that exist in the world car market in the segment of passenger cars are summarized. The conclusion is made: the global market of passenger cars is characterized by a tough competitive environment; processes of mergers and acquisitions of companies; the growing popularity and demand for electric cars, electric vehicles and cars with a hybrid engine; the market is affected by emissions, safety and environmental legislation.

Keywords: global automobile market, development trends, dynamics of car production, export.

Постановка проблеми. Сучасна міжнародна торгівля зростає за рахунок збільшення обсягів практично всіх товарних ринків, серед яких особливе місце належить світовому автомобільному ринку, який складається з регіональних автомобільних ринків та національних ринків, а основними його учасниками є провідні транснаціональні корпорації; що характеризується конкуренцією між виробниками за нові ринку збуту. Виходячи з того, що рівень економічного розвитку країн багато в чому залежить від таких провідних галузей, як авіаційна та автомобільна, в багатьох країнах автомобілебудування є стратегічним сектором, який не тільки забезпечує зростання зайнятості, але, створюючи додану вартість, залишається важливим джерелом поповнення державного бюджету. Крім того, існує значний вплив автомобільної галузі на інноваційний розвиток та технічний прогрес національних економік. В останнє десятиріччя сформувався своєрідний тренд стагнації в збуті продукції автомобілебудування (зокрема, легкових автомобілів) на внутрішніх ринках економічно розвинутих країн, тому дослідження сучасного стану світового автомобільного ринку, в тому числі, сегменту легкових автомобілів, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасному стану світового автомобільного ринку, його особливостям та перспективам розвитку присвячена значна кількість публікацій, серед яких можна виділити роботи Малюти І. А., Небаби Н. О. та Колісник А. Е. [1], в яких аналізуються сучасний стан сегментів світового автомобільного ринку; Андроніка О. Л. та Криворучко Д. М. [2], які детально розглядають тенденції автомобільної промисловості та інновацій в світі; Іванової Л. О. та Вовчанської О.М. [3], робота яких присвячена ідентифікації основних детермінант розвитку кон'юнктури світового ринку автомобілів. Разом з тим, було доцільно виділити більш детально структуру експортерів, імпортерів та узагальнити існуючі тенденції на світовому автомобільному ринку в сегменті легкових автомобілів.

Метою статті є виявлення особливостей сучасного стану світового ринку легкових автомобілів та узагальнення існуючих тенденцій його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світовий автомобільний ринок сформувався за рахунок існуючих регіональних та національних ринків, учасниками яких були великі ТНК і на сучасному етапі розвитку складається з великої кількості виробників та продавців, тому характеризується високим рівнем конкуренції, особливо це стосується сегменту легкових автомобілів [1]. Зростання світового автомобільного ринку упродовж десятиліть відбувалось за рахунок зменшення цін на автомобілі та збільшення доходів населення, що також сприяло зростанню попиту на автомобілі. На сучасному етапі автомобільна галузь в провідних країнах-виробниках стикається з новими викликами, серед яких швидке поширення електричних засобів пересування та каршеринг (carsharing, тобто спільне використання автомобіля, як альтернативна модель володінню

автомобіля). Разом з тим, автомобільна галузь залишається стратегічною для багатьох країн та, маючи значний вплив на технологічний розвиток країни, забезпеченні значної доданої вартості та зайнятості населення, має бути конкурентоспроможною на світовому автомобільному ринку [3].

На рис. 1 представлено динаміку світового виробництва автомобілів за період з 2012 по 2022 рр. Проведений тренд-аналіз дає прогноз про зростання світового виробництва автомобілів у світі до 2025 р. з вірогідністю, яка складає 93 %.

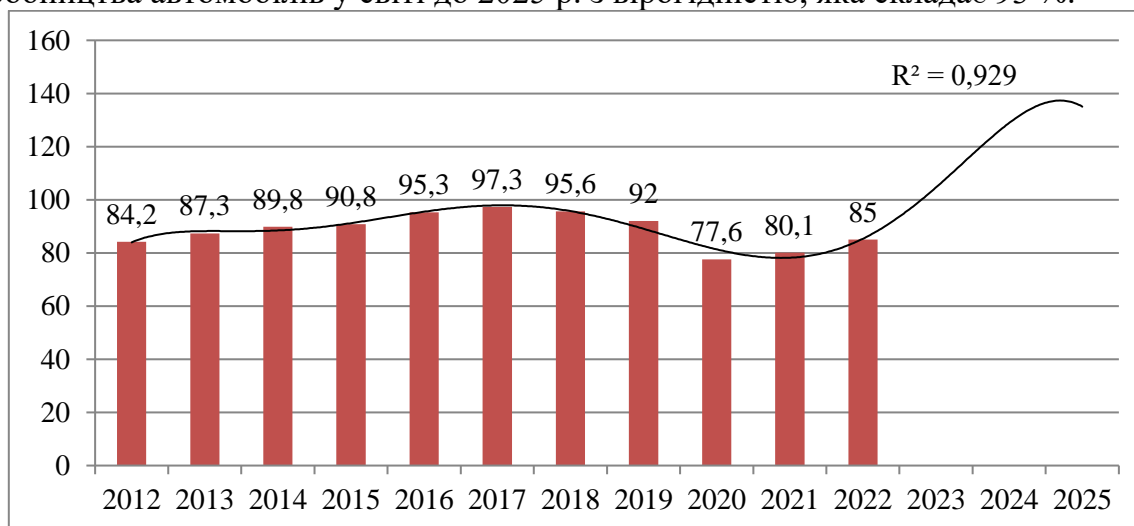

Рис. 1. Динаміка та прогноз до 2025 р. світового виробництва автомобілів, млн од.

Джерело: сформовано автором за джерелом [4]

Аналізуючи більш детально структуру світового виробництва (рис. 2.) варто відзначити, що з 85 млн одиниць на сегмент легкових автомобілів припадає більше 70 % (понад 61 млн одиниць).

Регіональна структура світового виробництва автомобілів (табл. 1) включає виробників з Європи, Північної та Південної Америки, Африки, Азії та Океанії. Аналізуючи обсяги виробництва окремих регіонів за 2022 рік, можна виділити провідний регіон, яким є Азія та Океанія (50 млн один. автомобілів). Другу позицію займає Європа (16,2 млн один. автомобілів), розрив між обсягами цих регіонів дуже значний. Третя позиція належить Північній Америці (14,8 млн один. автомобілів), відставання від обсягів європейського регіону є незначним. Південна Америка та Африка в структурі світового виробництва автомобілів займають незначну вагу (3 млн та 1 млн один. автомобілів відповідно).

Значне зменшення виробництва у всіх регіонах спостерігалось у 2020 році через пандемію Covid-19 (падіння склало близько 15 %). Найбільше скорочення виробництва було відзначене у Європі та Північній Америці (падіння склало більше 20 %) [5].

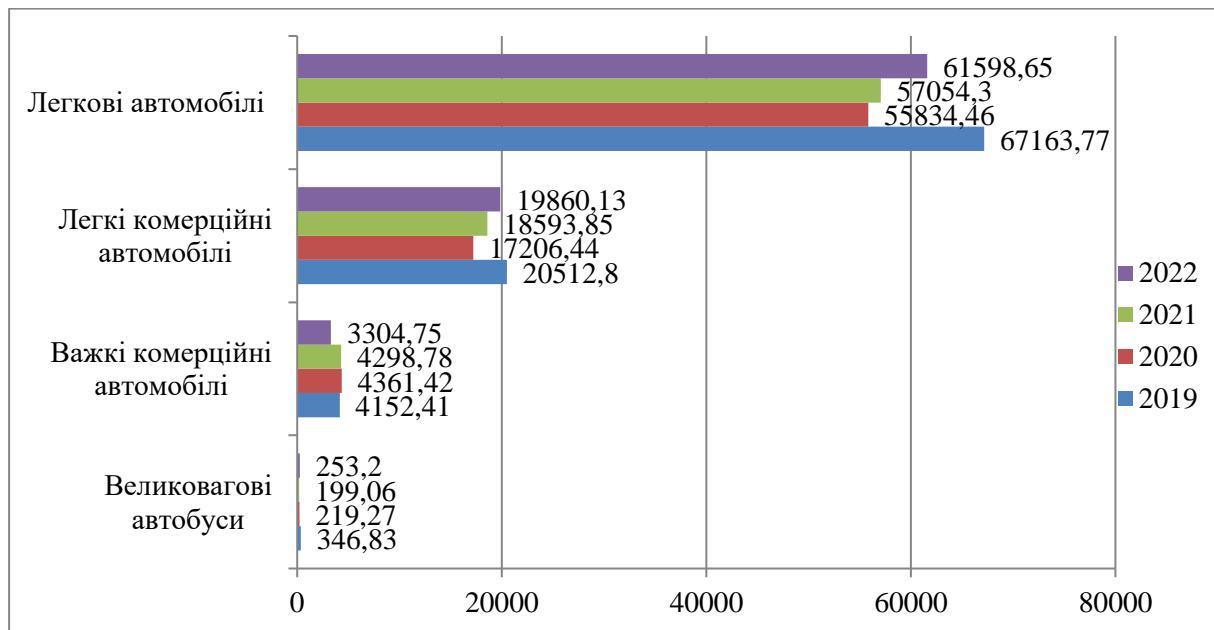

Рис. 2 Структура світового виробництва автомобілів, тис. од.
 Джерело: сформовано автором за джерелом [4]

Таблиця 1.

Регіональна структура світового виробництва автомобілів, млн од.*

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Європа	19,8	20,4	21,1	21,7	22,2	21,3	21,6	16,9	16,3	16,2
Північна Америка	16,5	17,4	17,9	18,2	17,5	17,4	16,8	13,3	13,4	14,8
Південна Америка	4,6	3,8	3,0	2,7	3,2	3,4	3,2	2,3	2,7	3,0
Азія та Океанія	45,8	47,4	47,8	51,8	53,4	52,4	49,3	44,3	46,7	50,0
Африка	0,6	0,7	0,8	0,9	0,9	1,1	1,1	0,8	0,9	1,0
Світ у цілому	87,3	89,8	90,8	95,3	97,3	95,6	92	77,6	80,1	85,0

*Сформовано автором за джерелом [4]

Аналізуючи більш детально структуру основних автовиробників (табл. 2), можна виділити країну-лідера, якою є Китайська Народна республіка (КНР). Щорічно виробництво автомобілів в КНР зростає і перевищує виробництво інших країн. Так, у 2022 р. в КНР було виготовлено більше 27 млн автомобілів. Друге місце серед країн-лідерів за обсягами виробництва автомобілів займають США (10,1 млн автомобілів у 2022 р.). На третьому місці – Японія (7,8 млн автомобілів у 2022 р.), за нею йде Індія (5,5 млн автомобілів). П'яте та шосте місця у цьому рейтингу посідають Південна Корея та Німеччина (кожна виробляє по 3,7 млн автомобілів). Тобто в КНР за рік виготовляють автомобілів стільки, скільки разом виготовляють чотири країни, що йдуть за рейтингом після неї.

Таблиця 2.

Провідні країни-автовиробники, млн од.*

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
КНР	22,1	23,7	24,5	28,1	29,0	27,8	25,7	25,2	26,1	27,0
США	11,1	11,7	12,1	12,2	11,2	11,3	10,9	8,8	9,2	10,1
Японія	9,6	9,8	9,3	9,2	9,7	9,7	9,7	8,1	7,8	7,8
Індія	3,9	3,8	4,1	4,5	4,8	5,2	4,5	3,4	4,4	5,5
Південна Корея	4,5	4,5	4,6	4,2	4,1	4,0	3,9	3,5	3,4	3,7
Німеччина	5,7	5,9	6,0	6,1	5,6	5,1	4,7	3,7	3,3	3,7

*Сформовано автором за джерелом [4]

На рис. 3 наведено дані щодо виробництва автомобілів, в тому числі, легкових, з даних якої видно, що лідером також є КНР.

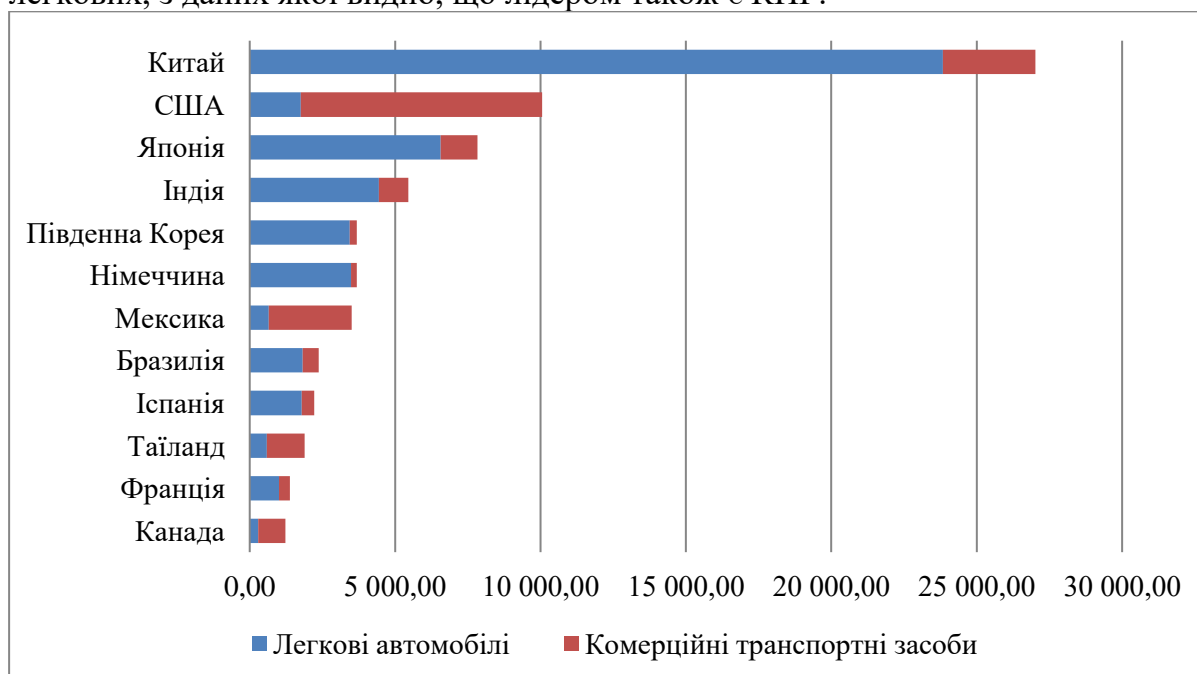

Рис. 3 Обсяг виробництва автомобілів провідних краї-автовиробників у 2022 році, тис. од.*

*Джерело: сформовано автором за джерелом [4]

У грошовому вимірі світовий ринок автомобілебудування у 2022 році склав 2,95 трлн дол. США (рис. 4). Після падіння, якого світовий ринок автомобілебудування зазнав в 2019 (внаслідок пандемії коронавірусу), відбувається його відновлення, але показники ще не досягли обсягів 2019 року (рис. 4).

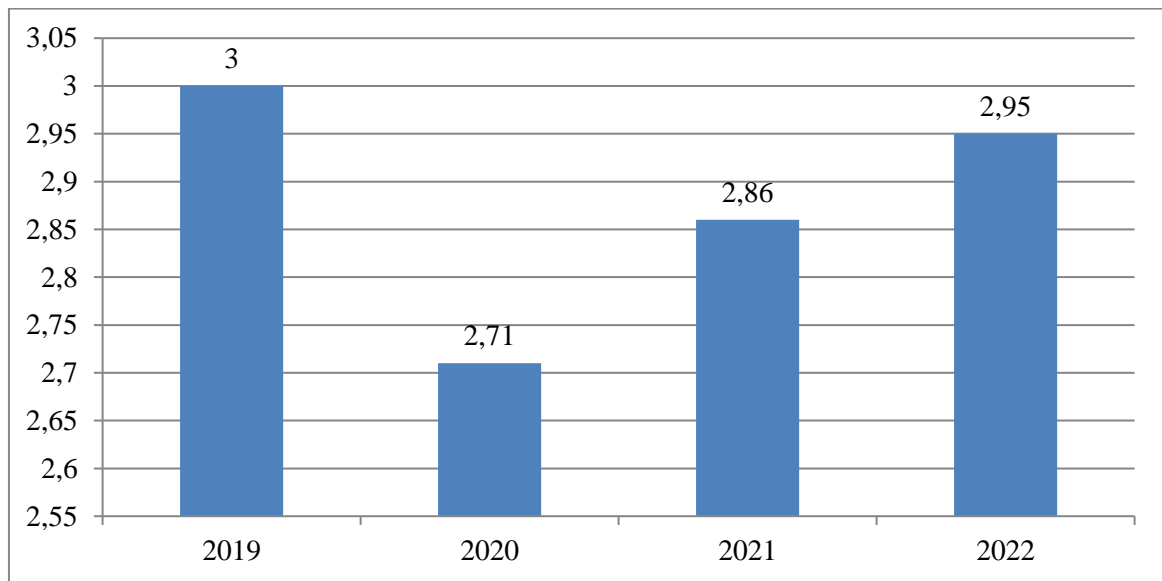

Рис. 4 Вартість продукції світової автомобільної промисловості, трлн дол. США*

*Джерело: сформовано автором за джерелом [6]

Динаміка вартості світового експорту та імпорту автомобілів співпадає з загальносвітовою тенденцією світових товарних ринків до падіння у 2020 році (в результаті пандемії коронавірусу) та поступовим відновленням у наступні роки (рис. 5).

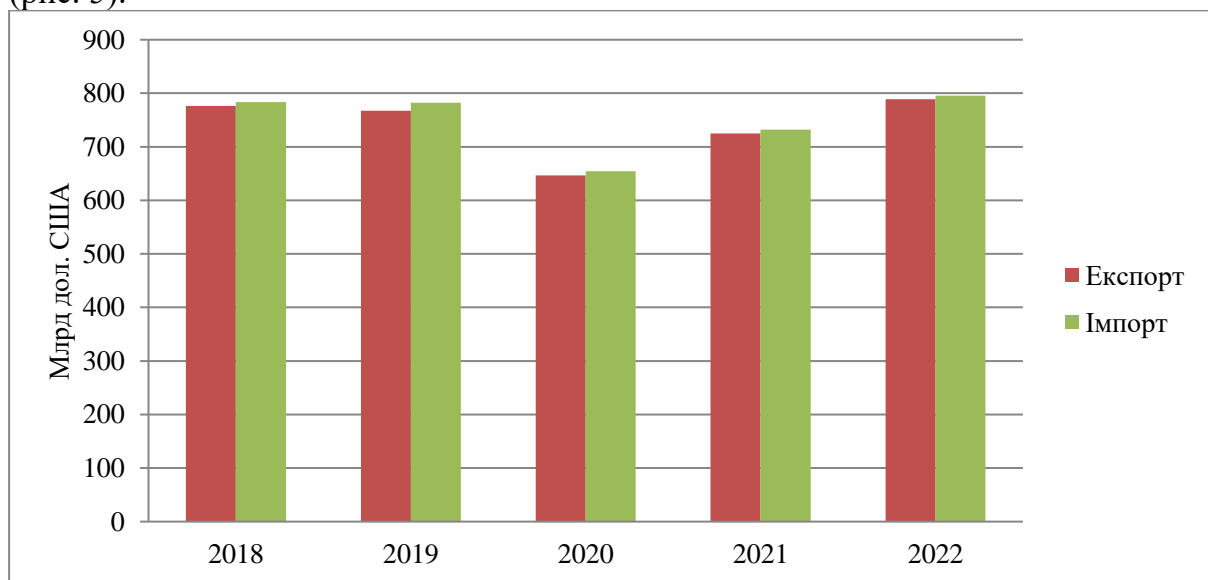

Рис. 5 Вартість світового експорту та імпорту автомобілів, млрд дол. США *

*Джерело: сформовано автором за джерелом [7]

До п'яти експортерів автомобілів, які мають найбільші доходи, входять Німеччина, Японія, США, Південна Корея та Мексика (табл. 3). На долю цих експортерів автомобілів припадає більше половини доходу від світового експорту

автомобілів у 2021 році. Серед цих п'яти експортерів лідером залишається Німеччина.

Таблиця 3.

Країни-лідери з експорту автомобілів, тис. дол. США*

Країна-експортер	Вартість експорту				
	2018	2019	2020	2021	2022
Німеччина	155037984	143430200	122286386	139131672	155687138
Японія	99123167	98043242	80914491	85589575	87 198 901
США	51414521	56163761	45642596	54681915	57 850 861
Південна Корея	38249258	40458289	35638512	44318347	51 680 334
Мексика	49406392	50631190	39476275	39909676	46 924 135
Китай	8 626 679	8 633 018	9 927 709	24 389 059	44 687 899
Бельгія	21930281	24578930	22767547	31838112	33 891 693
Іспанія	35713457	34360714	31510812	33943702	32 901 492
Велика Британія	42042944	38583888	26573200	30186374	29 479 694
Канада	40994067	40713873	32030549	29152548	29 462 272

* Сформовано автором за джерелом [7]

Варто зазначити, що рейтинги країн-лідерів з вартості експортованих і кількості вироблених автомобілів не співпадають (рис. 6). Якщо лідером з вартості експортованих автомобілів є Німеччина, то лідером з кількості експорту автомобілів є Японія, а лідером з виробництва – КНР.

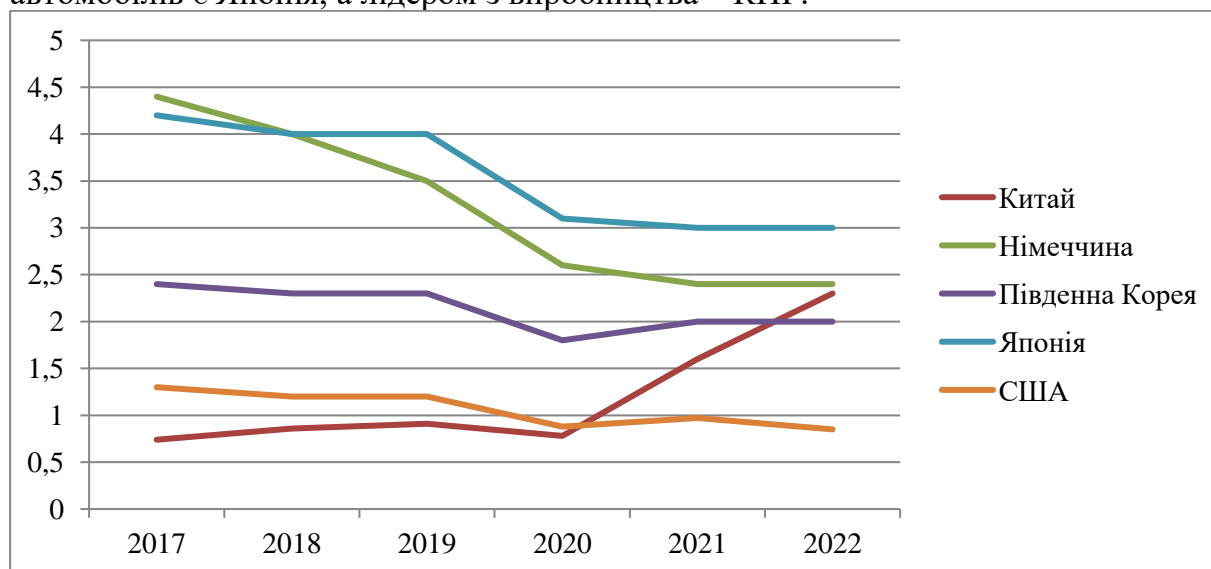

Рис. 6 Країни-лідери з експорту автомобілів, за кількістю, млн од.*

*Джерело: сформовано автором за джерелом [8]

Аналізуючи основні тенденції, які існують на світовому автомобільному ринку в сегменті легкових автомобілів, можна виділити наступні:

- 1) загострення конкуренції між ТНК провідних країн-експортерів;

2) зростання активності процесів злиттів та поглинань компаній, задіяних у виробництві легкових автомобілів;

3) поширення варіантів спільного використання автомобіля (каршеринг), що зменшує кількість потенційних покупців;

4) зростання попиту на електромобілі, електричні засоби пересування та автомобілі з гібридним двигуном;

5) зростання вимог до програмного забезпечення, що використовується в автомобілях;

6) підвищення нормативних вимог щодо екологічності, економії палива та безпеки [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, світовий ринок легкових автомобілів характеризується жорстким конкурентним середовищем; процесами злиттів та поглинань компаній, задіяних у виробництві легкових автомобілів; зростаючою популярністю і попитом на електромобілі, електричні засоби пересування та автомобілі з гібридним двигуном; на ринок впливає законодавство щодо викидів, безпеки та екології. Подальший науковий пошук у цій площині має бути спрямований на можливості розміщення в Україні, за участю європейських партнерів та інвесторів, автомобільного кластеру зі спеціалізацією на виробництві електромобілів, що буде відповідати існуючій на світовому автомобільному ринку в сегменті легкових автомобілів тенденції зростання попиту на цей тип автомобілів, який враховує як нестабільність ринків нафтопродуктів, так і зміни в вимогах до підвищення рівня екологічності.

Список використаних джерел

1. Мальята І. А., Небаба Н. О., Колісник А. Е. Світовий автомобільний ринок: сучасний стан і тенденції розвитку. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 111–116. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.111
2. Андронік О. Л., Криворучко Д. М. Управління в умовах швидких інновацій та зовнішніх факторів в автомобільній галузі. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 4(83). С. 119-126. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.16>
3. Іванова Л. О., Вовчанська О.М. Основні детермінанти розвитку кон'юктури світового ринку автомобілів. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Економічні науки". 2020. № 4 (36). С. 88-99. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-4-5821>
4. Production statistics. International Organization of Motor Vehicle Manufactures. URL: <http://oica.net/>
5. Placek M. Leading car manufacturing countries worldwide 2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/584968/leading-car-manufacturing-countries-worldwide/>
6. Carlier M. Revenue - automotive manufacturing industry worldwide 2019-2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/574151/global-automotive-industry-revenue/>
7. Trade statistics for international business development. ITC. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx>
8. Hancock T. The US Hasn't Noticed That China-Made Cars Are Taking Over the World. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-26/how-china-is-quietly-dominating-the-global-car-market>

References

1. Maliuta, I. A., Nebaba, N. O., Kolisnyk, A. E. (2020) Svitovyi avtomobilnyi rynek: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku. *Ahrosvit*. 7. 111–116. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.111 [in Ukrainian]
2. Andronik, O. L., Kryvoruchko, D. M. (2022) Upravlinnia v umovakh shvydkykh innovatsii ta zovnishnikh faktoriv v avtomobilnii haluzi. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. 4(83). 119-126. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.16> [in Ukrainian]
3. Ivanova, L. O., Vovchanska, O.M. (2020) Osnovni determinanty rozvytku koniuktury svitovoho rynku avtomobiliv. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Serii: "Ekonomichni nauky". 4 (36). 88-99. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-4-5821> [in Ukrainian]
4. International Organization of Motor Vehicle Manufactures. Production statistics. <http://oica.net/>
5. Placek, M. (2023, June 23). *Leading car manufacturing countries worldwide 2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/584968/leading-car-manufacturing-countries-worldwide/>
6. Carlier, M. (2023, August 28). *Revenue - automotive manufacturing industry worldwide 2019-2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/574151/global-automotive-industry-revenue/>
7. ITC. (2023). Trade Map - Trade statistics for international business development. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
8. Hancock, T. (2023, January 26). The US Hasn't Noticed That China-Made Cars Are Taking Over the World. Bloomberg.com. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-26/how-china-is-quietly-dominating-the-global-car-market>

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

2. FEJEZET. PÉNZ- ÉS BANKÜGY

CHAPTER 2. FINANCE AND BANKING MY

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-188-204
УДК 336.64(075.8)

Ірина ЖУРАВЛЬОВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів,
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7341-1183
Scopus Author ID: 55683388100

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Анотація. *Розвиток економічної системи та зміни в зовнішньому середовищі вимагають економічній системі вимагають оновлення та вдосконалення організації фінансових відносин і наукового забезпечення цих процесів. Тому метою дослідження є розроблення концептуальних підходів до генерації методології фінансового менеджменту в сучасному вимірі. Систематизовано підходи визначення поняття фінансовий менеджмент широкому у вузькому розумінні. Визначено фінансовий менеджмент як функціональну систему певних ознак, відповідних функцій та показників функціонування суб'єкта господарювання. Відзначено, система функцій фінансового менеджменту має двоїтий характер, обумовлений наявністю як функцій менеджменту, так і функцій фінансів суб'єктів господарювання. Відзначено, що теорія фінансового менеджменту як сукупність знань є комплементарною, містить теорії, концепції економічної теорії, фінансів, менеджменту, стратегічного управління, праксеології. Приведено базові концепції, на яких ґрунтується фінансовий менеджмент. Систематизовано і обґрунтовано складові методології функціонування фінансового менеджменту є теоретико-методологічний базис, сукупність принципів та концепція його функціонуванням, а також структура та методичне забезпечення функціонування фінансового менеджменту. Сформульовано засадничі принципи, на яких базується теорія фінансового менеджменту. Розроблено міжпарадигмальна концепція фінансового менеджменту, підґрунтям якої є визначення принципів, які забезпечують ефективність дослідження проблем фінансового менеджменту та якими керуються менеджери у виконанні своїх функцій. Обґрунтовані гіпотези в процесі дослідження дозволили сформулювати концепцію фінансового менеджменту, що визначає градієнт розвитку сучасних суб'єктів господарювання на засадах міжпарадигмального підходу. Перспектива подальшого розвитку полягає в розробленні відповідного методичного інструментарія фінансового менеджменту.*

Ключові слова: *Фінансовий менеджмент, фінансові ресурси, концепція, парадигма, принципи методології.*

JEL Classification: G30, G32

Absztrakt. A gazdasági struktúra fejlődése és a külső környezet változásai megkövetelik a gazdasági rendszertől a pénzügyi kapcsolatok megszervezésének és e folyamatok tudományos alátámasztásának korszerűsítését, fejlesztését. Ezért a kutatás célja konceptuális megközelítések kidolgozása a modern dimenzióban a pénzgazdálkodási módszertan formálására. A cikk a tágabb és szűkebb értelemben vett pénzgazdálkodás fogalmának meghatározásának megközelítéseit rendszerezi. A tanulmány úgy határozza meg a pénzügyi irányítást, mint a gazdálkodó egység bizonyos jellemzőiből, megfelelő funkcióiból és mutatóiból álló funkcionális rendszert. Megállapításra került, hogy a pénzügyi irányítás funkciórendszere kettős természetű, mind a gazdálkodási, mind a gazdasági társaságok pénzügyi funkcióinak jelenléte miatt. A cikk megjegyzi, hogy a pénzügyi és menedzsment elméletei, mint ismeretanyag kiegészíti egymást, valamint tartalmaz további elméleteket, illetve gazdaságtudományi, pénzügy-, menedzsment-, stratégiai menedzsment- és praxeológiai fogalmakat. Bemutatásra kerülnek azok a főbb fogalmak, amelyeken a pénzgazdálkodás alapul. A tanulmány rendszerezi és alátámasztja a pénzgazdálkodás működése módszertanának összetevőit: az elméleti és módszertani alapokat, az elvek és működési koncepciót, valamint a gazdálkodás működésének felépítését és módszertani támogatását. Megfogalmazódnak azok az alapelvek, amelyeken a pénzgazdálkodás elmélete alapul. Kidolgozásra kerül a pénzgazdálkodás paradigmaközi koncepciója, melynek alapja a pénzgazdálkodási problémák vizsgálatának eredményességét biztosító alapelvek meghatározása, amelyeket a vezetők irányítanak feladataik ellátása során. A kutatási folyamatban megfogalmazott megalapozott hipotézisek lehetővé tették a pénzügyi menedzsment fogalmának kialakítását, amely interparadigma megközelítés alapján határozza meg a modern gazdálkodó egységek fejlődési egységét. A további fejlődés kilátása a gazdálkodás megfelelő módszertani eszközeinek kidolgozása.

Kulcsszavak: pénzügyi menedzsment, pénzügyi források, koncepció, paradigma, módszertani alapelvek.

Abstract. The development of the economic system and changes in the external environment require the economic system to update and improve the organization of financial relations and scientific support for these processes. Therefore, the purpose of the research is to develop conceptual approaches to the generation of financial management methodology in the modern dimension. Approaches to defining the concept of financial management in a broad and narrow sense are systematized. Financial management is defined as a functional system of certain features, corresponding functions and indicators of the functioning of a business entity. It was noted that the system of functions of financial management has a dual nature, due to the presence of both management functions and financial functions of business entities. It is noted that the theory of financial management as a body of knowledge is complementary, contains theories, concepts of economic theory, finance, management, strategic management, and praxeology. The basic concepts on which financial management is based are given. The theoretical and methodological basis, the set of principles and the concept of its operation, as well as the structure and methodical support of the functioning of financial management are systematized and substantiated. The fundamental principles on which the theory of financial management is based are formulated. An inter-paradigm concept of financial management has been developed, the basis of which is the definition of principles that ensure the effectiveness of the study of financial management problems and which are guided by managers in the performance of their functions. Reasoned hypotheses in the research process made it possible to form the concept of financial management, which determines the gradient of development of modern business entities on the basis of an interparadigm approach. The prospect of further development consists in the generation of appropriate methodological tools of financial management.

Key words: Financial management, financial resources, concept, paradigm, methodology principles.

Постановка проблеми. Фінансовий менеджмент, породжений практикою господарювання західних фірм у ХХ столітті, в турбулентних ринкових умовах сучасності, пов'язаних з діджиталізацією, посиленням частки невідчутних актів в капіталі суб'єктів господарювання, фінансовою кризою, пандемією потребує свого трансформування та вдосконалення. В Україні складності цих процесів пов'язані як з існуючими в країні проблемами післяпандемічного відновлення економіки, так і з необхідністю перебудови господарчого механізму на військові рейки у зв'язку з військовими діями. Така адаптація економіки не може відбутися без оновлення фінансових відносин на макро- і мікро-рівні. Складність цих процесів потребує їх осмислення, ґрунтовного аналізу та удосконалення методологічного підґрунтя для формування нової парадигми фінансового менеджменту. Тому актуальність питань методології фінансового менеджменту суб'єктів господарювання як базової клітинки економічного організму не викликає сумнівів і потребують подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку методології фінансового менеджменту присвячені праці таких західних фахівців з фінансового менеджменту, як С. Майерс, У. Шарп, Ю. Бригхем, В. Хорн. Суттєвий вклад теорію вітчизняного фінансового менеджменту внесли, Владимир О. М. [5], Гончаренко О. М., Дема Д. І., Дорохова Л. М., Завадський Й.С., Лапіна І. С. [8], Максимова М. В. [9], Остапенко О. [8], Сич О. А. [13], Скаско О. І. [14] та ін. Але ці дослідження стосуються в основному уточнення сутності поняття «фінансовий менеджмент» та визначення характерних тенденції змін що відбуваються в даній сфері в умовах цифровізації економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімка зміна зовнішнього середовища суб'єктів господарювання, погіршення умов ведення бізнесу в наслідок збройного конфлікту, діджиталізація економіки впливають на організацію фінансових відносин і управління фінансовими ресурсами, що потребує актуалізації таких досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розроблення концептуальних підходів до генерації методології фінансового менеджменту в сучасному вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наукових джерел викрив суперечності у трактуванні дефініцій «управління фінансами» і «фінансовий менеджмент». На думку однієї групи науковців, між цими категоріями є відмінності, що пояснюються застосуванням терміну фінансовий менеджмент у контексті бізнесу, тобто управління фінансово-економічними процесами суб'єкта господарювання [1; 3]. Різниця в трактуванні понять «управління фінансами» та «фінансовий менеджмент» полягає у врахуванні різних факторів впливу на розвиток цих наук [4; 6]. Якщо одна група вчених «управлінням фінансами» ототожнює з «управлінням державними фінансами» [3], то інші розуміють під цим поняттям як управління державними фінансами, так і управління фінансами суб'єктів господарювання і для характеристики останнього використовують термін

«фінансовий менеджмент» [4]. Третя група вчених вважає доцільним рівнозначне використання термінів «управління фінансами» та «фінансовий менеджмент», оскільки сам термін «менеджмент» іноземного походження.

У наукових економічних джерелах також відсутній єдиний підхід до визначення поняття «фінансовий менеджмент» [4; 6; 8; 9; 10; 13; 14].

Превалює думка, що у вузькому розумінні, фінансовий менеджмент є процесом управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та оптимізації обороту його грошових коштів [4, с. 11].

У широкому трактуванні це наука про найбільш загальні закони та закономірності, принципи та правила, категорії і терміни ефективного управління відносинами з формування, розподілу, використання грошових коштів, спрямованих на досягнення поставлених цілей, вирішення певних завдань соціально-економічного розвитку на конкретних історичних етапах [17].

Тобто фінансовий менеджмент можна розглядати в різних аспектах: з наукової точки зору – це сфера знань, присвячена методології та теорії управління фінансовими ресурсами суб'єкта господарювання; з практичної – вид професійної діяльності, спрямований на досягнення цілей суб'єкта господарювання завдяки ефективному використанню всіх фінансових взаємозв'язків і фінансових ресурсів [6].

При цьому фінансовий менеджмент є функціональною системою певних ознак і функцій (рис. 1). При чому система функцій фінансового менеджменту має двоїстий характер, обумовлений наявністю як функцій менеджменту, так і функцій фінансів суб'єктів господарювання.

Теорія фінансового менеджменту як сукупність знань є комплементарною, містить теорії, концепції економічної теорії, фінансів, менеджменту, стратегічного управління, праксеології (рис. 2), моделі і точки зору якої відбивають різні погляди на цей вид менеджменту.

Фінансовий менеджмент ґрунтується на взаємопов'язаних концепціях фінансів: грошового потоку, тимчасової цінності грошових ресурсів, ціни капіталу, вартісно-орієнтованого менеджменту ефективності ринку капіталу, невідчутних активів, компромісу між ризиком і прибутковістю, операційного та фінансового ризику, агентських стосунків, альтернативних витрат, тимчасової необмеженості функціонування господарюючого суб'єкта, асиметричності інформації, майнової і правової відособленості суб'єкта господарювання.

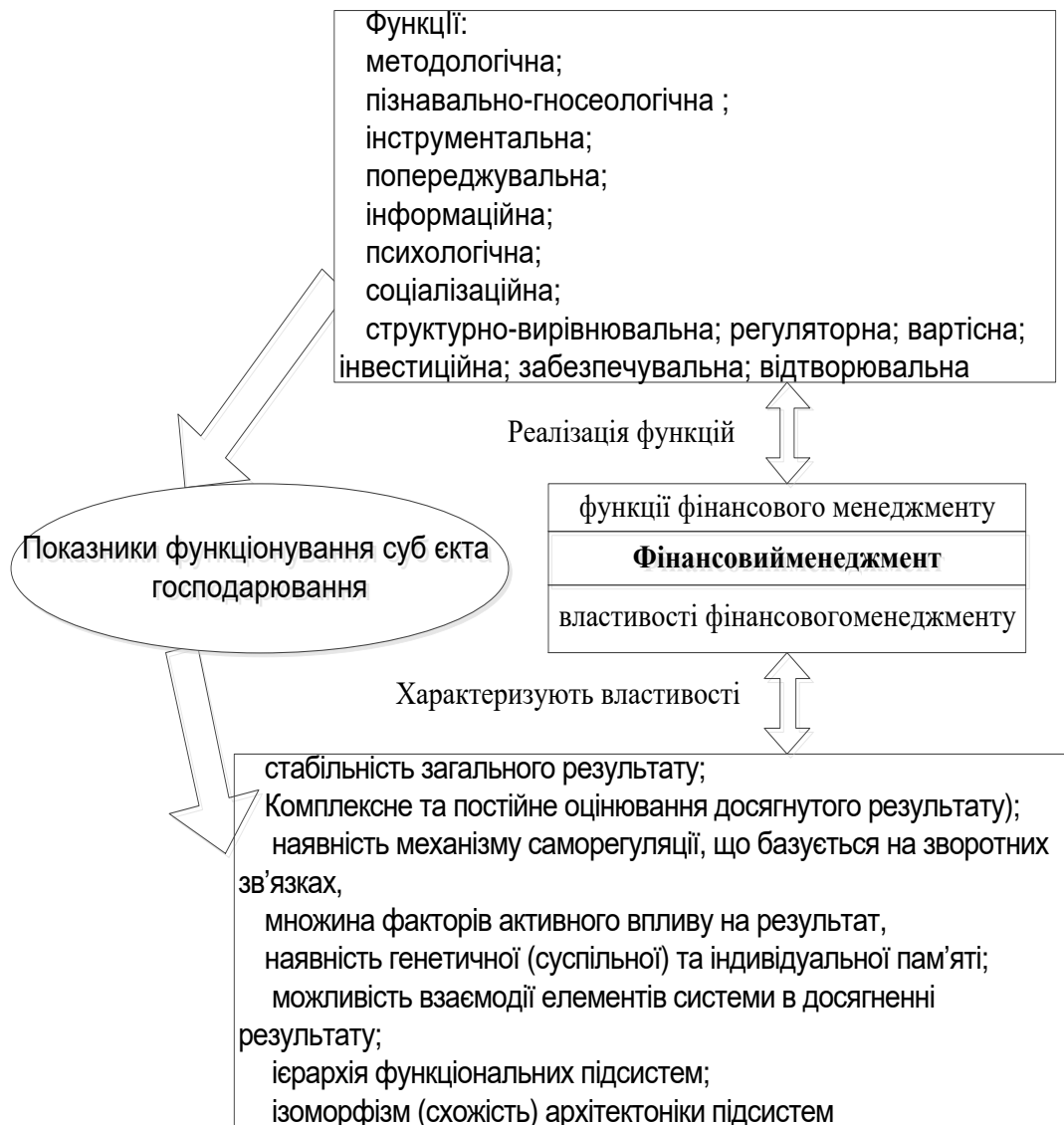

Рис. 1. Фінансовий менеджмент як функціональна система

Рис. 2. Теоретична база фінансового менеджменту в сучасному вимірі

Комплементарність теорії фінансового менеджменту зумовлена тим, що вона перебуває на етапі активного розвитку, формування і упорядкування накопичених знань в умовах розвитку фінансової системи в контексті глобалізації, інтеграції, інформатизації та індивідуалізації нестабільних економічних процесів. Цьому в значній мірі сприяє міждисциплінарність, що обумовлює врахування загальних (властивих системам управління фінансами різного рівня або різних сфер) і специфічних (притаманних системі певного рівня) закономірностей.

Взаємодія фінансового менеджменту з основними напрямками теорії менеджменту схематизована на рис. 3.

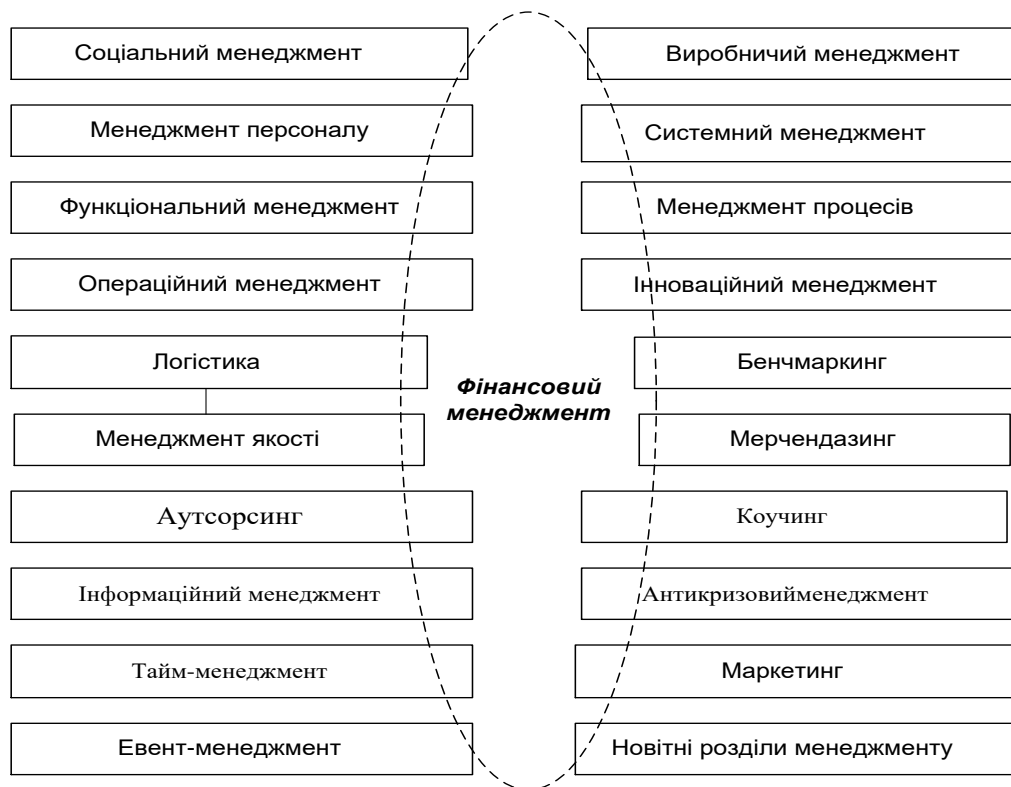

Рис.3. Схема взаємодії фінансового менеджменту з основними напрямками розвитку теорії менеджменту

Значний обсяг накопичених знань щодо фінансового менеджменту створює підстави для упорядкування нових поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення явищ управління фінансовими ресурсами, ґрунтовного дослідження, опрацювання і генерації теоретичних основ фінансового менеджменту, виявлення та аналізу загальних і специфічних об'єктивних закономірностей функціонування фінансових систем різного класу. Таким чином, створюється цілісна система результатів наукового пізнання закономірностей та наявних зв'язків у забезпеченні управління фінансами підприємств (експлейнарний базис [11, с. 65]), формуючи методологічне підґрунтя для фінансового менеджменту. Складовими теорії фінансового менеджменту є первинна емпірична основа (закономірності), закони, базові гіпотези, логіка теорії та методологія (рис. 4).

Рис. 4. Структурна будова теорії фінансового менеджменту

Таким чином, принципи фінансового менеджменту – це найбільш загальні, основні вихідні положення теорії, що відображають закономірності розвитку фінансових відносин суб'єктів господарювання. Вони закладені в основу системи функціонування ФМ як системи. Правила діяльності та норми, якими керуються економічні агенти варто розглядати в тісному зв'язку з природою самого механізму управління.

Варто зважити на твердження Г. Кучер, що принципи виділяються і класифікуються незалежно від функцій, на реалізацію яких вони спрямовані [7, с. 7]. Тому узагальнюючи та розвиваючи підходи до класифікації принципів управління економічними об'єктами [1, 12; 16 та ін.], доцільно ґрунтуватись на трирівневій структурі методології. У вченні про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності виділяють: методологію – загальносистемну методологію – інструментарна (прикладна) методологію. Відповідно до неї пропонується така класифікація принципів функціонування ФМ: загальнонаукові, загальносистемні та специфічні, яка деталізована на рис. 5. Загальнонаукові принципи мають фундаментальний характер. Слід погодитись з думкою О. Ястремської, що до їх ідентифікації необхідно підійти із загальнофілософської позиції, котра характеризує як функціональну, так і предметну спрямованість предмета дослідження [16].

Загальнонаукові принципи ґрунтуються на узагальнювальних, філософських положеннях, що відбивають суттєві властивості об'єктивної дійсності. Так, принципи діалектики відображають взаємопов'язаний і суперечливий розвиток явищ, формування, використання, відтворення досліджуваного явища; а детермінізму – об'єктивні причинні обумовленості цих явищ і від трактування філософських принципів і загальнонаукових понять залежить обґрунтування методологічного підходу до дослідження.

Серед основних підходів до виділення специфічних принципів фінансового менеджменту можна назвати наведені на рис 5.

На жаль, у теорії управління традиційно протипоставляють основні методологічні підходи, виділені, Л. Басовським, [2, с. 16], І. Чмутовою [15]: підхід, оснований на аналізі концепцій різних шкіл. Включає, як правило, чотири основні концепції, які відображають різні погляди на управління як науку в процесі її історичного становлення і подальшого розвитку; процесний підхід – розглядає управління як безперервну сукупність взаємозв'язаних функцій управління; системний підхід – передбачає дослідження соціально-економічних явищ у вигляді сукупності взаємопов'язаних елементів, що мають певну структуру, призначену для вирішення конкретних завдань, на основі використання суб'єктами управління певних технологій, призначених для досягнення певних цілей в умовах змінюваного зовнішнього середовища; ситуаційний підхід – базується на використанні певних методів управління залежно від конкретних обставин (ситуацій); еволюційний підхід, головним постулатом якого є твердження, що будь-яка економічна система є живим організмом, що має багатовимірну природу. Його діяльність спрямована на виживання, тому розглядається через призму причинно-обумовлених змін.

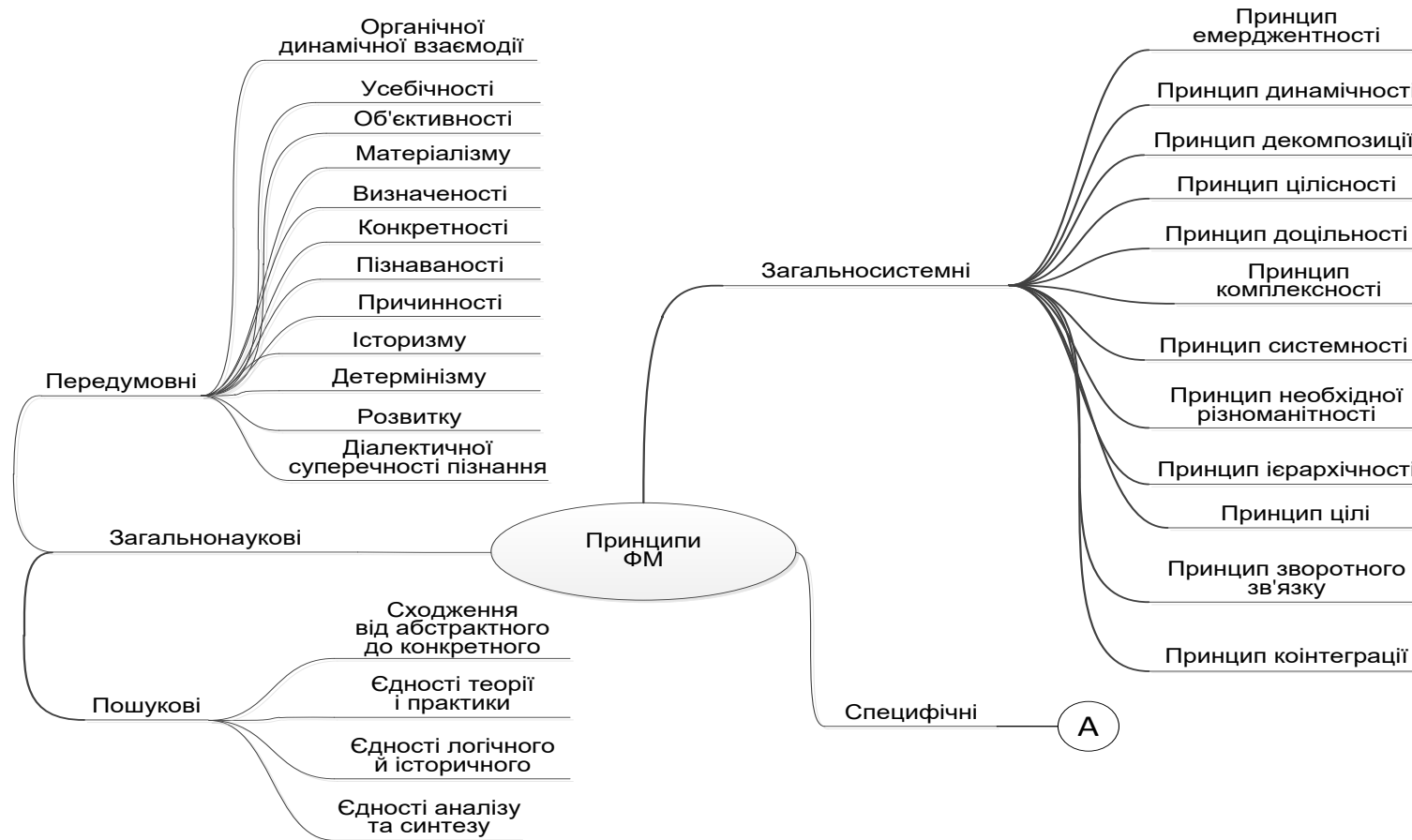

Рис. 5. Класифікація принципів фінансового менеджменту ФМ (частина I)

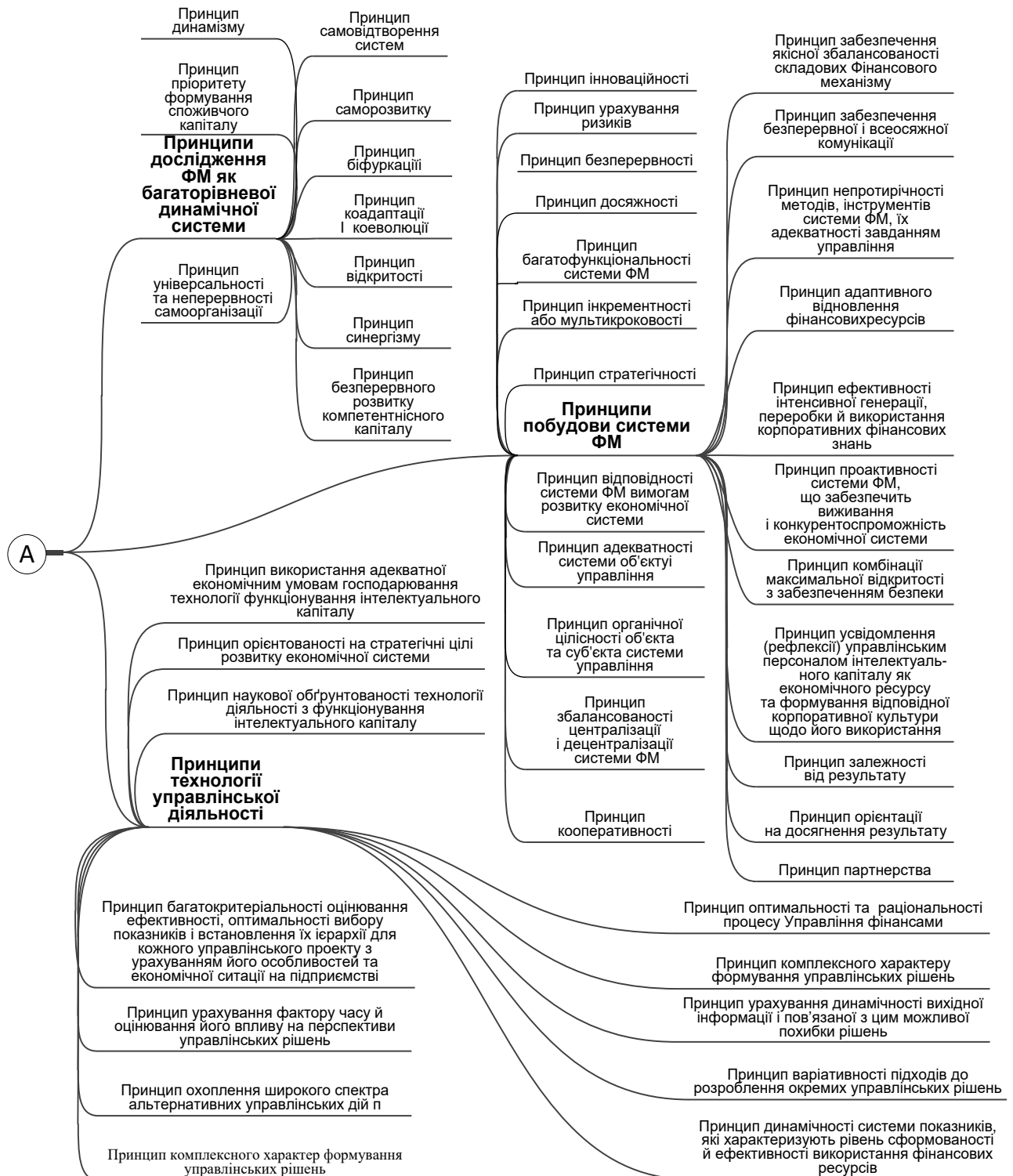

Рис. 5. Класифікація принципів фінансового менеджменту (частина II)

Слід погодитися з Т. Гайдай, що розуміння сучасного економічного розвитку суспільства збагачене саме феноменом міжпарадигмального синтезу [88, с. 65]. Саме міжпарадигмальний підхід пропонується для генерації теорії фінансового менеджменту (табл.1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика теоретико-методологічного базису щодо методології фінансового менеджменту*

Складові методології	Панівна парадигма	Новітня парадигма	Міжпарадигмальний підхід
Теоретичний базис	Класична та неокласична економічна теорія	Теорія стратегічного менеджменту	Економічна теорія, теорія стратегічного менеджменту, теорія конкуренції, теорія ключових компетенцій, системний підхід, синергетичний підхід, ресурсний підхід, вартісний підхід
Суб'єкт	Менеджери та фахівці	Внутрішні стейкхолдери	Стейкхолдери – це будь-які групи людей із внутрішнього та зовнішнього середовища, що зацікавлені в отриманні вигоди від функціонування ФМ і мають можливість впливати на постановку і/або досягнення цілей
Об'єкт	Активи, зобов'язання, інвестиції, ризики	Ключові компетентності	Активи, зобов'язання, інвестиції, ризики в тактичному фінансовому менеджменті. Ключові компетентності в стратегічному фінансовому менеджменті
Предмет оцінювання	Фінансовий стан	Відповідність потенціалу (ФП) результату	Цикл створення вартості : стан ФП → процес трансформації ресурсів → результат використання ФМ → вплив на економічну систему → обмінно-відтворювальні процеси
Змістовність капіталу	Ресурси	Ресурси	Самозбільшувана вартість, відносини, потоковий економічний процес, що існує в циклі та розширено відтворюється по спіралі розвитку
Основні методи дослідження	Аналіз	Контролінг	Методи системного підходу, що поєднують математичну строгість теоретичних положень з

Складові методології	Панівна парадигма	Новітня парадигма	Міжпарадигмальний підхід
			суб'єктивними оцінками вхідної та вихідної інформації
Визначення закономірностей	Модель стану	Модель стану	Модель стану у поєднанні з прогнозною моделлю
Структура оцінки фінансового стану	Система часткових показників	Збалансована система показників	Структура оцінки є: інваріантною – придатною для множини ситуацій; багат шаровою – враховує відмінності у наданні інформації для ухвалення та виконання стратегічних, тактичних рішень
Призначення інформації	Моніторинг	Сприяння упорядкуванню процесів	Стабілізація і розвиток економічних і соціальних процесів, самостійний економічний ресурс, який формує конкурентоспроможність економічної системи
Спосіб визначення	Рівень сформованості ресурсів	Рівень використання потенціалу	Рівень відтворення
Засоби узагальнення	Часткові й узагальнені показники	Узагальнені та комплексні показники	Інтегральний показник на основі алгоритму або моделі, що співвідносять різні аспекти та підходи до визначення
Результат	Короткостроковий фінансовий результат	Застосування наявного потенціалу в практичній діяльності	Забезпечення системи умов довгострокового розширеного відтворення. Координованість простого відтворення

Таким чином, фінансовий менеджмент є цілісною системою управління фінансами суб'єкта господарювання, призначена для організації взаємодії об'єктів і суб'єктів управління для забезпечення ефективного впливу фінансової діяльності на кінцеві результати роботи суб'єкта господарювання.

Обґрунтовані гіпотези в процесі дослідження дозволили сформулювати концепцію фінансового менеджменту, що визначає градієнт розвитку сучасних суб'єктів господарювання на засадах міжпарадигмального підходу, яка базується на наступних положеннях, представлених в табл. 2.

Таблиця 2

Положення концепції фінансового менеджменту, що визначає градієнт розвитку сучасних суб'єктів господарювання

Положення	Змістовність положення
Положення 1	Фінансовий менеджмент, що визначає градієнт розвитку сучасних суб'єктів господарювання, з позицій міжпарадигмального підходу є системою взаємопов'язаних, взаємоузгоджених комплексних і спеціальних законів, закономірностей, принципів, правил методичного забезпечення управління фінансами
Положення 2	Поділяючи думку О. Ястремської, що в процесі функціонування виконується загальносистемна (зовнішня) функція [16, с. 135], концепція побудови системи ФМ будується на підґрунті концепції розвитку суб'єкта господарювання в цілому
Положення 3	Швидка мінливість, невизначеність і багатофакторність зовнішнього, складність і багатоаспектність внутрішнього середовища потребують стратегічного бачення для успішного існування економічних систем, вимагають, щоб управління фінансами суб'єкта господарювання базувалося на стратегії економічної системи, в рамках якої воно здійснюється
Положення 4	Стадії зрілості системи фінансового менеджменту суб'єкта господарювання пов'язані зі стадіями життя підприємства. Суб'єкт господарювання у своєму розвитку проходить кілька стадій, які ідентифікуються за значеннями параметрів збалансованої системи показників. Узгодження процесів управління фінансами здійснюється через побудову їх системи відповідно до стадії життєвого циклу суб'єкта господарювання. Рівні фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності, рентабельності відрізняються на стадіях життєвого циклу, що треба враховувати
Положення 5	Об'єктом управління розглядаються ключові компетентності за стратегічними центрами відповідальності
Положення 6	Управлінські процеси фінансового менеджменту повинні відбуватись з урахуванням дихотомії процесу та результату його функціонування. Змінюваність зовнішнього середовища і його вплив на внутрішнє середовище економічної системи викликає необхідність адаптації об'єктів фінансового менеджменту. Оскільки зміни зовнішнього середовища відбуваються постійно, їх швидкість і важкопрогнозованість зростають – адаптаційних процесів стає недостатньо для підтримки економічною системою конкурентоспроможності навіть у середньостроковій перспективі. Для ефективної взаємодії із зовнішнім середовищем економічної системи потрібні незворотні, позитивні якісні перетворення. На етапі, коли можливості ефективних якісних перетворень функцій і структур у межах обраних стратегічних орієнтирів будуть вичерпані, перед економічною системою постане необхідність радикальної трансформації. Отже, фінансовий менеджмент повинен виступати основою та рушійною силою усіх можливих напрямів розвитку економічної системи – від антикризового до інноваційного

Положення	Змістовність положення
Положення 7	Невідчутні активи можна подати як найважливіший елемент самовизначення економічної системи щодо її розвитку, як стрижень, навколо якого концентруються всі напрями менеджменту щодо стратегії. Це може бути визначене як встановлена та переглядувана система основних напрямів, шляхів досягнення мети функціонування суб'єкта менеджменту господарювання на засадах вартісно-орієнтованого методу
Положення 8	У системі фінансового менеджменту пропонується організувати систему моніторингу, що синтезує організацію інформаційних потоків для аналізу, контролю, прогнозування. Нагальна потреба у формуванні та реалізації систем моніторингу обумовлена необхідністю підвищення наукового рівня і практичної дієвості контролю і аналізу фінансів суб'єкта господарювання
Положення 9	Важливим в системі моніторингу має бути бенчмаркінг – як метод контролю. Це особлива управлінська процедура впровадження в практику економічної системи технологій, стандартів і методів роботи кращих економічних систем-аналогів; безперервний пошук нових ідей і подальше використання на практиці; систематизований процес удосконалення різних аспектів ФМ; механізм порівняльного аналізу ефективності роботи економічної системи з показниками лідерів

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином в результаті проведених досліджень було сформовано концепцію фінансового менеджменту, що визначає градієнт розвитку сучасних суб'єктів господарювання на засадах міжпарадигмального підходу. Перспектива подальшого розвитку полягає в розробленні відповідного методичного інструментарія фінансового менеджменту.

Список використаних джерел

1. Архітектура фінансів: методичне забезпечення в умовах цифрової економіки [Електронний ресурс] : монографія / І. В. Журавльова, М. В. Максимова, В. С. Хвостенко [та ін.] ; Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця. - Електрон. текстові дан. (8,51 МБ). - Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. - 200 с.
2. Басовский Л.Є. Менеджмент: Навчальний посібник. Миколаїв.: МКБУ, 2003. 216 с.
3. Василик О. Д. Державні фінанси України : навч. посіб. / О. Д. Василик. – Київ : Вища школа, 1997. – 383 с.
4. Вахович І.М. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. Луцьк: «Надстир'я», 2023. 640 с.
5. Владимир О. М. Фінансовий менеджмент (опорний конспект лекцій для магістрів денної форми навчання спеціальності 8.18010012 «Управління інноваційною діяльністю»). Тернопіль: ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2015. 128с.
6. Журавльова І. В. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник [Електронний ресурс] Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 208 с
7. Кучер Г. Я. Формування механізму організації заробітної плати в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Г. Я. Кучер. Київ, 2000. 16 с.

8. Лапіна І. С. Гончаренко О. М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Одеса: Атлант, 2016. 313 с
9. Максимова М. В. Система фінансового менеджменту в умовах розвитку цифрової економіки. Ефективна економіка. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7064>
10. Остапчук О., Баксалова О., Бабій І. Суть та тенденції зміни фінансового менеджменту в умовах посиленої цифровізації економіки Modeling the development of the economic systems. 2022. № 2. С. 167-172
11. Погорелов Ю. С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2012. Вип. 27. Т. 1. С. 222-230.
12. Тридід О. М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. 364 с.
13. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / [Васьківська К. В., Сич О. А.]. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 236 с.
14. Фінансовий менеджмент: навч. посібник / Скаско О. І., Майор О. В., Тимчишин Чемерис Ю. В., Нашкерська М. М., Виклюк М. М., Килин О. В., Атаманчук З. А., Свелеба Н. А. Львів: Растр-7, 2018. URL: <https://cutt.ly/dK81eKN>
15. Чмутова І. М. Механізм технологізації фінансового менеджменту банку Управління розвитком. 2015. № 3. С. 51-55
16. Ястремська О. М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади Харків : Вид. ХДЕУ, 2004. 472 с.
17. Michael H. Mescon, Michael Albert, Franklin Khedouri Management : individual and organizational effectiveness. New York : Harper & Row, 1985. 756 p.

References

1. Arkhitektonika finansiv: metodychne zabezpechennia v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Elektronnyi resurs] : monohrafiia / I. V. Zhuravlova, M. V. Maksimova, V. S. Khvostenko [ta in.] ; Kharkivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet im. S. Kuznetsia. Elektron. tekstovi dan. (8,51 MB). Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2019. 200 s. [in Ukrainian]
2. Basovskiy L.Ye. Menedzhment: Navchalnyi posibnyk. Mykolaiv.: MKBU, 2003. 216 s. [in Ukrainian]
3. Vasylyk O. D. Derzhavni finansy Ukrainy : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1997. 383 s. [in Ukrainian]
4. Vakhovych I.M. Finansovyi menedzhment: Navchalnyi posibnyk. Lutsk: «Nadstyria» , 2023. 640 s.[in Ukrainian]
5. . Vladymyr O. M. Finansovyi menedzhment (oporny konspekt lektsii dlia mahistriv dennoi formy navchannia spetsialnosti 8.18010012 «Upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu») Ternopil, TNTU im. Ivana Puliuiua, 2015. 128s. [in Ukrainian]
6. Zhuravlova I. V. Finansovyi menedzhment : navchalnyi posibnyk [Elektronnyi resurs] Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2017.. 208 s. [in Ukrainian]
7. . Kucher H. Ya. Formuvannia mekhanizmu orhanizatsii zarobitnoi platy v umovakh stanovlennia rynkovoï ekonomiky : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : spets. 08.01.01 «Ekonomichna teoriia». Kyiv, 2000. 16 s. [in Ukrainian]
8. Lapina I. S. Honcharenko O. M. Finansovyi menedzhment: navch. posib. Odessa: Atlant, 2016. 313 s [in Ukrainian]
9. Maksimova M. V. Systema finansovoho menedzhmentu v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky. Efektyvna ekonomika. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7064> [in Ukrainian]
10. Ostapchuk O., Baksalova O., Babii I. Sut ta tendentsii zminy finansovoho menedzhmentu v umovakh posylenoi tsyfrovizatsii ekonomiky Modeling the development of the economic systems. 2022. № 2. S. 167-172. [in Ukrainian]
11. Pohorielov Yu. S. Katehoriia rozvytku ta yii ekspleinarnyi bazys. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky. 2012. Vyp. 27. T. 1. S. 222-230. [in Ukrainian]

12. Trydid O. M. Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm stratehichnoho rozvytku pidpriemstva Kharkiv : Vyd. KhDEU, 2002. 364 s. .[in Ukrainian]
13. Finansovyi menedzhment: navch. posib. / [Vaskivska K. V., Sych O. A.]. Lviv: «HALYCh-PRES», 2017. 236 s. [in Ukrainian]
14. Finansovyi menedzhment: navch. posibnyk / Skasko O. I., Maior O. V., Tymchyshyn Chemerys Yu. V., Nashkerska M. M., Vykliuk M. M., Kylyn O. V., Atamanchuk Z. A., Sveleba N. A. Lviv: Rastr-7, 2018. URL: <https://cutt.ly/dK81eKN> [in Ukrainian]
15. Chmutova I. M. Mekhanizm tekhnolohizatsii finansovoho menedzhmentu banku. Upravlinnia rozvytkom. 2015. № 3. - S. 51-55
16. Yastremska O. M. Investytsiina diialnist promyslovykh pidpriemstv: metodolohichni ta metodychni zasady. Kharkiv : Vyd. KhDEU, 2004. 472 s.
17. Michael H. Mescon, Michael Albert, Franklin Khedouri Management : individual and organizational effectiveness. New York : Harper & Row, 1985. 756 p.

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-205-215

UDC 657.1

Monika BÁLINTOVÁ

PhDr.

Doktorandusz,

Selye J. Egyetem,

Komárom, Szlovák Köztársaság

ORCIDID: 0009-0002-4315-8003

ResearcherID: AFR-7018-2022

A ZÖLD BANKMARKETING ÉS A BANKHŰSÉG KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA SZLOVÁK ÜGYFELEK ESETÉBEN

Анотація. Актуальність статті обумовлена зростаючим значенням концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), зеленого маркетингу та іміджу зеленого бренду. Учасники банківського сектора Словаччини все більше усвідомлюють роль іміджу зеленого бренду у створенні та підтримці лояльності клієнтів. Мета дослідження полягає в тому, щоб оцінити, як елементи зеленого маркетингу, що використовуються в повсякденній практиці, впливають на лояльність словацьких клієнтів до фінансових установ, особливо враховуючи стать клієнта. Під час дослідження, за допомогою самозаповнення респондентами онлайн-анкети, опитано 152 клієнтів словацьких банків про їх лояльність до фінансових установ та діяльність зеленого маркетингу, що впливає на вибір банку. Використано описову статистику та аналіз перехресних таблиць для аналізу даних, розрахунковий критерій χ^2 -квадрат для перевірки кореляції між змінними та U -критерій Манна-Уїтні для визначення відмінностей між підгрупами. Згідно з результатами опитування, практики зеленого маркетингу, які впроваджують банки, мають більший вплив на лояльність жінок-клієнтів до банку. Серед іншого, допомога місцевим громадам, виховання талантів, волонтерство та підтримка екологічних проєктів – усе це фактори, реалізація яких суттєво впливає на лояльність жінок до фінансових установ та вибір банку. Вивчаючи ефективність передачі зелених повідомлень (головним чином залежно від типу носія та статі клієнтів), ми дійшли висновку, що суттєвих відмінностей між групами клієнтів немає. Зважаючи на розмір вибірки, результати дослідження не можна вважати репрезентативними, але вони надають важливу інформацію для установ словацького банківського сектору. Знання того, наскільки клієнти банків цінують зелений маркетинг і як він впливає на ставлення клієнтів банку, може допомогти фінансовим установам залучати клієнтів і підтримувати лояльність клієнтів.

Ключові слова: концепція корпоративної соціальної відповідальності, імідж зеленого бренду, банківський маркетинг, банківська лояльність, екологічно свідомо діяльність.

JEL Classification: M31, G21

Absztrakt. A cikk relevanciáját a társadalmilag felelős vállalati koncepció, a zöld marketing, illetve a zöld márka imázs jelentőségének növekedés indokolja. A szlovák bankszektor szereplői mindinkább tudatosítják a zöld márka imázs szerepét az ügyfélhűség megteremtése, illetve fenntartása során. A kutatás célja felmérni, hogy a mindennapi gyakorlat során alkalmazott zöld marketing elemek milyen módon hatnak a szlovák ügyfelek pénzügyekkel szembeni hűségére, különös tekintettel az ügyfelek nemére. A feltáró kutatás során online, önkitöltős kérdőív segítségével 152 szlovákiai bankügyfelet kérdeztünk meg a pénzügyekkel kapcsolatos lojalitásukat, illetve a bankválasztásukat befolyásoló zöld marketing tevékenységekről. Az adatok elemzése során leíró statisztikát és keresztábrás elemzést, a változó közti összefüggések tesztelésékor Khi-négyzet próbát, az alcsoportok közti különbségek

meghatározása során pedig Mann-Whitney U próbát használtunk. A felmérés eredményei alapján, a női ügyfelek bankhűségére nagyobb hatással bír a bankok által megvalósított zöld marketing gyakorlat. Többek között a helyi közösségek segítése, a tehetséggondozás, az önkéntes tevékenység, illetve a környezetvédelmi projektek támogatása mind olyan tényezők, melyek megvalósítása szignifikáns hatással bír a nők pénzintézettel szembeni hűségére, illetve bankválasztására. A zöld üzenetek közvetítésének hatékonyságát vizsgálva (elsősorban a médiumtípus és az ügyfelek nemének függvényében) arra az eredményre jutottunk, hogy az ügyfélcsoportok között nem mutatkozik szignifikáns különbség. A minta nagysága miatt az eredmények ugyan nem tekinthetőek reprezentatívnak, mégis fontos információkkal szolgálnak a szlovák bankszektorban jelenlévő intézmények számára. Annak ismerete, hogy a bankok ügyfelei, milyen mértékben tartják fontosnak a zöld marketingtevékenységet és az milyen hatással van a bankügyfelek attitűdjére, segítheti a pénzintézeteket az ügyfélszerzésben és az ügyfelek lojalitásának fenntartásában.

Kulcsszavak: CSR-konceptió, zöld márka imázs, bankmarketing, bank hűség, környezettudatos tevékenység.

Abstract. The relevance of the paper is justified by the growing importance of Corporate Social Responsibility (CSR) concept, green marketing, and the green brand image. Major players in the Slovak banking sector are increasingly aware of the role of the green brand image in creating and maintaining customer loyalty. The purpose of the research is to assess how the green marketing elements applied in everyday practice affect the loyalty of Slovak customers to financial institutions and their choice of banks, with a particular focus on the gender of the customers. In the exploratory research, 152 customers of Slovak commercial banks were surveyed using an online, self-administered questionnaire. Descriptive statistics and cross-tabulation analysis were used to analyze the data. For testing the relationships between variables, the Pearson chi-square test was used, and for determining differences between subgroups, the Mann-Whitney U test was used. Based on the results of the survey, the green marketing practices implemented by banks have a greater impact on the loyalty of female customers. Factors such as supporting local communities, talent development, voluntary activities, and environmental projects are elements that have a significant impact on women's loyalty to financial institutions and their choice of bank. Examining the effectiveness of conveying the green message (primarily based on the type of medium and the gender of the customers), the study found no significant differences between customer groups. Although the research results cannot be considered representative due to the sample size, they still provide valuable information for the institutions of the Slovak banking sector. Understanding the extent to which banks' clients value green marketing activities and how it affects their attitudes can help financial institutions in customer acquisition and maintain customer loyalty.

Keywords: CSR-concept, green brand image, bank marketing, bank loyalty, environmentally conscious activities.

A probléma általános megfogalmazása. A pénzügyi, gazdasági, éghajlati és környezeti változások olyan tényezők, melyek új marketinggyakorlatok és innovatív megközelítések megteremtését teszik szükségessé a globális gazdaságban [10]. Mindemellett az egyre erősödő informatizáció miatt a fejlett gazdaságok fogyasztói egyre tudatosabbá válnak a környezeti problémákkal kapcsolatosan, élénkebb érdeklődést mutatnak a környezetbarát termékek és vállalatok iránt és mindinkább tudatosítják a vállalatok környezeti teljesítményét [14]. A változó globális feltételek és a felvilágosult fogyasztói elvárások párosulásának eredményeként napjainkra a társadalmilag felelős vállalati koncepció olyan fogalomként vált, mely a fogyasztókat és

a vállalatokat egyaránt, s szinte egyforma intenzitással foglalkoztatja. A vállalati társadalmi felelősségvállalás igényével párhuzamosan, a zöld marketing alkalmazása és a zöld márka imázs megteremtése váltak a sikeres vállalati fejlődés kulcstényezőivé, melyek egyúttal a zöld-ügyféligények kielégítésének fontos eszközei is lettek [10].

A stabil gazdasági működés egyik alapfeltétele olyan modern pénzügyi rendszerek kialakulása, melyek bírnak az adott társadalom bizalmával. Ezen bizalom kialakulásához a pénzügyi szektor napjaikban jellemző magatartásának is alapvető változásokon kell keresztülmennie. A szektor szereplőinek vissza kell térniük ahhoz a kérdéshez, hogy miként szolgálhatják a társadalom jólétét. Többek között kultúraváltásra, átlátható tevékenységre, az etikai dimenzió megerősítésére, vállalati felelősségvállalásra van szükség a pénzügyi szektorban is. Míg a vállalati szektorban már korábban, az 1930-as években, megjelent az említett társadalmi felelősségvállalás gondolata, addig a bankszektorban ezen gondolkodás- és magatartásmód viszonylag rövid múltat tudhat magáénak [8]. Ettől függetlenül nem kevésbé lényeges a társadalmi felelősség tudatos felvállalása ezen említett szektor esetében sem. Lalon [7] szerint a hagyományos bank azáltal válik zöld bankká, hogy alaptevékenységét a környezet javítása felé irányítja. Ebből adódóan zöld bankolásnak tekinthető bármely banki tevékenység, melyből az adott országnak és nemzetnek környezeti előnyei származnak. A zöld banki tevékenységek elmozdítják a pénzügyi intézményeket a „profit, profit és profit” motivált gondolkodásmódtól a „bolygó, ember és profit” ösztönzött szemléletmód felé [23]. A zöld (green) marketing a bankszektor esetében többek között a környezettudatos marketing tevékenységekkel, termékekkel és szolgáltatásokkal összefüggő marketingmegoldások összességét jelenti. Magába foglalja a marketing környezetre gyakorolt hatásán kívül, annak társadalmi hatását is. Alapvető feladatai közé fog tartozni a green communication, azaz a zöld üzenetek közvetítése, zöld kép kialakítása, a fogyasztók meggyőzése és a rájuk gyakorolt hatás fenntartása [6].

A cikk relevanciáját tehát a társadalmilag felelős vállalati koncepció (corporate social responsibility - CSR), a zöld marketing és a zöld márka imázs jelentőségének növekedése indokolja, különös tekintettel a pénzügyi szektor szereplőire. Szintén fontos kutatási terület a zöld marketing elemeinek az ügyfél-elégedettség megteremtésére, a bankhűség megalapozására, illetve a bankváltás veszélyének minimalizálására gyakorolt hatásának vizsgálata.

Legújabb kutatások és publikációk elemzése. A CSR koncepció jelentőségének, a zöld marketing és zöld márkaérték előnyeinek kutatásával számos szerző próbálkozott már. Ransburg és Vágási [18] magyarországi nagyvállalatok körében végzett empirikus kutatás és vállalati weblapelemzés révén vizsgálták a CSR koncepció vállalati kommunikációba való beépítését. Kutatási eredményeik megerősítették, hogy a vállalati tevékenység jellege (környezetintenzív, szenzitív, alkalmazás-intenzív és neutrális) és a CSR-kommunikáció fókuszja között összefüggés van, s mindemellett a CSR-kommunikáció célja a vizsgált vállalatok tevékenységével kapcsolatos megítélésbeli kockázatok ellensúlyozása lesz. A CSR-integráció és kommunikáció kiemelten jellemző a nemzetközi piacokon tevékenykedő nagyvállalatok, illetve erőteljesen korlátozott (vagy nem létező) a kiszervezett gyártókapacitást jelentő leányvállalatok esetében. Lentner et al. [7] az amerikai (FED), az európai (EKB), a magyar (MNB), valamint a

holland (De Nederlandsche Bank), dán, spanyol, lengyel és cseh központi bankok példáján keresztül mutattak rá azok sajátos CSR tevékenységére, mely esetében gazdasági, jogi, etikai és jótékonyági felelősségvállalásról beszéltek, illetve a jegybankok gazdasági válságokat követő növekvő társadalmi felelősségére hívták fel a figyelmet.

A zöld marketing és zöld márkaérték kutatása hasonlóan kedvelt terület. A zöld márkaérték szájreklám formájában fogyasztókra gyakorolt pozitív hatásainak, a márka-attitűdre és a vásárlási szándéokra kifejtett befolyásának vizsgálatával külföldi és hazai kutatók egyaránt foglalkoztak. Khandelwal et al. [5] 480 indiai metróváros és nem metróvárosbeli lakos körében végzett kutatásuk során arra az eredményre jutottak, hogy a zöld márkaérték hat összetevője (a zöld márka imázs, zöld elégedettség, zöld bizalom, referencia csoport, zöld hűség valamint zöld marketing) és a fogyasztói attitűd között erős pozitív kapcsolat van. A zöld márkaérték és a zöld márka imázs közötti pozitív kapcsolatról, illetve a zöld márkaérték fogyasztói attitűdre és viselkedésre gyakorolt közvetlen, szintén pozitív hatásairól írnak Bekk et al. [2] is, mindezt jól ismert termék és szolgáltatás márkák esetében. Míg az első esetben, részben a nyugati (német) kultúrára jellemző zöld bizalomhoz és zöld elégedettséghez kötik a pozitív kapcsolat kialakulását, addig a második esetben a márka attitűd relevanciájára mutatnak rá. Eredményeik alapján, a termék márkák esetében a zöld elégedettség, a szolgáltatás márkák esetében pedig a zöld bizalom lesznek a fogyasztói attitűdöt befolyásoló tényezők. A szolgáltató vállalatoknak tehát a zöld bizalom magasabb szintjének elérésére szükséges a jövőben összpontosítaniuk. Más korábbi kutatások (például Ng et al. [13]) ugyanakkor arról szólnak, hogy a fogyasztókat az olyan hagyományos márkajellemzők, mint az ár, minőség vagy hitelesség fogják meggyőzni az újszerű zöld márka imázsszal szemben. Ennek okát a szerzők abban látták, hogy a fogyasztók hajlamosak döntéseik során figyelmen kívül hagyni a jövőbeli környezeti problémákat, míg más kockázattípusokat jobban érzékelnek, mérlegelnek.

A zöld marketing és a green brand equity pénzügyi szektoron belüli hatásainak kutatásával is több szerző próbálkozott már. Egyes kutatók, például Lalon [7], Shakil et al. [23], Shakil et al. [24], Okyere-Kwakye és Nor [15], Miah et al. [12] a pénzügyi szektor, illetve a pénzintézetek szemszögéből vizsgálták a zöld marketing alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket. Ezzel szemben Ali Bukhari et al. [1], Pawar és Munuswamy [16], Ibe-enwo et al. [4] az ügyfelek fenntartható marketinggel kapcsolatos attitűdjeire, magatartására összpontosítottak. Lalon [7] bangladesi kereskedelmi bankok zöld bankgyakorlatát hasonlította össze, valamint ezen környezetbarát banki politikák elfogadottságát befolyásoló tényezőket, illetve a zöld banki tevékenység jogi szabályozásának módját kutatta. Shakil et al. [23] szintén bangladesi kereskedelmi bankok zöld tevékenységét vizsgálták. A 47 bankra kiterjedő kutatásuk során arra az eredményre jutottak, hogy bár a pénzintézetek elfogadták a zöld bank politikát és ennek megfelelően osztják el forrásaikat is, mégis lényeges ellenállás mutatkozik a részükről a fenntartható politikával szemben. Ennek okát pedig a környezetbarát banki gyakorlat bevezetésével együtt járó magas kezdeti költségekben látják. Shakil et al. [24] feltörekvő piacok bankjai esetében kerestek összefüggést a bankok környezeti és társadalmi, illetve pénzügyi teljesítménye között a 2015-2018-as időszakra vonatkozóan. A 93 bankra

kiterjedő kutatásuk eredményei alapján, a környezeti és társadalmi teljesítmény szignifikáns, pozitív hatással van a pénzügyi teljesítményére. Shafique és Khan [22] a pakisztáni bankárok zöld bankolás elfogadási hajlandóságát befolyásoló tényezőket (észlelt egyszerű felhasználást, észlelt hasznosságot, felhasználáshoz való hozzáállást, várt erőfeszítést és várható teljesítményt) kutatták. Valamennyi vizsgált tényező esetében szignifikáns kapcsolat mutatkozott a zöld bankgyakorlat elfogadására vonatkozóan.

Pawar és Munuswamy [16] indiai kereskedelmi bankok ügyfeleinek körében kutatták a zöld bankgyakorlat, zöld imázs, zöld bizalom és zöld lojalitás kapcsolatát. A 304 kapott válasz alapján, a zöld bankgyakorlat pozitívan befolyásolja a zöld bank imázs és a zöld bankokba vetett ügyfélbizalom kialakulását. A bankok környezetvédelmi kezdeményezései (mint a környezetbarát szolgáltatások fejlesztése) tehát bizalmat keltenek az ügyfelekben, de az ügyfélhűsége nincs szignifikáns hatásuk. Hasonló eredményekre jutottak Ibe-enwo et al. [4] az észak-ciprusi lakosok körében végzett kvantitatív felmérésük során. Ali Bukhari et al. [1] rendhagyó módon az iszlámtanítások és a zöld bankolás mint szemléletmód dimenzióinak összhangját, valamint ezen összhang muszlim ügyfelek bankhűségére kifejtett hatását vizsgálták. Eredményeik szerint, a zöld gondolkodásmód és zöld banki szolgáltatások nyújtása magasabb elfogadási rátát tudhat magáénak, amennyiben megfelelő ideológiai háttér támogatásával rendelkezik. Ezzel szemben Okyere-Kwakye és Nor [15] a kelet ghánai Koforidua 94 bankalkalmazottjának véleményére alapozott kutatásuk során arra jutottak, hogy a versenytársak és az ügyfelek nyomása nem fogja jelentős mértékben befolyásolni a zöld banki tevékenységek bevezetését, elfogadását. A zöld banki kezdeményezések belsőleg (menedzsment támogatása által), nem pedig külsőleg vezéreltek. A szlovák és cseh kereskedelmi bankok ügyfeleinek elégedettségét befolyásoló tényezőket kutatták Belás et al. [2], mindezt az ügyfelek nemének, életkorának és iskolai végzettségének tekintetében. Eredményeik alapján, az ügyfelek elégedettsége és az igénybe vett banki termékek száma között létezik összefüggés. A szlovák bankszektorban alkalmazott CSR koncepció, illetve a zöld márkaérték ügyfelek elégedettségére, bank hűségére vagy épp bankváltásra gyakorolt hatását azonban nem vizsgálták részletkebe menően. A kutatásunk ezt a hiányt hivatott pótolni.

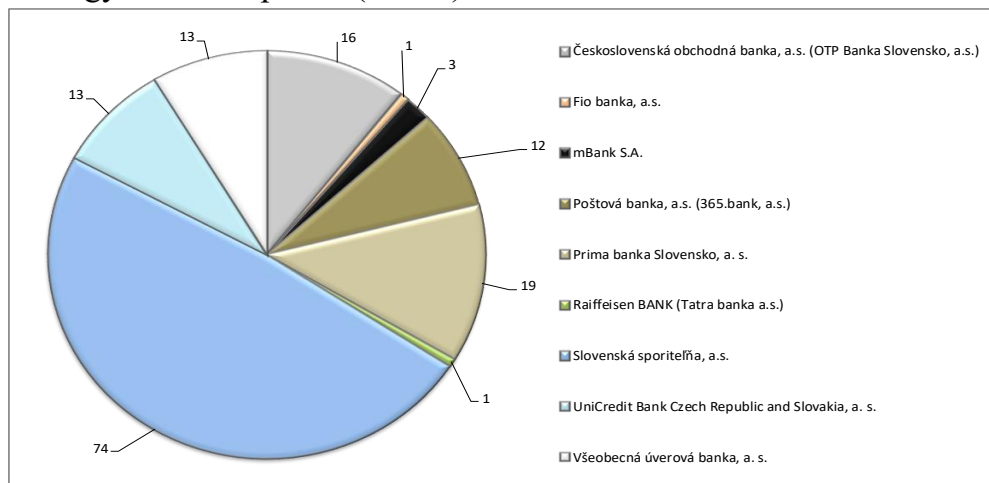
A cikk céljainak megfogalmazása. A kutatás feltáró jellegű. Célja felmérni, hogyan hat a Szlovákiában működő bankok zöld marketingstratégiája az ügyfelek magatartására, bankhűségük megteremtésére. Annak ismerete, hogy adott bankok ügyfelei, milyen mértékben tudatosítják és tartják fontosnak a zöld márkaértéket, illetve milyen hatással van a pénzügyi zöld márkaértéke a bankügyfelek attitűdjére, segítheti a pénzügyi intézeteket az ügyfélszerzésben és a meglévő ügyfélkör hűségének fenntartásában. Ebből kiindulva a következő kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg.

1. Létezik összefüggés a zöld bankmarketing tevékenységek bankhűsége kifejtett hatása és a bankügyfelek neme között? Tehát a pénzügyi intézetek által megvalósított környezet- és társadalomtudatos marketing tevékenységek jelentősebb mértékben hatnak a nő nemű, szlovák bankügyfelek pénzügyi intézetekkel szembeni hűségére, mint a férfi ügyfelekére (K1)?

2. Van kapcsolat a bankmarketing során alkalmazott médiumtípus hatékonysága és az ügyfelek neme között? Azaz a fenntarthatóság üzenetét közvetítő médium típusától függetlenül a nők tudatosabban figyelik és ismerik fel ezeket a zöld reklámokat (K2)?

A fő kutatási anyag bemutatása. Az empirikus eredményeket on-line (Survio) önkitöltős kérdőíves megkérdezés alapján nyertük. A kérdőívek lekérdezése 2023 januárja és októbere között valósult meg. A válaszadókat a Facebook és Instagram közösségi oldalakon keresztül szólítottuk meg. A mintába bekerülő személyek kiválasztás nem véletlen mintavétellel, az egyszerűen elérhető alanyok (avagy kényelmi mintavétel) módszerével történt. Az on-line kérdőívre 152 értékelhető válasz érkezett (N=152). Az alapsokaságot a Szlovákiában bankszámlával rendelkező, 18. életévüket betöltő személyek jelentették. A minta tehát nem tekinthető reprezentatívnak. A kérdőív 26 kérdést tartalmazott, melyek közül 4 nyílt és 22 zárt típusú kérdés volt. Nyolc zárt típusú kérdés esetében adhattak a kitöltők választ Likert-skála formájában. Az adatok feldolgozása Microsoft Excel programban valósult meg. Az elemzések során leíró statisztikai elemzéseket, valamint keresztábrás elemzést végeztünk. A változók közti összefüggések meglétének tesztelésekor Khi-négyzet próbát, az alcsoportok közötti különbségek meghatározása során pedig Mann-Whitney U próbát használtunk.

A kérdőívet 43 férfi töltötte ki. Korösszetétel alapján a legfiatalabb válaszadó 18 éves, a legidősebb válaszadó pedig 74 éves. A válaszadók átlagéletkora nők esetében 39,56 év, férfiak esetében pedig 35,77 év volt. Középfokú végzettséggel a válaszadók 59,21%-a, egyetemi vagy főiskolai végzettséget nem adó felsőfokú végzettséggel a kitöltők 6,58%-a, egyetemi vagy főiskolai végzettséggel pedig a 34,21%-uk rendelkezett. Régiók szerinti bontásban a megkérdezettek 80,92%-a kelet-szlovákiai, 5,26%-a közép-szlovákiai, további 13,82%-a pedig nyugat-szlovákiai lakhellyel rendelkezett. A kitöltők között kilenc, a szlovák bankszektorban aktívan jelenlévő pénzintézet ügyfelei szerepeltek (1.ábra).

1. ábra. A válaszadók nem és kor szerinti megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőíves felmérés eredményei alapján.

A kutatás során a zöld bankmarketing tevékenységek bankhűsége kifejtett hatása és a bankügyfelek neme közötti összefüggést vizsgáltuk. Feltételezésünk szerint a pénzintézetek által megvalósított környezet- és társadalomtudatos marketing

tevékenységek jelentősebb mértékben hatnak a nő nemű, szlovák bankügyfelek pénzügyekkel szembeni hűségére, mint a férfi ügyfelek bankkal szembeni lojalitására (K1). A keresztábrás elemzés során függő változónak a bankok által megvalósított környezet- és társadalomtudatos tevékenységek ügyfelek bankhűségére gyakorolt pozitív hatását tekintettük. A környezet- és társadalomtudatos tevékenység ebben az esetben környezetvédelmi projektek (erőltetés, hulladékgyűjtés) támogatását, energiatakarékos működést (Föld órája kezdeményezésbe való bekapcsolódás), tehetséggondozást, helyi közösségek támogatását, banki dolgozók önkéntes munkáját, valamint rászoruló intézmények számára történő IT eszköz vagy használt bútor adományozását jelentette. A felmérésben résztvevők a kitöltés során az „Egyértelműen igen” választól az „Egyértelműen nem” lehetőségig terjedő skálán jelölhették meg válaszaikat. A változók közti kapcsolatot Khi-négyzet próbával vizsgáltuk. A Khi-négyzet próba szerint a válaszadók neme és a bankok által megvalósított környezet- és társadalomtudatos tevékenységek, ügyfelek bankhűségére kifejtett hatása között szignifikáns összefüggés létezik, $\chi^2(3)=8,06$; $p=0,045$. A nő nemű válaszadók (109 személy) bankhűségét nagyobb valószínűséggel befolyásolják pozitívan a pénzügyekkel szemben megvalósított környezet- és társadalomtudatos tevékenységek, illetve az azokról kapott információk, mint a férfi ügyfelekét. A Cramer's V együttható értéke alapján a hatásméret közepes volt (0,23). Ettől függetlenül az ügyfelek, s elsősorban a nők bankhűségét befolyásoló zöld marketing tevékenységek vizsgálatával mindenképpen érdemes foglalkozni, hiszen, ahogyan a minta nagy részét a nő nemű kitöltők alkották, úgy a pénzügyekkel szemben lehetséges ügyfeleinek többségét is a nők jelentik. A Szlovák Statisztikai Hivatal [19] adatai alapján Szlovákia lakosságának 51,1%-át ugyanis nők alkotják, mely egyúttal 119 ezer fővel több női ügyfelet jelent a bankok számára. A nők zöld marketing érzékenységgel kapcsolatban kutatásunkhoz hasonló eredményekről számol be Zhao et al. [26]. A nők általában pozitívabb zöld fogyasztási szándékot mutatnak, mint a férfiak, akik inkább a környezetvédelmi ismeretek terén teljesítenek jól. Santhosh és Raghavendra [20] a nők zöld termék vásárlási szándékát többek között a zöld reklám jellegével kötik össze. Setyawan et al. [21] pedig magasabb zöld attitűdökről ír a nők esetében. Ezzel ellentétben Prieto-Sandoval et al. [17] nem talált szignifikáns nemi alapú különbségeket a zöld marketingstratégiák kolumbiai magánügyfelek hallgatóira gyakorolt hatása esetében.

A kérdőívet kitöltők 73,03%-a (ebből 79 nő) nyilatkozott úgy, hogy szeretne a jövőben a bankja által realizált zöld tevékenységekről információt kapni. A bankjuk által már megvalósított zöld tevékenységek közül elsősorban a környezetvédelmi projektek támogatásáról és a tehetséggondozásról (ösztöndíj- és mentorprogramokról) rendelkeztek információval (1. táblázat) a válaszadók.

1. táblázat:

A környezet- és társadalomtudatos banktevékenységekről informált
válaszadók*

Nem	Informált	Környezetvédelmi projektek	Energia-takarékosműködés	Használt bútor adományozása	Használt IT adományozása	Tehetség-gondozás	Önkéntes-kedés	Helyi közösség támogatása
Férfi	Igen	20	10	9	8	13	10	14
	Nem	23	33	34	35	30	33	29
Nő	Igen	43	27	24	28	36	20	32
	Nem	66	82	85	81	73	89	77

*Forrás: saját kidolgozás a kérdőíves felmérés eredményei alapján.

Ezt követően a zöld üzenet közvetítése során alkalmazott médiumtípus figyelem felkeltési hatékonysága és az ügyfelek neme közötti összefüggés meglétét vizsgáltuk. Feltételezésünk szerint a fenntarthatóság üzenetét hordozó reklámok a médium típusától függetlenül nagyobb gyakorisággal keltik fel a női ügyfelek figyelmét, azaz a nők tudatosabban figyelik ezeket a reklámokat. A nők és férfiak környezettudatos televíziós és online reklámokra vonatkozó „érzékenysége” közti különbséget Mann-Whitney U próba segítségével határoztuk meg. A televíziós és online reklámok választása nem volt véletlenszerű. Napjaink társadalmára intenzív digitalizáció jellemző, melynek következtében a hagyományos televíziós jelenlét mellett az internet lett az egyik legnagyobb hirdetési felület. A reklám felismerésre vonatkozó kérdésekre („Találkozott az elmúlt 12 hónap során környezettudatosítást propagáló online, illetve televíziós bank reklámmal?”) a válaszadók 3 fokozatú skála segítségével válaszolhattak. Az eredmények alapján nem mutatkozott szignifikáns különbség a nők és férfiak között, a bankok zöld reklámjainak tudatos felismerési képességére, illetve megfigyelési gyakoriságára (átlagosan: 76,5) vonatkozóan. A teszt eredményei alapján $U=2019,5$; $p=0,09342$; $z=1,32334$. Hasonlóképpen az online reklámokkal kapcsolatos figyelem esetében sem mutatkozott szignifikáns különbség a nő és férfi ügyfelek között ($U=2239,5$; $p=0,33724$; $z=0,42339$). Tehát az ügyfelek neme nincs jelentős hatással arra, hogy a bankok zöld tevékenységéről szóló TV vagy online reklámokat mennyire figyelik tudatosan, milyen gyakorisággal ismerik fel őket.

Következtetések és további kutatások kilátásai. Lalón [7] meglátása szerint a zöld bankolás túlmutat a CSR keretében megvalósított zöld rendezvények és projektek támogatásán vagy a zöld marketing tevékenységen. Bankon belüli zöld gyakorlatokat (papír felhasználás mértékének csökkentése), automatizálást, a vezetőket és ügyfeleket egyaránt érintő képzési programok megvalósítását, zöld szolgáltatások és termékek (zöld finanszírozást, környezetbarát kölcsönök, online és mobil banki szolgáltatások) kínálatát jelentik. A jövőben egyre nagyobb figyelmet kellesz a szlovák pénzügyintézeteknek az ügyfelek zöld marketing érzékenységére fordítania. Ahogy azt Kovács [6] is megfogalmazta a jövő fogyasztója feltételezhetően egyre zöldebb lesz, mely meghatározza majd fogyasztását is. Nagyobb szerepet fog játszani fogyasztási döntései során, hogy adott márka mennyire környezettudatos. A zöld gondolkodás kialakításával, alkalmazásával a vállalatok egy intenzív fogyasztói igényre tudnak majd

reagálni. A fenntartható gazdálkodás, a környezeti és társadalmi felelősségvállalás jelentősége egyre inkább felértékelődik korunk társadalmában. Az intézmények számára létfontosságúvá válik, hogy megfelelő módon kommunikálják azt, ahogyan teljesítik ezeket az elvárásokat [25]. Kutatásunk eredményei is ezt támasztották alá. A kérdőívet kitöltők közel háromnegyede szeretne a bankja által megvalósított zöld tevékenységekről információkat kapni. Mindemellett a megkérdezettek 87,50%-a válaszolta, hogy a bankja környezet- és társadalomtudatos tevékenysége pozitívan befolyásolja bankhűségét. Az Khi-négyzet próba eredményei alapján a női ügyfelek esetében ez az összefüggés még szignifikánsabb. Bár a fenntarthatóság üzenetét hordozó szolgáltatások esetében elsősorban a nők jelentik a célcsoportot [9] a pénzügyi szempontról fontos lesz, hogy minden ügyfelet informáljanak a fenntarthatósággal kapcsolatos törekvéseikről. Az informálás során használt médiumok hatékonyságát vizsgáltuk a fenntartható reklámok ügyfelek általi tudatos felismerésének révén, mindezt a válaszadók nemére való tekintettel. A Mann-Whitney U próba eredményei alapján a férfiak és nők ugyanolyan mértékben tudatosítják és figyelik a szlovák bankok zöld TV és online reklámjait. Nem mutatkozott tehát szignifikáns különbség a két nem között. Machová és Zsigmond [11] jutottak kutatásuk során hasonló eredményre. A magyar nők bankválasztását befolyásoló tényezőket vizsgálva többek között azt mutatták ki, hogy a bankok hirdetései, mint befolyásoló tényezők, a biztonság mellett, utolsó helyen állnak a bankválasztás során. Bár a hirdetések jellegére, illetve a nemek közti különbségekre nem tért ki kutatásuk.

A kutatás korlátai között említhetjük, hogy kényelmi mintavétel történt, mely limitálja a kérdőíves felmérésben résztvevő alanyok körét (fedési hiba). Ebből kifolyólag a vizsgált minta és a kutatás eredményei nem tekinthetők reprezentatívnak. Az online kérdőíves felmérés eredményeinek alkalmazása a szlovák bankszektor ügyfeleinek egészére vonatkozóan korlátozott. Továbbá ki kell emelnünk a minta túldimenzionáltságát is, mivel a felmérésbe lényeges többségben a kelet-szlovákiai Kassa megye lakosai kapcsolódtak be. Ezeket a korlátokat tehát érdemes figyelembe venni bármilyen következtetés levonása során. Ettől függetlenül a kutatás fontos információkkal szolgálhat a szlovák bankszektor szereplői számára meglévő ügyfelek és lehetséges új ügyfelek bankhűséggel kapcsolatos motivációnak megértése során, illetve fontos kiindulási pontot jelenthet nagyobb reprezentatív vizsgálat megalapozásához. A továbbiakban fontos lenne vizsgálni a szlovák bankügyfelek zöld marketinggel kapcsolatos attitűdjeit az ügyfelek iskolai végzettségének, illetve regionális hovatartozásának szempontjából. Hasznos információkkal szolgálhat a válaszadók fenntartható marketinggel kapcsolatos magatartásának kutatása az életkor tényező figyelembevételével, valamint a bankválasztást befolyásoló további tényezők (ügyintézés, számlavezetés, hitellehetőségek) hatásának vizsgálata. Mindezek jövőbeni kutatásaink céljai között szerepelnek.

A felhasznált források listája

1. Ali Bukhari, S. A., Hashim, F., Azlan, B. A., & Hyder, K. (2020). Green banking and islam: Two sides of the same coin. *Journal of Islamic Marketing*, 11(4), 977-1000. <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2018-0154>

2. Belás, J., Cipovová, E. & Demjan, V. (2014). Current trends in area of satisfaction of bank clients in the Czech Republic and Slovakia. *Transformations in Business and Economics*, 13(3), 219-234.
3. Bekk, M., Spörrle, M., Hedjasie, R. & Kerschreiter, R. (2016). Greening the competitive advantage: Antecedents and consequences of green brand equity. *Qual. Quant.* 50, 1727–1746.
4. Ibe-enwo, G., Igbudu, N., Garanti, Z. & Popoola, T. (2019). Assessing the Relevance of Green Banking Practice on Bank Loyalty: The Mediating Effect of Green Image and Bank Trust. *Sustainability*, 11(7), 4651, 1-16. <https://doi.org/10.3390/su11174651>
5. Khandelwal, U., Kulshreshtha, K. & Tripathi, V. (2019). Importance of Consumer-based Green Brand Equity: Empirical Evidence. *Paradigm*, 23(1), 83-97. <https://doi.org/10.1177/0971890719844428>
6. Kovács, L. (2023). Zöld marketing: Lehetőségek és kihívások a zöld üzleti gondolkodás kontextusában. In L. Kovács & V. Szöke (Eds.), *A zöld üzleti gondolkodás és a zöld marketing lehetőségei és kihívásai* (pp. 11-26). Savaria University Press.
7. Lalon, R.M. (2015). Green Banking: Going Green. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 3(1), 34-42. <https://doi.org/10.11648/j.ijefm.2015030115>
8. Lentner, Cs., Szegedi, K. & Tatay, T. (2017). Társadalmi felelősség a központi bankok működésében. *Hitelintézet Szemle*, 16(2), 64-85.
9. Lukács, R. & Papp-Váry, Á.F. (2023). A zöld termékek és szolgáltatások sikerének kulcsa: A női célcsoport. In L. Kovács & V. Szöke (Eds.), *A zöld üzleti gondolkodás és a zöld marketing lehetőségei és kihívásai* (pp. 59-66). Savaria University Press.
10. Lymperopoulos, C., Chaniotakis, I.E. & Soureli, M. (2012). A model of green bank marketing. *Journal of Financial Services Marketing*, 17, 177–186. <https://doi.org/10.1057/fsm.2012.10>
11. Machová, R. & Zsigmond, T. (2023). Banking Habits of Women in Hungary at the Time of Economic Difficulties - Pilot Study. In J. Marci, P. Maresová, K. Firlej & I. Soukal (Eds.), *Hradec Economic Days, part 1, 2023* (pp. 425-435). University of Hradec Králové.
12. Miah, M.D., Rahman, S.M. & Mamoon, M. (2021). Green banking: the case of commercial banking sector in Oman. *Environment, Development and Sustainability*, 23, 2681–2697. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00695-0>
13. Ng, P.F., Butt, M.M., Khong, K.W. & Ong, F.S. (2014). Antecedents of GreenBrand Equity: An Integrated Approach. *Journal of Business Ethics*, 121, 203–215. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1689-z>
14. Qayyum, A., Jamil, R.A. & Sehar, A. (2023). Impact of green marketing, greenwashing and green confusion on green brand equity. *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 27(3). <https://doi.org/10.1108/SJME-03-2022-0032>
15. Okyere-Kwakye, E. & Nor, K.M. (2021). The intention of banks to adopt green banking in an emerging market: the employees' perspective. *Economic and Political Studies*, 9(4), 497-504. <https://doi.org/10.1080/20954816.2021.1899621>
16. Pawar, D.S. & Munuswamy, J. (2022). The linkage between green banking practices and green loyalty: a customer perspective. *Banks and Bank Systems*, 17(3), 201-2012. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.17\(3\).2022.17](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.17(3).2022.17)
17. Prieto-Sandoval, V., Torres-Guevara, L.E. & García-Díaz, C. (2022). Green marketing innovation: Opportunities from an environmental education analysis in young consumers. *Journal of Cleaner Production*, 363(132509), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132509>
18. Ransburg, B. & Vágási, M. (2011). A fenntartható fejlődés vállalati integrációja és kommunikációja. A hazai nagyvállalati gyakorlat vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 42(10), 2-13.
19. Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚSR). (2023, March 8). *MDŽ: Populácia žien na Slovensku má stále prevahu nad mužmi, najviac je štyridsiatničiek.* https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/aboutus/office.activites/officeNews/vsetkyaktuality/10fa5cde-bda4-4abb-9b9a-a4b0349fe4ba!/ut/p/z1/tVJNc4IwEP0tPXCELBIUeotOR2z1oB0r5NJJMECqEIUI-u8bOz20ndraQ3PI59v3dvMWURQjWrFW5kxLVbGtOSe0_zwfTILh0CUAs4cRTLxJNB-ShYvdHnpCFNG00jtdoETxhhV2s7Flldsoy0wk2y1Ppn1wLZmY0HbCL35eOFCxvx0LWYy-ZtjGjHM75CGzGebg4TATmLOzyi6Va5RchV79ljY1z3BhEDDx9A0yGpMID6YAwXTsw4REy0U4

- 9zwg3jvgB47E5DC4mEPkolUrRYeWlapL89OPfywxAnSPqOSl06WlA44bBP0AQ9_1fTxwQ-
ifvZMv-z0lxiBVaXHUKP5Hh4xcr56NZrkg-
nirKBQ_IULxddykYp7geGqRSZqUTuH2nRjofWuubXAgq7rnFypfCucVJUWfBdSqMaU_BmJdmU
ZeCd7k83uPEz56ejzU0dubl4BFF2KeA!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/
20.Santhosh, V. & Raghavendra, B. (2020). A Study on Women Consumers' Attitudes towards Green Marketing. *Journal of International Women's Studies*, 21(5), 46-53.
- 21.Setyawan, A., Noermijati, N., Sunaryo, S. & Aisjah, S. (2018). Does Green Product Consumption Gendered? Investigation Among Millennials in an Emerging Market. *KnE Social Sciences*, 3(10), 1226-1235. <https://doi.org/10.18502/kss.v3i10.3464>
- 22.Shafique, O. & Khan, M. (2020). Factors Affecting Bankers's Behavioral Intention to Adopt Green Banking: An Empirical Analysis of Banks in Pakistan. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 6(2), 835-843. <https://doi.org/10.26710/jbsee.v6i2.1258>
- 23.Shakil, M.H., Azam, K.G. & Raju, M.S.H. (2014). An Evaluation of Green Banking Practices in Bangladesh. *European Journal of Business and Management*, 6(31), 8-16. <https://doi.org/10.9790/487X-161146773>
- 24.Shakil, M.H., Mahmood, N., Tasnia, M. & Munim, Z.H. (2019). Do environmental, social and governance performance affect the financial performance of banks? A cross-country study of emerging market banks. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30 (6), 1331-1344. <https://doi.org/10.1108/MEQ-08-2018-0155>
- 25.Tóth-Nagy, G. (2023). Fenntarthatósági jelentések: Marketingfogás vagy valós eszköz? In L. Kovács & V. Szőke (Eds.), *A zöld üzleti gondolkodás és a zöld marketing lehetőségei és kihívásai* (pp. 75-91). Savaria University Press.
- 26.Zhao, Z., Gong, Y., Li, Y., Zhang, L. & Sun, Y. (2021). Gender-Related Beliefs, Norms, and the Link With Green Consumption. *Front. Psychol*, 12(710239), 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.710239>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-216-226

УДК 368.013:138

Людмила БОГРІНОВЦЕВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9597-1085

Scopus Author ID: 57211297299

Олег БОНДАРУК

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансово-економічної безпеки,
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-3472-9516

Ольга КЛЮЧКА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансових ринків та технологій
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3903-7487

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СТРАХОВОГО РИНКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** Страхувий ринок відіграє важливу роль в економічному житті будь-якої країни, а забезпечення його фінансової безпеки є одним із найважливіших завдань. Дана тема є досить актуальною в працях вітчизняних науковців, що пояснюється спричиненими викликами та загрозами для фінансового ринку в цілому. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів фінансової безпеки страхового ринку, її основних загроз та ризиків, які виникають під впливом сучасних умов. У статті розкрито теоретичні аспекти фінансової безпеки страхового ринку, зокрема місце фінансової безпеки страхового ринку в системі фінансової безпеки країни, її сутність з точки зору різних підходів науковців, основні складові та характеристики. Визначено, що під поняттям фінансова безпека страхового ринку слід розуміти спроможність протидіяти внутрішні й зовнішні загрози, при цьому забезпечувати виконання взятих зобов'язань, платоспроможність, фінансову стійкість, фінансову надійність, прибутковність. Охарактеризовано основні індикатори фінансової безпеки страхового ринку, які є взаємопов'язаними між собою та в цілому становлять основу фінансової безпеки та основні складові забезпечення фінансової безпеки страхового ринку, зокрема ефективність та стабільність діяльності страхових компаній, конкурентоспроможність та фінансова незалежність, захищеність інтересів страхових компаній, достатність фінансових ресурсів, а також збалансованість системи фінансових показників та інструментів. Проаналізовано основні загрози, які впливають на фінансову безпеку страхового ринку в умовах війни, в результаті чого були сформувані висновки що запровадження нового нагляду та встановлення нових нормативів призводить до скорочення кількості страховиків на ринку через*

неспроможність їх виконати, тим самим, страховий ринок є менш фінансово стійким, надійним та безпечним.

Ключові слова: страховий ринок, страхові компанії, фінансова безпека, фінансова безпека страхового ринку, фінансова стійкість, фінансова надійність, платоспроможність, ліквідність, загрози.

JEL Classification: G 22

Absztrakt. A biztosítási piac minden ország gazdasági életében fontos szerepet tölt be, pénzügyi biztonságának biztosítása az egyik legfontosabb feladat. Ez a téma meglehetősen aktuális a hazai kutatók munkáiban, amit a pénzügyi piac egészét érintő kihívásokkal és veszélyekkel magyaráznak. A cikk célja, hogy tanulmányozza a biztosítási piac pénzügyi biztonságának elméleti vonatkozásait, főbb fenyegetéseit és kockázatait, amelyek a modern viszonyok hatására jelentkeznek. A cikk feltárja a biztosítási piac pénzügyi biztonságának elméleti vonatkozásait, különös tekintettel a biztosítási piac pénzügyi biztonságának az ország pénzügyi biztonsági rendszerében elfoglalt helyére, annak lényegére a különböző kutatói megközelítések szemszögéből, valamint ezek főbb összetevői és jellemzői vannak meghatározva. Megállapítást nyert, hogy a biztosítási piac pénzügyi biztonsága alatt a belső és külső fenyegetések ellensúlyozásának képességét kell érteni, miközben biztosítja a kötelezettségek teljesítését, a fizetőképességet, a pénzügyi stabilitást, a pénzügyi megbízhatóságot, a jövedelmezőséget. A tanulmány ismerteti a biztosítási piac pénzügyi biztonságának főbb mutatóit, amelyek egymással összefüggenek, és a pénzügyi biztonság egészének alapját képezik, valamint a biztosítási piac pénzügyi biztonság biztosításának fő összetevőit, különösen a biztosítók hatékonyságát és stabilitását, versenyképességét és pénzügyi függetlenségét, érdekvédelmét, a pénzügyi források megfelelőségét, illetve a pénzügyi mutatók és eszközök rendszerének egyensúlyát. A cikk elemzi azokat a főbb veszélyeket, amelyek háborús körülmények között érintik a biztosítási piac pénzügyi biztonságát, melynek eredményeként arra a következtetésre jutottak, hogy az új felügyelet bevezetése, új standardok kialakítása a biztosítók számának csökkenéséhez vezet a piacon, mert nem tudnak működni, így a biztosítási piac pénzügyileg kevésbé stabil, megbízható és biztonságos.

Kulcsszavak: biztosítási piac, biztosítótársaságok, pénzügyi biztonság, a biztosítási piac pénzügyi biztonsága, pénzügyi stabilitás, pénzügyi megbízhatóság, fizetőképesség, likviditás, veszélyek.

Abstract. The insurance market plays an important role in the economic life of any country, and ensuring its financial security is one of the most important tasks. This topic is quite relevant in the works of domestic scientists, which is explained by the challenges and threats to the financial market as a whole. The article reveals the theoretical aspects of the financial security of the insurance market, in particular the place of the financial security of the insurance market in the country's financial security system, its essence from the point of view of different approaches of scientists, the main components and characteristics. It was determined that the concept of financial security of the insurance market should be understood as the ability to counteract internal and external threats, while ensuring the fulfillment of obligations, solvency, financial stability, financial reliability, profitability. The main indicators of the financial security of the insurance market are characterized, which are interconnected and in general form the basis of financial security and the main components of ensuring the financial security of the insurance market, in particular, the efficiency and stability of the activities of insurance companies, competitiveness and financial independence, protection of the interests of insurance companies, sufficiency financial resources, as well as the balance of the system of financial indicators and tools. The main threats that affect the financial security of the insurance market in wartime were analyzed, as a result of which the conclusions were formed that the introduction of new supervision and the establishment of new standards leads to a reduction in the number of insurers on the market due to the inability to fulfill them, thus, the insurance market is less financially stable, reliable and safe.

Key words: insurance market, insurance companies, financial security, financial security of the insurance market, financial stability, financial reliability, solvency, liquidity, threats.

Постановка проблеми. Головною функцією страхування у відповідності до Білої книги Національного банку України «Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні» є захист фізичних та юридичних осіб від ймовірних збитків у разі настання страхових подій [3]. Разом з тим, страховий ринок знаходиться під потенційним негативним впливом ризиків, котрі можуть загрожувати його фінансовій безпеці та мати негативні наслідки для споживачів страхових послуг. Тоді як їх впевненість у безпеці страхового ринку є однією з основних засад його розвитку. Сьогодні страховий ринок функціонує в умовах нестабільного економічного середовища, що відображається на показниках фінансового стану страхових компаній. Без забезпечення належного рівня фінансової безпеки страхового ринку неможливим є дієвий захист суб'єктів економічних відносин від потенційних загроз і ризиків, які ще більше підсилюються у період дії воєнного стану в країні. У зв'язку з цим, виникає необхідність забезпечити фінансову безпеку страхового ринку, організувати його максимально ефективного функціонування, оскільки він є важливим складником в загальній структурі фінансової безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних аспектів фінансової безпеки страхового ринку висвітлені в роботах таких вітчизняних науковців, як: В. Д. Базилевич [1], О. І. Барановський [2], А. М. Єрмошенко [6], О. С. Журавка [7], Н. С. Ситник [12] та інші. Зокрема, В. Д. Базилевич [1] та О. І. Барановський [2] досліджуючи фінансову безпеку страхового ринку приділяли увагу дослідженню фінансової безпеки страхових компаній. Основним факторам впливу на фінансову безпеку страхового ринку та шляхам її забезпечення присвячено праці О. С. Журавки [7], Н. С. Ситник [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуальність даної теми та підвищений інтерес науковців до неї, питання як теоретичного, так і практичного характеру забезпечення фінансової безпеки страхового ринку залишаються не вирішеними, особливо в умовах сучасних викликів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження теоретичних аспектів фінансової безпеки страхового ринку, її основних загроз та ризиків, які виникають під впливом сучасних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова безпека – це захищеність інтересів країни у фінансовій сфері, яка включає банківську, боргову, бюджетну, валютну, грошово-кредитну та сферу небанківського фінансового сектору, що гарантує спроможність держави щодо формування, зберігання від надмірного знецінення, а також раціонального використання фінансових ресурсів країни з метою забезпечення її соціально-економічного розвитку. Фінансова безпека є одним із головних завдань діяльності державних органів будь-якої країни. Однією із невід'ємних складових забезпечення фінансової безпеки держави виступає фінансова безпека небанківського сектору, що включає в себе безпеку страхового ринку. Фінансова безпека страхового ринку – це такий рівень

забезпеченості страхових компаній, тобто головних учасників страхового ринку, фінансовими ресурсами, який дозволяє страховикам відшкодувати визначені у договорах страхування збитки їхніх клієнтів, а також забезпечити ефективне функціонування в разі потреби та виникнення непередбачуваних подій. Фінансова безпека страхового ринку є передумовою підтримки фінансової безпеки економіки країни в цілому.

На рис. 1 наочно представлено місце фінансової безпеки страхового ринку в системі національної фінансової безпеки у відповідності до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [10].

Фінансова безпека страхового ринку як і будь-якого іншого ринку залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників: внутрішніх та зовнішніх і визначається, перш за все, станом розвитку страхового ринку, фінансовою результативністю, а також ефективністю діяльності його суб'єктів.

У сучасній науковій літературі є безліч трактувань поняття фінансова безпека страхового ринку, відповідно можна сказати, про значущість та актуальність даної теми. У табл. 1 представлено визначення фінансової безпеки страхового ринку з точки зору різних підходів науковців в сучасній літературі.

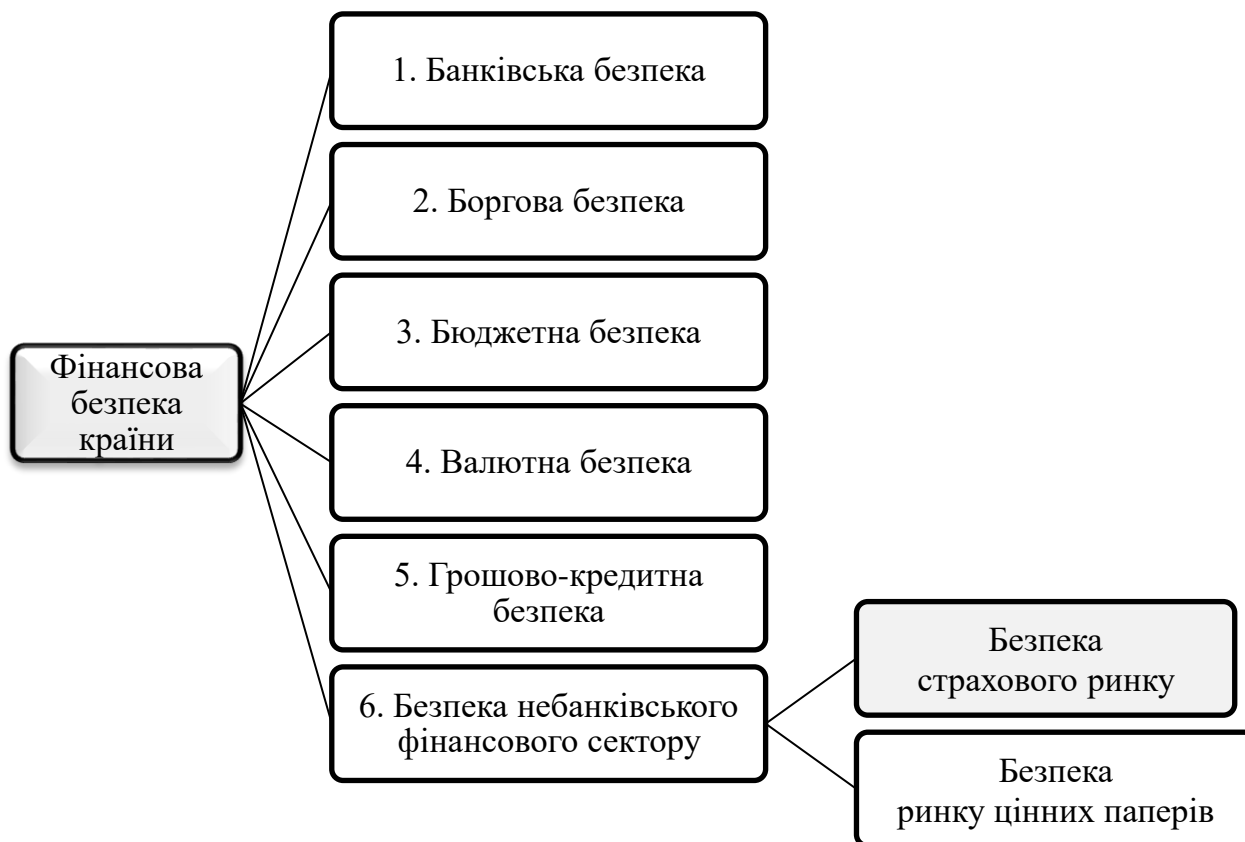

Рис. 1. Місце безпеки страхового ринку в системі фінансової безпеки
Джерело: побудовано авторами за даними [10].

Таблиця 1

**Підходи до трактування поняття
«фінансова безпека страхового ринку»**

Автор	Трактування поняття
Барановський О. І.	Такий рівень забезпеченості страховиків фінансовими ресурсами, котрим може дати їм змогу, у разі потреби, здійснити відшкодування обумовлених у договорах страхування збитків їх клієнтам [2].
Базилевич В. Д.	Здатність виконувати страховими компаніями взяті зобов'язання за договорами страхування за умови виникнення непередбачуваних факторів [1].
Єрмошенко А. М.	Стан фінансів страхових компаній, котрий характеризується збалансованістю системи фінансових інструментів та показників, стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, надає можливість їм своєчасно та у повному обсязі брати на себе зобов'язання [6].
Журавка О. С.	Комплекс дій, спрямованих на підтримку балансу між зобов'язаннями та витратами страхової компанії й фінансовими ресурсами, які необхідні для їх покриття, в результаті чого досягається ефективний розвиток страховика, незалежно від змін внутрішніх та зовнішніх факторів функціонування економіки [7].

Джерело: складено авторами.

У цілому більшість науковців трактують фінансову безпеку страхового ринку як такий стан страхового ринку, в якому він здатний забезпечити потреби населення та створити захист від можливих ризиків. До прикладу, Барановський О.І. розглядає фінансову безпеку страхового ринку як частину фінансової безпеки, яка відображає достатній рівень розвитку ринку страхових послуг, що дає можливість забезпечити потребу населення у страхових послугах [2].

Розглянувши різні підходи до розуміння сутності фінансової безпеки страхового ринку, можна узагальнити, що під фінансовою безпекою страхового ринку варто розглядати здатність, вміння страхових компаній забезпечити стійкість фінансово-економічного розвитку, а також мінімізувати вплив негативних чинників на їх фінансову стійкість.

Основні складові фінансової безпеки страхового ринку представлені на рис. 2, при цьому серед науковців найбільш популярним та значущим є твердження про вчасне та повне виконання взятих зобов'язань при можливому виникненні ризиків чи загроз.

На страховому ринку України є як зовнішні, так й внутрішні ризики забезпечення фінансової безпеки. Так, до внутрішніх ризиків слід віднести неефективний фінансовий менеджмент, зокрема неефективне розміщення страхових резервів, незбалансованість страхового портфеля, високу частку перестраховування та шахрайські дії учасників страхового ринку. До зовнішніх загроз – глобалізація світового ринку страхових послуг, цифровізація страхового ринку, недостатній контроль з боку регулятора, не адаптивність вітчизняного законодавства, відтік капіталу за кордон та залежність від іноземного капіталу [14].

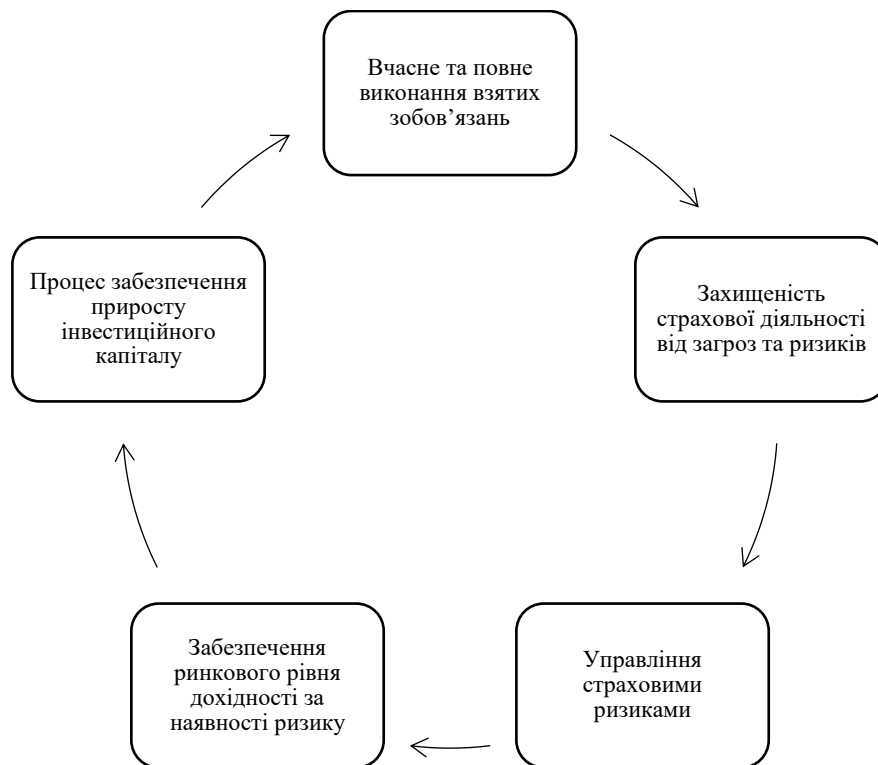

Рис. 2. Основні складові фінансової безпеки страхового ринку

Джерело: побудовано авторами за даними [7].

Поняття фінансова безпека тісно переплітається із поняттями фінансова стійкість, платоспроможність, ліквідність та фінансова надійність. Всі ці поняття є довгостроковими характеристиками фінансового стану страхових компаній та становлять систему індикаторів фінансової безпеки, основними з яких є (рис. 3): достатність капіталу, ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, фінансова надійність, ризики та прибутковість діяльності.

Фінансовою стійкістю виступає комплекс дій (організаційного, фінансового та інвестиційного характеру), які направлені на постійну підтримку балансу між зобов'язаннями і витратами страховиків та фінансовими ресурсами, які необхідні для їх виконання або покриття, за результатами чого досягається ефективний розвиток страховика незалежно від зміни внутрішніх та зовнішніх факторів функціонування економіки країни [13].

Фінансова надійність страхового ринку – це спроможність виконувати страхові зобов'язання, котрі прийняті за договорами страхування, а також перестраховування у випадку впливу несприятливих факторів.

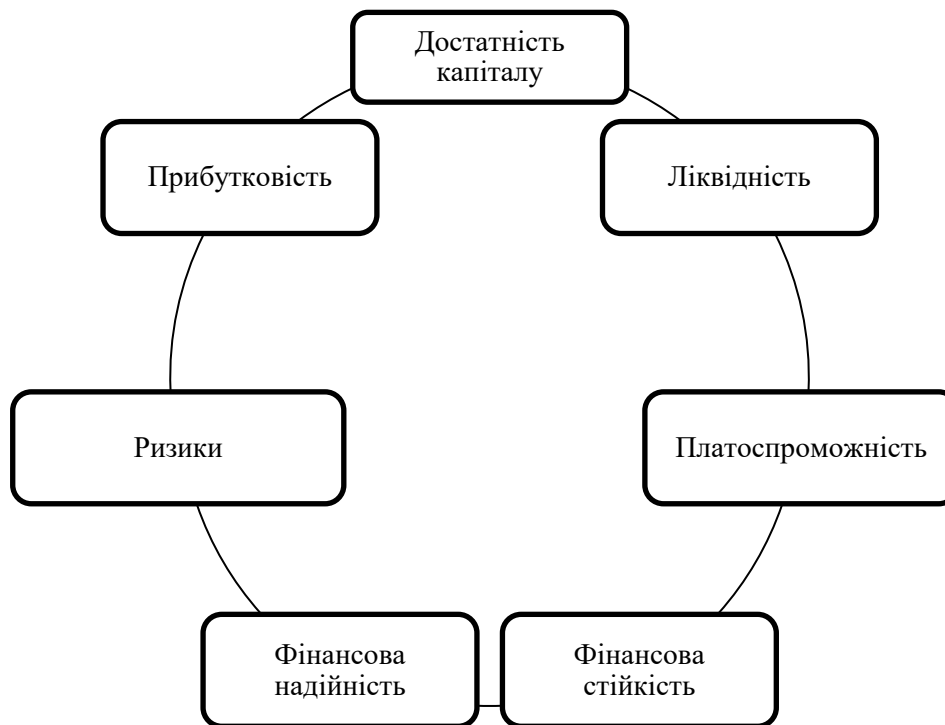

Рис. 3. Індикатори фінансової безпеки страхового ринку

Джерело: побудовано авторами за даними [5].

Ефективність діяльності страхових компаній залежить від дотримання вищевказаних індикаторів та їх здатності всесторонньо оцінювати, а також здійснювати цілеспрямоване планування власних економічних показників. На сьогодні, рівень фінансової безпеки страхового ринку України залишається досить низьким. Такі індикатори як ліквідність, фінансова надійність та стійкість є значно нижчими, аніж аналогічні показники європейських країн. Окрім того, у зв'язку з посиленням нормативів щодо достатності капіталу та платоспроможності до страхової діяльності, ряд страхових компаній не виконують зазначені вимоги та завершують свою діяльність. До прикладу, якщо на початок 2023 року в Україні було зареєстровано 128 страхових компаній, то на кінець III кварталу їхня кількість склала 114 страхових компаній [8]. Дана ситуація, насамперед, потребує новітніх підходів в частині нагляду за діяльністю страхових компаній та їх регулювання, впровадження комплексного підходу щодо процесу управління фінансовими ризиками у системі фінансової безпеки страхового ринку, а також розробки стратегії формування фінансової безпеки страхового ринку в умовах трансформаційних змін.

Впродовж всього періоду розвитку страхового ринку, він супроводжується великою кількістю ризиків, а з початку повномасштабного вторгнення страховий ринок почав переживати ще складніший період, тому що до вже існуючих загроз та ризиків, додаються нові, що спричинені воєнними діями на території країни та в цілому становлять загрозу фінансовій безпеці страхового ринку. Основними загрозами фінансовій безпеці страхового ринку з початку повномасштабного вторгнення є [12]:

- подання недостовірної інформації про фінансовий стан від страхових компаній;
- подання неповної інформації про фінансовий стан від страхових компаній;
- недотримання страховими компаніями нормативів платоспроможності та ризиковості операцій;
- втрата або знищення майна через воєнні дії;
- невиконання взятих зобов'язань страховими компаніями.

Національний банк України (НБУ) як регулятор страхової діяльності в Україні з початку повномасштабного вторгнення здійснив декілька кроків, що посилили тиск та ускладнили роботу страхових компаній. Основними з яких є розширення вимог щодо ліцензійних умов, додаткові вимоги до майнового стану власників страховиків, непропорційно високі вимоги щодо корпоративного управління, що змушує збільшувати штат співробітників та є непосильним для компаній невеликого й середнього розміру. В результаті чого страхові компанії отримують менші прибутки та втрату інтересів власників до бізнесу, що спричиняє більші ризики [14].

Також з початку повномасштабного вторгнення НБУ зробив пом'якшуючі кроки, а саме запровадив мораторій на санкції через порушення певних нормативів. Звичайно ж, не можна просто скасувати контроль за роботою страхових компаній і виконанням нормативів, однак від регулятора для забезпечення фінансової безпеки необхідна низка простих дій:

- зниження вимог щодо структури активів, а також зменшення вимог до резервів страхових компаній;
- не карати страхові компанії за незначні порушення та не створювати їх діяльності додаткового навантаження. Ситуації, коли від страхових компаній вимагають переоцінки активів, які перебувають на тимчасово окупованій території є не припустимими.
- не застосовувати до страхового ринку підходи, що використовуються для банківського. Потрібно враховувати специфіку страхування, тобто на страхові компанії не повинні поширюватися банківські стандарти, вимоги та підходи;
- забезпечити тісну та якісну взаємодію між регулятором та страховим ринком, тобто мають бути враховані інтереси всіх учасників.

Зацікавленість Національного банку в розвитку страхової діяльності та забезпечення фінансової безпеки страхового ринку повинна зумовлюватися наступними чинниками:

- враховуючи світовий досвід страховий ринок є одним із головних джерел довгострокового інвестування коштів в економіку країни;
- розвиток страхового ринку призводить до зростання джерел фінансування бюджету за допомогою обсягів акумульованих коштів страховими компаніями;
- використання страхової діяльності має використовуватися як ефективний інструмент пенсійної реформи в країні;
- неефективне функціонування страхового ринку призводить до проблем в інших галузях фінансової безпеки;

- через страхову діяльність зменшується навантаження на бюджет країни в частині відшкодування непередбачуваних збитків.

До основних складових забезпечення фінансової безпеки страхового ринку відносяться: ефективність та стабільність діяльності страхових компаній, конкурентоспроможність та фінансова незалежність, захищеність інтересів страхових компаній, достатність фінансових ресурсів, а також збалансованість системи фінансових показників та інструментів. Відтак, з урахуванням зазначеного, визначальними напрямками в частині забезпечення і зміцнення фінансової безпеки повинні стати: підвищення рівня страхової культури населення, залучення інвестицій для розвитку страхової інфраструктури, зниження витрат і підвищення якості страхових послуг, котрі виникають у процесі їхнього надання, встановлення підвищених вимог до діяльності страхових компаній, котрі реалізують свою діяльність з іноземним капіталом, при цьому дані вимоги не мають призводити до неможливості їхнього виконання і як наслідок припинення діяльності страховиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фінансова безпека страхового ринку є важливою складовою фінансової безпеки фінансових ринків, що є як засіб захисту фізичних і юридичних осіб, так й господарська діяльність, що приносить прибуток та значні інвестиції в економіку. Місце фінансової безпеки страхового ринку у загальній структурі фінансової безпеки країни, зобов'язує його приділяти особливу увагу організації власних фінансів. Страховий ринок – це невід'ємна складова формування ринкової інфраструктури і фінансового захисту економічних суб'єктів. Його ефективна діяльність є основою економічного розвитку фінансового сектора в цілому. Забезпечення фінансової безпеки страхового ринку є одним із найважливіших завдань сьогодення. Функціонування у складних для економіки країни умовах негативно позначається на фінансовому стані кожного страховика. Стабільний фінансовий стан страховика є основою належного рівня його фінансової безпеки, завдяки якому стає можливим дієвий захист економічних суб'єктів від потенційних загроз і ризиків, котрі виникають, зокрема і в період воєнного стану в країні. Лише фінансово стійкі та надійні, платоспроможні та ліквідні страхові компанії зможуть успішно здійснювати діяльність, будуть спроможні забезпечити виконання своїх зобов'язань перед споживачами страхових послуг внаслідок непередбачуваних подій.

Список використаних джерел

1. Базилевича В. Д. Страхування: підручник. Київ : Знання, 2008. 1019с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні: методологія оцінки та механізм забезпечення: монографія. Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2004. 759 с.
3. Біла книга «Майбутнє у регулюванні небанківського фінансового сектору». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/proekt-biloyi-knigi-maybutnye-u-regulyuvanni-nebankivskogo-finansovogo-sektoru> (дата звернення: 14.09.2023).
4. Богріновцева Л. М., Вергелюк Ю. Ю. Аналіз показників фінансової безпеки страхового ринку України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2018. Вип. 31. С. 174-179. URL: <http://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/395/391>
5. Вудвуд В. В., Боднарюк М. Ю. Фінансова безпека страхового ринку України в умовах війни. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогностичні сценарії та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон-Хмельницький, 27-28 квіт. 2023р.)*. 2023. С.481-482.
6. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01. Київ, 2006. 19 с.
7. Журавка О. С., Темченко А. Р., Федорченко В. Г. Теоретичні підходи до визначення фінансової стійкості страхових компаній. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22(1). С. 117-122.
8. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 29.09.2023).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.09.2019 р. №79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
11. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.09.2023).
12. Ситник Н. С., Михайлюк М. В. Загрози та ризики фінансової безпеки страхового ринку України в умовах війни. *Молодий вчений*. 2023. № 5 (117). С. 169-173.
13. Фінансовий ринок: підруч.: у 2-х т. / кер. авт. кол. і наук. ред. Ю.М. Коваленко. Ірпінь: УДФСУ, 2018. Т. 1. 442 с.
14. Чуницька І. І., Богріновцева Л. М. Особливості діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України в умовах воєнного стану. *Інфраструктура ринку*. 2023. № 71. URL: <http://www.marketinfr.od.ua/uk/71-202>

References

1. Bazylevycha, V. D. (2008). Strakhuvannia: pidruchnyk. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Baranovskyi, O. I. (2004). Finansova bezpeka v Ukraini: metodolohiia otsinky ta mekhanizm zabezpechennia. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovo-ekonomichnyi universytet [in Ukrainian].
3. Bila knyha «Maibutnie u rehuliuванні nebankivskoho finansovoho sektoru». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/proekt-biloyi-knigi-maybutnye-u-regulyuvanni-nebankivskogo-finansovogo-sektoru> [in Ukrainian].
4. Bohrinovtseva, L. M., Verheliuk, Yu. Yu. (2018). Analiz pokaznykiv finansovoi bezpeky strakhovoho rynku Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekonomiczni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences», issue 31, 174-179*. URL: <http://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/395/391> [in Ukrainian].
5. Vudvud, V. V., Bodnariuk, M. Yu. (2023). Finansova bezpeka strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh viiny. *Modernizatsiia ekonomiky: suchasni realii, prohnozni stsenarii ta perspektyvy rozvytku:*

Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kherson-Khmelnyskyi, 481-482 [in Ukrainian].

6. Yermoshenko, A. M. (2006). Mekhanizm zabezpechennia finansovoi bezpeky strakhovykh orhanizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Zhuravka, O. S., Temchenko, A. R., Fedorchenko, V. H. (2018). Teoretychni pidkhody do vyznachennia finansovoi stiikosti strakhovykh kompanii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy, issue 22(1), 117-122* [in Ukrainian].

8. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/> [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv shchodo udoskonalennia funktsii iz derzhavnogo rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh: Zakon Ukrainy vid 12.09.2019 r. №79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>

10. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

11. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 07.03.1996 №85/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>

12. Sytnyk, N. S., Mykhailiuk, M. V. (2023). Zahrozy ta ryzyky finansovoi bezpeky strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh viiny. *Molodyi vchenyi – A young scientist, 5 (117), 169-173* [in Ukrainian].

13. Finansovyi ryнок. Yu.M. Kovalenko (Eds.). (2018). (Vols. 1-2; Vol. 1) Irpin: UDFSU. 2018 [in Ukrainian].

14. Chynytska, I. I., Bohrinovtseva, L. M. (2023). Osoblyvosti diialnosti strakhovykh kompanii na finansovomu rynku Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure, 71*. URL: <http://www.marketinfr.od.ua/uk/71-202> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-227-239

ETO 343.535

Balázs PATYI

PhD student

University of Sopron, Lámfalussy Sándor Faculty of Economics,
Sopron, Hungary

ORCID ID: 0000-0001-6418-6447

Károly SZÓKA

PhD

Associate Professor

University of Sopron, Lámfalussy Sándor Faculty of Economics,
Sopron, Hungary

ORCID ID: 0000-0003-4880-1715

László PATAKI

PhD

Associate Professor

Neumann János University,
Kecskemét, Hungary

ORCID ID: 0000-0001-8064-0208

APPLICABILITY OF BANKRUPTCY PREDICTON MODELS IN THE WESTERN HUNGARIAN FOOD RETAIL SECTOR

***Анотація.** У статті досліджується придатність до застосування існуючих моделей прогнозування банкрутства в секторі роздрібної торгівлі продуктами харчування. Для аналізу була обрана галузь, яка, за даними офіційної статистики, суттєво постраждала від подій останніх років (епідемія Covid-19, економічна криза). Для дослідження була створена база даних з усіма фірмами, які припинили свою діяльність у секторі протягом 11 років у 3 областях (медьє). Для дослідження визначено чотири основні цілі: 1) перевірити, чи існують відмінності в надійності моделей і які моделі найбільше застосовні до вибраного сектора; 2) вивчити точність моделей за часовими межами банкрутства; 3) перевірити точність прогнозування моделей за типом процедури завершення банкрутства; 4) надати пропозиції щодо можливостей застосування моделей прогнозування банкрутства та вказати напрями подальших досліджень. У процесі дослідження виявлено, що не всі розглянуті моделі придатні для точного прогнозування. Дві з п'яти моделей мають дуже низьку точність прогнозування (модель Віраг-Гойду та модель Тафлера). Оцінка точності моделей за межами часових горизонтів банкрутства показала, що існує незначна варіація в точності короткострокового прогнозу з незначним зниженням надійності моделей у довгостроковій перспективі. Перевірка точності прогнозування моделей за типом процедури завершення виявила, що типи процедур впливають на прогноз. Найбільш точні результати отримані для ліквідації, тоді як добровільна ліквідація виявилася найменш точною в кількох випадках. Використання моделей прогнозування банкрутства є важливим для підприємства, оскільки вони є ключовим інструментом для зниження його операційного ризику та попередження фінансових проблем. Дослідження може надати інформацію для підприємств у секторі роздрібної торгівлі продуктами харчування, а результати можуть бути використані для подальших досліджень. Існують додаткові можливості для розширення бази даних підприємств, перенесення дослідження на інші сектори*

економіки і розширення кількості моделей банкрутства для вивчення придатності їх застосування до підприємств різних галузей.

Ключові слова: моделі прогнозування банкрутства, криза, галузевий аналіз, аналіз часових рядів.

JEL Classification: G33, C53

Absztrakt. A cikk az élelmiszerkiskereskedelmi ágazatban vizsgálja a csődelőrejelző modellek alkalmazhatóságát. Az elemzéshez egy olyan iparág került kiválasztásra, amelyet az elmúlt évek eseményei (Covid-19 járvány, gazdasági válság) jelentős mértékben érintettek. Így a döntés a hivatalos statisztikákkal alátámasztva az élelmiszerkiskereskedelem ágazatra esett. A vizsgálathoz kiépítésre került egy adatbázis, amely 11 éves időtávra tartalmazza az ágazatban tevékenykedő összes megszűnt céget 3 megyére vonatkozóan. A tanulmányban négy fő kutatási cél került elkülönítésre. Vizsgálatra került, hogy az egyes modellek megbízhatósága között vannak-e eltérések és mely modellek alkalmazhatók legjobban a vizsgált ágazatra. Ennek alapján kiderült, hogy a vizsgált modellekből nem mindegyik alkalmas a pontos előrejelzésre. A vizsgált öt modell közül kettő esetében nagyon alacsony az előrejelzés pontossága. Szintén a vizsgálat tárgya volt a modellek előrejelzési pontossága a csőd bekövetkezési időtávokra vonatkozóan. Itt megállapításra került, hogy a rövidtávú előrejelzés pontosságában csekély eltérés tapasztalható, hosszú távon kis mértékben csökken a modellek megbízhatósága. Ezt követő vizsgálat a modellek előrejelzési pontosságával kapcsolatos a megszűnési eljárási típusok szerint. Megállapításra került, hogy az eljárási típusok hatással vannak az előrejelzésre. Legpontosabb eredmény felszámolás esetén van, míg a legpontatlanabbnak több esetben is a végelszámolás bizonyult. Végül a kapott eredmények alapján javaslatok lettek téve a csődmodellek alkalmazhatóságára vonatkozóan és ki lett jelölve a további kutatási irány is. A csődelőrejelző modellek alkalmazása a vállalkozások életében nagyon fontos, hiszen a vállalkozás működési kockázatának csökkentése szempontjából és a problémák előrejelzése végett kulcsfontosságú eszköz a csődmodell. A kutatás információval szolgálhat az ágazatban működő vállalkozások számára, valamint további kutatásokhoz is alapul szolgálhat. Az adatbázis bővítése, más ágazatok vizsgálata és új modellek alkalmazása további lehetőségeket rejt a csődmodellek alkalmazhatóságának a kérdéskörében.

Kulcsszavak: csődelőrejelző modellek, megszűnés, válság, elemzés, ágazati elemzés, idősoros elemzés.

Abstract. The article examines the applicability of existing bankruptcy prediction models in the food retail sector. The industry has been chosen for analysis due to the fact, that according to official statistics, it has been significantly affected by the events of recent years (Covid-19 epidemic and economic crises). For the study, a database was created with all firms that had ceased to operate in the sector over an 11-year period in 3 counties. The main objectives of the study were: 1) to check whether there are differences in the reliability of the models and which models are most applicable to the selected sector; 2) to investigate the accuracy of the models over the time horizons of bankruptcy; 3) to check the accuracy of forecasting models by type of bankruptcy completion procedure; 4) provide suggestions on the possibilities of applying bankruptcy forecasting models and indicate directions for further research. During the research, it was found that not all considered models are suitable for accurate forecasting. Two of the five models have very low prediction accuracy (Virág-Hajdu model and Tafler model). Assessment of model accuracy across bankruptcy time horizons showed that there is little variation in short-term forecast accuracy, with a slight decrease in the reliability of the models in the long term. Examining the predictive accuracy of the models by completion procedure type revealed that the types of procedures affected the prediction. The most accurate results were obtained for liquidation, while voluntary liquidation was the least accurate in several cases. The use of bankruptcy prediction models is important for an enterprise because they are a key tool for reducing its operational risk and preventing financial problems. The study can provide information for businesses in the food retail sector and the results can be used for further research. There are additional opportunities for expanding the enterprise database, transferring the research to other sectors of the economy, and expanding the number of bankruptcy models to study the suitability of their application to enterprises of various industries

Keywords: bankruptcy prediction models, crisis, sectoral analysis, time series analysis.

Problem statement. Covid19 have brought new economic and management challenges all over the world, with new problems which should be solved by new technological and human resource solutions [1]. In Hungary, the economy and the operation of businesses have also been significantly affected by the Covid19 pandemic and the economic and inflationary crisis of recent years. According to Sági and Szennay [2], the Covid19 pandemic brought about significant changes on the demand and supply side. These changes have also affected Hungarian businesses to a large extent. The epidemic and the restrictions affected different sectors of the economy to different degrees, with the result that some sectors experienced much larger declines. Retail trade, and within it food retailing, is a very important sector, because in addition to their role in employment and also their activity is essential for society. This sector has been significantly affected by events in recent years. Figure 1 illustrates the change in the volume of food retail trade from 2019 onwards.

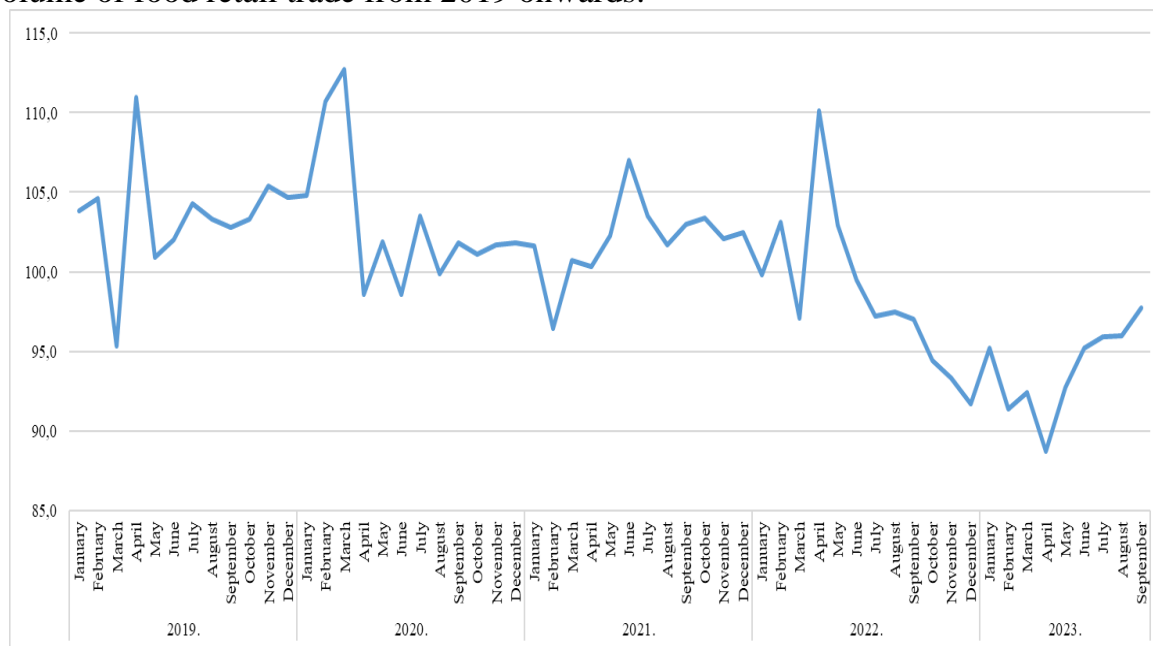

Figure 1. Change in the volume index of retail sales quarterly (same period last year = 100.0%)

Source: Own editing, based on [3].

Figure 1 clearly shows that the COVID-19 crisis caused a smaller and shorter downturn in the sector, but the 2022 crisis has already significantly affected businesses operating in the sector, as turnover volumes decreased significantly compared to the same period of last year. Another important data is the number of businesses operating in the sector, which highlights the consequences of negative effects in the sector. Table 1 provides relevant information about that.

Table 1.

Number of active enterprises in the food retail sector

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Number of enterprises	45 205	43 647	42 640	42 271	40 970	39 960	38 987	38 140	37 392	36 262	34 777

Source: Own editing, based on [4].

Table 1 shows that the number of enterprises in the sector has been steadily decreasing since 2012. From 2019 onwards, the rate of decline accelerated and by 2022, more than 10,000 enterprises had disappeared from the sector compared to 2012. This figure shows that many businesses have closed down recently. Overall, the food retail sector has been significantly affected by the Covid19 epidemic and the economic crisis of recent years and the available data also highlights the importance of analysis and bankruptcy prevention. Analysis is a means of identifying a problem early and finding a solution in time [5].

Literature review. As illustrated in the previous chapter, food retail has been in a period of crisis in recent years. Massey and Larsen [6] deal with crisis management and believe that each crisis should be viewed from a different perspective, as different types of crises require different techniques and approaches. The deployment of early warning systems, including the use of bankruptcy warning models, plays an important role in anticipating and managing the crisis. The use of bankruptcy models is an appropriate tool for reducing risks and avoiding a crisis. Charalambous and co-authors [7] believe that one of the most important characteristics of bankruptcy prediction models is the extent and accuracy of distinguishing between failing and healthy businesses. Virág [8] summarized the characteristics of bankruptcy forecasting models as follows:

- The models are based on financial and accounting statements.
- They provide additional information from the processed data to support decision-making.
- They deal with current and past data, but predict future outcomes.
- There are two possible output states for models: bankrupt or non-bankrupt.

According to Bugár [9], bankruptcy models can be distinguished according to what they deal with. On this basis, he argues that there are models dealing with the risk of bankruptcy and models dealing with credit risk. There are several types of bankruptcy models and they have undergone several changes throughout history. Balázs Imre, in his dissertation [10], details the evolution of bankruptcy models as follows:

- Indicator analysis,
- Discriminant analysis,
- Decision trees,
- Logit and probit models,
- Neural networks.

Nowadays, the development of artificial intelligence provides further opportunities for the development of existing bankruptcy warning models on the one hand, and the creation of new models on the other. Norbert Ágoston [11] investigated the methods of artificial intelligence and machine learning to estimate insolvency. In his paper, he

mentions modern possibilities such as neural networks, SVM method, Bagging and random forest method. Kristóf and Virág [12] dealt with Hungarian bankruptcy forecasting models. Hungarian models have evolved up to enterprise rating systems, however, with the use of artificial intelligence, there are still many opportunities in the application of domestic forecasting models. In the following, the bankruptcy forecast models that were examined in the research are presented. When selecting the models, it was considered important that they can be used with simplified balance sheet and income statement data. Thus, for the study, 5 different bankruptcy forecast models were selected.

The first model was created by Virág and Hajdu [13]. Their model was developed using data from the 1990 and 91 reports, where the effects of 17 different indicators were examined, but only 4 indicators were used in the final model. Their model is the following:

$$Z = 1,3566X1 + 1,63397X2 + 3,66384X3 + 0,03366X4$$

- X1: liquidity flash ratio;
- X2: cash flow/total debt;
- X3: current assets/total assets;
- X4: cash flow/total assets.

If the value of Z is less than 2.61612, the business can be classified as insolvent.

The second model was created by Comerford [14]. The function of Comerford's analysis is:

$$Z = 1,44X1 - 1,78X2 + 6,06X3 + 0,62X4 - 2,56X5 + 0,37X6$$

- X1 = profit after tax/ total assets
- X2 = liabilities/ fixed assets
- X3 = liquid assets/total assets
- X4 = current assets/ current liabilities
- X5 = quick assets/ current liabilities
- X6 = profit after tax/ registered capital

The critical value of the indicator is at 0. The more the result takes on a negative value, the more likely bankruptcy is to occur. The third model was created by Taffler. The content of the model is described in detail by Molnár [15] in his study:

$$Z = 0,53 X1 + 0,13 X2 + 0,18 X3 + 0,16 X4$$

- X1= Result of business activity / Current liabilities
- X2=current assets / liabilities
- X3=Current liabilities / Total assets
- X4=Sales / Total Assets

The fourth model is the Springate model also found in Molnár's [15] study.

$$Z = 0,545X1 + 0,791X2 + 0,270X3 + 0,136X4 + 0,228$$

- X1=working capital/total assets
- X2= result of business activity /total assets
- X3=profit before tax/current liabilities
- X4=net sales/total assets

If the value of Z is less than 0, then the company is close to bankruptcy.

The fifth model is Zmijewski's model. In Ratting's [16] study can find the formula for the model:

$$P = -4,3 - 4,5 X1 + 5,7 X2 - 0,004 X3$$

- X1 = return on assets
- X2 = ratio of liabilities
- X3 = liquidity ratio

Bankruptcy is likely if the value of P is greater than 0.

The research goal. For the research a complex objective was set. The primary objective was to investigate the applicability of selected bankruptcy prediction methods to the food retail sector. This investigation consists of several parts:

1. To see if there are differences between the reliability of the different models and which models are most applicable to the examined sector.
2. The prediction accuracy of models for bankruptcy timeframes was examined. Here the accuracy of short-term and long-term forecasts was discussed.
3. The prediction accuracy of the models by type of termination procedure was examined.
4. Finally, based on the results obtained, suggestions are provided on the applicability of bankruptcy models and further research directions are defined.

Results and discussions. For the research, food retailers operating in the West Transdanubian region were selected. The choice of the region was deliberate, as it was intended to examine a developed region at national level, which would allow regional comparability in the future, compared to another regions. The West-Transdanubian region includes the following counties: Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala. Thanks to the cooperation between the University of Sopron and "Céginformáció", it was possible to retrieve the following datas from their Crefoport system: the balance sheet and profit and loss account data of food retail companies operating in the region. Based on the data obtained, a total of 1072 such enterprises operate in the region. The duration of the study covers 11 years, from 2012 to 2022. The start date of 2012 was chosen because, on the one hand, there was a desire to look at businesses over a longer period of time and, on the other hand, to exclude the short-term consequences of the 2008 economic crisis from the study. The distribution of enterprises is shown in Table 2.

Table 2.

Distribution of investigated enterprises in the region

County	Operational	Banrupted	Altogether
Győr-Moson Sopron	399	146	545
Vas	167	65	232
Zala	216	79	295

Source: Own editing

The data in Table 2 show that 27 % of enterprises closed down during the investigated period. From the point of view of the research, it is important to examine the data of dissolved companies, since it is possible to be sure of the operation of bankruptcy forecasting models in the case of dissolved enterprises. For operating

enterprises, the results of the models could only be verified in the future. So, in the final database of the research, there are 290 companies for which the selected bankruptcy forecast models were tested. In the case of companies that have bankrupted, the reasons for the closures were examined. Figure 2 illustrates possible ways of termination.

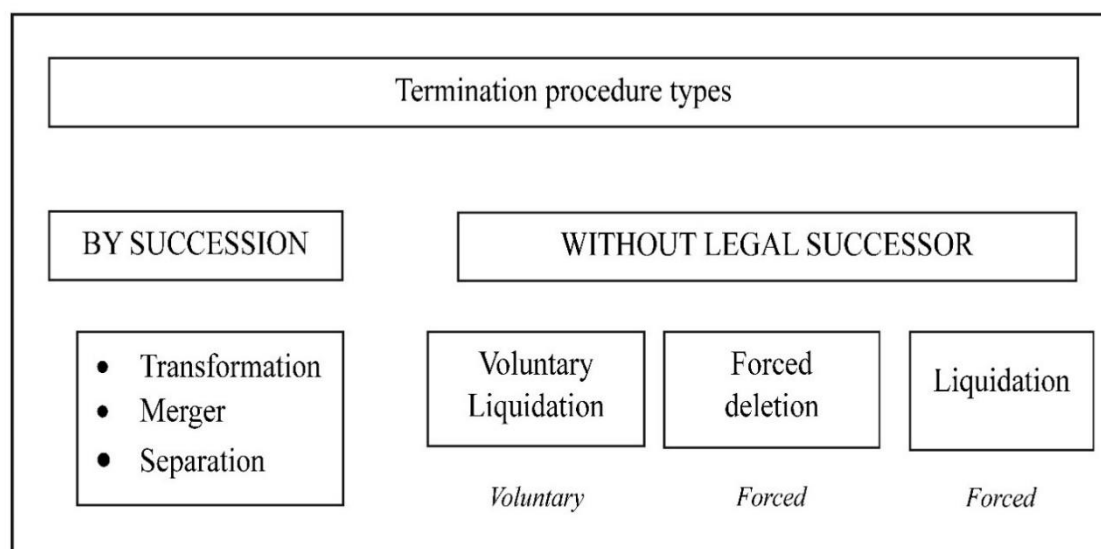

Figure 2. Types of termination proceedings

Source: [17, p. 15.]

Figure 2 shows that it is important to examine the effectiveness of bankruptcy models in the case of dissolution without a legal successor. After performing the calculations, it was necessary to exclude 6 more companies from the database, because even though they bankrupted on paper during the period under review, they did not even have balance sheet and profit and loss account data on the electronic report portal between 2012 and 2022. After that, the distribution of types of termination proceedings in the database is shown in Table 3.

Table 3.

Number of companies bankrupted by method of termination

County	Voluntary liquidation	Liquidation	Forced deletion	Total
Győr-Moson-Sopron	44	59	40	143
Vas	24	21	20	65
Zala	30	27	19	76

Source: Own editing

The data in Table 3 show that the proportion of forced termination procedure types in the examined database is higher than the proportion of voluntary procedures. In the first part of the research, it was examined whether there are differences in the reliability of the different models and which models are best suited to the selected sector. The results are presented in Table 4.

Table 4.

Result of the application of bankruptcy models (t = year of termination)

Virág-Hajdu model	t-9	t-8	t-7	t-6	t-5	t-4	t-3	t-2	t-1	t
Predicts bankruptcy	0	1	6	7	9	18	20	32	38	41
Not predict bankruptcy	0	3	11	19	38	47	69	85	107	139
Not applicable	0	2	1	1	5	6	20	34	43	61
Comerford's analysis	t-9	t-8	t-7	t-6	t-5	t-4	t-3	t-2	t-1	t
Predicts bankruptcy	2	11	21	34	46	65	88	114	141	188
Not predict bankruptcy	2	6	6	13	18	26	30	35	46	45
Not applicable	0	0	0	2	3	7	15	24	34	51
Taffler model	t-9	t-8	t-7	t-6	t-5	t-4	t-3	t-2	t-1	t
Predicts bankruptcy	1	2	4	8	9	13	12	18	17	33
Not predict bankruptcy	3	15	23	38	51	77	116	146	193	244
Not applicable	0	0	0	2	3	7	15	24	35	52
Springate model	t-9	t-8	t-7	t-6	t-5	t-4	t-3	t-2	t-1	t
Predicts bankruptcy	1	3	6	15	21	40	54	75	96	138
Not predict bankruptcy	3	14	21	32	43	51	64	74	91	95
Not applicable	0	0	0	2	3	7	15	24	34	51
Zmijewski model	t-9	t-8	t-7	t-6	t-5	t-4	t-3	t-2	t-1	t
Predicts bankruptcy	4	9	14	24	37	54	83	103	137	160
Not predict bankruptcy	0	8	13	23	27	37	35	46	50	73
Not applicable	0	0	0	2	3	7	15	24	34	51

Source: Own editing

Based on Table 4, the following results are obtained:

- In the models, it can happen that for an indicator the denominator is set to zero (e.g. there is no sales revenue in a given year) and in this case the model does not make sense. These cases are marked with a label that not applicable.
- In the case of the Virág-Hajdu model, since cash flow value is included in certain indicators, the change in financial instruments had to be examined. As data were available from 2012 onwards, the cash change in 2012 could not be examined in the absence of data for 2011 and these data were excluded. For the model, usability is high, however, forecast accuracy is low. In the case of the model, it should be mentioned that for many small enterprises there was a minimal difference between the size of current assets and the size of assets, which may somewhat "distort" the X3 (current assets/assets) indicator of the model, which has the greatest weight in the model.
- Comerford's analysis predicts the probability of bankruptcy very accurately and there are few cases in which it is not applicable.
- For Taffler's model, usability is high, but forecast accuracy is low.
- Springate model has relatively high prediction accuracy and usability.

- Zmijewski model also has high prediction accuracy and usability. The prediction accuracy of the models is shown in Figure 3.

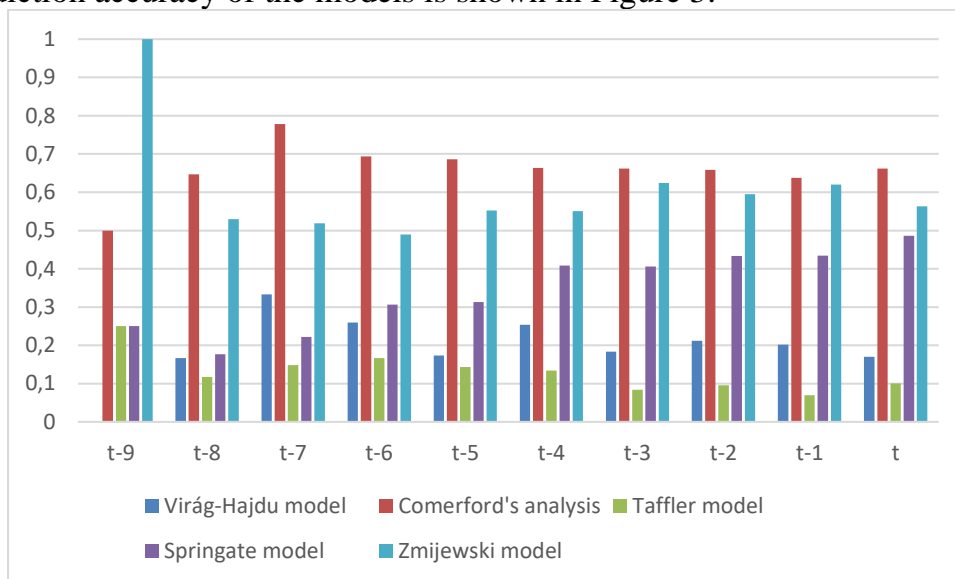

Figure 3. Model reliability (t=year of termination)

Source: Own editing

Figure 3 shows that the prediction accuracy of 3 models is relatively high: Zmijewski's model, Comerford's analysis, and Springate's model. However, it was also considered appropriate to illustrate how reliable the model is, if it can be used. This is illustrated by figure 4.

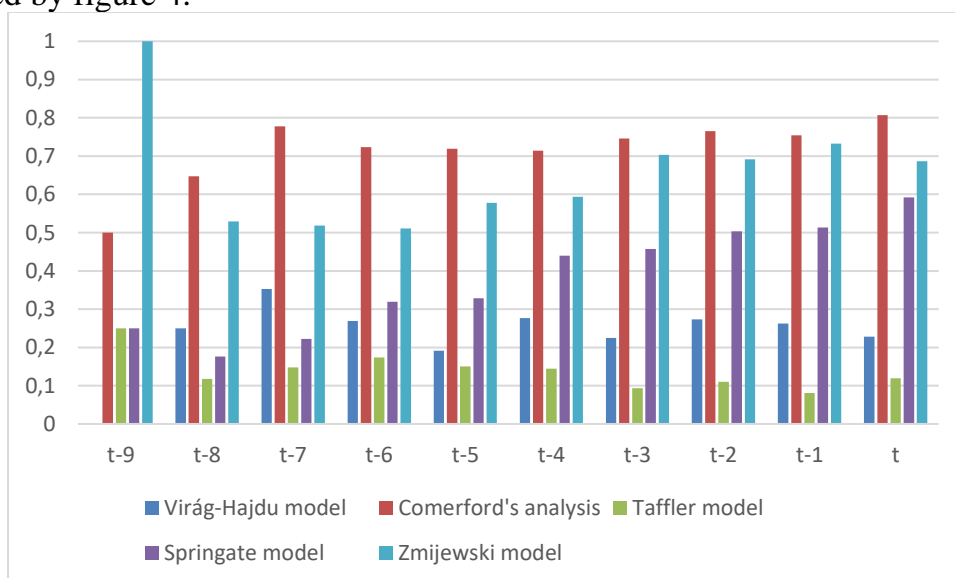

Figure 4. Reliability of models, excluded when they cannot be used (t= year of termination)

Source: Own editing

Figure 4 shows that, if considering only the possibilities where the models can be used, the 3 models already mentioned are the best ones to use for predicting bankruptcy. With the results obtained, it is possible to answer the first point of the research objective. On the basis of the database examined, it can be state that not all bankruptcy prediction

models are applicable to the food retail sector. The most applicable models are Zmijewski's model, Comerford's analysis and the Springate model.

The second question of the research concerned the prediction accuracy of the models in relation to the timeframes of bankruptcy. Table 4 and Figures 3 and 4 also help to answer this. Based on the results, it was concluded that in the short term (1-3 years) there is no significant change in the prediction accuracy of the models. In this time frame, the prediction accuracy of models is approximately at the same level, regardless of whether usability is taken into account. In the long term, there is a decrease in forecast accuracy for most of the examined models. It is important to note that in the case of long-term testing, the low number of elements in the 7, 8 and 9 years before termination distorts the assessment of accuracy. For example, this distortion is responsible for the increase in the accuracy of the Zmijewski model.

The research third goal was to examine the prediction accuracy of the models according to the types of termination procedures. It had been previously expected that the estimation of the models would be significantly less precise for companies with forced deletion procedures, as such procedures are not necessarily linked to the effectiveness of companies. During the comparison, the usability of the models was also examined, so cases where the models cannot be used were not excluded. Accordingly, the results are illustrated in Figures 5, 6 and 7.

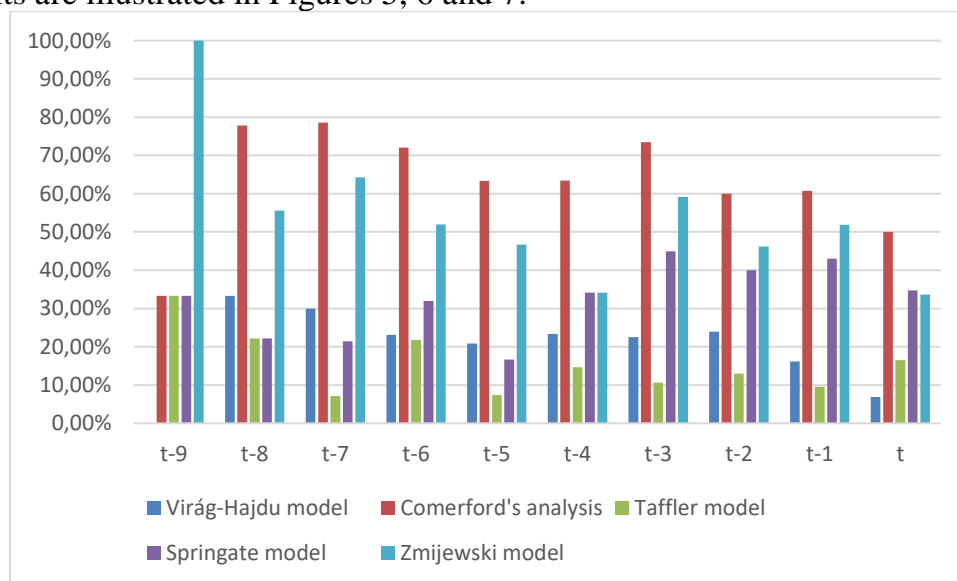

Figure 5. Reliability of models with voluntary liquidation procedure (t=year of termination)

Source: Own editing

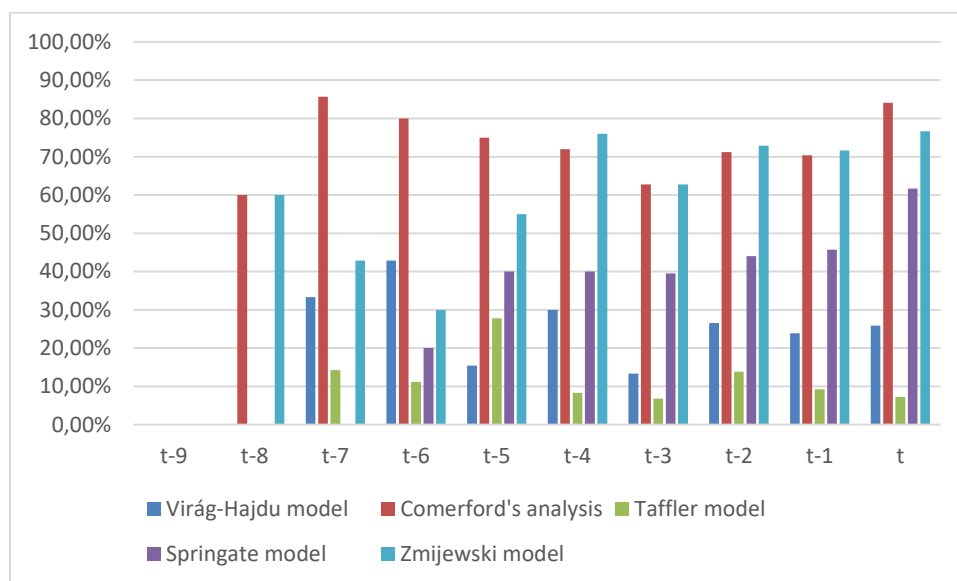

Figure 6. Reliability of models with liquidation procedure (t=year of termination)

Source: Own editing

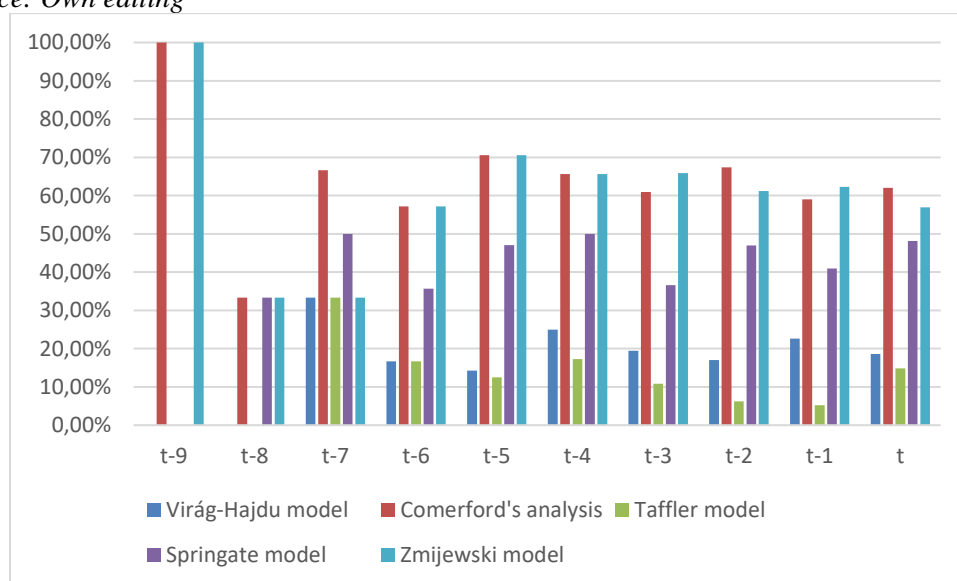

Figure 7. Reliability of models with forced deletion procedure (t = year of termination)

Source: Own editing

It was considered important to present the figures of the results one after the other for easier comparison. By rejecting the initial expectation, it can be seen that the prediction is not more inaccurate for forced deletion procedures. This assumes that most companies dissolved in forced deletion procedures already had operational problems in the examined database, what the bankruptcy models were able to detect. Another conclusion is that the highest prediction accuracy in the sample is in the case of liquidation proceedings. In the case of voluntary liquidation, which is initiated voluntarily by business owners, in most cases the accuracy of forecasting models is the least accurate.

Conclusions and prospects for further research. The sector that was heavily affected by the Covid19 crisis, as well as by the inflation and economic crisis of recent years was selected for the purpose of the study. At the beginning of the study, the negative effects in the sector were presented and substantiated, and the literature on bankruptcy models was introduced. After presenting the database, 4 goals for the research were set, the results of which were as follows:

In the examined database, bankruptcy forecasting models cannot be used uniformly to detect a crisis situation. Based on the sample, the probability of bankruptcy can be predicted relatively accurately for three out of five models. These three models are: Zmijewski's model, Comerford's analysis, and the Springate model.

For the models, there is no major change in forecast accuracy in the short term, within 3 years before termination, with values remaining close to the same level. In the long term, most of the models showed a decline in forecast accuracy, but the longer the time horizon, the more low number of elements distorts the assessment of accuracy.

The type of liquidation procedure affects the accuracy of the forecast. The most accurate forecast was obtained in the case of liquidation, while the most inaccurate was in many cases in the case of voluntary liquidation.

Based on the results obtained, the selected bankruptcy prediction models are not fully adequate in identifying the critical situation. However, in the short term, 3 out of the selected 5 models provided an accurate prediction in more than half of the cases. It is advised that firms use more than one model at a time to obtain a more accurate prediction of the firm's condition. The use of bankruptcy prediction models is very important to reduce the operational risk of the firm and to anticipate problems. In order to obtain more accurate results from the research, it is necessary to increase the size of the database in the future, to include other regions and sectors, or to test new models, allowing even regional and sectoral comparability.

References

1. Hossain, M. B. – Wicaksono, T. – Nor, K. M. – Dunay, A. – Illes, C. B. (2022). E-commerce Adoption of Small and Medium-Sized Enterprises During COVID-19 Pandemic: Evidence from South Asian Countries. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 9(1), 291–298. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2022.VOL9.NO1.0291>
2. Sági J. – Szennay Á. (2022): A COVID-19 pandémia első évének magyar vállalkozásokra gyakorolt hatása, különös tekintettel a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdésekre, *Polgári Szemle*, 18. évf. 1–3. szám, 80–97. o. <https://doi.org/10.24307/psz.2022.1107>
3. Központi Statisztikai Hivatal (KSH): A kiskereskedelmi forgalom kiigazítatlan volumenindexe üzlettípusok szerint, havonta, negyedévente. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/bel/hu/bel0019.html (Hozzáférés dátuma: 2023.11.17.)
4. Központi Statisztikai Hivatal (KSH): A kiskereskedelmi üzletek száma üzlettípus szerint, Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/bel/hu/bel0002.html (Hozzáférés dátuma: 2023.11.17.)
5. Paár D. – Ambrus R. A. – Szóka K. (2021): *Gazdasági elemzés a beszámolók információi alapján*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 151 p. ISBN 978-963-334-402-6
6. Massey J. E. – Larsen J. P. (2006): *Crisis Management in Real Time: How to Successfully Plan for and Respond to a Crisis*. *Journal of Promotion Management*, Vol. 12(3/4), 63-97. o. https://doi.org/10.1300/j057v12n03_06

7. Charalambous C. – Martzoukos S. H. – Taoushianis Z. (2021): Estimating corporate bankruptcy forecasting models by maximizing discriminatory power. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, vol 58. június, 297-328. o. <https://doi.org/10.1007/s11156-021-00995-0>
8. Virág M. (2004): A csődmodellek jellegzetességei és története. *Vezetéstudomány*, 35. évf. 10. sz. 24-32. o.
9. Bugár Gy. (2016): Piaci és hitelkockázat menedzsment. Akadémiai Kiadó, ISBN 978 963 05 9862 0, Budapest, Elérhető: https://mersz.hu/hivatkozas/dj192pehm_0_p1/#dj192pehm_0_p1, (Hozzáférés dátuma: 2023. 09. 21.)
10. Imre B. (2008): Bazel II definíciókon alapuló nemfizetés-előrejelzési modellek magyarországi vállalati mintán (2002-2006). Doktori értekezés, Miskolc, Elérhető: <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5557/1208.pdf>, (Hozzáférés dátuma: 2023.09.06.)
11. Ágoston N. (2022,b): Mesterséges intelligencia és gépi tanulási módszerek a vállalati fizetéseképtelenség becslésére. *Statisztikai Szemle*, 100. évf. 6. sz. 584-609. o. <https://doi.org/10.20311/stat2022.6.hu0584>
12. Kristóf T. – Virág M. (2019): A csőd-előrejelzés fejlődéstörténete Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 50. évf. 12. sz. 62-73. o. <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.12.06>
13. Virág M. – Kristóf T. (2005): Az első hazai csődmodell újraszámítása neurális hálók segítségével. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. február 144-162. o.
14. Comerford R. A. (1976): Bankruptcy as business strategy: a multivariate analysis of the financial characteristics of firms which have succeeded in Chapter XI compared to those which have failed. Doctoral dissertation, 237 o.
15. Molnár P. (2018): Önkormányzati közüzemi vállalatok vizsgálata csőd-előrejelzési modellek alkalmazásával. *Új magyar közigazgatás*, 11. évf. Különszám 45-59. o.
16. Rattay A. (2015): Fizetéseképtelenség-előrejelzési megközelítések. *Gazdaság és Társadalom*, 7. évf. 3. sz. 53-73. o. <https://doi.org/10.21637/gt.2015.3.04>.
17. Egri-Retezi K. – Egri I. I. (2022): Csődeljárás, végelszámolás, felszámolás, kényszertörlesztés, vagyonrendezés. A cégmentés és a cégbezárás tudnivalói. Vezinfó Kiadó, Budapest, 233 o. ISBN: 978-615-5058-99-4

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-240-252

УДК 336.1:352

Галина ДАУДОВА

к. держ. упр., доцент кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій,
ННІ «Каразінський банківський інститут» Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6100-2099

Алла ГРІНЬКО

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій,
ННІ «Каразінський банківський інститут» Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5324-6926

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Питання ефективного управління муніципальними коштами в умовах фінансової децентралізації не втрачає своєї актуальності. У статті досліджено основні етапи поступового впровадження цифрових технологій у бюджетну діяльність на місцевому рівні, що обумовлені інноваційним розвитком електронних інструментів та застосуванням інформаційно-комунікативних технологій для взаємодії органів місцевого самоврядування з громадістю та учасниками бюджетного процесу. Доведено, що трансформація бюджетної системи пов'язана з розвитком та модернізацією телекомунікаційної інфраструктури, що використовується при казначейському обслуговуванні місцевих бюджетів. Результатом інноваційного розвитку стала цифровізація місцевих бюджетів, що полягає у створенні системи електронного управління бюджетними коштами, механізмів інформаційного забезпечення фінансових органів та органів казначейства, головних розпорядників та отримувачів бюджетних коштів, покращенні автоматизованої взаємодії центральних та регіональних органів виконавчої влади, підвищенні відкритості використання публічних коштів, розширенні можливості фізичних та юридичних осіб впливати на прийняття рішень, які стосуються використання публічних коштів. Розглянуто вплив чинників на процес розвитку цифровізації в бюджетній сфері, зокрема децентралізація влади, програмно-цільовий метод планування та виконання місцевих бюджетів, середньострокове бюджетного планування, а також критерії, що характеризують системність заходів комплексного розвитку телекомунікаційного середовища для обміну інформацією. Наведено аспекти впровадження цифрових технологій щодо виконання місцевих бюджетів, застосування яких підвищує ефективність управління муніципальними фінансами, рівень публічності та прозорості. Запропоновані заходи зміцнення цифрового потенціалу органів місцевого самоврядування, реалізація яких дозволить створити нові можливості доступу до електронних послуг учасникам бюджетного процесу, а також широкого залучення громадян до обговорення планування та розподілу видатків місцевого бюджету.*

Ключові слова: цифровізація місцевих бюджетів, інноваційний розвиток, інформаційно-комунікативні технології, цифрова співпраця, бюджетний процес, управління муніципальними фінансами

JEL Classification: G28

Absztrakt. Az önkormányzati pénzeszközök hatékony kezelésének kérdése a pénzügyi decentralizáció körülményei között továbbra is aktuális. A cikk a digitális technológiák helyi szintű költségvetési tevékenységekbe történő fokozatos bevezetésének főbb állomásait vizsgálja, amelyek az elektronikus eszközök innovatív fejlesztésének, valamint az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának eredményét a helyi önkormányzatok és a helyi önkormányzatok közötti interakcióban a nyilvánosság és a költségvetési folyamat résztvevői számára mutatja be. Bizonyított, hogy a költségvetési rendszer átalakítása összefügg a helyi költségvetések kincstári szolgáltatásában használt távközlési infrastruktúra fejlesztésével, korszerűsítésével. Az innovatív fejlesztés eredménye a helyi költségvetések digitalizálása, amely a költségvetési források elektronikus kezelési rendszerének, a pénzügyi és kincstári szervek, a fő kezelők és a költségvetési források címzettjeinek információs támogatási mechanizmusok létrehozásában, továbbá a központi és regionális végrehajtó hatóságok automatizált interakciójának javításában áll, valamint a közpénzek felhasználásának nyitottabbá tételében, a magán- és jogi személyek közpénzek felhasználásával kapcsolatos döntéshozatali befolyásolási képességének bővítésében. A költségvetési szférában a digitalizáció fejlődési folyamatára a tényezők hatását vizsgáljuk, különös tekintettel a hatalom decentralizációjára, a helyi költségvetések tervezésének és végrehajtásának programcélú módszerére, a középtávú költségvetési tervezésre, valamint azon jellemző kritériumokra, amelyek jelzik az információcsere távközlési környezetének átfogó fejlesztésére irányuló intézkedések rendszerességét. Bemutatjuk a digitális technológiák megvalósításának a helyi költségvetések végrehajtásával kapcsolatos szempontjait, amelyek alkalmazása növeli az önkormányzati pénzgazdálkodási hatékonyságát, valamint a nyilvánosság és átláthatóság szintjét. A helyi önkormányzati szervek digitális potenciáljának erősítésére javasolunk intézkedéseket, amelyek megvalósítása új lehetőségeket teremt a költségvetési folyamatban résztvevők számára az elektronikus szolgáltatásokhoz való hozzáféréséhez, valamint az állampolgárok széles körű bevonását a helyi önkormányzatok tervezésének és költségvetési kiadások elosztásának megvitatásába.

Kulcsszavak: helyi költségvetések digitalizálása, innovatív fejlesztés, információs és kommunikációs technológiák, digitális együttműködés, költségvetési folyamat, önkormányzati pénzgazdálkodás.

Abstract. The issue of effective management of municipal funds in the conditions of financial decentralization does not lose its relevance. The article examines the main stages of the gradual introduction of digital technologies into budget activities at the local level, which are due to the innovative development of electronic tools and the use of information and communication technologies for the interaction of local self-government bodies with the public and participants in the budget process. It is proven that the transformation of the budget system is connected with the development and modernization of the telecommunications infrastructure used in the treasury service of local budgets. The result of innovative development was the digitization of local budgets, which consists in the creation of a system of electronic management of budget funds, information support mechanisms for financial bodies and treasury bodies, main administrators and recipients of budget funds, improvement of automated interaction of central and regional executive bodies, increased openness of the use of public funds, expanding the ability of individuals and legal entities to influence decision-making related to the use of public funds. The influence of factors on the process of development of digitalization in the budgetary sphere is considered, in particular, the decentralization of power, the program-target method of planning and implementation of local budgets, medium-term budget planning, as well as criteria characterizing the systematicity of measures for the comprehensive development of the telecommunications environment for information exchange. Aspects of the implementation of digital technologies regarding the implementation of local budgets are presented, the use of which increases the efficiency of municipal finance management, the level of publicity and transparency. Proposed

measures to strengthen the digital potential of local self-government bodies, the implementation of which will create new opportunities for access to electronic services for participants in the budget process, as well as broad involvement of citizens in the discussion of planning and distribution of local budget expenditures.

Key words: *digitization of local budgets, innovative development, information and communication technologies, digital cooperation, budget process, management of municipal finances*

Постановка проблеми. Активне впровадження цифрових технологій до сфер економіки країни та використання інформаційних комунікацій, спрямованих на взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянами, суттєво змінили підходи до формування та виконання бюджетів на місцевому рівні.

Електронні інструменти залучення громадського суспільства у сферу фінансової та бюджетної політики надали можливість застосування електронні форми взаємодії учасників бюджетного процесу, розширення можливості фізичних та юридичних осіб впливати на прийняття рішень, які стосуються використання публічних коштів.

Електронне урядування забезпечило якість надання послуг головним розпорядникам та отримувачам бюджетних коштів, підвищило рівень відкритості та прозорості діяльності фінансових органів місцевого самоврядування.

Концептуальні засади розвитку е-урядування визначили напрями модернізації публічних послуг з використанням інструментів інформаційно-комунікаційних технологій: «відкритий бюджет», «громадський бюджет», он-лайн обговорення питань, що стосуються бюджетного законодавства тощо [1].

Проте, воєнний стан, подовжений у зв'язку з триваючою російською збройною агресією проти України, визначив нові умови до організації бюджетного процесу та обслуговування місцевих бюджетів, що вимагають подальшої модернізації інформаційного забезпечення фінансових інститутів.

Комплексне дослідження інформаційних технологій, що забезпечують виконання місцевих бюджетів під час воєнних дій, має на меті підвищити рівень автоматизації процесів управління муніципальними фінансами та прискорити процес обробки бюджетних документів фінансовими органами, головними розпорядниками і отримувачами бюджетних коштів.

Впровадження цифровізації до бюджетного процесу на місцевому рівні досить тісно пов'язано з інформаційною системою казначейського обслуговування. Застосування в практичній площині інформаційно-комунікативних технологій для їх використання органами Державного казначейства на етапах виконання місцевих бюджетів, обумовлює актуальність вирішення питань удосконалення електронних ресурсів для оптимізації системи інформаційної взаємодії учасників бюджетного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади цифрової трансформації державних фінансів та стан цифровізації бюджетної системи

України досліджено Г. Матвієнко [2], О. Кохутою, М. Олашин, Д. Поповим [3]. Аспекти впровадження цифрових технологій у бюджетну діяльність та аналіз їх впливу на прозорість бюджетно-правових відносин наведено науковцями Л. Гриценко, Л. Захаркіною, О. Захаркіним, В. Новіковим, Р. Чухно [4], К. Токаревою [5]. Можливі ризики, що виникають в процесі застосування цифровізації у сферу бюджету і фінансів, визначено І. Артем'євою, М. Яковенко [6].

Проте, практичні нароби з питань впровадження електронного бюджетування в діяльність місцевих фінансових органів, головних розпорядників та отримувачів бюджетних коштів підкреслюють доцільність дослідження цифрової співпраці та застосування цифрових продуктів на місцевому рівні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення стану розвитку цифровізації у формуванні місцевих бюджетів та визначення проблемних питань, пов'язаних з впровадженням інформаційних технологій у практичну діяльність органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція розвитку цифрової економіки України передбачає поступове впровадження основних принципів цифровізації до сфер діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування.

Трансформація бюджетної системи в контексті розвитку електронних послуг визначила етапи цифровізації місцевих бюджетів, що обумовлені тенденцією створення системи електронного управління бюджетними коштами (таблиця 1).

Таблиця 1.

Еволюція процесів цифровізації на рівні місцевих бюджетів*

Етапи	Роки	Коментар
Перший етап	Січень 2002 - липень 2002	Створення телекомунікаційного середовища для взаємодії та обміну інформацією між органами казначейської служби, органами податкової служби, місцевими фінансовими органами; Розгорнення каналів прямого модемного зв'язку та налаштування системи електронних платежів між учасниками бюджетного процесу; Побудова сучасної телекомунікаційної мережі; Впровадження нового програмного забезпечення АС «Казна – Доходи», АС «Казна - Видатки».
Другий етап	2005 - 2007 роки	Створення веб-сайту Казначейства у мережі Інтернет; Збільшення серверного та телекомунікаційного обладнання; Розширення інформативності сайту; Оновлення програмного забезпечення щодо захисту інформації, що використовуються при обслуговуванні клієнтів казначейського обслуговування; Проведення експерименту щодо впровадження механізму реєстрації юридичних та фінансових зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів; Розширення функцій Державної казначейської служби України в частині виконання видатків державного та місцевих бюджетів.

Етапи	Роки	Коментар
Третій етап	2008-2010 роки	Подальше реформування системи телекомунікаційних мереж та організація корпоративного Інтернет-зв'язку; Можливість щоденно отримувати інформацію, що стосується виконання видатків у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів.
Четвертий етап	2011-2014 роки	Удосконалення регламенту розробки, прийняття та виконання місцевого бюджету; Взаємоузгодженість дій Міністерства фінансів України та місцевих рад з питань залучення міжнародних фінансових інститутів для інвестування розвитку територіальних громад; Модернізація бухгалтерського обліку та застосування єдиного підходу до ведення бухгалтерського обліку, фінансової та бюджетної звітності; Впровадження зовнішнього аудиту та внутрішнього контролю в бюджетних установах і організаціях; Забезпечення прозорості та відкритості публічних коштів, представлення інформації громадськості, що стосується складання, розгляду, затвердження та виконання місцевих бюджетів.
П'ятий етап	2015 – 2016 роки	Модернізація програмного забезпечення «Інформаційно-аналітичної системи-Місцеві бюджети»; Здійснення аналізу індикаторів, що висвітлюють показники дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів
Шостий етап	З 2017 року до тепер	Використання програмно-цільового підходу до планування та виконання місцевих бюджетів; Впровадження «Інформаційно-аналітичної системи управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів «LOGICA»; Накладення електронного підпису посадових або уповноважених осіб та електронний обмін інформацією між Міністерством фінансів України та учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні в відкритому програмному інтерфейсі.

**Джерело: розроблено авторами*

Отже, перший етап цифрових перетворень на місцевому рівні розпочався з запровадження казначейського обслуговування місцевих бюджетів (за доходами та міжбюджетними трансфертами – з січня 2002 року, за видатками – з липня 2002 року) [7]. Цей етап характеризується:

- створенням телекомунікаційного середовища для взаємодії та обміну інформацією між органами казначейської служби, органами податкової служби, місцевими фінансовими органами;

- розгорненням каналів прямого модемного зв'язку та налаштуванням системи електронних платежів між учасниками бюджетного процесу [7].

Відповідно до Указу Президенту України від 05.12.2002 №1133/2002 «Про невідкладні заходи щодо вдосконалення механізмів казначейського обслуговування» за 2003-2004 роки проведена побудова сучасної телекомунікаційної мережі, що надало можливість впровадити нове програмне

забезпечення АС «Казна – Доходи» до системи казначейського виконання бюджетів за доходами та здійснювати проведення операцій з виконання місцевих бюджетів за видатками в єдиній автоматизованій системі з використанням програмно-технічного комплексу казначейського обслуговування АС «Казна - Видатки» [8].

Використання цифрових технологій передачі даних та збільшення пропускнуєї спроможності каналів передачі забезпечили оперативність обслуговування місцевих бюджетів.

Створення високошвидкісної телекомунікаційної інфраструктури на базі інформаційних ресурсів Державної казначейської служби стали підґрунтям організації системи надання інформації місцевим фінансовим органам про виконання місцевих бюджетів у єдиній системі обміну фінансовою інформацією в режимі реального часу.

Другий етап розвитку електронного бюджету на місцевому рівні (з 2005 року по 2007 рік) супроводжувався створенням веб-сайту Казначейства у мережі Інтернет, збільшенням серверного та телекомунікаційного обладнання. Розширення інформативності сайту вимагало оновлення програмного забезпечення щодо захисту інформації, що використовуються при обслуговуванні клієнтів казначейського обслуговування.

Протягом 2005 року на базі органів казначейства було проведено експеримент, що передбачав впровадження механізму реєстрації юридичних та фінансових зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів. Результатами проведеного експерименту стало удосконалення програмно-технічних комплексів з питань обліку зобов'язань головних розпорядників та одержувачів бюджетних коштів за видатками.

Розширення функцій Державної казначейської служби України в частині виконання видатків державного та місцевих бюджетів, зокрема, встановлення лімітів та контролю за використанням бюджетних коштів, тощо, обумовили створення нових розділів аналітичної інформації, для використання якої організовано авторизований доступ фінансових органів та інших учасників бюджетного процесу до щоденної звітності про виконання запланованих показників. Модернізація веб-сайту Казначейства розширила функціональні можливості платіжної системи, оптимізувала розподіл надходжень між державним та місцевими бюджетами, покращила взаємодію центральних та місцевих органів виконавчої влади, встановила пріоритетність платежів, підвищила ефективність управління муніципальними фінансами та результативність їх використання.

Подальше реформування системи телекомунікаційних мереж та організація корпоративного Інтернет-зв'язку обумовили третій етап розвитку електронного бюджету (2008-2010 роки). Починаючи з 2008 року місцевим фінансовим органам надана можливість щоденно отримувати інформацію, що стосується виконання видатків у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів. Внаслідок удосконалення процедури казначейського виконання місцевих бюджетів створено єдиний механізм управління видатками, посилено поточний контроль за

цільовим використанням бюджетних коштів та дотриманням бюджетного законодавства [9].

Розбудові цифровізації бюджетного процесу на місцевому рівні сприяло застосування (з 2011 року) оновленого Бюджетного кодексу України (далі – Кодекс). Четвертий етап еволюції електронного бюджету (2011-2014 роки) характеризується прийняттям змін до бюджетного законодавства в частині:

- удосконалення регламенту розробки, прийняття та виконання місцевого бюджету, що висвітлює організаційні, методичні, методологічні та технічні заходи щодо визначення доходів і видатків;
- взаємоузгодженості дій Міністерства фінансів України та місцевих рад з питань залучення міжнародних фінансових інститутів для інвестування розвитку територіальних громад;
- модернізації бухгалтерського обліку та застосування єдиного підходу до ведення бухгалтерського обліку, фінансової та бюджетної звітності;
- впровадження зовнішнього аудиту та внутрішнього контролю в бюджетних установах і організаціях;
- забезпечення прозорості та відкритості публічних коштів, представлення інформації громадськості, що стосується складання, розгляду, затвердження та виконання місцевих бюджетів [10]. Вимоги, встановлені зазначеним Кодексом, зобов'язують місцеві органи влади забезпечувати публікацію рішень про місцевий бюджет, квартальних звітів про виконання місцевих бюджетів та іншої інформації про бюджет з урахуванням Законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про відкритість використання публічних коштів».

Крім того, створено програмно-технічний комплекс «Клієнт казначейства-Казначейство», що надав доступ до використання інформаційно-електронного ресурсу Державної казначейської служби України розпорядникам та отримувачам коштів місцевих бюджетів, а також дозволив оптимізувати їх витрати на казначейське обслуговування і обробку документації [11].

П'ятий етап розвитку електронного бюджету базується на завданнях, що визначені адміністративно-територіальною децентралізацією, основним призначенням якої виступає забезпечення фінансової спроможності територіальних громад. Починаючи з 2015 року здійснено модернізацію програмного забезпечення «Інформаційно-аналітичної системи-Місцеві бюджети», що включає індикатори оцінки фінансової самостійності місцевого самоврядування. Оновлений механізм оцінки місцевих бюджетів дав змогу здійснювати аналіз індикаторів, що висвітлюють показники дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів, зокрема: доходи та видатки загального фонду на одного мешканця, індекс податкоспроможності, рівень дотаційності, частку місцевих податків та зборів, частку заробітної плати у видатках загального фонду бюджету, видатки бюджету на утримання апарату управління на одного мешканця, капітальні видатки бюджету на одного мешканця та їх частку в бюджеті тощо.

Порівняльний аналіз оцінювання зазначених інтегральних показників надав можливість визначити рівень бюджетного забезпечення територіальних громад

при прогнозуванні дохідної частини місцевих бюджетів, складані бюджетних запитів на плановий бюджетний період та наступні два роки, визначені обсягу міжбюджетних трансфертів тощо для реалізації заходів соціального та економічного розвитку регіонів.

Піддрунтям інноваційних змін цифровізації, що характеризують шостий етап її розвитку (з 2017 року до теперішнього часу), виступає програмно-цільовий метод планування та виконання місцевих бюджетів. Конкретизація складових програмно-цільового методу, зокрема, бюджетних програм, відповідальних виконавців бюджетних програм, паспортів бюджетних програм та результативних показників бюджетних програм започаткувала запровадження «Інформаційно-аналітичної системи управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів «LOGICA» (далі – ІАС «LOGICA»), що дозволила:

- підвищити рівень автоматизації процесів управління державними фінансами на місцевому рівні;
- покращити обмін інформацією з Міністерством фінансів України, місцевими фінансовими органами, головними розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів;
- прискорити процес створення бюджетних документів та обробку даних, що містяться в них;
- здійснювати контроль дотримання бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу на кожній його стадії [12].

Ця система забезпечується накладенням електронного підпису посадових або уповноважених осіб та регламентує електронний обмін інформацією між Міністерством фінансів України та учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні в відкритому програмному інтерфейсі.

Порядок обміну інформацією визначає показники, що передаються місцевими фінансовими органами до Міністерства фінансів України в установлений строк [13], зокрема прогнозні показники місцевих бюджетів на середньостроковий період та граничні показники видаткової частини з урахуванням міжбюджетних трансфертів іншим місцевим бюджетам.

Водночас, у інформаційно-аналітичній системі управління та виконання місцевих бюджетів «LOGICA» реєструється інформація про місцеві запозичення та місцеві гарантії, що відображає валютно-фінансові умови, графіки планових та фактичних надходжень, всі платежі з погашення/обслуговування кредиту, розміщуються рішення про місцевий бюджет, презентуються місцеві бюджети, лімітні довідки про бюджетні асигнування, зміни, що вносяться протягом бюджетного періоду до місцевого бюджету тощо. Також надається інформація щодо стану фінансування соціальних виплат, розподілу вільних залишків, місцевих податків та зборів, податкових пільг із плати місцевих податків.

Технології ІАС «LOGICA» забезпечують можливість головним розпорядникам та відповідальним виконавцям бюджетних програм здійснювати обмін інформацією, що стосується бюджетних запитів, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів, планів використання бюджетних коштів.

Підтримку бюджетного процесу з урахуванням принципу єдності бюджетної системи передбачає інформація, що передається Міністерством фінансів України місцевим фінансовим органам, головним розпорядникам, розпорядникам нижчого рівня та одержувачам бюджетних коштів щодо:

- виконання видатків, залишку коштів на рахунках, зареєстрованих бюджетних зобов'язань;
- виконання доходів у розрізі джерел, сум податкового боргу та відстрочених грошових зобов'язань, наданих платникам податків пільг;
- надання місячної, квартальної та річної бюджетної звітності про виконання місцевих бюджетів, використання дотацій та субвенцій, коштів резервного фонду, наявність бюджетної заборгованості, надані місцеві гарантії тощо.

Удосконаленню процесу цифровізації місцевих бюджетів сприяло запровадження середньострокового бюджетного планування, що має на меті підвищення якості управління фінансами. Відповідно до бюджетного законодавства розроблення бюджетних запитів головними розпорядниками коштів для складання прогнозу місцевого бюджету здійснюється на наступні за плановим два бюджетні періоди, що ґрунтується на індикативних показниках за основними видами доходів та видатків, включаючи кредитування та місцевий борг. Прогнозні індикативні показники наводяться у розрізі бюджетних програм, що включають перелік інвестиційних проектів, реалізація яких планується не тільки коштом місцевого бюджету, але коштом державного бюджету та інвестицій, залучених державою від міжнародних фінансових інститутів.

Перехід до середньострокового бюджетного планування є подальшим кроком реформування системи управління муніципальними фінансами в частині підвищення рівня цифровізації контролю за формуванням та виконанням місцевих бюджетів, і, як, наслідок, удосконалення інструментів бюджетного прогнозування та планування з боку головних розпорядників та одержувачів бюджетних коштів [14].

Використання інформаційних систем і технологій на місцевому рівні знайшли своє продовження у Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року, що передбачає реалізацію заходів, які спрямовані [15]:

- на централізацію управління інформаційними технологіями за єдиними стандартами та розбудову інформаційно-телекомунікаційної системи (створення на центральному рівні єдиного сховища даних фінансових, казначейських, податкових, митних органів та інших суб'єктів, які забезпечують інтеграцію інформаційних ресурсів тощо);
- цифровізацію процесів у сфері управління фінансами для впровадження централізованого електронного документообігу та забезпечення захисту інформації;
- формування механізму електронної взаємодії суб'єктів інформаційного обміну для оперативного виконання завдань та зменшення витрат, пов'язаних з забезпеченням їх функціонування;

- впровадження сервісних моделей надання інформаційно-технологічних послуг, систем управління якістю та ризиками, найкращих світових практик і стандартів Європейського Союзу;

- удосконалення підходів до організаційної структури центральних органів влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів інформаційно-телекомунікаційної системи.

Відповідальність за технічну реалізацію цієї Стратегії покладено на державну установу «Відкриті публічні фінанси», що виступає адміністратором інформаційних систем, баз даних, інформаційних ресурсів і реєстрів, серверного та мережевого обладнання, інших елементів інформаційно-технологічної інфраструктури та інформаційно-технологічних ресурсів у системі управління державними фінансами [11].

Перспектива розвитку цифровізації бюджетного процесу на місцевому рівні залежить від фінансування основних напрямів цієї Стратегії.

Таким чином, «поява нових технологій, побудова глобальних, національних і регіональних інформаційних мереж і систем відкриває не тільки технічні, але й економічні можливості для об'єднання інформаційних ресурсів цивілізації і забезпечення доступу до них масового користувача, що приводить до зміни у всіх сферах людської діяльності» [16, с. 48].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Переорієнтація України на інноваційний розвиток пов'язана з цифровізацією соціально-економічних систем і можлива лише за умов масштабної реалізації інноваційних проєктів, а перехід до інноваційної моделі економічного зростання є одним із головних завдань країни на найближчу перспективу. Згідно з логікою розглянутих вище напрямів еволюції процесів бюджетування в умовах цифрової економіки на рівні органів місцевого самоврядування – це сформована траєкторія, за якою покращуються якісні та кількісні параметри діяльності соціально-економічних систем, спрямованих на взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянами, що суттєво змінює підходи до формування та виконання бюджетів на місцевому рівні. Це досягається шляхом інновацій у глобальному масштабі за рахунок формування інформації як комунікаційної парадигми розвитку цифрової економіки.

Щоб запобігти глобальній інформаційній прогалині, необхідно, насамперед, створити та зміцнити цифровий потенціал всередині країни, в тому числі й органів місцевого самоврядування, та перейти на якісно новий рівень розвитку цифрових технологій. Для цього, на нашу думку, доцільно:

1) включити цифровізацію процесів в установах, організаціях та некомерційних комунальних підприємствах, що фінансуються з місцевого бюджету, як пріоритетний напрямок стратегії соціально-економічного розвитку територіальної громади;

2) усунути інституційні бар'єри, що перешкоджають розвитку цифрової та інноваційної складової на рівні органів місцевого самоврядування, спростити процес доступності до загальнодержавних державних реєстрів та баз даних;

3) забезпечити державну підтримку масштабних планів трансформації та проектів цифровізації інфраструктури територіальних громад, що забезпечує надання адміністративних послуг та реалізацію цифрових проектів у сферах їх життєдіяльності;

4) розробити ефективні заходи для вирішення стратегічних проблем, а саме: зміцнення довіри громадян до формування місцевих бюджетів; збагачення необхідними знаннями та навичками; розширення можливостей використання цифрових даних для визначення доходів, видатків та кредитування, а також отримання звітності;

5) подолати обмеження інфраструктури щодо надання електронних послуг та забезпечити високу якість інформатизації у сфері публічних коштів.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 №649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017> (дата звернення : 23.10.2023).
2. Матвієнко Г.А. Цифрова трансформація державних фінансів в Україні. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2021.Т.26. Вип.1 (86). С. 135-140
3. Попов, Д. І., Котуха, О. С., Олашин, М. М. (2023). Цифровізація бюджетної системи України як інструмент підвищення публічності органів державної влади. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (7). URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-11> (дата звернення : 23.10.2023).
4. Гриценко Л., Захаркіна Л., Захаркін О., Новіков В., Чухно Р. (2022). Вплив цифрових трансформацій на прозорість фінансово-економічних відносин та фінансову безпеку України. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 3(44), 167–175.
5. Токарева К. О. (2021). Цифрові технології у бюджетній діяльності. URL: https://ndipzlr.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_20.09.21/28.pdf. (дата звернення : 23.10.2023).
6. Артем'єва І. О., Яковенко М. А. (2018). Державний бюджет у цифрову епоху: можливості та загрози. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр. №4. С. 137-145.
7. Про забезпечення запровадження з 1 січня 2002 року казначейського обслуговування місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 29.10.2001 №482. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MF01056?ed=2001_10_29. (дата звернення : 23.10.2023).
8. Про невідкладні заходи щодо вдосконалення механізмів казначейського обслуговування: Указ Президента України від 05.12.2002 №1133/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133/2002>. (дата звернення : 23.10.2023).
9. Костенко О. (2010). Актуальні питання розвитку інформаційних технологій в Держказначействі. Казна України. №1 (4). С. 24-25.
10. Бюджетний кодекс України URL : офіц. текст : за станом на 23.10.2023. Електронні текстові дані. URL: <http://zakon.rada.gov> (дата звернення : 23.10.2023).
11. Даудова Г.В., Таукешева Т.Д., Прасол В.М. (2023). Розвиток цифровізації казначейського обслуговування місцевих бюджетів громад. Інвестиції: практика та досвід № 11. С. 58 - 64.
12. Про затвердження Методичних рекомендацій для здійснення реєстрації учасників бюджетного процесу на місцевому рівні в інформаційно-аналітичній системі управління планування та виконання місцевих бюджетів «LOGICA»: Наказ Міністерства фінансів України від 06.11.2020 №690. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Nakaz_690.pdf. (дата звернення : 23.10.2023).
13. Про затвердження Порядку обміну інформацією між Міністерством фінансів України та учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні: Наказ Міністерства фінансів України від

30.08.2021 №488. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Nakaz_488.pdf. (дата звернення : 23.10.2023).

14. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 №1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021>. (дата звернення : 23.10.2023).

15. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 №1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021>. (дата звернення : 23.10.2023).

16. Грінько А.П., Грінько П.Л. (2022). Цифрова трансформація бізнесу: теорії, проблеми, механізми. Scientific Collection «InterConf», (123): Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science in the Environment of Rapid Changes» (September 6-8, 2022). Brussels, Belgium: De Boeck. С. 41-49.

References

1. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 20.09.2017 №649-r «Pro shvalennya Konceptiyi rozvitku elektronnoho uryaduvannya v Ukrayini». [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 20, 2017 No. 649-r "On approval of the Concept for the development of e-government in Ukraine] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017>. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]

2. Matviyenko, G.A. (2021). Cifrova transformaciya derzhavnih finansiv v Ukrayini. [Digital transformation of public finances in Ukraine]. *Visnik ONU imeni I.I. Mechnikova*. Т.26. Вип.1 (86). pp.135-140. [in Ukrainian]

3. Popov, D. I., Kotuha, O. S., Olashin, M. M. (2023). Cifrovizaciya byudzhethoyi sistemi Ukrayini yak instrument pidvishennya publichnosti organiv derzhavnoyi vladi. [Digitization of the budget system of Ukraine as a tool for increasing the publicity of state authorities.]. *Problems of modern transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, (7). Available at: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-11>. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]

4. Gricenko, L., Zaharkina, L., Zaharkin, O., Novikov, V., Chuhno, R. (2022). Vpliv cifrovih transformacij na transparentnist finansovo-ekonomichnih vidnosin ta finansovu bezpeku Ukrayini. [The impact of digital transformations on the transparency of financial and economic relations and the financial security of Ukraine]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(44), pp.167–175. [in Ukrainian]

5. Gricenko, L., Zaharkina, L., Zaharkin, O., Novikov, V., Chuhno, R. (2022). Vpliv cifrovih transformacij na transparentnist finansovo-ekonomichnih vidnosin ta finansovu bezpeku Ukrayini. [Digital technologies in budgetary activities]. Available at: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_20.09.21/28.pdf. (дата звернення : 23.10.2023).

6. Artem'yeva, I. O., Yakovenko, M. A. (2018). Derzhavnij byudzheth u cifrovu epohu: mozhливosti ta zagrozi. [The state budget in the digital age: opportunities and threats]. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing: coll. of science Ave.. №4*. pp. 137-145. [in Ukrainian]

7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayini vid 29.10.2001 №482 «Pro zabezpechennya zaprovadzhennya z 1 sichnya 2002 roku kaznachejskogo obslugovuvannya miscevih byudzhetiv». [Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated October 29, 2001 No. 482 "On ensuring the introduction of treasury service of local budgets from January 1, 2002"]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/MF01056?ed=2001_10_29. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]

8. Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 05.12.2002 №1133/2002 «Pro nevidkladni zahodi shodo vdoskonalennya mehanizmov kaznachejskogo obslugovuvannya». [Decree of the President of Ukraine dated December 5, 2002 No. 1133/2002 "On urgent measures to improve treasury service mechanisms"] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133/2002>. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]

9. Kostenko, O. (2010). Aktualni pitannya rozvitku informacijnih tehnologij v Derzhkaznachejstvi.[Actual issues of information technology development in the State Treasury]. *Treasury of Ukraine*. №1 (4). pp. 24-25. [in Ukrainian]
10. Byudzhetnij kodeks Ukrajini. Available at. [Budget Code of Ukraine]. Available at: <http://zakon.rada.gov> (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]
11. Daudova, G.V., Taukesheva, T.D., Prasol, V.M.(2023). Rozvitok cifrovizaciyi kaznachejskogo obslugovuvannya miscevih byudzhetiv gromad.[Development of digitization of treasury service of local community budgets]. *Investments: practice and experience*. № 11. pp. 58 - 64. [in Ukrainian]
12. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrajini vid 06.11.2020 №690 «Pro zatverdzhennya Metodichnih rekomendacij dlya zdijsnennya reyestraciyi uchastnikiv byudzhetnogo procesu na miscevomu rivni v informacijno-analitichnij sistemi upravlinnya planuvannya ta vikonannya miscevih byudzhetiv «LOGICA». [Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 6, 2020 No. 690 "On the approval of Methodological recommendations for the registration of participants in the budget process at the local level in the information-analytical management system for planning and execution of local budgets "LOGICA"]. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Nakaz_690.pdf. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]
13. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrajini vid 30.08.2021 №488 «Pro zatverdzhennya Poryadku obminu informaciyeyu mizh Ministerstvom finansiv Ukrajini ta uchastnikami byudzhetnogo procesu na miscevomu rivni».[Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 30, 2021 No. 488 "On approval of the Procedure for the exchange of information between the Ministry of Finance of Ukraine and participants in the budget process at the local level"]. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Nakaz_488.pdf. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]
14. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrajini vid 29.12.2021 №1805-r «Pro shvalennya Strategiyi reformuvannya sistemi upravlinnya derzhavnimi finansami na 2022-2025 roki ta planu zahodiv z yiyi realizaciyi».[Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2021 No. 1805-r "On the approval of the Strategy for reforming the state finance management system for 2022-2025 and the plan of measures for its implementation"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021>. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]
15. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrajini vid 17.11.2021 №1467-r «Pro shvalennya Strategiyi zdijsnennya cifrovogo rozvitku, cifrovih transformacij i cifrovizaciyi sistemi upravlinnya derzhavnimi finansami na period do 2025 roku ta zatverdzhennya planu zahodiv shodo yiyi realizaciyi». [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 17, 2021 No. 1467-r "On the approval of the Strategy for the implementation of digital development, digital transformations and digitalization of the state finance management system for the period until 2025 and the approval of the plan of measures for its implementation"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021>. (Accessed 23 October 2023). [in Ukrainian]
16. Grinko, A.P., Hrynko, P.L.(2022). Cifrova transformaciya biznesu: teorii, problemi, mehanizmi. [Digital transformation of business: theories, problems, mechanisms]. *Scientific Collection «InterConf», (123): Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science in the Environment of Rapid Changes» (September 6-8, 2022)*. Brussels,: De Boeck, 351 p. pp. 41-49. [in Belgium]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-253-263

УДК 658

Ірина ЖИГЛЕЙ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9529-6849
Scopus Author ID: 57210163077

Світлана ЛАЙЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7939-1195
Scopus Author ID: 57216440711

Ірина ПОЛІЩУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6074-6627
Scopus Author ID: 57223017421

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ ЗА ДАНИМИ ПЛАТФОРМИ WEB OF SCIENCE

***Анотація.** В умовах стрімкого розвитку як кількості населення планети Земля, так і технологій, які впроваджуються, стрімко зростають й проблеми, з цим пов'язані, зокрема, соціальні та екологічні. Задля їх вирішення недостатнім є лише участь державних органів. Бізнес також має активно долучатись до вирішення соціальних та екологічних проблем людства. Одним із шляхів участі бізнесу у вирішенні цих проблем є соціальне інвестування. Проте чи нове це поняття та чи достатньо глибоко воно пропрацьовано на рівні теоретичних та емпіричних досліджень? Метою дослідження є проведення бібліографічного аналізу публікацій щодо соціального інвестування за даними платформи Web of Science задля виявлення тенденцій щодо дослідження цієї тематики в галузі управління та адміністрування та визначення перспективних напрямів дослідження. В даній статті проведено бібліографічний аналіз публікацій щодо соціального інвестування за даними платформи Web of Science, виявлено як історичний аспект даних досліджень, так і динаміку їх розвитку. Проаналізовано динаміку розвитку публікаційної активності в порівнянні з динамікою обсягів соціальних інвестицій у XXI ст. Виявлено основні області дослідження, в яких розглядалось поняття соціального інвестування (публікації у сфері бізнесу, управління та адміністрування та публікації у сфері соціальних та поведінкових наук), та ключові питання, які піднімались авторами. Було виявлено ряд понять, які часто ототожнюють з поняттям «соціальні інвестиції», зокрема, соціально відповідальне інвестування, інвестиції впливу, стійкі інвестиції, свідомі інвестиції, зелені інвестиції, чисті інвестиції, етичні інвестиції тощо. Доведено, що всі вони є складовою частиною*

соціальних інвестицій, проте між собою мають спільні та відмінні ознаки. Наголошено на необхідності здійснення контролю за напрямками інвестування ESG-фондів, які не завжди є етичними. В підсумку наголошено, що дослідження соціального інвестування в галузі бізнесу є надзвичайно актуальними, оскільки вони можуть допомогти у вирішенні ряду завдань економічних, соціальних та екологічних питань.

Ключові слова: соціальні інвестиції; Web of Science, бібліографічний аналіз

JEL Classification: O16, M14.

Absztrakt. A globális népességnövekedés és a technológiai fejlődés dinamikusan változó körülményei között a társadalmi és ökológiai szempontokkal kapcsolatos kérdések jelentősen felerősödnek. A kormányzati szervek bevonása önmagában nem elegendő e kihívások kezelésére. A vállalkozásoknak aktívan részt kell venniük az emberiség társadalmi és ökológiai problémáinak megoldásában. A társadalmi befektetés az egyik megközelítés a vállalkozások számára, hogy részt vegyenek e kihívások kezelésében. Az ezzel a fogalommal kapcsolatos elméleti és empirikus kutatás újszerűsége és mélysége azonban továbbra is bizonytalan. A tanulmány célja, hogy bibliográfiai elemzést készítsen a Web of Science platformról letöltött, társadalmi befektetésekkel foglalkozó publikációkról, hogy azonosítsa a menedzsment és adminisztrációs területeken belüli kutatási trendeket, és meghatározza a leendő kutatási irányokat. A cikk a Web of Science adatait felhasználva a társadalmi befektetési publikációk bibliográfiai elemzését végzi, feltárva a kutatás történeti vonatkozását és fejlődési dinamikáját. A publikációs tevékenységet elemzi a 21. századi társadalmi beruházási volumen dinamikájához viszonyítva. A tanulmány meghatározza a társadalmi befektetés fogalmát feltáró főbb kutatási területeket (üzleti, menedzsment és adminisztráció, társadalom- és viselkedéstudományi publikációk), valamint a szerzők által felvetett kulcskérdéseket. Számos olyan fogalmat azonosítottak, amelyeket gyakran a „társadalmi befektetésekkel” azonosítanak, mint például a társadalmilag felelős, hatékony, fenntartható, tudatos, zöld, tiszta, etikus stb. A tanulmány megállapítja, hogy mindezek a társadalmi befektetések összetevői, de vannak köztük közös vonások és különbségek is. Hangsúlyt kap az ESG (Environmental, Social, Governance) alapok befektetési irányainak felügyeletének szükségessége, ami nem mindig etikus. Összefoglalva, a tanulmány kiemeli az üzleti szférában megvalósuló társadalmi befektetések kutatásának kiemelkedő jelentőségét, mivel számos gazdasági, társadalmi és ökológiai kihívás megoldásában segíthetnek.

Kulcsszavak: társadalmi befektetések; Web of Science; bibliográfiai elemzés.

Abstract. In the rapidly evolving conditions of global population growth and technological advancements, issues related to social and ecological aspects are significantly escalating. The involvement of governmental bodies alone is insufficient to address these challenges. Businesses need to actively engage in solving humanity's social and ecological issues. Social investment emerges as one approach for businesses to participate in tackling these challenges. However, the novelty and depth of theoretical and empirical research on this concept remain uncertain. This study aims to conduct a bibliographic analysis of publications on social investment retrieved from the Web of Science platform to identify trends in research within management and administration fields and determine prospective research directions. The article conducts a bibliographic analysis of social investment publications using Web of Science data, revealing the historical aspect and development dynamics of this research. It analyzes the publication activity compared to the dynamics of social investment volumes in the 21st century. The study identifies major research areas exploring the concept of social investment (publications in business, management and administration, social and behavioral sciences), and the key questions addressed by authors. Several concepts often equated with "social investments" such as socially responsible, impact, sustainable, conscious, green, clean, ethical, etc., have been identified. The study establishes that all these are components of social investments but possess both commonalities and distinctions among themselves. Emphasis is placed on the necessity of overseeing the directions of ESG (Environmental, Social, Governance) fund investments, which may not always be ethical. In

conclusion, the study underscores the exceptional relevance of researching social investments in the business sphere as they can aid in resolving numerous economic, social, and ecological challenges.

Keywords: *social investments; Web of Science; bibliographic analysis*

Постановка проблеми. Одним із трендів ХХІ ст. є певна трансформація поглядів на інвестиційні процеси та збільшення уваги інвесторів на соціальні наслідки своїх вкладень. Таким чином, серед інвесторів (як приватних, так і корпоративних) стає все більш популярним саме соціальне інвестування. Зокрема, за даними Global Impact Investing Network [2], в 2000 р. обсяг світових соціальних інвестицій становив 63 млрд дол. США, а у 2023 р. – вже 649 млрд дол. США, тобто на порядок вище. Зростання попиту на соціальні інвестиції та безпосередньо зростання їх обсягу зумовлено, зокрема, зростанням усвідомлення важливості соціальних та екологічних проблем (що, зокрема, пов'язано з активними міжнародними процесами: у вересні 2000 року було прийнято Цілі розвитку тисячоліття були розроблені на основі восьми глав Декларації Тисячоліття ООН, які в 2015 році знайшли продовження в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року», яка містить вже 17 Глобальних цілей, метою яких є виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку); пошуком інвесторами більш стійких і відповідальних інвестицій; розвитком ринку соціальних інвестицій тощо.

На сьогодні дослідження соціального інвестування для соціально відповідальних компаній є надзвичайно актуальним. Передусім, соціальні інвестиції мають потенціал для позитивного впливу на суспільство та довкілля. Вони можуть сприяти вирішенню таких проблем, як бідність, безробіття, нерівність, зміна клімату тощо. Не дивлячись на значне збільшення обсягів, ринок соціальних інвестицій у світі все ще перебуває на ранніх стадіях розвитку і для його подальшого розвитку необхідні дослідження, які допоможуть краще зрозуміти особливості соціальних інвестицій, їхній потенціал та ризики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання соціального інвестування, за даними платформи Web of Science, почали досліджуватись авторами з 60-х рр. ХХ ст. Однією з найбільш цитованих є стаття Дж.Г. Вітте [7]. Серед останніх публікацій, представлених на платформі, слід виділити дослідження Е.даС. Фернандеса, І.Г. Грошау, К. Ш. Тен Катена [1], С.М. Іслама, А. Рахмана [4], А. Хемерейк, С. Ронкі, І. Плавго [3]. Слід також зазначити, що велика кількість публікацій присвячена соціальним інвестиціям на досвіді окремих країн або галузей, що є дуже цікавим в контексті впровадження кращих практик в українське суспільство. Платформа Web of Science є потужним джерелом для проведення подальших досліджень, які вже були розпочаті [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімке зростання як кількості населення планети Земля, так і технологій, які впроваджуються, загострюють й проблеми, з цим пов'язані, зокрема, соціальні та

екологічні. Задля їх вирішення недостатнім є лише участь державних органів. Бізнес також має активно долучатись до вирішення соціальних та екологічних проблем людства. Одним із шляхів участі бізнесу у вирішенні цих проблем є соціальне інвестування, механізми, переваги та недоліки якого потребують ґрунтовних досліджень в умовах середовища, що швидко змінюється.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проведення бібліографічного аналізу публікацій щодо соціального інвестування за даними платформи Web of Science задля виявлення тенденцій щодо дослідження цієї тематики в галузі управління та адміністрування та визначення перспективних напрямів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля посилення аргументів на користь необхідності дослідження питань, пов'язаних з соціальним інвестуванням, нами було проаналізовано динаміку зміни обсягів соціальних інвестицій з 2000 по 2023 рр. за даними платформи Global Impact Investing Network [2] (табл. 1).

Таблиця 1.

Обсяги світових соціальних інвестицій з 2000 по 2023 рр., млрд дол. США*

Рік	Обсяг соціальних інвестицій	Темп зростання, %	Рік	Обсяг соціальних інвестицій	Темп зростання, %
2000	63	-	2012	185	9,6
2001	61	-3,1	2013	204	10,8
2002	65	6,6	2014	226	10,7
2003	74	14,6	2015	251	11,5
2004	86	16,2	2016	282	13,1
2005	99	14,8	2017	319	13,4
2006	115	16,1	2018	359	12,5
2007	135	17,4	2019	399	11,8
2008	151	12,5	2020	444	10,8
2009	134	-11,3	2021	508	14,2
2010	148	11,2	2022	575	12,9
2011	168	12,2	2023	649	11,6

* Сформовано автором за Global Impact Investing Network [2]

Як видно з таблиці 1, обсяги соціальних інвестицій у світі зросли з 63 млрд дол. США у 2000 році до 649 млрд дол. США у 2023 році. Цей темп зростання становить у середньому 11,6% на рік. Таке зростання можна пояснити тим, що інвестори, звичайно, очікують, що їхні інвестиції будуть приносити фінансовий прибуток. Проте, не менш важливим для них є те, що їх інвестиції будуть мати позитивний вплив на суспільство та довкілля. Цей вплив може бути різноманітним, наприклад, зменшення бідності, підвищення рівня освіти, захист довкілля тощо. Важливо відзначити, що соціальні інвестиції часто пов'язані з більшим ризиком, ніж традиційні інвестиції та, відповідно, приносять нижчий фінансовий прибуток. Але незважаючи на це, все одно спостерігається стійка тенденція до збільшення таких вкладень.

Найбільше зростання соціальних інвестицій спостерігалось у 2003 році (14,6%), 2007 році (17,4%) та 2021 році (14,2%). У ці роки спостерігалось зростання глобальної економіки та попиту на соціальні інвестиції. Найнижчий рівень зростання соціальних інвестицій спостерігався у 2001 році (-3,1%), 2009 році (-11,3%) та 2020 році (-10,8%). У ці роки спостерігалось світова фінансова криза та пандемія COVID-19, які негативно вплинули на ринок соціальних інвестицій.

Найбільшими регіонами-учасниками ринку соціальних інвестицій є Північна Америка, Європа та Азія. У 2023 році на ці регіони припадало відповідно 41%, 36% та 23% загального обсягу соціальних інвестицій у світі [2].

Враховуючи постійне зростання ринку соціальних інвестицій, нами було проведено бібліографічний аналіз публікацій щодо соціального інвестування за даними платформи Web of Science за ключовим словом «social investment», яке трапляється у назві, анотації або серед ключових слів відповідних публікацій. За відповідною вибіркою було виявлено, що найдавніша публікація, в якій згадується це поняття, датована 1963 р. [7]. В ній Дж.Г. Вітте з Університету Індіани розглядав вплив індивідуальних рішень на формування і здійснення соціальних інвестицій, досліджуючи, як внутрішні фактори, такі як особистість, установки та інші мікроекономічні чинники, впливають на прийняття рішень про соціальні інвестиції. Відтоді почали з'являтися поодинокі публікації, в яких розглядалось поняття соціального інвестування в різноманітних сферах.

На рис. 1 наведено динаміку публікаційної активності щодо дослідження соціального інвестування за даними платформи Web of Science за періодами від 1964 до 2023 рр. (всього – 1841 публікація стоном на 01.12.2003 р.)

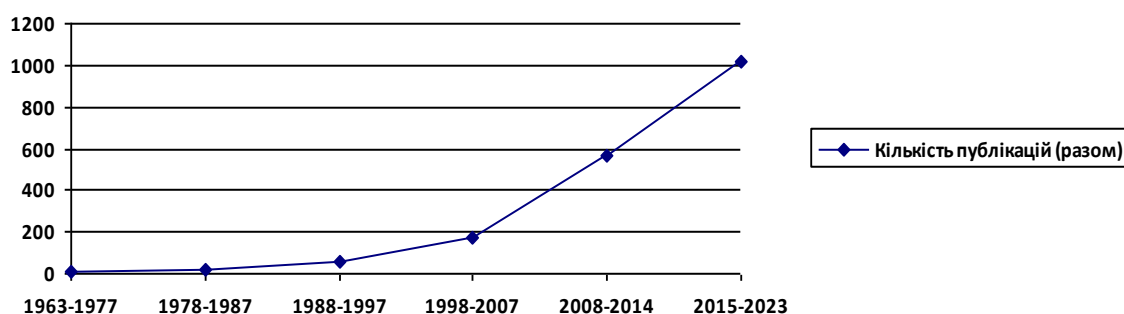

Рис. 1. Динаміка публікаційної активності щодо дослідження соціального інвестування за даними платформи Web of Science за періодами від 1963 р. до 2023 р.

Як видно з рис. 1, з 1963 р. до початку XXI ст. кількість публікацій з досліджуваної тематики поступово збільшувалась, і з початку 2000-х рр. публікаційна активність набула значно більших оборотів. Зокрема, якщо в 2000 р. на платформі Web of Science було розміщено 13 публікацій за досліджуваною тематикою, то у 2022 р. – 133 публікації. Це повністю відповідає тенденції щодо зростання обсягів соціальних інвестицій, наведеним в табл. 1.

За допомогою інструменту VOSviewer було проведено візуалізацію напрямів досліджень, представлених на платформі Web of Science та пов'язаних з соціальним інвестуванням (рис. 2).

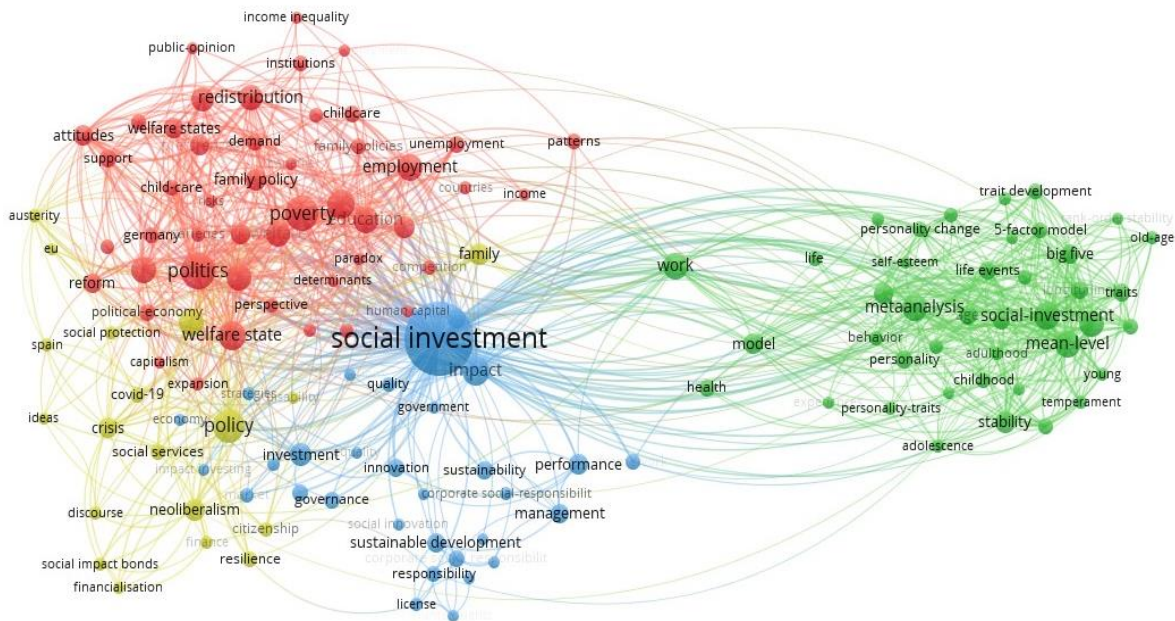

Рис. 2. Карта візуалізації напрямів досліджень, представлених на платформі Web of Science та пов'язаних з соціальним інвестуванням

Карта, представлена на рис. 2 показує, що сфера соціальних інвестицій дуже взаємопов'язана, над спорідненими темами працюють багато різних дослідників і вчених. Деякі з ключових кластерів на карті включають:

- нерівність і перерозподіл доходів: цей кластер включає дослідників, які цікавляться взаємозв'язком між соціальними інвестиціями та нерівністю доходів, а також роллю соціальних інвестицій у перерозподілі багатства;
- держави добробуту та сімейна політика: цей кластер включає дослідників, які цікавляться роллю соціальних інвестицій у підтримці держав добробуту та сімейної політики;
- зайнятість і ринки праці: цей кластер включає дослідників, які цікавляться взаємозв'язком між соціальними інвестиціями та зайнятістю та ринками праці, наприклад, впливом соціальних інвестицій на рівень безробіття та участь у робочій силі;
- освіта та розвиток дитини: цей кластер включає дослідників, які цікавляться роллю соціальних інвестицій в освіту та розвиток дитини, наприклад, вплив програм ранньої освіти дітей на освітні результати та соціально-емоційний розвиток;
- здоров'я та благополуччя: цей кластер включає дослідників, які цікавляться роллю соціальних інвестицій у здоров'я та благополуччя, як-от вплив програм охорони здоров'я на тривалість життя та результати здоров'я.

На карті також показано низку нових напрямів дослідження соціальних інвестицій, таких як роль соціальних інвестицій у сприянні соціальній мобільності, скороченні бідності та зміцненні соціальної згуртованості.

Основні сфери дослідження, в яких розглядалися питання соціального інвестування (десятка лідерів) представлена на рис. 3.

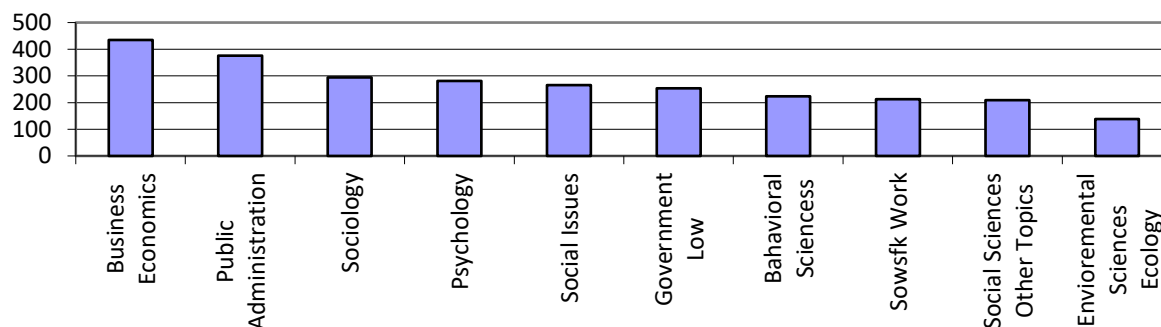

Рис. 3. Основні сфери дослідження, в яких розглядалися питання соціального інвестування на платформі Web of Science

Таким чином, серед великої кількості сфер, в яких вчені проводили свої дослідження, вивчаючи процеси соціального інвестування, найбільша кількість публікацій була у сфері бізнес-економіки (Business Economics, 435 публікацій), державного управління (Public Administration, 376 публікацій), соціологія (Sociology, 294 публікації), психологія (Psychology, 281 публікація), соціальні проблеми (Social Issues, 265 публікацій), право держави (Government Law, 254 публікацій), поведінкові науки (Behavioral Sciences, 224 публікацій), соціальна робота (Social Work, 213 публікацій), інші теми у соціальних науках (209 Social Sciences Other Topics, публікацій), екологія в галузі екологічних наук (Environmental Sciences Ecology, 138 публікацій) тощо. Якщо узагальнити вищезазначене, то умовно найбільшу публікаційну активність можна розділити на 2 групи: 1) публікації у сфері бізнесу, управління та адміністрування; 2) публікації у сфері соціальних та поведінкових наук. Це свідчить про те, що дослідження в галузі управління, обліку та оподаткування є актуальними та на часі.

Досліджуючи праці з тематики соціального інвестування, що опубліковані за напрямом економіки та бізнесу, було виявлено, що в статтях використовується ряд схожих понять, які дослідники часто ототожнюють. Це дало підстави для здійснення порівняльного аналізу даних понять за двома аспектами: фокус відповідного виду інвестицій та мета їх здійснення. Результати цього дослідження наведені в табл. 2.

Таблиця 2.

Аналіз понять, які часто ототожнюють з поняттям «соціальне інвестування»*

Назва поняття українською (англійською) мовами	Фокус даного виду інвестицій	Мета даного виду інвестицій
Соціальне інвестування (social investment)	Це ширший термін, який вказує на інвестування з метою покращення соціальних або спільних цілей. Включає різні форми інвестицій, в тому числі венчурний капітал, гранти, позики тощо	Покращення соціальних аспектів або розвиток спільної громади. Це може включати інвестиції в громади, освіту, охорону здоров'я тощо
(Соціально) відповідальне інвестування» (socially) responsible investing; SRI	Цей підхід ставить позитивні соціальні та екологічні цілі, а також враховує етичні аспекти у процесі інвестування	Вибір інвестицій, які відповідають певним моральним чи етичним стандартам, та уникнення інвестування в підприємства, які суперечать таким стандартам
Інвестиції впливу, інвестиції соціального впливу (impact investment/investing)	Інвестиції, спрямовані на досягнення конкретних соціальних або екологічних покращень, покроково вимірювані та оцінювані	Генерування позитивного соціального, екологічного та фінансового впливу одночасно
Стойкі, розвиваючі, підтримуючі інвестиції (sustainable investing/investment)	Це інвестування з урахуванням довгострокової стійкості, яке враховує економічний, соціальний і екологічний вплив інвестицій	Забезпечення стійкого розвитку і збереження ресурсів для майбутніх поколінь
Відповідальні інвестиції (responsible investing/investment)	Це підхід, який враховує етичні, соціальні і екологічні аспекти в процесі інвестування, але може бути менш жорстким в обмеженнях, ніж SRI	Інвестування у підприємства, які прагнуть бути відповідальними і ураховують соціальні та етичні питання
Свідомі інвестиції (socially conscious investing/investment)	Ця категорія включає в себе інвестиції, спрямовані на досягнення певних соціальних або екологічних цілей, які важливі для інвестора	Інвестування в підприємства або проекти, які відповідають переконанням інвестора
Зелені інвестиції (green investing/investment)	Це форма інвестування, спрямована на зменшення впливу на довкілля та підтримку екологічно чистих ініціатив	Фінансування проектів і підприємств, які сприяють збереженню природи та зменшенню забруднення
Чисті інвестиції (clean investing/investment)	Це підхід, спрямований на інвестиції в сфері енергоефективності та низької викидів вуглецю	Зменшення впливу на зміну клімату та покращення стану довкілля
Етичні інвестиції (ethical investing/investment)	Це підхід, який базується на моральних або етичних переконаннях інвестора та включає в себе обмеження інвестицій у певні сектори чи підприємства	Заборона інвестицій в сектори, які суперечать етичним переконанням інвестора

*Розробка автора

Виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що всі ці поняття дійсно пов'язані, проте вказують на різні аспекти інвестування, з фокусом на різних цілях та підходах. Спільним для них всіх є те, що: 1) всі види соціальних інвестицій спрямовані на досягнення позитивного соціального та/або екологічного впливу; 2) інвесторами можуть бути як приватні особи, так і бізнес-структури; 3) інвестиції можуть здійснюватися в різні активи, в тому числі в акції, облігації, нерухомість, венчурний капітал тощо. Проте ці терміни вказують на різні підходи до інвестування з урахуванням соціальних, екологічних та етичних факторів. Вибір конкретного підходу залежить від цілей та цінностей інвестора.

Таким чином, виділено й відмінності між цими поняттями. Зокрема, соціальне інвестування є найширшим поняттям, яке включає в себе всі інші види соціальних інвестицій.

Якщо говорити про відповідність певним стандартам, то соціально відповідальне інвестування (SRI) передбачає вибір інвестицій, які відповідають певним моральним чи етичним стандартам. При цьому слід відзначити, що на сьогодні ESG-фонди (фонди, які вкладають кошти в компанії, що відповідають стандартам у сфері охорони навколишнього середовища, соціальної політики та корпоративного управління) не завжди працюють на досягнення сирних цілей, які сприяють розвитку суспільства. Наприклад, за інформацією від Bloomberg [5], до закінчення третього кварталу 2023 року понад 1,2 тисячі ESG-фондів володіли акціями на понад 5 трлн доларів, що належать до сектору Aerospace & Defense (аерокосмічна промисловість та оборона). Згідно з даними ЗМІ, після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у березні 2022 р. кількість таких компаній зростає на 25%. О. Стаффорд, голова парламентської групи Великобританії з питань ESG, зауважив, що наслідки війни «посилили аргументи ESG на користь інвестицій, пов'язаних з обороною». Однак керівник відділу ESG в Simmons & Simmons Софі Сіривардена зазначила, що зараз дуже складно визначити, чи спрямовані інвестиції на «оборону» чи на «агресію». Вона також підкреслила важливість забезпечення використання цих інвестицій у оборонній сфері, а не на підтримку наступальних дій. Директор з інвестиційної стратегії в SDG Impact Japan С. Беслік вважає, що будь-які інвестиції ESG-фондів у виробництво зброї є недопустимими. Він стверджує, що під егідою ESG або сталого розвитку інвестування в такі компанії є неприпустимим, оскільки вони виробляють зброю, яка призводить до загибелі людей. За даними Bloomberg, фонди, які розширюють свою присутність у оборонному секторі, наразі залучають значний обсяг коштів. Наприклад, фонд Goldman Sachs Group Inc., що інвестує у європейські оборонні підприємства, з кінця лютого 2022 року збільшився майже на 90 % [5].

Щодо інших видів інвестицій слід відзначити, що:

- інвестиції впливу (impact investment) спрямовані на досягнення конкретних соціальних або екологічних покращень, які можна виміряти та оцінити;
- стійкі інвестиції (sustainable investing) враховують економічний, соціальний і екологічний вплив інвестицій з метою забезпечення стійкого розвитку;

- відповідальні інвестиції (responsible investing) можуть бути менш жорсткими в обмеженнях, ніж SRI;
- свідомі інвестиції (socially conscious investing) спрямовані на досягнення певних соціальних або екологічних цілей, які важливі для інвестора;
- зелені інвестиції (green investing) та чисті інвестиції (clean investing) спрямовані на конкретні сфери, такі як захист довкілля та боротьба зі зміною клімату;
- етичні інвестиції (ethical investing) передбачають відмову від інвестицій у певні сектори, які суперечать етичним переконанням інвестора. За даними Global Impact Investing Network (GIIN) [2], найбільшими секторами соціальних інвестицій є здоров'я, освіта, охорона навколишнього середовища та соціальне підприємництво (у 2023 році на ці сектори припадало відповідно 30%, 25%, 20% та 15% загального обсягу соціальних інвестицій у світі).

Таким чином, соціальні інвестиції є різноманітним спектром підходів до інвестування, які мають спільну мету – досягнення позитивного соціального та/або екологічного впливу. Кожен з видів соціальних інвестицій має свої особливості, які відображають різні підходи до досягнення цієї мети.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ринок соціальний інвестицій в XXI ст. розвивається досить активно, проте ще не досить для того, щоб задовільнити постійно зростаючі потреби людства. Як показало дослідження, публікаційна активність щодо дослідження питань соціального інвестування зростає пропорційно до зростання ринку відповідних інвестицій. Перші одиничні публікації на досліджуваній платформі почали з'являтися ще в 60-х рр. XX ст., і на сьогодні їх кількість за рік перевищує 130 наукових статей в різних сферах. Найбільше досліджень проведено у сфері бізнесу, управління та адміністрування та у сфері соціальних та поведінкових наук. При чому виявлено ряд понять, схожих до поняття «соціальні інвестиції», які дещо різняться за фокусом здійснення інвестицій та за їх безпосередньою метою. Проте дослідження соціального інвестування в галузі бізнесу є надзвичайно актуальними й надалі, оскільки вони можуть допомогти у вирішенні таких завдань, як розробка нових моделей соціальних інвестицій (дослідження можуть допомогти знайти нові підходи до соціальних інвестицій, які будуть більш ефективними та привабливими для інвесторів); покращення оцінки впливу соціальних інвестицій (дослідження можуть допомогти розробити більш ефективні методи оцінки впливу соціальних інвестицій, що дозволить інвесторам краще оцінювати їхню ефективність); розвиток нормативно-правової бази для соціальних інвестицій (дослідження можуть допомогти виявити прогалини в нормативно-правовій базі, які перешкоджають розвитку соціальних інвестицій). Дані питання стануть перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Fernandes E. da S. Impact Investing: Determinants of External Financing of Social Enterprises in Brazil / Eduardo da Silva Fernandes, Inês Hexsel Grochau, Carla Schwengber Ten Caten // *Sustainability*. – 2023. – №15(15). – 11935. – URL: <https://doi.org/10.3390/su151511935>
2. Global Impact Investing Network (GIIN). – URL: <https://thegiin.org/>
3. Hemerijck A. Social investment as a conceptual framework for analysing well-being returns and reforms in 21st century welfare states / Anton Hemerijck, Stefano Ronchi, Ilze Plavgo // *Socio-Economic Review*. – 2023. – Volume 21, Issue 1, January. – P. 479–500. – URL: <https://doi.org/10.1093/ser/mwac035>
4. Islam S.M. Impact investment deal flow and Sustainable Development Goals: “Mind the gap?” / Syrus M. Islam, Asheq Rahman // *Accounting and Finance*. – 2023. - 05 February. – URL: <https://doi.org/10.1111/acfi.13068>
5. Schwartzkopff F. Asset Managers Quietly Add ‘ESG’ to Portfolios of Defense Stocks / Frances Schwartzkopff, Natasha White, and Natalia Drozdiak // *Bloomberg*. – 2023. – 24.11. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-24/as-putin-wages-war-asset-managers-add-esg-to-portfolios-of-defense-stocks>
6. Slepecký J. Net investment position and the stock market: The case of traditional and ESG indices / J. Slepecký, A. Vorontsova, A. Plastun, I. Makarenko, I. Zhyhlei // *Investment Management and Financial Innovations*. – 2022. – Volume 19, Issue 2. – p. 51-66. – URL: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.05](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.05)
7. Witte J.G. The microfoundations of the social investment function / James G. Witte // *Journal Of Political Economy*. – 1963. – Volume 71, Issue 5, – P. 441-456. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/258793>

References

1. Fernandes, E.daS., Grochau, I.H., Ten Caten C.S. (2023) «Impact Investing: Determinants of External Financing of Social Enterprises in Brazil» *Sustainability*, №15(15), 11935; URL: <https://doi.org/10.3390/su151511935>
2. Global Impact Investing Network (GIIN), URL: <https://thegiin.org/>
3. Hemerijck, A., Ronchi, I., Plavgo, I. (2023) «Social investment as a conceptual framework for analysing well-being returns and reforms in 21st century welfare states» *Socio-Economic Review*. Volume 21, Issue 1, January, pp. 479-500. URL: <https://doi.org/10.1093/ser/mwac035>
4. Islam, S.M., Rahman, A. (2023) «Impact investment deal flow and Sustainable Development Goals: “Mind the gap?”» *Accounting and Finance*. 05 February. URL: <https://doi.org/10.1111/acfi.13068>
5. Schwartzkopff, F., White, N., Drozdiak, N. (2023) «Asset Managers Quietly Add ‘ESG’ to Portfolios of Defense Stocks». *Bloomberg*. 24.11. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-24/as-putin-wages-war-asset-managers-add-esg-to-portfolios-of-defense-stocks>
6. Slepecký, J., Vorontsova, A., Plastun, A., Makarenko, I., Zhyhlei, I. (2022) «Net investment position and the stock market: The case of traditional and ESG indices» *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, Issue 2. pp. 51-66. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.05](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.05)
7. Witte, J.G. (1963) «The microfoundations of the social investment function» *Journal Of Political Economy*. Volume 71, Issue 5, pp. 441-456. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/258793>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-264-276

УДК 336.7

Ірина ЗАЇЧКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6080-2959>

Scopus Author ID: 58633200600

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Наразі в Україні існує досить велика кількість чинників впливу на економічні процеси в державі, котрі регулярно перебувають в динамічній трансформації та інколи створюють загрози стабільності її фінансової системи. В свою чергу економічне зростання в значній мірі обумовлюється результатами ефективного впровадження грошово-кредитної політики, яка реалізується через вплив на рівень грошової маси, обсяг кредитування, відсоткові ставки, валютний курс та інші фінансові параметри з метою досягнення макроекономічних цілей, таких як стабільність цін, збалансованість бюджету, зростання економіки та забезпечення фінансової стабільності. Метою дослідження є визначення особливостей та ключових напрямків грошово-кредитної політики в Україні у сучасних умовах. В роботі здійснено огляд основних аспектів функціонування грошово-фінансової системи країни та розглянуто вплив різноманітних чинників і факторів на економічні процеси в державі. В процесі дослідження згруповано та проаналізовано особливості типів грошово-кредитної політики. Аналіз основних макроекономічних показників допомагають у прийнятті обґрунтованих рішень виступаючи передумовою успішного розгляду можливостей у здійсненні їх порівняння з тенденціями на світовому ринку. При дослідженні світового досвіду і визначення напрямків впровадження грошово-кредитної політики в європейських державах розглянуто можливості їх застосування в нашій державі у воєнний та післявоєнний період. У статті аргументовано, що постійні зміни, і неочікувані внутрішні чи зовнішні чинники можуть мати вплив на реалізацію грошово-кредитної політики, зміну її методів та інструментів у відповідності з сучасними економічними викликами. Автор підкреслює, що актуальні тенденції в галузі грошово-кредитної політики, зокрема у контексті макроекономічної стабільності та економічного зростання вимагають перегляду та спрямування на визначення стратегічних кроків та рекомендацій для удосконалення грошово-кредитної політики в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, монетарна політика, інфляція, таргетування, облікова ставка, грошова маса, обов'язкові резерви, міжнародні резерви, золотовалютні резерви, фінансова система, Національний банк України.

JEL Classification: E 42, E 52, H 56

Absztrakt. Jelenleg Ukrajnában az állam gazdasági folyamatait számos olyan tényező befolyásolja, amelyek dinamikus átalakuláson mennek keresztül, és esetenként veszélyt jelentenek az állam pénzügyi rendszerének stabilitására. A gazdasági növekedést ezzel szemben nagymértékben meghatározzák a monetáris politika hatékony végrehajtásának eredményei, amely a pénzkínálat szintjére, a hitelezési volumenre, a kamatlábokra, az árfolyamokra és egyéb pénzügyi paraméterekre gyakorolt hatáson keresztül valósul meg olyan makrogazdasági célok elérése érdekében, mint az árstabilitás, a költségvetési egyensúly, a gazdasági növekedés és a pénzügyi stabilitás. A kutatás célja az ukrajnai

monetáris politika sajátosságainak és főbb irányainak meghatározása a modern körülmények között. A tanulmány áttekinti az ország monetáris és pénzügyi rendszere működésének főbb szempontjait, valamint megvizsgálja a különböző tényezők hatását az állam gazdasági folyamataira. A kutatás során a monetáris politika típusainak jellemzőit csoportosították és elemezték. A főbb makrogazdasági mutatók elemzése segíti a megalapozott döntések meghozatalát, melynek feltétele a lehetőségek sikeres mérlegelése a világpiacon trendekkel való összehasonlításuk megvalósításában. A világtapasztalatok tanulmányozása és az európai országok monetáris politikájának végrehajtási irányainak meghatározása során figyelembe vették annak hazánkban való alkalmazásának lehetőségeit a háborús és a háború utáni időszakban. A cikk mellett érvel, hogy a folyamatos változások és a váratlan belső vagy külső tényezők befolyásolhatják a monetáris politika végrehajtását, megváltoztatva annak módszereit és eszközeit a modern gazdasági kihívásoknak megfelelően. A szerző hangsúlyozza, hogy a monetáris politika területén a jelenlegi trendek, különösen a makrogazdasági stabilitás és a gazdasági növekedés összefüggésében, áttekintést igényelnek, és az ukrajnai monetáris politika fejlesztésére irányuló stratégiai lépések és ajánlások meghatározására összpontosítanak a jelenlegi szakaszban.

Kulcsszavak: pénz- és hitelpolitika, monetáris politika, infláció, célzás, diszkontráta, pénzkinálat, kötelező tartalékok, nemzetközi tartalékok, arany- és valutatartalékok, pénzügyi rendszer, Ukrán Nemzeti Bank.

Abstract. Ukraine has a large number of factors influencing economic processes in the country, which are regularly undergoing dynamic transformation and sometimes pose threats to the stability of its financial system. Otherwise, economic growth is largely determined by the results of the effective implementation of monetary policy, which is implemented through the impact on the level of money supply, lending, interest rates, exchange rates and other financial parameters in order to achieve macroeconomic goals, such as price stability, budget balance, economic growth and financial stability. The purpose of the paper is to identify the features and key directions of monetary policy in Ukraine in the current environment. The research provides an overview of the main aspects of the functioning of the country's monetary and financial system and examines the impact of various factors and drivers on economic processes in the country. Within the study, the features of the types of monetary policy are grouped and analyzed. Analyses of the main macroeconomic indicators help in making informed decisions and serve as a prerequisite for successful consideration of opportunities in comparing them with trends in the global market. When studying the world experience and determining the directions of implementation of monetary policy in European countries, the author considers the possibilities of their application in our country during the war and post-war period. The material argues that constant changes and unexpected internal or external factors may have an impact on the implementation of monetary policy, changing its methods and instruments in line with current economic challenges. The author emphasizes that current trends in the field of monetary policy, in particular in the context of macroeconomic stability and economic growth, require a review and focus on identifying strategic steps and recommendations for improving monetary policy in Ukraine at the present time.

Key words: monetary policy, monetary policy, inflation, targeting, discount rate, money supply, required reserves, international reserves, gold and currency reserves, financial system, National Bank of Ukraine.

Постановка проблеми. Наразі в Україні існує досить велика кількість чинників впливу на економічні процеси в державі, котрі регулярно перебувають в динамічній трансформації та інколи створюють загрози стабільності її фінансової системи. В свою чергу економічне зростання в значній мірі обумовлюється результатами ефективного впровадження грошово-кредитної політики, одними із основних завдань якої є не тільки забезпечення стабільності національної валюти,

контроль цін, досягнення оптимального рівня зайнятості та регулювання рівня інфляції, але й здатність ефективно протистояти зовнішнім викликам та загрозам. В умовах воєнного стану, зростання економічних показників та збільшення надходжень до державного бюджету відчутно ускладнюються внаслідок руйнування енергетичних та транспортних мереж, зменшення обсягів виробництва товарів та послуг, припинення функціонування підприємств та їх перенесення, анексії територій, скорочення площі для сільськогосподарських робіт, блокування портів та інших подібних обставин. Як результат, виникає об'єктивна потреба в опрацюванні нових характеристик та засад здійснення грошово-кредитної політики в умовах воєнного стану, що підкреслює важливість даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивченню змісту, ознак і особливостей здійснення грошово-кредитної політики, а також її означення в економічних процесах активно досліджувались українськими та міжнародними вченими, серед яких. Адамик Б., Гальчинський А., Геєць В., Гриценко А., Долан Е., Журавка Ф., Кубай О., Михасюк М., Міщенко В., Мороз А., Савлук М., Стельмах В., Фрідман М., Фролов С. та інші. Вищезгадані дослідники внесли суттєвий вклад у розвиток сутності та концепцій грошово-кредитної політики, основних напрямків її вдосконалення. Важливо відзначити, що необхідність подальшого розвитку досліджень щодо оптимізації грошово-кредитної політики наразі в Україні є актуальною, що обумовлено виникненням таких факторів, як інфляція, нестабільність політичної та соціально-економічної ситуації, девальвація національної валюти, коливання валютного курсу, збільшення недовіри до банківської системи та інші аспекти.

Мета статті. Мета статті полягає в розкритті сутності грошово-кредитної політики, основних шляхів її удосконалення в умовах воєнного стану та визначенні сучасних тенденцій, пов'язаних з грошово-кредитною політикою в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних економіках грошово-кредитна політика є одним із найважливіших важелів, за допомогою яких країни намагаються досягти різних цілей. Грошово-кредитна політика України - це комплекс заходів та стратегічних рішень, які приймаються Національним банком України і державними органами з метою регулювання грошового обігу, кредитування та фінансової системи в країні та полягає у впливі на рівень грошової маси, обсяг кредитування, відсоткові ставки, валютний курс та інші фінансові параметри з метою досягнення макроекономічних цілей [1], таких як стабільність цін, збалансованість бюджету, зростання економіки та забезпечення фінансової стабільності.

В науковій літературі наявні тлумачення та сформовані думки науковців з приводу трактування сутності грошово-кредитної політики. Нерідко грошово-кредитну політику ототожнюють з монетарною через її головне завдання-управління кількістю грошей в обігу. Гальчинський А., висловлює твердження, що грошово-кредитна політика представляє собою систему взаємопов'язаних і скоординованих заходів, спрямованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей. Ці

заходи стосуються регулювання грошового обігу та здійснюються державою за допомогою центрального банку [7, с. 257]. Ряд авторів, досліджуючи грошово-кредитну політику, розглядають її як сукупність заходів, спрямованих на регулювання та зміну кількісних показників грошової маси, яка обертається в економіці протягом конкретного періоду [2, с. 9]. Базилевич В., вбачає в грошово-кредитній політиці комплекс методів та інструментів, які використовуються державою для управління обсягом грошей з метою забезпечення балансу між їхньою пропозицією та попитом на них [5, с. 375]. У Законі України «Про Національний банк України» означено «грошово-кредитну політику як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики» [15]. Тому, доречно зауважити, що визначення сутності грошово-кредитної політики у наукових дослідженнях характеризуються різнобічністю підходів.

Грошово-кредитна політика може поділятися на види (рис. 1) в залежності від її спрямованості та основних цілей, котрі можуть комбінуватися та адаптуватися залежно від конкретних умов економіки та мети, яку необхідно досягти.

Рис. 1. Характеристика видів грошово-кредитної політики

Джерело: систематизовано авторкою.

До основних складових грошово-кредитної політики відносять швидкість грошового обігу, грошову масу, відсоткові ставки та курс валют. Головними інструментами її реалізації є визначення обов'язкових резервів для банків, управління відсотковою політикою, впровадження програми рефінансування для банків, формування оптимальної структури золотовалютних резервів, проведення операцій, котрі пов'язані з купівлею-продажем цінних паперів на відкритому ринку, а також регулювання потоків капіталу та інші відповідні заходи.

З початком повномасштабної війни на території України Національний банк України активно почав використання ефективних інструментів забезпечення

стабільності фінансової системи країни. При досить високій невизначеності та в надмірних умовах діяльності економіки та фінансової системи, НБУ вимушено ввів адміністративні обмеження, наприклад на валютному ринку. Одним з першочергових заходів НБУ після введення воєнного стану, руйнації економіки, зростання фінансових ризиків і неспроможності ринкових монетарних інструментів відігравати необхідну роль у функціонуванні грошово-кредитного та валютного ринків, стало встановлення фіксованого курсу гривні. Його було введено замість режиму плаваючого валютного курсу, при якому курс визначався в залежності від обсягів попиту та пропозиції на ринку. Оскільки, банківський сектор України працював в нестабільному та складному середовищі [4, с. 218], саме зафіксований Національним банком валютний курс забезпечив уникнення невизначеності серед населення і бізнесу, дозволив контролювати девальваційні та інфляційні очікування, утримував рівень цін та убезпечив від надмірного розкручування інфляції, додаткової дестабілізації макроекономічної ситуації.

Також, серед ключових методів впливу Національного банку на інфляційний рівень в Україні можна виділити і зміну облікової ставки, головним призначенням якої є визначення умов проведення Національним банком операцій з надання в кредит грошових ресурсів комерційним банкам. Облікову ставку можна розглядати як один з монетарних інструментів, що визначає умови, за якими комерційні банки встановлюють для банків, а також інших суб'єктів грошово-кредитного ринку певні межі орієнтиру з приводу вартості залучених і розміщених грошових коштів на певний період, тим самим впливаючи на рівень інфляції [17, с. 73], який є одночасно й індикатором фінансової безпеки (рекомендоване значення перебуває у межах 10–15%) [3, с. 18]. До червня 2022 року НБУ здійснювалися заходи з утримання облікової ставки на рівні 10 % [14]. Але ріст інфляції, породжував процеси, в яких реальна ставка зумовлювала негативні тенденції при зростанні невизначеності, що інспірувало відтік депозитів, давило на обмінний курс і в цілому породжувало ризиковість дестабілізації у фінансовій сфері. Тому, 2 червня 2022 року НБУ різко збільшив облікову ставку до рівня 25 %, переслідуючи ціль припинення відпливу депозитних коштів з банківської системи та зменшення попиту на іноземну валюту. Звісно, подорожчання кредитів для суб'єктів господарювання, призвело до підвищення вартості обслуговування боргу. НБУ змушений був приймати рішення в знаходженні компромісу між стримуванням інфляційних процесів для підтримання виробництва товарів та послуг та зменшення навантаження на бюджет. І як показали чергові події прийняте стратегічне рішення центральним банком з приводу підвищення облікової ставки було правильним, оскільки воно призупинило відплив депозитів, а після одноразової девальвації курс стабілізувався і зупинився на новому рівні. 3 27 жовтня 2023 року Правління Національного банку України прийняло рішення встановити облікову ставку на рівні 16 %, синхронізуючи її зі ставкою за депозитними сертифікатами (ДС) овернайт [10], чим забезпечило проведення модернізації свого операційного дизайну монетарної політики за системою «нижньої межі» (рис. 2).

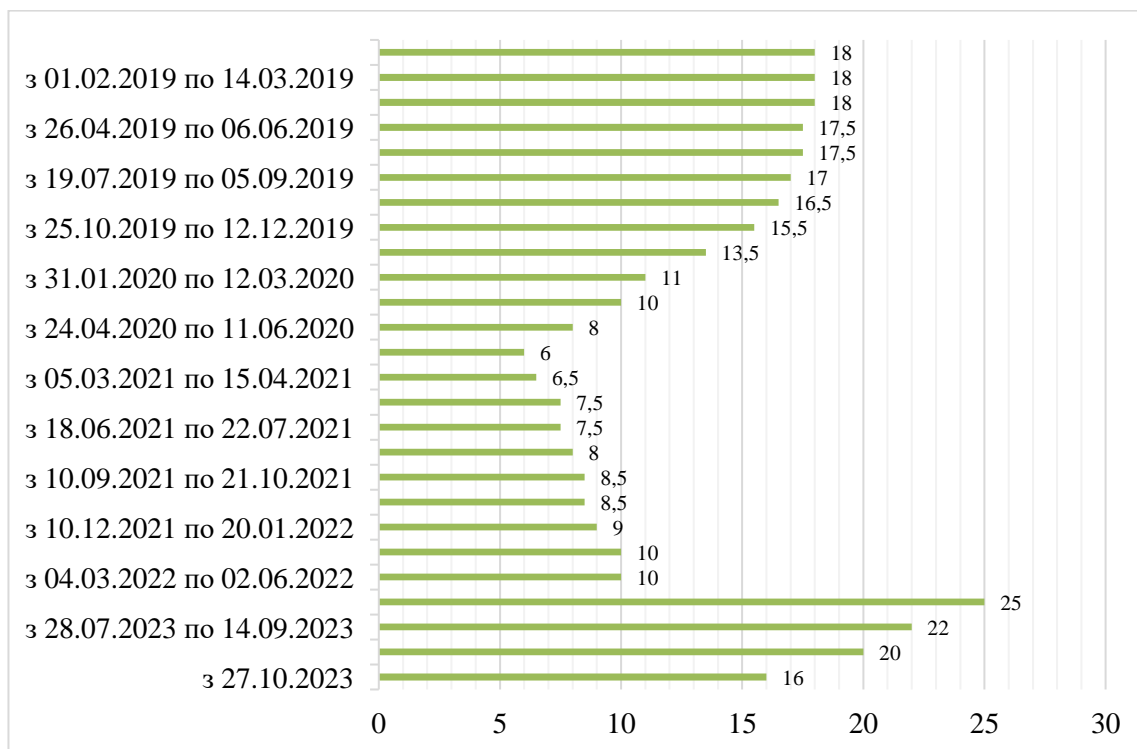

Рис. 2. Динаміка облікової ставки НБУ протягом 01.02.2019-27.10.2023 рр., %
 Джерело: побудовано авторкою за даними [11].

Національний банк України виступаючи головним «фінансовим партнером» українського бюджету, реалізує це партнерство перш за все через емісію грошей. Але слід зауважити, що необґрунтований друк грошей є неможливим, оскільки він може призвести до значного зростання інфляційних процесів, перевищуючи темпи економічного зростання. Національний банк може здійснювати емісію грошей при викупленні цінних паперів уряду - облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Законом України Про ринки капіталу та організовані товарні ринки [16] визначено, що облігаціями внутрішніх державних позик України є цінні папери, котрі розміщуються виключно на внутрішніх ринках капіталу і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Фактично держава позичає кошти у населення на певний період, після закінчення якого повертає їх з виплатою відсотків. ОВДП вважаються найнадійнішими та найменш ризиковими цінними паперами в Україні, оскільки є державними облігаціями, що існують лише в електронній формі. Випуск ОВДП здійснює Міністерство фінансів України у відповідності до його функціональних обов'язків, визначених Бюджетним кодексом України. Ті операції, котрі пов'язані з обслуговуванням державного боргу та розміщенням ОВДП, їх погашенням, а також виплатою доходів за ними здійснює Національний банк України. Крім того, НБУ проводить депозитарну діяльність відносно подібних цінних паперів. Своєрідність організації такої депозитарної діяльності окреслюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) і схвалюються НБУ.

Доцільно відмітити, що в період дії воєнного стану в Україні набули широкого поширення інвестиції у військові ОВДП, як «інвестиційний інструмент підтримки державного бюджету, доступний для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів» [6], вони набули статусу інструменту допомоги економіки України у воєнний час, а не інструменту збільшення інвестиційного прибутку. Станом на 11 листопада 2023 року в обігу на ринку було ОВДП на суму 1,52 трлн. грн (рис. 3).

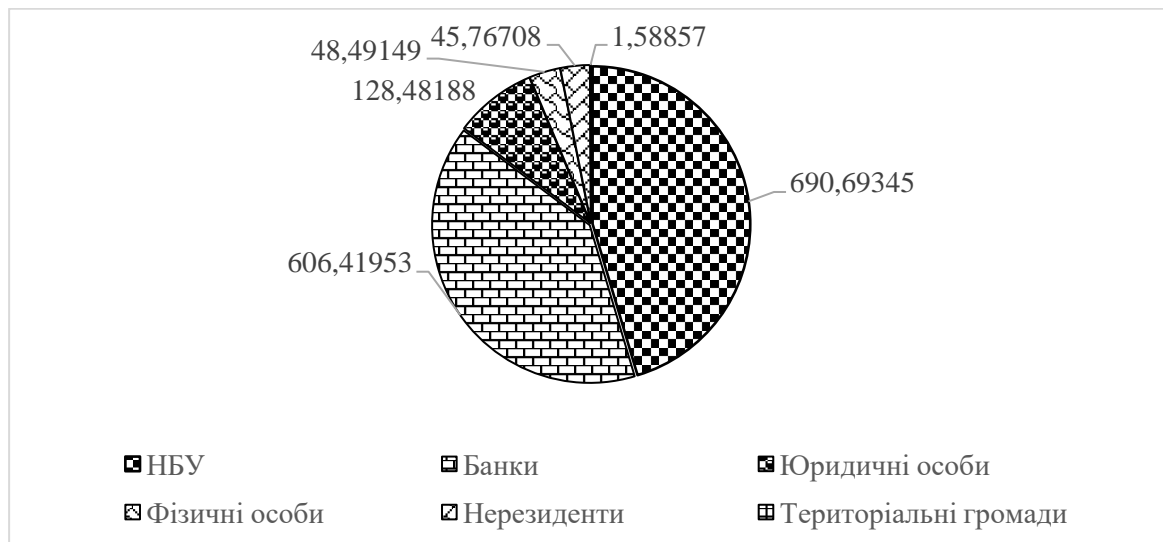

Рис. 3. ОВДП, що перебувають в обігу за номінально-амортизаційною оцінкою станом на 11.11.2023, млрд. грн.

Джерело: побудовано авторкою за даними [12].

Аналізуючи тенденцію останніх років, приходимо до висновку про наявність сталих тенденцій у щорічному зростанні обсягу випуску державних облігацій. Наприклад, у 2022 році обсяг випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) зріс на 31% порівняно з попереднім роком. Важливо відзначити, що 40% внутрішніх державних облігацій утримуються в портфелях банківської системи, і це не створює додаткових ризиків у порушенні її стабільності. Неабиякий вплив на подібні тенденції визначають зміни у грошово-кредитній сфері, такі як коливання курсу національної валюти, рівень інфляції та зміни у процентних ставках на фінансовому ринку.

Враховуючи той факт, що однією з складових грошово-кредитної політики є кредитна стратегія, слід відмітити, що саме банківська система володіє високим рівнем ліквідності, що гарантує її стабільність, навіть в умовах воєнного конфлікту. Ця ситуація визначена політикою рефінансування Національного банку України, оскільки приміром, лише на 25 лютого 2022 року НБУ витратив практично 52 млрд грн на рефінансування банків, при цьому максимальне значення цього показника перевищувало 161 млрд грн. Експерти МВФ висловили позитивну оцінку заходам, які Національний банк України впроваджує для забезпечення безперебійного функціонування фінансової системи під час воєнного стану. Однак, для підвищення ефективності грошово-кредитної

політики, НБУ повинен удосконалити свої заходи щодо регулювання інфляційних процесів у країні. Також необхідно продовжувати збільшувати запаси золота та іноземної валюти для забезпечення стійкості курсу національної валюти та можливості здійснення міжнародних операцій.

Не всі країни, що пережили збройні конфлікти, вдалось зберегти контроль над економічними процесами та швидко відновити економіку після війни. Помилки часто повторюються, і успіх значною мірою залежить від унікальних умов. Проте деякі країни слід розглядати як корисні приклади для наслідування. Досвід тих, що пережили війну, значно визначався унікальним поєднанням внутрішніх та зовнішніх умов. Війни різнилися за тривалістю, масштабом і наслідками, що значно впливало на їхній вплив на економіку (рис. 4).

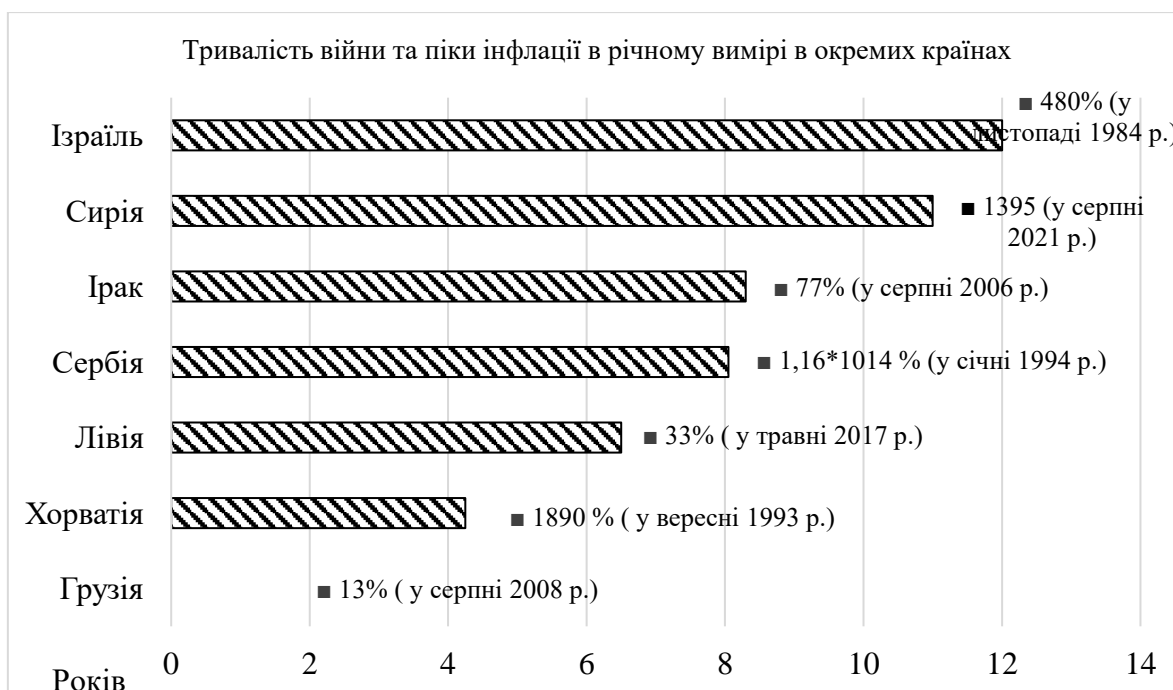

Рис. 4. Тривалість військових дій та пікові значення інфляції у річному вимірі

Джерело: побудовано авторкою за даними [18].

Приміром, Ірано-Іракська війна 1980-х, котра тривала майже вісім років та вартувала економіці Іраку 452,6 млрд. дол. (77 % ВВП країни в той період). За п'ятиденну війну в Грузії у 2008 році країна залишилася без 23 % ВВП (близько 2 млрд євро). Під час Другої світової війни Японією втрачено чверть її національного багатства та третину виробничих потужностей. Ізраїль служить яскравим прикладом успішної стабілізації економіки країни та підтримки банківського сектору в період воєнних конфліктів. У 1985 році введено програму, яка передбачала реалізацію ряду заходів, включаючи стабілізацію валютного курсу через обмеження емісії грошей для покриття бюджетного дефіциту та встановлення цінових обмежень на товари та послуги. Зазначені заходи сприяли відновленню економіки та відродженню довіри населення до влади та банків.

Особливу увагу слід приділити тому, що уряд включив у програму окремі заходи для підтримки банківського сектору, надаючи комерційним банкам додаткові джерела фінансування за рахунок грантів та міжнародних позик.

Іншим вдалим прикладом подолання негативних наслідків конфліктів, випуску грошей та широкомасштабного рефінансування можна вважати позитивний досвід Хорватії. Спад економіки на третину та вражаюча інфляція в країні, яка у вересні 1993 року досягла позначки 1890% річних, спонукали уряд до впровадження стабілізаційної програми у жовтні 1993 року. У рамках цієї програми було встановлено валютний курс як елемент цінової стабільності. Також були проведені реформи та лібералізація валютного ринку, посилено монетарну політику та обмежено кредитування уряду з боку центробанку (не більше 5% доходів бюджету, за винятком перехідних позик протягом фінансового року). Особлива увага була приділена фіскальній консолідації та структурним реформам. Цілісні та виважені заходи, вжиті урядом та центробанком, призвели до значного зниження інфляції та стабілізації очікувань щодо інфляції та валютного курсу. Починаючи від початку впровадження стабілізаційної програми в жовтні 1993 року, коли рівень інфляції становив 1839% річних, до жовтня 1994 року за рік вдалося знизити його до 4% річних. Одержана макроекономічна стабільність лягла в основу економічного розвитку країни, і середнє щорічне зростання реального ВВП в період з 1994 по 1997 роки складало 6,3% [18].

Національний банк України приділяє велику увагу вивченню міжнародного досвіду у галузі монетарної політики, з метою взяття на озброєння чужих помилок і одночасного використання найкращих практик у власній монетарній стратегії [9]. Ще з початку війни, НБУ впроваджував попередньо розроблений антикризовий план для зменшення панічних настроїв та стабілізації фінансової системи країни, фіксуючи обмінний курс гривні до долара та вводячи ряд адміністративних обмежень. Сьогодні курсова стабільність гривні є невід'ємним елементом очікувань в умовах невизначеності і ключовим інструментом досягнення пріоритетних цілей Національного банку.

15 квітня 2022 року рішенням Ради Національного банку України схвалено «Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану». Згідно з цілями документу, в умовах широкомасштабного озброєного нападу росії на Україну, а також запровадження воєнного стану в результаті цієї агресії, надтермінової ваги набуває забезпечення вірної, стабільної та надійної роботи банківської і фінансової системи країни, при максимальному забезпеченні потреб оборони України, безперервної діяльності системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури. Тому, Національний банк України:

- 1) буде фінансувати лише невідкладні видатки уряду, здійснюючи покупку цінних паперів;
- 2) продовжить зберігати свою самостійність в інституційному, фінансовому та операційному плані;
- 3) сприятиме економічному тиску на країну-агресора, підтримуючи припинення будь-якої співпраці міжнародних фінансових установ з нею;

4) в майбутньому буде продовжувати допомагати українським біженцям за кордоном, надаючи їм можливість конвертувати гривні на валюту країни, де вони знаходяться;

5) продовжуватиме втримувати непохитну позицію стосовно використання гривні як єдиного прийняттого засобу платежу;

6) поступове скасування раніше встановлених обмежень на валютні операції з покращенням ситуації у платіжному балансі України [13].

Оскільки основні засади будуть діяти не постійно, а в період дії правового ладу воєнного стану і при необхідності певний час після його закінчення і впорядкування діяльності економіки та фінансової системи, розробка майбутньої стратегії грошово-кредитної політики України має ґрунтуватися на об'єктивній оцінці стану економіки, її реальних тенденціях, інституційному забезпеченні монетарної політики, а також рівні розвитку фондового ринку і банківської системи, наявності та розвиненості її інструментів, взаємозв'язків між макроекономічними та монетарними параметрами та інших аспектах. Основним завданням монетарної політики є досягнення та забезпечення стабільності цін. Під ціновою стабільністю мається на увазі невелике зростання цін, а не їхня стійка незміна. При низькій та стабільній інфляції доходи та накопичення громадян залишаються невразливими перед девальвацією, і підприємці можуть здійснювати довгострокові інвестиції в українську економіку, що сприяє створенню робочих місць.

Враховуючи результати попередніх досліджень [8] доцільно виділити інструменти грошово-кредитної політики НБУ в умовах воєнного стану (рис. 5).

Рис. 5. Сучасні інструменти грошово-кредитної політики НБУ
Джерело: розроблено авторкою.

Національний банк, використовуючи інфляційне таргетування та плаваючий обмінний курс гривні, прагне забезпечити цінову стабільність в економіці. Інфляційне таргетування означає визначення конкретного рівня інфляції, який

вважається прийнятним для НБУ, і вживання відповідних заходів для його досягнення. Плаваючий обмінний курс гривні дозволяє валютному курсу адаптуватися до змін на міжнародних валютних ринках, що сприяє збереженню конкурентоспроможності експортних та імпорتنих операцій. Облікова ставка, як основний інструмент монетарної політики, використовується для регулювання грошової маси в обігу та впливу на рівень інфляції. Зміни в обліковій ставці можуть стимулювати або гальмувати економічну активність, впливаючи на рівень кредитування та споживчих витрат. Таким чином, ці інструменти спільно спрямовані на досягнення цільових показників інфляції та забезпечення стабільності фінансово-економічного середовища в країні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Грошово-кредитна політика в Україні в умовах воєнного стану визначається комплексом особливостей та стратегічних напрямків, спрямованих на забезпечення стабільності фінансової системи. Основними напрямками реалізації цієї політики є ключові інструменти монетарного регулювання: інфляційне таргетування, плаваючий обмінний курс гривні та облікова ставка. Інфляційне таргетування дозволяє Національному банку визначити конкретний рівень інфляції, сприяючи досягненню цільових показників стабільності цін. Плаваючий обмінний курс гривні надає економіці гнучкість у міжнародній торгівлі та забезпечує конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Облікова ставка виступає ключовим інструментом для регулювання грошового обігу та впливу на інфляційні процеси. Крім того, основні напрямки грошово-кредитної політики в Україні спрямовані на забезпечення цінової стабільності, захист доходів громадян, підтримку підприємництва та створення сприятливого інвестиційного клімату. Враховуючи виклики сучасного економічного середовища, вважаємо, що вкрай важливим є безперервний моніторинг та адаптація цілей грошово-кредитної політики до непередбачуваних ризиків та дестабілізаційних проявів для забезпечення ефективності та стійкості фінансової системи країни в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Bondaruk T., Momotiuk L., Zaichko I. Budgetary policy of Ukraine in time of challenges and its impact on financial security. *STATISTICS IN TRANSITION new series and STATISTICS OF UKRAINE. Joint Special Issue: A New Role for Statistics*. 2022. Vol. 23, №5. Pp. 185-208. URL: https://sit.stat.gov.pl/SiT/OnlineFirst/05_Taisia%20Bondaruk%20%20sit%2023%205p.pdf
2. Campbell C., Rosemary G. Campbell, Dolan E. Money, banking and monetary policy. Harcourt School, 1988. 19 p.
3. Zaichko I. V. Methodical provision of financial security assessment of the state. *Економічні горизонти*. 2020. № 1(12). С. 15-26. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(12\).2020.205284](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(12).2020.205284)
4. Zaichko I., Bohrinovtseva L., Verheliuk Yu, Purdenko O. Current challenges and prospects of management of loan portfolio quality in wartime: the case of Ukraine. *Академічний огляд*. 2023. №2 (59). С. 218-234. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/16.pdf>
5. Базилевич В. Макроекономіка : підручник. Київ: Знання, 2008. 743 с.
6. Військові ОВДП. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ovdp>
7. Гальчинський А. Теорія грошей. Київ : Вид-во «Основи», 1997. 416 с.

8. Заїчко І. В. Грошово-кредитна політика як метод ефективного управління джерелами фінансування підприємств. *Глобалізаційні виклики економіки, обліку, фінансів та права: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава: ЦФЕНД, 2023. С. 52-54. URL: <http://www.economics.in.ua/2023/09/14.html>*
9. Заїчко І. В. Оцінка зарубіжного досвіду реалізації бюджетної політики у сфері міжбюджетних відносин. *Статистика України*. 2018. Вип. №1 (80). С. 40-46.
10. НБУ встановив облікову ставку на рівні 16% та водночас залишив незмінними процентні ставки за своїми операціями з банками. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <http://surl.li/mnygz>
11. Облікова ставка НБУ 2023. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/>
12. ОВДП, які знаходяться в обігу за номінально-амортизаційною вартістю. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/t-bills>
13. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <http://surl.li/cthls>
14. Петрик О. Оцінка монетарної політики НБУ у 2022 році. *Вокс Україна*. 2023. URL: <https://voxukraine.org/otsinka-monetarnoyi-polityky-nbu-u-2022-rotsi>
15. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
16. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
17. Стащук О., Плоскіна А. Інструменти грошово-кредитної політики України в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. Вип. 1. С. 71-82. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1587>
18. Чи існує ідеальний рецепт антикризової політики в умовах війни? URL: <http://surl.li/nhuuh>

References

1. Bondaruk, T., Momotiuk, L., Zaichko, I. (2022). Budgetary policy of Ukraine in time of challenges and its impact on financial security. *STATISTICS IN TRANSITION new series and STATISTICS OF UKRAINE. Joint Special Issue: A New Role for Statistics. Vol. 23, 5, 185-208*. URL: https://sit.stat.gov.pl/SiT/OnlineFirst/05_Taisia%20Bondaruk%20%20sit%2023%205p.pdf
2. Campbell, C., Rosemary G. Campbell, Dolan, E. (1988). Money, banking and monetary policy. Harcourt School.
3. Zaichko, I. V. (2020). Methodical provision of financial security assessment of the state. *Ekonomichni horyzonty – Economic horizons, 1(12), 15-26*. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(12\).2020.205284](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(12).2020.205284)
4. Zaichko, I., Bohrinovtseva, L., Verheliuk, Yu, Purdenko, O. (2023). Current challenges and prospects of management of loan portfolio quality in wartime: the case of Ukraine. *Akademichnyi ohliad – Academic review, 2 (59), 218-234*. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/16.pdf>
5. Bazylevych, V. (2008). Makroekonomika. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Viiskovi OVDP. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ovdp> [in Ukrainian].
7. Halchynskiy, A. (1997). Teoriia hroshei. Kyiv : Vyd-vo «Osnovy» [in Ukrainian].
8. Zaichko, I. V. (2023). Hroshovo-kredytna polityka yak metod efektyvnoho upravlinnia dzherelamy finansuvannia pidprijemstv. *Hlobalizatsiini vyklyky ekonomiky, obliku, finansiv ta prava: Abstracts of Papers International Scientific and Practical Conference. Poltava: TsFEND, 52-54*. URL: <http://www.economics.in.ua/2023/09/14.html> [in Ukrainian].
9. Zaichko, I. V. (2018). Otsinka zarubizhnogo dosvidu realizatsii biudzhethnoi polityky u sferi mizhbiudzhethnykh vidnosyn. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, Issue 1 (80), 40-46* [in Ukrainian].
10. NBU vstanovyy oblikovu stavku na rivni 16% ta vodnochasy zalyshyv nezminnymy protsentni stavky za svoimy operatsiiamy z bankamy. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <http://surl.li/mnygz> [in Ukrainian].
11. Oblikova stavka NBU 2023. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/> [in Ukrainian].
12. OVDP, yaki znakhodiatsia v obihu za nominalno-amortyzatsiinoiu vartistiu. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/t-bills> [in Ukrainian].
13. Osnovni zasady hroshovo-kredytnei polityky na period voiennoho stanu. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <http://surl.li/cthls> [in Ukrainian].
14. Petryk, O. (2023). Otsinka monetarnoi polityky NBU u 2022 rotsi. Voks Ukraina – Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/otsinka-monetarnoyi-polityky-nbu-u-2022-rotsi> [in Ukrainian].
15. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
16. Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
17. Stashchuk, O., Ploskina, A. (2023). Instrumenty hroshovo-kredytnei polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Svit finansiv – The world of finance, issue 1, 71-82* <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1587> [in Ukrainian].
18. Chy isnuie idealnyi retsept antykryzovoi polityky v umovakh viiny? URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chi-isnuje-idealnij-retsept-antikrizovoji-politiki-v-umovakh-vijni.html>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-277-292

UDK 347.44

Kateryna ORIEKHOVA

PhD (in Economics), Associate Professor,
Associate Professor of Department of Banking and Financial Technology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv city, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0214-2750

Olena GOLOVKO

PhD (in Economics), Associate Professor,
Associate Professor of Department of Banking and Financial Technology,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv city, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6502-4562

CHOOSING AN ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM TO ENSURE THE FINANCIAL SECURITY OF GAS DISTRIBUTION COMPANIES

***Анотація.** Зміни на ринку природного газу, пов'язані з імплементацією вимог Третього енергетичного пакету Європейського Союзу, впливають на фінансову безпеку газорозподільних підприємств. Метою статті є розроблення науково-методичного підходу до вибору організаційно-економічного механізму забезпечення фінансової безпеки газорозподільних підприємств, який враховує поєднання їх статусу, як суб'єктів природної монополії та підприємств, та обґрунтування практичних рекомендацій його впровадження. Використано сукупність методів наукового пізнання, а саме: фундаментальні положення теорії фінансів, теорії ймовірності та математичної статистики, та метод адаптивного прогнозування. Інформаційну базу становить річна фінансова звітність газорозподільних підприємств; наукові праці українських та зарубіжних вчених щодо забезпечення фінансової безпеки. Вибір оптимального виду організаційно-економічного механізму забезпечення фінансової безпеки газорозподільних підприємств запропоновано здійснювати з урахуванням поетапного виведення із стану фінансової кризи. За умови ефективного використання виду механізму підприємство переходить до реалізації запобіжного механізму, у разі неефективного – потрібно переглянути заходи або перейти до процедури ліквідації; у разі ефективного застосування запобіжного механізму – перехід до стабілізаційного механізму або до радикального. Запропоновано науково-методичний підхід до вибору організаційно-економічного механізму забезпечення фінансової безпеки газорозподільних підприємств України, який, на відміну від існуючих, спрямований на послідовне та цілеспрямоване здійснення комплексу заходів запобіжної, стабілізаційної та радикальної дії, що дає змогу здійснювати профілактику фінансової небезпеки, своєчасне оцінювання, прогнозування її рівня, а також розробляти, реалізовувати відповідну програму та контролювати її виконання. Впровадження запропонованого науково-методичного підходу у практичну діяльність газорозподільних підприємств передбачає на першій стадії підготовку змістовного інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення, що полягає у здійсненні комплексного аналізу фінансової безпеки, яка залежить від впровадження системних змін, серед яких головними є перехід до нової моделі тарифоутворення та залучення нетарифних інвестицій для розвитку мереж.*

Ключові слова: газорозподільні підприємства, фінансова безпека, рух капіталу, загрози, організаційно-економічний механізм, адаптивне прогнозування.

JEL Classification: M 21, M 29, M 41, M 49

Absztrakt. Az Európai Unió Harmadik Energiacsomagja követelményeinek teljesítésével kapcsolatos változások a földgázpiacon a gázelosztó társaságok pénzügyi biztonságát érintik. A cikk célja, hogy tudományos és módszertani megközelítést dolgozzon ki a gázelosztó vállalkozások pénzügyi biztonságát szavatoló szervezeti és gazdasági mechanizmus kiválasztásához, amely figyelembe veszi a természetes monopolisztikus és vállalkozói státusz kombinációját, valamint a végrehajtására vonatkozó gyakorlati ajánlások indoklását. A kutatás során a tudományos ismeretek módszereit alkalmaztuk, nevezetesen: a pénzügyelmélet alapvető rendelkezéseit, a valószínűség-elméletet és a matematikai statisztikát, valamint az adaptív előrejelzés módszerét. Az információ alapja a gázelosztó vállalkozások éves pénzügyi kimutatásaiból, ukrán és külföldi tudósok pénzügyi biztonságának biztosításáról szóló tudományos munkáiból került ki. Javasoljuk az optimális szervezeti és gazdasági mechanizmus kiválasztását a gázelosztó vállalkozások pénzügyi biztonságának biztosítására, figyelembe véve a pénzügyi válságból való fokozatos kilépést. A mechanizmus típusának eredményes alkalmazásának feltétele mellett a vállalkozás átlép a megelőző mechanizmus megvalósításába, annak eredménytelensége esetén az intézkedések felülvizsgálata vagy a felszámolási eljárás megindítása szükséges; a biztonsági mechanizmus hatékony alkalmazása esetén – pedig szükséges áttérni a stabilizációs vagy radikális mechanizmusra. A cikk tudományos és módszertani megközelítést javasol az ukrán gázelosztó vállalkozások pénzügyi biztonságát szavatoló szervezeti és gazdasági mechanizmus kiválasztásához, amely a meglévőkkel ellentétben megelőző, stabilizáló és radikális intézkedések következetes és célirányos végrehajtását célozza, amely lehetővé teszi a pénzügyi veszély mértékének figyelmeztetését, időben történő felmérését és előrejelzését, valamint a megfelelő program kidolgozását, végrehajtását és nyomon követését. A javasolt tudományos és módszertani megközelítés megvalósítása a gázelosztó vállalkozások gyakorlati tevékenységében első lépésben érdemi információs, elemző és módszertani támogatás előkészítését feltételezi, amely a pénzügyi biztonság átfogó elemzésének megvalósításában áll a rendszerszintű változások végrehajtása kapcsán, amelyek közül a legfontosabbak az új tarifaképzési modellre való átállás és a nem tarifális beruházások hálózatfejlesztési vonzása.

Kulcsszavak: gázelosztó vállalkozások, pénzügyi biztonság, tőkemozgás, veszélyek, szervezeti és gazdasági mechanizmus, adaptív előrejelzés.

Abstract. Changes in the natural gas market related to the implementation of the requirements of the European Union's Third Energy Package affect the financial security of gas distribution companies. Changes in the natural gas market related to the implementation of the requirements of the European Union's Third Energy Package affect the financial security of gas distribution companies. The purpose of the article is to develop a scientific and methodological approach to the selection of an organizational and economic mechanism for ensuring the financial security of gas distribution enterprises, which takes into account the combination of their status as natural monopoly entities and enterprises, and to substantiate practical recommendations for its implementation. A set of methods of scientific cognition was used, namely: the fundamental provisions of the theory of finance, probability theory and mathematical statistics, and the method of adaptive forecasting. The choice of the optimal type of organizational and economic mechanism for ensuring the financial security of gas distribution enterprises is proposed to be carried out taking into account the phased withdrawal from the financial crisis. If the type of mechanism is used effectively, the enterprise proceeds to implement a preventive mechanism; if it is ineffective, it is necessary to review the measures or proceed to the liquidation procedure; if the preventive mechanism is used effectively, the enterprise proceeds to the stabilization mechanism or a radical one. The scientific and methodological approach to the choice of an organizational and economic mechanism for ensuring the financial security of gas distribution enterprises in Ukraine has been proposed. It is aimed at consistent and targeted implementation of a set of preventive, stabilization and radical measures that enables prevention of financial risk, timely

assessment and forecasting of its level, as well as development, implementation and monitoring of the relevant program. The implementation of the proposed scientific and methodological approach in the practical activities of gas distribution enterprises involves the preparation of substantive information, analytical and methodological support, which consists in a comprehensive analysis of financial security.

Keywords: gas distribution companies, financial security, capital flow, threats, organizational and economic mechanism, adaptive forecasting.

Problem formulation. The fundamental changes in the natural gas market associated with the implementation of the requirements of the EU's Third Energy Package affect the activities of each market participant, including those of gas distribution companies.

The current conditions of functioning of gas distribution companies, namely, the presence of regulatory restrictions in determining tariff levels, which narrows the range of tools available to the management of enterprises to ensure the efficiency of functioning, the high social significance of these entities, trends in the implementation of energy efficiency programs and unsatisfactory financial condition, necessitate the diagnosis of problems of activity, identification of the most significant factors influencing its results, formation of forecasts for the development of gas distribution companies.

Analysis of recent research and publications. Approaches to assessing the financial security of enterprises, the issues of methodology for forming a mechanism for ensuring their efficiency were considered in the scientific works of Ukrainian authors such as: G. M. Azarenkova [1], O. I. Baranovsky [2], N.N. Poyda-Nosyk [3], T. G. Vasylytsiv [4], O. I. Vivchar [5], V. V. Lukyanova & Y. V. Shutyak [6], S. I. Melnyk [7], O. V. Nusinova [8], A. S. Poltorak [9], O. V. Susidenko [10], A. V. Cherep [11], O. V. Cherevko [12], T. V. Momot [13].

G. M. Azarenkova [1] believes that the financial mechanism of an enterprise is a system of financial leverage, which is expressed in the organization, planning and stimulation of the use of financial resources. The structure of the financial mechanism includes five interdependent elements: financial methods, financial levers, legal, regulatory and information support. A financial method is defined as a way of influencing financial relations on the economic process. Financial methods include planning, forecasting, investing, lending, material incentives, leasing, insurance, and rent.

O. I. Baranovsky [2] argues that the financial mechanism of an enterprise is a set of basic elements of influence on the process of development and implementation of management decisions in the field of financial activity. The structure of the financial mechanism includes the following elements: a system of regulation of financial activities, a system of external support for financial activities, a system of financial levers, methods and instruments.

T. G. Vasylytsiv [4] emphasizes that the financial mechanism of an enterprise is a set of forms and methods of creating and using financial resources to provide various government agencies, economic agents and the population. Its components are financial

planning and forecasting, financial indicators, standards, limits and reserves, incentives and sanctions, as well as the financial management system.

O. I. Vivchar [5] emphasizes that the financial mechanism of an enterprise is an interdependent system of planning financial resources, managing them, accounting and controlling the accumulation, distribution and use of resources, as well as the responsibility of participants in financial relations for compliance with the conditions of economic activity. The functional structure of the financial mechanism consists of the following subsystems: financial planning, financial accounting, organization of finance, control and regulation, and responsibility.

V. V. Lukyanova & Y. V. Shutyak [6] emphasize that the financial mechanism of an enterprise is a set of forms and methods of formation and use of financial resources to ensure financial activity.

S. I. Melnyk [7] understands the financial mechanism of an enterprise as a set of methods for realizing economic interests through financial influence on the socio-economic development of an enterprise. The components of the financial mechanism are financial support, financial regulation, and a system of financial indicators and financial instruments that allow assessing this impact.

A. S. Poltorak [9] argues that the financial mechanism of an enterprise includes two subsystems: The enterprise's finances are managed by means of a financial mechanism, which includes two subsystems: the managing and the managed. The managing subsystem (subject of management) includes the financial service of the enterprise and its subdivisions. The managed subsystem (management object) consists of financial relations, sources of financial resources, financial resources and cash flow. The financial mechanism of an enterprise is a system for managing its financial relations through financial instruments using financial methods.

The following scholars have made a scientific contribution to the study of the functioning of natural monopolies in the oil and gas industry: V. B. Kropyvnytska & D. Magas [14], Y.A. Slyusarenko [15], I. Chukaieva [16]. The following scientists have studied the issues of assessing the efficiency of gas distribution enterprises and developing recommendations for the formation of their development strategy: R. V. Mann et al. [17], V. A. Topylo [17], Z. M. Matsuk [18].

Formulation the purpose of the article (formulation the task). The purpose of the article is to develop a scientific and methodological approach to the choice of an organizational and economic mechanism for ensuring the financial security of gas distribution enterprises, which takes into account the combination of their status as natural monopoly entities and enterprises, and to substantiate practical recommendations for its implementation.

A set of methods of scientific cognition was used to ensure the conceptual unity of the study. The methodological basis is the resource and functional approaches to the study of economic processes and phenomena, as well as the fundamental provisions of the theory of finance and probability theory and mathematical statistics.

To develop a scientific and methodological approach to the selection of an organizational and economic mechanism for ensuring the financial security of gas

distribution enterprises, which takes into account the combination of their status as natural monopoly entities and enterprises, the method of adaptive forecasting is used.

The information base of the study is the annual financial statements of gas distribution companies of Ukraine; scientific works of Ukrainian and foreign scientists on ensuring financial security on the issues of this study.

Presentation the main research material with full justification of the scientific results obtained. Taking into account the depth of the crisis at the enterprise, it is necessary to choose a defining strategy aimed at achieving the main goal - normal functioning. The choice of the optimal type of crisis management mechanism at the researched enterprises is proposed to be carried out taking into account the mechanism of phased withdrawal of the enterprise from the crisis (Figure 1).

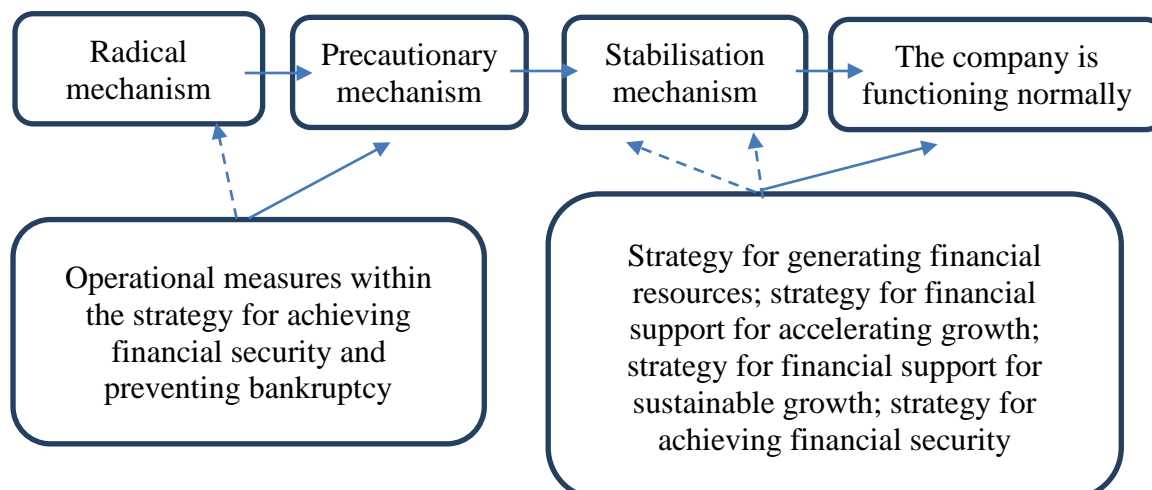

Figure 1. Flowchart of the phased recovery of gas distribution companies from the crisis

Source: own research

If they are used effectively, the company proceeds to implement the preventive mechanism; if they are ineffective, it is necessary to review the measures or proceed to the liquidation procedure [14].

Similarly to the previous stage, in case of effective application, the transition to a stabilization mechanism or a radical one. There are three models used in financial analysis to identify the anti-crisis potential of gas distribution companies (Table 1).

In the process of financial diagnostics of the crisis state of enterprises, it is very important to study the dynamics of key performance indicators over a certain period, most often the last 5-8 years. This is so important because it allows you to identify the time when the company began to deteriorate its performance. Hence, it is relatively easier to find the causes of the crisis, since the approximate time period is known.

The harmonic weights method is an adaptive forecasting method based on the principle of different information values of individual levels of the dynamics series for calculating the forecasted indicator. Unlike the exponential smoothing method of Bitil

Shosh, Romeo Mano, and Armel Anamali, the harmonic weights method uses a moving trend rather than a moving average.

Before applying the harmonic weights method, it is necessary to check the initial series of dynamics for the absence of sharp jumps and the sufficiency of the information base for forecasting.

Table 1

Basic models of financial analysis to identify anti-crisis potential at gas distribution companies

Model name	Structural elements	Advantages of use
Descriptive (descriptive) models	It is based on financial statements: vertical and horizontal analysis of financial statements, building a system of balance sheets, and a system of analytical ratios.	They are the most commonly used in financial analysis.
Normative models	It is based on the necessary calculated indicators against which the actual results obtained are compared, i.e. there is a system of standards that defines the desired and satisfactory state of the enterprise as the goal of activity, and the analysis of the results obtained allows to determine the degree to which the enterprise has achieved this state	They are used mainly for internal financial analysis.
Predictive models (forecasts)	Situational analysis models, dynamic analysis models, critical models	They allow you to investigate the impact of various factors on the final results, the possibility of obtaining break-even financial statements.

Source: compiled according to scientific approaches [20; 21; 22]

The first step in implementing the harmonic weights method is to form phases. A phase consists of k (usually 3 or 5) levels of the initial dynamics series. The first phase is formed by the levels y_1, y_2, \dots, y_k , the second phase y_2, y_3, \dots, y_{k+1} , and the last phase is formed by $y_{n-k+1}, y_{n-k+2}, y_n$. Obviously, the number of phases formed will be equal to $k = n - k + 1$. For each phase, we use the least squares method to find linear regression equations (fluid trend equations):

$$y_i(t) = b_{0i} + b_{1i}t \quad (i = \overline{1, K}; t = \overline{1, 1 + K - 1}). \quad (1)$$

Based on the found trends, the average values of the current trend are calculated at the points $i = \overline{1; n}$. To perform the next steps, it is necessary to test the assumption that deviations from the fluid trend are random and represent a stationary process. For this purpose, an autocorrelation error function is used. If the above assumption is met, the next step in implementing the harmonic weights method is to calculate the average increments. First, the increments are calculated using the following formula:

$$w_{t+1} = \bar{y} * (t + 1) - \overline{y(t)}. \quad (2)$$

Then we find the average growth using the formula:

$$\bar{w} = \sum_{t=1}^{n-1} C_{t+1} * w_{t+1}. \quad (3)$$

Values C_{t+1} – harmonic coefficients, which are calculated on the basis of harmonic weights. To determine the harmonic weights, use the ratio:

$$m_{t+1} = \sum_{i=1}^t \frac{1}{n-i}. \quad (4)$$

$$m_{t+1} = m_i + \frac{1}{n-t} \quad (t = \overline{1, n-1}). \quad (5)$$

The earliest information is given weight $m_2 = \frac{1}{n-1}$. The harmonic coefficients are determined by the formula:

$$C_{t+1} = \frac{m_{t+1}}{n-1}. \quad (6)$$

The point forecast is calculated as the sum of the last value of the trend series and the average growth:

$$y_{t+1}^{forecast} = \bar{y}(t) + \bar{w}. \quad (7)$$

The confidence interval of the predicted value is found using the Chebyshev inequality for a random variable w_{t+1} :

$$P|w_{t+1} - E(w)| > a\sigma_w < \frac{1}{a^2}, \quad (8)$$

where a is a given positive integer;

σ_w is the standard deviation of a random variable estimated to be:

$$\sigma_w = \sqrt{\sum_{t=1}^{n-1} C_{t+1} (w_{t+1} - \bar{w})}. \quad (9)$$

The confidence limits for the forecast value of the indicator will be as follows:

$$y_{n+\tau}^{forecast} - A(\tau)\sigma_w \leq y \leq y_{n+\tau}^{forecast} + A(\tau)\sigma_w, \quad (10)$$

where τ is the forecasting horizon.

The value of $A(\tau)$ is calculated using the formula:

$$A(\tau) = a \sum_{t=1}^{\tau+1} C_{n-t+1}. \quad (11)$$

The application of the mathematical apparatus and the proposed algorithm for phased withdrawal of an enterprise from the crisis state makes it possible to calculate

the forecast values of the integral indicator of efficiency of the crisis management mechanism, which will demonstrate the state of enterprises in the absence of active anti-crisis actions and inert functioning [23; 24; 25].

The results of the calculations are presented in Tables 2-5.

Table 2

Calculation of Forecast Values of the Integral Indicator of Efficiency of the Crisis Management Mechanism at PJSC “Vinnytsiagas”

Year	Integral indicator (y)	Phases of the current trend	a_0	a_1	\bar{y}_t	\overline{w}_{t+1}	m_{t+1}	C_{t+1}^n
2013	0,499				0,458			
2014	0,445			0	0,504	0,046	0,143	0,020
2015	0,635	2012 2013 2014	-136,19	0,068	0,593	0,089	0,310	0,044
2016	0,604	2013 2014 2015	-158,79	0,079	0,620	0,026	0,510	0,073
2017	0,644	2014 2015 2016	-8,151	0,004	0,663	0,043	0,760	0,109
2018	0,767	2015 2016 2017	-162,84	0,081	0,726	0,063	1,093	0,156
2019	0,645	2016 2017 2018	-0,413	0,001	0,693	-0,033	1,593	0,228
2020	0,689	2017 2018 2019	79,004	-0,04	0,661	-0,032	2,593	0,370
2021	0,660	2018 2019 2020	-14,312	0,007	0,672	0,011	3,593	0,513
2022	0,710	2019 2020 2021	-20,673	0,011	0,697	0,025	4,593	0,656
2023	0,705	Forecast	0,71					
2024	0,728	Forecast	0,73					
2025	0,752	Forecast	0,75					

Source: compiled from the financial statements of gas distribution companies [26; 27; 28]

The results of Table 2 indicate a negative trend in the development of crisis phenomena at PJSC “Vinnytsiagas” and confirm the need for a radical mechanism of crisis management.

Table 3
Calculation of the Forecast Values of the Integral Indicator of the Efficiency of the Crisis Management Mechanism at PJSC “Chernihivgaz”

Year	Integral indicator (y)	Phases of the current trend	a_0	a_1	\bar{y}_t	\bar{w}_{t+1}	m_{t+1}	C_{t+1}^n
2013	0,293				0,304			
2014	0,356				0,328	0,024	0,143	0,02
2015	0,353	2012 2013 2014	-59,842	0,030	0,386	0,058	0,310	0,04
2016	0,552	2013 2014 2015	-197,10	0,098	0,540	0,154	0,510	0,07
2017	0,630	2014 2015 2016	-277,08	0,138	0,589	0,049	0,760	0,10
2018	0,484	2015 2016 2017	69,297	-0,034	0,553	-0,036	1,093	0,15
2019	0,753	2016 2017 2018	-123,88	0,062	0,688	0,135	1,593	0,22
2020	0,837	2017 2018 2019	-354,58	0,177	0,868	0,180	2,593	0,37
2021	0,850	2018 2019 2020	-96,317	0,048	0,862	-0,006	3,593	0,51
2022	0,880	2019 2020 2021	-42,194	0,021	0,877	0,015	4,593	0,65
2023	0,879	Forecast	0,879					
2024	0,881	Forecast	0,881					
2025	0,883	Forecast	0,883					

Source: compiled from the financial statements of gas distribution companies [26; 27; 28]

The results of Table 3 indicate a negative trend in the development of crisis phenomena at PJSC “Chernihivgaz” and confirm the need for a radical mechanism of crisis management.

The results of Table 4 indicate a negative trend in the development of crisis phenomena at PJSC “Kharkivgaz” and confirm the need to apply a stabilization mechanism of crisis management.

With a view to selecting crisis management tools that are adequate to the state of crisis phenomena at enterprises, the article proposes an interpretation of the boundaries of the integral indicator of efficiency of the crisis management mechanism.

Table 4

Calculation of Forecast Values of the Integral Indicator of Efficiency of the Crisis Management Mechanism at PJSC “Kharkivgaz”

Year	Integral indicator (y)	Phases of the current trend	a_0	a_1	\bar{y}_t	$\overline{w_{t+1}}$	m_{t+1}	C_{t+1}^n
2013	0,549				0,567			
2014	0,711				0,709	0,141	0,14	0,02
2015	0,761	2012 2013 2014	-212,74	0,106	0,727	0,018	0,310	0,04
2016	0,615	2013 2014 2015	96,96	-0,048	0,680	-0,046	0,510	0,07
2017	0,811	2014 2015 2016	-49,13	0,025	0,764	0,084	0,760	0,11
2018	0,714	2015 2016 2017	-98,81	0,050	0,695	-0,069	1,093	0,16
2019	0,529	2016 2017 2018	284,63	-0,141	0,611	-0,085	1,593	0,23
2020	0,791	2017 2018 2019	-77,31	0,039	0,717	0,106	2,593	0,37
2021	0,580	2018 2019 2020	-51,17	0,026	0,659	-0,058	3,593	0,51
2022	0,570	2019 2020 2021	223,55	-0,111	0,536	-0,123	4,593	0,66
2023	0,539	Forecast	0,539					
2024	0,541	Forecast	0,541					
2025	0,543	Forecast	0,543					

Source: compiled from the financial statements of gas distribution companies [26; 27; 28]

The use of an integral indicator of the effectiveness of the crisis management mechanism makes it possible to increase objectivity in assessing the probability of bankruptcy of gas distribution companies in Ukraine by taking into account non-financial indicators that directly affect the financial condition of the company [29; 30]. The dynamics confirms the real state of enterprises and correlates with the results of the methods of assessing the probability of bankruptcy, which are most appropriate for Ukrainian enterprises [31; 32].

Conclusions and prospects for further research in this area. If the value of the integral indicator of the effectiveness of the crisis management mechanism of gas distribution enterprises is within the range [0-0.3], it is recommended to use the following preventive tools:

- support for investment in production processes;
- motivation of shareholders;
- justification of the feasibility of investment projects;
- maintaining solvency by controlling customer payments;
- optimization of production costs;
- revision of the financial management system; formation of reserve funds to accumulate financing for the necessary increase in current and non-current assets to ensure high production growth rates;
- controlling the dynamics of short-term liabilities; increasing own funds by issuing shares or attracting investments.

If the value of the integral indicator of the effectiveness of the crisis management mechanism of gas distribution enterprises is in the range of (0.3-0.6], it is recommended to use the following stabilization tools:

- balancing the ways of attracting financial resources to minimize risks and ensure the expansion of sales volumes;
- selection of investment projects by payback period that matches the market growth rate;
- management of accounts receivable and accounts payable;
- limiting the growth of short-term liabilities compared to long-term ones;
- improving the efficiency of current production activities;
- increasing the share of equity in working capital; maintaining solvency by controlling customer payments;
- optimization of production costs;
- revision of the financial management system;
- formation of reserve accumulation funds;
- selection of flexible methods for renewing production assets;
- reduction of payments made from profits;
- optimizing the structure of assets and achieving high intensity of their use;
- diversification of suppliers;
- increasing the intensity of resource use;
- optimization of pricing policy;
- restructuring of the short-term loan portfolio with a part of them being converted to long-term loans.

If the value of the integral indicator of the effectiveness of the crisis management mechanism of gas distribution enterprises is within the range (0.6-1], it is recommended to use the following radical tools:

- saving investment resources by selecting promising business projects and conserving capital-intensive ones;
- insurance of financial risks to cover the equity capital deficit;
- achieving rhythmic cash flows;
- limiting the growth of current liabilities;
- increasing the share of quickly liquid assets;

- saving, reducing and strictly controlling operating expenses;
- maintaining the efficiency of capital use;
- reduction of payments from profits;
- taking measures to collect receivables;
- reducing the volume of financial transactions in the most risky areas of activity;
- covering losses, preventing their accumulation, selling unused assets; prolonging financial liabilities;
- liquidation of the portfolio of short-term financial investments; implementation of anti-crisis rehabilitation and restructuring).

The projected values of the integral indicator indicate the effectiveness of the mechanism at all enterprises, except for PJSC “Chernihivgaz” and PJSC “Lvivgaz”, so recommendations for the latter should be based on prompt anti-crisis actions. The results of the calculations make it possible to conclude that in the absence of adequate anti-crisis measures, the functioning of enterprises will be negatively affected.

For PJSC “Kharkivgaz”, the forecast values are minimal, but the results indicate the presence of crisis phenomena and the inability to overcome their consequences on their own. Thus, based on the forecasted values of the integral indicator of the effectiveness of the crisis management mechanism, it is recommended to apply a radical crisis management mechanism for PJSC “Vinnytsiagaz” and PJSC “Chernihivgaz”; and a stabilization crisis management mechanism for PJSC “Kharkivgaz”.

The results of the study indicate the existence of crisis phenomena at enterprises during the analyzed period and the need to implement a crisis management mechanism, which is confirmed by the forecast values of the indicators.

The development of measures aimed at achieving efficient operation involves, at the first stage, the preparation of substantial information, analytical and methodological support, which consists in a comprehensive analysis of the activities of a gas distribution enterprise by its financial, economic, technical, technological, socio-economic indicators. Based on the results of the analysis, it is determined that at the current stage of development of gas distribution enterprises, the mechanism for ensuring the efficiency of functioning is a system of interrelated goals, objectives and measures to improve the efficiency of each subsystem of enterprise management.

Taking into account energy sector development trends caused by the spread of energy efficiency programs and harmonization of legislation with the requirements of the Third Energy Package, conducting a comprehensive analysis of financial and non-financial performance indicators and their interpretation, monitoring the dynamics of factors affecting the income and expenses of enterprises and their forecasting constitute conceptual approaches to the development of a mechanism for ensuring the efficiency of gas distribution companies. Ensuring the effectiveness of enterprise personnel management, transformation of the gas distribution network infrastructure, and transition to incentive-based tariff setting are the main areas of the mechanism development, the coordinated implementation of which is aimed at achieving the efficiency of gas distribution enterprises. At this stage, the efficiency of gas distribution companies primarily depends on the implementation of systemic changes, including the

transition to a new tariff setting model and the attraction of non-tariff investments for network development.

Список використаних джерел

1. Азаренкова Г. М. Фінансові потоки в системі економічних відносин: монографія. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 328с.
2. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 754 с.
3. Пойда-Носик Н. Н. Фінансова безпека акціонерних товариств: теоретико-методологічний та практичний аспекти системного підходу : монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2020. 306 с.
4. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич [за ред. Т. Г. Васильціва]. Львів : Видавництво, 2012. 386 с.
5. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : колективна монографія. / за заг. ред. д.е.н., доц. О. І. Вівчар. Тернопіль: Економічна думка , 2019. 395 с.
6. Лук'янова В. В., Шутяк Ю. В. Діагностика економічної безпеки підприємства: монографія. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2013. 165 с.
7. Мельник С. І. Управління фінансовою безпекою підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Львів: «Растр-7», 2020. 384 с.
8. Нусінова О. В. Оцінка фінансової безпеки підприємств: монографія. Кривий Ріг : Діоніс, 2011. 189 с.
9. Полторак А. С. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації: теорія, методологія та практика: монографія. Миколаїв : МНАУ, 2019. 463 с.
10. Сусіденко О. В. Фінансова безпека підприємства: теорія, методи, практика : монографія. К. : Центр учбової літератури, 2015. 127 с.
11. Теоретико-методичні та прикладні засади забезпечення фінансово-економічної безпеки: монографія / за ред. д.е.н., проф. А. В. Череп. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. 311 с.
12. Управління економічною безпекою підприємств як складова регулювання фінансової безпеки України: монографія / за ред. О. В. Черевка. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 236 с.
13. Фінансово-економічна безпека: стратегічна аналітика та аудиторський супровід: монографія / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; за заг. ред. Т. В. Момот. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 340 с.
14. Кропивницька В. Б., Магас Д. М. Застосування штучних нейромереж для вирішення проблем нафтогазової промисловості. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2022. № 10. С. 23-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2022_10_6 (дата звернення: 01.06.2023 р.).
15. Слюсаренко Ю. А. Державна політика у нафтогазовій сфері у контексті національної безпеки України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 1. С. 82-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_1_14 (дата звернення: 10.05.2023 р.).
16. Чукаєва І. К. Сертифікати API – напрямок підвищення конкурентоздатності українських підприємств нафтогазового машинобудування. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки. 2021. № 3 (1). С. 93-98. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_3\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_3(1)_14) (дата звернення: 15.04.2023 р.).
17. Манн Р. В., Фінагіна О. В., Баранов Г. О. Аналіз логістичної складової нафтогазової галузі регіону. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2022. Вип. 64. С. 5-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2022_64_3 (дата звернення: 23.05.2023 р.).
18. Гопило В. А. Детермінанти впливу на впровадження бюджетування у вертикально-інтегрованих структурах (на прикладі нафтогазової сфери). Економіка, управління та

- адміністрування. 2022. № 1. С. 103-111. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/254544> (дата звернення: 17.05.2023 р.).
- 19.Мацук З. М. Концепція безпеки та енергоресурсоефективності нафтогазової галузі України. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2021. № 4. С. 46-57. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/7597/1/MATSUK.pdf> (дата звернення: 18.04.2023 р.).
- 20.Aditi N Kamath, Sandeep S. Shenoy, Subrahmanya Kumar N. An overview of investor sentiment: Identifying themes, trends, and future direction through bibliometric analysis. *Investment Management and Financial Innovations* Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 229-242. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.19](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.19) (access mode: 08.01.2023 p.).
- 21.Jarmila Horvathova, Martina Mokrisova, Igor Petruška. Indebtedness and profitability – A threshold model approach. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 13-27. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.02) (access mode: 28.01.2023 p.).
- 22.Yeletskyh, S. The elements of innovative management in a financially sustainable development of industrial enterprises. *Marketing and Management of Innovations*. 2014. # 4. pp. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2014.4-09> (access mode: 22.09.2020 p.).
- 23.Bitila Shosha, Romeo Mano, Armela Anamali. Businesses and COVID-19 impact, liquidity issues and failure perceptions: The case of Albania. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #2. pp. 95-106. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.08](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.08) (access mode: 10.01.2023 p.).
- 24.Omolayo Sunday Kayode, Mabutho Sibanda, Odunayo Magret Olarewaju. Analyzing the determinants of financial management behavior of administrators in Nigerian state-owned enterprises. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 278-290. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.23](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.23) (access mode: 01.02.2023 p.).
- 25.Maksym W. Sitnicki, Alla Stepanova, Vasyl Pryimak, Oksana Zhylynska. Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 20, 2022. Issue #3. pp. 310-324. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25) (access mode: 12.02.2023 p.).
- 26.ПАТ «Вінницягаз»: офіційний веб-ресурс. URL: <https://vn.naftogaz.com/about/> (дата звернення: 01.06.2023 р.).
- 27.ПАТ «Чернігівгаз»: офіційний веб-ресурс. URL: <https://cngaszbud.com.ua/> (дата звернення: 01.06.2023 р.).
- 28.ПАТ «Харківгаз»: офіційний веб-ресурс. URL: <https://khgas.naftogaz.com/> (дата звернення: 01.06.2023 р.).
- 29.Dica Lady Silvera, Achmad Hizazi, M. Syurya Hidayat, Sri Rahayu. Financial constraints and corporate governance as moderating variables for the determinants of tax avoidance. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #1. pp. 274-286. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.21](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.21) (access mode: 01.02.2023 p.).
- 30.Enni Savitri, Tatang Ary Gumanti, Almasdi Syahza, Nik Herda Nik Abdullah. The market value of equity of manufacturing companies during the COVID-19 pandemic. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 18, 2021. Issue #4. pp. 1-11. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.01) (access mode: 14.02.2022 p.).
- 31.Isabel Alzate, Eva Manotas, Antonio Boada, Camilo Burbano. Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 20, 2022. Issue #3. pp. 335-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27) (access mode: 18.01.2023 p.).
- 32.Novice Patrick Bakehe, Roukiya Hassan. Economic growth and conservation effort in the Congo Basin. *Environmental Economics*. Volume 12, 2021. Issue #1. pp. 32-38. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.03](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.03) (access mode: 05.01.2022 p.).

References

1. Azarenkova G. M. Finansovi potoky` v sy`stemi ekonomichny`x vidnosy`n: monografiya. X.: VD «INZhEK», 2006. 328 p. [in Ukrainian].
2. Baranovs`ky`j O. I. Finansovi kry`zy`: peredumovy`, naslidky` i shlyaxy` zapobigannya: monografiya. K.: Ky`yiv. nacz. torg.-ekon. un-t, 2009. 754 p. [in Ukrainian].
3. Poyda-Nosyk N. N. Finansova bezpeka aktsionernykh tovarystv: teoretyko-metodolohichniy ta praktychniy aspekty systemnoho pidkходу : monohrafiia [Financial security of joint-stock companies: theoretical-methodological and practical aspects of the systemic approach]. Chernihiv: ChNTU, 2020. 306 p. [in Ukrainian].
4. Vasy`l`civ T. G. Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpry`yemstv Ukrayiny`: strategiya ta mexanizmy` zabezpechennya: monografiya / T. G. Vasy`l`civ, V. I. Voloshy`n, O. R. Bojkevy`ch [za red. T. G. Vasy`l`civa]. L`viv : Vy`davny`cztvo, 2012. 386 s. [in Ukrainian].
5. Ekonomichna bezpeka ta finansovi rozsliduvannya: koncepty`, pragmaty`ka, instrumentarij zabezpechennya : kolekty`vna monografiya. / za zag. red. d.e.n., docz. O. I. Vivchar. Ternopil`: Ekonomichna dumka , 2019. 395 s. [in Ukrainian].
6. Luk'yanova V. V., Shutyak Yu. V. Diagnosty`ka ekonomichnoyi bezpeky` pidpry`yemstva: monografiya. Xmel`ny`cz`ky`j: Xmel`ny`cz`ky`j nacional`ny`j universy`tet, 2013. 165 s. [in Ukrainian].
7. Mel`ny`k S. I. Upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpry`yemstv: teoriya, metodologiya, prakty`ka: monografiya. L`viv: «Rastr-7», 2020. 384 s. [in Ukrainian].
8. Nusinova O. V. Ocinka finansovoyi bezpeky` pidpry`yemstv: monografiya. Kry`vy`j Rig : Dionis, 2011. 189 s. [in Ukrainian].
9. Poltorak A. S. Finansova bezpeka derzhavy` v umovax globalizaciyi: teoriya, metodologiya ta prakty`ka: monografiya. My`kolayiv : MNAU, 2019. 463 s. [in Ukrainian].
10. Susidenko O. V. Finansova bezpeka pidpry`yemstva: teoriya, metody`, prakty`ka : monografiya. K. : Centr uchbovoyi literatury`, 2015. 127 s. [in Ukrainian].
11. Teorety`ko-metody`chni ta pry`kladni zasady` zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky`: monografiya / za red. d.e.n., prof. A. V. Cherep. Zaporizhzhya: ZNU, 2013. 311 s. [in Ukrainian].
12. Upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpry`yemstv yak skladova reguluyuvannya finansovoyi bezpeky` Ukrayiny`: monografiya / za red. O. V. Cherevka. Cherkasy` : ChNU im. B. Xmel`ny`cz`kogo, 2019. 236 s. [in Ukrainian].
13. Finansovo-ekonomichna bezpeka: strategichna anality`ka ta audy`tors`ky`j suprovid: monografiya / Xarkiv. nacz. un-t mis`k. gosp-va im. O. M. Beketova; za zag. red. T. V. Momot. Xarkiv: XNUMG im. O. M. Beketova, 2015. 340 s. [in Ukrainian].
14. Kropy`vny`cz`ka V. B., Magas D. M. Zastosuvannya shtuchny`x nejomerezh dlya vy`rishennya problem naftogazovoyi promy`slovosti. Mizhnarodny`j naukovy`j zhurnal «Internauka». 2022. # 10. S. 23-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2022_10_6 (data zvernennya: 01.06.2023 r.) [in Ukrainian].
15. Slyusarenko Yu. A. Derzhavna polity`ka u naftogazovij sferi u konteksti nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`. Naukovy`j visny`k Dnipropetrovs`kogo derzhavnogo universy`tetu vnutrishnix sprav. 2021. # 1. S. 82-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_1_14 (data zvernennya: 10.05.2023 r.) [in Ukrainian].
16. Chukayeva I. K. Serty`fikaty` API – napryamok pidvy`shhennya konkurentozdatnosti ukrajins`ky`x pidpry`yemstv naftogazovogo mashy`nobuduvannya. Mizhnarodny`j naukovy`j zhurnal «Internauka». Seriya: Ekonomichni nauky`. 2021. # 3 (1). S. 93-98. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_3\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_3(1)_14) (data zvernennya: 15.04.2023 r.) [in Ukrainian].
17. Mann R. V., Finagina O. V., Baranov G. O. Analiz logisty`chnoyi skladovoyi naftogazovoyi galuzi regionu. Zbirny`k naukovy`x pracz` Cherkas`kogo derzhavnogo texnologichnogo universy`tetu. Seriya : Ekonomichni nauky`. 2022. Vy`p. 64. S. 5-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2022_64_3 (data zvernennya: 23.05.2023 r.) [in Ukrainian].
18. Topy`lo V. A. Determinanty` vply`vu na vprovadzhennya byudzhetuuvannya u verty`kal`no-integrovany`x strukturax (na pry`kladi naftogazovoyi sfery). Ekonomika, upravlinnya ta

- administruvannya. 2022. # 1. S. 103-111. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/254544> (data zvernennya: 17.05.2023 r.) [in Ukrainian].
- 19.Maczuk Z. M. Konceptiya bezpeky` ta energoresursoefekty`vnosti naftogazovoyi galuzi Ukrayiny`. Ukrayins'ky`j zhurnal budivny`cztva ta arxitektury`. 2021. # 4. S. 46-57. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/7597/1/MATSUK.pd> (data zvernennya: 18.04.2023 r.) [in Ukrainian].
- 20.Aditi N Kamath, Sandeep S. Shenoy, Subrahmanya Kumar N. An overview of investor sentiment: Identifying themes, trends, and future direction through bibliometric analysis. *Investment Management and Financial Innovations* Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 229-242. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.19](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.19) (access mode: 08.01.2023 p.) [in English].
- 21.Jarmila Horvathova, Martina Mokrisova, Igor Petruška. Indebtedness and profitability – A threshold model approach. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 13-27. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.02) (access mode: 28.01.2023 p.) [in English].
- 22.Yelets'kyh, S. The elements of innovative management in a financially sustainable development of industrial enterprises. *Marketing and Management of Innovations*. 2014. # 4. pp. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2014.4-09> (access mode: 22.09.2020 p.) [in English].
- 23.Bitila Shosha, Romeo Mano, Armela Anamali. Businesses and COVID-19 impact, liquidity issues and failure perceptions: The case of Albania. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #2. pp. 95-106. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.08](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.08) (access mode: 10.01.2023 p.) [in English].
- 24.Omolayo Sunday Kayode, Mabutho Sibanda, Odunayo Magret Olarewaju. Analyzing the determinants of financial management behavior of administrators in Nigerian state-owned enterprises. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #3. pp. 278-290. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.23](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.23) (access mode: 01.02.2023 p.) [in English].
- 25.Maksym W. Sitnicki, Alla Stepanova, Vasyl Pryimak, Oksana Zhylynska. Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 20, 2022. Issue #3. pp. 310-324. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25) (access mode: 12.02.2023 p.) [in English].
- 26.PAT «Vinny`cyagaz»: oficijny`j veb-resurs. URL: <https://vn.naftogaz.com/about/> (data zvernennya: 01.06.2023 r.) [in Ukrainian].
- 27.PAT «Chernigivgaz»: oficijny`j veb-resurs. URL: <https://cngaszbut.com.ua/> (data zvernennya: 01.06.2023 r.) [in Ukrainian].
- 28.PAT «Xarkivgaz»: oficijny`j veb-resurs. URL: <https://khgas.naftogaz.com/> (data zvernennya: 01.06.2023 r.) [in Ukrainian].
- 29.Dica Lady Silvera, Achmad Hizazi, M. Syurya Hidayat, Sri Rahayu. Financial constraints and corporate governance as moderating variables for the determinants of tax avoidance. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 19, 2022. Issue #1. pp. 274-286. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.21](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.21) (access mode: 01.02.2023 p.) [in English].
- 30.Enni Savitri, Tatang Ary Gumanti, Almasdi Syahza, Nik Herda Nik Abdullah. The market value of equity of manufacturing companies during the COVID-19 pandemic. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 18, 2021. Issue #4. pp. 1-11. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.01) (access mode: 14.02.2022 p.) [in English].
- 31.Isabel Alzate, Eva Manotas, Antonio Boada, Camilo Burbano. Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 20, 2022. Issue #3. pp. 335-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27) (access mode: 18.01.2023 p.) [in English].
- 32.Novice Patrick Bakehe, Roukiya Hassan. Economic growth and conservation effort in the Congo Basin. *Environmental Economics*. Volume 12, 2021. Issue #1. pp. 32-38. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.03](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.03) (access mode: 05.01.2022 p.) [in English].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-293-306

УДК 35.073:330.131.5

Юлія ТАТАРИНЦЕВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і фінансів
Національний технічний університет «Харківський політехнік інститут»
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2910-9280
Scopus Author ID: 57686637100

Ірина ЮР'ЄВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і фінансів
Національний технічний університет «Харківський політехнік інститут»
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8159-7763

Тетяна НАЗАРОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і фінансів
Національний технічний університет «Харківський політехнік інститут»
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5734-876X

ВПЛИВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СТАЛОГО ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ НА ФІНАНСОВУ СКЛАДОВУ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація.** Невід'ємною та стратегічно важливою частиною діяльності підприємств України є впровадження практик соціальної відповідальності бізнесу та сталого маркетингу. Ці практики не лише відзначаються позитивним впливом на суспільство та навколишнє середовище, але й сприяють зміцненню конкурентоспроможності підприємств. Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо впровадження практик соціальною відповідальності та сталого цифрового маркетингу. У рамках цього дослідження проаналізовано ключові аспекти трансформації бізнесу, що виникають внаслідок впровадження практик соціальної відповідальності та сталого маркетингу. Визначено, що ці практики не лише впливають на зовнішній імідж компаній, а й стають стратегічними факторами, які формують їхні ділові моделі та фінансові результати. Обґрунтовано основні етапи, які слід врахувати в процесі імплементації соціальної відповідальності (CSR) в діяльність підприємства. Досліджено вплив соціальної відповідальності на бізнес у сучасному цифровому світі, зосереджуючись на моделі сталого цифрового маркетингу. Застосування сталого маркетингу вносить суттєві зміни у стратегії бізнесу. Підприємства активно використовують цифрові технології для просування своїх сталих та екологічно чистих продуктів. Взаємодія з клієнтами та споживачами через цифрові канали дозволяє ефективно транслиувати цінності та переваги сталості, що може позитивно вплинути на сприйняття бренду та збільшити його популярність. В статті розроблено модель сталого цифрового маркетингу, особливість якої полягає в комплексному та інтегрованому підході до реалізації маркетингових стратегій в цифровому середовищі. Модель ілюструє ієрархічну структуру сталого цифрового маркетингу, де кожен рівень взаємодіє з іншими для досягнення загальної мети – реалізації сталих принципів в маркетингових*

стратегіях та проектах компанії. В моделі виділено наступні рівні: інформування; популяризація; мобілізація; інфраструктура; підтримка особливих груп; відповідальність та етика. Використання моделі сталого маркетингу активізує конкурентоспроможність підприємства.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, сталий розвиток, сталий маркетинг, трансформація бізнесу, фінансова складова, цифрова економіка

JEL Classification: G280; M380

Absztrakt. Az ukrán vállalkozások tevékenységének szerves és stratégiailag fontos része a társadalmi felelősségvállalás üzleti gyakorlatának megvalósítása és a fenntartható marketing. Ezek a gyakorlatok nemcsak a társadalomra és a környezetre gyakorolnak pozitív hatást, hanem hozzájárulnak a vállalkozások versenyképességének erősítéséhez is. A cikk célja módszertani ajánlások kidolgozása a társadalmi felelősségvállalási gyakorlatok és a fenntartható digitális marketing megvalósításához. A tanulmány keretein belül elemezzük a társadalmi felelősségvállalás gyakorlatának és a fenntartható marketing megvalósításának eredményeként megvalósuló üzleti átalakulás kulcsfontosságú szempontjait. Megállapítást nyert, hogy ezek a gyakorlatok nemcsak a vállalatok külső imázsát befolyásolják, hanem stratégiai tényezőkké is válnak, amelyek alakítják üzleti modelljüket és pénzügyi eredményeiket. A társadalmi felelősségvállalás (CSR) vállalati tevékenységben történő megvalósítása során megalapozott figyelembe venni annak főbb szakaszait. A tanulmány a társadalmi felelősségvállalás üzleti életre gyakorolt hatását vizsgálja a modern digitális világban, fókuszálva a fenntartható digitális marketingre. A fenntartható marketing alkalmazása jelentős változásokat hoz az üzleti stratégiában. A vállalkozások aktívan használják a digitális technológiákat környezetbarát termékeik népszerűsítéséhez. Az ügyfelekkel és fogyasztókkal digitális csatornákon keresztül folytatott interakciók lehetővé teszik a fenntartható fejlődés értékeinek és előnyeinek hatékony kommunikálását, ami pozitívan befolyásolhatja a márka megítélését és növelheti a népszerűségét. A cikk a fenntartható digitális marketing modelljét fejleszti ki, amelynek jellemzője a marketingstratégiák digitális környezetben történő megvalósításának átfogó és integrált megközelítése. A modell a fenntartható digitális marketing hierarchikus felépítését szemlélteti, ahol az egyes szintek kölcsönhatásba lépnek a többiekkel, hogy elérjék azt a közös célt, hogy érvényesítsék a vállalat marketingstratégiáiban és projektjeiben a fenntartható fejlődés elveit. A modellben a következő elemek lettek kiemelve: információ; promóció; mozgósítás; infrastruktúra; speciális csoportok támogatása; felelősség és etika. A fenntartható marketing modelljének alkalmazása aktiválja a vállalkozás versenyképességét.

Kulcsszavak: az üzleti élet társadalmi felelőssége, fenntartható fejlődés, fenntartható marketing, üzleti átalakítás, pénzügyi komponens, digitális gazdaság.

Abstract. An integral and strategically important part of the activities of Ukrainian enterprises is the implementation of social responsibility business practices and sustainable marketing. These practices not only have a positive impact on society and the environment, but also contribute to strengthening the competitiveness of enterprises. The purpose of the article is to develop methodological recommendations for the implementation of social responsibility practices and sustainable digital marketing. Within the framework of this study, key aspects of business transformation resulting from the implementation of social responsibility practices and sustainable marketing were analyzed. It was determined that these practices not only affect the external image of companies, but also become strategic factors that shape their business models and financial results. The main stages that should be taken into account in the process of implementing social responsibility (CSR) in the company's activities are substantiated. The impact of social responsibility on business in the modern digital world is studied, focusing on the model of sustainable digital marketing. The application of sustainable marketing makes significant changes in business strategy. Businesses are actively using digital technologies to promote their sustainable and environmentally friendly products. Interacting with customers and consumers through digital channels allows you to effectively broadcast the values and benefits of sustainability, which can positively affect brand perception and increase its popularity. The article develops a model

of sustainable digital marketing, the feature of which is a comprehensive and integrated approach to the implementation of marketing strategies in the digital environment. The model illustrates the hierarchical structure of sustainable digital marketing, where each level interacts with others to achieve the common goal of implementing sustainable principles in the company's marketing strategies and projects. The following levels are highlighted in the model: informing; popularization; mobilization; infrastructure; support of special groups; responsibility and ethics. The use of the sustainable marketing model activates the competitiveness of the enterprise. *Key words: automotive industry, external factors of influence, development trends, dynamics of car manufacturing.*

Keywords: social responsibility of business, sustainable development, sustainable marketing, business transformation financial component, digitaleconomy

Постановка проблеми. У сучасному світі, охопленому цифровими технологіями, бізнес-середовище переживає суттєві зміни в умовах функціонування та взаємодії зі суспільством. Однією з ключових проблем, яка виникає в цьому зв'язку, є необхідність ефективно впроваджувати соціальну відповідальність в діяльність підприємств. Це обумовлено зростанням вимог суспільства до етичності та сталості бізнесу в умовах цифрової трансформації. З одного боку, цифрові технології надають бізнесу нові можливості для взаємодії з клієнтами, підвищення ефективності виробництва і зменшення впливу на навколишнє середовище. Однак, з іншого боку, це супроводжується етичними та соціальними викликами, такими як питання приватності, кібербезпеки, та вплив на ринок праці в умовах автоматизації.

В контексті цифрової економіки, підприємства повинні ставити перед собою завдання по підтримці сталого розвитку та забезпеченню соціальної відповідальності. Це означає врахування впливу їхньої діяльності на суспільство, дотримання етичних стандартів та забезпечення транспарентності у відносинах зі всіма зацікавленими сторонами. Однак існують численні виклики у впровадженні соціальної відповідальності в цифровому середовищі, такі як нестабільність правового регулювання в інтернет-просторі, високий темп змін технологій, відсутність практичного досвіду та дієвих механізмів впровадження сталих практик та важкість визначення етичних норм у віртуальному просторі.

Отже, питання впровадження соціальної відповідальності бізнесу в епоху цифрового середовища вимагає комплексного підходу, розгляду інноваційних стратегій та розробки механізмів контролю, які б забезпечили збалансованість інтересів підприємств, споживачів, та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку і впровадження соціальної відповідальності бізнесу довгий час не мали достатньої уваги з боку наукового середовища. Одними з перших дослідників у цій сфері був Єрмоленко А. [1]. В зв'язку із впливом цифровізації на діяльність підприємств, багато досліджень акцентують на тому, як цифрові технології можуть бути використані для покращення сталості бізнесу і впровадження практик соціальної відповідальності, зокрема роботи Гаркушенко О.М. [2], Касич А.О., Кравченко С.С. [3], Євтушенко В.А., Куценко Т.М., Антонова І.М. [4], Комарова

К.В.Ковальчук Н.В.[5]Важливо враховувати вплив цифрових інновацій на соціальні, екологічні та економічні аспекти діяльності підприємств.Деякі дослідження [6] фокусуються на використанні конкретних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн чи Інтернет речей, для вирішення соціальних проблем та підвищення ефективності соціально відповідальних програм.Інші вчені дослідили особливості впровадження практик соціальної відповідальності бізнесу в умовах цифрової трансформації, зокрема Бойко В.В., Вовк Ю.Я. [7]. Особлива увага приділяється етичним питанням використання даних у цифровому бізнесі, зокрема, у зв'язку з питаннями конфіденційності та захисту особистих даних.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сучасної цифрової економіки, питання ефективного впровадження соціальної відповідальності та сталого цифрового маркетингу стає дійсно важливим завданням для підприємств. Невирішеною проблемою залишається обґрунтування дієвих практик у цих областях. Необхідно визначити оптимальний баланс між соціальною відповідальністю та цифровим маркетингом для забезпечення сталого розвитку бізнесу. Це може включати в себе врахування етичних аспектів, розробку інноваційних стратегій та взаємодію зі споживачами та іншими зацікавленими сторонами. Важливо забезпечити впровадження нових підходів до цифрового маркетингу та соціальної відповідальності від підприємств. Це вимагає навчання та залучення персоналу, а також виявлення перешкод, які можуть уповільнювати впровадження цих практик.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо впровадження практик соціальною відповідальності та сталого цифрового маркетингу, а також визначення впливу застосування сталих практик на фінансові результати бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день багато підприємств активно впроваджують практику соціальної відповідальності бізнесу (CSR) через ряд суттєвих причин. Підприємства усвідомлюють, що їхні дії мають великий вплив на споживачів, працівників і суспільство в цілому. Враховуючи це, компанії активно включають соціально відповідальні ініціативи в свою стратегію для мінімізації негативного впливу на середовище та суспільство. Соціальна відповідальність стає необхідною складовою успішного бізнесу, яка впливає на всі аспекти діяльності компаній, починаючи від внутрішнього управління та закінчуючи сприйняттям бренду у цифровому середовищі.

Впровадження соціальної відповідальності трансформує сучасний бізнес на різних рівнях, починаючи від корпоративної культури та завершуючи стратегією цифрового маркетингу. Перш за все, це стає ключовим фактором у побудові довгострокових відносин зі споживачами. Компанії, які активно впроваджують соціально відповідальні практики, мають здатність більше привертати та утримувати лояльних клієнтів. Сучасні покупці все більше віддають перевагу продуктам та послугам від підприємств, які демонструють свою готовність брати на себе соціальні та екологічні відповідальності.

Додатково, соціальна відповідальність глибоко впливає на співробітників.

Підприємства, що включають принципи сталого розвитку в корпоративну культуру, мають перевагу на ринку праці. Молодь та професіонали високого рівня цінують можливість працювати в компаніях, які не лише пропонують конкурентоспроможні умови, але й демонструють відповідальність перед суспільством. Сучасні працівники більше не оцінюють роботу лише за розміром зарплати; вони також звертають увагу на те, як компанія взаємодіє зі суспільством та дотримується етичних норм.

Можна відмітити позитивний вплив впровадження практик соціальної відповідальності бізнесу і на репутацію бренду, зокрема у цифровому середовищі. Бренди, які активно позначаються у цифрових медіа через відзначення своїх ініціатив та прозоро демонструють свою соціальну відповідальність, стають більш привабливими для споживачів. Соціальні мережі дозволяють компаніям ефективно транслювати свої цінності та ініціативи, залучаючи увагу та підтримку аудиторії.

Соціально відповідальність може позитивно впливати на фінансові показники компанії. Споживачі все частіше обирають продукти та послуги підприємств, які ведуть себе етично та з увагою до довкілля. Це може призводити до підвищення обсягів продажів і покращення репутації бренду. Логіка, що відображає вплив запровадження практик соціальної відповідальності бізнесу та сталого маркетингу на фінансові аспекти бізнес-процесів, представлена на рис. 1

Рис. 1. Вплив запровадження практик соціальної відповідальності бізнесу та сталого маркетингу на фінансові аспекти бізнес-процесів*

**Джерело: авторська розробка*

Запровадження соціальної відповідальності передбачає залучення уваги та лояльності споживачів через позитивний вплив на громадські питання, а також підвищення іміджу компанії як соціально відповідальної у глобальному співтоваристві.

Впровадження сталого маркетингу пов'язано із використанням екологічно чистих технологій та матеріалів у виробництві, створенням товарів та послуг, спрямованих на покращення якості життя споживачів, втіленням інформування,

популяризації сталих практик, мобілізації необхідних ресурсів для рішення сталих задач та створення інфраструктурних об'єктів у цифровому середовищі, підтримку особливих груп, а також додержання етики у повсякденних практиках в цифровому просторі.

Вплив на обсяги продажів відбувається внаслідок збільшення попиту на продукцію чи послуги, які відповідають принципам соціальної відповідальності; привертання нових клієнтів, які приділяють увагу етичним аспектам бізнесу. Вплив на прибуток відбувається в результаті збільшення обсягів продажів, зменшення ризиків від негативного впливу на довкілля та суспільство, збільшення конкурентоспроможності через високий ступінь сприйняття бренду як екологічно та соціально відповідального.

Зростає ефективність процесів завдяки залученню та утриманню талановитих фахівців підприємством з позиції лідера в сфері соціальної відповідальності; сприянню інноваційному розвитку через стимулювання внутрішнього підприємництва та креативності персоналу.

Загальний ефект – це збалансований розвиток бізнесу, який враховує потреби сьогодення та майбутніх поколінь; збільшення довіри споживачів та інвесторів, що призводить до стабільного фінансового розвитку компанії. Якщо представити аналіз впливу соціальної відповідальності на показники діяльності підприємства у статистичному розрізі, то можна відмітити зростання прибутків на 77% (рис.2).

Рис. 2 Вплив впровадження СВБ на результативність бізнес-процесів*

*Джерело: розроблено авторами [на основі 5]

Таким чином, впровадження соціальної відповідальності трансформує бізнес, забезпечуючи йому конкурентні переваги, впливає на фінансові і не фінансові результати діяльності, підвищуючи привабливість для споживачів і талановитих

працівників, а також сприяючи сталому розвитку та збільшенню фінансової стійкості компанії в довгостроковій перспективі.

Проблема, з якою стикаються підприємства, полягає в відсутності чітких та ефективних практик впровадження соціальної відповідальності (CSR) та механізмів, що сприяють їх реалізації. Однією з ключових труднощів є відсутність стандартів та уніфікованих методологій, які допомагали б підприємствам визначити свої соціальні цілі, вибрати стратегії впровадження та оцінити їх ефективність.

Для розв'язання цієї проблеми, підприємства повинні активно працювати над розробкою внутрішніх механізмів, які враховують особливості їхньої діяльності та конкретні вимоги соціальної відповідальності. Це може включати в себе створення спеціальних комітетів з відповідальності за впровадження CSR, розробку конкретних планів дій та визначення ключових показників ефективності. Забезпечення участі всіх рівнів управління та працівників у процесі прийняття та виконання соціально відповідальних рішень також є критичним. Розбудова відкритої комунікаційної системи та створення культури, що підтримує цінності CSR, можуть сприяти залученню всього колективу. Зокрема, важливо враховувати контекстуальні особливості бізнесу та вибирати ті практики, які відповідають сфері діяльності компанії та сприяють позитивному впливу на середовище та суспільство. При цьому, впровадження стандартів та керівних принципів, які враховують міжнародний досвід та очікування зацікавлених сторін, може сприяти створенню систематизованого підходу до впровадження CSR.

В цілому, розвиток та впровадження ефективних механізмів стають визначальними для успішної реалізації соціальної відповідальності, сприяючи підприємствам у створенні сталого та етичного бізнесу. Інтеграція практик CSR в діяльність підприємства є важливим кроком для створення сталого та етичного бізнесу. По-перше, це передбачає визначення ключових груп зацікавленості та їхніх очікувань від компанії. Далі важливо встановити конкретні цілі та метрики, які визначатимуть успішність імплементації CSR. Підприємство також повинно активно залучатися до діалогу зі зацікавленими сторонами, враховуючи їхні відгуки та рекомендації. Для ефективності імплементації CSR, необхідно включити ці принципи в стратегічне планування та бізнес-процеси компанії. Це передбачає впровадження сталих практик в усі сфери діяльності, від управління ресурсами до виробничих процесів. Надалі, важливим етапом є систематична оцінка впливу впроваджених практик на різні аспекти діяльності та коригування стратегії відповідно до змін в оточенні. Цей цикл удосконалення є ключовим для забезпечення тривалої соціальної відповідальності, яка стає не тільки частиною бізнес-моделі, але й основою для позитивного впливу на споживачів, співробітників та суспільство в цілому. Виділено основні етапи на основі [1-6], які слід врахувати в процесі імплементації CSR в діяльність підприємства (табл. 1).

Таблиця 1.

Етапи процесу імплементації соціальної відповідальності в діяльність підприємства

Оцінка впливу	Визначення потенційного впливу діяльності підприємства на споживачів, працівників, оточуюче середовище та суспільство загалом; аудит для виявлення можливостей покращити соціальну відповідальність;
Визначення цілей та мірників	Встановлення конкретних цілей та ключових показників ефективності (KPIs), щоб визначити успіх програми CSR
Залучення зацікавлених сторін	Включення в процес представників всіх зацікавлених сторін, включаючи споживачів, працівників, інвесторів та громадськість; залучення їхньої думки і підтримки важливо для успішної імплементації;
Створення команди CSR	Формування внутрішньої команди або призначення відповідального співробітника, який буде відповідати за розвиток та впровадження програм соціальної відповідальності;
Формулювання стратегії	Розробка стратегії CSR, яка відображає цілі та завдання підприємства;
Вибір соціальних ініціатив	Визначення конкретних ініціатив, які відповідають цілям підприємства та вподобанням зацікавлених сторін;
Сталий маркетинг	Розробка плану ініціатив і комунікацій, для повідомлення внутрішній та зовнішній аудиторії про досягнення підприємства у сфері соціальної відповідальності;
Внутрішня адаптація	Впровадження змін в корпоративну культуру та стандарти підприємства, які сприятимуть ефективній реалізації стратегії соціальної відповідальності;
Вимірювання та звітність	Встановлення системи вимірювання ефективності та регулярної звітності про досягнуті цілі та впроваджені ініціативи;

Джерело: розроблено авторами на основі [1-6]

Соціальна відповідальність бізнесу – це постійний процес, і важливо постійно вдосконалювати та адаптувати розроблені програми відповідно до змін у суспільстві та бізнес-середовищі. Особливу увагу, на нашу думку слід приділити етапу «Сталий цифровий маркетинг». Підприємствам важливо усвідомлювати що вони мають переходити до процесів імплементації сталого цифрового маркетингу. Під сталим цифровим маркетингом ми розуміємо підхід до реклами та просування, спрямований на досягнення не лише користі для підприємства, але й на зменшення негативного впливу на суспільство та навколишнє середовище. Цей підхід має ґрунтуватись на принципах сталого розвитку та соціальної відповідальності, містити узгодження із цілями сталого розвитку. Узагальнення способів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в цифровому маркетингу представлено в табл.2.

Таблиця 2.
Способи впровадження соціальної відповідальності бізнесу в цифровому маркетингу

Соціально відповідальний контент	Створення контенту, який відзначає соціальну відповідальність компанії: інформація про здійснення благодійних внесків, участь у соціальних проєктах чи інші дії;
Екологічно чистий контент	Підкреслення сталих практик та екологічної відповідальності в контенті: інформація про зусилля компанії з питань використання відновлюваних ресурсів, зменшення викидів та інші екологічні ініціативи;
Використання соціальних мереж	Залучення до обговорень на платформах соціальних мереж, де споживачі активно висловлюють свої погляди щодо соціальних питань; створення кампаній або конкурсів, що сприяють підтримці соціальних ініціатив;
Відкритість і прозорість	Відзначення відкритості та прозорості в діяльності компанії; це може включати публікацію звітів про соціальну відповідальність, участь у рейтингах сталості чи етичних рейтингах;
Стратегічні партнерства	Встановлення партнерств з організаціями та проєктами, які підтримують соціальні або екологічні цілі; відзначення таких партнерств в цифрових кампаніях та спільних акціях;
Відповідь на суспільні події	Активна участь у обговоренні та реагування на суспільні події; це може включати висловлювання підтримки соціальним чи екологічним проблемам, які важливі для споживачів;
Використання технологій для добра	Використання цифрових технологій для запуску інноваційних проєктів, спрямованих на вирішення соціальних або екологічних проблем;

Джерело: розроблено авторами на основі [1-6]

Доволі складним процесом представляється реалізація ініціатив сталого маркетингу, оскільки вона вимагає інтеграції сталості в усі аспекти маркетингової стратегії підприємства. Одна з ключових складнощів полягає в необхідності зміни традиційних підходів до цифрового маркетингу та врахування екологічних, соціальних і етичних вимог у кожному етапі маркетингового циклу.

По-перше, підприємствам потрібно враховувати сталість у процесі розробки продуктів чи послуг. Це включає в себе вибір екологічно чистих матеріалів, вдосконалення виробничих процесів та управління відходами. Важливо забезпечити консистентність сталості на всіх етапах життєвого циклу продукту.

По-друге, сталий маркетинг передбачає активне залучення споживачів через комунікаційні канали. Збільшується важливість сталого споживача, який вимагає від компаній відкритості та прозорості щодо їхніх сталих ініціатив. Маркетингові кампанії повинні ефективно транслювати цінності та переваги сталості продуктів.

По-третє, забезпечення сталого маркетингу вимагає від підприємств врахування соціальних вимог та взаємодії з громадськістю. Підприємства повинні бути готові відповідати на питання щодо етичності виробництва, використання праці, відповідального управління ланцюгом постачання та інших соціальних аспектів.

Щоб успішно реалізувати ініціативи сталого маркетингу, підприємствам слід

ретельно планувати, взаємодіяти з усіма рівнями бізнесу та впроваджувати практики, які відображають їхню зобов'язаність до сталого розвитку. Авторами даного дослідження пропонується модель сталого цифрового маркетингу, як дієва практична основа втілення цілей сталого розвитку і соціальної відповідальності в цифровому середовищі. Особливість розробленої моделі полягає в її комплексному та інтегрованому підході до реалізації маркетингової діяльності в цифровому середовищі. Модель сталого цифрового маркетингу надає підприємствам інтегрований підхід до розвитку у сфері сталого цифрового маркетингу. Ця модель включає в себе кілька ключових елементів: інформування, популяризація, мобілізація, інфраструктура, підтримка особливих груп, відповідальність та етика, які представлені в табл.3.

Таблиця 3.

Елементи моделі сталого маркетингу

Інформування	Полягає в поширенні інформації про сталий розвиток та цифровий маркетинг серед різних зацікавлених сторін;
Популяризація	Здійснюється через проведення кампаній та проєктів, спрямованих на підвищення усвідомленості та популяризацію сталих практик;
Мобілізація	Включає залучення ресурсів та зусиль для реалізації сталих ініціатив, також може включати в себе взаємодію зі споживачами та партнерами;
Інфраструктура	Орієнтована на створення та підтримку інфраструктури, яка сприяє сталому розвитку, включаючи цифрові технології та інші інновації;
Підтримка особливих груп	Враховує потреби та інтереси вразливих груп населення, забезпечуючи їхню соціальну підтримку та включеність
Відповідальність та етика	Визначає принципи відповідальності та етичного поведіння в усіх аспектах діяльності.

Джерело: авторська розробка

Ми пропонуємо підприємство обрати 2-3 цілі сталого розвитку, після чого узгодити їх в моделі сталого цифрового маркетингу. Необхідність впровадження цілей сталого розвитку в бізнес-діяльність підприємства пов'язано із тим, що це актуалізується на державному рівні. У 2020 р. Кабінетом Міністрів України внесено зміни до законодавчих актів згідно яким, встановлена необхідність досягнення Цілей сталого розвитку, що враховується у процесі формування та реалізації державної політики України [9]. Зокрема наголошується, що з початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України необхідність актуалізації локальних завдань та індикаторів Цілей сталого розвитку набуває все більшої значущості на рівні окремих підприємств і держави в цілому [10]. Все це вказує на необхідність врахування Цілей сталого розвитку в планування діяльності підприємств, зокрема в сферах цифрового маркетингу і соціальної відповідальності бізнесу. Розглянемо приклад застосування моделі сталого цифрового маркетингу для досягнення цілі сталого розвитку №12 [8] «Відповідальне споживання та виробництво».

1. Інформування: створення інформаційних матеріалів, що висвітлюють проблеми невідповідального споживання та виробництва; поширення інформації

про вплив виробництва на навколишнє середовище та соціальні аспекти.

2. Популяризація: запуск маркетингових кампаній, що акцентують важливість відповідального споживання та екологічного виробництва; залучення відомих особистостей, які виступають за сталість та відповідальність у споживанні.

3. Мобілізація ресурсів: залучення фінансових та технічних ресурсів для реалізації екологічних та відповідальних виробничих процесів; сприяння фондам та ініціативам, що сприяють відповідальному виробництву.

4. Інфраструктура: розробка мобільних додатків, сайтів з метою популяризації проєктів з використанням відновлювальних джерел енергії та ефективних виробничих процесів;

5. Підтримка особливих груп: розробка програм у цифровому середовищі, що сприяють соціально відповідальному виробництву та забезпеченню справедливих умов праці;

6. Відповідальність: запровадження стандартів відповідального виробництва та споживання; дотримання принципів сталого виробництва та споживання.

Такий підхід сприяє формуванню свідомого споживача та розвитку відповідальних практик у виробництві, сприяючи досягненню цілей сталого розвитку в галузі відповідального споживання та виробництва.

Якщо зобразити модель ієрархічно з виділенням підпорядкованості елементів на різних ступенях то ми пропонуємо інформування і популяризацію розмістити на вищому рівні, після чого втілюється мобілізація ресурсів (фінансових, людських тощо) для реалізації цілей проєкта. Наступним рівнем може виступати інфраструктура, як етап створення об'єктів сталого розвитку, ще нижче або паралельно з інфраструктурою можуть – етапи підтримки особливих груп; відповідальність та обов'язки – нижчий рівень (рис.2).

Розроблена модель допомагає підприємствам створити комплексні стратегії, що об'єднують сталий розвиток та цифровий маркетинг, забезпечуючи не лише ефективність та прибутковість, але й врахувати соціальні та екологічні аспекти діяльності. Представлена модель спрямована на забезпечення комплексного підходу до сталого цифрового маркетингу, структуруючи його складові частини та забезпечуючи їх взаємодію для досягнення загальної мети сталого розвитку. Особливість представленої моделі сталого розвитку полягає в тому, що вона ілюструє ієрархічну структуру сталого цифрового маркетингу, де кожен рівень взаємодіє з іншими для досягнення загальної мети – реалізації сталих принципів в маркетингових стратегіях та проєктах компанії; модель об'єднує різні аспекти сталого розвитку, включаючи інформування, популяризацію, мобілізацію ресурсів, інфраструктуру, підтримку особливих груп, відповідальність і етику, що дозволяє компаніям розглядати сталий розвиток як комплексний пакет, а не як ізольовані ініціативи.

Рис.2. Ієрархічна модель сталого цифрового маркетингу

Джерело: авторська розробка

Використання цієї моделі може сприяти створенню ефективних стратегій сталого цифрового маркетингу, що призводить до покращення результатів, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, та підвищення сталості бізнесу в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В дослідженні розглянуто вплив соціальної відповідальності на бізнес у сучасному цифровому світі. Проаналізовано, як соціальна відповідальність впливає на ключові аспекти трансформації підприємств, включаючи корпоративну культуру, відносини зі споживачами, цифровий маркетинг, фінанси. зосереджуючись на новаторській моделі сталого цифрового маркетингу. Особливість цієї моделі полягає в комплексному та інтегрованому підході до реалізації маркетингових стратегій в цифровому середовищі. Детально розглядається роль цифрового маркетингу в формуванні позитивного внутрішнього середовища підприємства, а також його вплив на конкурентоспроможність. В статті обґрунтовано, що модель сталого цифрового маркетингу не лише сприяє ефективній бізнес-стратегії, але й стає необхідною складовою успішної діяльності в епоху цифрової економіки. Перспективами подальших досліджень полягають у дослідженні фінансових аспектів, таких як витрат на впровадження сталих маркетингових стратегій та їх вплив на фінансовий стан підприємства.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко А. (2016). Соціальна відповідальність як основна цінність інституціалізації сучасного суспільства. Київ: Наукова думка, 302 с.
2. Гаркушенко, О. М. (2021). Системно-динамічна модель оцінки впливу цифровізації на сталий розвиток. Економіка промисловості, 1(93), 20-45.
3. Касич, А. О., & Кравченко, С. С. (2023). Цифровізація як механізм управління сталим розвитком підприємства. Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики [Електронний ресурс]: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 26 січня 2023 р. / за заг. ред. І. Жуховського, З. Шарлович, О. Мандич / Міжнародна Академія Прикладних Наук (Республіка Польща) – Державний біотехнологічний університет (Україна). – Вид.: MANS w Łomży, Łomża, Польща, 2023. Ч. 2. С. 58-63.
4. Євтушенко, В. А., Куценко, Т. М., & Антонов, І. М. (2022). Цифрова трансформація підприємницької діяльності в контексті економіки знань на принципах соціальної відповідальності. Економіка та управління підприємствами, 3 (79), 47-54.
5. Комарова, К.В., Ковальчук, Н.В. (2016). Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку бізнесу на підприємствах України. Інноваційна економіка, 5-6, 25-30.
6. Пантелєєва Н.М., Дідковський Р.М. (2020). Сучасні технології обробки даних і знань для реального сектору економіки: технологічний, економічний та соціальні аспекти. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці, 31(70), 145-150.
7. Бойко В.В., Вовк Ю.Я. (2021). Соціальна відповідальність бізнесу в умовах цифрової трансформації економічних систем. Вісник ОНУ ім. Мечникова, 26(3), 33-40.
8. Цілі сталого розвитку. <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>
9. Цілі сталого розвитку та Україна. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
10. Координація імплементації Цілей сталого розвитку. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina/koordynatsiia-implementatsii-tsilei-staloho-rozvitku>

References

1. Iermolenko A. (2016). Sotsialna vidpovidalnist yak osnovna tsinnist instytutsializatsii suchasnoho suspilstva [Social responsibility as the main value of the institutionalization of modern society]. Kyiv: Naukova dumka, 302 p..
2. Harkushenko, O. M. (2021). Systemno-dynamichna model otsinky vplyvu tsyfrovizatsii na stalyy rozvytok [A system-dynamic model for assessing the impact of digitization on sustainable development]. *Ekonomika promyslovosti*, 1(93), 20-45. Available at: DOI: doi.org/10.15407/econindustry2021.01.02 (accessed 10 November 2023) [in Ukrainian]
3. Kasych, A. O., & Kravchenko, S. S. (2023). Tsyfrovizatsiia yak mekhanizm upravlinnia stalym rozvytkom pidpriemstva [Digitization as a mechanism for managing the sustainable development of the enterprise]. *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnolohii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky [Elektronnyi resurs]: materialy mizhnar. nauk.-prakt.CONF., 26 sichnia 2023 r. / za zah. red. I. Zhukhovskoho, Z. Sharlovykh, O. Mandych / Mizhnarodna Akademiia Prykladnykh Nauk (Respublika Polshcha) – Derzhavnyi biotekhnolohichniy universytet (Ukraina). – Vyd.: MANS w Łomży, Łomża, Polshcha, 2023. Ch. 2. S. 58-63. Available at: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29361/1/zbior_prac_tom_2__26012023-58-62.pdf (accessed 10 November 2023) [in Ukrainian]*
4. Ievtushenko, V. A., Kutsenko, T. M., & Antonov, I. M. (2023). Tsyfrova transformatsiia pidpriemnytskoi diialnosti v konteksti ekonomiky znan na pryntsypakh sotsialnoi vidpovidalnosti [Digital transformation of business activity in the context of the knowledge economy based on the principles of social responsibility]. *Economics and Enterprise Management*, 3 (79), P.47-54. Available at: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2022-79-7> (accessed 11 November 2023) [in Ukrainian]
5. Komarova, K.V., Kovalchuk, N.V. (2016). Sotsialna vidpovidalnist yak skladova stratehii rozvytku biznesu na pidpriemstvakh Ukrainy [Social responsibility as a component of business development

- strategy at Ukrainian enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*, 5-6, 25-30. [in Ukrainian]
6. Pantielieieva, N.M., Didkovskyi, R.M. (2020). Suchasni tekhnolohii obrobky danykh i znan dlia realnoho sektoru ekonomiky: tekhnolohichni, ekonomichni ta sotsialni aspekty. [Modern data and knowledge processing technologies for the real sector of the economy: technological, economic and social aspects]. *Matematychni metody, modeli ta informatsiini tekhnolohii v ekonomitsi*, 31(70), 145-150. Available at: DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-49> (accessed 12 November 2023) [in Ukrainian]
7. Boiko, V.V., Vovk, Y.I. (2021). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v umovakh tsyfrovoy transformatsii ekonomichnykh system. [Social responsibility of business in the conditions of digital transformation of economic systems]. *Visnyk ONU im. Mechnykova*, 26(3), 33-40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/3-88-5> (accessed 12 November 2023) [in Ukrainian]
8. Tsili staloho rozvytku. Available at: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (accessed 12 November 2023) [in Ukrainian]
9. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (accessed 12 November 2023) [in Ukrainian]
10. Koordynatsiia implementatsii Tsilei staloho rozvytku. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina/koordynatsiia-implementatsii-tsilei-staloho-rozvytku> (accessed 12 November 2023) [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-307-320

УДК 330.341.1:336:[336.743

Олена ШИШКІНА

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8946-1027

ВПЛИВ ФІНТЕХ ІННОВАЦІЙ НА ГЛОБАЛЬНІ ВАЛЮТНІ РИНКИ

Анотація. Метою наукової статті є дослідження впливу фінтех інновацій на валютні ринки та глобальну фінансову систему для забезпечення більшої стабільності та ефективності фінансових і валютних операцій. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи дослідження: аналітичний – для збору інформації щодо різних видів фінтех інновацій, їх сутності, переваг, недоліків і обмежень застосування, а також для більш глибокого розуміння наукової проблеми; експертний – для виявлення ризиків та перспектив розвитку фінтех інновацій на глобальних валютних ринках; критичний аналіз – для порівняння сучасного та перспективного станів використання технологій учасниками валютного ринку; метод наукового узагальнення – для виявлення пріоритетних напрямів використання фінтех інновацій в умовах ризику і невизначеності зовнішнього середовища. У ході наукового дослідження було доведено, що роль фінтех іновацій на валютних ринках невпинно зростає. Нові фінансові технології розширюють можливості користувачів фінансових послуг за рахунок зниження бар'єрів доступу, автоматизації та оптимізації фінансових процесів, а отже зниження витрат часу та ресурсів, орієнтування нових фінансових продуктів та послуг на потреби споживачів, посилення заходів безпеки фінансових транзакцій та захисту персональних даних клієнтів та інших аспектів. Основними фінтех інноваціями, які впливають на функціонування валютних ринків є блокчейн, смарт (розумні) контракти, машинне навчання, штучний інтелект, цифрові платіжні технології та роботизовані фінансові послуги. В ході дослідження було виявлено і узагальнено основні можливості, які отримують всі учасники валютного ринку за рахунок використання фінтех інновацій та сформульовано основні проблеми, перешкоди та обмеження їх впровадження і використання. Дослідити вплив фінтех інновацій на функціонування і розвиток глобальних і національних валютних ринків можливо за рахунок фінансових показників. З огляду на це було сформовано систему основних абсолютних і відносних показників, що дозволяють виявити вплив кожної з перерахованих фінансових технологій на стабільність і ефективність фінансових і валютних операцій. Як показало дослідження, фінтех інновації мають значний потенціал для зниження витратності, підвищення надійності, швидкості, доступності, ефективності валютних та інших операцій, а також можуть забезпечити можливість створення і реалізації нових фінансових продуктів. Однак, використання цих технологій пов'язано із ризиками і загрозами, мінімізація негативного впливу яких дозволить сформулювати перспективні плани майбутніх досліджень.

Ключові слова: валютний ринок, фінтех інновації, блокчейн, розумні (смарт) контракти, машинне навчання штучний інтелект, цифрові платіжні технології, роботизовані фінансові послуги, ризику.

JEL Classification: O31,E44

Abstract. A tanulmány célja a fintech innovációk devizapiacokra és a globális pénzügyi rendszerre gyakorolt hatásának vizsgálata a pénzügyi és valutaműveletek nagyobb stabilitásának és

hatékonyságának biztosítása érdekében. A cél elérése érdekében a következő kutatási módszerek lettek alkalmazva: elemző módszer a különböző típusú fintech innovációkról, azok lényegéről, előnyeiről, hátrányairól és alkalmazási korlátairól történő információgyűjtésre valamint a tudományos probléma mélyebb megértésére; szakértői módszer a fintech innovációk fejlesztésének kockázatainak és kilátásainak meghatározására a globális devizapiacokon; kritikai elemzési módszer a devizapiaci szereplők technológiahasználatának jelenlegi és várható állapotának összehasonlítására; a tudományos általánosítás módszere a fintech innovációk kiemelt alkalmazási területeinek meghatározására kockázatos és bizonytalan külső környezetben. Tudományos kutatások során bebizonyosodott, hogy a fintech innovációk szerepe a devizapiacokon folyamatosan növekszik. Az új pénzügyi technológiák a hozzáférési korlátok csökkentésével, a pénzügyi folyamatok automatizálásával és optimalizálásával, ezáltal az idő- és erőforrás-költségek csökkentésével, az új pénzügyi termékek és szolgáltatások fogyasztói igények szerinti kielégítésével, a pénzügyi tranzakciók biztonsági intézkedéseinek megerősítésével és a személyes adatok védelmével stb. bővítik a pénzügyi szolgáltatások felhasználóinak lehetőségeit. A devizapiacokat érintő fő fintech innovációk a következők: a blokklánc, az intelligens szerződések, a gépi tanulás, a mesterséges intelligencia, a digitális fizetési technológiák és a robotizált pénzügyi szolgáltatások. A tanulmány során azonosításra és összegzésre kerültek azok a főbb lehetőségek, amelyekben minden devizapiaci szereplő részesül a fintech innovációk alkalmazásának köszönhetően, valamint megfogalmazásra kerültek azok megvalósításának és használatának főbb problémái, akadályai és korlátai. A fintech innovációknak a globális és nemzeti valutapiacok működésére és fejlődésére gyakorolt hatásának vizsgálata a pénzügyi mutatók rovására lesz. Ezt szem előtt tartva a tanulmányban kidolgozásra került olyan alapvető abszolút és relatív mutatók rendszere, amelyek segítségével azonosítani tudjuk az egyes felsorolt pénzügyi technológiák hatását a pénzügyi és devizaműveletek stabilitására és hatékonyságára. Amint a tanulmány kimutatta, a fintech innovációk jelentős potenciállal rendelkeznek a költségek csökkentésében, a hatékonyság, a megbízhatóság, a deviza- és egyéb tranzakciók gyorsaságának és hozzáférhetőségének növelésében, valamint lehetőséget teremtenek új pénzügyi termékek létrehozására és bevezetésére. Ezeknek a technológiáknak a használata azonban kockázatokkal és fenyegetésekkel jár, negatív hatásuk minimalizálása ígéretes tervek kidolgozását teszi lehetővé a jövőbeli kutatásokhoz.

Kulcsszavak: valutapiac, fintech innovációk, blokklánc, intelligens (okos) szerződések, gépi tanulás, mesterséges intelligencia, digitális fizetési technológiák, robotizált pénzügyi szolgáltatások, kockázatok.

Abstract. The purpose of the scientific article is to study the impact of fintech innovations on currency markets and the global financial system to ensure greater stability and efficiency of financial and currency transactions. To achieve this goal, the following research methods were used, namely: analytical – to collect information on various types of fintech innovations, their essence, advantages, disadvantages and limitations of application, as well as for deeper understanding of the scientific problem; expert – to identify risks and prospects for fintech innovations development in the global currency markets; critical analysis – to compare the current and future state of the technology use by the participants of foreign exchange markets; method of scientific generalization – to identify priority areas of using fintech innovations in the conditions of risks and uncertainty of the external environment. In course of scientific research, it was proved that the role of fintech innovations in currency markets is constantly growing. New financial technologies expand capabilities of users of financial services by reducing access barriers, automating and optimizing financial processes, and therefore reducing the cost of time and resources, focusing new financial products and services on the needs of consumers, strengthening security measures for financial transactions and protecting personal data of customers and other aspects. According to the author, the main fintech innovations that affect the functioning of currency markets are Blockchain, Smart Contracts, Machine Learning, Artificial Intelligence, digital payment technologies and robotized financial services (Robo-Advisors). Within the study, the main opportunities that all participants of foreign currency markets receive by using fintech innovations were identified and summarized; and the main problems, obstacles and limitations of their implementation and use were formulated. It is possible to study the impact of fintech innovations on the functioning and development of the global and national currency markets on account of financial indicators. With this

in mind, a system of the basic absolute and relative indicators was formed to identify the impact of each of the listed financial technologies on stability and efficiency of financial and currency transactions. According to the study, fintech innovations have a significant potential for reducing costs, improving reliability, speed, availability, efficiency of currency and other operations, and can also provide an opportunity to create and implement new financial products. However, the use of these technologies is associated with risks and threats, minimizing the negative impact of which will allow us to form long-term plans for future research.

Keywords: *currency market, fintech innovations, blockchain, smart contracts, machine learning, artificial intelligence, digital payment technologies, robotized financial services, risks.*

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес ХХІ століття створив підґрунтя для виникнення і впровадження фінтех інновацій, які активно застосовують нові технології для трансформації традиційних фінансових послуг і забезпечують зміни у структурі та механізмах функціонування валютних ринків, впливаючи тим самим, на макроекономічну стабільність світової економіки. Фінтех інновації дозволяють всім учасникам валютних ринків отримувати доступ до аналітичної інформації та прогнозування ринкових трендів, спрощують та прискорюють процеси обміну валют, зменшують витрати на фінансові операції та сприяють мінімізації негативних наслідків прояву ризиків. Розвиток хмарних технологій, блокчейну, смарт (розумних)-контрактів, штучного інтелекту, машинного навчання, цифрових платформ та інших фінтех інновацій з одного боку відкриває нові можливості для збору, обробки, аналізу і оцінки різноманітної інформації здатної вплинути на валютні ринки, а з іншого – генерує нові виклики і загрози безпеки. Ці та інші аспекти роблять дослідження впливу фінтех інновацій на глобальні валютні ринки доцільним і своєчасним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні питання розвитку фінтех інновацій у фінансовій сфері знайшли відображення у працях таких вітчизняних і іноземних науковців, як: Д. Арнер [1 - 3], Д. Барберіс [3], Р. Баклі [1 - 3], В. Гаркавенко [4], Гомбер [18], Ф. Джильо [6], Д'яконова [7], Е.Караянніс [8], Л. Кокко [9], Г.Коу [11], Н. Кшетрі [10], М. Марчезі [9], М.Пайола [12], Д. Поченчук [13], А. Семенов [14], Б. Шикло [15] та багатьох інших.

Окрім індивідуальних досліджень науковців, значні напрацювання в цій сфері належать колективам авторів науково-дослідних компаній, фінансових організацій та медіа. Серед таких компаній значне місце у глобальному середовищі посідають такі великі консалтингові компанії, які займається дослідженнями та консультуванням у сфері фінтех інновацій як Deloitte, PricewaterhouseCoopers (PwC), Accenture, CB Insights, Capgemini, Efma, KPMG та інші. Заслужують на увагу актуальні новини, дослідження і фінтех аналітика представлена на медіа-платформах FinTech Global, TechCrunch, Finextra та інших.

Опрацювання наукових джерел, статистичних і аналітичних матеріалів свідчить про необхідність дослідження впливу фінтех інновацій на глобальні і

національні валютні ринки з метою забезпечення стабільності розвитку економічних систем.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Швидкий розвиток новітніх технологій спричинює зміни традиційних фінансових послуг та механізмів функціонування і розвитку валютних ринків. Поглиблене дослідження впливу фінтех інновацій на глобальні валютні ринки має на меті виявити яким чином новації у сфері фінансових технологій можуть вплинути на динаміку основних показників, які характеризують ефективність розвитку ринків та визначають їх макроекономічну стабільність. Дослідження даної проблематики допоможе краще зрозуміти новаторські зміни, які сьогодні відбуваються в фінансовій сфері та узагальнити глобальні наслідки впливу фінтех інновацій на валютні ринки, що є важливим для розуміння та прогнозування майбутніх тенденцій у національній та світовій економіці. Ці та інші аспекти дозволяють сформулювати мету і задачі даної наукової статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є дослідження впливу фінтех інновацій на валютні ринки та глобальну фінансову систему для забезпечення більшої стабільності та ефективності фінансових операцій.

Задачі дослідження: дослідити основні фінансові технології, які впливають на функціонування валютних ринків; виявити показники, які дозволяють оцінити вплив фінтех інновацій на валютні ринки і фінансову стабільність; виявити ризики, пов'язані з впровадженням фінтех інновацій у практику валютних ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування нових технологій у фінансовій сфері з метою покращення якості та ефективності фінансових послуг та їх доступності для всіх учасників ринку відображає сутність фінтех інновацій, які стають невід'ємним елементом всіх сфер життєдіяльності суспільства, починаючи від вибору способів платежів до фінансового планування та інвестування.

Фінтех інновації значно розширюють можливості користувачів фінансових послуг за рахунок: зниження бар'єрів доступу; автоматизації та оптимізації фінансових процесів, а отже зниження витрат часу та ресурсів; орієнтування нових фінансових продуктів та послуг на потреби споживачів; посилення заходів безпеки фінансових транзакцій та захисту персональних даних клієнтів; підвищення конкуренції і розвитку екосистеми стартапів; управління ризиками (рис. 1).

Дослідження характерних особливостей фінтех інновацій, які впливають на функціонування і розвиток валютних ринків, дозволяють стверджувати, що їх використання не тільки сприяє вдосконаленню існуючих фінансових послуг, але й створює нові можливості для усіх їх користувачів передусім за рахунок доступності, інклюзивності, швидкості та ефективності [1, 2, 4 - 7, 11].

До основних фінансових технологій, які впливають на функціонування валютних ринків вважаємо доцільним віднести: блокчейн (Blockchain), смарт (розумні) контракти (Smart Contracts), машинне навчання (Machine Learning),

штучний інтелект (Artificial Intelligence (AI)), цифрові платіжні технології, роботизовані фінансові послуги (Robo-Advisors).

Блокчейн (*Blockchain*) - це децентралізована технологія, яка використовується на валютних ринках для збереження інформації «у вигляді блоків, кожен з яких містить дані, хеш попереднього блоку та мітку часу» [16, с. 134], які безпечно зберігаються у вигляді ланцюжка, якого неможливо змінити без зміни всіх попередніх блоків, що забезпечує безпеку, автентифікацію та реєстрацію транзакцій віртуальних та реальних валют. Застосування блокчейн технології забезпечує надійність та безпеку фінансових транзакцій та мінімізує ризики фальсифікації даних [16, 17].

Рис. 1. Характерні особливості фінтех інновацій в контексті їх впливу на валютні ринки

Джерело: розроблено авторкою на основі [1-8, 11 – 15, 17, 18, 20]

Сьогодні ця технологія через властиві їй унікальні властивості суттєво впливає на функціонування і розвиток валютних ринків. Зокрема:

- блокчейн реалізується через мережу блоків, що не мають централізованого контролю, тобто є децентралізованою системою, не потребують посередників, таких як банки чи небанківські спеціалізовані установи, що підвищує

відновлюваність даних, забезпечує безпеку транзакцій, зменшує вразливість до кібератак;

- доступ до інформації про транзакції мають всі учасники мережі, що створює можливість відстеження, контролю легітимності і аудиту транзакцій на валютному ринку;

- блокчейн технологія може забезпечити швидкі та ефективні транзакції на валютному ринку;

- блокчейн використовується для розвитку нових екосистем фінансових послуг, дозволяє створювати криптовалюти (Bitcoin, Ethereum та ін.), токени, смарт-контракти та інші фінансові інструменти, які можуть бути використані на валютному ринку.

Незважаючи на те, що блокчейн технологія має великий потенціал у фінансовій сфері, її впровадження стикається з суттєвими проблемами, як то масштабування, нормативно-правові обмеження та відмінність регуляторних норм у різних країнах, які здатні вплинути на її реалізацію на фінансових, і, у тому числі, валютних ринках.

Смарт (розумні) контракти (Smart Contracts) – це «програми, які можуть автоматично виконувати договірні умови, без потреби в проміжній особі» [15]; це програмні коди, які автоматизують виконання угод на блокчейні [18]. Розумні контракти дозволяють сторонам угоди встановлювати і виконувати умови без посередництва та ризику їх змін.

Використання смарт контрактів на валютних ринках дозволяє:

- зменшити час на укладання і виконання валютних угод та знизити витрати на посередників за рахунок автоматизації договірних процесу;

- передбачити у контрактах умови, які автоматично виконуються при виникненні певних подій, що зменшує ризики шахрайства для всіх учасників угоди;

- створювати нові фінансові інструменти та продукти, що може сприяти розвитку валютних ринків;

- підвищувати рівень довіри учасників валютного ринку завдяки автоматизованому і незмінному характеру виконання угод.

Незважаючи на зазначені переваги смарт контрактів важливо відмітити і певні недоліки їх використання учасниками валютних ринків, які обумовлені необхідністю юридичного регулювання, пов'язані з проблемами кодування, обмеженістю застосування виключно для визначених типів угод та безпекою.

Машинне навчання (Machine Learning) - це технологія, що дозволяє програмним системам самостійно навчатися на основі використання великої кількості даних та самостійно підбирати оптимальні рішення в процесі роботи [17, с. 134]. Використання цієї інноваційної технології на валютних ринках дозволяє автоматизувати процеси обмінних операцій, покращити точність та швидкість аналізу даних, у тому числі для мінімізації ризиків, прогнозування тенденцій валютних ринків, розробки торгових стратегій і т.ін., що дозволить залучити нових клієнтів та підвищити результативність валютних операцій.

Сутність *штучного інтелекту (Artificial Intelligence (AI))*, розкривається через властивість автоматичних систем шляхом створення програм і систем обирати та ухвалювати оптимальні рішення на основі ретроспективного досвіду й раціонального аналізу зовнішніх дій (розпізнавання образів, мовлення, прийняття рішень, самонавчання тощо), тобто брати на себе окремі функції інтелекту людини [19, 20]. У контексті функціонування і розвитку валютних ринків роль AI в останні роки невпинно зростає. Зокрема AI:

- залучають до аналізу значних масивів даних, що допомагає прогнозувати тенденції розвитку ринків, виявляти ризики, загрози та повторювані структури або тенденції (патерни), а також встановлювати залежності між економічними подіями і коливаннями валютних курсів;

- використовують для здійснення швидких та точних угод без присутності людини шляхом розробки торгових алгоритмів, які автоматично аналізують ринок та виконують угоди на основі певних стратегій;

- застосовують для виявлення, ідентифікації, аналізу і оцінки ризиків на валютному ринку, наприклад, шляхом автоматичного моніторингу портфеля;

- використовують для прогнозування майбутніх коливань валютних курсів на основі аналізу численних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Незважаючи на розширення спектру використання штучного інтелекту на глобальних валютних ринках, є певні проблеми і обмеження, які роблять його використання обмеженим чи небажаним у певних обставинах. Це стосується передусім регулятивних обмежень існуючих у багатьох країнах світу, недостатньої надійності алгоритмів, що може спричинити значні втрати учасників ринку, низької адаптивності програм штучного інтелекту до змін ринкових умов, а також етичних питань, аспектів прав власності і т.ін.

Поняття «цифрові платіжні технології» в контексті розуміння валютних ринків поєднує інноваційні методи та цифрові фінансові технології, які використовуються для здійснення обмінних операцій, електронних платежів та переказів грошей і характеризуються значним різноманіттям фінансових послуг, а також швидкістю, безпечністю та зручністю для учасників угод.

До найбільш популярних видів цифрових платіжних технологій, що отримали розповсюдження на валютному ринку слід віднести:

- електронні платіжні системи (PayPal, Skrill та Stripe), які дозволяють здійснювати глобальні та міжнародні валютні операції за допомогою електронних гаманців, телефонів або електронних адрес без використання банківських рахунків та необхідності надавати особисту інформацію продавцям;

- електронних систем, які використовують банки у межах національної банківської системи (наприклад, в Україні це Privat24, i-Bank, iBOX, UKRSIB Online, Raiffeisen Online, PUMB Online, MONOBANK, Online Banking OTP Smart та інші);

- мобільні платіжні системи (Apple Pay, Google Pay, Samsung Pay тощо), які дозволяють користувачам здійснювати безконтактні платежі та валютні операції за допомогою смартфонів чи інших пристроїв.

Ці та інші цифрові платіжні технології впливають на валютні ринки, змінюючи спосіб, яким здійснюються різноманітні фінансові операції (транзакції, обмін валюти тощо). Однак, як і інші інноваційні фінансові технології, вони створюють виклики пов'язані з кібербезпекою, ризиками шахрайства, регулюванням та прийняттям нових стандартів у фінансовій сфері.

Роботизовані фінансові послуги (Robo-Advisors) - це автоматизовані системи, які надають фінансові поради, управляють інвестиціями та приймають фінансові рішення без прямої участі людини [21, 22]. Нині роботизовані фінансові послуги:

- використовують алгоритми та інші технології, щоб аналізувати ринки, надавати рекомендації щодо розподілу активів, диверсифікації портфеля і т. ін. та рекомендувати інвестиційні стратегії;

- можуть автоматично реагувати на ринкові умови та реалізувати стратегії ризик-менеджменту для захисту інвестиційного (валютного, кредитного) портфеля від збитків.

Однак ці послуги мають обмежену гнучкість та не враховують індивідуальні потреби клієнтів. Також необхідно зазначити, що недостатньо вирішеним залишається проблема забезпечення безпеки даних та точності алгоритмів, адаптації до мінливих ринкових умов, які використовуються даною технологією для прийняття фінансових рішень.

Дослідити вплив зазначених технологій на глобальні валютні ринки можливо за допомогою системи показників, які були виявлені в результаті даного наукового дослідження і систематизовані у вигляді рис. 2.

Вважаємо доцільним зазначити, що вплив різних фінансових технологій відрізняється залежно від ступеня їх впровадження, ринкових умов та інших чинників макро-, мезо і мікроекономічного середовища в контексті конкретного валютного ринку, який є об'єктом дослідження. Загалом, всі вони здатні впливати на валютні ринки шляхом полегшення процесів, зниження ризиків та покращення ефективності валютних операцій, але особливості їх впровадження пов'язані з перевагами, недоліками і обмеженнями використання конкретних технологій.

Вплив фінтех-інновацій на глобальні та національні валютні ринки позначається на таких параметрах, як валютні курси, ліквідність ринків, розрахункові системи тощо.

Рис. 2. Показники аналізу і оцінки впливу фінтех інновацій на глобальні валютні ринки

Джерело: розроблено авторкою на основі [1-3, 5, 6, 9 – 12, 18, 19, 22]

Розглянемо основні приклади прояву такого впливу:

- використання блокчейну, цифрових платіжних технологій прискорює здійснення платежів, що може вплинути на ринкові курси через зменшення часу на виконання операцій;
- розширення використання криптовалют здатне позначитись на деяких валютних парах та призвести до суттєвих відмінностей у валютних курсах, що актуалізує негативний вплив валютних ризиків;
- використання машинного навчання і роботизованих фінансових послуг для розробки і впровадження торгових стратегій може позитивно вплинути на ліквідність ринків й забезпечення постійних та швидких торговельних операцій;
- розвиток цифрових платіжних технологій може сприяти зростанню доступності послуг для учасників ринку, що зумовлює підвищення ліквідності, зменшення часу на розрахунки, покращення параметрів безпеки та впливає на ефективність процесу виконання операцій;
- удосконалення мобільних платіжних систем може покращити швидкість та зручність розрахунків, що може вплинути на розрахункові системи загалом.

Використання нових технологій може призвести до появи нових ризиків (рис. 3), таких як кібербезпека, стійкість, надійність системи тощо, які за небажаних обставин здатні спричинити у учасників валютних ринків втрату прибутку / доходу капіталу.

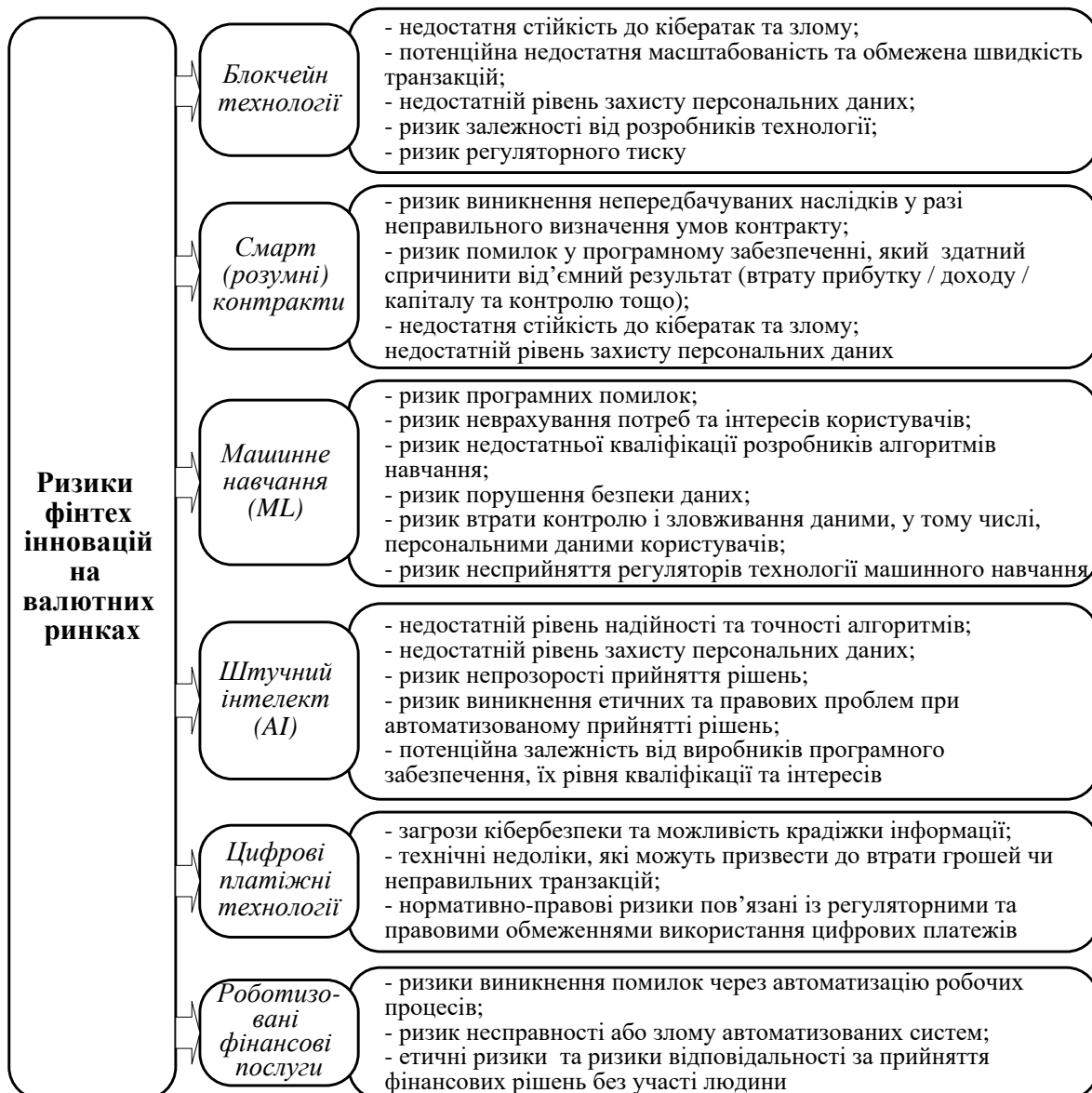

Рис. 3. Ризики впровадження фінтех інновацій на валютних ринках

Джерело: розроблено авторкою на основі [1-3, 5, 7, 14]

Як видно з рисунку 3 впровадження і використання фінтех інновацій супроводжується численними ризиками, які можуть мати серйозні наслідки для валютних ринків, включаючи фінансові збитки, зниження довіри та нестабільність ринкової кон'юнктури. Однак, ефективне управління цими ризиками та розробка відповідних стратегій їх мінімізації / оптимізації може допомогти уникнути або зменшити вплив наслідків їх прояву на глобальні і національні валютні ринки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході наукового дослідження було доведено, що розширенням можливостей користувачів фінансових послуг підвищують значущість фінтех іновацій на валютних ринках. Основними фінтех іноваціями, які впливають на функціонування валютних ринків є блокчейн, смарт (розумні) контракти, машинне навчання, штучний інтелект, цифрові платіжні технології та роботизовані фінансові послуги. Було виявлено і узагальнено основні можливості, які отримують всі учасники валютного ринку за рахунок використання фінтех іновацій та сформульовано основні проблеми, перешкоди та обмеження їх впровадження і використання. Також було сформовано систему основних абсолютних і відносних показників, що дозволяють виявити вплив кожної з перерахованих фінансових технологій на стабільність і ефективність фінансових і валютних операцій.

Як показало дослідження, фінтех іновації мають значний потенціал для зниження витратності, підвищення надійності, швидкості, доступності, ефективності валютних та інших операцій, а також здатні забезпечити можливість створення і реалізації нових фінансових продуктів. Однак, використання цих технологій пов'язано із ризиками і загрозами, мінімізація негативного впливу яких дозволить сформувати перспективні плани майбутніх досліджень.

Список використаних джерел

1. Arner, D. W., Buckley, R. P., & Zetsche, D. A. Fintech for financial inclusion: A framework for digital financial transformation. *UNSW Law Research Paper*, 2018, 18-87. URL: <https://www.adamicrofinance.org/sites/default/files/2020-12/fintech-for-financial-inclusion-a-framework-for-digital-financial-transformation.pdf>
2. Arner, D. W., Buckley, R. P., Zetsche, D. A., & Veidt, R. Sustainability, FinTech and financial inclusion. *European Business Organization Law Review*, 2020, 21, 7-35. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40804-020-00183-y>
3. Arner, D., Barberis, J., Buckley, R. P. The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm? *University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2015/047. UNSW Law Research Paper No. 2016-62*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676553.
4. Гаркавенко В., Грінько, І. Вплив цифровізації на трансформацію глобального фінансового ринку. *Економіка та суспільство*, 2021, Вип. 33. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/956/914>
5. Gomber, P., Koch, J. A., Siering, M. Digital Finance and FinTech: Current Research and Future Research Directions. *Journal of Business Research*. 2017. 79. P. 1-8. URL: https://ideas.repec.org/a/spr/jbecon/v87y2017i5d10.1007_s11573-017-0852-x.html.
6. Giglio, F. Fintech: A literature review. *European Research Studies Journal*, 2021, 24 (2B), P. 600-627. URL: <https://scholar.archive.org/work/35eg7pttzvamhidmmbwaugwety/access/wayback/https://www.ersj.eu/journal/2254/download>
7. Д'яконова І., Педич А.. Сутність поняття «фінтех»: розвиток категоріального апарату та дослідження ролі на світовому фінансовому ринку. *Економічний дискурс*, 2017, №3: 7-16. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/1826/1/ED-17-3-7-16.pdf>
8. Carayannis, E. G., Popescu, D., Sipp, C., & Stewart, M. Technological learning for entrepreneurial development (TL4ED) in the knowledge economy (KE): Case studies and lessons learned. *Technovation*, 2006, 26, 419-443. URL: <https://www.scirp.org/%28S%28czeh2tfqyw2orz553klw0r45%29%29/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1055699>

9. Cocco, L., Marchesi, M. Modeling and Simulation of the Economics of Mining in the Bitcoin Market. *PLoS one, Public Library of Science*. 2016. vol. 11(10), P. 1-31. URL: <https://ideas.repec.org/a/plo/pone00/0164603.html>.
10. Kshetri, N. Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives. *International Journal of Information Management*. 2018. 39. P. 80-89. URL: <https://ideas.repec.org/a/eee/ininma/v39y2018icp80-89.html>.
11. Kou G. Introduction to the special issue on FinTech. *Financial Innovation*, 2019, 5.1: 45. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1186/s40854-019-0161-1.pdf>
12. Paiola, M., & Gebauer, H. Internet of things technologies, digital servitization and business model innovation in BtoB manufacturing firms. *Industrial Marketing Management*, 2020, 89, 245-264. URL: <http://dt-lab.it/wp-content/uploads/2020/04/Paiola-Gebauer-IOT-DS-and-BMI-in-manufacturing-IMM2020.pdf>
13. Поченчук Г.М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. *Економіка і суспільство*. 2017. №13. С. 1193-1200. https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/200.pdf.
14. Семенов, А. Ю. (2021). Развитие фінтеху: тенденции та наследки для рынка фінансовых услуг. *Бизнес Информ*, 2021, № 8, С. 173 – 183. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/85517/1/Semenog_fintech.pdf
15. Shiklo B. IoT for Smart Banking and Finance. Published: Sep 5, 2022. URL: <https://www.scnsoft.com/blog/iot-in-banking-and-financial-services>
16. Шишкіна О. В. Цифрові технології фінансових установ: ризики і перспективи використання. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону, 2023, Вип 19. Т.2 С. 130-143. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/download/6951/7212>
17. Шишкіна О. Проблеми, перспективи та ризики використання цифрових інновацій у фінансовому й реальному секторах національної економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, 2023, 1 (33): С. 154-175. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/282034>
18. Пуїна L. Що таке смарт-контракти? 3 березня 2023 р. URL: <https://klona.ua/uk/blog/blockchain-smart-contract/shho-take-smart-kontrakty>
19. Warwick K. Artificial intelligence: the basics. *Routledge*. 2013. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=b16pAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR3&dq=artificial+intelligence+it+is&ots=iH4fnKxeS0&sig=qDZLjJ7o-fg7a-pYe_cijX2opDc&redir_esc=y#v=onepage&q=artificial%20intelligence%20it%20is&f=false (accessed 16 November 2023)
20. Jordan M. I. Artificial intelligence—the revolution hasn't happened yet. *Harvard Data Science Review*, 2019, 1 (0), pp. 1-9. URL: <https://assets.pubpub.org/atiu3k8w/ff85d7c1-5135-4ab0-a3cc-c03bc966dba3.pdf>
21. Baker T. & Dellaert B. The Regulatory Strategy for Robo-Advice. *The disruptive impact of FinTech on retirement systems*, 2019, 149. URL: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2995&context=faculty_scholarship
22. Warchlewska A., & Waliszewski K. Who uses robo-advisors? *The Polish case*. 2020. URL: https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/76481/1/Who_uses_robo_advisors.pdf

References

1. Arner, D. W., Buckley, R. P. & Zetsche, D. A. (2018). Fintech for financial inclusion: A framework for digital financial transformation. *UNSW Law Research Paper*, pp. 18-87. Available at: <https://www.ada-microfinance.org/sites/default/files/2020-12/fintech-for-financial-inclusion-a-framework-for-digital-financial-transformation.pdf>. (accessed 18 November 2023) [in English]
2. Arner, D. W., Buckley, R. P., Zetsche, D. A. & Veidt, R. (2020). Sustainability, FinTech and financial inclusion. *European Business Organization Law Review*, 21, pp. 7-35. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40804-020-00183-y>. (accessed 19 November 2023) [in English]
3. Arner, D., Barberis, J. & Buckley, R. P. (2016). The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm? *University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2015/047. UNSW Law Research Paper No. 2016-62*. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676553. (accessed 18 November 2023) [in English]
4. Harkavenko V. & Hrinko, I. (2021). Vplyv tsyfrovizatsii na transformatsiiu hlobalnoho finansovoho rynku [The impact of digitalization on the transformation of the global financial market]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 33. Available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/956/914>. (accessed 18 November 2023) [in Ukrainian]
5. Gomber, P., Koch, J. A. & Siering, M. (2017). Digital Finance and FinTech: Current Research and Future Research Directions. *Journal of Business Research*. 2017. 79. 1-8. Available at: https://ideas.repec.org/a/spr/jbecon/v87y2017i5d10.1007_s11573-017-0852-x.html. (accessed 18 November 2023) [in English]
6. Giglio, F. (2021). Fintech: A literature review. *European Research Studies Journal*, 2021, 24 (2B), pp. 600-627. Available at: <https://scholar.archive.org/work/35eg7ptzvamhidmmbwaugwety/access/wayback/https://www.ersj.eu/journal/2254/download>. (accessed 16 November 2023) [in English]
7. Diakonova I. & Pedych A.. Sutnist poniattia «fintekh»: rozvytok katehorialnoho aparatu ta doslidzhennia roli na svitovomu finansovomu rynku [The essence of the concept of "fintech": development of the categorical apparatus and study of its role in the global financial market]. *Ekonomichni dyskurs*, 3: pp. 7-16. Available at: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/1826/1/ED-17-3-7-16.pdf>. (accessed 15 November 2023) [in Ukrainian]
8. Carayannis, E. G., Popescu, D., Sipp, C., & Stewart, M. (2006). Technological learning for entrepreneurial development (TL4ED) in the knowledge economy (KE): Case studies and lessons learned. *Technovation*, 26, pp. 419-443. Available at: <https://www.scirp.org/%28S%28czeh2tfqyw2orz553klw0r45%29%29/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1055699> (accessed 16 November 2023) [in English]
9. Cocco, L., Marchesi, M. Modeling and Simulation of the Economics of Mining in the Bitcoin Market. *PLoS one, Public Library of Science*. vol. 11(10), pp. 1-31. Available at: <https://ideas.repec.org/a/plo/pone00/0164603.html>. (accessed 16 November 2023) [in English]
10. Kshetri, N. (2018). Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives. *International Journal of Information Management*. 39. pp. 80-89. Available at: <https://ideas.repec.org/a/eee/ininma/v39y2018icp80-89.html>. (accessed 16 November 2023) [in English]
11. Kou G. (2019). Introduction to the special issue on FinTech. *Financial Innovation*, 2019, 5.1: 45. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1186/s40854-019-0161-1.pdf>. (accessed 16 November 2023) [in English]
12. Paiola, M., & Gebauer, H. (2020). Internet of things technologies, digital servitization and business model innovation in BtoB manufacturing firms. *Industrial Marketing Management*, 89, 245-264. Available at: <http://dt-lab.it/wp-content/uploads/2020/04/Paiola-Gebauer-IOT-DS-and-BMI-in-manufacturing-IMM2020.pdf>. (accessed 16 November 2023) [in English]

13. Pochenchuk H.M. (2017). Finansovi tekhnolohii: rozvytok i rehuliuвання [Financial technologies: development and regulation]. *Ekonomika i suspilstvo*, 13. pp. 1193-1200. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/200.pdf. (accessed 16 November 2023) (accessed 18 November 2023) [in Ukrainian]
14. Semenoh, A. Yu. (2021). Rozvytok fintekhu: tendentsii ta naslidky dlia rynku finansovykh posluh [Fintech development: trends and implications for the financial services market]. *Biznes Inform*, 8, pp. 173 – 183. Available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/85517/1/Semenog_fintech.pdf (accessed 15 November 2023) [in Ukrainian]
15. Shiklo B. (2022). IoT for Smart Banking and Finance. Available at: <https://www.scnsoft.com/blog/iot-in-banking-and-financial-services> (accessed 17 November 2023) [in English]
16. Shyshkina O. V. (2023). Tsyfrovii tekhnolohii finansovykh ustanov: ryzyky i perspektyvy vykorystannia [Digital technologies of financial institutions: risks and prospects for use]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, v.19. T.2 pp. 130-143. Available at: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/download/6951/7212> (accessed 22 November 2023) (accessed 18 November 2023) [in Ukrainian]
17. Shyshkina O. (2023). Problemy, perspektyvy ta ryzyky vykorystannia tsyfrovyykh innovatsii u finansovomu y realnomu sektorakh natsionalnoi ekonomiky [Problems, prospects and risks of the digital innovation use in the financial and real sectors of the national economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 1 (33): pp. 154-175. Available at: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/282034> (accessed 16 November 2023) (accessed 22 November 2023) [in Ukrainian]
18. Ilyina L. (2023) Shcho take smart-kontrakty? [What are smart contracts?] Available at: <https://klona.ua/uk/blog/blockchain-smart-contract/shho-take-smart-kontrakty/> (accessed 22 November 2023) [in Ukrainian].
19. Warwick K. (2013). Artificial intelligence: the basics. *Routledge*. Available at: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=b16pAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR3&dq=artificial+intelligence+it+is&ots=iH4fnKxeS0&sig=qDZLjJ7o-fg7a-pYe_cijX2opDc&redir_esc=y#v=onepage&q=artificial%20intelligence%20it%20is&f=false (accessed 16 November 2023)
20. Jordan M. I. (2019). Artificial intelligence—the revolution hasn't happened yet. *Harvard Data Science Review*, 1(1), 1-9. Available at: <https://assets.pubpub.org/atiu3k8w/ff85d7c1-5135-4ab0-a3cc-c03bc966dba3.pdf> (accessed 17 November 2023)
21. Baker T. & Dellaert B. (2019). The Regulatory Strategy for Robo-Advice. *The disruptive impact of FinTech on retirement systems*, 149. Available at: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2995&context=faculty_scholarship. (accessed 17 November 2023)
22. Warchlewska A. & Waliszewski K. (2020). Who uses robo-advisors? *The Polish case*. Available at: https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/76481/1/Who_uses_robo_advisors.pdf (accessed 17 November 2023)

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-321-333

УДК 336.14 (477)

Наталя ЯРОШЕВИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3836-067X

Researcher ID: R-4321- 2017

Scopus Author ID: 57215433787

РІВЕНЬ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена оцінці рівня децентралізації місцевих бюджетів в Україні та дослідженню тенденції його зміни, що відбувається під впливом багатьох факторів різновекторного спрямування. Встановлено що, в Україні немає чіткого обґрунтування економічного змісту критеріїв та показників рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів. Проведено оцінку рівня фіскальної децентралізації місцевих бюджетів в Україні за період з 2015 по 2022 роки за показниками, що відповідають критеріям (1) децентралізації видатків; (2) децентралізації доходів; (3) залежності місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів, а саме: (1) показник питомої ваги загального обсягу видатків місцевих бюджетів у публічних видатках; (2) співвідношення загального обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП; (3) питома вага власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів; (4) питома вага базової дотації в структурі доходів місцевих бюджетів; (5) співвідношення обсягу власних доходів місцевих бюджетів до ВВП (6) відповідність рівня децентралізації цілям Стратегії сталого розвитку України (запропонований показник). Виявлено, що лише протягом перших трьох років реформи (з 2015 по 2017 роки) Україна рухалася в напрямку збільшення фінансової децентралізації місцевих бюджетів, а протягом останніх п'яти років тенденція змінилася на протилежну і сьогодні рівень фінансової децентралізації в Україні є низьким. Зниження рівня фінансової децентралізації спричинене (1) постійне збільшенням обсягів делегованих центральною владою повноважень, без належного їх фінансового забезпечення; (2) здійсненням центральною владою перерозподілу доходних повноважень місцевих бюджетів на користь державного бюджету; (3) зміною структури та обсягів міжбюджетних трансфертів з зв'язку з проведенням інших реформ (освітня реформа, медична реформа, зміна механізму соціального захисту тощо). Подальше зниження власної доходної бази бюджетів місцевого самоврядування у вигляді вилучення надходження ПДФО до державного бюджету в частині ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, істотно низить доходну базу місцевого самоврядування і створить загрозу рецентралізації – процесу зворотного до децентралізації.

Ключові слова: фінансова децентралізація, місцеві бюджети, міжбюджетні трансферти, податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок

JEL Classification: H70, H73, H24, R59

Absztrakt. A cikk felméri a helyi költségvetések decentralizációjának mértékét Ukrajnában és megvizsgálja annak változásának tendenciáját, amely számos különböző tényező hatása alatt áll. Megállapítást nyert, hogy Ukrajnában nincs egyértelmű álláspont a helyi költségvetések pénzügyi decentralizációjának szintjére vonatkozó kritériumok és mutatók gazdasági tartalmára vonatkozóan. A tanulmány az ukrajnai helyi költségvetések fiskális decentralizációjának szintjét értékelte 2015–2022.

közötti időszakban az alábbi kritériumoknak megfelelő mutatók szerint: (1) a kiadások decentralizálása; (2) a jövedelem decentralizálása; (3) a helyi költségvetések költségvetésközi transzferektől való függése, nevezetesen: (a) a helyi költségvetési kiadások összvolumenének fajlagos súlyának mutatója az állami kiadásokban; (b) a helyi költségvetések összkijáratának GDP-hez viszonyított aránya; (c) a saját bevételek fajlagos súlya a helyi költségvetések bevételeinek szerkezetében; (d) az alaptámogatás fajlagos súlya a helyi költségvetés bevételeinek szerkezetében; (e) a helyi költségvetések saját bevételeinek GDP-hez viszonyított aránya (f) Ukrajna Fenntartható Fejlődési Stratégiájában szereplő decentralizációs szintnek való megfelelés (ajánlott mutató). Ukrajna csak a reform első három évében (2015-től 2017-ig) mozdult el a helyi költségvetések növekvő pénzügyi decentralizációjának irányába, valamint az elmúlt öt évben ez a tendencia az ellenkezőjére változott és jelenleg a pénzügyi decentralizáció szintje Ukrajnában alacsony. A pénzügyi decentralizáció mértékének csökkenését a következők okozzák: (1) a központi kormányzat által átruházott hatáskörök folyamatos növekedése megfelelő pénzügyi támogatás nélkül; (2) a helyi költségvetések bevételeiből a hatáskörök állami költségvetés javára történő újraelosztásának a központi kormány általi végrehajtása; (3) az egyéb reformok (oktatási, egészségügyi reformok, a szociális védelem mechanizmusának változásai stb.) végrehajtásához kapcsolódó költségvetési transzferek szerkezetének és volumenének változásai. A helyi önkormányzati költségvetések saját bevételi alapjának további csökkenése a személyi jövedelemadóból származó bevétel állami költségvetésbe történő átáramoltatása mely a katonai állomány ill. rendfokozatú személyek által kapott pénzbeli támogatását, pénzjutalmát és egyéb befizetéseit érinti – jelentősen csökkenti a helyi önkormányzat jövedelemalapját, valamint a recesszió veszélyét okozza – ami keresztülhúzza decentralizáció eredményeit.

Kulcsszavak: pénzügyi decentralizáció, helyi költségvetések, költségvetés közötti transzferek, személyi jövedelemadó, jövedéki adó.

Abstract. The article focuses on the assessment of the level of local budgets decentralization in Ukraine and the study of the tendency of its change, which occurs under the influence of many factors of different directions. It is established that in Ukraine there is no clear substantiation of the economic content of the criteria and indicators of the local budgets' financial decentralization level. The level of local budgets fiscal decentralization in Ukraine for the period from 2015 to 2022 is assessed by indicators that meet the criteria of (1) decentralization of expenditures; (2) decentralization of revenues; (3) dependence of local budgets on intergovernmental transfers, namely: (1) the share of total local budget expenditures in public expenditures; (2) the ratio of total local budget expenditures to GDP; (3) the share of own revenues in the structure of local budget revenues; (4) the share of basic subsidies in the structure of local budget revenues; (5) the ratio of own revenues of local budgets to GDP; (6) the compliance of the decentralization level with the goals of the Strategy for Sustainable Development of Ukraine (proposed indicator). It is found that only during the first three years of the reform (from 2015 to 2017) Ukraine was moving towards increasing the financial decentralization of local budgets, and over the past five years the trend has reversed and today the level of financial decentralization in Ukraine is low. The decline in the level of financial decentralization is caused by (1) a steady increase in the scope of powers delegated by the central government without adequate financial support; (2) the central government redistributing the revenue powers of local budgets in favor of the state budget; (3) changes in the structure and volume of intergovernmental transfers due to other reforms (education reform, healthcare reform, changes in the social protection mechanism, etc.). Further reduction of the own revenue base of local self-government budgets in the form of withdrawal of PIT revenues to the state budget in the part of PIT on salaries, remuneration and other payments received by military personnel and persons holding the rank of private or commander will significantly reduce the revenue base of local self-government and pose a threat of recentralization, a process that is the opposite of decentralization.

Keywords: financial decentralization, local budgets, intergovernmental transfers, personal income tax, excise tax

Постановка проблеми в загальному вигляді. Успішна реалізація засад децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу показала, що децентралізація влади є необхідною умовою формування ефективного місцевого самоврядування. Тому фінансова децентралізація як один із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади уже впродовж тривалого періоду перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Реформа децентралізації, що стартувала в Україні з 2015 року передбачає більше повноважень та ресурсів для місцевих бюджетів, щоб забезпечити сталий місцевий розвиток і надання якісних послуг. Проте війна, пандемія, енергетична криза значно підірвали економічну стабільність громад та вплинули на можливості горизонтального вирівнювання доходної спроможності, численні реформи (освітня, медична, соціального захисту) і окремі фінансові рішення центральної влади вносять істотні зміни у систему вертикального вирівнювання фіскальних дисбалансів та формування власних доходів територіальних громад. Всі ці динамічні процеси в кінцевому результаті впливають на рівень дотаційності місцевих бюджетів. Одночасна дія багатьох факторів, що мають різновекторний вплив на успішність реформи децентралізації вимагає проведення оцінки рівня децентралізації місцевих бюджетів та визначення тенденції його зміни для України, в якій процес реформування державних інститутів ще не завершено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні немає чіткого обґрунтування економічного змісту критеріїв та показників рівня фінансової децентралізації. В європейській науковій літературі рівень фінансової децентралізації пропонується розглядати через такі три критерії [1, с. 29]: (1) децентралізація видатків; (2) децентралізація доходів; (3) процесуальна і організаційна самостійність органів місцевого самоврядування, що включає право самостійно, формувати, затверджувати, виконувати бюджети, кошториси, бюджетні програми, інші фінансові плани, забезпечувати контроль за їх виконанням тощо. Вітчизняними дослідниками Бондарук Т. Г., Вінницька О. А. [2] пропонується критерії (1) децентралізації видатків; (2) децентралізації доходів; (3) залежності місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів.

Відповідно до пропонованих критеріїв низкою досліджень пропонується багато кількісних і якісних показників рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів, зокрема, Бориславська О.М., Заверуха І.Б., Школик А.М. [3, с.78-79] а також Ruśkowski E., Salachna J. [1] пропонують показники (1) співвідношення показників видатків місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) до публічних видатків; (2) обсяг видатків місцевих бюджетів до ВВП; (3) частка власних доходів у структурі доходів територіальних громад; (4) обсяг міжбюджетних трансфертів в структурі доходів місцевих бюджетів; Деркач М.І. [4] доповнює систему показників показником співвідношення обсягу власних доходів місцевих бюджетів до ВВП; Owsiak S. [5, с. 134–136] пропонує показники (1) рівень зайнятості в публічному секторі; (2) рівень доходів місцевого самоврядування порівняно з доходами державного бюджету; (3) питома вага податкових

надходжень місцевих бюджетів у податкових надходженнях зведеного бюджету; (4) показники стану та якості майна, що перебуває у власності територіальних громад, та ін.; Бондарук Т. Г., Вінницька О. А. [2] пропонують систему з 13-ти коефіцієнтів для оцінювання рівня фінансової децентралізації (коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів, коефіцієнт стійкості бюджету, коефіцієнт дотаційної залежності та ін).

Частково оцінювання рівня децентралізації за окремими критеріями та показниками у багатьох іноземних та вітчизняних наукових працях часто ведеться в контексті дослідження моделей фіскальної децентралізації різних країн, серед яких дослідження Blanc J. [6], що за рівнем фінансової децентралізації виділяє скандинавську, латинську та ганноверську модель децентралізації; Деркача М.І. [4]; Палійчука Т.В. [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання критерії та набору показників для оцінювання рівня децентралізації залишає місце для дискусії та уточнення. Незважаючи на достатню обґрунтованість пропозицій щодо розвитку місцевих фінансів і бюджетної системи, питання подальших шляхів розвитку механізму оцінки стану децентралізації місцевих бюджетів України все ще залишаються далекими від розв'язання, що актуалізує потребу в подальших дослідженнях у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є поглиблення теоретико-методичних засад оцінки стану децентралізації в Україні та оцінка рівня децентралізації місцевих бюджетів в Україні і його тенденції

Виклад основного матеріалу дослідження. Як і в інших країнах Європи, де реформа адміністративно-територіального управління вже проведена, в Україні з 2014 року триває процес децентралізації, метою якого є створення спроможних до розвитку громад, забезпечення якісними послугами населення. В результаті реформи фіскальної децентралізації в Україні замість понад 11 тисяч місцевих бюджетів виникає близько 2 тисяч місцевих бюджетів, з яких приблизно 1500 – бюджети спроможних територіальних громад з більшою дохідною базою та видатковими повноваженнями, що повинно підвищити результативність функціонування бюджетної системи. Відповідно, з 2015 року кількість місцевих бюджетів неухильно зменшується, натомість кількість бюджетів територіальних громад зростає і станом на 2023 рік в Україні є такі місцеві бюджети: 13 бюджетів міст обласного/республіканського значення, 24 обласні бюджети, бюджет АРК, 136 районних бюджетів і 1469 бюджетів територіальних громад.

Як відомо, спроможна територіальна громада – це територіальна громада, яка в результаті об'єднання сіл, селищ, міст здатна самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Для формування спроможних територіальних громад Кабінет Міністрів України затвердив Методику формування спроможних територіальних громад. Змінами до Бюджетного та

Податкового кодексу значно розширено повноваження та збільшено обсяги фінансових ресурсів бюджетів територіальних громад, зокрема, 60% ПДФО надходить до бюджетів територіальних громад, 15% до обласних бюджетів, 25% до державного бюджету. На 2022 та 2023 роки збільшено норматив зарахування ПДФО до бюджетів територіальних громад на 4% (з 60% на 64%) за рахунок відповідного зменшення нормативу зарахування ПДФО до державного бюджету (21%) на підставі Закону України «Про Державний бюджет України».

Склад доходів територіальних громад сформовано аналогічно до складу доходів міст обласного значення, які до реформи 2015 року мали найвищий серед місцевих бюджетів рівень бюджетної забезпеченості. В результаті цих змін у складі доходів територіальних громад України починаючи з 2015 року відбулося зростання як питомої ваги власних надходжень у доходах місцевих бюджетів (рис. 2.) так і власних надходжень місцевих бюджетів у ВВП (від 3,1% у 2015 році до 8,1% у 2022 році).

Також відбулася зміна структури власних доходів місцевих бюджетів, а саме – істотне зростання питомої ваги саме податкових надходжень: у 2015 році – 63,7%, у 2016 – 72,3%, у 2017 – 74,6%, у 2018 – 72,5%, у 2019 – 76,2%, у 2020 – 78,1%; у 2021 – 92%, у 2022 – 94,1%. При цьому зростання податкових надходжень відбувається в основному за рахунок зростання надходження ПДФО, що формує понад половину власних доходів місцевих бюджетів ($\approx 55\%$ - 65%), а також за рахунок зростання місцевих податків і зборів ($\approx 20\%$ - 25%), з яких питома вага єдиного податку постійно зростає і у 2022 році досягає майже 56% від всіх місцевих податків і зборів, відповідно, питома вага податку на майно знижується до майже 44%. Питома вага всіх інших надходжень, включаючи неподаткові, є порівняно незначною і не чинить істотного впливу на динаміку власних доходів місцевих бюджетів.

Також з 2015 року відбувається зниження питомої ваги міжбюджетних трансфертів з державного бюджету у доходах місцевих бюджетів (з 83,4% у 2014 році до 26,4% у 2022 році), яке супроводжується зниженням питомої ваги трансфертів у видатках державного бюджету (з 30,4% у 2014 році до 12,3% у 2021 році). Якщо до початку реформи децентралізації 95% місцевих бюджетів отримували дотацію з державного бюджету, то станом на 2021 рік, частка бюджетів, які потребували фінансової допомоги держави та отримували базову дотацію зменшилася до 75%. Якщо до початку реформи децентралізації реверсна дотація покривала 3% потреби фінансової підтримки, то у 2022 році уже 67%. Тобто, все більшою мірою горизонтальні фіскальні дисбаланси вирівнюються за рахунок коштів громад і все меншою мірою потреба задовольняється за рахунок коштів державного бюджету. Все це на перший погляд свідчить про збільшення дохідної спроможності територіальних громад та зростання рівня децентралізації місцевих бюджетів.

Проте зниження обсягу і питомої ваги міжбюджетних трансфертів з державного бюджету у доходах місцевих бюджетів також пов'язане з одночасною реалізацією низки інших реформ – медичної реформи, освітньої реформи тощо. Якщо з 2016 року по 2019 рік питома вага субвенції з соціального захисту

населення була найбільшою у структурі міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам (48% у 2016 році – 32,3% у 2019 році), то з 2020 року ця субвенція взагалі відсутня, що обумовлено зміною механізму надання пільг та житлових субсидій. Видатки на соціальний захист населення, які раніше фінансувалися за рахунок субвенції бюджетам місцевого самоврядування передано на виконання Міністерству соціальної політики і включено до складу бюджетних програм КПКВК 2501030 «Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремих категорій населення» (через яку здійснюється виплата допомог сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям та дітям інвалідам, дітям сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування) та КПКВК 2501230 «Виплата пільг та житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі» (через яку здійснюється виплата пільг та житлових субсидій населенню), виконання яких здійснюється через Управління (Департаменти) соціального захисту державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад міст обласного / республіканського значення. Таким чином обсяг делегованих повноважень бюджетам місцевого самоврядування, до яких відносяться бюджети територіальних громад, зменшено та, відповідно, зменшено обсяг доходів місцевих бюджетів у формі субвенції на соціальний захист населення.

Другий етап реформи передбачає формування другого рівня адміністративно-територіального управління країни – переформатування місцевих державних адміністрацій з передачею значної частки їхніх повноважень органам місцевого самоврядування. Тобто реформа вимагає прийняття Верховною Радою України рішення про ліквідацію районних рад у зв'язку із об'єднанням територіальних громад, переведення адміністративних районів в областях і АРК з районним бюджетом у райони статистичні без районної ради й бюджету. Десятки територіальних громад в Україні майже співпадають із межами району в області, що свідчить про недоцільність районних рад і держадміністрацій з їх апаратом. Тому за Європейською Хартією місцевого самоврядування, мають бути ліквідовані всі районні і міські державні адміністрації. Проте незважаючи на майже завершений перший етап реформи, райдержадміністрації продовжують працювати і утримуватися за рахунок бюджетних коштів, виконуючи лише частину функцій, які виконували до реформи децентралізації.

Також медична субвенція, питома вага якої до 2020 року була досить значною (22% – 23%) з 2020 року відмінена. Натомість, державний бюджет бере на себе фінансування видатків за програмою державних гарантій медичного обслуговування, що пов'язано з реалізацією II етапу медичної реформи відповідно до Закону України «Про державні гарантії медичного обслуговування населення». З 2020 року відповідні видатки здійснюються за рахунок коштів бюджетних програм державного бюджету КПКВК 2308060 «Реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення» та КПКВК 2311500 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я», що також частково зменшує

обсяг делегованих повноважень бюджетам місцевого самоврядування. Саме тому відбувається зниження питомої ваги міжбюджетних трансфертів (рис. 1).

Незважаючи на позитивну динаміку, станом на 2022 році 84% територіальних громад є дотаційними, з яких 80% – це сільські та селищні громади з обмеженим ринком праці в сільській місцевості, що виявляється у вищому безробітті, нижчому рівні заробітних плат, а також неформальній зайнятості, тобто обмеженими можливостями до зростання надходження основного ресурсу місцевих бюджетів – податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), який лежить в основі розрахунку індексу податкоспоможності при розрахунку дотації. Реверсні дотації перераховують до державного бюджету лише 207 громад, при цьому 45% всіх сплачених реверсних дотацій припадає на 10 громад- обласних центрів.

Рис.1. Динаміка міжбюджетних трансфертів в Україні з 2015 по 2022 роки
Побудовано автором за даними [8]

Вітчизняні дослідники відзначають, що в Україні обсяг делегування доходних повноважень органам місцевого самоврядування є недостатнім у порівнянні з зростаючим обсягом їх видаткових повноважень, що викликає вертикальні фіскальні дисбаланси і дефіцитність місцевих бюджетів. Зокрема з районного рівня територіальним громадам передано низку додаткових повноважень: утримання шкіл-інтернатів загального профілю, спеціалізованих шкіл, закладів позашкільної освіти, шкіл мистецтв; медичних закладів вторинного рівня та хоспісів; закладів соціального захисту (будинків для людей похилого віку, дитячих будинків; підтримка людей з обмеженими можливостями); районних будинків культури, спільних об'єктів культури, музеїв, архітектурних пам'яток місцевого значення тощо; управління підприємствами комунальної власності територіальних громад району; утримання доріг і транспортної інфраструктури місцевого значення, забезпечення регулярних пасажирських перевезень; утримання стадіонів, басейнів та інших об'єктів спортивного призначення, що також є спільними для різних громад закладами фізичної культури і спорту;

захист навколишнього середовища тощо. Більшість зазначених функцій не властиві місцевому самоврядуванню і виходять за межі окремої територіальної громади, відповідно, потребують додаткового фінансування й договірних міжбюджетних відносин із сусідніми громадами. На фоні постійного збільшення видаткових делегованих повноважень органам місцевого самоврядування та зменшення обсягів міжбюджетних трансфертів, центральна влада неоднократно здійснювала перерозподіл доходних повноважень місцевих бюджетів на користь державного бюджету, зокрема: з 2017 року щодо акцизного податку [9;10], з 2018 року щодо екологічного податку [11], у 2023 році щодо ПДФО [12].

У 2015 році до доходів бюджетів територіальних громад було віднесено акцизний податок на роздрібний продаж підакцизних товарів (палива, тютюнових і алкогольних виробів), що розширило їх доходну базу. Ставка податку встановлювалася місцевими органами влади у розмірі від 2% до 5% від обсягу реалізації. З 2017 року постановами Кабінету Міністрів України [9; 10] надходження акцизного податку з роздрібного продажу палива до місцевих бюджетів було припинено, проте одночасно із збільшенням ставки акцизного податку на паливо, було передбачено зарахування частини акцизного податку з виробленого та ввезеного палива до місцевих бюджетів у розмірі 13,44%. В результаті надходження акцизного податку з продажу палива до місцевих бюджетів загалом зменшилося на 10 % [13, с. 64].

На 2022 та 2023 роки збільшено норматив зарахування ПДФО до бюджетів територіальних громад на 4% (з 60% на 64%) за рахунок відповідного зменшення нормативу зарахування ПДФО до державного бюджету (21%) на підставі Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, що безумовно є позитивно і відповідає європейській практиці. Проте у 2023 році Мінфін запропонував вилучити з місцевих бюджетів у державний бюджет надходження ПДФО в частині ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців. В результаті у першому читанні проголосовано законопроект №10037 [12] щодо змін до Бюджетного кодексу, який передбачає вилучення під час воєнного стану «військового» ПДФО до спеціального фонду держбюджету і використання цього ресурсу на виробництво дронів та вітчизняного озброєння. Зазначимо, що виплата додаткової грошової винагороди військовослужбовцям на підставі Постанови Кабінету Міністрів України №168 [14] у зв'язку з введенням на території України воєнного стану, спричинила зростання надходження ПДФО (майже на 30 % у 2023 році) в бюджети громад, на території яких зареєстровані (дислоковані) військові частини - податкові агенти. ПДФО є основою обчислення індексу податкоспроможності територіальної громади, тому зростання надходжень ПДФО приводить до зростання обсягів реверсної дотації і зниження обсягів базової дотації, а зменшення обсягів надходження ПДФО у зв'язку з потенційною загрозою його вилучення до державного бюджету, відповідно, приведе до зменшення обсягів реверсної дотації та зростання потреб у базовій дотації неспроможних територіальних громад, яких в Україні досить багато.

В результаті, питома вага місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету зростала лише з 2015 року (18,5%) до 2019 року (23,1%), а з 2019 року вона

постійно знижується – у 2022 році (19%) майже досягла рівня 2015 року, а з вилученням «військового» ПДФО до державного бюджету знизиться ще більше.

У світовій практиці рівень фіскальної децентралізації визначається за якісними та кількісними показниками, основними з яких є [3]: (1) питома вага загального обсягу видатків місцевих бюджетів у публічних видатках; (2) співвідношення загального обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП; (3) питома вага власних доходів у структурі доходів територіальних громад; (4) питома вага обсягу міжбюджетних трансфертів в частині дотацій вирівнювання в структурі доходів місцевих бюджетів. Динаміка вищеназваних показників фіскальної децентралізації в Україні представлена на рис. 2.

Показником високого рівня децентралізації вважається питома вага місцевих видатків на рівні більш як 45% від публічних видатків (видатків зведеного бюджету), середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30% [16]. Питома вага місцевих видатків у зведеному бюджеті України зростала з 2015 року до 2017 року від 41,2% до 46,9%, а з 2018 року знижується до 15,9% у 2022 році. Тобто за показником рівня децентралізації по місцевих видатках Україна з 2019 року демонструє зниження рівня децентралізації з високого до низького.

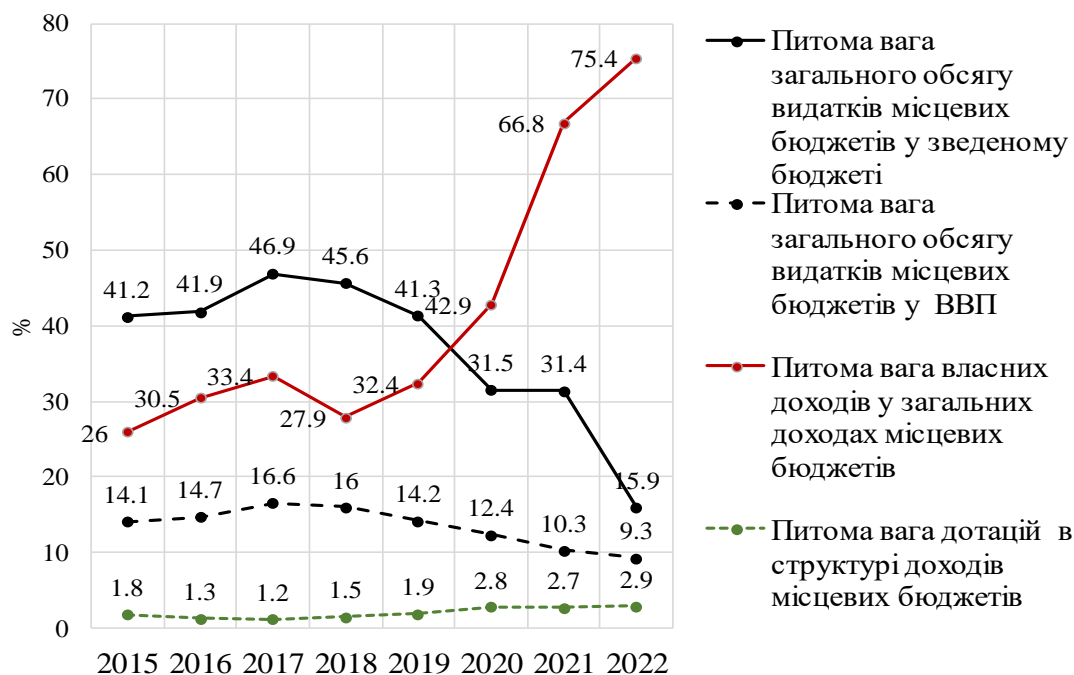

Рис. 2. Динаміка показників фінансової децентралізації в Україні
 Побудовано автором за даними [15]

Показники співвідношення загального обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП показує, яка частина фінансових ресурсів держави припадає на видаткові повноваження місцевих бюджетів. Чим вищим є значення цього показника, там вищим є рівень фінансової децентралізації. Значення цього показника в Україні коливається на рівні 16,6% (максимальне значення у 2017 році), що відповідає високому рівню децентралізації, до 9,3% (у 2022 році), що відповідає низькому

рівню децентралізації (середній рівень від 10% до 15%) і має тенденцію до зниження починаючи з 2018 року.

Показник питомої ваги власних доходів місцевих бюджетів у загальних доходах демонструє стійке зростання з 26% у 2015 році до 75,4% у 2022 році, проте зростання питомої ваги власних доходів викликано не лише позитивною тенденцією зростання власних доходів в абсолютному вираженні, але й тенденцією істотного зниження обсягу міжбюджетних трансфертів (рис.)

Показник питомої ваги базової дотації у структурі доходів місцевих бюджетів знижувався лише протягом 2015-2017 років, а з 2018 року спостерігається постійне його зростання, що свідчить про зниження рівня фінансової самостійності і незалежності місцевих бюджетів.

Зазначимо, що у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [18] серед 25 ключових індикаторів, що оцінюють хід виконання реформ та програм, у п. 17 визначено, що питома вага місцевих бюджетів має становити не менше 65% у зведеному бюджеті держави. Виходячи з цього нормативу, в якості показника рівня децентралізації можна запропонувати показник співвідношення загального обсягу доходів місцевих бюджетів з врахуванням міжбюджетних трансфертів до доходів зведеного бюджету, назвемо його показником відповідності рівня децентралізації цілям Стратегії сталого розвитку; високий його рівень (понад 60%) можна вважати індикатором наближення до цілей Стратегії сталого розвитку. Тенденція цього запропонованого показника рівня децентралізації є аналогічною до показника рівня децентралізації за видатками – показник зростає з 2015 року до 2017 року (з 45,2% до 49,4%), а з 2018 року постійно знижується і у 2022 році досягає 25,3%, що свідчить про те, що Україна не наближається, а віддаляється від запланованого рівня децентралізації.

Також до показників рівня децентралізації відносять співвідношення обсягу власних доходів місцевих бюджетів до ВВП, яке показує частину фінансових ресурсів держави розподілену місцевим бюджетам. Рівень децентралізації вважають високим якщо значення показника є більшим ніж 15%, середнім якщо значення показника від 10% до 15%, і низьким, якщо значення показника менше 10%. До країн з високим рівнем децентралізації за цим показником відносять Данію, Швецію, Фінляндію, Нідерланди, Іспанію, Італію, до країн з середнім рівнем децентралізації Велику Британію, Францію, Польщу, Угорщину, Чехію; з низьким рівнем децентралізації Португалію, Литву, Естонію, Словаччину, Грецію, Кіпр [4]. Значення цього показника в Україні від початку реформи було високим протягом 2015-2017 років (14,9% - 16,8%), а з 2018 року поступово знижується і у 2022 році знаходиться на нижній межі середнього рівня – 10,7%, і має тенденцію до зниження, а з врахуванням можливості втрати «військового» ПДФО місцевими бюджетами – знизиться до низького рівня.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті аналізу представлених показників і тенденцій щодо формування власних доходів та міжбюджетних трансфертів місцевим бюджету з державного бюджету можна стверджувати, що лише протягом перших трьох років реформи Україна рухалася в напрямку збільшення фінансової децентралізації, а протягом останніх п'яти

років тенденція змінилася на протилежну і сьогодні рівень фінансової децентралізації в Україні можна вважати низьким. Подальше зниження власної доходної бази бюджетів місцевого самоврядування у вигляді вилучення надходження ПДФО до державного бюджету в частині ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, істотно знизить доходну базу місцевого самоврядування, приведе до скорочення повноважень місцевої влади і посилення центру; призведе до надання повноважень органам місцевого самоврядування лише «на папері» і створить загрозу рецентралізації – процесу зворотного до децентралізації. Ризик рецентралізації може бути знижено шляхом зарахування ПДФО у місцеві бюджети по місцю реєстрації платника податків, а не податкового агента, як це практикується у Європейському Союзі, згідно з Європейською Хартією місцевого самоврядування і при цьому включення у систему вирівнювання всіх бюджетів.

Список використаних джерел

1. Ruśkowski E., Salachna J. (2007) *Finanse lokalne po akcesji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. 2 wyd., 272 S.
2. Бондарук Т. Г., Вінницька О. А. (2018) Оцінка стану децентралізації місцевих бюджетів України. *Економіка України*. № 7 (680). С. 59–75.
3. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України (2012) / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін. *Центр політико-правових реформ. К., Москаленко О.М.* 212 с.
4. Деркач М.І. (2012) Моделі фіскальної децентралізації країн світу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка"*. Вип. 6(3) URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/3-10.html> Derkach, M. I. (2012). *Modeli fiskalnoi detsentralizatsii krain svitu* [Models of fiscal decentralization of countries of the world], *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia "Ekonomika"* [Journal of Dnipropetrovsk University. Series "Economics"], available at: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/3-10.html> [in Ukrainian]
5. Owsiak S. (2005) *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, wyd. 3. 245 S.
6. Blanc J. (2002) *Finances locales compares*. Paris: L.G.D.J, p. 66–67
7. Палійчук Т.В. (2017) Моделі фіскальної децентралізації у реформуванні системи управління державними фінансами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (50)*. С.273-276
8. Openbudget. Державний веб-портал бюджету для громадян Міністерства фінансів України URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget?id=26000000000>
9. Деякі питання зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального до бюджетів місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України № 96 від 08.02.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2017-%D0%BF#Text>
10. Порядок зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального до загального фонду бюджетів місцевого самоврядування у 2018 році: Постанова Кабінету Міністрів України № 116 від 28.02.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-2018-%D0%BF#n14>
11. Ярошевич Н.Б., Кондрат І.Ю. (2022) Видатки місцевих бюджетів на охорону навколишнього середовища в Україні в умовах фіскальної децентралізації. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*, Випуск 65, С. 184-190 <https://doi.org/10.32843/infrastruct65-31>

12. Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України: Проект Закону №10037 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42765>
13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень – вересень 2017 року / [В. В. Зубенко, І. В. Самчинська, А. Ю. Рудик та ін.]; *ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID*. К., 2017. 86 с.
14. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України №168 від 28.02.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>
15. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>
16. Sub-national public finance in the European Union. Economic Outlook (2007) URL: www.dexia.com/docs/2008/2008_news/20080131_public_finance_europe_UK.pdf
17. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

References

1. Ruśkowski, E., Salachna, J. (2007) *Finanse lokalne po akcesji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. 2 wyd., 272 p. [in Polish]
2. Bondaruk, T. G., Vynnytska, O. A. (2018) Otsinka stanu detsentralizatsiyi mistsevykh byudzhetyv Ukrayiny [Assessment of the state of decentralization of local budgets of Ukraine] *Ekonomika Ukrayiny [Ukraine economy]*. № 7 (680). pp. 59–75. [in Ukrainian]
3. Boryslavska, O. M., Zaverukha, I. B., Shkolyk, A. M. and others (2012) Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeyskykh krayin ta perspektyvy Ukrayiny [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine] *Tsentr polityko-pravovykh reform [Center for Political and Legal Reforms]*. Kyiv., Moskalenko O.M. 212 p. [in Ukrainian]
4. Derkach, M. I. (2012). Modeli fiskalnoi detsentralizatsii krain svitu [Models of fiscal decentralization of countries of the world], *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya "Ekonomika" [Journal of Dnipropetrovsk University. Series "Economics"]*, Available at: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/3-10.html> [in Ukrainian]
5. Owsiak, S. (2005) *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, wyd. 3. 245 p. [in Polish]
6. Blanc, J. (2002) *Finances locales compares*. Paris: L.G.D.J, p. 66–67
7. Paliychuk, T.V. (2017) Modeli fiskalnoyi detsentralizatsiyi u reformuvanni systemy upravlinnya derzhavnymy finansamy [Models of fiscal decentralization in reforming the public finance management system] *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economy series.]* Issue 2 (50). pp.273-276 [in Ukrainian]
8. Openbudget. Derzhavnyy veb-portal byudzhetu dlya hromadyan Ministerstva finansiv Ukrayiny [State budget web portal of the Ministry of Finance of Ukraine for citizens] Available at: <https://openbudget.gov.ua/local-budget?id=26000000000> [in Ukrainian]
9. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of crediting part of the excise tax on fuel produced in Ukraine and imported into the customs territory of Ukraine to local self-government budgets» № 96 from 08.02.2017 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «The procedure for crediting part of the excise tax on fuel produced in Ukraine and imported into the customs territory of Ukraine to the general fund of local self-government budgets in 2018» № 116 from 28.02.2018 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-2018-%D0%BF#n14> [in Ukrainian]
11. Yarosevych, N.B., Kondrat, I.Yu. (2022) Vydatky mistsevykh byudzhetyv na okhoronu navkolnyshnoho seredovyshcha v Ukrayini v umovakh fiskalnoyi detsentralizatsiyi [Expenditures of local budgets for environmental protection in Ukraine under conditions of fiscal decentralization]

Elektronnyy naukovo-praktychnyy zhurnal «Infrastruktura rynku» [Electronic scientific and practical magazine "Infrastructure of the market"], Issue 65, C. 184-190 <https://doi.org/10.32843/infrastruct65-31> [in Ukrainian]

12. Draft Law of Ukraine «On making changes to Section VI of the Budget Code of Ukraine regarding support for the defense capability of the state and the development of the defense-industrial complex of Ukraine» №10037 Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42765> [in Ukrainian]

13. Zubenko, V. V., Samchynska, I. V., Rudyk, A. Yu., etc. (2017) Budget monitoring: Analysis of the implementation of the budget for January - September 2017. IBSED, Project «Strengthening the local financial initiative implementation», USAID. Kyiv., 86 p. [in Ukrainian]

14. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «The issue of certain payments to military personnel, rank and file officers, police officers and their families during martial law» №168 from 28.02.2022 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

15. Ministry of Finance of Ukraine. Official website Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/> [in Ukrainian]

16. Sub-national public finance in the European Union. Economic Outlook (2007) Available at: www.dexia.com/docs/2008/2008_news/20080131_public_finance_europe_UK.pdf

17. Decree of the President of Ukraine «Sustainable Development Strategy «Ukraine-2020» № 5/2015 from 12.01.2015 Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian]

РОЗДІЛ 3. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

3. FEJEZET. SZÁMVITEL ÉS ADÓÜGY

CHAPTER 3. ACCOUNTING AND TAXATION

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-334-345
УДК 657.421.3

Віра ВАРЦАБА

доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри фінансів і банківської справи,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Україна

Вікторія МАКАРОВИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0684-7072
ResearcherID: C-1755-2017
Scopus Author ID: 57210844509
MTMT: 10079063

Габрієлла ЛОСКОРІХ

доктор філософії з обліку і оподаткування,
заступниця завідувача кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5402-7220

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Ефективність управління підприємством в умовах економіки знань починає все більше залежати від оперативності прийняття рішень стосовно критично важливих для підприємства інноваційних активів. В статті окреслено необхідність удосконалення обліку інноваційної діяльності підприємства виходячи зі зростаючих запитів користувачів облікової інформації в умовах економіки знань. Обґрунтовано основні причини існування відмінностей між пропозиціями зарубіжних та українських вчених щодо розвитку обліку інноваційної діяльності. Виділено та проаналізовано дев'ять основних напрямів досліджень щодо розвитку обліку*

інноваційного капіталу в Україні: удосконалення чинної моделі обліку витрат на дослідження та розробки; облік основних об'єктів інноваційної діяльності підприємства; облік інноваційного продукту / продукції; облік інноваційних проектів; облік резервів інноваційної діяльності (інноваційних резервів); облік фінансування інноваційної діяльності підприємства; управлінський облік витрат інноваційної діяльності; облікове забезпечення управління інноваційною діяльністю; організація обліку інноваційної діяльності підприємства. Окреслено тенденції розвитку теоретико-методологічних засад обліку інноваційного капіталу підприємства в Україні: удосконалення методологічних «прогалін» чинної методики обліку витрат на дослідження та розробки, реалізованої в національних П(С)БО; здійснення нової об'єктної структуризації інноваційної діяльності підприємства в системі бухгалтерського обліку; удосконалення методики обліку бізнес-процесів підприємства, дотичних до інноваційної діяльності (інноваційне резервування, фінансування інноваційної діяльності); посилення управлінської орієнтації обліку інноваційного капіталу та забезпечення його більшого рівня регламентації за рахунок розробки нових законодавчих положень та нормативних обмежень із використанням інструментарію облікової політики підприємства.

Ключові слова: економіка знань, інноваційний капітал, дослідження та розробки, система обліку в Україні.

JEL Classification: E22, M40.

Absztrakt. A tudásgazdaság körülményei között a vállalatirányítás eredményessége egyre inkább függ a vállalkozás számára kritikus innovatív eszközökkel kapcsolatos döntések gyorsaságától. A cikk felvázolja a vállalkozás innovációs tevékenysége elszámolásának jobbításának szükségességét a tudásgazdaság körülményei között a számviteli információ felhasználóinak növekvő igényei alapján. A tanulmány alátámasztja a külföldi és ukrán tudósok javaslatai közötti különbségek fő okait az innovációs tevékenységek elszámolásának fejlesztésére vonatkozóan. Ukrajnában az innovatív tőke elszámolásának fejlesztésével kapcsolatos kilenc fő kutatási terület kerül meghatározásra, valamint elemzésre: a kutatási és fejlesztési költségek jelenlegi elszámolási modelljének jobbítása; a vállalkozás innovációs tevékenységének fő alanyainak elszámolása; innovatív termék(ek) számvitele; innovatív projektek számvitele; innovációs tevékenység tartalékainak elszámolása (innovációs tartalékok); a vállalkozás innovációs tevékenységeinek finanszírozásának elszámolása; innovációs tevékenység költségeinek vezetői számvitele; számviteli támogatás az innovációs tevékenységek irányításához; a vállalkozás innovációs tevékenységének elszámolásának szervezése. A cikk felvázolja az ukrán vállalkozások innovatív tőke elszámolásának elméleti és módszertani alapjainak fejlesztési irányait: a kutatás-fejlesztési költségek nemzeti számviteli szabályozásban bevezetett jelenlegi elszámolási módszer módszertani hiányosságainak jobbítása; a vállalkozás innovációs tevékenységének új tárgyi strukturálásának bevezetése a számviteli rendszerben; a vállalkozás innovációs tevékenysége üzleti folyamatai elszámolási módjának fejlesztése (innovatív foglалás, innovációs tevékenység finanszírozása); az innovatív tőke elszámolásának vezetői orientációjának erősítése, az új jogszabályi törvényi rendelkezések és korlátok kialakítása miatt magasabb szintű szabályozás biztosítása a társaság számviteli politikájának eszközeivel.

Kulcsszavak: tudásgazdaság, innovációs tőke, kutatás-fejlesztés, számviteli rendszer Ukrajnában.

Abstract. The effectiveness of enterprise management in the conditions of the knowledge economy begins to depend more and more on the promptness of decision-making regarding innovative assets that are critical for the enterprise. The article outlines the need to improve the accounting of innovative activity of the enterprise based on the growing requests of users of accounting information in the conditions of the knowledge economy. The main reasons for the existence of differences between the proposals of foreign and Ukrainian scientists regarding the development of accounting for innovative activities are substantiated. Several key directions of research on the development of innovation capital accounting in Ukraine have been identified and analyzed, namely: 1) improvement of the current model of accounting for research and development costs; 2) accounting of the main objects of the innovative

activity of the enterprise; 3) accounting of the innovative product / products; 4) accounting of innovative projects; 5) accounting of innovation activity reserves (innovation reserves); 6) accounting for the financing of innovative activities of the enterprise; 7) management accounting of costs of innovative activity; 8) accounting support for the management of innovative activities; 9) organization of accounting for innovative activities of the enterprise. Trends in the development of the theoretical and methodological foundations of accounting for innovative capital of enterprises in Ukraine are outlined. The directions of development are: the improvement of methodological "gaps" of the current methodology for accounting for research and development costs, implemented in national P(S)BO; implementation of a new object structuring of the enterprise's innovative activity in the accounting system; improvement of the method of accounting of the enterprise's business processes related to innovative activity (innovative reservation, financing of innovative activity); strengthening the management orientation of the accounting of innovative capital and ensuring its greater level of regulation due to the development of new legislative provisions and regulatory restrictions using the tools of the accounting policy of the enterprise.

Keywords: knowledge economy, innovation capital, research and development, accounting system in Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах розвитку економіки знань, що передбачає активну діджиталізацію основних бізнес-процесів підприємств, застосування технологій Big Data, Інтернету речей, штучного інтелекту, поглиблених засобів аналізу даних та інших технологічних інновацій, діяльність підприємств характеризується процесами створення, використання та збереження елементів інноваційного капіталу. За таких умов все більш наочною стає неспроможність традиційної фінансової звітності забезпечити надання релевантної інформації про інноваційну діяльність підприємства, яка б була корисною для інвесторів, позичальників та суб'єктів прийняття рішень на підприємстві (менеджерів, суб'єктів корпоративного управління тощо).

Ефективність управління підприємством в умовах економіки знань починає все більше залежати від оперативності прийняття рішень стосовно критично важливих для підприємства інноваційних активів. Зокрема, як відмічають з цього приводу Л.М. Пилипенко та А.В. Тирінов, сучасні умови діяльності підприємств значно підвищують вимоги щодо швидкості реакції менеджменту підприємства на прояв тих чи інших подій, які мають бути чітко ідентифіковані й описані у придатному для прийняття рішень вигляді [9, с. 93], що безпосередньо стосується й інноваційного капіталу підприємства.

Про необхідність удосконалення чинної моделі бухгалтерського обліку інноваційної діяльності на рівні міжнародних (IAS/IFRS, GAAP US тощо) та національних стандартів обліку (П(С)БО) в останні роки відмічають як представники професійної, так і академічної спільноти, вносячи ряд пропозицій, спрямованих на підвищення корисності облікової інформації (фінансова звітність, нефінансова звітність тощо) в частині інноваційного капіталу підприємства. Такі пропозиції передусім спрямовані на задоволення зростаючих потреб і запитів користувачів інформації про інноваційний капітал підприємства.

На відміну від зарубіжної облікової думки, де наукова дискусія щодо підвищення релевантності облікової інформації в частині інноваційного капіталу підприємства переважно розвивається навколо дилеми доцільності списання на витрати або капіталізації досліджень та розробок [5] українськими науковцями пропонується більш розгорнутий набір варіантів розвитку чинної моделі обліку інноваційної діяльності підприємств. Значна кількість пропозицій українських вчених має концептуальні протиріччя щодо розуміння ролі інновацій в системі бухгалтерського обліку, побудованої на основі використання системи стандартів IAS/IFRS [6], оскільки такі пропозиції передбачають необхідність внесення кардинальних змін в чинну систему обліку щодо інноваційного капіталу підприємства.

Існування подібних відмінностей в поглядах українських вчених відповідає позиції С. Зембона та Д. Монкіардіні, які вважають, що політичні та академічні дебати повинні виходити за рамки ідеї інновацій, яка все ще значною мірою базується лише на інвестиціях у дослідження та розробки та патенти [10, с. 22]. Тобто для формування дієвої системи обліку інноваційної діяльності, яка б відповідала потребам суб'єктів прийняття рішень та сучасному стану розвитку інноваційної діяльності, що характеризується активним поширенням сталих та розумних інновацій, необхідним є впровадження більш кардинальних підходів – нової парадигми обліку інноваційної діяльності підприємства, що забезпечить формування більш збалансованої аналітичної основи для прийняття управлінських рішень.

Основними причинами існування відмінностей між пропозиціями зарубіжних та українських вчених щодо розвитку обліку інноваційної діяльності на нашу думку є наступні:

1) Поява нових моделей управління інноваційною діяльністю, що активно розвиваються в умовах формування економіки знань та передбачають необхідність розробки розширеного інформаційного забезпечення для управління інноваційною політикою та стратегією підприємства;

2) Зростання інвестиційної привабливості інноваційно-активних підприємств, що вимагає пошуку формування нестандартних моделей генерування та передачі облікової інформації для прийняття інвестиційних рішень;

3) Відсутність необхідного досвіду у менеджменту українських підприємств з використання облікової інформації щодо інноваційного капіталу, сформованої на основі чинної моделі обліку витрат на дослідження та розробки, реалізованої в П(С)БО 8 «Нематеріальні активи»;

4) Відсутність методологічного догматизму щодо розуміння інноваційної діяльності підприємства в бухгалтерському обліку виходячи суто із використання витратного підходу, а також і щодо можливості розгляду в системі обліку інноваційного капіталу підприємства;

5) Наявність «радянських» традицій щодо розуміння нововведень та інновацій в системі бухгалтерського обліку.

З метою визначення загальних цілей, на які були спрямовані такі дослідження та обґрунтування напрямів їх здійснення, має бути розроблена їх комплексна

класифікація та проаналізована доцільність і технічна можливість їх практичного впровадження в чинну систему облікових стандартів з позиції якісного покращання процесів інформування різних груп заінтересованих стейкхолдерів про інноваційну діяльність підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку обліку інноваційного капіталу розглядаються в дослідженнях таких вітчизняних вчених: Б.І. Валуєв, І.М. Вигівська, В.С. Височан, Л.О. Волощук, В.В. Гик, Л.В. Гнилицька, О.І. Грицай, А.Г. Загородній, Я.О. Измайлов, О.В. Кантаєва, Я.Д. Крупка, Т. Кучеренко, С.Ф. Легенчук, І.В. Мельничук, В.О. Озеран, Р. Романів, І.Б. Садовська, Т.Я. Сенчук, Н.М. Столярчук, О.В. Усатенко та ін.

Метою статті є аналіз напрямів досліджень з розвитку обліку інноваційного капіталу в Україні та виділення основних тенденцій в даній сфері.

Викладення основного матеріалу. В результаті аналізу праць українських вчених, присвячених удосконаленню обліку інноваційного капіталу підприємства, виділено наступні групи пропозицій (напрями досліджень), які спрямовані на підвищення рівня релевантності облікової інформації щодо даного об'єкта досліджень (рис. 1).

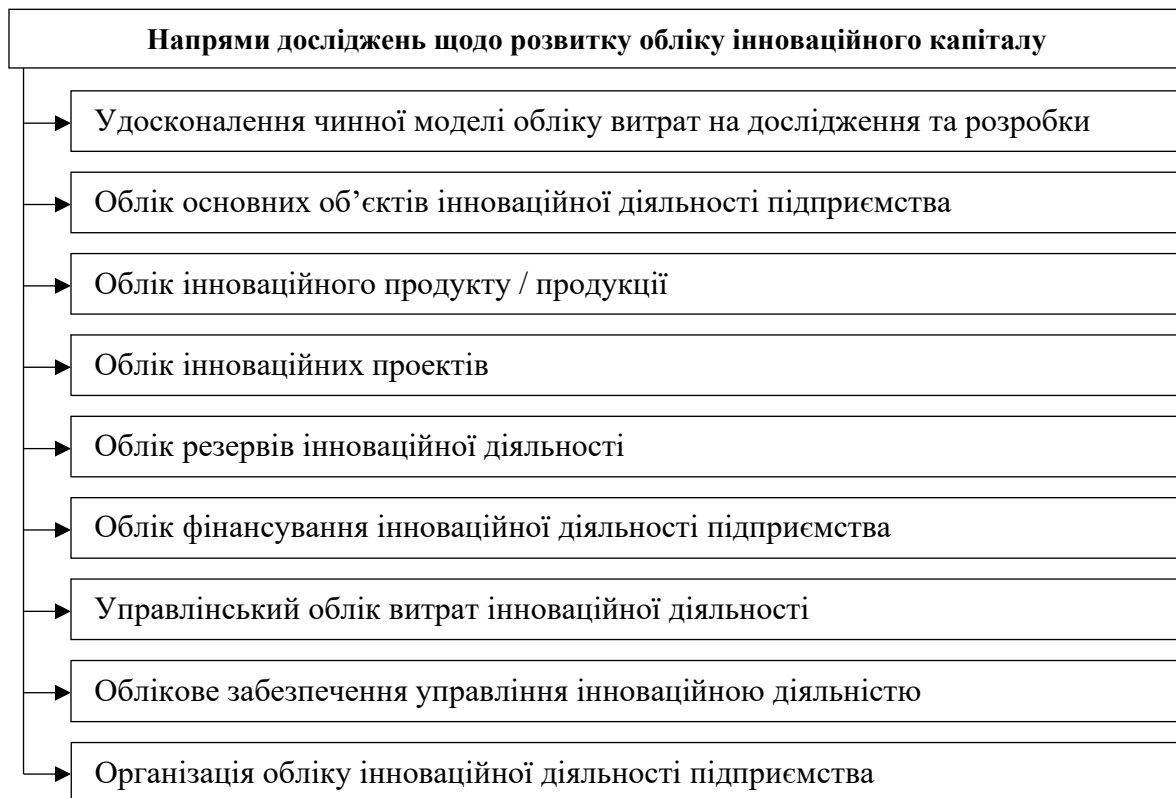

Рис. 1. Напрями досліджень щодо розвитку обліку інноваційного капіталу

Можна навести наступну характеристику кожного з виділених напрямів (рис. 1) та визначити їх роль у вирішенні проблеми підвищення релевантності облікової інформації про інноваційний капітал підприємства:

1) *Удосконалення чинної моделі обліку витрат на дослідження та розробки.* Представники даного напряму (К.В. Безверхий, В.В. Биба, В.В. Гик, О.І. Грицай, О.В. Кантаєва, Я.Д. Крупка, Р.А. Міщенко, В. Озеран, О.В. Побережець, Т.Я. Сенчук) формують свої пропозиції виходячи з існування достатньо загальної та «розмитої» методології обліку витрат на дослідження та розробки, представлені в ПСБО 8 «Нематеріальні активи» [8], особливо у порівнянні з МСФЗ 38 «Нематеріальні активи» [7]. З метою заповнення наявних в ній прогалин автори пропонують удосконалити склад та структуру витрат на дослідження та розробки, наводять можливі варіанти їх облікового відображення в межах чинного нормативного регулювання та пропонують різні групи рахунків для забезпечення такого процесу, а також наводять відповідні шляхи включення інформації про дослідження та розробки до складу фінансової звітності підприємства та приміток до неї.

З метою вирішення існування проблеми множинності підходів до обліку витрат на дослідження та розробки окремі автори пропонують створення єдиного рахунку для обліку витрат на дослідження та розробки («Витрати на інновації»), який би слугував інформаційною моделлю та джерелом для здійснення аналізу інноваційної діяльності підприємства. Для розширення інформаційної місткості облікової інформації про інноваційний капітал підприємства вченими також пропонується удосконалити систему субрахунків та аналітичних рахунків, які б враховували специфічні особливості інноваційної діяльності окремого підприємства. Особливу увагу автори також приділяють удосконаленню механізмів реалізації професійного судження в частині капіталізації витрат на розробки в системі бухгалтерського обліку.

2) *Облік основних об'єктів інноваційної діяльності підприємства.* Представники даного підходу (О.А. Варчук, Л.В. Гнилицька, Ю.М. Грибовська, А.В. Крисенко, Н.М. Столярчук, С.В. Філіппова, Ж.М. Ющак) в якості основного предмету дослідження використовуються не лише витрати на дослідження та розробки, а всю інноваційну діяльність підприємства, яка структурується ними у вигляді сукупності об'єктів різних видів, що характеризують процеси створення, використання та комерціалізації інновацій на підприємствах. Основними з таких об'єктів є витрати (інноваційні витрати, витрати на інноваційну діяльність, витрати на інноваційні процеси) та доходи (інноваційні доходи, доходи від інноваційної діяльності), що виникають в процесі здійснення інноваційної діяльності підприємства, і які розглядаються вченими як нові об'єкти бухгалтерського обліку, які мають бути включені до облікового категорійно-понятійного апарату. Як відмічають В.М. Диба та В.В. Гик, існує необхідність чіткості у формуванні достовірної інформації про витрати на інновації, як передумови для раціональної методики та організації їх обліку [3, с. 223], що є однією із першопричин необхідності їх відокремленого розгляду в системі обліку. Розвиток підходів до обліку витрат інноваційної діяльності вченими переважно здійснюється через удосконалення системи рахунків для обліку таких витрат, розробки підходів до їх калькулювання, а також через удосконалення методики

щодо їх списання на фінансові результати діяльності підприємства або капіталізації таких витрат як нематеріальних активів.

Виявлення, визнання та облік доходів від інноваційної діяльності підприємства є набагато складнішою задачею, у порівнянні з обліком інноваційних витрат, оскільки їх достатньо складно виокремити зі складу сукупних доходів підприємства, одержаних від інших видів діяльності. Значна кількість авторів констатують відсутність можливості одержання з системи обліку структурованої та порівнянної інформації про результативність інноваційної діяльності підприємства. Тому з цією метою авторами пропонуються підходи для ідентифікації доходів від інноваційної діяльності підприємства, рахунки для їх обліку та шляхи відображення в фінансовій звітності. Окрім облікових аспектів рядом авторів розробляються методичні засади контролю та аудиту інноваційних витрат та доходів підприємства з метою підвищення економічної ефективності інноваційної діяльності.

3) *Облік інноваційного продукту / продукції.* Основним результатом інноваційної діяльності підприємства є створення відповідного інноваційного продукту / продукції, який в подальшому виступатиме об'єктом комерціалізації. Під останнім розуміється нематеріальний актив, матеріальний актив або послуга, виробництво яких здійснюватиметься підприємством, і реалізація яких забезпечуватиме одержання доходів від інноваційної діяльності. Тому одним із напрямів розвитку облікового забезпечення інноваційної діяльності підприємства з позиції представників даного підходу (З.І. Гаврилюк, Т. Кучеренко, О. Ратушна, Р. Романів, О. Підлубна, Т. Сенчук, А.О. Фатенок-Ткачук) є удосконалення обліку витрат, що виникають в процесі дослідження і розробки нових видів продукції (класифікація витрат, критерії їх визнання та відображення на рахунках обліку), а також безпосереднє удосконалення методики обліку інноваційних продуктів як основного результату інноваційної діяльності.

4) *Облік інноваційних проектів.* В дослідженнях окремих вчених (І.В. Мельничук, О.В. Усатенко) наводяться пропозиції щодо необхідності розгляду в якості комплексного об'єкту обліку, що характеризує інноваційну діяльність підприємства, окремого інноваційного проекту (програми). З одного боку, це сприятиме більш чіткому розмежуванню інноваційних витрат та доходів підприємства, що стосуються окремого напрямку інноваційної діяльності підприємства, від інших подібних витрат та доходів, а з іншого – дозволить більш точно визначати фінансову ефективність інноваційної діяльності підприємства в розрізі кожного з реалізовуваних інноваційних проектів (програм).

5) *Облік резервів інноваційної діяльності (інноваційних резервів).* Окрім безпосередньо створення, використання та комерціалізації результатів інноваційної діяльності, даний процес супроводжується дуже високими ризиками, які можуть призводити до значних втрат підприємств в майбутньому. З метою мінімізації або зменшення рівня ризиків інноваційної діяльності на підприємствах вченими (Т.М. Барчак, І.М. Вигівська, Н.В. Гуріна, О.М. Ковальова, В.В. Кірсанова, С.Ф. Легенчук, І.В. Мельничук, Т.О. Сухарева) пропонується створювати та використовувати відповідні резерви (забезпечення), що передбачає

необхідність розробки методики облікового відображення даних процесів. Пропозиції вчених в даному напрямі є розвитком ролі системи обліку в системі резервування підприємства, коли використання інструментарію облікових резервів є одним зі шляхів реалізації принципу обачності при формування фінансових результатів підприємства.

6) *Облік фінансування інноваційної діяльності підприємства.* Ще одним з бізнес-процесів, що стосуються інноваційної діяльності підприємства, є її фінансування. Оскільки даний бізнес-процес може відбуватись з різних джерел (державні, публічні, приватні), відбуватись в різний спосіб та в різних формах, та може здійснюватися за допомогою інструментів державного податкового стимулювання, то існує значна кількість проблемних питань облікового відображення, які намагаються вирішити вчені (О.О. Височан, С. Кафка, Т.Є. Кучеренко, Л.Ю. Мельник, Т.І. Моргунова, О.П. Ратушна, О.Л. Швиденко). Такі проблемні питання стосуються не лише шляхом відображення процесів фінансування, тобто системи облікових рахунків та фінансової звітності, а також і порядку розрахунку сум такого фінансування та сум податків, які повинно сплачувати підприємство в процесі здійснення інноваційної діяльності.

7) *Управлінський облік витрат інноваційної діяльності.* Окрім розвитку проблематики фінансового обліку, ряд українських вчених (О.І. Грицай, В.М. Іванков, О.С. Роева, І.Б. Садовська, Г.Б. Свінарьова, М.Є. Скрипник) удосконалює теоретико-методичні аспекти управлінського обліку інноваційної діяльності, що переважно стосуються удосконалення системи калькулювання інноваційних витрат та розробки внутрішньої звітності про інноваційний капітал підприємства з метою створення необхідних передумов для більш ефективного управління ним. Такі пропозиції в цілому спрямовані на формування облікового забезпечення, що сприятиме більш точному визначенню собівартості на кожному з етапів інноваційної діяльності підприємства та в цілому формуванню загальної суми інноваційних витрат підприємства. Вони можуть реалізовуватись на основі використання специфічних одиниць реалізації інноваційної діяльності на підприємстві, відмінних від звичайної економічної діяльності, – наукових лабораторій, експериментальних підрозділів, наукових парків тощо. Такі специфічні одиниці можуть виступати центрами інноваційних доходів та інноваційних витрат, в рамках яких здійснюватиметься ведення обліку та формуватиметься управлінська звітність про інноваційний капітал, що враховує інформаційні потреби та організаційні особливості підприємства. В кінцевому випадку це створюватиме всі необхідні можливості для аналізу та контролю реалізації інноваційних ініціатив підприємства, коригування їх пріоритетних напрямів та визначення подальших перспектив для комерціалізації інновацій.

8) *Облікове забезпечення управління інноваційною діяльністю.* Даний напрям досліджень вчених (Б.І. Валуєв, Л.О. Волощук, В.М. Диба, В.В. Гик, Я.О. Ізмайлов, О.В. Кантаєва, І.Б. Садовська) характеризується необхідністю розробки комплексної системи облікового забезпечення управління інноваційною діяльністю підприємств, що створило б необхідні передумови як для підвищення ефективності її реалізації в цілому, так і для удосконалення процесів створення

окремих інновацій та реалізації окремих інноваційних проєктів. Про актуальність даної проблеми наголошує О.І. Грицай, на думку якої існує неадекватність інформаційного забезпечення інноваційної діяльності сучасним потребам управління і аналізу [1, с. 201].

Основними інструментами для формування такого нового інформаційного забезпечення, яке б дозволило приймати більш ефективні рішення суб'єктів управління інноваційною діяльністю підприємства щодо здійснюваних інноваційних ініціатив є внутрішня управлінська звітність про інноваційний капітал підприємства, яка має відповідати інформаційним потребам таких суб'єктів управління (операційні та стратегічні менеджери, ризик-менеджери, внутрішні контролери та аудитори, аналітики, суб'єкти корпоративного управління тощо). Вирішення проблеми формування дієвої інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень в частині інноваційного капіталу на підприємствах вбачається вченими однією з передумов, яка сприятиме як формуванню інвестиційного-інноваційного потенціалу окремого підприємства, так і ефективній реалізації інноваційної моделі розвитку економіки в Україні.

9) *Організація обліку інноваційної діяльності підприємства.* З метою усунення проблеми «розмитості» методологічних засад обліку інноваційного капіталу підприємства, значна кількість вчених (А.Б. Бойчук, О.М. Гай, Т.А. Демченко, А.Г. Загородній, О.М. Ковальова, В.В. Кірсанова, О.В. Пальчук, С. Сирцева, М.А. Слатвінський, Т.О. Сухарева, О.Г. Чирва) наголошують на необхідності розробки детальних рекомендацій обліку інноваційної діяльності та пов'язаних з нею бізнес-процесів, а також забезпечити більш комплексну стандартизацію практики обліку інноваційної діяльності. Як відмічають з цього приводу А.Г. Загородній та А.Б. Бойчук, на нормативному рівні слід розробити методичні рекомендації з відображення на рахунках бухгалтерського обліку витрат на інноваційну діяльність, а також розробити та затвердити окремий стандарт бухгалтерського обліку, який би регулював облік саме інноваційної діяльності [4, с. 312].

Окрім цього, ряд вчених пропонують удосконалювати організаційні засади обліку інноваційного капіталу на підприємствах шляхом більш детальної регламентації облікової політики та професійних суджень, які здійснюються бухгалтерами в процесі капіталізації витрат, які підприємство здійснює при створенні інноваційного капіталу. Зокрема, на думку Н.В. Гуріної підприємство повинно самостійно розробити таку облікову політику, яка б уточнювала моменти визнання витрат інноваційної діяльності та регулювала б повноту висвітлення інформації, що наводиться у фінансовій звітності [2, с. 57]. Закріплення в обліковій політиці чіткого порядку ведення обліку інноваційного капіталу сприятиме підвищенню рівня достовірності та порівнянності інформації про даний об'єкт обліку.

Висновки та пропозиції. За результатами проведеного аналізу наукових праць вітчизняних вчених виділено дев'ять основних напрямів досліджень, які спрямовані на розвиток обліку інноваційного капіталу підприємства. Перші шість напрямів досліджень стосуються проблематики удосконалення системи фінансового обліку інноваційного капіталу на підприємстві. Зокрема, авторами

визначаються основні елементи інноваційної діяльності підприємства та шляхи їх облікового відображення, а також допоміжні елементи інноваційної діяльності, які доповнюють процеси, які безпосередньо пов'язані зі створенням, використанням та комерціалізацією інноваційного капіталу. Сьомий та восьмий напрями досліджень стосуються розвитку управлінських аспектів обліку інноваційної діяльності та спрямовані на підвищення ролі облікової інформації в забезпеченні прийняття більш ефективних управлінських рішень стосовно інноваційного капіталу підприємства. Дев'ятий напрям досліджень стосується удосконалення організаційних аспектів обліку інноваційного капіталу як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремого підприємства.

На основі аналізу виділених напрямів можна виділити наступні тенденції розвитку теоретико-методологічних засад обліку інноваційного капіталу підприємства:

- удосконалення методологічних «прогалин» чинної методики обліку витрат на дослідження та розробки, реалізованої в національних П(С)БО;
- здійснення нової об'єктної структуризації інноваційної діяльності підприємства в системі бухгалтерського обліку шляхом доповнення її новими більш деталізованими (інноваційні витрати, інноваційні доходи, інноваційний продукт / продукція) або більш укрупненими обліковими об'єктами (інноваційний проект, інноваційна діяльність);
- удосконалення методики обліку бізнес-процесів підприємства, дотичних до інноваційної діяльності (інноваційне резервування, фінансування інноваційної діяльності);
- посилення управлінської орієнтації обліку інноваційного капіталу та забезпечення його більшого рівня регламентації за рахунок розробки нових законодавчих положень та нормативних обмежень із використанням інструментарію облікової політики підприємства.

Список використаних джерел

1. Грицай О.І. Напрями удосконалення обліку витрат на інноваційні процеси. Проблеми економіки та менеджменту: Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 683. С. 198–201.
2. Гуріна Н.В. Облік витрат інноваційної діяльності. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. 2010. Спецвип. 29. Ч. 2: Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності в сучасних умовах глобалізаційних процесів у світовій економіці. С. 53-57.
3. Диба М.І., Гик В.В. Формування облікової інформації для управління витратами на інновації. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 4 (20). С. 223-227.
4. Загородній А.Г., Бойчук А.Б. Напрями удосконалення обліку витрат на інновації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2012. № 727. С. 309-313.
5. Макарович В.К. Концептуальна проблема обліку інноваційного капіталу підприємства: причини виникнення. Економіка, управління та адміністрування. 2022. №4 (102). С. 65-71.

6. Макарович В.К. Необхідність обліку та звітування про інноваційний капітал підприємства в умовах економіки знань. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2022. № 2 (52). С. 47-54.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи». Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-38_ukr_2016.pdf
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>
9. Пилипенко А.А., Тирінов А.В. Системна парадигма організації бухгалтерського обліку в умовах четвертої промислової революції. Бізнес Інформ. 2022. № 5. С. 92-99.
10. Zambon S., Monciardini D. Intellectual capital and innovation. A guideline for future research. Journal of Innovation Economics & Management. 2015. Vol. 2, No°17. P. 13-26.

References

1. Gryczaj, O.I. (2010). Napryamy` udoskonalennya obliku vy`trat na innovacijni procesy` [Directions for improving cost accounting for innovative processes]. *Problemy` ekonomiky` ta menedzhmentu: Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politexnika» [Problems of economics and management: Bulletin of the Lviv Polytechnic National University]*. No. 683. P. 198-201.
2. Gurina, N.V. (2010). Oblik vy`trat innovacijnoyi diyal`nosti [Cost accounting of innovative activities]. *Naukovy`j visny`k Uzghorods`kogo universy`tetu: Seriya: Ekonomika [Economics]*. Special issue 29, Part 2. P. 53-57.
3. Dyba, M.I., Gyk, V.V. (2015). Formuvannya oblikovoyi informaciyi dlya upravlinnya vy`tratamy` na innovaciyi [Formation of accounting information for innovation cost management]. *Ekonomika: realiyi chasu. Naukovy`j zhurnal [Economy: realities of time. Scientific journal]*. No. 4 (20). P. 223-227.
4. Zagorodnij, A.G., Bojchuk, A.B. (2012). Napryamy` udoskonalennya obliku vy`trat na innovaciyi [Directions for improving accounting for innovation costs]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politexnika»: Menedzhment ta pidpry`yemny`czstvo v Ukraini: etapy` stanovlennya i problemy` rozvy`tku [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University: Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems]*. No. 727. P. 309-313
5. Makarovych, V.K. (2022). Konceptual`na problema obliku innovacijnogo kapitalu pidpry`yemstva: pry`chy`ny` vy`ny`knennya [The conceptual problem of accounting for the enterprise's innovative capital: the causes of its occurrence]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya [Economy, management and administration]*. No. 4 (102). P. 65-71.
6. Makarovych, V.K. (2022). Neobxidnist` obliku ta zvituvannya pro innovacijny`j kapital pidpry`yemstva v umovax ekonomiky` znan` [The need for accounting and reporting on the innovative capital of the enterprise in the conditions of the knowledge economy]. *Problemy` teorii ta metodologiyi buxgalters`kogo obliku, kontrolyu i analizu [Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis]*. No. 2 (52). P. 47-54.
7. Mizhnarodny`j standart buxgalters`kogo obliku 38 «Nematerial`ni akty`vy`» [International accounting standard 38 "Intangible assets"']. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-38_ukr_2016.pdf

8. Nacional`ne polozhennya (standart) buxgalters`kogo obliku 8 «Nematerial`ni akty`vy`» [National regulation (standard) of accounting 8 "Intangible assets"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>
9. Pylypenko, A.A., Tyrinov, A.V. (2022). Systemna paradygma organizaciyi buxgalters`kogo obliku v umovax chetvertoyi promy`slovyoi revolyuciyi [System paradigm of accounting organization in the conditions of the fourth industrial revolution]. *Biznes Inform [Business Inform]*. No. 5. P. 92-99.
10. Zambon, S., Monciardini, D. (2015). Intellectual capital and innovation. A guideline for future research. *Journal of Innovation Economics & Management*. Vol. 2, No°17. P. 13-26.

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-346-357
УДК 657.2.016

Вероніка ГАНУСИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6902-6303

Оксана ЙОЛТУХОВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5601-6923

Ярослав ШЕВЕРЯ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6341-8533

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ В ІНТЕГРОВАНІЙ ЗВІТНОСТІ

***Анотація.** Глобалізація економічних відносин призвели до виникнення та активного розвитку великих транснаціональних корпорацій, діяльність яких спричиняє суттєвий вплив не тільки на економіку, а й на соціальні відносини, оточуюче середовище, міжнародну політику. В той же час відбувається зростання запитів з боку суспільства на корпоративну відповідальність бізнесу. Концепція інтегрованого звітування дозволяє об'єднати класичну фінансову звітність компанії із комплексом нефінансових показників. Основне її призначення полягає не на стільки у дублюванні показників вже існуючих форм звітності в єдиному документі, на скільки у відображенні впливу екологічних та соціальних заходів та успішність та ефективність діяльності та на результати, яких досягає компанія. Основним результатом, який має продемонструвати компанія через інтегровану звітність це спосіб створення вартості. Концепція інтегрованого звітування передбачає, що компанія за допомогою свого продукту та наявних бізнес-процесів має створювати вартість не тільки для себе. Створювана вартість, яка уособлюється у трансформації капіталів (їх збільшення або зменшені) містить два взаємопов'язаних аспекти: вартість створювана для самої організації втілюється у отриманих фінансових вигодах для компанії та для постачальників фінансового капіталу; вартість створена для інших (зацікавлених сторін та суспільства в цілому). У статті визначено інтегрований звіт як відображення способу створення вартості та трансформації капіталів компанією через комплексне представлення стратегії корпоративного управління, бізнес-моделі, комунікації із зовнішнім середовищем в ракурсі дотримання принципів сталого розвитку. Невирішеними лишаються питання відсутності відповідних бухгалтерських процедур відображення нефінансових показників діяльності компанії. У сферу бухгалтерського обліку потрапляють лише фінансові показники. Якісні зміни (як негативні так і позитивні) екологічного, людського, соціального капіталу не знаходять відображення на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності. Сучасна парадигма бухгалтерської науки*

визнає важливу роль нефінансових показників в управлінні компанією та представлення таких результатів для зацікавлених осіб у звітності. Поява нефінансових звітів, а також інтегрованої звітності, яка комплексно відображає фінансову та нефінансову сторону діяльності компанії, є наслідком глобальних перетворень у системі бухгалтерського обліку.

Ключові слова: інтегрована звітність, створення вартості, капітали, сталий розвиток.

JEL Classification: M41, Q56.

Absztrakt. A gazdasági kapcsolatok globalizációja vezetett a nagy transznacionális vállalatok létrejöttéhez és aktív fejlődésükhöz, amelyek tevékenysége nemcsak a gazdaságra, hanem a társadalmi kapcsolatokra, a környezetre és a nemzetközi politikára is jelentős hatást gyakorol. Ugyanakkor növekszik a vállalati felelősség iránti társadalmi igény. Az integrált jelentés koncepciója lehetővé teszi a vállalatok klasszikus pénzügyi jelentéseinek összekapcsolását a nem pénzügyi mutatók komplexumával. Fő célja nem annyira a már létező jelentéseken szereplő mutatók megkétszerezése egyetlen dokumentumban, hanem az, hogy tükrözze az ökológiai és társadalmi intézkedések hatását, valamint a vállalat tevékenységének sikerességét és hatását az általa elért eredményekre. A legfőbb eredmény, amelyet egy vállalatnak az integrált jelentéstételen keresztül be kell mutatnia, az az értékteremtés módja. Az integrált jelentéstétel koncepciója azt jelenti, hogy egy vállalatnak nem csak saját maga számára kell értéket teremtenie a termékein és a meglévő üzleti folyamatain keresztül. A létrehozott érték, amely a tőke átalakulásában (annak növekedésében vagy csökkenésében) testesül meg, két, egymással összefüggő szempontot tartalmaz: a szervezet számára létrehozott érték a vállalat és a pénzügyi tőkét nyújtók által kapott pénzügyi előnyökben testesül meg; a mások (érdeelt felek és a társadalom egésze) számára létrehozott érték. A cikk az integrált jelentést úgy határozza meg, mint annak tükrözését, ahogyan egy vállalat értéket teremt és átalakítja tőkéjét a vállalatirányítási stratégiájának, üzleti modelljének és a külső környezettel való kommunikációjának átfogó bemutatásán keresztül, a fenntartható fejlődés elveinek való megfelelés szempontjából. Továbbra is megoldatlan a vállalat nem pénzügyi teljesítménymutatókat tükröző megfelelő számviteli eljárások hiánya. Csak a pénzügyi mutatók tartoznak a számvitel hatálya alá. A környezeti, humán és társadalmi tőkében bekövetkezett minőségi változások (negatív és pozitív értelemben egyaránt) nem tükröződnek a számviteli elszámolásokban és pénzügyi kimutatásokban. A számviteli tudomány modern paradigmája elismeri a nem pénzügyi mutatók fontos szerepét a vállalat irányításában és az ilyen eredmények beszámolóiban való bemutatásában az érdekeltek számára. A nem pénzügyi jelentések és az integrált jelentéstétel megjelenése, amely átfogóan tükrözi a vállalat tevékenységének pénzügyi és nem pénzügyi aspektusait, a számviteli rendszer globális átalakulásának következménye.

Kulcsszavak: integrált jelentés, értékteremtés, tőkék, fenntartható fejlődés.

Abstract. Globalization of economic relations has led to the emergence and active development of large transnational corporations, whose activities have a significant impact not only on the economy but also on social relations, the environment, and international politics. At the same time, there is a growing demand from society for the corporate responsibility of businesses. The concept of integrated reporting allows combining the traditional financial reporting of companies with a set of non-financial indicators. Its main purpose is not so much to duplicate the indicators of existing reporting forms in a single document as to reflect the impact of environmental and social measures on the success and efficiency of a company's activities. The main result that a company should demonstrate through integrated reporting is the way it creates value. Integrated reporting is defined in the article as a reflection of the way a company creates value and transforms capitals through a comprehensive presentation of corporate governance strategy, business model, communication with the external environment, in the context of adhering to the principles of sustainable development. Unresolved issues include the absence of appropriate accounting procedures for reflecting non-financial indicators of a company's activities. Only financial indicators enter the field of accounting. Qualitative changes (both negative and positive) in environmental, human, and social capital are not reflected in accounting records and financial

statements. The modern paradigm of accounting science recognizes the important role of non-financial indicators in managing a company and presenting such results to stakeholders in reporting. The emergence of non-financial reports, as well as integrated reporting, which comprehensively reflects both the financial and non-financial aspects of a company's activities, is a consequence of global transformations in the accounting system.

Keywords: integrated reporting, value creation, capitals, sustainable development.

Постановка проблеми. Глобалізація економічних відносин призвели до виникнення та активного розвитку великих транснаціональних корпорацій, діяльність яких спричиняє суттєвий вплив не тільки на економіку, а й на соціальні відносини, оточуюче середовище, міжнародну політику. В той же час відбувається зростання запитів з боку суспільства на корпоративну відповідальність бізнесу. Для підвищення прозорості своєї діяльності компанії в останні десятиліття активно розширюють сфери діяльності, які включають у свої звіти. Дедалі більшої популярності набирає нефінансова звітність екологічного та соціального характеру.

Концепція інтегрованого звітування дозволяє об'єднати класичну фінансову звітність компаній із комплексом нефінансових показників. Основне її призначення полягає не на стільки у дублюванні показників вже існуючих форм звітності в єдиному документі, на скільки у відображенні впливу екологічних та соціальних заходів та успішність та ефективність діяльності та на результати, яких досягає компанія. Такий комплексний підхід реалізується через представлення бізнес-моделі, що дозволяє зацікавленим особам краще зрозуміти та способи генерації вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегрована звітність, її принципи, нормативне регулювання та складання є об'єктом вивчення вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема питання визначення інтегрованої звітності та міжнародні регламенти її подання досліджували К.В. Безверхий [1], С.Ф. Голов [2], О.О. Нестеренко [3], О.В. Кравченко, Н.В. Овчарова [4], Н. Свічкач, Є. Кобець [5], Г. Мисака, І. Дерун [6], В.К. Макарович [7], О.О. Осадча [8], В.Ю. Царук [9].

У своїх працях дослідники дають характеристику принципам інтегрованого звітування, розглядають визначення та мету подання інтегрованих звітів, надають характеристику різним формам капіталу, описують чинні міжнародні регламенти інтегрованого звітування. Недостатньо уваги при цьому приділяється питанням комплексного відображення бізнес-моделі компанії як основного джерела генерації вартості.

Формулювання цілей статті.

Основною метою статті є представлення концепції інтегрованого звітування як відображення способу створення вартості компанією. Ідея інтегрованого звіту яка заснована на інтегрованому мисленні передбачає залучення у процес створення вартості не тільки фінансових, а й людських і природних ресурсів, а також взаємовідносин компанії із споживачами, бізнес-партнерами, державними органами та суспільством в цілому. Всі ці елементи формують різні види капіталу,

які залучаються у бізнес-модель компанії, відповідним чином перетворюються в процесі діяльності, створюючи таким чином нову вартість як для компанії, так і для суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Концепція інтегрованого звітування передбачає розкриття як повної фінансової інформації про стан ресурсів, результати діяльності та рух грошових коштів компанії, так і не фінансової складової діяльності компанії. Чинна облікова система має певні обмеження щодо розкриття комплексних результатів, які включають вплив діяльності компанії на оточуюче природне середовище суспільства а також на глобальну економіку.

Концепція сталого розвитку, розроблена ООН, передбачає гармонійний розвиток трьох основних компонентів: економічної екологічної та соціальної сфер людства [10]. Отже звітність компаній має задовольняти зростаючі потреби стейкхолдерів в отриманні інформації про дотримання компанією принципів сталого розвитку та корпоративної відповідальності. Корпоративні структури складають каркас глобальної економічної системи, їх функціонування зумовлює перспективні напрями розвитку світової економіки та добробуту людства в цілому.

Інтегрована звітність розкриває різні сторони діяльності компанії в економічному соціальному та екологічному вимірах. При розкритті цих компонентів формується комплекс взаємопов'язаних показників фінансового та нефінансового характеру. Ідея інтегрованого звітування полягає у тому щоб розкрити яким чином компанія створює вартість залучаючи різні форми капіталу а саме фінансового, виробничого, людського екологічного, соціального, інтелектуального. Таким чином розкриттю підлягають такі важливі питання для людства як діяльність компанії в умовах обмежених ресурсів, енергетична ефективність, поводження з відходами, дотримання стандартів якості готової продукції, яка має бути безпечна як для споживачів, так і для оточуючого середовища. Не менш важливим є розкриття діяльності компанії в соціумі: створення гарних умов роботи для працівників підтримання територіальних громад участь у соціально значущих державних проектах та ін. Розкриття перерахованих аспектів відбувається комплексно в рамках опису бізнес-моделі компанії, яка відображає використання вхідних ресурсів їх перетворення на вартість. Основними фокусом інтегрованої звітності є створення компанією вартості для себе та для інших через залучення комплексу ресурсів.

Згідно нормативного документу International <IR> Framework [11], який тепер вбудовано у систему Міжнародних стандартів фінансової звітності (IFRS), основне призначення інтегрованого звіту - пояснити постачальникам фінансового капіталу, як організація створює, зберігає або втрачає вартість у часі.

Вартість створюється, зберігається або втрачається не тільки силами самої організації або в середині неї, вона:

- підпадає під вплив зовнішнього середовища;
- створюється у ході відносин із зацікавленими сторонами;
- залежить від використання ресурсів [11, с.15].

Інтегрований звіт представляє собою відображення способу створення вартості компанією та трансформації капіталів через комплексне представлення стратегії корпоративного управління, бізнес-моделі, комунікації із зовнішнім середовищем в ракурсі дотримання принципів сталого розвитку.

Важливість інтегрованого звітування полягає у виконанні ряду комунікативних завдань. Інтегрована звітність транслює досягнуті результати та стратегічні цілі компанії, вона дозволяє:

- оцінити спосіб та інтенсивність використання капіталів (фінансового, виробничого, людського, соціального, екологічного та інтелектуального);
- посилити відповідальність корпоративного управління не тільки за фінансові результати, а й за рівень корпоративної соціальної відповідальності;
- постачальникам фінансового капіталу оцінити елементи бізнес-моделі компанії та стратегічні цілі її розвитку;
- вивчити фактори, що позитивно та негативно впливають на можливість створення компанією вартості для себе та для інших;
- визначити яким чином зовнішнє середовище впливає на компанію і наскільки ефективно компанія з ним взаємодіє;
- розвивати парадигму інтегрованого мислення, яка має призвести до прийняття рішень, що дозволять компанії створювати вартість в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Інтегрована звітність базується на трьох фундаментальних концепціях:

1. Створення вартості організацією для себе та для інших.
2. Капітали.
3. Процес створення вартості (бізнес-модель).

Діаграма створення вартості, представлена в International <IR> Framework, пов'язує фундаментальні концепції інтегрованої звітності з елементами змісту інтегрованого звіту (рис. 1).

Схема відображає процес створення вартості компанією через механізм взаємодії різних видів капіталу, перетворення їх через бізнес-модель компанії та отримання нової цінності. Перераховані елементи становлять зміст інтегрованого звіту.

Бізнес-модель компанії лежить в основі цієї схеми вона використовує різні види капіталу як вхідні ресурси, за допомогою бізнес-процесів перетворює їх на вихідний результат, а саме, продукт компанії (товар чи послуги). У процесі взаємодії із зовнішнім середовищем продукт знаходить споживача. Точками комунікації при цьому будуть якість продукту, маркетингова політика, політика взаємодії із громадами та різними соціальними групами та кінцева корисність, яку продукт перенесе споживачу. Результати цієї взаємодії відображаються на фінансових результатах компанії, зумовлюють зростання чи скорочення фінансового капіталу. Безпосередній вплив перераховані процеси здійснюють також на інші види капіталу: виробничий, соціальний, людський, інтелектуальний та екологічний.

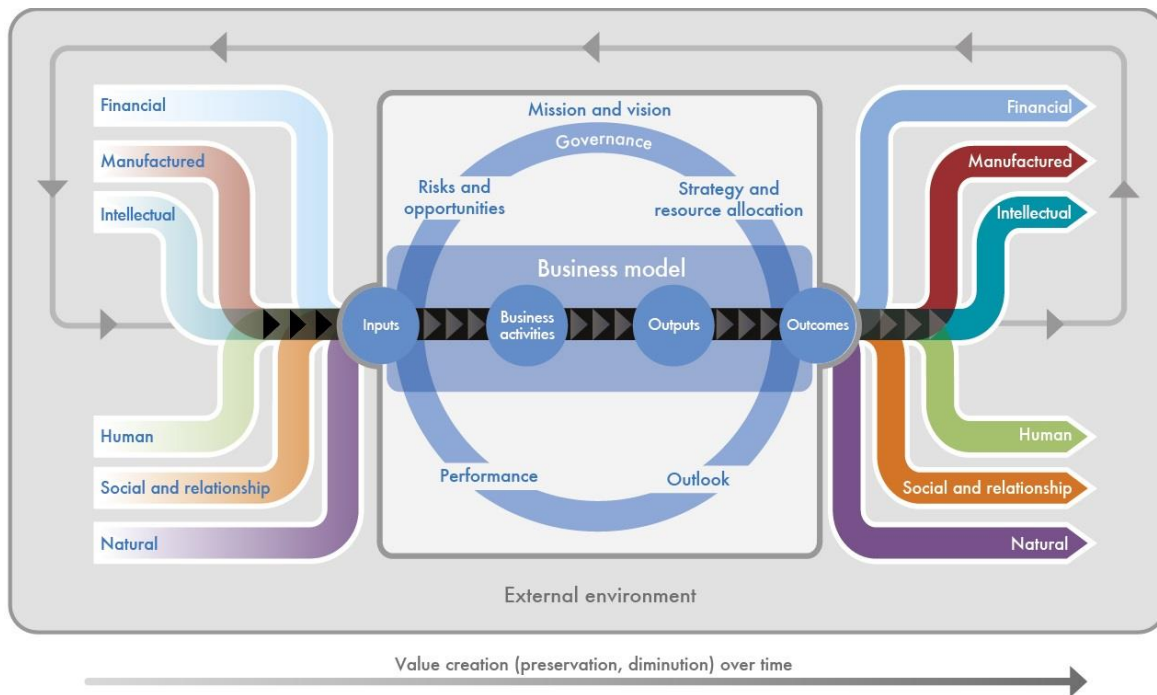

Рис 1. Процес створення вартості компанії.

Джерело: *International <IR> Framework* [11, с.22]

Капітали в *International <IR> Framework* визначаються як запас вартості який збільшується, зменшується та перетворюється через діяльність організації та продуктів її діяльності. Наприклад, фінансовий капітал організації збільшується коли вона отримує прибуток, а якість її людського капіталу зростає в результаті навчання та підвищення кваліфікації працівників [11, с.18].

У *International <IR> Framework* надається пояснення наступним формам капіталу [11, с.19]:

Фінансовий капітал - сукупність коштів:

- наявних в організації для використання у виробництві товарів або для надання послуг;
- отриманих шляхом залучення фінансування (наприклад, у формі боргового фінансування, пайового фінансування або грантів) або отриманих від поточної діяльності або інвестицій.

Виробничий капітал - вироблені фізичні об'єкти (окрім природних фізичних об'єктів), наявні в організації для використання у виробництві товарів або для надання послуг, включаючи:

- будівлі;
- обладнання;
- інфраструктуру (наприклад, дороги, порти, мости, сміттєпереробні заводи та водоочисні споруди).

Інтелектуальний капітал - засновані на знаннях нематеріальні ресурси організації, зокрема:

- інтелектуальна власність, наприклад, патенти, авторські права, програмне забезпечення, права та ліцензії;

- "організаційний капітал", наприклад, неявні знання, системи, процедури та правила.

Людський капітал - компетенції, здібності та досвід людей, а також їхня мотивація до інновацій, зокрема:

- відповідність і підтримка моделі корпоративного управління організації, підходу до управління ризиками та етичних цінностей;

- здатність розуміти, розробляти та реалізовувати стратегію організації;

- лояльність і мотивація до вдосконалення процесів, товарів і послуг, включаючи здатність керувати та співпрацювати.

Соціально-репутаційний капітал - інститути та відносини всередині і між спільнотами, групами зацікавлених сторін та іншими об'єднаннями, а також здатність ділитися інформацією для підвищення індивідуального і колективного благополуччя. Соціально-репутаційний капітал включає:

- спільні норми, а також спільні цінності і моделі поведінки;

- створені організацією відносини з ключовими зацікавленими сторонами, а також довіру і готовність співпрацювати, які організація прагне вибудувати і зберігати із зовнішніми зацікавленими сторонами;

- створені організацією нематеріальні ресурси, пов'язані з брендом і репутацією;

- соціальну ліцензію на діяльність організації.

Природний капітал - усі поновлювані і невідновлювані природні ресурси та процеси, що забезпечують організацію товарами або послугами, які сприяють минулому, теперішньому або майбутньому добробуту організації. Він включає:

- повітря, воду, землю, корисні копалини і ліси;

- біологічне різноманіття та здоров'я екосистем.

Хоча інтелектуальний, людський та соціальний капітал класифікуються окремо, International <IR> Framework визнає, що вони пов'язані та взаємозалежні. Згідно цього документу, між зазначеними формами капіталу існує достатньо відмінностей, щоб розглядати їх окремо один від одного, а не об'єднувати в одну групу, і одним з корисних способів розрізнення цих трьох капіталів може бути розгляд їх з точки зору "носія" кожного з них:

- для людського капіталу носієм є окрема людина;

- для соціального капіталу носієм є суспільні зв'язки всередині або ззовні організації;

- для інтелектуального капіталу носієм є сама організація.

Запропонована класифікація капіталів, яка включає фінансовий, виробничий, інтелектуальний, людський, соціально-репутаційний та природний капітали є орієнтовною. При підготовці інтегрованих звітів компанії не зобов'язані застосовувати саме цю класифікацію. Звіт зосереджується саме на тих формах капіталу які є ключовими з точки зору створення вартості для окремої компанії.

При відображенні трансформації різних форм капіталу не обов'язково використовувати монетарні показники та надавати чіткий кількісний вимір цього

впливу. Відобразитися можуть події, які спричинили якісне перетворення окремих форм капіталу. Саме поєднання кількісних і якісних показників за концепцією інтегрованого звітування здатне найбільш повно відобразити процеси створення вартості компанією.

Зміни у капіталах важливо відобразити у взаємозв'язку, часто подій які спричиняють негативний вплив на одну форму капіталу виправдані з точки зору позитивного впливу на інші форми (наприклад, діяльність яка негативно впливає на довкілля підтримує велику кількість робочих місць). Перетікання вартості із однієї форми капіталу в іншу є важливою складовою інтегрованого звіту. Припустимо, компанія придбала нове обладнання для виробництва, негативним наслідком цього буде зменшення фінансового капіталу (на вартість обладнання), але збільшення запасу виробничого капіталу. Компанія очікує позитивного ефекту від підвищення продуктивності роботи обладнання (збільшення випуску та покращення якості продукції), що компенсує початкове зменшення фінансового капіталу та позитивно впливатиме на вартість, яка створюється компанією.

Чинні стандарти не вимагають відобразити в інтегрованому звіті усі без винятку форми капіталів. За тими капіталами, вартість яких змінювалася не суттєво, інформація може не надаватися. В той же час, важливішим за безпосередню зміну певної форми капіталу може бути відображення взаємозв'язків та взаємообумовленостей між різними формами капіталу, ці дані надають більш суттєву інформацію для стейкхолдерів щодо особливостей діяльності компанії.

Основним проблемним моментом у відображенні зміни капіталів є відсутність відповідних бухгалтерських процедур. У сферу бухгалтерського обліку потрапляють лише фінансові показники. Якісні зміни (як негативні так і позитивні) екологічного, людського, соціального капіталу відображення на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності не знаходять. Сучасна парадигма бухгалтерської науки визнає важливу роль нефінансових показників в управлінні компанією та представлення таких результатів у звітності. Поява нефінансових звітів, а також інтегрованої звітності, яка комплексно відображає фінансову та нефінансову сторону діяльності компанії, є наслідком глобальних перетворень у системі бухгалтерського обліку.

В International <IR> Framework однією із форм представлення результатів є вплив (як позитивний, так і негативний), який організація здійснює на капітали по усьому ланцюжку створення вартості. [11, с.45]

Для позитивної оцінки стейкхолдерами бізнес-модель компанії має демонструвати динамічність і здатність створювати вартість. Для того щоб компанія могла створювати вартість для себе бізнес-модель має демонструвати позитивний вплив на різні види капіталу. Продукт компанії розглядається в інтегрованій звітності як основний генератор створюваної вартості.

Концепція інтегрованого звітування передбачає, що компанія за допомогою свого продукту та наявних бізнес-процесів має створювати вартість не тільки для

себе. Створювана вартість, яка уособлюється у трансформації капіталів (їх збільшення або зменшені) містить два взаємопов'язаних аспекти:

- вартість створювана для самої організації втілюється у отриманих фінансових вигодах для компанії та для постачальників фінансового капіталу;
- вартість створена для інших (зацікавлених сторін та суспільства в цілому).

Вартість яку компанія створює для інших осіб включає різноманітний спектр позитивних дій компанії якими вона приносить користь зовнішньому природному середовищі, споживачам виготовленої продукції через високу якість і хороші споживчі характеристики, участь у добродійних та соціально значущих проектах, підтримання позитивного середовища для роботи працівників. Усі ці дії позитивно відображаються на різних видах капіталів. Заходи по покращенню навколишнього середовища, використання ресурсо-зберігаючих технологій, заощадливе ставлення до обмежених енергетичних ресурсів, оптимізація споживання води, належне поводження з відходами, зменшення викидів у повітря ґрунт та водні об'єкти позитивно впливатимуть на екологічний капітал. Соціальні проекти, як будівництво соціального житла, підтримання соціально незахищених верств населення, добродійних організації, активне спілкування із громадами державними органами у сфері реалізації соціально-значущих проектів, налагодження тісних контактів із споживачами продукції, отримання від них зворотної реакції та постійна робота над покращенням споживчих якостей, задоволеність клієнтів формують соціальний капітал. Постійне покращення умов роботи працівників, активна бонусна політика в оплаті праці, сприяння підвищення кваліфікації, створення умов для відпочинку працівників покращуватимуть людський капітал компанії. Розробка інноваційних рішень щодо покращення якості продукції, мінімізація негативного впливу на екологію, оптимізація виробничих процесів в контексті економії та ресурсозбереження формують інтелектуальний капітал. У свою чергу виробничий капітал компанії покращуватиметься за рахунок впровадження нової техніки та технології.

Отже концепція інтегрованого звітування включає два взаємопов'язані постулати:

- з одного боку, здатність створювати вартість для інших, суттєво впливає на здатність компанії створювати вартість для себе;
- з іншого боку, те чи створює компанія вартість для себе, суттєво впливає на її здатність створювати вартість для інших.

Постачальники фінансового капіталу зацікавлені у тому, щоб компанія створювала вартість для себе та повертала її цим постачальникам. Але вони так само зацікавлені у тому, щоб компанія створювала вартість для інших, оскільки це впливає на можливість компанії створювати вартість для себе.

Бізнес-модель компанії в процесі створення цінності має приносити користь не тільки самій компанії та постачальникам фінансових капіталів, а й усім стейкхолдерам - зацікавленим сторонам серед яких виділяються клієнти компанії, постачальники ресурсів, кінцеві споживачі продукту, фінансові організації, громадські організації, державні та регіональні органи влади а також суспільство

в цілому. Для більшості зацікавлених сторін важливо, щоб компанія була здатна створювати вартість протягом тривалого періоду часу.

Процес створення цінності відображений в інтегрованій звітності органічно поєднує входні параметри діяльності компанії взаємозв'язки та взаємовідносини результати у вигляді продукту та вплив діяльності на різні види капіталу. Стратегічне поєднання цих компонентів у безперервному циклі дозволяє впевнитися, що компанія генеруватиме вартість протягом короткострокового середньострокового та довгострокового періоду.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Інтегрована звітність становить всеосяжну систему відображення ефективності та прозорості корпоративного управління, залучення різних видів капіталу, представлення бізнес-моделі компанії та отриманих результатів діяльності. Основним результатом, який має продемонструвати компанія через інтегровану звітність це спосіб створення вартості для себе та інших зовнішніх сторін. Створення або зменшення вартості втілюється у зміні величини окремих форм капіталу. Перетворення капіталів відбувається через перетікання вартості із одного капіталу в інший, тобто вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Врешті, ці процеси мають призвести до загального зростання капіталів, отримання фінансових та інших вигод для компанії та зовнішніх суб'єктів, серед яких можуть бути клієнти, державні установи, працівники компанії, громади, навколишнє середовище. В цілому інтегрована звітність має демонструвати як компанія дбає про свій добробут та добробут оточуючого середовища. Створення вартості для себе має забезпечувати створення вартості для інших, і навпаки, здатність створювати вартість для інших свідчить про здатність компанії створювати вартість для себе.

Проблемним моментом у об'єктивному відображенні зміни усіх видів капіталу є обмеженість бухгалтерських процедур щодо відображення нефінансових показників компанії. Існують проблеми із правильною оцінкою залучених природних ресурсів, які ми беремо у природи "безкоштовно", тобто нікому не компенсуємо їх вартість, але їх вартість може бути дуже істотною якщо здійснювати оцінку методом відновлюваної вартості (наприклад, витрати на вирощування нових лісових насаджень замість вирубаних, опріснення води та ін.). Такі самі проблеми виникають при оцінці соціальних зв'язків компанії (соціальний капітал), створення належних умов праці (людський капітал). Актуальним перспективним напрямом досліджень є розробка методів оцінки різних видів капіталу у ракурсі інтегрованого звітування із врахуванням концепції інтегрованого мислення.

Список використаних джерел

1. Безверхий К.В. Фундаментальні концепції інтегрованої звітності. Економічний розвиток держави та її соціальна стабільність: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15 травня 2018 р. Ч. 2. Полтава: ФОП Пусан А.Ф., 2018. С. 210 – 212. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/3974>
2. Голов С. Ф. Інформаційне забезпечення інтегрованого звітування. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2017. № 862. С. 75-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2017_862_13.
3. Нестеренко О.О. Інтегрована звітність: теорія, методологія та практика: монографія. Х. : Видавець Іванченко І. С., 2018. 409 с.
4. Кравченко О.В., Овчарова Н.В. Теоретичні та методичні засади формування інтегрованої звітності в Україні. *Економіка і суспільство*. Вип. 6. 2016. вид-во: Мукачівський державний університет. С. 359-366.
5. Свічкач Н., Кобець Є. Впровадження інтегрованої звітності як нової моделі управління бізнесом. *Економіка та суспільство*, (33), 2021. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-57>
6. Мисака, Г., Дерун, І. Теорія легітимності в формуванні інституційно-правових засад системи нефінансової звітності підприємств. *Соціальна економіка*, 2021 (61), с. 60-71. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-06>
7. Макарович В.К. Верифікація показників інтегрованої звітності. Облік, аналіз, аудит і оподаткування в умовах глобалізації економіки : *тези доповідей I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Ужгород, 21 квітня 2017 р.)*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. с. 319-322.
8. Осадча О.О. Інтегрована звітність як елемент системи екологічно орієнтованого управління. *Розвиток інтегрованої звітності підприємств: тези виступів Міжнар. наук. конф. Житомир: Житомирська політехніка*, 2019, с. 137-138. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/137.pdf>
9. Царук В. Ю. Концептуальні засади інтегрованої звітності в корпоративних структурах. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.74
10. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf
11. Integrated Reporting: The International Framework. January 2021. URL: <https://www.integratedreporting.org/international-framework-downloads/>

References

1. Bezverkhyi K.V. (15 May 2018) Fundamentalni kontseptsii intehrovanoi zvitnosti. Ekonomichnyi rozvytok derzhavy ta yii sotsialna stabilnist: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Ch. 2. Poltava: FOP Pusan A.F., 2018. S. 210 – 212. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/3974> [Fundamental concepts of integrated reporting] [in Ukrainian]
2. Holov S. F. (2017) Informatysiine zabezpechennia intehrovanooho zvituvannia. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. № 862. S. 75-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2017_862_13. [Information support for integrated reporting] [in Ukrainian]

3. Nesterenko O.O. (2018) *Intehrovana zvitnist: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia*. Kh. : Vydavets Ivanchenko I. S., 409 s. [Integrated reporting: theory, methodology and practice] [in Ukrainian]
4. Kravchenko O.V., Ovcharova N.V. (2016) *Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia intehrovanoi zvitnosti v Ukraini*. *Ekonomika i suspilstvo*. Vyp. 6. vyd-vo: Mukachivskyyi derzhavnyi universytet. S. 359-366. [Theoretical and methodological principles of integrated reporting in Ukraine] [in Ukrainian]
5. Svichkar N., Kobets Ye. (2021) *Vprovadzhennia intehrovanoi zvitnosti yak novoi modeli upravlinnia biznesom*. *Ekonomika ta suspilstvo*, (33). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-57> [Implementation of integrated reporting as a new business management model] [in Ukrainian]
6. Mysaka, H., Derun, I. (2021) *Teoriia lehytymnosti v formuvanni instyutsiino-pravovykh zasad systemy nefinansovoi zvitnosti pidpriumstv*. *Sotsialna ekonomika*, (61), s. 60-71. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-06> [Legitimacy theory in the formation of the institutional and legal framework of the system of non-financial reporting of enterprises] [in Ukrainian]
7. Makarovych V.K. (2017) *Veryfikatsiia pokaznykiv intehrovanoi zvitnosti*. *Oblik, analiz, audyt i opodatkovannia v umovakh hlobalizatsii ekonomiky : tezy dopovidei I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Uzhhorod, 21 kvitnia 2017 r.). Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», s. 319-322. [Verification of integrated reporting indicators] [in Ukrainian]
8. Osadcha O.O. (2019) *Intehrovana zvitnist yak element systemy ekolohichno oriietovanoho upravlinnia*. *Rozvytok intehrovanoi zvitnosti pidpriumstv: tezy vystupiv Mizhnar. nauk. konf.* Zhytomyr: Zhytomyrska politehnika, s. 137-138. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/137.pdf> [Integrated reporting as an element of an environmentally oriented management system] [in Ukrainian]
9. Tsaruk V. Yu. (2020) *Kontseptualni zasady intehrovanoi zvitnosti v korporatyvnykh strukturakh*. *Efektivna ekonomika*. № 4. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.74 [Conceptual framework for integrated reporting in corporate structures] [in Ukrainian]
10. Resolution adopted by the General Assembly (25 September 2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf
11. *Integrated Reporting: The International Framework* (January 2021) URL: <https://www.integratedreporting.org/international-framework-downloads/>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-358-373
УДК 657.478

Ольга ГРИЦАЙ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6305-9219
Scopus Author ID: 56529757500

Іванна ЛІШНЯНСЬКА

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 071 Облік і оподаткування,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0009-0009-2097-4084

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СОБІВАРТОСТІ НАДАНИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

***Анотація.** Облік собівартості медичних послуг в Україні є важливим аспектом фінансового управління для медичних установ і організацій, що надають медичні послуги. Собівартість медичних послуг безпосередньо впливає на ефективність функціонування системи охорони здоров'я та доступність медичних послуг для населення нашої країни. Собівартість медичних послуг залишається одним з основних показників ефективності діяльності медичних закладів. Метою дослідження є визначити сутність облікового забезпечення собівартості медичних послуг, які представлені на ринку. Оскільки сфера охорони здоров'я є однією з ключових галузей в сучасному суспільстві, правильний облік собівартості послуг має велике значення як для фінансового управління, так і для забезпечення високої якості медичної допомоги пацієнтам. У роботі описано сутність собівартості медичних послуг. Розглянуто основні властивості, які впливають на процес надання, споживання медичних послуг та визначення їх собівартості. Досліджуються особливості визначення собівартості медичних послуг у комерційних та некомерційних медичних установах. Також облік собівартості медичних послуг підлягає нормативно-правовому регулюванню, яке описане у статті. Досліджено формування повної собівартості реалізованих медичних послуг тощо. Для визначення ціни медичної послуги потрібно визначити повну собівартість медичної послуги. В реальності собівартість медичних послуг може включати в себе безліч факторів, таких як витрати на медичний персонал, обладнання, медикаменти, оренду приміщень, технічне обслуговування, а також амортизацію обладнання та будівель. Важливо враховувати навіть такі дрібниці, як витрати на офісне приладдя та прибирання. Враховуючи всі ці аспекти, медична установа може точно визначити собівартість своїх послуг і, відповідно, встановити конкурентоспроможну ціну для своїх клієнтів. Отримані результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у сфері медичного менеджменту, бухгалтерії та фінансів, а також для всіх, хто цікавиться питаннями фінансового управління в галузі охорони здоров'я, щоб ефективніше управляти медичними закладами та надавати високоякісну медичну допомогу своїм пацієнтам.*

***Ключові слова:** медичні послуги, визначення повної собівартості, облік собівартості медичних послуг, витрати, медична галузь.*

JEL Classification: D61, I18, L30, M41.

Absztrakt. Az egészségügyi szolgáltatások önköltségének számvitele Ukrajnában az egészségügyi intézmények és az egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó szervezetek számára a pénzügyi irányítás fontos szempontja. Az orvosi szolgáltatások önköltsége közvetlenül befolyásolja az egészségügyi rendszer hatékonyságát és az orvosi szolgáltatások elérhetőségét országunk lakossága számára. Az egészségügyi szolgáltatások önköltsége továbbra is az egészségügyi intézmények hatékonyságának egyik fő mutatója. A kutatás célja a piacon nyújtott egészségügyi szolgáltatások önköltségének számviteli alátámasztása és annak meghatározása. Mivel az egészségügyi ágazat a modern társadalom egyik kulcsfontosságú ágazata, a szolgáltatások önköltségének megfelelő elszámolása nagy jelentőséggel bír mind a pénzügyi irányítás, mind a betegeknek nyújtott magas színvonalú orvosi ellátás biztosítása szempontjából. A tanulmány ismerteti az egészségügyi szolgáltatások önköltségének lényegét. Megvizsgálja azokat a főbb tulajdonságokat, amelyek befolyásolják az orvosi szolgáltatások nyújtásának, fogyasztásának és költségük meghatározásának folyamatát. Az orvosi szolgáltatások önköltségmeghatározásának sajátosságait vizsgáljuk a profitorientált és nem profitorientált célú egészségügyi intézményekben. Az orvosi szolgáltatások önköltségének elszámolása a jogi szabályozás tárgyát képezi. A cikkben az értékesített orvosi szolgáltatások teljes önköltségének kialakulását vizsgálja. Az orvosi szolgáltatás árának meghatározásához meg kell állapítani az orvosi szolgáltatás teljes önköltségét. A valóságban az egészségügyi szolgáltatások önköltsége számos tényezőt tartalmazhat, például az egészségügyi személyzet bérét, a felszerelések és gyógyszerek költségeit, a bérleti díjat, a karbantartási költségeket valamint a berendezések és az épületek értékcsökkenését. Fontos figyelembe venni még az olyan apróságokat is, mint az irodaszerek és a takarítás költségeit. Mindezen szempontok figyelembevételével egy egészségügyi intézmény pontosan meg tudja határozni szolgáltatásainak önköltségét, és ennek megfelelően versenyképes árat szabhat meg ügyfelei számára. A tanulmány megállapításai hasznosak lehetnek az egészségügyi menedzsment, a számvitel és a pénzügyek területén dolgozó szakemberek, valamint az egészségügyi ágazat pénzügyi menedzsmentje iránt érdeklődők számára, hogy az egészségügyi intézményeket hatékonyabban irányíthassák és magas színvonalú orvosi ellátást nyújthassanak a betegeknek.

Kulcsszavak: orvosi szolgáltatások, teljes önköltség meghatározása, az orvosi szolgáltatások önköltségének számvitele, költségek, egészségügyi ágazat.

Abstract. Accounting for the cost of medical services in Ukraine is an important aspect of financial management for medical institutions and organizations providing medical services. The cost of medical services directly affects the efficiency of the health care system and the availability of medical services to the population of our country. The cost of medical services remains one of the main indicators of the efficiency of medical institutions. The purpose of the study is to determine the essence of accounting support for the cost of medical services on the market. Since the healthcare sector is one of the key industries in modern society, correct accounting of the cost of services is of great importance both for financial management and for ensuring high quality of medical care to patients. The work describes the nature of the cost of medical services. The main properties that affect the process of providing, consuming medical services and determining their cost are considered. The peculiarities of determining the cost of medical services in commercial and non-commercial medical institutions are studied. Also, accounting for the cost of medical services is subject to regulatory and legal regulation, which is described in the article. The formation of the full cost of medical services sold is investigated, etc. To determine the price of a medical service, the full cost of the medical service must be determined. In reality, the cost of medical services can include many factors, such as the cost of medical personnel, equipment, medicines, rent, maintenance, and depreciation of equipment and buildings. It is important to take into account even such small things as office supplies and cleaning costs. Taking all these aspects into account, a medical institution can accurately determine the cost of its services and, accordingly, set a competitive price for its customers. The results of the study can be useful for professionals in the field of medical management, accounting and finance, as well as for anyone interested in financial management in the healthcare sector, in order to manage medical institutions more efficiently and

provide high-quality medical care to their patients.

Key words: *medical services, determining the full cost, accounting for the cost of medical services, costs, medical industry.*

Постановка проблеми. Однією з основних цілей будь-якого господарюючого суб'єкта є здобуття прибутку, який обчислюється як різниця між виручкою від продажу товарів або послуг та витратами, пов'язаними з їх виробництвом, реалізацією, наданням послуг тощо. Підприємницька діяльність вимагає обов'язкового врахування прибутку у вартості товарів, робіт і послуг. Це ставить акцент на важливість правильного обчислення собівартості різних продуктів, робіт і послуг за допомогою витратного підходу, щоб ефективно встановлювати оптимальні ціни.

У комерційному середовищі, такому як сфера медичного обслуговування, де існує зростаюча кількість приватних клінік і розширюється спектр послуг, конкуренція стає ключовим фактором. В умовах ринкової конкуренції важливо чітко визначати вартість і ціни на послуги. Навіть у державних медичних установах, де надаються платні послуги, не завжди встановлено процес визначення собівартості і цін на ці послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання собівартості медичних послуг та їх оцінювання у своїх працях та наукових дослідженнях піднімали такі автори, як Василюшин Р.Й., Сисюк С.В., Зорій Н.М., Корнацький В.М., Шевченко О.Н., Сорока С.В., Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Н. З. Мачуга, Donabedian A., Jackson R., Feder G., Petrie J., Barnwell E., Grimshaw J.M., Shaneyfelt T.M., Mayo-Smith M.F., Rothwangl J. та інші.

Зокрема як Василюшин Р.Й. запропонував технологію розрахунку собівартості і цін медичних процедур у закладах охорони здоров'я через алгоритми визначення коефіцієнтів перерозподілу накладних витрат, як основу для створення медико-економічних стандартів [1]. Специфіку ціноутворення медичної допомоги через врахуванням собівартості медичної послуги та розроблення цінової політики медичного закладу висвітлено Корнацьким В.М., Шевченко О.Н. у [2], Сорокою С.В. у [3], Н. З. Мачугою у [4], Donabedian A. у [5], Shaneyfelt T.M., Mayo-Smith M.F., Rothwangl J. у [6]. Процедури обліково-аналітичного забезпечення процесу визначення вартості платних медичних послуг частково описано у працях Сисюк С.В., Зорій Н.М. [7], Jackson R., Feder G. [8], але наразі досліджено не достатньо, що підкреслює необхідність подальших наукових досліджень у галузі обліку собівартості медичних послуг.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розкрити методи та підходів до обліку собівартості медичних послуг з метою оптимізації фінансового управління в медичній сфері та поліпшення надання медичних послуг для пацієнтів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розглянути облікове

забезпечення собівартості медичних послуг, що є актуальним аспектом у сфері медичного обслуговування. У статті буде розглянуто, яким чином можна визначити вартість наданих медичних послуг, а також як обліковий процес впливає на управління медичними закладами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж визначити сутність собівартості медичних послуг, слід ідентифікувати специфіку медичних послуг та їх особливості порівняно з іншими послугами, що представлені на ринку або є неринковими. Послуги – це особливий вид продукції, який не має матеріального носія, а це означає, що умови їх надання специфічні порівняно з виробництвом товарів. Так, головною рисою послуги є неможливість її накопичення, виробництва заздалегідь, адже послуга виробляється та споживається одночасно. Особливістю медичних послуг є те, що вони мають велике соціальне значення. Крім безпосередньої користі, яку приносить медична послуга пацієнту, вона приносить користь всьому суспільству. Адже людина, яка хворіє, має проблеми зі здоров'ям, має знижену якість життя та страждає, але крім того, страждають також і оточуючі та суспільство в цілому. Так, для лікування хворої людини потрібні грошові кошти, хвора людина не може працювати або працює менш ефективно, на догляд за хворою людиною потрібно відволікати час близьких людей, сім'ї. Внаслідок цього страждають від хвороби оточуючі, як морально від страждань близької людини, так і фізично та матеріально, витрачаючи власний час, сили та кошти на лікування. Для суспільства хвора людина означає зменшення робочої сили, необхідність витратити кошти з бюджету на лікування, а також погіршення загальної ситуації у сфері охорони здоров'я. Інфекційні хвороби можуть становити загрозу поширення епідемії, що вимагає від держави додаткових заходів щодо захисту населення, лікування та профілактики інфекційних захворювань, веде до втрат на лікування та на забезпечення карантинних заходів, а також негативно впливає на економіку країни.

Як економічна категорія, економічні послуги мають специфічні властивості, які впливають на процес надання, споживання таких послуг та визначення їх собівартості (табл. 1).

Очевидно, що медичні послуги мають властивості притаманні більшості інших послуг, а також специфічні, які відрізняють їх від більшості інших послуг та роблять особливим видом послуг в економіці. До властивостей, що відрізняють медичні послуги від інших відносяться соціально-економічна спрямованість цих послуг, неоднорідність якості та ступінь ризиків, які несуть ці послуги, довготривалість, асиметричність інформації, залежність якості послуги як від виробника послуг, так і від споживача.

Визначальною особливістю медичних послуг є їх соціальний характер та високе значення для суспільства в цілому. Це означає, що в сучасному суспільстві неможливо забезпечити населення всім спектром медичних послуг лише за рахунок надання медичних послуг на вільному ринку та на комерційній основі, оскільки в такому випадку неохопленими медичними послугами виявиться значна частка суспільства, переважно малозабезпечені та соціально незахищені верстви населення.

Таблиця 1.

Основні властивості медичних послуг та їх характеристика

Властивість	Характеристика
Невідчутність	Це означає, що медичну послугу неможливо перевірити до її надання, оцінити її якість або інші характеристики
Індивідуальний характер	Означає, що медичну послугу назначають кожному пацієнту індивідуально, через особливості організму кожної людини, характер перебігу хвороби, інших факторів
Соціально-економічна спрямованість	Від медичних послуг залежить суспільне здоров'я та безпека, підвищення продуктивності праці та зменшення втрат робочого часу в економіці
Складність структури	Це означає, що медична послуга є результатом роботи декількох спеціалістів та категорій медичних працівників
Нерозривність процесів виробництва та споживання	Це означає, що медична послуга надається та споживається в один час та в одному місці, у процесі надання послуги беруть участь як медичні працівники, так і пацієнт
Неоднорідність якості	Це означає, що якість медичних послуг залежить від кваліфікації медичних працівників та не прогнозованих факторів, існують ризики при отриманні послуг
Довготривалість	Надання медичних послуг має довготривалий характер, забезпечується протягом всього життя людини
Залежність результату як від виробника, так і від споживача	Це означає, що якість послуги та результат для пацієнта залежить не тільки від кваліфікації медичних працівників та їх зусиль, але й від зусиль самого пацієнта, дотримання їм плану лікування, рекомендацій лікаря
Асиметричність інформації	Це означає, що пацієнти володіють значно меншим обсягом інформації, ніж лікарі та інші медичні працівники, а отже, пацієнт має менше можливості для оцінки якості наданих послуг та необхідності тієї чи іншої медичної послуги
Неможливість накопичення та збереження	Медичні послуги неможливо виробити наперед, накопичити, тому потужність медичних з надання медичних послуг залежить від наявних ресурсів

Джерело: розроблено авторами

Це зумовлює необхідність регулювання сфери надання медичних послуг державою та поєднання приватних та державних медичних закладів для забезпечення повноцінного, якісного надання медичних послуг та повного охоплення медичними послугами населення країни. Частина медичних послуг, переважно це послуги лікування інфекційних захворювань, щеплення, профілактика найбільш поширених та соціально небезпечних хвороб, лікування рідкісних захворювань, надається бюджетними медичними закладами. Приватні медичні заклади забезпечують надання медичних послуг вищої якості або таких, які бюджетна медицина не завжди може надати. До таких послуг відносяться пластична хірургія, якісні стоматологічні послуги, складні операції, трансплантація органів та деякі інші види медичних послуг. Слід не забувати, що медичні послуги на комерційній основі можуть надавати не тільки приватні, але й бюджетні медичні заклади. При цьому у бюджетних медичних закладах створюються окремі комерційні підрозділи, які надають послуги на комерційній

основі або в цілому бюджетна медична установа може надавати послуги на комерційній основі.

Собівартість медичної допомоги – це виражені в грошовому еквіваленті поточні витрати лікувального закладу, зумовлені наданням лікувальних, діагностичних, профілактичних, відновлювальних та інших видів медичних послуг населенню [1]. Собівартість розраховується як для комерційних, так і для некомерційних видів медичних послуг, хоча і для кожного типу медичних послуг вони мають свою специфіку та цілі (рис.1).

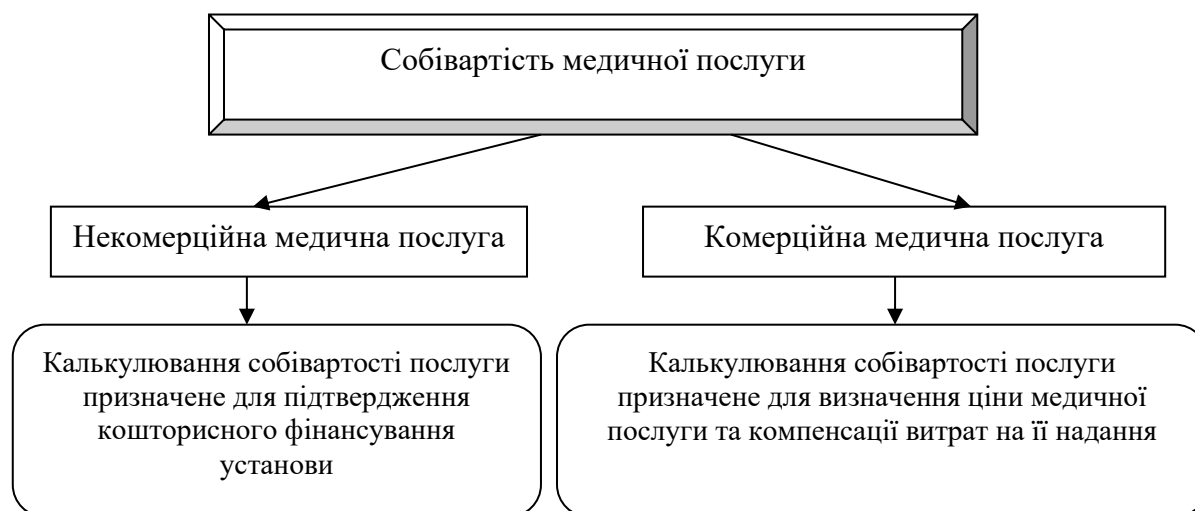

Рис. 1 Цілі розрахунку собівартості медичних послуг

Джерело: розроблено авторами

Особливістю визначення собівартості некомерційної медичної послуги є те, що фінансує надання таких послуг держава, не важливо у особі центральних органів влади чи місцевих. Фінансування бюджетних медичних закладів відбувається виходячи з обсягу наданих медичних послуг, але кошторисна собівартість послуг затверджується централізовано на відомчому рівні. При цьому не завжди враховуються реальні витрати на надання послуги, інфляція та інші фактори, що сприяють підвищенню собівартості медичної послуги. В результаті собівартість некомерційних медичних послуг штучно обмежується. З одного боку, це має позитивний ефект для бюджетних витрат на фінансування закладів охорони здоров'я, оскільки зменшує сукупні витрати та не дозволяє завищувати собівартість таких медичних послуг.

Негативним наслідком кошторисного визначення собівартості медичних послуг є те, що через це на наданні таких послуг бюджетні медичні заклади економлять, щоб не вийти за межі кошторису, а це відбивається на повноті та якості медичних послуг, що надаються населенню. Звісно, сама послуга надається, але якщо надання послуги потребує додаткових витрат часу або матеріальних ресурсів, то часто послуга або не надається у повному обсязі або пацієнту пропонується продовжити лікування або пройти деякі процедури в платному медичному закладі. Таким чином, рівень якості медичних послуг, які

надаються на некомерційній основі, може знижуватись при нестачі бюджетного фінансування.

Собівартість комерційних медичних послуг слугує в першу чергу для ціноутворення, адже ціна медичної послуги має включати як собівартість медичної послуги, так і певну націнку. Хоча більшість медичних закладів зареєстровані як неприбуткові організації, але це не означає, що вони не мають отримувати прибутку. Неприбуткова організація може отримувати прибуток, але він має повністю витрачатись на потреби неприбуткової організації, наприклад, для інвестування у нове обладнання або для інших цілей. Неприбуткова організація не має права розподіляти прибуток серед засновників.

Визначення собівартості комерційних медичних послуг означає, що сюди включаються всі фактичні витрати на надання такої послуги, тому дана послуга не має жорстких обмежень на витрати для її надання. З одного боку, це сприяє тому, що комерційні медичні послуги мають, як правило, вищу якість, оскільки медичні працівники надають повний спектр необхідних медичних процедур, які необхідні даному пацієнту. Але в результаті собівартість, а отже, і ціна такої медичної послуги буде суттєво вищою, ніж відповідної некомерційної послуги. Негативним боком формування собівартості комерційних медичних послуг є ризик завищення собівартості таких послуг з боку медичних працівників як шляхом завищення вартості окремих складових собівартості медичної послуги, так і шляхом включення до медичної послуги і надмірних медичних процедур, які збільшують собівартість послуги.

В умовах слабого розвитку медичного страхування в Україні, оплачувати комерційні медичні послуги громадяни змушені за власний кошт, що суттєво зменшує потенційну кількість споживачів таких послуг.

Некомерційні та комерційні медичні послуги доповнюють одна одну, частково згладжуючи недоліки одна одної. Також надання комерційних медичних послуг бюджетними та неприбутковими комунальними медичними закладами дає змогу таким закладам отримувати додаткові доходи та підтримувати якість медичних послуг на прийнятному рівні.

Собівартість медичних послуг підлягає нормативно-правовому регулюванню, яке можна розподілити на декілька рівнів. Загальнодержавний рівень нормативно-правового регулювання обліку собівартості медичних послуг становить Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [12], а також Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі та Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. Характеристику законів та інших нормативних актів, які регулюють облік собівартості медичних послуг наведено нижче (табл. 2).

Таблиця 2.

Нормативні акти, які регулюють облік собівартості медичних послуг

Назва нормативного акту	Основний зміст
Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»	Встановлює основні правила ведення бухгалтерського обліку, зокрема витрат та собівартості послуг
НП(С)БО у державному секторі 135 «Витрати»	Встановлює правила та методи обліку собівартості медичних послуг у державних та бюджетних медичних закладах
НП(С)БО 16 «Витрати»	Встановлює правила та методи обліку собівартості медичних послуг у комунальних некомерційних та приватних медичних закладах
Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я»	Вносить зміни у методи та способи розрахунку собівартості медичних послуг, визначає органи, які мають розробляти методику обліку собівартості медичних послуг
Постанова КМУ «Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування» № 1075	Затверджує та деталізує нову методику розрахунку собівартості медичних послуг
НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Встановлює порядок відображення собівартості медичних послуг у фінансовій звітності

Джерело: сформовано авторами

Зауважимо, що на даний момент відбувається зміна нормативного регулювання обліку собівартості медичних послуг у зв'язку з проведенням медичної реформи та зміною організаційно-правової форми частини медичних закладів в країні. Раніше більшість медичних закладів, які утримувались за бюджетні кошти, були бюджетними організаціями, які фінансувались з місцевих бюджетів (переважно з бюджетів міст, областей та районів), а підпорядковувались безпосередньо Міністерству охорони здоров'я (МОЗ). При цьому МОЗ досить суворо регламентував формування собівартості медичних послуг, стандарти надання медичних послуг та інші параметри діяльності медичних закладів. Це не дозволяло збільшувати собівартість медичних послуг, але за умови неможливості збільшувати витрати офіційно, знижувалась якість наданих медичних послуг.

У результаті реформи більшість медичних закладів перереєстрована у комунальні некомерційні підприємства (КНП). Це означає, що медичні заклади є власністю міст, у яких знаходяться, і хоча частково фінансуються за рахунок місцевих бюджетів, але отримали більше господарської незалежності. Тепер медичний заклад у формі КНП має ширші повноваження у сфері калькулювання і обліку собівартості медичних послуг та встановлення цін та тарифів на надання медичних послуг на комерційній основі. КНП є звичайними підприємствами, які

вже не є бюджетними організаціями та не підпорядковуються напряму МОЗ, а отже, для обліку собівартості медичних послуг на таких підприємствах (медичних закладах), застосовується НП(С)БО 16 [13], як і на інших підприємствах країни. Надання медичним закладам у формі КНП більших прав у сфері надання платних медичних послуг та обліку їх собівартості регламентовано законодавчо у [14, 15].

Але поряд із КНП, серед медичних закладів залишаються бюджетні організації, переважно це відомчі заклади, які підпорядковуються відповідним міністерствам та відомствам, а також ті, які підпорядковуються напряму МОЗ. До таких медичних закладів відносяться, наприклад, медичні заклади при вищих медичних навчальних закладах, наукових медичних центрах тощо. У таких бюджетних організаціях використовується НП(С)БО у державному секторі 135 «Витрати» [16], який має суттєві особливості щодо формування та обліку собівартості медичної послуги.

Медичні заклади у вигляді КНП мають дотримуватись певних стандартів та надавати стандартизовані медичні послуги, особливо це стосується медичних послуг в межах укладених контрактів на медичне обслуговування між сімейними лікарями та пацієнтами. Адже більшість таких контрактів було укладено раніше, на початкових етапах медичної реформи. Тому зміна порядку розрахунку собівартості медичних послуг сімейних лікарів призвела тільки до зростання кошторисних витрат бюджетних коштів медичними закладами. Таким чином, держава прагне забезпечити населення базовими медичними послугами, більшість з яких і забезпечують сімейні лікарі.

Зміни у порядку розрахунку та обліку собівартості медичних послуг стосуються переважно послуг лікарів-спеціалістів, окремих медичних процедур, додаткових послуг. Всі ці послуги медичні КНП мають право надавати на платній основі. Лікарні таким чином отримали змогу надавати пацієнтам більш якісні та додаткові медичні послуги за плату, але використовуючи матеріальну базу комунального медичного закладу. Дана зміна викликана браком бюджетних коштів та бажанням зекономити на охороні здоров'я на державному рівні. При цьому частину витрат на охорону здоров'я держава фактично перекладає на громадян. Тепер громадяни, яких не задовольняє якість або обсяг отриманих медичних послуг у бюджетному медичному закладі, можуть просто скористатись можливістю отримання платних послуг більш високої якості. При цьому часто у медичних закладів у формі КНП є можливість надавати медичні послуги вищої якості. Так, наприклад, якщо у бюджетній стоматологічній клініці працювали досвідчені лікарі-стоматологи, то вони не завжди мали можливість надавати якісні стоматологічні послуги, оскільки для цього потрібно закуповувати імпортне обладнання, імпортні дорогі матеріали, що суттєво збільшувало собівартість стоматологічної послуги. Тому часто лікарі поєднували роботу у бюджетному та приватному медичних закладах. У бюджетному медичному закладі лікар отримував практику за рахунок великого потоку бюджетних пацієнтів, яких потрібно лікувати умовно безкоштовно, а у приватному медичному закладі лікар надавав якісні медичні послуги за грошові кошти.

Тепер існує можливість надавати медичні послуги безпосередньо у

комунальних медичних закладах офіційно. Це дає змогу вирішити одразу декілька проблем.

По-перше, таким чином можна вирішити проблему недостатнього фінансування медичного закладу за рахунок надходжень від реалізації платних послуг.

По-друге, це дозволяє пацієнтам отримувати більш якісні медичні послуги в повному обсязі, при цьому дещо дешевше, ніж у приватних медичних закладах.

По-третє, це дозволяє комунальним медичним закладам оновити свою матеріальну базу, закуповувати більш сучасні та ефективні медичні матеріали, а отже, підвищувати якість та асортимент медичних послуг.

Невдоволеними будуть залишатись пацієнти, особливо ті, які відносяться до середнього класу, оскільки вони змушені платити за медичні послуги, які раніше отримували безкоштовно. Крім того, для забезпечення попиту на платні медичні послуги, медичні працівники зацікавлені зменшувати якість безкоштовних медичних послуг.

Нова система медичного обслуговування передбачає звернення більшої уваги на формування та облік собівартості медичної послуги. Адже тепер від собівартості медичної послуги буде залежати конкурентоспроможність медичної послуги на ринку, а також можливість підтримувати високу якість та відповідність сучасним вимогам для медичного закладу. У формуванні собівартості медичних послуг безпосередньо на медичних підприємствах велику роль відіграє облікова політика, яку приймає конкретне підприємство. Комунальні медичні заклади отримали можливість більш гнучко відноситись до формування власної облікової політики, що виступає в якості інструмента для формування собівартості та ціни медичних послуг на таких підприємствах.

Собівартість медичних послуг у комунальних та приватних медичних закладах формується виходячи з витрат на надання такої послуги. Слід розрізняти виробничу, собівартість реалізованої послуги та повну собівартість медичної послуги (рис. 2).

Основною частиною собівартості реалізованої медичної послуги є виробнича собівартість послуги. До виробничої собівартості в першу чергу входять прямі витрати: прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати. Зауважимо, що не всі медичні послуги мають у складовій прямі матеріальні витрати. Наприклад, прийом сімейних лікарів не передбачає в більшості випадків витрачання жодним матеріалів при прийомі пацієнтів, крім паперу, на якому лікар виписує рецепти ліків. Фактично ці матеріальні витрати можуть проходити по статті адміністративних витрат, оскільки в процесі надання медичних послуг у вигляді лікарських консультацій в основному витрачаються канцелярські товари, які списуються як адміністративні витрати. Прикладом прямих матеріальних витрат на надання медичної послуги є витрати матеріалу для пломбування зубу в стоматології, витрати шприців, реактивів при проведенні процедури аналізу крові, витрати фотоплівки при проведенні рентгенівського знімку тощо.

Прямі витрати на оплату праці – це витрати на оплату лікарів та іншого

медичного персоналу, що бере безпосередню участь у наданні медичної послуги. Як правило, прямі витрати на оплату праці можна підрахувати, оцінивши час, який медичний працівник витратив на надання даної медичної послуги. При цьому слід враховувати не тільки безпосередній операційний час, але й додатковий час на надання послуги. Для знаходження прямих витрат на оплату праці потрібно час, витрачений на надання медичної послуги помножити на годинну ставку даного медичного працівника.

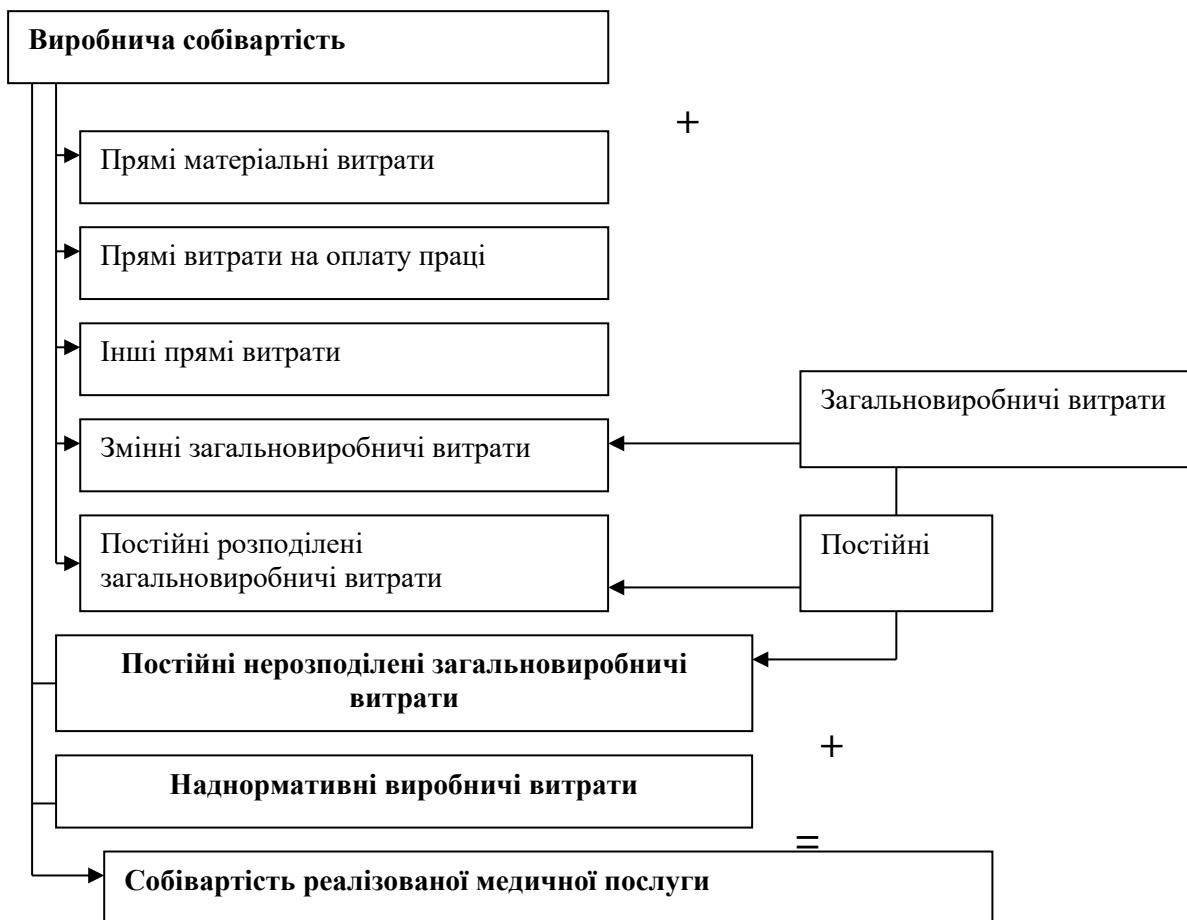

Рис. 2 Формування собівартості реалізованої медичної послуги

Джерело: побудовано на основі [19]

Інші прямі витрати на надання медичної послуги включають різні елементи витрат, за умови, що їх можна прямо віднести на собівартість наданої медичної послуги. Так, до інших прямих витрат відносяться витрати на ЄСВ із прямої заробітної плати. Також до інших прямих витрат можна віднести амортизацію обладнання, якщо його можна прямо віднести на надання даної послуги та якщо у медичному закладі прийнято облікову політику, що дозволяє списувати амортизаційні витрати на прямі витрати. Наприклад, можна віднести амортизацію рентгенівського апарату на кожен зроблений знімок, якщо для нього використовується виробничий метод амортизації.

У процесі надання медичних послуг, частину витрат не можна безпосередньо

списати на надання відповідної окремої послуги, але при цьому ці витрати необхідні для надання послуги. Такі витрати називають загальновиробничими. До них відноситься, наприклад, амортизація більшості обладнання, яке використовується для надання медичних послуг, адже частіше за все амортизація нараховується прямолінійним методом, отже, її не можна списати на конкретну послугу. До обладнання сучасних лікарів та медичних працівників відносяться як медичні прилади, так і комп'ютерна техніка, оргтехніка, меблі, будівлі медичних закладів тощо. Також до загальновиробничих витрат відносяться такі, як робота допоміжних працівників, роботу яких не можна прямо віднести на надання медичної послуги, відрахування ЄСВ з оплати праці таких працівників, витрати на електроенергію, опалення, водопостачання, витрати МШП тощо. Частина загальновиробничих витрат є змінною, тобто залежить від обсягу наданих медичних послуг чи часу роботи лікарів. У такому випадку змінні загальновиробничі витрати можна розподілити на медичні послуги, використовуючи в якості бази розподілу певний показник. Найчастіше в якості показника, пропорційно до якого розподіляють змінні загальновиробничі витрати є час роботи медичного персоналу при наданні медичної послуги. Також можуть використовуватись інші показники в якості бази розподілу (наприклад, матеріальні витрати).

Інша частина загальновиробничих – це постійні витрати, обсяг яких не залежить від кількості наданих медичних послуг. Це такі витрати, які будуть здійснені незалежно від того, наскільки інтенсивно працює персонал та скільки послуг надав медичний заклад. До таких витрат у медичних закладах відносяться витрати на опалення, амортизацію більшості обладнання, оплату деяких інших послуг. Постійні загальновиробничі витрати поділяються на розподілені та нерозподілені. Як правило, постійні загальновиробничі витрати списуються на собівартість наданих послуг за певними нормативами у гривнях на одиницю виміру (послугу). Нормативи розраховуються на підставі колишнього досвіду, виходячи з даних попередніх періодів. Нормативи розподілу розраховуються таким чином, щоб за нормальної потужності медичного закладу всі постійні загальновиробничі витрати були розподілені. Але обсяг надання медичних послуг може бути більшим або менше нормальної потужності медичного закладу, тому виникають нерозподілені або надмірно розподілені постійні загальновиробничі витрати. Нерозподілені витрати списуються безпосередньо на собівартість реалізованих послуг пропорційно базі розподілу. Надмірно розподілені постійні витрати навпаки, зменшують собівартість реалізованих послуг, це відбувається в разі, якщо обсяг наданих медичних послуг перевищує нормальну потужність. Також існують наднормативні виробничі витрати, які теж формують собівартість реалізованих медичних послуг. Наднормативні витрати виникають через різні незаплановані та надзвичайні події, наприклад, необхідність проведення поточного ремонту обладнання, псуванні матеріалів, при витрачанні деяких матеріалів понад норму та в інших випадках. Наднормативні виробничі витрати теж списуються на надані медичні послуги пропорційно базі розподілу, яку становлять переважно основний час роботи медичних працівників.

У фінансовій звітності собівартість реалізованих медичних послуг зменшує дохід від надання медичних послуг та використовується для розрахунку прибутку медичного закладу. У приватних медичних закладах, які працюють лише на комерційних засадах, особливої потреби у розрахунку повної собівартості окремої медичної послуги немає, адже всі медичні послуги надаються на платній основі, собівартість реалізованих послуг віднімають від чистого доходу отримуючи валовий прибуток. Потім від валового прибутку віднімаються адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати, і отримується операційний прибуток. Оскільки адміністративні витрати мають переважно постійний характер, а витрати на збут медичний заклад може контролювати, то можна управляти і в цілому прибутком, формувати ціни на медичні послуги таким чином, щоб забезпечувати прибутковість діяльності приватного медичного закладу.

У комунальних медичних закладах частина медичних послуг фінансується за рахунок бюджетних коштів, а частина оплачується пацієнтами. У такому випадку для формування ціни медичної послуги потрібно знати не тільки собівартість реалізованої послуги, але й повну її собівартість. Повна собівартість медичної послуги включає адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати.

Для забезпечення роботи будь-якого медичного закладу потрібні не тільки лікарі та інші медичні працівники, але й адміністративний персонал, наприклад, директор, бухгалтер, завідувачі господарством, працівники реєстратури, прибиральниці та інший персонал, який не виконує безпосередньо медичних обов'язків, а забезпечує нормальну роботу закладу в цілому. Витрати на утримання такого апарату, а також витрати матеріальних засобів для його роботи відносяться до адміністративних витрат. До витрат на збут відносяться витрати на рекламу та маркетинг медичних послуг, а також інші витрати, наприклад, друкування візитівок лікарів тощо. Також до повної собівартості медичних послуг включають інші операційні витрати, які охоплюють різні витрати, що не включаються до собівартості послуг, адміністративних витрат або витрат на збут.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У комунальному медичному закладі для визначення ціни медичної послуги, яка надається на платній основі, потрібно визначити повну собівартість медичної послуги. Це необхідно тому, що частина послуг надається за бюджетні кошти, але адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати медичний заклад здійснює в цілому на надання всіх послуг, незважаючи на їх характер (комерційний або некомерційний). Отже, при розрахунку ціни платної медичної послуги потрібно враховувати повну собівартість, оскільки за врахування лише виробничої собівартості ціна послуги виявиться заниженою, а медичний заклад не зможе компенсувати свої витрати та спрямувати кошти на розвиток. З цією метою всі позавиробничі операційні витрати, до яких відносяться адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати розподіляються на собівартість медичної послуги відповідно до обраної бази розподілу. Подальшого розвитку вимагає обґрунтування методів розподілу загальновиробничих витрат

при включенні їх до собівартості реалізованих медичних послуг.

Список використаних джерел

1. Василюшин Р.Й. Технології розрахунку собівартості і цін медичних процедур. Алгоритми визначення коефіцієнтів перерозподілу накладних витрат у закладах охорони здоров'я – основа для створення медико-економічних стандартів. Український медичний часопис. 2006. Вип. 6 (56). URL: <https://www.umj.com.ua/article/345/tehnologii-rozrahunku-sobivartosti-i-cinmedichnix-procedur-ta-nozologichnoi-odinici-algoritmi-viznachennya-koeficiyentiv-pererospodilu-nakladnix-vitrat-u-zakladax-oxoroni-zdorov-ya-osnova-dlya-stv> (дата звернення: 15.09.2023)
2. Корнацький В.М., Шевченко О. Н. Ціноутворення медичної допомоги і вартість здоров'я як національного продукту держави. Український медичний часопис. 2004. Вип. 3 (41). URL: <https://www.umj.com.ua/article/925/cinoutvorennya-medichnoi-dopomogi-i-vartist-zdorov-ya-yak-nacionalnogo-produktu-derzhavi>. (дата звернення: 21.09.2023)
3. Сорока С. В. Розробка цінової політики медичного закладу з врахуванням собівартості медичної послуги. 2013. Вип. 3 URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v3/NV-2013-V3_29.pdf
4. Мачуга Н. З. Теорія і методологія функціонування системи надання медичних послуг в Україні: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. Тернопіль, 2016. 399 с.
5. Donabedian A. (1988) The quality of care. How can it be assessed? JAMA, 260(12): 1743–1748.
6. Shaneyfelt T.M., Mayo-Smith M.F., Rothwangl J. (1999) Are guidelines following guidelines? The methodological quality of clinical practice guidelines in the peerreviewed medical literature. JAMA, 281(20): 1900–1905.
7. Сисюк С. В., Зорій Н. М. Визначення вартості платних медичних послуг та їх облікове забезпечення. Вісник Запорізького національного університету. 2010. Вип. 2 (6). URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek6-2-2010-PDF/181-186.pdf.
8. Jackson R., Feder G. (1998) Guidelines for clinical guidelines: A simple, pragmatic strategy for guideline development. BMJ, 317 (7156): 427–428.
9. Petrie J., Barnwell E., Grimshaw J.M. (1995) Criteria for Appraisal for National Use. Pilot Edition, 9: 324–329.
10. Куцик П. О., Мазуренко О. М. Обліково-аналітична концепція управління загальновиборничими витратами підприємства: монографія / за ред. П. О. Куцика. Львів: Растар -7, 2014
11. Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Гапоненко Л.В. та ін. Облік витрат на надання соціальних послуг згідно з міжнародними стандартами. Київ ДННУ «Акад. Фін. Управління», 2016. 216 с.
12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV Дата оновлення: 12.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>. (дата звернення: 12.10.2023).
13. Витрати: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку N16. Дата оновлення: 15.10.2023. URL: <https://document.vobu.ua/doc/3368>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 06.04.2017 № 2002-VIII. Дата оновлення: 15.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text>.
15. Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування Постанова КМУ від 26.12.2019. № 1075-2017-п Дата оновлення: 26.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text>.
16. Витрати: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку у державному секторі 135. Наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568. Дата оновлення: 26.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12#Text>.
17. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти: Постанова КМУ від 17 вересня 1996 р. № 1138. . Дата оновлення: 26.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

18. Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування: Постанова КМУ від 27.12. 2017 р. № 1075. Дата оновлення: 30.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text>.
19. Безкоровайна Л. Як визначити вартість медичної послуги: комплексний підхід. Медична бухгалтерія №1. 2018. URL: <https://ibuhgalter.net/material/382/8332>. (дата звернення: 16.09.2023)
20. Платні медичні послуги: особливості надання. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7600-platn-medichn-poslugi>. (дата звернення: 20.09.2023)

References

1. Vasylyshyn, R.Y. (2006). Tekhnologii rozrakhunku sobivartosti i tsin medychnykh protsedur. Alhorytmy vyznachennia koefitsientiv pererozpodilu nakladnykh vytrat u zakladakh okhorony zdorovia – osnova dlia stvorennia medyko-ekonomichnykh standartiv. Ukrayins'kyi medychnyy chasopys. - Ukrainian medical journal, issue 6 (56). URL: <https://www.umj.com.ua/article/345/teknologii-rozrakhunku-sobivartosti-i-cinmedichnix-procedur-ta-nozologichnoi-odinici-algoritmi-vyznachennya-koeficiyentiv-pererozpodilu-nakladnix-vytrat-u-zakladax-okhorony-zdorov-ya-osnova-dlya-stv> [in Ukrainian]
2. Kornatskyi, V.M., Shevchenko, O. N. (2004) Tsinoutvorennia medychnoi dopomohy i vartist zdorovia yak natsionalnoho produktu derzhavy. Ukrayins'kyi medychnyy chasopys. - Ukrainian medical journal, issue 3 (41). URL: <https://www.umj.com.ua/article/925/cinoutvorennya-medichnoi-dopomogi-i-vartist-zdorov-ya-yak-nacionalnogo-produktu-derzhavi> [in Ukrainian]
3. Soroka, S. V. (2013). Rozrobka tsinovoi polityky medychnoho zakladu z vrakhuvanniam sobivartosti medychnoi posluhy. issue 3. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v3/NV-2013-V3_29.pdf [Development of the price policy of the medical institution, taking into account the cost of the medical service] [in Ukrainian]
4. Machuha, N. Z. (2016) Teoriia i metodolohiia funktsionuvannia systemy nadannia medychnykh posluh v Ukraini. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian]
5. Donabedian A. (1988) The quality of care. How can it be assessed? JAMA, 260(12): 1743–1748.
6. Shaneyfelt T.M., Mayo Smith M.F., Rothwangl J. (1999) Are guidelines following guidelines? The methodological quality of clinical practice guidelines in the peer-reviewed medical literature. JAMA, 281(20): 1900–1905.
7. Sysiuk, S. V., Zorii, N. M. (2010). Vyznachennia vartosti platnykh medychnykh posluh ta yikh oblikove zabezpechennia. Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu - Bulletin of Zaporizhzhya National University. issue 2 (6). URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek6-2-2010-PDF/181-186.pdf [in Ukrainian]
8. Jackson R., Feder G. (1998) Guidelines for clinical guidelines: A simple, pragmatic strategy for guideline development. BMJ, 317 (7156): 427–428.
9. Petrie J., Barnwell E., Grimshaw J.M. (1995) Criteria for Appraisal for National Use. Pilot Edition, 9: 324–329.
10. Kutsyk, P.O., Mazurenko, O.M. (2014) Oblikovo-analitychna kontsepsiia upravlinnia zahalnovyrobnychymy vytratamy pidpriemstva. Lviv: Rastar -7 [in Ukrainian]
11. Yefimenko, T. I., Lovinska, L. G., Gaponenko, L. V. et al. (2016). Oblik vytrat na nadannia sotsialnykh posluh zghidno z mizhnarodnymy standartamy. Kyiv DNNU Acad. Finn. Management [in Ukrainian]
12. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-XIV Data onovlennia: 12.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
13. Vytraty: Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku N16. Data onovlennia: 15.10.2023. URL: <https://document.vobu.ua/doc/3368>
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia zakonodavstva z pytan diialnosti zakladiv okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy vid 06.04.2017 № 2002-VIII. – Data onovlennia: 15.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text>
15. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku vartosti posluhy z medychnoho obsluhovuvannia. Postanova KМУ vid 26.12.2019. № 1075-2017-п. Data onovlennia: 26.09.2023. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text>

16. Vytraty: Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku u derzhavnomu sektori 135. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 18.05.2012 № 568 Data onovlennia: 26.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12#Text>

17. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia v derzhavnykh zakladakh okhorony zdorovia ta vyshchykh medychnykh zakladakh osvity. Postanova KMU vid 17 veresnia 1996 r. № 1138. Data onovlennia: 26.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>

18. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku vartosti posluhy z medychnoho obsluhovuvannia. Postanova KMU vid 27.12.2017 r. № 1075 Data onovlennia: 30.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text>

19. Bezkorovayna, L. Yak vyznachyty vartist medychnoi posluhy: kompleksnyi pidkhid. Medychna bukhhalteriya №1. 2018. URL: <https://ibuhgalter.net/material/382/8332> [How to determine the cost of a medical service: a comprehensive approach] [in Ukrainian]

20. Platni medychni posluhy: osoblyvosti nadannia. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7600-platn-medichn-poslugi> [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-374-384
УДК 658:65.012.8

Олена ДУБИНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування та економічної безпеки,
Донбаська державна машинобудівна академія,
м. Тернопіль (Краматорськ), Україна
ORCID ID: 0000-0001-9699-107X

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЯК НАПРЯМУ ВИЯВЛЕННЯ ЗАГРОЗ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

***Анотація.** Воєнний стан на території України й повномасштабні бойові дії на значній території держави стали викликом для більшості сфер і галузей національної економіки. Уряд усвідомлює складність становища українських підприємств в умовах воєнного стану й законодавчо закріпив послаблення в питанні подання, оприлюднення й аудиту фінансової звітності. Проте аналіз наукової літератури з питань забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємства дає змогу визначити, що відсутність постійного аудиту й своєчасного виявлення загроз фінансовій безпеці може стати причиною втрати фінансової рівноваги на підприємстві. Тому питання аудиту як напряму виявлення загроз фінансовій безпеці підприємства в умовах воєнного стану набуває надзвичайної значимості. Враховуючи актуальність проблеми, метою дослідження є конкретизація теоретичних положень та розробка практичних рекомендації щодо проведення моніторингу фінансової звітності для виявлення загроз фінансовій безпеці підприємства в умовах воєнного стану.*

В процесі аналізу одним із ключових питань постає розуміння сутності загрози фінансовій безпеці підприємства. В роботі окреслено джерела виникнення відповідних загроз й визначено можливі напрями їх ранньої діагностики. В процесі досягнення мети дослідження встановлено, що на період воєнного стану, коли підприємства не мають можливості проводити повноцінний аудит фінансової звітності, раціонально зосередити увагу на здійсненні внутрішнього моніторингу фінансового стану, який дозволить своєчасно виявляти загрози й створить підґрунтя для ухвалення управлінських рішень, спрямованих на забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки. Також розроблено й обґрунтовано принципи, на яких повинна будуватися система внутрішнього фінансового моніторингу. Доведено, що в умовах воєнного стану, коли є обмеження щодо подання й оприлюднення фінансової звітності, підприємства все одно зацікавлені в аналізі фінансового стану й визначенні потенційних загроз фінансовій безпеці.

***Ключові слова:** аудит, моніторинг, фінансова безпека, загроза фінансовій безпеці, фінансовий стан, фінансова звітність.*

JEL Classification: D81

***Absztrakt.** Az ukrajnai hadiállapot és a teljes körű katonai műveletek az ország nagy részén kihívást jelentenek a nemzetgazdaság legtöbb ágazata számára. A kormány tudatában van annak, hogy a hadiállapot alatt álló ukrán vállalkozások helyzete nehézségekkel küzd, ezért enyhítéseket vezetett be a pénzügyi kimutatások benyújtására, közzétételére és ellenőrzésére vonatkozóan. A vállalkozás megfelelő szintű pénzügyi biztonságának biztosításáról szóló tudományos szakirodalom elemzése azonban azt mutatja, hogy a rendszeres könyvvizsgálat és a pénzügyi biztonságot fenyegető veszélyek időben történő*

felderítésének hiánya a vállalkozás pénzügyi egyensúlyának elvesztéséhez vezethet. Ezért az auditálás kérdése, mint a vállalkozás pénzügyi biztonságát fenyegető veszélyek felismerésének eszköze, a háború idejében kiemelkedő jelentőséggel bír. Tekintettel a probléma relevanciájára, a tanulmány célja az elméleti elemek pontosítása és gyakorlati ajánlások kidolgozása a pénzügyi kimutatások ellenőrzése kapcsán, azonosítva a hadiállapot alatt álló vállalkozás pénzügyi biztonságát fenyegető veszélyeket. Az elemzés során az egyik legfontosabb kérdés a vállalkozás pénzügyi biztonságát fenyegető veszély jellegének megértése. A kutatás felvázolja a releváns fenyegetések forrásait és meghatározza a korai diagnosztizálás lehetséges területeit. A kutatási cél elérése során a szerző megállapította, hogy a hadiállapot időszakában, amikor a vállalkozások nem képesek a pénzügyi kimutatások teljes körű könyvvizsgálatára, ésszerű a pénzügyi helyzet belső ellenőrzésére összpontosítani, ami lehetővé teszi a fenyegetések időben történő felismerését, és megteremti az alapot a megfelelő szintű pénzügyi biztonságot célzó vezetői döntések meghozatalához. Ugyancsak sor került a belső pénzügyi monitoring rendszerének alapjául szolgáló elvek kidolgozására és megalapozására. Bebizonyosodott, hogy a hadiállapotra vonatkozó törvények értelmében, amikor a pénzügyi kimutatások benyújtására és közzétételére korlátozások vannak érvényben, a vállalkozások továbbra is érdekeltek pénzügyi helyzetük elemzésében és a pénzügyi biztonságot fenyegető potenciális veszélyek azonosításában.

Kulcsszavak: auditálás, monitoring, pénzügyi biztonság, pénzügyi biztonságot fenyegető veszély, pénzügyi helyzet, pénzügyi beszámolók.

Abstract. Martial law on the territory of Ukraine and full-scale hostilities on a significant territory of the state have become a challenge for most spheres and branches of the national economy. The government is aware of the complexity of the situation of Ukrainian enterprises in the conditions of martial law and legislated relaxations in the issue of submission, publication and audit of financial statements. However, the analysis of the scientific literature on the issue of ensuring the appropriate level of financial security of the enterprise makes it possible to determine that the lack of constant audit and timely identification of threats to financial security can cause the loss of financial balance at the enterprise. Therefore, the issue of auditing financial statements as a means of identifying threats to the financial security of an enterprise in the conditions of martial law is becoming extremely urgent. Taking into account the relevance of the research area, the purpose of the research is the specification of theoretical provisions and the development of practical recommendations regarding the implementation of the audit of financial statements as a way of identifying threats to the financial security of the enterprise in the conditions of martial law. In the process of analyzing financial security, one of the key issues is understanding the essence of the threat to the company's financial security. The paper identifies the sources of the occurrence of the specified threats and outlines the possible directions for early diagnosis of these threats. Also, in the work, in the process of achieving the goal of the research, it was established that during the period of martial law, when enterprises do not have the opportunity to conduct a full-fledged audit of financial statements, it is rational to focus attention on conducting internal monitoring of the financial state, which will allow timely detection of threats to financial security and create a basis for making management decisions aimed at ensuring a sufficient level of financial security. The work also developed and substantiated the principles on which the system of internal financial monitoring should be built. It has been proven that during the period of martial law, when there are restrictions on the submission and publication of financial statements, enterprises are still interested in analyzing the financial situation and identifying potential threats to financial security.

Key words: audit, monitoring, financial security, threat to financial security, financial condition, financial reporting.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану українські підприємства стикаються з багатьма ризиками, небезпеками й загрозами, що спричиняють

численні фінансово-економічні проблеми. Їх вирішення потребує вдосконалення форм, методів й інструментів нейтралізації негативного впливу на фінансову сферу підприємств, які вже існують, і розробки нових.

Для ефективного функціонування підприємства необхідно підвищувати рівень фінансової безпеки на підприємстві. Недостатня увага до процесу управління фінансовою безпекою на підприємствах призводить до виникнення кризових явищ, ускладнює процес виходу з кризових ситуацій і стримує процес економічного зростання підприємств. Крім того, низький рівень фінансової безпеки погіршує фінансову стійкість, конкурентоспроможність і фінансову незалежність підприємств. Тому запорукою прогресивного розвитку підприємств й основною передумовою їхнього стабільного функціонування є постійний моніторинг й аудит фінансової звітності, що дозволяє своєчасно виявляти проблеми й недоліки фінансового стану кожного конкретного підприємства. В умовах воєнного стану проблематика проведення моніторингу для виявлення загроз фінансовій безпеці має свої особливості й вимагає значної уваги як до нормативно-правових актів, так і до стану економіки загалом. З огляду на це, питання здійснення моніторингу та аудиту фінансової звітності й діагностики загроз набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової безпеки підприємств стали предметом пильного розгляду сучасних вчених, які істотно збагатили теоретичний і методичний інструментарій. Зокрема окремі проблеми фінансової безпеки висвітлювались у працях таких вчених: Алексеєнко І. І., Бак Н. А., Батієвська О. В., Богма О. О., Вудвуд В. В., Гетманець О. П., Зачосова Н., Коваль О., Коробцова Д. В., Куценко Д., Лелюк С. В., Марусяк Н. Л., П'ятницька Г. Т., Полтініна О. П., Полторак А. С., Рижкова А., Федулова І. В. та інших. Дослідники спільно висловлюють думку, що питання впровадження системного аналізу управління фінансовою безпекою в практичну діяльність багатьох українських компаній є на сьогодні вкрай актуальною, оскільки саме цей аналіз здатен так скоригувати вплив на ефективність господарської діяльності, щоб це допомогло організації досягти поставлених цілей. Зокрема можна водночас максимально забезпечити прибуток для підприємця й соціальну й матеріальну захищеність для кожного працівника підприємства.

Проте, незважаючи на значну увагу науковців до проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємства та аудиту фінансової звітності, залишаються нез'ясованими питання формування новітнього підходу до моніторингу й аудиту фінансової звітності, як базису побудови системи внутрішнього моніторингу фінансового стану на період воєнного стану.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З уведенням воєнного стану в Україні держава дещо послабила контроль за дотриманням вимог обліку звітності, проте науковці ще не мали змоги детально розглянути, як саме такі зміни впливають на стан фінансової безпеки підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження виступає конкретизація теоретичних положень і розробка практичних

рекомендації щодо проведення моніторингу фінансової звітності як напряму виявлення загроз фінансовій безпеці підприємства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. З уведенням воєнного стану в Україні низку законів та інших нормативних актів було адаптовано до реалій сучасності. Зокрема специфіку подачі та оприлюднення фінансових звітів за 2022 рік варто аналізувати в контексті змін, встановлених Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 19.07.2022р. №2435-IX, який набув чинності 10 серпня 2022 року, а також враховуючи положення Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022р. №2115-IX (зі змінами, в редакції, чинній на 01.01.2023р.) [1, 2, 3].

Відповідно до наново затверджених вимог законодавства на час воєнного стану, суб'єкти підприємництва подають фінансову й аудиторську звітність протягом трьох місяців з дня закінчення або скасування воєнного чи надзвичайного стану за весь період неподання звітності або обов'язку подання документів. Аналогічні умови застосовуються до публікації фінансової звітності разом з аудиторськими висновками, звітами про управління й звітами про платежі на користь держави. Проте зазначені послаблення не розповсюджуються на підприємства, наділені бюджетними повноваженнями відповідно до законодавства України.

Впродовж дії воєнного або надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після його закінчення, не застосовується адміністративна і/або кримінальна відповідальність за неподання або несвоєчасне подання звітності.

Такі норми створюють додатковий простір для керівників підприємств для забезпечення поточної діяльності й одночасного дотримання вимог фінансової безпеки підприємства.

Підприємства можуть знаходитися в умовах нестабільності, на деокупованих територіях, втратити спеціалістів, що займалися формуванням звітності, тощо. Тому зазначені послаблення з боку держави здатні цілком позитивно впливати на підприємство за умови, що внутрішній контроль і самоаудит продовжують здійснюватися.

Отже, компанії на загальній системі оподаткування, які за законом зобов'язані публікувати свою фінансову звітність, можуть лише частково скористатися вищезазначеними привілеями, оскільки така звітність не буде прийнята, якщо вони не нададуть фінансову звітність у складі податкової декларації з податку на прибуток.

Також варто усвідомлювати, що воєнний стан триває вже більше року, відповідно накопичуються звітні періоди, за якими може бути не надана фінансова звітність, а після завершення воєнного стану підприємству буде відведено лише три місяці на подачу всіх фінансових звітів, що може спричинити значне навантаження на бухгалтерів й аудиторів і, як наслідок, виникнення помилок, неточностей, що здатне створити прямі загрози фінансовій безпеці конкретного підприємства.

Проте для розуміння та діагностики загроз фінансовій безпеці підприємств слід перш за все визначитися із тим, з якими загрозами можуть стикнутися підприємства, що може слугувати джерелами їх виникнення та як вони здатні повпливати на підприємство.

Проаналізувавши наукові праці [7, с. 227; 8, с. 92; 10; 13, с. 9; 16, с. 314], в яких детально розглядалися основні небезпеки, що виникають внаслідок фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, можна стверджувати, що в умовах воєнного стану й у період післявоєнної економіки провідними для фінансової безпеки підприємства являються загрози, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Перелік основних загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємництва в українській економіці періоду дії воєнного стану та післявоєнних реалій

Зовнішні загрози (макрорівень)	Внутрішні загрози (мікрорівень)
1. Глобальні кризи. Причини виникнення: фінансова глобалізація; зменшення обсягів виробництва, погіршення платоспроможності підприємств-позичальників; надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного підйому; стрімке зростання інфляції; різке коливання товарних цін, цін на фінансові активи процентних ставок (особливо для суб'єктів підприємництва, що суттєво залежать від позикового капіталу); зростання боргового навантаження на державу і, як наслідок, підвищення податкового навантаження на суб'єкти підприємництва.	1. Недосконалість організації системи фінансового менеджменту, некваліфікований персонал, помилки в стратегічному плануванні й прогнозуванні діяльності суб'єктів підприємництва.
2. Невиважена бюджетна, фіскальна, грошово-кредитна політика держави, що ускладнює стабільний розвиток суб'єктів підприємництва.	2. Значна залежність суб'єктів підприємництва від контрагентів внаслідок недостатньої розгалуженості зв'язків чи відсутності запасів і резервів формування й використання основних засобів.
3. Інтеграція України у світові організації (зокрема СОТ), і, як наслідок, стрімке посилення конкуренції на внутрішньому ринку.	3. Схильність керівництва суб'єкта підприємництва до прийняття ризикованих рішень (особливо, коли можливі негативні наслідки не виправдані очікуваним результатом, а можливий позитивний результат не настільки суттєвий для суб'єкта підприємництва).
4. Значний рівень тіньової економіки в державі, що призводить до більш жорсткого регулювання діяльності підприємств, які функціонують офіційно.	4. Нераціональна для суб'єкта підприємництва структура капіталу (велика доля позикового капіталу).
5. Законодавство, що стрімко змінюється, внаслідок чого підприємства вимушені витратити додаткові ресурси для адаптації до нових умов.	5. Недостатня кваліфікованість працівників у кожному структурному підрозділі суб'єкта підприємництва.

Зовнішні загрози (макрорівень)	Внутрішні загрози (мікрорівень)
6. Погіршення значень макроекономічних показників (зниження темпів зростання ВВП, зростання інфляції, збільшення державного боргу, збільшення безробіття, брак кваліфікованих спеціалістів в інженерній сфері).	
7. Низька купівельна спроможність населення, що може суттєво знизити попит на продукцію, яку виробляє суб'єкт підприємництва.	6. Відсутність обґрунтованих і виважених прогнозів показників фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
8. Відсутність у державі чітких механізмів протидії рейдерським посяганням, і, як наслідок, підприємства, що ефективно функціонують, першочергово можуть стати об'єктом недружніх посягань.	
9. Загальна низька конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість і технологічна спроможність українських суб'єктів підприємництва у зв'язку із загальною й моральною застарілістю й енергоємністю обладнання.	

* Сформовано автором за джерелами [7, 8, 10; 13, 16]

Якщо врахувати те, що практично кожен суб'єкт, з яким підприємство має економічні відносини, може бути джерелом загрози, то їх необхідно розглядати не лише як джерело потенційної вигоди, але й як причину тих небезпек, які вони можуть нести. З огляду на це, в період дії воєнного стану, коли стає можливим не проводити регулярний аудит, підприємство наражає себе на небезпеку, оскільки не задіює механізми виявлення можливих загроз фінансовій безпеці.

Отже, аби не допустити потрапляння суб'єкта підприємництва в межі найбільшої небезпеки, що може бути спричинена зовнішніми й внутрішніми факторами в умовах воєнного стану, необхідно постійно досліджувати інформацію щодо змін фінансового стану суб'єкта підприємництва й моніторити причини змін фінансових показників, що можливо здійснити з допомогою постійного проведення внутрішнього аудиту. Держава сьогодні надає можливості для відтермінування подання фінансової звітності й проведення аудиту в ситуаціях, коли це необхідно, але передовсім підприємство має бути зацікавлене в проведенні внутрішньої діагностики фінансового стану й своєчасному визначенні загроз фінансовій безпеці.

Проте варто відзначити, що відстеження інформації про зовнішній і внутрішній стан суб'єкта підприємництва, визначення загроз різного рівня – це лише певні етапи зі складної системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, в якій аудит фінансової звітності займає одне із ключових місць. Формуванню цієї системи в останні роки науковці приділяють дедалі більшу увагу, однак залишається відкритим питання щодо глибини й значущості проведення аудиту в умовах воєнного стану.

Враховуючи комплексний характер фінансової безпеки підприємства та її функціональну інтегрованість у систему національної безпеки держави, оскільки

фінансова безпека підприємства забезпечує ефективний розвиток виробничої сфери, керівники повинні усвідомлювати особисту зацікавленість суб'єкта підприємництва в її забезпеченні з огляду на задоволення основних фінансових інтересів, водночас держава має створювати якомога сприятливіші умови для розвитку й адаптації підприємств до умов воєнного стану й збереження економічної та фінансової безпеки. І в такому разі для визначення загроз, за умови непроведення аудиту, можна говорити про внутрішній фінансовий моніторинг. Метою такого моніторингу на підприємстві є діагностування фактичного економічного й фінансового стану, порівняння його із запланованим, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку економіки підприємства відповідно до головних цілей, попередження негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на фінансовий результат і становище на ринку [13, с. 8].

Окрім цього, можуть також використовуватися форми експертизи й побудови бізнес-процесів діагностики рівня фінансової безпеки. Однак моніторинг вважаємо провідною формою, оскільки він дозволяє здійснювати ранню діагностику рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва з допомогою використання відповідних індикаторів, які можна розробити конкретно для кожного підприємства, враховуючи особливості його розвитку.

Оскільки забезпечення фінансової безпеки суб'єктів представляє собою складну систему й вимагає послідовного формування, уточнимо основні етапи проведення моніторингових заходів для забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва:

1. Вибір методики для об'єктивного аналізу фінансового стану суб'єкта підприємництва.
2. Формування переліку звітних показників за кожним напрямом моніторингу, які б максимально повно й точно відображали реальний фінансовий стан суб'єкта підприємництва.
3. Визначення граничних значень для аналізу обраних показників з огляду на галузь і розмір суб'єкта підприємництва.
4. Визначення джерел інформації й налагодження зв'язків з іншими підрозділами суб'єкта підприємництва для максимально оперативного одержання необхідних даних.
5. Дослідження фінансового стану суб'єкта підприємництва на основі проведеного підготовчого етапу.
6. Визначення ступеню відповідності отриманих результатів обраним граничним значенням.
7. Порівняння отриманих результатів із показниками за аналогічні попередні періоди та із показниками конкурентів (якщо є можливість їх отримати в період воєнного стану).
8. Визначення масштабу й причин відхилень і формування переліку загроз, що існують у внутрішньому й зовнішньому середовищах.
9. Виявлення основних напрямів покращення ситуації, що склалася.
10. Формування звітів про виявлення загроз, пов'язаних із зовнішнім і внутрішнім середовищем суб'єкта підприємництва.

Якісне виконання кожного з етапів дозволить значно збільшити ймовірність отримання позитивного результату, оскільки за таких умов процес забезпечення фінансової безпеки набуває системного й комплексного характеру, що, своєю чергою, формує передумови для створення налагодженої системи забезпечення фінансової безпеки в довгостроковій перспективі й полегшення виходу підприємства з кризи, спричиненої війсьними діями.

Отже, довівши важливість проведення моніторингу наявності загроз фінансовій безпеці підприємства, доцільно визначити, на яких принципах повинна будуватися система внутрішнього моніторингу фінансового стану на період воєнного стану.

Цього можна досягти, узагальнивши погляди вчених, викладені в наукових працях [5, с. 91; 9, с.110; 11, с. 34]:

1. Принцип всебічного охоплення. Інформація, що використовується для розрахунків й аналізу, повинна бути максимально повною, всеохопною, враховувати зміни як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі, акцентувати увагу на потенційних змінах рівня фінансової безпеки в умовах реалізації оптимістичного та песимістичного сценаріїв розвитку воєнних подій.

2. Принцип зворотного зв'язку. Підрозділи суб'єкта підприємництва потребують постійної зворотної інформації про ступінь корисності, доцільності, вчасності, об'єктивності, повноти даних для подальшого корегування й оптимізації роботи.

3. Принцип технологічності. Обидві сторони процесу моніторингу мають мати зацікавленість щодо залучення максимальної кількості технологічних і програмних можливостей для найбільш повної й оперативної обробки даних.

4. Принцип відповідності меті. Усі дослідження в процесі реалізації внутрішнього моніторингу повинні підпорядковуватися поточним цілям аналізованого підприємства.

5. Принцип достовірності. Інформація має бути повною, достовірною, корисною й своєчасно. Всі джерела інформації повинні перевірятись.

6. З позиції авторського бачення принципів побудови системи забезпечення фінансової безпеки слід додати принцип проактивності, який передбачатиме, що моніторинг внутрішнього фінансового стану дозволить виявляти загрози фінансовій безпеці на ранніх етапах і готувати підприємство до можливого погіршення фінансового стану, що дозволить мінімізувати негативні наслідки для його фінансових результатів.

Означені принципи побудови системи внутрішнього моніторингу фінансового стану на період воєнного стану наведені на рис. 1.

Дотримання всіх описаних принципів допоможе якісно проводити внутрішній фінансовий моніторинг на підприємстві в період дії воєнного стану й використовувати його, як заміну повноцінному внутрішньому й зовнішньому аудиту.

На рис. 1 пропонується доповнити існуючий перелік принципів побудови системи внутрішнього моніторингу фінансового стану на період воєнного стану принципом проактивності, який передбачає, що моніторинг та аудит фінансової

звітності повинні виявляти проблемні аспекти діяльності підприємства на ранньому етапі та формувати заходи для раннього попередження можливих негативних наслідків, тобто задля роботи на випередження. Такий принцип проактивності дозволить ефективно управляти фінансовим станом та не допускати стрімкого погіршення фінансових показників навіть в умовах нестійкого зовнішнього середовища.

Рис. 1. Принципи побудови системи внутрішнього моніторингу фінансового стану на період воєнного стану

Джерело: розробка автора.

Слід враховувати, що для забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки й повноцінної здатності держави виконувати свої контрольні функції необхідним є своєчасне надання фінансової звітності й проведення аудиту, але тільки за умови відновлення миру на території України й повернення відповідних норм законів, розглянутих в статті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах дії воєнного стану держава послаблює вимоги до підприємств щодо подання фінансової звітності, її оприлюднення й проведення аудиту фінансової звітності. Особливості таких послаблень було детально описано в дослідженні. Проте також доведено, що відсутність аудиту й контролю за показниками фінансового стану, особливо в умовах воєнного стану, може створювати загрози фінансовій безпеці підприємств у зв'язку з несвоєчасним виявленням проблемних аспектів фінансової діяльності. З огляду на це в статті запропоновано проводити внутрішній фінансовий моніторинг, який дозволить контролювати фінансовий стан і виявляти загрози фінансовій безпеці підприємства на ранніх стадіях, що дасть можливість своєчасно розробляти реакційні заходи у відповідь на виявлені загрози.

Перспективами подальших досліджень в роботі може стати аналіз потенційного застосування штучного інтелекту для опрацювання фінансової звітності та виявлення ним ознак кризи на ранніх етапах. Оскільки сьогодні

штучний інтелект дедалі активніше просувається в повсякденні життя в різних сферах, відтак його застосування в сферу аудиту фінансової звітності може бути досить актуальним.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 1707-III від 11 травня 2000 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t990996?an=140&ed=2021_07_01
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t222435?an=4>
3. Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 19 липня № 2436-IX 2022 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t222115?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.97423323.554060605.1686318194-196906862.1680872361#_gl=1*b4mmxm*_gcl_au*MTIzMzY1NDAwOS4xNjgwODcyMzYw
4. Богма О. О. Фінансова міцність як елемент забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*. 2022. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271609>
5. Вудвуд В. В. & Батієвська О. В. Фінансова безпека підприємства: сутність, цілі, принципи та шляхи забезпечення. *Підприємство і торгівля*. 2019. №25, С. 89-93. <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-12>
6. Гетманець О. П. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 3. С. 218-223 URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8567/38.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Зачосова Н., Куценко Д. & Коваль О. Стратегія та механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємств в умовах війни, індустрії 4.0 та світу BANI. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 4(45), С. 223–233. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.45.2022.3819>
8. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. С. 89-94. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.27>
9. Марусяк Н. Л., Бак Н. А. Фінансова безпека підприємства та загрози її втрати в сучасному економічному середовищі. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 109–113. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.109
10. П'ятницька Г. Т., Федулова І. В. Фінансова безпека країни та підприємства: визначення, взаємозв'язок і ризики забезпечення. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059> (дата звернення: 09.06.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.14
11. Полторак А. С. Теоретична концептуалізація фінансової безпеки держави. *Фінансовий простір*. 2020. № 4 (40). С.28-42. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/issue/view/40>
12. Рижкова А. Роль та місце фінансової безпеки в системі зміцнення економічної безпеки держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. №3(67), С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-56-61>
13. Aleksieienko I., Leliuk S., Poltinina O. Information and communication support of project management processes and enterprise value. *Development Management*. 2020. №18(3), 1-13. doi:10.21511/dm.18(3).2020.01
14. Dyakonova I., Nikitin A. & Gurvits N. Improvement of the enterprise economic security management in global environment. *Geopolitics under Globalization*. 2018. №2(1), 19-26. DOI: [https://doi.org/10.21511/gg.02\(1\).2018.03](https://doi.org/10.21511/gg.02(1).2018.03)
15. Kartanaitė I., Kovalov B., Kubatko O. & Krušinskas R. Financial modeling trends for production companies in the context of Industry 4.0. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. №18(1), 270-284. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.18\(1\).2021.23](https://doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.23)

16. Kuhareva O., Lysa O. & Shapoval V. Problems of management of economic security in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. №4(35), 312–319. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222144>. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222144>

References

1. Zakon Ukrainy (2000) «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» № 1707-III vid 11 travnia. [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini » [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy (2022) «Pro zakhyst interesiv subiektiv podannia zvitnosti ta inshykh dokumentiv u period dii voiennoho stanu abo stanu viiny» vid 19 lypnia № 2436-IX [in Ukrainian]
4. Bohma O. O. (2022) Finansova mitsnist yak element zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpriemstva. [Financial strength as an element of ensuring the financial security of the enterprise]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektvy*. [in Ukrainian]
5. Vudvud V. V. & Batiievska O. V. (2019) Finansova bezpeka pidpriemstva: sutnist, tsili, pryntsyipy ta shliakhy zabezpechennia. [Financial security of the enterprise: essence, goals, principles and ways of ensuring]. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*. 25, 89-93. [in Ukrainian]
6. Hetmanets O. P. (2020) Finansova bezpeka yak obiekt pravovoho rehuliuвання. [Financial security as an object of legal regulation]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. 3, 218-223 [in Ukrainian]
7. Zachosova N., Kutsenko D. & Koval O. (2022) Stratehiia ta mekhanizm upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv v umovakh viiny, industrii 4.0 ta svitu BANI. [Strategy and mechanism for managing the financial and economic security of enterprises in conditions of war, Industry 4.0 and the BANI world]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 4(45), 223–233. [in Ukrainian]
8. Korobtsova D. V. (2022) Pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu. [Legal provision of the financial security of the state in conditions of martial law]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2. S. 89-94. [in Ukrainian]
9. Marusiak N. L., Bak N. A. (2022) Finansova bezpeka pidpriemstva ta zahrozy yii vtraty v suchasnomu ekonomichnomu seredovyschi. [Financial security of the enterprise and threats of its loss in the modern economic environment]. *Ekonomika ta derzhava*. 2. S. 109–113. [in Ukrainian]
10. Piatnytska H. T., Fedulova I. V. (2020) Finansova bezpeka krainy ta pidpriemstva: vyznachennia, vzaiemozviazok i ryzyky zabezpechennia. [Financial security of the country and the enterprise: definition, relationship and security risks] *Efektivna ekonomika*. 7. [in Ukrainian]
11. Poltorak A. S. (2020) Teoretychna kontseptualizatsiia finansovoi bezpeky derzhavy. [Theoretical conceptualization of financial security of the state]. *Finansovyi prostir*. 4 (40). S.28-42. [in Ukrainian]
12. Ryzhkova A. (2022) Rol ta mistse finansovoi bezpeky v systemi zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [The role and place of financial security in the system of strengthening the economic security of the state]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. 3(67), S. 56–61. [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-385-396

УДК 338.4: 657

Наталя ЄРШОВА

доктор економічних наук, професор,
професорка кафедри обліку і аудиту,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3544-3816

Scopus Author ID: 57222509335

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ КОНСАЛТИНГ ЯК «М'ЯКА ТЕХНОЛОГІЯ» ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Анотація. Невід'ємною та стратегічно важливою частиною економіки держави є середній та малий бізнес. Проте розвиток цього сектору бізнесу потребує прийняття зважених рішень щодо фінансів, дотримання правил фінансової звітності та податкового законодавства, мінімізації ризиків в цьому процесі. Бухгалтерський облік надає власникам бізнесу величезну кількість фінансової інформації та розуміння, які дозволяють їм приймати рішення такого рівня та якості. Україна має доволі потужний сектор малого та середнього бізнесу, але йому бракує ресурсів, досвіду чи часу для ефективного управління своїми фінансами. Тому, партнерство з надійною бухгалтерською фірмою може надати підтримку, керівництво та досвід, необхідні для досягнення своїх цілей. Метою дослідження є окреслення практичних сфер для подальшого розвитку бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу. Доведено, що з появою технологій бухгалтерський облік змінився. Тепер бухгалтер несе відповідальність і зобов'язання зробити свою професію ідентифікованою суспільством і підприємцями як професію, що використовує знання та технології, щоб забезпечити більшу безпеку та надійність організації. У статті представлено точки зору, щодо ставлення власників бізнесу до можливості звернення за консультацією. Для посилення аргументації, представлені результати опитування щодо напрямків бізнес-консультавання підприємців, визначених ними самими. Встановлена загальна тенденція щодо перспективних очікувань підприємців щодо бухгалтерського консультування. Представлені статистичні дані динаміки суб'єктів господарювання, що працюють в сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування. Обґрунтовані напрями розвитку бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку вітчизняного малого та середнього бізнесу.

Ключові слова: бухгалтерський консалтинг, малий та середній бізнес, управління бізнесом, ризик, економічні відносини

JEL Classification: D83, M41

Absztrakt. A kis- és középvállalkozások a nemzeti gazdaság szerves és stratégiailag fontos részét képezik. Ennek az üzleti szektornak a fejlődéséhez azonban megalapozott pénzügyi döntések meghozatalára, a pénzügyi beszámolási és adótörvények betartására, valamint a kockázatok minimalizálására van szükség. A számvitel olyan gazdag pénzügyi információkkal és betekintéssel látja el a vállalkozások tulajdonosait, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy ilyen szintű és minőségű döntéseket hozzanak. Ukrajnában erős a KKV-szektor, de nincsenek meg az erőforrások, a szakértelem és az idő a pénzügyek hatékony kezeléséhez. Ezért egy megbízható könyvelőcéggel való együttműködés biztosíthatja számukra céljaik eléréséhez szükséges támogatást, útmutatást és szakértelmet. A tanulmány célja, hogy felvázolja a számviteli tanácsadást, mint a kis- és középvállalkozások fejlődését támogató

„soft technológia” továbbfejlesztésének gyakorlati területét. Bebizonyosodott, hogy a technológiák megjelenésével a könyvelés megváltozott. A könyvelők felelőssége és kötelessége, hogy szakmájukat a társadalom és a vállalkozók olyan szakmaként ismerje el, amely a tudást és a technológiát a szervezetek legnagyobb biztonságának és megbízhatóságának érdekében használja. A cikk bemutatja a vállalkozások tulajdonosainak a tanácsadásról alkotott véleményének a megismerését. Az érvelés megerősítése érdekében bemutatásra kerül egy felmérés eredménye arról, hogy a vállalkozók maguk milyen területeket jelöltek meg az üzleti tanácsadásban. Ugyancsak megállapításra kerül a vállalkozók számviteli tanácsadással kapcsolatos perspektivikus elvárásainak általános tendenciája. Statisztikai adatok kerülnek bemutatásra a számvitel és könyvvizsgálat; adótanácsadás területén működő gazdasági egységek dinamikájáról. A cikk alátámasztja a számviteli tanácsadás, mint a hazai kis- és középvállalkozások fejlődését támogató „soft technológia” fejlődési irányait.

Kulcsszavak: számviteli tanácsadás, kis- és középvállalkozások, vállalatirányítás, kockázat, gazdasági kapcsolatok.

Abstract. Medium and small businesses are an integral and strategically important part of the state's economy. However, business development requires making informed decisions regarding finances, compliance with financial reporting and tax legislation, and minimizing risks in this process. It is generally accepted that accounting provides business owners with a wealth of financial information and insight that enables them to make high-level and quality decisions. Ukraine has a fairly strong sector of small and medium-sized businesses. But small and medium-sized businesses lack the resources, expertise or time to effectively manage their finances. Therefore, partnering with a trusted accounting firm can provide the support, guidance and expertise you need to achieve your goals. The purpose of the study is to outline the practical areas of further development of accounting consulting as a "soft technology" supporting the development of small and medium-sized businesses. It is proven that accounting has changed with the advent of technology. Now, the accountant has the responsibility and obligation to make his profession identified by society and entrepreneurs as a profession that uses knowledge and technology to ensure greater security and reliability of organizations. It is important to note that data is a powerful decision-making tool in the digital age. Data-driven decision-making enables clear and specific opportunities to be identified and risks to be mitigated. The article presents points of view regarding the attitude of business owners to the possibility of consulting. To strengthen the argumentation, the results of a survey on the areas of business consulting of entrepreneurs, determined by them themselves, are presented. The general trend regarding prospective expectations of entrepreneurs regarding accounting consulting has been established. Statistical data on the dynamics of business entities working in the field of accounting and auditing; tax consulting is presented. The spheres of accounting consulting as "soft technology" supporting the development of domestic small and medium-sized businesses are substantiated.

Key words: accounting consulting, small and medium business, business management, risk, economic relations

Постановка проблеми. Малий та середній бізнес для економіки країни – це соціально-економічний фундамент, здатний пом'якшити коливання економічної ситуації в період криз та сприяти формуванню стійкого прошарку середнього класу в період збільшення темпів економічного зростання. Тому, підтримка малого та середнього бізнесу (МСБ) завжди на часі. Бухгалтери відіграють важливу роль як бізнес-консультанти для малого та середнього бізнесу і співпрацюють із власниками та менеджерами, щоб поглибити розуміння їхніх цілей, проблем і динаміки галузі. Дослідження та визначення основних завдань

бухгалтерського консалтингу для підтримки розвитку малого та середнього бізнесу стає особливо актуальним у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, оцінка структурної динаміки за видами економічної діяльності, дослідження шляхів підтримки цього сектору бізнесу досліджені у працях таких науковців, як О. Линник, Н. Єршова [1], О. Якушева [2], І. Михасюк, А. Гукалюк, Б. Косович [3] та ін. В наукових працях висвітлений світовий досвід розвитку та підтримки малого і середнього бізнесу, обговорюються рушійні сили та бар'єри на шляху розвитку МСБ, які також охоплюють умови ринку та конкуренції. Питанням організації та проведення бухгалтерського консалтингу присвячені праці вітчизняних (Л. Гнатишин, Г. Мацків, О. Прокопишин [4], В. Лаптієва [5], І. Волошан, Я. Волковська [6]) та зарубіжних вчених (Дж. Скіаві, С. Бер, Р. Сумарта ін. [7, 16]). Активні наукові публікації вчених та практично-професійні публікації професіоналів з даної теми свідчать про актуальність та важливість цього науково-практичного напрямку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У глобалізованому світі управління діяльністю суб'єктів МСБ вийшло далеко за рамки простого запису операцій або складання та подання фінансової звітності. Пошук інформації є корисним і актуальним для розвитку бізнес-ландшафту компаній та управління організацією. Перетворення інформації в знання, активне застосування знань на практиці та поширення цих дій для розвитку МСБ є потенційними технологічними можливостями на користь консультативної бухгалтерії, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є окреслення практичних сфер подальшого розвитку бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу. Теорія бухгалтерського обліку та підприємницькі перспективи становить теоретичну основу даного дослідження у поєднанні з критичним аналізом, узагальненням інформації по цій проблематиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бухгалтерський облік є інформаційною системою, що використовується для управління бізнесом. В цифровій економіці технології прогресують через впровадження інновацій, щоб задовольнити потреби людини, бізнесу, суспільства. Теоретичні та аналітичні дослідження підтверджують тезу, що в умовах цифрової економіки інформаційні технології стирають звичні межі між ринками та визначають необхідність побудови нових моделей системи управління бізнесом. Скіаві та Бер зазначають, що «...технології слід розглядати як підтримку для досягнення продуктивних результатів, особливо в сфері консультації» [7, с. 48]. Дійсно, будучи необмеженим інструментом для управління бізнесом, бухгалтерський облік у поєднанні з технологіями здатний зробити суттєвий внесок у зростання бізнесу компаній. Проте, сучасний бухгалтер повинен мати необхідну кваліфікацію та професійні навички для можливості використовувати технології як цільову підтримку консалтингу.

Малий та середній бізнес (МСБ) в Україні функціонує у складних економічних та соціальних умовах, які визначені економічною кризою внаслідок COVID-19, військового конфлікту. Це призвело до негативних наслідків для бізнесу через часткове/повне зупинення їх функціонування або уповільнення їхнього розвитку (рис. 1).

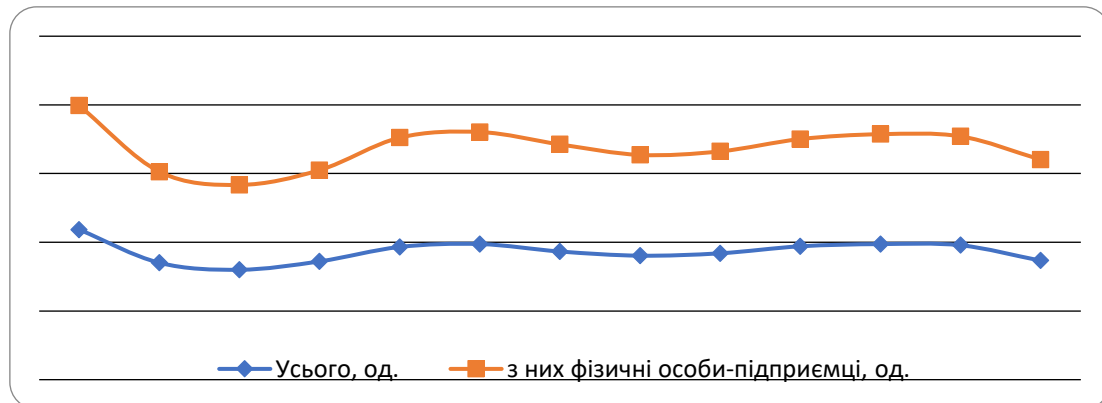

Рис. 1. Динаміка кількості діючих суб'єктів господарювання України за видами економічної діяльності (без урахування банків)*

* Сформовано автором за джерелом [8]

У 2021 р. кількість фізичних осіб-підприємців до загального показника кількості певного виду діяльності складало 81%, у 2022 р. 84,9%. Щодо темпів, то зростання кількості ФОП у 2021 р. до попереднього року становило 99,1%, у 2022 р. до попереднього року 92,8%. Це дійсно вказує на складну макроекономічної ситуації в країні внаслідок воєнного конфлікту. Для порівняння: у країнах ЄС мікро- та малі підприємства становлять: від 97% у Німеччині, 95% у Швейцарії, до 98% і вище – в інших державах [9]. Ці підприємства забезпечують від 40% до 60% загальної зайнятості. Глобалізація висунула одну з умов для ефективного розвитку бізнесу: розробка ефективних стратегій. Але внаслідок особливостей діяльності, МСБ стикаються з багатьма обмеженнями через 1) брак ресурсів та 2) слабкий інноваційний потенціал. Для підтримки своєї конкурентоспроможності їм необхідно проводити зовнішні консультації. Консультаційна діяльність є дуже поширеним видом діяльності в європейських країнах та США. Так, у багатьох випадках в європейських країнах власник невеликої фірми розглядає свого уповноваженого бухгалтера як невід'ємну частину бізнесу.

Ставлення вітчизняних власників МСБ до бізнес-консультаційних послуг суперечливе. Деякі з них готові скористатися послугами консультантів, пояснюючи свої рішення тим, що готові до змін та нових знань, але нові рішення важко їм реалізувати без зовнішньої підтримки. В цьому разі, підприємці очікують від консультантів пропозиції щодо стратегії, управління ризиками, оцінки та ін. З іншого боку, деякі власники МСБ, незважаючи на брак внутрішнього досвіду, уникають отримання можливих консультаційних послуг від професійного бухгалтера. Пояснюючи рішення тим, що бухгалтер працює над підготовкою фінансової звітності. В межах науково-практичного дослідження на

тему: «Розробка рекомендацій щодо удосконалення стратегічного управлінського обліку і аналізу для забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності в умовах його адаптації до мінливого конкурентного середовища» (№ДР 0120U100395) було проведено дослідження щодо напрямків бізнес-консультування підприємців, які працюють в Харківському регіоні (без визначення виду їх діяльності). На питання: «Які бухгалтерські послуги принесуть користь компанії?» отримані відповіді, які представлені на рис. 2.

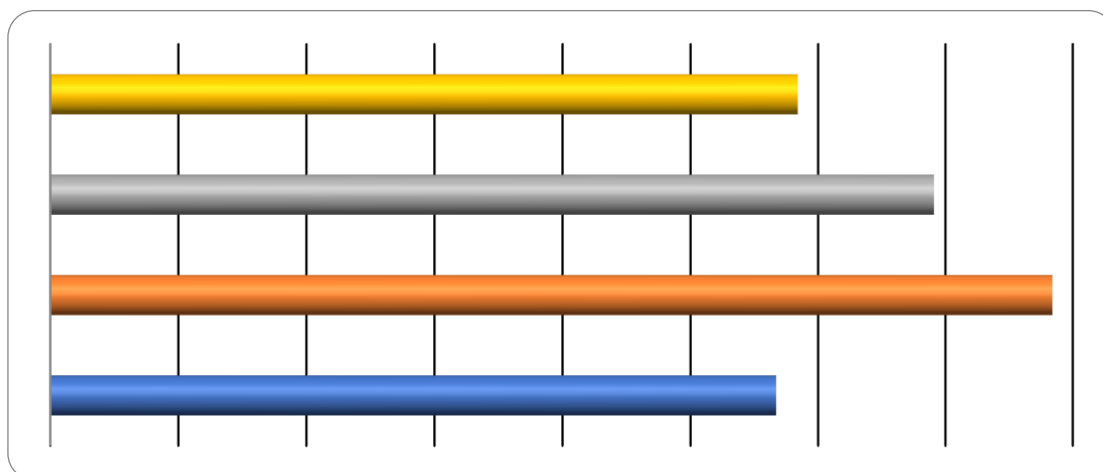

Рис. 2. Результати опитування щодо напрямків бізнес-консультування підприємців, визначених ними самими*

* Систематизовано автором

За результатами (рис. 2), 58,4% опитаних підприємців вказали на важливість складання фінансових прогнозів щодо їх бізнесу; потребують допомоги у підтримці ефективних та точних методів бухгалтерського обліку 56,7% з опитаних; 78,4% з них вказали на важливість експертної оцінки фінансових даних та пояснення того, як ці цифри впливають на бізнес; про важливість визначення прибутковості вказали 69,7% респондентів. Помітна така тенденція: підприємці очікують від бухгалтерського консультування допомоги для зростання їх бізнесу через знання про стратегічне бачення. Важливість знань про конкурентний ринок сприяє розширенню «бізнес-простору» компанії та покращенню його якості. «Бізнес-простір» компанії та його якість залежать від своєчасних обґрунтованих управлінських рішень на основі моніторингової аналітичної інформації. Проте, це не виключає основного завдання бухгалтера - ведення релевантного обліку фінансових операцій, забезпечення відповідності та формування основи для стратегічного фінансового планування.

До того ж, управління бізнесом у сучасних умовах (у тому числі малим та середнім) потребує ефективного навчання елементів бізнесу, включаючи лідерство, виробництво, облік і контроль. Тому, останнім часом наголошується на необхідності розвитку мереж МСП щодо консультування та наставництва, а також підтримки розвитку управління МСБ [10]. На підтвердження цього висновку, у багатьох країнах бухгалтери малого бізнесу відіграють важливу роль

як бізнес-консультанти для малих фірм на додаток до надання основних бухгалтерських послуг. Сьогодні бухгалтерські фірми відходять від простого надання бухгалтерських чи податкових послуг, оскільки вони поглинають консалтинг. Фактичні дослідження показують, що 32% клієнтів очікують, що їхні бухгалтери нададуть консультативні послуги [10, 11].

Консультування часто адаптовано до конкретних потреб і цілей бізнесу, тому, потребує певних компетенцій бухгалтерів, які надають ці послуги. Фахівці бухгалтерського консалтингу це навчені професіонали, що мають досвід консультування з конкретних фінансових питань та надання допомоги менеджерам у бізнес-плануванні та аналізі фінансової звітності, підприємцям – щодо підтримки зростання бізнесу. В Україні діяльність з бухгалтерського консультування відповідає КВЕД-2010: Секція М, група 69.2 «Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування». Звернемось до статистичних даних [8]. Відсоток підприємств, які одержали прибуток в цій секції за 9 міс. 2022 р. складає 43,3%, в абсолютному вимірі це 3724,1 тис. грн прибутку. Обсяг реалізованої продукції суб'єктами, що надають послуги у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування наведені на рис. 3.

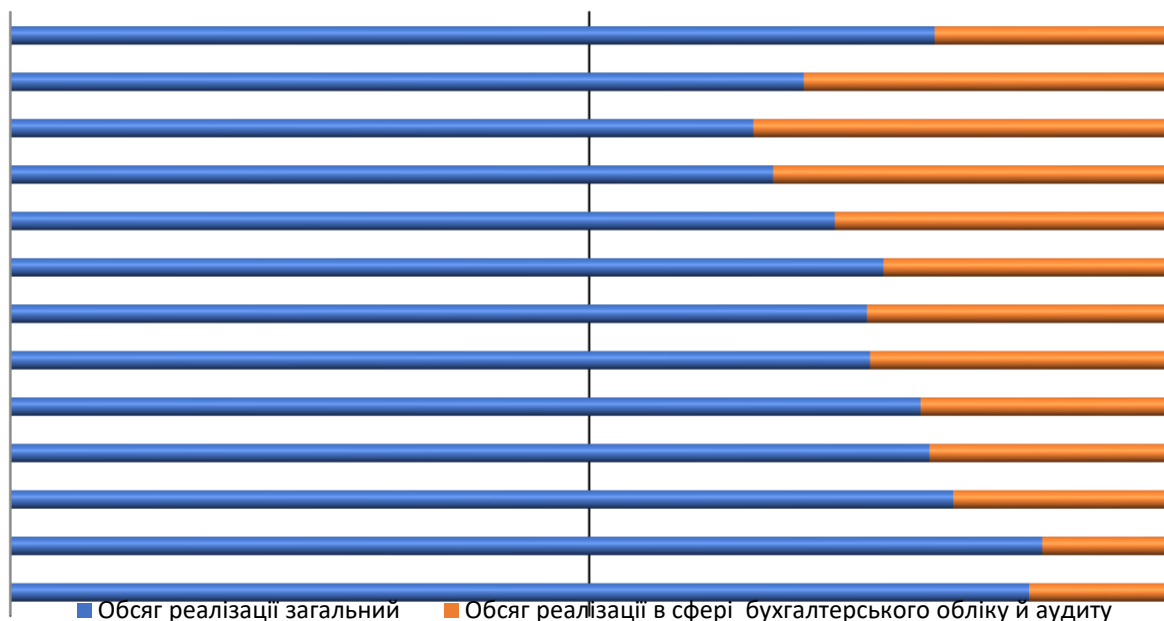

Рис. 3. Структурна динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування*

* Сформовано автором за джерелом [8]

Кількість суб'єктів господарювання, що працюють у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування (без урахування банків) збільшується не значно за період 2010-2022 р. Якщо у 2010 р. кількість становила 10579 од, то у 2022 р. 12857 од (приріст 21,5% за 12 років). З них фізичні особи-

підприємці становлять левову частку: 78% у 2010 р. та 85% у 2022 р. Пришвидшення розвитку консультативної діяльності в сфері обліку і оподаткування обумовлюється низкою факторів, у тому числі тим, що 1) традиційні бухгалтери вважають, що підприємці не шукають знань, необхідних для управління своїм бізнесом [12], 2) брак знань про програми серед інших перешкод дозволяють технологіям не впроваджуватися в бухгалтерський консалтинг [12]. Проте, бухгалтерський облік і технології мають рухатися синхронно, що сприяє лояльності бухгалтера з боку своїх клієнтів.

На підставі результатів досліджень [4, 5, 8, 9] нами узагальнені важливі перспективні сфери бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу (рис. 4).

Рис. 4. Сфери бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу*

* Узагальнено автором на основі джерел [4, 5, 10-12]

Для реалізації всіх сфер бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, що представлена на рис. 4,

необхідний комплексний підхід. Завдяки ньому досягається узгодження фінансових стратегій із загальними бізнес-цілями фірми. Моніторинг фінансових даних є важливим при 1) забезпеченні економічної безпеки малого та середнього бізнесу в період криз і 2) визначенні тенденцій їх розвитку [13]. Нами бачиться, що доцільно розподілити індикатори аналітичного моніторингу з урахуванням специфічних особливостей суб'єкта підприємництва на дві групи: абсолютні та відносні (коефіцієнти). Наприклад, абсолютні: величина прибутку/збитку, вартість оборотних активів, вартість основних засобів, витрати на оплату праці та ін. Відносні: рівень рентабельності операційної діяльності, рентабельність витрат, оборотність активів/запасів/заборгованостей, структура витрат, та ін. При цьому аналітиці підлягають закономірності, тенденції та аномалії в даних. Таким чином, внесок бухгалтерського консультанта полягатиме в тому, що він представляє можливість поєднання фінансових цілей з бізнес-стратегіями для підвищення ефективності дорожньої карти зростання бізнесу.

Ефективний розподіл ресурсів є наріжним каменем розвитку бізнесу. Бухгалтерський консалтинг як «м'яка технологія» підтримки малого та середнього бізнесу спрямована на надання детальної аналітичної інформації щодо витрат і оцінки бюджету. В такому випадку, для клієнтів (суб'єктів МСБ) представляється можливість для встановлення сфер для оптимізації, гарантуючи, що ресурси спрямовуються на ініціативи, які стимулюють зростання та прибутковість бізнесу.

Оподаткування є важливим фактором управління фінансами, і стратегічне податкове планування може дати значну економію бізнесу підприємців. Бухгалтерський консалтинг як «м'яка технологія» пропонує розуміння податкового законодавства та стимулів, допомагаючи суб'єкту підприємництва мінімізувати податкові зобов'язання, максимізувати доступні відрахування та ін.

Важливо зазначити, що в епоху цифрових технологій дані є потужним інструментом для прийняття рішень. Прийняття рішень на основі даних уможлиблює визначення чітких і конкретних цілей, зменшення ризиків або пом'якшення їх наслідків [14, 15]. Для МСБ, як і для великих компанії є три сфери ризику: запобіжні, стратегічні, зовнішні ризики. Прикладом стратегічного ризику є використання нової сміливої маркетингової стратегії, яка виділяє підприємця серед конкурентів. Стратегічні ризики вимагають окремих процесів, які спонукають зацікавлені сторони відкрито обговорювати ризики та знаходити економічно ефективні способи зниження ймовірності ризикових подій чи пом'якшення їх наслідків. Управління ризиками та комплаєнс як сфера бухгалтерського консалтингу передбачає консультування щодо забезпечення дієвості внутрішнього контролю дотримання фінансових правил для мінімізації ризику штрафних санкцій та/або юридичних проблем. Дійсно, у зв'язку зі зростаючою складністю нормативно-правових актів і постійними змінами бізнес-ландшафту компаніям необхідно бути проактивними у визначенні та зменшенні фінансових ризиків. Одним з рекомендаційних кроків бухгалтерського консалтингу для розвитку МСБ є внутрішній контроль, який має важливе значення для забезпечення відповідності та пом'якшення фінансового ризику.

Сфера бухгалтерського консалтингу як «м'яка технологія» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу розширюється через використання інноваційних технологій. Адже хмарні системи бухгалтерського обліку, аналітика на основі ШІ та інструменти автоматизації сприяє підвищенню точності, формуванню аналітичних даних. Р. Сумар вказує, що використання комп'ютерних мереж і поєднання різних облікових інструментів на безперервній основі забезпечує релевантність зберігання, реєстрації, обробку інформації при прийнятті рішень [16]. Це забезпечує швидкий перетин інформації в середині організації та більш безпечно прийняття рішень керівництвом/власником. Безперечно, що з розвитком інструментів та технологій онлайн-бухгалтерського обліку для бухгалтерських фірм дуже важливо зосередитися на цінності клієнта підтримки конкурентоспроможності. В тому числі, потрібно зауважити, що проектування систем бухгалтерського обліку потребує ретельного аналізу галузі та бізнес-моделі клієнта.

Вітчизняні суб'єкти підприємництва, що працюють в сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування (Секція М, група 69.2) здатні розширювати свій «бізнес-простір». У тому числі через управління взаємовідносинами з клієнтами. Адже, створення міцних відносин з існуючими клієнтами, побудова нових відносин та утримання клієнтів — це важливі аспекти стратегії зростання бухгалтерської фірми. Побудова відносин із потенційними клієнтами за допомогою мережевих заходів, освітніх семінарів та онлайн-форумів також забезпечує розширене охоплення пропозицій бізнесу. З іншого боку, інвестиції в автоматизацію та цифровізацію діяльності підприємницьких структур, що працюють в сфері бухгалтерського консалтингу, а також в навчання працівників цих компаній є також запорукою розвитку та процвітання консультативного бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сфери бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу розширюються за умов глобальної економіки, цифровізації бізнесу та посилення конкуренції. В сучасному конкурентному середовищі консультативні та бухгалтерські послуги перетворилися на стратегічні драйвери зростання бізнесу, оскільки партнерство з консультантами з бухгалтерського обліку є не просто розумним вибором, це – стратегічна інвестиція, яка може значно вплинути на успіх компанії. Пропонуючи статистику на основі даних, узгоджуючи фінансові стратегії з бізнес-цілями, оптимізуючи розподіл ресурсів і забезпечуючи відповідність, ці послуги забезпечують міцну основу для розвитку малого та середнього бізнесу. У цій статті було виявлено, що на думку суб'єктів малого та середнього підприємництва, м'які технології дозволять 1) долати труднощі; 2) використовувати можливості; 3) досягати стійкого зростання на міцній фінансовій основі. І в цілому - полегшити виправдання інвестицій у «м'які технології» бухгалтерського консалтингу. В статті обґрунтовані сфери бухгалтерського консалтингу як «м'якої технології» підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, реалізація діяльності в яких має базуватися на комплексному підході. Крім того, це дослідження визначає фокус, який

сприятиме спілкуванню та відносинам між бухгалтером і МСБ для покращення обслуговування та продуктивності. Перспективами подальших досліджень є впровадження управлінського обліку в МСБ за допомогою консалтингу.

Список використаних джерел

1. Линник О.І., Єршова Н.Ю. Проблеми функціонування та розвитку мікро-, малого та середнього бізнесу сфери послуг в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. Вип. №2 (29). С. 74-80. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.29-11>
2. Якушева О.В. Економічний розвиток і підтримка малого та середнього бізнесу на регіональному рівні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Черкаси, 2017. 288 с.
3. Михасюк І., Гукалюк А., Косович Б. Проблеми конкурентоспроможності українського підприємництва і торгівлі в умовах глобалізації. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 56. С. 308–316.
4. Гнатишин Л., Мацків Г., Прокопишин О. Бухгалтерський консалтинг як інструмент управління підприємством. *Вестник Львовского национального экологического университета*. 2023. №30. С. 44–49.
5. Лаптієва В.В. Використання інструментів управлінського консультування у процесі управління малими підприємствами. *Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління*. 2018. Том 17. Вип. 1. С. 84-95.
6. Волошан І.Х., Волковська Я. V. Особливості консультаційних послуг та їх прояв у бухгалтерському обліку. *Бізнес-інформ*. 2019. № 2. С. 289-294.
7. Schiavi G. S., Behr A. Características dos diferentes modelos de negócios contábeis em relação às áreas da Contabilidade. *REUNIR Revista de Administração Contabilidade e Sustentabilidade*, 2020. v. 10, n. 3, p. 47-59.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.11.2023).
9. Eurostat. Pidpriemnytstvo – statystychni pokaznyky [Entrepreneurship – statistical indicators]. Website. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Entrepreneurship_-_statistical_indicators (дата звернення: 28.11.2023).
10. Boter Håkan, Lundström, Anders. SME perspectives on business support services: The role of company size, industry and location. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2005. №12. pp. 244-258. 10.1108/14626000510594638.
11. Frederik Verplancke, Stefanie De Bruyckere, Patricia Everaert, Carine Coppens, Eva Blondee. Small and Medium-Sized Accounting Practices (SMPs): Explaining Financial Performance based on Human Capital and Organisational Resources. *Accounting in Europe*. 2023. DOI: 10.1080/17449480.2023.2241871
12. Villa P. et al. O monólogo contábil: uma análise do uso da contabilidade gerencial em micro e pequenas empresas à luz do processo comunicacional segundo Bakhtin”. Monografia para obtenção de título de mestrado em contabilidade. UFPR, 2012.
13. Єршова Н. Ю., Ткаченко М. О., Гаркуша В. О. Моніторинг та оцінка господарської діяльності для забезпечення економічної безпеки підприємств ресторанного бізнесу. *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 66-71. <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/11-2018/iershova.pdf>.
14. Sun Z., Sun I., Strang K. Business Analytics-Based Enterprise Information Systems. *Journal of Computer Information Systems*. 2016. №3. pp.118-120.

15. Iershova N. Y., Lynnyk O. I. Information and accounting support for investment analysis of business for management decision making in industry 4.0. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки)* – Харків : НТУ "ХПІ", 2021. № 1. С. 25-31. 2021. doi: 10.20998/2519-4461.2021.1.25 http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/56842/3/visnyk_KhPI_2021_01_EN_Iershova_Informatsiino-oblikove.pdf (дата звернення: 27.11.2023).
16. Sumar R. Administrative accounting consulting: a new way of running a company through technology. *Revista Científica Multidisciplinar Núcleo do Conhecimento*. 2021. 91-104. 10.32749/nucleodoconhecimento.com.br/business-administration/through-technology. (дата звернення: 20.11.2023).

References

1. Lynnyk O.I., Iershova N.Iu. Problemy funktsionuvannia ta rozvytku mikro-, maloho ta serednoho biznesu sfery posluh v Ukraini. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*. 2021, issue 2 (29), 74-80. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.29-11> [in Ukrainian].
2. Yakusheva O.V. Ekonomichni rozvytok i pidtrymka maloho ta serednoho biznesu na rehionalnom u rivni [Economic development and support of small and medium business at the regional level] (PhD), Cherkasy, 2017. 288 s. [in Ukrainian].
3. Mykhasjuk I., Ghukaljuk A., Kosovych B. Problemy konkurentospromozhnosti ukrainskoho pidpriemnytstva i torhivli v umovakh hlobalizatsii. *Visnyk Lvivskoho universytetu im. Ivana Franka – Bulletin of the Ivan Franko University of Lviv*. 2019, issue 56, 308–316 [in Ukrainian].
4. Hnatyshyn L., Matskyv H., Prokopyshyn O. Bukhhalterskyi konsaltnyh kak ynstrument upravleniia predpriiatyem. *Vestnyk Lvovskoho natsyonalnoho ekolohycheskoho unyversyteta – Bulletin of the Lviv National Ecological University*. 2023, №30, 44–49 [in Ukrainian].
5. Laptiieva V.V. Vykorystannia instrumentiv upravlinskoho konsultuvannia u protsesi upravlinnia malymy pidpriemstvamy. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia ta praktyka upravlinnia – Market economy: modern management theory and practice*. 201, T.1., issue ., 84-95 [in Ukrainian].
6. Voloshan I. Kh., Volkovska Ya. V. Osoblyvosti konsultatsiinykh posluh ta yikh proiav u bukhhalterskomu obliku. *Biznes-inform – Business information*. 2019, № 2, 289-294 [in Ukrainian].
7. Schiavi G. S., Behr A. Características dos diferentes modelos de negócios contábeis em relação às áreas da Contabilidade. *REUNIR Revista de Administração Contabilidade e Sustentabilidade*, 2020. vol. 10, n. 3, 47-59.
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
9. Eurostat. Pidpriemnytstvo – statystychni pokaznyky [Entrepreneurship – statistical indicators]. Website. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Entrepreneurship_-_statistical_indicators
10. Boter Håkan, Lundström, Anders. SME perspectives on business support services: The role of company size, industry and location. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2005, №1, 244-258. 10.1108/14626000510594638.
11. Frederik Verplancke, Stefanie De Bruyckere, Patricia Everaert, Carine Coppens, Eva Blondee. Small and Medium-Sized Accounting Practices (SMPs): Explaining Financial

Performance based on Human Capital and Organisational Resources. *Accounting in Europe*. 2023. DOI: 10.1080/17449480.2023.2241871

12. Villa P. et al. O monólogo contábil: uma análise do uso da contabilidade gerencial em micro e pequenas empresas à luz do processo comunicacional segundo Bakhtin”. Monografia para obtenção de título de mestrado em contabilidade. UFPR, 2012.

13. Iershova N. Yu., Tkachenko M. O., Harkusha V. O. Monitorynh ta otsinka hospodarskoi diialnosti dlia zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriumstv restorannoho biznesu. *Modern Economics*. 2018, № 11, 66-71. <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/11-2018/iershova.pdf>.

14. Sun Z., Sun I., Strang K. Business Analytics-Based Enterprise Information Systems. *Journal of Computer Information Systems*. 2016, №3, 118-120.

15. Iershova N. Y., Lynnyk O. I. Information and accounting support for investment analysis of business for management decision making in industry 4.0. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки) – Bulletin of the National Technical University "KhPI"*, 2021, № 1, 25-31. doi: 10.20998/2519-4461.2021.1.25 http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/56842/3/visnyk_KhPI_2021_01_EN_Iershova_Informatsiino-oblikove.pdf

16. Sumar R. Administrative accounting consulting: a new way of running a company through technology. *Revista Científica Multidisciplinar Núcleo do Conhecimento*. 2021, 91-104, 10.32749/nucleodoconhecimento.com.br/business-administration/through-technology.

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-397-408

УДК 336.74:004.738.5:657

Аделіна КОШЛЬ

Здобувачка вищої освіти

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-5301-0427

Людмила МЕЛЬЯНКОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування
Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-5836-9554

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ОБЛІКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Анотація: У сучасному світі розвиток технологій призвів до змін у платіжній системі та сприяв виникненню електронних грошей. Досліджено сутність електронних грошей як платіжного засобу, без використання банківських рахунків. Проаналізовано основні ознаки електронних грошей, зокрема такі: електронні гроші є одиницями вартості; електронні гроші є засобом платежу; електронні гроші є грошовим зобов'язанням особи, яка їх випускає; електронні гроші виступають об'єктом цивільних прав; електронні гроші зберігаються на електронному пристрої; випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк; обіг електронних грошей обмежений певною платіжною системою. Розглянуто чотири основні класифікаційні ознаки електронних грошей, що обумовлені як економічними, так і позаекономічними чинниками їх використання (за типом носія; за типом технології зберігання; за ступенем анонімності; за розміром платежу). На основі проведеного дослідження стверджено, що для функціонування безготівкових платежів необхідна чітка регламентація нормативно-правовими актами.

Проаналізовано методику облікового відображення операцій з електронними грошима, враховуючи елементи методу бухгалтерського обліку. Досліджено порядок документування операцій з електронними грошима на всіх етапах їхнього життєвого циклу для торговців і користувачів. Запропоновано комплексний підхід до побудови методики облікового відображення операцій з електронними грошима, що забезпечує формування необхідної інформації для різних груп користувачів. Запропоновано заходи, що будуть сприяти безперервному розвитку безготівкового обігу в нашій країні: комплекс заходів НБУ, політика банків щодо підвищення привабливості безготівкових розрахунків, політика держави, спрямована на зростання попиту на безготівкові розрахунки. Дослідження має значущість для практикуючих бухгалтерів, фінансових аналітиків та менеджерів, що операційно залучені до електронних фінансів та електронної комерції. Завдяки комплексному підходу та актуальному аналізу, стаття сприяє розумінню сутності та перспектив розвитку електронних грошей у сучасному економічному середовищі.

Ключові слова: електронні гроші; операції з електронними грошима; транзакція; розрахунки електронними грошима; електронна комерція; платіжна система.

JEL Classification: E42, E49

Absztrakt. Napjainkban a technológia fejlődése a fizetési rendszerek változásához vezetett, és hozzájárult az elektronikus pénz megjelenéséhez. Az elektronikus pénzt, mint bankszámla nélküli fizetési eszköznek a lényegét vizsgáljuk. A szerző elemzi az elektronikus pénz főbb jellemzőit, különös tekintettel: az elektronikus pénz értékegység; az elektronikus pénz fizetési eszköz; az elektronikus pénz a kibocsátó személy pénzbeli kötelezettsége; az elektronikus pénz polgárjogi tárgy; az elektronikus pénzt elektronikus eszközön tárolják; az elektronikus pénzt kizárólag bank adhatja ki; az elektronikus pénz forgalma egy bizonyos fizetési rendszerre korlátozódik. A szerző az elektronikus pénz négy fő osztályozási jellemzőjét veszi figyelembe, amelyeket használatuk gazdasági és nem gazdasági tényezői (az adathordozó típusa; a tárolási technológia típusa; az anonimitás mértéke; a fizetés összege) határoznak meg. A tanulmány azzal érvel, hogy a nem készpénzes fizetések működéséhez egyértelmű jogi szabályozásra van szükség. A cikk az elektronikus pénzzel végzett tranzakciók elszámolásának módszertanát elemzi, figyelembe véve a számviteli módszer elemeit. Az elektronikus pénzzel kapcsolatos tranzakciók dokumentálásának eljárását vizsgálja a kereskedők és a felhasználók életciklusának minden szakaszában. Az elektronikus pénz-tranzakciók számviteli módszertanának kialakításához olyan integrált megközelítést javasolunk, amely biztosítja a különböző felhasználói csoportok számára a szükséges információk kialakítását. Olyan intézkedéseket javasol a szerző, amelyek hozzájárulnak a készpénzmentes pénzforgalom folyamatos fejlődéséhez: az Ukrán Nemzeti Bank intézkedéscsomagját, a bankok politikáját a készpénzmentes fizetések vonzerejének növelésére valamint a készpénzmentes fizetések iránti kereslet növelését célzó állami politikát. A kutatás fontos a gyakorló könyvelők, pénzügyi elemzők és az elektronikus pénzügyekkel és az e-kereskedelemmel operatívan foglalkozó vezetők számára. A téma átfogó megközelítésének és naprakész elemzésének köszönhetően a cikk hozzájárul az elektronikus pénz fejlődésének lényegének és kilátásainak megértéséhez a modern gazdasági környezetben.

Kulcsszavak: elektronikus pénz; elektronikus pénzforgalom; tranzakció; elektronikus pénzfizetés; e-kereskedelem; fizetési rendszer.

Abstract. In today's world, the development of technologies has led to changes in the payment system and contributed to the emergence of electronic money. The essence of electronic money as a means of payment, without the use of bank accounts, has been studied. The main characteristics of electronic money are analyzed, in particular the following: electronic money is a unit of value; electronic money is a means of payment; electronic money is a monetary liability of the person issuing it; electronic money is an object of civil rights; electronic money is stored on an electronic device; electronic money can only be issued by a bank; circulation of electronic money is limited by a certain payment system. Four main classification features of electronic money are considered, which are determined by both economic and non-economic factors of their use (by type of medium; by type of storage technology; by degree of anonymity; by size of payment). On the basis of the conducted research, it was asserted that for the functioning of non-cash payments, clear regulation by regulatory and legal acts is necessary. The method of accounting display of transactions with electronic money is analyzed, taking into account the elements of the accounting method. The procedure for documenting transactions with electronic money at all stages of their life cycle for merchants and users has been studied. A comprehensive approach to the construction of a method of accounting display of transactions with electronic money is proposed, which ensures the formation of the necessary information for different groups of users. Measures are proposed that will contribute to the continuous development of cashless circulation in our country: a set of NBU measures, banks' policy to increase the attractiveness of cashless payments, state policy aimed at increasing the demand for cashless payments. The study has implications for practicing accountants, financial analysts and managers operationally involved in e-finance and e-commerce. Thanks to a comprehensive approach and up-to-date analysis, the article contributes to the understanding of the essence and prospects of the development of electronic money in the modern economic environment.

Key words: electronic money; electronic money transactions; transaction; electronic money payments; electronic commerce; payment system.

Постановка проблеми. Головним ліквідним активом на будь-якому підприємстві є грошові кошти, і успішність його діяльності залежить від ефективності управління грошовими потоками. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій призвело до виникнення нового та сучасного засобу оплати - електронних грошей. Цей новий інструмент повністю відповідає вимогам електронної комерції, що призвело до збільшення динамічності бізнес-процесів, розширення каналів збуту, поліпшення обслуговування клієнтів та прискорення грошових потоків за допомогою Інтернету. З урахуванням поширення використання електронних грошей у платіжних операціях виникає актуальна потреба у розробці ефективного інструментарію для управління цим процесом. В наш час відсутній механізм облікового відображення та контролю операцій з електронними грошима, що ускладнює створення якісної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці та дослідники, такі як С.І. Дерев'яноко, Т. Батракова, О.В. Мельниченко, О.А. Шевчук, М.Д. Алексеєнко, О.В. Єфремкіна, А.С. Ласукова, М.А. Пожидаєва, В.В. Скоробогатова, Т.О. Тарасова, зосередили свою увагу на вивченні різних аспектів теоретичного, організаційного та методичного забезпечення бухгалтерського обліку електронних грошей. Окрім того, питання поліпшення організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку операцій з електронними грошима розглядали також І.М. Вигівська, О.О. Нестеренко, А.С. Крутова, І.М. Пліско, М.А. Радченко, С.М. Семейон, А.В. Янчев. Значний внесок у розвиток досліджень функціонування електронних грошей також внесли зарубіжні вчені, серед яких важливу роль відіграли А. Пьотровська, Б. Фрончек, Т. Желіньські, М. Кішель, Б. Елі та Д.А. Кочергін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику кількість публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців, все ще залишаються відкритими питання пов'язані із трактуванням сутності поняття "електронні гроші", питання щодо поліпшення організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку операцій з електронними грошима. При цьому важливо враховувати відсутність механізму облікового відображення та контролю операцій з електронними грошима, що ставить під сумнів можливість створення якісної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретичних аспектів та дослідження методичних положень, що стосуються трактування поняття "електронні гроші", їх класифікація та облікове відображення. Стаття спрямована на вивчення економічної сутності та облікового відображення електронних грошей, а також дослідження ролі та значення електронних грошей у фінансовій системі в контексті сучасних викликів і можливостей економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній економіці спостерігається зростання популярності не лише безготівкових розрахунків, але й

використання електронних грошей як ефективного платіжного засобу. Розвиток найновітнішої форми грошей, а саме електронних, призводить до їхньої трансформації: вони втрачають свою матеріальну форму і стають інформаційним ресурсом. Цей ресурс втілюється у віртуальній реальності за допомогою передових технологічних засобів. Такий перехід визначає нові тенденції в економічних розрахунках, де електронні гроші стають ключовим елементом цифрової трансформації платіжних процесів [1].

Концепція електронних грошей, чи електронної готівки, виникла завдяки ініціативі американця Девіда Чаума в середині 80-х років XX століття. Розробка системи "сліпого цифрового (електронного) підпису" Чаума мала важливий внесок у розвиток електронних грошей, забезпечуючи можливість реалізації анонімних грошових операцій та захист від шахрайства [2].

На сьогоднішній день існує велике різноманіття трактувань терміну "електронні гроші". Декілька з цих визначень представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Поняття “електронні гроші” за різними джерелами*

№ з/п	Автор, джерело	Визначення
1	Директива 2009/110/ЄС [3]	Грошова вартість, що зберігається в електронній, у тому числі магнітній, формі як вимога до емітента, що випускається після отримання коштів для здійснення платіжних транзакцій, як визначено у пункті 5 статті 4 Директиви 2007/64/ЄС, і що її приймає фізична чи юридична особа, крім емітента електронних грошей
2	Закон України “Про платіжні послуги” [4]	Одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов’язанням такого емітента електронних грошей
3	Т. І. Батракова [5]	Електронні гроші – це такий вид платіжних засобів, обіг яких відбувається в електронному вигляді та гарантує повну анонімність. Усі платіжні системи засновані на використанні кредитних платіжних карток або ж так званого електронного гаманця. Із технічного погляду електронні гроші – це електронний запис про певний обсяг вартості, який захищений відповідними криптографічними алгоритмами
4	Н. Л. Шишкова [6]	Електронні гроші – унікальний економічний і правовий феномен. За економічною сутністю вони є своєрідною третьою формою грошей, оскільки значно відрізняються як від готівкових, так і безготівкових коштів

*Сформовано авторами на основі [3], [4], [5], [6]

Згідно з висновками директора Української фінансово-банківської школи М. І. Савлука [7], "електронні гроші" не представляють собою аналог готівки або самостійну форму грошей; натомість, вони є сучасним технологічним еквівалентом депозитних грошей і в майбутньому можуть виконувати роль заміни чеків.

Додатково, Листом Національного банку України № 25-112/6750 від 07.06.2013 р. підтверджено, що "електронні гроші не можуть бути прирівняні до статусу грошової одиниці України, оскільки випускаються банками і мають обмеження у розповсюдженні і здійсненні операцій за ними серед обмеженого кола осіб" [8].

Отже, можна стверджувати, що електронні гроші представляють собою електронні форми грошових зобов'язань, які зберігаються на електронному пристрої власника. У системах, де використовуються електронні гроші для розрахунків, банківські рахунки використовуються лише при введенні та виведенні коштів з системи: зарахування грошей на рахунок емітента під час емісії електронних грошей і зняття коштів з рахунку емітента при використанні електронних грошей для оплати.

Ознаки електронних грошей наведено на рис. 1.

Рис. 1. Ознаки електронних грошей*

*Сформовано авторами на основі [9]

Отже, як видно на рис. 1, електронні гроші виявляють загальні ознаки грошей, такі як використання в ролі платіжного засобу та наявність самостійного правового статусу в межах цивільного законодавства. Типовими рисами електронних грошей є їх зберігання на електронному пристрої, емісія винятково банком, обмежений обіг в рамках конкретної платіжної системи та характеристика грошового зобов'язання особи, яка їх випускає.

З погляду бухгалтерського обліку, електронні гроші представляють собою новий об'єкт для дослідження. З метою подальшого аналізу методологічних та організаційних проблем, що пов'язані з їхнім бухгалтерським обліком, доцільно розглядати їх класифікацію.

Дерев'янка С. І. у своїй публікації поділяє електронні гроші наступним чином:

- електронні гроші на базі смарт-карт (анонімні та персоніфіковані);
- електронні гроші на базі Інтернет-мереж (анонімні та персоніфіковані) [10].

Ця система класифікації відображає технологічні аспекти, але не надає жодної інформації для здійснення бухгалтерського обліку та ідентифікації електронних грошей як активу.

На нашу думку найбільш повну та обґрунтовану класифікацію електронних грошей запропонували Т.В. Мокієнко, Т.Б. Прийдак та Р.В. Ліпський [11] (рис. 2).

Відповідно до рис. 2 електронні гроші за типом носія поділяються на ті, що базуються на фізичному пристрої, і ті, що базуються на програмному забезпеченні.

На базі фізичного пристрою електронні гроші знаходяться на спеціальному пристрої, який одночасно використовується для здійснення платежів. Під час використання такого типу платіжних інструментів можливе виконання транзакції між платником та отримувачем платежу, іноді без потреби додаткового під'єднання смарт-карт до мережі.

На базі програмного забезпечення, відомого також як онлайн гроші, електронні гроші знаходяться в накопичувальних пристроях інформації у формі файлів бази даних масиву інформації. У такому випадку для завершення транзакції обов'язковим є запит до оператора електронних грошей.

Щодо типу технології зберігання, то тут електронні гроші поділяються на із централізованим веденням рахунків, та із використанням електронних записів/символів. Сутність електронних грошей із централізованим веденням рахунків полягає у тому, що кожна транзакція реєструється та підтверджується через централізовану систему рахунків, якою управляє система електронних грошей. Для електронних грошей із використанням електронних записів/символів характерно те, що для проведення транзакції не потрібна авторизація, а електронні гроші представлені у вигляді електронних символів, які обертаються всередині комп'ютерної чи телекомунікаційної мережі, або за допомогою прямого під'єднання до такої мережі електронних пристроїв (наприклад, електронних чіпів у смарт-картах чи RFID-модулів у смартфонах).

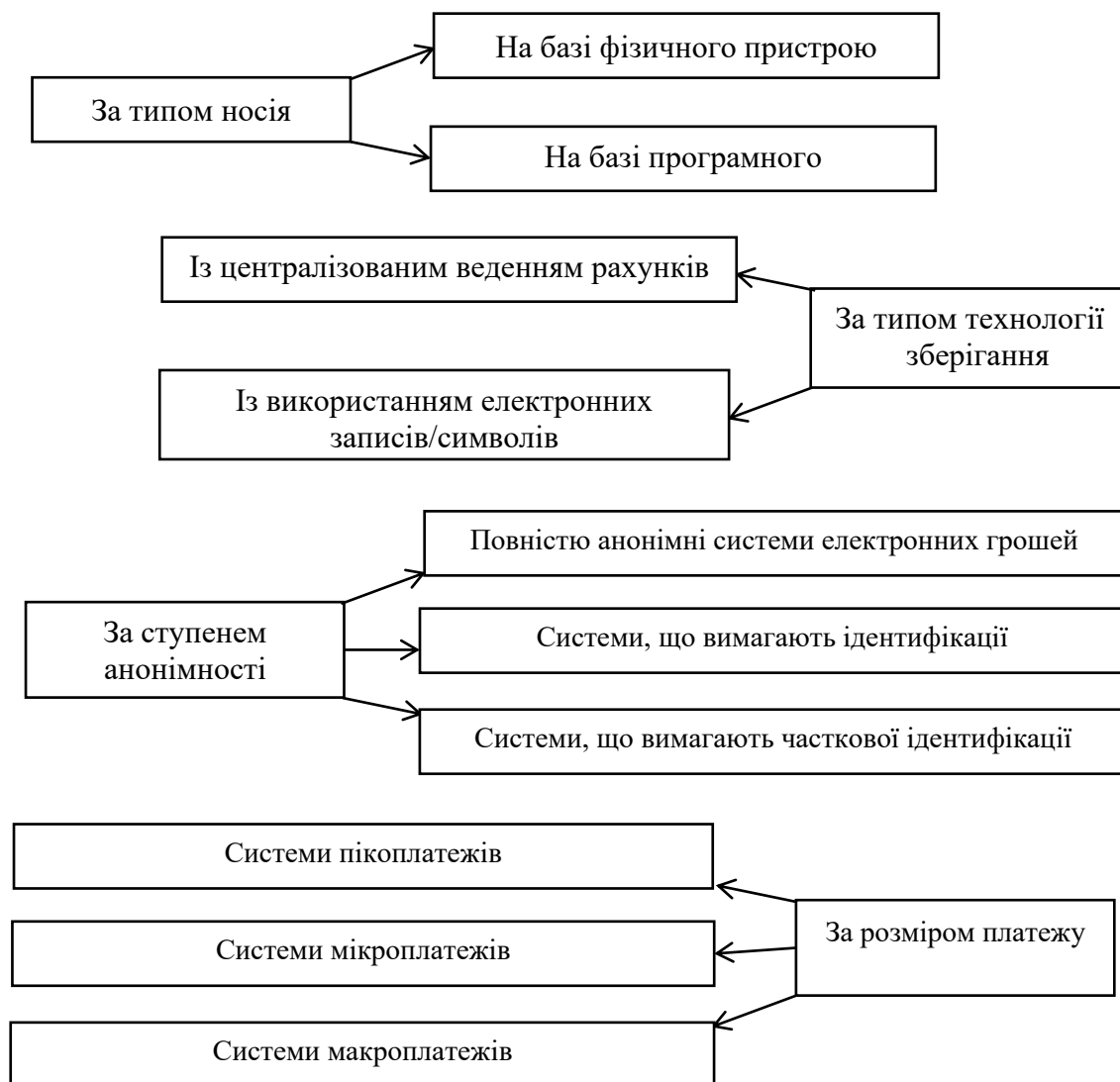

Рис. 2. Класифікація електронних грошей*

*Сформовано авторами на основі [11]

Для ступеня анонімності характерні повністю анонімні системи електронних грошей, системи, що вимагають ідентифікації, та системи, що вимагають часткової ідентифікації. При повністю анонімних системах електронних грошей не потрібно проводити ідентифікацію користувача ні при придбанні, ні при здійсненні транзакцій. Таким чином, ідентифікація та відстеження проведених операцій між платником та отримувачем платежу неможливі. Щодо систем, які вимагають ідентифікації, то тут платник і отримувач платежу, який здійснюється за допомогою електронних грошей, повинні підтверджувати свою ідентичність, надаючи системі електронних грошей змогу відслідковувати транзакції.

І, нарешті, за розміром платежу бувають системи пікоплатежів, системи мікроплатежів та системи макроплатежів. Системи пікоплатежів можуть здійснювати платежі на суму від менше ніж 1 євроценту до 1 євро. У системах мікроплатежів можна проводити оплату від 1 євро до 10 євро. Здійснення оплати цього розміру за допомогою чеків чи платіжних карт часто не є економічно

обґрунтованим. Для системи макроплатежів характерно здійснення транзакції більшого розміру [11].

На сучасному етапі розвитку електронних грошей в Україні, облік цих фінансових інструментів регулюється певними нормативно-правовими документами (табл. 2)

Таблиця 2

Нормативно-правові документи, що регулюють облік електронних грошей*

№ з/п	Назва нормативного документа	Призначення
1	Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними [12]	регулює порядок надання емітентами електронних грошей фінансової платіжної послуги з випуску електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців, установлює вимоги до емітентів електронних грошей, їх комерційних агентів, обмеження щодо використання електронних грошей, особливості виконання платіжних операцій з електронними грошима
2	Закон України “Про платіжні послуги” [4]	визначає поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні, встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їх надання, категорії надавачів платіжних послуг та умови авторизації їх діяльності, визначає загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, загальні засади випуску та використання в Україні електронних грошей та цифрових грошей Національного банку України

*Сформовано автором на основі [4], [12]

Отже, як бачимо на сьогодні в Україні відзначається недостатній розвиток законодавства, спрямованого на облік електронних грошей, що створює значні прогалини в регулюванні цього важливого фінансового інструменту. Відсутність чітких та повних нормативно-правових рамок може ускладнювати ефективний контроль та управління цим сектором, а також викликати ризики для безпеки та стабільності фінансового ринку.

Суть процесу документування операцій з електронними грошима полягає у необхідності проведення цього процесу в електронному форматі, оскільки електронні гроші переважно використовуються в онлайн середовищі для оплати товарів та послуг через Інтернет. З метою підвищення інформативності обліку електронних грошей у бухгалтерському обліку, необхідно визначити процедури документування операцій з електронними грошима, що включають у себе розробку стандартних форм для обліку наявності та руху цих грошей.

Вивчивши набір документів, які регламентують операції з електронними грошима на підприємствах, було проведено систематизацію первинних документів відповідно до етапів їхнього оформлення та суб'єктів їх використання (рис. 3).

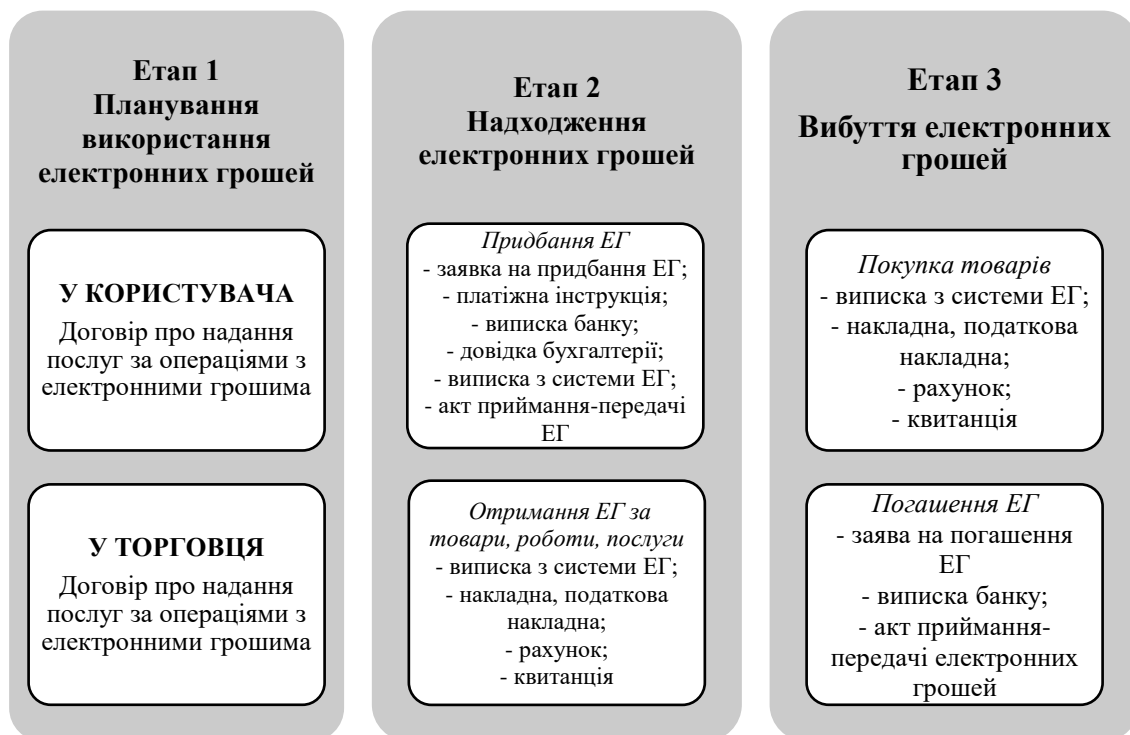

Рис. 3. Документальне оформлення операцій з електронними грошима*

*Сформовано авторами на основі [13]

З погляду бухгалтерського обліку, електронні гроші класифікуються як інші кошти, оскільки, хоча вони відрізняються від традиційних грошей, проте легко конвертуються в них.

Відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 627 від 25.06.13 р. [14] Інструкцію про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 [15] було доповнено субрахунком 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті» до рахунку 33 «Інші кошти». На даному субрахунку слід відображати «операції з електронними грошима, які здійснюються комерційними агентами та користувачами, відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України та правил використання електронних грошей, узгоджених з Національним банком України. При цьому, з метою бухгалтерського обліку не визнаються електронними грошима наперед оплачені картки одноцільового використання: дисконтні картки торговців, картки автозаправних станцій, квитки для проїзду в міському транспорті тощо, які приймаються як засіб платежу виключно їх емітентами» [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Електронні гроші вже відіграють ключову роль у сучасних грошових системах, і прогнозується, що вони стануть визначальним елементом у грошових системах майбутнього. Важливо зауважити, що розвиток електронних грошей не змінює суті грошей, а лише їх форму. З впровадженням електронних грошей виникає питання щодо можливості створення єдиної всесвітньої валюти з централізованим емісійним центром, що

приведе до перегляду ролі центральних емісійних банків та глобальних змін у законодавчому просторі.

Прогнозуючи майбутнє, можна впевнено стверджувати, що ситуація на ринку електронних платіжних систем не передбачає суттєвих змін, що сприятиме подальшому зміцненню електронних валют та зростанню популярності віртуальних розрахунків.

Проте, основною перепоною в перспективі розвитку електронних грошей в Україні є питання їх правового визначення та законодавчого регулювання. У зв'язку з тим, що емісія електронних грошей наразі регулюється нормами, що стосуються емісії платіжних карток, і банки здійснюють її відповідно до чинних правових положень, програмні системи та небанківські емітенти електронних грошей функціонують у сфері правової невизначеності. Тому регулювання електронних грошей в аспекті законодавства стає пріоритетним завданням в Україні.

Для сприяння розвитку безготівкового обігу в Україні необхідно визначити та усунути чинники, що гальмують його розширення, а саме:

- наявність значної кількості банкоматів та платіжних терміналів, проте недостатньо розвинена мережа POS-терміналів;
- завищені ліміти на готівкові розрахунки;
- низький рівень фінансової грамотності та культури населення.

Заходи для активізації безготівкових розрахунків можуть включати:

- реалізацію політики держави, спрямованої на підвищення попиту на безготівкові розрахунки;
- проведення комплексу заходів Національного банку України щодо підтримки розвитку безготівкових розрахунків;
- впровадження політики банків, спрямованої на підвищення привабливості безготівкових розрахунків.

Прикладом дії Національного банку України в цьому напрямку є запуск проекту "Cashless economy", який спрямований на зниження попиту на готівкову валюту та збільшення популярності безготівкових розрахунків. Таким чином, подальші дослідження мають зосереджуватись на вивченні сучасних технологій та інструментів безготівкового обігу.

Список використаних джерел

1. Вигівська І., Семйон В. Електронні гроші в системі управління фінансовими ресурсами підприємства: облікові аспекти. Науковий вісник УжНУ Серія: Економіка. 2014. № 3 (44). С. 173–175. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1698.pdf>. (дата звернення: 20.10.2023).
2. Chaum D. Blind signatures for untraceable payments. *Advances in Cryptology. Proceedings of Crypto 82*. New York: Springer Science, 1983. P. 199- 203.
3. Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС : Директива Євроспівтовариства від 16.09.2009 р. № 2009/110/ЄС : станом на 12 січ. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (дата звернення: 09.11.2023).

4. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX : станом на 1 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
5. Батракова Т., Грінченко А. Проблеми та перспективи розвитку електронних грошей в Україні. ЕКОНОМІКА І СУСПІЛЬСТВО. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ. 2016. № 7. С. 702–706. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/118.pdf. (дата звернення: 09.11.2023).
6. Шишкова Н. Л., Мороз Є. Ю. ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ. Економічний вісник. 2017. № 4. С. 39–51. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/4/EV20174_039-051.pdf (дата звернення: 09.11.2023).
7. Савлук М. І., Мороз А. М., Лазепко А. М. Гроші і кредит: підручник / за наук. ред. М. І. Савлука. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2011. 589 с.
8. Щодо визначення окремих понять : Лист Нац. банку України від 07.06.2013 р. № 25-112/6750. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6750500-13#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
9. Верес І. Поняття та ознаки електронних грошей. Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес. 2017. № 8. С. 15–19. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/4.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).
10. Дерев'янюк С. І. Електронні гроші: сучасний стан та перспективи розвитку. Економічний вісник університету. 2014. № 22 (1). С. 138–143. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/evu_2014_22\(1\)_26.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/evu_2014_22(1)_26.pdf) (дата звернення: 13.11.2023).
11. Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Ліпський Р. В. Електронні гроші: сутність, класифікація та облікове відображення. Ефективна економіка. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7107> (дата звернення: 15.11.2023).
12. Про затвердження Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними : Постанова Нац. банку України від 29.09.2022 р. № 210 : станом на 24 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
13. Легенчук С., Семенець А. Облікове відображення операцій з електронними грошима: методичний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. № 23. С. 144–147. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Nvkhdu_en_2017_23\(3\)_36](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Nvkhdu_en_2017_23(3)_36) (дата звернення: 17.11.2023).
14. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку : Наказ М-ва фінансів України від 27.06.2013 р. № 627 : станом на 12 трав. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1242-13#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
15. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Инстр. М-ва фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 : станом на 29 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

References

1. Vygivska, I., & Semyon, V. (2014). Electronic funds in the system of financial management: accounting aspects. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series "Economics", (3 (44)). <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1698.pdf> (accessed 20 October 2023) [in Ukrainian]
2. Chaum D. Blind signatures for untraceable payments. Advances in Cryptology. Proceedings of Crypto 82. New York: Springer Science, 1983. P. 199- 203.
3. Dyrektyva 2009/110/ES Jevropejs'kogo Parlamentu ta Rady shhodo zapochatkuvannja ta zdijsnennja dijalnosti ustanovamy - emitentamy elektronnyh groshej ta prudencijnyj nagljad za nymy, shho vnosyt' zminy do Dyrektyvy 2005/60/ES ta 2006/48/ ES, ta skasovuje Dyrektyvu 2000/46/ES vid 16 veresnja 2009 r. № 994_a18. [Directive 2009/110 / EC of the European Parliament and of the Council on the taking up and pursuit of the business of issuing electronic money and prudential supervision, amending Directives 2005/60 / EC and 2006/48 / EC and repealing 46 / EC of the European Parliament and of the Council September 16, 2009 № 994_a18]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (accessed 9 November 2023) [in Ukrainian]

4. "Pro platizhni posluhy", Zakon Ukrainy № 1591-IX (2023) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20> (accessed 9 November 2023) [in Ukrainian]
5. Batrakova, T., & Grinchenko, A. (2016). Problems and prospects of electronic money in Ukraine. *Economy and Society. Money, Finances and Credit*, (7). https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/118.pdf (accessed 9 November 2023) [in Ukrainian]
6. Shyshkova, N. L., & Moroz, E. Y. (2017). Electronic money: the essence and problems of use in Ukraine. *Economics Bulletin*, (4). https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/4/EV20174_039-051.pdf (accessed 9 November 2023) [in Ukrainian]
7. Savluk, M., Moroz, A., & Lazepko, A. (2011). Hroshi ta kredyt [Money and credit]. KNEU. [in Ukrainian]
8. Regarding the definition of individual concepts, Letter from The National Bank of Ukraine № 25-112/6750 (2013) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6750500-13> (accessed 9 November 2023) [in Ukrainian]
9. Veres, I. (2017). Concepts and features of electronic money. *Entrepreneurship, economy and law. Civil law and process*, (8), 15–19. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/4.pdf> (accessed 13 November 2023) [in Ukrainian]
10. Derevyanko, S. I. (2014). Electronic money: current status and future development. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, (22 (1)). [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ecvu_2014_22\(1\)_26.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ecvu_2014_22(1)_26.pdf) (accessed 13 November 2023) [in Ukrainian]
11. Mokiienko, T. V., Priyda, T. B., & Lipskyi, R. V. (2019). Electronic money: essence, classification and reflection in the accounting. *Efektivna ekonomika*, (6). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7107> (accessed 15 November 2023) [in Ukrainian]
12. On the approval of the Regulation on the issuance of electronic money and the implementation of payment transactions with it, Resolution of the National Bank of Ukraine № 210 (2023) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22> (accessed 17 November 2023) [in Ukrainian]
13. Legenchyk, S., & Semenets, A. (2017). Accounting reflection of operations with electronic money: methodic aspect. *Scientific Journal of Kherson State University*, (23), 144–147. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Nvkhdu_en_2017_23\(3\)_36](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Nvkhdu_en_2017_23(3)_36) (accessed 17 November 2023) [in Ukrainian]
14. On the approval of amendments to some regulatory legal acts of the Ministry of Finance of Ukraine on accounting, Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 627 (2013) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1242-13> (accessed 17 November 2023) [in Ukrainian]
15. Instruction on the application of the Chart of accounts of assets, capital, commitments and business operations of enterprises and organizations, Instruction of the Ministry of Finance of Ukraine № 291 (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (accessed 17 November 2023) [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-409-420

УДК 330.341

Інна МАКАРЕНКО

доктор економічних наук, професор,
доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7326-5374

Артем РУДИЧЕНКО

здобувач групи ОП.м-21 спеціальності Облік і оподаткування
Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна
ORCID ID: 0009-0007-3792-3254

ЦИФРОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМПАНІЙ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

Анотація. У статті розглядається концепт «цифрової відповідальності» компаній та його економічний зміст. Сучасний світ ставить ставку на цифрові технології, які перетворюють спосіб функціонування компаній та суспільства в цілому. Цифрові інновації дозволяють оптимізувати бізнес-процеси, підвищувати продуктивність та створювати нові можливості для розвитку. Але разом з цими перевагами приходять і виклики. Один із них - це питання цифрової відповідальності. Ця концепція охоплює відповідальність компаній та організацій за наслідки своєї цифрової діяльності. Вона включає в себе аспекти безпеки даних, захисту приватності, етичного використання штучного інтелекту, а також вплив на суспільство та середовище. У статті аналізується економічний вимір «цифрової відповідальності». Відповідно до дослідження, компанії, які активно впроваджують принципи цифрової відповідальності, мають переваги в конкурентному середовищі. Вони позиціонують себе як етичні та соціально відповідальні гравці, що сприяє покращенню іміджу і залученню клієнтів. Регулювання цифрової відповідальності на рівні держави та міжнародного співтовариства є надзвичайно важливим аспектом в управлінні цифровим простором у сучасному світі. Збільшення впливу цифрових технологій на всі сфери життя вимагає відповідних правил та стандартів, щоб забезпечити безпеку, прозорість та ефективність цифрового середовища. Ефективне регулювання цифрової відповідальності може стимулювати інновації у цифрових технологіях. Коли компанії та організації відчувають, що їх цифрова діяльність регулюється та контролюється, це стимулює їх до розробки та впровадження етичних та відповідальних практик. Це може включати в себе заходи щодо захисту даних користувачів, ефективного використання штучного інтелекту та збалансованого впливу на суспільство. Крім того, регулювання цифрової відповідальності допомагає уникнути ризиків та негативних наслідків цифрової діяльності. Захист приватності користувачів, боротьба з кіберзлочинністю та запобігання поширенню дезінформації та шкідливого контенту стають більш ефективними завдяки правовим нормам та механізмам відповідальності.

Ключові слова: економіка, поняття, цифрова, відповідальність, компанії, інновації, конкурентність, правила.

JEL Classification: D24, L90

Abstrakt. A cikk a vállalatok „digitális felelősségvállalásának” fogalmát és annak gazdasági tartalmát vizsgálja. A modern világ a digitális technológiákra támaszkodik, amelyek átalakítják a vállalatok és a társadalom működését. A digitális innovációk segítenek optimalizálni az üzleti folyamatokat, növelik a termelékenységet és új fejlődési lehetőségeket teremtenek. Ezekkel az előnyökkel azonban kihívások is járnak. Az egyik ilyen a digitális felelősség kérdése. Ez a fogalom magában foglalja a vállalatok és szervezetek felelősségét digitális tevékenységeik következményeiért. Magában foglalja az adatbiztonság, a magánélet védelme, a mesterséges intelligencia etikus felhasználása, valamint a társadalomra és a környezetre gyakorolt hatás szempontjait. A cikk a digitális felelősség gazdasági dimenzióját elemzi. A tanulmány szerint a digitális felelősségvállalás elveit aktívan megvalósító vállalatok előnyökkel rendelkeznek a versenykörnyezetben. Etikus és társadalmilag felelős szereplőként pozicionálják magukat, ami segít javítani az imázsukat és vonzza a vásárlókat. A digitális felelősség állami és nemzetközi szintű szabályozása a modern világ digitális kormányzásának rendkívül fontos aspektusa. A digitális technológiáknak az élet minden területére gyakorolt növekvő befolyása megfelelő szabályokat és szabványokat igényel a digitális környezet biztonságának, átláthatóságának és hatékonyságának biztosítása érdekében. A digitális felelősség hatékony szabályozása ösztönözheti az innovációt a digitális technológiák terén. Ha a vállalatok és szervezetek úgy érzik, hogy digitális tevékenységeiket szabályozzák és ellenőrzik, az etikus és felelős gyakorlatok kialakítására és bevezetésére ösztönzi őket. Ezek közé tartozhatnak a felhasználói adatok védelmére, a mesterséges intelligencia hatékony alkalmazására és a társadalomra gyakorolt kiegyensúlyozott hatásra irányuló intézkedések. Emellett a digitális felelősségvállalás szabályozása segít elkerülni a digitális tevékenységek kockázatait és negatív következményeit. A jogi normáknak és a felelősségi mechanizmusoknak köszönhetően hatékonyabbá válik a felhasználók magánéletének védelme, a kiberbűnözés elleni küzdelem, valamint a dezinformáció és a káros tartalmak terjedésének megakadályozása.

Kulcsszavak: gazdaság, fogalom, digitális, felelősség, vállalatok, innováció, versenyképesség, szabályok.

Abstract. This article discusses the concept of «digital responsibility» and its economic content. The modern world relies on digital technologies that transform the way companies and society operate. Digital innovations allow to optimize business processes, increase productivity and create new opportunities for development. But with these benefits come challenges. One of them is the issue of digital responsibility. This concept encompasses the responsibility of companies and organizations for the consequences of their digital activities. It includes aspects of data security, privacy protection, ethical use of artificial intelligence, and the impact on society and the environment. The article analyzes the economic dimension of digital responsibility. According to the study, companies that actively implement the principles of digital responsibility have advantages in the competitive environment. They position themselves as ethical and socially responsible players, which helps to improve their image and attract customers. Regulation of digital responsibility at the level of the state and the international community is an extremely important aspect of digital governance in the modern world. The increasing influence of digital technologies on all spheres of life requires appropriate rules and standards to ensure the security, transparency and efficiency of the digital environment. Effective regulation of digital liability can stimulate innovation in digital technologies. When companies and organizations feel that their digital activities are regulated and monitored, it encourages them to develop and implement ethical and responsible practices. This may include measures to protect user data, use artificial intelligence effectively, and have a balanced impact on society. In addition, digital responsibility regulation helps to avoid risks and negative consequences of digital activities. Protecting users' privacy, fighting cybercrime, and preventing the spread of disinformation and harmful content become more effective thanks to legal norms and liability mechanisms.

Key words: economics, concept, digital, responsibility, companies, innovation, competitiveness, rules.

Постановка проблеми. Цифрова відповідальність включає в себе етичне та відповідальне використання цифрових технологій і платформ. Що включає в себе навігацію широкого спектру етичних ситуацій, пов'язаних з конфіденційністю, нейтральністю мережі, прозорістю та цифровим розділенням, а також повагу до ідей та думок інших людей, забезпечення захисту даних, інформації, та використання відповідної мови під час онлайн-взаємодії.

Актуальність дослідження цифрової відповідальності полягає в тому, що вона сприяє позитивній онлайн-взаємодії, повазі до прав людини та захисту від кіберзагроз.

Щодо статистичних даних, то у 2022 році, 58% споживачів, 60% працівників та 64% інвесторів приймають ключові рішення на основі своїх переконань та цінностей. За даними Міжнародного союзу зв'язку (ITU), приблизно 66% населення світу використовує інтернет у 2022 році. Окрім того, приблизно 34% населення світу досі не мають доступу до інтернету, і ці особи вже стикаються з нерівностями у цифровій безпеці [13]. Відповідно, статистичні дані підтверджують, що корпорації мають великий вплив на сучасне суспільство і економіку, і їхні дії можуть впливати на доступ до інтернету для населення. Вони можуть виступати в ролі соціально відповідальних акторів, інвестуючи в інфраструктуру для розширення доступу до інтернету в менш розвинених регіонах або надаючи доступ до онлайн-освіти та інших цифрових ресурсів для менш обізнаних груп населення. Корпорації, які контролюють цифрові платформи та інтернет-сервіси, можуть визначати умови доступу до інтернету, які зобов'язують користувачів. Це може включати в себе питання ціноутворення, обмежень на доступ до контенту та даних, а також ступінь конфіденційності та безпеки. Актуальним є глибоке дослідження та розуміння концепції цифрової відповідальності в контексті сучасної економіки, а також виявлення можливих шляхів для підвищення її ефективності та впливу на економічний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій в галузі цифрової відповідальності в Україні відображає активну увагу вчених і практиків до актуальної проблематики трансформації підприємницької діяльності в контексті переходу до цифрової економіки. В цьому контексті виділяються останні роботи авторів Н.Б. Демчишака і В.І. Ляшенка. Так Демчишак підкреслює, що цифрова відповідальність стала не тільки можливістю, але і обов'язком для кожного підприємця в сучасному світі. Він наголошує на важливості активної участі підприємців у цифровому перетворенні економіки та підтримці соціального впливу їхньої діяльності [1]. Розглядаючи роботу Ляшенко В.І., бачимо, що автор звертає нашу увагу на те, що цифрова економіка вимагає збільшеної уваги до питань соціальної відповідальності. Вона вказує, що діяльність підприємців повинна сприяти не лише збільшенню прибутку, але й поліпшенню якості життя громадян [3]. Автори цих робіт освітлюють швидкі технологічні зміни, що відбуваються у світі, і підкреслюють їх вплив на економічну та соціальну сфери України. Ознайомившись з роботами даних

авторів, можна зробити висновок, що вони вказують на необхідність приділяти увагу соціальній відповідальності та сприяти сталому розвитку у цифрову епоху.

Зарубіжні автори мають різні погляди щодо теми впливу цифрових технологій на суспільство, їх думка щодо цього питання дещо відрізняється від поглядів українських вчених. Так, М. Мірбабаї підкреслює важливість розуміння та відповідального впровадження нових технологій [16]. Він наголошує на соціальних і етичних аспектах цього процесу, стверджуючи, що трансформація суспільства за допомогою цифрових технологій вимагає від нас глибокого розуміння та відповідального підходу до їхнього впровадження. З іншого боку вчений Л. Брандімарте ставить акцент на етиці обробки даних та впливі цифрових технологій на приватність та права людей [14]. Вона вважає, що в світі, де дані стають новим золотом, наша відповідальність полягає в ставленні до них з повагою та розумінням. У статті Д. Беверунг, М. Мацнер, К. Яніш, розглядається питання корпоративної відповідальності в цифровому світі, зокрема кожен біт даних має свого власника, тому, розробка та використання нових технологій повинні враховувати цю важливу обставину [15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з не вирішених раніше частин загальної проблеми «цифрової відповідальності» є визначення її точного змісту та обсягу в контексті цифрової економіки. Це включає в себе розробку чітких дефініцій та метрик, що б дозволили визначити рівень цифрової відповідальності підприємств та індивідів.

Додатковою не вирішеною проблемою є розробка стандартів та регуляторних механізмів, які б сприяли впровадженню цифрової відповідальності в бізнес-практики. Це включає в себе визначення обов'язків та відповідальності суб'єктів економіки в цифровому середовищі, а також розробку механізмів моніторингу та відповідного санкціонування для тих, хто порушує цифрові стандарти відповідальності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження в рамках даної статті є проведення аналізу і розгляду поняття «цифрова відповідальність» у контексті економіки, дослідження економічних вимірів цифрової відповідальності, ролі правових аспектів у цифровій відповідальності, а також оцінка інструментів та стратегій для розвитку даного поняття. Це важливий та актуальний аспект в сучасному світі, оскільки цифрова трансформація впливає на економічну діяльність підприємств і суспільство загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення поняття «цифрова відповідальність» є важливим кроком у розумінні та дослідженні цієї концепції в контексті економіки. Цифрова відповідальність відрізняється від інших понять, таких як цифрова трансформація чи цифрова ефективність, через свою акцентуацію на етичних, соціальних та екологічних аспектах цифрової технологічної трансформації (табл.1).

Таблиця 1.

Підходи до розуміння економічної сутності поняття «цифрова відповідальність»

Підхід	Спільне	Відмінне
1. Економічний підхід	Орієнтований на збалансованість витрат і користі в цифрових проектах	Зосереджений на фінансовому аспекті
2. Соціальний підхід	Звертає увагу на вплив цифрових технологій на суспільство і громадян	Фокусується на соціальних аспектах інформаційного суспільства
3. Екологічний підхід	Розглядає вплив цифрових технологій на навколишнє середовище	Акцентує на екологічних аспектах
4. Етичний підхід	Визначає принципи і норми поведінки в цифровому середовищі	Орієнтований на моральні аспекти
5. Правовий підхід	Заснований на законодавстві та регулюванні в галузі цифрових технологій	Регулюється юридичними нормами
6. Технологічний підхід	Базується на розробці технологій, що сприяють цифровій відповідальності	Зосереджений на розвитку інструментів
7. Освітній підхід	Спрямований на підвищення обізнаності та навичок у цифровій відповідальності	Акцентує на навчанні та освіті

Джерело: сформовано авторами.

У своїх роботах Демчишак Н., Глутковський М. зазначали, що цифрова відповідальність є поняттям, яке виражає обов'язок та зобов'язання суб'єктів економіки, включаючи компанії, уряди, та громадян, передбачити, оцінювати, та приймати відповідальність за соціальні, екологічні, та етичні впливи цифрових технологій на суспільство, природу та економіку. Цифрова відповідальність орієнтується на забезпечення сталого розвитку та збереження гідності людей у час цифрового перетворення [1]. Отже, на їх думку це більш ширше поняття, яке стосується не лише конкретної людини, а й певних суб'єктів економіки.

Розглянемо відмінність цифрової трансформації від цифрової ефективності. Можемо зазначити, що цифрова трансформація визначає процес зміни діяльності, бізнес-моделей, та процесів у зв'язку з впровадженням цифрових технологій для підвищення конкурентоспроможності та інноваційності. Вона акцентується на стратегічних аспектах та технологічних змінах. У той час цифрова ефективність вказує на здатність організації використовувати цифрові ресурси та технології для досягнення більшої продуктивності та результативності. Це вимірюється ефективністю операцій та досягненням поставлених цілей.

Цифрова відповідальність включає в себе етичні, соціальні, екологічні та юридичні аспекти, і покликана забезпечувати ефективну цифрову трансформацію, одночасно враховуючи вплив на суспільство, навколишнє середовище та правові норми [2].

Нижче наведена таблиця 2, яка містить аналіз впливу цифрової відповідальності на економіку України, включаючи позитивні та негативні наслідки для підприємств, галузей та економіки загалом.

Таблиця 2.

Вплив цифрової відповідальності на економіку України

Позитивні наслідки	Приклади / Статистика	Негативні наслідки	Приклади / Статистика
Збільшення конкурентоспроможності підприємств	Завдяки впровадженню цифрових інновацій підприємства здатні ефективніше конкурувати на міжнародному ринку.	Загроза кібератак	У зв'язку зі збільшенням цифрової активності, підприємства стають більш уразливими перед кібератаками та порушеннями безпеки даних.
Підвищення продуктивності праці	Використання цифрових технологій дозволяє автоматизувати багато рутинних завдань, що підвищує продуктивність працівників.	Нерівномірний доступ	Не всі регіони України мають однаковий доступ до цифрових технологій, що може поглибити нерівність між регіонами.
Розвиток інновацій	Інвестиції в цифрові технології сприяють розвитку нових інноваційних галузей та стартапів.	Порушення приватності	Збільшена цифрова активність може вести до порушень приватності громадян та підприємств, що може спричинити протести та судові справи.
Зростання глобальної колективності	Цифрові технології забезпечують зв'язок між Україною та світовими ринками, що сприяє збільшенню міжнародної торгівлі та інвестицій.	Екологічні проблеми	Збільшення використання цифрових технологій може призвести до збільшення викидів вуглецю та інших екологічних проблем.

Джерело: сформовано авторами.

У рамках правового підходу розглянемо, яким чином відбувається становлення цифрової відповідальності в контексті розвитку цифрової економіки та технологічних інновацій. Ці заходи включають в себе створення правових

рамок та нормативних актів, а також активну діяльність у сфері моніторингу та регулювання. До основних аспектів створення правових рамок відносимо законодавство про захист персональних даних, що було ухвалено Законом України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI [9] відповідно до Європейського регламенту GDPR (Загальний регламент про захист даних) [10], який встановлює вимоги до обробки особистих даних та права громадян на захист їх приватності.

Регулювання питання щодо кібербезпеки та встановлення вимог до захисту інформації та критичних інфраструктур від кіберзагроз затверджено Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII [11]. Уряд України активно розвиває електронне урядування, що включає в себе впровадження електронних сервісів для громадян та бізнесу, а також, заходи для забезпечення цифрової безпеки державних інформаційних систем.

Регулюючим органом, що займаються питаннями у сфері зв'язку та інформатизації є Національна комісія (НКРЗІ) яка відповідає за регулювання сектору зв'язку, телекомунікацій та інформаційних технологій, включаючи забезпечення конкурентного середовища у сфері інформаційних послуг та телекомунікацій. Ще одним органом регулювання є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації (ДССЗІ), що відповідає за забезпечення кібербезпеки та захист критичних інфраструктур [3]. Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) [12] вживає заходи щодо забезпечення безпеки і якості цифрових продуктів та послуг для споживачів.

Таким чином, уряд разом з регулюючими органами проводять моніторинг та аудити в сфері цифрової безпеки, захисту даних та додержання вимог законодавства. За порушення законодавства щодо цифрової відповідальності передбачені адміністративна та кримінальна відповідальність, в залежності від характеру порушення.

Україна активно розвиває правову та регуляторну базу для забезпечення цифрової відповідальності, реагує на виклики цифрової трансформації і кібербезпеки та прагне забезпечити сталість розвитку цифрової економіки в країні [4].

Україна також активно вивчає та впроваджує інноваційні технології та рішення для підвищення цифрової відповідальності в сучасних економічних системах. Так, в країні активно впроваджуються передові технології для забезпечення цифрової відповідальності та створення стійкої, етичної цифрової екосистеми. Блокчейн використовується для підвищення прозорості та недоторканності даних у різних сферах, таких як голосування, електронне урядування, облік медичних даних, забезпечуючи конфіденційність та цифрову безпеку.

Штучний інтелект (ШІ) використовується для аналізу великого обсягу даних та виявлення можливих етичних, соціальних і екологічних проблем, що допомагає вчасно реагувати на негативні наслідки цифрових технологій.

Кібербезпека стає пріоритетом в Україні, тому уряд спільно з великими компаніями активно вдосконалюють системи захисту від кібератак та забезпечення безпеки цифрових даних. Інноваційні рішення, такі як аналіз загроз та інтелектуальне розпізнавання атак, допомагають підвищити безпеку з даного питання.

Інтернет речей (IoT) використовується для моніторингу екологічних показників та контролю якості ресурсів, що дозволяє ефективно реагувати на екологічні проблеми.

Цифровий аналіз даних та використання інноваційних алгоритмів дозволяють виявляти ризики та проблеми, пов'язані з цифровою відповідальністю, шляхом аналізу великого обсягу інформації.

Електронне урядування набуває популярності в Україні, допомагаючи забезпечити прозорість та взаємодію з органами влади, що сприяє покращенню громадянської участі та боротьбі з корупцією.

Також, система освіти в Україні вдосконалюється, враховуючи навчання цифровим навичкам та освіти щодо цифрової відповідальності, щоб підготувати населення до вимог цифрової епохи. Усі ці ініціативи разом сприяють розвитку цифрової відповідальності та створенню більш сталої та етичної цифрової екосистеми в Україні.

Розвиток цифрової відповідальності в Україні може призвести до більш сталого, справедливого та ефективного використання цифрових технологій, що, в свою чергу, позитивно вплине на економіку країни, підвищуючи її конкурентоспроможність та забезпечуючи стаке економічне зростання.

У таблиці 3 наведемо аналіз підходів щодо цифрової відповідальності в різних світових компаніях.

Таблиця 3.

Підходи корпорації до розуміння та впровадження цифрової відповідальності

Назва підходу	Суть підходу	Приклад
«Мінімального впливу на довкілля»	Компанії намагаються зменшити вплив своєї діяльності на довкілля, використовуючи зелені технології та зменшуючи викиди вуглецю.	компанія Tesla активно просуває електромобілі для зменшення викидів CO ₂ в атмосферу.
«Суспільна відповідальність»	Компанії зосереджуються на вирішенні соціальних проблем та внесенні позитивного внеску в суспільство.	Microsoft запустила програму YouthSpark для підтримки освіти та розвитку молоді в уразливих громадах.
«Етичний бізнес»	Компанії встановлюють високі стандарти етичної поведінки та дотримання прав людини в своїй діяльності.	Google вводить обмеження на використання штучного інтелекту для військових цілей.
«Трансграничної відповідальності»	Компанії визнають свою відповідальність перед глобальним співтовариством, навіть якщо вони базуються в одній країні.	Фірма Nestle робить акцент на розвитку стабільного сільського господарства в країнах Африки, де вона отримує багато сировини.

Назва підходу	Суть підходу	Приклад
«Захист персональних даних»	Компанії акцентують на захисті приватності своїх користувачів та клієнтів.	Apple ввела строгі правила щодо зберігання та обробки особистих даних своїх користувачів.
«Транспарентності і відкритості»	Компанії намагаються зробити свою діяльність більш прозорою та доступною для споживачів і громадськості.	Coca-Cola регулярно публікує звіти про свою соціальну відповідальність та екологічні ініціативи.

Джерело: сформовано авторами.

Ці приклади ілюструють різні підходи до цифрової відповідальності, і вони можуть використовуватися окремо або у поєднанні залежно від конкретної стратегії та цілей компанії. Важливою є усвідомленість індивідуальної відповідальності кожної організації перед суспільством, довкіллям та економікою у цифровому столітті.

Розвиток цифрової відповідальності в Україні в майбутньому обіцяє бути важливим та впливовим процесом, оскільки країна активно рухається у напрямку цифрової трансформації. До перспектив та факторів, які можуть вплинути на розвиток цифрової відповідальності в Україні можна віднести зростання усвідомлення цифрової відповідальності. Оскільки завдяки підвищенню якості освіти та усвідомленості громадян, бізнесу та уряду, цифрова відповідальність стане більш важливою складовою стратегій розвитку. Не менш важливим є те, що незабаром буде прийнято та удосконалено законодавство, спрямоване на забезпечення цифрової відповідальності, зокрема в галузі захисту даних та приватності, кібербезпеки, а також в екологічному контексті [6]. Завдяки поширенню штучного інтелекту та аналітики даних, буде необхідно розглядати питання етичного використання даних та алгоритмів у різних сферах, включаючи розробку рішень на рівні влади. Важливо зазначити, що завдяки співпраці уряду, бізнесу та громадських організацій буде пришвидшено створення вимог та стандартів, які забезпечать відповідальне впровадження цифрових технологій. Розвиток освіти у сфері цифрової відповідальності сприятиме формуванню експертної спільноти та свідомих громадян. Україна, як член світової спільноти, буде залучена до глобальних ініціатив та стандартів щодо цифрової відповідальності, що вплине на зовнішню торгівлю та міжнародні відносини. Також варто зазначити, що розширення доступу до цифрових технологій та цифрової грамотності може поліпшити якість життя громадян та забезпечити більший соціальний вплив на розвиток суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття «цифрова відповідальність» становить собою істотний аспект сучасних економічних досліджень та практик. Ця концепція визначає взаємозв'язок між цифровими технологіями, бізнес-процесами та суспільною відповідальністю в контексті сучасних організацій та глобальних економічних систем. Один із ключових висновків полягає в тому, що цифрова відповідальність стає необхідною для підтримки сталого розвитку та соціальної відповідальності в сучасних бізнес-

організаціях. Діджиталізація економіки призводить до збільшення впливу компаній на суспільство і довкілля, що робить питання цифрової відповідальності більш актуальними.

Однак, важливо підкреслити, що дослідження в цій області ще далеко не завершені. Є необхідність у подальших дослідженнях, спрямованих на розробку і вдосконалення стандартів і методів вимірювання цифрової відповідальності, а також на розробку рекомендацій для бізнес-середовища щодо її ефективної реалізації.

Подальші перспективи досліджень можуть включати аналіз впливу цифрової відповідальності на фінансові результати підприємств, розробку стратегій взаємодії між бізнесом, суспільством і державою в цифровому середовищі, а також вивчення можливостей використання штучного інтелекту і аналітики даних для виявлення та вирішення етичних проблем в цифровому просторі.

Матеріал підготовлено в рамках НДР «Фрактальна модель трансформації фондового ринку України: соціально-відповідальне інвестування для досягнення Цілей сталого розвитку» № державної реєстрації 0121U100473.

Список використаних джерел

1. Демчишак Н.Б., Глутковський М.О. Розвиток цифрової економіки в Україні: концептуальні основи, пріоритети та роль інновацій. Інноваційна економіка. 2020. № 5–6. С. 43–48. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco/ua/article/view/627/695> (дата звернення: 04.11.2023)
2. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 04.11.2023)
3. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. К.: 2018. 252 с
4. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків / за наук. ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого та д.е.н., проф. О.М. Сохацької. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 478 с.
5. Digital Vortex: How Digital Disruption Is Redefining Industries. URL: <https://www.cisco.com/c/dam/en/us/solutions/collateral/industry-solutions/digital-vortex-report.pdf> (дата звернення: 04.11.2023).
6. SSRN: Digital Responsibility. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4026082#:~:text=Milad%20Mirbabaie%20University%20of%20Duisburg,term (дата звернення: 03.11.2023).
7. Researchgate: Corporate Digital Responsibility. URL: https://www.researchgate.net/publication/336262099_Corporate_Digital_Responsibility#:~:text=Laura%20Brandimarte%20Abstract%20and%20Figures,Looking%20at%20four (дата звернення: 01.11.2023)
8. SpringerLink: Digital Responsibility. A Multilevel Framework for Responsible Digitalization. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12599-023-00822-x#:~:text=1%20The%20Relevance%20of%20Digital,Markus%20and%20Rowe%202023> (дата звернення: 28.10.2023)
9. Про захист персональних даних: Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 28.10.2023)
10. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk/> (дата звернення: 28.10.2023)

11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 05.11.2023)
12. Держпродспоживслужба : Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, URL: <https://dpss.gov.ua/> (дата звернення: 28.10.2023)
13. Deloitte: Corporate Digital Responsibility URL: <https://www2.deloitte.com/de/de/pages/innovation/contents/corporate-digital-responsibility.html> (дата звернення: 28.10.2023)
14. Secrets and Likes: The Drive for Privacy and the Difficulty of Achieving It in the Digital Age, A. Acquisti, L. Brandimarte, G. Loewenstein, 2020. URL: <https://doi.org/10.1002/jcpr.1191> (дата звернення: 28.10.2023)
15. SpringerLink: Beverungen, D., Matzner, M. & Janiesch, C. Information systems for smart services. *Inf Syst E-Bus Manage* 15, 781–787 (2017). URL: <https://rdcu.be/dr0Zn> (дата звернення: 28.10.2023)
16. Mirbabaie, M., Brendel, A. B., & Hofeditz, L. (2022). Ethics and AI in Information Systems Research. *Communications of the Association for Information Systems*, 50, pp-pp. URL: <https://doi.org/10.17705/1CAIS.05034> (дата звернення: 28.10.2023)

References

1. Demchyshak, N., Hluts'kyi, M. (2020). Rozvytok tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini: kontseptual'ni osnovy, priorityty ta rol' innovatsiy. [Development of digital economy in Ukraine: conceptual bases, priorities and role of innovations]. *Innovative economy*, no. 5–6, pp. 43–48. doi:<https://doi.org/10.37332/2309-1533.2020.5-6.6> [in Ukrainian]
2. Pishchulina O. (2020) Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty: dopovid. Tsentrazumkova [Digital Economy: Trends, Risks and Social Determinants: Report. Razumkov Center]. Kyiv. Zhovten. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf [in Ukrainian]
3. Liashenko V.I., Vyshnevskiy, O.S. (2018) Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia [Digital modernization of the Ukrainian economy as a possibility of breakthrough development: monograph]. Kyiv: In-t ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, 252 p. [in Ukrainian]
4. The fourth industrial revolution (2018). Chetverta promyslova revolyutsiya: zmina napryamiv mizhnarodnykh investytsiynykh potokiv [Changes in the direction of international investment flows]: monogr. / for sciences ed. Doctor of Economics, Prof. A.I. Krysovaty and Doctor of Economics, Prof. O.H.M. Sokhatska Ternopil: Osadtsa Yu.V. 478 p. [in Ukrainian]
5. Joseph Bradley, Jeff Loucks, James Macaulay, Andy Noronha, Michael Wade. (2015). Digital Vortex: How Digital Disruption Is Redefining Industries, 25 p. URL: <https://www.cisco.com/c/dam/en/us/solutions/collateral/industry-solutions/digital-vortex-report.pdf>
6. Trier, Matthias and Kundisch, Dennis and Beverungen, Daniel and Müller, Oliver and Schryen, Guido and Mirbabaie, Milad (2022), Digital Responsibility. URL <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4026082>
7. Lobschat, Lara & Mueller, Benjamin & Eggers, Felix & Brandimarte, Laura & Diefenbach, Sarah & Kroschke, Mirja & Wirtz, Jochen. (2021). Corporate Digital Responsibility. *Journal of Business Research*. 122. 875-888. 10.1016/j.jbusres.2019.10.006.
8. Trier, M., Kundisch, D., Beverungen, D. et al. (2023). Digital Responsibility. *Bus Inf Syst Eng* 65, 463–474. doi: <https://doi.org/10.1007/s12599-023-00822-x/>
9. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. (2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
10. General Data Protection Regulation. No data. URL: <https://gdpr-text.com/uk/>.
11. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakonom Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII. (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

12. Derzhprodspozhyvsluzhba: Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan bezpeky kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv. No data. URL: <https://dpss.gov.ua/>.
13. Von Nicolai Andersen, Managing Partner, Deloitte Consulting. Deloitte: Corporate Digital Responsibility. URL: <https://www2.deloitte.com/de/de/pages/innovation/contents/corporate-digital-responsibility.html>
14. A. Acquisti, L. Brandimarte, G. Loewenstein (2020). Secrets and Likes: The Drive for Privacy and the Difficulty of Achieving It in the Digital Age, URL: <https://doi.org/10.1002/jcpy.1191>
15. Beverungen, D., Matzner, M. & Janiesch, C. (2017). Information systems for smart services. *Inf Syst E-Bus Manage* 15, 781–787. URL: <https://rdcu.be/dr0Zn>
16. Mirbabaie, M., Brendel, A. B., & Hofeditz, L. (2022). Ethics and AI in Information Systems Research. *Communications of the Association for Information Systems*, 50, pp-pp. URL: <https://doi.org/10.17705/1CAIS.05034>

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-421-434

UDC 657

Dr. Kira MARTIN

PhD, Assistant Professor,
Department of Accounting,
Corvinus University of Budapest, Hungary
ORCID ID: 0009-0008-2797-1962

Nándor SZILÁGYI

MSc, graduated student of Department of Accounting,
Corvinus University of Budapest, Hungary

**THE IMPORTANCE OF BRAND VALUE IN THE VIEW OF THE
COMPANY'S ASSETS**

***Анотація.** В результаті економічних і соціальних змін, що відбулися за останні кілька десятиліть, нематеріальні активи, включаючи бренд, відіграють все більш вирішальну роль в економіці, у формуванні стратегії та в бізнес-рішеннях компаній. Незважаючи на це, необхідно вказати на відсутність в існуючих підходах надійної моделі вимірювання вартості бренду в бухгалтерському обліку, а отже, її представлення у фінансовій звітності досі не врегульоване, хоча завдяки трансформації економіки та вимогам ринку багато методів оцінки бренду виникли як в теорії, так і на практиці. Використовуючи практичні приклади, мета цієї роботи полягає в тому, щоб вивчити важливість брендів у діяльності компаній, долю їх вартості порівняно з активами компаній, а також правомірність перешикод, сформульованих розробниками стандартів, які стверджують про відсутність надійної моделі вимірювання. Метод, який використовується в цьому дослідженні, є методом кейс-стаді, який належить до парадигм якісних польових досліджень. На прикладі двох відомих брендів було перевірено, що бренд відіграє важливу роль у бізнес-рішеннях компаній-власників. Досліджені дані також підкреслили, що вага вартості бренду є особливо важливою для відображення активів компаній у балансі, що доводить, що зацікавлені сторони компаній повинні отримувати інформацію про це. Крім того, було зроблено висновок, що стандартне відхилення результатів моделей, які в даний час використовуються компаніями з оцінки брендів, є занадто високим з точки зору потенційного визнання в балансі, тому рекомендовано представляти вартість бренду в інший спосіб. Вивчення вартості бренду інших компаній за допомогою методу прикладів має стати предметом подальших досліджень, які можуть стати основою для пошуку найбільш ефективного для зацікавлених сторін способу отримати інформацію про вартість бренду, тим самим усуваючи критику фінансової звітності. корисність у цьому відношенні.*

***Ключові слова:** бренд, вартість бренду, методи оцінки бренду, бухгалтерський облік, фінансова звітність.*

JEL Classification: M41, M31, M37, L11, L66, L83

***Absztrakt.** Az elmúlt évtizedek gazdasági és társadalmi változásainak következtében a szakirodalom szerint az immateriális eszközök, így köztük a jelen kutatás tárgyát képező márka is egyre meghatározóbb szerepet tölt be a gazdaságban, a vállalatok stratégiájában és üzleti döntéseiben. Mindezek ellenére a megbízható mérési modell hiányára történő hivatkozással a márkaérték jelenlegi számviteli kezelése, így a beszámolóban történő bemutatása megoldatlan még, pedig a gazdaság átalakulásának és a piaci igényeknek köszönhetően a márkaértékelésnek az elméletben és a gyakorlatban is számos módszere alakult ki. Jelen tanulmány célja, hogy gyakorlati példák segítségével megvizsgálja a márka jelentőségét a vállalat gazdálkodásában, értékének súlyát a társaság vagyonához*

képeket, valamint a standardalkotók által megfogalmazott akadályoknak, a megbízható mérési modell hiányának jogosságát. A kutatásban használt módszer a kvalitatív terepkutatás paradigmái közé tartozó esettanulmány elemzés módszere. Ennek segítségével két ismert márka példáján nyert igazolást, hogy a márka fontos szerepet tölt be a tulajdonos vállalatok üzleti döntéseiben. A vizsgált adatok rávilágítottak arra, hogy a márkaérték súlya kifejezetten jelentős a vállalat mérlegében szereplő vagyonának tükrében, ami indokolja, hogy a vállalatok érdekeltjei tájékoztatást kapjanak róla. Megállapítást nyert továbbá, hogy a jelenleg a márkaértékelő cégek által használt modellek eredményeinek szórása a mérlegben való megjeleníthetőség szempontjából túlságosan magas, így a márkaérték egyéb módon történő bemutatása javasolható. További kutatás tárgyát kell, hogy képezze, más vállalkozások márkaértékének esettanulmány módszerrel történő vizsgálata, ami alapot biztosíthat annak megtalálására, hogy mi lenne a leghatékonyabb módja annak, hogy a vállalatok érdekeltjei a márkaértékről információhoz juthassanak, kiküszöbölve ezzel a beszámoló hasznosságát e tekintetben érő kritikákat.

Kulcsszavak: márka, márkaérték, márkaértékelési modellek, számvitel, beszámoló, pénzügyi kimutatás.

Abstract. *Because of the economic and social changes in the past few decades, intangible assets, including the brand, play an increasingly decisive role in the economy, in the strategy formulation and in the business decisions of companies. Despite all of these, claiming the lack of a reliable measurement model, the current treatment of brand value in accounting, and thus its presentation in the financial statement is still unresolved, even though thanks to the transformation of the economy and market demands, many methods of brand valuation have emerged in theory and in practice as well. By using practical examples, the aim of this paper is to examine the importance of brands in the operation of companies, the weight of its value compared to the companies' assets, and the legitimacy of the obstacle formulated by the standard setters, who are stating the lack of a reliable measurement model. The method used in this research is the case study research method that belongs to the paradigms of qualitative field research. By using the example of two well-known brands, it was verified that the brand plays an important role in the business decisions of the owner companies. The examined data also highlighted that the weight of the brand value is particularly significant in the reflection of the companies' assets on the balance sheet, which proves that the stakeholders of the companies should receive information about it. Furthermore, it was concluded that the standard deviation of the results of the models currently used by the brand evaluation companies is too high in terms of the potential recognition on the balance sheet, so it is recommended to present the brand value in another way. The examination of the brand value of other companies using the case study method should be the subject of further research, which can provide a basis for finding the most effective way for stakeholders to get information about brand value, thereby eliminating criticisms of the financial statements' usefulness in this regard.*

Keywords: brand, brand value, brand valuation methods, accounting, financial statement.

Problem statement. In recent decades, both the economy and society have undergone significant changes. In parallel with technological development, with the domination of knowledge-based and service companies, intangible assets became the source of competitive advantage instead of tangible assets, and they played a decisive role in value creation [11]. Beside structural changes, globalization also has a significant impact on economic processes nowadays. With the fall of national borders, a wide range of products and services appeared on the markets. At the same time, however, the demand for uniqueness among the mass of products is growing continuously in the society, and intangible assets, especially the brands of companies play an important role in differentiation. Brands with their own identity and the feelings they convey, add such

additional value to a product or service that they have become a decision-influencing factor in addition to price and quality during the purchase process. Consequently, companies spend significant amounts of money on marketing activities and acquisition between them are increasingly aimed at purchasing the ownership of brands [6].

Despite the important role that brands play in the life and success of companies, their accounting treatment is unfortunately quite problematic, as certain groups of them cannot be recognized on the balance sheet. These include the brands that the company has built up on its own over many years and did not come into its possession at some point through purchase. The brand value cannot appear on the balance sheet in all cases, but several methods have been developed to measure it in recent decades. Specialized companies annually publish rankings about the world's most valuable brands.

By using practical examples, the aim of this paper is to examine the importance of the brand in the operation of companies, the weight of its value compared to the companies' assets, and the legitimacy of the obstacle formulated by the standard setters, who are stating the lack of a reliable measurement model. After a brief introduction of the theoretical framework, the paper answers the questions through the data of two chosen brands and the companies that own them, using one of the qualitative field research methods, which is the case study analysis. The study ends by drawing conclusions and identifying directions for further research.

Literature review. The subject of this research is the brand, its evaluation and treatment in accounting, therefore it is essential to operationalize the concept of brand. There are many definitions in the literature, for example, according to the American Marketing Association [2]: „A brand is a name, term, design, symbol, or any other feature that identifies one seller's goods or service as distinct from those of other sellers.”. When examining the value of the brand, a distinction must be made between the concepts of brand equity and brand value. As per Aaker [1] brand equity shows the significance of the brand for the consumer, i.e., it is embodied in the form of various associations, brand awareness and customer loyalty, and adds or subtracts from the value of the product or service. Brand value, on the other hand, describes the value of the brand from a financial point of view, it refers to how much would be paid for a given brand on the market. It is important to emphasize that these two values do not necessarily correlate with each other, and the current study focuses on the latter one.

In the system of USGAAP, which the examined companies prepare their reports in accordance with, the objective of financial statements is to provide useful information about the company to existing and potential investors, lenders, and other creditors for their decisions about providing resources to the entity [23]. What is considered useful information is determined by the qualitative characteristics laid down in Chapter 3 of the Conceptual Framework for Financial Reporting [24]. These include relevance, faithful representation, comparability, verifiability, timeliness, and understandability. To fulfil these requirements, the Statement of Financial Accounting Concepts No. 5 [22] formulates four fundamental recognition criteria: definitions, measurability, relevance, and reliability. In order for the brand to be recognized in the balance sheet, it should meet the definition of assets as formulated in Chapter 4 of the Conceptual Framework for Financial Reporting [25], it needs to have a relevant attribute measurable with

sufficient reliability and it needs to provide relevant information being representationally faithful, verifiable, and neutral. Furthermore, it needs to meet the expectations set in the standards in relation to recognition of intangible assets. According to the above mentioned criteria the brand purchased or acquired as part of a business combination can be recognized in the balance sheet, while internally generated brands cannot, as in the latter case the criterion of reliable measurement is not met [13], [20], [21].

The importance of brands in corporate strategy and business decisions, as well as the increasing number of brand acquisitions resulted the emergence of several brand valuation models in recent decades [16], [17]. The currently existing methods can be divided into three major groups: cost-based, market-based, and income-based methods. This grouping is followed by ISO 10668, the international standard for the regulation of brand valuation, which provides a number of guidelines for determining the financial value of a brand and specifies requirements so that they are reliable and consistent [3]. The family of income-based models is the most complex and widely accepted, and includes numbers of methods. All of them determines the brand value by discounting the estimated future income and profit [16], [17]. This group includes, for example, the royalty relief method, which is applied by Brand Finance from the brand evaluation companies used in this research. The complex model of other evaluation companies presented in this paper belong also to this approach.

Based on the above, it can be stated that the current treatment of the brand value in accounting, and its presentation in financial statements is unresolved, especially in the case of internally generated brands. Thanks to the work of brand evaluation companies, those interested in the top 100 brands (and their owner companies) can find current data about them, but no such external source of information is available for brands that do not belong to this group. The stakeholders of the latter significant group can rely only on the reports published by the companies themselves, so it would be important to find a solution for presenting their brands.

Research aim and objectives. By using practical examples, the aim of this paper is to examine the importance of the brand in the operation of companies, the weight of its value compared to the companies' assets, and the legitimacy of the obstacle formulated by the standard setters, who are stating the lack of a reliable measurement model.

Methodology. The current research examined the importance of brand value through practical examples. For this, based on the classification of Babbie [4], the qualitative field research and one of its paradigms, the case study research method was used.

The comparative analysis was made by examining public information of company reports and using the data appearing in the public rankings of the previously mentioned brand evaluation companies. In this context, the study refers to company reports that include the companies' consolidated financial statements, as well as other parts compiled on the basis of non-accounting rules.

During the selection of brands included in this research and the period of investigation, several aspects were taken into consideration. One of the reasons for the choice was that these brands are among the most valuable brands in the world based on

the annual rankings of brand evaluation companies, hence the problematic accounting treatment specifically impacts them due to the size of their value. The other important point was that the brands presented in this study are internally generated by the owner companies, which therefore cannot be recognized in the balance sheet. Moreover, since these are market-leading companies, it is unlikely that any other company will have the opportunity to do so through acquisition in the near future. For the sake of better comparability, it was also a factor in the selection that the companies owning the brands operate in a traditional and closely related industries, so the influence of market trends impacted them both equally. It was also important that both companies prepare their consolidated financial statements in accordance with the USGAAP standards. Overall, this is how the decision fell on the brands of Coca-Cola and McDonald's. Finally, regarding the time period covered by the research, it was focused on the years from 2011 to 2021, because it was thought that in this time period of more than ten years, trends can already emerge regarding the significance of brand value represents and where it is heading nowadays.

After a brief introduction of the brands in both case studies, the current research begins the analysis by learning about the companies' pricing policy and the role of brands in pricing. After that, the focus was on the consolidated financial statements of the companies, where this study examined what weight the brands represented in the operation of companies based on the details of balance sheet, income statement and the acquisition activity, and what additional information was published about them in the notes. In this process, not only accounting related details were used, but in some cases, the relevant information appearing in other parts was also taken into consideration. So overall, on the one hand, the subject of investigation was that what image the company report as a whole gave about the importance of branding, and on the other hand, how faithfully the financial statements reflected this.

At the end of the case studies, the focus of the analysis is how the value of the given brand evolved during the covered period and how large was the weight of these values compared to the assets of the companies. For this, the following rankings of four brand evaluation companies were used, which are always prepared based on the data of the previous financial year, so for the sake of comparability, the research worked here with a one-year slip:

- Brand Finance: Global 500 reports (2012-2022),
- European Brand Institute: Global Top 100 Brand Corporations reports (2012-2022),
- Interbrand: Best Global Brands reports (2012-2022),
- Kantar BrandZ: Top 100 Most Valuable Global Brands (2012-2022) reports.

The research covered the size of the values published by the evaluation companies, their development during the time, and the standard deviation between the brand values measured by different evaluators, thereby highlighting the problem of the subjectivity in the measurement. To demonstrate the importance of brand value, it was also examined in connection with the total assets, which indicates the value of the companies' assets on the balance sheet.

Results and discussions.

Case study of the brand Coca-Cola. The brand of Coca-Cola is owned by The Coca-Cola Company. As it can be known from the form 10-K of the company [19], Coca-Cola products have been available in the United States since 1886 and are currently present in more than 200 countries around the world. Four of the five most popular soft drink brands in the world are owned by The Coca-Cola Company, which are Coca-Cola, Diet Coke, Sprite and Fanta. They have a very broad range of brands, their products include carbonated soft drinks, sports drinks, teas, coffees, energy drinks, dairy products, and water. Brands are either owned by the company or they have license to use them. The main activity of the company is the production and sale of soft drinks. On the one hand, the company sells concentrate and syrup, which are the bases of drinks, to independent, contracted bottling companies, who resell the finished products with the trademarks of Coca-Cola to consumers through a long distribution chain. On the other hand, they also directly sell finished products. Its competitors include many small and global companies, the largest ones are Pepsi, Nestlé and Danone.

Pricing and the brand. Looking at the role of brands through pricing, the strength of the brand Coca-Cola is clearly demonstrated by the fact that, according to the form 10-K, most of the contracts with bottlers entitle the company to flexible pricing of concentrate and syrup, as well as flexible determination of other terms of sales. To meet changing consumer needs, the company has also introduced an incidence-based pricing model, which can be impacted by many factors in addition to the own pricing of bottlers and the distribution chain.

However, Coca-Cola's pricing policy is also greatly impacted by its competitors, as it basically uses three different strategies at the consumer-end level, in which the brand itself also plays a decisive role. One of them is the so-called "meet-the-competition" pricing, when the company set the price of its products at a level similar to that of its competitors. Marketing and the brand, which try to convey a unique lifestyle to consumers, play a major role in differentiation. This is how the company achieves that customer perceive Coca-Cola as a premium, but still affordable product [12, 18].

Another popular method is the penetration price strategy, which the company uses to break into new markets. In this case, Coca-Cola set lower than average prices to get as many new customers as possible. They do this in markets with a high intensity of competition, or in places where the brand awareness is low [12, 18].

Finally, in new markets, Coca-Cola often uses skim pricing, when they set a higher price for their products than their competitors in order to gain attention from consumers and thereby increase brand awareness. If it reaches the desired level, then the company gradually reduces the prices back to the market level but creating the feeling of a premium product remains an important purpose in marketing activities [12, 18].

Annual reports and the brand. The company prepares its financial statements in accordance with US GAAP, and its shares are listed on the New York Stock Exchange. Thus, the form 10-K mentioned above must be prepared annually for the supervision of stock exchange. In addition to the financial statements mentioned above, companies must publish several forward-looking estimates and other information related to their operations.

In its form 10-K, The Coca-Cola Company, for example, defines its consumer marketing as one of the company's core capabilities, which aims to increase the awareness of its brands. Marketing investments are therefore important in the long-term growth of sales and market share. The aim of the company is to increase brand value in developing countries, and to increase profits in developed regions. For this reason, in developing countries, Coca-Cola invests in infrastructure and strives to differentiate its brands. The situation is similar in developed markets, but here the company does the same at a slower rate compared to the increase in profit.

This strategy is verified by the expenses of the company. If we examine the development of advertising costs, which are closely related to brand building and are included in selling, general and administrative expenses in the income statement - then on Table 1 it can be seen that the company spent money slowly but at a growing rate between 2011 and 2019, which level recovered again in 2021 after a minor decline in 2020. In addition to inflation, the nine-year continuous growth was impacted by the brand strengthening and branding decisions of the company, while the decline was due to the COVID-19 pandemic. Looking at the development of advertising expenses compared to the net operating revenues, a similar trend emerges. At the beginning of the decade, the company spent 7% of its revenues on advertising, which, apart from 2020, rose to 11-12% in the second half of the period.

Table 1.

The development of advertising expenses and net operating revenues of The Coca-Cola Company from 2011 to 2021 (data in millions of USD)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Advertising expenses	3 256	3 342	3 266	3 499	3 976	4 004	3 958	4 113	4 246	2 777	4 098
Net operating revenues	46 542	48 017	46 854	45 998	44 294	41 863	36 212	34 300	37 266	33 014	38 655
Advertising expenses / Net operating revenues	7%	7%	7%	8%	9%	10%	11%	12%	11%	8%	11%

Source: Own edition based on the forms 10-K of The Coca-Cola Company

The importance of branding is also clearly visible from the balance sheet by looking at the line of trademarks. The weight of trademarks within the assets of the company has almost doubled over the years, from 8% to 15%, and they have shown a similar increase in value, as shown in Table 2.

Table 2

Value and proportion of the The Coca-Cola Company's trademarks within the assets from 2011 to 2021 (data in millions of USD)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Indefinite-lived trademarks	6 430	6 527	6 744	6 533	5 989	6 097	6 729	6 682	9 266	10 395	14 465
Definite-lived trademarks	29	22	79	183	167	164	109	95	78	168	102
Total trademarks	6 459	6 549	6 823	6 716	6 156	6 261	6 838	6 777	9 344	10 563	14 567
Total assets	79 974	86 174	90 055	92 023	89 996	87 270	87 896	83 216	86 381	87 296	94 354
Total trademarks / Total assets	8%	8%	8%	7%	7%	7%	8%	8%	11%	12%	15%

Source: Own edition based on the forms 10-K of The Coca-Cola Company

According to the USGAAP standard SFAS 141, trademarks are often used as synonyms of the brand, although the regulation also emphasizes that the latter is a general marketing term and consists of many complementary elements, like trademarks, tradenames, or recipes. Trademarks are basically words, names and symbols that can distinguish products. [21]

Bottlers and other third parties are licensed by the Coca-Cola Company to use these trademarks during production and sales. Their trademarks are basically valid until they are used, and their registration is maintained properly. The majority of these are therefore indefinite-lived trademarks, for which the impairment test is performed from time to time in accordance with USGAAP regulations. The fair value is determined using cash-flow model, and if it is lower than the carrying amount, an impairment charge is recognized on them.

The increase can be explained by the acquiring and investing activity of the company. For strategic reasons, bottling plants were also frequent targets of this activity in the last decade, but especially in the second half of the period, the role of trademarks was also important within the transactions. In 2015, for example, as part of a strategic partnership, the company acquired the distribution rights of the brand in certain areas from the energy drink manufacturer company Monster. Although these were presented as franchise rights in the balance sheet, Coca-Cola had to discontinue the sale of certain energy drink products as a result of the agreement, which caused a loss of 380 million dollars recognized on the trademarks. The next big deal was the purchase of the Costa coffee chain in 2019, when nearly half of the \$4.9 billion purchase amount, exactly \$2.4 billion was spent just on the trademark itself. In 2020, another significant transaction took place in terms of brands, when the company bought the remaining 57.5% stake in fairlife, LLC, which operates in the dairy industry, and allocated \$1.3 billion from the purchase price to the brand. In 2021, Coca-Cola also bought the remaining 85% stake in the company BA Sports Nutrition, LLC, thus owning 100% of the brand BodyArmor and the company dealing with production of sports drinks. The company allocated 4.2 billion from the purchase price of approximately 5.6 billion dollars to the trademark BodyArmor.

The development of brand value. In the case of brand Coca-Cola, there is a mixed picture regarding reliable measurement. As Figure 1 shows, Interbrand, Kantar BrandZ and the European Brand Institute have estimated values very close to each other in the

last decade. Brand Finance was the only one that calculated much smaller values than the others did. The differences should not be surprising, since each company works with a different model, in the case of Brand Finance it is rather the extent that is conspicuous. This does not mean that the values of Brand Finance are bad, as it should not be forgotten that they are the only ones to use the royalty relief method, which is one of the most accepted procedures for the Big 4 companies [16].

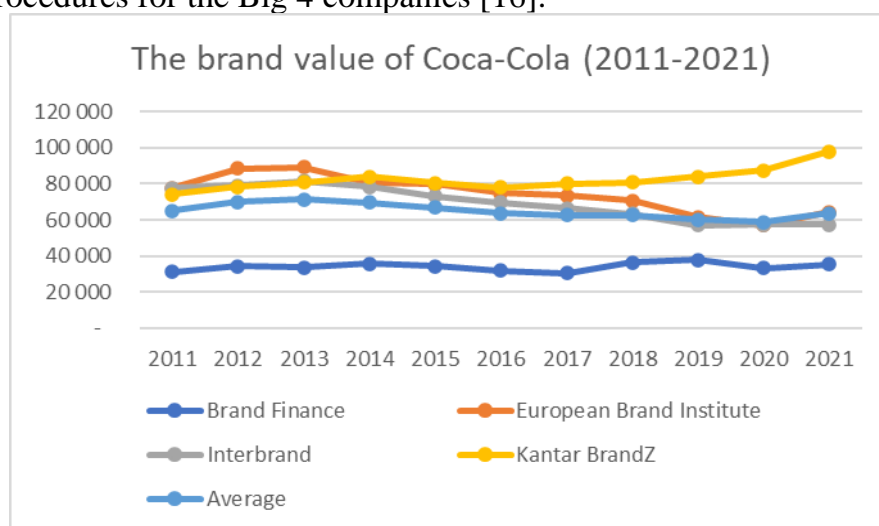

Figure 1. The development of the Coca-Cola’s brand value from 2011 to 2021 (data in millions of USD)

Source: Own edition based on the reports of the four brand evaluation companies

Examining the differences in the figures of the four evaluation companies, it can be seen that their relative standard deviation is significant, being around 30% every year in the last decade. This may be huge for accounting estimates, but it is important to note that only one of the four companies had estimated values that differed significantly from the others. Looking at the estimates made by companies, there are small or large differences not only in the level of brand value, but also in the trend of its development. The estimates of the three companies measuring higher values started at almost the same level in 2011, then the figures of the European Brand Institute and Interbrand showed a decline, while the values of Kantar BrandZ showed an increase. At Brand Finance, however, the value stagnated like the average.

The stagnant average trend can be explained by that Coca-Cola has been a stable leader for a relatively long time in a traditional market, which market has small growth opportunities. Because of this, Coca-Cola is constantly slipping further and further behind in the brand value rankings. It must not be forgotten what Brand Finance already mentioned in its Global 500 report published in 2012, namely that health-conscious movements that have started in recent years can be a major obstacle to the spread of carbonated soft drinks. Responding to this with new products and brands, the company already launched sugar-free versions of its products, which were the Diet Coke and Coke Zero.

When comparing brand values with balance sheet data, in order to eliminate the subjectivity of the method used by different evaluation companies, this research worked

with the average of the four values. The average brand value compared to total assets in the balance sheet has always represented a significant ratio of 40-45% during the examined period.

Case study of the brand McDonald's. The owner of the brand McDonald's is McDonald's Corporation, which is one of the largest fast food restaurant chains in the world. According to the company's form 10-K [14], nearly 40,000 restaurants operate under this name in 119 countries. The chain is headed by McDonald's Corporation, which, although it operates restaurants itself as well, is mostly done by independent partners within the framework of franchise contracts. These agreements allow the contracting parties to serve their guests keeping an own decision authority, but using the McDonald's Corporation's business methods and the brand McDonald's itself.

Pricing and the brand. In its pricing policy, McDonald's does not strive to create a premium product feeling like Coca-Cola. Although the brand obviously plays an important role in differentiation, during pricing McDonald's aimed to convey the feeling of low prices and to have products with perceived affordability. [15]

Annual reports and the brand. In its forms 10-K, McDonald's Corporation highlights those assets that are extremely important from the business point of view. These include intellectual capital elements such as trademarks, patents, and trade secrets. Among these, the McDonald's trademark and logo are highlighted especially. Trademarks are usually valid until they are properly registered, while patents and various licenses have varying lifetime. The brand itself is an important element in the future growth, and accordingly, in addition to foods, the brand also plays a central role in marketing. Among the business risks, the company highlights the failure to maintain the good reputation of the brand, as this can also have a negative impact on the financial results. The biggest threat to the brand is negative reviews and studies related to foods, ingredients, and their preparation process. The company highlights as an additional risk if it fails to adequately protect the assets belonging to its intellectual capital (patents, trademarks, trade secrets, etc.) that are meant to protect the brand against the external harmful effects.

The forms 10-K as a whole mark trademarks and brands as extremely important assets, but expressly the financial statements in them do not reflect much of this. There is no separate line in the balance sheet for these assets, at most they could be included in the miscellaneous category or in the value of goodwill. Looking at the acquisition activity of the company, only two acquisitions can be seen in the last decade, but these both were not motivated by the brand, but by the development of customer service.

In addition to the acquisitions, the company's advertising costs do not indicate that McDonald's Corporation's branding activities increased during the period under review. Within the advertising costs, the company highlights two categories. One type is when the company contributed with a certain amount to advertising campaigns in cooperation with others. However, as it can be seen in Table 3, their level fell by almost half.

Table 3.

The advertising costs of McDonald's Corporation 2011-2021
 (data in million USD)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Contributions to advertising cooperatives	768,6	787,5	808,4	808,2	718,7	645,8	532,9	388,8	365,8	325,5	377,6
Production costs for radio and television advertising	74,4	113,5	75,4	98,7	113,8	88,8	100,2	88	81,5	329,2	82,9

Source: Own edition based on the forms 10-K of McDonald's Corporation

The other category is the production costs for radio and television advertising, which are included in selling, general and administrative expenses, and whose size can be said to be rather stagnant. Only in 2020 was there a higher increase, that was due to the COVID-19 pandemic which negatively impacted the company. In order to get out of the difficult situation faster, the company spent 175 million dollars on marketing. The increase is also due to one-time costs that were incurred for the renewed communication strategy and marketing campaign related to the brand. Overall, however, the advertising activity shows that the company's aim is to maintain the brand's reputation, not to increase it.

Beside expenses, the revenues data also do not indicate that the importance of branding has increased significantly in the last decade. Revenues basically came from two sources: revenues generated by company-operated restaurants and fees paid by franchisees. The three components of the latter are rents, royalties in proportion to sales, and initial fees for opening restaurants or granting licenses. Unfortunately, the company did not provide specific data on what exactly the royalties are made up of, but presumably the fee for using the brand is also included in this. Examining the weight of royalties within franchise revenues, stagnation can be seen again, their proportion was between 33-36% throughout the period. Although the value of the received royalties, and probably among them the brand usage fees, increased – which could be the effect of either the change in prices or the quantity –, their weight within the franchise revenues did not change significantly, as Table 4 shows.

Table 4.

Franchise revenues of McDonald's Corporation 2011-2021
 (data in million USD)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Rents	5 718,5	5 863,5	6 054,4	6 106,7	5 860,6	6 107,6	6 496,3	7 082,2	7 500,2	6 844,7	8 381,1
Royalties	2 929,8	3 032,6	3 100,4	3 085,1	2 980,7	3 129,9	3 518,7	3 886,3	4 107,1	3 831,5	4 645,1
Initial fees	64,9	68,4	76,7	80,2	83,4	89,4	86,5	44,0	48,4	49,9	59,2
Revenues from franchised restaurants	8 713,2	8 964,5	9 231,5	9 272,0	8 924,7	9 326,9	10 101,5	11 012,5	11 655,7	10 726,1	13 085,4
Proportion of royalties within franchise revenues	34%	34%	34%	33%	33%	34%	35%	35%	35%	36%	35%

Source: Own edition based on the forms 10-K of McDonald's Corporation

The development of brand value. In the case of the brand McDonald's, it can also be seen that only less reliable data is available about the value of the brand. Looking at the data of the four evaluation companies, the relative standard deviation of their estimates was between 37% and 80% during the examined period. If these estimations were to be

used for accounting purposes, we would face once again with difficulties, since there are too large differences in measurement, as it can be seen in Figure 2.

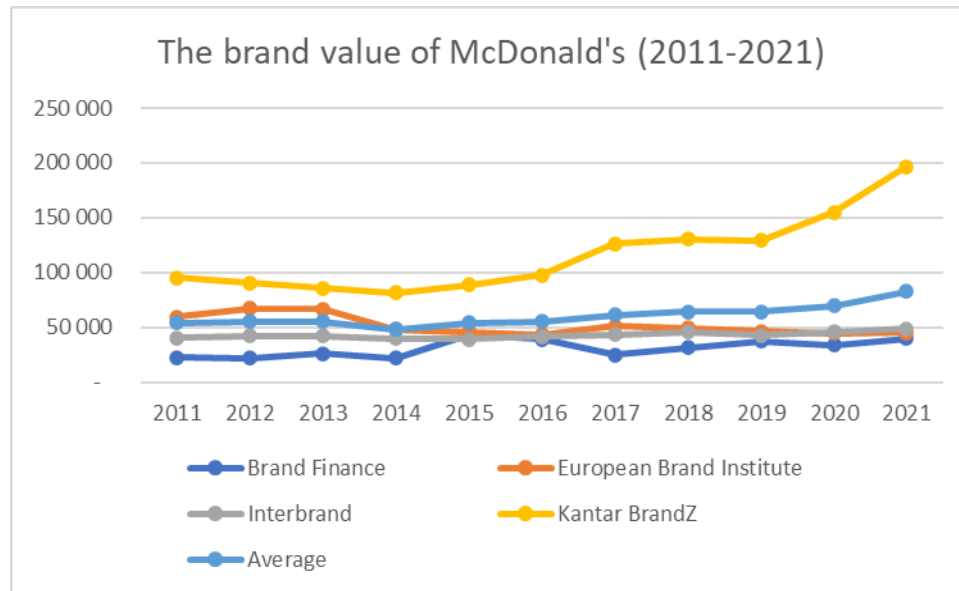

Figure 2. The development of the McDonald's' brand value from 2011 to 2021 (data in millions of USD)

Source: Own edition based on the reports of the four brand evaluation companies

Similarly to the case of Coca-Cola, Brand Finance measures the lowest value here again, but now it is not them whose data stands out the most, but rather Kantar BrandZ which estimated the value of the brand McDonald's significantly higher than the others. However, with the exception of Kantar BrandZ, there is mostly agreement among companies regarding the development of brand value. Looking at the average values, it can be said that the value of the brand McDonald's increased slightly in the last year, but overall, like of Coca-Cola, it stagnated. This is probably due to the fact that the brand is already in the mature stage of its life cycle, with little growth opportunities. The spread of a health-conscious lifestyle can also be a big challenge for McDonald's, which they try to respond to by continuously updating their portfolio of product.

Comparing the average of brand value to the value of total assets in the balance sheet, it can be seen that the ratio here is even more significant, it was between 57-66% during the period.

Conclusions and prospects for further research. Comparing the two case studies presented above, it is clear that the pricing policies of the two companies differ, but both emphasize the role of the brand and its distinctive ability.

Examining the link between the reports and the respective brands, it can be concluded that both The Coca-Cola Company and McDonald's Corporation consider branding to be crucial in the success of their business, but in the case of the latter, the financial statements within forms 10-K do not reflect this neither in the presentation of assets, nor in the development of advertising costs and franchise revenues. The main reason for this is that according to USGAAP regulations, internally generated brands cannot be recognized in the balance sheet.

Looking at the data published by the evaluation companies, it can be seen in the case of both brands that although their value can be said to be rather stagnant, however in terms of size, we can still talk about significant items worth billions of dollars. It may be a surprising figure that the average value of the brand Coca-Cola estimated by evaluation companies represented a ratio between 40-45% compared to the total assets throughout the examined period. In the case of the brand McDonald's the ratio was even higher, 57-66%. It is also important to emphasize that the relative standard deviation of the values estimated by the brand evaluation companies was very large, so it can be concluded from the examples of Coca-Cola and McDonald's that concerns about reliable measurement arise from the part of the standard setters rightfully.

The assumed size of the brand value and its weight compared to the total assets in the balance sheets definitely proves that the stakeholders of the companies should receive information about it, but due to the high standard deviation experienced between the estimations, it can be seen that it cannot be reliably included as part of the balance sheet due to the subjectivity arising in the valuation models. At the same time, integrated reports can provide an opportunity for this. The examination of the brand value of other companies using the case study method should be the subject of further research. If similar results are found there, then the subject of future research could be to examine what would be the most effective way for stakeholders to get information about brand value, thereby eliminating criticisms of the financial statements' usefulness in this regard. This would be necessary mostly in the case of brands (and their owner companies) not included in the top 100, since in their case no external information is available on the brand value, so the stakeholders can rely only on the reports published by the companies themselves.

References

1. Aaker, D. (2022). Brand Equity vs. Brand Value: What's the Difference? Available at: <https://www.prophet.com/2022/01/brand-equity-vs-brand-value/> (accessed: 22.08.2022)
2. American Marketing Association (2021). Definitions of Marketing. Available at: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/> (accessed: 24.04.2021)
3. Australian Marketing Institute & Brand Finance (2011). Overview of ISO 10668: Brand Valuation - Requirements for Monetary Brand Valuation - 10 August 2011. Available at: https://brandfinance.com/wp-content/uploads/1/iso_10668_overview.pdf (accessed: 21.08.2021)
4. Babbie, E. (2004). The practice of social research. Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA.
5. Brand Finance (2012-2022). Global 500 reports. Available at: <https://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=83&year=1397> (accessed: 12.08.2022)
6. Dobre, A. (2013). Intangible assets as a source of competitiveness in the post-crisis economy. The role of brands. *Theoretical and Applied Economics*, Vol. 20, No. 12(589), pp. 127-138.
7. European Brand Institute (2012-2022). Global Top 100 Brand Corporations reports. Available at: <https://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=221&year=1424> (accessed: 26.11.2022)
8. Interbrand (2012-2022). Best Global Brands reports. Available at: <https://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=37&year=1422> (accessed: 26.11.2022)

9. Kantar BrandZ. (2012-2021). Top 100 Most Valuable Global Brands reports. Available at: <https://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=6&year=1377> (accessed: 12.08.2022)
10. Kantar BrandZ. (2022). Most Valuable Global Brands. Available at: <https://www.kantar.com/campaigns/brandz/global> (accessed: 12.08.2022)
11. Kwansa, F. A., Mayo, C., Demirciftci, T. (2008). The importance of intangible assets: trends and patterns. In: M. Olsen, J. Zhao, *Handbook of hospitality strategic management*, Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 181-202.
12. Lumen Learning (2021). Putting It Together: Marketing Mix. Available at: <https://courses.lumenlearning.com/wmopen-introductiontobusiness/chapter/putting-it-together-marketing-mix/> (accessed: 12.11.2021)
13. Martin, K. (2011). A study of factors influencing the deviation between companies' market value and book value in Hungary, Ph.D Thesis, Corvinus University of Budapest, Budapest.
14. McDonald's Corporation (2011-2021). Annual Reports on Form 10-K. Available at: <https://corporate.mcdonalds.com/corpmcd/investors/financial-information.html> (accessed: 12.08.2022)
15. Meyer, P. (2020). McDonald's Marketing Mix (4Ps) Analysis. Available at: <http://panmore.com/mcdonalds-marketing-mix-4ps-analysis> (accessed: 03.10.2021)
16. Salinas, G., Ambler, T. (2009). A taxonomy of brand valuation practice: Methodologies and purposes. *Journal of Brand Management*, Vol. 17, No.1, pp. 39-61.
17. Seetharaman, A., Nadzir, Z. A., Gunalan, S. (2001). A conceptual study on brand valuation. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 10, No. 4, pp. 243-256.
18. Taylor Wells (2021). What Coca-Cola Teaches Us About Price Acceptance And Innovative Pricing Strategies. Available at: <https://taylorwells.com.au/price-acceptance/> (accessed: 19.09.2021)
19. The Coca-Cola Company (2011-2021). Annual Reports on Form 10-K. Available at: https://investors.coca-colacompany.com/filings-reports/annual-filings-10-k?form_type=10-K&year= (accessed: 12.08.2022)
20. Financial Accounting Standards 350 Intangibles – Goodwill and Other. Available at: <https://asc.fasb.org/1943274/2147482568> (accessed: 28.12.2022)
21. Financial Accounting Standards 805 Business Combinations. Available at: <https://asc.fasb.org/1943274/2147480013> (accessed: 28.12.2022)
22. Statement of Financial Accounting Concepts No. 5 Recognition and Measurement in Financial Statements of Business Enterprises. Available at: <https://fasb.org/page/PageContent?pageId=/standards/concepts-statements.html>.and https://fasb.org/Page/ShowPdf?path=Concepts_Statement_5_As_Amended.pdf (accessed: 28.12.2022)
23. Statement of Financial Accounting Concepts No. 8 Conceptual Framework for Financial Reporting Chapter 1, The Objective of General Purpose Financial Reporting. Available at: <https://fasb.org/page/PageContent?pageId=/standards/concepts-statements.html>.and <https://fasb.org/Page/ShowPdf?path=Concepts+Statement+8%E2%80%94Chapter+1+%28As+Amended%29.pdf> (accessed: 28.12.2022)
24. Statement of Financial Accounting Concepts No. 8 Conceptual Framework for Financial Reporting Chapter 3, Qualitative Characteristics of Useful Financial Information. Available at: <https://fasb.org/page/PageContent?pageId=/standards/concepts-statements.html>.and <https://fasb.org/Page/ShowPdf?path=Concepts+Statement+8+Chapter+3+As+Amended.pdf> (accessed: 28.12.2022)
25. Statement of Financial Accounting Concepts No. 8 Conceptual Framework for Financial Reporting Chapter 4, Elements of Financial Statements. Available at: <https://fasb.org/page/PageContent?pageId=/standards/concepts-statements.html>.and https://fasb.org/Page/ShowPdf?path=Concepts_Statement_8-Chapter_4-Elements.pdf (accessed: 28.12.2022)

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-435-447

УДК 336.2

Олеся МІРОШНИЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцентка,
старша викладачка кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7213-4601

Scopus Author ID: 57217307677

Вікторія ЩИГОРЄВА

Здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Освітня програма «Облік і оподаткування»,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

ORCID ID: 0009-0000-0821-9507

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

***Анотація.** Малий та середній бізнес (далі МСП) має велике значення в економіках різних держав. У розвинених країнах найчисельнішим та найбільшим по надходженнях до бюджетів є сектор МСП. Польща входить до складу розвинених країн світу та є однією з найближчих держав-сусідів України, яка має успішний досвід розвитку малого бізнесу. Міністерство фінансів України та Міжнародний валютний фонд розглядають можливості імплементації зарубіжних форм оподаткування, і, як найбільш близька для України, була взята за зразок польська модель. Дана стаття включає дослідження та огляд праць вітчизняних та іноземних авторів щодо сутності малого та середнього бізнесу в Республіці Польща, основні економічні показники, тлумачення різниць в поняттях між українським та польським законодавствами. У роботі досліджено роль МСП у формуванні ВВП Польщі, розглянуто форми ведення МСП у Республіці Польща, досліджено різні доступні форми оподаткування МСП Польщі, наведено приклади розрахунків податків, сформована узагальнена таблиця ставок для різних форм оподаткування. Дані результати можна використовувати для подальшого дослідження, формування адаптивних варіантів оподаткування для українського законодавства, адже наразі в Україні слабо розвинене мале підприємництво, порівняно з іншими країнами. Спрощена система, яка була покликана задля розвитку малого та середнього бізнесу, сьогодні слугує радше способом ухилання від сплати податків для великого бізнесу, зокрема має ряд недоліків та потребує удосконалення. У висновках запропоновано податки та пільги з польської моделі, які можуть бути впроваджені в українську, як найбільш доцільні та корисні з точки зору збільшення чисельності та розвитку малого та середнього бізнесу, що наразі необхідно для відновлення економіки зокрема, та процвітання країни в подальшому загалом.*

***Ключові слова:** оподаткування, малий бізнес, підприємництво, МСП, Польща, податок на прибуток.*

JEL Classification: H25, H71

***Absztrakt.** A kis- és középvállalkozások (KKV-k) nagy jelentőséggel bírnak a különböző országok gazdaságában. A fejlett országokban a kis- és középvállalkozások szektora a legnépesebb és a legnagyobb a költségvetés bevételeit tekintve. Lengyelország a világ egyik fejlett országa és Ukrajna egyik legközelebbi szomszédja, amely sikeres tapasztalatokkal rendelkezik a kisvállalkozások*

fejlesztésében. Az ukrán Pénzügyminisztérium és a Nemzetközi Valutaalap külföldi adózási formák bevezetésének lehetőségét fontolgatja. Ukrajna számára a lengyel modellt választották a legközelebbinek. A tanulmány hazai és külföldi szerzők munkáinak kutatását és áttekintését tartalmazza a lengyel kis- és középvállalkozások működésének sajátosságairól, főbb gazdasági mutatóiról, az ukrán és a lengyel jogszabályok fogalmi különbségeinek értelmezéséről. A cikk megvizsgálja a KKV-k szerepét a lengyel GDP alakulásában, tárgyalja a KKV-k lengyelországi vállalkezési formáit, meghatározza a lengyelországi KKV-k számára elérhető különféle adózási formákat, példákat mutat be az adószámításokra, valamint összefoglalja egy táblázatban a különféle adózási formák kulcsait. A megkapott eredmények felhasználhatók további kutatásokhoz, az ukrainai adózási jogszabályokhoz való alkalmazkodás lehetőségeinek megteremtéséhez, mivel jelenleg Ukrajnában, más országokhoz képest, a kisvállalkozások gyengén fejlettek. Az egyszerűsített adórendszert, amelyet a kis- és középvállalkozások fejlesztésére fejlesztettek ki, ma inkább a nagyvállalatok adóelkerülésének eszközeként szolgál, számos hiányossága van és fejlesztésre szorul. A következtetések a kis- és középvállalkozások számának növelése és fejlesztése szempontjából a legmegfelelőbbnek és leghasznosabbnak az ukrán modellben megvalósítható lengyel modelltől származó adókat és kedvezményeket javasolják, amely jelenleg a gazdaság fellendüléséhez és az ország jövőbeni prosperálásához szükséges.

Kulcsszavak: adózás, kisvállalkozás, vállalkozás, kkv, Lengyelország, nyereségadó.

Abstract. Small and medium-sized businesses (SMEs) play a significant role in the economies of various countries. In developed countries, the SME sector is the most numerous and prominent contributor to budget revenues. Poland is one of the developed countries and one of the closest neighbouring countries of Ukraine, which has a successful experience in developing small businesses. The Ministry of Finance of Ukraine and the International Monetary Fund are considering the possibility of implementing foreign forms of taxation, and the Polish model was taken as a model for Ukraine. This article includes research and review of works by domestic and foreign authors on the essence of small and medium-sized businesses in the Republic of Poland, key economic indicators, and interpretation of differences in concepts between Ukrainian and Polish legislation. The article examines the role of SMEs in the formation of Poland's GDP; considers the forms of SMEs in the Republic of Poland; studies various available forms of taxation of SMEs in Poland; provides examples of tax calculations, and compiles a generalized table of rates of various forms of taxation. These results can be used for further research and the development of adaptive taxation options for Ukrainian legislation, as small businesses are currently underdeveloped in Ukraine compared to other countries. The simplified system, which was designed to develop small and medium-sized businesses, today serves more as a way for large businesses to avoid paying taxes, has a number of shortcomings and needs to be improved. The conclusions suggest taxes and benefits from the Polish model that can be implemented in Ukraine as the most appropriate and valuable in terms of increasing the number and development of small and medium-sized businesses, which is currently necessary for economic recovery and prosperity in the country in the future.

Key words: taxation, small business, entrepreneurship, SME, Poland, income tax.

Постановка проблеми. Малий та середній бізнес (МСП) має вагомe значення в економіках розвинених країн. Вони утворюють значну частину ВВП, поповнюють державні бюджети податками, створюють робочі місця, впливають на покращення рівня життя суспільства тощо. Країни Європи намагаються покращити бізнес-середовище та зменшити податкове навантаження задля розвитку малого підприємництва, в тому числі й Польща. В Україні ситуація з цим дещо гірша: у 2019-2020 рр. малий бізнес займає лише 16-18% ВВП (в Польщі 49,6%), хоча слід зауважити, що кількість МСП з кожним роком зростає. Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році дуже багато біженців

залишилось в Польщі. Такі українці почали життя з нової сторінки, знайшли собі роботу чи відкрили свій бізнес в Польщі, деякі ще планують це зробити, а ще багато бажають повернутись і розпочати свою справу в Україні. Тому створення комфортного, сприятливого бізнес-середовища для діючих та потенційних підприємств, організацій, удосконалення податкової системи є запорукою відновлення економіки в післявоєнний час. Польща може стати в цьому прикладом для наслідування, адже країна спромоглася збільшити кількість малого бізнесу, всебічно удосконалює законодавство та взаємодію уряду з підприємцями, заохочує іноземних спеціалістів до відкриття діяльності саме в них, розробляє багато проектів з підтримки даного сектору тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням та аналізом розвитку МСП, збільшення його частки в економіці Польщі, оподаткування різних галузей займались багато вітчизняних та іноземних науковців та дослідників, таких як: Ю. Скорик, К. Мех, С. Цис, П. Цішевський, М. Загрядська, П. Вирва та інші. Більшість досліджують систему оподаткування Польщі на загальних засадах, шукають шляхи оптимізації податкового навантаження на сектор малого підприємництва, описують особливості того чи іншого податку. Але, незважаючи на чисельність даних публікацій, зазвичай автори описують один конкретний податок або форму оподаткування, а в Польщі, насамперед, дуже розгалужене справляння податків з малого бізнесу, існує багато різновидів ставок, які поділяються в залежності від конкретного виду діяльності, які потрібно порівнювати та аналізувати для ефективного ведення діяльності та оптимізації. Тому доцільним є дослідження, огляд, узагальнення, структурування інформації щодо оподаткування суб'єктів МСП Польщі, що може стати поштовхом в розробці, адаптації та удосконаленні таких податків в українську систему задля стимулювання розвитку та збільшення малого підприємництва в країні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності малого підприємництва Польщі, системи його оподаткування, а також виокремлення форми оподаткування або окремих податків, які можуть бути більш ефективними для українського бізнесу та адаптовані до українського законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Республіка Польща – це країна в Центральній Європі, яка динамічно розвивається і має ринкову індустріально-аграрну економіку, є членом Європейського союзу, та стабільно позитивні показники, що робить її привабливою для підприємців всього світу.

У першому кварталі 2023 року країна має найвищий рівень зростання ВВП – 3,8%, в той час як в інших країнах ЄС спостерігається рецесія. Згідно даних Євростату, на початок 2023 Польща мала найнижчий рівень безробіття в усьому ЄС – 2,6% (такі результати спостерігаються ще у Чехії). Як змінювались показники рівня ВВП за останні роки в Польщі наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Дані ВВП Польщі за 2019-2022 рр.*

Показник	Значення/період (роки)			
	2019	2020	2021	2022
Об'єм ВВП, млрд дол. США	596,06	599,44	679,44	688,18
Річний темп зростання ВВП, %	4,5	-2,0	6,8	4,9
ВВП на душу населення, дол. США	15 700,0	15 816,8	17 999,8	18 321,3
Загальний рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили)	3,3	3,2	3,4	2,6
Інфляція, споживчі ціни (річних %)	2,2	3,4	5,1	14,4

* Сформовано авторами за джерелами [1, 2, 3]

Незважаючи на пандемію Covid-19, яка вдарила по багатьом країнам світу та війну в Україні, помітно, що ВВП Польщі зростає з кожним роком, хоча на цей період багато науковців прогнозували зменшення показників і це спостерігається, наприклад, в Німеччині та Іспанії. Ваговим позитивним внеском в економіку Республіки вважають масову міграцію біженців з України після початку воєнного вторгнення, хоча Польське агенство статистики вважає, що наразі зарано комплексно вивчати вплив російсько-української війни на економіку Польщі.

За оцінками доктора економічних наук Збігнева Кузмюка, кількість біженців сягнула близько 11 мільйонів, орієнтовно, в Польщі лишилось 1,5 мільйони, з них принаймні кілька сотень тисяч працюють, що позитивно вплинуло й на ринок праці, адже в країні спостерігався профіцит робочої сили [4].

Також, серед рейтингу легкості ведення бізнесу, Польща займає 40 місце серед 190 країн (за результатами 2019 р.), що є доволі гарним показником [3].

Малий бізнес – це самий численний сектор підприємництва в країні. У звіті Польського агенства розвитку підприємництва (Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości) вказано, що кількість підприємств в Польщі в 2022 році складає 2,26 млн (зросло на 2,3% порівняно з минулим роком). Загальна частка підприємств у творенні ВВП країни – 72,3%, з них 49,6% займають МСП (зменшилось на 0,4% в порівнянні з минулим роком), розподіл по галузях показаний на рис. 1.

Дані зазначені у Звіті з урахуванням великих підприємств, але на практиці структура галузі МСП відповідає структурі всього сектора.

Також, малий бізнес в Польщі має дуже вагомое значення на ринку праці, адже в секторі МСП працює 6 781,6 тис осіб, тобто 67,8% працівників від загальної кількості, задіяних на підприємствах, на мікропідприємствах 41,8%, що є високим показником. У середньому на одного підприємця припадає 3 працевлаштованих особи.

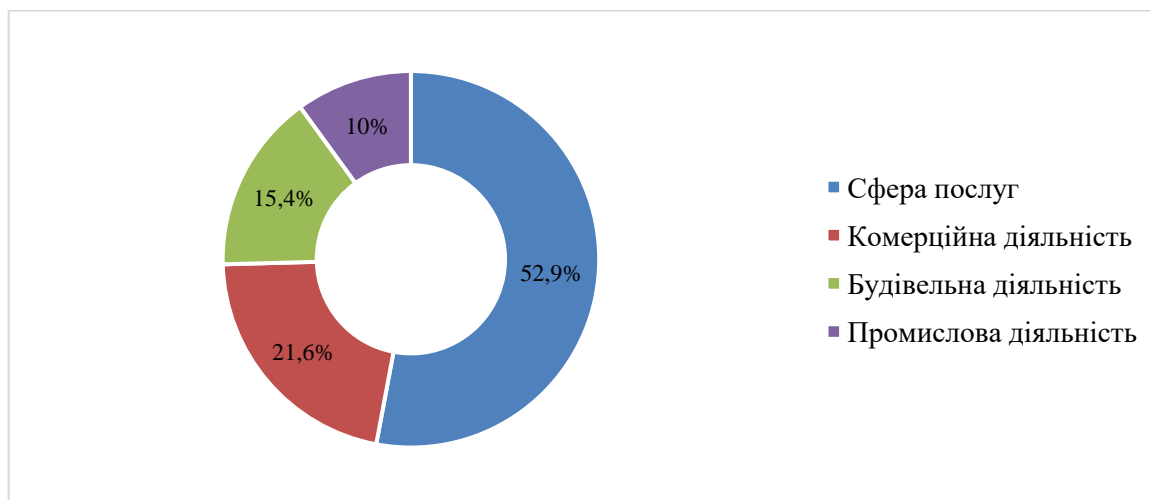

Рис.1 Розподіл МСП Польщі по галузям економіки у 2022 р.

За організаційно-правовою формою 87,1% – фізичні особи-підприємці (з них 98,9% є мікропідприємцями) та 12,9% – юридичні особи та особи без такої суб'єктності.

У польській правовій системі зазначені декілька форм ведення малого та середнього бізнесу: одноосібне володіння, партнерство та комерційні компанії. Згідно обраної форми ведеться поділ за видами ведення діяльності, до яких відносяться [5, 6]:

1) JDG (jednoosobowe działalności gospodarczej) – перекладається як індивідуальне підприємництво (відноситься до форми одноосібного володіння), є аналогом українського ФОП.

2) Spółka cywilna (S.C.) – цивільне товариство (належить до партнерської форми володіння), обирають, коли хочуть створити бізнес з третьою особою (партнером).

3) Spółka handlowa (S.H.) – комерційна компанія.

4) Модель бізнес-інкубатор.

Більшість мікропідприємств є одноосібними, тобто індивідуальним підприємством (JDG) [6]. Його може заснувати фізична особа й для цього не потрібно мати власний капітал чи будь-які інші вкладення. JDG є платником ПІТ (ПДФО) тому й форма оподаткування буде згідно цього податку, включаючи засади єдиного податку (podatek liniowy). Польські ФОП можуть також бути платниками ПДВ (VAT).

Spółka cywilna (спулка цивільна – просте суспільство/товариство) характеризується низькою вартістю створення, має можливість використовувати спрощену форму обліку (в такому разі всі партнери мають використовувати цю форму обліку), та підприємство може бути платником ПДВ.

В Республіці Польща є також організаційно-правова форма діяльності, якої немає в Україні – це spółka – трактується як товариство, але з можливістю створювати юридичну особу або ні. Є поняття spółka prawa handlowego – це

компанії комерційного права, тобто організації, які засновують свою діяльність на договорі чи статуті, як співпрацю між двома або більше суб'єктами, метою яких є заробіток грошей своєю діяльністю.

Spółka handlowa (спулка хендлова) – має розгалужений вид, до яких відносяться також spółki kapitałowe – базують своє існування на капіталі, тобто активах, та spółki osobowe (спулки особове) – основою дій є зв'язок між партнерами та їхня особиста участь у бізнесі. Вони можуть бути: spółkę jawną (повне товариство), spółkę partnerską (партнерське товариство), spółkę komandytową (командитне товариство) і spółkę komandytowo-akcyjną. Це є складною формою бізнесу, зазвичай використовується великими підприємствами та регулюється Кодексом комерційних компаній (Kodeks spółek handlowych). Зі знайомої нам існує також spółka z ograniczoną odpowiedzialnością (Sp. z o.o.) – товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), даний вид користується популярністю в іноземних підприємців, так як немає обмежень щодо організаційно-правової форми діяльності [8, 9, 10].

Для кожної фізичної особи-платника податків присвоюється індивідуальний ідентифікаційний номер громадянина – PESEL (аналог ідентифікаційного коду в Україні), за яким його ідентифікують в усіх державних установах (як і інших громадян та платників податків). Юридичні особи, підприємці та платники страхових внесків отримують NIP (Numer identyfikacji podatkowej) замість номеру PESEL під час їх реєстрації у податковій інспекції (попередньо заповнюється бланк за відповідною формою) [8].

Податок на доходи фізичних осіб в Польщі був введений та регулюється Законом про прибутковий податок від фізичних осіб (Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych), а прибуток підприємств – Законом про прибутковий податок від юридичних осіб (Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych) [6, 11, 11].

В Польщі існує 3 форми оподаткування доходів:

- 1) на загальних засадах;
- 2) за єдиною ставкою;
- 3) одноразова сума зареєстрованого доходу (паушальний податок).

Також, існує ще четверта форма оподаткування – податкова картка, але з 2022 року користуватися даною формою можуть лише платники, що отримали її до 2022 р. та продовжують користуватись дотепер.

Згідно польського законодавства, до доходів (dochód) відносять суму виторгу, що перевищує витрати на його отримання в конкретному податковому році, тобто перекладаючи українською, поняття дохід в польській мові трактується у нашому розумінні як прибуток; оподаткування відбувається саме з чистого прибутку (доходи мінус витрати), тому й надалі в роботі “дохід” буде використовуватись в понятті доходи за мінусом витрат. Окрім доходу від підприємницької діяльності, оподаткуванню підлягає й дохід у вигляді відсотків чи дивідендів. У разі отримання збитку компанія (юр. особа) має право впродовж наступних 5 років зменшувати дохід на суму отриманого збитку, але не більше 50% від цієї суми на рік [8, 13].

Такий податок як РІТ (аналог ПДФО в Україні) відноситься до оподаткування на загальних засадах. Його платять всі, хто отримує заробітну плату на підставі трудових або цивільно-правових договорів, а також з доходу фізичних осіб від власної підприємницької діяльності. Він є прогресивним та збільшується відповідно до розміру доходу. Щодо іноземців, то вони стають податковими резидентами Республіки Польща у разі перебування на її території більше 183 днів впродовж одного року. Оподаткування передбачає сплату частини доходу фізичної особи, який перевищує річний неоподатковуваний мінімум (станом на 2023 р. дорівнює 30 000 злотих на рік) за ставкою 18% (з доходу до 85 528 злотих) або 32% (з доходу, що перевищує цю суму) [9].

Але для фізичних осіб-підприємців застосовуються інші ставки: 12% від доходу, що не перевищує 120 000 злотих на рік або 32% від доходу, що є більшим за 120 000 злотих на рік. До того ж підприємець може підсумовувати прибуток разом з дружиною / чоловіком, що вигідно, якщо той не має власного доходу або він мінімальний [**Hiba! A hivatkozási forrás nem található.**]. Розрахунок податку наведено нижче у формулах (1 та 2) [13].

- 1) Для ставки 12%: *Сума доходу (до 120 000 зл) * Ставку податку (12%) – Неоподатковуваний дохід * 12%;* (1)

Приклад: $120\,000^{1.1} * 12\% - 30\,000^{1.2} * 12\% = 14\,400 - 3\,600 = 10\,800$ – злотих, максимальна сума податку, яка оподатковується за ставкою 12%.

- 2) Для ставки 32%: *Гранична сума доходу для ставки 12% (120 000 зл) * Ставку податку 12% + Ставка податку для доходу, що перевищує нижній поріг (32%) * Сума надлишку від нижнього порогу доходу (все, що вище 120 000 зл)* (2)

Приклад. Припустимо, що дохід склав 300 000 злотих: $10\,800^{1.3} + 32\% * (300\,000 - 120\,000) = 10\,800 + 32\% * 180\,000 = 68\,400$ – злотих, така сума податку вийде з доходу, що перевищує суму 120 000 злотих та оподатковується за ставкою 32%,

де ^{1.1}120 000 – гранична сума для застосування прибуткового податку 12%;

^{1.2}30 000 – сума неоподаткованого доходу (станом на 2023 рік);

^{1.3}10 800 – розрахована сума податку від доходу в 120 000 злотих.

Наступним податком, який можуть обрати підприємці в Польщі є Podatek liniowy – він же плоский податок/єдиний податок, що так само нараховується на чистий прибуток та має фіксовану єдину ставку у розмірі 19%. Для цілей цього податку доходами вважаються не тільки ті, що отримані від підприємницької діяльності, а й доходи від участі в товаристві, яке не є юридичною особою (тобто такі особи можуть платити податок за ставкою 19%). До них входять: цивільні товариства, повні товариства та професійні товариства і для них (спулек) саме

партнери є платниками податку на прибуток, а не організація. У разі використання цього податку платник не зможе користуватись деякими пільговими преференціями, а саме: сплачувати податки разом з чоловіком/дружиною, користуватись преференціями, які надаються одному з батьків (додаткові відрахування 1500 злотих), пільгами на інтернет, пільги на реабілітацію тощо. Також зазначається, що право використовувати цей податок може бути втрачене, якщо буде отримано дохід від надання послуг колишньому чи теперішньому роботодавцю (це буде трактуватись податковими органами як трудові відносини). Сплата також має свої нюанси, якщо, наприклад, підприємець має один дохід від бізнесу та обрав форму оподаткування єдиним податком, а інший – від трудових відносин – такий дохід буде оподатковуватись на загальних підставах окремо [13]. Даний вид податку вигідний саме для тих, хто має великі доходи [14].

СІТ застосовують до загального доходу, отриманого на митній території Польщі, до нього приналежний також єдиний податок (19%). Це фіксована ставка, яка не залежить від розміру отриманого доходу і дорівнює: 19% – базова ставка та 9% – для малих платників податків (валовий дохід до 2 млн євро) й новостворених [9, 13]. Нею можуть користуватись лише юридичні особи, які отримують дохід: від підприємницької діяльності та від спеціальних галузей сільськогосподарського (с/г) виробництва. Він не є основною формою оподаткування прибутку від підприємницької діяльності, але його можна обрати, подавши письмову декларацію до керівника податкової служби. У такому разі оподаткування за фіксованою ставкою буде протягом всього податкового року та наступних років, а у разі відмови на користь загальної форми чи фіксований податок на зареєстрований дохід – відновити можна кожного наступного року. Базою оподаткування є дохід (прибуток в українському розумінні – перевищення доходу над понесеними витратами). Компанії, що мають головний офіс чи управління в Польщі, оплачують податок з усіх доходів, а які не мають – лише з доходів, які вони генерують у Польщі. Деякі доходи звільняються від оподаткування при умові, що їх буде передано на статутну діяльність (*działalność statutową*) цих суб'єктів (може бути наукова, культурна, спортивна, соціальна діяльність тощо) [13].

До витрат також відносять амортизаційні відрахування, які розраховуються від первісної вартості переважно рівними частками щомісяця, щоквартально або один раз наприкінці податкового року. Для малих підприємств та новостворених дозволено скористатись одноразовим списанням амортизації до 100% первісної вартості основного засобу в податковому році, в якому активи були внесені до реєстру ОЗ (крім легкових автомобілів), але сума не може перевищувати 50 000 євро [13].

Для платників СІТ податковий рік дорівнює календарному, але є можливість вказати інший період в статуті підприємства та зазначити в податковій декларації СІТ-8 (тобто початок податкового року може бути не з 1 січня, а з іншої дати). Щодо сплати є деякі нюанси: платники податку на прибуток мають самостійно (або за допомогою податкового агента) обчислити суму та сплатити її у встановлений строк протягом поточного податкового року (без вимоги чи

нагадування податкових органів) шляхом здійснення авансових платежів. Сплата можлива в два терміни [15]:

- щомісяця – до 20-го числа кожного місяця за попередній місяць; розраховується як різниця між сумою податку, що підлягає сплаті з доходу, отриманого з початку податкового року, та сумою авансового внеску, що підлягає сплаті за попередні місяці.

- щокварталу – до 20 числа кожного місяця, що настає за кварталом, за який вноситься аванс; розраховується як різниця між сумою податку з доходів, отриманих з початку податкового року, та сумою авансових внесків за попередні квартали. Щоквартально дозволено сплачувати тільки новоутвореним підприємствам та таким, що мають статус малих платників податку.

Остаточний розрахунок податку на прибуток здійснюється у річній декларації СІТ-8, яка показує аванси, що підлягають сплаті та ті, що вже були сплачені протягом року. СІТ-8 подається до кінця 3-го місяця наступного року (якщо податковий рік дорівнює календарному, то не пізніше 31 березня). Також, платник зобов'язаний подати фінансовий звіт до Національного судового реєстру протягом 6 місяців нового фінансового року.

Узагальнені дані щодо оподаткування малого бізнесу Польщі, наведені у табл. 2.

Таблиця 2.

Ставки прибуткового податку, які стосуються підприємницької діяльності*

Форма оподаткування	Ставки	Критерії застосування	Особливості
Zasady ogólne (skala podatkowa) – загальні засади оподаткування, ще називається податковою шкалою (PIT)	12%	До прибутку не більше 120 000 злотих	Не обов'язково повідомляти про вибір цієї форми, застосовується автоматично. Формула розрахунку для оподаткування доходу: - до 120 тис. зл: (120000*12%-3600*) *3600=30000*12% - неоподатковувана сума податку; - понад 120 тис. зл: (10800*+32%*надлишок понад 120000); *10800=120000*12%-3600 – максимальна сума оподаткування доходу до 120 тис. зл
	32%	До прибутку, що перевищує 120 000 злотих	
Podatek liniowy – єдиний податок (належить до пільгового оподаткування)	19%	До прибутку (дохід за мінусом витрат)	Є фіксованою ставкою (не залежить від розміру доходу), можуть використовувати спеціальні галузі с/г виробництва;

Форма оподаткування	Ставки	Критерії застосування	Особливості
Ryczałt od przychodów ewidencjonowanych – одноразова сума із зареєстрованого доходу (належить до пільгового (спрощеного) оподаткування)	Від 2% до 17%	Нараховується на всі надходження, не враховуючи витрати	Простий спосіб визначення бази оподаткування, можливість ведення спрощеного обліку
Karta podatkowa – податкова картка (належить до пільгового (спрощеного) оподаткування)	Податок визначає начальник податкової служби, в залежності від багатьох факторів	Заздалегідь визначена податкова вартість – без обліку; доступна лише для тих, хто обрав до 2022 року та продовжує використовувати й надалі	Не застосовується для новоутворених, та тих хто не обрав дану систему до 2022 року
CiP (Податок на прибуток юридичних осіб)	19% - базова ставка	До прибутку	Ведуться бухгалтерські книги – повний облік
CiP (зменшений)	9%	До прибутку, що менший 2 млн євро	Для малих платників податків і компаній-початківців

* Сформовано авторами за джерелами [8, 9, 13]

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. З огляду на податкову систему Польщі, можна сказати, що на загальних засадах мале підприємництво може обрати для себе оптимальну форму, при якій податкове навантаження буде значно меншим. Зокрема, знижена ставка CiP 9%, при її запровадженні, допомогла вивільнити кошти для бізнесу задля модернізації, покращення та розширення діяльності. До того ж, не обов'язково постійно оподатковувати свій бізнес однаково – можете вибрати іншу форму оподаткування, за умови, що ви робите це в потрібний час чи скористатись доступними пільгами, яких в Польщі доволі багато. До того ж, можна обирати для свого бізнесу податок, який буде враховувати витрати (зменшувати базу оподаткування) або ж ні, в залежності від особливостей діяльності, оцінити, якщо будуть великі доходи, то обрати єдиний податок (ліньовий) тощо. Тобто, Республіка Польща надала малому бізнесу широкий вибір можливостей справляння податку, обрання форми ведення бізнесу, підприємець має можливість користуватись пільгами та програмами підтримки як національними, так і від Європейського Союзу чи різних асоціацій, багато з яких націлені на реінвестування в підприємство/організацію, задля його розширення, модернізування тощо.

Міністерство фінансів України та МВФ також розглядають польську систему оподаткування для адаптації її в Україні, адже РП змогла зробити МСП

превалюючим сектором економіки, й європейський досвід є цьому підтвердженням – малі та середні бізнеси є рушійною силою економік розвинених країн. МСП має стати рушійною силою й нашої економіки, держава має націлитись на збільшення даного сектору, масштабування, шляхом модернізації оподаткування для таких суб'єктів. З польської системи можна взяти, до прикладу, виокремлення зменшеної ставки для малого бізнесу, яка може діяти регулярно (до досягнення певної граничної суми) або на перші роки діяльності, щоб підприємець міг бути впевнений, що зможе забезпечити виконання наданих ним зобов'язань та, відповідно, врахувати це в бізнес-плані (статистика показує, що багато малих та мікропідприємств закриваються в період 1-3 років, через неспроможність виконати зобов'язання перед контрагентами). Додатково можна впровадити систему пільг, пов'язаних з реінвестуванням коштів в підприємство, у виробництво, розробку чи дослідження, що може допомогти розвиватись бізнесу, особливо для новоутворених, адже у підприємців даного сектору на початку недостатньо бюджету для розширення чи удосконалення своєї діяльності, що обмежує їх в розширенні шляхів збуту товарів/послуг, масштабуванні виробничих потужностей тощо. Тобто пільги можуть бути надані у вигляді компенсації частини витрат, вирахуванням відсотку таких витрат з бази оподаткування або іншими шляхами. Також, доволі успішним може стати рішення щодо звільнення від оподаткування певної граничної суми (в Польщі це 30 000 польських злотих на рік), що може стимулювати вийти з тіні мікропідприємства, які провадять діяльність через мережу Інтернет.

Мають бути створені умови з боку податкових органів для підтримки підприємництва: вільний доступ до джерел (статей, довідників тощо) з роз'ясненнями щодо різних систем оподаткування та допомога у формуванні звітності; консультації та допомога з обранням оптимальної форми оподаткування; вебінари, семінари, майстер-класи від податківців для новоутворених підприємств, ФОПів щодо розповсюджених помилок, які найчастіше трапляються. Податкові органи мають стати не тільки органом, що контролює та карає, а яке й допомагає розібратись, попередити, у разі утворення помилки чи неточності та стимулювати розвиток бізнесу в країні.

Подальші дослідження теми будуть корисні та необхідні в процесі реформування системи оподаткування України, в тому числі спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності та на шляху до євроінтеграції, адже існує ряд питань, які потребують вирішення, додаткових досліджень та аналізу, наприклад, проблематика уніфікації українських критеріїв віднесення до сектору МСП європейським, економічного впливу зміни ставок на малий бізнес, наповненість бюджету від оподаткування сектору МСП при запровадженні нових ставок чи податкових режимів тощо.

Список використаних джерел

1. Офіційний портал European Statistical Office, Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 10.11.2023)
2. Вільний і відкритий доступ до глобальних даних розвитку Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/> (дата звернення: 10.11.2023)
3. Біржовий портал. URL: <https://take-profit.org/> (дата звернення: 10.11.2023)
4. Скорик Ю. (2023). Польща досягла найвищого зростання ВВП у світі: допомогли українці. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29854610,1055-1086-1083-1100-1097-1072-1076-1086-1089-1103-1075-1083-1072.html> (дата звернення: 10.11.2023)
5. Miech K. (2022). Sektor małych i średnich przedsiębiorstw – czym się charakteryzuje? URL: <https://inewi.pl/Blog/sektor-malych-i-srednich-przedsiębiorstw---czym-sie-charakteryzuje> (дата звернення: 11.11.2023)
6. Bibby Financial Services (2020). Poradnik przedsiębiorcy – Sektor MŚP: Małe i Średnie Przedsiębiorstwa. Definicja i kryteria podziału. URL: <https://www.bibbyfinancialservices.pl/centrum-wiedzy/poradnik-przedsiębiorcy/2020/msp> (дата звернення: 12.11.2023)
7. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce 2022. URL: <https://www.parp.gov.pl/component/publications/publication/raport-o-stanie-sektora-malych-i-srednich-przedsiębiorstw-w-polsce-2022> (дата звернення: 13.11.2023)
8. Прибутковий податок з юридичних осіб (CIT) у Польщі. URL: <https://migrant.biz.ua/polsha/biznes/podatok-z-iurydychnykh-osib.html> (дата звернення: 11.11.2023)
9. Цис С. (2023). Як відкрити бізнес у Польщі: закони, податки, економіка, факти. URL: <https://uniconsulting.group/uk/blog/biznes-u-polschi/#dinam-ka-zrostannya-ekonom-chno-vazhlyvih> (дата звернення: 10.11.2023)
10. Ciszewski P. (2023). Jaki jest podział spółek handlowych? Które z nich opłacają CIT? URL: <https://www.infakt.pl/spolki-prawa-handlowego-rodzaje-i-roznice-miedzy-nimi/> (дата звернення: 11.11.2023)
11. Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych z dnia 26 lipca 1991 r, Nr 80 poz. 350. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910800350/U/D19910350Lj.pdf> (дата звернення: 12.11.2023)
12. Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych z dnia 15 lutego 1992 r., Nr 21 poz. 86. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920210086/U/D19920086Lj.pdf> (дата звернення: 12.11.2023)
13. Офіційний державний інформаційно-сервісний сайт [biznes.gov.pl](https://www.biznes.gov.pl). URL: <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/00172> (дата звернення: 11.11.2023)
14. Hello Poland (2023). Бізнес та податки в Польщі в 2022-2023 рр. URL: https://hello-poland.eu/biznes_v_polshe_podatki/ (дата звернення: 11.11.2023)
15. Wyrwa P. (2017). Zaliczki na CIT – obliczanie, zapłata i zawiadomienie urzędu skarbowego. URL: <https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/cit/cit/dokumentacja-i-rozliczanie/765839,Zaliczki-na-CIT-obliczanie-zaplata-i-zawiadomienie-urzedu-skarbowego.html> (дата звернення: 13.11.2023)
16. Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, Nr 144 poz. 930. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981440930/U/D19980930Lj.pdf> (дата звернення: 13.11.2023)
17. Офіційний державний інформаційно-сервісний сайт [Podatki.gov.pl](https://www.podatki.gov.pl). URL: <https://www.podatki.gov.pl/> (дата звернення: 13.11.2023)
18. Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, Nr 144 poz. 930. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981440930/U/D19980930Lj.pdf> (дата звернення: 13.11.2023)
19. Загрядська М., Романчук М. (2021). “Estonian CIT” у Польщі: очікування та реальність. URL: <https://pol-ukr.com/uk/estonskij-cit-v-polshhi-ochikuvannya-ta-realnist/> (дата звернення: 13.11.2023)

References

1. Official portal of the European Statistical Office, Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> [in English]
 2. Free and open access to the World Bank's global development data. URL: <https://www.worldbank.org/> [in English]
 3. Exchange portal. URL: <https://take-profit.org/>
 4. Skoryk J. (2023). Poland achieved the highest GDP growth in the world: Ukrainians helped. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29854610,1055-1086-1083-1100-1097-1072-1076-1086-1089-1103-1075-1083-1072.html> [in Ukrainian]
 5. Miech K. (2022). The small and medium-sized enterprise sector – what are its characteristics? URL: <https://inewi.pl/Blog/sektor-malych-i-srednich-przedsiębiorstw---czym-sie-charakteryzuje> [in Poland]
 6. Bibby Financial Services (2020). Entrepreneur's guide - SME sector: Small and medium-sized enterprises. Definition and criteria of division. URL: <https://www.bibbyfinancialservices.pl/centrum-wiedzy/poradnik-przedsiębiorcy/2020/msp> [in Poland]
 7. Report on the state of the small and medium-sized enterprise sector in Poland 2022. URL: <https://www.parp.gov.pl/component/publications/publication/raport-o-stanie-sektora-malych-i-srednich-przedsiębiorstw-w-polsce-2022> [in Poland]
 8. Corporate income tax (CIT) in Poland. URL: <https://migrant.biz.ua/polsha/biznes/podatok-z-iurydychnykh-osib.html> [in Ukrainian]
 9. Tsis S. (2023). How to open a business in Poland: laws, taxes, economy, facts. URL: <https://uniconsulting.group/uk/blog/biznes-u-polschi/#dinam-ka-zrostannya-ekonom-chno-vazhlyvih> [in Ukrainian]
 10. Ciszewski P. (2023). What is the division of commercial companies? Which of them pay CIT? URL: <https://www.infakt.pl/spolki-prawa-handlowego-rodzaje-i-roznice-miedzy-nimi/> [in Poland]
 11. Personal Income Tax Act of July 26, 1991, No. 80, item 350. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910800350/U/D19910350Lj.pdf> [in Poland]
 12. Corporate Income Tax Act of February 15, 1992, No. 21, item 86. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920210086/U/D19920086Lj.pdf> [in Poland]
 13. Official state information and service site [biznes.gov.pl](https://www.biznes.gov.pl). URL: <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/00172> [in Poland]
 14. Hello Poland (2023). Business and taxes in Poland in 2022-2023. URL: https://hello-poland.eu/biznes_v_polshe_podatki/ [in Ukrainian]
 15. Wyrwa P. (2017). CIT advances – calculation, payment and notification to the tax office. URL: <https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/cit/cit/dokumentacja-i-rozliczanie/765839,Zaliczki-na-CIT-obliczanie-zaplata-i-zawiadomienie-urzedu-skarbowego.html> [in Poland]
 16. Act of November 20, 1998 on flat-rate income tax on certain income earned by natural persons, No. 144, item 930. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981440930/U/D19980930Lj.pdf> [in Poland]
 17. Official state information and service site [Podatki.gov.pl](https://www.podatki.gov.pl). URL: <https://www.podatki.gov.pl/> [in Poland]
 18. Act of November 20, 1998 on flat-rate income tax on certain income earned by natural persons, No. 144, item 930. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981440930/U/D19980930Lj.pdf> [in Poland]
- Zagryadska M., Romanchuk M. (2021). “Estonian CIT” in Poland: expectations and reality. URL: <https://pol-ukr.com/uk/estonskij-cit-v-polshhi-ochikuvannya-ta-realist/> [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-448-457

УДК 657.37

Остап МИКІЄВИЧ

здобувач групи ОПМ-21 кафедри обліку та аналізу,
Інститут економіки та менеджменту
Національний університет "Львівська Політехніка"
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0009-0008-2251-2716

Олена ТИВОНЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Інститут економіки та менеджменту
Національний університет "Львівська Політехніка"
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5524-6516

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕРЕХОДУ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація. У статті проаналізовано виклики та перспективи, пов'язані із переходом України до Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ). Досліджується сучасна ситуація в Україні з урахуванням впровадження цих міжнародних стандартів та виділяються ключові труднощі, з якими стикаються компанії та фахівці. Метою дослідження є виклики та можливості впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) в бухгалтерську практику в умовах зростання кількості країн, що переходять на ці стандарти. Зокрема, дослідження має на меті аналіз динаміки прийняття міжнародних стандартів фінансової звітності у різних країнах, визначення основних проблем та труднощів впровадження МСФЗ, оцінка впливу МСФЗ на фінансову звітність компаній, аналіз законодавчих змін в контексті міжнародних стандартів, зокрема проаналізовано, як законодавчі зміни впливають на зобов'язання компаній щодо складання фінансової звітності за міжнародними стандартами. Особлива увага повинна бути приділена включенню нових категорій компаній, які повинні застосовувати ці стандарти.

Ще досліджено та проаналізовано як і з якої дати необхідно подавати звітність за таксономією. Також, як бути з інвентаризацією, яка є необхідною на дату переходу на МСФЗ. Розглядаються навчальні програми та процес підготовки фахівців та дослідження можливостей для кар'єрного росту фахівців у контексті МСФЗ. Зокрема, проаналізовано, як отримання міжнародних дипломів та сертифікатів, таких як АССА та АСРМ, впливають на кар'єрний ріст фахівців. Досліджено динаміки та виклики, пов'язані із впровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності, а також визначення можливостей для подолання цих викликів та підтримки сталого розвитку бухгалтерської практики в умовах глобалізації фінансових стандартів. В статті також розглядається перспективи розвитку та вигоди, пов'язані із використанням МСФЗ в українському бізнес-середовищі. Аналізуються можливості для покращення фінансової звітності, адаптації до міжнародних стандартів фінансової звітності та сприяння ефективному функціонуванню ринку. В статті основним завданням є висвітлення актуальних аспектів та допомога в розумінні важливості та переваг переходу до МСФЗ в контексті української економіки та бізнесу.

Ключові слова: МСФЗ, бізнес-середовище, українська економіка та бізнес, АССА, АСРМ, кар'єрний ріст.

JEL Classification: M40, M41.

Absztrakt. A cikk az Ukrajnának a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardokra (IFRS) való áttéréssel kapcsolatos kihívásokat és kilátásokat elemzi. Megvizsgálja a jelenlegi ukrainai helyzetet e nemzetközi standardok bevezetése tekintetében, és rávilágít a vállalatok és szakemberek előtt álló legfontosabb nehézségekre. A tanulmány célja a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardok (IFRS) számviteli gyakorlatban történő bevezetés kihívásainak és lehetőségeinek azonosítása, tekintettel arra, hogy egyre több ország alkalmazza ezeket a standardokat. A tanulmány célja a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardok különböző országokban történő bevezetésének elemzése, az IFRS bevezetésével kapcsolatos főbb problémák és nehézségek azonosítása, az IFRS-nak a vállalatok pénzügyi kimutatásaira gyakorolt hatásértékelése, a nemzetközi standardokkal kapcsolatos jogszabályi változások elemzése. Kiemelt figyelmet fordítunk annak elemzésére, hogy a jogszabályi változások hogyan befolyásolják a vállalatok nemzetközi standardokkal összhangban lévő pénzügyi kimutatásainka elkészítésére vonatkozó kötelezettségeit. Különös figyelmet kell fordítani az új vállalati kategóriák bevonására, amelyeknek alkalmazniuk kell ezeket a standardokat. A cikk azt vizsgálja és elemzi, hogyan és mikortól kell jelentést tenni a taxonómiáról. Továbbá, hogyan kezeljük az IFRS-re való áttérés időpontjában szükséges leltározást. A cikk megvizsgálja a képzési programokat és a szakemberképzés folyamatát is, valamint a szakemberek karrierlehetőségeit az IFRS-ek kapcsán. A cikk különösen azt elemzi, hogy a nemzetközi diplomák és tanúsítványok, mint például az ACCA és az ACPM megszerzése hogyan befolyásolja a szakemberek karrierépítését. Vizsgálja a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardok bevezetésével kapcsolatos dinamikát és kihívásokat, valamint az e kihívások leküzdésére és a számviteli gyakorlat fenntartható fejlődésének támogatására irányuló lehetőségek azonosítását a pénzügyi standardok globalizálása kapcsán. A cikk megvizsgálja továbbá az IFRS-ek ukrán üzleti környezetben zajló fejlődési kilátásokat és előnyöket. A cikk elemzi a pénzügyi beszámolás tökéletesítésének lehetőségeit, a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardokhoz való alkalmazkodást valamint a piac hatékony működésének elősegítését. A cikk fő célja, hogy rávilágítson a releváns szempontokra és segítsen megérteni az IFRS-re való áttérés fontosságát valamint előnyeit az ukrán gazdaság és üzleti élet kapcsolatrendszerében.

Kulcsszavak: IFRS, üzleti környezet, ukrán gazdaság és üzlet, ACCA, ACPM, karrierépítés.

Abstract. The article analyzes the challenges and prospects associated with Ukraine's transition to International Financial Reporting Standards (IFRS). The current situation in Ukraine with regard to the implementation of these international standards is studied and the key difficulties faced by companies and professionals are highlighted. The purpose of the study is to identify the challenges and opportunities for implementing international financial reporting standards (IFRS) in accounting practice in the context of the growing number of countries adopting these standards. In particular, the study aims to analyze the dynamics of the adoption of international financial reporting standards in different countries, identify the main problems and difficulties in implementing IFRS, assess the impact of IFRS on companies' financial statements, analyze legislative changes in the context of international standards, in particular, analyze how legislative changes affect the obligations of companies to prepare financial statements in accordance with international standards. Particular attention should be paid to the inclusion of new categories of companies that must apply these standards. We are still researching and analysing how and from what date the taxonomy should be reported. Also, how to deal with the inventory required at the date of transition to IFRS. It also examines the training programs and the process of training specialists and explores career opportunities for specialists in the context of IFRS. In particular, we analyze how obtaining international diplomas and certificates, such as ACCA and ACPM, affect the career development of professionals. The dynamics and challenges associated with the implementation of international financial reporting standards are explored, as well as the identification of opportunities to overcome these challenges and support the sustainable development of accounting practice in the context of globalization of financial standards. The article also examines the prospects for development and benefits associated with the use of IFRS in the Ukrainian business environment. The article analyzes the opportunities for improving financial reporting, adapting to

international financial reporting standards and facilitating the efficient functioning of the market. The main objective of the article is to highlight the relevant aspects and help in understanding the importance and benefits of transition to IFRS in the context of the Ukrainian economy and business.

Keywords: IFRS, business environment, Ukrainian economy and business, ACCA, ACPM, career development.

JEL Classification: M40, M41.

Постановка проблеми. Україна, прагнучи гармонізувати свою бухгалтерську систему з міжнародними стандартами, стикається з рядом складних завдань і викликів у процесі переходу до Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ). Однією з основних проблем є не лише технічна адаптація до нових стандартів, але й врахування специфічних особливостей національного бізнес-середовища. Дана стаття спрямована на аналіз та визначення ключових аспектів цього перехідного процесу, висвітлюючи його вплив на фінансову звітність підприємств, фінансовий менеджмент та загальну економічну стійкість країни.

Ключові аспекти проблеми для розгляду в статті можуть включати:

- технічні виклики: Аналіз складнощів технічної імплементації МСФЗ у бухгалтерські системи підприємств та оцінка ресурсів, необхідних для успішного впровадження;

- освітні аспекти: Розгляд питань недостатньої обізнаності фахівців із фінансів і бухгалтерії щодо нових стандартів та необхідність навчання персоналу для ефективного впровадження;

- взаємодія з національним законодавством: Аналіз конфліктів та протиріч між МСФЗ та національними законами, що можуть вплинути на стандартизацію фінансової звітності;

- вартість переходу: Визначення економічних витрат на процес переходу та визначення можливих користей для підприємств;

- вплив на інвестиційний клімат: Оцінка можливого впливу переходу до МСФЗ на привабливість України для іноземних інвесторів та фінансовий ринок загалом.

Мета статті. Сучасна економічна динаміка та інтеграція України в глобальні фінансові ринки вимагають систематизованого та глибокого розуміння процесу переходу до Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ). Мета даної статті полягає в аналізі та обґрунтуванні викликів, що виникають перед українськими підприємствами та фінансовими інституціями у процесі адаптації до МСФЗ, а також висвітленні потенційних переваг цього переходу для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні та зарубіжні фахові джерела активно розглядають питання організації, методології та методики впровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ). Українські науковці, такі як В. М. Жук, І. Д. Бенько, С. Я. Зубілевич та С. Ф. Голова внесли значний вклад у цю галузь. Зазначається, що проблеми, пов'язані з практичною

частиною переходу на МСФЗ, залишаються недостатньо вивченими згідно з думкою авторів.

Незважаючи на труднощі, пов'язані із переходом на Міжнародні стандарти фінансової звітності, їх практичне впровадження стало як об'єктивною реальністю так і законодавчою вимогою для багатьох підприємств. Міжнародні стандарти спрямовані на відображення об'єктивної фінансової та облікової інформації про стан справ підприємства та надають можливість об'єктивно оцінити його перспективи розвитку. Також важливим аргументом є стабільність та відсутність непередбачуваних змін у МСФЗ, відмінно від національних П(С)БО.

Виклад основного матеріалу. З 2005 року практично всі світові компанії прийняли і перейшли на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). Багато компаній у різних країнах вирішили використовувати МСФЗ як основу для підготовки своєї фінансової звітності. З того часу кількість країн, які впроваджують ці стандарти, стрімко зростає.

У 2005 році 90 країн вже були готові перейти на МСФЗ, і за рік ця кількість збільшилась до ста одиниць. Згідно з прогнозами голови Ради з МСФЗ, які він висловив у 2007 році, до 2015 року вимагатимуть або дозволять використовувати МСФЗ вже в 150 країнах світу. Ці прогнози справджуються, оскільки на січень 2013 року понад 120 країн вже вимагали або дозволяли застосовувати міжнародні стандарти фінансової звітності. За офіційними даними Ради з МСФЗ на 12 грудня 2016 року міжнародні стандарти використовуються в 149 країнах для складання фінансової звітності, а з 2019 року обов'язкові для компаній у 166 країнах світу. Мова йде про фінансові установи, такі як банки, страхові компанії, компанії, чії акції котируються на біржах, підприємства, які видобувають корисні копалини загальнодержавного значення.

Аналізуючи фахові публікації по тематиці переходу на МСФЗ, необхідно зазначити, що не всі країни однаково схвалюють потребу швидкого прийняття рішення щодо переходу на міжнародні стандарти для підприємств, які підпадають під класифікацію малі та середні. За словами представника уряду Німеччини стандарт "IFRS for SMEs" необхідно застосовувати тим підприємствам, які працюють на широкий ринок і відповідають вимогам інвесторів, фінансових аналітиків та інших учасників ринку. Південно-Африканська Республіка це перша країна, яка запровадила міжнародні стандарти фінансової звітності для малих і середніх підприємств без будь-яких змін та правок.

Впровадження МСФЗ, як і будь-який інший процес, тісно пов'язаний з труднощами та подальшими проблемами.

Перша проблема, з якою стикаються компанії, які бажають здійснити перехід на МСФЗ, — психологічний чинник фахівців суттєві відхилення у визначеннях та термінах міжнародних та національних стандартів призводять до необхідної психологічної підготовки працівників. Відповідно до вимогам комітету з МСФЗ, країни, які прийняли рішення запровадити міжнародні стандарти, не мають права вносити коментарі чи зміни до вихідного тексту. Отже, такі країни повинні зобов'язати всі підприємства, компанії та організації працювати з оригінальним текстом. У випадку, якщо організації не можуть роз'яснити певні моменти, їм слід

самостійно або з використанням професійних компаній отримати відповіді на свої запитання.

В оригінальній версії міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) існує велика кількість термінів та понять, які не мають точного відповідника або еквівалента в певних країнах. Бухгалтерам, які працюють з міжнародними стандартами, доводиться або користуватись новою системою термінів та понять, або включати англomовні варіанти назв до своєї лексики. Крім того, відсутній чіткий та регламентований механізм отримання роз'яснень у випадках непорозуміння чи неточностей під час функціонування підприємства за МСФЗ. Вартість консультацій іноземних професіоналів є досить високою, і переклад та інші пояснення міжнародних стандартів супроводжуються значними витратами. Таким чином, основною проблемою впровадження МСФЗ на практиці є розрив між міжнародними стандартами та психологією фахівців та реальною бухгалтерською практикою.

Другий аспект полягає у перетворенні фінансової звітності згідно з Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ). Багато економік країн, які перейшли на МСФЗ, суттєво відрізняються від західних. Це пов'язано з відсутністю або недостатнім розвитком фінансових ринків. Це, у свою чергу, призводить до складнощів у застосуванні міжнародних концепцій бухгалтерського обліку, а деякі практичні розрахунки стають умовними [3].

Внесені зміни до закону про бухгалтерський облік та фінансову звітність розширюють перелік компаній, які повинні складати фінансову звітність та вести облік згідно з МСФЗ, а також публікувати свою фінансову звітність та аудиторський звіт на власному веб-сайті.

Дані зміни, в основному, стосуються великих підприємств. До цієї категорії входять:

- підприємства, які здійснюють діяльність з видобутку корисних копалин загальнодержавного значення;
- підприємства – емітенти цінних паперів, які допущені до біржових торгів;
- великі підприємства, чий показник на дату складання фінансової звітності відповідають двом з трьох критеріїв: балансова вартість активів – понад 20 мільйонів євро, чистий прибуток від реалізації – понад 40 мільйонів євро, середня кількість співробітників – понад 250 осіб.

Більшість оптових та роздрібних компаній відповідають встановленим критеріям. Великі підприємства також зобов'язані складати та подавати звіт про своє управління, в якому надається як фінансова, так і нефінансова інформація про перспективи розвитку підприємства та основні ризики, пов'язані з його діяльністю.

Україна зробила важливі кроки до переходу на МСФЗ. Були прийняті нормативно-правові акти, які регулюють процес впровадження МСФЗ у законодавство України:

1. Указ Президента №303 від 23.05.1992 р. «Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку і статистики»;

2. Стратегії застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні (Постанова КМУ № 911-р від 24 жовтня 2007 року);

3. Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів (Постанова КМУ № 1706 від 28 жовтня 1998 року);

Ідея використання міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні була з часів здобуття незалежності. Початково це визначалося як обов'язкова вимога для підприємств, що формулювали фінансові звіти для своїх іноземних інвесторів. У 2011 році, був укладений Меморандум про співпрацю між Міністерством фінансів України і Національним банком України стосовно впровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності. Цей документ отримав підтримку та був підписаний у рамках Проекту USAID "Розвиток фінансового сектору", спільно з Федерацією професійних бухгалтерів та аудиторів України, Спілкою податкових консультантів, Академією фінансового управління[6].

Існують різні можливості для переходу на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ): прийняти МСФЗ без змін; прийняти міжнародні стандарти з можливістю їх обмеженої модифікації; або розробити національні стандарти фінансової звітності, максимально гармонізуючи їх з МСФЗ.

Перехід на МСФЗ на практиці включає в себе декілька етапів:

- вибір дати переходу на МСФЗ, оскільки перший звіт за МСФЗ може бути представлений лише через два роки після цієї обраної дати;
- визначення різниць між МСФЗ та П(С)БО, які застосовуються на підприємстві;
- внесення змін до облікової політики підприємства для відповідності вимогам МСФЗ;
- проведення інвентаризації на дату переходу на МСФЗ;
- виконання коригувань (трансформацій) статей фінансової звітності;
- складання вступного балансу на дату переходу на МСФЗ;
- складання порівняльної фінансової звітності за МСФЗ.

На виконання вимог Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV за результатами складання річної консолідованої фінансової звітності за 2023 рік, компанія повинна визначитися, до якої саме категорії вона відноситься[1].

Водночас, відповідно до Закону України від 19.07.2022 №2436-IX «Про внесення змін до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» юридичні особи зобов'язані опублікувати річну консолідовану фінансову звітність протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни. Для дати переходу 1 січня 2023 року перехідний період складатиме весь 2023 рік. У цьому разі компаніям потрібно буде здійснити трансформацію фінансової звітності в МСФЗ-формат на 1 січня, 31 березня, 30 червня, 30 вересня та 31 грудня 2023 року, щоб за 1 квартал 2024 року подати МСФЗ-звітність з порівняльною інформацією за минулий та поточний рік [2].

Підприємства, які для складання фінансової звітності застосовують міжнародні стандарти складають і подають фінансову та консолідовану звітність на основі таксономії фінансової звітності за МСФЗ в єдиному електронному форматі. Ті компанії, що перейдуть на складання МСФЗ-звітності з датою переходу 1 січня 2023 року, повинні вперше відзвітуватися за таксономією за 1 квартал 2024 року.

У разі якщо дата переходу компанії на міжнародні стандарти фінансової звітності 1 січня 2023, то для складання попередньої фінансової звітності та попередньої консолідованої фінансової звітності за МСФЗ 2023 рік і першого повного комплексу консолідованої фінансової звітності за МСФЗ за 2024 рік мають застосовуватися МСФЗ, що будуть чинні станом на 31.12.2024 враховуючи винятки зазначені у МСФЗ 1 [5].

Відповідно до п.7 «Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань №879» проведення інвентаризації є обов'язковим у випадку переходу на складання фінансової звітності за міжнародними стандартами (на дату такого переходу) з метою виявлення критеріїв визнання активів і зобов'язань на дату переходу. Також, компанії, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях або в районах, які близько знаходяться до лінії фронту, можуть проводити інвентаризацію тільки за умови безпечного та безперешкодного доступу уповноважених осіб до первинної документації, реєстрів бухгалтерського обліку в яких відображені зобов'язання та власний капітал підприємства та самих активів[3].

Підприємства, які відповідно до законодавства України складають консолідовану фінансову звітність за МСФЗ, повинні забезпечити ведення бухгалтерського обліку відповідно до облікової політики за міжнародними стандартами після подання першої консолідованої фінансової звітності за МСФЗ, що визначається такою у порядку, визначеному міжнародними стандартами.

Перша річна фінансова звітність – це звітність, у якій суб'єкт господарювання застосовує МСФЗ і наводить чітке пояснення про відповідність до міжнародних стандартів фінансової звітності.

Фінансова звітність, у разі дати переходу 01.01.2023 року, буде складена за 2024. Заява про відповідність МСФЗ, звірки які вимагаються МСФЗ 1 та інші матеріали будуть вказані у фінансовій звітності за 2024 рік. А така фінансова звітність буде подана у 2025 році.

Отже, щоб скласти МСФЗ-звітність, необхідно мати первинні документи і записи в реєстрах бухгалтерського обліку, які підтверджують дані цієї звітності. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами необхідно почати вести з першого дня першого звітного періоду при поданні першої МСФЗ звітності, тобто з 01.01.2024 року при даті переходу 01.01.2023 року.

Враховуючи цю ситуацію, розробка цілеспрямованих програм та курсів підготовки для фахівців бухгалтерії та інших фінансових відділів стає ключовим рішенням. Підвищення їхньої кваліфікації має бути спрямоване на вміння складати та самостійно аналізувати звітність, а не лише на технічні аспекти бухгалтерського обліку.

Для впровадження МСФЗ у керівництва підприємства виникає проблема пошуку кваліфікованих кадрів, навчання працівників бухгалтерських служб або залучення аутсорсингових компаній. Жоден із варіантів не є простим, оскільки кількість фахівців із знанням міжнародних стандартів фінансової звітності на ринку праці обмежена, реорганізація роботи бухгалтерії може вплинути на інші, зокрема управлінські, процеси, що ґрунтуються на бухгалтерських звітах. Навчання працівників вимагає значних фінансових витрат і не гарантує отримання практичних знань. Залучення аутсорсингових компаній, які зазвичай мають високий рівень компетенції та надають якісні послуги, також пов'язане з високою вартістю таких послуг та можливими обмеженнями з точки зору законодавства, оскільки підприємства, що є об'єктом суспільного інтересу, зобов'язані створити власні бухгалтерські департаменти.

Для того щоб залишатися висококваліфікованим фахівцем при переході компанії на міжнародні стандарти, важливо мати практичні навички у роботі з МСФЗ і отримати міжнародні дипломи, такі як, наприклад, АССА та АСРМ. Ці дипломи не лише переконливо підтверджують кваліфікацію в цій сфері, але й підвищують статус фахівця і збільшують його можливості для кар'єрного зростання.

Вищевказані труднощі не є єдиними в нововведеннях для підприємств, які переходять на МСФЗ. Основні регулятори фінансового сектору України такі як Національний банк України, Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а також Міністерство фінансів України запровадили Меморандум про впровадження Системи фінансової звітності в електронному форматі, заснованої на стандарті XBRL. 18 червня 2019 року почав діяти програмний комплекс та спеціалізований вебсайт для цієї Системи, де міститься основна інформація. Підприємства, що складають фінансову звітність за МСФЗ, повинні зареєструватися в Системі та готуватися до розкриття інформації в новому форматі, оскільки з 1 січня 2020 року для щорічної фінансової звітності формат XBRL є обов'язковий.

XBRL (eXtensible Business Reporting Language) - це безкоштовна глобальна платформа для обміну діловою інформацією, зокрема фінансовою звітністю. Для реалізації цих норм міністерство фінансів затвердило переклад таксономії фінансової звітності за МСФЗ. Фахівці Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку підсумовують, що формат XBRL полегшить правильну та точну підготовку фінансової звітності для компаній та полегшить процеси обробки та аналізу інформації. Нова система подачі звітності принесе переваги, такі як автоматичний процес формування звітів, ефективність обробки та аналізу даних, і усуне дублювання в процесі подання інформації, надаючи уніфікований формат для фінансової звітності та забезпечуючи доступ до інформації, сформованої на основі нової таксономії.

МСФЗ Тахопому - це єдиний стандартний формат для електронного подання фінансової звітності відповідно до МСФЗ. Цей проект розроблений Комітетом з

МСФЗ і щорічно оновлюється з урахуванням вимог щодо подання фінансової звітності.

Таксономія, згідно з Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), є інтерпретацією цих стандартів у форматі XBRL. XBRL представляє собою електронний засіб подання фінансової звітності відповідно до МСФЗ. Хоча існують інші стандарти, такі як XML, Україна обрала саме XBRL. Прикладом успішного використання цього стандарту є Сполучені Штати, де він використовується для звітності публічними компаніями з 2008 року. Успішний досвід впровадження XBRL також зафіксований у Великій Британії, Китаї, Індії, Німеччині.

Проблеми, пов'язані із переходом українських підприємств на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), не можуть зменшити переваг, що виникають внаслідок таких змін. Позитивні аспекти застосування МСФЗ як для суб'єктів господарювання, які складають фінансову звітність, так і для її користувачів, включають:

- можливість отримання необхідної інформації для прийняття управлінських рішень;
- забезпечення порівняння показників звітності з іншими суб'єктами господарювання, незалежно від їхнього місцезнаходження та території здійснення господарської діяльності;
- можливість залучення іноземних інвестицій і позик, а також виходу на міжнародні ринки;
- забезпечення більшої довіри потенційних партнерів; надійність і прозорість інформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, перехід до МСФЗ - це складний і вимогливий процес для українських підприємств, зокрема для їх бухгалтерів. Ця актуальна проблема вимагає великих зусиль у сфері навчання, адаптації та фінансових ресурсів. Однак, якщо впровадження МСФЗ відбудеться правильно, то воно покращить якість фінансової звітності та зробить українські підприємства більш привабливими для іноземних інвесторів.

Щодо подання фінансової звітності за МСФЗ в електронній формі з використанням стандарту XBRL, вважаємо, що такий підхід служить основою для прозорості та ефективної діяльності як підприємств, так і фінансового сектору в цілому. Для успішної реалізації цього проекту ключовими умовами є підтримка та навчання фахівців, створення сервісних центрів, проведення тренінгових програм, а також співпраця з науковцями та практиками. З вдалим впровадженням Системи фінансової звітності в електронному форматі в подальшому доцільно розглядати розширення таких вимог і для інших видів звітності, яка подається до Держкомстату, профільних міністерств і т.д.

Отже, якщо компанія обрала датою переходу 01.01.2023 року і не має можливості провести обов'язкову інвентаризацію, це не означає, що це може бути перешкодою для здійснення трансформаційних процедур або для аргументації відмови від переходу. Всі трансформаційні процедури потрібно здійснити, а після отримання безперешкодного і безпечного доступу до активів провести

інвентаризацію і за потреби внести коригування в трансформаційні записи. Процес трансформації триватиме увесь 2023 рік (якщо дата переходу 01.01.2023), тому можливість внести коригування буде протягом всього 2023 року.

Для подальших наукових досліджень рекомендується використовувати національний та зарубіжний досвід, враховуючи спільний досвід впровадження МСФЗ на різні категорії підприємств, а також розглядати питання практичного впровадження Системи фінансової звітності в електронному форматі за стандартом XBRL.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV. [Онлайн]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
2. №2436-IX «Про внесення змін до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [Онлайн]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2436-20#Text>.
3. Пункт 7 «Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань №879». [Онлайн]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.
4. Лист Мінфіну від 22.09.2022 «Про розгляд окремих питань реалізації норм Закону №2435-IX» [Онлайн]. Режим доступу: <https://document.vobu.ua/doc/15165>.
5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 1. [Електронний ресурс]. Доступно за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_004#Text.
6. Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності: краща світова практика, українські реалії та досвід країн СНД. [Електронний ресурс]. Доступно за посиланням: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5293>.

References

1. The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" of 16.07.1999 No. 996-XIV. [Online]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
2. No. 2436-IX "On Amendments to the Law of Ukraine "On Protection of the Interests of Subjects of Submission of Reports and Other Documents during the Period of Martial Law or State of War" [Online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2436-20#Text>.
3. Paragraph 7 of the Regulation on Inventory of Assets and Liabilities No. 879. [Online]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.
4. Letter of the Ministry of Finance of 22.09.2022 "On consideration of certain issues of implementation of the Law No. 2435-IX" [Online]. Available at: <https://document.vobu.ua/doc/15165>.
5. International Financial Reporting Standard 1. [Electronic resource]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_004#Text.
6. Implementation of International Financial Reporting Standards: best international practice, Ukrainian realities and experience of CIS countries. [Electronic resource]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5293>.

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-458-467

УДК 657.6

Наталія МОСКАЛЬ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Львівського національного університету ім. І. Франка
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8761-2426

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙНУ В АУДИТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття спрямована на аналіз впливу технології блокчейн на ефективність аудиту, зокрема, яким чином блокчейн може вплинути на підвищення швидкості, точності та прозорості аудиторських процедур. Розглянуто важливість забезпечення безпеки та надійності фінансової інформації. Традиційні методи аудиту характеризуються обмеженою швидкістю, значною вартістю та недостатньою прозорістю. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є використання технології блокчейну. Ключова особливість блокчейну - децентралізація. Безпека в блокчейні забезпечується за допомогою криптографії. Кожна транзакція підписується цифровим підписом, який підтверджує автентичність та цілісність даних. Історія транзакцій зберігається в унікальних блоках, що робить маніпуляції з історією транзакцій майже неможливими. Смарт-контракти можуть використовуватися для автоматизації аудиторських процедур, перевірки виконання угод та внутрішніх контрольних процесів підприємств. Вони гарантують точність виконання угод. Технологія блокчейн відкриває широкі можливості для автоматизації аудиторських процедур та покращення ефективності аудиту: зменшення часу та зусиль, необхідних для аудиту; підвищення точності і надійності перевірки; автоматизація перевірки угод; миттєвий доступ до даних; автоматизація аудиторських операцій; зменшення ризику помилок; спрощення аудиту фінансових звітів; забезпечення прозорості та автентифікації даних; зменшення часу та витрат; підвищення довіри стейкхолдерів. Міжнародні аудиторські корпорації, зокрема, Deloitte, Pricewaterhouse Coopers, Ernst & Young, використовують блокчейн у своїх аудиторських процедурах. Важливо враховувати потенційні виклики і ризики, пов'язані з використанням технології блокчейн, такі як проблеми безпеки, правові питання та необхідність аудиту самих смарт-контрактів. Дослідження у цій сфері спрямовані на вирішення таких проблем та максимізацію переваг, які технології блокчейну можуть принести в аудиторському процесі.

Ключові слова: технології блокчейну, смарт-контракти, ефективність аудиту, децентралізація, криптографія, історія транзакцій, автоматизація аудиторських процедур.

JEL Classification: M42, O33

Absztrakt. A cikk célja, hogy elemezze a blokklánc technológia hatását a könyvvizsgálat hatékonyságára, különösen azt, hogy a blokklánc hogyan javíthatja a könyvvizsgálati eljárások sebességét, pontosságát és átláthatóságát. A pénzügyi információk biztonságát és megbízhatóságának fontosságát vizsgálja. A hagyományos könyvvizsgálati módszereket a korlátozott sebesség, a magas költségek és az átláthatóság hiánya jellemzi. E probléma egyik megoldása a blokklánc technológia alkalmazása. A blokklánc fő jellemzője a decentralizáció. A blokklánc biztonságát a kriptográfia biztosítja. Minden tranzakciót digitális aláírással látnak el, amely megerősíti az adatok hitelességét és sértetlenségét. A tranzakciótörténetet egyedi blokkokban tárolják, ami szinte lehetetlenné teszi a tranzakciótörténet manipulálását. Az „okos szerződések” felhasználhatók a könyvvizsgálási eljárások automatizálására, a megállapodások teljesítésének és a vállalkozások belső ellenőrzési folyamatainak

átvilágítására. Garantálják a tranzakciók pontosságát. A blokklánc technológia széleskörű lehetőségeket nyit a könyvvizsgálói eljárások automatizálására és az auditálás hatékonyságának javítására: a könyvvizsgálathoz szükséges idő és erőfeszítés csökkentése; az auditálás pontosságának és megbízhatóságának növelése; a tranzakció-ellenőrzés automatizálása; azonnali hozzáférés az adatokhoz; az auditálási műveletek automatizálása; a hibakockázat csökkentése; a pénzügyi kimutatások auditálásának egyszerűsítése; az adatok átláthatóságának és hitelességének biztosítása; az idő- és költségcsökkentés; érdekelt felek bizalmának növelése. Olyan nemzetközi könyvvizsgáló vállalatok, mint a Deloitte, a Pricewaterhouse Coopers és az Ernst & Young, blockchaint használnak könyvvizsgálati eljárásaik során. Fontos figyelembe venni a blokklánc-technológia alkalmazásával kapcsolatos lehetséges kihívásokat és kockázatokat, például a biztonsági és jogi kérdéseket, valamint azt, hogy magukat az intelligens szerződéseket is átvilágítani kell. Az e területen végzett kutatások célja az ilyen kihívások kezelése és a blokklánc-technológiák által a könyvvizsgálati eljárás számára biztosított előnyök maximalizálása.

Kulcsszavak: blokklánc technológiák, „okos szerződések”, könyvvizsgálat hatékonysága, decentralizáció, kriptográfia, tranzakciótörténet, könyvvizsgálati eljárások automatizálása.

Abstract. The article is dedicated to analyzing the impact of blockchain technology on audit efficiency, specifically how blockchain can enhance the speed, accuracy, and transparency of audit procedures. The importance of ensuring the security and reliability of financial information is examined. Traditional audit methods are characterized by limited speed, significant costs, and insufficient transparency. One solution to this problem is the utilization of blockchain technology. A key feature of blockchain is decentralization. Security in blockchain is ensured through cryptography. Each transaction is signed with a digital signature that verifies the authenticity and integrity of the data. Transaction history is stored in unique blocks, making manipulations with transaction history nearly impossible. Smart contracts can be employed to automate audit procedures, verify the execution of agreements, and internal control processes of enterprises. They ensure the accuracy of agreement execution. Blockchain technology opens up broad possibilities for automating audit procedures and improving audit efficiency, including reducing the time and effort needed for audits, increasing the accuracy and reliability of verification, automating contract checks, providing instant access to data, automating audit operations, reducing the risk of errors, simplifying the audit of financial reports, ensuring transparency and data authentication, decreasing time and costs, and enhancing stakeholder trust. International audit corporations, such as Deloitte, PricewaterhouseCoopers, Ernst & Young, utilize blockchain in their audit procedures. It is important to consider potential challenges and risks associated with blockchain technology, such as security issues, legal matters, and the need to audit smart contracts themselves. Research in this field is aimed at addressing these issues and maximizing the advantages that blockchain technology can bring to the audit process.

Key words: blockchain technology, smart contracts, audit efficiency, decentralization, cryptography, transaction history, automation of audit procedures.

Постановка проблеми. З розвитком технологій сучасне бізнес-середовище стає значною мірою залежним від інформації. Одним із ключових аспектів цього середовища є надійність і достовірність фінансової звітності підприємств. Аудитори відіграють важливу роль у перевірці фінансової інформації і забезпеченні відкритості та довіри на ринку. Проте традиційні методи аудиту можуть стикатися з викликами, пов'язаними з обмеженою швидкістю, вартістю та недостатньою прозорістю. Проблема полягає в пошуку способів покращення ефективності аудиторських процедур, зменшення часових і фінансових витрат, а

також підвищення надійності та точності аудиту. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є використання технології блокчейну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти інтеграції перспективних ІТ технологій в середовищі бухгалтерського обліку та аудиту викликають значний інтерес в наукових дослідженнях [1, с. 114]. Своє бачення та рекомендації представили такі науковці та практики: С. Семенова, М. Нежива, В. Міняйло, Г. Нашкерська, Є. Карпенко, О. Коба, О. Скаско, В. Воськало, Т. Хомуляк, І. Манчур, М. Попович, В. Плаксієнко, І. Назаренко, Н. Шишкова, Н. Коверко, С. Онешко, О. Кондратюк, О. Руденко та ін.

Тема застосування блокчейну в аудиторську практику є актуальною через значний вплив, який може мати ця перспективна технологія на аудиторську професію та фінансовий сектор в цілому. Аудит - це важливий інструмент для забезпечення довіри, відкритості та чесності в бізнес-середовищі, і здатність покращити ефективність аудиторських процедур має потенціал поліпшити якість фінансової звітності підприємств.

Запровадження сучасних технологій в аудиторську практику зустрічає суттєвий опір, оскільки аудитори звикли до традиційних методів аудиту та виражають занепокоєння щодо можливих змін, та пов'язаних із ними викликів. Зважаючи на це потребують досліджень перспективи та переваги застосування технології блокчейну в аудиторській діяльності.

Формулювання цілей статті. Стаття спрямована на аналіз впливу технології блокчейн на ефективність аудиту, зокрема, яким чином блокчейн може вплинути на підвищення швидкості, точності та прозорості аудиторських процедур. Також ми розглянемо важливість забезпечення безпеки та надійності фінансової інформації в цьому контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Блокчейн застосовують в різних сферах, таких як фінанси (криптовалюти, перекази грошей), логістика, медична індустрія, управління ланцюгами поставок, голосування та багато інших.

Технологія блокчейн – це інноваційна система зберігання та обробки даних, що базується на розподіленій мережі вузлів (комп'ютерів), які спільно утримують базу даних у вигляді ланцюжка блоків. Кожен блок містить набір транзакцій або інших даних, і має унікальний ідентифікатор (хеш), який посилається на попередній блок. Ця структура дозволяє створити надійний та недекорований запис подій, що не може бути змінений або видалений без відома всієї мережі [2, с. 83]. Ця технологія зацікавлює користувачів завдяки можливості забезпечувати безпеку, цілісність та надійність даних без необхідності посередників, таких як банки чи інші централізовані організації.

Однією з ключових особливостей блокчейну є децентралізація. У цій мережі немає центрального сервера або організації, яка контролює всі транзакції. Замість цього, дані зберігаються на кожному вузлі в мережі, і всі вузли спільно визначають достовірність транзакцій. Це робить систему менш вразливою до атак і забезпечує більшу стійкість до збоїв.

Безпека в блокчейні забезпечується за допомогою криптографії. Кожна транзакція підписується цифровим підписом, який підтверджує автентичність та

цілісність даних. Також, історія транзакцій зберігається в унікальних блоках, що робить маніпуляції з історією транзакцій майже неможливими [3]. Блокчейн базується на послідовному додаванні нових блоків до ланцюжка. Кожен блок містить певну кількість транзакцій, які фіксуються і зберігаються у вигляді послідовного списку. Коли блок заповнюється транзакціями і підтверджується мережею, він додається до ланцюжка за допомогою унікального хеш-коду попереднього блоку. Ця структура дозволяє зберігати всю історію транзакцій, забезпечуючи її недійсність при спробі зміни будь-якого блоку.

Однією з найперспективніших можливостей блокчейну є смарт-контракти. Це програми, які виконуються автоматично при виконанні певних умов. Смарт-контракти можуть використовуватися для автоматизації аудиторських процедур, перевірки виконання угод та внутрішніх контрольних процесів підприємств. Вони гарантують точність виконання угод та відкривають нові можливості для аудиторської діяльності [2, с. 84].

Традиційний аудит має свої недоліки, які можуть обмежувати його ефективність та надійність. Аудитори витрачають багато часу і ресурсів на перевірку фінансової інформації, недоступність деяких документів або інформації може ускладнювати проведення аудиту. Аудиторська діяльність стикається із проблемою ефективної організації роботи кадрів. Для того щоб здійснювати перевірку великої кількості даних, залучаються спеціалісти різних галузей, які повинні працювати окремо одне від одного і разом з тим давати спільний результат [4, с. 66]. Традиційний аудит може бути тривалим процесом, що затримує оприлюднення фінансової звітності. У зв'язку з цим, виникає необхідність розглянути можливості використання нових технологій, таких як блокчейн, для покращення ефективності та точності аудиторських процедур. Блокчейн може вирішити деякі з недоліків традиційного аудиту та забезпечити більшу прозорість та швидкість в аудиторських процедурах.

Технологія блокчейн відкриває широкі можливості для автоматизації аудиторських процедур та покращення ефективності аудиту [3]. Ось декілька ключових аспектів цього впливу:

1. Зменшення часу та зусиль, необхідних для аудиту. В блокчейн-середовищі аудитори можуть отримати миттєвий доступ до фінансових даних підприємства, що значно спрощує процес збору та аналізу інформації. Тим самим зменшується тривалість аудиторських процедур, що може вигідно вплинути на вартість аудиту та швидкість підготовки фінансової звітності.

2. Підвищення точності і надійності перевірки. Блокчейн забезпечує недоступність для маніпуляцій та підмін даних, оскільки інформація в ньому зберігається в зашифрованому та децентралізованому форматі. Аудитори можуть впевнено підтверджувати цілісність даних, що зберігаються в блокчейні, і переконуватися, що фінансова інформація є надійною та точною.

Смарт-контракти, які функціонують в блокчейн-мережах, можуть значно спростити аудиторські процедури і покращити їх ефективність. Основні аспекти застосування смарт-контрактів в аудиті:

1. Автоматизація перевірки угод. Смарт-контракти можуть автоматично виконувати умови угод, контролювати виконання умов і генерувати записи про транзакції. Це робить процес перевірки угод більш точним і надійним.

2. Миттєвий доступ до даних. Аудитори можуть відстежувати та аналізувати фінансові операції в реальному часі завдяки доступу до інформації у блокчейні. Це дозволяє аудиторам забезпечувати більшу прозорість та надійність процесу аудиту.

3. Автоматизація аудиторських операцій. Смарт-контракти можуть бути налаштовані для автоматичного виконання аудиторських операцій та перевірок на основі заздалегідь визначених правил і умов. Це включає в себе автоматичну перевірку фінансових транзакцій та виявлення аномалій без необхідності втручання аудитора.

4. Зменшення ризику помилок. Смарт-контракти, які виконуються безпосередньо у блокчейн-мережі, дозволяють уникнути помилок, пов'язаних з ручним введенням даних або неправильним обліком транзакцій. Це сприяє підвищенню точності та надійності аудиторських перевірок.

5. Спрощення аудиту фінансових звітів. Смарт-контракти можуть забезпечувати автоматичне формування фінансових звітів на основі даних, які зберігаються в блокчейні.

6. Забезпечення прозорості та автентифікації даних. Смарт-контракти в блокчейні забезпечують високу прозорість і надійність даних, оскільки всі операції є неідентифікованими і неможливо змінити історію транзакцій. Це допомагає аудиторам впевнитися в правильності фінансової інформації.

7. Зменшення часу та витрат. Завдяки автоматизації та спрощенню процесів, аудитори можуть значно зменшити час і витрати, які зазвичай необхідні для аудиторських процедур.

8. Підвищення довіри стейкхолдерів. Смарт-контракти можуть підтримувати довіру серед стейкхолдерів, оскільки всі операції є публічно доступними та можливо їх перевірити. Це важливо для публічних компаній і великих організацій.

Однак, важливо також враховувати потенційні виклики і ризики, пов'язані з використанням смарт-контрактів, такі як їхні проблеми безпеки, правові питання та необхідність аудиту самих смарт-контрактів. Дослідження у цій сфері спрямовані на вирішення цих питань та максимізацію переваг, які смарт-контракти можуть принести в аудиторському процесі.

Однією з ключових переваг використання блокчейну в аудиторській діяльності є забезпечення прозорості та безпеки фінансової інформації. Блокчейн забезпечує історію всіх транзакцій та змін, що здійснювалися, і ця інформація доступна всім учасникам мережі. Це робить можливим відстеження та перевірку кожного кроку в облікових записах підприємства, забезпечуючи вищий рівень довіри та надійності в аудиторському процесі.

Міжнародні аудиторські корпорації використовують блокчейн у своїх аудиторських процедурах [5, с. 91]. Deloitte розробив концепцію «Blockchain in a Box», яка використовує технологію блокчейн для створення віртуальних аудиторських середовищ. Цей проект дозволяє аудиторам проводити аудиторські

процедури в реальному часі, використовуючи дані з блокчейн-мережі та забезпечує більшу прозорість та швидкість в аудиті [3].

PricewaterhouseCoopers (PwC) спільно з блокчейн-стартапом Vulcan здійснюють аудиторські перевірки для діяльності благодійних фондів, що використовують блокчейн для відстеження та реєстрації пожертв. Це дозволяє підвищити довіру до діяльності фондів та забезпечити більшу прозорість щодо використання коштів.

Ernst & Young (EY) розробив ініціативу «OpsChain», яка використовує блокчейн для впровадження децентралізованих аудиторських процедур. «OpsChain» дозволяє аудиторам звертатися до даних у режимі реального часу та отримувати автоматичні попередження про можливі ризики та недоліки.

Доречно розглянути переваги застосування технології блокчейну для удосконалення аудиторських процедур. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (видання 2018 р.) виділяють такі основні види аудиторських процедур – процедури оцінювання ризиків та подальші процедури, що виконуються у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення, які включають тести заходів контролю, тести деталей та аналітичні процедури.

Технологія блокчейну може сприяти створенню більш ефективних та надійних процедур оцінювання ризиків. Зокрема, використання смарт-контрактів, які автоматично виконуються при визначених умовах, дає змогу аудиторам автоматизувати частину контрольних процедур для виявлення потенційних ризиків. Наприклад, автоматизована перевірка платежів або інших фінансових транзакцій. Дані блокчейну можуть бути використані для створення аналітичних моделей, які допомагають виявляти незвичайні та потенційно ризикові патерни в операціях. Блокчейн дозволяє трасувати транзакції вздовж ланцюга, від початкового джерела до кінцевого результату, що забезпечує відстеження та визначення можливих ризиків у важливих точках обміну інформацією.

Використання технології блокчейну для тестів заходів контролю дає змогу аудиторам отримувати надійні, автоматизовані та відстежувані результати, що підвищує ефективність аудиторських процедур. За допомогою блокчейну аудитор може отримувати доступ до актуальної інформації та перевіряти адекватність контрольних процедур клієнта в режимі реального часу. Аудитор може відстежувати кожну транзакцію в системі для підтвердження, що контрольні заходи щодо транзакції були адекватно проведені.

Аудитори застосовують технологію блокчейну щоб отримати доступ до надійної та деталізованої інформації та автоматизувати рутинні аудиторські процедури для виконання тестів деталей. Блокчейн може надати доступ до інформації про кожну транзакцію або господарську операцію клієнта. Технологія блокчейну забезпечує відстеження та неможливість змінювати цю інформацію. Аудитор може використовувати отриману інформацію щоб перевіряти законність та автентичність транзакцій і документації клієнта.

Використання технології блокчейну створює умови для швидкого і надійного аналізу фінансових даних. Аудитори можуть використовувати різні інструменти

для аналітичних процедур, зокрема, спеціальні програмні продукти (блокчейн-аналізатори), інструменти візуалізації для представлення складних даних, смарт-контракти для автоматизації аналітичних процедур.

Використання смарт-контрактів, аналітичних моделей та автоматизація контрольних процедур дає змогу отримувати надійні та відстежувані аудиторські докази, підвищує ефективність та точність процедур аудиту.

Варто зазначити основні виклики та обмеження використання блокчейну в аудиті. Одним із головних викликів використання блокчейну в аудиторській сфері є невизначеність та різноманітність правового регулювання. Різні країни мають різні підходи до регулювання криптовалют та смарт-контрактів, що ускладнює проведення міжнародних аудиторських операцій. В Україні законодавство, яке би визначало правове регулювання використання сучасних інформаційних технологій, на етапі розвитку.

Ще одним викликом є вимоги до зберігання даних - зазвичай, аудитори повинні зберігати дані та документи протягом певного строку. З погляду блокчейну, де дані неможливо видалити або змінити, це може створювати проблеми з відповідністю до вимог щодо зберігання даних. Дані в блокчейні не можливо знищити, однак існують підходи, які можуть сприяти вирішенню цього питання:

- шифрування інформації – перед зберіганням даних у блокчейні вони можуть бути зашифровані, такий підхід дозволяє забезпечити конфіденційність, та обмежує доступ до даних після закінчення строку зберігання;

- використання зовнішніх систем зберігання – аудиторські фірми можуть використовувати зовнішні системи для зберігання документів, а в блокчейні лише зберігати посилання чи хеш-значення цих даних;

- розробка гнучких правил блокчейну – розробники можуть розглядати можливість створення гнучких правил для конкретних сценаріїв, які дозволяють видалити чи модифікувати певні дані після закінчення строку зберігання.

Розробники, аудиторські фірми та регулятори повинні спільно працювати для впровадження ефективних стратегій та рішень, які би дозволили використовувати блокчейн в аудиті та водночас дотримуватися вимог щодо зберігання даних.

Суттєвим викликом впровадження сучасних технологій в аудиторську практику є спротив аудиторської спільноти. Багато аудиторів та аудиторських компаній звикли до традиційних методів проведення аудиту та стурбовані змінами. Спротив до впровадження нових технологій, включаючи блокчейн, може бути значним обмеженням для інновацій в аудиторській сфері [6, с. 60]. Блокчейн - це відносно нова технологія, і багато аудиторів можуть не мати достатньої експертності щодо її використання. Це може обмежити їх здатність ефективно впроваджувати блокчейн у своїх аудиторських процедурах.

Деякі блокчейн-мережі можуть мати технічні обмеження щодо масштабності та продуктивності, це ускладнює обробку великого обсягу транзакцій, що може виникати під час аудиту великих підприємств. Блокчейн може бути дуже прозорим і відкритим, що може створювати проблеми щодо збереження

конфіденційної інформації, особливо в тих випадках, коли конфіденційність даних є важливою.

Рекомендації щодо впровадження блокчейну в аудиторській діяльності можуть включати такі аспекти:

1. Оцінка потреб аудиторської компанії - важливо визначити, які аспекти аудиту можуть бути покращені за допомогою блокчейну.

2. Підготовка персоналу - аудитори повинні розуміти технічні аспекти та потенційні виклики цієї технології.

3. Вибір блокчейн-платформи, яка відповідає потребам конкретної аудиторської компанії.

4. Співпраця з регуляторами щоб враховувати всі правові вимоги, пов'язані з використанням блокчейну в аудиторській сфері.

Впровадження блокчейну в аудиторську діяльність може призвести до покращення ефективності, надійності та прозорості процесів. Необхідні передумови успішного впровадження блокчейну в аудиторські процедури:

– чітке розуміння аудиторами та їх клієнтами технології блокчейну та її потенційних переваг і викликів;

– визначення конкретних завдань або процесів, для яких впровадження блокчейну буде корисним;

– розгляд можливості інтеграції блокчейну в існуючі системи обліку та аудиту;

– забезпечення сумісності з існуючими технологіями та стандартами;

– розробка та впровадження високих стандартів безпеки, особливо враховуючи важливість конфіденційності фінансових даних;

– використання шифрування та інших заходів безпеки для захисту інформації в блокчейні;

– стандартизація блокчейну в аудиторських процедурах;

– оцінка юридичних аспектів використання блокчейну в аудиторській діяльності, зокрема, що стосується збереження та відповідності вимог професійних стандартів;

– впровадження пілотних проектів для тестування блокчейн-рішень у конкретних сценаріях аудиту перед повним впровадженням;

– постійне оновлення знань щодо технологій блокчейну та відстежування інновацій, щоб ефективно використовувати їх в аудиторській діяльності.

Загалом, використання блокчейну в аудиторській сфері може зіткнутися з численними викликами і обмеженнями, які потребують ретельного розгляду та вирішення, перш ніж технологія зможе повністю інтегруватися в аудиторську практику.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. У статті досліджено вплив технології блокчейну на аудиторську діяльність. Використання блокчейну в аудиторській діяльності може значно збільшити ефективність та надійність аудиту. Автоматизація аудиту в блокчейн-середовищі дозволяє зменшити час і зусилля, потрібні для аудиторських процедур, і підвищити точність перевірки. Смарт-контракти відкривають нові можливості

для спрощення аудиторських процедур та автоматизації угод. Блокчейн забезпечує прозорість, безпеку та надійність фінансової інформації, що підвищує довіру до результатів аудиту.

Використання блокчейну в аудиторській сфері має перспективу. Із впровадженням відповідного правового регулювання та розробкою спеціалізованих блокчейн-рішень для аудиторських послуг, аудитори матимуть можливість проводити точний, швидкий та ефективний аудит, забезпечуючи більшу довіру та надійність фінансової інформації.

Використання блокчейну в аудиторській сфері створює значні перспективи для подальших досліджень. Зокрема, досліджень потребують проблеми створення відповідного правового регулювання використання технології блокчейну в аудиторській діяльності; забезпечення дотримання існуючих вимог щодо термінів зберігання інформації; вивчення технічних аспектів та методів захисту блокчейн-систем в аудиторському середовищі; аналіз можливих вразливостей та розробка засобів для їх запобігання; вивчення оптимальних стратегій використання блокчейн-технологій для покращення аудиторських процесів; аналіз можливостей використання розподілених реєстрів для створення надійних аудиторських доказів; розробка методів ідентифікації аномалій та недостовірних операцій у розподілених реєстрах; розробка адаптованих стратегій блокчейну для підприємств різних розмірів; дослідження можливостей інтеграції блокчейну з іншими інноваційними технологіями, такими як штучний інтелект, для створення комплексних аудиторських рішень.

Список використаних джерел

1. Skasko O., Manchur I., Voskalo V., Khomuliak T. Blockchain as a powerful tool in the accounting and control environment. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць / Університет банківської справи. 2021. Т. 6, № 41. С. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcapt.v6i41.251408>
2. Семенова С. Переваги блокчейн в бухгалтерському обліку та аудиті. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі : матеріали V Міжнародної науково-практ. конференції 21-22 квітня 2020 р. Київ, 2020. С. 83–85.
URL: <https://drive.google.com/file/d/1mB61w3OOtQdsM8M7mIH7dQLXRqCOWIc/view>
3. B. P. Hansen, J. Raphael, A. Steele. The impact of blockchain technology on audit, Deloitte, 2023, URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/audit/articles/impact-of-blockchain-in-accounting.html>
4. Онешко С. В., Вітер С. А., Віремейчик А. М. Стратегія розвитку аудиту в умовах цифрової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.64>
5. Нашкерська Г. В. Технологія блокчейн у бухгалтерському обліку: переваги та обмеження. *Фінанси України*. 2023. № 3. С. 88-102. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.088>
6. Карпенко Є. А., Коба О. В. Підвищення якості аудиту в умовах діджиталізації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Вип. 1(01). С. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.1-9>

References

1. Skasko O., Manchur I., Voskalo V., Khomuliak T. Blockchain as a powerful tool in the accounting and control environment. *Financial and Credit Activities: Theory and Practice Issues: Collection of Scientific Papers / University of Banking*. 2021. Vol. 6, No. 41. Pp. 112–120. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3575> [in English].
2. Semenova S. Advantages of Blockchain in Accounting and Audit. *Information Technologies in Culture, Arts, Education, Science, Economics, and Business: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, April 21-22, 2020*. Kyiv, 2020. Pp. 83–85. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mB61w3OOtQdsM8M7mIH7dQLXRqCOWIc/view> [in Ukrainian].
3. B. P. Hansen, J. Raphael, A. Steele. The impact of blockchain technology on audit, Deloitte, 2023, URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/audit/articles/impact-of-blockchain-in-accounting.html> [in English].
4. Oneshko, S., Viter, S. and Viremeichyk, A. (2021), “Audit development strategy in the condition of digital economy”, *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.64> [in Ukrainian].
5. Nashkerska H. V. Blockchain technology in accounting: advantages and limitations. *Finances of Ukraine*. 2023. No. 3. pp. 88–102. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.088> [in Ukrainian].
6. Karpenko E. A., Koba O. V. Improving the quality of audit in conditions of digitalization. *Digital economy and economic security*. 2022. Issue 1(01). P. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.1-9> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-468-478
УДК 336.1:330.34

Алла МОСКОВЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Луцький національний технічний університет,
м.Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8355-0846

Вікторія ДОРОШ

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Луцький національний технічний університет,
м.Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4111-9337

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ТА ПЕРСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

***Анотація.** Діяльність усіх господарюючих суб'єктів характеризується отриманим фінансовим результатом. Суть цього показника розглядають як прибуток (збиток), підсумок (результат) діяльності, приріст (зменшення) капіталу та як різницю між доходами та витратами. Отриманий підприємством фінансовий результат є основним джерелом розвитку і зростання його ринкової вартості, капіталу та бізнесу в цілому; індикатором конкурентоспроможності та кредитоспроможності; гарантією виконання зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами ринку; джерелом задоволення соціальних потреб працівників підприємства та суспільства в цілому. Метою проведеного дослідження є уточнення напрямів ретроспективного аналізу та обґрунтування методів перспективного аналізу фінансових результатів діяльності підприємницьких структур в розрізі показників Звіту про фінансові результати. Узагальнено інформацію щодо напрямів аналізу фінансових результатів, висвітлених науковцями, що дає можливість виокремити два підходи до його проведення: 1) лише на основі показників прибутку і рентабельності; 2) за показниками, на основі яких формується прибуток (доходи і витрати) та визначається рентабельність, а також аналізується розподіл і використання прибутку. Запропоновано в процесі аналізу проводити оцінку виконання планових завдань та тенденцій зміни доходів, витрат, собівартості продукції, прибутку і рентабельності; визначати вплив факторів на виявлені відхилення показників; розраховувати резерви зростання доходів, прибутку, рентабельності та зниження витрат і собівартості продукції. Дослідження тенденцій зміни показників використовувати як підґрунтя для прогнозування фінансового результату на короткотермінову перспективу. Обґрунтовано доцільність використання методу екстраполяції, зокрема ковзної середньої, для визначення прогнозних значень фінансових результатів діяльності підприємницьких структур.*

***Ключові слова:** фінансові результати, ретроспективний та перспективний аналіз, напрями аналізу, прогнозування, екстраполяція, ковзна середня.*

JEL Classification: D70, C10, Q10

***Absztrakt.** Valamennyi gazdálkodó szervezet tevékenységét az elért pénzügyi eredmény jellemzi. Ennek a mutatónak a lényege a nyereség (veszteség), a tevékenység összesítése (eredmény), a tőke növekedése (csökkenése), a bevételek és kiadások különbözete. A vállalkozás által elért pénzügyi eredmény a piaci*

értékének, tőkéje kialakulásának, valamint a vállalkozás egésze fejlődésének és növekedésének a fő forrása; versenyképesség és hitelképesség mutatója; az állammal és más piaci alanyokkal szembeni kötelezettségek teljesítésének garanciája; a vállalat alkalmazottai és a társadalom egésze szociális szükséglet-kielégítés forrása. Az elvégzett kutatás célja a retrospektív elemzés irányainak pontosítása, valamint az üzleti struktúrák pénzügyi eredményeinek jövőbeni elemzőmódszereinek meghatározása a pénzügyi eredménykimutatás mutatóiból kiindulva. A kutatók által azonosított pénzügyi eredmények elemzési területeire vonatkozó információkat foglaljuk össze, ami lehetővé teszi a problémamegoldás két megközelítésének elkülönítését: 1) csak a profit- és jövedelmezőségi mutatók alapján; 2) azon mutatók szerint, amelyek alapján a nyereség alakul ki (bevétel és kiadás) – ezáltal meghatározásra kerül a jövedelmezőség, valamint a nyereség felosztásának és felhasználásának elemzésére kerül sor. A kutatás eredményeként javasoljuk: a tervezett feladatok végrehajtását; a bevételek, kiadások, előállítási költségek, a nyereség és a jövedelmezőségváltozás kiértékelését; a tényezők hatásvizsgálatát a mutatók megfigyelt eltéréseire való meghatározását; a tartalék összegének kiszámítását a bevétel, a nyereség, a jövedelmezőség, valamint a költségek és a termelési költségek csökkentése érdekében. A mutatók változási tendenciáinak vizsgálata alapul szolgálhat a pénzügyi eredmény rövid távú előrejelzéséhez. A cikk alátámasztja az extrapolációs módszer használatának szükségességét, különös tekintettel a mozgóátlag alkalmazásának célszerűségének az üzleti struktúrák pénzügyi eredményelőrejelzésének terén.

Kulcsszavak: pénzügyi eredmények, retrospektív és perspektív elemzés, elemzési irányok, előrejelzés, extrapoláció, mozgóátlag.

Abstract. The activities of all business entities are characterized by the financial result obtained. The essence of this indicator is considered as profit (loss), result (outcome) of activities, capital increase (decrease) and the difference between income and expenses. The financial result obtained by an enterprise is the main source of development and growth of its market value, capital and business in general; an indicator of competitiveness and creditworthiness; a guarantee of fulfillment of obligations to the State and other market participants; a source of satisfaction of social needs of employees of the enterprise and society as a whole. The purpose of the conducted research is to specify the directions of retrospective analysis and substantiate the methods of prospective analysis of financial results of entrepreneurial structures in terms of indicators of the Financial Results Report. The information regarding the directions of analysis of financial results, highlighted by scientists, has been generalized, enabling the identification of two approaches to its conduct: 1) solely based on indicators of profit and profitability; 2) based on indicators upon which profit (income and expenses) is formed and profitability is determined, as well as the analysis of the distribution and utilization of profit. It is proposed that during the analysis, an assessment should be made of the implementation of planned tasks and trends in the change of income, expenses, production cost, profit, and profitability; determining the impact of factors on the identified deviations of indicators; calculating reserves for increasing income, profit, profitability, and reducing expenses and production costs. The study of trends in the change of indicators is used as a basis for forecasting the financial result in the short-term perspective. The feasibility of using the extrapolation method, especially the moving average, is substantiated for determining the forecast values of the financial results of the activities of entrepreneurial structures.

Keywords: financial results, retrospective and prospective analysis, directions of analysis, forecasting, extrapolation, moving average.

Постановка проблеми. Оцінку діяльності суб'єктів господарювання проводять на основі показників фінансових результатів, тобто прибутків або збитків. Для успішного функціонування та подальшого розвитку суб'єктів господарювання менеджменту підприємства важливо знати не тільки фактичну

величину фінансового результату, а й його прогнозне значення. Отримати таку інформацію можна провівши ретроспективний і перспективний аналіз, тому аналітичне дослідження є важливим інструментом забезпечення формування прогнозного Звіту про фінансові результати та обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення ефективності діяльності підприємницьких структур.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання теоретичного обґрунтування доцільності проведення ретроспективного та перспективного аналізу фінансових результатів діяльності підприємства та методичного забезпечення розглядають вітчизняні науковці і практики. В процесі досліджень акцентували увагу на напрямках і методах проведення ретроспективного аналізу фінансових результатів Адлер О. О., Лесько О.Й., Білик М.Д, Грицаєнко Г. І., Даценко Г. В., Коцераба Н. В., Волкова Н.А, Ковальчук М.І, Мулик Т. О., Материнська О.А., Пльонсак О.Л, Кіндрацька Г.І., Загородній А.Г., Кулиняк Ю.І., Мних Є. В., Барабаш Н.С., Мочаліна З. М., Поспелов О.В., методи прогнозування та їх використання на практиці розглядали Гайбура Ю., Юнацький М. О., Пономарьов Д.Є., Швець Ю.О., Драченко А., Юрчишена Л., Півторак М.В., Музиченко О.М.

Однак, незважаючи на значні напрацювання вчених з питань проведення аналітичних досліджень фінансових результатів, вважаємо за доцільне обґрунтувати напрями ретроспективного аналізу та методи проведення перспективного аналізу фінансових результатів і забезпечити їх використання стосовно реальних даних підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування напрямів проведення ретроспективного та методів перспективного аналізу фінансових результатів, які забезпечать отримання необхідної інформації для розрахунку показників і формування прогнозного Звіту про фінансові результати та прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним показником, який характеризує діяльність господарюючих суб'єктів, є фінансовий результат. У науковій літературі фінансовий результат розглядають, як правило, як прибуток (збиток), підсумок (результат) діяльності, приріст (зменшення) капіталу, а також як різницю між доходами та витратами. Дослідження чинної в Україні нормативно-правової бази показало, що в законодавстві не розкривається сутність економічної категорії «фінансові результати». У НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» розглядають такі поняття як прибуток і збиток, де зазначається, що «Прибуток - сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати»; «Збиток - перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати» [1]. У міжнародній та вітчизняній практиці бухгалтерського обліку фінансовий результат трактується як різниця між величиною доходів та витрат діяльності підприємства протягом звітного періоду.

Вважаємо, що така різноманітність дефініцій пояснюється існуванням різних підходів (економічний, фінансовий, обліковий тощо) до розуміння досліджуваного поняття.

Прибуток для підприємства це:

- основне джерело розвитку, зростання його ринкової вартості, капіталу та бізнесу в цілому ;
- індикатор конкурентоспроможності та кредитоспроможності за умови сталого чи зростаючого рівня прибутку;
- гарантія виконання зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами ринку;
- джерело задоволення соціальних потреб працівників підприємства та суспільства в цілому.

Підвищення ефективності діяльності бізнес-структур в умовах посилення конкуренції забезпечується належним рівнем організації управління процесом формування, розподілу та цільового використання прибутку. Інструментом перетворення інформації в придатну для прийняття управлінських рішень є економічний аналіз. «У процесі прийняття управлінських рішень економічний аналіз знижує рівень невизначеності і ризик, пов'язаний з вибором правильного рішення. Визначаючи фінансовий результат, як якісну характеристику різних видів діяльності підприємства слід, перш за все, звернути увагу на множинність показників, методів та підходів, які застосовуються для аналізу» [2, С.87].

Напрями ретроспективного аналізу фінансових результатів, висвітлені науковцями, представлено у табл. 1.

Таблиця 1.

Напрями аналізу фінансових результатів

Автор 1	Напрями аналізу фінансових результатів 2
1. Адлер О. О., Лесько О.Й.	показники результативності бізнесу; аналіз впливу факторів на відносні показники результативності бізнесу; аналіз рентабельності підприємства з використанням моделі Дюпона; суть та види рейтингових оцінок [3, с.107].
2. Білик М.Д.	вертикальний і горизонтальний аналіз фінансових результатів підприємства; факторний аналіз прибутку; аналіз показників рентабельності; факторний аналіз показників рентабельності; система «директ-кост» як теоретична база аналізу витрат та оптимізації прибутку; - аналіз резервів збільшення прибутку [4, с.55].
3. Грицаєнко Г.І., Грицаєнко М.І.	формування доходів, витрат і прибутків підприємства; аналіз валового прибутку; аналіз доходів від цінних паперів; аналіз резервів збільшення прибутку; аналіз рентабельності діяльності підприємства [5, с.191].
4. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник Ю. М.	напрями аналізу фінансових результатів; аналіз фінансових результатів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); маржинальний аналіз фінансових результатів від реалізації продукції; аналіз рентабельності продукції (товарів, робіт, послуг); аналіз рентабельності підприємства [6, с.169].
5. Даценко Г., Коцеруба Н. Крупельницька І., Кудирко О. М., Лобачева І. Ф	аналіз формування прибутку підприємства; факторний аналіз фінансових результатів; аналіз показників рентабельності підприємства [7, с.259].

Автор	Напрями аналізу фінансових результатів
1	2
6. Волкова Н.А., Волчек Р.М., Гайдасенко О.М.	методика аналізу динаміки та складу фінансових результатів підприємства; аналіз фінансових результатів від основної операційної діяльності; аналіз кількісного рівня дослідження фінансових результатів ; аналіз рівня рентабельності підприємства [8, с.204].
7. Ковальчук М.І.	аналіз фінансових результатів від операційної діяльності; аналіз рівня реалізаційних цін на продукції;- аналіз позареалізаційних доходів і витрат; аналіз рентабельності витрат;- аналіз розподілу прибутку [9, с.268].
8. Мулик Т. О., Материнська О.А., Пльонсак О.Л.	аналіз впливу факторів на відносні показники результативності бізнесу; аналіз рентабельності підприємства з використанням моделі Дюпона; сутність та види рейтингових оцінок; рейтингова оцінка інвестиційної привабливості підприємства [10, с.311].
9. Кіндрацька Г.І., Загородній А.Г., Кулиняк Ю.І	загальне оцінювання фінансових результатів діяльності підприємства; аналіз прибутків (збитків) діяльності підприємства; аналіз динаміки, складу і структури прибутків підприємства; аналіз впливу факторів на прибуток (збиток) діяльності підприємства; аналіз розподілу прибутку підприємства; аналіз взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку [11, с.227] .
10.. Мних Є.В.	оцінка рівня й динаміки показників прибутку операційної діяльності; факторний аналіз прибутку (збитку) операційної діяльності; аналіз використання прибутку; аналіз дивідендної політики; аналіз рентабельності; аналіз доходів, витрат і фінансових результатів інвестиційної діяльності [12] .
11. Мочаліна З.М., Поспелов О.В. [13]	структурно-динамічний аналіз фінансових результатів, у тому числі доходів та витрат; факторний аналіз фінансових результатів; коефіцієнтний аналіз фінансових результатів; аналіз показників рентабельності [13, с.224].

Джерело: сформовано автором

Проведене дослідження напрямів аналізу фінансових результатів, висвітлених у навчальних та наукових виданнях показало, що науковці сформувавши різні підходи до його проведення. Одна група авторів розглядає лише показники прибутку і рентабельності, інша - показники на основі яких формується прибуток, тобто доходи і витрати, розподіл і використання прибутку та показники рентабельності. Розглянуті підходи характерні для проведення ретроспективного аналізу з використанням властивих йому методів, способів і прийомів.

Вважаємо, що для отримання повної аналітичної інформації щодо фінансових результатів діяльності підприємства доцільно проводити аналіз доходів, витрат, прибутку (збитку), показників рентабельності, а також, використовуючи методи математичної статистики, розраховувати їх прогностичні значення на наступний період (рис.1).

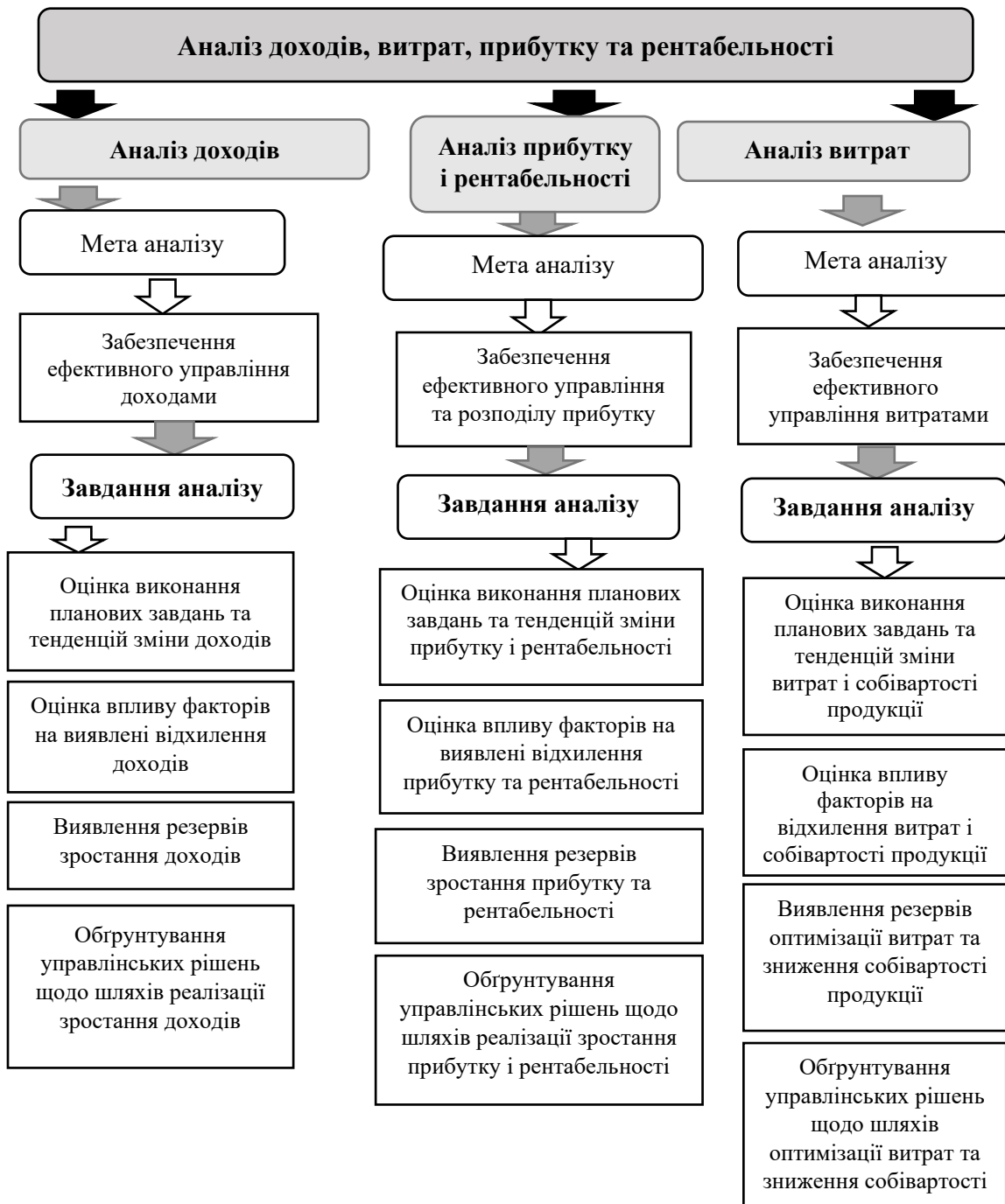

Рис.1 Аналіз доходів, витрат, прибутку та рентабельності [14]

Прибуток є показником, на основі якого проводять оцінку виробничої, фінансової та інвестиційної діяльності підприємницьких структур. Для успішного їх функціонування та подальшого розвитку, менеджменту підприємств важливо знати не лише фактичну величину фінансового результату, а й його прогностичне значення, що забезпечується проведенням перспективного аналізу.

Гайбура Ю. зазначає, що «За допомогою прогнозних показників підприємство матиме можливість планувати фінансовий розвиток, уникати значних прорахунків і пов'язаних із ними втрат, проводити оцінку доцільності майбутніх витрат, отримувати найбільшу вигоду від господарських відносин із покупцями, партнерами, постачальниками та банками. За відсутності прогнозних даних підприємство схильне до неправильних маневрів, що може призвести до втрати позицій на ринку, нестійкого фінансового стану або навіть до банкрутства. Окрім того, важливою складовою частиною процесу управління підприємством і його підрозділами в контексті виявлення можливостей і загроз, рівня його платоспроможності є саме прогнозування фінансових показників» [15, С.121].

Проведений аналіз літературних джерел [15, 16, 17, 18, 19, 20] показав, що в процесі прогнозування використовують різні методи, які можна об'єднати у три групи:

- евристичні методи (методи експертних оцінок) — це спеціальні неформалізовані методи, що ґрунтуються на логіці, інтуїції та досвіді фахівців-експертів в процесі побудови прогнозу та генерації варіантів розв'язання завдань;
- методи екстраполяції (методи визначення середніх величин; екстраполяція тренду; експоненціальне згладжування) базуються на визначенні динаміки показників у минулих періодах і збереженні виявлених тенденцій на перспективу;
- економіко-математичне моделювання - це спосіб прогнозування, який передбачає створення і дослідження моделей, що заміщають реальні процеси і мають відбутися у майбутньому.

Вибір методу прогнозування буде залежати від характеру даних, тобто виявлених залежностей, трендів, шаблонів, інших характеристик, а також від завдання прогнозування.

Проведемо розрахунок прогнозних значень показників фінансового результату діяльності СВК «Україна» на короткотермінову перспективу методом екстраполяції, оскільки до 2022 р. на підприємстві спостерігається зростання чистого доходу від реалізації продукції та собівартості реалізованої продукції і для СВК характерний відносно стабільний розвиток (табл.2).

У процесі прогнозування фінансових результатів використано метод ковзної середньої, який базується на розрахунку звичайних середніх величин показників доходів і витрат за n попередніх періодів і переміщенні вздовж часового ряду від рівня до рівня «вікна» розміром w . Ширина «вікна» для згладжування залежить від довжини часового ряду. Для нашого прикладу $w = k + 1$

Отримане прогнозне значення показників фінансових результатів показує, що порівняно із 2021 р. їх значення суттєво знижується, але за збереження тенденцій, зросте на 12,2 % у 2023 р. та на 14,4 % у 2024 р. порівняно із 2022 р.

Таблиця 2.

Прогнозування показників фінансового результату СВК «Україна»*

Показник	Значення показника, тис. грн.				Середнє значення , тис.грн			Прогноз, тис.грн	
	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	C1	C2	C3	2023 рік	2024 рік
1. Чистий дохід від реалізації продукції	89776	105545	140470	136295	97661	123007	138382	131901	134016
2. Собівартість реалізованої продукції	71526	83023	93685	105396	77275	88354	99540	96875	98208
3. Валовий прибуток	18250	22522	46785	30899	-	-	-	35026	35808
4. Інші операційні доходи	1090	2914	1479	1944	2002	2197	1712	2070	1891
5. Адміністративні витрати	1374	2123	2288	2240	1749	2206	2264	2222	2243
6. Інші операційні витрати	523	794	704	244	663	749	474	496	485
7. Прибуток від операційної діяльності	17443	22519	45272	30359	-	-	-	34378	34971
8. Інші фінансові доходи	94	160	576	477	127	368	526	422	474
9. Інші доходи	-	34	191	394	17	113	292	253,3	272
10. Прибуток до оподаткування	17454	22713	46039	31230	-	-	-	35053	35717
11. Чистий прибуток	17454	22713	46039	31230	-	-	-	35053	35717

*Джерело: розраховано автором на основі фінансової звітності СВК «Україна»

Прогнозні значення показників доходів, витрат і прибутку доцільно використовувати для розробки прогнозного Звіту про фінансові результати.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження напрямів ретроспективного аналізу фінансових результатів, висвітлених науковцями, дозволило виокремити два підходи до його проведення: лише на основі показників прибутку і рентабельності; за показниками, на основі яких формується прибуток і рентабельність.

Вважаємо, що для отримання повної аналітичної інформації щодо фінансових результатів діяльності підприємства доцільно проводити аналіз доходів, витрат,

прибутку (збитку), показників рентабельності, а також, використовуючи методи математичної статистики, розраховувати їх прогнозні значення на наступний період (рис.1).

Використання методу екстраполяції, зокрема ковзної середньої, для прогнозування фінансових результатів діяльності СВК «Україна» дає змогу побудувати прогнозний Звіт про фінансові результати. Ватро зазначити, що отримані прогнози не можуть бути абсолютно точними, проте, знаючи суму прибутку, яку підприємство отримає у майбутньому періоді, можна визначити, чи окупиться бізнес. Прогнозні значення фінансових результатів дозволять також уникнути ризиків, що негативно вплинуть на діяльність підприємства, їх використання забезпечить підвищення обґрунтованості управлінських рішень.

Фінансовий результат – це показник, який відображає усі аспекти діяльності підприємства, тому його формування і використання є складними процесами, що потребують подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 05.11.2023).
2. Московчук А.Т. Аналітичне забезпечення управління фінансовим результатом. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Зб. наук. праць. ЛНТУ*. Випуск 10 (37). Ч. 5. Луцьк, 2013. С. 87–95.
3. Адлер О. О., Лесько О.Й. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2019. 118 с. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/26628/104140.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 15.10.2023).
4. Білик М.Д., Білик Т.О. Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування. Монографія. Київ: ТОВ «ПанТот», 2012. 280 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197224145.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
5. Грицаєнко Г. І., Грицаєнко М. І. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Мелітополь: Люкс, 2021. 260 с.
6. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. Полтава: РВВД ПДАА, 2018. 290 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_2055_76533475.pdf (дата звернення: 15.10.2023).
7. Даценко Г. В., Коцеруба, Н. В., Крупельницька, І. Г., Кудирко О. М., Лобачева І. Ф. Аналіз господарської діяльності.: навч. посіб. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2021. 416 с. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=27776.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
8. Економічний аналіз: Навч. посібник. За ред. Волкової Н.А./ Н.А. Волкова, Р.М. Волчек, О.М. Гайдаєнко та ін. Одеса: ОНЕУ, 2015. 310 с.
9. Ковальчук М.І. Економічний аналіз діяльності підприємств АПК: підручник. Київ: КНЕУ, 2013. 390 с.
10. Мулик Т. О., Материнська О.А., Пльонсак О.Л. Аналіз господарської діяльності: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 357 с.
11. Кіндрацька Г.І., Загородній А.Г., Кулиняк Ю.І. Аналіз господарської діяльності: підр. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. 320 с.
12. Мних Є. В., Барабаш Н.С. Фінансовий аналіз : підручник. Київ: КНТЕУ, 2014. 536 с.
13. Мочаліна З. М., Поспелов О.В. Методичний інструментарій та сучасні проблеми аналізу фінансових результатів. *Комунальне господарство міст : наук.-техн. зб.*, 2011. № 98. С. 221–227.
14. Московчук А.Т., Дорош В.Ю. Ретроспективна аналітична оцінка результативності діяльності підприємницьких структур. *Економічний форум*. Луцьк: ВІП ЛНТУ, 2023. №2. С.72-80. URL:

- [http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyforum/issue/view /40/57](http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyforum/issue/view/40/57) (дата звернення: 10.11.2023).
15. Гайбура Ю. Методичні підходи щодо оцінки і прогнозування прибутковості підприємства. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*, № 38, 2023. С.118-123
16. Юнацький М. О. Огляд сучасних методів прогнозування фінансового стану підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6232> (дата звернення: 15.11.2023).
17. Пономарьов Д.Є. Прогнозування показників фінансового стану підприємства як основа формування фінансової стійкості. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2016. № 1 (75). С. 49–53.
18. Швець Ю.О. Прогнозування показників фінансового стану як елемент управління операційною діяльністю підприємств машинобудування у кризових умовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: збірник наукових праць*. 2020. Вип. 42. С. 89–94.
19. Драченко А., Юрчишена Л. Концептуальний підхід до моделювання впливу фінансових показників на прибуток підприємства. *Економіка та суспільство*, № 44, 2022. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1816/1752> (дата звернення: 15.11.2023).
20. Півторак М.В., Музиченко О.М., Методи прогнозування чистого прибутку підприємства. *Економіка та держава*, № 1/2021. С.124-129.

References

1. Natsional'ne polozhennia (standart) bukhgalters'koho obliku 1 «Zahal'ni vymohy do finansovoi zvitnosti», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> [in Ukrainian].
2. Moskovchuk, A.T. (2013). Analitychne zabezpechennia upravlinnia finansovym rezul'tatom. *Ekonomichni nauky. Seriiia «Oblik i finansy». Zb. nauk. prats'. LNTU*. Vypusk 10 (37). Ch. 5. Luts'k, 87–95 [in Ukrainian].
3. Adler, O. O., Les'ko O.J. (2019). Analiz hospodars'koi diial'nosti : navch. posib. Vinnytsia : VNTU. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/26628/104140.pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in Ukrainian].
4. Bilyk, M.D., Bilyk, T.O. (2012). Finansovi rezul'taty diial'nosti malykh pidpriemstv: otsinka ta prohozuvannia. Monohrafiia. Kyiv : TOV «PanTot». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197224145.pdf> [in Ukrainian].
5. Hrytsaienko, H. I., Hrytsaienko, M. I. (2021). Analiz hospodars'koi diial'nosti : navch. posib. Melitopol' : Liuks [in Ukrainian].
6. Yehorova, O. V., Dorohan'-Pysarenko, L. O., Tiutiunyk, Yu. M. (2018). Ekonomichnyj analiz: navch. posib. Poltava : RVVD PDAA. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_2055_76533475.pdf ([in Ukrainian].
7. Datsenko, H. V., Kotseruba, N. V., Krupel'nyts'ka, I. H., Kudyrko, O. M., Lobacheva, I. F. (2021). Analiz hospodars'koi diial'nosti.: navch. posib. Vinnytsia: VTEI KNTEU. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=27776.pdf> [in Ukrainian].
8. Volkova, N. A., Volchek, R. M., Hajdaienko, O. M. et al. (2015). Ekonomichnyj analiz: Navch. posibnyk. N. A. Volkova (Ed.). Odesa: ONEU [in Ukrainian].
9. Koval'chuk, M. I. (2013). Ekonomichnyj analiz diial'nosti pidpriemstv APK: pidruchnyk. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
10. Mulyk, T. O., Materyns'ka, O. A., Pl'onsak, O. L. (2017). Analiz hospodars'koi diial'nosti : navch. posib. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
11. Kindrats'ka, H. I., Zahorodnij, A. H., Kulyniak, Yu. I. (2019). Analiz hospodars'koi diial'nosti: pidr. L'viv : Vydavnytstvo L'vivs'koi politekhniki [in Ukrainian].
12. Mnykh, Ye. V., Barabash, N. S. (2014). Finansovyj analiz : pidruchnyk. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].

13. Mochalina, Z. M., Pospelov, O.V. (2011). Metodychnyj instrumentarij ta suchasni problemy analizu finansovykh rezul'tativ. *Komunal'ne hospodarstvo mist : nauk.-tekhn. zb. 2011.* № 98. S. 221–227. [in Ukrainian].
14. Moskovchuk, A.T., Dorosh, V.Yu. (2023). Retrospektyvna analitychna otsinka rezul'tatyvnosti diial'nosti pidpryemnyts'kykh struktur [Retrospective analytical assessment of the effectiveness of business structures]. *Ekonomichnyj forum.* Luts'k: VIP LNTU, № 2, 72-80. URL: <http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyyforum/issue/view/40/57> [in Ukrainian].
15. Hajbura, Yu. (2023). Metodychni pidkhody schodo otsinky i prohnozuvannia prybutkovosti pidpryemstva [Methodological approaches to assessing and forecasting the profitability of the enterprise]. *Podil's'kyj visnyk: sil's'ke hospodarstvo, tekhnika, ekonomika,* issue 1 (38), 118-123 [in Ukrainian].
16. Yunackiy, M. O. (2018). Review of the modern methods of forecasting the financial state of the enterprise. *Efektivna ekonomika,* vol. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6232> [in Ukrainian].
17. Ponomaryov, D.E. (2016). Prohnozuvannya pokaznykiv finansovoho stanu pidpryemstva yak osnova formuvannya finansovoyi [Forecasting of enterprise's financial indicators as the basis for financial stability formation]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu,* № 1 (75), 49–53 [in Ukrainian].
18. Shvets, Yu.O. (2020). Prohnozuvannia pokaznykiv finansovoho stanu iak element upravlinnia operatsijnoiu diial'nistiu pidpryemstv mashynobuduvannia u kryzovykh umovakh [Forecasting financial condition indicators as an element of managing operational activity of machine-building enterprises in crisis conditions]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats',* vo. 42, 89–94. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-16> [in Ukrainian].
19. Drachenko, A., & Yurchyshena, L. (2022). Conceptual approach to modeling the influence of financial indicators on enterprise profit. *Economy and Society,* (44). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-44> [in Ukrainian].
20. Pivtorak, M., & Muzichenko, O. (2021). Methods of forecasting the net profit of the enterprise. *Ekonomika ta derzhava,* vol. 1, 124–129. DOI: [10.32702/2306-6806.2021.1.124](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.1.124) [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-479-492

УДК 657.05:004.9

Галина НАШКЕРСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0461-2920

ОБМЕЖЕННЯ ВИЗНАННЯ ІНФОРМАЦІЇ АКТИВОМ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Анотація. *Наявність інформації та ефективне управління нею надає значні переваги та підвищує конкурентоспроможність підприємств. Ефективне використання інформації дозволяє організації працювати швидше та результативніше, із нижчим рівнем ризику, в результаті чого продукція та послуги мають вищу якість та нижчу собівартість, покращену конкурентну позицію та більшу прибутковість інвестицій. Інформація отримує цінність не лише від технічного та програмного забезпечення інформаційних технологій, які надають змогу зберігати її та проводити структурування і аналіз, але також містить внутрішню цінність, яка практично не враховується за традиційними підходами до обліку. Метою статті є дослідження можливості визнання інформації активом за загальноприйнятими принципами обліку із урахуванням її специфічних характеристик. Основними методами дослідження були загальнонаукові підходи до визначення сутності, методи дедукції та індукції, порівняння, узагальнення. Визначено зміст фінансової інформації, яка використовується для складання фінансової звітності та її роль у загальному масиві інформації підприємства. Розглянуто нормативне регулювання визнання активів. Концептуальна основа фінансової звітності визначає певні характеристики, які забезпечують визнання активу, включаючи наявність минулих подій, прав, потенціалу отримання майбутніх економічних вигід і контроль. Підприємство може визначити витрати на створення інформації, має право на інформацію, проте недостатньо її контролює, тому існує невизначеність щодо суми або часу будь-яких надходжень вигід, які в кінцевому підсумку будуть результатом використання інформації як активу. МСБО 38 «Нематеріальні активи» потребує ідентифікації та відокремленості окремих об'єктів нематеріальних активів, що фактично можна здійснити. Водночас, нематеріальний актив слід визнавати, якщо існує ймовірність того, що очікувані майбутні економічні вигоди, які відносяться до активу, будуть надходити до суб'єкта господарювання, а вартість активу можна достовірно оцінити. Підприємство може оцінити інформацію за історичною собівартістю, як вимагає МСБО 38 «Нематеріальні активи», проте вона фактично прихована у заробітній платі працівників ІТ-підрозділу та бухгалтерії й відображається як адміністративні витрати. Інформація не в повній мірі відповідає вимогам Концептуальної основи фінансової звітності та стандартів бухгалтерського обліку, як інші активи, вона має деякі унікальні властивості, які слід враховувати, щоб мати можливість визначити її вартість, та здійснити визнання інформації як активу в бухгалтерському обліку. Тому виникає необхідність перегляду окремих стандартів бухгалтерського обліку для забезпечення дотримання умов її визнання як внутрішньо генерованого нематеріального активу.*

Ключові слова: інформація, облік, нематеріальний актив, інформаційні активи, визнання, інформаційні технології.

JEL Classification: M41, L86

Absztrakt. Az információk rendelkezésre állása és hatékony kezelése jelentős előnyökkel jár, és növeli a vállalkozások versenyképességét. Az információ hatékony felhasználása lehetővé teszi a szervezet számára, hogy gyorsabban és hatékonyabban, kisebb kockázattal működjön, ami jobb minőségű és alacsonyabb önköltségű termékeket és szolgáltatásokat, jobb versenyhelyzetet és nagyobb megtérülést eredményez. Az információ nemcsak az informatikai hardver és szoftver révén válik értékke, amely lehetővé teszi annak tárolását, strukturálását és elemzését, hanem olyan belső értéket is tartalmaz, amelyet a hagyományos számviteli megközelítések alig vesznek figyelembe. A cikk célja, hogy megvizsgálja az információ eszközként való elismerésének lehetőségét az általánosan elfogadott számviteli elvek szerint, figyelembe véve annak sajátos jellemzőit. A kutatás fő módszerei a tartalom meghatározásának általános tudományos megközelítése – a dedukció és az indukción, az összehasonlítás és az általánosítás módszerei voltak. A pénzügyi kimutatások elkészítéséhez használt pénzügyi információk tartalmának és a vállalkozás teljes információs rendszerében betöltött szerepének a meghatározására került sor. Megvizsgálásra került az eszköz megjelenítés szabályozási kerete. A pénzügyi beszámolás fogalmi keretrendszere meghatároz bizonyos jellemzőket, amelyek biztosítják egy eszköz megjelenítését, beleértve a múltbeli eseményeket, jogokat, jövőbeli gazdasági hasznok potenciális meglétét és az ellenőrzést. A gazdálkodó egység meg tudja határozni az információ létrehozásának költségeit, rendelkezik az információhoz való joggal, de nem rendelkezik kellő ellenőrzéssel az információ felett, így bizonytalan az információ eszközként való felhasználásából végül származó hasznok beáramlásának összege vagy időzítése. Az IAS 38 „Immateriális javak” standard megköveteli az egyes immateriális javak azonosítását és elkülönítését. Ugyanakkor egy immateriális eszközt akkor kell megjeleníteni, ha valószínű, hogy az eszközzel kapcsolatos várható jövőbeni gazdasági hasznok a gazdálkodó egységhez fognak folyni, és az eszköz bekerülési értéke megbízhatóan mérhető. A gazdálkodó egység az IAS 38 „Immateriális javak” standardban előírtak szerint az információt történeti bekerülési értéken is értékelheti, de valójában az informatikai és számviteli személyzet fizetéseiben van elrejtve, és azt az igazgatási költségek között kell elszámolni. Az információ a többi eszközhöz hasonlóan nem felel meg teljes mértékben a Pénzügyi beszámolási és számviteli standardok fogalmi keretrendszer követelményeinek – van néhány egyedi tulajdonsága, amelyeket figyelembe kell venni ahhoz, hogy értékét meg lehessen határozni és a számvitelben eszközként lehessen kimutatni. Ezért szükség van bizonyos számviteli standardok felülvizsgálatára, hogy biztosítsák a belsőleg létrehozott immateriális eszközként való megjelenítés feltételeinek való megfelelést.

Kulcsszavak: információ, számvitel, immateriális javak, információs eszközök, elismerés, információs technológia.

Abstract. Possession of information is a source of competitiveness benefits and effective management of such information are considered a strength of organizations. The sound use of information allows an organization to run faster and better, resulting in products and services that are of a higher quality and a lower cost with the benefits of reduced risk, improved competitive position, and higher return on investment. Information receives value not only from physical information technology systems that provide storage and the ability to analyze, but also contain intrinsic value that is rarely taken into account by traditional accounting methods. The objective of this paper is to develop an approach to recognition of information as an asset in accounting which is consistent with accepted accounting principles and includes specific characteristics. The main research methods were general scientific approaches to determining the essence, methods of deduction and induction, comparison, generalization. The content of financial information, which is used to prepare financial statements, is defined. The normative regulation of the recognition of assets is considered. The Framework identifies certain characteristics that ensure the recognition of an asset, including the existence of past events, rights, the potential for obtaining future economic benefits and control. The enterprise can determine the costs of creating information and has the right to information, but control is insufficient, there is uncertainty about the amount or timing of any inflow benefits that will ultimately result from an asset from information. IAS 38 «Intangible assets» requires identifiability and separable, that exists. An intangible asset shall be recognized if it is probable that the expected future economic benefits that are attributable to the asset will flow to the entity and the cost of the asset can be measured reliably. An

enterprise can measure information at historical cost, as required by IAS 38 «Intangible assets», but it is actually hidden in the salaries of employees of the IT department and accounting department. Information does not obey the same rules of accounting standards that other assets do, it has some unique properties which must be taken into consideration in order to be able to measure its value to carry out recognition of information as an asset in accounting. This becomes increasingly important if accounting standards are revised to allow for reporting of internally generated information as an intangible asset.

Keywords: *information, accounting, intangible asset, recognition, information assets, information technologies.*

Постановка проблеми. Інформація в умовах цифрової трансформації вважається найважливішим ресурсом економіки, використання якого забезпечує посилення конкурентоспроможності підприємств, зростання ефективності діяльності унаслідок прискорення процесу прийняття рішень на основі результатів аналізу великих даних. Застосування інформаційних технологій та технічного забезпечення ІТ дає змогу нагромаджувати значні обсяги даних, здійснювати їхню обробку та структурування за запитами користувачів, що, у поєднанні зі знаннями, збільшує їхню цінність та може бути основою для створення нових продуктів і послуг.

Незважаючи на незаперечну цінність інформації, вона не визнається як актив в обліку й відображається як витрати на формування фінансових та нефінансових показників за бізнес-процесами підприємства. Специфічні риси інформації, такі як можливість спільного використання, нескінченність, швидка втрата актуальності, легкість передачі, невичерпність створюють обмеження для визнання активом за вимогами бухгалтерських стандартів, що знижує рівень захисту від несанкціонованого втручання або передавання та вимагає здійснення додаткових заходів інформаційної безпеки і контролю у порівнянні з іншими активами.

Водночас, за вимогами Концептуальної основи фінансової звітності та МСБО 38 «Нематеріальні активи», інформація може бути ідентифікована, витрати на її формування, обробку або придбання легко визначити, що надає підстави для визнання в обліку та звітності. Проте на сьогодні не в достатній мірі розроблені методики контролю інформації, оцінок вигоди, яку можна отримати від її використання в діяльності підприємств зважаючи на те, що вона використовується тільки сукупно з усіма іншими активами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визнання, оцінки та облікового відображення інформації у складі нематеріальних активів досліджувались низкою зарубіжних авторів. Зокрема, науковці Д. Муді та П. Волш визначили значимість інформації у складі інформаційних систем та її специфічні характеристики [2], Ф. Сьон, М. Сіе, Л. Чжао, С. Лі, Х. Фан вважають, що підприємства мають право власності і контролю інформації [12], Дж. Сіджман і М. Кромптон переконані, що інформація відрізняється від гудвілу [11], С. Хендерсон, Г. Пірсон, К. Хербон, Т. Артіах, Б. Хоуісон здійснили інтерпретацію

інформаційного активу як однієї із груп нематеріальних активів [15], А. Ван дотримується переконання, що інформація має ознаки «розумного активу» [13], Р.М.С. Вілсон та Дж.А. Стенсон вважають інформацію специфічним нематеріальним активом [14]. Усі дослідники переконані, що підприємство має підстави для відображення інформації у складі нематеріальних активів унаслідок відповідності критеріям визнання за МСБО 38 «Нематеріальні активи», проте визнають деякі обмеження для відображення у складі необоротних активів через специфічні характеристики, які відрізняють її від інших активів.

Більшість наукових праць українських авторів за досліджуваною тематикою зводяться до характеристики інформації як обслуговуючої функції управління, розглядається її значення для ведення обліку і складання звітності, в тому числі при застосуванні інформаційних технологій. Інформація як актив, що має цінність, знаходиться поза межами досліджень українських науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні недостатньо дослідженими є визначення відмінності між даними та інформацією, питання ідентифікації фінансової інформації, її зв'язку з іншими групами інформації підприємств та важливість їхньої інтеграції, можливості визнання інформації активом за вимогами нормативного законодавства з урахуванням специфічних характеристик.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження можливості визнання інформації активом за загальноприйнятими принципами обліку із урахуванням її специфічних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інформаційних технологій дає змогу підприємствам накопичувати та зберігати значні обсяги інформації, яка використовується для прийняття економічних рішень після її систематизації та обробки за запитами користувачів. Проте більшість науковців і практиків зосереджені на дослідженнях безпосередньо технологій, технічного і програмного забезпечення [1] незважаючи на те, що вони є тільки допоміжними засобами для накопичення й обробки інформації, яка є головним ресурсом для отримання конкурентних переваг. Автори Д. Муді, П. Волш переконані, що технологія є тільки засобом надання інформації, а інформація є головним активом, який можна використовувати для отримання стратегічної переваги [2].

Визнання інформації активом за правилами бухгалтерського має низку обмежень через її специфічний характер та труднощі із дотримання вимог до визнання, визначених стандартами бухгалтерського обліку, унаслідок чого витрати на її отримання, зберігання та обробку не виокремлюються, не підлягають капіталізації, а відображаються у складі витрат поточного періоду. Це стосується не тільки внутрішньої інформації, генерованої безпосередньо підприємством, витрати на формування й обробку якої включаються до складу витрат на ведення обліку, підтримання використання інформаційних технологій, але й придбаної зовнішньої інформації, ціна придбання якої є очевидною, проте невизначеними є терміни використання та очікувана вигода.

Термін «інформація» є широко використовується Концептуальною основою фінансової звітності, зокрема розкриваються якісні характеристики (доречність,

суттєвість, правдиве подання, зіставність, можливість перевірки, своєчасність, зрозумілість) та вартісне обмеження корисної фінансової інформації (перевищення вигід подання інформації у фінансовій звітності над витратами, понесеними на її надання та використання), розглядається інформація про економічні ресурси суб'єкта господарювання, про зміни у ресурсах та вимогах, а також про використання економічних ресурсів суб'єкта господарювання, інформація, яку надають конкретні основи оцінки, наведені вимоги щодо подання та розкриття інформації [3].

Виходячи з мети фінансової звітності, яка визначає необхідність надання фінансової інформації про суб'єкта господарювання, що звітує [3], можна стверджувати, що інформація, яка надається суб'єктами господарювання користувачам є фінансовою. Водночас, Концептуальною основою та чинними нормативно-правовими актами України не визначено, яка інформація є фінансовою. Авторами Р.М. Бушмен і А.Дж. Сміт визначено, що інформація фінансового обліку є продуктом бухгалтерського обліку та зовнішньої звітності, які забезпечують вимірювання та публічне розкриття перевірених кількісних даних щодо фінансового стану та результатів діяльності фірми [4]. К. Загер та Л. Загер вважають, що призначенням обліку є збір, обробка та представлення бухгалтерської (фінансової) інформації, яка охоплює бізнес компанії зацікавленим користувачам [5]. Наведене вище дає змогу сформувати авторське визначення фінансової інформації як інформації, створеної в обліковій системі шляхом нагромадження та обробки даних про господарські операції та події, які відбулись на підприємстві у поточному періоді й відображені згідно вимог стандартів бухгалтерського обліку у фінансовій звітності.

Значна частина інформації, яка використовується підприємством є нефінансовою. Необхідність її розкриття визначена директивами ЄС, останньою з яких є Директива 2014/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року про внесення змін до Директиви 2013/34/ЄС щодо розкриття нефінансової інформації та різноманітної інформації деякими великими підприємствами та групами, яка визначає необхідність та основні вимоги до розкриття [6]. Зокрема, це стосується великих підприємств із кількістю працівників понад 500. Українські підприємства здійснюють розкриття нефінансової інформації за Методичними рекомендаціями зі складання звіту про управління [7]. Нормативними документами рекомендовано включати до звіту про управління нефінансові показники, які описують моделі діяльності підприємства, політики, котрі проводить підприємство щодо впливу його діяльності, зокрема, на навколишнє середовище, довкілля, соціальні питання, боротьби з корупцією та хабарництвом, основні ризики та управління ними, основні нефінансові показники, що характеризують діяльність підприємства [6, 7]. За дослідженням аудиторської фірми PricewaterhouseCoopers важливість розкриття нефінансової інформації визнана топ-менеджерами транснаціональних компаній як підґрунтя для довгострокової ефективності компаній [8].

Нормативними документами чітко не визначений зміст терміну «нефінансова інформація» та головні компоненти щодо її розкриття, що зумовило дискусії серед

практиків і науковців за цим напрямом. Автори А. Халлер та М. Лінк підтверджують наявність розбіжностей у визначеннях, стверджуючи, що дотепер не існує ні загального значення, ні загальноприйнятого визначення «нефінансової інформації» [9]. Дослідники М. Адмірал, Р. Нівра, Р. Турксема вважають, що нефінансова інформація включає всю кількісну інформацію і якісні дані про політику, що суттєво впливає на бізнес-операції та результати цієї політики без прямого поєднання із системою фінансової реєстрації» [10]. Одночасне розкриття підприємством фінансової та нефінансової інформації підвищує її цінність для інвесторів, контрагентів та суспільства. Проведене нами дослідження показує, що для цілей ведення обліку, складання фінансової і нефінансової звітності інформація розглядається тільки як допоміжний засіб для кількісного або якісного відображення показників. Проте, незважаючи на труднощі інтерпретації термінів для ідентифікації різних груп інформації, відсутність згадок щодо можливості її визнання Концептуальною основою фінансової звітності та МСФЗ, низка дослідників переконані, що інформація сама по собі має цінність як актив, котрий має потенціал отримання економічних вигід і вважають за можливе визнання інформації як нематеріального активу із відображенням у балансі або у примітках до фінансової звітності як умовного активу.

Зокрема, автори Дж. Сіджман і М. Кромптон вважають, що дані відповідають критеріям нематеріального активу насамперед через відсутність фізичної субстанції, відокремлення від гудвілу та можливість збільшення майбутньої економічної вигоди [11]. Такого ж переконання дотримується група дослідників Ф. Сюн, М. Сіе, Л. Чжао, С. Лі, Х. Фан, вважаючи, що великі дані є нематеріальними активом, на які підприємство має право власності й контролю і потребує значних потужностей та спеціальних підходів або алгоритмів для обробки, включаючи формування, зберігання, аналіз, пошук, спільний доступ, передачу, візуалізацію, оновлення та захист [12]. А. Ван переконаний, що інформацію про активи в обліку не можна використовувати тільки як описову для визнання інших активів, оскільки дані самі є ресурсом, що має ознаки «розумних» активів, використання яких може підвищити ефективність процесів незалежно від бізнес-моделі. Автором визначені головні характеристики інформації як активів бухгалтерського обліку, зокрема оцифрована форма, яка покращує можливості використання, можливість ідентифікації, що дає змогу використовувати її для прийняття економічних рішень підприємством або здійснити продаж та немонетарна природа, що забезпечує можливість контролю інформації підприємством [13]. Науковці Р.М.С. Вілсон та Дж.А. Стенсон визнають інформацію як особливу групу нематеріальних активів, що має характеристики специфічного активу унаслідок її впливу на діяльність підприємства, проте визнають труднощі її оцінки як об'єкта обліку [14]. Усі перелічені автори однак узгоджені у твердженні щодо отримання суб'єктами господарювання економічних вигід від наявності та використання інформації для забезпечення і покращення ефективності діяльності підприємств та переконані, що інформація має відображатись у складі нематеріальних активів.

Застосування вимог Концептуальної основи фінансової звітності надає підстави для визнання окремих елементів фінансової звітності, таких як активи, зобов'язання, капітал, доходи і витрати. Актив визначений Концептуальною основою як теперішній економічний ресурс, що контролюється суб'єктом господарювання внаслідок минулих подій і є правом, що має потенціал створення економічних вигід [3]. Розглянемо окремі характеристики, які забезпечують визнання активу, зокрема наявність минулих подій, прав, потенціалу отримання майбутніх економічних вигід і контроль.

Підприємство здійснює витрати на отримання або придбання даних, зберігання і обробку, хоч частина таких витрат є неявними і приховані у заробітній платі працівників бухгалтерії, IT-підрозділу тощо, які можна легко ідентифікувати. Значну частину витрат на акумулювання та обробку інформації можна визначити достовірно. Тобто інформація про операції або події, які відбулись раніше й зумовили визнання активу, дають змогу визнати актив за визначеними вище вимогами, що відрізняється від інтерпретації інформації Концептуальною основою, оскільки її наявність є тільки підставою для визнання інших активів, ніж інформація.

Право на генерування економічних вигід передбачає можливість використання об'єкта для отримання вигоди, керування ним, здійснення передачі або продажу прав користування іншим сторонам, право на створення «ноу-хау», доступ до якого є обмеженим для інших сторін, уникнення несанкціонованого використання [3], що цілком можливе для інформації, яка може бути визнана активом.

Важливою передумовою визнання активу за Концептуальною основою є наявність потенціалу для створення економічних вигід, які дають суб'єкту господарювання змогу отримувати грошові потоки або інші ресурси, реалізувати актив іншим сторонам на вигідних умовах, використовувати окремо або в поєднанні з іншими ресурсами та збільшувати їхню вартість [3], що цілком притаманне інформації. Для отримання потенціалу створення економічних вигід інформація повинна використовуватись, що додає їй додаткової цінності. Навпаки, її утримання без користування не принесе жодних додаткових вигід підприємству, а тільки збільшить витрати на зберігання. Використання інформації як активу забезпечує прийняття на підприємстві стратегічних рішень керівництвом, локальних рішень менеджерами різних рівнів при використанні у бізнес-процесах, що сприяє створенню економічної вартості, формуванню нових бізнес-процесів та продуктів. Додатковим ефектом може бути збільшення цінності інформації унаслідок її використання шляхом оновлення даних, інтеграції з іншими даними, перегрупування за запитом користувачів. Відповідним чином оброблена інформація у поєднанні зі знаннями має ознаки «розумного» активу й може бути основою для формування окремих видів інтелектуального капіталу.

Наявність контролю забезпечується можливістю задіяти економічний ресурс у діяльності для отримання економічних вигід від його використання та обмежити доступ інших сторін [3], що буває складно, оскільки інформацією легше

несанкціоновано поділитись, ніж іншими активами. При цьому інформація буде як у власника (для якого факт передачі інформації буде невідомим), так і в іншій стороні, яка також зможе використати цей ресурс і створити конкуренцію для законного власника. Тому для повного контролю небажаного поширення комерційної інформації потрібно створити додаткові запобіжні заходи. Водночас, окремі автори вважають, що інформація задовольняє визначенню активу набагато краще, ніж працівники чи клієнти, які також зазвичай називаються в літературі активами [2].

Також треба зауважити, що Концептуальною основою не визначена відмінність між термінами «дані» та «інформація», вони вживаються як рівноцінні, тоді як дані є вхідним ресурсом, який унаслідок обробки з використанням технічного (комп'ютери, сервери та ін.) та програмного забезпечення за запитами користувачів перетворюється на інформацію. Науковці С. Хендерсон, Г. Пірсон, К. Гербон, Т. Артїач, Б. Хоуїсон вважають, що інтегрування різних баз даних компанії підвищить ефективність їх використання, забезпечить трансформацію даних в інформацію, яка має цінність як інформаційний актив і здійснили його інтерпретацію як сукупності інформації, визначеної і керованої у єдиному масиві, щоб її можна було зрозуміти, поділитися, захистити та ефективно використовувати [15].

Для включення інформаційного активу до складу нематеріальних доцільно спершу встановити, чи відповідає інформація визначенню активу, наведеному МСБО 38 «Нематеріальні активи».

МСБО 38 визначено, що нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований [16]. Таким чином, головними критеріями визнання інформації, як нематеріального активу є немонетарний характер, можливість ідентифікації та відокремлення від підприємства, наявність контролю та ймовірність отримання економічної вигоди у майбутньому (табл. 1).

МСБО 38 встановлює обмеження для визнання внутрішньо генерованого нематеріального активу, що ускладнює його визнання у порівнянні з аналогічними придбаним об'єктом, зокрема, це можливість створення для використання або продажу, здатність використання або продажу, можливості та способи генерування майбутніх економічних вигід, наявність ресурсів для завершення розробки, здатність достовірно оцінити видатки на розробку [16]. Щодо даних, які нагромаджує, зберігає та аналізує підприємство, перетворюючи їх на інформацію, то вони, зазвичай є конфіденційними, тому операції їхнього продажу є рідкісними. Для усіх об'єктів нематеріальних активів накладається обмеження визнання майбутніх покращень. Характер нематеріального активу є таким, що часто розширення або заміни частини такого активу не відбувається. Відповідно, більша частина подальших видатків буде спрямована скоріше на збереження очікуваних майбутніх економічних вигід, утілених в існуючому нематеріальному активі [16], тому відноситься до витрат періоду.

Таблиця 1.

Характеристика нематеріальних активів за МСБО 38 та відповідність інформації визначеним вимогам

Критерії визнання	Інтерпретація критеріїв визнання нематеріальних активів	Відповідність інформації критеріям визнання нематеріальних активів
Можливість ідентифікації та відокремлення	Актив можна відокремити від суб'єкта господарювання і гудвілу та продати, передати, індивідуально або разом з пов'язаним з ним ідентифікованим активом	Інформація зберігається на серверах, мережних накопичувачах файлів (NAS), у хмарних сховищах, зовнішніх накопичувачах (USB накопичувачах, картах пам'яті тощо) і може бути відокремлена від них, продана або передана
Немонетарний характер	Відмінний від грошових коштів	Не може бути використаний як засіб платежу
Контроль	Наявність повноважень отримувати майбутні економічні вигоди та обмежувати доступ інших до цих вигід	Підприємство має повноваження отримувати майбутні економічні вигоди тільки разом із іншими активами, що забезпечують діяльність, тому часто складно визначити обсяг вигід, які отримані безпосередньо від використання інформації. Обмеження доступу інших до вигід може бути ускладненим
Майбутні економічні вигоди	Можуть включати дохід від продажу, скорочення витрат або інші вигоди, які є результатом використання активу	Зазвичай не охороняються юридичними правами, а тільки юридичними зобов'язаннями працівників зберігати конфіденційність

Сформовано автором за джерелом [16]

Використовуване технічне забезпечення відображається у складі основних засобів, придбане програмне забезпечення визнається як нематеріальний актив, однак витрати на його створення або покращення не капіталізуються [1]. Використані знання та професійні навички працівників, які дають змогу здійснити інтеграцію різних баз даних (контрагенти, технічна інформація, формування ланцюгів постачання, фінансові та нефінансові показники тощо), структурування та аналіз за запитами користувачів із одержанням відповідних результатів, забезпечують перетворення розрізнених даних у структуровану інформацію, проте не капіталізуються, а визнаються витратами періоду.

Інформація має низку специфічних характеристик, що відрізняє її від інших активів (табл 2).

Таблиця 2

Специфічні характеристики інформації як активу

№ з/п	Ознаки	Інтерпретація
1.	Інформація є спільною і нескінченною	Інформацією в межах підприємства (крім конфіденційної) можна ділитися з нескінченною кількістю користувачів, при цьому передавання інформації не означає її втрату для попереднього користувача. Збільшення кількості користувачів не означає розподіл інформації, а причиняє кумулятивний ефект
2.	Цінність інформації зростає з використанням	При використанні інформації, на відміну від фізичних активів її цінність збільшується, а сукупні витрати на акумулювання, обробку та зберігання знижуються
3.	Інформація швидко інформация втрачає актуальність	Інформація операційної діяльності найбільш актуальна у поточному періоді, а в наступному мало використовується, окрім інформації, яка є основою для прийняття рішень, водночас вона зберігається у визначені законодавством строки
4.	Цінність інформації зростає з її точністю	Точність інформації збільшує її цінність для прийняття рішень і має бути на визначеному рівні для кожного виду. Зниження точності нижче визначеного рівня перетворює її на дезінформацію, з активу на пасив
5.	Цінність інформації збільшується у поєднанні з іншою інформацією	Інтегрування інформації з різних джерел за принципом Парето (80/20) дає змогу створити єдиний об'єкт, використання якого забезпечить найкращу основу для агрегування управлінської звітності та прийняття рішень
6.	Надмірна інформація не корисна	Надлишок інформації призводить до перевантаження користувачів та знижує ефективність прийняття рішень
7.	Інформація не вичерпується	Передача інформації не зменшує її обсяг, оскільки вона залишається у сторони, що передала та у всіх одержувачів і може збільшуватись при відповідній обробці

Сформовано автором за джерелом [2]

Окремі характеристики інформації надають їй переваги у порівнянні з іншими активами, зокрема це невичерпність, можливість одночасного використання низкою користувачів та передачі (при дотриманні конфіденційності), зростання корисності унаслідок обробки та перегрупування за запитами користувачів, незначні витрати на утримання та оновлення інформації, можливість інтеграції наявної інформації з іншою.

Визначені переваги можуть бути втраченими за умови непрофесійного використання інформації (користувач не має достатнього рівня знань для обробки, не знає про наявність окремих видів інформації і не використовує її), несанкціонованої передачі користувачам без права доступу, в тому числі зовнішнім, створення надмірних копій інформації (перевантажує сховища для її зберігання та ускладнює роботу технічного і програмного забезпечення), несвоєчасне оновлення інформації у зв'язку із втратою актуальності наявної та появою нової, відсутність тестувань на достовірність, можливі обмеження програмного забезпечення для інтегрування різних баз даних тощо.

Важливою проблемою є захист інформації від несанкціонованого використання та передавання, для подолання якої варто використовувати стандарти ISO (International Organization for Standardization), ратифіковані Міжнародною організацією зі стандартизації, зокрема стандарт ISO 17799 «Управління інформаційною безпекою - Інформаційні технології», який визначає загальні засади та встановлює керівні принципи для початку, впровадження, підтримки та покращення управління інформаційною безпекою в організації [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інформація, інтегрована в єдиний об'єкт, у цілому відповідає вимогам Концептуальної основи фінансової звітності щодо визнання активу та МСБО 38 «Нематеріальні активи» щодо можливості відображення у складі нематеріальних активів підприємств, хоча на сьогодні вона фактично визнається тільки допоміжним засобом для поточного контролю бізнес-процесів підприємств, формування показників обліку, фінансової та нефінансової звітності.

Підприємство може ідентифікувати інформацію, достовірно визначити витрати на її формування або придбання. Проте інформація як нематеріальний актив недостатньо контролюється суб'єктом господарювання, що спричиняє ймовірність несанкціонованого поширення та використання, втрату точності та актуальності унаслідок швидкого старіння, недостатньої професійної підготовки користувачів. Це може перетворити її на дезінформацію і призвести до прийняття невідповідних економічних рішень та ставить під сумнів можливість отримання вигід у майбутньому. Тому обсяг майбутніх економічних вигід від використання підприємством інформації може бути невизначеним.

Інформація має низку специфічних характеристик, які відрізняють її від інших активів, як з точки зору переваг, так і обмежень, що також здійснює вплив на її визнання у складі нематеріальних активів.

Загрозами для отримання вигід від інформації як активу може бути невідповідність вимогам користувачів технічного та програмного забезпечення, недотримання встановлених нормативів щодо інформаційної безпеки, визначеними стандартами ISO.

Ураховуючи значні обсяги інформації, якими володіє та користується підприємство та її суттєвий вплив на ефективність діяльності, виникає необхідність внесення змін до МСБО 38 «Нематеріальні активи», застосування яких забезпечить дотримання умов її визнання як внутрішньо генерованого нематеріального активу.

Подальші дослідження проблем визнання інформації як нематеріального активу будуть зосереджені на питаннях її оцінки.

Список використаних джерел

1. Нашкерська Г.В. Активи інформаційних технологій: ідентифікація, інтеграція і відображення в обліку. Економіка України. 2023. №5. С. 35-50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.035>
2. Moody D.L., Walsh P. Measuring the value of information - an asset valuation approach. European Conference on Information Systems (ECIS'99). 1999. pp. 496–512. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Measuring-the-Value-Of-Information-An-Asset-Moody-Walsh/bc8ee8f7e8509db17e85f8108d41ef3bed5f13cc>
3. Концептуальна основа фінансової звітності (2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (Дата звернення 04.10.2023).
4. Bushman R.M., Smith A.J. Financial accounting information and corporate governance. Journal of Accounting and Economics. 2001. Vol. 32. No. 1-3. P. 237-333. [https://doi.org/10.1016/S0165-4101\(01\)00027-1](https://doi.org/10.1016/S0165-4101(01)00027-1)
5. Zager K., Zager L. The Role of Financial Information in Decision Making Process. Innovative Marketing. 2006. No. 2(3). P. 34-40. URL: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/1746/im_en_2006_03_Zager.pdf
6. European Union. Directive 2014/95/EU of the European parliament and of the council of 22 oktober 2014 amending directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. revised (2014/95/EU). Official Journal of the European Union. 62. L 330/1–L 330/9. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0095>
7. Методичні рекомендації зі складання звіту про управління затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.12.2018 № 982. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text> (Дата звернення 02.11.2023).
8. PricewaterhouseCoopers. (2002). Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value. Pricewaterhouse Coopers finds. 2002. URL: <http://www.barometersurveys.com/vwAllNewsByDocID/BC10B017C5062D2485256BA60000F6B6/index.htm>
9. riceWaterhouseCoopers. 2002. Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value . PriceWaterhouseCoopers finds. Management Barometer (April 22).
10. riceWaterhouseCoopers. 2002. Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value . PriceWaterhouseCoopers finds. Management Barometer (April 22).
9. Haller A., Link M. The Term «Non-financial Information» – A Semantic Analysis of a Key Feature of Current and Future Corporate Reporting. Accounting in Europe. 2017. Vol. 14. No. 3 P. 407-429. <https://doi.org/10.1080/17449480.2017.1374548>
10. Admiraal M., Nivra R., Turksema R. Reporting on Non-financial Information. International Journal of Government Auditing. 2009. No. 36 (3). P. 15-22. URL: <https://www.scribd.com/document/457238899/Reporting-on-Nonfinancial-Information>
11. Sidgman J., Crompton M. Valuing Personal Data to Foster Privacy: A Thought Experiment and Opportunities for Research. Journal of Information Systems. 2016. No. 30(2). P. 169-181. <https://doi.org.usd.idm.oclc.org/10.2308/isys-51429>
12. Xiong F., Xie M., Zhao L., Li C., Fan X. Recognition and Evaluation of Data as Intangible Assets. Sage Journal. 2022. No. 2. P.1-13. <https://doi.org/10.1177/21582440221094600>
13. Wang A. Research on Accounting Treatment and Information Presentation of Enterprise Data Assets. E3S Web of Conferences 251.01054. 2021. P. 1-4. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125101054> TEES
14. Wilson R.M.S., Stenson J.A. Valuation of information assets on the balance sheet: The recognition and approaches to the valuation of intangible assets. Business Information Review. 2008.Vol. 25. No. 3. P. 149-213. DOI: 10.1177/0266382108095039

15. Henderson S., Peirson G., Herbohn K., Artiach T., Howieson B. Issues in Financial Accounting. 16th Edition. Longman Cheshire. Melbourne. Australia. 2017. 1040 p.
16. Міжнародний стандарт фінансової звітності 38 «Нематеріальні активи» URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-38_ukr_2016.pdf (Дата звернення 12.10.2023).
17. Стандарти ISO /IEC 17799: 2002 (BS 7799: 2000) - ГОСТ Р ISO / IEC 17799. URL: http://ni.biz.ua/4/4_10/4_108670_standarti-ISOIEC--BS---gost-r-isomek-.html (Дата звернення 24.11.2023).

References

1. Nashkerska H. V. Oblik nevyznachenosti aktyviv. Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. 2022. No 9-10. S. 43-49. <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-9-10-298-299-43-49> [in Ukrainian]
2. Moody D.L., Walsh P. Measuring the value of information - an asset valuation approach. European Conference on Information Systems (ECIS'99). 1999. pp. 496-512. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Measuring-the-Value-Of-Information-An-Asset-Moody-Walsh/bc8ee8f7e8509db17e85f8108d41ef3bed5f13cc>
3. Kontseptual'na osnova finansovoyi zvitnosti (2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 [in Ukrainian]
4. Bushman R.M., Smith A.J. Financial accounting information and corporate governance. Journal of Accounting and Economics. 2001. Vol. 32. No. 1-3. P. 237-333. [https://doi.org/10.1016/S0165-4101\(01\)00027-1](https://doi.org/10.1016/S0165-4101(01)00027-1)
5. Zager K., Zager L. The Role of Financial Information in Decision Making Process. Innovative Marketing. 2006. No. 2(3). P. 34-40. URL: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/1746/im_en_2006_03_Zager.pdf
6. European Union. Directive 2014/95/EU of the European parliament and of the council of 22 oktober 2014 amending directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. revised (2014/95/EU). Official Journal of the European Union. 62. L 330/1-L 330/9. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0095>
7. Metodychni rekomendatsiyi zi skladannya zvitv pro upravlinnya zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 07.12.2018. №982. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text> [in Ukrainian]
8. PricewaterhouseCoopers. (2002). Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value. Pricewaterhouse Coopers finds. 2002. URL: <http://www.barometersurveys.com/vwAllNewsByDocID/BC10B017C5062D2485256BA60000F6B6/index.htm>
9. riceWaterhouseCoopers. 2002. Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value . PriceWaterhouseCoopers finds. Management Barometer (April 22).
10. riceWaterhouseCoopers. 2002. Non-financial measures are highest-rated determinants of total shareholder value . PriceWaterhouseCoopers finds. Management Barometer (April 22).
9. Haller A., Link M. The Term «Non-financial Information» – A Semantic Analysis of a Key Feature of Current and Future Corporate Reporting. Accounting in Europe. 2017. Vol. 14. No. 3 P. 407-429. <https://doi.org/10.1080/17449480.2017.1374548>
10. Admiraal M., Nivra R., Turksema R. Reporting on Non-financial Information. International Journal of Government Auditing. 2009. No. 36 (3). P. 15-22. URL: <https://www.scribd.com/document/457238899/Reporting-on-Nonfinancial-Information>
11. Sidgman J., Crompton M. Valuing Personal Data to Foster Privacy: A Thought Experiment and Opportunities for Research. Journal of Information Systems. 2016. No. 30(2). P. 169-181. <https://doi.org.usd.idm.oclc.org/10.2308/isys-51429>
12. Xiong F., Xie M., Zhao L., Li C., Fan X. Recognition and Evaluation of Data as Intangible Assets. Sage Journal. 2022. No. 2. P.1-13. <https://doi.org/10.1177/21582440221094600>

13. Wang A. Research on Accounting Treatment and Information Presentation of Enterprise Data Assets. E3S Web of Conferences 251.01054. 2021. P. 1-4
14. Wilson R.M.S., Stenson J.A. Valuation of information assets on the balance sheet: The recognition and approaches to the valuation of intangible assets. Business Information Review. 2008. Vol. 25. No. 3. P. 149-213. DOI: 10.1177/0266382108095039
15. Henderson S., Peirson G., Herbohn K., Artiach T., Howieson B. Issues in Financial Accounting. 16th Edition. Longman Cheshire. Melbourne. Australia. 2017. 1040 p.
16. Mizhnarodnyy standart finansovoyi zvitnosti 38 «Nematerial'ni aktyvy». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-38_ukr_2016.pdf [in Ukrainian]
17. Стандарти ISO /IEC 17799: 2002 (BS 7799: 2000) - ГОСТ Р ISO / IEC 17799. URL: http://ni.biz.ua/4/4_10/4_108670_standarti-ISOIEC--BS---gost-r-isomek-.html [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-493-506

УДК 005.522

Вікторія ОНИЩЕНКО

кандидат технічних наук, доцент кафедри девелопменту нерухомості,
фінансів, обліку та маркетингу

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9301-2518

Дмитро КОНОНЕНКО

магістрант з маркетингу

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

ORCID ID: 0009-0009-0252-8830

Марія ЧУПНА

магістрант з маркетингу

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

ORCID ID: 0009-0000-2293-8305

ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ: ОГЛЯД, КЛАСИФІКАЦІЯ, КРИТЕРІЙ ВИБОРУ

***Анотація.** Стратегічний аналіз є важливим елементом управління підприємством, оскільки допомагає визначати оптимальні шляхи розвитку, конкурентні переваги та інноваційні можливості. Розгляд інструментів стратегічного аналізу, їх класифікація та критерії вибору є ключовими аспектами для підприємств, які прагнуть ефективно адаптуватися до змін в бізнес-середовищі. Метою дослідження є порівняльна характеристика інструментарію стратегічного аналізу, розробка підходів для його класифікації та систематизації, формулювання критеріїв вибору методик аналізу.*

В основі дослідження лежать методи: аналізу та синтезу; сходження від абстрактного до конкретного; диференціації та інтеграції; індукції та дедуції; системного аналізу; порівняння; класифікації та систематизації. У статті проведений огляд традиційних та сучасних інструментів стратегічного аналізу, розкрито їх сутність та особливості, наведено приклади використання, сильні та слабкі сторони. Визначено взаємозв'язок між різними інструментами та вказані вдалі поєднання окремих методів і моделей для досягнення певних цілей аналізу. Запропоновано нові підходи до класифікації та систематизації методів стратегічного аналізу за різними ознаками. Зокрема, визначено, що інструментарій стратегічного аналізу можна поділити на три типи: сканування середовища та аналіз конкуренції; внутрішній/зовнішній аналіз; інновації, зміни та порушення ринку.

Надані рекомендації стосовно вибору інструментів стратегічного аналізу для: різних типів підприємств; адаптації до змін у зовнішньому середовищі; розробки стратегій, які будуть успішними в умовах невизначеності; покращення точності і достовірності результатів аналізу; придатності методів стратегічного аналізу для забезпечення сталого розвитку; етики застосування методів стратегічного аналізу. Результати досліджень можуть бути корисні для менеджерів підприємств різних типів і галузей при виборі ефективних інструментів стратегічного аналізу для отримання точних висновків. Подальші дослідження авторів будуть присвячені питанням удосконалення методів стратегічного аналізу і розробки нових

інструментів, які відповідають сучасним вимогам бізнес-середовища і враховують фактори четвертої промислової революції (штучний інтелект, машинне навчання, блокчейн та інші).

Ключові слова: стратегічний аналіз, інструменти стратегічного аналізу, методи, управління, підприємство, стратегія, класифікація.

JEL Classification: M121, M311

Absztrakt. A stratégiai elemzés a vállalatirányítás fontos eleme, mivel segít azonosítani a fejlődés optimális útjait, a versenyelőnyöket és az innovációs lehetőségeket. A stratégiai elemzési eszközök figyelembevétele, azok osztályozása és kiválasztási kritériumai kulcsfontosságú szempont az üzleti környezet változásaihoz hatékonyan alkalmazkodni kívánó vállalkozások számára. A tanulmány célja a stratégiai elemzési eszközök összehasonlító jellemzése, osztályozásuk és rendszerezésük megközelítéseinek kidolgozása valamint az elemzési módszertan kritériumainak kiválasztási mechanizmusa. A kutatás a következő módszereken alapul: elemzés és szintézis; az absztraktból a konkrétba való eljutás; differenciálás és integrálás; indukció és dedukció; rendszerelemzés; összehasonlítás; osztályozás és rendszerezés. A cikk áttekinti a stratégiai elemzés hagyományos és modern eszközeit, feltárja lényegüket és jellemzőiket, példákat hoz felhasználásukra, erősségeikre és gyengeségeikre. A cikkben meghatározásra kerül a különböző eszközök közötti kapcsolat és megjelöli az egyes módszerek és modellek sikeres kombinációit bizonyos elemzési célok elérése érdekében. Új megközelítéseket javasol a stratégiai elemzési módszerek különböző szempontok szerinti osztályozására és rendszerezésére. Különösen azt állapítja meg, hogy a stratégiai elemzés eszközei három típusba sorolhatók: környezetfelmérés és versenyelemzés; belső/külső elemzés; innovációk, változások és piaci zavarok. A cikk ajánlásokat fogalmaz meg a stratégiai elemzési eszközök kiválasztására a következőkre vonatkozóan: különböző típusú vállalkozások; a külső környezet változásaihoz való alkalmazkodás; a bizonytalansági körülmények közötti sikeres stratégiák kidolgozása; az elemzési eredmények pontosságának és megbízhatóságának javítása; a stratégiai elemzési módszerek alkalmassága a fenntartható fejlődés biztosításához; a stratégiai elemzési módszerek alkalmazásának etikája. A kutatás eredményei hasznosak lehetnek a különböző típusú és iparágú vállalkozások vezetői számára a hatékony stratégiai elemzési eszközök kiválasztásakor, hogy pontos következtetésekhez jussanak. A szerzők további kutatásai a stratégiai elemzési módszerek javítására és olyan új eszközök kifejlesztésére összpontosítanak, amelyek megfelelnek az üzleti környezet modern követelményeinek, és figyelembe veszik a negyedik ipari forradalom tényezőit (mesterséges intelligencia, gépi tanulás, blokklánc stb.).

Kulcsszavak: stratégiai elemzés, stratégiai elemzési eszközök, módszerek, menedzsment, vállalat, stratégia, osztályozás.

Abstract. Strategic Analysis is a crucial element in enterprise management, aiding in identifying optimal pathways for development, competitive advantages, and innovative opportunities. The examination of strategic analysis tools, their classification, and criteria for selection are key aspects for enterprises seeking effective adaptation to changes in the business environment. The research aims to provide a comparative characterization of the strategic analysis toolkit, develop approaches for its classification and systematization, and formulate criteria for selecting analysis methods. The study is grounded in various methods, including analysis and synthesis, abstraction from abstract to concrete, differentiation and integration, induction and deduction, systemic analysis, comparison, classification, and systematization. The article conducts a survey of traditional and contemporary strategic analysis tools, elucidating their essence and characteristics, providing examples of usage, and outlining strengths and weaknesses. It identifies the interconnections between different tools, suggesting effective combinations of specific methods and models to achieve particular analysis objectives. New approaches to the classification and systematization of strategic analysis methods based on different criteria are proposed. Specifically, the strategic analysis toolkit is categorized into three types: environmental scanning and competition analysis, internal/external analysis, and innovations, changes, and market disruptions. Recommendations are offered for selecting strategic analysis tools tailored to different types of enterprises, adapting to changes in the external environment, developing successful strategies under

conditions of uncertainty, improving the accuracy and reliability of analysis results, and ensuring the suitability of strategic analysis methods for sustainable development. Ethical considerations in the application of strategic analysis methods are also addressed. The research results are expected to be beneficial for managers across various types of enterprises in choosing effective strategic analysis tools to derive accurate conclusions. The authors' future investigations will focus on refining strategic analysis methods and developing new tools that align with contemporary business environment requirements and account for factors of the fourth industrial revolution, such as artificial intelligence, machine learning, blockchain, and others.

Key words: *strategic analysis, strategic analysis tools, methods, management, enterprise, strategy, classification.*

Постановка проблеми. Стратегічний аналіз є важливим етапом у процесі стратегічного управління. Він дозволяє підприємствам отримати уявлення про своє зовнішнє та внутрішнє середовище, про можливості та загрози, які існують у цих середовищах. На основі результатів стратегічного аналізу підприємства розробляють свої стратегії. Вибір стратегії залежить від конкретних умов, в яких функціонує підприємство.

Існує безліч інструментів стратегічного аналізу: SWOT-аналіз, конкурентний аналіз, прогнозування попиту, портфельний аналіз тощо. Кожний метод має свої переваги та недоліки, які необхідно враховувати при його виборі. Зростання конкуренції, швидкі технологічні зміни в індустріях, геополітична та економічна нестабільність сучасного світу визначають актуальність порівняльної оцінки інструментів стратегічного аналізу. Підприємства, які вміють визначити найкращі підходи до аналізу своєї ситуації та вибору стратегії, мають більше шансів на успіх у конкурентному бізнес-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, що пов'язані з дослідженням стратегічного аналізу, його методології, присвячували свої роботи багато закордонних та вітчизняних провідних науковців. Зокрема, можна виділити роботи І. Ансоффа, Б. Карлофа, А. Стрикленда, А. Томпсона, Ф. Хедоурі, В. Попової, О. Тоцької, Н. Чебанової, І. Фаріона, В. Артюшок [1], Н. Бленди [2], О. Дикань [3], Т. Ковальчука [4], І. Парасій-Вергуненка [5], Т. Решетняка [6], Г. Тарасюка [7], О. Томчук [8], Т. Штала [9], В. Штучного [10] та інших.

Тарасюк Г. М. пропонує використовувати методи стратегічного аналізу у комплексній діагностиці підприємства для формування заходів підвищення ефективності його діяльності [7]. Бленда Н. А. досліджує підходи до здійснення стратегічного аналізу зовнішнього середовища, визначено основні інструменти і методи його проведення [2].

Дикань О.В. демонструє можливості стратегічного аналізу для дослідження підприємства та її робочого середовища для складання операційної стратегії, при цьому виділяє кілька поширених методик [3]. Шталь Т. В. аналізує основні методи стратегічного аналізу, доцільність їх використання; розглядає практичне застосування окремих методів на прикладі підприємств машинобудівної галузі [9]. Штучний В.Г. наголошує, що частина інструментів стратегічного аналізу

залежно від галузі, якості інформаційної бази, виявляється непридатною до використання. На прикладі сільськогосподарського підприємства пропонує інструменти стратегічного аналізу за критеріями доцільності та ефективності [10].

Парасій-Вергуненко І.М. досліджує сутність трьох інструментів аналізу, описує особливості їх застосування, переваги та недоліки [5]. Артюшок В. С. визначає сутність стратегічного аналізу, підходи, моделі стратегічного аналізу, проводить порівняльну оцінку та ретельно аналізує економіко-математичні та експертні методи [1]. Решетняк Т. І. розглядає особливості та обмеження застосування класичних методів аналізу зовнішнього середовища та визначає причини неоднозначності експертної інтерпретації результатів PEST- і SWOT-аналізу [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фахівці приділяють увагу обмеженій кількості загальновідомих і специфічних методів стратегічного аналізу, або досліджують їх використання на підприємствах окремих галузей. Бракує комплексних досліджень та підходів до систематизації і класифікації широкого спектру інструментів стратегічного аналізу, включаючи новітні розробки.

При порівняльному аналізі методів стратегічного аналізу часто залишаються нерозкритими питання: ефективності методів для різних типів підприємств; адаптації до змін у зовнішньому середовищі; вибору методу для конкретного підприємства; розробки стратегій, які будуть успішними в умовах невизначеності; покращення точності і достовірності результатів аналізу; придатності методів стратегічного аналізу для забезпечення сталого розвитку; етики застосування методів стратегічного аналізу тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дати порівняльну характеристику основним інструментам стратегічного аналізу різних напрямків: для формування стратегії підприємства, визначення конкурентної ситуації, інноваційних зрушень; запропонувати підходи для класифікації і систематизації методів аналізу; сформулювати критерії вибору інструментів аналізу за різних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для підтримки бізнесу потрібно вміти застосовувати традиційні та новітні концепції, інструменти, методи стратегічного аналізу та стратегічного планування та визначити ключові чинники, що впливають на стратегічний аналіз сьогодні.

Сучасні напрацювання стратегічного аналізу містять багато різноманітних методів, моделей, стратегій та концепцій аналізу, серед яких: П'ять сил Портера, сценарні методи, STEP-, SWOT-аналіз, матриця McKinsey, аналіз ланцюга створення доданої вартості, стратегічні карти, аналіз прогалин, концепція Hedgehog, стратегія повернення, стратегія Blue Ocean, концепція створення спільної цінності, проривні інновації, зворотні інновації тощо [3].

Вибір методу стратегічного аналізу залежить від конкретних потреб підприємства, мети і масштабу аналізу, доступності інформації. Наприклад, для невеликого підприємства можуть бути достатні неформалізовані методи, а для аналізу великого можуть знадобитися формалізовані методи.

Розглянемо інструменти стратегічного аналізу, їх сутність та особливості, взаємозв'язки, приклади використання, сильні та слабкі сторони.

Модель *П'яти сил Портера*. Аналізуються п'ять джерел конкурентних сил, які можуть вплинути на привабливість або непривабливість ринку.

1. Загроза нових учасників ринку. Чим сильніша загроза входу, тим більша буде конкуренція, що призведе до зниження попиту та цін. Так, Інтернет суттєво зменшив бар'єри для входу в багато галузей і відкрив шлях для глобальної конкуренції майже в кожному сегменті.

2. Переговорна сила клієнтів. Крупні торговельні використовують великі обсяги закупівель, щоб домовитися про нижчі ціни від своїх постачальників.

3. Переговорна сила постачальників. Прикладом є може бути ОС Microsoft, за яку мають платити виробники персональних комп'ютерів, щоб конкурувати, а конкуренція в індустрії ПК ускладнює відповідне підвищення цін.

4. Загроза продуктів-замінників. Підприємства змушені знижати ціни, щоб уникнути втрати клієнтів через замінники. Так, традиційні таксі свого часу стикнулися з цим завдяки появі онлайн-сервісів типу Uber, Uklon.

5. Інтенсивність конкуренції в галузі. Високий попит зменшує конкуренцію серед відомих компаній і створює можливості для розширення. Коли попит слабкий, може розвинутилася інтенсивна конкуренція, наприклад, Coca-Cola проти Pepsi [5].

Сильні сторони: дозволяє пояснити причини, що лежать в основі конкурентної поведінки компаній та охоплює різні сфери, в яких можуть виникнути загрози.

Обмеження: загрози не завжди очевидні, їх оцінка суб'єктивна. Потрібен час і зусилля для збору і аналізу даних. Аналізована інформація швидко застаріває.

STEP-аналіз. Означає оцінку соціальних, технологічних, економічних, та політичних факторів. Метод часто використовують разом з П'ятьма силами Портера.

При проведенні аналізу необхідно оцінити тенденції, можливості та ризики кожного напрямку факторів.

1. Соціальні. Демографічні показники (вік, гендерний склад, рівень освіти, географічний розподіл), звичаї, релігійні переконання, спосіб життя та мобільність.

2. Технологічні. Досягнення в цифрових комунікаціях, технологіях, електроніці та інших галузях, які можуть вплинути на конкурентоспроможність компаній.

3. Економічні. Рівень зайнятості, курсів валюти, інфляції, наявність кредитів, фінансова та грошово-кредитна політика, моделі споживчих витрат тощо.

4. Політичні. Правова та регулятивна політика, лобювання груп особливих інтересів, ринкове регулювання тощо.

Сильні сторони: дозволяє визначити додаткові зовнішні можливості і загрози для SWOT-аналізу.

Обмеження: буває важко визначити, в якому середовищі знаходиться підприємство або опиниться у майбутньому.

Сценарні методи слугують для визначення впливу макроекономічних

факторів на підприємство. Зазвичай створюється чотири сценарії: найбільш ймовірний, оптимістичний, песимістичний і несподіваний сценарій, які потім аналізуються – досліджуються сили з великим впливом; розробляються варіанти досягнення успіху.

Сценарне планування включає кілька компонентів.

- Ключова проблема. Наприклад, важливе рішення, яке необхідно прийняти, або значна невизначеність, з якою доводиться мати справу.
- Рушійні сили - тенденції, які впливають на ключове питання. Для їх виявлення можна використати аналіз П'яти сил Портера і STEP-аналіз.
- Критичні невизначеності – ті, що можуть суттєво вплинути на ключове питання. Прикладом може бути нормативне середовище та імідж бренду.
- Основа сценарію – матриця 2x2, що складається з двох критичних невизначеностей з високим і низьким значеннями. Дві осі створюють чотири різні сценарії, наприклад, жорстке нормативне середовище/низький імідж бренду та низьке нормативне середовище/низький імідж бренду.
- Сценарії – базуються на чотирьох квадрантах і представляють правдоподібні бачення потенційного майбутнього.
- Наративи – логічні письмові описи кожного сценарію.
- Наслідки – способи вирішення кожного сценарію. Для цього повертаються до ключового питання, щоб визначити сильні та слабкі сторони підприємства та варіанти усунення прогалин для різних сценаріїв.
- Сигнали раннього попередження – провідні індикатори, що вказують на те, який сценарій є найбільш ймовірним.

Сильні сторони: Метод розглядає різні можливості для різного майбутнього. Виявлення сигналів раннього попередження є хорошою практикою незалежно від того, який інструмент стратегічного планування використовується [7].

Обмеження: метод базується лише на двох критичних невизначеностях, тому можна упустити інші важливі потенційні сили. Зазвичай існує більше, ніж одне ключове питання. Виконання аналізу може зайняти багато часу.

SWOT-аналіз допомагає підприємству зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, можливості та загрози зовнішнього середовища.

1. Сильні сторони – внутрішні сфери, які роблять підприємство більш конкурентоспроможним. Це може бути досвід, інноваційність, наявні ресурси, культура, практика менеджменту.

2. Слабкі сторони: внутрішні обмеження підприємства, які роблять його менш конкурентоспроможним.

3. Можливості: сприятливі ситуації у зовнішньому середовищі підприємства, які дозволяють йому підвищити конкурентну позицію. Це можуть бути позитивні тенденції, події, попит, насичення ринку, державна політика або економічні умови.

4. Загрози: несприятливі поточні або потенційні ситуації у зовнішньому середовищі підприємства, які можуть зашкодити його конкурентоспроможності. Вони включають фактори, які складають П'ять сил Портера.

Наступним кроком методу є співставлення сильних сторін підприємства з

ринковими можливостями, а потім захист і розвиток внутрішніх сильних сторін (або розвиток слабких сторін у сильні) для подальшого використання ринкових можливостей.

Сильні сторони: метод простий і має широке застосування.

Обмеження: метод описовий і дає не конкретні відповіді, а загальні рекомендації. Відсутні уніфікація визначень сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, а також стандартизовані процедури виконання аналізу для його об'єктивності. Метод вимагає багато роботи і не завжди точний [8], тому часто доповнюється іншими інструментами. Наприклад, сценарними методами при аналізі факторів зовнішнього оточення, методом П'яти сил Портера при аналізі сектора, методом ланцюга цінностей при аналізі потенціалу підприємства.

Аналіз ланцюга вартості поділяє діяльність підприємства на окремі види (проекування, розробка, закупівлі, виробництво, технології, продажі, маркетинг, обслуговування клієнтів, підтримка продукту або послуг, управління людськими ресурсами, адміністрування) для визначення заходів для кожного потоку створення доданої вартості. Головне – розробка оптимальної пропозиції – ланцюга створення цінності, орієнтованої на клієнта.

Сильні сторони: метод дозволяє виявити всі внутрішні операції, їх взаємні зв'язки та зв'язки з оточенням.

Обмеження: зосередження на поточному мінливому ринку, тобто необхідно постійно сканувати середовище для пошуку нових можливостей.

Стратегічні карти складаються як візуальне представлення стратегічних цілей підприємства і відображають чотири перспективи у збалансованій системі показників BSC: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання та зростання. Усі цілі в стратегічній карті повинні логічно призводити до бажаних кінцевих результатів.

Сильні сторони: можна охопити та узгодити ключові фактори, що сприяють стратегії підприємства.

Обмеження: розробка стратегічних карт може потребувати значного часу та зусиль, а також вимагає певного рівня навичок.

Матриця *McKinsey* ґрунтується на двох комплексних факторах. До показників фактору «привабливість ринку» відносяться: місткість ринку, темпи його зросту, рівень конкуренції, ризику ринку, доступність ресурсів, державне регулювання ринку, схильність до змін тощо. Фактор «конкурентоспроможність» оцінюють показниками: якість товару, ринкова частка і темп її зростання, привабливість асортименту, ефективність каналів збуту, рівень ціни, фінансові ресурси, виробничі можливості, престижність товарної марки тощо.

Загальний принцип - збільшувати кількість ресурсів для розвитку та підтримання бізнесу в привабливих галузях, якщо підприємство має певні переваги на ринку, і навпаки, зменшувати ресурси на вид бізнесу, якщо ринки або позиції підприємства на них виявляються слабкими. Для будь-якого бізнесу, що опиняється між цими двома позиціями, стратегія буде селективною.

Сильні сторони: модель можна застосовувати на всіх фазах життєвого циклу попиту за різних умов конкуренції, вона гнучка, оскільки показники обираються,

виходячи з конкретної ситуації.

Обмеження: метод допомагає формулювати стратегії і не розкриває специфіки конкурентної поведінки на ринку; велика кількість критеріїв при виборі стратегії, розмитість та поверховість їх; суб'єктивність оцінок позицій напрямків бізнесу.

Аналіз прогалін. Після завершення внутрішнього та зовнішнього сканування навколишнього середовища та SWOT-аналізу часто існує розрив між цілями та поточною ситуацією. Ця різниця визначається за допомогою аналізу прогалін, в якому порівнюється фактична продуктивність з потенційною, визначаються недоліки або сфери, на яких підприємство повинне зосередитися для досягнення цілей, та вживаються заходи для ліквідації розриву.

Сильні сторони: метод дуже простий для розуміння та налаштування, надає спосіб упорядкувати результати інших стратегічних інструментів.

Обмеження: метод описовий, не генерує конкретних відповідей і не призводить до інноваційних ідей.

Концепція *Hedgehog* зосереджує стратегію на тому, що забезпечить найвищу довгострокову ефективність і створення доданої вартості. Розглядається перетин трьох кіл: 1) чим підприємство глибоко захоплено, 2) що підприємство може зробити, щоб бути найкращим, 3) що найкраще рухає економічний двигун підприємства [10].

Сильні сторони: концепція надає чітке уявлення про унікальну ціннісну пропозицію підприємства, що призведе до конкурентної переваги.

Обмеження: Концепцію може бути важко визначити та сформулювати. Неправильний вибір призводить до втрати ресурсів і можливостей.

Метод *стратегії повернення* базується на дослідженнях вискоелективних компаній, які досягли високих прибутків, дотримуючись етичних принципів. Визначають, наскільки підприємство дотримується 11 стратегічних принципів: етична максимізація прибутків; задоволення потреб клієнтів; цільові групи клієнтів; надання пропозицій товарів, робіт, послуг; інноваційні пропозиції товарів, робіт, послуг; пропозиції торгових марок; партнерство; ефективне поновлення ланцюга створення вартості; залучення співробітників та інших сторін; баланс фокусу і варіантів стратегій; цілісне спілкування.

Сильні сторони: цілісний підхід до розробки стратегій сталого розвитку з акцентом на етичність. Структура методу узгоджується з архітектурою BSC і стратегічних карт, тому він може полегшити розробку показників для моніторингу ефективності стратегій, оцінки та управління стратегічними ризиками.

Обмеження: метод може потребувати навчання, займає багато часу.

Стратегія Blue Ocean спрямована на створення нового ринкового простору за рахунок інновацій та унікальності пропозицій підприємства. Це можна зробити двома способами: створити абсолютно нову галузь, або створити галузь на основі вже існуючої, яку часто називають червоним океаном.

Сильні сторони: метод заохочує інноваційне мислення та дозволяє уникнути конкуренції в області попереднього сектора. Винахід і створення нового попиту може призвести до вищих прибутків і зростання, ніж запровадження доданої

вартості на існуючих ринках.

Обмеження: метод слабо систематизований, має складну процедуру, відсутні правила ефективного управління ризиками. При глобальній конкуренції майже в кожній сфері ринку важко розвивати попит і впроваджувати новий ринковий простір.

Концепція створення спільної цінності – досягнення прибутковості підприємства разом із створенням цінності для суспільства через вирішення його потреб. Такий підхід до бізнесу є особливо актуальним у сучасному діловому світі, оскільки зв'язок між підприємствами та їхніми клієнтами стає міцнішим через увагу соціальних медіа та легкий доступ до інформації в Інтернеті [9].

Є три різні способи, якими підприємство може створити спільну цінність:

- Переосмислити цінність і ринки: задоволення суспільних потреб через продукти та обслуговування клієнтів.
- Переосмислити продуктивність у ланцюгу вартості: по-іншому використовувати ресурси, енергію, постачальників, логістику та працівників.
- Покращення місцевого та регіонального бізнес-середовища: покращення навичок, бази постачальників, регуляторного середовища та підтримки інституцій, які впливають на бізнес; зміцнення кластера, від якого залежить підприємство.

Сильні сторони: корпорації розглядають суспільні проблеми, як можливості для покращення економічних показників, а не, як непов'язані зовнішні загрози.

Обмеження: потрібна зміна мислення від зосередження на прибутках до задоволення суспільних потреб. На жаль, у бізнесі завжди буде протиріччя між його економічними та соціальними цілями.

Проривні інновації базуються на створенні чогось нового, що створює цінність для клієнтів і підприємства. Успішні проривні інноватори не тільки вкрадуть частку ринку у вже визнаних гравців галузі, інновація часто створює новий попит і залучає більше споживачів, ніж у початковій галузі. Проривні інновації – це процес, за допомогою якого продукт або послуга спочатку вкорінюються в простих додатках на нижній частині ринку, а потім просуваються вгору, зрештою витісняючи усталених конкурентів. Це може бути будь-яка підривна стратегія, процес, продукт чи послуга.

Сильні сторони: метод змушує підприємство переглянути те, як вона створює цінність для своїх клієнтів, і визначити, як усе можна змінити, щоб створити нову цінність для клієнтів і можливості зростання для підприємства.

Обмеження: метод потребує нового, креативного мислення, що може створювати як можливості, так і потенційні ризики.

Зворотні інновації. Транснаціональні компанії традиційно впроваджували інновації в багатих країнах, а потім продавали продукцію в бідних країнах. Зворотні інновації роблять навпаки. В даний час метод використовується в різних галузях промисловості. Підприємства розробляють продукти для задоволення потреб країн, що розвиваються, а потім сподіваються, що ту саму ідею згодом можна буде продати споживачам у більш розвинених країнах [1].

Сильні сторони: модель може стимулювати зростання компаній на

глобальному ринку.

Обмеження: потрібно розуміння конкретних потреб у країнах, що розвиваються, і застосування відкритого підходу до проектування та розробки пропозиції для задоволення цих потреб.

Класифікаційні групування можуть допомогти обрати інструменти, які найкраще відповідають конкретному контексту та завданням стратегічного аналізу. Наведемо можливий підхід до класифікації інструментів стратегічного аналізу:

1. За призначенням:

- Аналіз конкурентного середовища: П'ять сил Портера, STEP-аналіз.
- Аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища: SWOT-аналіз.
- Планування стратегії та розвитку бізнесу: сценарні методи, матриця McKinsey, стратегічні карти, стратегія повернення, стратегія Blue Ocean, концепція створення спільної цінності.

2. За фокусом:

- Концентрація на конкурентоспроможності: П'ять сил Портера, матриця McKinsey, стратегія повернення.

- Аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів: SWOT-аналіз, стратегічні карти.

- Інноваційний фокус: проривні інновації, зворотні інновації.

3. За рівнем аналізу:

- Мікрорівень (конкурентне середовище): п'ять сил Портера.

- Макрорівень (зовнішнє середовище): STEP-аналіз, сценарні методи.

- Комплексний аналіз: SWOT-аналіз, матриця McKinsey, стратегічні карти.

4. За орієнтацією на інновації:

- Інноваційні підходи: проривні інновації, зворотні інновації.

- Стратегії оновлення та адаптації: сценарні методи, стратегія повернення.

5. За часом використання:

- Короткострокові стратегії: SWOT-аналіз, матриця McKinsey.

- Довгострокове стратегічне планування: сценарні методи, стратегічні карти, стратегія Blue Ocean.

6. За фазою стратегічного циклу:

- Формулювання стратегії: сценарні методи, стратегічні карти, SWOT-аналіз, П'ять сил Портера, аналіз ланцюга створення доданої вартості, концепція Hedgehog.

- Реалізація стратегії: матриця McKinsey, стратегічні карти, стратегія Blue Ocean, концепція створення спільної цінності.

- Оцінка та корекція: SWOT-аналіз, аналіз прогалин, стратегія повернення.

7. За рівнем складності:

- Базові: SWOT-аналіз, П'ять сил Портера, STEP-аналіз.

- Розширені: сценарні методи, стратегічні карти, проривні інновації.

- Високоспеціалізовані: аналіз ланцюга створення доданої вартості, стратегія Blue Ocean.

8. За стадіями проведення комплексного аналізу підприємства:

- Дослідження навколишнього середовища та методи конкурентного аналізу:

П'ять сил Портера, STEP-аналіз, сценарні методи.

– Методи внутрішнього/зовнішнього стратегічного аналізу: SWOT-аналіз, стратегічні карти, аналіз ланцюга створення доданої вартості, матриця McKinsey, аналіз прогалин, концепція Hedgehog, стратегія повернення.

– Підходи до інновацій, змін і зрушень ринку: стратегія Blue Ocean, концепція створення спільної цінності, проривні інновації, зворотні інновації.

Зазвичай використання комбінації різних інструментів дозволяє отримати комплексний підхід до стратегічного аналізу.

Для великих підприємств краще підійдуть більш складні і формалізовані методи, наприклад, сценарний аналіз, аналіз тенденцій зовнішнього середовища, а для невеликих фірм потрібні більш прості і гнучкі методи (SWOT, аналіз стейкхолдерів). Для некомерційних організацій можуть бути в нагоді методи, які враховують соціальні та екологічні фактори (бенчмаркінг, аналіз впливу на навколишнє середовище).

При виборі методу для конкретного підприємства для підвищення ефективності аналізу необхідно враховувати такі фактори, як мета і масштаб аналізу та доступність інформації. Якщо підприємство хоче розширитися на новий ринок, йому знадобиться аналіз конкурентів, а якщо хоче підвищити конкурентоспроможність, - то аналіз SWOT. Необхідно ознайомитись з різними методами, поговорити з експертами, скористатись досвідом інших підприємств, провести тестування різних методів, і тоді визначити, які з них є найбільш ефективні для конкретного підприємства.

Для адаптації до змін у зовнішньому середовищі будуть доречними сценарний аналіз, аналіз тенденцій і конкурентів. Сценарний аналіз може бути використаний для розробки стратегій, наприклад, для сценарію зростання економіки або сценарію рецесії. Аналіз тенденцій дозволяє розробляти стратегії для задоволення зростаючого попиту на певні продукти або послуги. Аналіз конкурентів слугує розробці стратегій відновлення конкурентної переваги, якщо конкуренти швидше адаптуються до змін у зовнішньому середовищі.

При розробці стратегій в умовах невизначеності необхідно враховувати наступне. Стратегії повинні бути гнучкими, щоб їх можна було адаптувати до змін у зовнішньому середовищі. Не потрібно планувати на довгий термін. Для створення конкурентної переваги необхідно використовувати власні сильні сторони та впроваджувати інновації. А партнерські відносини можуть допомогти отримати доступ до ресурсів і знань, необхідних для успіху в умовах невизначеності.

Деякі інструменти, наприклад, аналіз конкурентів, можуть бути використані для отримання конкурентної переваги незаконними способами [2]. Етичні проблеми, пов'язані з застосуванням методів стратегічного аналізу, включають: зловживання інформацією; маніпулювання людьми; прийняття рішень, які завдають шкоди суспільству. Отримана інформація про конкурентів, клієнтів та інших стейкхолдерів може бути використана для отримання конкурентної переваги або для шкоди іншим. Розроблені маркетингові кампанії, можуть бути оманливими, завдавати шкоду людям, можуть призвести до забруднення

навколишнього середовища, експлуатації працівників або порушень прав людини.

Обрані інструменти стратегічного аналізу можуть впливати на поведінку людей як у позитивному, так і негативному руслі. Працівник, який бере участь в аналізі SWOT, може стати більш мотивованим для роботи над сильними сторонами підприємства і для пошуку способів усунення слабких сторін. А маркетолог, який розробляє маркетингову кампанію на основі аналізу тенденцій, може створити власну фірму, що може бути більш ефективною. Для уникнення етичних проблем, пов'язаних з застосуванням інструментів стратегічного аналізу, необхідно дотримуватися принципів прозорості, доброчесності, врахування інтересів всіх стейкхолдерів. Важливо на підприємстві створити кодекс етики для стратегічного аналізу і систему контролю його дотримання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз різноманітних інструментів стратегічного аналізу може допомогти у формулюванні комплексного розуміння ситуації підприємства та розробки ефективних стратегій. Проведений огляд методів стратегічного аналізу, що охоплюють сканування навколишнього середовища та конкурентного аналізу (зокрема, П'ять сил Портера), внутрішнього/зовнішнього аналізу (зокрема, стратегія, орієнтована на повернення) та інновацій (зокрема, стратегія Blue Ocean). Різні методи відрізняються за підходом до аналізу (якісний або кількісний), цілями аналізу (різними діапазонами факторів, що впливають на вибір майбутньої стратегії підприємства). Для покращення точності і достовірності результатів стратегічного аналізу необхідно задіяти різні методи і інструменти та використовувати якісні дані з різних джерел.

Подальші дослідження авторів будуть присвячені питанням удосконалення методів стратегічного аналізу і розробки нових інструментів, які відповідають сучасним вимогам бізнес-середовища і враховують фактори четвертої промислової революції (штучний інтелект, машинне навчання, блокчейн та інші).

Список використаних джерел

1. Артюшок В. С. (2022) Методи та моделі стратегічного аналізу у системі бізнес-планування. *Економіка та суспільство*. Вип. 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1851/1785>. (дата звернення 01.11.2023)
2. Бленда Н. А. (2021) Стратегічний аналіз зовнішнього середовища – основа визначення стратегічного напрямку розвитку підприємницьких структур / Н. О. Бленда, Н. О. Коротєєв, Д. М. Соковнина, С. Ю. Соколюк, О. В. Жарун. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Випуск 99. Частина 1. с. 124-131.
3. Дикань О.В., Крихтіна Ю.О., Фролова Н.Л. (2021) Актуальні методи стратегічного аналізу бізнес-середовища підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Серія: Економіка та підприємництво. Вип. 1(24). С. 78-81.
4. Ковальчук Т. М., Вергун А. І. (2021) Організація аналітичного забезпечення прийняття стратегічних рішень на підприємстві. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*. Вип. 834. С. 35–41.

5. Юрчишин Я.В., Парасій-Вергуненко І.М., Назарова К.О. (2023) Методи вибору стратегічних альтернатив розвитку торговельного підприємства. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 79. С. 212-216.
6. Решетняк Т. І., Бабіч Ю. Е. (2016) Методи аналізу зовнішнього середовища підприємства: ключові акценти та обмеження. *Функціональна економіка. Вчені записки*. № 17. С. 74-82.
7. Тарасюк Г. М., Ковальчук В. Г., Сотник А. А. (2021) Комплексне прогнозування в системі стратегічної діагностики потенціалу підприємства. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. №2(33). С. 358-366.
8. Томчук О. Ф., Градомська І. О. (2020) Використання методів стратегічного управлінського аналізу під час прийняття управлінських рішень. *Інфраструктура ринку*. Вип. 41. С. 307–312.
9. Шталь Т. В., Бондаренко Л. М., Кучава К. О. (2018) Стратегічний аналіз як інструмент управління для підвищення ефективності діяльності національних підприємств. *Економіка. Бізнесінформ*. № 1. С. 319-325.
10. Штучний В.Г., Хлібосолов А.С. (2019) Вибір та порядок використання інструментів при стратегічному аналізі підприємств сільськогосподарського комплексу. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. № 3 (108). С. 171-177.

References

1. Artiushok V. S. (2022). Metody ta modeli stratehichnoho analizu u systemi biznes-planuvannya [Methods and models of strategic analysis in the business planning system]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 44. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1851/1785>. (accessed November 01, 2023) [in Ukrainian]
2. Blenda N. A., Korotieiev N. O., Sokovnyina D. M., Sokoliuk S. Yu., Zharun O. V. (2021) Stratehichniy analiz zovnishnoho seredovishcha – osnova vyznachennia stratehichnoho napriamu rozvytku pidpriemnytskykh struktur. [Strategic analysis of the external environment is the basis for the strategic development of enterprise structures]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*. V. 99. Part 1. pp. 124-131. [in Ukrainian]
3. Dykan O. V., Krykhtina Yu. O., Frolova N. L. (2021) Aktualni metody stratehichnoho analizu biznes-seredovishcha pidpriemstva. [Current methods of strategic analysis of the business environment of an enterprise]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. V.1(24). pp. 78-81. [in Ukrainian]
4. Kovalchuk T. M., Verhun A. I. (2021). Orhanizatsiia analitychnoho zabezpechennia pryiniattia stratehichnykh rishen na pidpriemstvi [Organization of analytical support for strategic decision-making at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats*, vol. 834, pp. 35–41. [in Ukrainian]
5. Yurchyshyn Ya.V., Parasiy-Verhunencko I.M., Nazarova K.O. (2023) Metody vyboru stratehichnykh alternatyv rozvytku torhovelnogo pidpriemstva. [Methods for choosing strategic alternatives for the development of trade enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vol. 79. pp. 212-216. [in Ukrainian]
6. Reshetniak T. I., Babich Yu. E. (2016) Metody analizu zovnishnoho seredovishcha pidpriemstva: kliuchovi aktsenty ta obmezhenia. [Methods for analyzing the current environment of enterprise: key accents and boundaries]. *Funktsionalna ekonomika. Vcheni zapysky*. № 17. pp. 74-82. [in Ukrainian]
7. Tarasiuk H. M., Kovalchuk V. H., Sotnyk A. A. (2021) Kompleksne prohnozuvannia v

systemi stratehichnoi diahnostryky potentsialu pidpriemstva. [Comprehensive forecasting in the system of strategic diagnostics of business potential]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*. №2(33). pp. 358-366. [in Ukrainian]

8. Tomchuk O. F., Hradomska I. O. (2020). Vykorystannia metodiv stratehichnoho upravlinskoho analizu pid chas pryiniattia upravlinskykh rishen [Use of strategic management analysis methods during management decision-making]. *Infrastruktura rynku*, vol. 41, pp. 307–312. [in Ukrainian]

9. Shtal T. V., Bondarenko L. M., Kuchava K. O. (2018) Stratehichnyi analiz yak instrument upravlinnia dlia pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti natsionalnykh pidpriemstv. [Strategic analysis as a management tool to improve the efficiency of national enterprises]. *Ekonomika. Biznes Inform.* № 1. pp. 319-325.

Shtuchnyi V.H., Khlivosolov A.S. (2019) Vybir ta poriadok vykorystannia instrumentiv pry stratehichnomu analizi pidpriemstv silskohospodarskoho kompleksu. [Selection and order of choice of tools in the strategic analysis of enterprises in the agricultural complex]. *Derzhava ta rehiony*. № 3 (108). pp. 171-177. [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-507-515

УДК 657.1

Тетяна ПИСАРЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту,
Луцький національний технічний університет
м. Луцьк, Україна

ORCID ID: 0000-0001-5018-0546

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ГРОШОВИХ КОШТІВ ВІД ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. *Грошові кошти важливі для організації господарської діяльності будь-якого підприємства. Інформація про грошові кошти повністю розкривається у Звіті про рух грошових коштів, форма якого є додатком до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Звіт про рух грошових коштів дає користувачу облікової інформації відповідь на питання: чому саме такий залишок грошових коштів має підприємство на кінець звітного періоду; як рух грошей у розрізі видів діяльності вплинув на залишки грошових коштів; як можна оцінити стан грошових залишків підприємства; що можна зробити для збільшення грошових коштів у залишку, чим загрожує зменшення надходжень грошових коштів, чим загрожує надлишковість грошових коштів на банківських рахунках. Інформація статичної фінансової звітності не дає можливості визначити грошові надходження і грошові видатки за певних управлінських рішень. Саме тому постає питання організувати управлінський облік на підприємстві на оперативному та стратегічному рівнях. Методика здійснення оперативного управлінського обліку розробляється керівником спеціального аналітичного відділу підприємства, або окремим працівником, якому делеговані подібні функціональні обов'язки. На підприємстві може бути виписаний внутрішній інструктивний документ щодо ведення управлінського обліку у розрізі різних ділянок облікового процесу. Однією з таких надзвичайно важливих для підприємства ділянок є організація управлінського обліку грошових коштів. Грошові кошти протягом звітного періоду знаходяться в постійному русі, а саме: надходять на підприємство і вибувають за певним цільовим призначенням. На операційну діяльність припадає найбільший за активністю рух грошей. У статті висвітлено методику прогнозування грошових надходжень від реалізації товарів на основі аналізу обсягів відвантаження та надходжень грошових коштів за відвантажені товари. Запропоновано форми управлінської звітності для побудови прогнозної моделі Звіту про рух грошових коштів. При розрахунку прогнозних показників форми управлінської звітності можуть змінюватися, залежно від потреб управлінського персоналу в аналітичній інформації. Отже, до кожного показника може бути своя аналітична таблиця, яка розробляється на кожному окремому підприємстві та є комерційною таємницею. Завершальним етапом прогнозних розрахунків руху грошових коштів є складання моделі Звіту про рух грошових коштів.*

Ключові слова: грошові кошти, управлінський облік, організація управлінського обліку, операційна діяльність, рух грошових коштів.

JEL Classification: D 70, M 10, M 41

Absztrakt. *A pénzeszközök fontosak bármely vállalkozás üzleti tevékenységének megszervezéséhez. A pénzeszközökre vonatkozó információkat teljes körűen a cash flow-kimutatásban teszik közzé, amelynek formája az Nemzeti Számvetési Szabályzat (Standard) 1 „A pénzügyi beszámolás általános követelményei” című dokumentum függeléke. A pénzforgalmi kimutatás a számviteli információk felhasználója számára választ ad a következő kérdésekre: miért van a vállalkozásnak ilyen pénzeszköz-*

egyenlege a beszámolási időszak végén; hogyan befolyásolták a tevékenységtípusonkénti pénzáramlások a pénzeszköz-egyenlegeket; hogyan lehet értékelni a vállalkozás pénzeszköz-egyenlegének állapotát; mit lehet tenni a pénzeszköz-egyenleg növelése érdekében, mit fenyeget a pénzbeáramlás csökkenése, mit fenyeget a bankszámlákon lévő többlet pénzeszköz. A statikus pénzügyi kimutatásokban szereplő információk nem teszik lehetővé a pénzbevételek és pénzkidadások meghatározását bizonyos vezetői döntésekhez. Ezért merül fel a kérdés, hogy a vállalatnál a vezetői számvitelt operatív és stratégiai szinten kell megszervezni. Az operatív vezetői számvitel módszertanát a vállalkozás egy speciális analitikus részlegének vezetője vagy egy olyan egyéni alkalmazott dolgozza ki, akit hasonló funkcionális feladatokkal bíztak meg. A vállalat a számviteli folyamat különböző területeivel összefüggésben belső útmutató dokumentumot adhat ki a vezetői számvitelről. Az egyik ilyen, a vállalkozás számára rendkívül fontos terület a készpénz vezetői számvitelének megszervezése. A beszámolási időszak alatt a pénzeszközök folyamatosan áramlanak, azaz a vállalathoz beérkeznek, és meghatározott célokra használják fel őket. A működési tevékenységből származik a legaktívabb pénzáramlás. A cikk kiemeli az áruk értékesítéséből származó pénzáramlások előrejelzésének módszertanát, amely a szállított áruk szállítási volumenének és pénzáramlásának elemzésén alapul. A cikk a cash-flow kimutatás előrejelzési modelljének felépítéséhez a vezetői jelentés formáit kínálja. Az előrejelzési mutatók kiszámításakor a vezetői jelentés formái a vezetői személyzet elemzési információ iránti igényeitől függően változhatnak. Ezért minden mutatónak saját analitikus táblázata lehet, amelyet minden egyes vállalkozásnál kidolgoznak, és amely üzleti titok. A pénzforgalmi előrejelzés utolsó szakasza a Cash Flow Statement modell elkészítése.

Kulcsszavak: pénzeszközök, vezetői számvitel, vezetői számvitel szervezése, operatív tevékenység, pénzáramlás.

Abstract. Cash is important for the organization of economic activity of any enterprise. Information on cash is fully disclosed in the Cash Flow Report, the form of which is an appendix to NP(S)BO 1 "General requirements for financial reporting". The cash flow report gives the user of accounting information an answer to the question: why does the company have such a cash balance at the end of the reporting period; how the movement of money in terms of types of activities affected cash balances; how to assess the state of the company's cash balances; what can be done to increase cash in the balance, what is the risk of a decrease in cash inflows, what is the risk of excess cash in bank accounts. The information of static financial reporting does not provide an opportunity to determine cash receipts and cash expenditures for certain management decisions. That is why the question arises of organizing management accounting at the enterprise at the operational and strategic levels. The method of operational management accounting is developed by the head of a special analytical department of the enterprise, or by an individual employee who is delegated similar functional duties. The enterprise may issue an internal instructional document on management accounting for various sections of the accounting process. One of these extremely important areas for the enterprise is the organization of management accounting of funds. During the reporting period, cash is in constant motion, namely: it comes to the enterprise and goes out for a certain purpose. Operating activity accounts for the largest movement of money in terms of activity. The article describes the method of forecasting cash receipts from the sale of goods based on the analysis of shipment volumes and cash receipts for shipped goods. Forms of management reporting for building a predictive model of the Cash Flow Report are proposed. When calculating forecast indicators, the forms of management reporting may change, depending on the needs of management personnel for analytical information. Therefore, each indicator can have its own analytical table, which is developed at each individual enterprise and is a commercial secret. The final stage of cash flow forecast calculations is the compilation of a Cash Flow Report model.

Keywords: cash, management accounting, organization of management accounting, operational activity, cash flow.

Постановка проблеми. Історично склалося, що грошові кошти у сучасному вигляді пройшли еволюційних шлях від стародавнього аналогу до діючих валют різних країн. Звичайно, що цінним було в минулому та вважалося грошима, не змогло б виконати ті функції, які виконують сучасні гроші. Але гроші всіх часів і всіх країн об'єднує одна спільна риса. Вони виступають мірилом вартості активів, власного капіталу і зобов'язань.

Статичний баланс, який складається у форматі Балансу (Звіту про фінансовий стан) відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1] фіксує стан грошових коштів підприємства на кінець чітко визначеного звітного періоду, тобто має місце історичний аспект всіх подій. Обліковець, як статист, фіксує фактичний стан засобів і джерел на встановлену дату. Інформація у звітності відображається обліковцем, який має резервний проміжок часу, щоб її донести до кінцевих користувачів інформації. Щодо кола користувачів облікової інформації, то воно включає дві сегментовані частини. Одна частина – це регламентна і включає перелік структур, які отримують звітну фінансову інформацію визначеного формату (у нашому випадку це форма 1). До таких структур відносять державну податкову службу України, органи статистики, вищі керівні структури, трудові колективи (якщо вимагають). Інша частина користувачів звітності є неконтрольованою за обсягами. Це означає наявність безмежної кількості користувачів інформації, яку неможливо встановити та обчислити. Чому так? Відповідь у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який вказує, що фінансова звітність не є комерційною таємницею підприємства [2]. Тому показниками фінансової звітності можуть скористатися фахівці-практики, науковці, студенти, конкуренти, інвестори, журналісти-дослідники, інші.

Інформація про грошові кошти повністю розкривається у Звіті про рух грошових коштів, форма якого є додатком до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1]. Тобто Звіт про рух грошових коштів дає користувачу облікової інформації (будь-якої, з двох вказаних вище сегментованих частин) відповідь на питання: чому саме такий залишок грошових коштів має підприємство на кінець звітного періоду; як рух грошей у розрізі видів діяльності вплинув на залишки грошових коштів; як можна оцінити стан грошових залишків підприємства (ймовірні загрози, ймовірні можливості); що можна зробити для збільшення грошових коштів у залишку (якщо це вимагає керівництво підприємства), чим загрожує зменшення надходжень грошових коштів, чим загрожує надлишковість грошових коштів на банківських рахунках.

Тобто інформаційні можливості Звіту про рух грошових коштів доволі суттєві. Для збільшення аналітичності показників цього Звіту можна скористатися інформацією первинних документів.

Але вся інформація фінансової звітності не дає можливості сказати управлінському персоналу що може бути з грошовим обігом за певних

управлінських рішень. Саме тому постає питання організувати управлінський облік на підприємстві на оперативному та стратегічному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації обліку і управління грошовими коштами висвітлені у численних працях науковців: Радіонова Н.Й., Окончук А.Р. [3], Мінц, О.Ю., Сідельов П.А. [4], Свистун Л.А. [5], Фартушняк О. Часовнікова Ю. [6], інші. Так, Радіонова Н.Й. і Окончук А.Р. описують управлінські аспекти обліку грошових коштів [3]. Мінц, О.Ю. та Сідельов П.А. описують порядок моделювання грошових потоків в електронних платіжних системах у режимі реального часу [4]. Свистун Л.А. висвітлює методику бюджетування грошових коштів підприємства в умовах кризових явищ [5]. Не зважаючи на численність досліджень, тема організації управлінського обліку грошових коштів залишається актуальною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для організації якісної системи управління грошовими коштами має велике значення побудова моделі звіту про рух грошових коштів. Оскільки управлінський облік немає чіткої регламентації і методика його ведення визначається кожним підприємством самостійно, то завжди є питання до порядку прогнозування показників руху грошових коштів.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є висвітлення методики організації управлінського обліку грошових коштів від операційної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оперативний управлінський облік є складовою підсистемою стратегічного управлінського обліку. Можна сказати, що оперативний управлінський облік охоплює часовий проміжок тривалістю в рік, який є наступним за звітним роком. Стратегічний управлінський облік охоплює період часу, який більше року і є сумарним рішенням річних управлінських рішень. У цьому плані варто наголосити, що поділ на оперативний та стратегічний управлінський облік є досить умовний. Підприємство зазвичай має стратегічну ціль, до якої маленькими кроками рік за роком йде. Саме тому всі оперативні прогнози, які складаються в управлінському обліку, повністю повинні узгоджуватися із стратегічною ціллю.

Іншими словами, можна стверджувати, що стратегічний управлінський облік організовується у напрямку «від масштабного до локального». Це означає, що обліково-аналітичний персонал за основу бере стратегію розвитку, яка визначена на підприємстві. На основі стратегічної цілі будується ланцюжок підрядних цілей з конкретизацією їх на локальному (оперативному) рівні. Можна сказати, що стратегічна ціль досягається щорічними досягненнями оперативних (річних) цілей.

Методика здійснення оперативного управлінського обліку розробляється керівником спеціального аналітичного відділу підприємства, або окремим працівником, якому делеговані подібні функціональні обов'язки. На підприємстві може бути виписаний внутрішній інструктивний документ щодо ведення управлінського обліку у розрізі різних ділянок облікового процесу. Однією з

таких надзвичайно важливих для підприємства ділянок є організація управлінського обліку грошових коштів.

Грошові кошти підприємства постійно перебувають в русі. Інтенсивність руху грошових коштів визначається економічною активністю самого підприємства та амбіційністю його керівництва. Є підприємства, які спокійно функціонують, стабільно підтримуючи досягнутий рівень розвитку. У них час йде з однаковою динамікою роками та можливим коригуванням активності грошового руху через інфляційні процеси. Є підприємства, які виживають і знаходяться у постійному пошуку грошових ресурсів для вирішення нагальних питань: заплатити заробітну плату, щоб уникнути невдоволення працівників; заплатити постачальникам і банківським установам, щоб не порушили справу про банкрутство. Грошові рухи таких підприємств знаходяться у постійному «штормі», а дії керівництва нагадують дії пожежників при активно наростаючому полум'ї. Є підприємства, які знайшли «золоту жилу». У цьому випадку співпали в часі і просторі ресурси, кваліфікований персонал, невичерпна енергія та завзяття управлінців.

Отже, при різній інтенсивності ділової активності підприємства будуть виставлятися різні умови до методики прогнозування руху грошових коштів, як визначального елементу організації управлінського обліку.

Діяльність підприємства відповідно до НП(С)БО 1 (форма 2, форма 3) здійснюється за трьома видами діяльності: операційна, інвестиційна, фінансова [1]. Грошові кошти протягом звітного періоду знаходяться в постійному русі, а саме: надходять на підприємство і вибувають за певним цільовим призначенням. На операційну діяльність припадає найбільший за активністю грошовий потік.

Надходження грошових коштів від операційної діяльності включає:

- надходження від реалізації товарів, робіт, послуг;
- надходження від оренди вільних виробничих площ, складських та адміністративних приміщень, торгівельних точок та будь-яких об'єктів нерухомої власності або транспортних засобів, які тимчасово не використовуються за основним своїм призначенням на підприємстві;
- несистемні грошові надходження від реалізації зайвих оборотних активів (матеріали, сировина, малоцінні оборотні активи, які не планують використовувати у майбутній господарській діяльності підприємства).

Видатки грошових коштів у процесі операційної діяльності:

- оплата послуг постачальників за сировину, матеріали, товари, роботи, послуги;
- оплата послуг з оперативної оренди виробничих площ, складських та адміністративних приміщень, торгівельних площ;
- виплата заробітної плати працівникам;
- сплата податків за результатами господарської діяльності.

Найефективнішим способом налагодження управлінського обліку грошових коштів є їх прогнозування та побудова різних прогнозних моделей поведінки грошових коштів. Методика прогнозування розробляється обліково-аналітичним управлінським персоналом підприємства і може бути переглянута за результатами порівняння фактичного руху грошових коштів із прогнозними

показниками. Зазвичай передбачається допустимий рівень відхилень у відсотковому розмірі. Наприклад, можна встановити прийнятний рівень відхилення на рівні 10% як в сторону збільшення, так і в сторону зменшення. Очевидним буде той факт, що більший рівень відхилення буде стосуватися підприємств з активною або навіть агресивною політикою завоювання ринку за конкретно визначеним напрямком діяльності. Якщо ж підприємство планує працювати стабільно та розраховувати на постійну клієнтську базу, то допустиме відхилення може бути зменшене до 5%.

Для прикладу, розглянемо методику прогнозування грошових надходжень від реалізації товарів. У розрахунках ми абстрагуємося від фактору ПДВ, тобто умовно вважаємо, що наше умовне підприємство не є платником податку на додану вартість. Для початку потрібно провести аналіз обсягів відвантаження і надходжень грошових коштів за відвантажені товари. Всі аналітичні розрахунки можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Аналіз обсягів відвантаження і надходжень грошових коштів за відвантажені товари*

Показник	20X1	20X2	20X3	20X4	20X5	Прийнятний показник для прогнозних розрахунків
1. Обсяг відвантаження товарів за реалізаційними цінами, тис. грн.	1000	1200	1400	1600	1800	2086
2. Ріст обсягів відвантаження, %	X	20,00	16,67	14,29	12,50	15,86
3. Надходження грошових коштів за реалізовану продукцію, тис. грн.	950	1128	1302	1520	1692	1965
4. Відсоток грошових коштів, які не надійшли на рахунок підприємства, %	5	6	7	5	6	5,8
5. Динаміка надходжень грошових коштів за товари у розрізі кварталів, %						
1-й квартал	30	31	30	29	30	30,0
2-й квартал	25	26	25	27	26	25,8
3-й квартал	28	29	27	28	29	28,2
4-й квартал	17	14	18	16	15	16,0

Показник	20X1	20X2	20X3	20X4	20X5	Прийнятий показник для прогнозних розрахунків
5. Динаміка надходжень грошових коштів за товари у розрізі кварталів, тис. грн.						
1-й квартал	285	350	391	441	508	589
2-й квартал	238	293	326	410	440	507
3-й квартал	266	327	352	426	491	554
4-й квартал	162	158	234	243	254	314

*Сформовано автором

При розрахунку прогнозних показників форма таблиці буде змінюватися залежно від потреб управлінського персоналу в аналітичній інформації для прийняття відповідного управлінського рішення.

Отже, до кожного показника може бути своя аналітична таблиця, яка розробляється на кожному окремому підприємстві і є комерційною таємницею.

За результатами таких робочих таблиць формується журнал реєстрації прогнозних операцій на плановий рік (або роки). Варіант такого журналу наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Журнал реєстрації прогнозних операцій на плановий рік

Зміст господарської операції	Номер аналітичної таблиці	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Примітка
Надходження грошових коштів за реалізовану продукцію, тис. грн.	Таблиця 1	31	36	1965	Враховано відсоток грошових коштів, які не надійдуть на рахунок підприємства
...

*Сформовано автором

Передбачається, що у журналі реєстрації прогнозних операцій буде розписано всі прогнозні надходження і прогнозні видатки підприємства на плановий рік (або роки).

Завершальним етапом прогнозних розрахунків руху грошових коштів є складання моделі Звіту про рух грошових коштів. Таку модель можна представити у вигляді типової форми 3 відповідно до НП(С)БО 1 [1] або у довільному форматі, як пропонується у таблиці 3.

Таблиця 3

Прогнозна модель Звіту про рух грошових коштів

Показник	Сума, тис. грн.		Номер аналітичної таблиці, коментар
	Дебет	Кредит	
1. Залишок грошових коштів на початок звітного періоду	6500		Перенесення показників початкового балансу фактичного. Якщо терміни планування більше одного року, то враховуються прогнозні залишки грошових коштів
2. Надходження грошових коштів за реалізовану продукцію, тис. грн.	1965		Таблиця 1
...
3. Залишок грошових коштів на кінець звітного періоду	8465		Математичний розрахунок

*Сформовано автором

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на невеликому прикладі продемонстровано методику прогнозування показників руху грошових коштів від операційної діяльності. Але підходів до прогнозування показників руху грошових коштів є багато і кожен з них заслуговує на вивчення. Крім того, всі прогнозні розрахунки вимагають уважності, професійності та відповідних знань від обліково-аналітичного персоналу. Обґрунтованість таких розрахунків впливає на прийняття управлінських рішень щодо подальшої діяльності та розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення 31.10.2023).
3. Радіонова Н.Й., Окончук А. Р. Управлінський аспект обліку грошових коштів підприємства. II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку» 10 червня 2022 року. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20544/1/IMPER_2022_V2_P212-215.pdf (дата звернення 31.11.2023 р.).
4. Мінц, О. Ю., Сідельов П. А. Моделювання грошових потоків в електронних платіжних системах у режимі реального часу. *Економічний простір*, (178), 2022. С. 83-88. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/178-14> (дата звернення 31.11.2023 р.).
5. Свистун Л.А. Бюджетування грошових коштів підприємства в умовах розгортання кризових явищ в економіці. *Економіка і регіон*. 2022. № 3 (86). С. 59–64. URL: DOI: 10.26906/EiR.2022.3(86).2648 (дата звернення 31.11.2023 р.).
6. Фартушняк О. Часовнікова Ю. Облікова ідентифікація грошей у суб'єктів господарювання в умовах цифровізації. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 1. С. 164-171. URL: DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.01.164> (дата звернення 31.11.2023 р.).

References

1. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti» vid 07.02.2013 r. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» vid 16.07.1999r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> [in Ukrainian].
3. Radionova N.Y., Okonchuk A. R. Upravlinskyi aspekt obliku hroshovykh koshtiv pidpriemstva. II Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia «Imperatyvy ekonomichnoho zrostantia v konteksti realizatsii hlobalnykh tsilei staloho rozvytku» 10 chervnia 2022 roku. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20544/1/IMPER_2022_V2_P212-215.pdf [in Ukrainian].
4. Mints, O. Yu., Sidelov P. A. Modeliuvannia hroshovykh potokiv v elektronnykh platizhnykh systemakh u rezhymi realnoho chasu. *Ekonomichniy prostir*, (178), 2022. S. 83-88. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/178-14> [in Ukrainian].
5. Svystun L.A. Biudzhetuvannia hroshovykh koshtiv pidpriemstva v umovakh rozghortannia kryzovykh yavyshech v ekonomitsi. *Ekonomika i rehion*. 2022. № 3 (86). S. 59–64. URL: DOI: 10.26906/EiR.2022.3(86).2648 [in Ukrainian].
6. Fartushniak O. Chasovnikova Yu. Oblikova identyfikatsiia hroshei u sub'iektiv hospodariuvannia v umovakh tsyfrovizatsii. *Ekonomichniy analiz*. 2023. Tom 33. № 1. S. 164-171. URL: DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.01.164> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-516-528

УДК 657.62:338

Тетяна ПОРТОВАРАС

кандидат економічних наук, докторантка кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна

ORCID ID: : 0000-0002-2939-5101

ВИДИ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. Аналіз є функцією управління, яка передбачає оцінку та виявлення внутрішніх резервів з метою розроблення сценарію розвитку у конкурентному середовищі. Метою дослідження є розгляд сучасних видів економічного аналізу щодо проведення ефективного оцінювання результатів діяльності суб'єктів господарювання, ідентифікація можливостей їх розвитку, появи нових різновидів, здатних задовольняти управлінські запити та сприяти прийняттю оперативних і результативних управлінських рішень із врахуванням сучасних викликів.

Виокремлено види економічного аналізу, охарактеризовано їх специфіку та спрямованість, причини виникнення, а також сучасні напрями розвитку. Здійснено уточнення завдань внутрішнього та зовнішнього економічного аналізу, його функцій з формування економічної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень щодо розвитку суб'єкта господарювання у конкурентному середовищі. Виявлено основні проблеми функціонування економічного аналізу в сучасних умовах, врахування яких дозволить швидко адаптуватись до нових викликів та обирати найбільш ефективні управлінські рішення з максимальним врахуванням можливих ризиків. Ідентифіковано основні сучасні вимоги до економічного аналізу, в тому числі пов'язані з його орієнтацією на процес автоматизації й застосування ІТ для оптимізації часу на прийняття управлінських рішень (зокрема в кризових ситуаціях).

Обґрунтовано, що основне цільове спрямування різних видів економічного аналізу в сучасних умовах полягає в направленості зусиль на проведення якісної аналітичної роботи з оцінки діяльності на засадах використання як традиційних, так і нових методів й інструментарію. Досліджено основні існуючі на теперішній час види економічного аналізу та обґрунтовано застосування кожного з них в процесі управлінської діяльності (різних рівнів) на суб'єктах господарювання. Резюмовано, що сучасними видами економічного аналізу, які потребують уточнення та розвитку, є управлінський, стратегічний, інституційний та інтелектуальний аналіз.

Ключові слова: види економічного аналізу, сучасний економічний аналіз, управлінський аналіз, стратегічний аналіз, операційний аналіз, інтелектуальний аналіз.

JEL Classification: M41

Abstract. Az elemzés olyan vezetői funkció, amely a belső tartalékok felmérését és azonosítását foglalja magában, hogy a versenykörnyezetben egy fejlesztési forgatókönyvet dolgozhassanak ki. A tanulmány célja a gazdasági elemzések modern típusainak figyelembevétele a gazdálkodó egységek teljesítményének hatékony értékelése, a fejlesztési lehetőségeik azonosítása, a vezetési igények kielégítésére alkalmas új fajták megjelenése, valamint a gyors és hatékony vezetői döntések megkönnyítése érdekében, a jelenlegi kihívások figyelembevételével. A gazdasági elemzés típusai, sajátosságaik és irányultságuk, kialakulásuk okai, valamint a modern fejlődési irányok jellemzése történt. Tisztázásra kerültek a belső és külső gazdasági elemzés feladatai, a gazdasági egység fejlődésére vonatkozó hatékony vezetői döntések meghozatalához szükséges gazdasági információk

megjelenési formái a jelenlegi versenykörnyezetben. Azonosításra kerültek a gazdasági elemzés működésének fő problémái, amelyek figyelembevételével lehetővé válik az új kihívásokhoz való gyors alkalmazkodás és a leghatékonyabb vezetői döntések kiválasztása a lehetséges kockázatok maximális figyelembevételével. Meghatározásra kerültek a gazdasági elemzéssel szemben támasztott főbb modern követelmények, beleértve azokat is, amelyek az automatizálási folyamatra és az informatika használatára való összpontosítással kapcsolatosak a vezetői döntések meghozatalára fordított időcsökkentés érdekében (különösen válsághelyzetekben). Jelenleg a különböző típusú gazdasági elemzések fő célja az, hogy a tevékenységek értékelésére irányuló magas színvonalú elemző munka elvégzésére összpontosítsanak a hagyományos és az új módszerek és eszközök használatával. A gazdasági elemzés jelenleg létező főbb típusait kutatva bizonyított volt az egyes típusok alkalmazása a gazdálkodó egységek (különböző szintű) irányítási tevékenységében. Össze voltak foglalva a gazdasági elemzés modern típusai, amelyeket tisztázni és fejleszteni kell: vezetői, stratégiai, intézményi és intellektuális elemzés.

Kulcsszavak: gazdasági elemzés típusai, modern gazdasági elemzés, vezetői elemzés, stratégiai elemzés, operatív elemzés, intellektuális elemzés.

Abstract. Analysis is a management function that involves the assessment and identification of internal reserves in order to develop a development scenario in a competitive environment. The purpose of the study is to consider modern types of economic analysis regarding the effective assessment of the results of business entities, identification of opportunities for their development, the emergence of new varieties capable of satisfying management requests and contributing to the adoption of operational and effective management decisions taking into account modern challenges. The types of economic analysis are singled out, their specificity and focus, the causes of their occurrence, as well as modern directions of development are characterized. The tasks of internal and external economic analysis, its functions in the formation of economic information for making effective management decisions regarding the development of a business entity in a competitive environment have been clarified. The main problems of the functioning of the economic analysis in modern conditions have been identified, the consideration of which will allow us to quickly adapt to new challenges and choose the most effective management solutions with maximum consideration of possible risks. The main modern requirements for economic analysis have been identified, including those related to its focus on the process of automation and the use of IT to optimize the time for making management decisions (especially in crisis situations). It is substantiated that the main target direction of various types of economic analysis in modern conditions consists in directing efforts to conduct qualitative analytical work on the assessment of activity on the basis of the use of both traditional and new methods and tools. The main currently existing types of economic analysis were studied and the application of each of them in the process of management activity (of different levels) at economic entities was substantiated. It is summarized that the modern types of economic analysis that need clarification and development are managerial, strategic, institutional and intellectual analysis.

Key words: types of economic analysis, modern economic analysis, managerial analysis, strategic analysis, operational analysis, intellectual analysis.

Постановка проблеми. Сьогодні суттєвий вплив на становлення економічного аналізу має науково-технічний прогрес, який характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій. Аналізуючи історію розвитку аналізу та його удосконалення з кожним етапом розвитку суспільства прослідковуємо його суттєві зміни. Окрім цього, важливим аспектом виступає виділення джерел появи нових видів аналізу, що дозволить провести коригуючі дії щодо вибору доцільних показників оцінки діяльності суб'єкта

господарювання. З цією метою варто провести дослідження генезису економічного аналізу й ідентифікувати види аналізу, що дають необхідні дані для прийняття управлінських рішень із врахуванням сучасних викликів конкурентного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи поділ економічного аналізу за видами, констатуємо, що в авторів немає єдиного підходу до їх тлумачення й розмежування, а також методів, напрямків та етапів проведення. Відсутність єдиного тлумачення понять та порядку використання тих чи інших видів аналізу викликає розбіжності у формуванні показників, що створює перешкоди у їх виборі та проведенні якісної оцінки діяльності суб'єкта господарювання. Дослідженням питання з розподілу видів економічного аналізу займалися багато науковців, а саме [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11] та інші.

Проаналізувавши публікації та дослідження з економічного аналізу, констатуємо, що немає єдиного підходу з його поділу, а також напрямків розвитку в умовах сьогодення. Взявши до уваги дану проблематику, вбачаємо, що є необхідність в уточненні складу (переліку) видів економічного аналізу, ідентифікації нових напрямів їх розвитку, встановленні цільового спрямування (в тому числі з позиції обґрунтування нових об'єктів аналізу).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Посилення конкуренції у ринковому середовищі та стрімкий розвиток інформаційних технологій впливають на результативність роботи суб'єктів господарювання, який, передусім, залежить від якості проведеного аналізу. Тому важливим є питання вибору видів економічного аналізу, які дозволять провести якісну оцінку поточного стану суб'єкта господарювання із врахуванням сучасних викликів.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розгляд сучасних видів економічного аналізу щодо проведення ефективного оцінювання результатів діяльності суб'єктів господарювання, ідентифікація можливостей їх розвитку, появи нових різновидів, здатних задовольняти управлінські запити та сприяти прийняттю оперативних і результативних управлінських рішень із врахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття аналізу прийшло до нас із стародавніх часів і є присутнє у всіх сферах людського життя. Аналіз першочергово виник для того, щоб ефективно функціонували суб'єкти господарювання. Відповідно до сфери виникнення оцінки стану предметів, явищ та речей утворилися різні види аналізу. Аналіз може проводитись на різних рівнях функціонування системи. Так, на рівні оцінки національної економіки аналіз буває: економічний, культурологічний (являє собою поглиблене вивчення творів із врахуванням значення мистецтва й міфології в історії, впливу релігії, зв'язків із видами мистецтва та розвитку світової культури), політичний, природно-екологічний, інформаційно-комунікативний, науково-технічний, соціальний, морально-етичний. Коли ми говоримо про оцінку рівня роботи суб'єкта господарювання, то види аналізу в наукових дослідженнях відрізняються за їх кількість та групуванням. Так М.А. Болух, В.З. Бурчевський, М. І. Горбатюк, [1, С.46-52] у своїх дослідженнях виділяють три види економічного аналізу:

загальноекономічний, функціонально-вартісний, техніко-економічний. Автори відмічають, що в сучасних умовах господарювання особлива роль відводиться техніко-економічному аналізу, оскільки впровадження інформаційних технологій призвело до автоматизації розрахунків показників діяльності суб'єкта господарювання. Своєю чергою, це призвело до скорочення часу на отримання необхідних інформаційних даних, які використовуються для прийняття управлінських рішень. Техніко-економічний аналіз є внутрішнім аналізом діяльності суб'єкта господарювання, який дозволяє детально проводити оцінку діяльності суб'єкта господарювання та раціонально здійснювати розподіл його резервів. М. М. Шестерняк [2] у своїй роботі економічний аналіз поділяє на оперативний, інвестиційний, інноваційний, діагностичний, аналіз власного фінансового стану та фінансового стану ділових партнерів, а також стратегічний, маркетинговий і функціонально-вартісний аналіз. Науковці Г. Ю. Міщук, Т.М. Джигар, О. О. Шишкіна виділяють наступні види економічного аналізу: фінансовий, соціально-економічний, економіко-статистичний, економіко-екологічний, маркетинговий, інвестиційний, функціонально-вартісний та логістичний [3, С.13-14]. Натомість Н. Синькевич, О. Краузе виокремлюють: оперативний, стратегічний, функціонально-вартісний, діагностичний, інвестиційний, інноваційний, маркетинговий аналіз, а також аналіз власного фінансового стану та фінансового стану ділових партнерів. Вони вважають, що сфера застосування економічного аналізу повинна розширятись, орієнтуючись на темпи розвитку ринкових відносин [4, С.9-11].

Науковець Ізмайлов Я.О. [5] за об'єктами управління виділяє такі види економічного аналізу: фінансово економічний, техніко-економічний, соціально-економічний, економіко-статистичний, економіко-екологічний, інвестиційний, маркетинговий та функціонально-вартісний. Автор, відмічає, що для кожного виду управлінської діяльності застосовуються різні види аналізу, а також відповідні їм методи й інструментарій. До прикладу, з метою прогнозування застосовують перспективний аналіз, для прийняття оперативних управлінських рішень – застосовують методологію оперативного аналізу тощо. Дослідивши діяльність суб'єкта господарювання у постіндустріальному суспільстві та орієнтуючись на прийняття ефективних управлінських рішень, автором запропоновано розвивати такі види економічного аналізу, як ситуаційний, стратегічний, а також АВС-аналіз та GAP-аналіз.

Зоріна О. І., Нескуба Т. В., Мкртичян О. М. [6] відмічають, що об'єктом економічного аналізу є сторони господарської діяльності суб'єкта господарювання. Відповідно, економічний аналіз проводиться із врахуванням завдань керівництва та в залежності від об'єктів управління поділяється на техніко-економічний, фінансово-економічний, соціально-економічний, економіко-статистичний, економіко-екологічний, маркетинговий. Така орієнтація авторів є обґрунтованою, зокрема й з точки зору подачі навчального матеріалу для загального розуміння економічних процесів у діяльності суб'єкта господарювання, але вона, одночасно, потребує деталізації та розвитку.

Науковці Н.А. Волкова, Р.М. Волчек, О.М. Гайдаєнко [7, С.31]. пропонують проводити кваліфікацію економічного аналізу за багатьма ознаками, проте із врахуванням об'єкту управління вони виділяють фінансово-економічний, техніко-економічний, економіко-статичний, соціально-економічний, економіко-екологічний та маркетинговий аналізи. Автор відмічають, що кожен вид економічного аналізу є особливим за змістом та методикою проведення, тому фахівцям необхідно коректно обирати вид економічного аналізу орієнтуючись на управлінські завдання суб'єкта господарювання.

Кулик А.В. [8, С.31] вважає, що у процесі управління суб'єктом господарювання необхідно застосовувати стратегічний, ретроспективний, та операційний аналізи. Він також відмітив, що основна складність економічного аналізу полягає у громіздкості його інформаційних даних, що перешкоджає швидкому їх опрацюванні і, як результат, призводить до зниження рівня ефективності соціально-економічних процесів на підприємстві.

Науковець Купалова Г.І. [9], відповідно до об'єкту управління виділяє загальноекономічний та техніко-економічний аналіз. Суть загальноекономічного аналізу полягає у дослідженні узагальнюючих показників діяльності суб'єкта господарювання, отриманих з даних періодичної звітності. Техніко-економічний аналіз вивчає технічний рівень підприємства та визначає міру впливу факторів на економічні показники.

Так, Н. Синькевич [10] вважає, що основними видами сучасного економічного аналізу є оперативний, інноваційний, інвестицій, діагностичний, стратегічний, маркетинговий та функціонально-вартісний. Вона констатує, що сучасний економічний аналіз є абстрактно-логічним підходом дослідження, який змінює завдання та функції відповідно до умов сьогодення.

Рекова Н. Ю., Підгора Є. О., Ровенська В. В., Латишева О. В., Гітіс Т. П., Єрфорт І. Ю., Смирнова І. І., Касьянюк С. В. [11] розподіляють економічний аналіз відповідно до рівнів управління на фінансово-економічний, техніко-економічний, функціонально-вартісний, комплексний, соціально-економічний, маркетинговий, економіко-правовий, економіко-екологічний та аудиторський. Проте, коли говорити про економічний аналіз, за результатами якого будуть прийматись управлінські рішення, то науковці виділяють окремо оперативний, перспективний та стратегічний аналіз.

Результати дослідження видів економічного аналізу різними науковцями сформулюємо у вигляді таблиці 1.

У процесі проведеного дослідження констатуємо той факт, що при поділі економічного аналізу за видами, науковці найчастіше використовують наступні поняття: функціонально-вартісний, техніко-економічний, інвестиційний, оперативний, стратегічний, маркетинговий та соціально-економічний аналіз.

Таблиця 1.

Підходи науковців до виокремлення видів економічного аналізу

Підходи	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	всього
загальноекономічний	+							+			2
функціонально-вартісний	+	+	+	+	+				+	+	7
техніко-економічний.	+				+	+		+		+	5
інвестиційний аналіз		+	+	+	+				+		5
інноваційний аналіз		+		+					+		3
діагностичний аналіз		+		+					+		3
аналіз власного фінансового стану та його ділових партнері		+		+							2
стратегічний аналіз		+		+			+		+	+	5
оперативний аналіз		+		+			+		+	+	5
маркетинговий аналіз		+	+	+	+	+			+	+	7
фінансовий аналіз			+								1
перспективний аналіз										+	1
соціально-економічний			+		+	+				+	4
економіко-статистичний аналіз			+		+	+					3
економіко-екологічний аналіз			+			+				+	3
логістичний аналіз			+								1
фінансово-економічний					+	+				+	3
ретроспективний аналіз							+				1
комплексний аналіз										+	1
економіко-правовий аналіз										+	1
аудиторський аналіз.										+	1

Джерело: сформовано автором самостійно

Примітка: 1 - М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М. І. Горбатюк; 2 - Шестерняк М.М.; 3 - Г. Ю. Міщук, Т. М. Джигар, О.О. Шишкіна; 4 - Н. Синькевич, О. Краузе; 5- Я.О. Ізмайлов 6 - Н.А. Волкова, Р.М. Волчек, О.М. Гайдаєнко; 7- А.В. Кулик; 8 - Купалова Г.І. ; 9 - Н. Синькевич; 10 - Н. Ю. Рекова, Є. О. Підгора, В. В. Ровенська, О. В. Латішева, Т. П. Гітис, І. Ю. Єрфорт, І. І. Смирнова, С. В. Касьянюк.

Слід відмітити, що видів економічного аналізу існує досить багато, оскільки відповідно до нових завдань управління та викликів середовища існування видозмінювались та удосконалювались як методи й інструментарій, так і склад його аналітичних показників. З точки зору раціональності у процесі проведення оцінки діяльності суб'єкта господарювання й враховуючи завдання управління, доцільно виокремити такі види економічного аналізу, як управлінський, фінансовий, конкурентний, оперативний, інвестиційний, інноваційний, стратегічний, екологічний, соціальний та комплексний аналіз. Кожен з них може займати центральне місце у процесі прийняття управлінських рішень щодо

розвитку суб'єкта господарювання. Але специфіка така, що завжди доречно враховувати строк, впродовж якого, результати того чи іншого виду аналізу будуть актуальні, і на який він розрахований (табл.2).

Таблиця 2.

Розподіл економічного аналізу відповідно до строку прогнозування

№	вид аналізу	строк прогнозування		
		оперативний	тактичний	стратегічний
1	комплексний аналіз	+	+	+
2	фінансовий аналіз	+	+	+
3	конкурентний аналіз	-	+	+
4	оперативний аналіз	+	-	-
5	інвестиційний аналіз	-	+	+
6	інноваційний аналіз	-	-	+
9	стратегічний аналіз	-	-	+
10	екологічний аналіз	-	-/+	+
11	соціальний аналіз	-	-	+

Джерело: сформована на основі [1-11]

Зрозуміло, що за результатами кожного з вищевказаних видів аналізу розробляються певні рішення, які також розмежовуються аналогічно. Тому прийнято розрізняти оперативні, тактичні та стратегічні управлінські рішення.

Дослідження доступних літературних джерел та вивчення практики проведення аналізу дозволяє зробити висновок, що на кожному суб'єкті господарювання завжди стоїть питання правильного вибору його виду. Серед значного різноманіття наявних видів аналізу такий вибір досить складно зробити. Для спрощення цього процесу вважаємо за доречне виокремити відповідні групи сучасного економічного аналізу, врахування яких спростить прийняття рішення про застосування того чи іншого виду аналізу (табл.3).

Таблиця 3.

Сучасні види економічного аналізу суб'єктів господарювання за різними рівнями

види аналізу	характеристика
відповідно до методики вивчення об'єктів	
факторний аналіз	визначає міру впливу кожного фактору на результуючий показник
порівняльний аналіз	проводить порівняння звітних показників минулого періоду з показниками плану
стохастичний аналіз	проводить дослідження залежностей між процесами і явищем діяльності суб'єкта господарювання
маржинальний аналіз	оцінка управлінських рішень із врахуванням граничних значень величин щодо проводять характеристику причино-наслідкових взаємозв'язків
функціонально-вартісний аналіз	проводить дослідження оптимальних варіантів створення конкурентоспроможної продукції, тобто визначає надлишкові витрати
економіко-математичний аналіз	проводить виявлення резервів підвищення ефективності діяльності із застосуванням системи розрахунків

види аналізу	характеристика
за ознакою видів системи управління	
оперативний аналіз	аналізує причинно-наслідкові зв'язки первинних документів у об'єктах управління у короткострокові терміни
тактичний аналіз	аналіз планових показників та фактично виконаних завдань (за квартал, місяць) з метою виявлення та усунення негативних впливів для досягнення поставленого завдання
стратегічний аналіз	аналіз фінансового стану та впливу зовнішніх факторів на діяльність суб'єкта господарювання з метою прогнозування результатів його діяльності у довгостроковій перспективі (5, 10, 15, 20 та більше років)
відповідно до користувачів інформації	
внутрішній аналіз	аналіз проводиться за показниками діяльності підприємства з метою формування напрямку дій щодо управління його економічною діяльністю
зовнішній аналіз	аналіз проводиться за всіма видами звітності державними органами управління (акціонери, банківські установи, інвестори)
за періодом проведення	
разовий	аналіз проводиться у випадку виникнення певних умов, тобто при зміні керівництва суб'єкта господарювання, інвесторів або виникненні форс-мажорних обставин
періодичний	аналіз проводиться відповідно до плану програми та передбачає формування системи показників про ефективність роботи суб'єкта господарювання. У відповідний період
системний	аналіз проводиться систематично у процесі діяльності суб'єкта господарювання з метою вчасно виявлення негативних явищ впливу факторів на його результативність
в залежності від об'єктів управління	
економіко-статистичний	дослідження явищ на усіх рівнях управління, які дозволяють провести оцінку розвитку економіки, сформулювати узагальнення твердження та визначити можливу тенденцію розвитку
техніко-економічний	дослідження взаємозв'язків економічних і технічних процесів на підприємстві, що виникають у процесі виробництва та міри їх впливу на результативність суб'єкта господарювання
фінансово-економічний	дослідження фінансових показників суб'єкта господарювання та їх впливу на його діяльність
соціально-економічний	дослідження впливу соціальних та економічних показників, які впливають на економічні результати досліджуваного підприємства
економіко-екологічний	дослідження економічних та екологічних процесів, які мають вплив на екологію та потребують коригування (збереження, витрати)
конкурентний аналіз	являється інструментом маркетингових досліджень, який передбачає визначення конкурентоспроможності а також силі і слабкі сторони конкурентів і їх асортименту продукції, вивчає цінову політику товарів тощо.

Джерело: сформовано автором самостійно

Наприклад, якщо керівництву потрібна база для прийняття якогось разового рішення, то варто звернути увагу на класифікаційну групу «за періодом проведення» й обрати разовий аналіз.

Економічний аналіз ставить перед собою два основних завдання. Перше – передбачає визначення місця суб'єкта господарювання у конкурентному середовищі з метою розроблення стратегії розвитку, напрямку формування

економічних відноси, пошуку нових інвесторів та клієнтів тощо. Даний вид інформації формується на офіційних показниках підприємства, які він відправляє у вигляді звітності контролюючим державним органам. Також, є додаткова інформація, яка відповідно до запитів інвесторів надається керівництвом підприємства з метою деталізації показників щодо рівня його розвитку. Друге завдання економічного аналізу – це дослідження внутрішніх процесів на підприємстві (усіх його структурних підрозділів), яке передбачає проведення оцінки його потенціалу та можливостей, що дозволить розвиватись суб'єкту господарювання.

Відповідно до цього економічний аналіз поділяється на внутрішній та зовнішній. Завдання цих двох видів аналізу різняться між собою, а тому й спрямування їх різні. Зовнішній аналіз охоплює, окрім іншого, низку макроекономічних показників (табл. 4), а також характеризується направленістю на задоволення запитів зовнішніх користувачів. Внутрішній аналіз, навпаки, скерований на внутрішніх користувачів, в тому числі, зокрема, на управлінський персонал.

Таблиця 4.
Напрями зовнішнього та внутрішнього економічного аналізу суб'єкта господарювання

№	зовнішній економічний аналіз	внутрішній економічний аналіз
1	аналіз дієвості фіскальної політики держави	аналіз матеріально-технічного забезпечення
2	маркетинговий аналіз	аналіз рівня фахової підготовки працівників та їх стимулювання
3	аналіз нормативно-правового регулювання економічних відносин	аналіз фінансового забезпечення та фінансової стійкості підприємства
4	аналіз підприємницького ризику	аналіз ресурсовикористання та ресурсозабезпечення суб'єкта
5	аналіз соціальних, технологічних, політичних та екологічних аспектів діяльності	аналіз програми стратегічного розвитку суб'єкта господарювання
6	аналіз інвестиційно-інноваційного рівня привабливості	аналіз собівартості продукції та витрати пов'язані з її виробництвом
7	аналіз ділового партнерства	аналіз виробничої програми

Джерело сформовано на основі [1-11]

Попри це, можна знайти спільну точку дотику, адже кожен з видів аналізу потрібен для того, щоб сприяти оптимізації відповідних процесів і економічних явищ через визначення наявних резервів і оцінку їх рівня. Завдяки цьому встановлюються основи для розроблення стратегії розвитку у довгостроковій перспективі.

Тобто, усі види економічного аналізу повинні бути спрямовані на проведення якісної аналітичної роботи і отримання вихідних даних, необхідних для формування ефективних моделей подальшого розвитку.

Але натомість не завжди результати аналізу дозволяють розробити реальні планові перспективи. Це пов'язано, на наш погляд, з наявністю низки проблем здійснення аналізу в сучасних умовах. Зокрема, у їх складі можемо виділити такі:

1) потреба в адаптації вітчизняного економічного аналізу до методик і технік аналізу в зарубіжних країнах. Це уможливить порівняльність показників у світових масштабах (частково це вже вирішено щодо ряду показників, наприклад показників людського розвитку для відповідної міжнародної статистики);

2) необхідність розроблення єдиної загальної методики економічного аналізу (яка може бути деталізована індивідуальними показниками на вимогу керівництва) для застосування на всіх управлінських рівнях суб'єкта господарювання та відповідна розробка прогнозів і антикризових програм. При цьому аналіз може проводитися лише загальними показниками, або ж деталізуватися відповідно до управлінських запитів. Це суттєво полегшить і спростить процес аналізу (особливо за умови розроблення відповідного програмного продукту) й, одночасно, сприятиме чіткій ідентифікації та позиціонуванню даних для різних рівнів управління;

3) доцільність розробки єдиної методики, обґрунтування й формування системи показників для проведення оцінки ефективності управління суб'єктом господарювання. Така оцінка необхідна для виявлення можливостей удосконалення управління, оптимізації його структурних складових;

4) потреба вироблення методики оцінки програмних продуктів з точки зору рівня їх придатності для виконання конкретних аналітичних завдань. В цьому випадку йдеться не тільки про скорочення кількості помилок при збиранні, опрацюванні й передачі економічних даних, а й про здатність програмного забезпечення максимально задовольняти управлінські запити;

5) запит на вирішення питання розроблення інноваційної методики економічного аналізу із врахуванням сучасних можливостей комп'ютерних технологій обробки інформаційних потоків та найбільш повним врахуванням у процесі прогнозу економічних даних можливих ризиків.

Наявні основні проблеми, виділені нами вище, можуть бути ефективно вирішені завдяки врахуванню сучасних запитів і вимог до економічного аналізу. Зокрема, критичний огляд позицій керівних працівників, оприлюднених у відкритих джерелах, свідчить, що основними вимогами до сучасного економічного аналізу є:

1) можливість автоматизації процесу проведення аналізу діяльності суб'єкта господарювання з метою економії часу та швидкої реакції, спрямованої на нейтралізацію кризової ситуації;

2) відповідність основним принципам проведення аналізу (дієвість, конкретність, науковість, комплексність, об'єктивність, оперативність, періодичність, регламентованість, системність);

3) здатність встановлювати міру впливу факторів на діяльність суб'єкта господарювання та визначати його перспективи (позитивні чи негативні);

4) врахування впливу зовнішнього середовища (наявність відповідних критеріїв і показників) на діяльність суб'єкта господарювання.

Окрім цього, на думку практиків сучасний економічний аналіз повинен адаптуватись до наявних управлінських вимог та враховувати розвиток інформаційних технологій, що дозволить йому стати дієвим інструментом забезпечення ефективного розвитку підприємства в конкурентному середовищі. Таким чином, доречним постає питання удосконалення та розвитку нових видів економічного аналізу та їх методики. Так, у сучасних реаліях діяльності суб'єкта господарювання з метою прийняття ефективних управлінських рішень потребують розвитку наступні напрямки економічного аналізу:

1) управлінський аналіз, який проводить оцінку використання економічних ресурсів та виявляє можливості, які будуть сприяти підвищенню управлінської діяльності та розвитку у довгостроковій перспективі;

2) стратегічний аналіз, який проводить оцінку зовнішнього середовища та формує прогнозні дані в майбутньому, що дозволить обирати оптимальну траєкторію розвитку суб'єкта господарювання у конкурентному середовищі;

3) інституційний аналіз, який передбачає проведення аналітичних робіт щодо оцінки правових, адміністративних, організаційних та політичних умов функціонування суб'єкта господарювання;

4) інтелектуальний аналіз, який уможливорює комплексну оцінку діяльності суб'єкта господарювання із застосуванням комп'ютерних наук (генетичні алгоритми, еволюційне програмування, теорія нейронних мереж), які моделюють можливі варіанти розвитку із врахуванням факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Розглянута теоретична конструкція економічного аналізу із врахуванням сучасних викликів дозволить сформувати якісне та ефективне управління суб'єктом господарювання, яке буде спрямоване на забезпечення сталого розвитку. Основними напрямками коригування виступатимуть зменшення ризикових ситуацій, недопущення помилок у фінансово-господарській діяльності, розроблення різних варіантів стратегічного розвитку та сценаріїв щодо попередження ризикових ситуацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження видів економічного аналізу та врахування позицій різних науковців і практиків з цих питань засвідчує зростання ролі економічного аналізу загалом, а також розвиток сучасних його видів, в тому числі базованих на застосуванні модерних інформаційних технологій. Логічною є також зміна завдань економічного аналізу та розширення його меж і призначення, в тому числі в частині проведення оцінки рівня управління суб'єктом господарювання. Ідентифікація основних вимог до економічного аналізу та проблем його функціонування із врахуванням сучасних викликів конкурентного середовища, проведена нами, дозволяє зробити висновок про потребу в активації застосування таких його видів як управлінський, стратегічний, інституційний аналіз та інтелектуальний. Одночасно, стоїть завдання в удосконаленні методів їх проведення з метою забезпечення ефективного управління діяльністю суб'єкта господарювання. Тому перспективними є дослідження впливу інтеграційних процесів, які відбуваються у соціально-економічному середовищі, з точки зору можливостей їх врахування

при здійсненні аналізу, а також удосконалення його методів та інструментарію відповідно до існуючих потреб і вимог управління. Окрім цього актуальним напрямом наукових пошукувань і доцільно визнати розробку ефективних методів оцінки сучасних видів економічного аналізу з точки зору їх адаптованості до задоволення управлінських запитів і врахування сучасних ризиків і викликів.

Список використаних джерел

1. Болюх М. А., Бурчевський В. З., Горбаток М. І. та ін. Економічний аналіз: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. 556 с.
2. Шестерняк М.М. Сучасний економічний аналіз та його основні види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 20. Частина 3. 2018. С.158-162.
3. Міщук Г. Ю., Джигар Т.М., Шишкіна О. О. Економічний аналіз: навч. Посібник. Рівне: НУВГП, 2017. 156 с.
4. Синькевич Н., Краузе О. Економічний аналіз: перспективи розвитку в умовах діджиталізації економіки. Галицький економічний вісник. 2023. № 2 (81). С 7-15. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.007.
5. Измайлов Я.О. Розвиток методології економічного аналізу господарської діяльності підприємства в постіндустріальній економіці. *Економіка та управління підприємствами. Проблеми економіки.* №3.2016. С.165- 174.
6. Зоріна О. І., Нескуба Т. В., Мкртчян О. М. Маркетингово-економічний аналіз: конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2021. 65 с.
7. Волкова Н.А., Волчек Р.М., Гайдаєнко О.М. та ін. Економічний аналіз: навч. посібник. Одеса: ОНЕУ, ротапринт. 2015. 310 с.
8. Кулик А.В. Теорія економічного аналізу: навч. посіб. К: ДП "Вид.дім "Персонал". 2018. 452 с.
9. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу. <https://westudents.com.ua/glavy/24775-32-osnovn-vidi-ekonomchnogo-analzu-ta-h-klasifikatsya.html>.
10. Синькевич Н. Сучасні види економічного аналізу. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41508/2/MNPKRSES_2023_Synkevych_N-Modern_types_of_economic_111-113.pdf.
11. Рекова Н. Ю., Підгора Є. О., Ровенська В. В., Латишева О. В., Гітис Т. П., Єрфорт І. Ю., Смирнова І. І., Касьянюк С. В. Економічний аналіз : навч. посіб. Краматорськ : ДДМА, 2021. 200 с.

References

1. Boliukh M. A., Burchevskiy V. Z., Horbatok M. I. ta in.(2003) Ekonomichnyi analiz: navch. posibnyk. K.: Kyiv National Economic University. 556 p. [Economic analysis] [in Ukrainian]
2. Shesterniak M.M.(2018) Suchasnyi ekonomichnyi analiz ta yoho osnovni vydy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Vypusk 20. Chastyna 3. P.158-162. [Modern economic analysis and its main types] [in Ukrainian]
3. Mishchuk H. Yu., Dzhyhar T.M., Shyshkina O. O. (2017) Ekonomichnyi analiz: navch. Posibnyk. Rivne: National University of Water Management and Nature Management. 156 p. [Economic analysis] [in Ukrainian]
4. Synkevych N., Krauze O. (2023) Ekonomichnyi analiz: perspektyvy rozvytku v umovakh didzhytalizatsii ekonomiky. Halytskyi ekonomichnyi visnyk. № 2 (81). P. 7-15. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.007. [Economic analysis: prospects for development in the conditions of digitalization of the economy] [in Ukrainian]
5. Izmailov Ya.O. (2016) Rozvytok metodolohii ekonomichnoho analizu hospodarskoj diialnosti pidpriemstva v postindustrialnii ekonomitsi. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Problemy ekonomiky. №3. P. 165- 174. [Development of the methodology of economic analysis of the economic activity of the enterprise in the post-industrial economy] [in Ukrainian]

6. Zorina O. I., Neskuba T. V., Mkrtychian O. M. (2021) *Marketynhovoekonomichnyi analiz: konspekt lektsii*. Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport. 65 p. [Marketing and economic analysis] [in Ukrainian]
7. Volkova N.A., Volchek R.M., Haidaienko O.M. ta in. (2015) *Ekonomichnyi analiz: navch. posibnyk*. Odesa: Odessa National University of Economics, rotaprynt. 310 p. [Economic analysis] [in Ukrainian]
8. Kulyk A.V. (2018) *Teoriia ekonomichnoho analizu: navch.posib*. K:DP "Vyd.dim "Personal". 452 p. [Theory of economic analysis] [in Ukrainian]
9. Kupalova H.I. *Teoriia ekonomichnoho analizu*. <https://westudents.com.ua/glavy/24775-32-osnovn-vidi-ekonomchnogo-analzu-ta-h-klasifikatsya.html>. [Theory of economic analysis] [in Ukrainian]
10. Synkevych N. (2023) *Suchasni vydy ekonomichnoho analizu*. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41508/2/MNPKRSES_2023_Synkevych_N-Modern_types_of_economic_111-113.pdf. [Modern types of economic analysis] [in Ukrainian]
11. Rekova N. Yu., Pidhora Ye. O., Rovenska V. V., Latysheva O. V., Hitis T. P., Yerfort I. Yu., Smyrnova I. I., Kasianiuk S. V. (2021) *Ekonomichnyi analiz : navch. posib*. Kramatorsk: Donbas State Machine-Building Academy. 200 p. [Economic analysis] [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-529-539

УДК 657.6

Олег СКАСКО

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7746-0801
Scopus Author ID:56606026500

Ярослав ДМИШКО

аспірант кафедри обліку та аналізу
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ПРОВЕДЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЯКОСТІ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛУ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ БАНКУ

Анотація. Стаття присвячена зовнішній оцінці ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку. Війна в Україні накладає суттєві обмеження на функціонування внутрішнього аудиту банку, але за результатами незалежного зовнішнього оцінювання відзначено зрілість, істотний прогрес та суттєве вдосконалення функцій внутрішнього аудиту протягом останніх п'яти років. Слід зазначити, що досліджень з обраної теми в українському науковому середовищі недостатньо, і потреба в них зростає з кожним днем, оскільки практичні дії мають базуватися на теоретичній оцінці подій. Метою статті є визначення критеріїв оцінки ефективності функціонування системи внутрішнього аудиту в банках через розкриття механізму його взаємодії із Національним банком України (далі - НБУ) і аудиторськими фірмами в умовах невизначеності під час воєнних дій. У статті описано зовнішню оцінку внутрішнього аудиту в комерційному банку, яка проводиться з урахуванням вимог Стандартів внутрішнього аудиту. Також проаналізовано основні нормативно-правові документи НБУ стосовно проведення зовнішньої оцінки ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку. У дослідженні виокремлено роль НБУ при здійсненні оцінки якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку. Доведено, що проведення аудиторськими фірмами зовнішньої оцінки роботи внутрішнього аудиту банку, законодавством не встановлено вимог до незалежності групи експертів, які проводять зовнішню оцінку, до осіб, унесених до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Оцінено дії зовнішнього аудиту аудиторськими фірмами роботи внутрішнього аудиту банку, а саме: чи приносять процедури трансформації у внутрішньому аудиті позитивний ефект; чи досить компетентні внутрішні аудиторі для ефективно перевірки процесів банку в умовах постійно мінливого зовнішнього середовища й появи нових ризиків. Запропоновано шляхи підвищення якості управління банками через впорядкування механізмів функціонування внутрішнього аудиту, визначено напрямки вдосконалення ефективності організації аудиторських перевірок внутрішнього аудиту в банку для покращення якості управлінських процесів.

Ключові слова: внутрішній аудит банку, Національний Банк України, аудитор, зовнішній аудит, оцінка, якість, завдання.

JEL Classification: C 13, G 21, M41

Absztrakt. A cikk a bank belső könyvvizsgálat hatékonyságának és minőségének külső értékelésével foglalkozik. Az ukrajnai háború jelentős korlátozásokat ró fel a bank belső könyvvizsgálatának működésére, de az elmúlt öt év során a független külső értékelés eredményei a belső ellenőrzési funkciók terén érettséget, jelentős fejlődést és jelentős javulást mutatnak. Meg kell jegyezni, hogy az ukrán tudományos közegben a témával kapcsolatos kutatások elégtelenek és az igény napról napra nő, mivel a gyakorlati intézkedéseknek az események elméleti értékelésén kell alapulniuk. A cikk célja a bankok belső könyvvizsgálatrendszer hatékonyságának értékelésére szolgáló kritériumok meghatározására reflektál azáltal, hogy nyilvánosságra hozza az Ukrán Nemzeti Bankkal (UNB) és a könyvvizsgáló cégekkel való kölcsönhatásának mechanizmusát a háború idejében. A cikk ismerteti a belső könyvvizsgálat külső értékelését egy kereskedelmi bankban, amelyet a belső könyvvizsgálati standardok követelményeinek betartásával végeznek. A cikk elemzi továbbá az UNB főbb szabályozási dokumentumait a bank belső könyvvizsgálati egységének hatékonyság- és minőségbiztosítás érdekében. A tanulmány rávilágít az UNB szerepére a bank belső könyvvizsgálati egységének munkaminőségének értékelésében. Bebizonyosodik, hogy amikor könyvvizsgáló cégek külső értékelést végeznek a bank belső könyvvizsgálatáról, a jogszabályok nem határoznak meg követelményeket a külső értékelést végző szakértői csoport függetlenségére vonatkozóan valamint a könyvvizsgálók és könyvvizsgáló szervezetek nyilvántartásában szereplő személyekkel szemben. A bank belső könyvvizsgálatának könyvvizsgáló cégek által végzett külső könyvvizsgálata következőt értékeli: a belső könyvvizsgálat átalakítási eljárásainak pozitív hatása van-e; a belső könyvvizsgálók eléggé kompetensek-e ahhoz, hogy a bank folyamatait a folyamatosan változó külső környezetben és az új kockázatok megjelenése mellett is hatékonyan tudják auditálni. A szerző javaslatokat tesz a banki vezetés minőségének javítására a belső könyvvizsgálat működési mechanizmusainak racionalizálásával, meghatározza a banki belső könyvvizsgálói ellenőrzések megszervezésének hatékonyságát javító irányokat a vezetési folyamatok minőségjavítása érdekében.

Kulcsszavak: bank belső könyvvizsgálata, Ukrán Nemzeti Bank, könyvvizsgáló, külső könyvvizsgálat, értékelés, minőség, feladatok.

Abstract. The article is devoted to the external assessment of the efficiency and quality of work of the bank's internal audit unit. The war in Ukraine imposes significant restrictions on the functioning of the bank's internal audit, but according to the results of an independent external evaluation, the maturity, significant progress and significant improvement of internal audit functions over the past five years have been noted. It should be noted that there are not enough studies on the chosen topic in the Ukrainian scientific environment, and the need for them is growing every day, since practical actions should be based on a theoretical assessment of events. The purpose of the article is to determine the criteria for evaluating the effectiveness of the internal audit system in banks by revealing the mechanism of its interaction with the National Bank of Ukraine (hereinafter - NBU) and audit firms in conditions of uncertainty during military operations. The article describes the external assessment of internal audit in a commercial bank, which is conducted taking into account the requirements of the Internal Audit Standards. The main regulatory and legal documents of the NBU regarding the external assessment of the effectiveness and quality of work of the bank's internal audit unit were also analyzed. The study highlights the role of the NBU in assessing the quality of work of the bank's internal audit unit. It has been proven that auditing firms conduct an external evaluation of the bank's internal audit work, the legislation does not establish requirements for the independence of the group of experts who conduct the external evaluation, to the persons entered in the Register of auditors and subjects of audit activity. The actions of the external audit by audit firms of the internal audit of the bank were evaluated, namely: whether the transformation procedures in the internal audit bring a positive effect; whether the internal auditors are competent enough to effectively check the bank's processes in the conditions of a constantly changing external environment and the emergence of new risks. Ways to improve the quality of bank management through the streamlining of internal audit functioning mechanisms are proposed, directions for improving the effectiveness of the organization of internal audit audits in the bank to improve the quality of management processes are identified.

Keywords: *internal audit of the bank, National Bank of Ukraine, auditor, external audit, evaluation, quality, tasks.*

Постановка проблеми. З метою мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України та сприяння стабільності банківської системи України все більшої актуальності набуває процес незалежної оцінки діяльності внутрішнього аудиту банків. Для самих банків оцінка може бути хорошим інструментом, який допоможе їм контролювати власні проблемні місця аудиту та вносити пропозиції щодо їх вирішення.

Зокрема, зовнішнє оцінювання надає можливість перевірити якість роботи внутрішнього аудиту в таких сферах, як дотримання стандартів, кодексу етики, внутрішньої політики та процедур. На наш погляд, не менш важливою є оцінка зовнішнього аудитора стосовно якості інструментів і методів, якими користуються внутрішні аудитори банку, кваліфікації працівників, результатам роботи, якості звітності.

Завдання незалежного зовнішнього оцінювання полягає не лише в тому, щоб виявити і вказати на перешкоди в роботі внутрішнього аудиту, а в свою чергу запропонувати можливі шляхи їх покращення. Результатом такої роботи має стати цілісна картина, яка допоможе всім зацікавленим особам відповісти на питання: чи адекватно внутрішній аудит виконує покладені на нього функції, враховуючи ту важливу роль, яка сьогодні йому відводиться в системі управління банків.

Оцінка внутрішнього аудиту банку безперечно зіграє позитивну роль у діяльності банку та принесе користь усім зацікавленим сторонам від членів правління до клієнтів. Співпраця з незалежними аудиторами дозволить внутрішнім спеціалістам банку застосовувати нові ефективні інструменти та методи у своїй діяльності.

Незалежна зовнішня оцінка має дати впевненість усім зацікавленим сторонам, від регуляторів і акціонерів, до банківських працівників і клієнтів, що внутрішній аудит банку є ефективним і заслуговує довіри, а її проведення в окремих банках вже у 2024 році має посилити якість управління банками в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі питання оцінки ефективності та якості роботи служби внутрішнього аудиту банку розкрито недостатньо, оскільки більшість дослідників, а саме: Білокінь Г.М., Белова І.В., Бойчук І.П., Ісмаїлова Л.З., Федоренко Н.С., Запорожець С.В., Кіреєв О.І Карасьова З.М. [14], Гніденко Н.А. [11], Погореленко Н.П. [14], Редько О.Ю., Погореленко Н.П., Петренко С.М., Каменська Т.О., Лобозинська С.М., Сімаков К.І., Сарахман О.М. [1], Сидоренко О.М. [14], Сердюк Л.В. [14], Скаско О.І. [15] та інші, розглядають або організацію зовнішнього аудиту банків, або питання організації внутрішнього аудиту в банках з огляду на теоретичний аспект. Ми вважаємо, що дане питання слід розглянути через призму практики, оскільки підрозділи внутрішнього аудиту створюються за рішенням вищого органу банку,

а отже, необхідно надавати і зовнішню оцінку щодо ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення критеріїв оцінки ефективності функціонування системи внутрішнього аудиту в банках через розкриття механізму його взаємодії із НБУ і аудиторськими фірмами в умовах невизначеності під час воєнних дій, а завданнями: ознайомитися з нормативно - правовими актами НБУ, щодо зовнішньої оцінки ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту; окреслити основні критерії та методи отримання інформації зовнішніми аудиторами; описати параметри оцінки при проведенні зовнішнього аудиту підрозділу внутрішнього аудиту банку та рекомендацій вдосконалення ефективності організації аудиторських перевірок внутрішнього аудиту в банку для покращення якості управлінських процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня оцінка внутрішнього аудиту в комерційному банку має проводитися з урахуванням вимог Стандартів внутрішнього аудиту (далі – Стандарти). Стандартом 1312 «Зовнішні оцінки» встановлені вимоги щодо кваліфікації та незалежності експертів, що залучаються до проведення зовнішньої оцінки [2]. Зокрема згідно із цим Стандартом кваліфікована група експертів демонструють компетентність у двох сферах: професійній практиці внутрішнього аудиту та проведенні зовнішньої оцінки.

НБУ постановою від 31.03.2022 № 67 «Про внесення змін до постанови Правління НБУ № 23 від 25 лютого 2022 року «Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп» внесено зміни, якими, зокрема, визначено, що банки, які мали провести зовнішню оцінку ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту в 2022 році з метою дотримання вимоги про організацію внутрішнього аудиту в банках України, мають проводити таку оцінку в 2023 році відповідно до затвердженого плану їх проведення на IV квартал 2023 року» [9], оскільки такі перевірки було зупинено з березня 2020 року у зв'язку з COVID-19 [5].

Метою таких змін є вдосконалення системи корпоративного управління та впровадження провідних світових банківських практик. А це означає, що закономірно зростатимуть і вимоги до якості та ефективності роботи внутрішнього аудиту банків.

Так, у IV кварталі 2023 року буде проведено планові інспекційні перевірки, зокрема: в А-Банку, Банку ¾, ТАСкомбанку і МТБ Банку. До їх числа також увійшли банки ЄПБ, «Глобус», Скай Банк і Банк Фамільний [7]. Крім того, НБУ почав позапланові перевірки банків для оцінки їх воєнної стійкості. Це перша фаза, яка буде завершена до 1 жовтня 2023 року.

Взаємодія з НБУ полягає в тому, що банківська установа зобов'язана подавати до НБУ для оцінки ефективності та якості роботи відділу внутрішнього аудиту:

- план проведення аудиторських перевірок на наступний звітний рік протягом десяти робочих днів після затвердження в установленому порядку, але не пізніше останнього робочого дня першого місяця року;

- зміни до річного плану проведення аудиторських перевірок протягом десяти робочих днів після затвердження в установленому порядку;
- звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку два рази на рік протягом 15 днів місяця, наступного за звітним періодом.

Звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку, зокрема, повинен містити інформацію щодо перевірки процесів, упроваджених структурними підрозділами банку, його профільними комітетами та керівництвом банку для здійснення діяльності банку, які протягом звітного періоду підлягали перевірці [1].

НБУ оцінює якість роботи служби внутрішнього аудиту банку, у тому числі дотримання відповідних принципів та стандартів діяльності: шляхом проведення перевірок банків; перевірки банку щодо дотримання ним вимог нормативно-правових актів щодо запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; здійснення виїзного нагляду за банками, в тому числі аналіз звіту про роботу служби внутрішнього аудиту банку; постійне спілкування в межах законодавства України з керівником відділу внутрішнього аудиту та внутрішніми аудиторами банку для обговорення ризиків банку [8].

Зовнішнє оцінювання повинно проводитися не рідше одного разу на п'ять років, а також два рази на рік протягом 15 днів місяця, що настає за звітним, банк зобов'язаний подавати до НБУ звіт про роботу внутрішнього аудиту банку. Щодо періоду, який має охоплювати зовнішнє оцінювання, то вважаємо, що таке оцінювання має охоплювати весь період, який не охоплює попереднє оцінювання [6].

Щодо зовнішньої оцінки діяльності внутрішнього аудиту банку, що здійснюється аудиторськими компаніями, нормативно-правовими актами не встановлено вимоги щодо незалежності експертної групи, яка здійснює зовнішню оцінку, для осіб, зареєстрованих у реєстрі аудиторів, та суб'єктів аудиту.

Враховуючи застосування такого принципу, передбаченого Стандартами, як незалежність експертів через відсутність реального чи потенційного конфлікту інтересів при проведенні зовнішнього аудиту фінансової звітності, вважаємо, що зовнішню оцінку можуть проводити безпосередньо особи, які працюють у такій аудиторській компанії, яка здійснює обов'язковий аудит фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність відповідного банку та які відповідають вимогам принципу незалежності зовнішніх аудиторів [13].

Для забезпечення оцінки якості роботи служби внутрішнього аудиту банку окреслимо основні критерії та методи отримання інформації зовнішніми аудиторами. Розглянемо такі критерії докладніше.

- Структура і самостійність служби внутрішнього аудиту банку, її місце в системі контролю установи банку. За цим критерієм у кожному банку створюється незалежний структурний підрозділ внутрішнього аудиту, а у банку визначаються завдання та функції, права та обов'язки керівника підрозділу та працівників внутрішнього аудиту згідно з нормативним законодавством НБУ і документами банківської установи.

- Як підрозділ внутрішнього аудиту банку, так і керівництво установи в цілому вживають заходів щодо мінімізації ризиків впливу на незалежність та об'єктивність працівників підрозділу шляхом визначення ймовірності таких загроз.

- Ефективність реалізації функцій внутрішнього аудиту визначається співвідношенням структури, чисельності працівників підрозділу до кількості об'єктів внутрішнього аудиту і оцінюється фактичне охоплення мережі таких об'єктів. Слід забезпечувати безперешкодний доступ працівників підрозділу внутрішнього аудиту до інформації про діяльність банківської установи, шляхом дослідження фактів відмови чи обмеження та їх впливу на результати виконання аудиторського завдання.

- Виконання вимог законодавства працівниками підрозділу внутрішнього аудиту банку включає періодичну самооцінку, у тому числі дотримання вимог Кодексу етики та Стандартів внутрішнього аудиту. Також розглядаються питання та вживаються заходи для того, щоб під час виконання аудиторського завдання не виник конфлікт інтересів, а адекватність рішень оцінюється після виявлення зазначених фактів чи зловживань.

- Організаційно - правова взаємодія керівника відділу внутрішнього аудиту з керівником банку чітко визначена на рівні документів і полягає в якісному контролі взаємодії призначених осіб, звітності та плануванні роботи внутрішнього аудиту. Така співпраця передбачає інформування керівника відділу внутрішнього аудиту про рішення установи та його необмежений доступ до вищого керівництва.

- Функціонування аудиторського комітету. Надання рекомендацій Наглядовій Раді банку щодо підбору, призначення, перепризначення та звільнення зовнішнього аудитора та умов договору з ним; контроль незалежності та об'єктивності зовнішнього аудиту відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг; перегляд ефективності процесу зовнішнього аудиту та швидкості реагування керівництва на рекомендації, надані у письмовій формі зовнішнім аудитором; дослідження проблем, що можуть бути підставою для будь - якого звільнення зовнішнього аудитора, та надання рекомендацій щодо будь - яких необхідних дій [12].

- Кадрова політика та компетенції працівників внутрішнього аудиту визначають вимоги до рівня професійної підготовки кожного працівника департаменту внутрішнього аудиту банку, періодичність підвищення кваліфікації та наявність спеціальних знань і навичок, що забезпечують порозуміння процесів, які контролюються. Компетенції описують обсяг доступу до тієї чи іншої інформації та забезпечують дотримання принципу конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів при розподілі перевірки окремих питань аудиторського завдання між виконавцями.

Налагодження процесів потоку інформації для цілей управління включає систематизацію отримання та роботи з чіткими документами, які перевіряються внутрішніми аудитором під час перевірки. Також цей критерій оцінки включає

своєчасність обміну інформацією через горизонтальні та вертикальні зв'язки, сприяє своєчасності та ефективності заходів, необхідних для стабільної роботи закладу. Прозорість та збалансованість визначення інформаційних потоків дозволяє зрозуміти цілі зовнішнього аудиту, вибір методів контролю та необхідність застосування аудиторських процедур [14].

Результати роботи підрозділу внутрішнього аудиту та їх реалізація є важливим чинником, що вказує на якість роботи внутрішнього аудиту, ефективність рішень, прийнятих за результатами такого контролю. Цей параметр оцінки при проведенні зовнішнього аудиту допомагає визначити рівень довіри до роботи підрозділу внутрішнього аудиту, окреслити питання інтерв'ювання та анкетування при отриманні тверджень посадових осіб.

При перевірці зовнішніми фахівцями роботи внутрішнього аудиту банку, важливо отримати відповіді на такі питання: чи приносять процедури трансформації у внутрішньому аудиті позитивний ефект; чи досить компетентні внутрішні аудитори для ефективної перевірки процесів компанії в умовах постійно мінливого зовнішнього середовища й появи нових ризиків; чи є комунікація внутрішнього аудиту з Аудиторським комітетом і топ - менеджментом банку достатньою й ефективною [8].

На наш погляд, при перевірці аудитором роботи внутрішнього аудиту банку потрібно не залишати також поза увагою такі аспекти:

- річний план аудиту. Аудитор повинен переконатися, що план базується на оцінці карти ризиків банку та регулярно переглядається. Якщо відповідь на ці питання буде негативною, існує ризик того, що аудитори банку зосередяться на неактуальних завданнях і не зможуть реагувати на динамічні зміни;
- управління кібербезпекою. Це дуже важлива сфера перевірок, оскільки від правильного функціонування кібербезпеки залежать життєво важливі функції банку, такі як конфіденційність персональних даних клієнтів. Не менш важливим є питання кадрового забезпечення ІТ-аудиторів;
- оформлення звітної документації. Часто буває так, що звіти внутрішніх аудиторів не отримують належної уваги з боку вищого керівництва та наглядової ради.

Після завершення всіх процедур аудитор складає план щодо поліпшення якості роботи внутрішнього аудиту банку.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що проведення зовнішньої оцінки ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку має забезпечити:

- можливість внутрішніх і зовнішніх аудиторів обмінюватися інформацією з питань аудиту, у тому числі про порядок застосування відповідних аудиторських процедур;
- взаємовідносини та обмін інформацією між внутрішніми та зовнішніми аудиторами, які відповідно до своєї компетенції здійснюють перевірки діяльності банків, мають відбуватися відповідно до законодавства України та вимог щодо зберігання внутрішніх документів банку; захист, використання та розголошення відомостей, що становлять банківську та комерційну таємницю;

- порядок надання аудиторських звітів за результатами внутрішнього аудиту та розкриття робочих документів внутрішнього аудиту зовнішнім аудиторам та органам нагляду визначається аудиторською політикою банку та відповідними внутрішніми документами банківської установи;
- план і програма перевірок річної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність банку, наданої внутрішнім аудитом, який здійснюється зовнішнім аудитором банку;
- проводити зустрічі із зовнішніми аудитором та представниками органів державного нагляду для обговорення ефективності запропонованих банком заходів, які він має реалізувати з урахуванням рекомендацій або вимог зовнішнього аудиту;
- підтримувати постійний контакт з НБУ в межах законодавства України з метою обговорення ризиків банку, виявлених обома сторонами, розуміння НБУ того, як банк використовує заходи зниження ризиків, здійснення постійного моніторингу дій банку. через проблеми, виявлені зовнішнім аудитом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з викладеного в статті, можна сміливо стверджувати, що зовнішня оцінка ефективності та якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку дозволить отримати:

- поточний стан відділу внутрішнього аудиту, невідповідність вимогам стандартів професійної практики внутрішнього аудиту, наявні проблеми та можливості підвищення ефективності;
- незалежний висновок щодо відповідності діяльності підрозділу внутрішнього аудиту вимогам та виконання відділом поставлених цілей і завдань;
- незалежну думку про те, наскільки ефективно служба внутрішнього аудиту інтегрована в систему управління банком;
- практичні рекомендації щодо підвищення ефективності аудиту, у тому числі при плануванні діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку на певний період;
- професійну оцінку достатності знань, досвіду та освіти працівників служби внутрішнього аудиту банку.

На завершення підкреслимо, завдання зовнішньої оцінки – не просто вказати на ті чи інші вузькі місця в роботі внутрішнього аудиту банку, а й запропонувати можливі поліпшення. На нашу думку такими поліпшеннями можуть стати:

- регулярні зустрічі керівника внутрішнього аудиту з наглядовою радою для обговорення ключових ризиків банку, внесених змін, ефективності окремих процесів, що дасть можливість оновлювати план внутрішньої роботи;
- перегляд підходів до формування штату внутрішнього аудиту (залучення співробітників, які мають необхідні знання, щоб внутрішній аудит міг оцінити ефективність управління дійсно значущими для банку ризиками) або виділення бюджету для залучення зовнішнього аудитора;

- підготовка коротких (одна-дві сторінки) резюме або записок за результатами аудиту для вищого керівництва та наглядової ради;
- узгодження рекомендацій з керівництвом (терміни виконання, конкретні дії, відповідальні особи) і подальший моніторинг з донесенням результатів до правління або наглядової ради банку.

Результатом такого процесу має стати дорожня карта підвищення якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту. При цьому дуже важливо, щоб результати оцінки як наглядової ради, так і топ-менеджменту банку були враховані, а не залишилися лише на папері. Тому варто створити окрему робочу групу, яка інформуватиме наглядову раду про зміни та стан виконання рекомендацій зовнішнього аудитора, що становить значний дослідницький інтерес, вартий подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Сарахман О.М., Шурпенкова Р. К. (2023). Вплив війни на аудиторську професію. 233-234. URL:https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/202305/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_18.05.2023.pdf#page=234 (дата звернення: 20.11.2023).
2. Міжнародні Стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (2021). 1312 – Зовнішні оцінки. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%9F%D0%92%D0%90-1312.pdf (дата звернення: 18.11.2023).
3. Навіщо банкам оцінка внутрішнього аудиту. (2023). URL: <https://finclub.net/ua/priamamova/navishcho-bankam-otsinka-vnutrishnoho-audytu.html>
4. Стандарти внутрішнього аудиту у банках (2021). URL: <https://livingfo.com/standarty-vnutrishnoho-audytu-u-bankakh/>
5. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України № 23 від 25 лютого 2022 року URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_31032022_67року
6. Оцінка ефективності служби внутрішнього аудиту банку (2023). URL: <https://active-audit.com.ua/info/>
7. Нацбанк іде з перевіркою до 8 банків: відновлено планові інспекції (2023). URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/4/702894/>
8. Чому незалежна оцінка внутрішнього аудиту необхідна вашому банку? (2021). URL: <https://kreston.ua/serhiy-holub-dyrektor-z-audytu-chomu-nezalezhna-otsinka-vnutrishnoho-audytu-neobkhidna-vashomu-banku/>
9. Національний Банк України: основні дані і положення. (2023). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
10. Конституція України: «Закон про банки і банківську діяльність» від 17.10.2023. (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
11. Гніденко Н.А., Методика оцінки якості внутрішнього аудиту. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55296056.pdf>
12. Постанова НБУ «Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України» від 10. 05. 2016 року із змінами, внесеними згідно з Постановами Національного банку № 311 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text>

13. Роз'яснення щодо застосування вимог Положення N 311 (2023). URL: https://nabu.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_4f1f7699880491c22d24af8483fa73fa.pdf
14. Н.П. Погореленко, О.М. Сидоренко, Л.В. Сердюк З.М. Карасьова, Н.С. Федоренко. (2019). Внутрішній аудит у банку. Навчальний посібник URL: <https://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/Vnutrishniy-audit-u-bankukh.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).
15. Скаско О.І. Завдання, методи внутрішнього аудиту діяльності суб'єктів/ОІ Скаско//Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.-2016.-Вип. 2.-С. 141-145.- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepsru_2016_2_30.

References

1. Sarakhman, O., Shurpenkova, R. (2023). Vplyv viiny na audytorsku profesiiu. [The impact of the war on the auditing profession] 233-234. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/202305/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_18.05.2023.pdf#page=234 (accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian].
2. Mizhnarodni Standarty profesiinoi praktyky vnutrishnoho audytu [International Standards of Professional Practice of Internal Auditing] (2021). 1312 – Zovnishni otsinky. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%9F%D0%92%D0%90-1312.pdf (accessed: 18.11.2023).
3. Navishcho bankam otsinka vnutrishnoho audytu. [Why should banks evaluate internal audit] (2023). URL: <https://finclub.net/ua/priama-mova/navishcho-bankam-otsinka-vnutrishnoho-audytu.html>
4. Standarty vnutrishnoho audytu u bankakh [Internal audit standards in banks] (2021). URL: <https://livingfo.com/standarty-vnutrishnoho-audytu-u-bankakh/>
5. Pro vnesennia zmin do postanovy Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy № 23 vid 25 liutoho 2022 [On making changes to the resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 23 of February 25, 2022] URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_31032022_67roku
6. Otsinka efektyvnosti sluzhby vnutrishnoho audytu banku [Assessment of the efficiency of the bank's internal audit service] (2023). URL: <https://active-audit.com.ua/info/>
7. Natsbank ide z perevirkoiu do 8 bankiv: vidnovleno planovi inspektsii [The National Bank is inspecting 8 banks: scheduled inspections have been resumed] (2023). URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/4/702894/>
8. Chomu nezalezna otsinka vnutrishnoho audytu neobkhidna vashomu banku? [Why does your bank need an independent internal audit assessment?] (2021). URL: <https://kreston.ua/serhiy-holub-dyrektor-z-audytu-chomu-nezalezna-otsinka-vnutrishnoho-audytu-neobkhidna-vashomu-banku/>
9. Natsionalnyi Bank Ukrainy: osnovni dani i polozhennia. [National Bank of Ukraine: basic data and provisions](2023). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
10. Konstytutsiia Ukrainy: «Zakon pro banky i bankivsku diialnist» vid 17.10.2023. [Constitution of Ukraine: "Law on Banks and Banking Activities" dated 17.10.2023] (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
11. Hnidenko, N., Metodyka otsinky yakosti vnutrishnoho audytu. [Methodology for assessing the quality of internal audit] URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55296056.pdf> [in Ukrainian]
12. Postanova NBU «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu vnutrishnoho audytu v bankakh Ukrainy» vid 10. 05. 2016 roku Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovamy Natsionalnoho banku № 311 [Resolution of the National Bank of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Organization of Internal Auditing in Banks of Ukraine" dated May 10, 2016, as amended in accordance with

Resolutions of the National Bank No. 311] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text>

13. Roziasnennia shchodo zastosuvannia vymoh Polozhennia N 311 [Clarification on the application of the requirements of Regulation N 311] (2023). URL: https://nabu.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_4f1f7699880491c22d24af8483fa73fa.pdf

14. Pohorelenko, N., Sydorenko, O., Serdiuk, L., Karasova, Z., Fedorenko, N. (2019). Vnutrishnii audyt u banku. [Internal audit in the bank] Navchalnyi posibnyk

URL: <https://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/Vnutrishniy-audit-u-bankukh.pdf> (accessed: 14.11.2023). [in Ukrainian]

15. Skasko OI Zavdannia, metody vnutrishnoho audytu diialnosti subiektiv/OI Skasko//Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy.-2016.-Vyp. 2.-S. 141-145.- URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2016_2_30. [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-540-551

УДК 657.6 (075.8): 336.717.6

Оксана САРАХМАН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри облікових технологій та оподаткування,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8793-592X

Руслана ШУРПЕНКОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри облікових технологій та оподаткування,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8825-2389

Тетяна КАЛАЙТАН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри історії України, економічної теорії та туризму,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького,
м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4774-4990

Scopus Author ID: 57215435297

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ НЕЗАЛЕЖНОГО АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ БАНКІВ

Анотація. Наслідки військового вторгнення росії на територію України охопила всі сфери життя та суттєво вплинули і на роботу банківських установ. Ситуація розвивається швидко та іноді непередбачувано – керівництву банку необхідно постійно оцінювати вплив ситуації на діяльність банку для подальшого складання достовірної фінансової звітності та прийняття правильних та своєчасних управлінських рішень. За цих умов, ця відповідальність стосується як укладачів звітності, так і незалежного аудиту, проведення якого дозволяє забезпечити вищий рівень прозорості та достовірності фінансової звітності банку. Метою незалежного аудиту фінансової звітності є надання правильної та достовірної інформації про стан установи банку, на основі якої в майбутньому будуть прийматися важливі рішення, а результати аудиту дозволяють: визначити поточний фінансовий стан банку, визначити зміни в стані та фактори, що до них призвели; прогнозувати основні тенденції майбутнього розвитку; виявити недоліки в роботі бухгалтерії та фінансової служби; розуміти, як ефективно використовуються ресурси банку; оптимізувати фінансову діяльність банку тощо.

Слід зазначити, що дослідження незалежного аудиту фінансової звітності з плином часу потребує ширшої інформації щодо його ролі, яку виконує незалежний аудитор, тому це питання проковує все більшого та глибшого наукового дослідження. Метою статті є обґрунтування ролі незалежного аудиту фінансової звітності банківських установ. У статті проаналізовано та систематизовано законодавчі вимоги та рекомендації Національного банку України, щодо проведення аудиторської перевірки фінансової звітності банків України, критерії, які встановлює банк при виборі аудиторської фірми для перевірки фінансової звітності. Описано

яку відповідальність несуть незалежні аудиторі та працівники банку при проведенні перевірки фінансової звітності. Наведено типові спотворення поданої звітності для перевірки. Проаналізовано висловлювання незалежної думки аудиторів, щодо фінансової звітності АТ «Таскомбанк», «РВС банк» і «Дойче Банк ДБУ». Обґрунтовано, що незалежний аудит фінансової звітності є ключовим аспектом аудиторської перевірки банку, а раціональне та ефективне розв'язання порушених проблемних питань під час аудиту, дасть змогу значно розширити сферу дії аудиту в бік прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень банку.

Ключові слова: незалежний аудит, фінансова звітність, Національний Банк України, банк, критерії, аудиторський звіт.

JEL Classification: G 21, E 58, K 10, N 40, D 81

Absztrakt. Az Ukrajna elleni orosz katonai invázió következményei az élet minden területét érintették, és jelentős hatással voltak a bankintézetek működésére. A helyzet gyorsan és olykor kiszámíthatatlanul alakul és a bank vezetésének folyamatosan értékelnie kell a helyzet bank működésére gyakorolt hatását, hogy továbbra is megbízható pénzügyi kimutatásokat készíthessen, valamint helyes és időszerű vezetői döntéseket hozhasson. Ilyen körülmények között ez a felelősség mind a pénzügyi kimutatások készítőire, mind a független könyvvizsgálatra vonatkozik, ami hozzájárul a bank pénzügyi kimutatásainak magasabb szintű átláthatóságához és megbízhatóságához. A pénzügyi kimutatások független könyvvizsgálatának célja, hogy helyes és megbízható információkat szolgáltatasson a bank intézményének állapotáról, amelyek alapján a jövőben fontos döntéseket hoznak, és az könyvvizsgálat eredményei lehetővé teszik, hogy: meghatározzuk a bank jelenlegi pénzügyi helyzetét, azonosítsuk az államban bekövetkezett változásokat és az azokat előidéző tényezőket; előrejelezzük a jövőbeli fejlődés fő tendenciáit; azonosítsuk a számviteli és pénzügyi szolgáltatások munkájában tapasztalható hiányosságokat; megértsük, hogy a bank erőforrásait milyen hatékonyan használják fel; optimalizáljuk a bank pénzügyi tevékenységét stb. Meg kell jegyezni, hogy a pénzügyi kimutatások független könyvvizsgálatának tanulmányozása az idők folyamán több információt igényel a független könyvvizsgáló által betöltött szerepéről, így ez a kérdés egyre több tudományos kutatást vált ki. A cikk célja, hogy alátámassza a bankok pénzügyi kimutatásainak független könyvvizsgálati szerepét. A cikk elemzi és rendszerezi az Ukrán Nemzeti Bank jogi követelményeit és ajánlásait az ukrán bankok pénzügyi kimutatásainak könyvvizsgálatára vonatkozóan, a bank által a pénzügyi kimutatások könyvvizsgálatára megbízott könyvvizsgáló cég kiválasztásakor meghatározott kritériumokat. A cikk ismerteti a független könyvvizsgálók és a banki alkalmazottak felelősségét a pénzügyi kimutatások ellenőrzése során. Bemutatásra kerültek az ellenőrzésre benyújtott tipikus hibákkal telített pénzügyi kimutatások. A szerző elemzi a JSC TASKOMBANK, az RVS Bank és a Deutsche Bank DBU pénzügyi kimutatásairól szóló független könyvvizsgálói véleményeket. Meg lett indokolva, hogy a pénzügyi kimutatások független könyvvizsgálata a bankok ellenőrzésének kulcsfontosságú szempontja, és az ellenőrzés során felmerült problémás kérdések racionális és hatékony megoldása jelentősen kiterjeszti az ellenőrzés hatókörét a gazdaságilag megalapozott vezetői döntések meghozatala felé.

Kulcsszavak: független könyvvizsgálat, pénzügyi beszámoló, Ukrán Nemzeti Bank, bank, kritériumok, könyvvizsgálói jelentés.

Abstract. The consequences of Russia's military invasion of Ukraine have affected all spheres of life and have had a significant impact on the work of banking institutions. The situation is developing rapidly and sometimes unpredictably - the bank's management needs to constantly assess the impact of the situation on the bank's activities in order to further prepare reliable financial statements and make correct and timely management decisions. Under these conditions, this responsibility applies to both the preparers of the financial statements and the independent audit, which helps to ensure a higher level of transparency and reliability of the bank's financial statements. The purpose of the independent audit of financial statements is to provide correct and reliable information about the state of the bank's institution, on the basis of which important decisions will be made in the future, and the audit results

allow: to determine the current financial condition of the bank, to identify changes in the condition and the factors that led to them; to predict the main trends of future development; to identify shortcomings in the work of the accounting and financial services; to understand how effectively the bank's resources are used; to optimize the bank's financial activities, etc. It should be noted that the study of the independent audit of financial statements over time requires more information about its role performed by the independent auditor, so this issue provokes more and more scientific research. The purpose of the article is to substantiate the role of the independent audit of financial statements of banking institutions. The article analyzes and systematizes the legislative requirements and recommendations of the National Bank of Ukraine regarding the audit of financial statements of Ukrainian banks, the criteria set by the bank when choosing an audit firm to audit financial statements. The author describes the responsibilities of independent auditors and bank employees when auditing financial statements. Typical misrepresentations of the financial statements submitted for audit are presented. The author analyzes the independent auditors' opinions on the financial statements of JSC Tascombank, RVS Bank and Deutsche Bank DBU. It is substantiated that an independent audit of financial statements is a key aspect of a bank's audit, and a rational and effective solution to the problematic issues raised during the audit will significantly expand the scope of the audit towards making economically sound management decisions of the bank.

Keywords: independent audit, financial statements, National Bank of Ukraine, bank, criteria, audit report

Постановка проблеми. Сьогодні перед українськими банками, як правило, стоять два основних завдання – збільшення вартості активів банків та підвищення рівня їх ліквідності.

З огляду на це, кожна банківська установа готує стратегію розвитку і визначає завдання управління. Про ефективність їх виконання свідчать фінансові звіти, які надходять до вищого органу управління банку за підсумками відповідного періоду. Однак вони можуть містити приховані проблеми, які, якщо їх не помітити вчасно, а також можуть спричинити негативний вплив на подальший розвиток банку.

Згідно з Міжнародними стандартами аудиту (Далі – МСА), незалежний аудитор повинен спланувати та провести аудит фінансової звітності, щоб отримати розумну впевненість у тому, що фінансова звітність банку не містить суттєвих викривлень. Термін, згідно МСА, «достатня впевненість» передбачає певний ризик значних грошових розбіжностей, які можуть залишитися непоміченими; також передбачається, що аудитор не може забезпечити абсолютну впевненість щодо точності та повноти фінансової звітності. Аудит передбачає вибіркочку перевірку цифр і пояснень у фінансовій звітності.

Умови МСА вимагають планування аудиту таким чином, щоб забезпечити розумну ймовірність виявлення помилок і невідповідностей, які можуть суттєво вплинути на фінансову звітність. Однак, оскільки аудитор не буде перевіряти всю діяльність банку протягом року, проведений аудит не може забезпечити повної впевненості в тому, що помилки та невідповідності, в тому числі шахрайство, будуть виявлені.

З метою забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської системи Національний банк України (далі - НБУ) встановив такий порядок

складання та подання фінансової звітності банків України в умовах воєнного стану:

- *по-перше*, банки, які не завершили роботу за 2021 рік зі складання річної фінансової звітності та консолідованої річної звітності, пов'язана з введенням воєнного стану, повинні продовжувати цю роботу після припинення або скасування воєнного стану;

- *по-друге*, за можливості банки подають та публікують на своєму сайті річну фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність разом з аудиторським висновком та надають фінансову звітність на основі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами в уніфікованому електронному форматі до центру збору фінансової звітності, оперативне управління яким здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

- *по-третє*, НБУ не застосовує санкцій до банків за порушення строків подання річної фінансової звітності та консолідованої річної фінансової звітності разом з аудиторським висновком за 2021 рік, а також проміжної фінансової звітності за 1 квартал та консолідованої проміжної фінансової звітності у 2022 році на період дії воєнного стану та протягом трьох місяців з дня його припинення чи скасування [1].

Метою незалежного аудиту фінансової звітності є надання правильної та достовірної інформації про стан установи банку, на основі якої в майбутньому будуть прийматися важливі рішення, а результати аудиту дозволяють: визначити поточний фінансовий стан банку, визначити зміни в стані та фактори, що до них призвели; прогнозувати основні тенденції майбутнього розвитку; виявити недоліки в роботі бухгалтерії та фінансової служби; розуміти, як ефективно використовуються ресурси банку; оптимізувати фінансову діяльність банку, податкову систему тощо.

Таким чином, з метою вирішення важливих рішень під час аудиту фінансової звітності в цій статті наводиться загальна оцінка та важливість незалежного аудиту фінансової звітності банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання незалежного аудиту фінансової звітності знайшли відображення в роботах таких авторів, як: В. Рудницький, Н. Дорош, Б. Усач, І. Бридун, Г. Білокін, І. Белова, З. Урусова, А. Кириченко, О. Кіреєв, З. Карасьова, Н. Литвин, Л. Шевченко, Н. Петренко, Н. Федоренко, Н. Радіонова, Ю. Нечипорук, Н. Побережна, Н. Погореленко, В. Невідомий, О. Мельниченко, С. Лобозинська, А. Сирота, О. Сидоренко, Л. Сердюк, Н. Сиротенко, Ю. Слободяник, О. Музика-Стефанчук. Дослідження незалежного аудиту фінансової звітності з плином часу потребує ширшої інформації щодо його ролі, яку виконує незалежний аудитор, тому це питання провокує все більшого та глибокого наукового дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування ролі незалежного аудиту фінансової звітності банківських установ, а завдання: аналіз та систематизація законодавчих вимог та рекомендацій НБУ, щодо проведення аудиторської перевірки фінансової звітності банків України; критерії, які встановлює банк при виборі аудиторської фірми для перевірки фінансової

звітності; відповідальність незалежних аудиторів і банку при проведенні перевірки фінансової звітності; опис типових спотворень поданої звітності для перевірки; аналіз висловлювань незалежної думки аудиторів, щодо фінансової звітності АТ «Таскомбанк», «РВС банк» і «Дойче Банк ДБУ»; обґрунтувати, що незалежний аудит фінансової звітності є ключовим аспектом аудиторської перевірки банку, а раціональне та ефективне розв'язання порушених проблемних питань дасть змогу значно розширити сферу дії аудиту в бік прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аудиторська перевірка фінансової звітності банківських установ проводиться відповідно до вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [2], Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [3], а також з врахуванням вимог та рекомендацій НБУ щодо проведення аудиторських перевірок банків України. Зазначені документи вимагають від аудиторів дотримання етичних вимог, а також планування й виконання аудиторської перевірки для отримання достатньої впевненості, що фінансові звіти не містять суттєвих викривлень.

Аудит фінансової звітності банку базується на звіті про фінансовий стан, звіті про прибуток або збиток та інший сукупний дохід, звіті про зміни у власному капіталі та звіті про рух грошових коштів за рік, що закінчився зазначеною датою, та приміток до фінансової звітності, включаючи стислий виклад значущих облікових політик.

З 01 січня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правових засад провадження аудиторської діяльності в Україні» від 20 вересня 2022 року № 2597-IX [4], яким внесено зміни до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [2].

Відповідно до Закону [4], держателем та адміністратором Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності з 01 січня 2023 року є Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Даний орган забезпечує створення, функціонування та ведення Реєстру, а також здійснює його адміністрування.

Реєстр містить такі розділи: 1) аудитори; суб'єкти аудиторської діяльності; 2) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності; 3) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес [5].

З метою актуалізації інформації про суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності та суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що служать суспільним інтересам, на офіційному вебсайті служби органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, у підрозділі «Реєстр» розділ «Корисна інформація» оприлюднено перелік суб'єктів аудиторської діяльності, які пройшли контроль якості у 2023 році: «Адво - Аудит», «Аудиторська фірма Капітал Аудит», «Емерджекс

Аутсорсінг», «Аудиторська фірма Мор Стівенс», «Рассел Бедфорд Ерсіджі», «КиївАудит», «Грант Торнтон Легіс», «Аудиторська фірма Тео Аудит», «Гарант-Аудит», «Гарант - Аудит», «Бейкер Тіллі», «Нексія ДК Аудит», Приватна аудиторська фірма «Аудитсервіс», «РСМ Україна», «Крестон Україна», «ПКФ Україна», «Аудиторська компанія «Кроу Україна», «Кроу Ерфольг», «Аудит-Сервіс Інк», «Варіанта», Аудиторська консалтингова фірма «Бізнес Партнери», «Аудиторська Фірма «Аудитор - Консультант - Юрист», «Джі Пі Ей Україна» [6].

Вибір аудиторської компанії для здійснення аудиту фінансової звітності банку проводиться на щорічній основі. Відбір незалежного аудитора здійснюється відповідно до Порядку проведення конкурсного відбору суб'єкта аудиторської діяльності. До конкурсного відбору запрошуються аудиторські компанії, які відповідають вимогам Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [2], мають дозвіл на надання послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності банків та включені до відповідного розділу Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності.

На рис. 1 наведено основні критерії, які встановлює банк при виборі аудиторської компанії для перевірки фінансової звітності.

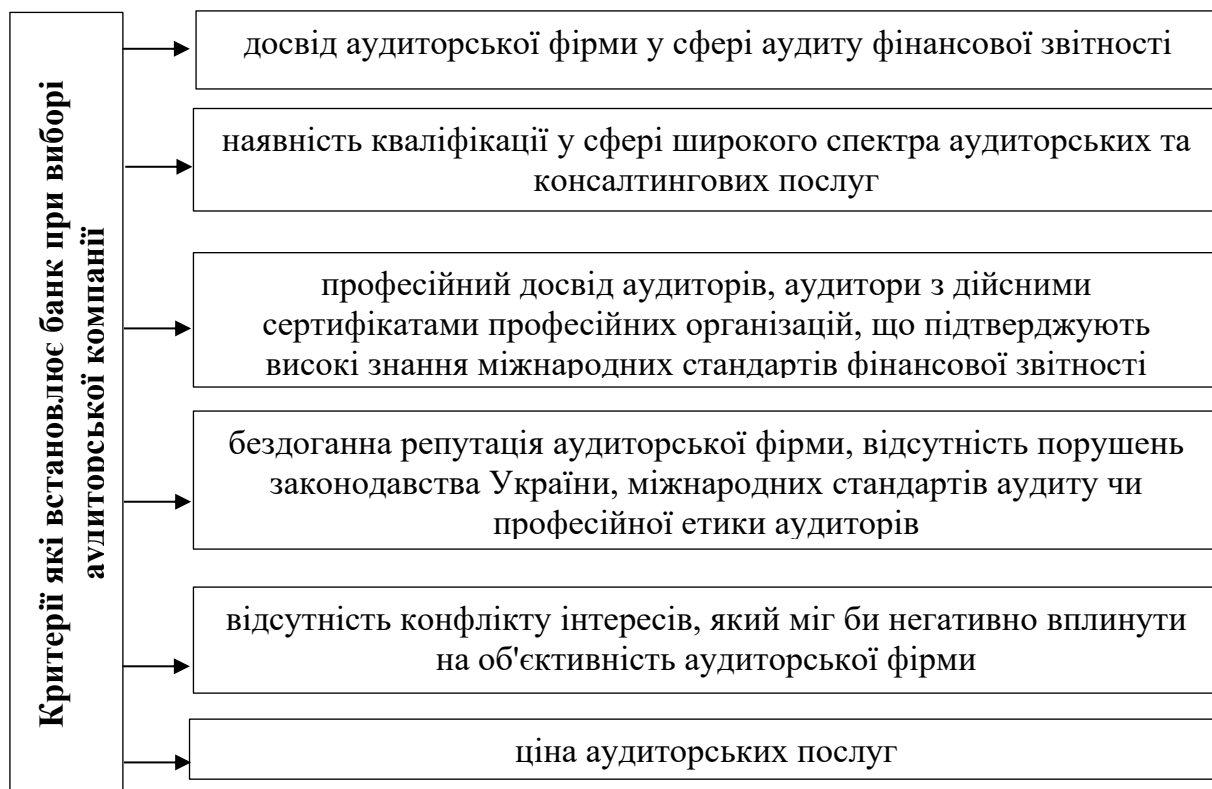

Рис. 1 Критерії, які встановлює банк при виборі аудиторської компанії для перевірки фінансової звітності

Джерело: сформовано на основі [8]

Коли аудиторська фірма відповідає зазначеним вище критеріям, то банку необхідно надати інформую до НБУ про обрану аудиторську фірму для

проведення аудиту фінансової звітності, в порядку визначеному законодавством та нормативно-правовими актами НБУ. Якщо протягом двадцяти календарних днів з дня відправлення банком документів та інформації до НБУ, не отримано повідомлення про відхилення обраної банком аудиторської фірми, банк може укласти з даною фірмою договір на отримання аудиторських послуг відповідно до завдання [7].

НБУ має право вимагати від банківської установи розширення завдань аудиторської перевірки або повторного аудиту фінансової звітності в разі виявлення певних порушень та заміни аудитора в разі недотримання ним вимог законодавства та міжнародних стандартів аудиту, а також встановлювати додаткові вимоги до аудиторського звіту, який подається банком до НБУ.

При проведенні перевірки фінансової звітності аудитор несе відповідальність за:

- виявлення та оцінка ризику суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства або помилки, розробка та впровадження аудиторських процедур у відповідь на виявлені ризики;
- отримання аудиторських доказів, які є достатніми та прийнятними для використання, як основи для висновку;
- ролі внутрішнього аудиту, пов'язаний з аудитом фінансової звітності;
- оцінку прийнятності застосованих принципів бухгалтерського обліку, обґрунтованості облікових оцінок і розкриття інформації, наданої управлінським персоналом банку;
- формування висновку щодо прийнятності застосування управлінським персоналом припущення про безперервність діяльності як основи для бухгалтерського обліку, визначення на основі отриманих аудиторських доказів існування сумнівів щодо здатності суб'єкта господарювання продовжувати діяльність;
- оцінку загального представлення, структури та змісту фінансової звітності, включаючи розкриття інформації;
- інформацію про запланований обсяг і терміни перевірки, суттєві результати перевірки, виявлені під час перевірки, у тому числі недоліки заходів внутрішнього контролю, передати особам з найвищими повноваженнями.

Попри те, що аудитор відповідає за якість перевірки фінансової звітності та висловлює свою думку про неї, не звільняє і керівництво банку від відповідальності за недостовірне відображення даних у ній.

Відповідальність управлінського персоналу банку охоплює: розробку, впровадження та використання внутрішнього контролю за підготовкою та достовірним представленням фінансової звітності, яка не містить суттєвих викривлень внаслідок шахрайства чи помилки; вибір і застосування належної облікової політики, а також облікових оцінок відповідно до обставин.

Досить часто трапляються такі типові спотворення поданої звітності для перевірки:

- недостовірні свідчення інвентаризації; аудит фінансової звітності складено з математичними неточностями (неправильне округлення, перенесення чи підсумовування даних);
- аналіз та аудит фінансової звітності показав протиріччя у пов'язаних бухгалтерських показниках;
- неповнота заповненої інформації (порушення встановленої форми звітності);
- аудит фінансової звітності підготовлений над повному обсязі;
- зміни облікової політики банку відбулися без внесення коригувань до бухгалтерської документації;
- інші порушення, на фіксацію яких спрямовано аудит фінансових звітів [8].

НБУ оновив Положення про порядок подання банком аудиторського звіту за результатами щорічної перевірки фінансової звітності [9]. Змінами передбачено:

- укладання банком договору з аудиторською фірмою, яка внесена до Реєстру аудиторів, дотримання аудиторською фірмою вимог законодавства щодо незалежності;
- право банку укласти договори аудиту річної консолідованої фінансової звітності з однією аудиторською фірмою не більше ніж сім років поспіль;
- установлення для банку терміну подання до НБУ аудиторського звіту;
- обов'язок банку та аудитора щодо надання НБУ на його вимогу письмових пояснень і робочих документів [8].

Під час перевірки всі дії незалежного аудитора спрямовані на основну мету перевірки – формування об'єктивної думки про достовірність фінансової звітності клієнта. Результати аудиту оформляються у вигляді аудиторського висновку, який повинен містити чітке уявлення аудитора про перевірену банківську звітність.

Аудиторський звіт передбачає надання впевненості користувачам шляхом висловлення незалежної думки аудитора про відповідність в усіх суттєвих аспектах фінансової звітності нормативно – правовим вимогам.

Банки зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність і річну консолідовану фінансову звітність, перевірені аудиторською фірмою, разом з аудиторським звітом.

Наприклад, у кінці квітня 2023 року АТ «Таскомбанк» завершив аудит фінансової звітності, який проводила компанія «Великої четвірки» КРМГ. У звіті відмічено що фінансова звітність банку відображає достовірно, у всіх суттєвих аспектах фінансовий стан та його фінансовий результат за 2022 рік. За підсумками роботи у 2022 році банківська установа, попри виклики війни, продемонструвала здатність залишатися прибутковим та має достатній запас міцності. Попри воєнний стан та активні бойові дії з боку держави агресора, чистий прибуток АТ «Таскомбанк» за 2022 рік склав 31 млн грн., водночас банку вдалося збільшити операційний прибуток у 2,6 рази, а саме на 1 321 млн грн порівняно із 2021 роком [10].

Також, у квітні поточного року «РВС банк» завершив аудит фінансової звітності, який проводила аудиторська компанія АС «Crowe Ukraine». На думку

аудиторів, фінансова звітність банку відображає достовірно, у всіх суттєвих аспектах фінансовий стан, його фінансові результати та грошові потоки за 2022 рік. За підсумками роботи у 2022 році «RwS bank», попри воєнний стан та активні бойові дії з боку держави агресора залишився прибутковим та має достатній запас ліквідності для виконання своїх зобов'язань. Чистий прибуток банку за 2022 рік склав 29,6 млн грн, що майже вдвічі більше ніж у 2021 році (15,4 млн грн). Стан ліквідності банку на достатньому рівні. Показник покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCRbb) – 252,2477%, при встановленому нормативі НБУ – не менше 100%. Виконання нормативу LCR свідчить, що банк забезпечений ліквідністю в обсязі, достатньому для повного виконання ним зобов'язань, навіть в кризових умовах. Протягом 2022 року «РВС банк» повністю погасив кредитні зобов'язання перед НБУ. Залишок балансової вартості ОВДП на 01.01.2023 року становить 822 млн грн. З початку військової агресії проти України банк погасив кредити рефінансування перед НБУ на суму 1,6 млрд грн. Торговий дохід на кінець минулого року становив 19 млн грн. Основна частина доходу пов'язана з торгівлею банківських металів (80%) та валютообмінних операцій (20%).

На початку поточного року «РВС банк» підтвердив довгостроковий кредитний рейтинг за національною рейтинговою шкалою на рівні uaAAA. З початком війни, банк продовжив працювати узгодивши стратегію подальших спільних дій із кожним діючим клієнтом, надаючи їм необхідну фінансову підтримку. Банк продовжив видачу банківських гарантій та кредитування, а також створював нові продукти, щоб підтримувати як український бізнес, так і клієнтів - фізичних осіб. На поточний рік «РВС банк» затвердив бізнес-план та захистив перед НБУ Стратегію Банку на 2023-2025 роки, яку і буде дотримуватися з метою підтримання високих фінансових результатів [11].

ТзОВ «РСМ Україна» у квітні 2023 року провела аудит фінансової звітності Акціонерного товариства «Дойче Банк ДБУ». На думку аудиторів, фінансова звітність, відображає достовірно, в усіх суттєвих аспектах фінансовий стан банку станом на 31 грудня 2022 року, його фінансові результати та грошові потоки за рік, що закінчився на зазначену дату, відповідно до МСА операції та події, що покладені в основу її складання.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Вплив повномасштабної війни, що триває в Україні, та те, що подальша політична нестабільність та потенційні макроекономічні шоки можуть спричинити негативний вплив на результати діяльності та фінансовий стан банку, характер та наслідки яких можна визначити при незалежному аудиті фінансової звітності банку, а також надасть ряд переваг:

- дозволить читачам фінансової звітності отримати реальну та достовірну інформацію про фінансове становище та результати діяльності банку, що допоможе їм прийняти обґрунтовані рішення щодо взаємодії з нею;
- дає гарантію того, що фінансова звітність банку є достовірною та відповідає вимогам чинного законодавства, що допоможе підняти репутацію банку та збільшити довіру населення;

- дозволить виявити неточності та недоліки у фінансовій звітності, що допоможе усунути їх та запобігти майбутнім проблемам.

Отже, розглянувши основні переваги незалежного аудиту фінансової звітності банку, потрібно визначити деякі шляхи їх подолання.

1. При проведенні аудиту фінансової звітності банку, незалежні аудиторі повинні дотримуватися всіх застосовних вимог МСА, навіть в умовах невизначеності та складних термінів надання послуг.

2. Аудиторам слід обмірковувати перегляд власної оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності банківської установи, спричинених війною.

3. Згідно з МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення» аудиторам необхідно чітко обґрунтовувати свою думку (в тому числі і основу модифікації думки) щодо фінансової звітності банку на отриманих аудиторських доказах.

4. Аудиторі повинні переконатися в тому, що управлінський персонал банку належним чином розкриває перспективи установи, та як це може вплинути на користувачів фінансової звітності, враховуючи поточний високий ступінь невизначеності.

5. Аудиторам також необхідно розглянути свою відповідальність щодо іншої інформації, наданої управлінським персоналом банку у фінансовій звітності.

Для подальшого дослідження цієї проблеми необхідно систематично і послідовно вдосконалювати аудит якості фінансової звітності направлений на уникнення інформаційної асиметрії на ринку та усунення конфлікту між учасниками соціально-економічних відносин, що є користувачами як фінансової звітності так власне і результатами аудиту.

Список використаних джерел

1. Про порядок складання та подання банками фінансової звітності в умовах воєнного стану: Постанова Правління НБУ від 07.03.2022 №41. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pro-poryadok-skladannya-ta-podannya-bankami-finansovoyi-zvitnosti-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення 17.11.2023)
2. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_audit_finansovoyi_zvitnosti_ta_auditors_ku_diyal_nist.htm#google_vignette (дата звернення 16.11.2023)
3. Міжнародні стандарти аудиту. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-auditu> (дата звернення 20.11.2023)
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правових засад провадження аудиторської діяльності в Україні: Закон України від 20.09.2022 № 2597-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-20#Text> (дата звернення 16.11.2023)
5. Оновлено порядок подання банками аудиторського звіту. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-poryadok-podannya-bankami-auditorskogo-zvitu> (дата звернення 23.11.2023)
6. Перелік суб'єктів аудиторської діяльності, які пройшли контроль якості 2023 рік. URL: https://www.apob.org.ua/?page_id=247 (дата звернення 20.11.2023)
7. Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг: Правління Національного

- банку України Постанова від 24 грудня 2021 року № 153. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/24122021_153.pdf?v=4 (дата звернення 20.11.2023)
8. Аудит фінансової звітності - ключові етапи аудиту. URL: <https://device-group.com.ua/info/43-audit-finansovoi-zvitnosti-kliuchovi-etapy-audytu> (дата звернення 18.11.2023)
9. Положення про порядок подання до Національного банку України аудиторського звіту за результатами щорічної перевірки фінансової звітності банку, банківської групи та про проведення аудиторської перевірки фінансової звітності учасника банківської групи : Постанова від 02.08.2018 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0090500-18#Text> (дата звернення 20.11.2023)
10. ТАСКОМБАНК відзвітував щодо результатів роботи у 2022 році та отримав підтвердження фінансової звітності аудитором. URL: <https://tascombank.ua/news/645131c759a70200125ff9dd> (дата звернення 21.11.2023)
11. «РВС банк» відзвітував щодо результатів роботи у 2022 та отримав підтвердження фінансової звітності аудитором. URL: <https://rwsbank.com.ua/o-banke/press-sluzhba/rws-bank-predostavil-otcet-po-rezultatam-raboty-v-2022-i-polucil-podtverzdenie-finansovoi-otcetnosti-auditorom-Y6lrJq> (дата звернення 21.11.2023)
12. Акціонерне товариство «Дойче Банк ДБУ». Річна фінансова звітність згідно з МСФЗ За рік, що закінчився 31 грудня 2022., та звіт незалежного аудитора. URL: https://country.db.com/ukraine/documents/Finance_pdf (дата звернення 21.11.2023)

References

1. Pro poriadok skladannia ta podannia bankamy finansovoi zvitnosti v umovakh voiennoho stanu. [On the procedure for drawing up and submitting financial statements by banks under martial law]. Postanova Pravlinnya NBU vid 07.03.2022 №41. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pro-poryadok-skladannya-ta-podannya-bankami-finansovoyi-zvitnosti-v-umovah-voyennogo-stanu> (accessed: 17.11.2023) [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist vid 21.12.2017 № 2258-VIII. [Law of Ukraine On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities of 12.21.2017 No. 2258-VIII]. Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_audit_finansovoyi_zvitnosti_ta_audytors_ku_diyal_nist.htm#google_vignette (accessed: 16.11.2023) [in Ukrainian]
3. Mizhnarodni standarty audytu. [International auditing standards]. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-audit> (accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian]
4. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovykh zasad provadzhennia audytorskoï diialnosti v Ukraini. [Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving the Legal Basis of Conducting Audit Activities in Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 20.09.2022 № 2597-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-20#Text> (accessed: 16.11.2023) [in Ukrainian]
5. Onovleno poriadok podannia bankamy audytorskoho zvituu. [The procedure for submitting an audit report by banks has been updated]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-poryadok-podannya-bankami-audytorskogo-zvituu> (accessed: 23.11.2023) [in Ukrainian]
6. Perelik subiektiv audytorskoï diialnosti, yaki proishly kontrol yakosti 2023 rik. [The list of subjects of audit activity that passed quality control in 2023]. URL: https://www.apob.org.ua/?page_id=247 (accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian]
7. Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy Postanova vid 24 hrudnia 2021 roku № 153 Pro zatverdzhennia Polozhennia pro litsenzuvannia ta reiestratsiiu nadavachiv finansovykh posluh ta umovy provadzhennia nymy diialnosti z nadannia finansovykh posluh. [The Board of the National Bank of Ukraine Resolution of December 24, 2021 No. 153 On Approval of the Regulation on Licensing and Registration of Financial Service Providers and the Conditions for Their Conduct of Financial Services]. Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy Postanova vid 24 hrudnia 2021 roku № 153. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/24122021_153.pdf?v=4 (accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian]

8. Audyт finansovoi zvitnosti - kliuchovi etapy audytu. [Audit of financial statements - key stages of the audit]. URL: <https://device-group.com.ua/info/43-audyт-finansovoi-zvitnosti-kliuchovi-etapy-audyтu> (accessed: 18.11.2023) [in Ukrainian]
9. Polozhennia pro poriadok podannia do Natsionalnoho banku Ukrainy audytorskoho zvitu za rezultatamy shchorichnoi perevirky finansovoi zvitnosti banku, bankivskoi hrupy ta pro provedennia audytorskoi perevirky finansovoi zvitnosti uchasnyka bankivskoi hrupy [Regulations on the procedure for submitting to the National Bank of Ukraine the audit report based on the results of the annual audit of the financial statements of the bank, the banking group and on the audit of the financial statements of the member of the banking group. As amended in accordance with the Resolutions of the National Bank]. Postanova vid 02.08.2018 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0090500-18#Text> (accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian]
10. TASKOMBANK vidzvituvav shchodo rezultativ roboty u 2022 rotsi ta otry mav pidtverdzhennia finansovoi zvitnosti audytorom. [TASKOMBANK reported on the results of work in 2022 and received confirmation of the financial statements by the auditor]. URL: <https://tascombank.ua/news/645131c759a70200125ff9dd> (accessed: 21.11.2023) [in Ukrainian]
11. «RVS bank» vidzvituvav shchodo rezultativ roboty u 2022 ta otry mav pidtverdzhennia finansovoi zvitnosti audytorom. ["RVS Bank" reported on the results of work in 2022 and received confirmation of the financial statements by the auditor]. URL: <https://rwsbank.com.ua/o-banke/press-sluzhba/rws-bank-predostavil-otcet-po-rezultatam-raboty-v-2022-i-polucil-podtverzdenie-finansovoi-otcetnosti-audytorom-Y6lrJq> (accessed: 21.11.2023) [in Ukrainian]
12. Aktsionerne tovarystvo «Doiche Bank DBU». Richna finansova zvitnist zghidno MSFZ Za rik, shcho zakinchyvsia 31 hrudnia 2022., ta zvit nezalezhnoho audytora. [Deutsche Bank DBU Joint Stock Company. Annual financial statements in accordance with IFRS For the year ended December 31, 2022, and the independent auditor's report]. URL: https://country.db.com/ukraine/documents/Finance_pdf (accessed: 21.11.2023) [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-552-562

УДК 657.372.5:334.724.6

Олена ЦЯТКОВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри податкового менеджменту
та фінансового моніторингу,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8825-9778,
Researcherid K-8603-2018

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ОБЛІКУ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

***Анотація.** За результатами сформованої належним чином організації бухгалтерського обліку та обраної облікової політики в державних установах формуються відповідні методики обліку нефінансових активів відповідно за різними умовами та особливостями обліку. Метою статті є дослідження методологічних основ побудови обліку нефінансових активів державних установ з урахуванням НП(С)БОДС, МСБОДС, а також особливостей функціонування державних установ у економічній системі з напрацюванням рекомендацій щодо їх вдосконалення та розвитку. Досліджуючи методологічні основи побудови обліку нефінансових активів державних установ використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Зокрема узагальнення і групування – при формуванні структурно-логічної схеми методології нефінансових активів та алгоритму методології побудови бухгалтерського обліку в державних установах, аналіз та синтез - використано при дослідженні наукової та нормативно-правової літератури, а також логічний та емпіричний метод при визначенні взаємозв'язок впливу факторів на методологію бухгалтерського обліку. За результатами аналізу наукових поглядів та практичної діяльності державних установ узагальнено та визначено, що методологія бухгалтерського обліку державних установ – це раціональне функціонування системи бухгалтерського обліку відповідно до визначеної організації обліку та обраної облікової політики державної установи. Ключовими елементами методологічних основ побудови обліку нефінансових активів суб'єктів державного сектору є методи бухгалтерського обліку. Саме тому методологія бухгалтерського обліку залежить від значної кількості складових, які доцільно визначати на перших етапах побудови системи бухгалтерського обліку. Основні елементи та їх взаємозв'язок подано через структурно-логічну схему методології бухгалтерського обліку нефінансових активів серед яких виокремлено мета, предмет, суб'єкт, об'єкт та завдання бухгалтерського обліку. На основі належним чином визначених та обґрунтованих основних елементів методології бухгалтерського обліку в установі державного сектору змодельовано алгоритм методології побудови бухгалтерського обліку нефінансових активів. Алгоритм методології бухгалтерського обліку нефінансових активів в значній мірі залежить від особливостей організації бухгалтерського обліку та обраних методів, способів, прийомів для ведення бухгалтерського обліку та складання звітності.*

***Ключові слова:** методологія, бухгалтерський облік, нефінансові активи, державна установа, господарська операція*

JEL Classification: M41, M42

***Absztrakt.** A megfelelően kialakított számviteli szervezés és a választott számviteli politika eredményei alapján az állami intézmények a különböző feltételeknek és számviteli jellemzőknek megfelelően*

számveteli módszereket alakítanak ki a nem pénzügyi eszközök elszámolására. A cikk célja az állami intézmények nem pénzügyi eszközeinek számvetelmódszertan vizsgálata, figyelembe véve a Nemzeti államháztartási számveteli Szabályzatot (Standardokat), a Nemzetközi államháztartási számveteli standardokat, valamint az állami intézmények működésének sajátosságait a gazdasági rendszerben, és ajánlások kidolgozása ezek javítására és fejlesztésére. A közintézmények nem pénzügyi eszközeinek számvetelmódszertani alapjait vizsgáló tanulmányban általános tudományos és speciális módszereket egyaránt alkalmaztunk. Különösen az általánosítást és a csoportosítást használtuk a nem pénzügyi eszközök módszertanának strukturális és logikai sémájának valamint a közintézmények számvetelmódszertan algoritmusának kialakítására, elemzést és szintézist a tudományos és szabályozási szakirodalom tanulmányozására, valamint a logikai és empirikus módszert a számveteli módszertanra ható tényezők közötti kapcsolat meghatározására. A cikk tudományos nézetek és közintézmények gyakorlati tevékenységének elemzése alapján összefoglalja és meghatározza, hogy a közintézmények számveteli módszertana a számveteli rendszer ésszerű működése a meghatározott számveteli szervezetnek és a közintézmény választott számveteli politikájának megfelelően. A számveteli módszerek a közszféra intézményeiben a nem pénzügyi eszközök számvetelét felépítő módszertani keret kulcsfontosságú elemei. Ezért a számveteli módszertan jelentős számú komponenstől függ, amelyeket a számveteli rendszer kiépítésének első szakaszaiban kell meghatározni. A fő elemeket és azok kapcsolatát a nem pénzügyi eszközök számveteli módszertanának szerkezeti és logikai sémáján keresztül mutatjuk be, amelyek között a számvetel célja, tárgya, alanyai és feladatai szerepelnek. A számveteli módszertan megfelelően meghatározott és megalapozott alapelemei alapján egy közszektorbeli intézményben épül be a nem pénzügyi eszközök számvetelének felépítésére szolgáló módszertan algoritmusával. A nem pénzügyi eszközök számveteli módszertanának algoritmusai nagymértékben függ a számveteli szervezet sajátosságaitól és a kiválasztott módszerektől, technikáktól, számveteli és beszámolósi módszerektől.

Kulcsszavak: módszertan, számvetel, nem pénzügyi eszközök, állami intézmény, üzleti tranzakció

Abstract. Based on the results of a properly formed accounting organization and the chosen accounting policy, appropriate methods of accounting for non-financial assets are formed in state institutions, respectively, according to various accounting conditions and features. The purpose of the article is to study the methodological foundations of accounting for non-financial assets of state institutions taking into account NP(S)BODS, MSBODS, as well as the peculiarities of the functioning of state institutions in the economic system, with the development of recommendations for their improvement and development. Both general scientific and special methods were used to study the methodological foundations of accounting for non-financial assets of state institutions. In particular, generalization and grouping - in the formation of the structural-logical scheme of the methodology of non-financial assets and the algorithm of the methodology of the construction of accounting in state institutions, analysis and synthesis - were used in the study of scientific and normative-legal literature, as well as the logical and empirical method in determining the relationships of influence factors on accounting methodology. According to the results of the analysis of scientific views and practical activities of state institutions, it was summarized and determined that the accounting methodology of state institutions is the rational functioning of the accounting system in accordance with the defined organization of accounting and the chosen accounting policy of the state institution. Accounting methods are the key elements of the methodological foundations of accounting for non-financial assets of public sector entities. That is why accounting methodology depends on a significant number of components, which should be determined at the first stages of building an accounting system. The main elements and their relationship are presented through the structural and logical scheme of the accounting methodology of non-financial assets, among which the purpose, subject, object and task of accounting are distinguished. Based on the properly defined and substantiated main elements of the accounting methodology in the public sector institution, the algorithm of the methodology for building the accounting of non-financial assets was modeled. The algorithm of the accounting methodology of non-financial assets largely depends on the peculiarities of the accounting organization and the chosen methods, methods, and techniques for accounting and reporting.

Keywords: methodology, accounting, non-financial assets, state institution, economic transaction

Постановка проблеми. За результатами сформованої належним чином організації бухгалтерського обліку та обраної облікової політики в державних установах формуються відповідні методики обліку нефінансових активів відповідно за різними умовами та особливостями обліку.

Методологія обліку як в державних установах, так і в суб'єктів підприємницької діяльності неодноразово була предметом дослідження науковців та практиків. Оскільки об'єктів обліку є багато, то відповідно і методики обліку також залежать і від суб'єкта господарювання, і від характеристик об'єкта, який необхідно відобразити на субрахунках бухгалтерського обліку.

Відповідно до ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку, затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності [12].

Головний бухгалтер або уповноважена особа на ведення бухгалтерського обліку в державній установі забезпечує дотримання встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності. Тобто первинним по відношенню до методологічних основ є саме організація бухгалтерського обліку в державних установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення, формування та функціонування методології бухгалтерського обліку зробили науковці та практики. Зокрема питання методології бухгалтерського обліку у своїх дослідженнях порушували: Т.А. Гоголь, В.М. Жук, Л.Б. Іванова, Л.М. Кіндрацька, М.В. Корягіна, Ю.А. Кузьмінський, С.Ф. Легенчук, Л.Г. Ловінська, Н.М. Малюга, Т.Г. Маренич, В.Ф. Палій, Н.Л. Правдюк, М.С. Пушкар та інші. Гоголь Т.А. розглядає методологію бухгалтерського обліку з позиції наукового дослідження [1], а Малюга Н.М. порушує проблему щодо методів саме наукового дослідження [5]. Кіндрацька Л.М., Кузьмінський Ю.А. та Сокіл О.Г. розглядають методологію обліку, як сукупність методів та принципів за допомогою яких фіксуються господарські операції [2, 4, 14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але не применшуючи значення наукових дослідження на сьогодні залишається невирішеними та потребують подальшого дослідження напрями щодо методологічних основ побудови обліку нефінансових активів саме в державних установах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження методологічних основ побудови обліку нефінансових активів державних установ з урахуванням НП(С)БОДС, МСБОДС, а також особливостей функціонування державних

установ у економічній системі з напрацюванням рекомендацій щодо їх вдосконалення та розвитку.

Викладення основних матеріалів дослідження. Більшість науковців у своїх дослідженнях дотримуються думки, що методологія – це принципи, методи та способи ведення бухгалтерського обліку. Зокрема Ю.А. Кузьминський узагальнює, що методологія — це вчення про методи пізнання, до яких належать: метод сукупності чотирьох пар: документація та інвентаризація, оцінка і калькуляція, рахунки і подвійний запис, баланс і звітність; методичні прийоми: індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння тощо; методики: конкретизація застосування методів та методичних прийомів [4, с. 59].

Кіндрацька Л.М. також розглядає методологію обліку, як об'єднання принципів, інструментів, процедур, що надалі формують основу конкретних облікових методик [2, с. 90].

Методологію обліку, як всеохоплююче знання про понятійний апарат бухгалтерського обліку, концепцію, внутрішню побудову, етапи становлення та розвитку визначає у своїх дослідженнях Пушкар М.С. [13, с. 34].

Такої ж думки дотримується і Малюга Н.М., зокрема методологію розглядає, як вчення про методи наукового дослідження, знання всієї сукупності прийомів і засобів теоретичного пізнання господарських явищ і процесів, виявлення їх властивостей, що утворюють предмет бухгалтерського обліку [5, с. 91].

Сокіл О.Г. узагальнює наукові підходи дослідження і визначає, що методологія бухгалтерського обліку – це сукупність методів, прийомів для вивчення об'єкта, проте, без урахування інших компонентів методології, що виходять за межі сприйняття сталості [14, с.249].

Гоголь Т.А. розглядає методологію бухгалтерського обліку з позиції наукового дослідження через комплекс методів і засобів, встановлення принципів і способів організації побудови теоретичної та практичної діяльності, встановлення внутрішньої впорядкованості окремих елементів системи бухгалтерського обліку, узгоджених і впорядкованих між собою в часі та просторі» [1, с. 90].

Система бухгалтерського обліку та особливості її формування залежать від середовища в якому функціонують державні установи. Саме тому на формування моделі організації бухгалтерського обліку мають прямий вплив різні фактори, які мають як обов'язковий характер, так і рекомендаційний або декількохваріантний [15, с.87-88].

Отже, у результаті аналізу наукових поглядів та практичної діяльності державних установ можна узагальнити та визначити, що **методологія бухгалтерського обліку державної установи** – це раціональне функціонування системи бухгалтерського обліку відповідно до визначеної організації обліку та обраної облікової політики державної установи.

Варто відзначити, що ключовими елементами методологічних основ побудови обліку нефінансових активів суб'єктів державного сектору є методи бухгалтерського обліку. Саме тому методологія бухгалтерського обліку залежить від значної кількості складових, які доцільно визначати на перших етапах

побудови системи бухгалтерського обліку. Основні елементи та їх взаємозв'язок подано через структурно-логічну схему методології бухгалтерського обліку нефінансових активів, яка подана на рис.1.

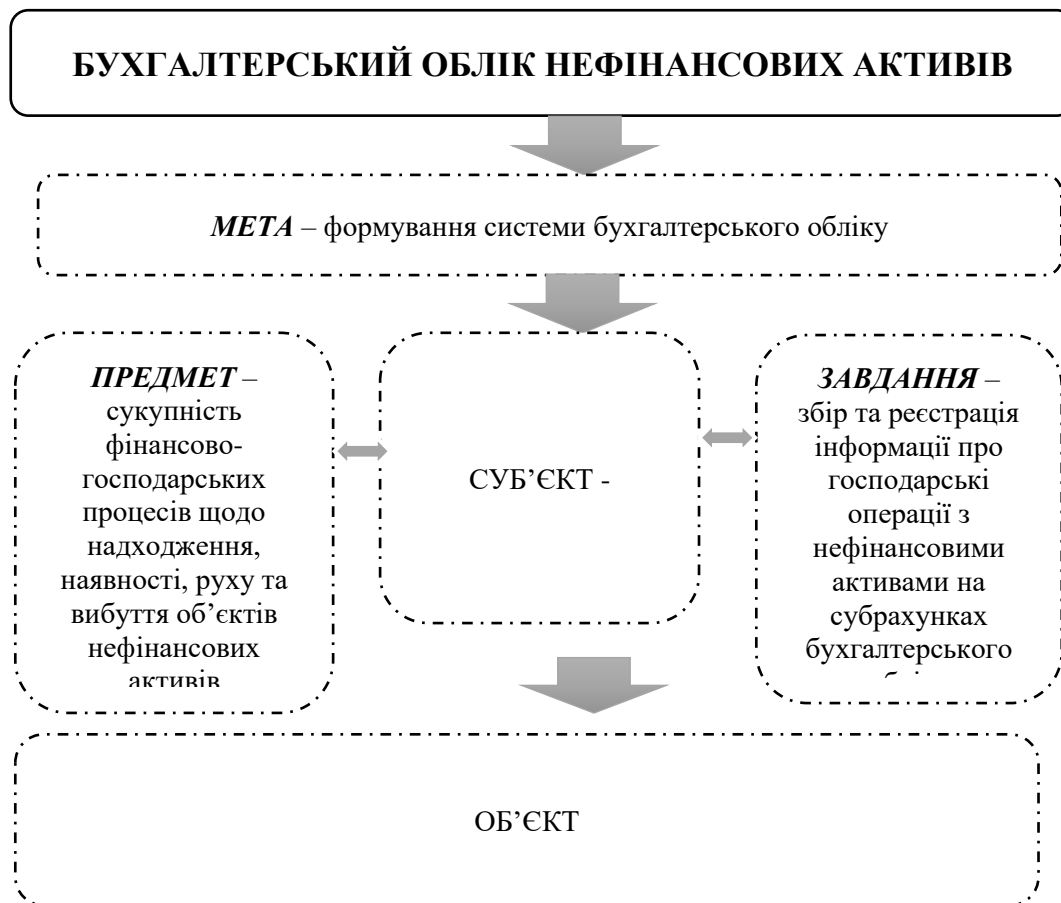

Рис.1. Структурно-логічна схема методології бухгалтерського обліку нефінансових активів

Джерело: сформовано автором

Варто відзначити, що кожний з елементів структурно-логічної схеми є важливим, а інколи невід'ємною складовою для формування ефективної системи бухгалтерського обліку на основі якої можна приймати відповідні управлінські рішення, а також є взаємозалежними та взаємодоповнюючими. Оскільки від визначеного об'єкту обліку залежить завдання, мета та предмет дослідження.

За результатами належним чином визначених та обґрунтованих основних елементів методології бухгалтерського обліку в установі державного сектору можна змоделювати алгоритм методології бухгалтерського обліку нефінансових активів. Зокрема на рис.2 подано алгоритм методології побудови бухгалтерського обліку нефінансових активів в державних установах.

Рис.2. Алгоритм методології побудови бухгалтерського обліку в державних установах

Джерело: сформовано автором

Алгоритм методології бухгалтерського обліку нефінансових активів в значній мірі залежить від особливостей організації бухгалтерського обліку та обраних методів, способів, прийомів для ведення бухгалтерського обліку та складання звітності.

Окрім організації бухгалтерського обліку на методологію бухгалтерського обліку має вплив нормативно-правове забезпечення як національне, так і локальне кожної державної установи окремо. Саме тому науковці у своїх дослідження визначають фактори впливу на формування системи бухгалтерського обліку.

Зокрема Козлова М.О. виокремлює такі фактори, як соціально-політичні фактори, історико-географічні фактори, культура і традиції, загальноекономічні фактори, регулювання, вимоги внутрішніх і зовнішніх користувачів до облікової інформації, професія та освіта обліковців, наука про бухгалтерський облік [3, с.118-119].

Яковець Т.А. досліджуючи особливості побудови ефективної системи побудови обліку капіталу підприємств лісового господарства визначає такі

фактори впливу на побудову системи, як загальнодержавні (законодавці, соціально-економічні та культурно-природничі), внутрішньогалузеві (ресурсозабезпеченість, управління галуззю та інвестування капіталу), підприємницькі (організація обліку та статутні фактори) [16, с.260].

Отже, різні підходи до визначення факторів впливу на побудову системи бухгалтерського обліку є важливим елементом формування саме ефективної системи. Крім того важливе значення на формування методології обліку в державних установах мають фактори, які впливають на організацію бухгалтерського обліку. Зокрема внутрішні загальні та внутрішні спеціальні, а також зовнішні загальні та зовнішні спеціальні.

У результаті аналізу наукових досліджень та практичної діяльності державних установ доцільно виокремити основні фактори впливу з урахуванням факторів, які впливають на організацію бухгалтерського обліку, але саме тих, які мають вплив на формування методології бухгалтерського обліку нефінансових активів. Схематично взаємозв'язок впливу факторів на методологію бухгалтерського обліку подано на рис.3.

Рис.3. Взаємозв'язок впливу факторів на методологію бухгалтерського обліку

Джерело: сформовано автором

Варто відзначити, що багато хто з науковців, а саме Козлова М.О., та Яковець Т.А. виділяють окремо такий фактор впливу, як професія та освіта обліковця, але вважаємо за доцільне цей фактор не виокремлювати окремо. Оскільки він є складовою організації бухгалтерського обліку, а саме організаційно-інформаційне

забезпечення. Яке і включає професійні якості та рівень освіти працівників бухгалтерської служби.

Отже, враховуючи, що на формування методології бухгалтерського обліку впливають різні фактори, які є як внутрішніми, так і зовнішніми тому доцільним буде провести аналіз методології бухгалтерського обліку саме нефінансових активів у державних установах. Достатня кількість є наукових досліджень щодо методології обліку основних засобів, нематеріальних активів, запасів та інших нефінансових активів. Але не применшуючи важливість наукового доробку залишається невирішеним і потребує подальшого дослідження саме методологія обліку нефінансових активів в державних установах. Оскільки на сьогодні існує значна кількість нормативно-правових документів, які регламентують саме питання бухгалтерського обліку нефінансових активів. Тому і є проблема щодо систематизації методології бухгалтерського обліку саме у розрізі об'єктів обліку, як складових нефінансових активів.

Така систематизація методології бухгалтерського обліку сприятиме своєчасному та достовірному відображенні господарських операцій на субрахунках бухгалтерського обліку та узагальнення у звітності. На основі цієї інформації відповідно прийматимуться управлінські рішення щодо управління державними установами та державними фінансами.

Методологічні засади обліку нефінансових активів у державних установах встановлено нормативно-правовими документами, які є обов'язковими до застосування і на основі яких установи розробляють внутрішні документи щодо регламентування бухгалтерського обліку. Основні положення щодо формування в бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи визначено в НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» та Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку основних засобів суб'єктів державного сектору [6].

НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» та Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку нематеріальних активів суб'єктів державного сектору визначено методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи та порядок нарахування амортизації визначено [7].

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про запаси і розкриття відповідної інформації у фінансовій звітності визначають НП(С)БОДС 123 «Запаси» та Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів суб'єктів державного сектору [8].

НП(С)БОДС 129 «Інвестиційна нерухомість» визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про інвестиційну нерухомість та її розкриття у фінансовій звітності [9]. А методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про біологічні активи, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, і про одержані в процесі їх біологічних перетворень додаткові біологічні активи й сільськогосподарську продукцію під час збирання врожаю та розкриття у фінансовій звітності інформації про них регламентуються НП(С)БОДС 136 «Біологічні активи» [10].

Облік нефінансових активів у державних установах ведеться відповідно до вищезазначених НП(С)БОДС з використанням субрахунків бухгалтерського обліку. Відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі для обліку нефінансових активів передбачено субрахунки Класу 1 «Нефінансові активи». Варто відзначити, що субрахунки Класу 1 «Нефінансові активи» призначені для узагальнення інформації про наявність і рух основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, запасів, біологічних активів, капітальних інвестицій, зносу (амортизації) необоротних активів тощо [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами аналізу наукових поглядів та практичної діяльності державних установ узагальнено та визначено, що **методологія бухгалтерського обліку державних установ** – це раціональне функціонування системи бухгалтерського обліку відповідно до визначеної організації обліку та обраної облікової політики державної установи. Ключовими елементами методологічних основ побудови обліку нефінансових активів суб'єктів державного сектору є методи бухгалтерського обліку. Саме тому методологія бухгалтерського обліку залежить від значної кількості складових, які доцільно визначати на перших етапах побудови системи бухгалтерського обліку. Основні елементи та їх взаємозв'язок подано через структурно-логічну схему методології бухгалтерського обліку нефінансових активів серед яких виокремлено мета, предмет, суб'єкт, об'єкт та завдання бухгалтерського обліку.

За результатами належним чином визначених та обґрунтованих основних елементів методології бухгалтерського обліку в установі державного сектору змодельовано алгоритм методології бухгалтерського обліку нефінансових активів. Алгоритм методології бухгалтерського обліку нефінансових активів в значній мірі залежить від особливостей організації бухгалтерського обліку та обраних методів, способів, прийомів для ведення бухгалтерського обліку та складання звітності. Проте питання організації та методики обліку та аудиту надходження, руху та вибуття нефінансових активів у державних установах відповідно до запропонованого алгоритму методології бухгалтерського обліку залишається дискусійним і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Гоголь Т.А. Методологія бухгалтерського обліку як напрямок наукових досліджень в інноваційній економіці. *Галузева, міжгалузева та регіональна економіка. Вчені записки*. 2010. № 14. С. 84–91.
2. Кіндрацька Л.М. Управлінський аспект бухгалтерського обліку в Україні. Тези доповідей науково-практичної конференції «Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства». 2007. С. 90.
3. Козлова М. О. Фактори впливу на побудову національних систем бухгалтерського обліку. *Міжнародний збірник наукових праць*. Житомир. 2010. Вип. 1 (16). С. 107-123.
4. Кузьмінський Ю.А. Методологія бухгалтерського обліку в контексті реформування. *Фінанси України*. 2006. № 8. С. 59.
5. Малюга Н.М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку : навч. посібник / Н.М. Малюга ; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир : ПП «Рута», 2003. 476 с.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби», затверджене Наказом МФУ від 12.10.2010 № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text>.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затверджене Наказом МФУ від 12.10.2010 № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10#Text>.
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси», затверджене Наказом МФУ від 12.10.2010 № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-10#Text>.
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 129 «Інвестиційна нерухомість», затверджене Наказом МФУ від 24.12.2010 №1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0094-11#Text>
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 136 «Біологічні активи», затверджене Наказом МФУ від 15.11.2017 №943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1478-17#Text>
11. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затверджений Наказом МФУ від 31.12.2013 № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14#Text>.
12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996 – XIV від 16.07.99 зі змінами і доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
13. Пушкар М.С. Філософія обліку : монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 156 с.
14. Сокіл О. Г. Методологія бухгалтерського обліку сталого розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. № 1 (36). С. 247-259.
15. Цятковська, О. Облікова політика, як інструмент управління нефінансовими активами державних установ. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2023. (3(71), с. 85–91.
16. Яковець Т. А. Класифікація та роль капіталу в діяльності лісогосподарських підприємств з урахуванням специфіки лісової галузі [Електронний ресурс]. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. с. 202-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_45

References

1. Ghogholj T.A. (2010) Metodologhija bukhghaltersjkoĝho obliku jak naprjamok naukovykh doslidzhenj v innovacijnij ekonomici [Accounting methodology as a direction of scientific research in the innovative economy]. *Ghaluzeva, mizhghaluzeva ta reghionaljna ekonomika. Vcheni zapysky*. № 14. P. 84–91. [in Ukraine].
2. Kindracjka L.M. (2007) Upravlinsjkyj aspekt bukhghaltersjkoĝho obliku v Ukrajinі [Management aspect of accounting in Ukraine]. *Tezy dopovidej naukovo-praktyčnoji konferenciji «Oblikovo-analitychne zabezpečennja systemy menedzhmentu pidpryjemstva»*. P. 90. [in Ukraine].

3. Kozlova M. O. (2010) Faktory vplyvu na pobudovu nacionalnykh system bukhghalters'kogo obliku [Factors influencing the construction of national accounting systems]. *Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh pracj.* Zhytomyr. Vyp. 1 (16). P. 107-123. [in Ukraine].
4. Kuzjminskij Ju.A. (2006) Metodologhija bukhghalters'kogo obliku v konteksti reformuvannja [Accounting methodology in the context of reform]. *Finansy Ukrainy.* № 8. P. 59. [in Ukraine].
5. Maljughha N.M. (2003) Naukovi doslidzhennja v bukhghalters'komu obliku : navch. Posibnyk [Scientific research in accounting]; za red. prof. F.F. Butyncja. Zhytomyr : PP «Ruta». 476 p. [in Ukraine].
6. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 121 «Osnovni zasoby» (2010) [National regulation (standard) of accounting in the public sector 121 "Fixed assets"], zatverdzhene Nakazom MFU vid 12.10.2010 №1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text>. (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
7. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 122 «Nematerialjni aktyvy» (2010) [National regulation (standard) of accounting in the public sector 122 "Intangible assets"], zatverdzhene Nakazom MFU vid 12.10.2010 №1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10#Text> (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
8. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 123 «Zapasy» (2010) [National regulation (standard) of accounting in the public sector 123 "Reserves"], zatverdzhene Nakazom MFU vid 12.10.2010 №1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-10#Text>. (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
9. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 129 «Investycijna nerukhomistj» (2010) [National regulation (standard) of accounting in the public sector 129 "Investment Property"], zatverdzhene Nakazom MFU vid 12.10.2010 №1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0094-11#Text>. (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
10. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 136 «Biologhichni aktyvy» (2017) [National regulation (standard) of accounting in the public sector 136 "Biological assets"], zatverdzhene Nakazom MFU vid 15.11.2017 №943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1478-17#Text>. (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
11. Plan rakhunkiv bukhghalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori (2013) [Plan of accounting accounts in the public sector], zatverdzenyj Nakazom MFU vid 31.12.2013 №1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14#Text>. (data zvernennia 05.09.2023) [in Ukraine].
12. The Law of Ukraine On Accounting and Financial Reporting in Ukraine (1999) dated 16.07.1999, No. 996. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/show/996-14> (accessed 07 August 2023).
13. Pushkar M.S. (2002) Filosofija obliku [Accounting philosophy]: monohrafija. Ternopilj: Kart-blansh, 156 p. [in Ukraine].
14. Sokil O. Gh. (2017) Metodologhija bukhghalters'kogo obliku stalogho rozvytku [Accounting methodology for sustainable development]. *Problemy teoriji ta metodologhiji bukhghalters'kogo obliku, kontrolju i analizu.* №1 (36). P. 247-259. [in Ukraine].
15. Cjatkovs'jka, O. (2023) Oblikova polityka, jak instrument upravlinnja nefinansovymy aktyvamy derzhavnykh ustanov [Accounting policy as a tool for managing financial assets of state institutions]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, (3(71), p. 85–91. [in Ukraine].
16. Jakovec T. A. (2013) Klasyfikacija ta rolj kapitalu v dijalnosti lisoghospodars'kykh pidpryjemstv z urakhuvannjam specyfiky lisovoji ghaluzi [Classification and role of capital in the activity of forestry enterprises, taking into account the specifics of the forest industry]. *Elektronnyj resurs*. Stalyj rozvytok ekonomiky. № 3. p. 202-206 [in Ukraine].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-563-577

УДК 657.42

Наталія ШИШКОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту,
Національний технічний університет Дніпровська політехніка»,
м.Дніпро, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6675-8223

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ: ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Автоматизація обліку запасів є частиною загальної системи автоматизації діяльності суб'єкта господарювання та вимагає особливої уваги при наявності великої кількості номенклатур. Відсутність моніторингу якості автоматизації, гнучкого реагування на невірні рішення, недоліки та появу нових проблем, втрата можливості вирішити їх за допомогою впровадження сучасних ІТ-інструментів створюють конкурентний розрив з інноваційними компаніями. Метою дослідження є розробка пропозицій щодо оцінки ефективності автоматизації обліку запасів на основі інтегрального показника, як одного з етапів розвитку та вдосконалення автоматизації операцій із запасами та їх обліку. Методологічною основою дослідження стали методи аналізу, синтезу - для актуалізації основних проблем автоматизації операцій із запасами, існуючих методик та показників виміру ефективності її запровадження, розробки заходів контролю з відповідними їм методами та джерелами інформації; загального й особливого – при з'ясуванні складових інтегрального показника ефективності автоматизації запасів, що відповідають напрямкам виявлених загальних проблем у цій сфері; системного підходу – для розробки покрокового алгоритму автоматизації обліку запасів від аналізу поточної ситуації до постійного моніторингу і контролю, оптимізації, вдосконалення з використанням нових інструментів. У роботі представлено покроковий алгоритм автоматизації запасів від розробки до постійного вдосконалення з акцентом на підвищення чутливості до існуючих проблем та потенційних ризиків, на швидке впровадження кращих інноваційних інструментів для їх нівелювання. Описано проблеми автоматизації запасів, пов'язані зі специфікою операцій з ними. Досліджено інноваційні технології та інструменти автоматизації обліку запасів сьогодні та на найближчу перспективу з окресленням ефекту, який може бути досягнутий при їх застосуванні. Результати дослідження мають прикладний характер, бо дозволяють впровадити актуальні ІТ-інструменти для рішення існуючих проблем та складнощів в автоматизації запасів, застосувати комплексно сучасні науково-методичні розробки, нівелювати організаційні недоліки автоматизації запасів та опір персоналу, сформулювати сучасний підхід до підвищення якості бізнес-процесів торговельних компаній. Результати дослідження мають прикладний характер, оскільки дозволяють отримати сучасний підхід до автоматизації обліку запасів суб'єктами господарювання у відповідь на актуальні проблеми через застосування технологічних можливостей інноваційних технологій. Узагальнено теоретико-методичні та організаційні основи автоматизації обліку запасів торговельного підприємства задля підвищення чутливості до впровадження сучасних інноваційних технологій та інструментів, ефективного реагування на існуючі недоліки і проблеми.

Ключові слова: облік запасів, автоматизація, сучасні технології, оцінка ефективності, контроль.

JEL Classification: M15, M21, M41

Absztrakt. A készletnyilvántartás automatizálása a gazdálkodó egység teljes automatizálási rendszerének része és különös figyelmet igényel, ha nagyszámú jegyzék létezik. Az automatizálás minőségének nyomon követési hiánya, a megoldatlan hiányosságokra való rugalmas reagálás és az új problémák megjelenése, valamint a modern informatikai eszközök bevezetésével történő megoldási lehetőség elvesztése versenyhátrányt teremt az innovatív vállalatokkal szemben. A tanulmány célja, hogy a készletnyilvántartás automatizálásának hatékonyságát egy integrált mutató alapján értékelő javaslatokat dolgozzon ki, mint a készletműveletek automatizálásának és számvitelének egyik fejlesztési és javítási szakaszát. A tanulmány módszertani alapja az elemzési módszerek, szintézis – mellyel a készletekkel végzett műveletek automatizálásának fő problémáit aktualizáljuk, a meglévő módszerek és mutatók a végrehajtás hatékonyságának mérésére, az ellenőrzési intézkedések fejlesztését a megfelelő módszerekkel és információforrásokkal végeztük; általános és speciális módszerek segítségével - a készletek automatizálásának hatékonyságát jelző integrált mutató összetevőinek tisztázását végeztük, amelyek megfelelnek ezen területen azonosított közös problémák irányainak; szisztematikus megközelítés - a készletek számviteli automatizálásának lépésről-lépésre történő algoritmusának kidolgozásához. A cikk a készletek automatizálásának lépésről lépésre történő algoritmusát mutatja be a kialakítástól a folyamatos fejlesztésig, a meglévő problémák és potenciális kockázatok iránti érzékenység növelésére, valamint a legjobb innovatív eszközök gyors bevezetésére, összpontosítva ezek mérséklésére. Ismertetésre kerülnek a készletautomatizálásnak a készletezési műveletek sajátosságaihoz kapcsolódó problémái is. A készletnyilvántartás automatizálásának mai és közeljövőbeli innovatív technológiáit és eszközeit vizsgáljuk, felvázolva az alkalmazásukkal elérhető hatást. A tanulmány eredményei gyakorlati jellegűek, mivel lehetővé teszik a korszerű informatikai eszközök bevezetését a készletautomatizálás meglévő problémáinak és nehézségeinek megoldására, a modern tudományos és módszertani fejlesztések átfogó alkalmazását, a készletautomatizálás szervezeti hiányosságainak és a személyzet ellenállásának csökkentését, a kereskedelmi vállalatok üzleti folyamatainak minőségi javítását célzó modern szemlélet kialakítását. A tanulmány eredményei gyakorlati jellegűek, mivel lehetővé teszik, hogy az innovatív technológiák műszaki képességeinek felhasználásával modern megközelítést kapjanak a készletnyilvántartás automatizálásának irányai, mint a gazdálkodó egységek által a jelenlegi problémákra adott reakció. A kereskedelmi vállalkozás automatizált készletnyilvántartásának elméleti, módszertani és szervezeti alapjait azzal a céllal fejlesztjük, hogy növeljük az érzékenységet a modern innovatív technológiák és eszközök bevezetésére és ezáltal hatékonyan reagálhassunk a meglévő hiányosságokra és problémákra.

Kulcsszavak: készletnyilvántartás, automatizálás, modern technológiák, hatékonysáértékelés, ellenőrzés.

Annotation. Automation of inventory accounting is part of the overall enterprise automation system and requires special attention in the presence of numerous nomenclatures. Lack of monitoring of the quality of automation, flexible response to unresolved shortcomings and emergence of new problems, and the loss of the ability to solve them through the introduction of modern IT tools create a competitive gap with innovative companies. The purpose of the study is to develop proposals for assessing the effectiveness of automation of inventory accounting on the basis of an integral indicator as one of the stages of development and improvement of automation of inventory operations and their accounting. The methodological basis of the study was the methods of analysis and synthesis - to actualize the main problems of automation of inventory operations, existing methods, and indicators for measuring the effectiveness of its implementation, development of control measures with their corresponding methods and sources of information; general and special - in determining the components of the integral indicator of inventory automation efficiency, which correspond to the directions of the identified common problems in this area; systematic approach - to develop a step-by-step algorithm for automating inventory accounting. The paper presents a step-by-step algorithm for inventory automation from development to continuous improvement with an emphasis on increasing sensitivity to existing issues and potential risks and the rapid implementation of the best innovative tools to mitigate them. The problems of inventory automation related to the specifics of inventory operations are described. Innovative technologies and tools for automation of inventory accounting of today and in the near future

are considered, with an outline of the effect that can be achieved by their application. The results of the study are of an applied nature, as they allow the introduction of up-to-date IT tools to solve existing problems and difficulties in inventory automation, application of modern scientific and methodological developments comprehensively, leveling organizational shortcomings of inventory automation and staff resistance, and forming a modern approach to improving the quality of business processes of trading companies. The research results are of an applied nature since they allow obtaining a modern approach to the automation of inventory accounting by business entities in response to current problems through the use of technological capabilities of innovative technologies.

The theoretical, methodological, and organizational bases of automation of inventory accounting of a trading enterprise are generalized to increase sensitivity to the introduction of modern innovative technologies and tools and effectively respond to existing shortcomings and problems.

Keywords: inventory accounting, automation, modern technologies, efficiency assessment, control.

Постановка проблеми. Автоматизація обліку запасів на торгівельних підприємствах зазвичай покращує цю ділянку обліку, але не виключає існування певних проблем. Так, навіть при використанні автоматизованих систем, недоліки у фізичній інвентаризації можуть призводити до невідповідностей між даними про запаси в системі та реальними запасами на складі. Важливо, щоб дані про запаси були введені правильно в систему, бо ці помилки можуть призвести до неточних даних та змішування товарів. Якщо торгівельне підприємство торгує товарами з обмеженим терміном придатності (наприклад, продуктами харчування), то недостатня автоматизація може призвести до продажу товарів, які вже прострочені. Автоматизація системи обліку запасів має враховувати можливість прогнозування попиту на товари, щоб уникнути надмірного або недостатнього запасу товарів. Проблеми інтеграції та синхронізації даних виникають, якщо підприємство використовує різні системи для різних аспектів своєї діяльності (різні системи для обліку продажів і обліку запасів).

Оскільки автоматизовані системи зазвичай зберігають чутливу інформацію про запаси, вони піддаються ризику кібератак та витоків даних. І тоді захист даних та забезпечення кібербезпеки є ключовим завданням, причому паралельно з навчанням персоналу. Не всі працівники можуть бути готові до використання нових технологій, і це може призвести до свідомого опору або помилок у використанні системи. Таким чином, для забезпечення ефективного та точного обліку запасів слід не тільки інвестувати в сучасні технології, а й поєднувати це з навчанням персоналу, розробкою ефективних стратегій управління запасами та забезпеченням безпеки даних у відповідь на підвищені кіберзагрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг існуючих досліджень в цій сфері охоплює широке коло питань – від реформування системи бухгалтерського обліку в Україні на основі міжнародних стандартів з використання сучасних автоматизованих і комп'ютеризованих систем в обліку та управлінні [1], проблем і перспектив розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах інноваційних інформаційних технологій, виявлення чинників і передумов розвитку інформаційних технологій та напрямів трансформації організації бухгалтерського обліку, контролю і аналізу під впливом діджиталізації

економіки [2] до забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю підприємства, розвитку управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності, спрямованого на задоволення потреб користувачів управлінської звітності в об'єктивній плановій, фактичній та прогнозній інформації про запаси [3].

Окремий напрямок досліджень – практичне застосування сучасних інструментів автоматизації обліку товарів, огляд сучасних вітчизняних програмних продуктів та конфігурацій, розроблених для України, з визначенням їх функціональних можливостей щодо обліку товарів в розрізі управління запасами [4], нові можливості інформаційно-комунікаційних та цифрових ІТ-технологій у бухгалтерській і звітній системі, модернізація бухгалтерської системи через досягнення синергетичного ефекту від ІТ-модернізації (діджиталізації) бухгалтерського обліку [5], конкретні методи інтеграції ІТ-інструментів у систему бухгалтерського обліку та процедури формування показників різних видів звітності [6].

Отже, питання якісної автоматизації процесів із запасами та їх обліку мають враховувати сучасні тенденції діджиталізації у напрямку відсторонення людини, роботизації окремих етапів. Покроковий алгоритм автоматизації має враховувати необхідність вдосконалення (поява нових технологій та інструментів), оцінки ефективності (кількісний вимір результатів попередніх дій) та контролю (регулярне відстеження для оптимізації і вдосконалення).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Неопрацьованими залишаються питання методики оцінки ефективності автоматизації обліку запасів – інтегрального показника з набором показників, деталізація яких можлива для кожного конкретного випадку – відповідно до існуючих проблем, які має постійно виявляти система внутрішнього контролю. ІТ-технології та інструменти мають своїм впровадженням ставати дієвою відповіддю на виявлені проблеми, нівелювати недоліки та зменшувати ризики діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розробка конкретного покрокового алгоритму автоматизації обліку запасів та інтегрального показника виміру ефективності для суб'єктів господарювання у відповідь на стратегічні (підвищення чутливості на існуючі ризики та проблеми), методичні (велика кількість показників виміру ефективності процесів), організаційно-практичні (недоліки, виявлені системою внутрішнього контролю) виклики сучасного етапу діджиталізації за допомогою практико-орієнтованих наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З одного боку, відсутність руху щодо впровадження нових технологій та інструментів автоматизації може призвести до технологічного відставання та зменшення конкурентоздатності. З іншого боку, надто захоплення технологічними новаціями без розуміння ризиків від їх впровадження може навіть погіршити якість операцій з запасами та їх обліку. Тому доцільно покращувати автоматизацію у відповідь на появу проблем, про які можуть свідчити деякі прямі або непрямі індикатори. Виявлення цих

індикаторів має стати першим кроком у розробці стратегії для їх вирішення через вдосконалення автоматизації обліку запасів. Автоматизація обліку запасів на торговельному підприємстві потребує планування та виконання кроків як окремих проектів, зміст яких представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Покроковий алгоритм автоматизації обліку запасів

Етапи	Зміст етапів		
Крок 1	<i>Аналіз поточної ситуації</i>		
	Зібрати і проаналізувати інформацію про поточний стан управління запасами, включаючи методи обліку, інвентаризаційні процеси, витрати та втрати	Визначити ключові проблеми та вимоги до системи автоматизації	Встановити бюджет та визначити ресурси, доступні для впровадження автоматизації
Крок 2	<i>Вибір програмного забезпечення</i>		
	Вивчити різні програми для управління запасами на ринку та вибрати ту, яка найкраще відповідає потребам підприємства	Переконалися, що обране програмне забезпечення підтримує необхідні функції, такі як прогнозування попиту, відстеження запасів, контроль якості, аналітика тощо	Визначити, чи потрібен спеціальний налаштування або зміни в програмному забезпеченні для відповідності потребам підприємства
Крок 3	<i>Впровадження програмного забезпечення</i>		
	Розробити план впровадження, включаючи графік, залучення персоналу та навчання	Встановити програмне забезпечення; імпортувати існуючі дані про запаси у нову систему	Навчати персонал користуватися новим програмним забезпеченням
Крок 4	<i>Інтеграція з іншими системами</i>		
	Переконалися, що програмне забезпечення для управління запасами інтегрується з системою обліку фінансів	Переконалися, що програмне забезпечення для управління запасами інтегрується системою керування відносинами з клієнтами (CRM)	Забезпечити обмін даними між різними системами для забезпечення однорідності інформації
Крок 5	<i>Моніторинг та аналіз</i>		
	Встановити систему моніторингу та аналізу, яка дозволяє відстежувати оборотність запасів, точність прогнозування, витрати на зберігання та інші ключові показники		Регулярно аналізувати ці показники та вживати заходів для вирішення проблем чи недоліків
Крок 6	<i>Оптимізація та вдосконалення</i>		
	На основі аналізу результатів постійно оптимізувати процеси управління запасами	Впроваджувати вдосконалення та зміни в систему автоматизації відповідно до зміни потреб компанії та ринкових умов	Постійно навчати персонал і підтримувати їх компетентність в галузі управління запасами

*Сформовано автором за джерелами [1, 3, 7]

При аналізі поточної ситуації про незадовільний стан управління та автоматизації запасів можуть свідчити наступні індикатори:

- великі обсяги нерухомих запасів і низька оборотність запасів, тобто довгий період часу, протягом якого товари знаходяться на складі, може свідчити про проблеми в управлінні запасами, зайвих витрат на зберігання і втрат прибутку;
- низька точність прогнозування попиту, що підвищує невизначеність та ризику майбутньої діяльності;
- значна кількість неякісних або застарілих товарів, товарів з закінченим терміном придатності, що може бути наслідком неефективного контролю якості або відстеження запасів;
- часті затримки в поставках можуть призводити до нестачі товарів або збільшення запасів для компенсації, що може вказувати на проблеми у ланцюжку постачання або неспроможність системи автоматизації вчасно реагувати на зміни;
- збільшення витрат на зберігання, їх доля стає непропорційно високою до вартості запасів;
- часті втрати через крадіжки або пошкодження, що може бути наслідком недостатньої безпеки на складах або некоректної системи відстеження товарів;
- застаріла технологія інформаційної системи не може ефективно підтримувати потреби компанії, що може викликати численні проблеми в управлінні запасами;
- великий обсяг ручних операцій (введення, коригуванням даних) може призводити до помилок та затримок.

Алгоритм є загальним керівництвом для впровадження автоматизації обліку запасів на торгівельному підприємстві і може бути адаптований відповідно до конкретних потреб і вимог компанії. Рух від «Аналізу поточної ситуації» до «Оптимізації і вдосконалення» є повторюваним процесом, бо з часом можуть змінюватися і внутрішні проблеми, і зовнішні загрози. Відсутність відповіді на їх виникнення або нехтування їх загостренням буде мати негативні наслідки.

Навпаки, гнучке реагування, використання сучасних інноваційних інструментів автоматизації обліку запасів (перелік узагальнено в табл. 2) забезпечить підвищення ефективності всієї діяльності.

Таблиця 2.

**Характеристика інноваційних технологій та інструментів
автоматизації обліку запасів**

	Сфери впровадження	Зміст та місце технології/інструменту	Ефект
<i>Технології та інструменти, що вже мають досвід впровадження</i>			
1	Електронні системи управління запасами (ERP)	SAP, Oracle ERP, Microsoft Dynamics для автоматизації обліку запасів, обліку продажів, фінансового обліку та інших операційних процесів	Надають можливість інтегрувати дані з усіх аспектів бізнесу, спрощуючи прийняття рішень
2	Системи для прогнозування попиту	Demand Forecasting Software для точного прогнозування попиту на товари	Допомагає зменшити надлишкові запаси та уникнути дефіциту.
3	RFID (Radio-Frequency Identification)	RFID-технологія використовується для	Кожен товар має RFID-мітку, яка може бути зчитана автоматично, що спрощує

	Сфери впровадження	Зміст та місце технології/інструменту	Ефект
		автоматичного відстеження запасів	інвентаризацію та допомагає уникнути помилок
4	Інтернет речей (IoT)	IoT-рішення дозволяють віддалено моніторити стан запасів	Сенсори із зв'язком до Інтернету встановлюються на полицях або контейнерах з товарами і надсилають дані в реальному часі
5	Аналітика даних	Tableau, Power BI, DataRobot для аналізу даних та прийняття стратегічних рішень	Великі дані та аналітика даних допомагають компаніям розуміти патерни продажів та попиту на товари
6	Cloud-Based Inventory Management Software	Хмарні рішення для управління запасами, які надають доступ до даних з будь-якого місця	Дозволяють робити оновлення в режимі реального часу та віддалено
7	Застосунки для мобільних пристроїв	Спеціалізовані додатки для мобільних пристроїв	Дозволяють персоналу швидко сканувати та відстежувати товари на складі або в магазині
<i>Технології та інструменти, що можуть бути впроваджені в найближчий час</i>			
1	Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання	Дозволять створювати більш точні та складні моделі прогнозування попиту, які враховують різні фактори (кліматичні зміни, соціальні тенденції та сезонні коливання)	Можуть автоматично аналізувати динаміку ринку та зміни у споживчому попиті для оптимізації управління запасами
2	Розширена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR)	AR та VR можуть використовуватися для підвищення ефективності інвентаризації та відстеження запасів	Робочий персонал може використовувати AR-або VR-окуляри для швидкого локалізування та ідентифікації товарів на складі
3	Блокчейн	Технологія блокчейн може використовуватися для створення надійних та невід'ємних записів про обіг та історію товарів в ланцюжку постачання	Допоможе впроваджувати системи децентралізованого обліку запасів та відстеження продуктів в режимі реального часу
4	Інтернет речей (IoT)	Може бути використаний для підключення до мережі всіх товарів та обладнання на складах і магазинах	Дозволить збирати дані в реальному часі про стан запасів, їхню рухомість та умови зберігання
5	Роботизовані системи	Роботи та автономні транспортні засоби можуть використовуватися для автоматичного переміщення товарів на складах та в магазинах, а також для автоматизованої інвентаризації	Роботи можуть виявляти та виправляти невідповідності між обліком та реальними запасами
6	Квантові обчислення	Квантові обчислення мають потенціал значно прискорити аналіз великих обсягів даних	Оптимізація складних математичних завдань, що стосуються обліку запасів

**Сформовано автором за джерелами [4, 5]*

Отже, IT-інструменти допомагають торгівельним компаніям автоматизувати і оптимізувати облік запасів, покращити ефективність, та зменшити ризики помилок у управлінні запасами. Але вже сьогодні слід готуватись до наступних кроків в автоматизації обліку запасів торгівельних підприємств. Технології, які можуть розширити інструменти автоматизації обліку запасів у майбутньому представлені в другій половині табл.3. Всі ці технології сприятимуть покращенню точності, швидкості та надійності систем обліку запасів для торгівельних підприємств у майбутньому. Вони спрямовані на зниження витрат та ризиків, що пов'язані з управлінням запасами.

Але розробка сучасних напрямів автоматизації обліку запасів торгівельних підприємств базується на існуючих джерелах інформації та даних, серед яких інформація:

- про запаси - надає детальний облік інформації про кількість та стан запасів, їх рух і зміни в часі;
- про продажі та попит - необхідні для прогнозування і визначення оптимальних рівнів запасів (які товари мають бути в наявності і в яких кількостях);
- про постачальників і ланцюжок постачання - важливі для забезпечення належного обліку запасів;
- про терміни придатності, якість товарів, умови зберігання – ця інформація є критичною для торгівельних підприємств, які торгують товарами з обмеженим терміном придатності (харчовими продуктами, медичними препаратами);
- про ринок та конкурентів, зміни в поведінці споживачів, нові тенденції допомагають враховувати зовнішні фактори в управлінні запасами і адаптувати стратегії до ринкових умов;
- узагальнена інформація - зібрані дані обробляються та аналізуються за допомогою аналітичних інструментів, щоб виявити тенденції, зробити прогнози і приймати ефективні стратегічні рішення.

Ці джерела інформації взаємодіють між собою для створення комплексних систем автоматизації обліку запасів, які допомагають торгівельним підприємствам оптимізувати управління запасами та забезпечувати ефективність їх діяльності.

Існують методики та окремі показники для оцінки ефективності автоматизації обліку запасів торгівельної компанії [7, 8], які узагальнено в таблиці 3. Вибір конкретного методу може залежати від запитів користувачів інформації, мети оцінки та доступності даних. Обираючи методику оцінки, важливо враховувати специфіку суб'єкту господарювання, самих запасів, операцій з ними та потреби користувачів інформації.

Таблиця 3.

Показники оцінки ефективності автоматизації обліку запасів

	Назва	Зміст
1	Показники управління запасами	Ряд індикаторів для оцінки різних аспектів управління запасами, включаючи оборотність запасів, середні запаси, вартість запасів, точність прогнозування попиту, дозволяє оцінити загальну ефективність обліку запасів.
2	ABC-Аналіз	Метод розділяє товари на категорії "А", "В" і "С" в залежності від їх важливості та внеску в оборот компанії. Оцінка ефективності полягає в тому, як добре автоматизована система управляє товарами кожної категорії.
3	Затрати на зберігання	Методика оцінки враховує витрати компанії на зберігання запасів, включаючи витрати на оренду складів, страхові внески, операційні витрати та вартість капіталу (зменшення цих витрат після впровадження автоматизованих систем є показником їхньої ефективності).
4	Досягнення цілей сервісу клієнтів	Автоматизована система може забезпечити більш високий рівень обслуговування клієнтів, який вимагається від компанії(середній термін доставки, ступінь відповідності товарів замовленням) - це є одним з показників її ефективності.
5	Система контролю якості та безпеки	Якщо автоматизована система допомагає відстежувати та контролювати якість товарів, виявляти товари зі скороченим терміном придатності або запобігати крадіжкам та пошкодженням, це може бути ознакою її ефективності.
6	ROI (Return on Investment)	Методика ROI дозволяє обчислити внутрішню окупність інвестицій у впровадження автоматизованих систем обліку запасів(вищий ROI вказує на більшу ефективність).
7	Оборотність запасів	Показник визначає, як швидко компанія обертає свої запаси (зменшення часу обороту після впровадження автоматизації може бути показником її успішності).

*Сформовано автором за джерелами [3, 6]

Таким чином, всі показники з таблиці 3 характеризують ефективність автоматизації обліку запасів лише частково. Було б доцільно розраховувати та відстежувати в динаміці інтегральний показник «Ефективність автоматизації обліку запасів» (табл. 4), де зміст кожної складової доповнено алгоритмом розрахунку кожної складової показника.

Таблиця 4.

**Розрахунок інтегрального показника
 «Ефективність автоматизації обліку запасів»**

	Показник и	Зміст показника	Алгоритм розрахунку	Приклад
A_1	Точність прогнозування попиту	Визначається наскільки точно система автоматизації прогнозує майбутній	A_1 можна визначити за допомогою показника середньоквадратичної помилки, середньої абсолютної помилки або коефіцієнту кореляції між	Порівнюються прогнози з реальними даними: минулому році середньоквадрати

	Показник и	Зміст показника	Алгоритм розрахунку	Приклад
		попит на товари	прогнозованим та фактичним попитом	чна помилка прогнозів становила 5%, що вказує на досить високу точність. $A_1 = 0.95$
A_2	Мінімізація витрат на зберігання	Враховує наскільки система допомагає знизити витрати на зберігання запасів, уникати перевищених запасів	A_2 розраховується, обчислюючи витрати на зберігання запасів: витрати на оренду приміщень, страхові внески, втрати через застій, операційні витрати тощо. Для розрахунку A_2 можна використовувати формулу: $A_2 = \text{Середній річний обсяг запасів} \times \text{Середньорічна витрата на одиницю запасу}$	Середній річний обсяг запасів становить 2 млн. грн, середньорічні витрати на одиницю запасу складають 20% (витрати на зберігання за останній рік - 400 тис.грн., попередній рік – 335 тис.грн.; зростання 120%) $A_2 = 1.2$
A_3	Ефективність ланцюжка постачання	Оцінює наскільки система сприяє оптимізації ланцюжка постачання, зменшенню затримок та підвищенню реакції на зміни в попиті	A_3 можна оцінити, враховуючи час замовлення, час доставки, якість постачальників, рівень сервісу тощо. Можна використовувати показники: середній термін доставки, середній час обробки замовлення, відсоток завчасних поставок тощо.	Середній час доставки товарів від постачальників складає 7 днів, а середній час обробки замовлення - 2 дні. Це свідчить про високу ефективність ланцюжка постачання. $A_3 = 1.1$
A_4	Відстеження якості та термінів придатності	Визначає наскільки система допомагає відстежувати та керувати якістю та термінами придатності товарів	A_4 можна оцінити, враховуючи кількість виявлених неякісних товарів або товарів з закінченим терміном придатності в системі обліку запасів.	У минулому році компанія виявила лише 2% товарів з низькою якістю, а втрати через прострочення терміну придатності були незначними. $A_4 = 0.98$

	Показник и	Зміст показника	Алгоритм розрахунку	Приклад
A_5	Мінімізація втрат через крадіжки та зіпсування	Оцінює наскільки система сприяє попередженню втрат товарів через крадіжки та пошкодження	A_5 можна визначити вартісними показниками втрат від крадіжок або пошкоджень товарів і порівнюючи її зі значенням запасів.	За останній рік втрати через крадіжки та пошкодження склали менше 0,5% від обсягу запасів завдяки системі відеоспостереження та безпековим заходам. $A_5=0.995$
$A = \sqrt[5]{0.95 \cdot 1.2 \cdot 1.1 \cdot 0.98 \cdot 0.995} \approx 1.04$				

*Сформовано автором

Інтегральний показник сформовано на основі п'яти складових факторів, які відображають різні аспекти ефективності автоматизації обліку запасів та визначається за формулою середнього геометричного з 5 наступних складових:

$$A = \left(\prod_{i=1}^5 A_i \right)^{\frac{1}{5}} = \sqrt[5]{A_1 \cdot A_2 \cdot A_3 \cdot A_4 \cdot A_5}, \quad (1)$$

де:

- A_1 - точність прогнозування попиту,
- A_2 - мінімізація витрат на зберігання,
- A_3 - ефективність ланцюжка постачання,
- A_4 - відстеження якості та термінів придатності,
- A_5 - мінімізація втрат через крадіжки та зіпсування.

Таким чином, цей інтегральний показник дозволяє зібрати різні аспекти ефективності автоматизації обліку запасів у єдину метрику, яка враховує важливість кожного складового фактора.

Отже, можна використовувати різні методи та показники в залежності від доступної інформації та конкретних вимог, деталізувати або узагальнювати в залежності від інформаційних запитів. Розрахований приклад інтегрального показника ефективності автоматизації обліку запасів становить приблизно 1.04, що вказує на високу ефективність системи обліку запасів. Більш інформативним може бути порівняння інтегрального показника в динаміці або для співставлення по різних підрозділах. Крім того, моніторинг кількісних показників доцільно інтегрувати з заходами внутрішнього контролю.

Аудиторські процедури для перевірки ефективності автоматизації обліку запасів на торговельному підприємстві включають в себе контрольні дії спрямовані на те, щоб переконатися в тому, що система обліку запасів працює належним чином і відповідає нормативам і вимогам (табл.5).

Таблиця 5.

Заходи контролю та відповідні їм джерела інформації

	Заходи контролю	Джерела інформації
1	Оцінка дії внутрішнього контролю: - перевірка ефективності внутрішнього контролю, пов'язаного з обліком запасів, включаючи процедури авторизації, відокремлення обов'язків, відстеження запасів та перевірку документів; - оцінка системи безпеки даних і доступу до інформації про запаси.	Внутрішній регламент та політики компанії. Документи з адміністрування безпеки та контролю доступу. Звіти про інциденти/відхилення/ порушення безпеки та аудит безпеки.
2	Перевірка точності обліку запасів: - порівняння фізичних запасів з даними обліку; - перевірка відповідності кількості та вартості запасів у фактичних операціях з обліком.	Фізичний огляд запасів на складі. Документи про приймання та списання запасів. Системи відстеження товарів (RFID, штрих-коди тощо).
3	Перевірка системи прогнозування попиту: - оцінка точності та ефективності системи прогнозування попиту на товари; - порівняння прогнозів з фактичними обсягами продажів.	Історичні дані про продажі і попит на певні товари. Звіти про продажі та прогнози, зроблені системою прогнозування. Дані про зміни в ринкових умовах та акції конкурентів.
4	Аналіз витрат на зберігання: - оцінка витрат на зберігання запасів, включаючи оренду складів, страхові внески та операційні витрати; - перевірка ефективності управління цими витратами.	Системи обліку та звітності щодо зберігання запасів. Дані про витрати на зберігання запасів. Звіти про виконання ключових показників зберігання.
5	Перевірка ланцюжка постачання: - аналіз швидкості та ефективності поставок товарів від постачальників; - перевірка документації, яка підтверджує дотримання договорів з постачальниками.	Системи обліку та звітності щодо процесу постачання. Дані про витрати на операції з постачання запасів. Звіти про виконання ключових показників постачання.
6	Оцінка системи контролю якості та термінів придатності: - перевірка наявності та дієвості системи контролю якості товарів на складі; - перевірка відповідності даних про терміни придатності фактичним даним на товарах.	Документація з контролю якості товарів. Звіти про якість товарів та акти про приймання-передачу. Внутрішні процедури та стандарти якості.
7	Перевірка втрат через крадіжки та зіпсування: - перевірка системи відеоспостереження та заходів безпеки на складі; - оцінка втрат через крадіжки та пошкодження товарів та вживання заходів для їхнього запобігання.	Звіти про втрати запасів (крадіжки, пошкодження тощо). Системи відеоспостереження і обліку доступу. Звіти про аудит системи безпеки та контролю.
8	Аналіз ризиків та рекомендацій:	Внутрішні процедури та інструкції щодо управління запасами.

	Заходи контролю	Джерела інформації
	- виявлення можливих ризиків управління запасами та надання рекомендацій щодо їх зниження.	Документи, що регулюють облік запасів та вартість запасів. Звіти про аудит та перевірку процедур.

**Сформовано автором за джерелами [1, 6]*

Так, аналіз ключових показників ефективності (оборотність запасів, відносні витрати на зберігання, співставлення показників ефективності) проводиться аудитором на основі інформації фінансової звітності компанії, журналів обліку запасів та обсягів продажів, даних про постачальників і клієнтів. В свою чергу необхідна перевірка системи звітності (перевірка точності та вчасності управлінських звітів про запаси та вартість запасів, перевірка показників фінансової звітності в частині запасів), яка базується на інформації з документів про вхід і вихід товарів зі складу, звітів про вартість запасів на підприємстві.

Слід зауважити, що крім безсумнівних позитивних результатів впровадження ІТ-технологічних рішень, слід передбачувати та аналізувати ризики від цього процесу. Невдалий вибір чи некоректне використання сучасних інструментів автоматизації обліку запасів може призвести до різних проблем для торговельних підприємств, серед яких і помилки при встановленні або налаштуванні системи управління запасами (ERP):

- помилки при встановленні або налаштуванні системи управління запасами можуть призвести до некоректного обліку запасів, а неправильна конфігурація може вивести товари з обліку або збільшити їх кількість шляхом невірною внесення даних;

- недостатній моніторинг якості даних може призводити до накопичення помилкових або застарілих даних про запаси (товари, які вже були продані або видалені, можуть залишитися в системі);

- відсутність навчання персоналу, невиконання вимог вдосконалення існуючих та набуття нових навичок буде призводити до помилок у використанні системи, що може призвести до неточного обліку запасів;

- недостатня кібербезпека, потенційні вразливості перед кібератаками, неналежний захист даних може призвести до втрати інформації про запаси, до їх крадіжки;

- надмірне покладання на автоматизацію, відчуження від реальних процесів та втрати здатності аналізувати та реагувати на нестандартні ситуації буде загрожувати нечутливістю до несподіваних змін в попиті або проблемами з якістю товарів.

Таким чином, автоматизація обліку запасів має потенціал для полегшення діяльності торговельних підприємств, але вимагає ретельного покрокового планування, навчання персоналу та систематичного моніторингу, щоб уникнути невдалих наслідків, постійного вдосконалення для реагування на проблеми та появу нових дієвих інструментів та технологій. При цьому необхідно не втратити попередні напрацювання, не допустити автоматизації заради автоматизації. Для цього треба на постійній основі оцінювати загальну ефективність цих процесів (інтегральний показник) та окремих його складових.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нові ІТ-інструменти мають вирішувати існуючі прогалини, проблеми в операціях із запасами, їх обліку та його автоматизації, а ризики від їх впровадження не мають нівелювати позитивні результати. Таким чином, автоматизація обліку запасів має бути невідпинним динамічним процесом постійного руху до самовдосконалення, з врахуванням появи ІТ-інновацій та викликів і проблем у діяльності. Нові можливості з'являються при появі та впровадженні інноваційних технологій та інструментів, а нехтування ними може призвести не тільки до технологічного відставання, але й до фінансових втрат.

Кожен суб'єкт господарювання має розробляти та реалізовувати свій алгоритм автоматизації обліку запасів із врахуванням особливостей та проблем бізнес-діяльності, необхідності зміни компетентностей персоналу, налаштування зворотнього зв'язку через постійний моніторинг кількісних показників та внутрішній аудит цієї сфери. Підвищення чутливості до зовнішніх викликів та виявлених внутрішніх прогалин та проблем має спонукати до вдосконалення автоматизації обліку запасів та зменшувати опір персоналу.

Подальші дослідження мають поєднувати невідпинну діджиталізацію з підвищенням якості, ефективності та безпеки операцій із запасами, їх обліку та управління. Чутливе реагування на внутрішні проблеми та нівелювання можливих перспективних загроз має від концепції перетворюватись на конкретні системні покрокові дії, особливо в складних реаліях української економіки, яка після нищівної пандемії тепер потерпає від військової агресії. Отже, поглиблення інтеграції сфер управління проектами, обліку та аналізу з впровадженням актуальних ІТ-інструментів вбачається перспективним для ефективного управління через якісну автоматизацію операцій із запасами та їх обліку.

Список використаних джерел

1. Скриньковський Р., Гладун В., Крамар М. (2019). Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку на підприємстві. *Path of Science*, № 2. С. 3001-3010. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/585>
2. Карпенко Є. А., Карпенко О. В., Мілька А. І. (2021). Перспективи розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах інноваційних інформаційних технологій : монографія. Полтава : ПУЕТ. 410 с. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/11475>
3. Роева О.С. (2020). Розвиток управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки : зб. наук. пр. - Кропивницький : ЦНТУ. № 5 (38). С. 273-283.* URL: [http://economics.kntu.kr.ua/pdf/5\(38\)/30.pdf](http://economics.kntu.kr.ua/pdf/5(38)/30.pdf)
4. Ковова І.С. (2021). Облік товарів в умовах діджиталізації. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій: Серія «Економіка і управління».* № 50. С. 122-129. URL: <https://em.duit.in.ua/index.php/home/article/download/57/58>
5. Шишкова Н. Л. (2019). Перспективи ІТ-модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики. *Економічний вісник Національного гірничого університету.* № 3. С. 146-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_3_18
6. Лемішовська, О., Ходоровський, В. (2022). ІТ-технології в розвитку облікової методології. *Економіка та суспільство, № 36.* <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-16>

7. Лезіна А. В., Борей А. А. (2020). Діджиталізація бізнес-процесів сучасного підприємства. Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. С. 95–96. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/34869>
8. Галат, Л. М. (2023). Вплив логістичного управління на економічну діяльність у сфері державного управління. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування, (3), С.16-23. <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.3>

References

1. Skrynkovsky R., & Hladun V., & Kramar M. (2019) Informatsiini tekhnolohii v orhanizatsii bukhholderskoho obliku na pidpriumstvi [Information Technologies in the Organization of Accounting at the Enterprise]. Path of Science. 2019. Vol. 5. No 2. P. 3001-3010. Available at: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/585> [in Ukrainian]
2. Karpenko Ye. A., & Karpenko O. V., & Milka A. I. (2021). Perspektyvy rozvytku bukhholderskoho obliku, analizu ta audytu v umovakh innovatsiinykh informatsiinykh tekhnolohii [Prospects for the development of accounting, analysis and audit in the context of innovative information technologies]. Monohrafiia. Poltava, PUET. 410 p. Available at: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/11475> [in Ukrainian]
3. Roieva O. (2020) Rozvytok upravlinskoho obliku zapasiv v informatsiinomu zabezpechenni innovatsiinoi diialnosti [Development of Management Accounting of Stocks in Information Support of Innovative Activity]. Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky : zb. nauk. pr. - Kropyvnytskyi : TsNTU, No 5 (38), pp. 273-283. Available at: [http://economics.kntu.kr.ua/pdf/5\(38\)/30.pdf](http://economics.kntu.kr.ua/pdf/5(38)/30.pdf) [in Ukrainian]
4. Kovova I.S. (2021). Oblik tovariv v umovakh didzhytalizatsii [Accounting for goods in the context of digitalization]. Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnolohii: Seriiia «Ekonomika i upravlinnia», No 50. pp. 122-129. Available at: <https://em.duit.in.ua/index.php/home/article/download/57/58> [in Ukrainian]
5. Shyshkova N.L. (2019) Perspektyvy IT-modernizatsii bukhholderskoho obliku: aktualizatsiia teorii i praktyky [Prospects for it-modernization of accounting: actualization of theory and practice]. Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University, № 3, pp. 146–159. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_3_18 [in Ukrainian]
6. Lemishovska, O., & Khodorovskyi, V. (2022). IT-tekhnolohii v rozvytku oblikovoi metodolohii [IT technologies in the development of accounting methodology]. Ekonomika ta suspilstvo, No 36. Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-16> [in Ukrainian]
7. Lezina, A. V., & Borey, A. A. (2020). Didzhytalizatsiia biznes-protsesiv suchasnoho pidpriumstva [Digitalization of business processes of modern enterprise] Ekonomika pidpriumstva: teoriia ta praktyka : zb. materialiv VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., KNEU, pp. 95-96. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/34869> [in Ukrainian]
8. Halat, L. M. (2023). Vplyv lohistychnoho upravlinnia na ekonomichnu diialnist u sferi derzhavnoho upravlinnia [The influence of logistics management on economic activity in the field of public administration]. Tavriyskyi naukovyi visnyk. Seriiia: Publichne upravlinnia ta administruvannia, (3), 16-23. Available at: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.3> [in Ukrainian]

РОЗДІЛ 4. МЕНЕДЖМЕНТ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

4. FEJEZET. MENEDZSMENT ÉS INNOVATÍV FEJLŐDÉS

CHAPTER 4. MANAGEMENT AND INNOVATIVE DEVELOPMENT

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-578-590

UDC 005.966

Chai Ching TAN

Faculty of Business Administration and Information Technology
Rajamangala University of Technology Tawan OK

ORCID ID: 0000-0003-1596-3785

Scopus Author ID: 58697010000

BIG DATA LITERATURE-BASED BIBLIOMETRIC MAPPING ANALYSIS FOR COMPETENCES ADAPTABLE TO INDUSTRY 4.0 AND 5.0: IMPLICATIONS FOR CAREER ORIENTATION

***Анотація.** Це дослідження визнає наявність компетентнісної основи в кар'єрних орієнтаціях як аспірантів, так і фахівців. Кар'єрні орієнтації випускників і спеціалістів, що охоплюють їхні інтереси та цілі, сильно залежать від їхніх компетенцій. Компетентність є важливою основою для вибору кар'єри та узгоджується з конкурентною перевагою фірми, яка ґрунтується на компетентності (наприклад, основна компетенція та динамічні можливості). По суті, компетентність також є структурою «орієнтації на кар'єру», яка забезпечує унікальні функції особи чи організації, демонструючи властивості VRINO диференціації (наприклад, цінність, рідкість, неповторність, незамінність та організованість). Випускники та професіонали розвивають компетенції «знати, чому» (що стосуються кар'єрної мотивації, особистого значення та ідентифікації), компетенції «ноу-хау» (функціональні сильні сторони, які сприяють репертуару загальних можливостей фірми) та компетенції «знати кого», включаючи здатність до спілкування. Концепція компетентності в професійній орієнтації часто ігнорується, і лише деякі вибрані глибоко розуміють, як компетенції повинні бути інтегровані з іншими аспектами кар'єрної орієнтації. У цьому дослідженні розглядаються типологічні характеристики професійної орієнтації та її опори, звертаючись до потреби в більшій кількості знань у поточній літературі. Індустрія 4.0 і 5.0 є прикладом компетенцій, якими повинні володіти випускники та професіонали. Ці індустрії та суспільства використовують інтелектуальну кіберфізичну взаємодію, щоб впливати на різні аспекти, такі як спосіб життя, розробка продуктів, управління процесами та розвиток галузі. У цьому дослідженні використовується метод бібліометричного аналізу в рамках обмежень наукових статей. Він використовує бази даних Scencedirect.com і зосереджується на ключових словах «Індустрія 4.0 і Індустрія 5.0» для визначення кластерів компетенцій, по суті тематичний аналіз взаємозв'язків кластера тем, які пояснюють профіль компетенцій для Індустрії 4.0 і Індустрії 5.0. За допомогою бібліометричного методу визначено шість профілів компетенцій: (1) ключовий кластер*

драйверів, представлений кіберфізичною системою, (2) інтелектуальна інфраструктура та інтелектуальна фабрика, (3) інтелектуальна система та стійкість, (4) цілі сталого розвитку, (5) управління ланцюгом поставок, зацікавлені сторони, стійка економіка, аналітика великих даних і цифрові технології, а також (6) інтелектуальний бізнес. Запропоновано три типологічні виміри кар'єрної орієнтації: інструментальність (континуум самоорганізації), цінність (континуум стабільності та гнучкості) і накладання компетенцій, що включає основну компетенцію в сегменті стабільності та динамічну здатність у сегменті гнучкості. У контексті І4 та І5 пропонується, щоб випускники та професіонали розвивали глобальне мислення та технологічну компетентність для підтримки компетентних у глобальному плані організації та їхнього бізнесу.

Ключові слова: кар'єрна орієнтація, Індустрія 4.0, Індустрія 5.0, глобальна кар'єрна орієнтація, бібліометричний метод; компетенції; інструментальність як кар'єрний успіх; ціннісна орієнтація.

JEL Classification: J24, J31.

Absztrakt. Ez a tanulmány elismeri a kompetenciakeret jelenlétét mind a végzős hallgatók, mind a szakemberek pályorientációjában. A végzetek és a szakemberek érdeklődési körükre és céljaikra kiterjedő pályorientációja erősen függ kompetenciáiktól. A kompetencia fontos alapja a pályaválasztásnak, és összhangban van a cég kompetencia alapú versenyelőnyével (pl. alapkompétencia és dinamikus képességek). Lényegében a kompetencia egy „pályorientációs” konstrukció is, amely egyedi funkciókat biztosít az egyén vagy szervezet számára a VRINO differenciálás (pl. érték, ritkaság, egyediség, pótolhatatlanság és szervezetség) bemutatásához. A végzősök és a szakemberek know-who-kompetenciákat fejlesztenek (a karriermotivációval, a személyes jelentéssel és azonosítással kapcsolatban), a know-how-kompetenciákat (funkcionális erősségek, amelyek hozzájárulnak a cég általános képességrepertoárjához) és know-who-kompetenciákat, beleértve a kommunikációs képességet is. A pályaválasztási tanácsadási kompetenciákról gyakran figyelmen kívül hagyják és csak néhány kiválasztott ismeri mélyen azt, hogy a kompetenciákat hogyan kell integrálni a pályaválasztási tanácsadás más aspektusaiba. Ez a tanulmány a pályaválasztási tanácsadás tipológiai jellemzőit és támogatásait vizsgálja, és foglalkozik a több tudás szükségességével. Az Ipar 4.0 és 5.0 példák azokra a kompetenciákra irányulnak, amelyekkel a diplomásoknak és a szakembereknek rendelkezniük kell. Ezek az iparágak és társadalmak intelligens cyber-fizikai interakciókat használnak különböző szempontok befolyásolására, például az életmódra, a termékfejlesztésre, a folyamatmenedzsmentre és az iparág fejlődésére. A kutatás a bibliometriai elemzés módszerét alkalmazza a tudományos cikkek keretein belül. A Scencedirect.com adatbázisait használja, és az "Industry 4.0 és Industry 5.0" kulcsszavakra összpontosít a kompetenciaklaszterek azonosítására, lényegében az Industry 4.0 és az Industry 5.0 kompetenciaprofilját magyarázó témakörök egymás közötti összefüggéseinek tematikus elemzésére reflektál. A bibliometrikus módszerrel hat kompetenciaprofil került azonosításra: (1) kulcsfontosságú hajtóerő klaszter, amelyet cyberfizikai rendszer képvisel, (2) intelligens infrastruktúra és intelligens gyár, (3) intelligens rendszer és fenntarthatóság, (4) fenntartható fejlődési célok, (5) ellátási láncmenedzsment, érdekelt felek, fenntartható gazdaság, nagy adatelemzés és digitális technológiák, valamint (6) intelligens üzlet. A pályorientáció három tipológiai dimenzióját javasoljuk: instrumentális (az önszerveződés folytonossága), érték (a stabilitás és rugalmasság kontinuum) és a kompetenciák átfedése, amely magában foglalja az alapkompétenciát a stabilitás szegmensében és a dinamikus képességet a rugalmasság szegmensében. Az I4 és I5 összefüggésében azt javasoljuk, hogy a diplomások és a szakemberek globális gondolkodásmódot és technológiai kompetenciát fejlesszenek a globálisan kompetens szervezetek és vállalkozásaik támogatása érdekében.

Kulcsszavak: pályorientáció, Ipar 4.0, Ipar 5.0, globális pályorientáció, bibliometrikus módszer; kompetenciák; instrumentális mint karrier siker; értékorientáció.

Abstract. This study recognizes the presence of a competence-based foundation in the career orientations of both graduate students and professionals. The career orientations of graduating students

and professionals, encompassing their interests and objectives, are strongly influenced by their competencies. Competence is an essential foundation for making career choices and aligns with the firm-based competitive advantage that relies on competence (e.g., core competence and dynamic capability). Fundamentally, competence is also a structure of “career orientation” that delivers unique functions of a person or an organization, manifesting VRINO properties of differentiation (e.g., valuable, rare, inimitable, non-substitutable, and organized). Graduating students and professionals build know-why competencies (that relate to career motivation, personal meaning and identification, know-how competencies (functioning strengths that contribute to a firm’s repertoire of overall capabilities), and know-whom competencies, including communication capability. The concept of competence in career orientation is often overlooked, and only a select few deeply understand how competencies should be integrated with other aspects of career orientation. This study examines the typological characteristics of career orientation and its anchors, addressing the need for more knowledge in the current literature. Industry 4.0 and 5.0 exemplify the competencies that graduating students and professionals should possess. These industries and societies utilize intelligent cyber-physical interactions to impact various aspects such as lifestyles, product development, process controls, and industry advancement. This study utilizes the bibliometric analysis method within the limitations of research papers. It applies the Scencedirect.com databases and focuses on the keywords “Industry 4.0 and Industry 5.0” to identify the competence clusters, essentially a thematic analysis of the interrelationships of a cluster of themes that explain the competence profile for Industry 4.0 and Industry 5.0. Six competence profiles are identified using the bibliometric method: (1) key driver cluster represented by the cyber-physical system, (2) intelligence infrastructure and intelligent factory, (3) intelligence system and resilience, (4) sustainable development goals, (5) supply chain management, stakeholders, sustainable economy, big data analytics, and digital technology, and (6) intelligent businesses. Three typological dimensions of career orientation are proposed: instrumentality (self-organization continuum), value (stability-flexibility continuum), and competence superimposition, which includes core competence in the stability segment and dynamic capability in the flexibility segment. In the context of I4 and I5, it is suggested that graduating students and professionals build a global mindset and technological competence to support globally competent organizations and their businesses.

Keywords: Career orientation, Industry 4.0, Industry 5.0, Global Career Orientation, Bibliometric method; competences; instrumentality as career success; value orientation.

Problem statement. Schein (1987) is widely known for originating the work on individual career orientations. Career orientation is a significant factor below the observable icebergs of the career behaviors of graduating students and professionals. Nevertheless, the parts that are below the icebergs are the roots of career problems. Thus, being aware of what one values and is good at (competent) that contributes to career orientation is critical, as these career anchors (below the iceberg of observable career behaviors) influence thoughts, attitudes, and behaviors (such as career selection and work settings), consciously or unconsciously, and also have consequences on outcomes such as psychological success that jobs are meaningful and subjective career success such as happiness over career choices (Haenggli et al., 2021). Based on these logics, many researchers, such as Hirschi and Koen (2021), recommend conscious career self-management. This study focuses on a significant career anchor, namely competence, as the extant literature often mentions competence as a taken-for-granted anchor without further intellectual elaboration and enriched understanding of the concept.

Literature review. Schein (1987) and Igbaria and Baroudi (1993) show that individual competences are critical career anchors that influence individual career orientation. Apart from competence-based career anchors, such as managerial competence and technical competence, there is also internal psychology (Alavi et al., 2012), traits-based, motivation-driven, and challenge-oriented career anchors; examples are security, autonomy, creativity and entrepreneurship, sense of service, pure challenge, and lifestyle integration. Schein (1987) uses career orientation and career anchors interchangeably; thus, the anchors above are also known as the career orientation inventory. A comparison with the career orientation/anchors typology in DeLong (1984) shows many aspects of career anchors: independence and autonomy, stability and security (organizational security and geographical security), dedication to a cause and service anchor, variety anchor, and pure challenge. Many of these career anchors manifest either similar or opposite characteristics such as managerial competence, entrepreneurial creativity, autonomy, and lifestyle, on the one hand, and challenge, technical competence, security and stability, and service and dedication, on the other hand (Wils et al., 2014). The value orientation aspect of career orientation is a significant anchor of career orientation, which connotes how one values one's career influences one's career orientation. Values include, for instance, flexibility based on career values such as creativity and autonomy versus stability (with career values such as security and stability) and careerist self-concept (with career values such as social power and independence) versus social self-concept (with career values such as altruism and cooperation). Both stability and careerist self-concept rest on the concept of objective career success, in that individual with such career orientations, aim for a long-term association with an organization as compared to longing for salary increases and prestige, respectively. On the other hand, flexibility and social self-concept career orientations rest on the concept of subjective career success, such as in terms of life satisfaction (Hirschi et al., 2016), self-development, and treating careers from an individual learning perspective, or a focus on relational or social terms, such as a career that has an opportunity to help others (Wils et al., 2014). This study considers the self-organization continuum and stability-flexibility continuum as the two typological dimensions of career orientation, which represent the instrumentality and value anchors of career orientation that this study attempts to highlight. In addition, the extant literature provides very minimal understanding of the competence aspect of career orientation.

Research aim and objectives. The purpose of the study is to undertake a bibliometric analysis of big-data literature to propose the types of competences one should master in the context of emerging industries 4.0 and 5.0 and how competencies play a role in conceptualizing career orientations. In other words, how the concept of competencies is to be superimposed onto other dimensions of career orientation or anchors is to be examined and proposed in this study through implications. The bibliometric method provides an exploratory perspective of the study, and the results show the benefits of a parsimonious model of career orientation based on the typological dimensions of value, instrumentality, and competences.

Method. This study adopts the bibliometrics method to study the big-data literature, which has "Industry 4.0 and Industry 5.0" as the keywords in the literature database

search. The aim of the bibliometric method is to identify the knowledge map that can guide organizations in designing and implementing their automation, production, and service systems in responding to the emerging Industry 4 (I4) and Industry 5.0 (I5). According to Liu et al. (2023), “bibliometrics is a cross-disciplinary science of analyzing quantitatively the carriers of knowledge in a field through mathematical and statistical methods, which helps researchers evaluate scholarly research in critical areas” (p. 3). Bibliometrics provides an analytical means to help researchers map a research topic’s intellectual and conceptual structure (Martinez-Garcia et al., 2023). Scientists can use the bibliometrics map to find new areas of research (Dino et al., 2023), themes that have not been looked into much or at all (Pandey et al., 2024), and the current research landscape, including new areas of research (Han et al., 2023; Punj et al., 2023) and research trends (Goncalves et al., 2022). Apart from the above benefits, a bibliometric map has an obvious advantage: the visualization of the map (Nobanee and Ullah, 2023), which depicts the interrelationships of the cited themes and core variables of the research study. Given the extensive data literature base, bibliometric analysis is also considered a comprehensive method (Pandey et al., 2024).

Research results. The Scenedirect.com database reported 106,949 articles on search using the keywords “Industry 4.0 and Industry 5.0” on November 1, 2023. The decision was then made to focus on 2022 (containing 7,955 articles), 2023 (containing 7,636 articles), and 2024 (containing 343) articles, making a total of 15,934 articles in the big-data bibliometric analysis. Most articles are research articles (12,863 articles, or 80.73%) and review articles (1,730 articles, or 10.86%), which comprise 91.59% of the total database. The rest of the article types are encyclopedias, book chapters, case reports, correspondence, data articles, discussions, editorials, mini-reviews, practice guidelines, short communications, and software publications.

When the articles are categorized in terms of subject areas, the ranking is ordered as follows: environmental science (3,722 articles), agricultural and biological science (3,243 articles), chemical engineering (2,759 articles), chemistry (2,625), materials science (2,244 articles), engineering (2,127 articles), biochemistry, genetics, and molecular biology (1,933 articles), energy (1,697 articles), and many others. Among them, only 25.4% of the articles are open-access.

The bibliometrics study uses VOSviewer version 1.6.19, software for constructing and visualizing bibliometric networks of co-occurrences of keywords in “Industry 4.0 and Industry 5.0.” According to Lee et al. (2023), the bibliometric plots show a network map of the keywords that appear together by cluster and overlay analysis. The bibliometrics analysis shows the result in Fig. 1, which is further thematically simplified as shown in Fig. 2.

face in the I4 models, such as technical integration, human resource issues, supply chain issues, and data security (Khan et al., 2023:30). I5 becomes a necessary evolutionary replacement of I4 as the world involves issues beyond technical and technological, and moreover, human beings and societies face unprecedented global climate change, pandemics, wars, and refugee crises (Golovianko et al., 2023). Accordingly, what stands up in the I5 concept is that organizations need to build human and organizational competences and technologies that are human-centered design (which is the main driver and innovative factor for I5.0), resiliency (stabilization policy for the creation of competitiveness), and sustainability, which involves business models with sustainable aspects and monitoring of sustainability indicators (Hein-Pensel et al., 2023).

At the core of the competence structure in Fig. 2 are the cyber-physical systems (CPS) as the key drivers (light blue in the bibliometric map Fig. 1), which, also, includes the Internet of Things (IoTs), operators, robotics, education, engineering, and science. CPS and IoT are the core enablers for forming smart factories (Coelho et al., 2023). While Operator 4.0 proposes “a vision for human-automation symbiosis by enhancing human's physical, sensitive, and cognitive abilities using human cyber-physical system integration” (Valette et al., 2023: 1), Operator 5.0 is introduced that enhances the focus on human-system collaboration, human-centric consideration, social resilience, and sustainable operation (Gładysz et al., 2023: 173). In addition, a novel educational model should also be developed to successfully upskill workers and staff in I4 and I5 (Doyle-Kent and Shanahan, 2022).

The second and third clusters of competences address the intelligence infrastructure, smart factory (blue bibliometric map), intelligence systems, and resilience (yellow bibliometric map). There are two areas of expertise: infrastructure and intelligence. The infrastructure domain focuses on technologies like additive manufacturing, virtual reality (VR), augmented reality (AR), devices, sensors, and things, the Internet, safety, digital twin hardware, architecture, block chain, and smart factories. On the other hand, the intelligence systems and resilience competence cluster looks at cyber-physical strengths and beneficial traits like resilience, stability, and effectiveness. In many countries, the I4 and I5 infrastructure networks are a significant challenge regarding hard and soft skills (Awinia, 2023). The interconnection between the two clusters shows that an adequate infrastructure should emulate the interconnected environment of physical things, people, devices, sensors, and everything people experience (Kesterling et al., 2023). In doing so, the interconnected data enables the designers to design intelligence systems, such as model predictive control systems (Kesterling et al., 2023), that can support organizational and business resilience.

The other competence clusters are business-oriented, which has an intelligent business cluster on the one hand, and another, which involves supply chain management (SCM), stakeholder and sustainable economy, big data analytics, and digital technology. The intelligent business model (red color of the bibliometric map) encompasses business model, market, enterprise, relationships, open innovation, technological innovation, customization, smart manufacturing, servitization, flexibility, readiness, automation, 3D printing, competency maturity, ability, and sustainable competitive advantage. The other cluster involves the circular economy, stakeholders, extensive data analysis,

digital technology, supply chain management, and contextual environment, such as COVID-19. These two clusters are closely related to other clusters, such as the impact of a circular business model on organizational resilience (de Sousa Jabbour et al., 2023). In addition, adopting the I5 adoption of interconnected technology enables organizations to transition to circular business models to meet the United Nations sustainable development goals (SDGs) (Toth-Peter et al., 2023). The sustainable development goals (SDGs) form the last cluster of the bibliometrics map, which contains green goals, sustainable development goals, energy, renewable energy storage, and wastewater treatment.

Discussions. The bibliometric result can be referred not only to as a guideline to help organizations invest, design, and implement manufacturing, operations, and business systems to be in alignment with the I4 and I5 trends of technologies, but it can also offer some implications for graduate students and professionals on career orientation. The core drivers of I4 and I5 are technology-driven, manifested, for instance, by the cyber-physical system (CPS), the Internet of Things (IoTs), and the Internet of People (IoP). Thus, graduating students and professionals who have mastered the technologies can quickly go global. The traditional career orientations, such as independent, disengaged, promotion-focused, and loyalty-focused (Tschopp et al., 2014; Gerber et al., 2009), should be complemented with another career orientation, which this study proposes as “global career orientation.”

The “global career orientation” fits closely with I5 and shares some of the characteristics of the protean career orientation, which exhibits an attitude characterized as having a strong sense of identity and personal values in guiding people’s career decisions. Due to their competencies, such as self-awareness and adaptability, they demonstrate a higher level of employability (Cortellazo et al., 2020). The global career orientation can complement both needs-based career orientations (those related to security, lifestyle, and health) and talent-and-value-based career orientations (related to job contents, such as artificial intelligence job content, Kong et al., 2023) (Cao and Hamori, 2022). A global career orientation allows graduating students and professionals to locate their careers globally without geographical constraints. It enables them to dedicate themselves to organizations to help transform into global leaders. Fig. 3 presents a typological configuration of career anchors based on instrumentality, value, and competence. While the stability-flexibility continuum presents the value aspect of career anchors, the self-organization continuum represents the instrumentality perspective of career anchors. Together with the superimposition of competence, it forms the three typological dimensions of career anchors of career orientation, as shown in Fig. 3

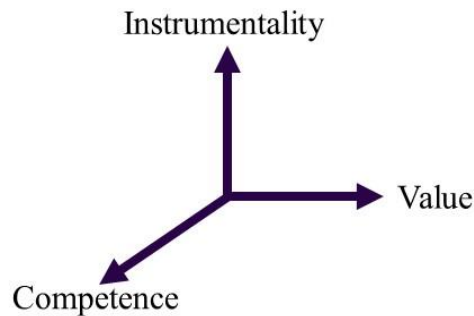

Fig. 3. Career Orientation Typologies

Fig. 3 is a significant contribution to the research subject of career orientation, which shows how different competences, such as core competence and dynamic capability, are superimposed on the two-dimensional domains of stability-flexibility values and self-organization instrumentality aspects of career anchors, and how different career orientations can be manifested. For instance, in the stability anchor, people tend to skew towards a career orientation that is needs-based orientation that aims for job security and work-life balance lifestyle, as shown in Fig. 4. In flexibility anchor, people tend to orient their career aspirations and choice towards talent- and value-based creativity, characterized also with career characteristics that are entrepreneurial, managerial, technical, function, and service to a cause.

Fig. 4. Towards a Competence-based Model of Career Orientation

In addition, as shown in Fig. 4, it is suggested that graduating students and professionals should ensure development of core competences when their careers anchor towards stability, and in flexibility anchors, they should aim to build dynamic capability that is capable of exploiting given opportunities and neutralizing existing and potential threats of competition and risks. It is also suggested that one should build know-why, know-what, and know-whom competences at the self and organizational levels. While

one who advocates self as the instrumentality of career choices tends to exhibit boundaryless career orientation and protean career orientations, individuals who reckon organization as the instrumentality of their career success should build global mindset and technological competences, as the six competency clusters shown in the context of I4 and I5. In doing so, the competence anchor can support globally competent organizations and their businesses.

Conclusions and prospects for further research. According to Doyle-Kent (2021), Industry 5.0 is “the human-centered industrial revolution that consolidates the agile, data-driven digital tools of Industry 4.0 and synchronizes them with highly trained humans working with collaborative technology, resulting in innovative, personalized, customized, high-value, environmentally optimized, high-quality products with a lot size.” Thus, I5, as a human-centric, resilience-enabled, and sustainability-led I4, signifies factories of the future (Doyle-Kent and Shanahan, 2022). The study acknowledges a gap in the literature that relates to a lack of a typological dimension of career anchors, and how different natures of competences can be superimposed on the typological dimensions.

Since the topic is uncharted territory in the research frontiers, the study exploits the big-data literature-based bibliometric analysis method to identify the individual and business competencies one or an organization should develop. As competence is a necessary career anchor that guides career orientation, studying the nature of competence would add insight into the discipline of career orientation. The result of the bibliometric analysis shows six integrated clusters of competence domains, namely CPS, IoTs, operators 4.0 and 5.0, robotics, education, engineering, and science as the key drivers of success in I4 and I5, and other competences as follows: intelligent infrastructure and smart factories; intelligence systems and resilience; smart businesses; SCM, stakeholders and sustainable economies, big data analytics and digital technology; and sustainable development goals. The I4 and I5 competences’ key features are seamless technology and people’s interconnectedness, which are characteristics of cyber-physical systems (Smirnov and Shilov, 2015; Zhang and Ye, 2020). The study suggests that competence is a critical anchor that should be superimposed on the stability-flexibility value and self-organization instrumentality dimensions of career anchors. Graduating students and professionals should build know-why, know-what, and know-whom competences, together with a global mindset and the six competences for succeeding in I4 and I5, so they become globally competent, which can also support globally competent organizations. While core competence is shown necessary in the stability aspect of career anchors, dynamic capability should be developed for one who tends to skew towards flexibility as a career anchor. Furthermore, the instrumentality-value-competence anchors of career choice can also be perceived as the elements of employee values, namely the values an employee can contribute to an organization, as shown in Fig. 5. In this way, what one anchors in one’s career is also the domain of employee value that organizations truly desire, leading easily to subjective career success, such as career satisfaction.

$$\begin{aligned} & \text{Employee Value} \\ & = \\ & \text{Competence (technical, managerial,} \\ & \text{entrepreneurial, AI, project, hybrid} \\ & \text{competencies) * Value Alignment with} \\ & \text{Organization (needs and values:} \\ & \text{stability and flexibility) * Instrumentality:} \\ & \text{self and organization} \\ & = \\ & \text{Career Orientation} \end{aligned}$$

Fig. 5. Three Ingredients of Career Orientation and Employee Value

Like other research, there are limitations in this study, especially since the study has yet to investigate the knowledge structure between competences and career orientations in a systematic manner. As a result, additional research could explore in depth and scope the connections between competences and career orientations using a thorough literature review technique and mixed-methods empirical research.

References

1. Alavi, S.B., Moteabbed, S., & Arasti, M.B. (2012). A qualitative investigation of career orientations of a sample of Iranian software engineers. *Scientia Iranica D*, 19(3), 662-673.
2. Cao, J., & Hamori, M. (2022). Adapting careers to the COVID crisis: the impact of the pandemic on employees' career orientations. *Journal of Vocational Behavior*, 139, 103789.
3. Cortellazzo, L., Bonesso, S., Gerli, F., & Batista-Foguet, J.M. (2020). Protean career orientation: Behavioral antecedents and employability outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 116(Part A), 103343. Doi: 10.1016/j.jvb.2019.103343.
4. Coelho, P., Bessa, C., Landeck, J., & Silva, C. (2023). Industry 5.0: The arising of a concept. *Procedia Computer Science*, 217, 1137-1144.
5. DeLong, T. J. (1984). A Comparison of the Career Orientations of Rural and Urban Educators. *Educational Review*, 36, 67-74.
6. De Oliveira Albergaria Lopes, R., Sbragia, R., & Qualharini, E.L. (2016). The psychological contract and project management as a core competence of the organization. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 226, 148-155.
7. De Sousa Jabbour, A.B., Latan, H., Jabbour, C.J.C., & Pais Seles, B.M.R. (2023). Does applying a circular business model lead to organizational resilience? Mediating effects of industry 4.0 and customers integration. *Technological Forecasting and Social Change*, 194, 122672. Doi: 10.1016/j.techfore.2023.122672.
8. Dino, M.J., Vital, J.C., Patricio, C., Catajan, M.W., Ong, I., Gallardo, A., Mascaspac, R., de Vera, O., Santos, F., Agustin, P.D., Ragmac, I., & Tablizo, A. (2023). Charting the uncharted: mapping scientific publications on online disinhibition effect in the digital space via bibliometrics and network analyses. *Computers in Human Behavior Reports*, 12, 100336.
9. Doyle-Kent, M. (2021). *Collaborative robotics in industry 5.0* [Dissertation, Technische Universität Wien]. <https://doi.org/10.34726/hss.2021.70144>
10. Doyle-Kent, M., & Shanahan, B.W. (2022). The development of a novel educational model to successfully upskill technical worker for Industry 5.0: Ireland a case study. *IFAC PapersOnLine*, 55-39, 425-430.

11. Gerber, M., Wittekind, A., Grote, G., Conway, N., & Guest, D. (2009). Generalizability of career orientations: a comparable study in Switzerland and Great Britain. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82, 779-901.
12. Gladysz, B., Tran, T.A., Romero, D., van Erp, T., Abonyi, J., & Ruppert, T. (2023). Current development on the Operator 4.0 and transition towards the Operator 5.0. *Journal of Manufacturing Systems*, 70, 160-185.
13. Golovianko, M., Terziyan, V., Branytskyi, V., & Malyk, D. (2023). Industry 4.0 vs. Industry 5.0: co-existence, transition, or a hybrid. *Procedia Computer Science*, 217, 102-113.
14. Goncalves, C.L., Pereira, L., & Akkari, A.C.S. (2023). Bibliometric mapping of research trends on software architecture for e-health systems. *Procedia Computer Science*, 219, 1462-1469.
15. Haenggli, M., Hirschi, A., Rudolph, C.W., & Peiro, J.M. (2021). Exploring the dynamics of protean career orientation, career management behaviors, and subjective career success: an action regulation theory approach. *Journal of Vocational Behavior*, 131, 103650.
16. Han, D., Chen, H., Song, G., Yip, T.L., & Wu, B. (2023). Mapping the landscape of ship berthing research: a bibliometric analysis and literature review over two decades. *Ocean and Coastal Management*, 242, 106730.
17. Hein-Pensel, F., Winkler, H., Bruckner, A., Wolke, M., Jabs, I., Mayan, I.J., Kirschenbaum, A., Friedrich, J., & Zinke-Wehlmann, C. (2023). Maturity assessment for industry 5.0: a review of existing maturity models. *Journal of Manufacturing Systems*, 66, 200-210.
18. Hirschi, A., Hermann, A., Nagy, N., & Spark, D. (2016). All in the name of work? Nonwork orientations as predictors of salary, career satisfaction, and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 95-96, 45-57.
19. Hirschi, A., & Koen, J. (2021). Contemporary career orientations and career self-management: a review and integration. *Journal of Vocational Behavior*, 126, 103505.
20. Igbaria, M., & Baroudi, J.J. (1993). A short-form measure of career orientations: A psychometric evaluation. *Journal of Management Information Systems*, 10(2), 131-154.
21. Kesterling, D., Agbleze, S., Bispo, H., & Lima, F.V. (2023). Model predictive control of power plant cycling using 4.0 infrastructure. *Digital Chemical Engineering*, 7, 100090. Doi: 10.1016/j.dche.2023.100090.
22. Khan, M., Haleem, A., & Javaid, M. (2023). Changes and improvements in industry 5.0: a strategic approach to overcome the challenges of industry 4.0. *Green Technologies and Sustainability*, 1, 100020.
23. Kong, H., Yin, Z., Baruch, Y., & Yuan, Y. (2023). The impact of trust in AI on career sustainability: the role of employee-AI collaboration and protean career orientation. *Journal of Vocational Behavior*, 146, 103928.
24. Lee, B., Kwon, C.Y., Lee, Y., Alraek, T., Birch, S., Lee, H.W., Ang, L., & Lee, M.S. (2023). Global research trends of sham acupuncture: a bibliometric analysis. *Complementary Therapies in Medicine*. Doi: 10.1016/j.ctim.2023.103001.
25. Martinez-Garcia, A., Horrach-Rossello, P., & Mulet-Forteza, C. (2023). Mapping the intellectual and conceptual structure of research on CoDa in the 'social sciences' scientific domain. A bibliometric overview. *Journal of Geochemical Exploration*, 252, 107273.
26. Nobanee, H., & Ullah, S. (2023). Mapping green tax: a bibliometric analysis and visualization of relevant research. *Sustainable Futures*, 6, 100129.
27. Pandey, D.K., Hassan, M.K., Kumari, V., Zaied, Y.B., & Rai, V.K. (2024). Mapping the landscape of FinTech in banking and finance: a bibliometric view. *Research in International Business and Finance*, 67, 102116.
28. Punj, N., Ahmi, A., Tanwi, A., & Rahim, S.A. (2023). Mapping the field of green manufacturing: a bibliometric review of the literature and research frontiers. *Journal of Cleaner Production*, 423, 138729.
29. Schein, E.H. (1987). Individuals and careers. In J.W. Lorsch (ed.). *Handbook of organizational behavior* (pp. 155-171). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
30. Smirnov, A., & Shilov, N. (2015). Service-based socio-cyberphysical network modeling for guided self-organization. *Procedia Computer Science*, 64, 290-297.

31. Tan, C.C. (2023). Chapter 14: Towards an Integrated Account of Competence-Based Theory of Competition for Community-Based MICE (Meetings, Incentives, Conferences, and Exhibitions) Tourism Segment Transformation Effort. In Khan, M.A., Shukla, U.N., & Kulshreshtha, S.K. (Eds.). *Post-COVID Tourism and Hospitality Dynamics: Recovery, Revival, and Re-Start* (pp. 233-258). AAP (Apple Academic Press) and CRC Press: Taylor and Francis Group.
32. Toth-Peter, A., de Oliveira, R.T., Mathews, S., Braner, L., & Figueira, S. (2023). Industry 4.0 as an enabler in transitioning to circular business models: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 393, 20, 136284. Doi: 10.1016/j.clepro.2023.136284.
33. Valette, E., El-Haouzi, H.B., & Demesure, G. (2023). Industry 5.0 and its technologies: a systematic literature review upon the human place into IoT- and CPS-based industrial systems. *Computers & Industrial Engineering*, 184, 109426.
34. Wang, J., Liu, H., Wei, Z., Pan, K., Ji, W., Jiang, Y., Ye, D., & Wang, H. (2023). Mapping the research on the spontaneous combustion of high-pressure hydrogen leakage: a bibliometric analysis. *International Journal of Hydrogen Energy*. Doi: 10.1016/j.ijhydene.2023.08.196.
35. Wils, T., Wils, L., & Tremblay, M. (2014). Revisiting the career anchor model: a proposition and an empirical investigation of a new model of career value structure. *Relations Industrielles (Industrial Relations)*, 69(4), 813-838.
- Zhang, T.Y., & Ye, D. (2020). False data injection attacks with complete stealthiness in cyber-physical systems: a self-generated approach. *Automatica*, 120, 109117

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-591-604

UDC 334.722+(305-005.2)

Gafar ALMHAMAD

PhD Candidate,

Károly Ihrig Doctoral School of Management and Business,
Faculty of Economics and Business, University of Debrecen

Debrecen, Hungary

ORCID ID: 0000-0001-5794-1707

THE FACTORS AFFECTING WOMEN ENTREPRENEURSHIP IN DEVELOPING COUNTRIES. HOW FAR ARE WE FROM SUPPORTING WOMEN ENTREPRENEURSHIP?

Анотація. Дане дослідження було проведено в прибережному регіоні Сирії протягом 2022 року, приділяючи увагу групі жінок-підприємців, які проживають у Торгово-промисловій палаті Латакії. Дослідження спиралося на широкий спектр первинних і вторинних даних, щоб ідентифікувати, з'ясувати та визначити чинники, що охоплюють жіноче підприємництво, і вплив сирійської кризи на ці фактори. Мета дослідження полягає в тому, щоб вивчити реалістичний статус жіночих підприємницьких проєктів у Сирії, зосередивши увагу на їхніх сильних і слабких сторонах використання енергії як активної сили для досягнення більшого економічного зростання. Для аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємництва з точки зору жінок-підприємців було використано якісний метод дослідження. Основні результати показали, що фактори незадоволеності та тиску є основними рушійними силами жіночого підприємництва в Сирії, створюючи простір для творчості та виходячи з традиційних суспільних норм. Проте економічні чинники тиску, такі як бідність, відсутність можливостей роботи та обмежені можливості отримання доходу, є найважливішими причинами, які спонукають жінок вийти на сферу лідерства та стати підприємцями. Основними проблемами, з якими стикаються жінки-підприємці в Сирії, є соціальні традиції та норми, за якими слідує відсутність управлінських навичок і негативне сприйняття суспільства щодо працюючих жінок, а також відсутність спеціального навчання та освіти, орієнтованої на підприємництво. Незважаючи на прийняття сирійським урядом розроблених підприємницьких планів як одного з інструментів для розширення прав і можливостей жінок і надання їм можливості бути фінансово продуктивними, а отже, для зменшення бідності, однак, інтерес відсутній або загалом слабкий на практичному рівні, враховуючи відсутність засобів підтримки, ліній фінансування або погляди на стратегічне планування, які разом змусили багато з цих проєктів та ідей діяти не структуровано та неофіційно, реалізуючи свій потенціал у невідомому шляху.

Ключові слова: Близький Схід, жінки, підприємці, внесок в економічне зростання, криза.

JEL Classification: M21, R110

Absztrakt. Ezt a tanulmányt Szíria tengerparti régiójában végezték 2022-ben, a Latakia Kereskedelmi és Iparkamarában élő női vállalkozók egy csoportjára összpontosítva. A tanulmány az elsődleges és másodlagos adatok széles körére támaszkodott, hogy azonosítsa, feltárja és számszerűsítse azokat a tényezőket, amelyek felölelik a nők vállalkozói szellemét, valamint a szíriai válság hatását ezekre a tényezőkre. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a női vállalkozói projektek reális helyzetét Szíriában, összpontosítva azokra az erősségekre és gyengeségekre, amelyek az energiát a nagyobb gazdasági növekedést elősegítő eszközként használják fel. Kvalitatív kutatási módszerrel elemeztük a vállalkozás belső és külső környezetét a női vállalkozók szemszögéből. A fő megállapítások azt mutatták, hogy az

elégedetlenség és a nyomás tényezői a fő mozgatórugói a női vállalkozói szellemnek Szíriában, teret teremtve a kreativitásnak és elszakadva a hagyományos társadalmi mintáktól. Mindazonáltal az olyan gazdasági nyomás, mint a szegénység, a munkalehetőségek hiánya és a korlátozott bevételi lehetőségek a legfontosabb tényezők, amelyek arra készítik a nőket, hogy vezető pozícióba lépjenek és vállalkozóvá váljanak. A szíriai női vállalkozók előtt álló fő kihívások a társadalmi hagyományok és normák, ezt követi a vezetői készségek hiánya és a dolgozó nők negatív társadalmi megítélése, valamint a vállalkozói szellemre összpontosító speciális képzés és oktatás hiánya. Annak ellenére, hogy a szír kormány elfogadta azokat az üzleti terveket, amelyeket a nők helyzetének megerősítése és pénzügyi termelékenységük lehetővé tétele, valamint a szegénység csökkentése egyik eszközeként dolgoztak ki, a támogatottság hiánya miatt azonban gyakorlatilag hiányzik az érdeklődés, vagy általában gyenge, amihez hozzájárul az eszközök hiánya, finanszírozási problémák vagy stratégiai tervezési perspektívák hiánya, amelyek együttesen sok ilyen projektet és ötletet arra kényszerítettek, hogy strukturálatlanul és illegálisan működjenek, ismeretlen módon valósítva meg a benne rejlő lehetőségeket.

Kulcsszavak: Közel-Kelet, nők, vállalkozók, hozzájárulás a gazdasági növekedéshez, válság.

Abstract. This study was conducted in the coastal region of Syria during 2022, shedding the spotlight on a group of female entrepreneurs domiciled in the Latakian Chamber of Commerce and Industry. The study relied on a wide range of primary and secondary data to identify, ascertain, and define the factors embracing female entrepreneurship and the impact of the Syrian crisis on these factors. The purpose of the study is to examine the realistic status of women's entrepreneurial projects in Syria by focusing on their strengths and weaknesses of their energy utilization as an active force in achieving more economic growth. A qualitative research method was used to analyze the internal and external environment of entrepreneurship from the viewpoint of the participating female entrepreneurs. The primary results showed that the dissatisfaction and pressure factors are the main drivers towards women entrepreneurship in Syria, creating a space for creativity and stepping up out of the societal traditional norms. However, pressure economic factors such as poverty, lack of job opportunities and limited income possibilities are the most important reasons for incentivizing women to enter the leadership field and becoming entrepreneurs. The main challenges facing women entrepreneurs in Syria are the social traditions and norms, followed by the lack of management skills and the negative perception of society towards a working woman in addition to the absence of designed crafted training and entrepreneurial oriented education. Despite the Syrian government's adoption of entrepreneurial designed plans as one of the tools to empower women and enabling them to be financially productive therefore to reduce poverty, interest appears to be absent or generally weak on the practical level considering the lack of supporting means, funding lines or strategic planning views which all together made many of these projects and ideas to operate in an unstructured and an unofficial manner, carrying out their potential to an unknown path.

Key words: Middle East, women, entrepreneurs, contribution to the economic growth, crisis.

Problem statement. Entrepreneurship has not only been recognized as a driver of employment and economic growth, but it also fosters innovation and skills development that can be an invaluable source of competitive advantage for countries (World Bank, 2014). It is also seen as a sustainable development strategy and an integral part of the social context, by focusing on entrepreneurship as a driving force for the economic and social empowerment of women (Herrington and Kew, 2017).

Despite the significant increase in their participation in the labor market, women are still underrepresented as entrepreneurs (OECD, 2004). In many countries, women are still facing restrictions that impede their participation and productive capacities. This prevents them from exercising their basic powers and freedom to take advantage of the

available opportunities and face discriminatory laws and norms that restrict their time and choices (World Bank, 2016).

The latest Global Women's Report (2018) shows significant differences in rates of gross Total Early-Age Entrepreneurial Activity (TEA) between men and women in the 74 economies participating in the GEM platform. According to this data, the TEA rate for women is 10.2%, nearly three-quarters that of men (ESCWA, 2018). Accordingly, the rate of participation of Arabic women in the labor force decreased to 20.9% which is 3.5 times lower than that of men, contributing to the decline in the total labor force rate in the region to 49%, in comparison to the global average of 62% (ESCWA, 2019).

The labor participation rates of Arab women have significantly increased the gross domestic product of Arab countries from 20% to 40%, depending on each country (Momani, 2017). Syria, like other Arab countries, sought to carry out broad reforms to promote and develop women's projects, remove the obstacles they might face and work to help, finance and support them, even though those reforms represent a small percentage. This was demonstrated by the establishment of many national agencies that support it (Unemployment Control Commission, 2003).

Entrepreneurship is one of the strategies and mechanisms for the economic and social empowerment of women in Syria (Ayoub, 2010). This was adopted within the sustainable development strategy in Syria launched in 2019, which emphasized the need to achieve gender equality and empowerment for all women and girls in the fifth goal by 2030 (General Commission for Family Affairs and Housing, 2020).

Literature review

Historical Background of Female Business Contribution in Syria: Despite the decay in female participation in governmental administration before the Syrian crisis, this participation appeared promising, reaching 12% in the parliament, 7% in the ministries, and 3.1% in the local administration (SFL, 2016). Most Syrian governorates lack women's organizations specialized in supporting and empowering women economically. Where these organizations were confined to one organization, the Women's Union, which is an organization of a political and social nature more than an economic one, until it was abolished by a presidential decree in 2017, to be replaced by the Ministry of Social Affairs and Labor with all its rights and obligations.

Most of the attempts were related to small and limited urban projects, usually training women in traditional occupations, such as hairdressing, tailoring, and farming (Rana et al, 2017). In rural areas levels, women's work has emerged more, but in the form of unpaid work. Rural areas have historically been characterized by women working in the agriculture sector, usually on equal footing with men. However, society's acceptance of women's work remained confined to rural areas so that the same woman who worked in a rural area could not do so in the city. This is explained by prevailing customs and traditions.

An overview of the role of women in the Syrian economy and the business sector. The Syrian rate of women's participation in economic activity is about 12-13%, and they contribute 20% of the Syrian labor force, as Syrian women's participation is considered evidence of their development. This percentage differed among the economic sectors, as it increased significantly in the commercial and service sectors by 31% and 30%,

respectively, while agriculture ranked third with only 27% (Central Bureau of Statistics, 2019).

Given that this data represents official work only, it does not reflect the volume of work and the real contribution of women in various sectors, especially the agricultural sector. Considering that most of the employment in the agricultural sector is unpaid family labor, it is not officially documented. (Khoury et al., 2006) showed that Syrian women contribute more than 70% of agricultural work, and this is a clear indication of the amount of work that rural women perform in agricultural development.

The Small and Medium Enterprises Development Authority was created by Law No. 2 of 2016, and some of its tasks are to enable women to obtain work and improve the performance of the small and medium enterprises sector. This is in addition to protecting small producers and allowing positive intervention for the development of this vital sector and strengthening its developmental role by developing targeted programs to increase its contribution to the gross domestic product without any discrimination between male and female.

The impact of the Syrian Crisis on Women's Entrepreneurship. The pace of female participation and liberation increased, through many women's associations that were formed during the crisis. However, these associations had limited access to social resources, due to their belonging to political or religious organizations to obtain financial support and social coverage (Rana et al, 2017). In general, conflict and displacement have led to fundamental shifts in gender professions and responsibilities in both Syria and neighboring countries (Haddad, 2014; Buecher and Aniyamuzaala, 2016) and (BMC, 2020). As a result, 12-17% of households are headed by women in Syria (NRC et. al, 2015) and up to a third in refugee host communities.

Alongside the expansion of the Syrian crisis and the displacement of many Syrian families, the burdens incurred on women's side have increased, which made Syrian women gradually adopt entrepreneurship and establish small projects to earn a living. Across all host countries, 17.22% of displaced Syrian women are involved in entrepreneurial activities, which is a significant improvement compared to the participation of women in Syria before the crisis which was 12.9% based on data from the Central Bureau of Statistics (SCPR, 2013) and 22% by the World Economic Forum. (WEF, 2011). It is noted that this figure also varies from one country to another, for example, in Turkey this figure reaches 16.1%, while in Lebanon it reaches 29.4% (Bayram, 2019).

Influential female entrepreneurs in the region have demonstrated that the private sector has the knowledge and experience to make a significant impact and play a greater role in the response to displacement (UNHCR, 2016). The regulating factors brought by the Syrian crisis contributed to increasing female participation in generating and making decisions regarding income and expenditures, in the context of multiple social and cultural constraints.

In addition to performing her household duties, she became involved in securing the basic needs of the family by generating income considering the inability of men to fully assume these responsibilities. Moreover, dropping out of school forces adolescent girls inside Syria or as refugees, to assume livelihood responsibilities early on, as women

engage in paid work with community organizations as teachers and nurses. They then begin to enter the fields of first aid, search and rescue, and medical practice (Buecher and Aniyamuzaala, 2016).

This is expected to lead to a major renaissance in the field of entrepreneurship, as many researchers believe that crises often reflect positively on the empowerment of women. However, the new economic roles of women during the conflict are often built on and potential contributions are identified in the strategic development goals, in order to counter the effects of war and to achieve effective urban management (Buvinic, Furst-Nicols and Pryor, 2013)

Moreover, security crises often incur heavy burdens on women and increase their struggle to provide support for themselves and their families in the absence of justice, security, and services (Sweetman and Rowlands, 2016). However, the economic demands during armed conflict also provide opportunities for women to engage in the productive sphere (Bop 2001: 20-25). Ideological and institutional change in warfare is likely to have significant and pervasive effects in favor of women because of the wide range of disruption it causes (Hughes, 2009: 181).

In general, the aforementioned factors gave Syrian women a great impetus, unintentionally, to the wide world of entrepreneurship. On this basis, the exceptional circumstances that Syrian women experienced during the years of the crisis were not a complete curse. The amazing truth shows that thanks to their perseverance and creativity at all levels, Syrian women had to adopt entrepreneurship as a lifestyle full of dignity and hope (SEF, 2018; Josette, 2017).

Research aims and objectives. The leadership of female projects in Syria is still considered a small part of the total business sector in Syria, as the economic contribution of women is often concentrated in paid jobs, especially in governmental and some private companies.

Even the official attention given to women within the entrepreneurial business sector often goes towards the traditional female-dominated sectors, which often include small and micro enterprises that are mainly related to combating poverty (Al-Melli, 2015). This is one of the main reasons for the weak economic performance of women entrepreneurs in other sectors. This leads to weak financial independence for women and a decrease in their ability to compete in the male-dominated business market. Accordingly, this study examines the realistic status of women's entrepreneurial projects in Syria by focusing on their strengths and weaknesses, which can lead to maximizing their energy utilization as an active force in achieving more economic growth.

Understanding the current and potential barriers that women entrepreneurs and leaders face is important to increase their leadership presence and participation in entrepreneurial activity. Based on the foregoing, this research aims to achieve the following:

1. Estimating the professions and fields of women's entrepreneurship in Syria.
2. Evaluating the growth and development indicators for women's entrepreneurial projects in Syria.
3. Determining the strengths and weaknesses, as well as the opportunities and challenges faced by these projects.

The research seeks to answer the following main questions:

- What was the reason behind women's entrepreneurial participation?
- What are the most attractive business areas for women leadership?
- What are the obstacles women face in the field of leadership and entrepreneurship?
- How competitive are women's entrepreneurial projects compared to men?

Results and discussions. A mixed design was used for this study which combines descriptive with qualitative research techniques, the aim of the qualitative research design is to represent the reality of the participants as faithfully as possible from their own point of view (Creswell, 2012).

Various data collection methods such as in-depth interviews and case studies were used. Samples were chosen using the purposive sampling method, where the researcher selects the participants in his research in an intentional manner, based on their assessment and perception the selected participants will contribute to achieving the research objectives and answering its questions (Ary et al., 2010).

The selection of suitable individuals for this study was based on specific criteria commensurate with the definition of entrepreneurship, which is women contribute to the ownership of the project in whole or in part and contribute to the management of this project as well. Therefore, a visit to the Lattakia Chamber of Commerce and Industry office was conducted to obtain the names of the women registered there. The number of these women is 374 out of 51,828 members registered in this chamber. However, it was not possible to communicate with these entrepreneurs, It was a success in communicating with 20 businesswomen only through a direct, face-to-face interviews. While some entrepreneurs refused to respond to the interview or even give some information by phone. The data used in the study included two types; Primary data was obtained through conducting in-depth semi-structured individual interviews with women who participate in or manage a project in whole or in part, where the interviews took place in the field or in their homes.

Secondary data was collected from published and unpublished documents, relevant literature, current reports, government offices, websites, and various published articles. Narrative data were analyzed using content analysis and thematic analysis, which includes reviewing and editing the data into main topics and subtopics according to the objectives of the study, then interpreting the data and drawing conclusions.

Field Study Results. The inductive approach of the study helped to understand the social and economic conditions that drive, or pressure women entrepreneurs compared to men, and then identify the most promising opportunities in the field of developing women's entrepreneurship. This approach was specifically based on the conceptual framework and research questions of this study.

The participants in the research were classified according to the nature of the commercial or industrial activity, as shown in Table (1).

Table 1.
Classifying the female entrepreneurs participating in the research according to the type of the business activity*

Code	Number of Participants	Business Activity
A ₁	3	Trading clothes and footwear
A ₂	8	Educational Institutions
A ₃	2	Cosmetic service activities (hairstylist and skin care)
A ₄	4	Food industries (confectionery processing)
A ₅	1	Powder and cosmetic industries
A ₆	2	Engineering and legal advisory institutions

* Retrieved from: The Author

Qualitative data collected by the research questionnaire were analyzed, focusing on reviewing, classifying, and tabulating the open answers, and then rearranging them in line with the logical framework of the research, as follows:

1. Women Entrepreneurship Driving Factors

What are the reasons that drive female participants towards the business sector?

Female entrepreneurs can be categorized into two types: those who are driven by necessity and those who are driven by opportunity.

1.1 Necessity-driven factors:

Women's entrepreneurship is often driven by poverty and the need for new financial sources of income, especially considering the economic deficit that Syrian families suffer from and the low wages in the private and government employment sector. The necessity may result from the desire to improve the financial situation facing poverty, as one of the participants indicated:

"I did not find any job opportunity neither governmental nor in the private sector, so I thought of establishing my own project, and my main goal was to obtain sufficient income to secure the requirements of my family and help my husband bear the financial burdens (A₄)". In the same context, another participant mentioned: "I work as an employee in the governmental sector, but the wage I get was very low and it barely sufficed me for few days, so I thought of looking for another source of income. I worked for a short period in the private sector in addition to my previous job. I learned some skills during my paid work, and then I decided with one of my friends to have our own and independent work, where we opened a joint venture, and we now get enough income to secure a decent life (A₃)". The necessity may result from ambition and the desire for autonomy and independence, as another participant indicated: "My entry into the field of entrepreneurship was with the aim of getting rid of the routine in my lifestyle. I wanted to change my life and move from an ordinary woman to an extraordinary woman. Money was not my motive. On the contrary, I come from a wealthy family. My husband owns a factory and many shops. I decided to enter the business world to prove myself and to become a financially independent woman (A₁).

1.2 Opportunity driven factors:

It expresses the factors that drive entrepreneurial aspirations to seize emerging opportunities in the labor market. However, the motives for opportunities are the least

prevalent among the female entrepreneurs in the sample, as only three female entrepreneurs answered that the main motive was to exploit the opportunities resulting from the existence of financing facilities launched by some banks, especially Alwataniyah Microfinance Bank, which provides loans from 1-10 million Syrian pounds without Guarantees. In addition to the loans launched by some government expenditures (such as the Commercial and Real Estate Bank and the People's Credit Bank) to encourage small and medium businesses.

In this context, one of the participants indicated:

“I had the opportunity to borrow from the Microfinance Bank before that my problem was in securing sufficient guarantees to obtain loan from other banks. I was able to obtain this loan to launch my own project. The amount of the loan was not sufficient. It only covered 50% of the project's incorporation expenses, but I was able to secure the remaining part by selling some gold jewellery and borrowing from relatives. Three years have passed since the establishment of my project, I pay Regular loan instalments and I also get adequate net income (A_2)”.

1.3 The role of culture and social norms: *Does the prevailing culture in society or social norms contribute to motivating efforts to increase entrepreneurial activity?*

The society's studied area is divided into two patterns, the first is moderate and secular, which beliefs in the emancipation of women in the field of work, and provides psychological support and encouragement, which increases women's ability to be entrepreneurs. The second pattern, it is a conservative religious pattern based on stereotyped ideas about the roles of women and men, which are generally characterized by a bias in favor of men in the business sector. Society's customs and traditions, which is why it often issues unfair judgments against women entrepreneurs, so that they can underestimate the role of women in this field. This can make entrepreneurship a less desirable career option for women in the second category. Moreover, social norms can also influence economic factors. In the case of the secular Pattern, an entrepreneur shared her story:

“My family supported me, and my father and brothers encouraged me to launch the project. I never noticed any hesitation in this support based on my gender. On the contrary, as a female, I received special attention from most of my relatives. Likewise, in my field of work, I did not feel any discrimination or bias in favor of men. Work interest is the basis, and competition does not exist between women and men, but between all producers, regardless of gender. There are those who prefer to buy from me because of the quality of my products, and my customers are both men and women, because I do retail selling. I don't worry about anything regarding discrimination, but I consider the fair competition and honesty (A_1)”.

By contrast, in the conservative pattern, an entrepreneur shared her story:

"I have suffered a lot since I launched the idea of my project. My husband was not satisfied with this idea, and he did not like me running my own business. He was afraid of the reaction of his family, neighbors, and relatives. But in the end, he accepted and reluctantly, because we were in dire need of income, and we had to take risks. I started my trainings in a specialized center, and since then I have been subjected to a lot of criticism, especially by my family and relatives, who saw that my profession is an outlier

job from the norm and reflects the state of poverty in which we live. Women can help their men by working in government jobs. I could not get that job and decided to work privately. I do not regret it, especially since my project started with success (A₆)."

1.4 The effect of the state's law: *Do women entrepreneurs enjoy legal facilities, whether in terms of encouraging ownership or licensing?*

While most laws in Syria emphasize equality between men and women, these principles are not always reflected in the customs and traditions that regulate society. In Syria, personal status laws (covering family relations, marriage, divorce, inheritance, etc.) are based on the patriarchal and traditional roles of the family that do not treat men and women equally. For example, discriminatory inheritance laws and social customs can significantly limit women's ownership of land and other assets, especially in rural areas, and inheritance distribution laws give males twice what females are entitled to according to Islamic principles. In many cases, women are often disinherited and forced to give up their share in favor of brothers, even if this leads to conflict within the family. On the other hand, there are some families that recognize women's right to inheritance in whole or in part, and they constitute an insignificant percentage of the total families in the study area. This was presented and confirmed by female entrepreneurs in the research, where only 15% of the women got their full inheritance rights and 25% partially got their rights, while 40% were deprived of inheritance by their fathers, and 20% were deprived by their male brothers. This is after the death of the father.

Table 2.

Degrees of obtaining inheritance by women in the study sample*

Inheritance	Number	Percentage
Completely inherited	3	15%
Partially inherited	5	25%
Did not inherit	8	40%
Forced to give up their inheritance shares	4	20%

* Retrieved from: The Author

1.5 Access to relevant skills, knowledge, markets, and networks: *Can women entrepreneurs freely and easily access markets and sources of information?*

Currently, there is not any efficient or suitable environment in Syria for running a business. There is a huge inflation in the value of the currency that is growing rapidly and almost daily. Private investments generally declined because of the high level of risk in the business sector, which made emerging businesses operate on a small scale (small projects) and within the basic areas of demand. This often includes areas relating to people's daily life necessities such as food, clothing, and services. In the same context, the projects of female entrepreneurs in the research sample were based on these sectors to reduce risk as much as possible, in addition to the limited available capital and the decline in marketing capabilities considering the low purchasing power of the Syrian citizen. This is evidence of their courage and desire to actively participate in the development, and this may be the beginning of her sustainable liberalization.

Regarding this context, one of the participants shared her experience, saying:

"There is a big problem related to the efficiency of investing in such circumstances. This problem is not related to us as women, rather it is a general problem faced by most investors. However, overcoming these problems among male investors is easier and better than it is with women, especially when it comes to dealing with paperwork and legal licenses, I still prefer to rely on men (whether from my relatives, acquaintances, or transaction handlers) to solve my problems, because they are more capable of dealing with this type of problem (A₄)."

Another participant facing same issues adds: "The marketing potential is low due to the large and accelerating inflation facing the Syrian economy, and there is difficulty in obtaining raw materials. In this field, men excel in their ability to circumvent laws and find loopholes that enable them to solve their economic problems. Therefore, I see that the investment environment is suitable for men more than women or that woman alone cannot succeed in their project without obtaining the help of men, whether from the social or economic milieu (A₅)".

Another participant shares: "Access to skills and knowledge for women is not easily available, or at least not available formally, but rather requires special training, provided by specialized centers and institutions, which is often paid training, and in many cases is very expensive, which leads to the reluctance of many women about the idea of entrepreneurship, especially since poor financial conditions push women towards providing life priorities. Therefore, providing free training through development institutions specialized in entrepreneurship will constitute a strong impetus leading to an increase in the number of women in this field (A₃)."

Generally, the number of women who received specialized training before starting their businesses was limited to three participants only, while eight participants believe that their business field does not require structured training, while the rest of the women considered that obtaining prior training could have been very useful in their field of work. In the initiation stage of the project, however, they were able to start by relying on strengthening their own capabilities through advice and learning tools available on the Internet. As for the areas of training that the six women obtained, they were represented in specialized vocational training (hairdressing, food processing), while none of them received specialized training in management and financial accounts.

1.6 The impact of the educational level: Does the level of education affect the potential for the success of female entrepreneurs?

It was found that there was heterogeneity in the levels of education for the women in the sample, as seven of the participants had a university degree, two of them had an institute certificate, while the latter obtained a secondary education certificate only.

When the participants were asked about the impact of their educational attainment on their abilities in the field of project leadership, it was found that the answer does not depend on the type of project, but rather on the level of success of the project. This was proven as one of the participants indicated that her field of work (hairdressing) does not require an academic degree at all, while another woman working in the same field said that the educational certificate helped her to enter the labor market and develop her skills better.

1.7 Business Networks and their role in Women's Entrepreneurship scalability and success: *What business networks do women entrepreneurs have access to? What is its role in supporting and encouraging women's entrepreneurship?*

Syrian Women lack widespread business networks that could play an important role in encouraging entrepreneurship and enhancing communication in this field. Although part of the female entrepreneurs in the sample are members of the Chamber of Commerce, they do not receive the possible related services related to business implementation and development. However, businesswomen's committees have recently been established in each of the chambers of commerce, with the mission of networking businesswomen, young women and professionals to connect them with each other to encourage economic companies and harness the world of communication and information to serve them and contribute to preparing them to face the challenge represented by the rapid development of the global economy, in addition to strengthening personal skills through training programs and to allow women owners of traditional and heritage professional projects to develop their productivity tools and participate in all conferences, meetings and economic exhibitions.

This new initiative is considered one of the promising initiatives in the field of developing women's entrepreneurship, but many participants faced difficulties in implementing this initiative, especially in the short term, considering the weak organization and representation within committees and limited financial capabilities. In general, one of the participants registered in the chambers of commerce indicated:

"The Chamber of Commerce did not provide me with any benefits or services, there is no specialized vocational training, and there is no financial or even moral support. However, in one way or another, I benefit from some benefits related to the guarantees of obtaining loans, in addition to my social status (A₅)"

Another participant indicated the lack of interest in women's entrepreneurship at the practical level in the chambers of commerce:

"I could not find any official network of women specialized in entrepreneurship, in order to benefit from it in developing business ideas and obtaining information about suppliers, market trends, business opportunities and business service providers. In general, it is not advisable to communicate with male-dominated business networks, especially since it cannot interact outside of work due to family obligations, traditions, and social norms (A₁).

1.8 Financial and commercial services for women: *Can female entrepreneurs easily access credit and loan services?*

The problem of low efficiency of financial and commercial services for women often plays a specific and hindering role in the growth of women's entrepreneurial projects, as most of the participants complained about the problem of the high-interest rate, collateral requirements, sufficient loan amounts and repayment terms.

This is exacerbated by social norms that impede securing collateral and the relatively weak position of women in terms of ownership of assets and control over resources and funds. Instead, most women rely on their own savings or financing from family members or friends. In this study sample, 65% of female entrepreneurs reported that they were able to obtain a small loan, which was not sufficient to cover the expenses

of the project, which forced them also to borrow from relatives and friends to cover these expenses.

The small loans provided by Alwataniya Microfinance Bank are the only official loan that can be accessed relatively easily or sometimes even without guarantees, while the People's Credit Bank grants small loans to permanent government employees with guarantees of wages or insurance. Most microcredit beneficiaries are women, and they usually use microcredit to purchase materials to start a small business, but these advances are insufficient to expand the scope of the business and increase its productivity. Therefore, it is better to view these loans as tools to reduce poverty rather than to promote entrepreneurship (and thus job creation).

Conclusions and prospects for further research. Thus, it was founded that the role of female entrepreneurs in Syria began to grow and develop because of the Syrian crisis. It seems that this growth and increase were often driven by pressure and discomfort rather than opportunities, especially with the increasing economic dissatisfaction on Syrian families as well as the decrease in the paid employment opportunities. However, the field of female entrepreneurship in Syria is currently facing many obstacles, especially those that are related to the business environment alongside the deterioration in business performance indicators. Whether for males or females, the diminishment of suitable conditions for investments pushes women's entrepreneurial projects towards the small or micro-enterprise sector, within traditional fields. This goes back to the relation with the basic needs of the Syrian society.

The official or governmental interest in the field of female entrepreneurship does not exceed the general interest in the entrepreneurial environment. It often considers female entrepreneurship as a form of self-employment for the purpose of creating self-employment opportunities and combating poverty, meanwhile this interest lacks a mechanism that supports and attracts female entrepreneurs whether through financing, regulating or educating. Parallely to many previous studies such as (International Labor Organization, 2019), (Sow, 2012), (USAID, 2015), (GIWPS, 2017) and (BMC, 2020), it seems that the Syrian crisis, despite its negative impact in general, has contributed through unsatisfaction factors in improving women's entrepreneurship, by increasing the number of these projects at home and abroad, and as a result of the weak organizing and regulating, many of these projects operate in an unorganized and an informal structure.

References

1. Herrington, M., & Coduras, A. (2019). The national entrepreneurship framework conditions in sub-Saharan Africa: a comparative study of GEM data/National Expert Surveys for South Africa, Angola, Mozambique and Madagascar. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9, 1-24.
2. Piacentini, M. (2013). Women entrepreneurs in the OECD: Key evidence and policy challenges.
3. World Bank Group. (2016). World development report 2016: Digital dividends. World Bank Publications.
4. Burniaux, J. M., Duval, R., & Jaumotte, F. (2004). Coping with ageing: A dynamic approach to quantify the impact of alternative policy options on future labour supply in OECD countries.
5. Aita, S. (2017). Economic Assessment of Urban Issues for Reconstruction in Syria. State of Syrian Cities 2016–2017.
6. Canton, H. (2021). Economic and Social Commission for Western Asia—ESCWA. In *The Europa Directory of International Organizations 2021* (pp. 149-152). Routledge.
7. Momani, B. (2017). Entrepreneurship: An engine for job creation and inclusive growth in the Arab world. *Brookings Doha Center Policy Briefing*.
8. Buecher, B., & Aniyamuzaala, J. R. (2016). Women, work & war: Syrian women and the struggle to survive five years of conflict. *Care, March*, 15.
9. Monitor, M. E. (2017). The economics of post-conflict reconstruction in MENA.
10. Haddad, Z. (2014). How the crisis is altering women's roles in Syria. *Forced Migration Review*, (47).
11. Oztas, M. E. (2023). Syrian Women, the labour market and entrepreneurship in Istanbul: Hardships and challenges. In *The Integration of Refugees in the Education and Labour Markets* (pp. 166-178). Routledge.
12. Hausmann, R., Tyson, L. D. A., & Zahidi, S. (2012, August). The global gender gap report 2012. Geneva: World Economic Forum.
13. Bayram, A. S. (2019). A World of Limited Possibilities: Refugee Youth and Job Opportunities Within the Lebanese Law and Market. *Noviembre de*.
14. Niethammer, C. (2013). Women, entrepreneurship and the opportunity to promote development and business. *Brookings blum roundtable policy brief*, 37(1-10).
15. Buvinic, M., Furst-Nichols, R., & Pryor, E. C. (2013). A roadmap for promoting women's economic empowerment. *UN Foundation and ExxonMobil*.
16. Meintjes, S. (2001). The aftermath: Women in post-conflict transformation. (*No Title*).
17. Hughes, M. M. (2009). Armed conflict, international linkages, and women's parliamentary representation in developing nations. *Social Problems*, Vol. 56, No.1, pp. 174-204.
18. Sweetman, C., & Rowlands, J. (2016). Introduction: Working on gender equality in fragile contexts. *Gender & Development*, 24(3), 337-351.
19. SEF Syrian Economic Forum (2018) Syrian enterprenuries- a buried Treasures. www.syrianef.org
20. Dijkhuizen, J. (2019). Exploring degrees of wellbeing of women entrepreneurs in refugee settlements in the Middle East: A personal account. In *The Wellbeing of Women in Entrepreneurship* (pp. 345-356). Routledge.
21. Minniti, M., & Arenius, P. (2003). The Entrepreneurial Advantage of Nations: Women in Entrepreneurship. United Nations Symposium: The Advantage of Nations. *Kansas City, MO: The EM Kauffman Foundation*.

22. Creswell, J. W. (2013). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating*. W. Ross MacDonald School Resource Services Library.
23. Ary, D., Jacobs, L., Sorensen, C., & Razavieh, A. (2010). Introduction to research in education 8th ed. *Canada. Nelson Education Ltd.*
24. Rocha Menocal, A. (2011). State Building for Peace: a new paradigm for international engagement in post-conflict fragile states?. *Third World Quarterly*, 32(10), 1715-1736.
25. Sow, N. (2012). *Women's political participation and economic empowerment in post-conflict countries: Lessons from the Great Lakes region in Africa*. EASSI.
26. INITIATIVE, T. Constraints and good practice in women's entrepreneurship in MENA.
27. Alibhai, S., Buehren, N., & Papineni, S. (2015). Female entrepreneurs who succeed in male-dominated sectors in Ethiopia. *Gender Innovation Lab Policy Brief*, 12.
28. ILO (2014). *Labour Inspection in Arab States: Progress and Challenges* / ILO Regional Office for Arab States = Beirut. ISBN 9789221292081 (web pdf). www.ilo.org/arabstates

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-605-612

УДК 331.108:334.7:330.341.1

Світлана ВАСИЛЬЧАК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та цифрового бізнесу,
Державний університет економіки і технологій,
м. Кривий Ріг, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9757-1683

Scopus Author ID: 55428720400

Тетяна ШТЕРМА

кандидат економічних наук, доцент,
декан факультету інформаційних технологій та економіки,
Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»
м. Чернівці, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7623-3738

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОБ'ЄКТ МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. Предметом дослідження є теоретико-методологічні аспекти формування трудового потенціалу як об'єкту менеджменту. Трудовий потенціал як об'єкт менеджменту є важливим чинником економічного розвитку як на рівні бізнес-структур, так і на рівні держави. Метою дослідження є аналіз теоретичних основ функціонування та формування трудового потенціалу як об'єкту менеджменту, формування інноваційних технологій його розвитку. У дослідженні застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, логічний, що дозволило забезпечити концептуальну єдність дослідження. У статті обґрунтовано необхідність використання інноваційних технологій управління розвитком трудового потенціалу. Галузь застосування результатів дослідження це сфера розвитку бізнес-структур в умовах інтеграції до ЄС. Основні підсумки дослідження та його методологічні результати можна звести до наступного. Процеси управління трудовим потенціалом в бізнес-структурах потребують вдосконалення. Трудовий потенціал суб'єкта господарювання розглядається як стратегічний ресурс бізнес-структури та головне джерело досягнення конкурентних переваг. Трудовий потенціал набуває статусу важливого стратегічного ресурсу, а його формування і використання є важливими чинниками досягнення конкурентних переваг бізнес-структур. На основі дослідження теоретичних основ економічної категорії "трудовий потенціал" доведено необхідність його розглядати ширше ніж економічні категорії "кадри", "персонал підприємства", "трудові ресурси", так як трудовий потенціал включає сукупність якісних характеристик, що визначають працездатність працівників, їх фізичний, психологічний та моральний потенціал, їхні знання та навички, а основне фахові компетенції. Визначено, менеджмент трудового потенціалу бізнес-структур являє собою особливий вид управління, націлений на формування нових якостей, властивостей і компетентностей працівників, які необхідні для досягнення стратегічних цілей господарюючих суб'єктів. Визначено складові інновацій у сфері управління трудовим потенціалом. Вказано ключові напрями впровадження інновацій в систему управління трудовим потенціалом підприємства та розроблено етапи впровадження інноваційних технологій в таку систему.

Ключові слова: трудовий потенціал, об'єкт, менеджмент, інноваційні технології, бізнес-структури

JEL Classification: D24, J22, J23, M20

Absztrakt. A tanulmány tárgya a munkaerő-potenciál, mint a menedzsment tárgya, kialakításának elméleti és módszertani vonatkozásai. A munkaerő-potenciál, mint a menedzsment tárgya, fontos tényező a gazdasági fejlődésben, mind az üzleti struktúrák, mind az állam szintjén. A tanulmány célja a munkaerő-potenciál, mint menedzsment tárgya működésének és kialakulásának elméleti alapjainak elemzése, innovatív technológiák kialakítása és annak fejlesztési lehetőségei. A kutatás során olyan tudományos módszereket és megközelítéseket alkalmaztak, beleértve a szisztematikus és logikai módszereket is, amelyek lehetővé tették a kutatás fogalmi egységének biztosítását. A cikk alátámasztja az innovatív technológiák alkalmazásának szükségességét a munkaerő-potenciál fejlesztésének kezelésére. A kutatási eredmények alkalmazási területe az üzleti struktúrák fejlesztése az EU-integráció kontextusában. A tanulmány főbb következtetései és módszertani eredményei a következőkben foglalhatók össze. Az üzleti struktúrákban a munkaerő-potenciál kezelési folyamatai fejlesztésre szorulnak. A gazdálkodó egység munkaerő-potenciálját az üzleti struktúra stratégiai erőforrásának és a versenyelőnyök elérésének fő forrásának tekintik. A munkaerőpotenciál fontos stratégiai erőforrás státuszt kap, kialakítása és felhasználása fontos tényező az üzleti struktúrák versenyelőnyeinek elérésében. A „munkaerőpotenciál” közgazdasági kategória elméleti alapjainak tanulmányozása alapján bebizonyosodott, hogy a „személyzet”, „vállalkozási személyzet”, „munkaerő” közgazdasági kategóriáknál szélesebb körben kell figyelembe venni, mivel a munkaerő magában foglalja a minőségi jellemzők összességét, amelyek meghatározzák a munkavállalók munkaképességét, fizikai, pszichológiai és erkölcsi potenciálját, tudásukat és készségeiket, valamint főként szakmai kompetenciáikat. Megállapítást nyert, hogy az üzleti struktúrák munkaerő-potenciáljának kezelése egy speciális menedzsment-irány, amelynek célja az alkalmazottak új tulajdonságainak, sajátosságainak és kompetenciáinak kialakítása, amelyek szükségesek az üzleti egységek stratégiai céljainak eléréséhez. Meghatároztuk az innovációk összetevőit a munkaerő-potenciál menedzsment területén. Megjelöltük az innovációk bevezetésének kulcsfontosságú irányait a vállalkozás munkaerő-potenciál-menedzsment rendszerébe, és kidolgoztuk az innovatív technológiák ilyen rendszerbe történő bevezetésének szakaszait.

Kulcsszavak: munkaerő-potenciál, tárgy, menedzsment, innovatív technológiák, üzleti struktúrák.

Abstract. The subject of the study is the theoretical and methodological aspects of the formation of labor potential as an object of management. Labor potential as an object of management is an important factor in economic development both at the level of business structures and at the level of the state. The purpose of the study is the analysis of the theoretical foundations of the functioning and formation of labor potential as an object of management, the formation of innovative technologies for its development. The research used a set of scientific methods and approaches, including systematic and logical, which made it possible to ensure the conceptual unity of the research. The article substantiates the necessity of using innovative technologies for managing the development of labor potential. The field of application of the research results is the field of development of business structures in the context of EU integration. The main conclusions of the study and its methodological results can be summarized as follows. Labor potential management processes in business structures need improvement. The labor potential of the economic entity is considered as a strategic resource of the business structure and the main source of achieving competitive advantages. Labor potential acquires the status of an important strategic resource, and its formation and use are important factors in achieving competitive advantages of business structures. On the basis of the study of the theoretical foundations of the economic category "labor potential", the need to consider it more widely than the economic categories "personnel", "enterprise personnel", "labor resources" has been proven, since the labor potential includes a set of qualitative characteristics that determine the working capacity of employees, their physical, psychological and moral potential, their knowledge and skills, and mainly professional competences. It was determined that the management of the labor potential of business structures is a special type of management aimed at the formation of new qualities, properties and competencies of employees, which are necessary to achieve the strategic goals of business entities. The components of innovations in the

field of labor potential management are determined. The key directions of introducing innovations into the labor potential management system of the enterprise are indicated, and the stages of introducing innovative technologies into such a system are developed.

Key words: labor potential, object, management, innovative technologies, business structures.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення надважливою темою дослідження є трудовий потенціал, якому приділяється увага як в наукових виданнях, так і в інформаційних джерелах. Трудовий потенціал як об'єкт менеджменту є важливим чинником економічного розвитку країни. Управління трудовим потенціалом в умовах нашої країни передбачає визначення нових методів та форм регулювання процесів формування, розвитку та використання трудового потенціалу на різних рівнях: як на рівні бізнес-структур, так і на рівні держави.

Одним із важливих показників забезпечення конкурентоспроможності країни на макрорівні та конкурентоспроможності бізнес-структур на мікрорівні в умовах сьогодення є якісні показники трудового потенціалу, такі як висока їх кваліфікація та продуктивність праці, нормальні умови праці та повне соціальне забезпечення. Маючи у переважній більшості населення з вищою освітою та високими інтелектуальними здібностями, в економіці України все одно не відбуваються позитивні зрушення, отже основними недоліками державної політики є слабкість інституцій, які б стимулювали ділову активність бізнесу [1].

Аналіз ринкової економіки в Україні доводить її кризовий стан в умовах війни, зокрема кризовий стан вітчизняних суб'єктів господарювання, як основи формування національної економіки. Вітчизняні бізнес-структури, в умовах перебування країни у війні, не можуть забезпечити економічний розвиток та показники конкурентоспроможності у своїй комерційній діяльності. Надважливим завданням при цьому є вдосконалення управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання в контексті розвитку до умов ЄС [2]. Окрім цього надважливим є те, що під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, принципи і методи управління в даних господарюючих структурах в мінливих умовах сьогодення потребують вдосконалення.

Виходячи із означеного, дослідження в контексті окреслення напрямів вдосконалення менеджменту трудового потенціалу на рівні бізнес-одиниць є актуальним та є одним із напрямів стратегії розвитку вітчизняної економіки в умовах російської агресії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та методичні питання управління трудовим потенціалом досліджували в своїх працях як вітчизняні – С. Васильчак, Г. Завіновська, А. Колода, У. Петриняк, В. Петюха, В. Гнатенко, О. Жовніренко, І. Петрова, так і зарубіжні – О. Белан, Г. Щьокіна, Ю. Одегов, М. Семікіна та інші дослідники. Враховуючи розглянуті питання у вже проведених дослідженнях, окремі питання функціонування системи управління

трудо́вим потенціалом, зокре́ма його менеджменту залишаються не дослідженими і потребують удосконалення, формування стратегії розвитку.

Формування цілей статті. Метою дослідження та написання даної статті є аналіз теоретичних основ функціонування та формування трудового потенціалу як об'єкту менеджменту, формування технологій розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси управління в бізнес-структурах ще не є завершеними і потребують вдосконалення, зокре́ма формування новітніх принципів, методів та об'єктів стратегічного управління, до яких відноситься трудовий потенціал суб'єкта господарювання, який розглядається як стратегічний ресурс бізнес-структури та головне джерело досягнення конкурентних переваг. На основі доведеного, управління трудовим потенціалом в бізнес-структурах повинно формуватися на основі стратегічного підходу.

Доцільно виокремити, що саме трудовий потенціал в бізнес-структурах, як невичерпний резерв підвищення ефективності його діяльності, є основою стратегічного потенціалу суб'єкта господарювання, який впливає на економічні показники розвитку, визначає його подальші напрями. В останні періоди відбувається зміна уявлення про роль трудового потенціалу в діяльності бізнес-структури. На відміну існуючим поглядам, де трудовий потенціал в підприємстві прирівнювався до певних витрат, які необхідно контролювати та скорочувати, виникає концепція управління трудовими ресурсами [3]. Відтак, необхідна зміна системи управління в бізнес-структурах, так як трудовий потенціал набуває статусу важливого стратегічного ресурсу, а його формування і використання є важливими чинниками досягнення конкурентних переваг суб'єкта господарювання.

Підсумовуючи вище наведене, зміна парадигми управління трудовим потенціалом, як найважливішим ресурсом в бізнес-структурах породжує виникнення нового підходу в стратегічному управлінні підприємством. Успіхи провідних компаній світу ґрунтуються на використанні вискоєфективних механізмів управління трудовим потенціалом на основі комплексного, стратегічного підходу до його використання і розвитку.

В даному дослідженні розглянуто формування трудового потенціалу як об'єкту менеджменту. Менеджмент трудового потенціалу бізнес-структури являє собою складову загальної системи менеджменту суб'єкта господарювання, специфіка якого полягає в особливостях трудового потенціалу та факторах, які впливають на нього.

Дослідження теоретичних основ економічної категорії "трудо́вий потенціал" доводить необхідність його розглядати ширше ніж економічні категорії "кадри", "персонал підприємства", "трудо́ві ресурси". Трудо́вий потенціал включає сукупність якісних характеристик, що визначають працездатність працівників, їх фізичний, психологічний та моральний потенціал, їхні знання та навички, а основне фахові компетенції.

Ряд вітчизняних вчених [4, 5, 6, 7, 8, 9] тлумачить визначення поняття трудового потенціалу виходячи із соціально-біологічного, функціонального,

структурного, ресурсного, результативного та комплексного підходів. Враховуючи дані підходи, в процесі дослідження окреслено економічну суть трудового потенціалу як інтегральну сукупність наявних та майбутніх здібностей і можливостей працівників бізнес-структури, які реалізуються в процесі їхньої праці, виконання виробничих завдань та службових обов'язків в контексті реалізації стратегії функціонування та досягнення мети діяльності бізнес-структури.

Основними рисами трудового потенціалу бізнес-структури як об'єкту менеджменту є якісні характеристики працівників, їхні можливості та здібності, здатність формувати нову якість, що виникає при цільовому об'єднанні індивідів і колективів в ході їх трудової взаємодії [10]. Врахувавши специфіку людських ресурсів, менеджмент трудового потенціалу бізнес-структур являє собою особливий вид управління, націлений на формування нових якостей, властивостей і компетентностей працівників, які необхідні для досягнення стратегічних цілей господарюючих суб'єктів.

Усі елементи системи управління персоналом підприємства можна умовно поділити на три складові: 1) мистецтво формування персоналу, що включає кадрове планування, визначення потреби в персоналі, набір, відбір, наймання, звільнення і, в деяких випадках, адаптацію працівників; 2) мистецтво розвитку персоналу, що включає навчання, кар'єру і формування кадрового резерву; 3) мистецтво раціонального використання персоналу або технологію раціонального використання персоналу: включаючи оцінку, мотивацію і нормування праці.

Зміст технології управління людськими ресурсами підприємства - це сукупність послідовно застосовуваних дій, прийомів і завдань, які забезпечують отримання знань про компетенції людини (компетентності, спеціалізації та навички) і формування необхідних підприємству компетенцій або зміну умов для їх реалізації [10].

Слід зазначити, що механізми управління трудовим потенціалом підприємства - це завжди складні та динамічні процеси. Їх елементи повинні постійно реорганізовуватися, оскільки змінюються як зовнішнє середовище, в якому функціонує підприємство, так і його внутрішнє середовище. Механізми та методи управління також повинні вдосконалюватися, оскільки поточні цілі, завдання та умови праці постійно коригуються.

Сучасний фокус інновацій у сфері управління корпоративною працею пов'язаний з наступними питаннями:

- 1) підвищення продуктивності праці;
- 2) ефективний розвиток і навчання персоналу;
- 3) поліпшення взаємовідносин і створення творчого середовища;
- 4) підвищення якості трудового життя;
- 5) заохочення творчих ідей;
- 6) звільнення менеджерів від рутинної роботи та ефективного використання навичок і компетенцій працівників;
- 7) підвищення відкритості та адаптивності працівників до інновацій;
- 8) забезпечення залученості, лояльності та згуртованості колективу;

9) дотримання балансу між інтересами компанії та працівників (рис. 1).

Рис. 1. Складові інновацій у сфері управління трудовим потенціалом

Виходячи із зазначених викликів, можна виділити декілька ключових напрямків впровадження інновацій в систему управління працею підприємства: технологія формування людських ресурсів, технологія безперервної роботи з людськими ресурсами, технологія оцінки та управління людськими ресурсами, технологія запозиченої праці та вивільнення, технологія навчання та розвитку людських ресурсів. Типи технологій за цими напрямками детально представлені на схемі нижче.

Розробка та впровадження інноваційних технологій в систему управління персоналом підприємства зазвичай складається з семи типових етапів:

- 1) діагностика ситуації;
- 2) коригування існуючих положень;
- 3) підготовка та затвердження проектів технологій;
- 4) затвердження розроблених технологій;
- 5) поширення механізмів реалізації заходів;
- 6) навчання персоналу новим технологіям;
- 7) впровадження технологій та визначення відповідальних осіб.

Використання інноваційних технологій в управлінні потенціалом трудових ресурсів підприємства є актуальним і в інших сферах діяльності (управління та ефективне використання ресурсів, способи побудови взаємовідносин з ключовими партнерами, підвищення продуктивності праці тощо). Розуміння

сучасних тенденцій у розвитку та впровадженні інноваційних технологій у сфері сприяння працевлаштуванню може допомогти підвищити взаємну задоволеність роботою між працівниками та компаніями.

Висновки і перспективи подальших досліджень Ефективна діяльність підприємств безпосередньо пов'язана з грамотним управлінням трудовим потенціалом. Незважаючи на те, що кількість і різноманітність традиційних методів управління трудовим потенціалом є досить великою, сьогодні багато вітчизняних підприємств стикаються з тим, що більшість з них не завжди мають відчутний ефект. У зв'язку з цим у даній роботі визначено сучасні тенденції реформування технологій управління трудовим потенціалом та систематизовано перспективні інноваційні технології управління трудовим потенціалом для вітчизняних підприємств за наступними напрямками: технологія формування кадрового потенціалу, технологія власне роботи з кадрами, технологія оцінки та управління кадрами, технологія запозичення та вивільнення кадрів, технологія навчання та розвитку кадрів. Активізація використання інноваційних технологій управління трудовим потенціалом підприємств, які відповідають вимогам бізнес-середовища та здатні вирішувати стратегічні та актуальні проблеми, пов'язані з трудовою діяльністю людських ресурсів, сприятиме підвищенню ефективності управлінської діяльності та забезпеченню сталого розвитку і конкурентоспроможності підприємств. Дослідження в даному напрямку будуть мати перспективу і в подальшому, зокрема в питаннях збереження та формування стратегії розвитку трудового потенціалу в умовах війни та пост воєнному періоді розвитку економіки країни.

Список використаних джерел

1. Васильчак С. В., Гнатенко І. А., Жовніренко О. В., Рубежанська В. О. Моделювання інноваційної системи управління національною економікою: формування фінансового та людського капіталу. *Ефективна економіка*. Дніпро, 2021. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9127>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.8.1
2. Васильчак С.В., Петриняк У.Я., Белан О., Саврас І.З. Управління конкурентоспроможністю закладів тимчасового розміщення та харчування в контексті розвитку до умов ЄС. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. Київ, 2023. №3 (262). С.67-75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I&S21STR=%D0%9669574%2F2023%2F3
3. Махсма М. Світові тенденції трансформації зайнятості населення в умовах глобалізації економіки. *Україна: аспекти праці*. 2007. №4. С. 10-15
4. Верхоглядова Н.І., Русієнко М.І. Характеристика і структура трудового потенціалу підприємства [Електронний ресурс]. *Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 2011. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_4/37.pdf
5. Технології управління персоналом: монографія./ Гавриш О.А., Довгань Л.Є., Крейдич І.М., Семенченко Н.В. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського». [Електронний ресурс]. 2017. Режим доступу: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19480/1/tehnolohii_upravlinnia_personalom.pdf
6. Гриньова В.М., Писаревська Г.І. Управління кадровим потенціалом підприємства: монографія. Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. 228 с.

- 7 Линенко А.В., Шевченко О.Л. Сутність й аналіз трудового потенціалу підприємства за показниками ефективності його використання. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2008. №4. С. 111–116.
8. Назаренко І.Л., Маслова В.О., Погрібна Я.Д. Методика оцінки кадрового потенціалу служби залізниці. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 50. С. 248-253.
9. Третяк О.П. Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. № 24(4). С. 389–396.
10. Токмакова І.В., Войтов І.М., Штефан К.І. Розвиток технологій управління трудовим потенціалом підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 63. С. 179-186.

References

1. Vasylichak S. V., Hnatenko I. A., Zhovnirenko O. V., Rubezhanska V. O. (2021). Modeling of the innovative management system of the national economy: formation of financial and human capital. Efficient economy. Dnipro, No. 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9127>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.8.1 [in Ukrainian]
2. Vasylichak S.V., Petrynyak U.Ya., Belan O., Savras I.Z. (2023). Management of the competitiveness of temporary accommodation and food establishments in the context of development to EU conditions. Formation of market relations in Ukraine: coll. of science works Kyiv, No. 3 (262). P.67-75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=%D0%9669574%2F2023%2F3 [in Ukrainian]
3. Makhsma M. (2007). World trends in the transformation of population employment in the conditions of economic globalization. Ukraine: aspects of work. No. 4. P. 10-15 [in Ukrainian]
4. Verhoglyadova N.I., Rusienko M.I. (2011). Characteristics and structure of the labor potential of the enterprise [Electronic resource]. Innovative economy. All-Ukrainian scientific and industrial journal. Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_4/37.pdf [in Ukrainian]
5. Havrysh O.A., Dovgan L.E., Kreydych I.M., Semenchenko N.V. (2017). Technologies of personnel management: a monograph./ Kyiv: NTUU "KPI named after Igor Sikorsky". [Electronic resource]. Access mode: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19480/1/tekhnolohii_upravlinnia_personalom.pdf [in Ukrainian]
6. Hrynyova V.M., Pisarevska G.I. (2012). Management of personnel potential of the enterprise: monograph. H.: Ed. Khneu, 228 p. [in Ukrainian]
7. Lynenko A.V., Shevchenko O.L. (2008). The essence and analysis of the labor potential of the enterprise according to the indicators of the efficiency of its use. State and regions. Series: Economies and entrepreneurship.. No. 4. P. 111–116. [in Ukrainian]
8. Nazarenko I.L., Maslova V.O., Pogribna Y.D. (2015). Methodology for evaluating the personnel potential of the railway service. Herald of the economy of transport and industry. Issue 50. P. 248-253. [in Ukrainian]
9. Третяк О.П. (2014). Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. № 24(4). С. 389–396. [in Ukrainian]
10. Токмакова І.В., Войтов І.М., Штефан К.І. (2018). Development of labor potential management technologies of enterprises. Herald of the economy of transport and industry. No. 63. P. 179-186. [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-613-622

УДК 331.1

Вікторія ВОРОНІНА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2434-4591

Людмила ЗАХАРОВА

вихователь ГПД, ОЗ «Шишацький ліцей ім. В.І. Вернадського
Шишацької селищної ради Полтавської області»
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0009-0001-4868-6318

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОБОТОЮ КОМАНД В УМОВАХ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО, ІННОВАЦІЙНОГО ТА БІЗНЕС- СЕРЕДОВИЩА

Анотація. *Розвиток сучасних технологій та соціально-економічних відносин знаходять дедалі більше відображень у зміні концепцій структури роботи в організаціях. В останні десятиліття зростає потреба у кооперації та співробітництві на робочому місці. Соціальні, управлінські та технологічні процеси потребують інтеграції, а обмін інформацією набуває глобального характеру. У зв'язку з цим, в науці та суспільній практиці значно зріс інтерес до вивчення груп та командних форм роботи. При правильному формованні та ефективному управлінні, команди можуть стати джерелом синергетичного ефекту у будь-яких галузях національної економіки. В процесі стратегічного управління роботою команд генеруються синергетичні ефекти, що, може прискорити розвиток не лише окремих організацій, корпорацій, кластерів, а й галузей національної економіки та суспільства в цілому. Метою дослідження є підвищення ефективності стратегічного управління роботою команд шляхом опису парадигми стратегічного управління командної роботи та її складових. Автори статті підкреслюють, що стратегічний план розвитку та роботи команди може бути складений на основі розуміння команди як наукової категорії та розуміння сутності команди. Формування методики стратегічного планування розвитку команди та підсистем управління, слід розпочинати з дослідження та розкриття сутності команд. Обґрунтовано, що виконання функцій та ролей наукових шкіл може сприяти підвищенню ефективності та зниженню ризиків наукової, інноваційної та бізнес-діяльності, що дозволяє вважати наукові та бізнес-школи ефективним та перспективним інститутом інноваційного розвитку. Досліджено розвиток методології командної роботи та управління роботою команд; функції та ролі команд у діяльності організацій; фактори, які можуть сприяти підвищенню ефективності стратегії управління та розвитку команд; описано парадигму функціонування команд та її елементи; вивчено ризики зниження ефективності командної роботи. Наукова новизна статті визначається формуванням наукової теорії командної роботи, визначенням функцій та ролей команд в економіці, наукових засад та методики формування стратегії управління роботою команд з урахуванням специфіки роботи команд в умовах сучасного наукового, інноваційного та бізнес-середовища.*

Ключові слова: *інноваційний розвиток, команди, командна робота, наукові школи, стратегічне управління.*

JEL Classification: O35; P00; Z1

Absztrakt. A modern technológiák és a társadalmi-gazdasági kapcsolatok fejlődése egyre inkább tükröződik a szervezetek munkaszervezeti koncepcióinak változásában. Az elmúlt évtizedekben megnőtt az igény a munkahelyi együtt- és közreműködésre. A társadalmi, vezetési és technológiai folyamatok integrációt igényelnek, az információcsere pedig globális jellegűvé válik. E tekintetben a tudományban és a társadalmi gyakorlatban jelentősen megnőtt az érdeklődés a csoportok és a csapatmunka formák tanulmányozása iránt. Megfelelő kialakítással és hatékony irányítással a csapatok szinergikus hatások forrásává válhatnak a nemzetgazdaság bármely ágazatában. A teamek munkájának stratégiai irányítása során olyan szinergikus hatások jönnek létre, amelyek nemcsak az egyes szervezetek, vállalatok, klaszterek, hanem a nemzetgazdasági ágazatok és a társadalom egészének fejlődését is felgyorsíthatják. A tanulmány célja a csapatmunka stratégiai irányításának hatékonyságvizsgálata és javítása a csapatmunka stratégiai menedzsment paradigmájának és összetevőinek ismertetésével. A cikk szerzői hangsúlyozzák, hogy a team, mint tudományos kategória megértése és a team lényegének megértése alapján stratégiai tervet lehet készíteni a team fejlesztésére. A csapatfejlesztési és irányítási alrendszerek stratégiai tervezés módszertanának kialakítását a teamek lényegének kutatásával és feltárásával kell kezdeni. Bizonyított, hogy a tudományos iskolák funkcióinak és szerepeinek ellátása hozzájárulhat a tudományos, innovációs és üzleti tevékenység hatékonyságának növeléséhez és kockázatainak csökkentéséhez, ami lehetővé teszi, hogy a tudományos és üzleti iskolákat az innovatív fejlesztés hatékony és ígéretes intézményének tekintsük. Tanulmányoztuk a csapatmunka módszertanának fejlődését és a csapatmunka irányítást; a csapatok funkcióit és szerepeit a szervezetek tevékenységében; tényezőket, amelyek hozzájárulhatnak a vezetési stratégia és a csapatfejlesztés hatékonyságának növeléséhez; ismertettük a csapatműködés paradigmáját és elemeit; tanulmányoztuk a csapatmunka hatékonyságának csökkentését szolgáló kockázatait. A cikk tudományos újszerűségét a csapatmunka tudományos elméletének kialakítása, a teamek gazdaságban betöltött funkcióinak és szerepeinek meghatározása, a csapatmunka menedzsment stratégia kialakításának tudományos alapelveinek és módszereinek meghatározása azon sajátosságok figyelembevételével, melyek a csapatmunka modern tudományos, innovációs és üzleti környezetét alkotják.

Kulcsszavak: innovatív fejlődés, csapatok, csapatmunka, tudományos iskolák, stratégiai menedzsment.

Abstract. The development of modern technology and socio-economic relations are increasingly reflected in changing concepts of work structure in organizations. In recent decades, the need for cooperation and collaboration in the workplace has been growing. Social, managerial, and technological processes require integration, and information exchange is becoming global. In this regard, the interest in the study of groups and team forms of work has significantly increased in science and social practice. If properly formed and effectively managed, teams can become a source of synergy in any sector of the national economy. In the process of strategic team management, synergetic effects are generated, which can accelerate the development not only of individual organizations, corporations, and clusters but also of national economy sectors and society as a whole. The research aims to improve the effectiveness of strategic team management by describing the paradigm of strategic team management and its components. The authors of the article emphasize that the strategic plan for team development and work can be made on the basis of understanding the team as a scientific category and understanding the essence of the team. Therefore, the formation of the methodology of strategic planning for the development of the team and management subsystems should begin with studying and revealing the essence of teams. It is substantiated that the fulfillment of functions and roles of scientific schools can contribute to improving efficiency and reducing the risks of scientific, innovation, and business activities, which allows us to consider scientific and business schools as effective and promising institutions of innovative development. The evolution of teamwork methodology and management, the functions and roles of teams in the activities of organizations, and the factors contributing to the effectiveness of team management and development strategy are examined; the paradigm of team functioning and its elements are described; the risks of decreasing the effectiveness of teamwork are

studied. Scientific novelty of the article is determined by the formation of the scientific theory of teamwork, the definition of the functions and roles of teams in the economy, scientific foundations and methods of forming a strategy for managing the work of teams, taking into account the specifics of teamwork in the modern scientific, innovation and business environment.

Keywords: *innovative development, teams, teamwork, scientific schools, strategic management.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасних технологій та соціально-економічних відносин знаходять дедалі більше відображень у зміні концепцій структури роботи в організаціях. В останні десятиліття зростає потреба у кооперації та співробітництві на робочому місці. Соціальні, управлінські та технологічні процеси потребують інтеграції, а обмін інформації набуває глобального характеру. У зв'язку з цим у суспільній практиці та в науці значно зріс інтерес до вивчення груп та командних форм роботи.

Сучасним організаціям потрібні співробітники, які якісно виконують роботу за умов організаційних змін, допомагають це робити іншим, швидко створюють атмосферу співробітництва. Крім цього, розвиток освіти та сучасних технологій вимагає використання у роботі множинних трудових навичок, а не лише вміння виконувати одну-дві конкретні операції.

Використання ефективної команди в діяльності підприємства призводить до значної зміни якості робочої сили, так як спільна робота потребує самоврядування та ширшого інформування членів команди.

Крім цього, сучасне бізнес-середовище характеризується ресурсними обмеженнями, урізанням бюджетів. За таких умов команди стають ключовим фактором пом'якшення труднощів перехідного періоду та досягнення організаційного успіху.

Вважаємо, що при правильному формованні та ефективному управлінні, команди можуть стати джерелом синергетичного ефекту у будь-яких галузях національної економіки. В процесі стратегічного управління роботою команд генеруються синергетичні ефекти, що, може прискорити розвиток не лише окремих організацій, корпорацій, кластерів, а й галузей національної економіки та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості управління командою, в тій чи іншій мірі розглянуті в багатьох працях вітчизняних та закордонних вчених: Грузіної І., Друкера П., Девіса Р., Кінас І., Левіс-МакКлеара К, Ньюмена Л., Мінцберга Г., Паркера Г., Пейро Х., Перерви І., Помаза О., Сазонової Т., Шульженко І. та інших. Зазначені науковці розглядали особливості управління малими групами, процесами формування, управління, розвитку та розформування команд; досліджували командні ролі, обмеження та специфічні умови взаємодії, комунікації, співпраці між працівниками.

Всі відповідні процеси управління командою описували автори так званої «загальної теорії управління» (Дэйл Э., Дэвис С., Друкер П., Кунц Г., Фэлк Р., Ньюмен Л., Чандлер А.). У своїх працях вони описали аспекти, що впливають на

ефективність команди, а саме: дієвість, результативність та направленість на результат; стратегічне бачення шляхів розвитку, формування людських відносин; впорядкованість процесів та взаємодовірливої атмосфери [1].

Заслуговує на увагу думка тих авторів, які розширюють поняття та розуміння команди як «єдиного організму» та стверджують, що в команді мають бути задіяні учасники з різними необхідними якостями та виконуваними функціями. Автори Помаз О. та Шульженко І. доповнюють поняття команди наявністю визначеного лідерства, та вважають, що об'єднання саме цих характеристик формує дієвий процес співпраці та взаємодії між учасниками групи [2].

Без сумніву, накопичений вітчизняними та зарубіжними фахівцями теоретичний та практичний досвід з досліджуваної тематики є базою для концептуального аналізу формування та використання ефективних команд у діяльності сучасних організацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роль командної роботи в організаціях та в національній економіці в цілому, збільшується через зростання значущості проектного підходу у соціально-економічному та науково-технічному прогресі. Для підвищення ефективності стратегічного управління командами необхідним є розвиток наукової теорії стратегічного управління роботою команд. Поєднання різних напрямів досліджень у єдиний науковий підхід, як того вимагає практика командного менеджменту, поки-що не відбулося. Тому дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів управління командами є актуальним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є підвищення ефективності стратегічного управління роботою команд шляхом опису парадигми стратегічного управління командної роботи та її складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічний план розвитку та роботи команди може бути складений на основі розуміння команди як наукової категорії та розуміння сутності команди. Однак, при тому, що досить давно людству відомі наукові школи (інноваційні команди), все ж таки сутність бізнес-та інноваційних команд поки що не вивчена та не розкрита. Тому формування методики стратегічного планування розвитку команди та підсистем управління, слід розпочинати з дослідження та розкриття сутності команд [3]. Аналіз показує, що незважаючи на тривалу історію науково-педагогічних шкіл, їх функції та ролі дотепер залишаються ще не вивченими. Це додатково ще раз підтверджує актуальність цієї статті.

В умовах сьогодення роль команд збільшується, що пов'язано з кризовим станом у зв'язку із політичною та економічною ситуацією в країні.

Автори даної статті під командною роботою розуміють створення та функціонування будь-якого виду команд (бізнес-команд, науково-педагогічних шкіл, інноваційних команд тощо) у будь-якій галузі соціальної та економічної діяльності.

Виходячи з цього, під терміном «команда (бізнес-команда, наукова, інноваційна школа)» може розумітися група осіб у складі різних категорій співробітників, інженерів, науково-педагогічних працівників, які мають одну

спільну наукову або інноваційну мету, бізнес-мету та спільно беруть участь у реалізації бізнес-процесів, інноваціях чи наукових дослідженнях, спрямованих на досягнення цієї мети.

Разом з тим, в процесі поглиблення в проблематику стратегії управління командою, можна помітити, що єдина мета виступає необхідною, але не достатньою умовою ефективної команди. Для створення умов працездатності та ефективності управління інноваційною командою, на нашу думку, додатково потрібні:

- умова достатнього розмаїття робочої сили в команді (всі члени команди повинні мати потрібний набір професій);
- всі члени команди повинні мати близьку та виразно високу компетентність в галузі своєї професійної відповідальності;
- консенсус членів команди щодо способів та інструментів досягнення спільної мети;
- орієнтація кожного з членів команди на інноваційні способи досягнення спільної мети;
- вміння кожного члена команди працювати в команді на основі координації дій;
- довіра між членами команди, як впевненість в тому, що інші члени команди професійні та чесні у своїх діях;
- конструктивний зміст можливих конфліктів членів однієї команди;
- довіра між учасниками команди, як впевненість у тому, що при розподілі фінансових результатів роботи команди дотримуватиметься справедливості тощо.

Під стратегічним управлінням роботою команди розуміємо цілеспрямований вплив на членів команди, спрямований на досягнення командою загалом довготривалих її цілей.

Система стратегічного управління роботою команди складається з підсистем організації діяльності, стратегічного планування, контролю та мотивації діяльності [1].

Під стратегією (стратегічним планом) управління роботою команди автори статті розуміють сукупність узгоджених між собою довготривалих заходів, спрямованих:

по-перше, на адаптацію інструментів, методів та результатів роботи команди до зміни умов зовнішньої середовища;

по-друге, на більш ефективну координацію спільної діяльності складових елементів діяльності та членів усередині самої команди.

Факторами підвищення ефективності стратегічного управління роботою бізнес-команд, функціонуванням наукових та інноваційних команд можна назвати:

- збільшення темпів науково-технічного прогресу, науково-технологічного розвитку та економічного зростання в результаті синергетичного ефекту від стратегічного управління розвитком та ефективною команд;
- зростання рівня ефективності соціалізації та практичного використання професійних, наукових знань та результатів інновацій;

– зниження ризиків неефективних бізнес-процесів, наукових досліджень та інновацій в економіці та техніці;

– зменшення ризиків недотримання авторських прав або невизнання професійною або науковою спільнотою наукового значення та результатів досліджень учасників команди, тощо.

Аналіз показує, що успішна реалізація описаних чинників може забезпечити зростання ефективності та зменшення ризиків наукової та інноваційної діяльності. Це дозволяє назвати інноваційні команди досить ефективними та перспективними стратегічно важливими інститутами інноваційного розвитку економіки та суспільства в умовах сьогодення [4].

Як відомо, команди проходять різні етапи свого життєвого циклу:

✓ зародження команди відбувається одночасно і паралельно з висуванням та прийняттям продуктивної ідеї, визначенням мети, формуванням лідера та визначенням ядра команди (ранніх послідовників лідера);

✓ етап зростання характеризується збільшенням числа учасників та зростанням значних фізичних та фінансових результатів стратегії роботи команди;

✓ зрілість команди характеризується стабільними фізичними обсягами та позитивними фінансовими результатами роботи команди, повним формуванням складу команди;

✓ старіння команди пов'язане зі зниженням фізичних та/або фінансових результатів роботи з причин морального та/або фізичного старіння членів команди та базових ідей команди, зниження ефективності роботи та/або скороченням числа членів команди;

✓ модернізація роботи команди може спостерігатися при її старінні або розвитку нового технологічного укладу, коли ідеї попереднього технологічного укладу можуть бути збагачені ідеями і технологіями нового укладу;

✓ відхід із ринку пов'язаний із старінням ідей команди, товарів, виробничих систем.

Послідовність дій щодо формування стратегії управління роботою команд, за висновками авторів, може включати такі кроки (дії) (рис. 1):

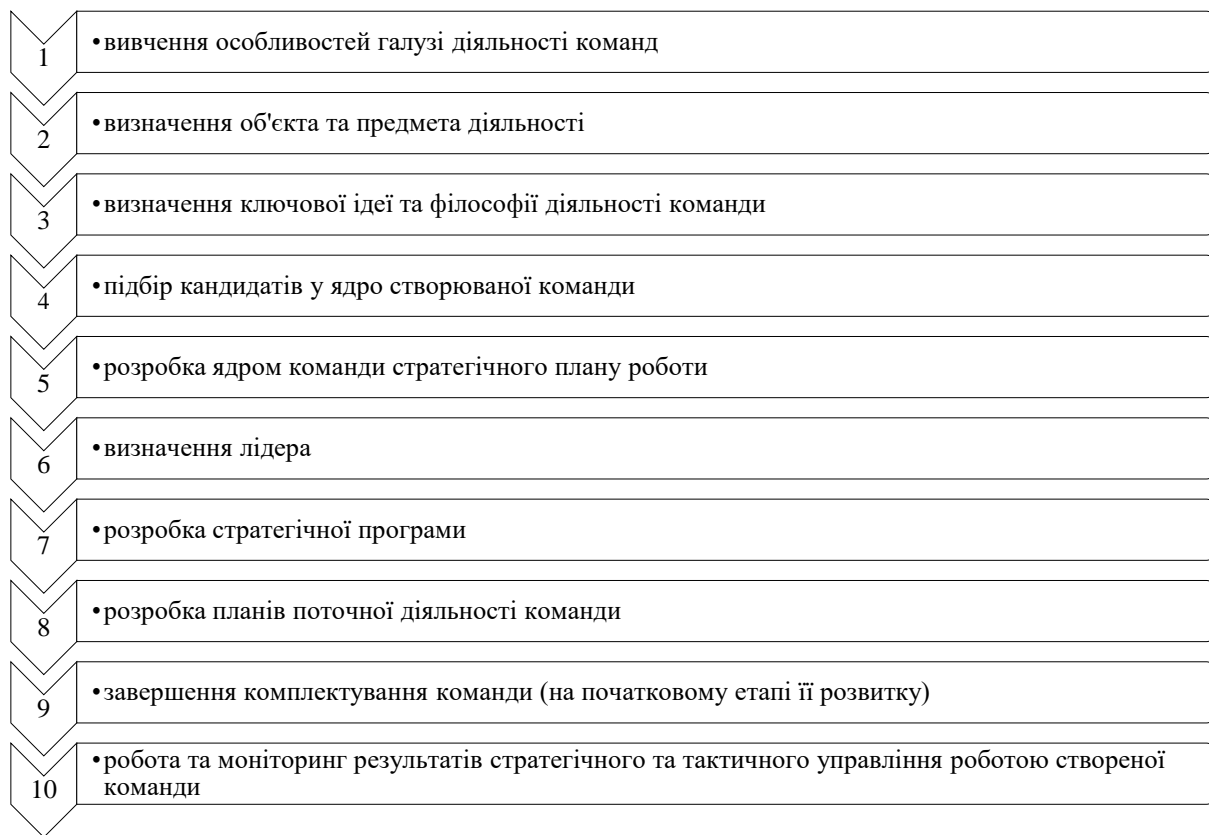

Рис. 1. Послідовність дій щодо формування стратегії управління роботою команд*

Джерело: розроблено авторами.

До переліку заходів та факторів, що, на нашу думку, могли б сприяти підвищенню ефективності стратегічного управління, подальшому та швидшому розвитку ініціативно створюваних команд, пропонуємо включити наступне:

– розвиток багатоканальної системи фінансування інновацій, бізнес-проектів та венчурного фінансування наукових досліджень, що включає не тільки гранти, держзамовлення, а також позабюджетне фінансування тривалої співпраці стартапів, фірм та закладів вищої освіти;

– розвиток колективних форм венчурного фінансування з індивідуальним прийняттям рішень про фінансування;

– запровадження нових підходів у фінансуванні інновацій та науки, зокрема, проведення відкритих наукових конкурсів щодо вирішення актуальних та інноваційних проблем з використанням технології блок-чейн, що дозволяє підвищити рівень відкритості наукової діяльності та наукової конкуренції шляхом використання цієї технології під час проведення відкритих конкурсів з актуальної тематики;

– дозована децентралізація фінансування науково-дослідного та інноваційного процесу з урахуванням можливості формування нових наукових та інноваційних шкіл;

- розвиток наукових платформ та іншої інфраструктури, які полегшували б процес створення та комунікації команд;
- подальший розвиток методології та інфраструктури роботи науково-технологічних платформ та кластерів;
- створення галузевих та об'єктних віртуальних інноваційних шкіл з використанням мережі Інтернет;
- у кадровій політиці державних органів та корпорацій надання більшого значення, «ваги» науковим ступеням та наукометричним показникам кандидатів на вакантні посади;
- з боку держави, бізнесу та наукової громадськості організація своєчасне здійснення морально-психологічної та матеріальної допомоги лідерам наукових шкіл, інноваційних та бізнес-команд;
- підвищення активності та ефективності роботи громадських об'єднань бізнесу та конкретних організацій у напрямі підвищення обсягів фінансування та збільшення зростання ефективності інтеграції науки, навчання та практики.

Варто пам'ятати, що розвиток загальної наукової теорії стратегічного управління командної роботою відкриває можливість підвищити рівень ефективності наукового забезпечення створення, організації роботи, управління та оцінки економічної ефективності командної роботи.

Стратегічне управління командою спрямоване на підвищення вартості проекту, над яким працює дана команда. Тактичне управління роботою команди спрямоване на вирішення поточних проблем у діяльності команди та, зокрема, на забезпечення платоспроможності команди. Крім планування стратегічне та тактичне управління роботою команд включають ще й організацію, мотивацію та контроль діяльності команди [5, 6].

Організація як функція управління (і підсистема системи управління) включає створення такої організаційної структури команди, яка б дозволяла ефективно вирішувати проблеми, що стоять перед командою, на шляху досягнення поставлених цілей.

Підсистема мотивації повинна забезпечувати стратегічну та тактичну зацікавленість усіх учасників команди досягати поставлених тактичних та стратегічних цілей роботи команди.

Підсистема контролю покликана підтвердити факт досягнення (або не досягнення) поставлених перед командою тактичних чи стратегічних цілей. Результати роботи підсистеми контролю дають важливу інформацію про ефективність всього процесу управління та повинні розглядатися як сигнали зворотного зв'язку із системою управління.

При формуванні стратегії та тактики управління роботою команд можуть перешкоджати наступні ризики (рис. 2):

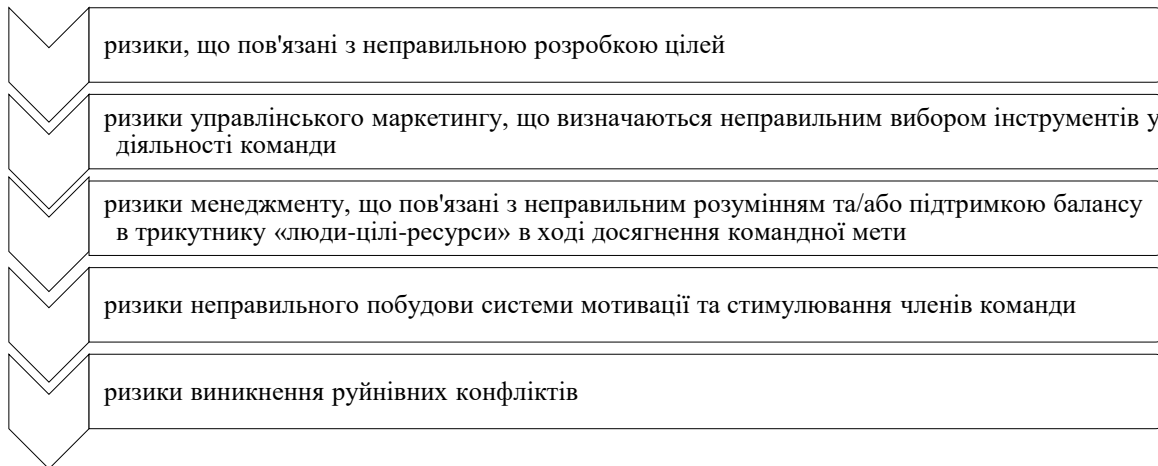

Рис. 2. Ризики управління роботою команд

Джерело: розроблено авторами.

Ми також переконані, що найбільш частими причинами невдач в управлінні роботою команд є спроби занадто різких і масштабних змін, недостатня підтримка керівництва і відсутність зацікавлених сторін. Люди, як правило, не люблять змін, але їх можна і треба переконати, надавши докази прогресу і встановивши реалістичні очікування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні, в епоху найсильнішої світової конкуренції та появи новітніх технологій, саме командна робота відіграє провідну роль у досягненні відчутних організаційних результатів, сприяє підтримці конкурентних переваг компаній та їх ефективності.

Отже, з урахуванням проведеного в даній статті наукового дослідження, уточнимо поняття «командної роботи». Командною роботою будемо називати спільне функціонування групи працівників, які мають спільну мету; які мають достатню професійну різноманітність і координовано беруть участь у досягненні цілей спільного для них інноваційного, бізнес- або виробничого проекту.

Подальше дослідження передбачає аналіз реальної моделі впровадження ефективної команди у проектну діяльність компанії.

Список використаних джерел

1. Климчук А. О. (2016). Еволюція наукових концепцій учених щодо дослідження сутності управління персоналом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 6. С. 162-165. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/11234?locale=en> (дата звернення: 25.09.2023).
2. Помаз О. М. Шульженко І. В. (2016). Особливості створення ефективної управлінської команди в сучасних умовах. *Науковий вісник ПУСК України*. № 1(73). С. 23-28. URI: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/743> (дата звернення: 15.09.2023).
3. Сазонова Т. О., Кемова Я. М., Яковлева К. В. (2022). Методи управління командою: аспект самоорганізації. *Економічний простір*. № 181. С. 138-142. URI: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/14227> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Вороніна В. Л. (2022). Вплив трудового потенціалу на результати інноваційної діяльності підприємства. *Управління змінами та інновації*. № 4. С. 42-48. URL:

<http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/14430> (дата звернення: 05.10.2023).

5. Lewis-McClear K., Taylor M. (1998). Psychological contract breach and the employment exchange: perceptions from employees and employers. *Academy of Management best paper proceedings*. URL: <http://archive.tlt.psu.edu/suggestions/teams/about/definition.html> (дата звернення: 05.10.2023).

6. Шульженко І. В., Сосницький А. В., Дорошенко М. В. (2021). Особливості мотивації в процесі командної роботи персоналу організації. *Економічний форум*. № 4. С. 158-163. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/11952> (дата звернення: 07.10.2023).

References

1. Klymchuk A. O. (2016). Evoliutsiia naukovykh kontseptsii uchenykh shchodo doslidzhennia sutnosti upravlinnia personalom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, issue 6, 162-165. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/11234?locale=en> [in Ukrainian].

2. Pomaz O. M. Shulzhenko I. V. (2016). Osoblyvosti stvorennia efektyvnoi upravlinskoï komandy v suchasnykh umovakh. *Naukovyi visnyk PUSK Ukrainy*, issue 1(73). URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream.pdf> [in Ukrainian].

3. Sazonova T. O., Kemova Ya. M., Yakovlieva K. V. (2022). Metody upravlinnia komandoiu: aspekt samoorganizatsii. *Ekonomichniy prostir*, issue 181, 138-142. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/14227> [in Ukrainian].

4. Voronina V. L. (2022). Vplyv trudovoho potentsialu na rezultaty innovatsiinoï diïalnosti pidpriemstva. *Upravlinnia zminamy ta innovatsii*, issue 4, 42-48. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/14430> [in Ukrainian].

5. Lewis-McClear K., Taylor M. (1998). Psychological contract breach and the employment exchange: perceptions from employees and employers. *Academy of Management best paper proceedings*. URL: <http://archive.tlt.psu.edu/suggestions/teams/about/definition.html> [in USA].

6. Shulzhenko I. V., Sosnytskyi A. V., Doroshenko M. V. (2021) Osoblyvosti motyvatsii v protsesi komandnoi roboty personalu orhanizatsii. *Ekonomichniy forum*, issue 4, 158-163. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/11952> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-623-632

UDC 331

Kornél ANTAL

közgazdász jelölt
Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország

Tímea MAKSZIM GYÖRGYNÉ NAGY

PhD, adjunktus
Gazdálkodástudományi Intézet, Nyíregyházi Egyetem,
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID ID: 0000-0002-7296-6790

A KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁS KIHÍVÁSAI, TAPASZTALATAI EGY EMPIRIKUS KUTATÁS TÜKRÉBEN

Анотація. Метою даного дослідження є оцінка проблем і досвіду роботи за кордоном за допомогою емпіричного дослідження. Актуальність теми пояснюється тим, що працевлаштування в межах Союзу стало надзвичайно популярним після вступу Угорщини до Європейського Союзу. Це пов'язано з багатьма іншими факторами, тому для дослідження використано анкетування. Окрім причин працевлаштування, в роботі також розглянуто аспекти, що стосуються тривалості перебування за кордоном та особливостей вибору роботи за кордоном. У дослідженні продемонстровано впливову роль освіти, віку та сімейного стану на рішення працевлаштування. Даному емпіричному дослідженню передувало поглиблене вивчення літератури з досліджуваної теми, чому, крім каталогів бібліотек країни, значно допомогли різні бази даних, знайдені в Інтернеті. У статті сформувано дослідницькі питання та гіпотези, спрямовані на визначення того, чи впливають вік, освіта, сімейний статус суттєво на бажання працювати за кордоном, і які країни є найпопулярнішими серед цільових регіонів, і чи розташовані вони в межах або поза межами Європейського Союзу. Для отримання необхідного обґрунтування результатів використано однофакторний дисперсійний аналіз і крос-табличний аналіз стохастичних зв'язків з числа математико-статистичних методів. Аналіз проводився за допомогою статистичної програми SPSS на рівні значущості 5%. Результати доводять, що існує значуща, помірно сильна кореляція між віком і бажанням працювати за кордоном. Між місцем роботи за кордоном і бажанням працювати можна продемонструвати тісний зв'язок. 65% респондентів хотіли б працевлаштуватися за кордоном, 64% з них вказали країну працевлаштування Європейський Союз. Немає суттєвої кореляції між освітою та типом роботи, яку виконують за кордоном, навіть ті, хто має вищу освіту, готові працювати за професіями, які не вимагають наявності диплому. Крім того, більша частка людей, які живуть у сімейних відносинах, знайшла б роботу за кордоном, ніж самотні люди.

Ключові слова: працевлаштування, зарубіжжя, емпіричні дослідження, аналіз.

JEL Classification: J21, J61

Absztrakt. Kutatásunk célja a külföldi munkavállalás kihívásainak és tapasztalatainak értékelése empirikus kutatás segítségével. A téma aktualitását indokolja, hogy Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása óta rendkívül népszerű az Unión belüli munkavállalás. Ennek háttérében a magasabb jövedelem szerzése mellett számos egyéb tényező valószínűsíthető, melyek feltárásához nagymintás kérdőíves kutatást alkalmaztunk. A munkavállalás okai mellett olyan szempontokat is göröcső alá vettünk, amely a külföldi tartózkodás idejére, a külföldi munka megválasztásának szempontjaira vonatkozik. A vizsgálatban fontosnak tartottuk az iskolázottság, az életkor, a családi állapot befolyásoló szerepének

kimutatását is. Empirikus kutatásunkat megelőzte a kutatási téma szakirodalmának mélyreható tanulmányozása, melyek elérésében és feldolgozásában nagy segítséget nyújtottak számunkra hazánk könyvtárainak katalógusai mellett az interneten megtalálható különféle adatbázisok. Kutatásunk következő fázisában kutatási kérdéseket, hipotéziseket fogalmaztunk meg, melyek arra irányultak, hogy az életkor, az iskolázottság, a családi állapot szignifikánsan befolyásolja-e a külföldi munkavállalási hajlandóságot, továbbá mely országok a legnépszerűbbek a célterületek között, és ezek Európai Unión belül vagy kívül helyezkednek el. Kutatási kérdéseink megválaszolásához a matematikai-statisztika módszertana közül az egytényezős variancia-analízist, illetve a sztochasztikus kapcsolatok keresztábra elemzését alkalmaztuk. Az elemzéseket SPSS statisztikai programmal, 5%-os szignifikancia szint mellett végeztük el. Az eredmények azt bizonyítják, hogy szignifikáns, közepesen erős összefüggés mutatható ki az életkor és a külföldi munkavállalási hajlandóság között. Szoros kapcsolat mutatható ki a külföldi munkavállalás helye és a munkavállalási hajlandóság között. A válaszadók 65%-a vállalna munkát külföldön, közülük is 64% az Európai Uniót jelölte meg a munkavállalás célállomásának. Az iskolai végzettség és a külföldön végzett munka típusa között nem beszélhetünk szignifikáns összefüggésről, magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők is hajlandóak diplomát nem igénylő foglalkozásokban dolgozni. Emellett a párkapcsolatban élők nagyobb arányban vállalnának munkát külföldön, mint az egyedülállók.

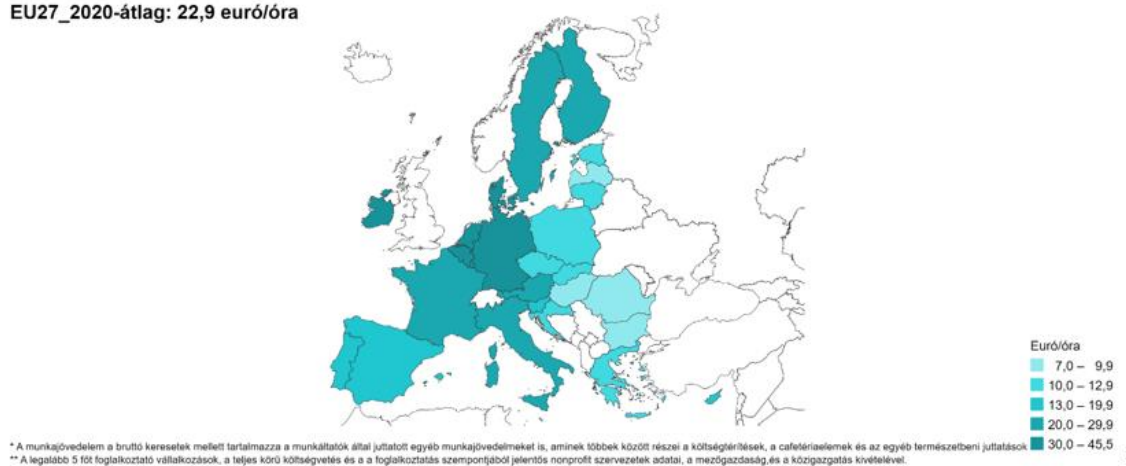
Kulcsszavak: munkavállalás, külföld, empirikus kutatás, elemzés.

Abstract. The aim of the research is to evaluate the challenges and experiences of working abroad with the help of empirical research. The topicality of the topic is justified by the fact that employment within the Union has been extremely popular since Hungary joined the European Union. In addition to the higher income, many other factors are likely behind this, and we used a large-scale questionnaire to explore them. In addition to the reasons for employment, we also scrutinized aspects that apply to the duration of the stay abroad and the aspects of choosing a job abroad. In the study, we also considered it important to demonstrate the influencing role of education, age, and marital status. Our empirical research was preceded by an in-depth study of the literature on the research topic, which, in addition to the catalogs of our country's libraries, was greatly assisted by various databases found on the Internet. In the next phase of our research, we formulated research questions and hypotheses aimed at whether age, education, family status significantly influence the willingness to work abroad, and which countries are the most popular among the target areas, and whether they are located within or outside the European Union away. To answer our research questions, we used the one-factor analysis of variance and the cross-tabulation analysis of stochastic relationships from among the mathematical-statistical methodologies. The analysis was performed with the SPSS statistical program at a significance level of 5%. The results prove that there is a significant, moderately strong correlation between age and willingness to work abroad. A close relationship can be shown between the place of employment abroad and the willingness to work. 65% of the respondents would take up a job abroad, and 64% of them indicated the European Union as the destination for employment. There is no significant correlation between education and the type of work performed abroad, even those with a higher education are willing to work in occupations that do not require a diploma. In addition, a higher proportion of people living in a relationship would take up work abroad than single people.

Keywords: employment, abroad, empirical research, analysis.

A probléma felvetése általánosságban. Az Európai Unióba való belépésünk óta rendkívül népszerű az Unión belüli munkavállalás. A magasabb jövedelem szerzése mellett számos tényező játszik szerepet a döntés meghozatalában. A lehetőségek mellett akadályt jelent-e a nyelvtanulás, a külföldi jogszabályok megismerése, új kapcsolati háló kialakítása, vagy a teljesen új munkaerőpiaci igényekhez való alkalmazkodás. Magyarországon 2021-ben évi 1,92 millió, azaz havi 160 ezer forint volt az egy főre jutó nettó jövedelem. A háztartások legszegényebb ötöde egy főre vetítve 94 ezer forintból kellene, hogy megéljen havonta, a leggazdagabb ötödnél 409 ezer forint ez a mutató. A magyar társadalom 60 százaléka olyan háztartásban él, ahol az egy főre jutó havi nettó jövedelem nem haladja meg a 210 ezer forintot. Magyarországon a havi átlagkereset vásárlóerő-paritáson az EU átlagának 41 százaléka. [1] Az EU tagállamokhoz viszonyított egy teljesített órára jutó munkajövedelem adatok is megerősítik a jövedelem szerzés prioritását a külföldi munkavállalás okai között (ld. 1. ábra).

EU27_2020-átlag: 22,9 euró/óra

1. ábra. Egy teljesített órára jutó munkajövedelem az EU27-ben, 2020-ban.

Forrás: [2] alapján

A közösségi munkaerőfelmérés csak nagy bizonytalansággal tud adatokat szolgáltatni arról, hogy hány magyar él és dolgozik külföldön, a nemzeti adatforrások pedig eltérő jogszabályi elvek mentén rögzítik a külföldön munkát vállalók adatait. A magyarok külföldi munkavállalása a 2008-as gazdasági válság után különösen megélné, 2013-ban 98 ezer ingázási típusú munkavállaló dolgozott külföldi székhelyű munkahelyen.[3] Szalai Piroska, a Nemzetgazdasági Minisztérium tanácsadója szerint napjainkban háromszázezer magyar munkavállaló dolgozhat külföldön, közülük hozzávetőleg 72 ezren lehetnek az ingázók, tehát a Magyarországon élő, de külföldön munkát végzők. Mindez persze nem csekély, de **arányaiban a környező országokhoz képest viszonylag alacsonynak számít a külföldön dolgozó magyarok száma.**[4]

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. A munkaerőpiac két formálisan azonos státusú szereplő (a munkavállaló és a munkáltató) közötti cserék összesége, a munkaerő allokációs, illetve reallokációs intézménye.[5] A munkaerőpiac szerkezetének megfogalmazására több különböző elmélet is létezik. John Stuart Mill közgazdász szerint léteznek nemkompetitív csoportok. Az ezekben a csoportokban lévő munkavállalók végzik el azokat az alacsony presztízsű, alulfizetett munkákat, amelyek megfelelő versenykörülmények esetén nem lennének elvégezve, mivel nem lenne senki, aki elvállalja. Ezen körülmények miatt állíthatjuk azt, hogy a munkaerő nem homogén és csoportokra osztható személyiségi és képzettségi szintek alapján. Az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatások pontosan erre keresik a választ, tehát, hogy miért nem homogén a munkaerőpiac és milyen tényezők okozzák ezt a töredezettséget.[6] Az első tapasztalat, hogy a szegénység fennmarad. Egyes kutatók a munkaerőállományt két szegmensre osztják, a primer a tehetősebb, a szekunder pedig a szegény réteg. A második tapasztalat, hogy a munkaerőpiaci jövedelemegyenlőtlenség nagyobb különbséget mutat, mint a népesség képességpotenciálja. A harmadik tapasztalat a munkaerőpiaci diszkrimináció megléte. A faji, nemi, vallási, etnikai tényezőkön alapuló megkülönböztetések, illetve bérkülönbségek nem támasztották alá a munkatermelékenységi különbségeket. Végül pedig a munkanélküliség is egyenlőtlen eloszlásának bizonyult, tehát az előzőleg felsorolt besorolású emberek különböző mértékben váltak munkanélkülivé.[7] A munkaerőpiac normál állapota az egyensúlytalanság, amely lehet látens, vagy felszínre törően látványos és katasztrofális. A munkaerőpiac főszereplője az ember, amely sajátos termelési tényezőként meghatározza a munkaerőpiac sajátosságait.[8]

A cikk célja. Jelen tanulmány egy 2023 tavaszán lebonyolított nagymintás (200 elemű) kérdőíves felmérés tapasztalatait mutatja be. E kvantitatív kutatás célja a külföldi munkavállalás jellemzőinek, okainak, ok-okozati viszonyainak elemzése. A mintavételt elektronikus formában bonyolítottuk le, hólabda módszert alkalmaztunk. A hólabda mintavétel a mintavétel azon módszere, amikor a kutatók a célpopuláció már megkérdezett tagjai révén igyekeznek megközelíteni a kutatás további lehetséges résztvevőit.[9] A kérdőív 29 kérdésének feldolgozásához leíró és következtető statisztikai módszereket használtunk. A feldolgozás digitális módon történt Microsoft Excel és IBM SPSS szoftverek segítségével. Kutatásunk hipotézisei:

H1: A Magyarországon a fiatalabb korcsoportoknál gyakrabban fordul elő lehetőségként a külföldi munkavállalás, mint más korcsoportoknál.

H2: A külföldön munkát vállalók túlnyomó többsége az Európai Unión belül marad.

H3: A külföldön munkát vállalók nem tudják kihasználni a Magyarországon szerzett felsőfokú végzettségeiket külföldi munkájuk során.

H4: Az egyedülállók nagyobb arányban vállalnak külföldön munkát, mint a párkapcsolatban élők.

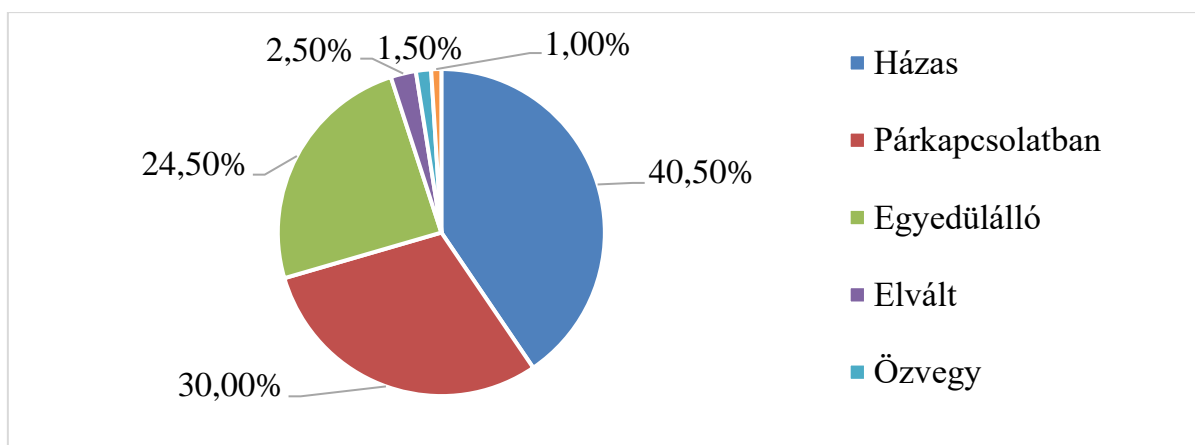
H5: A külföldön munkát vállalók kisebb arányban terveznek külföldi letelepedést.

Az ok-okozati összefüggések feltárásához egytényezős varianciaanalízist, valamint keresztábra elemzést alkalmaztunk. A varianciaanalízis során kettőnél több faktor középértékeinek minta alapján történő összehasonlítása történik. A módszerrel arra keressük a választ, hogy van-e különbség a mintaátlagok között egy megadott szempont

(független változó) alapján.[10] A keresztábra elemzés az asszociációs kapcsolatokat vizsgálatára alkalmas módszer, amellyel két minőségi/területi változó közötti kapcsolat szorosságát mérjük. A kapcsolatszorosság mérőszámát Cramer-mutatónak nevezzük.[11 Az elemzéseket SPSS statisztikai programmal, 5%-os szignifikancia szint mellett végeztük el.

A kutatási eredmények bemutatása. A 200 elemű minta nem szerinti megoszlása: 22,5% (45 fő) férfi és 77,5% (155 fő) nő. A kitöltők átlagéletkora 34 év volt, a két leggyakoribb korcsoport a 21-30 közötti, valamint a 41-50 év közötti volt.

A 200 válaszadóból 81 fő házas, mely így a legnagyobb kategóriát jelenti 40,5%-al. 60 fő párkapcsolatban él, ők a válaszadók 30%-át képezik, míg a válaszadók 24,5%-a egyedülálló, ami 49 főt tesz ki a mintában (ld. 2. ábra).

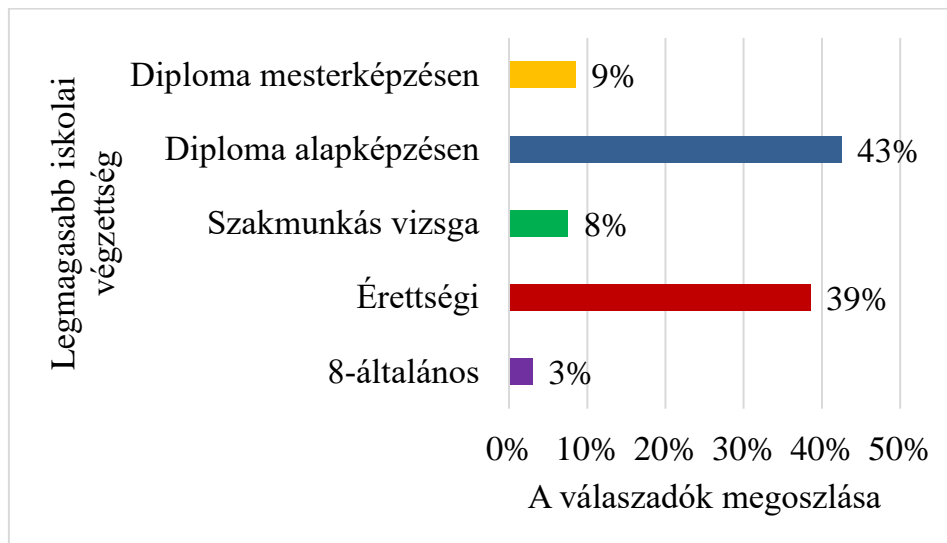

2. ábra. A válaszadók családi állapota.

Forrás: Saját kutatás

A válaszadók 52%-ának nincs gyermeke, ami 104 fő, míg 96 fő rendelkezik gyermekkel/gyermekkel, ami a válaszadók fiatal korát tekintve megfelel a mai társadalmi normáknak.

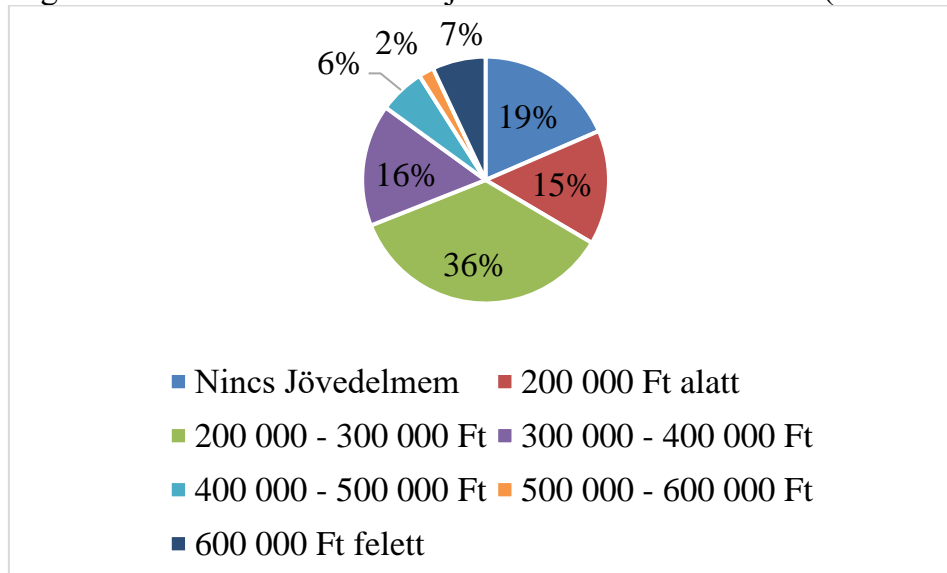
A válaszadók több mint fele rendelkezik valamilyen diplomával, tehát egy magasan képzett mintáról beszélhetünk (ld. 3. ábra). A nyelvtudás mindenképpen tükrözi a képzettségi szintet, hiszen az erre irányuló kérdéseim mutatják, hogy a válaszadók 70%-a beszél valamilyen idegen nyelven, míg csak 60 fő választotta a nem opciót. A leggyakoribb idegen nyelvek az angol, a német, majd a spanyol és az olasz voltak.

3. ábra. A válaszadók legmagasabb iskolai végzettsége.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A nettó jövedelem tekintetében 37 főnek, vagyis a válaszadók 19%-ának nincs semmilyen jövedelme, ami lefedti az aktív munkaviszonnyal nem rendelkező személyek számát. A leggyakoribb jövedelem-intervallum a 200-300 ezer forint közötti nettó jövedelem volt, viszont a válaszadók 15%-a (30 fő) 200 ezer forint alatt keres. A második legnépesebb jövedelemkategória a 300-400 ezer forint volt. A megkérdezettek 15%-a pedig 400 ezer forint feletti nettó jövedelemmel rendelkezik (ld. 4. ábra).

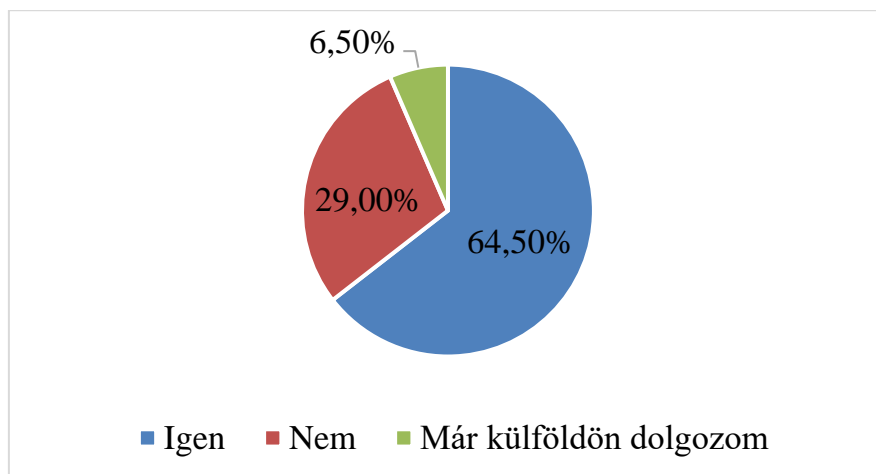

4. ábra: A válaszadók jelenlegi nettó jövedelme.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A kérdőív következő kérdése arról szólt, hogy érdeklődik-e a külföldi munkavállalás iránt. A nemmel válaszolók számára itt véget ért a kérdőív, az igennel

válaszolókra vagy a már külföldön dolgozókra pedig még további kérdések vártak. A válaszok megoszlását az 5. ábra prezentálja.

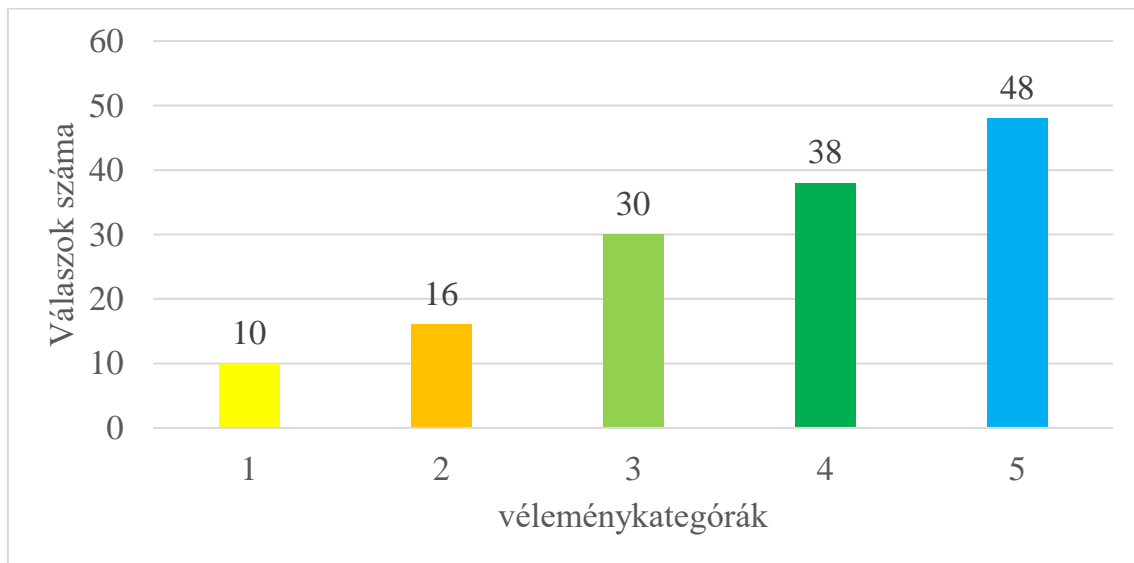

5. ábra. A kitöltők válasza arra, hogy szeretnének-e külföldön dolgozni.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A kitöltők 2/3-a személyes érdeklődése vagy külföldi munkahelye kapcsán folytatta a kérdőív kitöltését. A 200 válaszadóból 142 fő töltötte ki a kérdőív második részét, ami már jóval konkrétabban a külföldi munkavállalás jellemzőire irányult.

A következő kérdés, az volt, hogy ha most kapna egy külföldi munkajánlatot, mennyire valószínű, hogy azonnal elvállalná. Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók nagyon nyitottak az akár azonnali munkakezdésre. Elmondható, hogy mindössze 26 személy tartózkodott ettől a gondolattól, ez a válaszadók 18,31%-a. 30 fő közömbösen állt hozzá, tehát nem tudja biztosan, ugyanakkor nem zárkóznak el a külföldi munkavállalás lehetőségétől, ők a válaszok 21,13%-át tették ki. Azok, akik nagyon pozitívan álltak a rövid időn belüli munkakezdés gondolatához, a Likert-skálán a 4-es és 5-ös kategóriát választották. Ők szám szerint 86-an voltak, ami a kitöltők 60,56%-a (ld. 6. ábra).

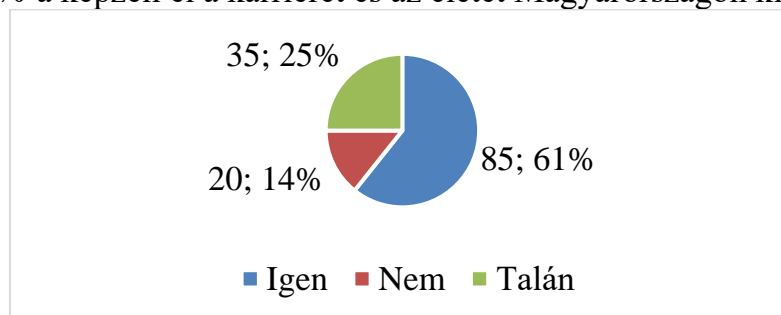

6. ábra. Ha most kapna munkajánlatot, mennyire valószínű, hogy elvállalná.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A következő kérdés arra irányult, hogy milyen jövedelmet szeretne elérni a vágyott külföldi munkahelyen. Az adatok azt mutatják, hogy a kitöltők meghatározó részénél (82,35%) a vágyott jövedelem nem haladja meg a 2 000 000 Ft-ot.

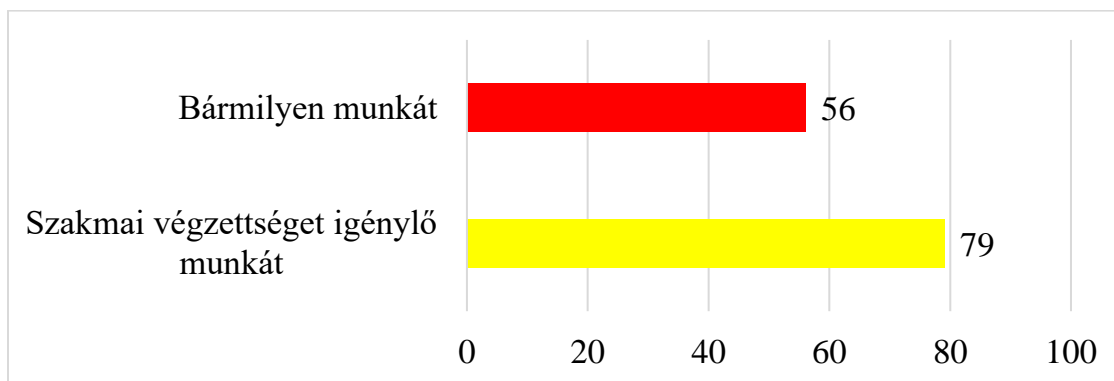
Ezután megkérdeztük, hogy ha megkapná Magyarországon az álomfizetését, itthon maradna-e. A válaszadók több mint 60%-a Magyarországon maradna, ha megkaphatná a vágyott fizetését, 25% bizonytalan ebben a kérdésben, míg csupán 20 személy, azaz a válaszadók 14%-a képzeletben el a karrierét és az életét Magyarországon kívül (ld. 7. ábra).

7. ábra: Ha megkapná itthon álomfizetését, Magyarországon maradna.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

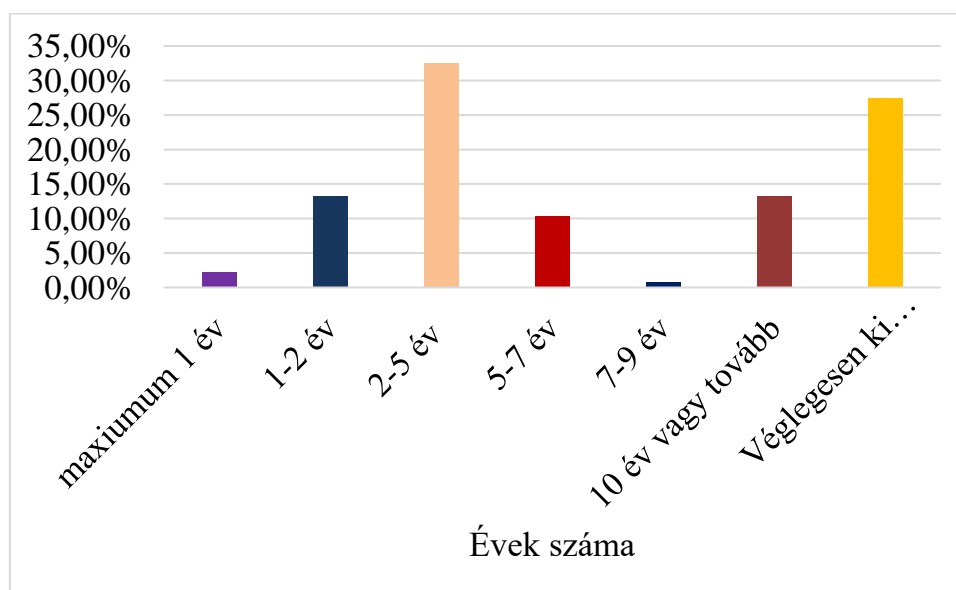
A következő kérdés az volt, hogy milyen típusú munkát végezne külföldön. A legtöbb válaszadó szakmai végzettséget igénylő munkát választana, ami nem meglepő, tekintve, hogy senki nem szeretné a tanulmányait és végzettségeit félredobni. Ennek ellenére még így is 56 fő válaszolta, hogy lényegében bármilyen munkát elvállalna külföldi munkája során (ld. 8. ábra).

8. ábra: Milyen típusú munkát végeznének szívesen a kitöltők külföldön.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy mennyi ideig szeretne külföldön munkát vállalni. A legnépszerűbb 32,6%-al a 2-5 éves intervallum volt, a második legtöbb jelölést (27,4%-ot) azok csoportja kapta, akik véglegesen ki szeretnének költözni (ld. 9. ábra).

9. ábra. Mennyi ideig szeretne külföldön tartózkodni.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetősége. A külföldi munkavállalással kapcsolatos következtetéseink levonásához összefüggéseket tártunk fel a kérdőív egyes kérdései között, melyek segítettek abban, hogy értékeljük hipotéziseinket is. Valamennyi hipotézisünk alátámasztásához Cramer-féle asszociációs együtthatót használtunk. Első számításunk arra irányult, hogy van-e összefüggés az életkor és a külföldi munkavállalási hajlandóság között. Az eredmények azt mutatják, hogy közepesen erős összefüggés van ($C=0,37$) a kor és a külföldi munkavállalási

hajlandóság között. Az életkor hatással van a külföldi munkavállalási hajlandóságra. Vizsgálatunkban ez egy 65-35%-os megosztottságot mutat a fiatalok javára. Ezzel első hipotézisünk beigazolódott. Összehasonlítottuk a kitöltők válaszait azzal kapcsolatban, hogy hol szeretnék munkát vállalni, illetve, hogy hajlandóak lennének-e külföldön dolgozni. Az eredmények azt bizonyítják, hogy erős összefüggés ($C=0,69$) mutatható ki a külföldi munkavállalás helye és a munkavállalási hajlandóság között. A megkérdezettek közül 129 fő vállalna munkát külföldön, 58 fő nem. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a 129 főből 82-en az Európai Uniót jelölték meg a munkavállalás célállomásának, ami a pozitív válaszok 63%-át teszi ki. Így második hipotézisünk is igaznak bizonyult. A harmadik hipotézis tesztelésénél a Cramer-féle asszociációs együttható értéke mindössze 0,1 lett, így az iskolai végzettség és a külföldön végzett munka típusa között, nagyon gyenge összefüggés mutatható ki. Ezek alapján harmadik hipotézisünket elvetettük, vagyis a külföldön végzett munka nem függ a diplomától. Szintén gyenge összefüggést tapasztaltunk a külföldi munkavállalási hajlandóság és a családi állapot között. Habár párkapcsolatban élők nagyobb arányban vannak jelen a kitöltők között, de ez az arány nem jelentős. Ezzel a negyedik hipotézisünket is elvetettük. Végül utolsó asszociációs elemzésünk alapján megállapítottuk, hogy szignifikáns, szoros összefüggés ($C=0,69$) áll fenn a külföldi munkavállalási hajlandóság és a külföldi tartózkodás között. A legnépszerűbb válasz a 2-5 év közötti tartózkodás volt így az ötödik hipotézisünk megerősítést nyert. Az eredmények további elméleti és gyakorlati problémákat vetnek fel, amelyek tudományos igényű feltárása és megoldása a következő évek feladatait vetíti elénk. A jövőben fontosnak tartjuk a kérdőív kiterjesztését a szomszédos országokra is, amely lehetővé tenné a munkavállalás tapasztalatainak nemzetközi szintű összehasonlítását.

Felhasznált források listája.

1. Központi Statisztikai Hivatal. A háztartások életszínvonala, 2020
2. Központi Statisztikai Hivatal. Helyzetkép, 2022
3. Lakatos J. (2015) Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. Statisztikai Szemle, 93. évf. 2. szám
4. Szalai P. (2018) Hiba démonizálni a külföldi munkavállalást. URL: <https://kamaraonline.hu/szalai-piroska-hiba-demonizalni-a-kulfoldi-munkavallalast/>
5. Galasi P. (1982) A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
6. Tóthné S. G. (2002) Munkaerőpiaci ismeretek. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Humán Erőforrás Tanszék
7. Galasi P.– Sík E. (1979) A szegmentált munkaerőpiac elmélete. Közgazdasági Szemle. XXVI. évf. December. 1487–1500.
8. László Gy. (1997) Emberi erőforrás gazdálkodás és munkaerőpiac. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 36-38.
9. Falus I. – Ollé J. (2008) *Az empirikus kutatások gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
10. Obádovics J. Gy. (2009) Valószínűségszámítás és matematikai statisztika. Scolar Kiadó, Budapest
11. Hunyadi L. – Mundruczó Gy. – Vita L. (2001) Statisztika. Aula Kiadó, Budapest

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-633-642

УДК 65.012.43: 658.017:334.722.8

Павло НЕМЧУК

науковий співробітник,

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-8660-8911

Scopus Author ID 57995131700

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КОРПОРАТИВНИХ АГРАРНИХ ФОРМУВАНЬ

***Анотація.** Підкреслюється посилення впливу корпоративних аграрних формувань на стан аграрного сектора економіки України, одним з характерних проявів чого є збільшення площі їх землекористування. В контексті цієї тенденції наголошується на важливості дослідження управлінських механізмів забезпечення даної тенденції. Узагальнення управлінських механізмів показало, що менеджмент корпоративних аграрних формувань взаємодіє з менеджментом малих та середніх аграрних формувань та безпосередньо з власниками земельних паїв. Відносно аграрних підприємств застосовувались управлінські механізми приєднання та поглинання. У свою чергу з власниками земельних паїв застосовувались механізми довгострокової оренди та емфітевзису. Стабілізації фінансово-економічного стану аграрних корпоративних формувань сприяло охоплення даними формуваннями інших ланцюгів руху аграрної продукції, зокрема зберігання, переробка, логістика, продаж, відносно яких окремі формування здійснювали створення відповідних структурних підрозділів, робота яких сприяла економії коштів. Суттєвим моментом посилення прибутковості даних формувань є використання такого управлінського механізму як «вихід на IPO», відносно забезпечення якого визначена прийнятна площа землекористування на рівні від 70 тис. га. Встановлено, що зростання площі землекористування агрохолдингами забезпечувалось за рахунок зміни акцентів інтеграції із переходом від управлінських механізмів горизонтальної до вертикальної інтеграції. Перспективи подальших досліджень пов'язані з уточненням внеску агропідприємств корпоративного типу у вирішення проблеми продовольчої безпеки в країні, зменшенні залежності від імпорту продовольства. Також наголошено на важливості застосування додаткових суспільних механізмів коригування, зокрема питань працевлаштування населення.*

***Ключові слова:** агроформування корпоративного типу; інтегровані формування; інвестиції; агропромислова інтеграція; сільське господарство; агрохолдинг; управління.*

JEL Classification: J23, O18, R23

***Absztrakt.** Bemutatjuk a vállalati agrárholdingok befolyásának erősödését Ukrajna agrárszektorának állapotára, melynek egyik jellemző megnyilvánulása a földhasználatuk területének növekedése. Ezzel a tendenciával összefüggésben kiemelésre kerül az irányítási mechanizmusok kutatásának fontossága, amelyek biztosítják ezt a tendenciát. A gazdálkodási mechanizmusok általánosítása azt mutatta, hogy a társas-jellegű mezőgazdasági holdingok vezetése kölcsönhatásban állt a kis- és közepes méretű agrárholdingok vezetésével, illetve közvetlenül a földrészek tulajdonosaival. A mezőgazdasági vállalkozásokkal kapcsolatban egyesületi és felvásárlási irányítási mechanizmusokat alkalmaztak. A földrészek tulajdonosaival viszont a hosszú távú bérleti és örökhaszonbérleti mechanizmusokat alkalmazták. Az agrárholdingok pénzügyi-gazdasági helyzetének stabilizálását elősegítette, hogy ezek a formációk lefedték az agrártermékek egyéb mozgási láncait, különösen a raktározást, feldolgozást,*

logisztikát, értékesítést, amellyel kapcsolatban az egyes egységek a mezőgazdasági termékek létrehozását végezték és a megfelelő szerkezeti felosztásokat, amelyek munkája hozzájárult a költségmegtakarításhoz. Ezen formációk jövedelmezőségének növelésének lényeges pontja egy olyan irányítási mechanizmus alkalmazása, mint az „IPO-ra való fellépés”, amelynek biztosításával kapcsolatban 70 ezer hektárt határoztak meg elfogadható földhasználati területként. Megállapítást nyert, hogy a mezőgazdasági üzemek földhasználati területének növekedését az integráció hangsúlyának megváltoztatása biztosította a horizontális integráció irányítási mechanizmusairól a vertikálisra való átállással. A további kutatások kilátásai a vállalati típusú agrárvállalkozások hozzájárulásának tisztázásához kapcsolódnak az ország élelmezésbiztonsági problémájának megoldásához az élelmiszerimporttól való függés csökkentéséhez. Hangsúlyoztuk ugyancsak a további társadalmi alkalmazkodási mechanizmusok alkalmazásának fontosságát, különös tekintettel a lakosság foglalkoztatási kérdéseire.

Kulcsszavak: szövetkezeti típusú mezőgazdasági szervezet; integrált formációk; beruházások; agráripari integráció; mezőgazdaság; mezőgazdasági holding; menedzsment.

Abstract. The strengthening of the influence of corporate agrarian formations on the state of the agrarian sector of the economy of Ukraine is emphasized, one of the characteristic manifestations of which is the increase in the area of their land use. In the context of this trend, the importance of studying management mechanisms to ensure this trend is emphasized. Generalization of management mechanisms showed that the management of corporate agrarian formations interacted with the management of small and medium-sized agrarian formations and directly with the owners of land shares. With regard to agricultural enterprises, management mechanisms of accession and takeover were applied. In turn, the mechanisms of long-term lease and emphyteusis were applied to the owners of land shares. Stabilization of the financial and economic condition of agrarian corporate formations was facilitated by the coverage by these formations of other chains of movement of agricultural products, in particular storage, processing, logistics, sale, in relation to which individual formations carried out the creation of appropriate structural units, the work of which contributed to cost savings. A significant point in strengthening the profitability of these formations is the use of such a management mechanism as "access to IPO", in relation to the provision of which an acceptable area of land use is determined at the level of 70 thousand hectares. It is determined that the growth of the area of land use by agricultural holdings was ensured by changing the emphasis of integration with the transition from management mechanisms of horizontal to vertical integration. Prospects for further research are related to clarifying the contribution of enterprise-type agricultural enterprises to solving the problem of food security in the country, reducing dependence on food imports. The importance of applying additional social adjustment mechanisms, in particular the issues of employment of the population is also emphasized.

Keywords: corporate-type agricultural formation; integrated formations; investments; agro-industrial integration; agriculture; agricultural holding; management.

Постановка проблеми. Останніми роками відмічена тенденція розвитку корпоративних аграрних формувань в аграрному секторі економіки України. Це проявилось у збільшенні площі їх землекористування, що було досягнуто за рахунок використання механізмів емфітевізису та довгострокової оренди земельних паїв. В експертному середовищі відмічається протирічний вплив даних формувань на стан розвитку аграрного сектора. До позитивних моментів відноситься акцент на поширення впровадження інновацій у всі складові господарської діяльності даних формувань. У свою чергу одним з негативних

результатів їх господарювання є скорочення чисельності працевлаштованих. Проте одна з ключових проблем поширення їх впливу на стан галузі є можливості ефективного управління значними земельними масивами площ сільськогосподарських угідь. Відповідно зазначеного інтерес у науковому та практичному відношенні викликає дослідження різних аспектів управління в корпоративних аграрних формуваннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань особливостей управління підприємницької діяльності агропромислових формувань корпоративного типу в аграрній сфері економіки спрямовані праці багатьох науковців, зокрема Я.М. Гадзало [1], О.М. Бородіної [2], Ю.О. Лупенка [3], М.Й. Маліка [4], О.Г. Шпикуляка [5] та ін. Вони зазначають, що дрібні та середні сільськогосподарські підприємства не можуть скласти гідну конкуренцію великим корпоративним формуванням внаслідок відсутності власних каналів матеріального технічного постачання та збуту виробленої продукції. Дані формування не мають достатніх фінансових інвестиційних ресурсів на модернізацію виробничого обладнання, закупки нового та впровадження інноваційних технологій.

Натомість в агрохолдингах використовуються у виробничому процесі новітні та передові технології та обладнання, які дозволяють ним отримувати значно вищі показники за результатами фінансово-економічної діяльності порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами. Так, у даної групи виробників закупівля препаратів захисту рослин чи добрив на 30% дешевша ніж у малих агровиробників за рахунок використання можливостей оптових закупівель, врожайність зернових в агрохолдингах вище на 30%, цукрових буряків – на 20%, середній надій молока від однієї корови вище на 20%, а у деяких агрохолдингах – вдвічі за рахунок використання у виробничих процесах племінних порід. У структурі основних засобів понад 40 % припадає на машини та устаткування, тобто на найбільш мобільну та активну частину основних засобів, що позитивно впливає на підвищення рівня продуктивності праці, фондівіддачі та інших показників. Це впливає на фінансове становище агрохолдингів та їхню інвестиційну привабливість за рахунок якої вони можуть більше накопичити за різними схемами землі для подальшого використання та капіталізації.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідити особливості управління розвитком корпоративних аграрних формувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки має ризикований характер внаслідок залежності результатів виробництва від впливу погодних та ринкових умов. З одного боку здійснення всіх традиційних операцій, зокрема в галузі рослинництва з вирощування сільськогосподарських культур, у підсумку може мати від'ємний результат внаслідок впливу посухи і загибелі урожаю. З іншого боку, отримання певного урожаю може не забезпечити аналогічного отримання прибутку внаслідок ринкового обвалу цін. В цьому відношенні як характерний приклад можна зазначити минулий 2022 рік, коли значні площі кукурудзи на зерно лишилися у полі, оскільки рівень ціни на дану культуру впав настільки, що для

того, щоб зменшити збитки малі та середні виробники приймали рішення не витратити кошти на її збирання.

Кожний суб'єкт підприємницької діяльності в економіці ставить перед собою завдання для вирішення та налагоджує управління досягненням запланованих завдань. В контексті зазначеного відмічаємо появу і зміцнення на аграрному ринку України такої форми як корпоративні аграрні формування, які отримали поширену назву «агрохолдинги». По своїй суті це багатогалузеві підприємства, які різною мірою асоційовані або мають структурні підрозділи з переробки сільськогосподарської продукції, логістичної діяльності, фінансового обслуговування. Зазначене значною мірою стабілізує фінансово-економічний стан корпоративних аграрних формувань, які витрачають менше коштів на забезпечення руху сільськогосподарської продукції у межах ланцюгів «від лану до столу». У зазначеній групі аграрних формувань одним з завдань було збільшення площі землекористування. В цьому відношенні відмічаємо проблему збереження керованості цих формувань. Узагальнення управлінських механізмів збільшення площі землевикористання показало, що менеджмент корпоративних аграрних формувань взаємодіяв з менеджментом малих та середніх аграрних формувань та безпосередньо з власниками земельних паїв. Відносно аграрних підприємств застосовувались управлінські механізми приєднання та поглинання. У свою чергу з власниками земельних паїв застосовувались механізми довгострокової оренди та емфітевзису. Збільшення обсягів виробництва в агрохолдингових формуваннях напряму пов'язане із ускладненням управління. Узагальнено відмічаємо, що в теоретичному та практичному відношенні виділяється два підходи до формування агрохолдингових структур – горизонтальний та вертикальний.

Структуровано горизонтальний варіант представлений на рис. 1. Він схематично характеризує суть приєднання. Керівник головного підприємства залишається основним керівником, але він керує ще додатково приєднаними підприємствами.

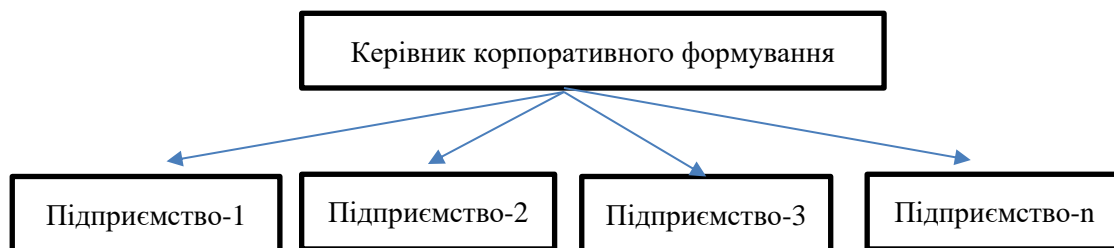

Рис. 1. Горизонтальний варіант інтеграції

**Джерело: розроблено автором*

На рис. 2 схематично зображені вертикальні варіанти інтеграції. Даний тип інтеграції означає збільшення обсягів виробництва за рахунок входження корпоративного формування в інші господарські схеми. Наприклад, за представленим на рисунку варіантом-1 такий тип інтеграції означає, що корпоративне формування йде шляхом приєднання до своєї основної структури

підприємств та господарських структур з переробки продукції для її реалізації. Варіант-2 схематично представляє підхід до збільшення обсягів виробництва не тільки за рахунок об'єднання виробництва та переробки продукції, але й включення у власну господарську структуру і торговельних підприємств або підрозділів, що дає можливість отримувати більший обсяг доходів. Варіант-3 представляє схему, відносно якої акцентом збільшення обсягів корпоративного формування є реалізація господарської політики, яка орієнтована на експорт сільськогосподарської продукції та отримання додаткових доходів за рахунок можливості формування оптових партій сільськогосподарської продукції з власних виробничих підрозділів.

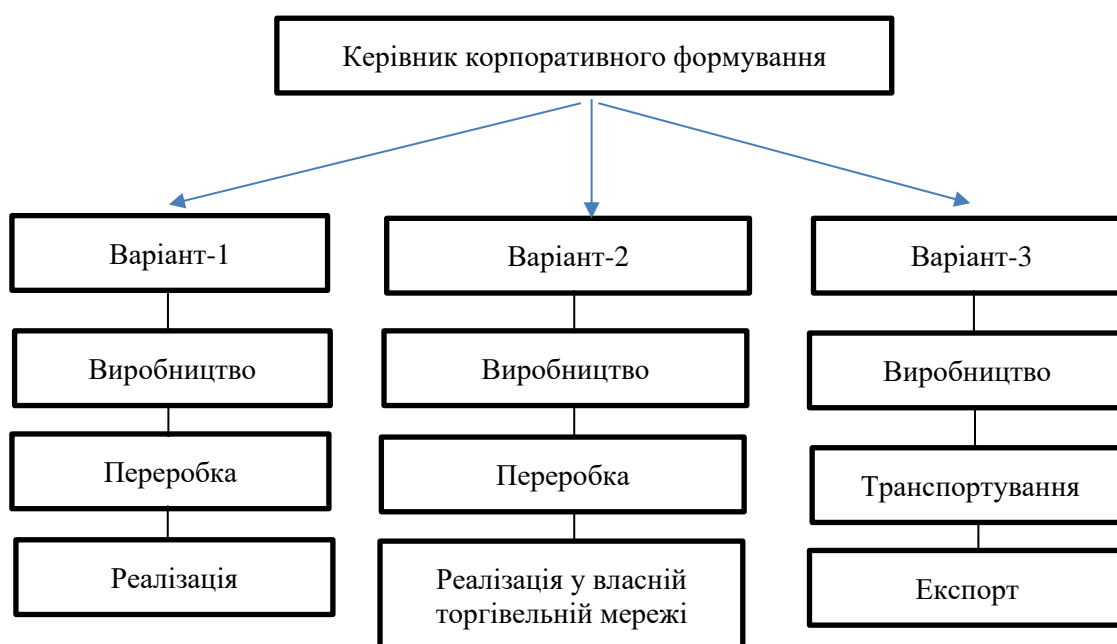

Рис. 2. Вертикальний варіант інтеграції

**Джерело: Проаналізовано та розроблено автором*

Як показує практика, переважна більшість українських агрохолдингів як початковий етап формування обрали горизонтальну інтеграцію, тобто – об'єднання та організаційно-економічну взаємодію підприємств однієї чи кількох галузей, які виробляють однотипну продукцію або виконують різні операції з її виробництва. Це полягає у нарощуванні масштабів виробництва шляхом використання наступних механізмів: емфітевзису, додаткової оренди земельних площ, придбання однотипних підприємств або придбання частини паїв у них.

Аналіз практики управління корпоративними аграрними формуваннями дає підстави для виділення межі збереження керованості ними залежно від обсягів землекористування в 10 тис. га. При досягненні площі в обробці понад даний рівень, то власник або найнятий ним генеральний менеджер уже фізично не має змоги відстежувати усі процеси у господарстві та проконтролювати підлеглих, тому починає залучати додаткових менеджерів. Це все та подальше зростання

посівних площ створює передумови для переходу від горизонтально інтегрованої структури до вертикально інтегрованої структури.

Саме потенціал вертикальної інтеграції дає змогу підвищення прибутковості агрохолдингу та можливість скоротити експлуатаційні та транспортні витрати за рахунок розміщення декількох технологічно пов'язаних процесів в одному підприємстві, а якщо вартість постачальника ресурсу перевищує граничні витрати, вертикальна інтеграція дозволить підвищити рівень прибутку від організації послідовних стадій виробництва.

У межах вертикально інтегрованого агропромислового формування створюються сприятливі умови для виробництва та реалізації конкурентоспроможної продукції і навіть зниження його ризикованості, оскільки суміжні види бізнесу можуть генерувати прибуток незалежно від врожайності посівних площ компанії, зокрема з допомогою надання послуг третім особам.

В Україні найбільш ефективно працюють компанії, в управлінні яких знаходиться 10-30 тис. га землі. Такий розмір агропідприємства дозволяє оптимально використовувати техніку, контролювати процеси, економічно виправдовувати власні потужності зберігання. Для залучення позикового фінансування чи прямих інвестицій цього земельного банку вистачає.

Потужним елементом диверсифікації аграрного бізнесу є освоєння зовнішніх аграрних ринків, за рахунок використання такого управлінського механізму як «вихід на IPO». Це в першу чергу, дозволить обійти внутрішнє падіння цін на сільськогосподарську продукцію. Але відразу відмічаємо природню обмеженість використання даного механізму для малих та середніх представників аграрного сектора економіки. Узагальнення експертних джерел дає нам підстави для визначення меж даних формувань для самостійного виходу на IPO, як рівень землекористування від 70 тис. га. Це спрямує значні фінансові потоки для усунення слабких ланок і дозволяє більш гармонійно розвивати та управляти підприємством.

У таблиці 1 наведені дані свідчать, що в Україні агрохолдинги з площею землекористування понад 70 тис. га виходять на ринок IPO та є лідерами із управління земельними масивами, консолідованими за рахунок вищезазначених управлінських механізмів, а також шляхом поглинання інших аграрних підприємств, які більш вразливі та менш економічно витривалі.

Таблиця 1.

Динаміка використання площ сільськогосподарських угідь агрохолдингами України за 2021-2023 рр., які вишли на IPO, тис.га*

Назва корпоративного аграрного формування	2021 р.	2023 р.	Різниця
Кернел	363	530	+167
Ukrlandfarming	310	470	+160
NCH	300	430	+130
МХП	362	370	+8
Астартта Киев	212	283	+71
Continental Farmers Group	195	180	-15
ІМК	120	129,6	+9,6
HarvEast	127	127	0
Агротон	110	122	+12
Епіцентр К	160	116	-44
Нібулон	51	82,5	+31,5
Сварог Вест Груп	12	80	+68

*Джерело: дані оброблені і систематизовані автором із відкритих джерел.

До того ж інвестори насамперед звертають увагу на місце компанії у рейтингу найбільших землевласників та на те, як динамічно вона нарощує земельний банк.

О. Ходаківська, О. Могильний вказують на особливості залучення інвестиційних ресурсів українськими компаніями шляхом публічного розміщення акцій IPO на зарубіжних біржових майданчиках та визнають значний потенціал для залучення крупних інвестицій на подальший розвиток і збільшення земельного банку [5]. Зі свого боку відмічаємо, що при орієнтації власників на збільшення земельного банку, а не на налагодження бізнес-процесів і підвищення ефективності управління і виробництва призводить до того, що ризики починають зростати. Це, насамперед виникає внаслідок ослаблення ступеня контролю над операціями і, як наслідок, виникнення великого відсотку втрат матеріальних активів при зростанні адміністративних витрат.

Заради об'єктивності, важливо підкреслити складність визначення оптимального розміру агровиробника. В цьому необхідно враховувати особливості його галузевої структури виробництва, рівень матеріально-технічного забезпечення, професіональний рівень менеджерського персоналу. Багато залежить від прагнення керівників створити дійсно гармонійну структуру продемонстрував значне зростання фінансових показників, щоб показувати існуючий потенціал до укрупнення. Тобто загальноприйнятого оптимального розміру агропідприємства просто не існує. При відзначенні оптимальності підприємства обов'язково слід окреслити, відносно яких умов забезпечується дана оптимальність. Проте важливими є ефективність роботи компанії, а також, особливо для інвестиційної привабливості, прозорість її роботи.

Загалом, основними перевагами агрохолдингів є зниження собівартості продукції, цінова стабільність, можливість концентрації капіталу, зміцнення позицій на ринках, можливість швидкої модернізації матеріально-технічної бази

та інноваційного розвитку тощо. Основними недоліками діяльності агрохолдингів в Україні є нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення, створення соціальних та екологічних проблем на селі.

Вважаємо, що згодом, незважаючи на певні недоліки у діяльності агрохолдингів та наявність протиріч між ними та економічним і соціальним середовищем їх функціонування, агрохолдинги зміцнять лідируючі позиції в аграрній сфері економіки, а їх кількість збільшуватиметься, що надасть українському сільському господарству великотоварного характеру розвитку.

Позитивним аспектом діяльності агропідприємств корпоративного типу є їх потужності, що впливають на обсяги гуманітарної допомоги. Наприклад, Миронівський хлібопродукт та інші агрохолдинги, такі як SCM Group, Kernel, SCM Group та інші долучилися до допомоги збройним силам та цивільним громадянам на місцях та тимчасово переміщеним особам - переказали більше 7 мільярдів гривень допомоги, Kernel виділив Збройним Силам України та цивільним на місцях та тимчасово переміщеним особам 1 мільярдів гривень. Компанія передала 792 одиниці техніки, понад 23 тисяч різних одиниць таких як (бронезилети, шоломи, безпілотники, засоби зв'язку). Для цивільних на місцях та тимчасово переміщених осіб передавали гуманітарну допомогу більше 800 тисяч одиниць різних медикаментів [6].

Потужність корпоративних аграрних формувань проявляється у можливості контактів з вітчизняними та зарубіжними фінансовими та політичними структурами. Ці формування активно включилися у розмінування деокупованих земель сільськогосподарського призначення для безпечного використання та обробітку, що забезпечить в подальшому робочі місця населенню та наповнення бюджету. Так, агрохолдинг Нібулон отримав від швейцарської компанії перші машини розмінування. Цей проект фінансувався міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) разом з державним банком розвитку Німеччини (KfW DEG)[7].

Позитивним управлінським аспектом є те, що агрохолдинги, які поєднують у собі повний цикл виробництва (заготівля, виробництво, переробка, торгівля) можуть перенаправляти прибуток від переробки та торгівлі сільськогосподарської продукції на інші аграрні підрозділи. Також агроформування використовують систему податкових пільг для сільського господарства, щоб мінімізувати оподаткування в інших галузях (зокрема, переробки та торгівлі).

Про необхідність посилення соціальної спрямованості в діяльності агрохолдингів в Україні зазначають такі науковці як Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко [8], Забуранна Л.В.[9], які зазначають, що сьогодні діяльність агрохолдингів призводить до зростання соціальної напруги на селі, зокрема до масового безробіття у селах, де підприємства орендують землі, внаслідок їх управлінських акцентів на поширення впровадження інновацій, що пов'язано із зменшенням потреби у працевлаштуванні.

Як зазначають О. М. Нечипоренко та В. В. Россоха, агропідприємства корпоративного типу повинні залучатися до програм відродження сільського господарства й сільських територій в країні, що потребують перебудови та

побудови повністю нової інституційної системи підтримки для впровадження євроорієнтованої аграрної політики, і стратегічного моніторингу та планування ситуації в галузі.[10]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати дослідження показали, що мало місце посилення впливу корпоративних аграрних формувань на стан розвитку аграрного сектора економіки України на основі встановлення тенденції щодо збільшення площі їх землекористування, що підкреслює важливість розкриття управлінських механізмів підтримання даної тенденції.

Дослідження переваг та недоліків у діяльності агрохолдингів дозволило виділити позитивні та негативні моменти, що супроводжують функціонування корпоративних аграрних формувань в аграрному секторі економіки держави. Серед позитивних моментів виділено інноваційний характер їх діяльності, що забезпечується за рахунок власного створення та закупівлі інноваційних розробок з подальшим впровадженням у всі сфери господарської діяльності. Серед суттєвих негативних моментів є зменшення потреби у працевлаштуванні на сільських територіях, що призводить до підвищення безробіття.

Виділено дві основні групи суб'єктів застосування управлінських механізмів посилення впливу корпоративних аграрних формувань: аграрні підприємства та власники земельних паїв. Визначено відмінності тактики застосування управлінських механізмів відносно цих виділених груп. Встановлено застосування механізмів приєднання та поглинання щодо підприємств та механізмів довгострокової оренди та емфітевзису щодо власників земельних паїв.

Позитивним аспектом внутрішньої господарської політики аграрних корпоративних формувань є охоплення всіх ланцюгів руху аграрної продукції таких як зберігання, переробка, логістика, продаж, експорт через створення відповідних структурних підрозділів.

У процесі зростання площі землекористування аграрних формувань має місце зміщення акцентів застосування управлінських механізмів, а саме у переході від горизонтальної до вертикальної інтеграції. При цьому застосування управлінського механізму «вихід на IPO» для забезпечення експорту аграрної продукції є можливим при площі землекористування під забезпечення цих завдань на рівні не менше 70 тис. га.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням виділених позитивних та негативних аспектів, що супроводжують функціонування корпоративних аграрних формувань в аграрному секторі економіки держави в напрямі посилення позитивних та мінімізації негативних моментів.

Список використаних джерел

1. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. (2020). Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України. Економіка АПК. № 11. С. 6–18.
2. Малік М., Федієнко П., Орлатий М. (2000). Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств. Київ : ІАЕ УААН, 40 с.

- 3 Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Шпикуляк О. Г. та ін. (2018). Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ» 54 с.
- 4 Малік М. Й. (2016) Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. № 6. С. 97-103.
5. Ходаківська О. В., Могильний О. М. (2019). Неоліберальні підходи до формування моделі ринкового обігу земель: завищені очікування та реальність. *Економіка АПК*. № 9. С. 6–17. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909006>.
6. Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М.Й. та ін. (2022). Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій / за ред. О.Г. Шпикуляка Київ: ННЦ «ІАЕ», 52 с.
7. «НІБУЛОН» отримав першу машину для розмінування від Global Clearance Solutions AG. URL: <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/nibulon-otrimav-pershu-mashinu-dlya-rozminuvannya-vid-global-clearance-solutions-ag-9362.html> (дата звернення: 30.11.2023)
8. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф.(2013). Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. №7. С. 50-57.
9. Забуранна Л.В. Ярмоленко Ю.О (2017). Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. № 12. С. 64-68.
10. Нечипоренко О. М., Россоха В. В. (2023) Концептуальні засади повоєнних трансформацій сільського господарства України. *Економіка і управління бізнесом*. Т. 14, №2, С.113-125.

References

1. Hadzalo YA. M., Luzan YU. YA. (2020). Udoskonalennya derzhavnoho upravlinnya rozvytkom ahrarnoho sektoru ekonomiky ta sil's'kykh terytoriy Ukrayiny. *Ekonomika APK*. № 11, pp. 6–18. [in Ukrainian]
2. Malik M., Fediyenko P., Orlatyy M. (2000). Intehratsiya yak faktor pidvyshchennya efektyvnosti reformovanykh sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv. Kyiv : IAE UAAN, 40 p. [in Ukrainian]
- 3 Lupenko YU. O., Mesel'-Veselyak V. YA., Shpykulyak O. H. ta in.(2018). Rozvytok form hospodaryuvannya v sil's'komu hospodarstvi: problemy i rishennya : naukova dopovid' / za red. YU. O. Lupenka. Kyiv : NNTS «IAE» 54 p. [in Ukrainian]
- 4 Malik M. Y. (2016) Pidpryyemnytstvo i rozvytok sil's'kykh terytoriy. *Ekonomika APK*. № 6. - pp. 97-103. [in Ukrainian]
5. Khodakivs'ka O. V., Mohyl'nyy O. M. (2019). Neoliberal'ni pidkhody do formuvannya modeli rynkovoho obihu zemel': zavysycheni ochikuvannya ta real'nist'. *Ekonomika APK*. № 9, pp. 6–17. [in Ukrainian]
6. Lupenko YU. O., Shpykulyak O. H., Malik M.Y. ta in. (2022). Formuvannya ta funktsionuvannya intehrovanykh struktur v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrayiny na zasadakh staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy / za red. O.H. Shpykulyaka Kyiv: NNTS «IAE», 52 p. [in Ukrainian]
7. «NIBULON» otrymav pershu mashynu dlia rozminuvannya vid Global Clearance Solutions AG. Available at: <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/nibulon-otrimav-pershu-mashinu-dlya-rozminuvannya-vid-global-clearance-solutions-ag-9362.html> [in Ukrainian]
8. Lupenko YU.O., Kropyvko M.F.(2013). Ahrokholdynhy v Ukrayini ta posylennya sotsial'noyi spryamovanosti yikh diyal'nosti *Ekonomika APK*. №7, pp. 50-57. [in Ukrainian]
9. Zaburanna L.V.(2017). Sotsial'no-ekonomichni peredumovy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukrayini / L.V. Zaburanna, YU.O. Yarmolenko // *Ekonomika APK*. № 12, pp. 64-68. [in Ukrainian]
10. Nechyporenko O. M., Rossokha V. V. (2023) Kontseptual'ni zasady povoyennykh transformatsiy sil's'koho hospodarstva Ukrayiny. *Ekonomika i upravlinnya biznesom* Vol. 14, №2, pp.113-125. [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-643-652

УДК 330.54:577.23

Дмитро ПРОКОПОВ

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів,
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID ID: 0009-0002-3572-9435

БІОЕНЕРГЕТИКА У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ

***Анотація.** Зважаючи на обмеженість природних ресурсів, зростання населення, як наслідок – підвищення використання викопних енергетичних ресурсів та пального, підвищується рівень викидів вуглецю та його сполук у атмосферу. Відтак, виникає необхідність альтернативної заміни традиційних джерел енергії на альтернативні. Одним із таких джерел є біоенергетика, ресурсів – біомаса, яка складає значну частку вторинної сировини переробки продукції сільського господарства. Оскільки екологічна та енергетична криза є одним з глобальних викликів сучасності – біоенергетика є перспективним способом вирішення цієї проблеми. Відзначено, що її функціонування є однією зі складових екологічно безпечного розвитку економіки, принципів сталого розвитку, які стосуються сільського господарства. Саме тому все більшої актуальності набуває питання переходу підприємств аграрного сектору на безвідходне виробництво шляхом переробки відходів та побічних продуктів. Перехід на «зелену» біоенергетику допоможе зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь, зменшити негативні наслідки зміни клімату, знизити ризик техногенних катастроф та підвищити рівень зайнятості населення. Метою дослідження є аналіз стану біоенергетики у розвитку сільського господарства України, визначення проблем та перспектив розвитку біоенергетики на підставі визначення її місця у сталому розвитку сільського господарства. У роботі описано зміст біоенергетики як альтернативного напрямку забезпечення «зеленою» енергією. Досліджено місце біоенергетики у сталому розвитку сільського господарства, енергетичний потенціал біомаси в Україні. Проаналізовано показники Дорожньої карти розвитку біоенергетики в Україні на період до 2050 року. Визначено наявні проблеми, переваги біоенергетики у розвитку сільського господарства та перспективи розвитку галузі у майбутньому.*

***Ключові слова:** біоенергетика, сталий розвиток, розвиток сільського господарства, проблеми розвитку біоенергетики, перспективи біоенергетики.*

JEL Classification: D24, L90

***Absztrakt.** Tekintettel a korlátozott természeti erőforrásokra, a népesség növekedésére, ennek következtében - a fosszilis energiaforrások és üzemanyagok fokozott felhasználása, a szén és vegyületeinek légkörbe történő kibocsátásának szintje nő. Ezért a hagyományos energiaforrásokat alternatív energiaforrásokkal kell helyettesíteni. Az egyik ilyen forrás a bioenergia, az erőforrás – a biomassza, amely a mezőgazdasági termékek feldolgozásának másodnyersanyagának jelentős részét teszi ki. Mivel a környezeti és energiaválság napjaink egyik globális kihívása, a bioenergia ígéretes módja ennek a probléma megoldására. Megállapítottuk, hogy működése a gazdaság ökológiailag biztonságos fejlődésének egyik összetevője, a fenntartható fejlődés mezőgazdaságra érvényes alapelveire épül. Ezért válik egyre aktuálisabbá az agrárágazati vállalkozások átállása a hulladékmentes termelésre a hulladékok és melléktermékek feldolgozása által. A „zöld” bioenergiára való átállás segít megőrizni a természeti erőforrásokat a jövő generációi számára, csökkenteni a klímaváltozás negatív hatásait, csökkenteni az ember okozta katasztrófák kockázatát, és növeli a*

lakosság foglalkoztatási szintjét. A tanulmány célja, hogy elemezze a bioenergia helyzetét az ukrajnai mezőgazdaság fejlődésében, azonosítsa a bioenergia fejlesztésének problémáit és kilátásait a mezőgazdaság fenntartható fejlődésében elfoglalt helyének meghatározása alapján. A munka a bioenergia tartalmát a „zöld” energia biztosításának alternatív irányaként írja le. Tanulmányoztuk a bioenergia helyét a mezőgazdaság fenntartható fejlődésében, a biomassa energetikai potenciálját Ukrajnában. Elemezésre kerültek az Ukrán bioenergia-fejlesztési ütemterv 2050-ig tartó időszakra vonatkozó mutatói. Meghatározásra kerültek a meglévő problémák, a bioenergia előnyei a mezőgazdaságban és az ipar jövőben történő fejlődésének kilátásai.

Kulcsszavak: bioenergia, fenntartható fejlődés, a mezőgazdaság fejlődése, a bioenergia-fejlesztés problémái, a bioenergia kilátásai.

Abstract. Given the limited natural resources, population growth, and, as a result, increased use of fossil energy resources and fuels, the level of carbon and its compounds emissions into the atmosphere is increasing. Thus, there is a need to replace traditional energy sources with alternative ones. One of these sources is bioenergy, with biomass as a resource, which makes up a significant share of secondary raw materials from agricultural processing. Since the environmental and energy crisis is one of the global challenges of our time, bioenergy is a promising way to solve this problem. It is noted that its functioning is one of the components of environmentally sound economic development and the principles of sustainable development relating to agriculture. That is why the issue of transition of agricultural enterprises to waste-free production by recycling waste and by-products is becoming increasingly important. The transition to "green" bioenergy will help preserve natural resources for future generations, reduce the negative effects of climate change, reduce the risk of man-made disasters, and increase employment. The purpose of the study is to analyze the state of bioenergy in the development of agriculture in Ukraine, to identify problems and prospects for the development of bioenergy based on the definition of its place in the sustainable development of agriculture. The paper describes the content of bioenergy as an alternative direction of providing "green" energy. The place of bioenergy in the sustainable development of agriculture and the energy potential of biomass in Ukraine are investigated. The indicators of the Roadmap for the Development of Bioenergy in Ukraine until 2050 are analyzed. The existing problems, advantages of bioenergy in the development of agriculture and prospects for the development of the industry in the future are identified.

Keywords: bioenergy, sustainable development, agricultural development, problems of bioenergy development, prospects of bioenergy.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія Росії становить серйозну загрозу для економіки України. Значні зусилля противника були спрямовані на руйнування енергетичного сектору нашої держави, що особливо яскраво проявилось у масованих ракетно-бомбових ударах по об'єктах видобутку та передачі енергії восени та взимку 2022-2023 років. Це, безумовно, мало свої наслідки та енергетичної системи та балансу, а також вимагає перегляду існуючої структури української енергетики та переоцінки перспектив її подальшого розвитку – як у короткостроковій перспективі (під час активної фази бойових дій), так і в період післявоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи використання біоенергетики в сільському господарстві проаналізував А. Андрієнко [1]. Г. Гелетуша, Т. Железна, С. Драгнев, О. Гайдай проаналізували можливості та альтернативи України щодо заміщення російського газу як викопного палива з

метою повної відмови від нього [5]. В. Денисенко проаналізував зарубіжний досвід стимулювання розвитку біоенергетики [6]. А. Конеченков проаналізував трансформацію українського сектору відновлюваної енергетики до, під час та після війни [7]. Питання, проблеми та перспективи розвитку відновлюваної енергетики у світі та в Україні розробляли І. Кучерява та Н. Сорокіна [8]. О. Юрченко та Г. Барсукова проаналізували сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімка зміна умов ведення бізнесу та глобальні виклики впливають на тенденції розвитку альтернативної, в тому числі і, біо- енергетики у сталому розвитку сільського господарства, не лише в Україні, а й у всьому світі, що потребує актуалізації проблемних питань та перспектив розвитку галузі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення перспектив біоенергетики у сталому розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енергія, яку сьогодні використовує людство, в основному отримується з викопного палива. До джерел викопного палива традиційно входять нафта і природний газ, вугілля, які утворилися протягом тривалого проміжку часу, який складає мільйонів років, в результаті розкладання рослинних і тваринних решток. Під впливом високих температур і високого тиску в земних надрах процес утворення викопного палива триває і сьогодні, але його використання відбувається набагато швидше, ніж утворення. Виходячи з цього передбачається, що запаси викопного палива будуть вичерпані в найближчому майбутньому. Крім того, споживання викопних корисних копалин призводить до негативного впливу на живі організми та забруднення навколишнього середовища. Тому існує потреба пошуку альтернативного варіанту забезпечення енергетичних потреб не лише окремих держав, а загалом – світу. Таким варіантом може слугувати перехід до безвуглецевої енергетики та низьковуглецевої економіки, який можливий як результат максимального використання технологій та обладнання для перетворення відновлюваних джерел енергії в електричну та теплову, а також нових екологічно чистих видів палива.

Говорячи про біоенергетику вважаючи за необхідне сформулювати визначення цього поняття. Відтак, на підставі аналізу наукових джерел, узагальнюємо, що біоенергетика – це галузь науки і техніки, що займається перетворенням енергії біомаси в теплову, електричну та інші види енергії, а також виробництвом нових, більш зручних і екологічно чистих видів палива з біомаси [4, с. 7; 11; 6; 12, с. 69].

Біомаса – це неживий органічний матеріал (дерева, гілки, пшенична солома, стебла кукурудзи, лушпиння соняшника, відходи птахівництва і тваринництва, а також органічні речовини побутових відходів) [3]. Біомаса може безпосередньо замінити природний газ та вугілля. Окрім цього, біомаса характеризується меншою вартістю в порівнянні із цими видами палива. Біомасу можна

використовувати як замітник природного та скрапленого газу, а також бензину, дизельного палива та парафіну в двигунах внутрішнього згорання.

Одним із важливих напрямків розвитку сектору відновлюваної енергетики, який має надзвичайно важливе, стратегічне, значення, в Україні є біоенергетика. Така пріоритетність обґрунтована тим, що країна сильно залежить від імпорту енергоносіїв, особливо природного газу, і характеризується значним, потужним потенціалом біомаси для виробництва енергії. Значення та місце біоенергетики у виробництві тепла є особливо важливими, оскільки біомаса та біопаливо можуть замінити традиційні види палива та джерела енергії у виробництві та транспортуванні теплової та електричної енергії.

Що стосується електроенергетики, слід зазначити, що продукування електроенергії з біогазу/біомаси є стабільним, на відміну від сонячної та вітрової енергії, і, крім того, електростанції, що працюють на біомасі, можуть бути частиною балансуєчого енергоринку України.

Біомаса вважається не просто альтернативним, але й перспективним відновлювальним джерелом енергії як в Україні, так і у світі. На даному етапі розвитку біоенергетики біомаса за обсягами використання енергії посідає четверте місце у світі.

В останні роки в Україні поступово збільшується кількість установок та встановлена потужність для виробництва теплової та електричної енергії з біомаси. Кліматичні зміни є глобальною проблемою людства, якої не вдасться уникнути нікому. І наше покоління має шанс змінити світову економіку, сприяючи її зміні у бік більш кліматично нейтральної.

Біоенергетиці належить важливе значення у контексті зниження обсягу парникових газів, які викидаються в атмосферу Землі. Таким чином, вона може впливати на негативні процеси у повітряній оболонці Землі – глобальне потепління та зміни клімату.

Відновлювана енергетика – це сектор енергетики у світі, що динамічно розвивається та є важливою енергетичною галуззю [8]. У 2021 році частка електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, склала 8,1% або 12,8 ТВт-год, з яких 8% – від спалювання біомаси та біогазу [7]. Відповідно із прогностичними даними, опублікованими у Національній економічній стратегії України на період до 2030 року (дата прийняття: березень 2021 р.), очікується, що частка відновлюваних джерел енергії в балансі електроенергії країни зросте до 25 % до 2030 року [9].

Таким чином, виходячи із наведених статистичних даних, відзначаємо, що для нашої держави біоенергетика вважається ключовим серед стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваної енергетики, оскільки країна сильно залежить від імпорту енергоносіїв, особливо природного газу, проте відзначається високим потенціалом біомаси, який може бути задіяний для виробництва енергії.

Ключовими пріоритетами використання енергетичного потенціалу біомаси та біогазу у нашій державі є виробництво енергії, зокрема, електричної та теплової. З огляду на це, Біоенергетичною асоціацією України було розроблено відповідні концептуальні підходи щодо розвитку виробництва енергії з біомаси до 2020 та

2030 рр. Згідно з цим планом, біомаса може замінити близько 3,5 млрд тонн природного газу на рік. Таким чином, Україна володіє значним потенціалом та обсягами біомаси для виробництва енергії, що слугує хорошою передумовою для динамічного розвитку біоенергетичного сектору [1]. Це підтверджуємо показниками відображеними у табл. 1, які відображають цифру понад 21,68 млн т н.е. біомаси за різними видами за оцінками 2020 року.

Таблиця 1.
Енергетичний потенціал біомаси в Україні станом на 2020 р.*

Вид біомаси	Теоретичний потенціал, млн т	Потенціал, доступний для енергетики (економічний)	
		Частка теоретичного потенціалу, %	млн т н.е.
Солома культур зернового походження	33,1	30	3,39
Солома ріпаку	4,6	40	0,63
Стебла, стрижні (побічні продукти виробництва кукурудзи на зерно)	39,4	40	3,01
Стебла, кошики (побічні продукти виробництва соняшника)	24,9	40	1,43
Лушпиння соняшника (вторинна сільськогосподарська сировина)	2,2	100	0,92
Біомаса деревного походження, у тому числі: порубкові залишки, відходи деревообробки паливна деревина	6,7	95	1,57
Біомаса деревного походження, у тому числі: відходи ОВБСН, деревина із захисних лісосмуг, сухостій	8,8	45	1,02
Біодизель (з ріпаку)	-	-	0,36
Біоетанол (з кукурудзи і цукрового буряку)	-	-	0,67
Біогаз з відходів та побічної продукції АПК	2,8 млрд м ³ СН ₄	42	0,99
Біогаз з полігонів ТПВ	0,6 млрд м ³ СН ₄	29	0,14
Біогаз зі стічних вод (включаючи промислові та комунальні стоки)	0,4 млрд м ³ СН ₄	28	0,09
Енергетичні рослини:			
- верба, тополя, міскантус*	11,5	100	4,88
- кукурудза (на біогаз)*	3,0 млрд м ³ СН ₄	100	2,57
Всього	-	-	21,68

* При умові культивування на 1 млн га незадіяних земель сільськогосподарського призначення.

* Сформовано автором за джерелом [5, с. 19]

Як бачимо із табл. 1, основними складовими потенціалу є первинні відходи сільського господарства (солома зернових культур, побічні продукти виробництва кукурудзи на зерно, соняшника (стебла, стрижні, корзинки), деревна біомаса (паливна деревина, порубкові залишки, відходи деревообробки) та енергетичні культури, вирощування яких активно розвивається в країні в останні роки. Загалом економічний потенціал відходів сільського господарства становить 14,22 млн т н.е., тоді як енергетичних культур – 7,45 млн т н.е. на 2020 рік.

Відзначаємо, що аналіз структури споживання біомаси для енергетичних потреб показує, що біомаса сільськогосподарського походження та енергетичні культури потребують більшого використання. При цьому до цього процесу слід залучати деревну біомасу з так званих додаткових джерел, зокрема відходи від обрізки та розчищення багаторічних сільськогосподарських насаджень, а також біомасу від реконструкції та відновлення полезахисних лісових смуг та інших захисних лісових насаджень.

Ситуація зі споживанням біомаси для виробництва енергії та біопалива в Україні фактично протилежна структурі наявного потенціалу. Наразі найбільше використовується деревна біомаса (понад 90% економічного потенціалу), в той час як використання відходів та побічної продукції сільського господарства залишається низьким. З різних видів сільськогосподарської біомаси для енергетичних потреб в Україні використовується лише лушпиння соняшника, що становить понад 70% від загального потенціалу. Виробництво енергії/біопалива з соломи становить близько 3% від наявного потенціалу. Існує лише декілька прикладів використання кукурудзяної соломи для виробництва енергії, в той час як при цьому авторам не відомо про жодні приклади виробництва енергії зі стебел або кошиків соняшника. В середньому в Україні використовується ~11% енергетичного потенціалу біомаси [5, с. 20].

Існує низка перешкод для успішного розвитку біоенергетичного сектору в Україні. До них відносяться недоліки чинного законодавства про «зелені» тарифи, недостатнє врахування потенціалу сектору в чинній енергетичній стратегії, відсутність ефективних механізмів стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та інші (рис. 1).

Також відзначаємо що широкому розвитку енергетичної утилізації сільськогосподарських відходів, тобто переробці біомаси, перешкоджає відсутність обладнання та неапробованих технологій для збирання стебел кукурудзи/соняшнику, складність організації ланцюга постачання, загальна нерозвиненість ринку біопалива в країні (відсутність біопаливної біржі) та ряд інших як іще одна група бар'єрів для розвитку біоенергетики [5, с. 21].

Враховуючи всі означені бар'єри, Біоенергетична асоціація України розробила низку заходів, спрямованих на подолання цих перешкод та активну інтеграцію біомаси в енергетичний баланс країни. На підставі здійсненого теоретичного узагальнення вважаємо, що реалізація заходів з подолання наявних та можливих бар'єрів біоенергетики у сталому розвитку сільського господарства зробить значний внесок у зміцнення енергетичної незалежності України. Тому найближчим часом всі проблемні питання, які стримують розвиток біоенергетичної галузі в Україні, мають бути вирішені. Це стратегічне завдання, розв'язання якого матиме безпосередній вплив на енергетичну незалежність нашої країни [13].

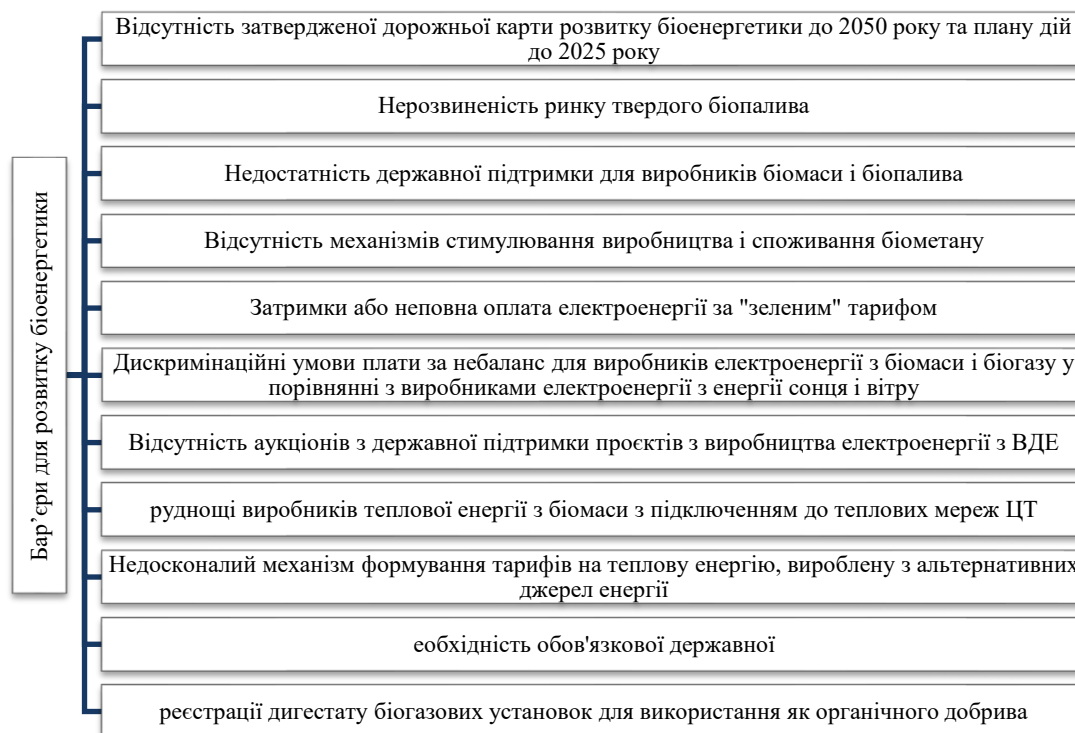

Рис.1 Бар'єри для розвитку біоенергетики [2]

Важливою перевагою відновлюваних джерел енергії над традиційними енергоресурсами є їх короткий час відновлення та низький вплив на навколишнє середовище, до яких належить і біоенергетика.

Однією з головних перспектив використання біомаси для виробництва енергії є її універсальність та багатоваріантність. Біомасу можна використовувати у твердій формі шляхом прямого спалювання (дрова, тріска, тюки соломи, пелети та брикети з біомаси) або перетворювати та використовувати у рідкій (біодизель, біометанол) чи газоподібній (біогаз, біометан) формі.

До 2050 року біомаса може генерувати 3 000ТВт/год електроенергії у всьому світі, що задовольнить потреби 7,5% населення планети і допоможе скоротити викиди CO₂ на 1,3 млрд тонн на рік. Крім того, біомаса може покрити 22 ексаджоулі (ЕДж) кінцевого споживання тепла в промисловості (15% від загального споживання) та 24 ЕДж у будівельному секторі (20% від загального споживання) на рік. Згідно зі звітом Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), тепла та електрична енергія з біомаси вже зараз може конкурувати з викопними видами палива, що складає іще одну перспективу для розвитку біоенергетики у контексті сталого розвитку сільського господарства. Основними перевагами цього є широка доступність ресурсів біомаси та їхня теоретична невичерпність. Основні види біомаси – деревина, деревне вугілля, відходи сільського господарства та тваринництва – вже забезпечують теплом 2-3 мільярди людей у всьому світі. З посиленням екологічних стандартів для централізованого

виробництва енергії спостерігається чітка тенденція до використання біомаси в промисловому виробництві, що є ще одним перспективним напрямком [10, с. 4].

Зважаючи на наявні переваги, можна сказати, що розвиток біоенергетики у сталому розвитку сільського господарства має свої перспективи, які відображаємо у вигляді таблиці 2 зведені дані Дорожньої карти розвитку біоенергетики.

Таблиця 2.

Зведені дані Дорожньої карти розвитку біоенергетики в Україні на період до 2050 року*

Рік	Встановлена потужність		Споживання біопалива*, млн т н.е.	Заміщення природного газу, млрд м ³	Заміщення бензину та дизельного пального, млн т	Скорочення викидів CO ₂ , млн т/рік	Інвестиції, млрд євро		Створення робочих місць, од.
	МВтт	МВТЄЛ					мін.	макс.	
2020	8231	225	3,85	4,34	0,17	9,19	1,58	2,62	17342
2025	12385	918	6,09	6,39	0,26	14,35	4,32	7,0	33870
2030	19185	1886	9,13	9,19	0,43	21,20	8,08	13,1	57648
2035	29949	2618	12,74	12,66	0,60	29,37	12,04	19,5	87067
2040	38822	3265	16,10	15,72	0,82	36,91	15,87	25,6	115220
2045	44493	3740	18,73	17,71	1,11	42,62	19,02	30,7	136595
2050	48056	4091	20,70	19,00	1,24	46,71	21,35	34,5	150550

* У тому числі рідкі та газоподібні біопалива для транспорту.

* Сформовано автором за джерелами [5]

Отже, із аналізу табл. 2 бачимо, що за рахунок споживання біопалива спостерігається перспективне зростання заміщення бензину та дизельного пального, природного газу, а, відповідно – скорочення викидів CO₂. Також відзначаємо й те, що оцінки, наведені в дорожній карті розвитку біоенергетики в Україні на період до 2050 року, показують, що кількість робочих місць, пов'язаних з біоенергетичним сектором, може досягти близько 58 000 у 2030 році та понад 150 000 у 2050 році, що є позитивною тенденцією. Таким чином, розвиток біоенергетики дозволить не лише замінити викопні види палива, але й створити робочі місця, що є важливим, перспективним аспектом як зараз, так і в післявоєнний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні біоенергетика є одним з найбільш перспективних напрямків науково-технічної, виробничої та комерційної діяльності, що швидко розвивається, практично у всіх промислово розвинених країнах. Сучасна біоенергетична галузь характеризується підвищеною інвестиційною активністю: створюються транснаціональні біотехнологічні компанії, стрімко зростає ринок медичних, сільськогосподарських, харчових, енергетичних та промислових застосувань, що

складає перспективу для подальшого розвитку біоенергетики у секторі сільського господарства. Таким чином, підкреслюємо, що переробка сільськогосподарської сировини (біомаси) сприятиме безвідходному виробництву, що є одним із напрямів сталого розвитку сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Андрієнко А. М. Перспективи використання біоенергетики в АПК. Секція 1. Електропостачання та енергетичний менеджмент. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32664/1/MNPK%20Problemy%20enerhozabezpechnia%20ta%20enerhozberezhennia%20v%20APK%20Ukrainy_Vyp%2012_2020-4.pdf
2. Бар'єри для розвитку біоенергетики та можливі шляхи їх подолання. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/4.pdf
3. Біоенергетика в Україні. URL: <https://uabio.org/bioenergy-in-ukraine/>
4. Біоенергетика: Курс лекцій. Частина 1 [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: М. О. Будько. – Електронні текстові дані (1 файл: 1,84 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. – 109 с.
5. Гелетуха Г., Железна Т., Драгнев С., Гайдай О. Десять кроків України для відмови від російського природного газу. *Аналітична записка UABIO*. № 28. 2022. 47 с.
6. Денисенко В.О. Зарубіжний досвід стимулювання розвитку біоенергетики. Ефективна економіка. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/70.pdf
7. Конеченков А. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sector-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>
8. Кучерява І.М., Сорокіна Н.Л. Відновлювана енергетика в світі та Україні станом на 2019 р. – початок 2020 р. *Гідроенергетика України*. №1-2. 2020. С. 38-44.
9. Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/>
10. Перспективи розвитку ринку біомаси в Україні. Вплив використання біомаси на зміну клімату. URL: <https://uspp.ua/assets/doc/uspp-biomass.pdf>
11. Підготовка та впровадження проектів заміщення природного газу біомасою при виробництві теплової енергії в Україні. Практичний посібник/За ред. Г. Гелетуха. – К.: «Поліграф плюс», 2015. – 72 с.
12. Тези доповідей конференції «Дні студентської науки у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького», 4-5 травня 2023 р. / [Відп. ред. Сімонова І.І.] ; Факультет харчових технологій та біотехнології ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького. – Львів : СПОЛОМ, 2023. – 112 с.
13. Юрченко О.Ю., Барсукова Г.В. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики України. *Матеріали XXI Міжнародної наукової конференції „Сучасні проблеми землеробської механіки”*. 2020. С. 202-203. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/28926/1/Materialy%20XXI%20Mizhnarod%20naokovoiv%20konf%20SuchasniProblemy%20zemlerobskoi%20mekhaniky_2020_124.pdf

References

18. Andriienko A. M. Perspektivy vykorystannia bioenerhetyky v APK. Sektsiia 1. Elektropostachannia ta enerhetychnyi menedzhment. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32664/1/MNPK%20Problemy%20enerhozabezpechnia%20ta%20enerhozberezhennia%20v%20APK%20Ukrainy_Vyp%2012_2020-4.pdf [Prospects for the use of bioenergy in the agricultural sector] [in Ukrainian].

19. Bariery dlia rozvytku bioenerhetyky ta mozhlyvi shliakhy yikh podolannia. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/4.pdf [Barriers to bioenergy development and possible ways to overcome them] [in Ukrainian].
20. Bioenerhetyka v Ukraini. URL: <https://uabio.org/bioenergy-in-ukraine/> [Bioenergy in Ukraine]
21. Bioenerhetyka: Kurs leksii. Chastyna 1 [Elektronnyi resurs] : navch. posib. dlia stud. spetsialnosti 141 «Elektroenerhetyka, elektrotekhnika ta elektromekhanika» / KPI im. Ihoria Sikorskoho ; ukklad.: M. O. Budko. – Elektronni tekstovi dani (1 fail: 1,84 Mbait). – Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2021. – 109 s. [Bioenergy: A course of lectures] [in Ukrainian].
22. Heletukha H., Zheliezna T., Drahnev S., Haidai O. Desiat krokiv ukrainy dlia vidmovy vid rosiiskoho pryrodnoho hazu. Analitychna zapyska UABIO. № 28. 2022. 47 s. [Ten steps for Ukraine to abandon Russian natural gas] [in Ukrainian].
23. Denysenko V.O. Zarubizhnyi dosvid stymuliuвання rozvytku bioenerhetyky. Efektyvna ekonomika. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/70.pdf [Foreign experience in stimulating bioenergy development] [in Ukrainian].
24. Konechenkov A. Sektor vidnovliuvanoi enerhetyky Ukrainy do, pid chas ta pislia viiny. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viiny> [Ukraine's renewable energy sector before, during and after the war] [in Ukrainian].
25. Kucheriava I.M., Sorokina N.L. Vidnovliuvana enerhetyka v sviti ta Ukraini stanom na 2019 r. – pochatok 2020 r. Hidroenerhetyka Ukrainy. №1-2. 2020. S. 38-44. [Renewable energy in the world and Ukraine as of 2019 - early 2020] [in Ukrainian].
26. Natsionalna ekonomichna stratehiia 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/> [National Economic Strategy 2030] [in Ukrainian].
27. Perspektyvy rozvytku rynku biomasy v yes i ukraini. Vplyv vykorystannia biomasy na zminu klimatu. URL: <https://uspp.ua/assets/doc/uspp-biomass.pdf> [Prospects for the development of the biomass market in the EU and Ukraine] [in Ukrainian].
28. Pidhotovka ta vprovadzhennia proektiv zamishchennia pryrodnoho hazu biomasoiu pry vyrobnytstvi teplovoi enerhii v Ukraini». Praktychnyi posibnyk/Za red. H. Heletukha. – K.: «Polihraf plus», 2015. – 72 s. [Preparation and implementation of projects for the replacement of natural gas with biomass in heat production in Ukraine] [in Ukrainian].
29. Tezy dopovidei konferentsii «Dni studentskoi nauky u Lvivskomu natsionalnomu universyteti veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S.Z. Gzhytskoho u Lvivskomu natsionalnomu universyteti veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S.Z. Gzhytskoho», 4-5 travnia 2023 r. / [Vidp. red. Simonova I.I.] ; Fakultet kharchovykh tekhnolohii ta biotekhnolohii LNUVMB imeni S. Z. Gzhytskoho. – Lviv : SPOLOM, 2023. – 112 s. [Abstracts of the conference reports] [in Ukrainian].
30. Yurchenko O.Iu., Barsukova H.V. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku bioenerhetyky Ukrainy. Materialy XXI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii „Suchasni problemy zemlerobskoi mekhaniky”. 2020. S. 202-203. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/28926/1/Materialy%20XXI%20Mizhnarod%20naok%20ovoi%20konf%20Suchasni%20problemy%20zemlerobskoi%20mekhaniky_2020_124.pdf [Current state and prospects of bioenergy development in Ukraine] [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-653-665

УДК 330.3

Дар'я СЕРЬОГІНА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8795-199X
Scopus Author ID: 57203189133

Наталія МАТВЄЄВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9220-5131
Scopus Author ID: 57207760028

Тетяна ПУШКАР

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2067-7484
Scopus Author ID: 57203660199

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В РАМКАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПОШУК БАЛАНСУ МІЖ ЕКОНОМІЧНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ЕКОЛОГІЧНОЮ СТІЙКІСТЮ

***Анотація.** Дане дослідження вирізняється особливою актуальністю в контексті сучасних викликів, оскільки воно присвячене вирішенню комплексних проблем інноваційного розвитку в умовах зростаючого попиту на сталість у всіх сферах суспільства. Ця стаття висвітлює питання інноваційного та сталого розвитку, зосереджуючись на необхідності знаходження балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю. У контексті загальної інформації про інноваційний розвиток та сталий розвиток, визначається проблема, що вимагає уваги, а саме вирішення конфлікту між економічними та екологічними цілями. У роботі розглядається значення інновацій для сталого розвитку, обговорюючи їхню роль у сучасній економіці та переваги для досягнення сталості. Виклики та ризики інноваційного розвитку досліджуються через економічні вигоди та можливі негативні екологічні впливи, а також необхідність ефективного управління ризиками та мінімізації негативних наслідків. Стаття пропонує принципи пошуку оптимального співвідношення між економічними та екологічними показниками, а також розглядає роль регулюючих механізмів та стандартів для досягнення балансу. Практичні аспекти інновацій для сталого розвитку досліджуються через приклади успішних інновацій, спрямованих на сталість, та впровадження відновлюваних джерел енергії та екологічно чистих технологій. Окремий розділ роботи висвітлює соціальний вплив інноваційного розвитку, зокрема, створення нових робочих місць та соціальні переваги.*

Визначається необхідність забезпечення рівного доступу до інновацій для всіх груп суспільства. Результатом даного дослідження є вагомий внесок у розуміння взаємозв'язку між інноваціями та сталим розвитком. Робота пропонує конкретні напрямки для подальших досліджень та залишає невирішені аспекти для подальших наукових рефлексій. Розглядаючи питання сталого розвитку в контексті інновацій, дослідження спрямоване на врахування сучасних реалій та виходить за рамки традиційних підходів, що робить його особливо важливим для сучасної наукової та практичної спільноти.

Ключові слова: інноваційний розвиток, сталий розвиток, економічна ефективність, екологічна стійкість.

JEL Classification: O10, I31, A13

Absztrakt. A tanulmány különösen releváns a modern kihívások kontextusában, mivel az innovatív fejlődés összetett problémáinak megoldására irányul a társadalom minden területén növekvő fenntarthatósági igény mellett. Ez a cikk az innováció és a fenntartható fejlődés kérdéskörét emeli ki, a gazdasági hatékonyság és a környezeti fenntarthatóság közötti egyensúly megtalálásának szükségességére összpontosítva. Az innovatív fejlődéssel és a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos általános információkkal összefüggésben egy figyelmet igénylő probléma azonosítható, nevezetesen a gazdasági és környezeti célok közötti ellentét feloldása. A tanulmány megvizsgálja az innováció jelentőségét a fenntartható fejlődés szempontjából, megvitatva annak a mai gazdaságban betöltött szerepét és a fenntarthatóság elérésében rejlő előnyöket. Az innovatív fejlődés kihívásait és kockázatait a gazdasági előnyökön és az esetleges negatív környezeti hatásokon, valamint a hatékony kockázatkezelésen és a negatív következmények minimalizálásán keresztül vizsgáljuk. A cikk javaslatokat tesz a gazdasági és környezeti mutatók optimális kapcsolatának megtalálására vonatkozó elvekre, valamint figyelembe veszi a szabályozási mechanizmusok és szabványok szerepét az egyensúly elérésében. A fenntarthatóságot célzó innováció gyakorlati szempontjait a sikeres fenntarthatósági innovációk, valamint a megújuló energiaforrások és a tiszta technológiák átvételének példáin keresztül tárjuk fel. A munka egy része kiemeli az innovatív fejlesztés társadalmi hatásait, különös tekintettel az új munkahelyek teremtésére és a szociális juttatásokra reflektálva. Kiemelésre került, hogy a társadalom minden csoportja számára biztosítani kell az innovációkhoz való egyenlő hozzáférést. A tanulmány eredménye jelentősen hozzájárul az innováció és a fenntartható fejlődés kapcsolatának megértéséhez. A munka konkrét irányokat kínál a további kutatásokhoz, és megoldatlan szempontokat hagy a további tudományos reflexiók számára. A fenntartható fejlődés kérdéskörét az innováció kontextusába építve a kutatás a modern realitások figyelembevételére irányul, és túlmutat a hagyományos megközelítéseken, ami különösen fontossá teszi a modern tudományos és szakmai közösség számára.

Kulcsszavak: innovatív fejlődés, fenntartható fejlődés, gazdasági hatékonyság, környezeti fenntarthatóság.

Abstract. This study stands out for its particular relevance in the context of contemporary challenges, as it is dedicated to addressing complex issues of innovative development amidst a growing demand for sustainability across all sectors of society. The article explores the intersection of innovative and sustainable development, focusing on the imperative to strike a balance between economic efficiency and ecological resilience. Within the framework of general information about innovative and sustainable development, it identifies a problem that demands attention, namely the resolution of conflicts between economic and environmental goals. The significance of innovations for sustainable development is examined, discussing their role in the modern economy and the advantages they offer for achieving sustainability. Challenges and risks of innovative development are investigated through an analysis of economic benefits and potential negative ecological impacts, emphasizing the necessity of effective risk management and the minimization of adverse consequences. The article proposes principles for finding an optimal balance between economic and environmental indicators and explores the role of regulatory mechanisms and standards in achieving this equilibrium. Practical aspects of innovations for sustainable development are examined through examples of successful innovations

geared towards sustainability and the implementation of renewable energy sources and environmentally friendly technologies. A dedicated section of the work sheds light on the social impact of innovative development, including the creation of new jobs and social benefits, underscoring the importance of ensuring equal access to innovations for all segments of society. The research makes a substantial contribution to understanding the interconnection between innovations and sustainable development. It offers specific directions for further research while leaving unresolved aspects for future scientific reflections. By addressing issues of sustainable development within the context of innovations, this study is oriented towards acknowledging contemporary realities and goes beyond traditional approaches, making it particularly relevant for the modern scientific and practical community.

Keywords: *innovative development, sustainable development, economic efficiency, ecological sustainability.*

Постановка проблеми. Інновації та сталий розвиток стали визначальними факторами для сучасного суспільства, створюючи нові виклики та надаючи можливості для перетворення економіки, соціуму та екосистем.

Незважаючи на значний прогрес у сфері інновацій та сталого розвитку, виникає актуальна проблема виявлення оптимального балансу між підтримкою економічної ефективності та збереженням екологічної стійкості. Спостерігається необхідність розробки стратегій, які дозволять досягти взаємодії між цими двома аспектами для забезпечення тривалого та гармонійного розвитку. На тлі швидко швидкозмінюваного світу, де технології та економіка взаємодіють із соціальними та екологічними аспектами, розробка рішень, спрямованих на подолання цього виклику, стає невідкладним завданням для науковців, бізнесу та громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері взаємодії інноваційного та сталого розвитку свідчить про зростаючий інтерес до проблеми забезпечення балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю. Однією з ключових тем досліджень є визначення стратегій та інструментів для досягнення цього балансу.

Одним із значущих досліджень є робота «Друзі чи вороги? Систематичний огляд літератури та мета-аналіз взаємозв'язку між екоінноваціями та результативністю підприємства» ("Friends or foes? A systematic literature review and meta-analysis of the relationship between eco-innovation and firm performance") [1], автори якої ретельно досліджують роль інновацій у досягненні сталого розвитку та висувають пропозиції щодо оптимального поєднання цих двох концепцій. Стаття «Фактори екологічної сталості в економіках країн BRICS: Чи мають значення зелені фінансові інструменти та фінансові технології?» ("The drivers of environmental sustainability in BRICS economies: Do green finance and fintech matter?") [2] пропонує емпіричні дані з країн BRICS щодо забезпечення економічного розвитку при стратегічному врахуванні принципів сталого розвитку. Ці дослідження вказують на актуальність проблеми та підкреслюють необхідність системного підходу до вирішення цього завдання в контексті сучасного розвитку економіки та екології.

Останні дослідження та публікації в галузі взаємодії інновацій та сталого розвитку також висвітлюють проблеми та можливості розвитку новаторських стратегій для забезпечення ефективного вирішення сучасних викликів. Робота «Інновації та їх вплив на відповідність Цілям сталого розвитку та конкурентоспроможність в країнах Європейського Союзу» ("Innovation and its effects on compliance with Sustainable Development Goals and competitiveness in European Union countries") [3] розглядає реальність інноваційних підходів до забезпечення сталого розвитку в європейському контексті. У праці «Критичний огляд індикаторів зеленого зростання в економіках G7 з 1990 по 2019 рік» ("A critical review of green growth indicators in G7 economies from 1990 to 2019") [4] розглядається взаємозв'язок між зеленими інноваціями, економічним ростом та використанням енергії у країнах G7.

Дослідження «Роль сталого розвитку та інновацій у діяльності фірми» (The role of sustainable development and innovation on firm performance) [5] спрямоване на розуміння взаємозв'язку між інноваціями та корпоративною соціальною відповідальністю. Автори розглядають, які інноваційні практики корпорацій сприяють сталому розвитку та як вони впливають на їхню соціальну відповідальність. Публікація «Технологічні інновації для сталого зростання: онтологічна перспектива» (Technological innovation for sustainable growth: An ontological perspective) [6] вивчає, як економічні інновації можуть бути використані для досягнення цілей сталого розвитку. Автори досліджують, як новаторські економічні підходи можуть впливати на аспекти, такі як біорізноманіття, використання ресурсів та екологічна ефективність. Опублікована робота «Шлях вперед у скороченні викидів вуглецю в екологічно чистих країнах: роль зеленого зростання та екологічних податків» (A way forward in reducing carbon emissions in environmentally friendly countries: The role of green growth and environmental taxes) [7] концентрується на ролі інновацій та технологічного розвитку в зменшенні викидів парникових газів, зокрема у сфері транспорту. Вивчаються нові підходи та технології для покращення екологічної ефективності транспортних систем.

Ці дослідження додають нові підходи до розуміння та розв'язання питань, пов'язаних з ефективністю інновацій в контексті сталого розвитку. Їхні результати можуть служити цінним внеском у розробку стратегій та політик, спрямованих на створення збалансованих моделей розвитку, що об'єднують економічну, екологічну та соціальну відповідальність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У ході аналізу останніх досліджень в області взаємодії інноваційного розвитку та сталого розвитку було виявлено кілька невирішених аспектів, які потребують подальшого наукового дослідження. Зокрема, одним із основних невирішених питань залишається оцінка впливу інновацій на сталий розвиток. Недостатня чіткість у визначенні та оцінці конкретних механізмів, які забезпечують позитивний вплив інновацій на екологічну стійкість та економічну ефективність, робить цей аспект важливим об'єктом подальших досліджень. Крім того, визначено необхідність розробки комплексних стратегій для забезпечення балансу між економічною

ефективністю та екологічною стійкістю під час впровадження інновацій. Такий комплексний підхід дозволить створити ефективні методи та стратегії, спрямовані на досягнення гармонії між розвитком новаторських технологій та збереженням природних ресурсів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є розгляд проблеми знаходження балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю в контексті інноваційного та сталого розвитку. Робота спрямована на вивчення важливості інновацій у досягненні сталого розвитку сучасної економіки та вирішення суперечностей між економічними та екологічними інтересами.

У рамках статті планується розгляд проблем, що виникають у контексті взаємодії інновацій та сталого розвитку, а також розробка конкретних рекомендацій та стратегій для досягнення гармонії між цими двома сферами. Додатково, стаття спрямована на вивчення впливу інновацій на соціальну сферу та подання прикладів успішних інновацій, що сприяють сталому розвитку. Основна мета полягає в розробці комплексного підходу, який об'єднує три важливі аспекти: економічну ефективність, екологічну стійкість та соціальну відповідальність, для створення стратегій, спрямованих на досягнення тривалого та гармонійного розвитку.

Методи дослідження. Для вивчення проблеми знаходження балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю в контексті інноваційного та сталого розвитку, у цій статті використовуються різні методи дослідження: системний аналіз (використання системного підходу для вивчення взаємодії між інноваціями, економічною ефективністю та екологічною стійкістю у комплексі), дедуктивний метод (висновок загальних принципів та законів, які визначають зв'язок між економічною діяльністю, інноваціями та сталим розвитком на основі конкретних спостережень), синтез досліджень (об'єднання різноманітних підходів та результатів попередніх досліджень для формування загального уявлення про проблему балансу між економічною та екологічною стійкістю), індуктивний метод (вивчення конкретних випадків успішних інновацій та їхнього впливу на сталий розвиток для висновку загальних принципів).

Літературний аналіз дозволяє оглянути існуючі теорії та підходи, що стосуються ролі інновацій у досягненні сталого розвитку. Емпіричні дослідження надають конкретні дані, що підтверджують важливість інновацій у цьому контексті. Аналіз випадків виокремлює основні виклики та суперечності між економічними та екологічними інтересами, що виникають в умовах зростання світового населення та збільшення виробництва. Зазначається, що інновації можуть виступати ключовим інструментом для здійснення переходу до більш сталого способу розвитку. Робота вказує на перспективи розвитку нових технологій, спрямованих на зменшення викидів та оптимізацію використання ресурсів, що може покращити екологічний вплив підприємств та суспільства в цілому. Такий підхід до дослідження робить акцент на конкретних прикладах та аналізі реальних ситуацій, що виникають в сучасній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. В парадигмі сучасної економіки, питання ролі інновацій стає не лише актуальним, але й вирішальним для стратегічного розвитку. Інновації виступають не лише як каталізатори технологічного прогресу, але й як ключовий фактор конкурентоспроможності країн та підприємств. Новаторські рішення у сфері виробництва, управління та маркетингу виступають не лише як джерело ефективності та конкурентоспроможності, але і як стратегічний механізм для адаптації до непередбачуваних змін у глобальному економічному середовищі.

Важливо також визнати соціальні та екологічні аспекти ролі інновацій у сучасній економіці. Інновації несуть в собі потенціал не лише для підвищення економічного благополуччя, але і для поліпшення якості життя населення та збалансованого використання природних ресурсів. Сучасне розуміння ролі інновацій у сфері соціально-економічного розвитку включає в себе оцінку їхнього впливу на якість життя, національний розвиток та забезпечення соціальної стабільності. Перехід до сталого розвитку вимагає не лише збалансованого використання ресурсів, але й усвідомлення соціальних викликів, що виникають внаслідок інновацій.

Відтак, науковий аналіз ролі інновацій у сучасній економіці вимагає врахування широкого спектру факторів, що охоплюють технічні досягнення, економічні перспективи та соціокультурні особливості. Розуміння та ефективне управління інноваційним розвитком стає важливим аспектом для подальшої теоретичної і практичної еволюції економічної науки.

Існує кілька теорій та підходів, які досліджують роль інновацій у досягненні сталого розвитку і пошуку балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю. Деякі з них включають:

1. Зелена інноваційна теорія [8]. Ця теорія визначає, що інновації можуть бути ключовим чинником для сталого розвитку, якщо вони спрямовані на зменшення впливу на навколишнє середовище та раціональне використання ресурсів. Цей підхід визнає необхідність забезпечення екологічної стійкості, проте не виключає економічну ефективність. Він прагне знаходити технологічні рішення, які одночасно сприяють економіці та довкіллю.

2. Теорія збалансованого розвитку [9]. Ця теорія вказує на необхідність збалансованого підходу до економічного, соціального та екологічного розвитку. Забезпечення гармонії між економічною ефективністю та екологічною стійкістю розглядається як ключовий компонент для досягнення сталого розвитку.

3. Концепція "Зеленого росту" [10]. Зелений ріст визначається як той, що сприяє економічному розвитку, зменшуючи вплив на природне середовище та зберігаючи ресурси. Цей підхід прагне забезпечити баланс між зростанням економіки та збереженням екології через впровадження новаторських технологій та практик.

4. Теорія "Циркулярної економіки" [11]. Ця теорія пропонує переосмислення традиційного лінійного підходу "витягти-використати-викинути" на круговий, де ресурси використовуються більш ефективно та відновлюються. Циркулярна (кругова) економіка спрямована на досягнення економічної ефективності через

збереження ресурсів та мінімізацію відходів, що водночас підтримує екологічну стійкість.

5. Інтегрований підхід [12, 13]. Деякі дослідники визначають інтегрований підхід, який об'єднує різні аспекти, такі як економічні, соціальні та екологічні, для пошуку оптимальних рішень. Він прагне враховувати всі аспекти сталого розвитку, забезпечуючи гармонію між економічною, соціальною та екологічною сферами.

Важливо зазначити, що ці теорії та підходи не є взаємовиключними і можуть взаємодіяти в різних контекстах для досягнення балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю у практиці сталого розвитку.

Інновації є ключовим фактором для досягнення сталого розвитку, оскільки вони принесли безліч переваг у різних сферах економіки, соціуму та екології. Однією з головних переваг є підвищення продуктивності та ефективності виробництва. Інновації у сфері технологій, процесів та управління дозволяють оптимізувати використання ресурсів, зменшуючи витрати та підвищуючи якість продукції. Це не лише сприяє економії, але й сприяє більш раціональному використанню обмежених природних ресурсів, сприяючи екологічній стійкості.

Ще однією вагомою перевагою інновацій є стимулювання економічного зростання. Впровадження нових ідей та технологій створює нові можливості для розвитку підприємств та створення нових ринків. Технологічні інновації активно сприяють економічному зростанню. Наприклад, впровадження електромобілів та розробка нових технологій батарей створюють нові ринки та стимулюють виробництво. Інтернет речей (IoT) у промисловості дозволяє оптимізувати виробничі процеси та підвищує продуктивність. Розвиток фінтех-сфери та електронних платежів полегшує фінансові операції і сприяє розвитку нових бізнес-моделей. Технологія 3D-друку виробництва дозволяє створювати індивідуалізовані продукти та розширює асортимент. Впровадження відновлюваних джерел енергії сприяє розвитку нових галузей та створенню ринків відновлюваної енергії. Усі ці інновації створюють нові можливості для підприємств та ринків, сприяючи економічному розвитку.

Інновації від компаній, таких як Tesla у сфері електромобілів і сонячної енергії, Google у розробці штучного інтелекту та хмарних сервісах, Alibaba у фінтех і електронній комерції, а також SpaceX у космічній індустрії, активно стимулюють економічне зростання. Впровадження новаторських технологій в електромобільний сектор, інтернет-технології, фінансовий сектор та космічну індустрію сприяє створенню нових ринків, підвищенню продуктивності та розвитку нових бізнес-моделей, що в цілому сприяє економічному розвитку. Це, в свою чергу, призводить до збільшення обсягів виробництва, зростання робочих місць та створення сприятливого економічного середовища. Такий підхід сприяє зниженню бідності та забезпеченню соціальної стабільності, що є важливими аспектами сталого розвитку.

Інноваційний розвиток, хоча і є двигуном економічного прогресу, часто супроводжується можливими негативними екологічними впливами. Впровадження нових технологій та процесів може призводити до збільшення

виробничих відходів, експлуатації природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища. Наприклад, виробництво літєвих батарей для електромобілів може призводити до забруднення водних ресурсів та накопичення відходів, а видобуток рідкісних металів для електроніки може призводити до втрати біорізноманіття та забруднення ґрунту. Також, широке використання електроніки та технологій породжує проблему електронних відходів, що може призвести до забруднення та негативного впливу на здоров'я людей та природу. Хоча економічні вигоди можуть бути очевидними в короткостроковій перспективі, важливо враховувати довгострокові наслідки для екосистем та клімату. Свідоме управління інноваційним процесом повинно включати стратегії для мінімізації негативних екологічних наслідків, такі як використання екологічно чистих технологій та створення умов для сталого виробництва.

Інноваційний розвиток несе із собою ризики, які можуть виникнути внаслідок невизначеності, конфліктів інтересів та технічних непередбачуваностей. Наприклад, у випадку автономних автомобілів, таких як Tesla, розробка та впровадження автопілотів породжують технічні ризики безпеки та етичні питання щодо автономного водіння, що вимагає уважного управління ризиками для забезпечення успішного, екологічно та соціально відповідального інноваційного розвитку. В сфері фармацевтики впровадження нових медичних технологій, таких як генетична терапія, несе технічні ризики впливу на геном людини та можливі етичні питання стосовно редагування генетичного матеріалу. У сфері відновлюваної енергетики, впровадження великомасштабних сонячних електростанцій може викликати екологічні проблеми, включаючи втрату біорізноманіття. В області інформаційних технологій, розробка та застосування штучного інтелекту може створити загрозу приватності даних та викликати соціальні дисбаланси через автоматизацію робочих місць. Управління ризиками є важливою складовою ефективного інноваційного процесу. Це включає в себе аналіз потенційних загроз, визначення стратегій управління ризиками та вжиття заходів для мінімізації негативних наслідків. Важливо враховувати етичні аспекти інновацій та забезпечити збалансований підхід між досягненням економічних вигод та збереженням екологічної та соціальної стійкості. Шлях до інноваційного успіху повинен бути прокладений через ретельне управління ризиками та відповідальність у вирішенні екологічних аспектів інноваційного розвитку.

Баланс між економічною ефективністю та екологічною стійкістю може бути досягнутий у процесі пошуку оптимального співвідношення між економічними та екологічними показниками. Основним завданням у досягненні балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю є розробка принципів, які дозволять оптимізувати взаємодію між економічною та екологічною сферами. Одним з таких принципів є принцип відповідального підходу до виробництва та споживання, що враховує екологічні наслідки кожної діяльності. Також важливим є принцип екологічного дизайну та використання екологічно чистих технологій, спрямованих на зменшення відходів та збереження природних ресурсів. Прозорість та доступність інформації про екологічні та економічні параметри

дозволяють стейкхолдерам усвідомлювати наслідки своїх вирішень, сприяючи формуванню усвідомленого підходу до бізнес-процесів та поведінки споживачів.

Крім того, забезпечення балансу між економічною та екологічною сферами вимагає наявності ефективних регуляторних механізмів та стандартів. Узгоджені міжнародні та національні стандарти визначають екологічні норми та вимоги до підприємств, що сприяє їхньому відповідальному веденню бізнесу. Регуляторні механізми, такі як системи обліку викидів, фінансові стимули для екологічно чистих технологій та карбонові ринки, створюють економічні інструменти для збалансованого розвитку. Додатково, роль правового середовища полягає в захисті природи та встановленні відповідальності за екологічні порушення, що стимулює підприємства до впровадження екологічних стандартів.

Ці принципи та механізми створюють необхідну основу для забезпечення балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю, сприяючи сталому розвитку та збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Якщо говорити про практичні аспекти інновацій для сталого розвитку, то у сучасному світі існує безліч інновацій, що допомагають досягати сталого розвитку. Один із прикладів – впровадження концепції "циркулярної економіки" [11]. Ця інновація визначається переосмисленням використання ресурсів та зменшенням відходів. Прикладом є компанія Loop Industries, яка розробила технологію вторинної переробки пластику, що дозволяє використовувати його безкінечно без втрати якості. Це сприяє зменшенню сміттєвих відходів та збереженню природних ресурсів.

Ще однією інновацією є розробка інтелектуальних систем управління енергоефективністю в будівлях. Наприклад, компанія Schneider Electric впроваджує системи "EcoStruxure", які автоматизують управління енергією в будівлях, враховуючи потреби та забезпечуючи оптимальні умови. Це призводить до значного зменшення витрат енергії та підвищення ефективності використання ресурсів.

Інновації в області відновлюваних джерел енергії відіграють ключову роль у переході до сталого енергетичного майбутнього. Наприклад, сонячні батареї нового покоління, розроблені компанією Tesla, відрізняються високою ефективністю та інтегрованими системами зберігання. Це робить можливим виробництво та зберігання електроенергії з мінімальним впливом на навколишнє середовище.

Іншим прикладом є використання хвильової енергії для виробництва електроенергії. Компанія Oscilla Power розробила технологію, яка конвертує кінетичну енергію хвиль в електроенергію, що може бути використана для житлових будівель та об'єктів морської інфраструктури. Це відновлюване джерело енергії не лише ефективне, але й має мінімальний вплив на морське середовище.

Загальні зусилля у впровадженні таких інновацій сприяють зменшенню залежності від використання невідновлюваних ресурсів та зниженню викидів парникових газів, сприяючи сталому розвитку на глобальному рівні. Ці приклади ілюструють, як інновації можуть бути практично впроваджені для досягнення

сталого розвитку, зменшення впливу на довкілля та створення ефективних та сталих рішень для сучасних та майбутніх поколінь.

Важливо згадати про вплив інноваційного розвитку на соціальну сферу. Інновації допомагають створювати нові робочі місця та розвивати нові сфери зайнятості. Наприклад, виникнення індустрії штучного інтелекту створює попит на фахівців у цій галузі, що призводить до росту кількості робочих місць у сфері програмування, досліджень та розвитку. Подібно до цього, медичні інновації, такі як використання телемедицини, роблять медичні послуги більш доступними та зменшують навантаження на медичні установи. Створення цих робочих місць не лише сприяє розвитку економіки, але й покращує якість життя людей та рівень їхнього благополуччя. Крім того, інновації можуть надати соціальні переваги працівникам. Програми гнучкого графіку та можливість дистанційної роботи, які стають стандартом завдяки інноваційним технологіям, дозволяють підтримувати баланс між професійним та особистим життям. Це сприяє підвищенню робочого комфорту та психологічного благополуччя працівників.

Одним з ключових аспектів інноваційного розвитку є забезпечення рівного доступу до нововведень для всіх груп населення. Наприклад, програми глобального Інтернет-доступу та ініціативи з розробки дешевших смартфонів допомагають зменшити цифровий розрив та забезпечують людей в країнах, що розвиваються, доступом до інформації та освітніх ресурсів. Також, соціальні стартапи, такі як "One Laptop per Child", поширюють інноваційні технології у школах та сприяють доступу до освіти для дітей з віддалених районів.

Застосування інновацій у галузі медицини також відіграє ключову роль у підвищенні якості медичного обслуговування та його доступності. Розробка мобільних додатків для моніторингу здоров'я та використання дистанційних консультацій робить медичну допомогу більш доступною для тих, хто знаходиться в віддалених районах або має обмежений фізичний доступ.

Загалом, інноваційний розвиток суттєво впливає на соціальну сферу, забезпечуючи нові можливості для робочого ринку та зростання якості життя для широкого спектру населення. Це свідчить про те, що ефективне впровадження інновацій може вирішувати соціальні виклики та сприяти сталому розвитку суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження вказує на те, що інновації в сучасній економіці відіграють важливу роль у досягненні сталого розвитку. Знаходження балансу між економічною ефективністю та екологічною стійкістю стає ключовою проблемою, яку необхідно вирішувати для забезпечення тривалого інноваційного розвитку.

Одним із основних викликів є необхідність вирішення суперечностей між економічними та екологічними інтересами. Зростання світового населення та збільшення виробництва ставлять під загрозу екосистеми та призводять до вичерпання природних ресурсів. Однак інновації можуть бути ключовим інструментом для здійснення переходу до більш сталого способу розвитку.

Перспективи включають розвиток нових технологій, спрямованих на зменшення викидів та оптимізацію використання ресурсів. Розвиток

відновлюваних джерел енергії, вдосконалення систем управління відходами та екологічно чистих технологій може сприяти покращенню екологічного впливу підприємств та суспільства в цілому. Розробка стратегій створення робочих місць та забезпечення рівного доступу до інновацій для всіх верств суспільства стане ключовим напрямком подальших досліджень.

Невід'ємна частина подальших досліджень повинна бути спрямована на вивчення соціальної корисності від інновацій та розвитку нових моделей бізнесу, що сприяли б створенню здорової, інклюзивної економіки. Практичні застосування дослідження можуть включати розробку рекомендацій для влади, бізнесу та громадськості щодо збалансованого розвитку, а також створення інноваційних програм та стимулів для підтримки екологічно стійких ініціатив.

Загальною метою подальших досліджень та практичних застосувань є створення ефективної моделі інноваційного розвитку, яка сприятиме економічному зростанню, забезпеченню екологічної стійкості та покращенню якості життя.

Список використаних джерел

1. Zheng L., Iatridis K. (2022). Friends or foes? A systematic literature review and meta-analysis of the relationship between eco-innovation and firm performance. *Business Strategy and the Environment*. Volume 31, Issue 4. May 2022. Pages 838-1855. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bse.2986> (<https://doi.org/10.1002/bse.2986>) (дата звернення: 22.11.2023)
2. Udeagha M. C., Ngepah N. (2023). The drivers of environmental sustainability in BRICS economies: Do green finance and fintech matter? *World Development Sustainability*. Volume 3, December 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2772655X2300054X?via%3Dihub> (<https://doi.org/10.1016/j.wds.2023.100096>) (дата звернення: 22.11.2023)
3. Del-Aguila-Arcentales S., Alvarez-Risco A., Yáñez J. A. (2023). Innovation and its effects on compliance with Sustainable Development Goals and competitiveness in European Union countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. Volume 9, Issue 3, September 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2199853123002299> (<https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100127>) (дата звернення: 22.11.2023)
4. Herman, K.S., Kim, Y.J., Shayegh, S. et al. (2023). A critical review of green growth indicators in G7 economies from 1990 to 2019. *Sustain Sci* 18, 2023. Pages 2589–2604. URL: <https://archives.kdischool.ac.kr/bitstream/11125/49815/1/A%20critical%20review%20of%20green%20growth%20indicators%20in%20G7%20economies%20from%201990%20to%202019.pdf> (<https://doi.org/10.1007/s11625-023-01397-y>) (дата звернення: 22.11.2023)
5. Guerrero-Villegas J., Sierra-García L., Palacios-Florencio B. (2018). The role of sustainable development and innovation on firm performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, John Wiley & Sons, vol. 25(6), pages 1350-1362, November. URL: <https://ideas.repec.org/a/wly/corsem/v25y2018i6p1350-1362.html> (<https://doi.org/10.1002/csr.1644>) (дата звернення: 10.12.2023)
6. Cancino C. A., La Paz A. I., Ramaprasad A., Syn, T. (2018). Technological innovation for sustainable growth: An ontological perspective. *Journal of Cleaner Production*, 179, 31–41. URL: <https://repositorio.uchile.cl/handle/2250/150452> (<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.059>) (дата звернення: 10.12.2023)
7. Dogan E., Hodžić S., & Šikić T. F. (2022). A way forward in reducing carbon emissions in environmentally friendly countries: The role of green growth and environmental taxes. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1–16. URL: https://www.researchgate.net/publication/358758912_A_way_forward_in_reducing_carbon_emissions

- _in_environmentally_friendly_countries_the_role_of_green_growth_and_environmental_taxes
(<http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2022.2039261>) (дата звернення: 10.12.2023)
8. Bigliardi, B. and Bertolini, M. (2012). Green innovation management: theory and practice. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 15 No. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ejim.2012.22015daa.001/full/html> (<https://doi.org/10.1108/ejim.2012.22015daa.001>) (дата звернення: 10.12.2023)
9. Nath S. K. (1962). *The Theory of Balanced Growth*. Oxford Economic Papers. New Series, Vol. 14, No. 2 (Jun., 1962), pp. 138-153. URL: <https://www.jstor.org/stable/2661956> (дата звернення: 10.12.2023)
10. Jacobs M. (2012). *Green Growth: Economic Theory and Political Discourse*. GRI Working Papers 92. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. URL: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2012/10/WP92-green-growth-economic-theory-political-discourse.pdf> (дата звернення: 10.12.2023)
11. Circular economy action plan (2023). Website of European commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (дата звернення: 22.11.2023)
12. Rudevskaya V., Shvets N., Shkvaryliuk M., Tanase V. (2022). Genesis of the concept of sustainable development and the directions of its achievement in society. *SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE DIGITAL SOCIETY* Volume 4 (46), 2022. URL: <https://ser.net.ua/index.php/SER/article/view/467> (<https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.467>) (дата звернення: 10.12.2023)
13. Hariram NP, Mekha KB, Suganthan V, Sudhakar K. (2023). Sustainalism: An Integrated Socio-Economic-Environmental Model to Address Sustainable Development and Sustainability. *Sustainability*. 2023; 15(13):10682. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10682> (<https://doi.org/10.3390/su151310682>) (дата звернення: 10.12.2023)

References

1. Zheng L., Iatridis K. (2022). Friends or foes? A systematic literature review and meta-analysis of the relationship between eco-innovation and firm performance. *Business Strategy and the Environment*. Volume 31, Issue 4. May 2022. Pages 1838-1855. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bse.2986> (<https://doi.org/10.1002/bse.2986>) (accessed 22 Nov. 2023)
2. Udeagha M. C., Ngepah N. (2023). The drivers of environmental sustainability in BRICS economies: Do green finance and fintech matter? *World Development Sustainability*. Volume 3, December 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2772655X2300054X?via%3Dihub> (<https://doi.org/10.1016/j.wds.2023.100096>) (accessed 22 Nov. 2023)
3. Del-Aguila-Arcetales S., Alvarez-Risco A., Yáñez J. A. (2023). Innovation and its effects on compliance with Sustainable Development Goals and competitiveness in European Union countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. Volume 9, Issue 3, September 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2199853123002299> (<https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100127>) (accessed 22 Nov. 2023)
4. Herman, K.S., Kim, Y.J., Shayegh, S. et al. (2023) A critical review of green growth indicators in G7 economies from 1990 to 2019. *Sustain Sci* 18, 2023. Pages 2589–2604. URL: <https://archives.kdischool.ac.kr/bitstream/11125/49815/1/A%20critical%20review%20of%20green%20growth%20indicators%20in%20G7%20economies%20from%201990%20to%202019.pdf> (<https://doi.org/10.1007/s11625-023-01397-y>) (accessed 22 Nov. 2023)
5. Guerrero-Villegas J., Sierra-García L., Palacios-Florencio B. (2018). The role of sustainable development and innovation on firm performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, John Wiley & Sons, vol. 25(6), pages 1350-1362, November. URL: <https://ideas.repec.org/a/wly/corsem/v25y2018i6p1350-1362.html> (<https://doi.org/10.1002/csr.1644>) (accessed 10 Dec. 2023)

6. Cancino C. A., La Paz A. I., Ramaprasad A., Syn, T. (2018). Technological innovation for sustainable growth: An ontological perspective. *Journal of Cleaner Production*, 179, 31–41. URL: <https://repositorio.uchile.cl/handle/2250/150452> (<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.059>) (accessed 10 Dec. 2023)
7. Dogan E., Hodžić S., & Šikić T. F. (2022). A way forward in reducing carbon emissions in environmentally friendly countries: The role of green growth and environmental taxes. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 1–16. URL: https://www.researchgate.net/publication/358758912_A_way_forward_in_reducing_carbon_emissions_in_environmentally_friendly_countries_the_role_of_green_growth_and_environmental_taxes (<http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2022.2039261>) (accessed 10 Dec. 2023)
8. Bigliardi, B. and Bertolini, M. (2012). Green innovation management: theory and practice. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 15 No. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ejim.2012.22015daa.001/full/html> (<https://doi.org/10.1108/ejim.2012.22015daa.001>) (accessed 10 Dec. 2023)
9. Nath S. K. (1962). The Theory of Balanced Growth. *Oxford Economic Papers. New Series*, Vol. 14, No. 2 (Jun., 1962), pp. 138-153. URL: <https://www.jstor.org/stable/2661956> (accessed 10 Dec. 2023)
10. Jacobs M. (2012). Green Growth: Economic Theory and Political Discourse. GRI Working Papers 92. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. URL: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2012/10/WP92-green-growth-economic-theory-political-discourse.pdf> (accessed 10 Dec. 2023)
11. Circular economy action plan (2023). Website of European commission. Retrieved https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en. (accessed 22 Nov. 2023)
12. Rudevskaya V., Shvets N., Shkvaryliuk M., Tanase V. (2022). Genesis of the concept of sustainable development and the directions of its achievement in society. *SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE DIGITAL SOCIETY* Volume 4 (46), 2022. URL: <https://ser.net.ua/index.php/SER/article/view/467> (<https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.467>) (accessed 10 Dec. 2023)
13. Hariram NP, Mekha KB, Suganthan V, Sudhakar K. (2023). Sustainalism: An Integrated Socio-Economic-Environmental Model to Address Sustainable Development and Sustainability. *Sustainability*. 2023; 15(13):10682. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10682> (<https://doi.org/10.3390/su151310682>) (accessed 10 Dec. 2023)

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-666-681
ETO 331.5:005.521

Dóra BARABÁSNÉ DR. KÁRPÁTI

PhD, Gazdálkodástudományi Intézet,
Intézetigazgató, Nyíregyházi Egyetem,
Nyíregyháza, Magyarország,
ORCID ID: 0009-0000-2609-3266

Bernadett OROSZNÉ ILCSIK

Gazdálkodástudományi Intézet, mesteroktató,
Nyíregyházi Egyetem,
Nyíregyháza, Magyarország,
ORCID ID: 0009-0006-6242-1793

VÁLLALKOZÓI HAJLANDÓSÁG VIZSGÁLATA AZ EGYETEMI HALLGATÓK KÖRÉBEN

Анотація. Сьогодні існує великий інтерес до світу бізнесу, і багато тренінгів та ініціатив, щоб познайомити молодь із таємницями підприємництва. Започаткування та ведення бізнесу вимагає різних компетенцій та більш високого рівня ризику, оскільки це невідома сфера для підприємця-початківця без досвіду. На додаток до відповідних економічних і фінансових знань, потрібно оцінити здатність виконувати нові види діяльності, уміння впоратися з різними завданнями та визначення можливих перешкод. Дослідження готовності здобувачів вищої освіти ЗВО займатися бізнесом є важливою темою сьогодення, оскільки підприємницький хист і розвиток підприємницьких навичок стають все більш важливими в сучасній економіці. Нові підприємства та підприємці сприяють економічному зростанню, створенню робочих місць та інноваціям. Крім того, розвиток підприємницького ставлення та компетенцій у здобувачів вищої освіти може бути ключовим для успішної позиції на ринку праці в перспективі. Дослідження, проведене серед здобувачів вищої освіти, актуальне з точки зору аналізу їхніх думок для кращого розуміння підприємницьких позицій майбутніх поколінь, що, у свою чергу, визначає економічне зростання та створення нових робочих місць. Нашою метою було оцінити відсоток підприємницької молоді серед здобувачів вищої освіти денної форми навчання Інституту економіки Ниредьгазського університету, зокрема, якими бізнес-навичками вони володіють і з якими стримуючими факторами стикаються сьогодні. Дослідження здійснювалося за допомогою методу онлайн-анкетування, оскільки була доступна відносно велика базова сукупність. Загалом до емпіричного дослідження долучилося 76,4% базової сукупності із 178 осіб, тобто 136 здобувачів вищої освіти, тому дослідження не можна назвати репрезентативним. Найбільш мотивуючими факторами для започаткування бізнесу здобувачі вищої освіти назвали: високий дохід, гнучкий графік роботи та самореалізацію. З іншого боку, найбільш стримуючими факторами респонденти вважають: розвиток економічної ситуації та брак власного капіталу. На нашу думку, підвищити бажання здобувачів вищої освіти займатися бізнесом можна кількома способами. З нормалізацією економічної ситуації, зниженням інфляції та підвищенням цін на сировину найбільші перешкоджаючі фактори здобувачів вищої освіти мали б менший вплив на їхню готовність вести бізнес. Університетське середовище та атмосфера також можуть значно допомогти у розвитку підприємництва, наприклад за допомогою практико-орієнтованих курсів, олімпіад та інших тренінгів.

Ключові слова: підприємницький хист, анкетне опитування, здобувачі освіти Інституту економіки, підприємства

JEL Classification: J23, I29

Absztrakt. Manapság nagy érdeklődés övezi a vállalkozások világát, sokféle képzés, kezdeményezés van arra is, hogy a fiatalokat bevezessék a vállalkozói lét rejtelmeibe. A vállalkozásindítás és - vezetés különböző kompetenciákat, illetve magasabb fokú kockázatvállalást igényel, mivel egy induló vállalkozónak tapasztalatok nélkül ez ismeretlen terület. A megfelelő gazdasági, pénzügyi ismeretek mellett azt is fel kell tudni mérni, hogy képes-e ellátni az új tevékenységeket, ill., hogyan tud megbirkózni a különböző feladatokkal és milyen akadályokkal találkozhat. Az egyetemi hallgatók vállalkozási hajlandóságának kutatása fontos téma napjainkban, hiszen a vállalkozói szándék és a vállalkozói készségek fejlesztése egyre nagyobb jelentőséggel bír a modern gazdaságban. Az új vállalkozások és vállalkozók hozzájárulnak a gazdasági növekedéshez, munkahelyteremtéshez és innovációhoz. Ezenkívül a vállalkozói szemlélet és kompetenciák kialakítása a hallgatók számára kulcsfontosságú lehet a jövő munkaerőpiacán való sikeres helytálláshoz. Az egyetemi hallgatók körében végzett kutatás érdekes lehet abból a szempontból, hogy a véleményük megismerésével jobban megérthetjük a jövő generációinak vállalkozói attitűdjét, ami alapvetően meghatározza a gazdasági növekedést és a munkahelyteremtést. Célunk volt felmérni, hogy a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetének nappali tagozatos hallgatói körében milyen arányban találhatóak vállalkozó szellemű fiatalok, milyen vállalkozással kapcsolatos készségekkel rendelkeznek és milyen visszatartó tényezőkkel néznek szembe napjainkban. Kutatási módszernek az online kérdőíves felmérést választottuk, mert viszonylag nagy alapsokaság állt rendelkezésre. Az empirikus kutatásunkat a 178 főből álló alapsokaság 76,4%-a, vagyis 136 hallgató töltötte ki, így a kutatás nem nevezhető reprezentatívnak. A hallgatók - vállalkozás elindítása kapcsán - a legmotiválóbbról tényezők közé sorolták a magas jövedelmet, a rugalmas munkaidőt és az önmegvalósítást. A leginkább visszatartó tényezőknek viszont a gazdasági helyzet alakulását és a saját tőke hiányát gondolták a megkérdezettek. Véleményünk szerint a hallgatók vállalkozási hajlandósága növelhető lenne több szempontból is. A gazdasági helyzet normalizálódásával, az infláció és a megnövekedett alapanyagárak csökkenésével a hallgatók legnagyobb hátráltató tényezői kevésbé nyomnák bélyegyüket a vállalkozási kedvükre. Az egyetemi környezet, légkör is sokat segíthet a vállalkozói kedv növelésében, pl. gyakorlatorientált kurzusok, versenyek, egyéb képzések segítségével.

Kulcsszavak: vállalkozói hajlandóság, kérdőíves felmérés, gazdálkodástudományi intézet hallgatói, vállalkozások

Abstract. Nowadays there is a lot of interest in the world of business, with many different types of trainings, initiatives to introduce young people to the world of entrepreneurship, to the mysteries of entrepreneurship. Starting and running a business requires different competences, skills and a higher degree of risk-taking, as a start-up entrepreneur without experience. Regardless of having the right economic and financial knowledge, it is also needed to be able to assess whether you are able to provide the new activities, how to cope with the different tasks and what obstacles you may encounter. Research on entrepreneurship among university students is an important topic today, as entrepreneurship and entrepreneurship skills development are becoming increasingly important in the modern economy. New businesses and entrepreneurs contribute to economic growth, job creation and innovation. In addition, developing an entrepreneurial mindset and competences in students can be a key to success in the future labour market. Research among university students can be interesting in that by understanding their views, we can better understand the entrepreneurial attitudes of future generations, which are fundamental to economic growth and job creation. The online questionnaire survey was chosen as the research method since a relatively large population was available. We conducted our empirical research on a sample of 178 people, 136 students (76,4% of the population) filled out the form, so the survey cannot be called representative. The most motivating factors for students to start a business were high income, flexible working hours and self-fulfilment. The economic situation and the lack of equity capital were the most deterring factors according to the participants. We believe that the students' willingness to become entrepreneurs could be much more increased in several ways. With the

normalisation of the economic situation, inflation and a decrease in the increased costs of raw materials would be less of a burden for entrepreneurship. The university environment and atmosphere can also help entrepreneurship, e.g. practice-oriented courses, competitions, and other trainings. Our aim was to assess the proportion of entrepreneurial young people among full-time students at the University of Nyíregyháza's Institute of Business and Economics, what entrepreneurial skills they have and what disincentives they face today.

Keywords: entrepreneurship, questionnaire survey, students of the Institute of Management, entrepreneurial attitudes

A probléma felvetése általánosságban. A vállalkozói hajlandóság a fiatalok körében alapvetően alacsony. (Magyarország kifejezetten a sereghajtók között helyezkedik el) Nagyon fontos lenne ezen a tényen mielőbb változtatni. Itt lenne a képzésnek kiemelt szerepe, mert nagyon fontos, hogy a korai és fogékony időszakban találkozzanak a vállalkozásindításra inspiráló tényezőkkel a fiatalok.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. Az egyetemisták vállalkozási kedvéről szóló kutatásnak a relevanciáját már többen is felismerték. 1999-ben indult a **GEM** [Global Entrepreneurship Monitor], ami egy kollaborációból kialakult vállalkozási hajlandóságot vizsgáló kutatás. Ma már az egyik legkiterjedtebb és leghosszabb ideig tartó globális vállalkozási felmérés, amit évente elvégeznek a világ 49 országában [3]. Az országokat a GDP alapján három klaszterbe sorolva vizsgálják. A 2023-as felmérésükben kutatták a pandémia hatását a vállalkozási hajlandóságra, ami Magyarországra is kiterjedt. 18 és 64 év közötti magyar felnőttek 27,2%-a értett egyet azzal, hogy jó lehetőségei vannak a vállalkozásindításhoz a hazájukban. A megkérdezettek 47,9%-a ismert valakit, aki új vállalkozást indított és 47,4%-a gondolta, hogy könnyű vállalkozást indítani, ennek ellenére 36,8%-a gondolta csak azt, hogy megvannak a vállalkozás indításához szükséges képességei és tudása. A megkérdezett felnőtteknek 34%-a vallja azt, hogy fél a sikertelenségtől, de 37%-át motiválja, hogy nagy vagyona tegyen szert vállalkozása során. A magyar felnőttek 21,6%-a csupán az, aki egy családi tradíciót szeretne folytatni, azonban több, mint a fele, pontosan 57,9%-a az, aki azért indítana vállalkozást, mert a fizetése szűkös és szeretné kiegészíteni jövedelmét.

Egy nemzetközi kutatás a **GUESSS** hasonló felmérést végzett az említett GEM-hez képest, azonban csak a fiatalokra koncentrálódik. A GUESSS nemzetközi kutatásában a hallgatók pályaválasztási elképzeléseit, vállalkozói attitűdjeit vizsgálják és az eredmények felhasználásával egyetemi szolgáltatásokat és a fiatal vállalkozókat érintő támogatásokat tökéletesíthetik. A 2018-as GUESSS kutatás nemzetközi szinten vizsgálta a hallgatók vállalkozási hajlandóságát, ahol közel 9000 hallgató töltötte ki a vállalkozási hajlandóságra vonatkozó kérdőívet. Kutatásuk alapján kiderült, hogy a magyar hallgatók 9%-a kíván diploma után vállalkozni és 34,8%-a tervez 5 évvel a diploma után vállalkozást indítani. Felmérésük során az is kiderült, hogy az egyetemista férfiak vállalkozási hajlandósága sokkal magasabb, mint nőké. Európai rangsorban azonban a magyar fiatalok vállalkozási hajlandósága bőven az átlag alatt helyezkedett el, mert egy 1-10-ig tartó skálán mindössze 3,8-as értéket értek el.

A legfrissebb, 2021-ben készült GUESSS kutatás eredményeit már nem csak összevontan, nemzetközi szinten, hanem országokra lebontva is közzétették. A magyar eredményeket 2022. augusztus 12-én hozták nyilvánosságra [6]. A felmérésben 20 egyetem hallgatói vettek részt, ezek közé tartozik a Nyíregyházi Egyetem is. Egyetemünkről összesen 122 hallgató töltötte ki a GUESSS kérdőívet, ami a magyar válaszok 1,21%-át tette ki. Az egyetem hallgatóinak száma ekkor 3 357 fő volt, tehát a hallgatók 3.63%-a járult hozzá a nemzetközi kutatás eredményeihez. Az elemzés szerint az összesen 10 104 kitöltő közül 7 518 fő dolgozna oklevél/diploma után alkalmazottként, 1 268 fő alapítana diploma után azonnal vállalkozást, illetve 144 fő folytatna egy már meglévő akár családi, akár egyéb vállalkozást. 1 174 fő még nem tudta a kérdőív kitöltésekor, hogy mivel foglalkozna diploma után közvetlenül. Nemenkénti vizsgálat tekintetében is vizsgálták a vállalkozási hajlandóságot a magyar hallgatók körében. Az elemzés szerint a férfiak 76,2%-a dolgozna alkalmazottként egyetemi tanulmányai után, még ez a nők esetében 73,3%, a férfiak 12,6%-a alapítana vállalkozást, a nők esetében ez az arány csak 12,4%. Így elmondható, hogy a 2018-as kutatáshoz hasonlóan a férfi hallgatók vállalkozóvá válási szándéka 2021-ben is magasabb volt, mint a nőké.

Egy másik, ezúttal magyar kutatás készült kizárólag a magyar hallgatók körében. Összesen két egyetem hallgatói, vagyis 297 hallgató töltötte ki a kérdőívet, melynek eredményét a Statisztikai Szemle című folyóiratban publikálták [10]. A kérdőív kiértékelése alapján a két egyetem hallgatói közül 94 fő tervezett vállalkozást indítani, míg 228 fő szeretett volna alkalmazottként elhelyezkedni a munkaerőpiacon. A hallgatók között a férfiak diploma utáni vállalkozási hajlandósága magasabb volt, mint a nőké és szignifikáns kapcsolatot találtak a vállalkozói kedv és az életkor között. Minél magasabb volt a megkérdezett hallgató életkora, annál nagyobb hajlandóságot mutatott egy vállalkozás elindításához. Mindemellett több hallgató képzelte el a diploma után az alkalmazotti jogviszonyát, mint egy vállalkozás indítását, annak ellenére, hogy a megkérdezettek majdnem fele (49,1%) gondolta azt, hogy 2022-ben könnyű vállalkozást indítani.

A cikk célja. A Gazdálkodástudományi Intézet hallgatóinak vizsgálata a vállalkozási hajlandóság tekintetében. Kutatásunk kiemelt kérdései közt szerepelt, hogy milyen jövőbeli céljaik vannak a hallgatóinknak, szeretnének-e vállalkozni, milyen akadályozó tényezőket gondolnak a vállalkozásokkal kapcsolatban, illetve hogyan értékelik magukat a meglévő kompetenciáik mentén. A demográfiai kérdéseken túl akadályozó tényezőket és motivációkat vizsgáltunk.

A kutatás hipotéziseinek megfogalmazása.

1. hipotézis: Több hallgató dolgozna közvetlenül diploma után alkalmazottként, mint vállalkozóként.

A gazdasági tanulmányok ellenére a kutatás során arra számítottunk, hogy több hallgató tervez majd diploma után alkalmazottként dolgozni, mint saját vállalkozást indítani. Ennek oka, hogy a folyamatosan változó gazdasági, politikai és technológiai környezet van hatással a döntésükre.

2. hipotézis: A hallgatók több, mint a fele gondolja azt, hogy vállalkozóként több jövedelmet tud elérni, mint alkalmazottként.

A hasonló kutatások alapján arra számítunk, hogy a hallgatók több, mint fele gondolja úgy, hogy vállalkozóként többet tudna havonta megkeresni, mint alkalmazotti jogviszonyban. A hipotézis azt sugallja, hogy sok hallgató úgy véli, hogy egy vállalkozás indítása vagy a vállalkozói munkavégzés nagyobb potenciált hordoz magában a jövedelemnövekedés szempontjából, mint az alkalmazotti pozícióban történő munkavégzés.

3. hipotézis: A férfiak vállalkozási hajlandósága magasabb, mint a női hallgatóké.

Ahogy az említett kutatásokban látható, azt a következtetést vonjuk le, hogy a férfi hallgatók vállalkozási hajlandósága magasabb értéket mutat majd a kutatás során, mint a nőké. Ezen hipotézis alapján a férfi hallgatók hajlamosabbak lennének arra, hogy vállalkozást indítsanak, vagy vállalkozói szemlélettel rendelkezzenek a női hallgatókkal ellentétben. Ennek lehet köze ahhoz a sztereotípiához, miszerint a férfiak a család „kenyérkeresői”, de állhat az is a háttérben, hogy a férfiak nagyobb kockázatvállaló készséggel rendelkeznek, mint a nők.

4. hipotézis: Szignifikáns összefüggés van a hallgatók vállalkozási készségei és a vállalkozási hajlandóságuk között.

A vállalkozási hajlandósághoz elengedhetetlen a vállalkozási készségek megléte, tehát a kutatás eredményében szerintünk kimutatható lesz, hogy azok a hallgatók, akikben megtalálhatóak a vállalkozáshoz szükséges készségek, magasabb vállalkozási hajlandóságot mutatnak majd, mint azok, akikben kevésbé találhatóak meg a szükséges készségek. Ezen állítás alapján, ha egy hallgató rendelkezik vállalkozási készségekkel, akkor nagyobb valószínűséggel lesz hajlandó vállalkozást indítani vagy vállalkozóként tevékenykedni, mivel úgy véli, hogy a képességei alapján sikeres lehet vállalkozói területen.

Kutatásunkban a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetének hallgatóit mértük fel. A vizsgálat a hallgatók vállalkozás indítási hajlandóságára, vállalkozási készségeire és gazdasági helyzetéről alkotott véleményükre irányult.

Kutatási módszernek a kérdőíves felmérést választottuk. A kiválasztott alapsokaság a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézet nappali tagozatos hallgatói, összesen 178 fő, melyből 104 fő gazdálkodási és menedzsment alapszakon tanul. (Köztük szerepelnek még a gazdálkodási és menedzsment felsőoktatási szakképzéses, illetve turizmus és vendéglátás alapképzéses és felsőoktatási szakképzéses hallgatók is.)

A kérdőívben olyan kérdésköröket határoztunk meg, melyek fontosak lehetnek a vállalkozási hajlandóság kutatásának szempontjából. A hallgatók demográfiai adatait követően a jövőbeli elképzeléseikről tettünk fel kérdéseket, hogy mikor terveznek munkába állni a diploma vagy oklevél megszerzése után és vállalkozóként, vagy alkalmazottként tervezik karrierjüket. A következőkben összehasonlították a vállalkozói és alkalmazotti karriert jövedelem és munkaidő szempontjából. A negyedik kérdéskörben a vállalkozásuk indításának kérdéskörét vettük górcső alá. (Melyik szektorban, melyik vármegyében, milyen vállalkozási formában tennék, illetve fő- vagy másodállásban indítanák és meglévő vagy új terméket vagy szolgáltatás értékesítenének. Továbbiakban érdekelt, hogy milyen tényezők motiválnák vagy éppen hátráltatnák őket vállalkozásuk elindításától és vállalkozás indítását támogató pályázattal hajlandóak lennének-e vállalkozást indítani. Kérdéseket tettünk még fel a vállalkozási

képességekkel kapcsolatban, hogy a hallgatók melyik vállalkozási készségeket tartják a legmeghatározóbbnak és kértük őket, hogy értékeljék, hogy önmagukban a felsoroltak közül melyik képességek találhatóak meg. Az empirikus kutatás 2023. április 2. és 2023. május 2. között zajlott, a kérdőívet pedig összesen 136 hallgató töltötte ki. Online formátumban juttattuk el a hallgatókhoz a kérdőívet, melyet mindenki anonim és önkéntes alapon töltött ki.

A kutatási eredmények bemutatása.

Hallgatók demográfiai adatainak alapstatisztikái.

A kérdőívet összesen kitöltő 136 főből 83 fő gazdálkodási és menedzsment alapszakos, 35 fő gazdálkodási és menedzsment felsőoktatási szakképzéses, 3 fő turizmus és vendéglátás alapszakos, illetve 15 fő turizmus és vendéglátás felsőoktatási szakképzéses hallgató. Az alapszakosak 76,4%-a nyilatkozott a kutatási témában.

A kérdőívet kitöltött hallgatók 61,8%-a, vagyis 84 nő és 38,2%-a, vagyis 52 férfi. Ez az arány az alapszakosak jellegéből adódik, mivel jelenleg több női hallgató tanul a Gazdálkodástudományi Intézetben, mint férfi, így ez a minőségi ismerv felismerhető a mintában is.

A hallgatók életkorát tekintve megállapítható, hogy a vizsgált hallgatók móduszát a 20 és 21 éves korosztály adja, azonban a 19, 22 és 23 éves hallgatók is a minta jelentős részét képezik.

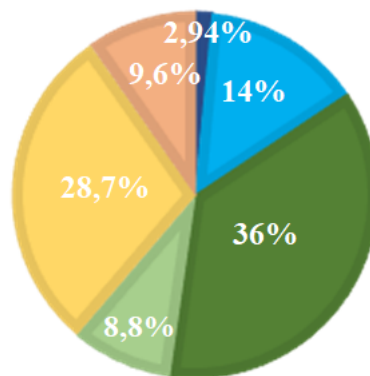
A kérdőív alapján 47 fő lakik vármegyeszékhelyen, 46 fő városban, 43 fő községben vagy faluban.

Jövőbeni elképzelésekre irányuló kérdések elemzése

A megkérdezettek 47%-a nyilatkozta azt, hogy diploma/oklevél megszerzése után azonnal munkába tervez állni, 35%-a már diploma/oklevél megszerzése előtt is dolgozik. A minta 14,7%-a 2-3 hónapon belül, 5,5%-a pedig fél éven belül tervez elhelyezkedni a munkaerőpiacon.

A jövőbeli tervekhez kapcsolódóan fontosnak tartottuk megkérdezni, hogy diploma/oklevél megszerzés után hogyan terveznek a hallgatók munkába állni. A 136 hallgatóból 4 fő nyilatkozott úgy, hogy jelenleg is már meglévő vállalkozással rendelkezik és szívesen dolgozna abban egyetemi tanulmányai után is. A megkérdezettek 14%-a, vagyis 19 fő alapítana diploma/oklevél után azonnal vállalkozást, azonban 36%-a, vagyis 49 fő csak szakmai tapasztalatszerzés után alapítana vállalkozást. Családi vállalkozást a hallgatók 8,8%-a, azaz 12 hallgató folytatna. Ezzel szemben a megkérdezettek 28,7%-a vagyis 39 fő dolgozna inkább alkalmazottként, 13 fő pedig még nem tudja vagy nem gondolkozott egyetem utáni terveiről, ahogy a 1. ábrán is látszik. Ezen adatok alapján elmondható, hogy a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetének hallgatói nagyobb részt szeretnék vállalkozást indítani a jövőben, mint helyezkednének el alkalmazottként.

- Jelenleg meglévő saját vállalkozásomban dolgoznék
- Alapítanék egy vállalkozást
- Szakmai tapasztalatszerzés után alapítanék egy vállalkozást
- Családi vállalkozást szeretnék tovább vinni
- Alkalmazottként szeretnék dolgozni
- Nem tudom/Nem gondolkodtam még rajta

1. ábra: Diploma/oklevél megszerzése után hogyan szeretne munkába állni?

Forrás: Saját szerkesztés

Az első hipotézis, miszerint több hallgató dolgozna közvetlenül diploma/oklevél után alkalmazottként, mint vállalkozóként beigazolódott a hallgatók válaszai alapján. Közvetlenül diploma után vállalkozóként helyezkednének el azon hallgatók, akik a jelenleg is meglévő saját vállalkozásukban dolgoznának, akik tanulmányaik után alapítanának vállalkozást vagy család vállalkozást szeretnének folytatni. Ezen hallgatók száma 35 fő, vagyis a minta 25,74%-a. Diploma után alkalmazottként helyezkednének el azok, akik szakmai tapasztalatszerzés után alapítanának vállalkozást, illetve akik csak alkalmazotti munkaviszonyban képzelik el jövőjüket. A megkérdezettek közül 88 fő tartozik ebbe a kategóriába, ami a minta 64,7%-a. Elmondható azonban, hogy a diploma/oklevél után pár évvel ez az arány változni fog a szakmai tapasztalatszerzés után vállalkozást alapító hallgatók arányában.

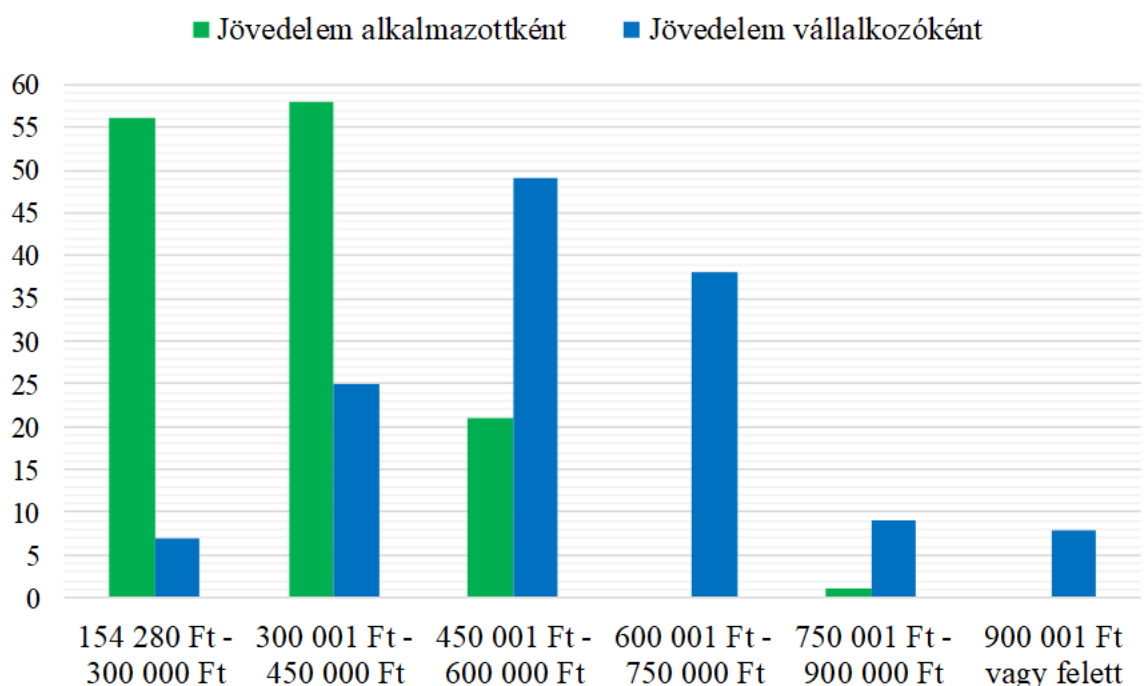
Nemek szerinti összehasonlítást figyelembe véve elmondható, hogy a nők közül 50 fő szeretne a jövőben vállalkozást indítani vagy folytatni, 27 fő tartózkodik a vállalkozásindítástól, illetve 7 fő még nem tudja, vagy nem gondolkodott rajta. Férfiaknál 34 fő tervez diploma/oklevél megszerzése után vállalkozást indítani vagy tovább vinni, 12 fő inkább alkalmazottként dolgozna és 6 fő nem tudta még eldönteni. Megfigyelhető, hogy a vállalkozási hajlandóság aránya a nőknél 59,52%, míg a férfiaknál 65,38%. Ezzel igazolható a harmadik hipotézis is, miszerint a férfiak vállalkozási hajlandósága magasabb, mint a női hallgatóké.

Vállalkozói és alkalmazotti karrier összehasonlítása

A következőkben a hallgatók a megadott szempontok alapján összehasonlították a vállalkozói és alkalmazotti karriert. A témakör első kérdésében megkértük a hallgatókat, hogy hasonlítsák össze a vállalkozóként és alkalmazottként megszerezhető jövedelem

nagyságát. A hallgatók 89%-a, vagyis 121 fő nyilatkozta azt, hogy szerinte saját vállalkozással lehet havonta nagyobb jövedelmet keresni 5,1%, vagyis 7 fő szerint az alkalmazotti munkaviszony jövedelmezőbb, 6%, vagyis 8 fő szerint pedig nincs különbség a munkaviszonyok munkabérei között. A második hipotézisünk vagyis, hogy a hallgatók több, mint a fele gondolja azt, hogy vállalkozóként több jövedelmet lehet elérni, mint alkalmazottként szintén beigazolódtott.

Az alkalmazotti jövedelem tekintetében 56 hallgató gondolta úgy, hogy nettó 154 280 Ft (akkori minimálbér) és 300 000 Ft között tudna megkeresni, 58 fő szerint a havi bevétele 300 001 Ft és 450 000 Ft osztályközbe esne, 21 megkérdezett pedig 450 001 Ft és 600 000 Ft közti sávba tenné jövedelmét. Mindössze 1 fő gondolta úgy, hogy alkalmazottként megkeresne nettó 750 001 Ft és 900 000 Ft közötti munkabért.

2. ábra: Vállalkozói és alkalmazotti nettó jövedelmek eloszlása a hallgatók szerint

Forrás: Saját szerkesztés

Vállalkozói jövedelmeket figyelve sokkal megosztóbb volt a hallgatók véleménye. 7 fő gondolta azt, hogy saját vállalkozással 154 280 Ft és 300 000 Ft között lenne jövedelme, 25 fő tenné az értékét 300 001 Ft és 450 000 Ft közé, 49 hallgató szerint 450 001 Ft és 600 000 Ft közötti lenne a bevétele havonta. Az alkalmazotti karrierrel ellentétben a hallgatók úgy gondolták, hogy 600 000 Ft feletti jövedelemre is szert tehetnek. 38 fő szerint 600 001 Ft és 750 000 Ft közé esne a jövedelme vállalkozóként, 9 fő teszi ezt az összeget 750 001 Ft és 900 000 Ft közé, de 8 hallgató szerint 900 001 Ft feletti is lehet a bevétel értéke. Súlyozott számtani átlaggal számolva a hallgatók szerint saját vállalkozással nettó jövedelmük havonta 570 331 Ft lehet.

Ön egyetért az alábbi mondattal?

"A vállalkozók kevesebbet dolgoznak, mint az alkalmazottak."

A válaszadók 97,1%-a vagyis összesen 132 fő válaszolta azt, hogy nem ért egyet a fent leírt állítással, azonban 4 fő, vagyis a minta 2,9%-a nyilatkozta azt, hogy egyetért a kijelentéssel. A 4 főből 3 a rugalmasabb munkaidő és a saját időbeosztás miatt gondolja azt, hogy a vállalkozók kevesebbet dolgoznak az alkalmazottaknál, a negyedik fő pedig arra hivatkozott, hogy a vállalkozók kiosztják a feladatokat a munkavállalóiknak és a szervezési-menedzselési feladatok nem követelnek olyan sok munkaidőt, mint az alkalmazottak feladatai.

A vállalkozásindításra jelentős hatással van az a tényező is, hogy a megkérdezettek közvetlen környezetében van-e olyan hozzátartozó, aki rendelkezik saját vállalkozással. 88 fő, vagyis a minta 64,7%-a válaszolta azt, hogy van a közvetlen hozzátartozói között olyan, aki rendelkezik saját vállalkozással és csak 48 fő, vagyis a hallgatók 35,3%-a nyilatkozta azt, hogy nincs a hozzátartozói között vállalkozó.

Megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a vállalkozási hajlandóság és vállalkozással rendelkező hozzátartozó megléte között, ezért függetlenségvizsgálatot végeztünk. A vállalkozási hajlandóságon belül három csoportot különböztettünk meg. Az első csoportba tartoznak, akik a „jelenleg meglévő saját vállalkozásomban dolgoznék”, „alapítanék egy vállalkozást”, „szakmai tapasztalatszerzés után alapítanék vállalkozást” és „családi vállalkozást szeretném tovább vinni” lehetőséget választották, ők azok, akik rendelkeznek vállalkozási hajlandósággal. A második csoportot az „alkalmazottként szeretnék dolgozni” opciót választók jelentik, vagyis ők azok, akiknek nincs vállalkozási hajlandósága. A harmadik csoportba tartoznak azok, akik a „nem tudom/nem gondolkodtam még rajta” lehetőséget választották.

A második ismérvet két csoportra osztottuk. Az első csoportba azok tartoznak, akik rendelkeznek olyan hozzátartozóval, akiknek van vállalkozása, a második csoportba pedig azokat soroltuk, akiknek nincs vállalkozó hozzátartozójuk. A függetlenségvizsgálathoz szükséges adatokat az 1. táblázat tartalmazza.

A két változó függetlenségének megállapítására Khi-négyzet (χ^2) tesztet végeztünk. A nullhipotézis (H_0) az volt, hogy a két változó független, az alternatív hipotézis (H_1) pedig az, hogy a két változó egymástól nem független. A χ^2 érték kiszámítása után 2,6-os empirikus értéket kaptunk. 5%-os szignifikancia-szint mellett a 2-es szabadságfok elméleti értéke 5,991. Mivel az empirikus érték kisebb, mint ez az elméleti érték, a nullhipotézis igaz, vagyis a két változó független egymástól, tehát a vállalkozási hajlandóságot nem befolyásolja az, hogy a hallgatóknak van-e olyan hozzátartozójuk, aki vállalkozó.

1. táblázat.

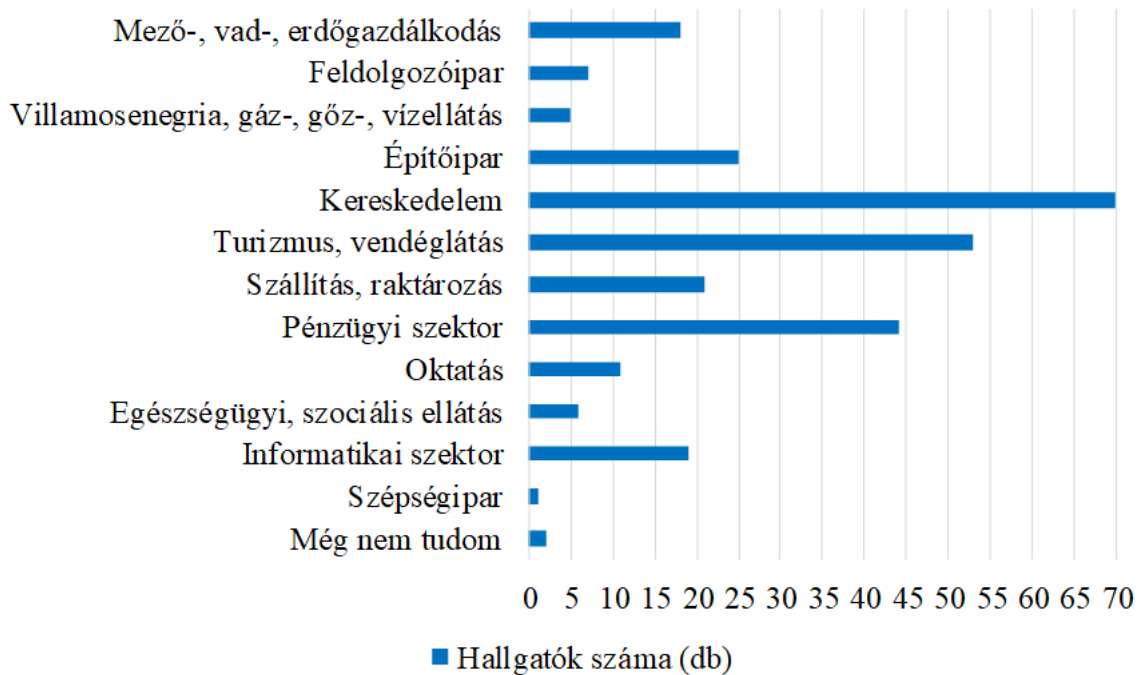
Vállalkozási hajlandóság és vállalkozó hozzátartozó
eloszlásának mértéke a hallgatók között

Vállalkozási hajlandóság	Vállalkozó hozzátartozó		Σ
	Van	Nincs	
Rendelkezik vállalkozói hajlandósággal	59	25	84
Nem rendelkezik vállalkozói hajlandósággal	22	17	39
Nem tudja	7	6	13
Σ	88	48	136

Forrás: Saját szerkesztés

Vállalkozás indítására vonatkozó válaszok elemzése

A továbbiakban érdekesnek tartottuk megkérdezni a hallgatókat, hogy amennyiben indítanának vállalkozást, azt milyen szektorban, melyik vármegyében és milyen formában tennék. A legnépszerűbb a kereskedelmi szektor volt, mivel 70 fő, vagyis a válaszadók több, mint fele (51,47%) kereskedelmi szektorban képzelne el vállalkozási tevékenységét, de nem sokkal maradnak le tőle a turizmus, vendéglátás és pénzügyi szektorban tevékenykedni kívánók is, melyek a minta 38,97%-át és 32,35%-át teszik ki. A mező-, vad- és erdőgazdálkodás, az építőipar, a szállítás, raktározás és az informatikai szektorban vállalkozni kívánók közel azonos arányban vannak, mivel a minta 13,24%-át, 18,38%-át, 15,44%-át és 13,97%-át alkotják. 10 fő felett van még az oktatási ágazatban vállalkozni akarók száma, összesen 11 fő, vagyis a minta 8,09%-a. A további ágazatokban csak pár ember gondolkozik vállalkozást indítani, feldolgozóiparban 7 fő, villamosenergia, gáz-, gőz, vízellátás területén 5 fő, egészségügyi és szociális ellátásban 6 fő, szépségiparban pedig 1 fő. 136 főből 2 hallgató még nem tudja, hogy amennyiben vállalkozást indítana, azt melyik szektorban tenné.

3. ábra: Hallgatók vállalkozásindítási szándéka szektoronként

Forrás: Saját szerkesztés

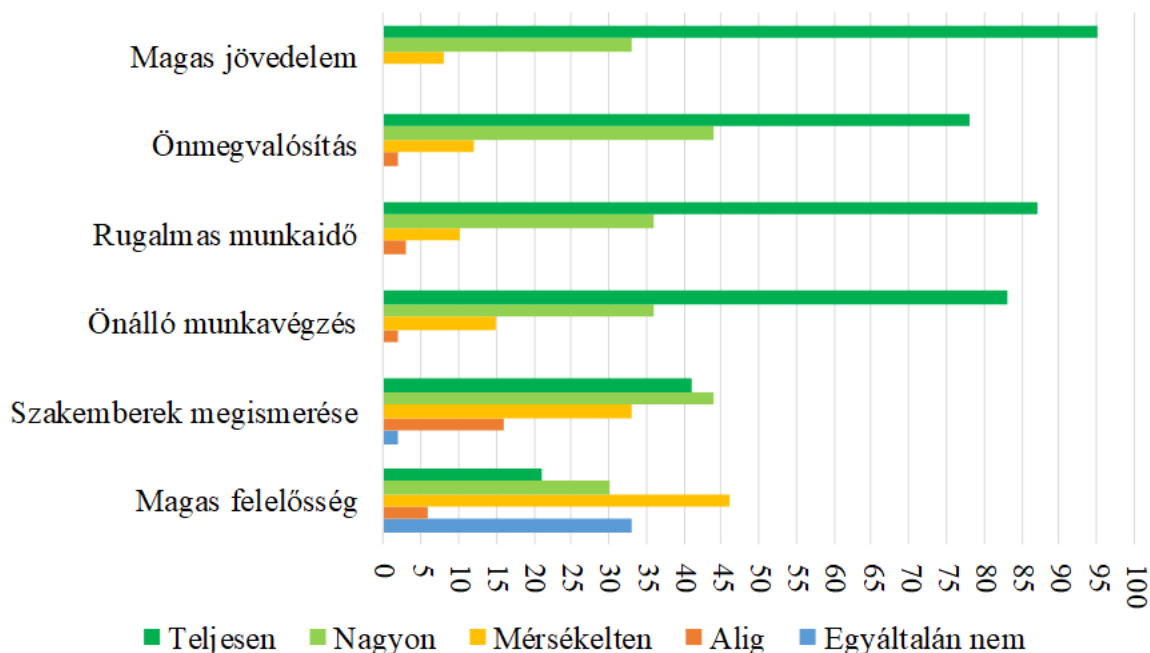
A hallgatók 62,5%-a, vagyis 85 fő Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében indítaná saját vállalkozását, ami azzal magyarázható, hogy a hallgatók többsége ebben a vármegyében él, illetve tanulmányai alatt Nyíregyházán és környékén éli mindennapjait. A második legtöbbet jelölt Pest vármegye volt, a hallgatók 24,3%-a, vagyis 33 fő képzelné el vállalkozásindítási helyként. Pest vármegyében helyezkedik el Magyarország fővárosa, Budapest is, ami az ország gazdasági centrumjaként működik, tehát látható, hogy gazdasági előny miatt választaná 33 fő Pest vármegyét vállalkozása elindítására.

88 fő, vagyis 64,7% egyéni vállalkozóként kezdené meg vállalkozói karrierjét, 41 fő, vagyis 30,1% korlátolt felelősségű társaságot alapítana, 6 fő, tehát 4,4% betéti társaságként működne, illetve 1 fő hozna létre részvénytársaságot. Az egyéni vállalkozás népszerűségét a minimumhoz nem kötött jegyzett tőke és a kedvező adózási feltételek jelenthetik a hallgatók körében, míg a korlátolt felelősségű társaságot választókat a nevéből is eredő korlátolt felelősség motiválhatja ezen vállalkozási forma választására.

Motiváló és visszatartó tényezők a vállalkozás indításától

Különböző tényezők, melyek motiválhatják vagy visszatartathatják az embereket a vállalkozásindítástól. Kijelöltünk 6 motiváló és visszatartó tényezőt. A motiváló tényezőknél a hat legfontosabbnak a magas jövedelmet, az önmegvalósítás lehetőségét, a rugalmas munkaidőt, az önálló munkavégzést, a szakemberek megismerését és a magas felelősséget tartottuk. A leginkább motiváló tényező a hallgatók körében a magas jövedelem volt, mivel 95 fő tartotta teljesen motiválónak, 33 fő nagyon motiválónak és 8 fő mérsékelten motiválónak. A második legmotiválóbb tényezőnek a rugalmas

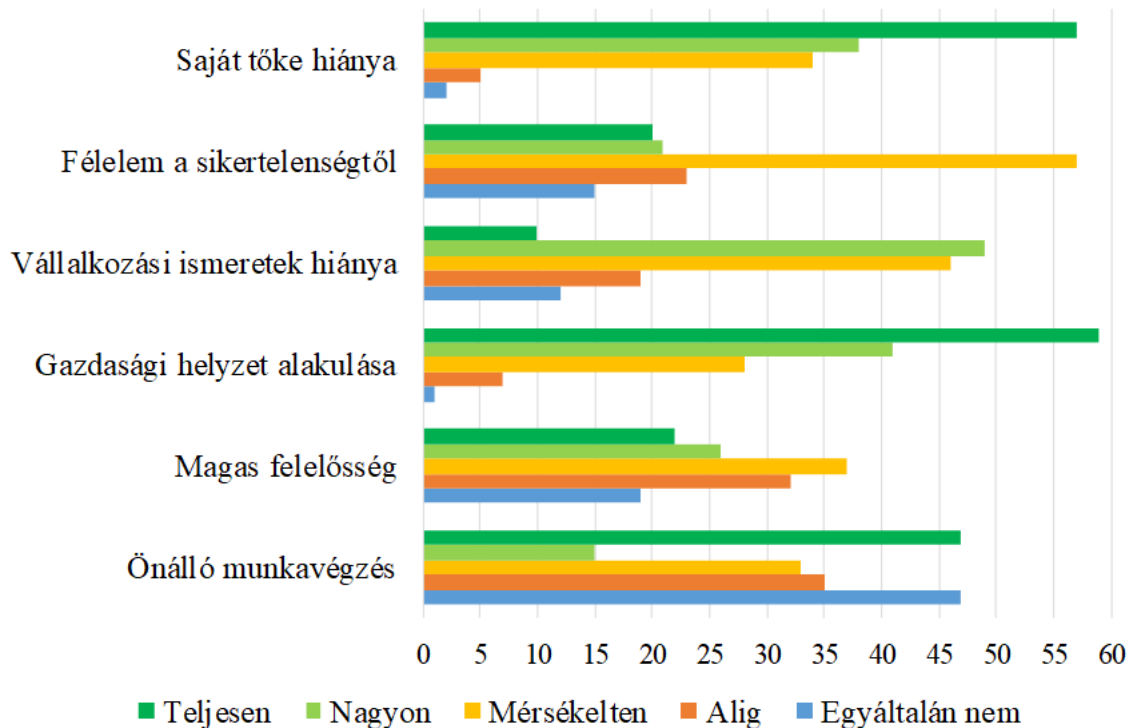
munkaidő bizonyult, mivel 87 hallgató gondolta teljesen motiválónak, 36 fő nagyon motiválónak 10 fő mérsékelten motiválónak és 3 fő alig motiválónak. Arányaiban hasonló motiváló tényezőnek számítottak az önmegvalósítás és az önálló munkavégzés, ugyanis a hallgatók átlagosan 59%-a tartotta mindkét tényezőt teljesen motiválónak, 28,5%-a nagyon motiválónak, 9,9%-a mérsékelten motiválónak és 1,5%-a alig motiválónak.

4. ábra: Motiváló tényezők vállalkozás indításához

Forrás: Saját szerkesztés

A leginkább visszatartó tényezőnek a gazdasági helyzet alakulását jelölték meg a megkérdezettek. Az eredmény nem meglepő, hiszen az utóbbi évek gazdasági helyzete, a koronavírus idejében kialakult gazdasági recesszió és az orosz-ukrán háborús helyzet miatt várható volt, hogy a válaszadók többsége így jelöl. A második legvisszatartóbb tényező a saját tőke hiánya, melyet 57 fő tart teljesen, 38 fő nagyon, 34 fő mérsékelten, 5 fő alig és 2 fő egyáltalán nem visszatartónak. A sikertelenségtől való félelem tekintetében nagyon különbözőek voltak a vélemények. A vállalkozási ismeretek hiányával kapcsolatban is hasonló az álláspont, a legtöbben a „nagyon” és „mérsékelten” lehetőségeket választották, ezen szavazatok aránya a minta 69,85%-a. A magas felelősséget és az önálló munkavégzést tekintették a válaszadók a vállalkozásindítástól legkevésbé visszatartó tényezőeknek. Az önálló munkavégzésnél érdekes arány alakult ki, ugyanis pontosan ugyanannyi hallgató tartja teljesen visszatartó tényezőnek, mint egyáltalán nem visszatartónak saját vállalkozás indításához, mindkét esetben 47 fő, ami a minta 34,56%-34,56%-át teszik ki.

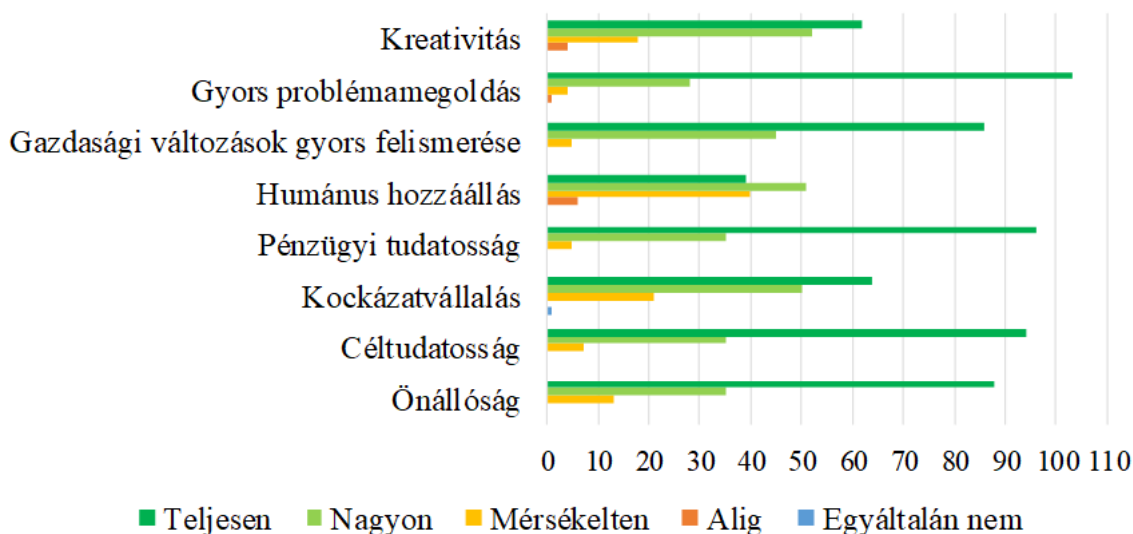
5. ábra: Visszatartó tényezők vállalkozás indításától.

Forrás: Saját szerkesztés

46 fő, vagyis 33,8% azt nyilatkozta, hogy a pályázattal hajlandó lenne megváltoztatni döntését és vállalkozást indítani, 4,4% továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy nem indítana vállalkozást, 49 fő, vagyis 36% vállalkozóvá válást segítő pályázat nélkül is elindítaná vállalkozását, illetve 6 fő nyilatkozta azt, hogy még nem gondolkodott rajta.

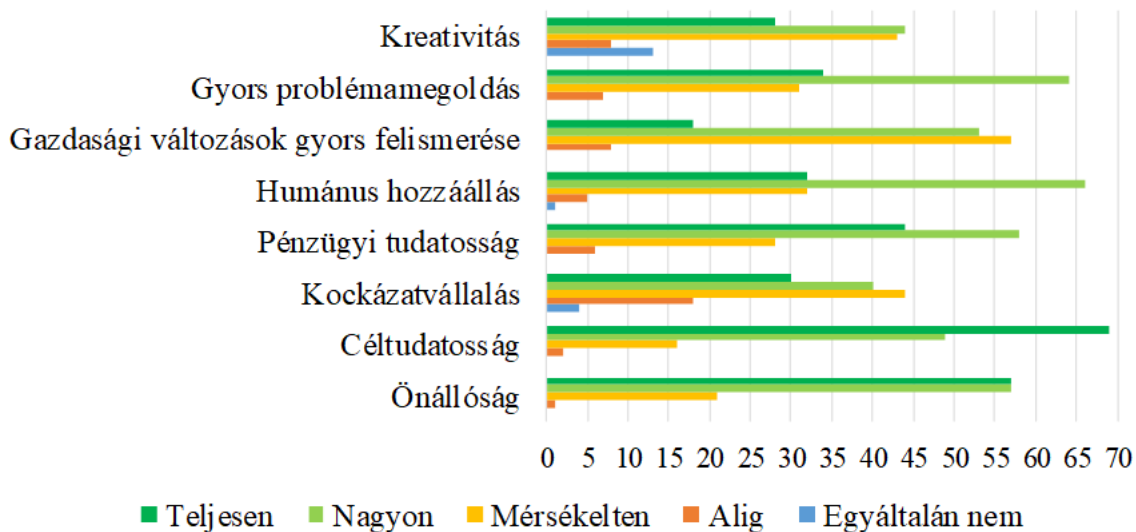
Vállalkozói készségek

A vállalkozási hajlandóság önmagában nem elég egy vállalkozás elindításához, szükség van hozzá a megfelelő vállalkozási készségekre is. A 6. ábrán jól látható, hogy a hallgatók az összes felsorolt készséget fontosnak tartják vállalkozásindítási szempontból. A gyors problémamegoldást jelölték meg legtöbben. 103 hallgató gondolta a gyors problémamegoldást teljes mértékben fontosnak, 28 fő nagyon fontosnak, 4 fő mérsékelten fontosnak és 1 fő gondolta alig fontos készségnek. Hasonló arányban gondolták érdemesnek a pénzügyi tudatosságot és a céltudatosságot is. A legkevésbé fontos készségnek a humánus hozzáállást gondolták a hallgatók, 39 fő szerint teljes mértékben, 51 fő szerint nagyon, 40 fő szerint mérsékelten és 6 fő szerint alig fontos vállalkozói készség.

6. ábra: Vállalkozói készségek fontossága

Forrás: Saját szerkesztés

7. ábra: Vállalkozói készségek a hallgatók körében

Forrás: Saját szerkesztés

A 7. ábrán megmutatja, hogy az alábbi vállalkozói készségek mennyire vannak jelen a hallgatókban a megkérdezettek szerint. Látható, hogy a diagram sorai jelentősen eltérnek az előbbtől. A hallgatók által jelölt legfontosabb készség, a gyors problémamegoldás például a válaszadók szerint csak 34 főnél van meg teljesen, 64 főnél nagyon, 31 hallgatónál mérsékeltén és 7 főnél alig. A második legfontosabb készségnek jelölt pénzügyi tudatosság a hallgatók között csak 32,35%-nál van meg teljesen. A minta alapján leginkább fellelhető készség a céltudatosság, ugyanis 69 fő gondolja azt, hogy teljesen céltudatos, 49 fő nagyon, 16 fő mérsékeltén, illetve 2 fő alig. A második legjellemzőbb tulajdonság az önállóság, ahol ugyan annyi fő gondolja magát teljesen önállóknak, mint amennyi nagyon önállóknak, ez mindkét esetben 57 főt jelent,

mérsékeltén önállónak tartja magát 21 fő és alig önállónak 1 fő. A legnagyobb különbség a kockázatvállalás esetében látható, ahol 30 fő vallja magát teljesen, 40 fő nagyon, 44 fő mérsékeltén, 18 fő alig és 4 fő egyáltalán nem kockázatvállalónak.

Megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van a hallgatók vállalkozási hajlandósága és készsége között.

A függetlenségvizsgálatot χ^2 -próbával végeztük el. Az eredmények alapján, nincs szignifikáns összefüggés a hallgatók vállalkozási készségei és a vállalkozási hajlandóságuk között, ezért a 4. hipotézisünket elvetjük.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei

A fenti elemzések alapján a hallgatók vállalkozási hajlandósága a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetében magas, azonban még nincsenek meg a megfelelő képességeik ahhoz, hogy ténylegesen elindíthassák vállalkozásukat. Ezen segíthet, ha vállalkozásindítás előtt szakmai tapasztalatot szereznek, ezzel pedig a megkérdezett hallgatók is tisztában vannak, mivel a legnagyobb arányban a vállalkozásindítási terveiknél azt a választ adták, hogy csak szakmai tapasztalatszerzés után kezdenének vállalkozásba. A függetlenségvizsgálatok kimutatták, hogy a hallgatók vállalkozásindítási hajlandóságára nincsenek hatással a hallgatók vállalkozói készségei és az sem, hogy a hozzátartozói között van-e olyan, aki rendelkezik vállalkozással. Kutatási eredményeinket nem általánosíthatom az alapsokaság minden tagjára, tekintve, hogy a kérdőív kitöltöttségi aránya 76,4%, vagyis az empirikus kutatás nem reprezentatív.

Hipotézisek tekintetében elmondható, hogy négy hipotézisből három elfogadható, az utolsót pedig a számításaink alapján elvetettük. Ez azt jelenti, hogy a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetében diploma/oklevél megszerzése után közvetlenül több hallgató dolgozna alkalmazottként, mint vállalkozóként. A megkérdezett hallgatók több, mint fele gondolja úgy, hogy vállalkozóként több nettó jövedelmet keresne, mint alkalmazottként. A Gazdálkodástudományi Intézet férfi hallgatóinak vállalkozási hajlandósága magasabb, mint a női hallgatóké. A megkérdezettek több, mint 50%-a gondolja úgy, hogy jelenleg nehezebb egy vállalkozás elindítása, mint a koronavírus előtt, legfőképpen az infláció és az alapanyaghiány hatására. Végezetül megállapítható, hogy nincs összefüggés a hallgatók vállalkozási hajlandósága és vállalkozási készségei között.

A kutatás kiterjeszhető a Nyíregyházi Egyetem más intézeteiben tanuló hallgatóira is, amivel egyetemi szinten vizsgálható lenne a vállalkozási hajlandóság a hallgatók körében. Továbbá a levelezős hallgatók körére is, így a teljes egyetemi hallgatóság elérése is lehetővé válna.

Véleményünk szerint a hallgatók vállalkozási hajlandósága növelhető lenne több szempontból is. A gazdasági helyzet normalizálódásával, az infláció és a megnövekedett alapanyagárak csökkenésével a hallgatók legnagyobb hátráltató tényezői kevésbé nyomnák bélyegyüket a hallgatók vállalkozási kedvére. Az egyetemi környezet is sokat segíthet a vállalkozói kedv növelésében, pl. gyakorlatorientált kurzusok és támogató közeg segítségével. A képzés kétféle inputot adhat a fiataloknak: - Egyrészt a klasszikus, ahol megkapják a háttértudást. (a vállalkozás fogalma, működése, milyen társasági

formák vannak...stb.) Követelmény, hogy adjon egy olyan alaptudást a fiataloknak, ami magabiztosságot ad nekik ahhoz, hogy vállalkozást indítsanak. - Másrészt, ami még inkább fontosabb, és sokkal nehezebb feladat is, a vállalkozói létre való inspirálás.

A felhasznált források listája

1. Ajzen, I. (1991): The Theory of Planned Behavior Organizational. Behavior and Human Decision Processes, vol. 50, p. 179–211. https://www.researchgate.net/publication/272790646_The_Theory_of_Planned_Behavior (Letöltve: 2023.03.29.)
2. Benke M. (2020): Tanulásméletek és összehasonlításaik, Közép-Európai Közlemények, 8. évfolyam, 50. szám, 181-215.o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/71795/1/kek_050_181-215.pdf (Letöltve: 2023.04.11.)
3. Global Report (2023): Global Entrepreneurship Monitor, 2022/2023 <https://www.gemconsortium.org/reports/latest-global-report> (Letöltve: 2023.03.15.)
4. Hofmeister-Tóth Á. – Kopfer-Rác K. – Zoltayné Paprika Z. – A magyar vállalkozók személyiségjegyei és azok kapcsolata a vezetői stílussal és a piacorientációval, Vezetéstudomány, 47. évfolyam, 7. szám, 41-53.o. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2395/1/VT_2016n7p41.pdf (Letöltve: 2023.04.11.)
5. S. Gubik A. – Farkas Sz. (2013): Vállalkozási attitűdök kutatása egyetemi-főiskolai hallgatók körében, Vezetéstudomány, 44. évfolyam, 7.-8. szám, 5.-17. o. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2128/1/vt2013n7-8p5.pdf> (Letöltve: 2023.03.29.)
6. S. Gubik A. – Farkas Sz. (2022): Global University Entrepreneurial Spirit Student's Survey 2021, National Report
7. S. Gubik A. – Farkas Sz. – Kása R. (2018): A tervezett magatartás elméletének alkalmazása a vállalkozói hajlandóság alakulásának magyarázatára, Közgazdasági Szemle, 65. évfolyam, 1. szám, 74 – 101 oldal <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1747> (Letöltve: 2023.03.15.)
8. Sugár A. (2004): Az ársapka-szabályozás és az indexálás, Statisztikai Szemle, 82. évfolyam, 6-7. szám, 583 – 594.o. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2004/2004_06-07/2004_06-07_583.pdf (Letöltve: 2023.03.24.)
9. Szerb L. – Lukovszki L. (2013): Magyar egyetemi hallgatók vállalkozási attitűdjei és az attitűdöket befolyásoló tényezők elemzése a GUESSS-felmérés adatai alapján, Vezetéstudomány, 44. évfolyam, 7.-8. szám, 30.-40.o. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2129/1/vt2013n7-8p30.pdf> (Letöltve: 2023.04.11.)
10. Tessényi J. – Kun Zs. (2022): Vállalkozási hajlandóság egyetemisták körében, Statisztikai Szemle, 100. évfolyam, 11. szám, 1010 – 1024. Oldal https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2022/2022_11/2022_11_1010.pdf (Letöltve: 2023.03.15.)

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-682-683

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ

«AUTOMOTIVE INDUSTRY IN UKRAINE: KEY APPROACHES TO ASSESSING LABOR MARKET AND BUSINESS PERSPECTIVES»

підготовлену англійською мовою авторами

Бачо Р.Й. і Пойда-Носик Н.Н.

Структурна перебудова економіки держави вимагає проведення глибокого дослідження сучасних тенденцій її розвитку. Одним з пріоритетних напрямків розвитку економіки України є сприяння розвитку автомобільної галузі. З 2014 року збройна агресія Росії проти України спричинила суттєвий занепад галузі виробництва легкових автомобілів. Військовий конфлікт між Україною та Росією спричинив розірвання економічних зв'язків з країнами, і як наслідок, зупинкою виробництва автомобілів ВАЗ. Водночас, в країні спостерігалось погіршення економічної кон'юнктури, що в свою чергу відбилося і на діяльності виробництва автомобільної галузі.

Відчутними стали проблеми неспроможності вітчизняних підприємств автомобілебудування конкурувати з іноземними виробниками та нездатності української автомобілебудівної продукції задовольнити в повній мірі потреби українських споживачів. При цьому відкритість внутрішнього ринку України визначає високий рівень його насиченості, насамперед, імпортною продукцією автомобілебудування, яка впливає на зниження попиту на українські автомобілі та зменшення привабливості через витіснення їх імпортними авто. Спостерігається агресивна експансія на український ринок автотранспортних засобів з РФ, Білорусі та Узбекистану. Рівень проникнення імпорту станом на 2016 рік дорівнював 0,93, у 2019 році – 0,93, у 2020 році – 0,95. Для порівняння: у 2008 році цей показник становив 0,47. Тобто з кожним роком частка продажу первинної нової вітчизняної продукції автомобілебудування в Україні зменшувалась, а питома вага продажу первинної нової імпортної продукції автомобілебудування в Україні зростала та станом на 2020 рік остання становила понад 95%.

Авторами монографії зроблено глибоке дослідження найважливіших тенденцій ринку праці в Україні. Проведено оцінку стану міграційних процесів, рівня безробіття в регіонах, впливу пандемії COVID-19 та війни на ринок праці в Україні. Наведено результати порівняльного аналізу рівня мінімальної заробітної плати в Україні в розрізі регіонів, категорій та посад. Досліджено стандартну заробітну плату працівників бек-офісу та менеджменту в автомобільному секторі.

Важливим моментом є також аналіз тенденцій і закономірностей розвитку автомобільної промисловості України. Авторами встановлено, що найбільш сильні конкурентні позиції вітчизняним автовиробникам вдається зберігати на

вітчизняному автобусному ринку. Тоді як на ринку легкових і вантажних автомобілів вітчизняні виробники програють у конкуренції з іноземними брендами. Винятком є ПАТ «Єврокар», яке не випускає власної торгової марки, а спеціалізується на складанні автомобілів чеської марки Skoda.

В монографії знайшли відображення галузеві аспекти забезпечення регіонального розвитку автопрому та розглянуто бар'єри і ризики для іноземного інвестування у галузь.

Загалом, колективна монографія є завершеним науковим дослідженням, містить розробку теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо напрямів розвитку автомобільної галузі в умовах євроінтеграційних процесів, має наукову новизну і практичне значення та може бути рекомендована до друку.

Рецензент:

*Доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України,
професор кафедри банківської справи
і фінансових послуг Харківського
національного економічного
університету імені Семена Кузнеця*

Н.М.Внукова

DOI 10.58423/2786-6742/2023-4-684-685

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Лоскоріх Г., Перчі О.
**«ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ІТ-ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ»**

Процеси цифрової трансформації економіки України набувають особливої актуальності. Інформатизація суспільства та динамічний розвиток економіки в напрямку цифрового середовища сприяють можливостям для розвитку бізнесу, який акцентує увагу на розробці та застосуванні передових інноваційних технологій для обробки та передачі інформації. Потужність інформаційних потоків потребує перманентного пошуку нових підходів до управління підприємством з метою забезпечення повної, своєчасної, неупередженої та достовірної обліково-аналітичної інформації, що у свою чергу є важливим для розвитку вітчизняного обліку та аналізу підприємств ІТ-індустрії.

Водночас головним напрямом прискорення процесу цифровізації повинна бути активна роль ІТ-бізнесу. Для ІТ-підприємств важливим є належне інформаційне забезпечення, яке продукується бухгалтерським обліком.

Як свідчить зміст монографії, авторами вирішується важливе наукове завдання, що стосується поглиблення теоретичних положень та практичних пропозицій щодо обліково-аналітичного забезпечення діяльності ІТ-підприємств.

Актуальність дослідження діяльності ІТ-підприємств зумовила мету монографії, якою є обґрунтування теоретичних положень та формування прикладних рекомендацій з обліково-аналітичного забезпечення діяльності ІТ-підприємств як важливих учасників процесу цифровізації економіки.

Монографія є вдало структурованою, концептуально цілісною, містить три розділи, насичені цінними дослідженнями та практичним матеріалом.

У монографії розкрито сутність та класифікацію ІТ-підприємств через призму бухгалтерського обліку; виокремлено специфічні об'єкти й особливості обліково-аналітичного забезпечення діяльності ІТ-підприємств; здійснено ідентифікацію ризиків діяльності ІТ-підприємств для визначення облікових способів управління ними; охарактеризовано специфіку організації бухгалтерського обліку в ІТ-підприємствах; досліджено бухгалтерський облік операцій з програмним забезпеченням в ІТ-підприємствах; запропоновано облікове забезпечення управління ризиками діяльності ІТ-підприємств і методику аналізу ефективності ІТ-проєкту.

У першому розділі монографії розкрито теоретичні засади бухгалтерського обліку та аналізу діяльності ІТ-підприємств; відображено напрями, які потребують найбільшої уваги, для створення належного інформаційного забезпечення управління діяльністю ІТ-підприємства; обґрунтовано сутність ІТ-проєкту як комплексного поняття, яке може об'єднувати в собі декілька об'єктів бухгалтерського обліку

У другому розділі монографії авторами досліджено організаційно-методичне забезпечення бухгалтерського обліку ІТ-підприємств; наведені пропозиції в частині обґрунтування об'єктів та елементів облікової політики для ІТ-підприємств; визначено напрями необхідної облікової інформації для прийняття управлінських рішень, а також обґрунтовано необхідність організації обліку витрат в розрізі замовників/ проектів та етапів розробки.

У третьому розділі монографії розкрито удосконалення обліково-аналітичного забезпечення діяльності ІТ-підприємств; на основі визначених особливостей діяльності ІТ-підприємств обґрунтована специфіка організації управлінського обліку; розроблено форми управлінської звітності для ІТ-підприємств сфери різного спрямування; запропоновано методику аналізу ефективності ІТ-проекту

Значна увага приділена організації обліку витрат залежно від моделей організації бізнесу ІТ-підприємства, зокрема рекомендовано їх відображення виходячи з індивідуальної участі кожного фахівця в конкретному ІТ-проекті.

Авторами в монографії, для забезпечення належної організації аналізу ефективності ІТ-проектів, розкрито необхідність згрупувати планування і структурування роботи ІТ-підприємства за наявними ресурсами та бажаними результатами, з використанням комбінованого підходу до департаменталізації, застосовуючи, за потреби, кожний з її типів чи групу типів одночасно. Враховано за можливість кожного з працівників працювати не лише в одному ІТ-проекті, а виконувати роботи в різних ІТ-проектах. Рекомендований підхід до аналізу ефективності ІТ-проекту враховує інтереси замовника та виконавця, а також базується на поєднанні методів оцінки (витратних і фінансових) для продуктивних і сервісних ІТ-підприємств. Запропоновано оцінку ефективності ІТ-проекту здійснювати з позиції замовника за критеріями дотримання строків, бюджету та якості.

Системний підхід, який прослідковується в монографії, значно підвищив наукову цінність дослідження та дозволив розв'язати цілий комплекс проблемних питань, пов'язаних з обліково-аналітичним забезпеченням діяльності ІТ-підприємств.

Монографія «Обліково-аналітичне забезпечення діяльності ІТ-підприємств в Україні» привертає увагу новизною дослідження та є корисною для аспірантів, викладачів, науковців, спеціалістів ризик-менеджменту, аналітиків, облікового персоналу, керівників компаній.

Рецензована монографія підготовлена авторами є завершеною науковою працею і рекомендована до опублікування.

Рецензент:

Кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування,

Національної академії статистики, обліку та аудиту

Людмила НОВІЧЕНКО

ВИМОГИ ДО ФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS. ECONOMICS»

Науковий журнал «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» призначений для фахівців, які цікавляться теоретичними та прикладними проблемами економіки, менеджменту, фінансів, обліку, оподаткування, аналізу й аудиту, дає змогу науковій громадськості ознайомитися з результатами досліджень вчених-економістів.

Тематика наукового видання:

- Економіка;
- Облік і оподаткування (облік, оподаткування, контроль, аналіз, аудит);
- Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- Менеджмент.

Науковий журнал є рецензованим виданням, що підтримує політику відкритого доступу до наукових публікацій.

Редакційна колегія видання підтримує світові стандарти прозорості процесу рецензування, відповідно рукопис проходить через:

- перевірку на плагіат. Наявність збігів / ідентичності / схожості у наданих авторами текстах здійснюється редколегією за допомогою системи Unicheck;
- незалежне експертне рецензування. Рукописи, що публікуються у науковому журналі, проходять сліпе рецензування – це анонімний процес оцінки рукопису, коли рецензенти не знають, хто є автором наукової статті, а автору невідомо, хто є рецензентами.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Редакція наукового журналу «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» приймає:

- сучасні, оригінальні та незалежні дослідження докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців (аспірантів, здобувачів, студентів), а також інших осіб, які займаються науковою діяльністю;
- статті, які не містять заборонених до друку матеріалів, а також матеріалів, у достовірності яких виникає сумнів. Неприйнятні текстові запозичення без дійсних посилань (плагіат) та самоплагіат (широкомасштабне запозичення з власних робіт без надання належних посилань) не допускаються;
- статті, які ніколи не друкувалися раніше і не подані на розгляд в інші видання;

Мова публікацій: українська, угорська, англійська.

Для опублікування статті у науковому журналі необхідно надіслати електронною поштою до редакції журналу такі матеріали:

1. Довідка про автора
2. Наукову статтю згідно вказаних вимог надіслати в електронному вигляді на адресу: aab-economics@kmf.org.ua
3. Рецензію наукового керівника або іншого фахівця у певній галузі знань, який має відповідний науковий ступінь (подають лише аспіранти та здобувачі).

Рукопис повинен включати такі складові у нижченаведеній послідовності:

- 1) DOI (присвоюється редакцією після публікації статті) (кегель 13 пт);
- 2) індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки) (кегель 13 пт);

3) **Прізвище та ім'я авторів(-ів)** (у наступному рядку, по центру, не більше, ніж 3 особи) (кегель 13 пт);

4) **Відомості про автора (авторів)**, після кожного автора вказується **науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи, місто, країна**, де працюють автори (кегель 11 пт);

5) **Назва статті** (через один рядок від імен авторів по центру, до 10 слів - кегель 13 пт, всі прописні, напівжирний шрифт);

б) **Структурована анотація (реферат)** – через один рядок від назви статті курсивом, не менше **1800 знаків** (кегель 11 пт). (із застосуванням безособових конструкцій анотація повинна містити наступні елементи (предмет, мету роботи; метод чи методологію проведення роботи; результати роботи; сферу застосування результатів; висновки);

7) **Ключові слова** (5–8 слів) (кегель 11 пт, курсив);

8) інформацію за вищенаведеними пунктами 3-7 подати послідовно на мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою;

9) **Код JEL класифікації** (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, напівжирним шрифтом. Наприклад: JEL Classification: M10, M30)

10) **Текст статті** (кегель 13 пт) у структурованому вигляді із виділенням наступних елементів (напівжирним курсивом з абзацу):

Структурно **текст статті** повинен містити такі необхідні елементи (на основі вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003р. №7-05.1):

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Перелік використаних джерел. Джерела нумеруються відповідно до порядку звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках; бібліографічний опис літератури оформлюється згідно з ДСТУ 8302:2015. Кількість самоцитувань не повинна перевищувати 20%.

11) **Перелік використаних джерел** (кегель 11 пт).

12) **Список літератури (References)** в романському алфавіті.

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті, повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Технічні параметри рукопису:

- мови написання рукопису статті – українська, угорська, англійська;
- кількість співавторів – **не більше трьох**;
- обсяг рукопису – не менше 4 сторінок, але не більше 12 сторінок, включаючи рисунки та таблиці; формат сторінки – А4 (210 ´ 297);
- шрифт - Times New Roman, розмір -13 пт; міжрядковий інтервал – 1,0

- орієнтація сторінки формату А4 – “книжкова”; поля: зліва – 2,5 см, справа – 1,5 см, зверху – 2,0 см, знизу – 2,0 см;
- рукопис повинен бути підготовлений за допомогою редактора Word for Windows® у вигляді єдиного файлу у форматі DOC або DOCX без макросів;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт, положення об’єкту – «в тексті»; для набору формул використовувати вбудований у Word редактор формул Microsoft Equation або Mathtype!. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ;
таблиці не повинні розриватись (розміщуватись на декількох сторінках).
- **анотація до статті** англійською та українською мовами повинна бути розширена (**1800 знаків**).

З більш детальною інформацією можна ознайомитись на офіційному сайті «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» за посиланням: <http://www.aab-econ.kmf.org.ua>

Разом із статтею надсилається авторська довідка у наступній формі:

Довідка про автора

(Заповнюється окремо на кожного автора.

Довідка подається в електронному вигляді файлу MS Word)

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Установа	
Місто, країна	
Профіль Scopus ID *	
ORCID ID	
Профіль Researcher ID*	
Профіль MTMT *	
Назва статті на українській мові	
Назва статті на угорській мові	
Назва статті на англійській мові	
Тел. робочий	
Тел. домашній	
e-mail:	

* - при наявності

Наявність ідентифікатора ORCID є обов'язковою умовою при поданні рукописів. За відсутністю даного ідентифікатора просимо пройти реєстрацію за наступним посиланням: <https://orcid.org/>

У разі, якщо авторів статті більше ніж 1, то інформація надається по кожному автору окремо.

A BENYÚJTOTT KÉZIRATOKHOZ FÚZÓTT KÖVETELMÉNYEK

Az «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» tudományos folyóirat szerkesztőbizottsága olyan kéziratok fogad be, melyek:

➤ időszerű, eredeti és önálló kutatások és amelyeket tudományos fokozattal rendelkező vagy fiatal kutatók (PhD-hallgatók, diákok) nyújtanak be illetve olyanok, akik tudományos tevékenységet folytatnak;

➤ nem tartalmaznak publikálásra tiltott információt, valamint olyanokat, melyek hitelessége nincs megkérdőjelezve. Nem tartalmazhat olyan szöveggölcsonzések, mely nincs lehvivatkozva (plágium) valamint önlágiumot (sajátmüből történő nagymértékü hvivatkozás nélküli szöveggölcsonzás);

➤ sehol sem voltak eddig publikálva és nincsenek elbírálás alatt más folyóiratokban.

Publikálás nyelve: ukrán, magyar, angol.

Kiadványunk következő számába kérjük megküldeni az aab-economics@kmf.org.ua címre a következőket:

1. Szerzői adatbekérőt;
2. Publikálásra szánt cikk kéziratát;
3. A tudományterületet ismerő, tudományos fokozattal rendelkező más személy, szakember (pl. témavezető) ajánlása (csak hallgatók és diákok számára).

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" folyóiratban a publikálás INGYENES.

A kéziratnak az alábbi összetevőket kell tartalmaznia a következő sorrendben:

- 1) DOI (a cikk publikálásakor rendeli hozzá a szerkesztőség) (betűméret – 13 pt);
- 2) ETO (a bal felső sarokban van feltüntetve) (betűméret – 13 pt);
- 3) A szerző(k) vezetékneve és neve (egymás utáni sorrendben, középre zárt, nem több, mint 3 szerző) (betűméret – 13 pt);
- 4) A szerző(k) adatai, mindegyik szerző után fel kell tüntetni a tudományos fokozatot, tudományos címet, települést, országot, ahol dolgozik a szerző (betűméret – 11 pt);
- 5) Cikk megnevezése (egy sor kihagyással a szerzők neve után középre igazítva, 10 szónál nem hosszabb – betűméret – 13 pt, mind nagybetűs, félkövér);
- 6) Strukturált annotáció – egy sor kihagyással a cikk megnevezésétől dőlt betűvel, nem kevesebb, mint **1800 karakter** (betűméret – 11 pt). (az annotációnak tartalmaznia kell a következő elemeket (a munka tárgyát; célját; felhasznált módszereket; eredményeket; a felhasználás irányait, következtetéseket);
- 7) Kulcsszavak (5–8 szó) (betűméret – 11 pt, dőlt betűs);
- 8) A 3-7 pontban szereplő információt kérjük megadni a cikk nyelvén, magyarul (ha a cikk nem magyar nyelven íródott) valamint angolul;
- 9) JEL klasszifikáció (a kulcsszavak alatt helyezkedik el, száma – 1-5-ig, egy sorban elhelyezve, vesszővel elkülönítve, félkövér. Példa: JEL Classification: M10, M30);
- 10) A cikk szöveges része (betűméret – 13 pt) strukturált formában tartalmazva a következő elemeket (mindegyik rész új bekezdéssel, félkövér):

A probléma felvetése általánosságban és kapcsolata a fontos tudományos és gyakorlati eredményekkel.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése, melyekben bemutatásra kerülnek a megoldásra várt problémával kapcsolatos alapkutatások és eredmények, melyekre a szerző a saját kutatásait alapozza, a probléma még megoldására várt eleme(i), melyekre a cikk reflektál.

A cikk céljának megfogalmazása (feladatok felsorolása).

A kutatási eredmények bemutatása a tudományos eredmények teljesértékü megalapozásával.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei ebben az irányban.

A felhasznált források listája. A forrásokat a cikkben lévő idézési sorrendben kell feltüntetni. Az idézést szögletes zárójelben tüntessék fel. Pl.: [5, 15-17 o.]. Az önhivatkozás nem haladhatja meg a 20%.

11) **A felhasznált források listája** APA hivatkozási stílusban (betűméret – 11 pt).

A benyújtott kézirattal kapcsolatos formai követelmények:

- a kézirat nyelve – ukrán, magyar, angol;
- társszerzők száma – **nem több, mint három**;
- a kézirat terjedelme – nem kevesebb, mint 4 oldal és nem több, mint 12, beleértve az ábrákat és táblázatokat; az oldal formátuma – A4 (210 ´ 297);
 - betűtípus - Times New Roman, betűméret – 13 pt; sorköz – 1,0
 - az A4 oldal tájolás – „álló”; margók: bal – 2,5 cm, jobb – 1,5 cm, felső – 2,0 cm, alsó – 2,0 cm;
 - a kéziratot Word for Windows® programban készítsék el DOC vagy DOCX formátumban makrók nélkül;
 - ábrákat, fotókat, gráfonokat a kéziratba objektumként kérjük beilleszteni, az objektum elhelyezkedése – „a szövegben”; a képleteket a Word-be beépített Microsoft Equation vagy MathType! képletszerkesztőben kérjük elkészíteni. A fizikai mennyiségeket a CI rendszer egységeiben kell megadni; a táblázatokat nem szabad megszakítani (több oldalon nem helyezhető el).
- **A cikk annotációja** angol és magyar nyelven ne legyen kevesebb **1800 karakternél**.

Szerzői adatbekérő
(Minden szerzőre külön-külön kitöltendő)

Az adatbekérőt elektronikus formában MS Word formátumban kérjük megküldeni)

Vezetéknév	
Név	
Tudományos fokozat	
Tudományos cím	
Betöltött pozíció	
Intézmény	
Város, ország	
Scopus ID*	
ORCID ID	
Researcher ID*	
MTMT *	
<i>A cikk címe ukránul</i>	
<i>A cikk címe magyarul</i>	
<i>A cikk címe angolul</i>	
Munkahelyi telefonszám	
Magán telefonszám	
e-mail:	

* ha rendelkezik.

Az **ORCID** azonosító megléte kötelező a kéziratok benyújtásához. Ha nem rendelkezik ilyennek, akkor kérjük igényeljen a következő link segítségével: <https://orcid.org/>

Bővebb információt az «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» c. folyóirat honlapján található meg: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

REQUIREMENTS FOR PUBLICATION FOR THE SCIENTIFIC JOURNAL "ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS. ECONOMICS"

Scientific publication "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" is intended for specialists who are interested in theoretical and applied problems of economics, management, finance, accounting, taxation, analysis and auditing, enables the scientific community to be acquainted with the research results of scientists and practitioners.

The main thematic areas of the scientific journal are:

- Economics;
- Accounting and taxation (accounting, taxation, control, analysis, audit);
- Finance, banking, insurance and stock market;
- Management.

The scientific journal is a peer-reviewed publication that supports the policy of open access to scientific publications.

The editorial board supports world standards of transparency of the review process; accordingly, the manuscript passes through:

- Check for plagiarism. The editorial board using the Unicheck system checks the existence of coincidences, identities or similarities in the texts provided by the authors;
- Independent expert review. Manuscripts undergo blind peer review, which is an anonymous manuscript evaluation process where the reviewers do not know who the author of the scientific article is, and the author does not know who the reviewers are.

GENERAL REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS LAYOUT

The manuscripts submitted for consideration by the Scientific Journal "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics":

- Should be contemporary, original and independent research that have never been published before and have not been submitted for consideration in other publications;
- Should not contain:
 - materials prohibited for printing,
 - materials whose authenticity is in doubt,
 - inappropriate textual borrowings without valid references (plagiarism), self-plagiarism (large-scale borrowing from one's own works without providing proper references)

Language of publications: Ukrainian, Hungarian, English.

For paper submission in the **Issue**, the following materials must be sent by e-mail to the editorial office of the journal (aab-economics@kmf.org.ua):

1. Information about the author.
2. A scientific manuscript that adhere the specified requirements.
3. Review of a scientific supervisor or other specialist in a certain field of knowledge, who has a relevant scientific degree (submitted only by graduate students and applicants).

The manuscript should include the following components in the following sequence:

- 1) **DOI** (assigned by the editors after publication of the article) (pin 13 pt);
- 2) **UDC index** (in the upper left corner of the page) (pin 13 pt);

3) **Surname and first name of the author(s)** (in the next line, in the center, no more than 3 persons) (pin 13 pt);

4) **Information about the author (authors)**, after each author the **scientific degree, academic title, position, name of the institution, city, country** where the authors work (pin 11 pt);

5) **The title of the article** (one line from the authors' names in the center, up to 10 words - pin 13 pt, all capital letters, bold font);

6) **Structured abstract (abstract)** - one line after the title of the article in italics, no less than **1800 characters with spaces** (11 pt). (with the use of impersonal constructions, the abstract should contain the following elements (subject, purpose of the work; method or methodology of conducting the work; results of the work; scope of application of the results; conclusions);

7) **Key words** (5–8 words) (pin 11 pt, italics);

8) submit the information according to the above items 3-7 consecutively in the language of the article, in Ukrainian (if the article is not in Ukrainian) and in English;

9) **JEL classification code** (placed under keywords, the number is from 1 to 5, in one line, separated by a comma, in bold font. For example: JEL Classification: M10, M30)

10) **The text of the article** (pin 13 pt) in a structured form with the selection of the following elements (semi-bold italics from the paragraph):

The structure of an article should include the following necessary elements (based on the requirements of the Resolution of the Presidium of the HAC of Ukraine of 15.01.2003 №7-05.1):

1. **Problem description.** Statement of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks.

2. **Literature review.** Analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the general problem, which is the subject of this article.

3. Formulation of the **goals of the article** (task setting).

4. **Results and discussions.** Presentation of the main material of the study with a full justification of the obtained scientific results.

5. **Conclusions and prospects for further research** in this area.

6. **References.** List of sources used are numbered according to the order of reference in the text. The reference to the source is given in square brackets; bibliographic description of the literature is made in accordance with the National Standard of Ukraine "Bibliographic reference" (DSTU 8302:2015), or the APA style. The number of self-citations should not exceed 20%.

Manuscript parameters:

- languages of writing the manuscript - Ukrainian, Hungarian, English;
 - number of co-authors - **not more than 3**;
 - volume of the manuscript – 4-12 pages, including figures and tables; page format - A4,
 - page orientation - "book"; margins: left - 2.5 cm, right - 1.5 cm, top - 2.0 cm, bottom - 2.0 cm;
 - font - Times New Roman, 13; line spacing is 1.0.
 - the manuscript must be prepared using the Word for Windows® editor as a single file in DOC or DOCX format without macros;
-

- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object, the position of the object - "in the text"; use the Microsoft Equation or Mathtype! formula editor built into Word to set formulas. Physical quantities must be given in SI units;

- tables should not be torn (placed on several pages);

- the abstract to the article should be expanded (1800 characters with spaces).

More detailed information can be found on the official website «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» at the following link: <http://www.aab-econ.kmf.org.ua>

The author's reference in the following form is sent along with the article:

Information about the author

(To be filled in separately for each author. The document is submitted electronically as an MS Word file)

First name	
Surname	
Scientific degree	
Academic status	
Position	
Institution	
City, country	
Scopus Author ID *	
ORCID ID	
Researcher ID*	
MTMT ID*	
Title of the article in Ukrainian**	
Title of the article in Hungarian**	
Title of the article in English	
Cell phone number	
E-mail address:	

* - if available.

** - if possible.

Note: Availability of an ORCID identifier is a mandatory term for submitting manuscripts. In case of absence the identifier, please register using the following link: <https://orcid.org/>

If there are more than one author, then information should be provided by every author separately.

УДК 330
А19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics : наук. журн. / редкол. : Р. Бачо, Н. Пойда-Носик, В. Макарович; Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці П. Берегове, 2023. Вип. 4 (2023). 694 с. Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

Науковий журнал „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” розрахований на науковців, докторантів, аспірантів, практиків та широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою в галузі економічних наук.

Відповідальність за зміст і достовірність публікацій покладається на авторів. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Технічна редакція:
Вікторія МАКАРОВИЧ

Відповідальний за випуск:
Роберт БАЧО

Коректура англomовного тексту

Ніна ПОЙДА-НОСИК

Обкладинка:
Габор ПОТОКІ
УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Черє Янош» при
Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці П

**Публікація видання здійснюється за сприяння
Інституту Стратегічних Досліджень Угорщини.**

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №25089-15029Р від 08.11.2021 р.*

Засновник наукового журналу:

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці П.

Адреса: 90202 м. Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Офіційний сайт наукового журналу:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці П, 90202, м.Берегове, пл. Кошута, буд.6. (E-mail: aab-economics@kmf.org.ua), Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК №7637 від 19 липня 2022 р.

Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м.Ужгород, 88000. E-mail: print@rik.com.ua). Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК5040 від 21 січня 2016 р.

Підписано до друку 20.12.2023.

Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м².

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 47,76.Формат 70x100/16.

Замовл. №456. Тираж 50.